ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

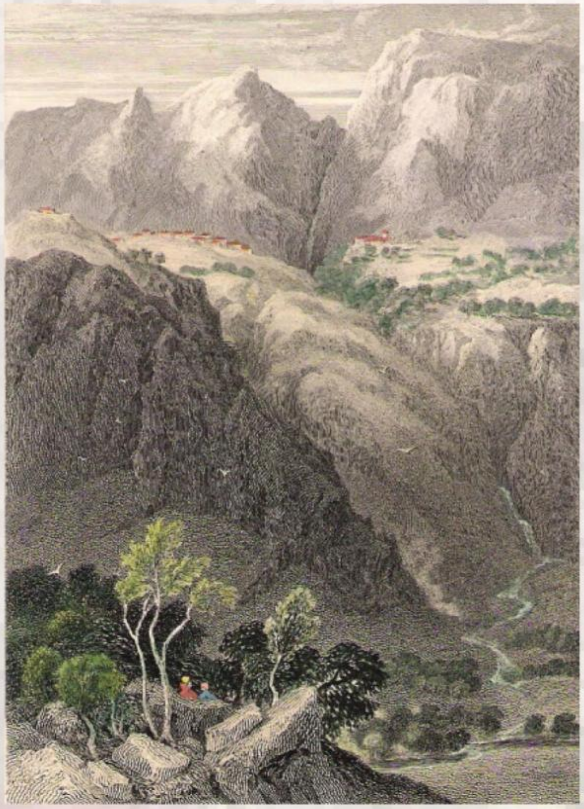
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(1ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

Τίτλος: **Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ**
(Από το 10^{ο} έως και το 19^{ο} αιώνα)

Συγγραφέας: **Στάθης Ασημάκης**

Ψηφιακή επιμέλεια: **Στάθης Ασημάκης**

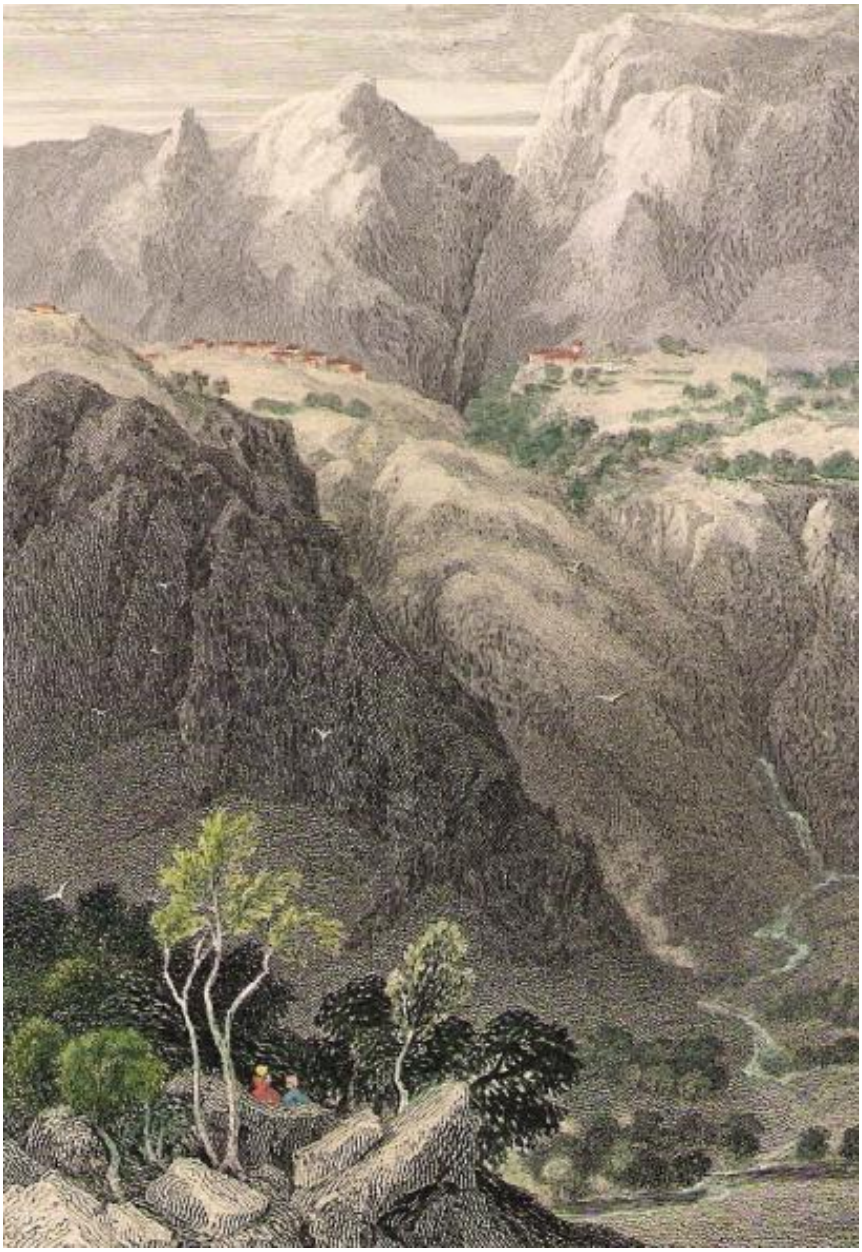
Επιμέλεια εξωφύλλου: **Δήμητρα Καρλή - Στάθης Ασημάκης**

Φωτογραφίες από φωτογραφικά αρχεία:
Παναγιώτη Ασημάκη & Λουκά Παπαλεξανδρή

Copyright 2015 : **Στάθης Ασημάκης**
Λητούς 7, 162 31 Βύρωνας
Τηλ.: 210 7645106
E-mail: stathisas@gmail.com

Αφιερώνεται

Στη μνήμη όλων των ξένων περιηγητών των προηγούμενων αιώνων, οι οποίοι έφτασαν "προσκυνητές'' στην ιερή γη του Απόλλωνα και ιδιαιτέρως εκείνων που άφησαν καταγραμμένες τις αναμνήσεις τους, πολύτιμες αναφορές για μας σήμερα.



Αγναντεύοντας τους Δελφούς από την Κίρφι.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πρέπει να ήταν άνοιξη του 1963. Κάποια μέρα, τότε, επισκέφτηκα το συμμαθητή μου **Γιώργο Σιδηρά**, για να διαβάσουμε - ήμασταν στην Α' τάξη Γυμνασίου - και έπεσε τυχαία το βλέμμα μου σ' ένα πολύ ενδιαφέρον βιβλίο με τίτλο: ***"Η Αράχωβα του Παρνασσού"***, του σημαντικού Βοιωτού συγγραφέα **Τάκη Λάππα**. Είχε γραφτεί κατά παραγγελία του συλλόγου: *"Τῶν ἐν Ἀθήναις καί Πειραεῖ Ἀραχωβιτῶν"*, και είχε εκδοθεί το έτος 1961. Το ξεφύλλισα, με εντυπωσίασε και το δανείστηκα.

Όταν έφτασα στο σπίτι μου, πέταξα στην άκρη τα σχολικά μου βιβλία και ρίχτηκα στο διάβασμα της *"Αράχωβας"* του Λάππα. Ενθουσιάστηκα από το βιβλίο και ως έντυπο (μικρό - κομψό - όμορφα εικονογραφημένο) και κυρίως ως περιεχόμενο. Αυτό που με εντυπωσίασε ιδιαιτέρως ήταν ορισμένες ταξιδιωτικές αναφορές ξένων περιηγητών, οι οποίοι είχαν επισκεφτεί την Αράχοβα τους προηγούμενους αιώνες και είχαν γράψει ωραία λόγια γι' αυτήν. Πράγματι, ένιωσα πολύ περήφανος, που είχα γεννηθεί Αραχοβίτης[1].

Τις επόμενες μέρες το διάβασα και το ξαναδιάβασα και ύστερα το επέστρεψα, εκεί όπου ανήκε, ως τυπωμένο χαρτί, γιατί ως περιεχόμενο είχε γίνει πλέον και δικό μου κτήμα. Μάλιστα, το κουβαλούσα νοερά μέσα μου, καθώς μεγάλωνα και σπούδαζα τα γράμματα. Θα πρέπει να σημειώσω ότι τούτο το βιβλίο μού προξένησε εκτός από συναισθήματα περηφάνιας και *"πληγές"*, γιατί δεν έλειπαν οι αναφορές σε υποτιθέμενα σλαβικά τοπωνύμια, που υπονοούσαν σλαβικές εποικίσεις.

Στα μέσα της δεκαετίας του '80, δηλαδή μετά από είκοσι (20) περίπου χρόνια, το έφερε η τύχη να εμπλακώ με τα γλωσσικά και τοπωνυμικά θέματα του χωριού μου, πράγμα που με οδήγησε στη σκέψη να γράψω ένα βιβλίο στο πρότυπο της *"Αράχωβας"* του Λάππα. Όταν όμως το τοπωνυμικό, γλωσσικό και περιηγητικό υλικό που συγκεντρωνόταν, αύξανε μέρα τη μέρα, τότε αποφάσισα να αφήσω τους ξένους περιηγητές στην άκρη, για αργότερα, και να ασχοληθώ αποκλειστικά με τα τοπωνυμιογλωσσικά ζητήματα.

Την άνοιξη του 2000 έγινε κατορθωτή η πρώτη έκδοση του βιβλίου: ***"Αράχοβα Τοπωνυμιογλωσσικά"*** (και σε δεύτερη έκδοση, το 2006, πήρε τον τίτλο: ***"Αράχοβα Τοπωνυμιογλωσσικά και άλλα"***). Έτσι, κατά κάποιο τρόπο έκλεισα προσωρινά έναν από τους πνευματικούς λογαριασμούς μου. Ήμουν πια ελεύθερος να ξανασυναντήσω τους αγαπημένους μου *"φίλους"*, τους οποίους είχα βάλει σε γραμμή αναμονής από το έτος 1984 έως το έτος 2000.

---

[1] Η λέξη **Αράχοβα** και τα συναφή (Αραχοβίτης, Αραχοβίτισσα κλπ.) γράφεται σε όλο το βιβλίο με το γράμμα (ο), εκτός κι αν πρόκειται για αναφορά επίσημου οργανισμού, όπως π.χ. : *"Λαογραφικό Μουσείο Αράχωβας"*.

Ξανά λοιπόν στις βιβλιοθήκες των Αθηνών, ξανά ψάξιμο και καταγραφή περιηγητικών αναφορών, τώρα όμως το πεδίο είχε διευρυνθεί. Αποφάσισα, δηλαδή, να συγκεντρώσω ταξιδιωτικές αναφορές όχι μόνο αυτές που αφορούσαν στην Αράχοβα, αλλά και αυτές που αφορούσαν στους Δελφούς και στον Παρνασσό, με σκοπό να υπάρξει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα στον αναγνώστη από τα ταξίδια των ξένων περιηγητών στην περιοχή μας. Εξάλλου, οι εκλεκτοί αυτοί επισκέπτες δεν είχαν ως βασικό σκοπό του ταξιδιού τους την Αράχοβα, αλλά τους Δελφούς και τον Παρνασσό (Κωρύκιον Άντρον και Λιάκουρα).

Η έρευνα κράτησε κατά κύριο λόγο μέχρι το έτος 2005. Περιστασιακά συνεχίστηκε μέχρι και το έτος 2014. Εντοπίστηκαν εκατόν δυο (102) περιηγητικές αναφορές. Τα κείμενα ήσαν σε πολλές γλώσσες: Γαλλικά, Αγγλικά, Γερμανικά, Σουηδικά, Δανικά, Ρωσικά και Ιταλικά. Επειδή οι ξένες γλώσσες δεν ήσαν ποτέ από τα δυνατά μου σημεία, για να μη μείνουν τα σπουδαία αυτά κείμενα *"μουγκά"* για μένα, και, κατά συνέπεια, άγνωστα και στο αναγνωστικό κοινό του χωριού μου, αποφάσισα να εξασφαλίσω τη μετάφρασή τους. Έτσι δόθηκαν για μετάφραση:

Τα γαλλικά κείμενα στη σεβαστή **Γκιλγιώ**, Γαλλίδα στην καταγωγή, μόνιμη κάτοικο της Αθήνας εδώ και πολλές δεκαετίες. Η κυρία Γκιλγιώ έφτασε κάποτε στην χώρα μας με σκοπό να συνεχίσει το ταξίδι της για τη Μέση Ανατολή, καθώς το γνωστικό της αντικείμενο ήταν η αρχαιολογία της Μεσοποταμίας, αλλά η τύχη το ήθελε να μείνει, τελικώς, στην Αθήνα για πάντα. Φαίνεται η Ακρόπολη νίκησε τον Τίγρη και τον Ευφράτη, όπως παλιά η Αθηνά είχε νικήσει τον Ποσειδώνα. Η μετάφρασή της έγινε με μεγάλη προσοχή και περισσή λεπτομέρεια και γι' αυτό την ευχαριστώ ιδιαίτερα.

Τα γερμανικά κείμενα στην αξιότιμη **Ειρήνη Ζόλτερμαν**, γερμανόφωνη Ελβετίδα, που είχε μάθει αρχαιοελληνικά στα σχολεία της πατρίδας της, στη συνέχεια ήλθε, παντρεύτηκε, έκανε οικογένεια στην Ελλάδα και σπούδασε μάλιστα Νομικά στην Αθήνα! Η μετάφρασή της έγινε με τη γνωστή γερμανική τελειότητα και γι' αυτό την ευχαριστώ επίσης ιδιαίτερα.

Τα αγγλικά κείμενα, όμως, ήσαν τα πιο πολλά σε αριθμό και συνολικό όγκο, και για πολύ καιρό αναζητούσα μιαν αντίστοιχη Γκιλγιώ ή μια αντίστοιχη Ζόλτερμαν, αλλά δε βρισκόταν. Είχα σχεδόν απογοητευθεί, ώσπου η εκλεκτή συνάδελφός μου στο Υπουργείο όπου εργαζόμουν, η **Δρ. Βάλλυ Λιάκουρα**, δέχτηκε να δώσει χείρα βοήθειας και μάλιστα αφιλοκερδώς, και έτσι μετέφρασε με πολύ επιτυχία όλα τα αγγλικά κείμενα. Την ευχαριστώ θερμά και νιώθω πάντα υποχρεωμένος.

Για κάποια άλλα γαλλικά κείμενα που εμφανίστηκαν τελευταία, απευθύνθηκα στην ανιψιά μου **Δέσποινα Τομαρά - Γεωργίου**, Θεολόγο καθηγήτρια Μέσης Εκπαίδευσης, η οποία με βοήθησε με πολλή προθυμία και

μετέφρασε με πολλή επιτυχία τα εν λόγω κείμενα, και γι' αυτό την ευχαριστώ θερμά.

Το ιταλικό κείμενο δόθηκε για μετάφραση στον αγαπητό φίλο, παλιό συμμαθητή μου και πρώην Δήμαρχο Αράχοβας **Γεώργιο Ανδρέου - Λεόντιο**, λόγω των ιταλικών σπουδών του. Τον ευχαριστώ πολύ, γιατί ανταποκρίθηκε θετικά παρά τις πολυπληθείς επαγγελματικές υποχρεώσεις του εντός και εκτός Ελλάδας.

Το ρωσικό κείμενο δεν χρειάστηκε να το μεταφράσω, γιατί το δανείστηκα από την πολυτελή έκδοση: *"Ταξιδιωτικές Σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835",* Vladimir Davidoff, Μεταφρασμένη στα Ελληνικά, Αθήνα 2004, της πρώην **Εμπορικής Τράπεζας**, την οποία και ευχαριστώ.

Το δανέζικο κείμενο καθώς και το σουηδικό είχαν τη μεγαλύτερη περιπέτεια, επειδή ήσαν γραμμένα το μεν πρώτο σε παλιά σκανδιναβική διάλεκτο, το δε δεύτερο στην αρχαία σουηδική γλώσσα. Συγκεκριμένα, πέρασε πολύς καιρός, ώσπου ο αγαπητός πατριώτης και γείτονάς μου **Γιώργος Λεων. Οικονόμου** προσφέρθηκε να βοηθήσει και κατόρθωσε μέσα από τις δικές του γνωριμίες :

α)Να εντοπίσει τον εκλεκτό νέο **Κωνσταντίνο Ρεντίφη**, που σπούδασε στη Δανία και εργάζεται εκεί, ο οποίος κατόρθωσε να αποδώσει το δανέζικο κείμενο με μεγάλη επιτυχία.

β)Να προωθήσει το σουηδικό κείμενο στο **Πανεπιστήμιο της Στοκχόλμης**, για μετάφραση. Το εν λόγω Πανεπιστήμιο ανταποκρίθηκε θετικά και μετέφρασε, στη γαλλική όμως γλώσσα, εκτεταμένα αποσπάσματα του περιηγητικού κειμένου του **Centerwall**, και ο εκλεκτός νέος **Δημήτρης Αναγνωστόπουλος**, πτυχιούχος της Γαλλικής Φιλολογίας, στον οποίο απευθύνθηκε επίσης ο Γιώργος Οικονόμου, ανέλαβε να κάνει τη μετάφραση από τα Γαλλικά στα Ελληνικά. Σε όλους αυτούς εκφράζω ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ.

***

Εδώ, πρέπει ιδιαιτέρως να σημειώσω τη μεγάλη βοήθεια που μου πρόσφερε ο ερευνητής - συγγραφέας **Χαράλαμπος Ν. Παπαλουκάς**, από το Κυριάκι Βοιωτίας, ο οποίος με καθοδήγησε στην ψηφιακή δημιουργία του παρόντος έργου. Ως εκ τούτου, τον ευχαριστώ θερμά.

Όσον αφορά στη δημιουργία των εξωφύλλων των δύο τόμων, σημαντικότατη βοήθεια μου πρόσφερε η εξαιρετική υπάλληλος του Πολεμικού Μουσείου Αθηνών **Δήμητρα Καρλή**, και γι' αυτό της εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες.

Ειδική μνεία, πρέπει να κάνω για τον αγαπητό φίλο **Λουκά Παπαλεξανδρή** και να τον ευχαριστήσω θερμώς, ο οποίος με βοήθησε ποικιλοτρόπως ήτοι:

α)Με την ανεύρεση ορισμένων σημαντικών περιηγητικών κειμένων, όπως: του **Reinach**, **Amper**, **Gillieron**, **Snider**.

β)Με την προσφορά ορισμένων γκραβουρών και πλήθους φωτογραφιών, που στολίζουν και τους δυο τόμους του παρόντος έργου.

Με την ευκαιρία αυτή ευχαριστώ και τον αγαπητό φίλο **Στάθη Σιδηρά**, ο οποίος διευκρίνισε σε ποια αρχαία ιερά οικοδομήματα των Δελφών ανήκουν οι ανάγλυφες παραστάσεις που παρουσιάζονται φωτογραφικά, στο δεύτερο τόμο του υπόψη έργου.

Όσον αφορά στις λοιπές γκραβούρες που κοσμούν το παρόν βιβλίο, αυτές ανήκουν στον αδελφό μου **Παναγιώτη Ασημάκη**, ο οποίος τις συγκέντρωνε με υπομονή τόσα χρόνια και μου τις πρότεινε εξ αρχής για τη διακόσμηση του παρόντος βιβλίου και γι' αυτό αδελφικά τον ευχαριστώ.

Να τονίσω, επίσης, ότι το παρόν πόνημα θα υστερούσε σημαντικά, εάν δεν περνούσε από τη γλωσσική βάσανο του εκλεκτού φιλολόγου - συγγραφέα, αγαπητού φίλου και σεβαστού πατριώτη **Λουκά Μπακάλη**, ο οποίος δέχτηκε, ασμένως, να διεξέλθει όλο το κείμενο με περισσή φροντίδα και επιμέλεια, και γι' αυτό θερμότατα τον ευχαριστώ.

Από τα παραπάνω γίνεται εύκολα φανερό ότι χωρίς την πολύτιμη βοήθεια όλων των προαναφερθέντων συνεργατών, δεν θα ήταν δυνατόν να δει το φως το παρόν έργο, το οποίο, εν τέλει, θεωρώ έργο συλλογικό. Θα πρέπει όμως να διευκρινίσω ευθύς εξαρχής ότι οι ευθύνες, για όποια τυχόν λάθη εντοπιστούν, με βαρύνουν αποκλειστικά.

Τέλος, νιώθω ικανοποίηση και τιμή που το ***"Λαογραφικό Μουσείο Αράχωβας"*** αποδέχτηκε την πρότασή μου, για ανάρτηση του εν λόγω έργου από τον επίσημο ιστότοπό του τμηματικά, σε μηνιαία βάση, σε είκοσι τέσσερις (24) συνέχειες (24 **e-τεύχη** των πενήντα (50) περίπου σελίδων κατά μέσο όρο το καθένα). Θέλω να ελπίζω ότι στο προσεχές μέλλον θα γίνει κατορθωτή και η έντυπη έκδοση του βιβλίου από το εν λόγω Μουσείο, δεδομένου ότι το παρόν έργο, κατόπιν δωρεάς, ανήκει πλέον εκδοτικά στο ***"Λαογραφικό Μουσείο Αράχωβας"***.

***

Τα ταξιδιωτικά κείμενα που περιλαμβάνονται στο παρόν έργο είναι εκατόν δυο (102) τον αριθμό, δηλαδή αρκετά για να ικανοποιήσουν και τον πιο απαιτητικό αναγνώστη. Παρόλα αυτά και παρά τις επίπονες μέχρι τώρα προσπάθειές μας δεν κατορθώσαμε να βρούμε δυο σημαντικά περιηγητικά κείμενα των οποίων γνωρίζαμε την ύπαρξη. Το ένα είναι του **Κυριακού Αγκωνίτη** και το άλλο είναι του **George Clemanceau**, τα οποία ίσως αποτελέσουν κίνητρο σε νεότερους ερευνητές, για να τα εντοπίσουν στο μέλλον.

Αρχικώς υπήρξε σκέψη μαζί με τις μεταφράσεις να παρουσιαστούν και τα

ξενόγλωσσα ταξιδιωτικά κείμενα. Αυτό, όμως, θα διπλασίαζε τον όγκο του βιβλίου, θα το καθιστούσε πιο δύσχρηστο και επιπλέον θα εκτίνασσε ψηλά το κόστος μιας μελλοντικής έκδοσής του. Έτσι, αποφασίστηκε να περιληφθούν μόνο οι μεταφράσεις.

Πριν από κάθε ταξιδιωτικό κείμενο, για όσες περιπτώσεις κατέστη δυνατό και εφικτό, υπάρχει ένα σύντομο βιογραφικό του αντίστοιχου περιηγητή και η προσωπογραφία του ή η φωτογραφία του. Ο αναγνώστης με αυτόν τον τρόπο θα μπορέσει να νιώσει καλύτερα τη νοοτροπία και το χαρακτήρα του κάθε συγγραφέα - περιηγητή, με σκοπό να εμβαθύνει περισσότερο στο αντίστοιχο ταξιδιωτικό κείμενο. Εξάλλου, δεν λέμε πάντα ότι το πρόσωπο είναι *"σπαθί..."* και η καταγωγή παίζει ρόλο;

Επίσης, πριν από κάθε κείμενο υπάρχει ένα σύντομο σχόλιο με στόχο να υποβοηθηθεί ο αναγνώστης στην κατανόηση αναφορικά με κάποιες περιγραφές και λεπτομέρειες, που δεν είναι ίσως με την πρώτη ματιά εύκολα αναγνωρίσιμες και κατανοητές. Εάν, όμως, ο ίδιος θεωρήσει ότι τα εν λόγω σχόλια περιττεύουν μπορεί να τα προσπεράσει χωρίς κανένα απολύτως πρόβλημα.

Στάθης Ασημάκης
19/6/2015, Βύρωνας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πρώτες κοινωνικές μεταβολές ξεκίνησαν ή επιταχύνθηκαν, όταν κάποτε ανήσυχοι άνθρωποι, *"οι ταξιδευτές"*, απομακρύνθηκαν από τις εστίες τους, για να γνωρίσουν με κίνδυνο της ίδιας τους της ζωής, άλλους τόπους και άλλες φυλές, άλλες συνήθειες και άλλα παραδείγματα κοινωνικού βίου. Στη συνέχεια, όσοι από αυτούς κατάφερναν να επιστρέψουν ασφαλείς οίκαδε, μετέφεραν τις πληροφορίες τους και τις πολύτιμες εμπειρίες τους. Τέτοιου είδους γεγονότα αποτελούσαν πυροδοτήσεις του ανθρώπινου πολιτισμού, οι οποίες συνεχώς πολλαπλασιάζονταν και οδηγούσαν χρόνο με το χρόνο, δεκαετία με δεκαετία, αιώνα με αιώνα, χιλιετία με χιλιετία στη σημερινή παγκοσμιοποίηση.

Τα ταξίδια δεν ήσαν τότε εύκολα, γιατί η γνωριμία του *"γείτονα"* εγκυμονούσε πάντα κινδύνους, καθώς έφερνε ως φυσικό επακόλουθο: μεταναστεύσεις, πολέμους, υποδουλώσεις. Στην καλύτερη περίπτωση βεβαίως, ανάπτυξη εμπορίου και γνώσεις, διεύρυνση της ανθρώπινης σκέψης και βελτίωση των εν χρήσει παραγωγικών μεθόδων και καθημερινών πρακτικών.

***

Ο ανθρώπινος πολιτισμός σε όλη την πορεία του χρωστάει σε όλες τις κατηγορίες των ανθρώπων: στους βασιλιάδες και στους στρατηγούς, στους πολιτικούς και στο ιερατείο, στους φιλοσόφους και στους ποιητές, στους επιστήμονες και στους καλλιτέχνες, στους εμπόρους και στους ναυτικούς, στους πάσης φύσεως κατασκευαστές, στους γεωργούς και στους κτηνοτρόφους. Όλοι όμως αυτοί μπήκαν σε δράση, επειδή υπήρχαν πάντα οι ταξιδευτές, που ως καταλύτες τροφοδοτούσαν επί μακρόν τη *"χημική αντίδραση"* του ανθρώπινου πολιτισμού. Υπάρχουν δυο ειδών κατηγορίες ανθρώπων· αυτοί που φλέγονται για ταξίδια και οι αναπαυμένοι στις εστίες τους. Οι πρώτοι παίζουν, κατά κάποιο τρόπο, το ρόλο του επικονιαστή, προκειμένου οι δεύτεροι να καρποφορήσουν.

Σήμερα, στον πλανήτη μας επικοινωνούμε μέσω δορυφόρων με τα ηλεκτρομαγνητικά κύματα και τις δορυφορικές κάμερες, και πριν λίγες δεκαετίες επικοινωνούσαμε με τα σύρματα. Στην αυγή της ιστορίας της ανθρωπότητας και για πολλούς αιώνες στη συνέχεια η επικοινωνία υπήρχε, γιατί κάποιοι ήσαν έτοιμοι να ταξιδέψουν, κουβαλώντας μαζί τους και την ιδιότητα του ερευνητή ή του εμπόρου, του ναυτικού ή του κατασκόπου, ως απεσταλμένοι του εαυτού τους ή των ηγεμόνων τους, έτοιμοι να γίνουν το μάτι και το αυτί των κοινωνιών από τις οποίες προέρχονταν.

***



Ταξιδιωτικός χάρτης του 18ου αιώνα που αναφέρεται στον ελληνικό χώρο.

Ειδικότερα, λέγεται ότι τα πρώτα πανδοχεία - χάνια - εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στη Λυδία κατά τον 3ο ή 4ο π.Χ. αιώνα. Αυτό όμως πρέπει να είναι μεταγενέστερη χρονολογία, διότι υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες γι' αυτά από τον 6ο π.Χ. αιώνα. Μάλιστα, ο Αισχύλος αναφέρει στα έργα του δυο φορές για πανδοχεία.

Οι πρώτοι ταξιδιώτες ήσαν έμποροι, οι οποίοι ταξίδευαν με καραβάνια ή με πλοία και έφερναν μαζί τους τα εμπορεύματά τους και τα χρήματα από μέταλλο, πολύτιμους λίθους ή δέματα από εκλεκτά υφάσματα. Αν δεν ήσαν έμποροι τότε ήσαν δημόσιοι υπάλληλοι, οι οποίοι ταξίδευαν με συστατικές επιστολές και τη σχετική ακολουθία. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν πού και πού μερικοί ζητιάνοι και επίσης κάποιοι προσκυνητές, οι οποίοι επισκέπτονταν σημαντικά Ιερά συγκεκριμένων περιοχών του γνωστού τότε κόσμου.

Στην Αίγυπτο υπήρχε σημαντική ταξιδιωτική κίνηση με αρκετά ασφαλείς συνθήκες στο Νείλο. Επί των ημερών του Φαραώ Αμένωφι Γ' (14ος π.Χ. αιώνας) γίνονταν ποτάμιες εκδρομές έως τις πυραμίδες. Αυτή πρέπει να ήταν η πρώτη εμφάνιση περιηγητών - τουριστών. Βεβαίως, στην εποχή την πριν του 600 π.Χ. ένας ξένος, που ταξίδευε μόνος του, θεωρείτο ύποπτος και διέτρεχε σοβαρούς κινδύνους. Ήταν εκτεθειμένος σε φρικώδη βασανιστήρια, γιατί δεν υπήρχε νόμος για να τον προστατεύει. Ως εκ τούτου, πολύ λίγοι άνθρωποι απομακρύνονταν από τον τόπο τους. Στον ελληνικό κόσμο, όμως, συμπεριλαμβανομένων και των αποικιών, οι ιδιώτες που ταξίδευαν στην

αρχαϊκή εποχή θα πρέπει να ήσαν αρκετοί. Τους προστάτευε φαίνεται ο Ξένιος Δίας. Εν τούτοις, οι ιδιωτικές μεγάλες περιηγήσεις που γίνονταν χάριν της έρευνας ήσαν σχετικά νέο πράγμα. Οι πρώτοι ιστορικοί Εκαταίος και Ηρόδοτος πραγματοποίησαν μεγάλες περιηγήσεις, προτού συνθέσουν τα έργα τους. Ο καθηγητής Gilbert Murray γράφει: *«Έχω την ιδέα ότι το είδος αυτών των περιηγήσεων, χάριν της ιστορικής έρευνας ή ανακαλύψεων υπήρξε μάλλον ελληνική εφεύρεση. Πιστεύεται ότι οι ιδρυτές του ήσαν ο Σόλων και ο Λυκούργος».*

Στη συνέχεια, ο Πυθαγόρας, ο Θαλής, ο Πλάτων και τόσοι άλλοι φιλόσοφοι ταξίδεψαν και έμαθαν, έκριναν και στοχάστηκαν πάνω σε όσα είδαν σε άλλους τόπους. Επίσης το ίδιο έκαναν, πολύ αργότερα, ο Στράβωνας και ο Παυσανίας, οι οποίοι μάλιστα μας κληροδότησαν αντίστοιχα τα πολύτιμα γεωγραφικά και περιηγητικά τους κείμενα.

Κατά το Μεσαίωνα καλόγεροι του Βυζαντίου έφτασαν, ως ταξιδευτές, στην Κίνα και έφεραν το μετάξι στην Ευρώπη. Αργότερα, ο Μάρκο Πόλο *"εξήγαγε"* ευρωπαϊκό πολιτισμό στην Κίνα και *"εισήγαγε"* κινέζικο πολιτισμό στην Ιταλία. Από ταξιδιωτικό οίστρο φλεγόταν ο Κολόμβος, όταν σάλπαρε για να ανακαλύψει την Αμερική, καθώς και ο Βάσκο ντε Γκάμα και ο Μαγγελάνος, στην προσπάθειά τους να ανακαλύψουν τους μεγάλους θαλάσσιους δρόμους του πλανήτη μας.

Επίσης, ταξιδευτές Ευρωπαίοι χριστιανοί, που φλέγονταν για τους Αγίους τόπους, πυροδότησαν στη συνέχεια τις Σταυροφορίες. Είναι οι πρώτοι, που έφτασαν σε ελληνικές νησιωτικές περιοχές και άφησαν τις πολύτιμες πληροφορίες τους για τον ελληνικό χώρο στους σκοτεινούς εκείνους αιώνες. Αργότερα η Αναγέννηση έδειξε το ενδιαφέρον της για την αρχαία Ελλάδα και άρχισε σιγά - σιγά το βλέμμα τής Δύσης να στρέφεται και αυτό ανατολικά στην κοιτίδα του πολιτισμού της. Όταν έφτασε η εποχή του Διαφωτισμού το ενδιαφέρον για τους ελληνικούς τόπους θέριεψε πλέον και τα Πανεπιστήμια της Ευρώπης ήθελαν από πρώτο χέρι υλικό γνώσης, είτε σπάνια βιβλία είτε χειρόγραφα και αρχαίες περγαμηνές, ακόμη αρχαία καλλιτεχνήματα και νομίσματα.

Στα τέλη του δέκατου όγδοου και τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, η Οθωμανική αυτοκρατορία άρχισε να παρακμάζει και νέοι γεωπολιτικοί πόλοι άρχισαν να αναπτύσσονται. Οι Μεγάλες Δυνάμεις χρειάζονταν έγκυρες πληροφορίες, για να αναπτύξουν τις στρατηγικές τους αναφορικά με τις νέες αντιπαλότητες και συμμαχίες που έμελλε να αναπτυχθούν. Και όταν το ελληνικό έθνος σχημάτισε δικό του κράτος το δέκατο ένατο αιώνα, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, για να εξασφαλίσουν τα ζωτικά τους συμφέροντα, ήθελαν να γνωρίζουν πρόσωπα και πράγματα, καταστάσεις και πολιτικούς, για να μπορούν να επιδοθούν στις γεωπολιτικές - γεωστρατηγικές μανούβρες

τους.

***

Όλο αυτό το πολύμορφο δυναμικό που βρισκόταν σε ζύμωση στη Δύση ζητούσε να καταναλώσει *"ταξιδιωτικό"* προϊόν και ως εκ τούτου ξεκίνησε ένα άνευ προηγουμένου ταξιδιωτικό ρεύμα προς την ξεχασμένη χώρα των Ελλήνων.

Στους *"προγραμματικούς"* ταξιδευτές (δηλαδή στους κατά παραγγελία και με κρυφή ατζέντα), προστέθηκαν σιγά - σιγά και άλλοι αυθόρμητοι ταξιδευτές, που είχαν αληθινή δίψα για ταξίδια. Είχαν ελεύθερο χρόνο και περίσσιο χρήμα και ήθελαν να δουν, να γνωρίσουν ακόμα και να αγοράσουν πολύτιμο υλικό για τις προσωπικές τους συλλογές. Στη συνέχεια, σκόπευαν να καταγράψουν τις ταξιδιωτικές τους αναμνήσεις, προκειμένου ορισμένοι εξ αυτών είτε να αναρριχηθούν κοινωνικά είτε μέσω των εκδόσεών τους να αποκομίσουν κέρδη, για να ισοφαρίσουν τα έξοδα του ταξιδιού τους.

Η εθνικότητα των περιηγητών άλλαζε, όταν άλλαζαν οι σχέσεις των δυτικών κρατών με την Οθωμανική αυτοκρατορία, καθώς επίσης και όταν άλλαζε η πρωτοπορία του πολιτισμού στην Ευρώπη και περνούσε διαδοχικά από χώρα σε χώρα. Παράδειγμα, οι Γερμανοί περιηγητές, οι οποίοι εμφανίζονται στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα και έκτοτε αυξάνονται σταδιακά, καθώς η Γερμανία μπαίνει δυναμικά στο προσκήνιο του ευρωπαϊκού πολιτισμού, και καθώς ο γερμανικός ρομαντισμός δεν αρκείται στη λατινική συνιστώσα που τον αρδεύει και ζητάει να λουστεί στα νάματα του αρχαιοελληνικού πολιτισμού.

Εν πάση περιπτώσει, οι χώρες που υπήρξαν βασικές πηγές περιηγητών ήσαν αρχικώς η Γαλλία, στη συνέχεια η Αγγλία και στο τέλος η Γερμανία. Περιηγητές, βεβαίως, προέρχονταν και από άλλες χώρες (π.χ. Σκανδιναβικές, Αμερική, Ρωσία, Ελβετία, Ιταλία κλπ.), αλλά αυτές βρίσκονταν στην περιφέρεια και όχι στο πυρήνα, που τροφοδοτούσε το αυξανόμενο περιηγητικό ρεύμα προς τη χώρα μας.

Η ραγδαία αύξηση των περιηγητών από τη Δύση, που ταξιδεύουν στην Ελλάδα στα προεπαναστατικά χρόνια (τέλη 18^{ου} - αρχές 19^{ου} αιώνα), υπήρξε κρίσιμος παράγοντας για την επιτυχία της Ελληνικής Επανάστασης, γιατί ο ιερός αγώνας των Ελλήνων γίνεται πλέον κάτω από τα βλέμματα ολόκληρης της κοινής γνώμης της Ευρώπης και Αμερικής, που κάθε τόσο αυτή ενημερώνεται από τους περιηγητές, οι οποίοι επιστρέφουν στις πατρίδες τους και γράφουν για τις προσπάθειες και τις θυσίες των Ελλήνων. Έτσι, αρχίζει σιγά - σιγά να εκφράζεται από τους περισσότερους Ευρωπαίους συμπάθεια προς τους αγωνιζόμενους Έλληνες και δίνεται οσημέραι η αναγκαία έμπρακτη υλική υποστήριξη, με σκοπό την αποκατάσταση των δικαίων του Ελληνικού Έθνους.

***

Οι ξένοι περιηγητές που έφταναν στην πατρίδα μας έρχονταν με συνοδεία και άλλων πατριωτών τους. Πολλές φορές η περιηγητική ομάδα διέθετε ζωγράφο ή αρχιτέκτονα, μάγειρα, δραγουμάνο και βοηθό. Βεβαίως, απαραίτητοι ήσαν οι ντόπιοι αγωγιάτες, που μισθώνονταν μαζί με τα υποζύγιά τους και άλλαζαν από περιοχή σε περιοχή. Ορισμένες φορές ταξίδευαν με την άδεια των τουρκικών αρχών και με συνοδεία φρουράς. Άλλες φορές μίσθωναν προσωπικούς φρουρούς για την ασφάλειά τους απέναντι στο κίνδυνο των ληστών, που ενδημούσαν στον ελληνικό χώρο και προεπαναστατικά και μετέπειτα στα πρώτα χρόνια της ελληνικής ανεξαρτησίας.

Όλους τους προηγούμενους αιώνες πέρασαν από την Ελλάδα χιλιάδες περιηγητές και εκατοντάδες από αυτούς έγραψαν ταξιδιωτικά κείμενα, είτε υπό μορφή ημερολογίων είτε υπό μορφή επιστολών, που σε ορισμένες περιπτώσεις ήσαν τόσο εκτεταμένα, ώστε πήραν τη μορφή βιβλίου. Ένα μέρος μόνο από αυτά τα πολύτιμα ντοκουμέντα για τον ελληνισμό έχει έλθει μέχρι τώρα σε φως. Ορισμένα από αυτά χάθηκαν, κάποια καταστράφηκαν και πιθανόν πολλά άλλα είναι καταχωνιασμένα ακόμη σε πολλές γωνιές της Ευρώπης και της Αμερικής. Θα ήταν πολύ χρήσιμο να βρεθούν και να δημοσιευτούν κάποτε, διότι με τις πολύτιμες πληροφορίες τους φωτίζουν κενά, που οι χρονογράφοι δεν μπόρεσαν για διάφορους λόγους να καλύψουν και οι ιστορικοί εξ αιτίας αυτών των κενών δεν μπόρεσαν να προχωρήσουν σε ασφαλείς αξιολογήσεις και συμπεράσματα, και αναφέρθηκαν με γενικότητες και εικοτολογίες αναφορικά με μεγάλες περιόδους των σκοτεινών χρόνων του Μεσαίωνα.

Ενώ οι ιστορικοί συνθέτουν και ιχνηλατούν τις ιστορικές τροχιές των κρατών και των κοινωνιών, τα σημεία των εν λόγω τροχιών τα παρέχουν σίγουρα όσοι αποτυπώνουν γεγονότα και καταστάσεις τη στιγμή που αυτά διαδραματίζονται. Τέτοιοι καταγραφείς ιστορικών στιγμών είναι σίγουρα και οι περιηγητές, οι οποίοι βρίσκονται σε δεδομένο χρόνο σε κάποιο συγκεκριμένο τόπο και βλέπουν με τα ίδια τους τα μάτια όσα συμβαίνουν γύρω τους ή ακούν από αυτόπτες μάρτυρες σημαντικά γεγονότα και πολύτιμες λεπτομέρειες που συνέβησαν λίγο πριν, και αποφασίζουν να τα αποτυπώσουν με τη γραφίδα τους.

Οι περιηγητές των τελευταίων αιώνων ($17^{ο}$, $18^{ο}$ και $19^{ο}$), προτού έλθουν στη χώρα μας, είχαν μελετήσει τους έγκυρους αρχαίους οδηγούς, ήτοι τον Παυσανία και το Στράβωνα ακόμα και άλλους Λατίνους συγγραφείς που αναφέρονται σε ελληνικούς τόπους. Επίσης, είχαν διαβάσει και ταξιδιωτικές περιγραφές άλλων προηγούμενων περιηγητών, όσες μέχρι τότε είχαν εκδοθεί και κυκλοφορήσει. Αυτά τα ταξιδιωτικά κείμενα τους πρόσφεραν σίγουρα αυτοπεποίθηση στο ταξίδι που οι ίδιοι επιχειρούσαν, γιατί τους μείωναν

άγνωστες παραμέτρους σχετικά με τους τόπους, τις διαδρομές, τους ανθρώπους και τις καταστάσεις που θα συναντούσαν.

***

Ο καθένας περιηγητής ερχόταν, όπως ήταν φυσικό, με το δικό του χαρακτήρα, τη δική του διάθεση και νοοτροπία. Άλλοι κατέφθαναν για να δουν τους τόπους όπου είχαν διαδραματισθεί σημαντικά γεγονότα της αρχαίας ελληνικής ιστορίας και άλλοι για να δουν και να θαυμάσουν από κοντά αρχαία έργα τέχνης. Έτσι, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ορισμένοι κατέφτασαν στην Ελλάδα ως απλοί επισκέπτες, κάποιοι ως πραγματικοί προσκυνητές, μερικοί ως αδιάφοροι τουρίστες και, τέλος, ορισμένοι ως... επενδυτές αρχαίων έργων τέχνης, παλαιών χειρογράφων και αρχαίων νομισμάτων. Για πολλούς από αυτούς οι ντόπιοι κάτοικοι ήσαν ανύπαρκτοι, γι' αυτό δεν αναφέρονταν καν στα κείμενά τους.

Ορισμένοι περιηγητές, αργότερα, στρέφουν το βλέμμα τους και στους κατοίκους των περιοχών που επισκέπτονται, στην αρχή με υπεροπτικό βλέμμα και, επειδή δεν συναντούν στο διάβα τους Πλάτωνες, Ιπποκράτες, Λυσίες και Θουκυδίδες, πιστεύουν ότι οι Έλληνες έχουν πλήρως εκφυλιστεί και δεν αξίζουν στον ήλιο μοίρα. Μερικοί είναι πιο ψύχραιμοι στις κρίσεις τους, αξιολογούν σωστότερα τις δύσκολες συνθήκες, που επικρατούν λόγω του ανατολίτη δυνάστη, δικαιολογούν τις δύσκολες καταστάσεις που βιώνουν οι ντόπιοι κάτοικοι, δείχνουν ειλικρινή συμπάθεια και διαβλέπουν με την πρώτη ευκαιρία τα χαρίσματα των Νεοελλήνων. Αυτοί οι τελευταίοι περιηγητές είναι που βοήθησαν ουσιαστικά στην ανάπτυξη του φιλελληνικού κινήματος στην Ευρώπη και γενικότερα στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων. Πιο εχθρική στάση κρατούσαν, συνήθως, όσοι έφταναν στην υπόδουλη Ελλάδα με πονηρούς σκοπούς, όσοι δηλαδή σκόπευαν να συλήσουν τον τόπο, να αρπάξουν ό,τι πολύτιμο βρισκόταν εδώ και να εκμεταλλευτούν τους ταλαίπωρους κατοίκους με ανέντιμο τρόπο. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα ο αχρείος Γάλλος περιηγητής **Fauvel** και, βεβαίως, ακόμα χειρότερο παράδειγμα ο βδελυρότατος Γάλλος αββάς **Michel Fourmont** (1690-1746), που με την απληστία και τις καταστροφές του υπερέβαλε κάθε άλλη σχετική περίπτωση, όπου μπροστά του ωχριά και αυτός ακόμα ο Έλγιν.

Αξίζει εδώ να αναφέρουμε λίγα λόγια του ίδιου του Fourmont, για να δούμε τι έκανε αυτός ο απίστευτος άνθρωπος, μάλλον τέρας. Συγκεκριμένα, ήταν απεσταλμένος του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΕ΄ και στην προσπάθειά του να φανεί αρεστός στο αφεντικό του και να εξασφαλίσει αποκλειστικά για εκείνον το δικαίωμα της μελέτης και της έρευνας επιγραφών και μνημείων, μετά την καταγραφή τους επιδιδόταν με παρανοϊκή στην κυριολεξία μανία στην καταστροφή τους, επιχαίροντας μάλιστα γι' αυτήν.

Ο Fourmont αναζήτησε επιγραφές στην Αθήνα, στη Σαλαμίνα, στα Μέγαρα

και στην Πελοπόννησο, όπου διείσδυσε ακόμη και στα πιο άγρια μέρη της Μάνης. Όπως ο ίδιος ομολογεί, σε χειρόγραφό του που σώζεται μαζί με το ημερολόγιό του, συγκέντρωσε πάνω από 1.500 επιγραφές στην περιήγησή του το 1729 στην Ελλάδα. Σε επιστολή του προς τον κόμη Maurepas καυχιόταν ότι κατέστρεψε τις επιγραφές, για να μην αντιγραφούν από μελλοντικό περιηγητή! Όσα γράφει ο ίδιος για την καταστροφή που έκανε στη Σπάρτη, εξηγούν και τη σπανιότητα των αρχαιοτήτων σήμερα στη φημισμένη πόλη. Σημειώνει λοιπόν αυτό το βδελυρό στοιχείο, χωρίς αιδώ, τα εξής απίστευτα:

«Επί 30 μέρες και πλέον 30, 40 και 60 εργάτες εκθεμελιώνουν, καταστρέφουν, εξαφανίζουν την πόλη της Σπάρτης. Μου υπολείπονται τέσσερις (4) μόνο πύργοι να καταστρέψω... Προς το παρόν ασχολούμαι με την καταστροφή των τελευταίων αρχαιοτήτων της Σπάρτης. Καταλαβαίνετε (αποτείνεται στο Maurepas) *τι χαρά δοκιμάζω(!). Αλλά να η Μαντινεία, η Στυμφαλία, η Τεγέα και ιδιαίτερα η Νεμέα και η Ολυμπία αξίζουν την εκ βάθους εκθεμελίωση(!) Έκανα πολλές πορείες αναζητώντας αρχαίες πόλεις αυτής της χώρας και έχω καταστρέψει μερικές. Ανάμεσα τους την Τροιζήνα, την Ερμιόνη, την Τίρυνθα, τη μισή ακρόπολη του Άργους, το Φενεό... Εισέδυσα στη Μάνη. Εδώ και έξι εβδομάδες ασχολούμαι με την ολοκληρωτική καταστροφή της Σπάρτης! [...] Δεν θέλω να αφήσω λίθον επί λίθου. Δεν ξέρω, κύριε και αγαπητέ φίλε, αν υπάρχει στον κόσμο πράγμα ικανό να δοξάσει μια αποστολή περισσότερο, από το να σκορπίσει στους ανέμους τη στάχτη του Αγησίλαου[...]. Γκρεμίζοντας τα τείχη, τους ναούς της, μην αφήνοντας πέτρα στην πέτρα θα κάνω και την τοποθεσία της άγνωστη στο μέλλον, για να την ξανακάνω εγώ γνωστή. Έτσι θα δοξάσω το ταξίδι μου. Δεν είναι αυτό κάτι;».*

Και πιο κάτω: *«Η Σπάρτη είναι η πέμπτη πόλη που κατέσκαψα. Ασχολούμαι τώρα με την καταστροφή των βαθύτερων θεμελίων του ναού του Αμυκλαίου Απόλλωνα. Θα κατέστρεφα και άλλους αρχαίους τόπους το ίδιο εύκολα, αν με άφηναν. Τον πύργο τον γκρέμισα ολοκληρωτικά.»* Για την Τροιζήνα αναφέρει: *«Γκρέμισα ότι απέμεινε από τα οχυρά και τους ναούς της».* Και με απίστευτη αφέλεια ομολογεί: *«Από τους περιηγητές που προηγήθηκαν δεν θυμάμαι να τόλμησε κανείς να κατεδαφίσει πύργους και άλλα μεγάλα κτήρια!»*

Σύμφωνα με τα στοιχεία, που ο ίδιος δίνει, μόνο στη Σπάρτη πλήρωσε 1.200 ημερομίσθια για το γκρέμισμα των μνημείων και των κτηρίων που σώζονταν ακόμη. Ανατριχιάζει κανείς με τη σκέψη ότι θα μπορούσε να μεταφέρει το βαρβαρικό μένος του στην Ολυμπία και τους Δελφούς. Ανακλήθηκε, ευτυχώς, στη Γαλλία λίγο αργότερα.

Αν, γενικώς, οι ξένοι επισκέπτες βοήθησαν να αλλάξει θετικά η εικόνα της ξεχασμένης Ελλάδας στη Δύση, η Ελλάδα τούς το ανταπέδωσε με τον τρόπο της ακόμα και όταν δεν ήταν απτό το όφελος (δηλαδή φήμη και έσοδα από έκδοση βιβλίου τους, κοινωνική καταξίωση και επιρροή στη χώρα τους,

πανεπιστημιακή έδρα κλπ.). Παράδειγμα, η χαρακτηριστική απάντηση του σημαντικού Γάλλου διανοούμενου **Raymond Queneau** (1903-1976), ο οποίος, όταν ρωτήθηκε τι περίμενε από την Ελλάδα που περιηγήθηκε και μάλιστα δυο φορές, απάντησε: *«Δεν περίμενα τίποτε, επέστρεψα διαφορετικός».*

***

Θα ήταν σημαντική παράλειψη να μην αναφέρουμε εδώ λίγα λόγια για την **Εταιρεία Dilettanti**, η οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο στη δημιουργία και ενίσχυση του αγγλικού περιηγητικού ρεύματος προς την Ελλάδα κατά το δέκατο όγδοο και δέκατο ένατο αιώνα.

Η Εταιρία Dilettanti, των *"Ερασιτεχνών"* δηλαδή, ήταν μια από τις πολλές λέσχες της Βρετανικής αριστοκρατίας. Ιδρύθηκε το έτος 1732 με σκοπό την επαφή των μελών της, που είχαν ιδιαίτερη κλίση και αγάπη προς τις Καλές Τέχνες. Βαθμιαία, αφενός προώθησε, ενέπνευσε και πραγματοποίησε σημαντικές αρχαιολογικές ανασκαφές στον ελληνικό χώρο, δημοσιεύοντας στη συνέχεια σε μνημειώδεις εκδόσεις τα πορίσματα αυτών των ανασκαφών, και αφετέρου συντέλεσε στην εδραίωση του ευρωπαϊκού κλασικισμού του 18ου αιώνα και στο να αποκτήσει το ευρωπαϊκό κοινό μια πλήρη εικόνα, κυρίως, της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής. Το φιλόδοξο έργο της υπόψη εταιρείας για την πρόοδο της αρχαιολογικής επιστήμης, δεν απέβη πάντοτε σωτήριο για τις ίδιες τις αρχαιότητες, διότι οι συμμετέχοντες στις εν λόγω ανασκαφές επιδόθηκαν πολλές φορές στη σύληση αρχαιοτήτων, που ήταν καταστροφική για τα ίδια τα μνημεία.

***

Αρχικώς οι περιηγητές επισκέπτονταν τα νησιά του Αιγαίου και τα παράλια της Μικράς Ασίας κατά το ταξίδι τους στους Αγίους Τόπους. Αργότερα, κατευθύνονταν σε σημαντικούς προορισμούς, όπως π.χ. ήταν η Κωνσταντινούπολη και η Σμύρνη στη Μικρά Ασία, η Αθήνα και κάποιες άλλες σημαντικές πόλεις της στεριανής Ελλάδας και τα Ιόνια Νησιά. Με το πέρασμα του χρόνου εισέρχονταν και στην ενδοχώρα της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας, έχοντας ως βάση εξόρμησής τους την Αθήνα. Διέσχιζαν επίσης την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία στην προσπάθειά τους να φτάσουν δια ξηράς είτε από βορειοδυτικά (Γιάννενα) είτε από βόρεια (Κωνσταντινούπολη) στη Νότια Ελλάδα.

Η Δελφική γη και η ευρύτερη περιοχή της υπήρξε σημαντικός ταξιδιωτικός προορισμός για πολλούς ξένους περιηγητές και έτσι, ευτυχώς, υπάρχουν πολλά ταξιδιωτικά ντοκουμέντα που αναφέρονται στην περιοχή αυτή. Οι αναφορές τους έχουν ως κέντρο, βεβαίως, τους Δελφούς, το Κωρύκιον Άντρον και τον Παρνασσό (Λιάκουρα), αλλά επίσης εκτείνονται και περιφερειακά, ήτοι στη Σκάλα των Σαλώνων (Ιτέα), στα Σάλωνα και τη Σχιστή Οδό.

Πολλές αναφορές γίνονται για την Αράχοβα και το Χρισσό, αναλόγως της

κατεύθυνσης από όπου καταφτάνουν στους Δελφούς ή αποχωρούν από εκεί, καθόσον αυτά τα δυο χωριά ήσαν υποχρεωτικές πύλες για το Καστρί (Δελφοί). Λιγότερες και πιο σύντομες αναφορές υπάρχουν για τη Δαύλεια και το Χάνι της Χαιρώνειας, για τον Όσιο Λουκά, το Δίστομο, τα Άσπρα Σπίτια και την Αγόριανη.

***

Οι ξένοι, που επισκέπτονταν τους Δελφούς, ακολουθούσαν συνήθως τις εξής βασικές διαδρομές:

1) Από δυτικά :

α)Κατά την προσέγγιση: Σκάλα Σαλώνων [Ιτέα] (όπου έφταναν με καράβι είτε από την απέναντι πελοποννησιακή ακτή είτε κατ' ευθείαν από τα Ιόνια νησιά) - Χρισσό - Δελφοί.

β)Κατά την αποχώρηση: Δελφοί - Αράχοβα - Σχιστή Οδός - Δαύλεια - Χαιρώνεια - Θήβα (κάποιες φορές και Λιβαδειά) - Αθήνα.

2) Από ανατολικά:

α)Κατά την προσέγγιση: Αθήνα - Θήβα (κάποιες φορές και Λιβαδειά) - Χαιρώνεια - Δαύλεια - Σχιστή οδός - Αράχοβα - Δελφοί. Υπάρχουν μάλιστα και κάποιες περιπτώσεις, όπως αυτή του περιηγητή Belle, που παρέκαμψαν τη Χαιρώνεια και τη Δαύλεια και έφτασε στη Σχιστή οδό μέσω του Καρακόλιθου.

β)Κατά την αποχώρηση: Δελφοί - Χρισσό - Σκάλα Σαλώνων [Ιτέα] - απέναντι πελοποννησιακή ακτή.

Ορισμένες φορές οι ξένοι στο δρόμο τους για τους Δελφούς, μετά τη Σκάλα των Σαλώνων [Ιτέα], επισκέπτονταν και τα Σάλωνα, προτού ανηφορίσουν για τη γη του Απόλλωνα, και άλλες φορές έφταναν στους Δελφούς από το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά - Δίστομο - Σχιστή οδό - Αράχοβα. Επίσης, κατά την αποχώρησή τους από τους Δελφούς χρησιμοποιούσαν σπανίως τη διαδρομή (με δυτική κατεύθυνση): Δελφοί - Χρισσό - Σάλωνα - Γραβιά ή τη διαδρομή (με βόρεια κατεύθυνση): Δελφοί - Αγόριανη - Λιλαία - Γραβιά. Ακόμα, κάποιες φορές, οι εξ ανατολών ερχόμενοι παρέκαμπταν την Αράχοβα από νότια. Υπάρχει και μια περίπτωση, αυτή του περιηγητή Leake, που έφτασε στους Δελφούς (στο δεύτερο ταξίδι του) χρησιμοποιώντας τη διαδρομή: Όσιος Λουκάς - Δίστομο - Δεσφίνα - Δεσφινιώτικη(*"Τσισνιώτικη"*)στράτα στο Ξεροβούνι - Δελφοί. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν είχε κατασκευαστεί ο σιδηρόδρομος προς την Πελοπόννησο, οι ξένοι, προκειμένου να επισκεφτούν τους Δελφούς, ακολουθούσαν συνήθως την εξής διαδρομή: Αθήνα - Κόρινθος με το τρένο, στη συνέχεια από Κόρινθο μέχρι την Ιτέα με ατμόπλοιο, και βεβαίως την αντίστροφη διαδρομή για την επιστροφή τους στην Αθήνα.

Ο τελικός προορισμός, όπως αναφέραμε παραπάνω, δεν ήταν μόνο το Καστρί και ο περιβάλλων αρχαιολογικός χώρος, αλλά και το Κωρύκιον Άντρον καθώς και η κορυφή του Παρνασσού (Λιάκουρα). Ορισμένες φορές ο στόχος

αυτός επιτυγχανόταν πλήρως, δηλαδή με επίσκεψη στο Κωρύκιον Άντρον και ανάβαση στη Λιάκουρα. Άλλες φορές επιτυγχανόταν εν μέρει και άλλες φορές περιοριζόταν μόνο στο βασικό προορισμό, που ήταν ο αρχαιολογικός χώρος των Δελφών. Η επίσκεψη στο Κωρύκιον Άντρον, κυρίως δε η ανάβαση στη Λιάκουρα, γινόταν, συνήθως, με εφαλτήριο την Αράχοβα και όχι το Καστρί, διότι από την Αράχοβα έβρισκαν πιο έμπειρους οδηγούς γι' αυτές τις ταξιδιωτικές τους εξορμήσεις.

***

Και ενώ το Δελφικό τοπίο γοήτευε όλους ανεξαιρέτως τους περιηγητές που έφταναν εκεί, εν τούτοις το χωριό Καστρί τους απογοήτευε, τόσο ως δομημένος χώρος όσο και ως ανθρωπογενές περιβάλλον. Ελάχιστες φορές γράφτηκαν καλά έως ανεκτά λόγια τόσο για το χωριό Καστρί, όσο και για τους κατοίκους του. Επίσης, και για άλλα χωριά της περιοχής, όπως το Δίστομο και η Ιτέα, δεν γράφτηκαν καλά λόγια.

Αντίθετα, η γειτονική Αράχοβα συνήθως πάντα κέρδιζε τις εντυπώσεις και ως χωριό και ως κοινωνία. Πολλοί έγραψαν όχι απλώς καλά λόγια, αλλά ύμνους για το χωριό και ειδικότερα για τις Αραχοβίτισσες. Για την ομορφιά τους, την εργατικότητά τους και το καλαίσθητο ντύσιμό τους. Ήταν μάλιστα φημισμένες σε όλο τον ελληνικό χώρο και αυτή η φήμη τους αποτυπωνόταν σε κάθε σχετικό ταξιδιωτικό κείμενο, που κυκλοφορούσε. Η Αράχοβα μοιάζει στην περίπτωση αυτή με τη Σταχτοπούτα του παραμυθιού, που είχε φροντίσει να της έρχεται, ακριβώς, το *"περιηγητικό"* γοβάκι.

Η Αράχοβα για την ελληνική ενδοχώρα του 17^{ου}, 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα ήταν ότι η Χίος για το ελληνικό αρχιπέλαγος της προεπαναστατικής περιόδου. Έφευγαν οι ξένοι περιηγητές και από τους δυο αυτούς ταξιδιωτικούς τόπους με τις καλύτερες εντυπώσεις. Επίσης καλά λόγια αποσπούσαν το Χρισσό και η Δαύλεια.

***

Μετά τον Παυσανία ο πρώτος περιηγητής στην περιοχή των Δελφών, στα βυζαντινά χρόνια, μπορεί να θεωρηθεί ο **Μοναχός Κοσμάς**, Παφλαγόνας την καταγωγή, ο οποίος έφτασε στην περιοχή των Δελφών το έτος 961 κατευθυνόμενος προς τη Ρώμη. Άλλες οι βουλές του ταξιδιώτη, άλλα όμως Κύριος κελεύει. Έτσι διανυκτέρευσε στο Χρισσό και *''θεία βουλήσει''* είδε σημαδιακό όνειρο, που τον καλούσε ο Όσιος Λουκάς να παραμείνει εκεί για να τον υπηρετήσει. Έτσι, ο πρώτος περιηγητής στη Δελφική γη στα χριστιανικά χρόνια έγινε και μόνιμος κάτοικος της περιοχής, αφού αναζήτησε τον τάφο του Οσίου Λουκά και εκεί παρέμεινε.

Ο δεύτερος περιηγητής δεν ήλθε τούτη τη φορά από την Ανατολή αλλά από τη Δύση και συγκεκριμένα από την Ισπανία. Πρέπει να έφτασε στην Ελλάδα το έτος 1160. Ήταν Εβραίος στην καταγωγή και λεγόταν **Benjamin Tudele**.

Ερχόταν με συγκεκριμένη αποστολή στον ελληνικό χώρο, για να καταγράψει δηλαδή τους Εβραίους της διασποράς. Και αυτός - τι σύμπτωση - έφτασε στο Χρισσό, γιατί στο χωριό αυτό την εποχή εκείνη ζούσαν πολυάριθμοι Εβραίοι, 200 τον αριθμό! Δεν μπήκε στην ενδοχώρα του Παρνασσού. Από τη Σκάλα των Σαλώνων μέσω Πάτρας έφτασε στο Χρισσό και από τη Σκάλα των Σαλώνων έφυγε πάλι, με επόμενο προορισμό την Κόρινθο και μετά τη Θήβα.

Τρίτος σημαντικός περιηγητής και αρχαιοδίφης, που έφτασε το έτος 1436 αυτή τη φορά όχι στο Χρισσό αλλά στους Δελφούς, ήταν ο **Κυριακός ο Αγκωνίτης**. Είναι ο πρώτος, που συνειδητοποιεί ότι το άσημο χωριό Καστρί βρίσκεται χτισμένο πάνω στους αρχαίους Δελφούς και ταυτοποιεί μάλιστα συγκεκριμένες θέσεις του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών. Βρήκε εκεί ενδιαφέρουσες επιγραφές, τις οποίες και αντέγραψε και στη συνέχεια βάδισε, μέσω Αράχοβας, για το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά, με προορισμό τη Χαλκίδα και στη συνέχεια την Αθήνα.

Τέταρτος στη σειρά περιηγητής (λόγω συγκεκριμένης αποστολής) ήταν ο Άγγλος **Thomas Dallam**, ο οποίος το 1599 διέσχισε τον Παρνασσό από βόρεια, και έφτασε με κακές καιρικές συνθήκες και κίνδυνο της ζωής του στους Δελφούς, με σκοπό να πάρει το πλοίο στον Κορινθιακό κόλπο για την επιστροφή στην πατρίδα του. Ήταν ταξίδι γυρισμού, αφού είχε επιτελέσει την αποστολή του, που ήταν η μεταφορά μουσικού οργάνου στο Σουλτάνο ως δώρο της βασίλισσας Ελισάβετ της Αγγλίας.

Εβδομήντα επτά (77) χρόνια αργότερα, δηλαδή το 1676, κατέφτασε ένας από τους πιο σημαντικούς περιηγητές του ελληνικού χώρου, ο Γάλλος γιατρός και αρχαιοδίφης **Jacob Spon** μαζί με το φίλο του βοτανολόγο **George Wheler**. Η περιήγηση αυτή θεωρείται σταθμός για τον ελληνικό χώρο και για τα περιηγητικά πράγματα της Ευρώπης, γιατί το ταξιδιωτικό βιβλίο που εξέδωσε ο Spon ενέπνευσε πολλούς άλλους να επισκεφτούν την Ελλάδα τα δύσκολα εκείνα χρόνια, που ο Έλληνας στέναζε βαριά κάτω από το πέλμα του Τούρκου δυνάστη.

Έκτοτε έφτασαν πολλοί περιηγητές στην Ελλάδα και ειδικότερα στη Δελφική γη με αμείωτο ρυθμό μέχρι και τα τέλη του δέκατου ένατου ($19^{ου}$) αιώνα και είχαν πολλές ιδιότητες. Άλλοι ήσαν πανεπιστημιακοί και γενικώς εκπαιδευτικοί, άλλοι ιστορικοί, έμποροι, νομομαθείς και διπλωμάτες, πολιτικοί, μάλιστα μεταξύ αυτών ήταν και ο **George Clemenceau**, ο κατόπιν διάσημος Πρωθυπουργός της Γαλλίας, ιερείς και επίσκοποι, ποιητές και συγγραφείς, όπως ο μεγάλος φιλέλληνας **Λόρδος Byron** και ο επίσης διάσημος Γάλλος συγγραφέας **Gustave Flaubert**, βοτανολόγοι, όπως ο διάσημος **Sibthorp**, πρίγκιπες, στρατιωτικοί, αρχιτέκτονες και άνθρωποι των Καλών Τεχνών, κριτικοί τέχνης και ερευνητές, και βεβαίως ο πρώτος βασιλιάς του νεοσύστατου ελληνικού κράτους ο **Όθων** στην πρώτη επίσκεψη μόνος του, και

στη δεύτερη μαζί με τη βασίλισσα **Αμαλία**. Δηλαδή, μια ευρεία γκάμα εκλεκτών ανθρώπων, που άφησαν σημαντικά κείμενα και ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την περιοχή του Παρνασσού και μάλιστα σε δύσκολα και σκοτεινά χρόνια. Όμως, ειλικρινά λυπούμαστε που οι μεγάλοι Γάλλοι συγγραφείς - ποιητές **Chateaubriand** και **Lamartine**, παρότι ήλθαν στην Ελλάδα, δεν επισκέφτηκαν τη Δελφική γη και δεν προσκύνησαν το ιερό βουνό των ποιητών, τον Παρνασσό. Σίγουρα, εάν είχαν φτάσει και εδώ, τα κείμενά τους θα είχαν για μας σήμερα ξεχωριστή αξία.

Συνοψίζοντας, πρέπει να σημειώσουμε ότι είχαν έλθει στην περιοχή μας περιηγητές από παντού· από τη Γαλλία, από την Αγγλία, από τη Σκωτία, από την Ιρλανδία, από τη Γερμανία, από την Αυστρία, από τη Ρουμανία, από τη Σουηδία, από τη Δανία, από τη Ρωσία, από την Εσθονία, από την Αμερική, από την Ισπανία, από την Ελβετία, από την Ιταλία και από τη Σικελία.

Το ευχάριστο είναι ότι ανάμεσα στο σύνολο των ξένων περιηγητών που επισκέφτηκαν τη Δελφική γη, βρίσκονται και γυναίκες, και τι γυναίκες, όλες τους εκλεκτές, μορφωμένες, διάσημες στην εποχή τους συγγραφείς, με πολλές ανησυχίες και προβληματισμούς, άφοβες και πλήρως χειραφετημένες για εκείνη την εποχή, όπως: η **Dora d' Istria**, η **Frederika Bremer**, οι αδελφές **Agnes** και **Margaret Smith**, η **Emily Beaufort** και η **Valery Gasparin**.

Αυτές έριξαν τη γυναικεία ματιά τους στα μέρη που επισκέφτηκαν και με αυτό τον τρόπο ό,τι έχει γραφεί για τους Δελφούς και την ευρύτερη περιοχή τους μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει ακόμη μεγαλύτερη πληρότητα και πρόσθετη εγκυρότητα, διότι αυτές ως γυναίκες εστίασαν σε θέματα, που τους άνδρες *"συναδέλφους"* τους δεν τους ενδιέφεραν ούτε τους απασχολούσαν ιδιαίτερα. Παράδειγμα, οι περιγραφές της Dora d' Istria από την Αράχοβα είναι καταπληκτικές, εξαίσιες και σε ταξιδεύουν στην εποχή εκείνη. Νομίζεις ότι βρίσκεσαι και εσύ κάπου εκεί και κρυφοκοιτάζεις σε ό,τι αυτή βλέπει και κρυφακούς σε ό,τι συζητά με τους κατοίκους του χωριού. Χαίρεσαι σαν να φτάνεις και εσύ νοερά στην Αράχοβα εκείνο το καλοκαιρινό απόγευμα - κοντά απόβραδο - και μελαγχολείς καθώς νοερά αποχωρίζεσαι το χωριό, για να κατευθυνθείς και εσύ, ακολουθώντας την με τη σκέψη σου, προς Δελφούς.

***

Η παρούσα συγκέντρωση ταξιδιωτικών κειμένων συνιστά, σήμερα, ένα είδος προσκλητηρίου στη ζωή των ξένων περιηγητών - συγγραφέων των προηγούμενων αιώνων που έφτασαν στην πατρίδα μας, διότι γενικώς, όπως όλοι παραδεχόμαστε, οι νεκροί, όσο μιλάμε για αυτούς, δεν πεθαίνουν. Εδώ μάλιστα όχι μόνο απλώς μιλάμε για τους συγκεκριμένους, αλλά αφήνουμε κυρίως τους ίδιους να ξαναμιλήσουν μέσα από τα κείμενά τους. Πιστεύω, λοιπόν, ότι οι ψυχές τους εκ του λόγου τούτου θα αγάλλονται και θα νιώθουν ότι οι ταλαιπωρίες και οι κόποι του ταξιδιού τους δεν πήγαν χαμένοι.

Επίσης, σήμερα, νιώθουμε ευγνωμοσύνη για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν κάποτε να έλθουν στα μέρη μας για να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Κωρύκιον Άντρον, να πιουν νερό από τις πηγές μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν σ' αυτά, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο. Με δυο λόγια, αυτοί επισκεπτόμενοι τα μέρη μας βίωσαν έντονα συναισθήματα, τα οποία κουβαλούσαν βαθιά μέσα τους, πιστεύω, μέχρι την τελευτή του βίου τους.

Είμαστε μάλιστα ιδιαιτέρως ευτυχείς, επειδή έγραψαν: για τα χωριά μας, για τους προγόνους μας, για τις τοποθεσίες μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμά μας. Ο καθένας, βεβαίως, με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν σε ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, και έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, για το πώς μπορούμε να ανασυνθέσουμε εμείς οι σημερινοί αναγνώστες εικόνες, οι οποίες έχουν πια χαθεί λόγω των μεγάλων μεταβολών που έχουν επέλθει, είναι οι περιγραφές τις οποίες έχουν δώσει ορισμένοι από τους περιηγητές αυτούς π.χ. για το Μοναστήρι της Παναγιάς της Ζυγωτής στους Δελφούς. Το Μοναστήρι αυτό ήταν χτισμένο πάνω στο χώρο του αρχαίου Γυμνασίου, κάτω δηλαδή από την Κασταλία πηγή και πάνω από τη Μαρμαριά(Θόλο), το οποίο, βεβαίως, λόγω των αρχαιολογικών ανασκαφών που έλαβαν χώρα, δεν υφίσταται σήμερα. Για του λόγου το αληθές θα παραθέσουμε πιο κάτω τις εν λόγω περιγραφές.

***

Θα ήταν μεγάλη παράλειψη, εάν δεν αναφερόμασταν, έστω και περιληπτικά, σε έναν ακόμα επιφανή ξένο επισκέπτη μας, ο οποίος, βεβαίως, δεν έφτασε στην Ελλάδα μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, που έχουμε θέσει ως όριο για την παρούσα ανθολογία μας, όμως ο ίδιος είχε ονειρευτεί μέσα στο δέκατο ένατο αιώνα, όταν ήταν ακόμα πολύ νέος, να έλθει στην πατρίδα μας. Επίσης, αυτός παρότι δεν άφησε, απ' όσο γνωρίζουμε, κάποιο ταξιδιωτικό του κείμενο για την περιοχή μας, αρνήθηκε να επιστρέψει στη μακρινή χώρα του

και έμεινε εδώ μέχρι το τέλος του βίου του, για να αφήσει την ίδια την ψυχή του να πετάξει στον ουρανό, επιλέγοντας συνειδητά τον παρνασσικό δίαυλο και όχι αυτόν της μακρινής Αϊόβα.

Πρόκειται για τον Αμερικανό **George Cram Cook**, ο οποίος γεννήθηκε στο Ντάβενπορτ της Αμερικανικής Πολιτείας Αϊόβα το 1873. Από μικρός είχε δείξει μεγάλη αγάπη στα Γράμματα και έτσι, αφού πήρε το δίπλωμα της Φιλολογίας του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ, μετεκπαιδεύτηκε σε γερμανικά Πανεπιστήμια. Η μόρφωσή του ολοκληρώθηκε πλήρως, όταν γύρισε στην πατρίδα του και έγινε καθηγητής σε Πανεπιστήμια της Αμερικής.

Ο άνθρωπος αυτός ήταν πλασμένος για δημιουργός. Εγκατέλειψε ως εκ τούτου τις πανεπιστημιακές έδρες και ανέλαβε τη φιλολογική Διεύθυνση του *"Chicago Evening Post".* Δημοσίευσε, αργότερα, μυθιστορήματα και άρθρα του στα περισσότερα περιοδικά της πατρίδας του. Ριζοσπαστικός και ελεύθερος διανοητής, αγωνίστηκε για την ελευθερία του πνεύματος και την πνευματική άνοδο του ανθρώπου. Πρωτοπόρος σε κάθε ωραίο και καλό, δημιούργησε το ονομαστό θέατρο *"Provincetown Players"*, μια πρωτοποριακή σκηνή, όπου οι νέοι της εποχής του μπορούσαν ελεύθερα, χωρίς εμπορικές απαιτήσεις, να παρουσιάζουν τα έργα τους. Το θέατρο αυτό έγινε ονομαστό όχι μόνο στην Αμερική αλλά και στην Ευρώπη. Στο θέατρο αυτό παρουσίασε και ο ίδιος δικά του έργα, όπως αυτό με τον τίτλο: *"Αθηναίες".*

Ο Κουκ δεν ήταν μόνο ένας πνευματικός δημιουργός που επαναπαύτηκε στην ασφάλεια του γραφείου του. Ήταν και ένας ανήσυχος ταξιδευτής που από μικρός ονειρευόταν να έλθει στην Ελλάδα, στη χώρα των Ολυμπίων Θεών και των *"Διαλόγων του Πλάτωνα"*. Έτσι, μια μέρα ξεκίνησε μαζί με την αγαπημένη του γυναίκα **Susan Glaspell**, γνωστή και αυτή Αμερικανίδα διανοούμενη (Βραβείο Πούλιτζερ 1931), και έφτασε στην Ελλάδα. Νιώθει εδώ ότι ξαναγεννιέται, και κάποτε φτάνει στους Δελφούς. Παρουσίες αέρινες τον οδηγούν πάνω στις Φαιδριάδες και εκεί μαγεύεται από το περιβάλλον των Δελφών. Οι άλλες ελληνικές πολιτείες δεν είναι γι' αυτόν. Σταματάει μόνο για λίγο στην Αθήνα για να θαυμάσει τον Παρθενώνα και ύστερα γυρίζει και στήνει την καλύβα του σαν ένας παράξενος ερημίτης πάνω στον Παρνασσό. Εκεί αντάμα με τους τσοπάνηδες και τους υλοτόμους και την ειδυλλιακή βουκολική ατμόσφαιρα ζει στον κόσμο του. Έτσι κοντά σ' αυτούς, που τον έβλεπαν με πολύ συμπάθεια, χωρίς όμως στ' αλήθεια να κατανοούν τη θέλησή του, ο Κουκ αγάπησε τη σύγχρονη γενιά των κατοίκων του Παρνασσού. Να τι γράφει στον πρόλογο του θεατρικού του έργου: *"Οι Αθηναίες"* που μετάφρασε ο ίδιος στη νεοελληνική γλώσσα :

" Η γλώσσα αυτή σήμερα, όπως την εβάσταξαν πάντοτε ζωντανή στα βουνά πενήντα γενιές βοσκών και ληστών, παρόλο το κακό που μπόρεσαν να της κάνουν οι Ρωμαίοι, οι Γαλάτες, οι Νορμανδοί, οι Σλάβοι, οι Βενετοί και οι

παντοδύναμοι Τούρκοι, είναι ακόμα πιο όμορφη από την Ελληνική της κλασσικής εποχής. Οι λέξεις της και οι ρυθμοί της, σαν πολύτιμα πετράδια, έχουν γίνει πιο στρογγυλά και πιο γυαλιστερά μέσα στο αδιάκοπο ρεύμα της ζωής τους κατά τις δυο χιλιάδες χρόνια που ακολούθησαν.

Η σημερινή ελληνική γλώσσα και ο σημερινός ελληνικός λαός - ένας λαός ζωντανού δημοτικού τραγουδιού, όπως ήταν οι πρόγονοί του πριν από τον Όμηρο - είναι έτοιμοι για το Δάντη τους. Όμως έναν μεγάλο νεοέλληνα ποιητή δεν θα τον χωρίζει από τον Όμηρο, όπως το Δάντη από τον Βιργίλιο ή τον Chaucer από τον Beowulf, κανένα καταστρεπτικό άλλαγμα της γλώσσας. Σε αντίθεση με τη Λατινική και την Αγγλοσαξονική, η Ελληνική γλώσσα δεν κατακτήθηκε ποτέ της ".

Μα η ζηλόφθονη μοίρα τού στέρησε τη χαρά της ωραιότητας εκεί πάνω στη φωλιά των αετών του. Το δεύτερο χρόνο από την άφιξή του ήλθε και τον βρήκε ο θάνατος εκεί πάνω στο αγαπημένο του βουνό, τον Παρνασσό, ενώ μετέφραζε στα νέα Ελληνικά το θεατρικό του έργο: *"Οι Αθηναίες"*. Τον έθαψαν βοσκοί, ξωμάχοι και οι χωρικοί των Δελφών, φέρνοντας για την ταφή του μεγάλα κλαδιά ελάτων σ' ένα χιονισμένο δειλινό, ενώ έλαμπαν οι γύρω κορφές του Παρνασσού και των γειτονικών βουνών.

Ο Κουκ τάφηκε στο βουνίσιο και ειρηνικό κοιμητήριο των Δελφών, που είχε ονειροπολήσει από ζωντανός, λέγοντας πως εκεί είναι ο τόπος που θα ήθελε να κοιμηθεί. Σε μια αρχαία μαρμάρινη πλάκα γράφτηκαν τα ακόλουθα λόγια:

George Cram Cook
Born, Davenport Iova, 1873
Dead, Δελφοί, 1924
"Αί δέ τέαι ζωοῦσιν ἀηδῶνες
ἦσιν, ὁ πάντων ἁρπακτήρ ἀΐδης
οὐκ ἐπί χεῖρα βάλει."

Τέλος, θα ήταν ατόπημα, εάν στην παρούσα σύναξη των περιηγητών της Δελφικής γης δεν αναφερόταν και ο σημαντικός Γερμανός επιστήμονας **Karl Otfried Müller,** καθηγητής του Πανεπιστημίου Göttingen, που στα μέσα του 19ου αιώνα, συγκεκριμένα το έτος 1840, έφτασε στους Δελφούς με το πάθος του αρχαιολόγου, αλλά και του περιηγητή. Στην αχόρταγη περιέργειά του να ανακαλύψει, να αντιγράψει και να διαβάσει τις αρχαίες επιγραφές, οι οποίες βρίσκονταν στο ναό του Απόλλωνα ίσως ενόχλησε... τον Ολύμπιο θεό. Έτσι, ο εκηβόλος Απόλλωνας τον τόξευσε μοιραία με τα ηλιοβέλη του και τον κατέστησε για πάντα μάρτυρα της ιερής γης του.

Ας δούμε, τι υποσημειώνει γι' αυτόν ο περιηγητής **Henry Baird** στο οδοιπορικό του, το οποίο έχει συμπεριληφθεί στο παρόν έργο: *«Παρά τις συμβουλές των φίλων και γνωστών του στην Αθήνα, αυτός επιχείρησε μια*

περιοδεία στη Βοιωτία και τη Φωκίδα το κατακαλόκαιρο. Στους Δελφούς απασχολήθηκε πολύ στην επιστασία μερικών ανασκαφών πάνω σε ένα τμήμα της θέσης του ναού του Απόλλωνα, όπου ανταμείφθηκε με την ανακάλυψη ιδιαιτέρως πολύτιμων επιγραφών.

Τέτοια ήταν η ανυπομονησία του να μάθει το περιεχόμενό τους που, χωρίς να περιμένει ώσπου να δροσίσει η μέρα ή μέχρι να μεταφερθούν οι επιγραφές σε κάποια σκιερή θέση, κάθισε κάτω από τον ήλιο για να τις αντιγράψει. Ένας βίαιος πυρετός ήταν το αποτέλεσμα αυτής της απερίσκεπτης έκθεσης και επέστρεψε στην Αθήνα μόνον για να αργοσβήσει, και θάφτηκε στο γειτονικό λόφο του Κολωνού».

Ο **πάτερ Lüth**, που ζούσε στην Αθήνα την εποχή εκείνη ως ιερωμένος στα Ανάκτορα του Όθωνα, έγραψε για το θάνατο του Müller τα εξής:

«Στις 2 Αυγούστου, πέθανε στην Αθήνα ο λόγιος αρχαιολόγος Karl Otfried Müller. Γύρισε άρρωστος από ένα ταξίδι, που είχε κάνει μαζί με τους επιστήμονες Ernst Curtius και Scholler. Ο Lüth τον έθαψε στο λόφο του Κολωνού, όπου άλλοτε υπήρχε ο ναός των Ευμενίδων, κοντά στην Ακαδημία του Πλάτωνα...»

Δεν γνωρίζω, εάν ο Δήμος Δελφών έχει τιμήσει μέχρι τώρα, δεόντως, τον αγνό αυτό μάρτυρα, που έπεσε στην πρωτοπόρα προσπάθειά του να αναστήσει αρχαιολογικά το Δελφικό μεγαλείο. Εάν όχι, θα μπορούσε, κατά τη γνώμη μου, να στήσει την προτομή του ή να δώσει το όνομά του σε ένα δρόμο προς τον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών. Θεωρώ ότι του το χρωστάει από τότε.

***

Και τώρα, ας έλθουμε στις περιγραφές των Περιηγητών για το **Μοναστήρι *"της Παναγίας της Ζυγωτής"*** των Δελφών, όπως προαναγγείλαμε:

SPON

[…] Το απόγευμα πήγαμε να δούμε το Μοναστήρι που είναι περίπου στα τριακόσια και τετρακόσια βήματα από το χωριό. Αυτό το Μοναστήρι με την εκκλησία του, βρίσκεται σ' ένα επίπεδο έδαφος που το στηρίζουν στην πλαγιά μεγάλοι τοίχοι από λαξευτές πέτρες, κατάλοιπα αρχαίου κτιρίου. Στο Μοναστήρι βρήκαμε τρεις ή τέσσερις επιγραφές, και ειδικά μια πάνω σε μια πέτρα του δαπέδου της εκκλησίας που, παρόλο που έχει μόνο τρεις λέξεις, την εκτιμήσαμε ιδιαίτερα, γιατί ήταν γραμμένη η λέξη Δελφοί: «ΔΕΛΦΩΝ ΠΟΛΕΩΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΥ». Αναφερόταν σ' ένα απελευθερωμένο δούλο της πόλης των Δελφών.

Δεν υπάρχουν εκεί παρά μόνο δυο ή τρεις καλόγεροι, που διδάσκουν την ανάγνωση στα παιδιά. Μας έκανε εντύπωση ότι ο ένας από τους καλούς αυτούς μοναχούς, ήξερε ότι το Καστρί ήταν η αρχαία πόλη των Δελφών, γιατί

συνήθως, είναι πολύ αμαθείς και δεν έχουν ιδέα από ιστορία. Το είχε καταλάβει διαβάζοντας κάποιο ελληνικό βιβλίο, που μας έδειξε, και χάρηκε πολύ που τον επιβεβαιώσαμε με βάση τις επιγραφές που είχαμε δει. Μας έδωσε να δοκιμάσουμε το λευκό κρασί τους, που είναι πολύ καλό, εξίσου καλό μ' αυτό του σπιτιού μας. Η εκκλησία τους είναι αφιερωμένη στην Παναγία. Πάνω από την πόρτα της βρίσκεται μια σύγχρονη επιγραφή από την εποχή που ξανακτίστηκε, ενώ ανάμεσα στα υλικά, βλέπουμε μάρμαρα και τμήματα από αρχαίες επιγραφές. […]

WHELER

[…] Συνεχίζοντας την κάθοδό μας, φτάσαμε σ' ένα Μοναστήρι που λέγεται *«Παναγία»,* καθώς η Εκκλησία του είναι αφιερωμένη στην Παρθένο Μαρία. Είναι χτισμένο σε ανώμαλο έδαφος και στηριγμένο πάνω στην πλαγιά του βουνού από χοντρούς πέτρινους τοίχους. Εκεί, είδαμε κιονόκρανα και βάθρα στύλων Κορινθιακού τύπου, επίσης και άλλα αρχαία συντρίμματα μαζί με τρεις ή τέσσερις επιγραφές και ιδιαίτερα μια πάνω σε μια πέτρα του δαπέδου της Εκκλησίας, που παρόλο που είχε μόνο τρεις λέξεις, δεν την εκτιμήσαμε λιγότερο, γιατί βρήκαμε γραμμένο το όνομα των Δελφών: «ΔΕΛΦΩΝ ΠΟΛΕΩΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΥ» και μιλούσε για έναν απελευθερωμένο σκλάβο της πόλεως των Δελφών. Αντιγράψαμε και άλλες, που τις κρατώ για μια άλλη ευκαιρία. Μέσα στο Μοναστήρι, ζουν τρεις ή τέσσερις καλόγεροι, που μας πρόσφεραν ψωμί και το εξαιρετικό λευκό κρασί τους. […]

CHANDLER

[…] Το Μοναστήρι καταλαμβάνει τη θέση του Γυμνασίου. Παραμένουν ισχυροί τοίχοι αντιστήριξης και άλλα ίχνη ενός μεγάλου οικοδομήματος. Στον τοίχο της εκκλησίας υπήρχε ένα μάρμαρο με την επιγραφή, ΑΙΑΚΙΔΑ ΧΑΙΡΕ, και (πάνω) σε ένα άλλο, μέσα σε ένα στεφάνι ελιάς:

Ο ΔΗΜΟΣ Ο ΑΘΗΝΑΙΟΣ
ΠΥΘΙΟΙΣ

Μέσα στο λιθόστρωτο βρισκόταν μια μεγάλη επιγραφή, με σβησμένα γράμματα. Βρήκαμε επίσης αρκετά αρχιτεκτονικά σπαράγματα […]

STURTZENBUCKER

[…] Εκεί, ο δρόμος χωρίζεται στα δυο, απ' τη μια μεριά πηγαίνει κατά μήκος του βουνού προς το χωριό και απ' την άλλη ακολουθεί την πλαγιά, για ένα διάστημα, μέχρι έναν ελαιώνα, που περιτριγυρίζει το Μοναστήρι της Παναγίας. Ακολούθησα τον τελευταίο, με σκοπό να τα δω όλα στη σωστή σειρά. Στο Μοναστήρι είδα αρκετούς μακριούς τοίχους, μεγάλες πέτρες και πολλά ίχνη που δηλώνουν ότι εκεί υψωνόταν άλλοτε ένα μεγάλο κτήριο. Το

Μοναστήρι είναι μικρό, κατοικημένο από κάποιους καλόγερους τελείως αγράμματους. Μια γυναίκα που συνάντησα εκεί, ήξερε να μου πει περισσότερα από τους καλόγερους απασχολημένους μόνο με το να τρώνε, να πίνουν, να κοιμούνται και να κάνουν το σταυρό τους μουρμουρίζοντας προσευχές.

Η εκκλησία του Μοναστηριού είναι χτισμένη με πέτρες προερχόμενες από τα ερείπια. Το εσωτερικό της είναι ελληνικού τύπου με εικόνες αγίων ζωγραφισμένες. Ένας τρούλος τη σκεπάζει και το έδαφος είναι πλακόστρωτο. Σε μια γωνιά της, βορειοδυτικά, βρίσκεται μια εντοιχισμένη πέτρα με την ακόλουθη επιγραφή, τριγυρισμένη από ένα δαφνοστέφανο:

Ο ΔΗΜΟΣ Ο ΑΘΗΝΑΙΟΣ
ΠΥΘΙΟΙΣ

Μπροστά απ' την πόρτα της Εκκλησίας βρίσκεται μια σειρά από στύλους, που ο ένας μόνο είναι ολόκληρος, ενώ οι άλλοι είναι σπασμένοι σε δυο κομμάτια ή περισσότερα. Μπροστά φυτρώνει ένας μεγάλος πλάτανος, του οποίου ο κορμός περιβάλλεται και σκεπάζεται από έναν κυκλικό τοίχο, με μια μαρμαρένια πλάκα, ωραία σκαλισμένη σε σχήμα κοχυλιού και στην οποία διαβάζουμε:

ΑΙΑΚΙΔΑ
ΧΑΙΡΕ

Ο Chandler ισχυρίστηκε άδικα ότι η επιγραφή αυτή βρισκόταν στον ίδιο τον τοίχο της Εκκλησίας. Μου ήταν αδύνατο να βρω τη μακριά επιγραφή, που είχε δει ο Chandler, πάνω στο έδαφος του εσωτερικού της Εκκλησίας, αλλά σβησμένη και δυσανάγνωστη. Επίσης, δυσεύρετη εκείνη που είδε ο Wheeler, και που αντέγραψε :

ΔΕΛΦΩΝ ΠΟΛΕΩΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΥ

Στο παράθυρο του ιερού, βρήκα καλά σκαλισμένη:

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΣ ΛΑΡΙΣΣΑΙΟΣ ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΗΣ ΕΤΩΝ ΙΗ

και κάτω ΗΡΩΣ, στην ίδια πέτρα. Υπήρχε επίσης κάτω από την είσοδο της Εκκλησίας, ένας σκαλισμένος σταυρός πάνω σε μια μεγάλη πέτρα αλλά, χρονολογείται από την εποχή του Μοναστηριού και όχι από εκείνη των Δελφών[…]

CLARKE

[…] Μέσα στο Μοναστήρι βρήκαμε τα κιονόκρανα από στύλους, σπασμένα διαζώματα και τρίγλυφα. Πάνω σ' μια μαρμάρινη ταφική στήλη, όμορφα διακοσμημένη με ανάγλυφο φύλλωμα και στεφανωμένη με λωτό, διαβάζουμε τις λέξεις:

ΑΙΑΚΙΔΑ
ΧΑΙΡΕ

Και εντός του ιερού, πίσω από το βωμό [θυσιαστήριο], είδαμε τα θραύσματα ενός μαρμάρινου θρόνου πάνω στην πλάτη του οποίου βρήκαμε την ακόλουθη επιγραφή, ακριβώς όπως είναι γραμμένη εδώ. Έχουμε μέρος της απ' αυτή που δεν είχε θιχτεί ή σβήσει, παρέχοντας ίσως το μόνο περιστατικό γνώσης μιας ταφικής επιγραφής πάνω σε ένα μνημείο αυτής της εξαιρετικής μορφής:

ΧΡΗΣΤΟΣ
ΠΡΩΤΟΥ ΘΕΣΣΑ
ΛΟΣ ΛΑΡΕΙΣΑΙΟΣ
ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΗΣ
ΕΤΩΝ ΙΗ
ΗΡΩΣ

Είναι προς τιμή ενός νέου από τη Λάρισα, στη Θεσσαλία, που πέθανε στα δεκαοχτώ χρόνια του. Όσο για τις λέξεις ΧΡΗΣΤΟΣ και ΗΡΩΣ αξίζει να σημειωθεί ότι όλες οι επιτάφιες επιγραφές που αναφέρονται σε Λαρισαίους που έχει διατηρήσει ο Spon περιέχουν αυτές τις λέξεις.

Υπήρξαν πολλές πόλεις με το όνομα της Λάρισας, επομένως η πόλη του νέου όπου εδώ μνημονεύεται [τιμάται η μνήμη του] δίνει μια ιθαγένεια [εντοπιότητα] και έχει τη διάκριση του *«Πελασγιώτης».* Αναφέρεται από το Στράβωνα, στην περιγραφή του για τη Θεσσαλία: Αν και κείται εκτός της Πελασγιώτιδας είχε το όνομα Λάρισα Πελασγία […]

HOBHOUSE

[…] Σε ένα μικρό ελαιώνα, πάνω σε ένα καταπράσινο κομματάκι γης λίγες γιάρδες χαμηλότερα από τη λεκάνη, βρίσκεται ένα Μοναστήρι της Παναγίας ή της Αγίας Παρθένου, στο οποίο και εισήλθαμε. Εδώ υπάρχουν δυο μαρμάρινες κολώνες, περίπου έντεκα πόδια σε ύψος, που στηρίζουν την παράγκα ενός υπόστεγου που απλώνεται έξω από το παρεκκλήσι.

Πάνω σε μια απ' αυτές είχε σκαλιστεί ABERDEEN 1803, και σε μια άλλη θέση πιο προσεκτικά χαραγμένο H. P. HOPE 1799. Είναι ευχάριστο να συναντάς έστω και το όνομα ενός συμπατριώτη και δεν γνωρίζω, εάν δεν ατενίσαμε αυτές τις επιγραφές με μεγαλύτερη ευχαρίστηση, από εκείνες που είδαμε σ' ένα μαρμάρινο θραύσμα σφηνωμένο σ' ένα χαμηλό τοίχο κοντά στις κολόνες και που είναι ακόμη πολύ ευδιάκριτες, αν και τα γράμματα ξεθωριάζουν γρήγορα.

Αυτό είναι ένα πιστό αντίγραφο εκείνης της επιγραφής, τα γράμματα είναι άτεχνα κομμένα :

ΑΙΑΚΙΔΑ ΧΑΙΡΕ

Αυτή η απλή ταφική επιγραφή είναι πολύ κοινή στους Έλληνες. Κάτω από το παράθυρο του σκευοφυλάκιου, πίσω από το θυσιαστήριο, υπάρχει επίσης η

παρακάτω επιγραφή, σε καλή κατάσταση και ωραία σκαλισμένη :

ΧΡΗΣΤΟΣ
ΠΡΩΤΟΥ ΘΕΣΣΑ
ΛΟΣ ΛΑΡΕΙΣΑΙΟΣ
ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΗΣ
ΕΤΩΝ ΙΗ
ΗΡΩΣ

Ελπίζω να συγχωρηθώ για την καταγραφή αυτής της τελευταίας ασήμαντης επιγραφής, που πρέπει να έχει συχνά παρατηρηθεί από ενωρίτερα, αν και ο Chandler, ο οποίος είχε αντιγράψει την παραπάνω, δεν αναφέρει τίποτε γι' αυτή τη δεύτερη στα ταξίδια του.

Πιο πέρα από το Μοναστήρι και από το μονοπάτι που προσεγγίζει το Καστρί από τα ανατολικά διακρίνονται αρκετές σαρκοφάγοι και κοιλώματα στο βουνό, παρόμοια με εκείνα στην άλλη πλευρά του χωριού[…]

DODWELL

[…] Μερικά αρχαία ελαιόδεντρα, που ευδοκιμούν κοντά στο Μοναστήρι και υπό τη σκιά των αξιομνημόνευτων Φαιδριάδων, σχηματίζουν μια πανέμορφη και μοναδική εικόνα. Εντός του Μοναστηριού βρίσκονται τρεις επίπεδες μετόπες από λευκό μάρμαρο, μερικοί βωμοί και κάποιες ταφικές επιγραφές. Οι καλόγεροι που ανήκουν στο τάγμα του Μέγα Βασιλείου, επιβιώνουν από ελεημοσύνες και την καλλιέργεια των κτημάτων της γης τους. Η φιλοξενία που παρέχουν προς τους ταξιδιώτες απαρτίζεται από ψωμί και τυρί, ελιές και κρασί, και από τη χρήση ενός μη επιπλωμένου δωματίου[…]

POMARDI

[…] Στη στοά του ναού και γύρω από το Μοναστήρι είδα πολλά θραύσματα από μαρμάρινους κίονες δωρικού ρυθμού, και πάνω από την πόρτα του μοναστηριού κάποιες αρχαίες μετόπες ιδιαίτερα καλαίσθητες, πιθανόν προερχόμενες από το ναό της Αθηνάς Προναίας […]

HUGHES

[…] Προχωρώντας λίγο πιο πέρα και αποκλίνοντας προς τα αριστερά, εισήλθαμε στον αυλόγυρο ενός μοναστηριού, αφιερωμένου στην Παναγία, που συμπίπτει με την τοποθεσία του Δελφικού Γυμνασίου, το οποίο είχε χτιστεί πάνω στο σημείο όπου ο Οδυσσέας κατά τη διάρκεια κυνηγιού αγριόχοιρου με τους γιούς του Αυτόλυκου δέχτηκε μια λαβωματιά, η οποία αποτέλεσε το σημάδι αναγνώρισής του από την ηλικιωμένη παραμάνα του, όταν τον έπλυνε στο παλάτι.

Αυτό το αρχαίο Γυμνάσιο είναι τώρα εγκαταλειμμένο σε μια ομάδα

ταλαίπωρων καλογέρων, στο μυαλό των οποίων, υποτιμημένες από την άγνοια και τις δεισιδαιμονίες, οι εμπνέουσες δομές του περιβάλλοντος, δεν αποτυπώνονται ούτε κατ' ελάχιστο στο χαρακτήρα τους.

Τα ράσα αυτών των μοναχών ήταν τσαλακωμένα και βρώμικα σαν εκείνα ενός Εσκιμώου, όσο δε το μήκος της γενειάδας τους, αυτό συναγωνίζονταν μ' ενός τεράστιου τράγου που τριγυρνούσε αγέρωχος στην αυλή με τον *"αέρα"* ενός Ηγούμενου, αλλά στη βρωμιά του δέρματός των τον ξεπερνούσαν, και η διάλεκτό τους ήταν τόσο άξεστη που ακόμη και ο ταχυδρόμος ο ίδιος ήταν υποχρεωμένος να χρησιμοποιεί ένα διερμηνέα, όταν μίλαγε μαζί τους.

Είναι παράξενο το γεγονός, ότι η λογοτεχνία και η επιστήμη οφείλουν τόσα λίγα ή τίποτε στους Έλληνες μοναχούς, ενώ αντίθετα υπάρχει τόσο βαθιά υποχρέωση σχετικά μ' αυτό προς τη μοναστική αδελφότητα της Λατινικής εκκλησίας, αλλά από την άλλη, ενώ οι τελευταίοι έχουν πλημμυρίσει τον κόσμο με τα πιο φριχτά εγκλήματα και έχουν μετατρέψει μια θρησκεία της ευσπλαχνίας και της ειρήνης σε ένα σατανικό πνεύμα οργής και εκδίκησης, οι πρώτοι, σπανίως, έχουν βγει από τις κατοικίες του πνευματικού τους σκότους, για να σκορπίσουν φωτιά στην Υφήλιο και για να συγκαλύψουν τους διωγμούς τους υπό το πέπλο της ευσέβειας.

Έχοντας κάνει, εν μέρει με σινιάλα και εν μέρει λέξεις, κατανοητό σ' αυτούς τους μοναχούς ότι θέλαμε να αντιγράψουμε επιγραφές, μας ξεκλείδωσαν το παρεκκλήσι και μας έδειξαν μια μαρμάρινη στήλη πάνω στην οποία ορισμένοι ταξιδιώτες είχαν γράψει τα ονόματά τους με μολύβι, και αυτό θα ήταν σχεδόν το αποτέλεσμα των ερευνών μας, αν κάποιος από την παρέα δεν έριχνε τυχαία τη ματιά του σε μια όμορφη ταφική στήλη, πάνω στην οποία εμφανίζονταν οι ενδιαφέροντες χαρακτήρες :

ΑΙΑΚΙΔΑ ΧΑΙΡΕ

Αρκετοί ταξιδιώτες έχουν αντιγράψει αυτή την επιγραφή, αλλά μάλλον κανένας δεν είχε σκεφτεί ότι αυτό το μνημείο μπορεί να μαρτυρούσε το σημείο όπου ενταφιάστηκε το νεκρό σώμα του Πύρου, γιου του Αχιλλέα.

Αυτός κατ' εξοχήν δικαιούταν την επωνυμία του Αιακίδη, και παρόλο που ποικίλα πρόσωπα και αιτίες αποδίδονται για το θάνατό του, εν τούτοις όλες οι περιγραφές συμφωνούν ότι αυτός θάφτηκε στους Δελφούς, όπου οι κάτοικοι συνήθιζαν να εξευμενίζουν τα ευμενή πνεύματα των νεκρών προγόνων μέσω εξιλεωτικών ιεροτελεστιών. Η μοναδική ακόμα επιγραφή που μπορέσαμε να ανακαλύψουμε ήταν η παρακάτω, που μνημονεύει :

ΧΡΗΣΤΟΣ
ΠΡΩΤΟΥ ΘΕΣΣΑ
ΛΟΣ ΛΑΡΕΙΣΑΙΟΣ
ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΗΣ
ΕΤΩΝ ΙΗ

ΗΡΩΣ

Είναι αδύνατο να προσδιοριστεί ποιος ήταν ο νέος που χαρακτηρίστηκε μ' αυτόν τον τρόπο ως ήρωας στη νεαρή ηλικία των δεκαοχτώ χρονών, πριν καν μπορέσει να αξιώσει τον τίτλο μέσω των δικών του ενεργειών […]

TURNER

[…] Ακόμα χαμηλότερα υπάρχει ένας γκρεμισμένος τοίχος, που τώρα αποτελεί τμήμα ενός ελαιοτριβείου, κοντά στο οποίο βρίσκεται η μεγαλύτερη εκκλησία του Καστρί, σκιαζόμενη και σχεδόν κρυμμένη από ελαιόδεντρα.

Μπροστά απ' αυτή υπάρχει μια κιονοστοιχία από πέντε αρχαίες κολώνες, ενώ στο προαύλιό της μια πολύ μικρή κολόνα, με την κορυφή της σκαλισμένη σαν κέλυφος, και με την επιγραφή ΑΙΑΚΙΔΑ ΧΑΙΡΕ από κάτω.

Μέσα στην εκκλησία υπάρχει ακόμα μια μικρή κολώνα και μια μικρή πέτρα, με την ακόλουθη επιγραφή:

ΧΡΗΣΤΟΣ
ΠΡΩΤΟΥ ΘΕΣΣΑ
ΛΟΣ ΛΑΡΕΙΣΑΙΟΣ
ΕΤΩΝ ΙΗ
ΗΡΩΣ

WILLIAMS

[…] Το Μοναστήρι της Παναγίας βρίσκεται σχεδόν πάνω στο πλέον ανατολικό άκρο της καμπύλης και το παρεκκλήσι του Προφήτη Ηλία πάνω στο δυτικό άκρο· και οι δυο τοποθεσίες διαθέτουν επιβλητική θέα, και κατά τα φαινόμενα είναι σημεία, που θα διάλεγε ένας επιδέξιος αρχιτέκτονας για να τοποθετήσει τα εντυπωσιακά του έργα.

Η εκκλησία του προφήτη Ηλία, που βρίσκεται σε μεγαλύτερο υψόμετρο απ' ότι το Μοναστήρι της Παναγίας, συνδυάζει το θαυμασμό για τα μουντά βράχια της Κασταλίας και την ερειπωμένη εμφάνιση των θεμέλιων τοίχων. Οι ελαιώνες ανέμιζαν ένα βογκητό· και, όπως η άρπα του Αίολου, *«νανούριζαν το συλλογισμένο μελαγχολικό νου».* Ποιος μπορούσε να καταπνίξει ένα αναστεναγμό, που εξύμνησε ο (ίδιος ο) Όμηρος;

Στον περίβολο του Μοναστηριού υπήρχαν αρκετά θραύσματα αρχαίων μαρμάρων και μερικά καλαίσθητα στολίδια στον τοίχο. Τέσσερις αρχαίες κολώνες (υπο)στηρίζουν το υπόστεγο μπροστά από την εκκλησία· μια απ' αυτές με το κιονόκρανο της αντεστραμμένο πρόδιδε τη θλιβερή διαστρέβλωση του γούστου και της άποψης και τον πλήρη θρίαμβο της βαρβαρότητας πάνω σε ένα αιώνα διαφωτισμού! Το παρεκκλήσι που μέσα είναι σκοτεινό και μελαγχολικό, είναι γεμάτο από άθλιους μουτζουρωμένες εικόνες με μοναχούς

και δράκους: φύγαμε από εκεί αηδιασμένοι[…]

Ένας Γερμανός σε Αγγλική Υπηρεσία

[…] Ο Πλειστός που ενώνεται με τα νερά αυτής της πηγής χωρίζει στο πρώτο μέρος της πορείας του τα λείψανα του Γυμνασίου, όπου βρίσκεται τώρα η Μονή της Παναγιάς, από το χωριό Καστρί. Στο δρόμο από τις πηγές του μέχρι το Μοναστήρι είναι η παλαιά πύλη της πόλης που οδηγούσε προς τη Βοιωτία. Τα λείψανα του Γυμνασίου βρίσκονται πίσω από το Μοναστήρι.

Τα θεμέλια βρίσκονται πάνω σε μία μεγάλη βάση από λαξευμένες πέτρες, που εξέχει από τη πλαγιά και σχηματίζει ένα πλάτωμα πάνω στο οποίο βρισκόταν το κτήριο. Στο Μοναστήρι βρίσκονται κίονες, κιονόκρανα, τρίγλυφα κλπ. Αυτό το Μοναστήρι, ιδωμένο από κάθε πλευρά, κάνει μια κάποια τελετουργική εντύπωση και είναι αξιοσημείωτο ότι βρίσκεται στη θέση ενός εκ των πιο αξιόλογων ναών των Δελφών […]

BURGESS

[…] Προσπεράσαμε το λουτρό της Πυθίας πολύ νωρίς το πρωί και κατεβήκαμε προς το Μοναστήρι της Παναγίας. Αυτό το οικοδόμημα, με την εκκλησία του, στέκει πάνω σε ένα πλάτυσμα, που σχηματίζεται από μια μονοκόμματη πέτρινη βάση, από την οποία υπάρχουν εξαιρετικά ερείπια. Εδώ ακριβώς είναι ο χώρος (και διατηρεί κάτι από την αρχική μορφή) για το Γυμναστήριο[…]

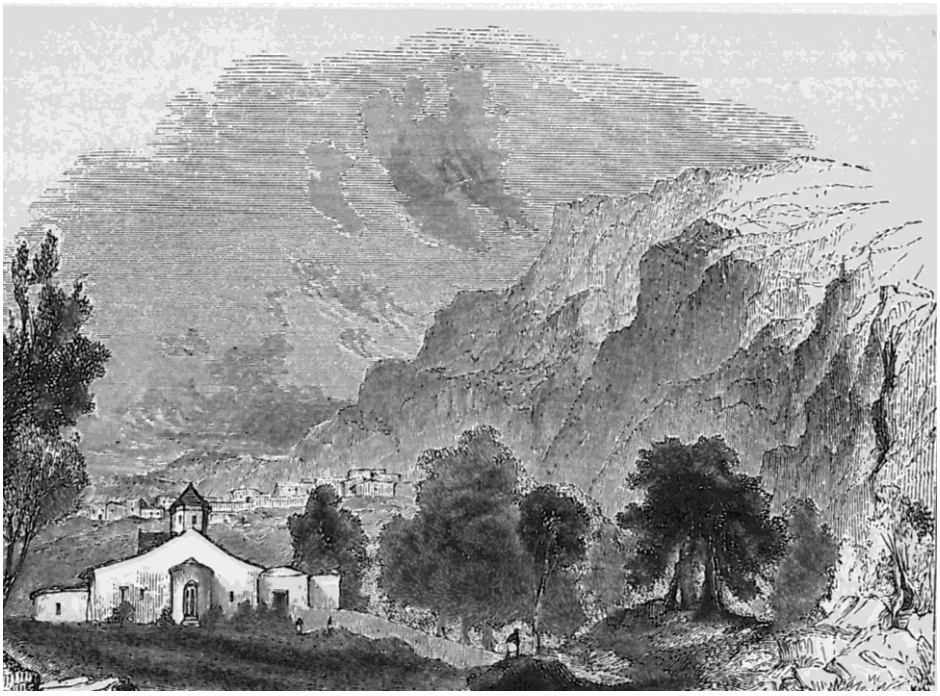
MUSKAU

[…] Η εκκλησία της Παναγίας, λίγο πιο κάτω από τη βρύση, βρίσκεται σ' ένα γραφικό μέρος και είναι περιτριγυρισμένη από μεγάλες ελιές εκ των οποίων μερικές υφίστανται, μάλλον, από την εποχή των χρησμών. Μέσα στους τοίχους της και σ' εκείνους του εφαπτόμενου μοναστηριού, που στηρίζονται πάνω σ' ένα ψηλό και αρχαίο κτίσμα, βλέπουμε αρκετά άλλα αρχαία αρχιτεκτονικά στολίδια. Εκεί, ο Wheler βρήκε μια πέτρα που έφερε μια επιγραφή με το όνομα των Δελφών, αλλά δεν υπάρχει πια. […]

ULRICHS

[…]Συνεχίζοντας το δρόμο από τη Μαρμαριά προς την Κασταλία φτάνει κανείς αριστερά στη Μονή της Παναγιάς, η οποία περιβάλλεται από σκιερό κήπο που από την πλευρά της πλαγιάς στηρίζεται από ένα μεγάλο αρχαίο ανάλημμα και βρίσκεται μέσα στις ελιές και μουριές.

Εδώ εικάζεται δικαίως, ότι βρισκόταν το Γυμνάσιο. Στην εκκλησία της Μονής υπάρχουν εντοιχισμένα τρίγλυφα και άλλα αρχιτεκτονικά κομμάτια, όπως και μια ασήμαντη επιγραφή.



Το πάλαι ποτέ Μοναστήρι της ‘‘Παναγίας της Ζυγωτής’’.

Μια άλλη βρίσκεται στο εσωτερικό της εκκλησίας. Κομμάτια από στήλες βρίσκονται διάσπαρτα στην αυλή, και σε ένα διπλανό κτήριο μου έδειξαν απομεινάρια ενός αρχαίου ψηφιδωτού πατώματος. Στη Μονή αυτή - πρόκειται για Μετόχι της μεγάλης Μονής Ιερουσαλήμ πάνω από τη Δαυλίδα - γιορτάζουν οι Καστρίτες στις 15 Αυγούστου μεγάλο πανηγύρι προς τιμήν της Παναγιάς.[…]

MURE

[…] Η έξοδος του Καστάλιου ρυακιού προς τον Πλειστό βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του χωριού. Σχηματίζει ένα βαθύ λαγκάδι στολισμένο με μερικούς γραφικούς ελαιώνες, μέσα στους οποίους, στην αριστερή ή ανατολική όχθη φωλιάζει το Μοναστήρι της Παναγίας, μια μικρή αλλά αρκετά καλαίσθητη κατασκευή, μια από τις ελάχιστες που έχουν διασωθεί από τις καταστροφές του πολέμου. Η εκκλησία, που είναι το πιο εμφανές χαρακτηριστικό, έχει τη συνήθη μορφή του ελληνικού σταυρού με τρούλο στο κέντρο.[…]

BRANDIS

[…] Μετά από αυτά, το μικρό Μοναστήρι της Παναγιάς που περιβαλλόταν

από ελιές και άλλα δέντρα, παράρτημα της μεγάλης Μονής Ιερουσαλήμ πάνω από τη Δαύλεια, και αυτό πάνω στα παλαιά θεμέλια του Γυμνασίου, που όχι μόνο περιβάλλουν και φέρουν το κήπο και την εκκλησία της μονής, αλλά είναι μάλιστα πολύ μεγαλύτερα. Κομμάτια από κίονες, τρίγλυφα και άλλα λείψανα έχουν μερικώς εντοιχιστεί στο καινούργιο κτήριο, εν μέρει όμως βρίσκονται διάσπαρτα εδώ όπως και πάνω σε εκείνα τα άλλα θεμέλια. […]

ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ *"JOHN MURRAY"*

[…] Τα ερείπια του Γυμνασίου κείνται κατά κύριο λόγο πίσω από το Μοναστήρι. Τα θεμέλια συντηρούνται πάνω σε ένα τεράστιο ανάχωμα από λαξευμένη πέτρα που προεξέχει από το επικλινές έδαφος, έτσι ώστε να σχηματίζει μια οριζόντια έκταση, ολόκληρη η πύλη είναι χτισμένη πάνω στο ίδιο σχέδιο. Εντός του Μοναστηριού βρίσκονται κιονόκρανα από κολόνες, σπασμένες ζωφόροι και τρίγλυφα. Πίσω από το Ιερό [Αγία Τράπεζα] υπάρχουν θραύσματα από μαρμάρινο θώκο.[…]

OLIN

[…] Νοτιοανατολικά της πηγής και σε απόσταση τριακοσίων ή τετρακοσίων γιαρδών βρίσκονται τα ερείπια του αρχαίου Γυμνασίου. Ένα τμήμα του κατέχεται από μια εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία. Η τοποθεσία είναι γνωστή από την περιγραφή των αρχαίων συγγραφέων και ταυτοποιείται σαφώς από ορισμένους συμπαγείς τοίχους, που είναι θαυμάσια διατηρημένοι και πιθανόν αποτελεί το πλάτυσμα που στήριζε την κατασκευή. Η εκκλησία έχει ανακατασκευαστεί μια ή περισσότερες φορές και φέρει ακόμα μερικούς αρχαίους στύλους (τέσσερις) στον πρόναό της, και άλλα θραύσματα μαρμάρου στους τοίχους της[…]

SCHAUB

[…]Επιστρέφοντας προς το χωριό, μπήκαμε στην αυλή ενός μικρού Μοναστηριού. Σε μια μεριά υψωνόταν μια πάρα πολύ απλή εκκλησία. Από την άλλη βρισκόταν ένα χοντροφτιαγμένο κτήριο μ' ένα, επίσης χοντροφτιαγμένο μπαλκόνι στον πρώτο όροφο και πάνω στον οποίο βλέπαμε διαφορετικά γεωργικά εργαλεία. Ήταν η κατοικία δυο καλόγερων. Έλεγαν ότι είναι φτωχοί και οι επισκέπτες δεν μπορούσαν να κάνουν άλλο παρά να τους δίνουν ελεημοσύνη.

Το Μοναστήρι είναι περιτριγυρισμένο από ελιές, μερικές απ' αυτές είναι πάρα πολύ παλιές. Συνάντησα εκεί μια γυναίκα περίπου σαράντα με πενήντα χρονών, που μου έκανε εντύπωση. Το μαντίλι που σκέπαζε το κεφάλι της πλαισίωνε φανερά ένα πρόσωπο αρχαίου τύπου, με τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται γενικώς στη θεά Αθηνά. Εξέφραζαν ταυτόχρονα ενέργεια και

σοφία.[…]

REY

[…] Ύστερα, οι οδηγοί μας μας πήγαν στο Μοναστήρι της *«Κοίμησης της Παναγίας»*. Βρίσκεται σ' ένα μικρό οροπέδιο με πολλά παλιά ελαιόδεντρα. Μέσα στον κήπο είδαμε ωραία μαρμαρένια υπολείμματα από στύλους, από γείσα, από κίονες κι ένα θαυμάσιο ανάγλυφο που παρουσιάζει έναν άντρα. Αυτό το τελευταίο είναι της καλύτερης εποχής, λένε ότι πρόκειται για τον Όμηρο, αλλά η νεότητα του σώματος δεν μας επιτρέπει να συμφωνήσουμε μ' αυτήν τη γνώμη.

Έκανα κάποια σχέδια απ' αυτά τα διάφορα κομμάτια, μερικά απ' τα οποία είναι καταπληκτικά όμορφα. Παρατηρήσαμε επίσης τα υπολείμματα ενός θεμελιακού τοίχου από ωραία υλικά και του οποίου η συναρμολόγηση είναι εν μέρει κυκλώπειου τρόπου. Αυτά τα τεράστια υποστηρίγματα ήταν μάλλον ταράτσες τοποθετημένες η μια πάνω στην άλλη, λόγω της κλίσης του εδάφους, για να θεμελιώνουν το περιτείχισμα του Ιερού Χώρου.

Ο κύριος CHENAVARD σημείωσε μια επιγραφή αφιερωμένη στον Απόλλωνα τον Πύθιο[…]

CHENAVARD

[…]Κάτω από την Κασταλία πηγή βρίσκεται ένα Μοναστήρι όπου, ανάμεσα σε αρχαία υπολείμματα, διακρίνεται ένα ανάγλυφο που απεικονίζει το γυμνό κορμό μια ανδρικής μορφής φυσικού αναστήματος, σε στάση τοξότη. Το κομμάτι αυτό είναι της καλύτερης εποχής της τέχνης. Οι καλόγεροι λένε ότι πρόκειται για τον Όμηρο, είναι προτιμότερο μάλλον να βλέπουμε εκεί έναν Απόλλωνα. Η στάση του, η νεότητά του και το ιδεώδες που κυριαρχεί σ' όλο το σώμα του, επιτρέπουν την εικασία αυτή. Εκεί, βλέπουμε επίσης τοίχους κτισμένους από ογκόλιθους οριζόντια τοποθετημένους: είναι ό,τι απόμεινε από το Γυμναστήριο. Σ' αυτό το μέρος, ο Οδυσσέας που βρισκόταν στον παππού του τον Αυτόλυκο, τραυματίστηκε πάνω από το γόνατο από ένα θηλυκό αγριόχοιρο που κυνηγούσε, και χάρη στην ουλή που του είχε αφήσει, τον αναγνώρισε η Ευρύκλεια. Εκείνη τη στιγμή, μας έπιασε μια φοβερή καταιγίδα, έτρεχε το νερό πάνω στους βράχους και έπεφτε σαν χείμαρρος στην κοιλάδα.[…]

ANTOINE DE LATOUR

[…] Αριστερά από το ρυάκι που βγαίνει από την πηγή και στο οποίο κάποιες γυναίκες έπλεναν τα ρούχα τους, υψώνεται ένα Μοναστήρι αξιοπαρατήρητο μόνο από το γεγονός ότι έχει αντικαταστήσει το ναό του Απόλλωνα. Κάτι γιγάντια κομμάτια τοίχων ορίζουν ακόμα τα έξω τείχη του ναού. Στην ταράτσα

που σχηματίζουν, βρίσκεται μια ντουζίνα ελιές, από τις πιο χοντρές και μάλλον τις πιο παλιές που έχουμε δει στην Ελλάδα. Το γεύμα σερβιρίστηκε καταγής, κάτω από μια απ' αυτές τις ελιές.[…]

FLAUBERT

[…]Ανάμεσα στις ελιές, η εκκλησία της Παναγίας. Είναι η τοποθεσία του Γυμνάσιου· μια γυναίκα και δυο παιδιά μας κοιτάζουν από το ξύλινο μπαλκόνι του σπιτιού τους που βρίσκεται στην αυλή. Μπροστά στην εκκλησία υπάρχουν μαρμαρένιοι στύλοι. Είναι σκεπασμένοι με ονόματα και πάνω στον έναν απ' αυτούς διαβάζεται: *"BYRON"* γραμμένο λοξά από αριστερά προς τα δεξιά, χαραγμένο λιγότερο βαθιά απ' όσο είναι στο στύλο του φυλακισμένου του Chillon. Τίποτα στην εκκλησία. Στην αυλή, κακό ανάγλυφο ανθρώπινης μορφής σε φυσικό μέγεθος (στάση σηματοδότη σιδηρόδρομου), με γεννητικά όργανα αμφιβόλου φύλου (ερμαφρόδιτος;). Όμως είναι άνδρας, τα μπράτσα και οι καρποί τεράστια, τα πλευρά και οι μύες της κοιλιάς έντονα τονισμένα, δυσάρεστο σύνολο. Πίσω από την εκκλησία, ένας αρχαίος τοίχος υποστηρίζει ένα πλάτωμα ή ταράτσα, εγκαταλειμμένη βρύση[…]

CHASE

[…] Ακόμα πιο χαμηλά στο ευχάριστα τοποθετημένο Μοναστήρι της Παναγίας, διατηρούνται λίγα όμορφα υπολείμματα της αρχαίας τέχνης - ένα πνευματώδες και καλοδουλεμένο ανάγλυφο, που παρουσιάζει ένα άρμα οδηγούμενο από τέσσερα επιβλητικά άλογα προς ένα βωμό, ένα κεφάλι λιονταριού, θραύσματα ανάγλυφων, αρχιτεκτονικά στολίδια, τρίγλυφα και κολόνες.[…]

TAYLOR

[…] Στη συνέχεια, κατεβήκαμε σε ένα μικρό Μοναστήρι πάνω στην απέναντι πλαγιά της χαράδρας. Στο εσωτερικό προαύλιο, στην πόρτα της μικρής υπέροχης εκκλησίας ακουμπούσαν τρία ή τέσσερα αρχαία γλυπτά. Ένα ήταν ο κορμός ενός άντρα σε φυσικό μέγεθος και πολύ καλά κατασκευασμένος. Ένα άλλο, μικρότερο, όλο ενεργητικότητα αναπαριστούσε τέσσερα άλογα ζεμένα σε ένα άρμα. Το Μοναστήρι βρίσκεται πάνω σε ένα αρχαίο πλάτυσμα (που υποστηριζόταν) από καλοδουλεμένα τετράγωνα μπλόκια, που ο παλαίμαχος στρατιώτης είπε ότι κάποτε στήριζε ένα σχολείο ή Γυμνάσιο - ποιος ξέρει; […]

BEAUFORT

[…] Κατεβήκαμε στο Μοναστήρι χτισμένο πάνω σε θέση μεγάλου ναού, και βρήκαμε ορισμένα λεπτοδουλεμένα θραύσματα γλυπτών τριγύρω με μερικές δωρικές κολώνες και άλλα ερείπια· και η θέα τους κάτω από επιβλητικά γέρικα

ελαιόδεντρα - ορισμένα από αυτά ίσως ηλικίας και χιλίων ετών - ήταν ωραιότατη[…]

DORA D' ISTRIA

[…] Το Μοναστήρι είναι ανάμεσα σε αιωνόβιες ελιές. Μπαίνουμε από μια αρκετά χαμηλή πόρτα σε μια αυλή όπου στη δεξιά πλευρά και μπροστά στην εκκλησία αραδιάζονται δυο σειρές πρόχειρα κτισμένων κελιών με μια σκεπή που προεξέχει προστατεύοντας το εξωτερικό διάδρομο που περνά κατά μήκος του. Στην είσοδο της εκκλησίας, ακουμπισμένα στους στύλους που υποστηρίζουν το προπύλαιο, κάποια ανάγλυφα με θέματα που παραξενεύουν για ένα χριστιανικό μνημείο. Τοιχογραφίες πολλές, αλλά όχι καλλιτεχνικές, σκεπάζουν σχεδόν όλη την εκκλησία. Κοιτάζοντας ξανά το Μοναστήρι, μου έκανε εντύπωση η εγκατάλειψή του. Δεν μένουν πια τώρα παρά μόνο ένας καλόγερος και ένα καλογεροπαίδι δέκα ετών, ντυμένο σαν χωριάτης που μόνο η βρώμα του και ο σκούφος του δηλώνουν το επάγγελμά του. Δεν υπάρχει πιο μορφωτικό θέαμα από το να βλέπεις, μέσα στα άθλια ρούχα τους, τους τελευταίους αντιπροσώπους του μυστικισμού, που όπως όλες οι αντιδραστικότητες, χάθηκε από τις υπερβολές των αρχών του[…]

BREMER

[…] Πολύ κοντά στη θέση του Γυμνασίου κείται ο Άγιος Ιωάννης[το σωστό είναι Μοναστήρι της *"Παναγίας Ζυγωτής"*], ένα μικρό Μετόχι ή παράρτημα *«της Αγιαρσαλής»,* Μοναστηριού της Δαύλειας. Ένας μοναχός κατοικούσε εδώ, αλλά τώρα απουσίαζε και απλώς είδαμε το φτωχό, βρώμικο κελί του.

Στην εκκλησία υπήρχαν πολλά θραύσματα αρχαίου αγάλματος, μεταξύ των οποίων ορισμένα ωραία ανάγλυφα, το ένα να παρουσιάζει μια μάχη, το άλλο ένα άρμα νίκης. Υπάρχουν, παραδίπλα, πολλές μαρμάρινες πλάκες με μακριές ελληνικές επιγραφές και αρκετές αρχαίες κολόνες, μια απ' αυτές αναποδογυρισμένη, που υποστυλώνουν την οροφή και το περίστυλο[…]

WELCKER

[…]Από το γυμνάσιο ένας τοίχος, μήκος 37 βήματα, που πάει μέχρι κάτω από την Παναγιά, ύψος τέσσερις στρώσεις, πολύ ωραία χτισμένος και πελεκημένος. Ο υπαίθριος χώρος μπροστά στηρίζεται προς το φαράγγι της πόλης με ένα ανάλημμα μήκους 30 βημάτων και μέχρι δεκατριών στρώσεων με τετραγωνισμένους λίθους ίδιου ύψους, όμως εξωτερικά μη λειασμένους (maniera grezza, σ.Μ. ελληνικός τρόπος) και δεν έχουν τοποθετηθεί όλοι κάθετα σε ευθεία γραμμή.

Στην εκκλησία της Παναγιάς σε αυτό το σημείο έχουν τοποθετηθεί παλαιοί κίονες και μερικά κομμάτια βρίσκονται εκεί στο έδαφος. Μετά έρχονται δυο

άλλες αξιοσημείωτες γωνίες μια πάνω στην άλλη από το Γυμνάσιο, δώδεκα στρώσεις έχει η ψηλότερη από την οποία συνεχίζει ένα κτίσμα, που στηρίζεται στην κάτω γωνία[…]

LUDWIG SALVATOR

[…] Αρκετό ενδιαφέρον παρουσιάζει αυτή η εκκλησία της Παναγιάς ηλικίας 300 ετών περίπου, η οποία βρίσκεται στην μέση ενός πλούσιου ελαιώνα και δίπλα από ένα σπίτι με ξύλινα μπαλκόνια όπου μένουν δύο καλόγεροι.

Μπροστά στην εκκλησία έχουν τοποθετηθεί πολλά αρχαία ευρήματα: κομμάτια από κίονες, μια όμορφη ανάγλυφη παράσταση μιας προτομής ανδρός σε δυο κομμάτια, και τέλος, ένα εξαίσιο τέθριππο άρμα σε χαμηλό ανάγλυφο. Από τον ηνίοχο φαίνονται μόνο το μπράτσο και το χέρι, όλα τα υπόλοιπα καταστράφηκαν. Σε άριστη κατάσταση όμως είναι τα άλογα. Επίσης υπάρχει στο μέρος αυτό ένας παλαιός ανάγλυφος μαρμάρινος σταυρός. Ο νάρθηκας της εκκλησίας καταστράφηκε με το σεισμό. Δίπλα της ανύψωσαν τώρα ένα ξύλινο καμπαναριό.

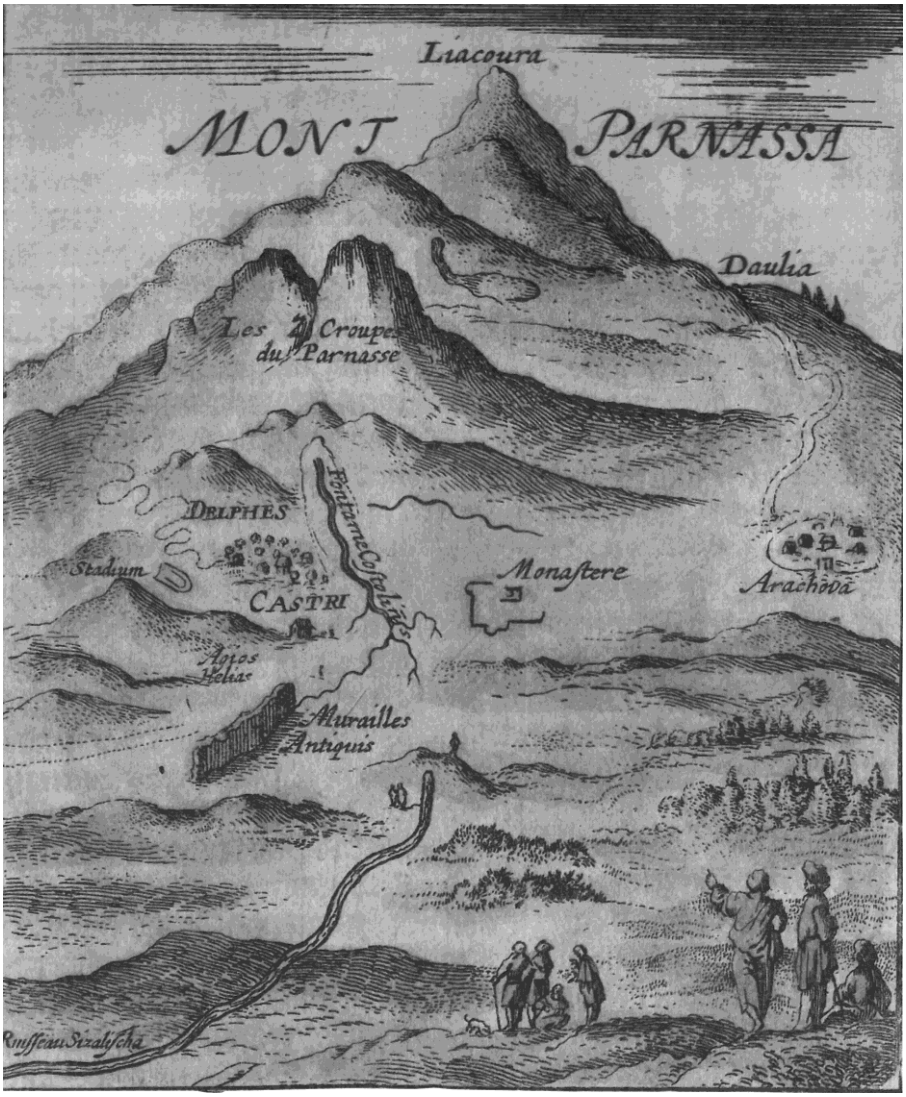
Το εσωτερικό είναι διακοσμημένο με βυζαντινές τοιχογραφίες και έχει ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο με εικόνες σε φόντο χρυσό. Η εκκλησία στηρίζεται από έξι βαμμένες κολώνες με βυζαντινά κιονόκρανα, τέσσερις στις γωνίες και άλλες δύο στις εξέχουσες προς τα έξω κόγχες της αψίδας. Ο κύριος θόλος και οι δευτερεύοντες θόλοι κατέρρευσαν με τον τελευταίο σεισμό και τώρα η όλη εκκλησία καλύπτεται προσωρινά με μια απλή σκεπή. Στην αψίδα βρίσκεται ένα τεράστιο άγαλμα της Παναγιάς με το θείο βρέφος μέσα σε κύκλο στο στήθος[…]

LOLLING

[…]Επτά (7) λεπτά πιο πέρα φτάνει κανείς αριστερά στο Μοναστήρι που στην ουσία είναι ένα Μετόχι. Οι επισκέπτες των Δελφών, που επιθυμούν να μείνουν για περισσότερο καιρό στην περιοχή, βρίσκουν εκεί φιλοξενία, ένα καλό δωμάτιο και επαρκή τροφή με 5 φράγκα ημερησίως περίπου[…]

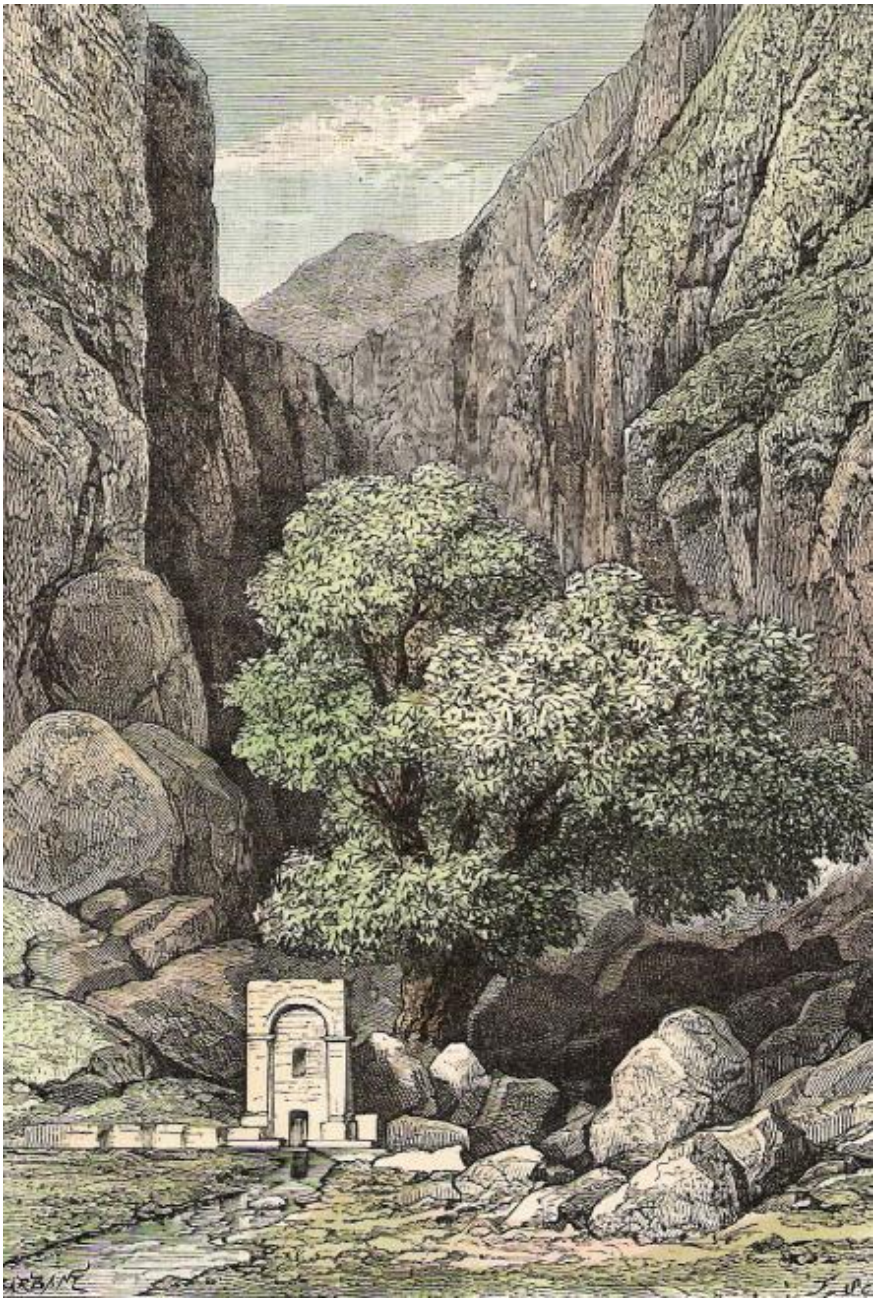
SANDYS

[…] Μετά από αυτό κατεβήκαμε προς στον ελαιώνα κοντά στη θέση του αρχαίου Γυμνασίου, που τώρα κατέχεται από το Μοναστήρι, όπου μερικές φορές οι ταξιδιώτες φιλοξενούνται τη νύχτα. Επίσης, επισκεφτήκαμε τη γειτονική εκκλησία με τις παλιές βυζαντινές της αγιογραφίες. Η θέα από το Μοναστήρι ήταν εκπληκτική και ευχαρίστως θα είχαμε μείνει περισσότερο για να την ευχαριστηθούμε[…]



Χάρτης των Δελφών του Spon.

Πύθιο Ιερό - Παρνασσός και Πέριξ
Περιηγητικά Κείμενα: 10ος - 17ος αιώνας



Το ‘‘Πλατάνι’’ του Αγαμέμνονα στην Κασταλία Πηγή.

1. ΚΟΣΜΑΣ, ΠΑΦΛΑΓΟΝΑΣ ΜΟΝΑΧΟΣ

Βιογραφικά στοιχεία

Δεν βρέθηκαν διαθέσιμα στοιχεία.

Σχόλια

Ο ιστορικός **Γεώργιος Π. Κρέμος** στο σύγγραμμά του: «ΦΩΚΙΚΑ» (Τόμος Πρώτος με τίτλο: *«ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙΟ ΤΗΣ ΕΝ ΦΩΚΙΔΙ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ ΤΟΥΠΙΚΛΗΝ ΣΤΕΙΡΙΩΤΟΥ»*), αναφέρει ότι συναξαριστής του βίου του Οσίου Λουκά ήταν κάποιος μαθητής του, ο οποίος, όπως ο ίδιος μνημονεύει στο συναξάρι του, έλαβε πολλές πληροφορίες για τη ζωή του Οσίου Λουκά από την αδελφή του Οσίου, ονόματι Καλή. Στο βίο του Οσίου αναφέρεται ότι έξι (6) μήνες μετά το θάνατο του Λουκά - ο οποίος συνέβη στις 7 Φεβρουαρίου του έτους 961 μ.Χ., κάποιος Παφλαγόνας μοναχός, ονόματι **Κοσμάς**, πορευόμενος προς Ιταλία διανυκτέρευσε στο χωριό Χρισσό. Στον ύπνο του είδε όνειρο σχετικό με τον Όσιο, το οποίο διηγήθηκε στους κατοίκους και παρακινήθηκε από αυτούς να μείνει και να υπηρετήσει τον Όσιο Λουκά. Πράγματι, αυτός, αφού βρήκε τον τάφο του Οσίου, τον στόλισε με πλάκες και κιγκλίδωμα και τον έκανε βατό, μόνο σε όσους προσέρχονταν με σεβασμό για να τον προσκυνήσουν.

Κείμενο

Από το βιβλίο:

***" ΦΩΚΙΚΑ, Βίος και Πολιτεία και μερική θαυμάτων διήγησις του Οσίου Πατρός Ημών και Θαυματουργού Λουκά"*, (Τόμος Πρώτος), Γεωργίου Π. Κρέμου.**

Ἐπεί δέ μῆνες παρῆλθον ἓξ μετά τὴν τοῦ πατρὸς κοίμησιν, μοναχός τις εὐνοῦχος, τῆς μέν τῶν Παφλαγόνων[2] ὁρμώμενος χώρας, Κοσμᾶς δέ καλούμενος καί πρός Ἰταλίαν τὴν πορείαν ποιούμενος, ὡς ἤδη τὰ τοῦ Χρισσοῦ κατείληφε μέρη, ἔγνω μικρόν ἐκεῖ που τὸ σῶμα διαναπαῦσαι. Τούτῳ κοιμωμένῳ θεῖος τις ἐφίσταται ὄνειρος, ὅν καί ἀπαγγείλας τοῖς ἐγχωρίοις ἤκουσε παρ᾽ αὐτών: *"Ἐνταῦθα χρῆναι σε τὴν πορείαν στῆσαι λεγόντων· καί γάρ*

[2] [Παφλαγονία. Αρχαία περιοχή της Μικράς Ασίας που βρισκόταν μεταξύ του Εύξεινου Πόντου προς Βορρά, της Βιθυνίας προς Δυσμάς, της Γαλατίας προς Νότο και του Πόντου προς Ανατολάς.]



Μοναχοί σε σχόλη, μπροστά από το Καθολικό της Μονής Οσίου Λουκά.

τῷ θεῷ βούλημα, φασὶ τῷ θείῳ σε καί νέῳ διαλειτουργῆσαι Λουκᾶ καί πρός τοῦτο σε τὴν ὁδόν ταύτην, στείλασθαι παρεσκεύασεν."

Ὁ δέ μηδέν ὅλως ἐπιδοιάσας, ὥσπερ ὑπό τινος θείας χειρὸς ἑλκόμενος πρός τὸ τοῦ Ἁγίου ποδηγεῖται κελλίον, ἔνθα παραστὰς καί τὸ ἐπιτερπές οἷον τοῦ τόπου καί πρός ἡσυχίαν ἡρμοσμένον καταμαθὼν καί λίαν ἡσθεὶς τὸ λοιπὸν οἰκεῖν ἐκεῖσε τῷ θεῷ καθυπέσχετο. Αὐτίκα γοῦν ἀκαλλῆ καί ἀνεπιμέλητα τὰ περί τὴν ἱεράν αὐτοῦ θήκην ἰδὼν, μετρίας τέως ἀξιοῖ τῆς φροντίδος· ὑψοῖ τε γάρ αὐτήν καί τῆς γῆς ὑπερανέχειν παρασκευάζει, πλαξὶ τε ταῖς ἐγχωρίοις κοσμεῖ καί κικγλίδας κύκλῳ περιστήσας καί στεφανώσας ἄβατον οὕτως αὐτήν καί ἄψαυστον εἶναι ποιεῖ, ὅτι μὴ μόνοις τοῖς πιστῶς ἐγγίζειν αὐτή βουλομένοις μετά πολλοῦ τοῦ σεβάσματος.

2. RABBI BENJAMIN DE TUDELE



Ο Βενιαμίν Τουδέλας στη Σαχάρα
(Γκραβούρα του Dumouza του XIX αιώνα)

Βιογραφικά στοιχεία

Μετά το άνοιγμα του δρόμου προς την Παλαιστίνη, ύστερα από την πρώτη και τη δεύτερη Σταυροφορία, είχε προκληθεί συγκίνηση μεταξύ του εβραϊκού στοιχείου της Δυτικής Ευρώπης. Οι μορφωμένοι Ιουδαίοι της διασποράς φλογίζονταν από την επιθυμία να επισκεφτούν τη γη των πατέρων τους και τις εβραϊκές συναγωγές της Ανατολής. Έτσι, το 1159 ξεκίνησε από τη Σαραγόσα της Ισπανίας ένας ραββίνος, ο **Βενιαμίν εκ Τουδέλας** (πόλη στα σύνορα των Βασιλείων της Καστίλης και της Αραγωνίας), για μια περιοδεία στην Ευρώπη, στην Αφρική και στην Ασία, που κράτησε δεκατρία (13) ολόκληρα χρόνια.

Το οδοιπορικό του ραββίνου Βενιαμίν θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα περιηγητικά χρονικά όλων των εποχών. Ταξίδεψε από τη Ισπανία στην Ιταλία, πέρασε στην Ελλάδα κι από εκεί στην Κιλικία, Συρία, Παλαιστίνη έως το χαλιφάτο της Βαγδάτης και της Περσίας κι αφού περιηγήθηκε στην Αραβία, στην Υεμένη και την Αίγυπτο ξαναγύρισε δια μέσου Σικελίας στην πατρίδα του και εκεί πλέον άρχισε να καταγράφει ό,τι είδε και άκουσε στις μακρινές χώρες. Ύστερα από αιώνες, κάποιος ανήσυχος φιλόλογος ερευνώντας στα σκονισμένα ράφια μιας παλιάς βιβλιοθήκης βρήκε τα χειρόγραφα του ραββίνου και διαβάζοντάς τα ανακάλυψε ότι ήταν ανεκτίμητο χρονικό μιας εποχής, πηγή άγνωστων πληροφοριών για χώρες, για δυναστείες, για θεσμούς, για την καθημερινή ζωή με θησαυρούς ιστορικών στοιχείων, που φώτιζαν τον αιώνα των Σταυροφοριών.

Το βιβλίο δόθηκε σύντομα στη δημοσιότητα. (Η πρώτη έκδοση στα εβραϊκά έγινε το 1545). Αλλά ο Εβραίος περιηγητής και το πολύτιμο χρονικό του είχαν κακή τύχη. Ουδέποτε συγγραφέας έχει υποστεί τόση κακοποίηση από εκδότες και ιστορικούς όση ο Βενιαμίν ο εκ Τουδέλας. Ανίδεοι και επιπόλαιοι μεταφραστές παραμόρφωσαν το έργο έτσι, ώστε αυτό έγινε αγνώριστο. Παραφθορές ονομασιών, εκβαρβαρισμοί τοπωνυμίων, αλλοιώσεις κειμένου. Και το χειρότερο, αυθαίρετες διορθώσεις των κειμένων. Ορισμένοι κατηγόρησαν τον περιηγητή, επειδή ασχολείται ειδικά με τη μειοψηφία των Εβραίων και παραμελεί την καταγραφή στοιχείων για τον υπόλοιπο πληθυσμό των τόπων που επισκέπτεται. Αλλά είναι παράλογο να κατηγορείται κάποιος περιηγητής του ΙΒ΄ αιώνα, επειδή δεν περιλαμβάνει στο χρονικό του πληροφορίες που χρειάζονται στον ερευνητή της σημερινής εποχής.

Αλλά ποιος ήταν αυτός ο Βενιαμίν ο εκ Τουδέλας; Τυχοδιώκτης, αρχιτέκτονας, γιατρός, έμπορος; Ταξίδεψε αναζητώντας πλούτο ή επιστημονικές γνώσεις; Δεν υπάρχει καμία συγκεκριμένη πληροφορία. Η προσεκτική όμως μελέτη του χρονικού δημιουργεί τη εντύπωση ότι ο Βενιαμίν είχε αναλάβει ειδική αποστολή: πραγματοποιούσε περιοδεία στις εβραϊκές κοινότητες που ήταν κατεσπαρμένες σ’ όλο τον κόσμο, για την απογραφή και τη μελέτη των προβλημάτων τους. Πρέπει επίσης να ήταν έμπορος. Όπως φαίνεται στην αφήγησή του, αφού στην αρχή μνημονεύει τον αριθμό των Εβραίων που κατοικούν στην άλφα ή βήτα πολιτεία και τα ονόματα των προεστών, προχωράει αμέσως στην παράθεση στοιχείων για το εμπόριο και τις οικονομικές συναλλαγές του τόπου. Αυτές ακριβώς οι πληροφορίες για το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τις βιοτικές συνθήκες των λαών της Ευρώπης και της Ανατολής αποτελούν αυθεντικές και μοναδικές πηγές, γιατί δεν αναφέρονται από κάποιον άλλο ιστοριογράφο της εποχής. Έτσι, ο Βενιαμίν είναι ο πρώτος Ευρωπαίος περιηγητής, που παρουσιάζει ένα συστηματικό ταξιδιωτικό χρονικό σε παγκόσμια πλαίσια. Παραθέτει χρήσιμες πληροφορίες αλλά και

παράδοξα πράγματα. Είναι εύπιστος και έχει την τάση να υιοθετεί κάθε τι θαυμαστό και υπερφυσικό. Έχει όμως κι ένα σπουδαίο προσόν: περιγράφει με προσοχή και με ακρίβεια ό,τι βλέπει.

Ο Βενιαμίν ξεκινά την περιοδεία του το 1159 από την Ισπανία, διασχίζει την Ιταλία και μπαρκάρει στον Τάραντα για την Ελλάδα, δέκα χρόνια μετά τον τερματισμό της δεύτερης Σταυροφορίας και δώδεκα μετά τη δήωση της Πελοποννήσου από τους Νορμανδούς. Από τον Τάραντα φθάνει στο νησί της Κέρκυρας, στη συνέχεια περνάει από το Αιτωλικό στην Πάτρα και μετά από μισής μέρας θαλασσινό ταξίδι φθάνει στο Λεπάντο (Ναύπακτο). Ακολούθως, μετά από μιάμισης ημέρας οδοιπορία καταφθάνει στην Κρίσσα (Χρισσό). Επόμενος σταθμός η Κόρινθος και μετά η Θήβα και συνεχίζει το ταξίδι του με κατεύθυνση προς τη Βόρεια Ελλάδα.

Στο παρόν έργο, γίνεται χρήση της ολλανδικής έκδοσης του έργου του Βενιαμίν, η οποία έγινε το 1734 με επιμέλεια (Γαλλική μετάφραση) του S.P. BARATIER φοιτητή της θεολογίας.

Σχόλια

Από την περιγραφή του Βενιαμίν που αφορά στην περιοχή του Χρισσού προκύπτει ότι, στο χωριό αυτό, την εποχή εκείνη (1160), ζούσε σημαντική εβραϊκή κοινότητα (200 άτομα) που ασχολούνταν με γεωργικές δουλειές. Αναφέρει, μάλιστα, και τους επικεφαλής ραβίνους του χωριού: τον Σόλομον, τον Χαΐμ και τον Ιεδάσαχ. Η δήλωσή του όμως ότι αυτοί οι Εβραίοι είναι οι μοναδικοί κάτοικοι του Παρνασσού δεν πρέπει να ευσταθεί, διότι ο περιηγητής δεν επισκέφτηκε την ενδοχώρα (την κυρίως περιοχή) του Παρνασσού, για να βεβαιωθεί για την ύπαρξη ή μη άλλων κατοίκων στο ιερό βουνό του Απόλλωνα. Πράγματι, αυτός έφτασε στη Θήβα όχι μέσω της διαδρομής: Χρισσό - Δελφοί - Αράχοβα - Λιβαδειά, αλλά ακολούθησε διαφορετική διαδρομή, δηλαδή από το Χρισσό μέσω του Κορινθιακού κόλπου πήγε στην Κόρινθο και από την εκεί κατέληξε στη Θήβα, για την οποία είχε καλά λόγια να πει.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Voyages Rabbi Benjiam in Fils De Jona Tudele"*, Amsterdam, 1784.**

- Διαδρομή από Κέρκυρα έως την Κωνσταντινούπολη περνώντας από την Ελλάδα και τη Βλαχία.
- Αναφορά στους Βλάχους.

[...] Από την Πάτρα έως τη Ναύπακτο, το ταξίδι θέλει μισή μέρα από τη θάλασσα. Εκεί, κοντά στις ακτές ζουν περίπου εκατό Εβραίοι, από τους οποίους ο Ρ.[ραββίνος] Γκάζρι, ο Ρ.[ραββίνος] Σαλόμ και ο Άμπραχαμ ο περίφημος, είναι οι σπουδαιότεροι.

Από εκεί, σε μια και μισή μέρα ταξιδιού, βρίσκεται η Cours[3] όπου διακόσιοι Εβραίοι είναι οι μοναδικοί κάτοικοι του Παρνασσού[4]. Αυτοί σπέρνουν και θερίζουν τη γη τους και τα κτήματά τους. Επικεφαλείς τους είναι: ο Ρ[ραββίνος] Σόλομον, ο Ρ[ραββίνος] Χαΐμ και ο Ρ[ραββίνος] Ιεδάσαχ. Από εκεί, σε τρεις μέρες φτάνουμε στην Κόρινθο όπου μετράμε περίπου τριακόσιους Εβραίους εκ των οποίων οι πιο σπουδαίοι είναι: ο Ρ[ραββίνος] Λεόν, ο Ρ[ραββίνος] Ιακώβ και ο Ρ[ραββίνος] Εζεχίας.

Από την Κόρινθο, σε τρεις μέρες ταξιδιού βρίσκουμε τη Θήβα, τη μεγάλη πόλη. Υπάρχουν στη Θήβα περίπου δυο χιλιάδες Εβραίοι, οι οποίοι είναι οι καλύτεροι εργάτες της Ελλάδας σε ό,τι αφορά το μετάξι και την πορφύρα.[...]



Το, κατά φαντασία του καλλιτέχνη, Δελφικό Ιερό του Απόλλωνα.

[3] Cours είναι η Κρίσσα, που βρίσκεται στον κόλπο της Φωκίδας, σε περίπου τέσσερις ώρες από τον Παρνασσό, όπως το παρατήρησε ο Κωνσταντίνος ο Αυτοκράτορας.

[4] Ο κύριος Basnage μετά, που κορόιδεψε λίγο τους Εβραίους κατοίκους του Ιερού Όρους των Μουσών, λέει - σαν να το είχε αποσπάσει από τον Μπενιαμίν - ότι οι Εβραίοι τώρα δεν τολμούν πια να εγκατασταθούν παρά μόνο σε μερικές λεύγες από εκεί. Ο ταξιδιώτης μας δεν λέει τίποτα γι' αυτό.

3. THOMAS DALLAM

Βιογραφικά στοιχεία

Γεννήθηκε το 1570 στο Dallam, κοντά στο Warington στο Cheshire της Αγγλίας και πέθανε μετά το 1614. Φημιζόταν ως έξοχος κατασκευαστής μουσικών οργάνων. Απέκτησε τρεις γιους τον Robert, τον George και τον Ralph, οι οποίοι ακολούθησαν το επάγγελμά του.

Ήταν απεσταλμένος της βασίλισσας Ελισάβετ της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη. Συνόδευε ένα πολύτιμο και πρωτότυπης κατασκευής μηχανικό *«μουσικό»* ρολόι, δικής του κατασκευής, δώρο της βασίλισσας προς τον Οθωμανό Σουλτάνο Μωάμεθ το Γ΄. Με αυτό η Βασίλισσα ήλπιζε στην ενεργοποίηση της στρατιωτικής δύναμης του Σουλτάνου εναντίων των Ισπανών και σε παραχωρήσεις προς τους Άγγλους εμπόρους.

Σχόλια

Κατά την επιστροφή του Thomas Dallam από την Πόλη προς την Αγγλία, το καράβι στο οποίο ταξίδευε πέρασε από το Βόλο. Τότε αυτός αποφάσισε να αποβιβαστεί και να διασχίσει την Κεντρική Ελλάδα και την Πελοπόννησο, με σκοπό να διεκπεραιωθεί στη Ζάκυνθο, για να συνεχίσει από εκεί το ταξίδι του ακτοπλοϊκώς προς την πατρίδα του.

Ήταν χειμώνας του 1599, όταν πέρασε με την ακολουθία του τη Θεσσαλία και Φθιώτιδα, ανέβηκε στον Παρνασσό και οδοιπόρησε ως τη Ναύπακτο και τέλη Δεκεμβρίου έφθασε στην Πάτρα. Αλλά ούτε είδε ούτε άκουσε τίποτα σ' αυτή τη σκληρή ορεινή περιπλάνηση. Γράφει μονάχα για τους αγωγιάτες και τους δραγουμάνους.

Από την περιγραφή του Dallam προκύπτει ότι στα τέλη του 16^{ου} αιώνα οι ξένοι περιηγητές στον ελληνικό χώρο δεν ήσαν και τόσο ασφαλείς από τα κακοποιά στοιχεία, ακόμα και αν είχαν επίσημη άδεια και διαπίστευση.

Την ίδια εποχή οι Δελφοί ήταν ένα μικρό και άσημο χωριό, που δεν είχε ακόμα ευρέως ταυτοποιηθεί, ως Δελφοί, γι' αυτό και ο Dallam τους αναφέρει ως ένα μικρό χωριό κάτω από ένα θαυμάσιο βράχο.

Βλέπουμε από την περιγραφή του ότι οι Δελφιώτισσες ήσαν σκληραγωγημένες, αφού δεν κάλυπταν τα άκρα τους μέσα στο καταχείμωνο. Πάντως, η αναφορά του Dallam ότι τα πόδια των γυναικών των Δελφών εκτός από μαύρα ήσαν και πλατιά, δείχνει μάλλον ότι οι Δελφιώτισσες δεν τον εντυπωσίασαν ιδιαίτερα ως γυναίκες.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Early Voyages and Travels in the Levant, I. The Diary of Master Thomas Dallam 1599-1679 II.[…]", Edited by Theodor Bent, London 1893.

Μια συνοπτική αφήγηση του ταξιδιού μου από τη Βασιλική πόλη του Λονδίνου προς τα στενά της Μεσογείου Θάλασσας, και τι συνέβη εν τω μεταξύ.

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ (1599)

[…]Τη 14η (του μηνός) αναχωρήσαμε από το Ζητούνι [Λαμία] και έχοντας διασχίσει έφιπποι έξι (6) ή επτά (7) μίλια αρχίσαμε να ανεβαίνουμε τους λόφους του Παρνασσού, όπου συναντήσαμε όλα τα είδη άσχημου καιρού, όπως βροντές, αστραπές, βροχή και χιόνι και ο δρόμος ήταν τόσο κακός, που θεωρώ ότι ποτέ χριστιανοί δεν πραγματοποίησαν ένα τόσο άσχημο ταξίδι.

Τα βουνά ήσαν τεράστια και απότομα, βραχώδη και οι στράτες τόσο στενές, που στην περίπτωση που ένα άλογο σκόνταφτε ή γλιστρούσε, θα έθετε σε μεγάλο κίνδυνο τη ζωή και του ίδιου και του αναβάτη του. Επίσης, μας ακολουθούσαν ή μας *«συνόδευαν»* τέσσερα (4) ρωμαλέα καθάρματα, που ήσαν Τούρκοι. Μπορεί να είχαν προσπαθήσει να πείσουν το διερμηνέα μας, που ήταν και οδηγός μας, να δώσει τη συγκατάθεσή του στο να κόψουν τους λαιμούς μας τη νύχτα, και αυτός πολύ φρόνιμα μας το απέκρυψε και χρονοτριβούσε μαζί τους, μιας και δεν τολμούσε να αρνηθεί τη συνοδεία τους. Έτσι, μας ακολουθούσαν τέσσερις (4) μέρες πάνω στον Παρνασσό, αλλά ο διερμηνέας μας κάθε νύχτα μάς επιφόρτιζε να φυλάσσουμε σκοπιά, ειδικά την τελευταία νύχτα, επειδή αυτοί δεν σκόπευαν να μας ακολουθήσουν παραπέρα. Και ο Τούρκος μας, αυτός που ονομάζω διερμηνέα μας, τους είχε επιτρέψει τη συγκεκριμένη νύχτα να κάνουν ό,τι σκόπευαν.

Στη συνέχεια, αφού μας προειδοποίησε να κρατάμε τσίλιες, πήγε σ' αυτούς και τους έκανε να πιούν τόσο πολύ κρασί ή έβαλε κάτι στο κρασί [τους], που όχι μόνο τους μέθυσε αλλά και τους αρρώστησε, κι έτσι δεν ήταν σε θέση να αποπειραθούν [κάτι] εναντίον μας. Γι' αυτό είχαμε κάθε λόγο να ευχαριστούμε εκ βαθέων τον Παντοδύναμο Θεό, που ήταν αρχηγός και σωτήρας μας.

Αυτή τη νύχτα μείναμε σε ένα μικρό χωριό κάτω από ένα θαυμάσιο ψηλό βράχο[5]. Αν και σ' αυτή την περιοχή κάνει συνεχώς κρύο, οι γυναίκες

[5] [Εννοεί τους Δελφούς.]

είχαν γυμνά τα πόδια τους. Είναι πολύ συμπαθητικές, αλλά τα πόδια τους είναι βρώμικα και πλατιά. Ο άντρας, που στάλθηκε μαζί μας ως δραγουμάνος ή διερμηνέας μας, ήταν ένας Άγγλος, γεννημένος στο Chorley του Lancashire και το όνομά του ήταν Fincle. Ως προς τη θρησκεία ήταν ένας τέλειος Μουσουλμάνος, αλλά ήταν επίσης ο έμπιστος φίλος μας.

Την επόμενη μέρα, όντας η 17η Δεκεμβρίου, φτάσαμε στο Λεπάντο [Ναύπακτο], όπου ο Τούρκος μας, μας αποκάλυψε όλα τα παραπάνω, και αυτούς τους άντρες ποτέ δεν τους είχαμε δει μαζί, παρά έναν κάθε φορά, που ποτέ δεν έμεινε επί μακρόν στην παρέα μας, αλλά ερχόταν μόνο για να προειδοποιήσει τον Τούρκο μας σχετικά με τα καταχθόνια σχέδιά τους.



Απόλλων εναντίον Πύθωνα.

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

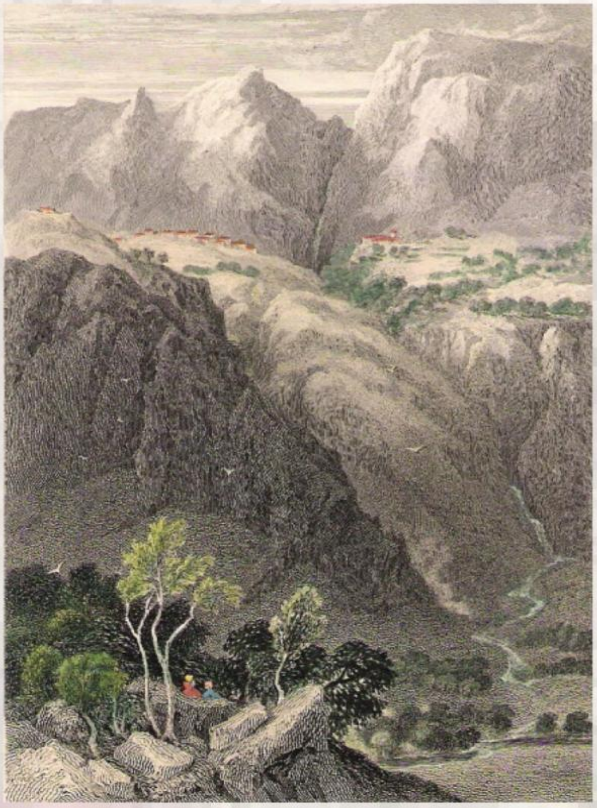
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(2ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

4. JACOB SPON



Βιογραφικά στοιχεία

Γάλλος γιατρός και αρχαιολόγος, πρωτοπόρος στην εξερεύνηση των μνημείων στην Ελλάδα. Γεννήθηκε στη Λυών το 1647. Ο πατέρας του Charles Spon, γιατρός και Ελληνιστής, Καλβινιστής στο θρήσκευμα από πλούσια και καλλιεργημένη τραπεζική οικογένεια από το Ulm, είχε καθιερωθεί από το 1651 στην κοινωνία της Λυών.

Ο νεότερος Spon μετά από τις ιατρικές του σπουδές στο Στρασβούργο, συνάντησε το γιο ενός φίλου του πατέρα του, τον Charles Patin, ο οποίος τον εισήγαγε στην αρχαιολογία και τη μελέτη της αρχαίας νομισματικής.

Στο Μονπελιέ έλαβε το διδακτορικό του δίπλωμα στην ιατρική (το έτος 1668) και στη συνέχεια άσκησε το ιατρικό επάγγελμα στη Λυών έχοντας πλούσια πελατεία. Εκεί έκανε την πρώτη δημοσίευση μιας αρχαιολογικής του έρευνας και ξεκίνησε αλληλογραφία με έναν ευρύτερο κύκλο σοφών. Πραγματοποίησε δυο ταξίδια το 1674-1675 και το 1676, τα οποία αποτέλεσαν σταθμό στη νέα φάση των ταξιδιών, που αποτελούν το λεγόμενο επιστημονικό

περιηγητισμό.

Μπάρκαρε στη Βενετία τον Οκτώβρη του 1674 με τους Άγγλους George Wheler, Gilles Eastcourt και το Γάλλο Francois Vermon. Οι δύο τελευταίοι έμειναν στη Ζάκυνθο και ο Spon με τον Wheler συνέχισαν το ταξίδι τους στην Ηπειρωτική Ελλάδα.

Ο γιατρός Spon είχε ξεκινήσει με ικανό πνευματικό εξοπλισμό. Ήταν καλός φιλόλογος και αρχαιολόγος, είχε καταρτίσει συλλογή αρχαίων επιγραφών και φιλοδοξούσε να ολοκληρώσει την εργασία του μ' ένα ταξίδι στην Ιταλία και στην Ελλάδα. Η δημοσίευση του τρίτομου έργου του, το 1678 στη Λυών, θα αποτελέσει φιλολογικό γεγονός και θα μεταφραστεί στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες.

Στο πρώτο του ταξίδι ο Spon θα επισκεφτεί τα Επτάνησα, τα Γιάννενα, την Άρτα, το Μεσολόγγι και δια μέσου Κυθήρων και Κυκλάδων θα καταλήξει στην Πόλη. Στο δεύτερο ταξίδι του ακολούθησε το δρομολόγιο Ζάκυνθος, Πάτρα, Ναύπακτος, Σάλωνα, Λιβαδειά, Θήβα και Αθήνα. Επιστρέφοντας στη Γαλλία πήρε μαζί του 2.000 ανέκδοτες επιγραφές, 150 χειρόγραφα και περισσότερα από 600 αρχαία νομίσματα!

Τον Ιανουάριο του 1680 μάλωσε με τον Pere de La Chaise, όταν ο τελευταίος τον πίεσε να ασπαστεί τον καθολικισμό. Η ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης, τον Οκτώβριο του 1685, ήταν εμμέσως η αιτία του θανάτου του. Αντί να αλλαξοπιστήσει προτίμησε να φύγει για τη Ζυρίχη, όπου του έκλεψαν τα χρήματα και τις αποσκευές του.

Η εύθραυστη υγεία του, λόγω φυματίωσης, τον οδήγησε στο νοσοκομείο του καντονιού Vevey της Ελβετίας, όπου πέθανε την ημέρα των Χριστουγέννων του έτους 1685, σε ηλικία μόλις τριάντα οκτώ ετών.

Σχόλια

Ο Spon καθώς φτάνει στους Δελφούς και την ευρύτερη περιοχή τους, έχει στραμμένη την προσοχή του και το βλέμμα του τόσο στην αρχαία τοπογραφία όσο και το σύγχρονο περιβάλλον (φυσικό και ανθρώπινο) με το οποίο έρχεται σε επαφή. Παρατηρεί με προσοχή, έχοντας ως κύριο οδηγό του τον Παυσανία, και προσπαθεί να κάνει τις απαραίτητες ταυτοποιήσεις.

Αρχικά τον προβληματίζει η εκκλησία του Προφήτη Ηλία, για την οποία εικάζει ότι πρέπει να ήταν χτισμένη πάνω από το ναό του Απόλλωνα. Βλέπει την επιγραφή στο προαύλιο της εκκλησίας, που γράφει: «ΚΑΘΑΠΕΡ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΘΟΙΝΙΩΝΟΣ», η οποία αποτελεί κρίσιμο τεκμήριο για την ταυτοποίηση του χωριού Καστρί με τους αρχαίους Δελφούς, κατανοεί αμέσως τη σημασία της και αποφασίζει να την αφαιρέσει με σκοπό να την ιδιοποιηθεί. Αμέσως χρησιμοποιεί τη δικαιολογία ότι επειδή είναι κινητή, μπορεί ανά πάσα στιγμή να ενσωματωθεί σε κάποιο σύγχρονο κτίσμα του χωριού. Όταν όμως ο

Έλληνας οδηγός του τον προειδοποιεί ότι η πράξη του αυτή είναι αμαρτία, καθόσον η ενεπίγραφη πέτρα ανήκει στην εκκλησία του χωριού, τότε δεν διστάζει ο Spon και η παρέα του να λοιδωρήσουν τον απλό Έλληνα, που συνειδητοποιεί την αρχαιοκαπηλία τους, και να τον κατηγορήσουν για προκατάληψη, χαρακτηρισμό που χρησιμοποιεί συλλήβδην για όλους τους Έλληνες. Δηλαδή δεν είναι μόνο άρπαγας, αλλά και υβριστής.

***

Δίνει την πληροφορία ότι, το έτος 1676, στους Δελφούς υπήρχαν εκατό (100) νοικοκυριά, πράγμα που σημαίνει (εάν δεχτούμε ότι το κάθε νοικοκυριό αποτελείτο κατά μέσο όρο από πέντε άτομα), ότι οι Δελφοί την εποχή εκείνη είχαν πεντακόσιους περίπου κατοίκους.

Σε όλο το χωριό έμεναν δώδεκα (12) μόνο Τούρκοι, οι οποίοι όμως διέθεταν τζαμί για τις λατρευτικές τους ανάγκες. Οι χριστιανοί διέθεταν πέντε (5) έως έξι (6) εκκλησίες. Διοικητής του χωριού ήταν κάποιος Αγάς που λεγόταν Abd(ulach) και διέμενε στην Άμφισσα (Σάλωνα). Τα προϊόντα του χωριού ήσαν το βαμβάκι και ο καπνός πέρα από τα αμπέλια και τις ελιές που σίγουρα καλλιεργούνταν.

Η εικόνα που αποκομίζει από τους Δελφούς την εποχή της επίσκεψής του είναι γενικώς άσχημη, για αυτό τη χαρακτηρίζει μίζερη. Δεν παραλείπει βεβαίως να τονίσει και το φιλόξενο πνεύμα των Δελφιωτών και την καλή περιποίηση που έτυχαν κατά τη διάρκεια της παραμονής τους. Του έμειναν αξέχαστες, για τη νοστιμιά τους, οι κότες που καταβρόχθισαν και το καλό κρασί που ήπιαν και μάλιστα σε καλή τιμή. Προσφέρθηκαν φαίνεται σε *“τιμή γνωριμίας”*, γιατί αργότερα, όταν αυξήθηκαν τα καραβάνια των ξένων επισκεπτών, άρχισαν τα… *“κόντρα ξυρίσματα”*. Πράγματι, αργότερα, μετάνιωσαν πικρά πολλοί επισκέπτες στο Καστρί, που δεν είχαν πάρει μαζί τους εφόδια από αλλού.

***

Κάνοντας σωστούς συσχετισμούς κατεβαίνοντας προς το Μοναστήρι της Παναγίας, το οποίο βρισκόταν πάνω από το σημερινό αρχαιολογικό χώρο του Γυμνασίου, ταυτίζει σωστά τη θέση του Μοναστηριού με τη θέση του αρχαίου Γυμνασίου. Σημειώνει ότι υπάρχουν αρχαία ενεπίγραφα μάρμαρα στο κτίσμα του Μοναστηριού και του κάνει εντύπωση ότι ο ένας από τους τρεις μοναχούς έχει επίγνωση ότι το Καστρί είναι οι αρχαίοι Δελφοί. Είναι φαίνεται αυτός που ως γραμματιζούμενος εκτελεί χρέη διδασκάλου για τα παιδιά του χωριού. Δεν μπόρεσε όμως να αποφύγει το λάθος, στην προσπάθειά του να εντοπίσει το Κωρύκιον Άντρον, διότι επισκεπτόμενος την Κασταλία Πηγή και κοιτάζοντας προς τους ανάντη βράχους (Φαιδριάδες), πιστεύει ότι ένα φυσικό κοίλωμα που παρατηρεί από μακριά είναι το φημισμένο σπήλαιο του Πάνα και των Νυμφών.

Αυτό το λάθος, παρότι του δόθηκε η δυνατότητα να το διορθώσει, όταν έφτασε στο Λιβάδι της Αράχοβας και στάθηκε στην πηγή του Τριζινίκου (Δροσενίγκο την ονομάζει), που είναι πολύ κοντά στο Κωρύκιον Άντρον, δεν το διόρθωσε, διότι ή αγνοούσε ο Δελφιώτης οδηγός τους την ύπαρξη του φημισμένου σπηλαίου, καθόσον από τότε, φαίνεται, ανήκε το εν λόγω σπήλαιο στην περιοχή των Αραχοβιτών ή απέκρυψε σκοπίμως την ύπαρξη του σπηλαίου, είτε για να αποφύγει την ταλαιπωρία της ανάβασης στο σπήλαιο είτε για να συντομεύσει το χρόνο προς τον επόμενο σταθμό τους που ήταν η Αράχοβα, και επομένως να λήξει το έργου του. Υπάρχει βεβαίως και η πιθανότητα ο οδηγός να απέφυγε να ανεβάσει τον ξένο επισκέπτη στο σπήλαιο αυτό, διότι τα παλιότερα χρόνια υπήρχε μια προκατάληψη στους ντόπιους κατοίκους της γύρω περιοχής ότι το Κωρύκιον Άντρον ήταν τάχα κατοικία δαιμόνων, πράγμα που τους προκαλούσε ιδιαίτερο φόβο.

***

Αντικρίζοντας την Κίρφι, καθώς κατεβαίνει από το Λιβάδι προς την Αράχοβα, δίνει την πληροφορία ότι το Ξεροβούνι λεγόταν τότε Στίβα, από το όνομα του ομώνυμου χωριού Στίβα που υπήρχε εκεί. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι την εποχή εκείνη η Δεσφίνα λεγόταν Στίβα. Για δε την Αράχοβα δίνει τις παρακάτω ενδιαφέρουσες πληροφορίες:

Το χωριό διέθετε διακόσια (200) έως τριακόσια (300) σπίτια που σημαίνει, κατά αναλογία με τα προαναφερόμενα, ότι είχε χίλιους (1.000) με χίλιους πεντακόσιους (1.500) κατοίκους. Το χωριό κατοικείτο και από Αρβανίτες. Δεν υπήρχαν όμως Τούρκοι κάτοικοι στην Αράχοβα πλην ενός, δηλαδή του Τούρκου Διοικητή, Σούμπαση τον αναφέρει.

Είναι πολύ πιθανόν, οι αναφερόμενοι Αρβανίτες να σχετίζονται με την φρουρά του Τούρκου αξιωματούχου, και όταν αποχώρησε αργότερα αυτός από το χωριό να έφυγαν και οι Αρβανίτες. Πράγματι, μεταγενέστεροι περιηγητές (όπως π.χ. ο Thompson και ο Sturtzenbecker) δεν αναφέρουν Αρβανίτες κατοίκους στην Αράχοβα.

Το χωριό διέθετε από τότε τις εκκλησίες: *“της Παναγίας”, “του Αϊ Γιώργη”, “του Αϊ Δημήτρη”* και *“του Αϊ Νικόλα”,* καθώς και μερικά άλλα παρεκκλήσια, όπως τα ονομάζει, εννοώντας μάλλον τα εξωκκλήσια.

Οι γυναίκες στόλιζαν τα μαλλιά τους, τις φούστες τους και τα μανίκια τους, καθώς και τα παιδιά τους (εννοεί τα κορίτσια τους), με κέρματα, τα οποία προξενούσαν ένα χαρακτηριστικό θόρυβο καθώς χόρευαν. Αυτό μας κάνει να υποθέσουμε ότι, για χάρη τους, οι Αραχοβίτισσες χόρεψαν μπροστά τους τοπικούς χορούς.

Στην εκκλησία του Αϊ-Γιώργη παρατήρησε έναν ιωνικό κίονα και μερικά άλλα αρχαία μάρμαρα, πράγμα που τον έβαλε σε σκέψεις ότι η Αράχοβα βρισκόταν πάνω σε κάποια αρχαία φωκική πόλη. Παρότι ανέτρεξε στον

Παυσανία, το Στράβωνα και το Στέφανο Βυζάντιο, δεν απέφυγε το λάθος να πιστέψει ότι ευρισκόμενος στην Αράχοβα, βρισκόταν πάνω από την αρχαία Άμβρυσσο.

Στην Αράχοβα διανυκτέρευσε μια βραδιά, όπως έκανε και στους Δελφούς, και μετά κατευθύνθηκε προς Δίστομο και Όσιο Λουκά. Μπορούμε να πούμε ότι, χωρίς να μακρηγορεί και χωρίς βοήθεια γραπτών αναφορών άλλων προηγούμενων Ευρωπαίων περιηγητών, μπόρεσε να καταγράψει καίριες πληροφορίες για την ευρύτερη περιοχή των Δελφών.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant", Jacob Spon, 1678.

Ταξίδι στην Πάτρα, στη Ναύπακτο, στη Λιβαδειά και στη Θήβα.

ΟΙ ΔΕΛΦΟΙ. Είναι η πόλη εκείνη, που έγινε τόσο διάσημη χάρις στον χρησμό, τον οποίο έρχονταν να συμβουλευτούν από όλο τον κόσμο, και η ονομασία δικόρυφος, με την οποία οι ποιητές αποκαλούσαν τον Παρνασσό, δικαιολογείται απόλυτα σ' αυτόν τον τόπο. Μπορούμε να πούμε όμως ότι το όνομα αυτό δεν του αρμόζει ακριβώς, γιατί πρόκειται για ένα μεγάλο βουνό που έχει και άλλες κορυφές. Πάντως, η αλήθεια είναι ότι, πάνω απ' τους Δελφούς δεσπόζουν δυο τεράστιες κορυφές που κρύβουν τη θέα των άλλων, και ανάμεσα τους πηγάζει η Κασταλία Πηγή. Το νερό της πηγής ενέπνεε εκστασιασμό σε όσους το έπιναν και γινόντουσαν ποιητές.

Ο καθαρός αέρας και η φαντασία που μπορεί να αναπτύσσει κανείς τόσο κοντά στην αρχαία διαμονή του Απόλλωνα και των Μουσών, ξύπνησαν την ποιητική μου φλέβα και έγραψα δυο στροφές ενός τραγουδιού στα κοινά Ελληνικά, που δεν ήξερα ακόμα καλά. Για μουσική, χρησιμοποίησα έναν σκοπό τόσο γνωστό στη Γαλλία όσο και στην Ελλάδα, είτε το πήραν οι Έλληνες από μας, είτε το πήραμε εμείς απ' αυτούς. Είναι ο σκοπός του τραγουδιού. *«Ξυπνήστε ωραία κοιμωμένη»*, που δεν είναι και καινούργιος.

"Δος μου, να ζεις, ένα κοντύλι
Να γράψω ένα τραγούδι
Γιατί ήρθαμε εις το βουνό
όπου οι μούσες εκονέψαν".

Η ρίμα δεν είναι πολύ σωστή, αλλά δεν φημίζομαι για τους στίχους μου.

"Τώρα πάμε στην Αθήνα
Την ομορφοτάτην χώρα

Να δούμε ούλα τα παλαιικά
Και των Θεών συντροφιά".

Η ποιητική μου φλέβα μ' εγκατέλειψε ξαφνικά και δεν μπορούσα να γράψω αυτή τη στροφή στα Γαλλικά. Ήθελα να πω ότι μετά τους Δελφούς, έπρεπε να πάμε στην Αθήνα, να δούμε την τόσο όμορφη πόλη που τόσες αρχαιότητες [γλυπτά-επιγραφές] και τόσοι ναοί θεών την είχαν καταστήσει διάσημη.

Πριν μπούμε μέσα στα αρχαία τείχη των Δελφών, είδαμε έξω μερικές σπηλιές λαξευμένες στο βράχο, στις οποίες είχαν φιλοτεχνηθεί κάποια μνημεία. Ίσως, λόγω της μεγαλοπρέπειας του τοπίου, δεν έθαβαν μέσα στην πόλη, όπως δεν το επέτρεπαν και στη Δήλο.

Αφού μπήκαμε από ένα δρόμο σκαλισμένο στην πέτρα, κοντά στον οποίο υπήρχε μια από τις πύλες της πόλης, είδαμε περίπου στα τριακόσια βήματα το χωριό Καστρί, και πηγαίνοντας εκεί, ένα εκκλησάκι ονομασμένο Άγιο Ηλία, όπου μπήκαμε για να δούμε, εάν υπήρχε κάτι αξιοπαρατήρητο. Μη βλέποντας τίποτα, ρίξαμε μια ματιά έξω σ' ένα σωρό από μάρμαρα, και ευτυχώς βρήκαμε ένα κομμάτι πάνω στο οποίο μια ατελής επιγραφή ανέφερε το όνομα των Δελφών και το όνομα ενός από τους άρχοντές τους. «ΚΑΘΑΠΕΡ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΘΟΙΝΙΩΝΟΣ» κτλ. Αφού ήταν μια κινητή πέτρα που εύκολα θα μπορούσε να χρησιμεύσει σε κάποιο κτήριο, συμφωνήσαμε, για να μη χαθεί, να την πάρουμε μαζί μας. Ο Έλληνάς μας, το έκρινε αμαρτία, γιατί παρόλο που τη βρήκαμε έξω, ανήκε έλεγε στην εκκλησία. Τον κοροϊδέψαμε για την προκατάληψή του, κοινή σε όλους τους Έλληνες, και τη φέραμε στο σπίτι μας, ύστερα στην Αθήνα από όπου ο σύντροφός μου την έστειλε στην Αγγλία με άλλα μάρμαρα.

Στο ίδιο μέρος υπήρχαν μερικές γραμμές μιας μαρμάρινης επιγραφής μεγάλου πάχους που δεν μπορούσε να μετακινηθεί. Το εκκλησάκι του Αγίου Ηλία είναι κτισμένο σ' ένα αρκετά μεγάλο πλάτωμα που στηρίζεται από τη μεριά της πλαγιάς του βουνού από μερικά τεμάχια τειχών της αρχαίας πόλης. Ήμουν σίγουρος ότι εδώ ήταν η θέση του ναού του Απόλλωνα, αφού είναι το πιο επιφανές μέρος της πόλης, παρόλο που υπάρχει κοντά ένα άλλο πλάτωμα, ψηλότερο, αλλά εκεί δεν υπάρχει χώρος για να κτιστεί ναός. Εάν δεν ήταν εδώ η θέση του ναού, δεν ξέρω πού αλλού να τον τοποθετήσω. Η αλήθεια είναι ότι δεν φαίνονται άλλα θεμέλια τειχών, εκτός απ' αυτά που ανέφερα και μπορεί να είναι εκείνα της πόλης. Η ίδια η τοποθεσία του χωριού είναι πολύ ψηλά και πολύ χαμηλά για να σκεφτώ ότι βρισκόταν εκεί. Και για μένα το πιο παράξενο είναι ότι ο πιο φημισμένος τόπος του κόσμου είχε υποστεί τόσες μοιραίες ατυχίες, που ήμασταν αναγκασμένοι να ψάχνουμε τους Δελφούς μέσα στους ίδιους τους Δελφούς και να αναρωτιόμαστε, πού λοιπόν θα μπορούσε να είναι ο ναός, ενώ ήμασταν πάνω στα ερείπια.

Η περιγραφή των Δελφών, που μας άφησε ο Παυσανίας, είναι σκοτεινή σ'

αυτό το σημαντικό σημείο και, διαβάζοντας τον Ιουστίνο, φαίνεται ότι η πόλη και ο ναός βρίσκονταν πάνω σε μια κορυφή του Παρνασσού. Όμως, και η πόλη και ο ναός κτισμένοι σ' ένα πλάτωμα της βουνοπλαγιάς, τοποθεσία που έκανε την πρόσβαση σ' αυτούς αρκετά δύσκολη, ήταν καθαρά στη μέση της απόστασης μέχρι τις δυο κορυφές. Εάν πάρουμε το βουνό από τη βάση του, θέλουμε δυο ώρες για να φτάσουμε στο Καστρί.

Στους πρώτους αιώνες, ο ναός ήταν μόνο μια καλύβα από δάφνες προερχόμενες από τα Τέμπη της Θεσσαλίας. Ύστερα, τον έφτιαξαν με κερί και πτέρυγες μελισσών, τα οποία είχε στείλει ο Απόλλωνας σε κάποιους υπερβόρειους λαούς. Αλλά αυτοί που δεν πίστευαν εύκολα στους μύθους, έλεγαν ότι τον είχε κτίσει κάποιος Πτεράς και ότι το όνομα του έδωσε αφορμή στο μύθο. Την τρίτη φορά αποφάσισαν να τον κάνουν πιο ανθεκτικό, όλο από χαλκό, σαν αυτό της Λακεδαίμονος, αφιερωμένο στην Αθηνά, ονομαζόμενη για αυτό *«Χαλκείοχος».* Ο Παυσανίας δεν ήξερε, εάν γκρεμίστηκε από σεισμό ή καταστράφηκε από πυρκαγιά.

Ο Τροφώνιος και ο Αγαμήδης έκτισαν έναν τέταρτο ναό στη θέση του προηγούμενου. Κάηκε τον πρώτο χρόνο της πεντηκοστής όγδοης Ολυμπιάδας, τον καιρό που άρχοντας των Αθηνών ήταν ο Ερξικλείδης. Τον τελευταίο, που παρέμενε στην εποχή του Παυσανία, τον ανήγειραν οι Αμφικτίονες με τον Κορίνθιο αρχιτέκτονα Σπίνθαρο. Εκεί έβλεπες άπειρα αναθήματα και πολλά αγάλματα των καλύτερων μαστόρων της Ελλάδας, και σου έδειχναν μια πέτρα που την ονόμαζαν *«Ο ομφαλός της Γης»*, διότι νόμιζαν ότι η Ελλάδα ήταν στο κέντρο του κόσμου και οι Δελφοί στο κέντρο της Ελλάδας. Για επιβεβαίωση, πρόσθεταν κι ένα μύθο, λέγοντας ότι δυο αετοί που είχαν φύγει την ίδια στιγμή, ο ένας από την Ανατολή και ο άλλος από τη Δύση, συναντήθηκαν στους Δελφούς. Φαίνεται ότι δεν υποψιάζονταν τον κόσμο στρογγυλό, όπως τον γνωρίζουμε εμείς.

Όσο για την πόλη, έλεγαν ότι την είχε κτίσει πρώτος ο ήρωας Παρνασσός, γιος του Ποσειδώνα και της Νύμφης Κλεοδώρας, και ότι απ' αυτόν πήρε το όνομά του ο Παρνασσός, ότι καταστράφηκε από τον κατακλυσμό που έγινε τον καιρό του Δευκαλίωνα, και ότι οι κάτοικοι έφυγαν προς το ψηλότερο σημείο του βουνού και ακολουθώντας τα ουρλιαχτά των λύκων, ανέβηκαν στην κορυφή του Παρνασσού όπου έκτισαν μια πόλη, την οποία ονόμασαν Λυκώρεια στη μνήμη των οδηγών τους.

Άλλοι θεωρούν ότι ο Λύκωρος, που έδωσε το όνομά του στην πόλη, γεννήθηκε από τον Απόλλωνα και τη Νύμφη Κωρυκία. Όπως και να είναι το όνομα διατηρήθηκε, αν και λίγο αλλοιωμένο από τους ντόπιους, και είναι αξιοθαύμαστο. Για το όνομα των Δελφών, οι αρχαίοι, για τους οποίους δεν ήταν τίποτα να πλάθουν ήρωες, για να έχουν ένδοξες καταγωγές, έκαναν το Δελφό γιο του Απόλλωνα και της ιέρειας Θύας κόρης του Καστάλιου, που είχε

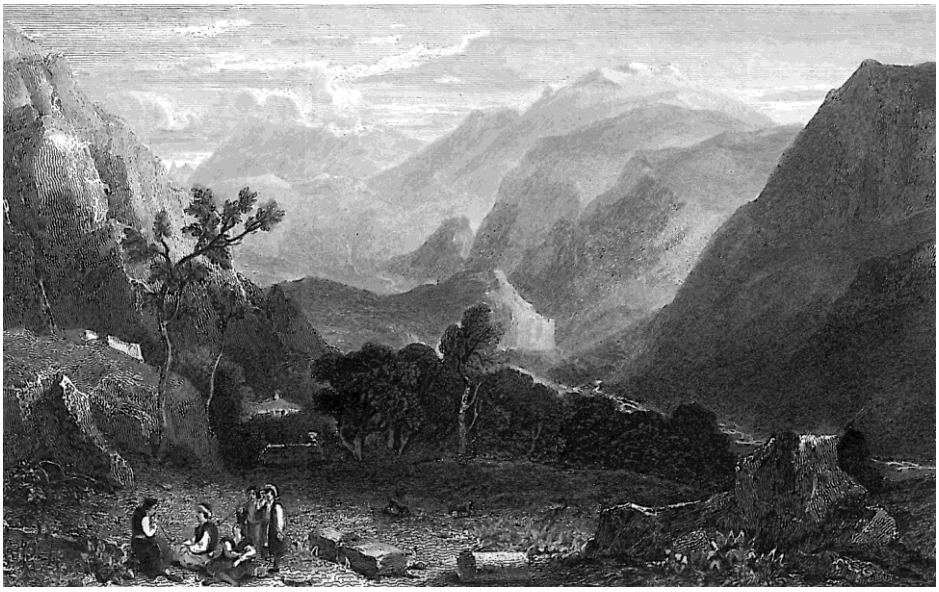
δώσει το όνομά του στην Κασταλία Πηγή. Προσθέτουν ότι ο Δελφός είχε έναν γιο, τον Πύθη που κατά τη βασιλεία του ονόμασε την πόλη των Δελφών Πυθώ.

Στο Καστρί μείναμε σ' ένα αρκετά μεγάλο και άνετο σπίτι που χρησιμεύει ως Χάνι για τους ταξιδιώτες. Φάγαμε νόστιμες παχιές κότες, που άξιζαν τα *«καπόνια»* μας, για ένα *«τίμιν»* (δηλαδή πέντε δεκάρες) το κομμάτι. Το χωριό έχει περίπου εκατό νοικοκυριά και τα σπίτια είναι πολύ κακοκτισμένα. Μένουν εκεί μόνο μια ντουζίνα Τούρκων που έχουν ένα τζαμί, ενώ για τους Έλληνες υπάρχουν πέντε ή έξι εκκλησίες. Είναι καλοί άνθρωποι που μας δέχτηκαν πολύ θερμά. Φαίνεται ότι κρατάνε ακόμη τη φιλοξενία των προγόνων τους. Το απόγευμα, πήγαμε να δούμε το Μοναστήρι που είναι περίπου στα τριακόσια με τετρακόσια βήματα από το χωριό. Πηγαίνοντας, αφήσαμε την Κασταλία Πηγή αριστερά, πράγμα που μ' έκανε να σκεφτώ ότι οι αρχαίοι τοίχοι που απομένουν σ' αυτό το Μοναστήρι ήταν το Γυμνάσιο ή Σχολές των Δελφών.

Ο Παυσανίας μου δίνει αυτή την ένδειξη ότι αυτοί που ανεβαίνουν από το Γυμνάσιο μέχρι το ναό, έχουν την Κασταλία Πηγή δεξιά, και αφού εμείς κάναμε το αντίθετο δρόμο, θα έπρεπε να την είχαμε αριστερά. Αυτό το Μοναστήρι με την εκκλησία του, βρίσκεται σ' ένα επίπεδο έδαφος που το στηρίζουν μεγάλοι τοίχοι από λαξευτές πέτρες, κατάλοιπα του αρχαίου κτηρίου που μόλις αναφέραμε.

Αριστερά, κάτω από το Γυμνάσιο, περίπου τρία στάδια - δηλαδή σχεδόν τετρακόσια βήματα - κυλούσε ο Πλειστός, μέχρι τον κόλπο της Κρίσσας, και χυνόταν στην Κίρρα, το επίνειο των Δελφών. Το ρυάκι αυτό υπάρχει ακόμα, και βγαίνει από το βουνό κάτω από τους Δελφούς στην ίδια απόσταση που είχε σημειώσει ο Παυσανίας. Τώρα λέγεται Σιζάλισκα.

Στο Μοναστήρι βρήκαμε τρεις ή τέσσερις επιγραφές, και ειδικότερα μια πάνω σε μια πέτρα του δαπέδου της εκκλησίας που, παρόλο που έχει μόνο τρεις λέξεις, την εκτιμήσαμε ιδιαιτέρως, γιατί είχε γραμμένη τη λέξη Δελφοί: «ΔΕΛΦΩΝ ΠΟΛΕΩΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΥ». Αναφερόταν σ' ένα απελευθερωμένο δούλο της πόλης των Δελφών. Δεν υπάρχουν εκεί παρά μόνο δυο ή τρεις καλόγεροι που διδάσκουν την ανάγνωση στα παιδιά. Μας έκανε εντύπωση ότι ο ένας από τους καλούς αυτούς μοναχούς, ήξερε ότι το Καστρί ήταν η αρχαία πόλη των Δελφών, γιατί συνήθως είναι πολύ αμαθείς και δεν έχουν ιδέα από ιστορία. Το είχε καταλάβει διαβάζοντας κάποιο Ελληνικό βιβλίο, που μας έδειξε, και χάρηκε πολύ που τον επιβεβαιώσαμε με βάση τις επιγραφές που είχαμε δει. Μας έδωσε να δοκιμάσουμε το λευκό κρασί τους, που είναι πολύ καλό, εξίσου καλό μ' αυτό του σπιτιού μας.



Η κοιλάδα του Πλειστού.

Η εκκλησία τους είναι αφιερωμένη στην Παναγία. Πάνω από την πόρτα της βρίσκεται μια σύγχρονη επιγραφή από την εποχή που ξανακτίστηκε, ενώ ανάμεσα στα υλικά, βλέπουμε μάρμαρα και τμήματα από αρχαίες επιγραφές. Στην επιστροφή, ανεβήκαμε στην Κασταλία Πηγή που όποιος γευόταν το νερό της γινόταν ποιητής. Η πηγή βγαίνει σ' ένα ρήγμα, σαν βαθούλωμα, ανάμεσα στις δυο κορυφές του Παρνασσού, όπου κυλάει περίπου εκατό βήματα στην κλίση του βράχου σχηματίζοντας όμορφους καταρράκτες. Στο βάθος αυτού του ρήγματος παρατηρήσαμε, 30 πόδια πάνω από τα κεφάλια μας, ένα άνοιγμα στο οποίο ρίξαμε πέτρες. Ήταν μια σπηλιά, όπου υπήρχε νερό, και πιστέψαμε ότι προφανώς επρόκειτο για το Άντρο των Νυμφών, το οποίο οι ποιητές ονομάζουν *«Κωρύκιον Άντρον»*, διότι δεν βρήκαμε καμία άλλη που θα μπορούσε να είναι το μέρος εκείνο.

Το νερό της πηγής είναι πολύ εύγευστο και πολύ δροσερό, γιατί ο ήλιος δεν το βλέπει παρά μόνο ένα τέταρτο κάθε μέρα, λόγω του ύψους των βράχων πίσω και στο πλάι. Τριάντα βήματα χαμηλότερα από την πηγή υπάρχει μια τετράγωνη δεξαμενή με τρία ή τέσσερα σκαλοπάτια λαξευμένα στο βράχο, που μάλλον χρησίμευε για τη διοχέτευση των νερών. Δίπλα φαίνεται εγκαταλελειμμένο το εκκλησάκι του Αγίου Ιωάννη. Την επόμενη μέρα, ξαναπήγαμε να επισκεφθούμε τα αρχαία για να δούμε, εάν θα βρίσκαμε άλλα από αυτά που μας περιγράφει ο Παυσανίας. Είδαμε ένα Στάδιο σαν εκείνο που ανέφερα στην περιγραφή μου για την Έφεσο. Οι κερκίδες του ήταν μαρμάρινες, αλλά, λόγω έλλειψης χώρου, ήταν μικρότερο. Επίσης, δεν ήταν

εξίσου όμορφο και μεγάλο μ' εκείνο της Αθήνας, παρόλο που ο Ηρώδης ο Αττικός είχε αναλάβει τα έξοδα και των δυο. Πρέπει να περιοριστούμε στα βιβλία, για να μάθουμε για τα πλούτη και για τα στολίδια του μέρους αυτού, γιατί δυστυχώς δεν υπάρχει τίποτα πια παρά μόνο μιζέρια και όλη η λάμψη του πέρασε σαν όνειρο.

Το Καστρί ανήκει σ' ένα τιμαριώτη ονόματι Abd Aga που διαμένει στα Σάλωνα, όπου οι Έλληνες διάδικοι πάνε τις υποθέσεις τους μπροστά στον Κατή. Τα τιμάρια είναι φέουδα που εξαρτώνται από τον Μεγάλο Άρχοντα και αυτοί που τα κρατάνε είναι υποχρεωμένοι να τον υπηρετούν στον πόλεμο, σε αναλογία με το εισόδημά τους. Το εισόδημα εκείνων του χωριού προέρχεται από κάποιο βαμβάκι, που υφαίνεται εκεί, και από τον καπνό, που θεωρείται καλύτερος απ' αυτόν των Σαλώνων.

Είχαμε πάρει για οδηγό έναν Έλληνα από το χωριό, ρακένδυτο μεν, αλλά πολύ έξυπνο. Σ' έναν ενοχλητικό που ρωτούσε, ποιοι ήμασταν, απάντησε : *«Άνθρωποι είναι»* και ο άλλος δεν έμαθε τίποτα για μας. Τον καλέσαμε να έρθει μαζί μας επάνω στον Παρνασσό για να μας δείξει τις ιδιαιτερότητες, που μας έλεγε, και δέχτηκε αμέσως. Κάναμε μιαν ολόκληρη ώρα ν' ανεβούμε στις κορυφές από έναν δρόμο λαξευμένο στο βράχο και που τελικά ήταν πιο βατός απ' όσο μας φαινόταν στην αρχή. Άφησα την παρέα μας ν' ανεβεί πεζή. Όσο για μένα που δεν έχω καλή αναπνοή, θα είχα φτάσει επάνω με μεγάλη δυσκολία, εάν ο Haly Cheleby, ένας από τους γενιτσάρους μας, δεν μου είχε δανείσει το άλογό του, που ήταν πολύ γερό, για να ανεβώ.

Επισκεφτήκαμε το πάνω μέρος των κορυφών, αλλά βρήκαμε βράχους παλιούς όσο ο κόσμος, χωρίς κανένα κτίσμα. Υπάρχουν μόνο καμιά δεκαριά καταλύματα βοσκών και το μέρος ονομάζεται *«Άλωνα».* Από εκεί, συνεχίσαμε το δρόμο μας πάνω στον Παρνασσό προς το βορρά, και προχωρήσαμε πέντε ή έξι μίλια ανάμεσα σε μικρές κοιλάδες και μικρά πευκοδάση πολύ ευχάριστα και κατάλληλα για τη μοναξιά, που αναζητά η ποίηση. Άλλωστε, ο τόπος είναι ξερός και άγονος και αυτό υποδεικνύει ότι οι Αρχαίοι δεν είχαν τοποθετήσει τις Μούσες σ' ένα εύφορο και πλούσιο τόπο, στον οποίο η ευχάριστη διαμονή θα αλλοίωνε την αυστηρότητα. Η Βοιωτία που ήταν μια πλούσια και άφθονη περιοχή σε όλα τα απαραίτητα για τη βιοτή, είχε τη δυστυχία να παράγει χοντροκομμένα πνεύματα.

Ύστερα από τις κοιλάδες μπήκαμε σε μια πεδιάδα, που έχει περιφέρεια εφτά ή οκτώ μίλια, όπου είδαμε κάποια οργωμένα μέρη. Δεν είχαμε καθόλου την εντύπωση ότι ήμαστε επάνω σ' ένα ψηλό βουνό. Ο οδηγός μας, μας πήγε για φαγητό κοντά σε μια από τις πιο όμορφες πηγές του κόσμου, που αναβλύζει με δυο ή τρεις κοχλασμούς σαν το κεφάλι, και βγαίνοντας σχηματίζει ένα ρυάκι πλάτους επτά ή οκτώ ποδιών, που κυλάει για διακόσια ή τριακόσια βήματα ανάμεσα στις πέτρες, πριν χυθεί σε μια λίμνη που βρίσκεται

στη μέση της πεδιάδας. Αυτή την πηγή οι Έλληνες τη λένε *«Δροσενίγκο»*. Το νερό της είναι δροσερό και καλό, όπως εκείνο των Δελφών. Ρέει όλο το χρόνο, αλλά την άνοιξη το νερό λιγοστεύει.

Η λίμνη πλημμυρίζει πού και πού, λόγω των βροχοπτώσεων και της αφθονίας της πηγής, και χύνεται σ' ένα άλλο ρυάκι, που βγαίνει απ' αυτήν την ίδια και χάνεται ύστερα σ' ένα άνοιγμα κάτω από το βράχο. Λένε ότι πρόκειται για το ίδιο νερό μ' εκείνο που αναβλύζει κάτω απ' το Καστρί και σχηματίζει το ποταμάκι *«Σιζάλισκα»*. Είδαμε το μέρος, όμως η κοίτη του ρυακιού ήταν ξηρή εκτός από το λίγο νερό που έμενε κάτω από το χαλίκι. Η πεδιάδα επεκτείνεται έως τους πρόποδες της Λιάκουρας, όπου δεν είχαμε το κουράγιο ν' ανεβούμε, έτσι κι αλλιώς δεν θα είχαμε βρει το δρόμο, που ήταν σκεπασμένος από το άφθονο χιόνι, το οποίο παραμένει όλο το χρόνο, και γι' αυτό το λόγο ο ποιητής Πανύασης, σύμφωνα με το Στράβωνα, είχε ονομάσει τον Παρνασσό *«νιφόεντα»*.

Παντού, όπου περνούσαμε, υπήρχε λίγο χιόνι λόγω του βαρύ χειμώνα, που είχε περάσει. Εάν ο δρόμος ήταν ανοιχτός, θα θέλαμε ακόμα δυο ώρες για να φτάσουμε στην κορυφή, γιατί ο Παρνασσός είναι σίγουρα ένα από τα ψηλότερα βουνά του κόσμου και όχι μόνο της Ελλάδας. Τον διακρίναμε εύκολα από το κάστρο της Κορίνθου, που απέχει περισσότερο από 80 μίλια, και εάν είχε απόσταση από τα γειτονικά βουνά - όπως ο Άθως - δεν αμφιβάλλω ότι θα φαινόταν ακόμα από πολύ πιο μακριά. Για να κάνει κάποιος το γύρο της περιφέρειάς του θέλει μιας ημέρας δρόμου. Είναι κατοικημένος μόνο στους πρόποδές του, διότι είναι ένα πολύ ξηρό και πολύ κρύο βουνό. Νότια από τον Παρνασσό βρίσκεται η Κίρφις, που λέγεται τώρα Στίβα εξ αιτίας του ονόματος ενός χωριού, που κτίστηκε εκεί πάνω. Ανατολικά, ο Ελικώνας και το χωριό Δαύλεια. Βόρεια, η πεδιάδα όπου βρίσκεται το χωριό *"Τουρκοχώρι"*, η αρχαία Ελάτεια, και ο ποταμός Κηφισός. Δυτικά, η πεδιάδα των Σαλώνων. Μετά από λίγη ξεκούραση δίπλα στην πηγή, ανεβήκαμε στα άλογά μας και σε τρεις ώρες, το μισό της διαδρομής στην πεδιάδα και το άλλο μισό στην κατηφόρα του Παρνασσού, φτάσαμε στην Αράχοβα.

ΑΡΑΧΟΒΑ. Η Αράχοβα είναι ένα μεγάλο χωριό διακοσίων ή τριακοσίων σπιτιών, ανατολικά του Καστριού από όπου απέχει μόνο τέσσερα μίλια, και τοποθετείται στην ίδια πλαγιά του βουνού, σχεδόν στους πρόποδες. Όλοι οι κάτοικοι είναι Έλληνες και Αλβανοί μ' έναν Τούρκο Σούμπαση ή Βοεβόδα. Εκεί υπάρχουν αρκετές εκκλησίες. Η κυριότερη είναι η *«Παναγία»* και οι άλλες: *«ο Άγιος Γεώργιος», « ο Άγιος Δημήτριος»* και *«ο Άγιος Νικόλαος»*, καθώς και μερικά παρεκκλήσια. Μείναμε στον Μπάρμπα Δήμο, έναν ευγενικό γέρο που μας υποδέχτηκε εγκαρδίως. Αλλά δεν βρήκαμε προμήθειες. Οι Έλληνες χρησιμοποιούν τη λέξη *«μπάρμπα»*, όπως οι Ιταλοί για να λένε θείο, τιμώντας έτσι τους ηλικιωμένους.

Σ’ αυτό το χωριό, είδαμε γυναίκες στολισμένες με γαλλικά κέρματα των πέντε λεπτών ή με άλλα του ίδιου μεγέθους που ονομάζονται «*Timins*». Τα τρυπούν και τα περνούν με κλωστή το ένα με το άλλο για να διακοσμήσουν την κώμη τους, τη φούστα και τα μανίκια τους, καθώς και τα παιδιά τους που τα έχουν στην αγκαλιά τους. Όλα αυτά ηχούν σαν το ντέφι, όταν χορεύουν, και είδα μερικές που φορούσαν επάνω τους *«ecus».* Παρατηρήσαμε σ’ ένα εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου, έναν κίονα ιωνικού ρυθμού και κάποια αρχαία μάρμαρα, που μας έκανε να θεωρούμε τον τόπο αυτό ως παλιό, κτισμένο πάνω στα ερείπια μιας αρχαίας πόλης των Φωκέων που κατοικούσαν στα περίχωρα του Παρνασσού. Πράγματι, όταν αργότερα στην Αθήνα συμβουλευτήκαμε το έργο του Παυσανία που μας δάνεισε ο Άγγλος Πρόξενος, κρίναμε ότι το χωριό αυτό έπρεπε να είναι η πόλη *«Άμβρυσσος»,* που ήταν τοποθετημένη κάτω από τον Παρνασσό και χάρις στην περιγραφή που κάνει, ξέρουμε ότι βρισκόταν ανατολικά των Δελφών, αφού πρώτα μιλάει για την πόλη Στείρις, που ήταν ανατολικά, μετά αναφέρει την Άμβρυσσο και έπειτα τους Δελφούς.

Επιπλέον, όσα αναφέρει (ο Παυσανίας) για την απόσταση και για το δρόμο της Στείριδος, που παραμένει ακόμα με το ίδιο όνομα, το επιβεβαιώνουν, διότι λέει ότι υπάρχουν μόνο 60 στάδια - δηλαδή εφτά μίλια και μισό - από τη μια πόλη ως την άλλη και ότι ο δρόμος περνάει ακριβώς στο διάσελο των βουνών. Είναι εκείνη η πόλη η *«Άμβρυσσος»,* που κατά τον Στέφανο ονομαζόταν αρχαιότερα Κυπάρισσος και που την αναφέρει ο Όμηρος σ’ έναν στίχο: *«Οἱ Κυπάρισσον ἔχον Πυθώνα τε Πετρήεσσαν».* Φαίνεται, πάντως, ότι ο Παυσανίας θέλει να πει ότι ο Όμηρος ονόμαζε Κυπάρισσο την πόλη Αντίκυρα. Εν τούτοις, αυτό δεν μπορεί να είναι (σωστό), αφού η Αντίκυρα ήταν ένα λιμάνι και η Κυπάρισσος, όπως το λέει ο Στέφανος Βυζάντιος, ήταν κοντά στους Δελφούς στους πρόποδες του Παρνασσού - που δεν είναι τόσο κοντά στη θάλασσα. Μήπως εννοούσε ότι η Άμβρυσσος και η Αντίκυρα σχημάτιζαν κάπως μια ίδια πόλη, η Αντίκυρα όντας το λιμάνι της Αμβρύσσου από την οποία δεν απείχε πολύ, όπως η Κίρρα που ήταν το λιμάνι των Δελφών.

Και ο Στράβωνας, αναφερόμενος στην πόλη Κυπάρισσο και στο στίχο του Ομήρου, την τοποθετεί κάτω από τη Λυκώρεια που είναι όπως το είπα, η κορυφή του Παρνασσού. Φύγαμε από την Αράχοβα το επόμενο πρωί και περάσαμε μιάμιση ώρα ανάμεσα στον Παρνασσό και στην Κίρφι. Πήγαμε σ’ ένα μέρος που λέγεται *«Δίστομο»* και συνεχίζοντας στην πεδιάδα, είδαμε δεξιά τρία μίλια από μας, το χωριό Στείρι, που ανέφερα ήδη, και φτάσαμε το μεσημέρι στο Μοναστήρι του Οσίου Λουκά.

5. GEORGE WHELER



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **George Wheler**, Άγγλος αρχαιολόγος, βοτανολόγος και περιηγητής, γεννήθηκε στις 20 Ιανουαρίου του 1651 στην Breda της Ολλανδίας. Η καταγωγή του ήταν από το Tottenham High Cross του Middlesex της Αγγλίας. Το 1677 χειροτονήθηκε ιερέας, δημοσίευσε μάλιστα και ένα σύγγραμμα για τις πρωτοχριστιανικές εκκλησίες. Παντρεύτηκε και απέκτησε δεκαοκτώ παιδιά! Πέθανε στις 15 Ιανουαρίου του 1724 στο Durhan της Αγγλίας.

Στη Βενετία, γνωρίστηκε και συνδέθηκε με φιλία με το Γάλλο γιατρό Jacob Spon. Οι δυο φίλοι συναποφάσισαν να περιηγηθούν στην Ελλάδα και την Ασία, με σκοπό να συλλέξουν επιγραφικό υλικό, νομίσματα, χειρόγραφα και να απεικονίσουν αρχαιότητες κλπ.

Στην Ελλάδα παρέμεινε (το 1676) επί έξι (6) μήνες και πράγματι κατά το διάστημα αυτό συγκέντρωσε αρκετές επιγραφές, νομίσματα, χειρόγραφα και πολλές αρχαιότητες. Επιστρέφοντας στην Αγγλία πολλά απ' αυτά τα δώρισε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Στο ίδιο Πανεπιστήμιο δώρισε επίσης μια σπουδαία βοτανική συλλογή, την οποία κατάρτισε στην Ελλάδα και η οποία περιείχε περί τα χίλια (1.000) περίπου είδη αγνώστων μέχρι τότε φυτών.

Το ενδιαφέρον του περιοριζόταν στο να συγκεντρώνει σπάνια φυτά. Δεν

είχε φιλοδοξίες να καταγράψει τις εντυπώσεις του από το ταξίδι στην Ελλάδα, ακόμα και μετά τη δημοσίευση του βιβλίου του Spon. Όταν όμως έμαθε, το 1681, ότι το βιβλίο του Γάλλου συνοδοιπόρου του επρόκειτο να μεταφραστεί στα αγγλικά έσπευσε να το μεταγλωττίσει ο ίδιος και να το δημοσιεύσει με το όνομά του (1682). Το ομολογεί μάλιστα με αφέλεια και ο ίδιος στον πρόλογο.

Η προσθήκη που έκανε, ήταν κάμποσα σχέδια ελληνικών ενδυμασιών, ένας χάρτης της Αχαΐας, μερικές λεπτομέρειες στην αφήγηση και κάμποσες βοτανολογικές αναφορές. Αυτή όμως η ιδιοποίηση της ξένης πνευματικής εργασίας προκάλεσε την οικονομική καταστροφή στο Spon. Οι πανούργοι εκδότες, σε όλες τις πρωτεύουσες, μόλις πληροφορήθηκαν λογοκλοπή, έσπευσαν να μεταφράσουν την έκδοση του Wheler (που ήταν πανομοιότυπη με του Spon) και να πλημμυρίσουν τα βιβλιοπωλεία της Ευρώπης. Έτσι, αποκόμιζαν κέρδη χωρίς να πληρώσουν δικαιώματα στον πραγματικό συγγραφέα Spon.

Σχόλια

Διαβάζοντας ο αναγνώστης τις εντυπώσεις του Wheler, σε συνάρτηση με τις αντίστοιχες του συνοδοιπόρου του Spon για την ευρύτερη περιοχή των Δελφών, παρατηρεί ότι ο πρώτος έχει μεν ως βάση των περιγραφών του τη διήγηση του δεύτερου, αλλά δεν τις έχει αντιγράψει επακριβώς, όπως ίσως θα συνέβη για άλλα μέρη της Ελλάδας που επισκέφτηκαν.

Ο Wheler εστιάζει περισσότερο, όταν του δοθεί η ευκαιρία, στη βοτανολογική έρευνα των τοποθεσιών από όπου περνά. Μαζεύει λουλούδια για το ερμπάριό του και τα αναφέρει με το όνομά τους. Επίσης, καταγράφει με κάθε λεπτομέρεια όσες αρχαίες επιγραφές βρίσκει ενδιαφέρουσες. Και όταν θεωρήσει ότι αξίζει μια θέα, κάθεται να την ζωγραφίσει.

Έχει καλύτερη κριτική ματιά από το φίλο του Spon, όταν ερμηνεύει τις αρχαίες πηγές, ειδικά όσον αφορά στη θέση της αρχαίας Αμβρύσσου. Έτσι δεν πέφτει στο λάθος του Γάλλου φίλου του, ο οποίος κακώς ταύτισε την Αράχοβα με την αρχαία Άμβρυσσο.

Μεταξύ του Spon και του Wheler υπάρχουν βεβαίως και κάποιες διαφορές στις περιγραφές τους, που αξίζει να επισημανθούν. Συγκεκριμένα:

Στο θέμα των αρχαίων μαρμάρων, που βλέπουν και οι δυο στην εκκλησία του Αϊ-Γιώργη της Αράχοβας, ο μεν Spon μιλάει για κίονα ιωνικού ρυθμού, ο δε Wheler μιλάει για κιονόκρανο κορινθιακού ρυθμού.

Στο θέμα της προέλευσης της ονομασίας Στίβα για την Κίρφι (Ξεροβούνι), ο μεν Γάλλος θεωρεί ότι οφείλεται στο ομώνυμο χωριό που βρίσκεται εκεί (εν προκειμένω πρόκειται για τη σημερινή Δεσφίνα), ο Άγγλος όμως φίλος του θεωρεί ότι οφείλεται στο ομώνυμο Μοναστήρι που ήταν χτισμένο εκεί πάνω.

Ο Wheler περιγράφει επακριβώς την πηγή Δροσενίγκο (σημερινή Τριζινίκο)

στο Λιβάδι της Αράχοβας, σημειώνοντας ότι αναβλύζει, σαν να κοχλάζει, σε μορφή πίδακα ύψους ενός ποδιού και διατομής πάλι ενός ποδιού, κάτι που παραλείπει ο Spon. Τέλος, ο Wheler αναφέρει ρητά ότι στην Αράχοβα δεν υπήρχε κανένα τζαμί, παρά μόνον εκκλησίες και μάλιστα ότι η καλύτερη από αυτές ήταν *"της Παναγίας"*. Αυτό σημαίνει ότι στην Αράχοβα δεν υπήρχε κανένα μουσουλμανικό στοιχείο και επομένως όσοι Αρβανίτες υπήρχαν στα χρόνια αυτά, εάν δεν ήσαν στην υπηρεσία του Τούρκου Σούμπαση, αλλά απλοί κάτοικοι, θα πρέπει να ήσαν χριστιανοί, που είχαν ενταχθεί ομαλά στη ζωή του χωριού.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant"*,**
George Wheler, A La Haye, 1723.

ΒΙΒΛΙΟ Ι

[…] Απ' αυτό προκύπτει ότι τα Σάλωνα ονομάζονταν άλλοτε Άμφισσα και όχι Δελφοί. Επί πλέον η τοποθεσία του μέρους εκείνου, συμφωνεί απόλυτα μ' αυτά που είπαν ο Παυσανίας και ο Στράβωνας για την Άμφισσα, και που δεν αρμόζει στους Δελφούς. Ευχαριστήσαμε τον παπά, προσφέροντας του μερικά Timins [νομίσματα] και αυτός μας ανάγκασε να δοκιμάσουμε το λευκό κρασί του, που ήταν εξαιρετικό, οπότε φύγαμε πολύ ικανοποιημένοι.

Πήγαμε μέχρι μια κοντινή βρύση όπου, κατά τον οδηγό, στην άκρη της - γιατί ρέει για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα κάτω από τη γη σαν υδραγωγείο - υπήρχε μια πέτρα με επιγραφή. Και τότε εμείς ελπίζαμε να βρούμε εκείνη την επιγραφή, που είχε διατάξει να γράψουν και να τοποθετήσουν εκεί ο ανθύπατος, όπως έχω ήδη πει, αλλά ο κύριος Spon δεν την βρήκε, παρόλο που την έψαχνε μ' ένα κερί έχοντας τα δυο πόδια του στο νερό.

Η Άμφισσα είναι η πρωτεύουσα των Οζολών Λοκρών. Ο Στράβωνας λέει ότι στην εποχή του είχε καταστραφεί και ερημώσει. Ο Παυσανίας όμως που έζησε μετά, περιγράφει τους ναούς της, καθώς και άλλα κτίσματα και μνημεία. Επί πλέον, η επιγραφή μας, που είναι των πρόσφατων χρόνων, δείχνει ότι είχε ξανακτιστεί. Είχε δανειστεί το όνομά της από την Άμφισσα, τη νύμφη που φλέρταρε ο Απόλλωνας.

Το μνημείο της Άμφισσας ήταν ένα από τα κυριότερα στολίδια της πόλης και έπειτα ακολουθούσε αυτό του Ανδρείου και της Γοργούς. Εκεί η Αθηνά είχε ένα ναό μέσα στο Κάστρο, που τώρα ανήκει στους Τούρκους, και οι κάτοικοι πίστευαν ότι η εικόνα της προερχόταν από την Τροία. Αλλά ο Παυσανίας, που

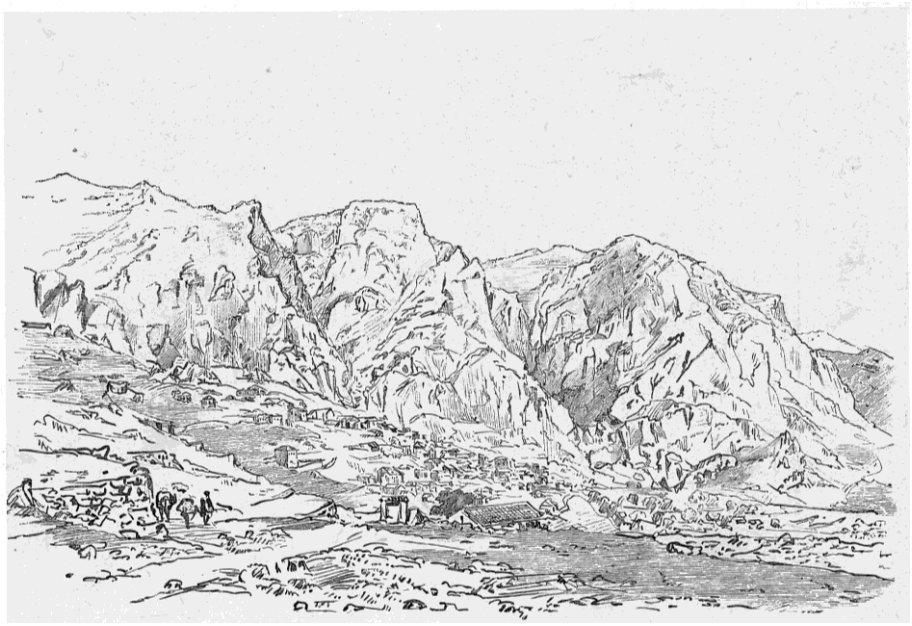
είναι μεγάλος κριτής περί αρχαιοτήτων, πιστεύει, προφανώς λόγω της προχειρότητας του έργου, ότι την είχαν φιλοτεχνήσει ο Ροίκος και ο Θεόδωρος της Σάμου, που δεν θεωρούνταν καλοί τεχνίτες, παρότι ο πρώτος είχε εφεύρει την τέχνη της τήξης των μετάλλων. Υπήρχε, επίσης, και ένας ναός των Ανάκων των προστατών των παιδιών, που μερικοί τους εκλαμβάνουν για Κάβειρους, άλλοι για τους Κάστορα και τον Πολυδεύκη, τους Διόσκουρους, άλλοι πάλι για τους Κουρήτες, που είχαν τη φροντίδα του Δία, κατά τα παιδικά του χρόνια.

Είναι παράξενο ότι μπορούσαν να εφαρμόζουν τόσα διαφορετικά ονόματα, τόσες ιστορίες, τόσους τόπους γεννήσεως, τόσους τάφους και τόσες περιστάσεις στους θεούς τους, παρόλο που τα διάφορα εκείνα ονόματα θα έπρεπε να τους κάνουν να πιστεύουν ότι επρόκειτο για διαφορετικά άτομα, γιατί σ' όλες τις γλώσσες, τα κύρια ονόματα είναι, ως συνήθως, ίδια με μια μικρή απλώς διαφορά.

Δεν ακούσαμε για κανένα μέρος με ονομασία Λάμπινα, που ο Niger πιστεύει ότι είναι η Άμφισσα, και μάλλον πρόκειται για λάθος. Περάσαμε τη νύχτα στο σπίτι ενός Έλληνα που λεγόταν Γιωργάκης Αντρένος [Ανδρέου(;)]. Είχαμε μια επιστολή του κυρίου Σαμουήλ από τη Ναύπακτο, για έναν Τούρκο με το όνομα Μωχαμέτ Μπασά και με το παρατσούκλι Τυνησίνος, του τόπου απ' όπου προερχόταν, αλλά έλειπε και ο συνέταιρός του μας έστειλε σ' έναν πολύ τίμιο Έλληνα, που μας υποδέχτηκε όσο καλύτερα μπορούσε και μας πρόσφερε ένα καλό δείπνο, που το χρειαζόμασταν. Όμως μας πείραξε λίγο το κρασί, γιατί ο καλός μας οικοδεσπότης δεν άφηνε τα ποτήρια μας άδεια - είναι το έθιμο στην Ελλάδα - και δεν μπορούσαμε να αρνηθούμε.

Μετά, που βεβαιωθήκαμε ότι τα Σάλωνα δεν ήταν οι Δελφοί, αλλά η άλλοτε Άμφισσα, ρωτήσαμε τον οικοδεσπότη μας, εάν υπήρχαν κάποια ερείπια μιας πόλης στο δρόμο μας από τα Σάλωνα μέχρι τη Λιβαδειά. Μας είπε ότι θα βρίσκαμε μερικά στο Καστρί, ένα χωριό στα μισά περίπου της διαδρομής, και τότε ζητήσαμε από κάποιους γενίτσαρους να μας οδηγήσουν εκεί και έπειτα στη Λιβαδειά και στη Θήβα, αλλά μη μπορώντας να συνεννοηθούμε, πήραμε μαζί μας τον αδερφό του Μωχαμέτ Μπασά και φύγαμε την επόμενη τα χαράματα, γιατί ο κύριος Spon, που είχε μπει στα νερά της βρύσης, κοντά στην πόλη, είχε προκαλέσει υποψίες στους Τούρκους για κατασκοπία.

Μόλις βγήκαμε από την πόλη, περάσαμε πεζοί ένα χείμαρρο που ενώνεται μ' ένα ρυάκι στην πεδιάδα, αλλά χωρίζονται πριν φτάσουν στη θάλασσα. Μετά από περίπου μια λεύγα, είδαμε ότι μας ακολουθούσε ένας γενίτσαρος, από αυτούς με τους οποίους είχαμε μιλήσει το προηγούμενο βράδυ και τον πήραμε κι αυτόν μαζί μας, πιστεύοντας ότι δεν είμαστε ποτέ αρκετά ασφαλείς σ' αυτή τη χώρα. Επομένως, με τους τρεις αγωγιάτες που ακολουθούσαν πεζοί, λόγω των αλόγων που μας ενοικίαζαν, σχηματίσαμε ένα καραβάνι οκτώ



Καθ' οδόν προς Δελφούς από τα δυτικά.

ατόμων, δηλαδή, οι δυο γενίτσαροι, ο Έλληνάς μας, οι τρεις αγωγιάτες, ο κύριος Spon και εγώ.

Ανεβήκαμε τον Παρνασσό νοτιοδυτικά από ένα πολύ δύσβατο δρόμο, ώσπου φτάσαμε στο Καστρί μετά από τέσσερις ή πέντε ώρες. Δεν είχαμε ακόμα καλά - καλά πλησιάσει το χωριό και κρίναμε αμέσως και χωρίς αμφιβολία ότι επρόκειτο για τα λείψανα της περίφημης πόλης των Δελφών.

Το Καστρί ή Δελφοί τοποθετείται στα νότια του Παρνασσού, λίγο προς τη δύση, ούτε ψηλά ούτε χαμηλά, γιατί υπάρχει πολύς δρόμος μέχρι την πεδιάδα της Κρίσσας κάτω, και ακόμα περισσότερο βουνό προς τα πάνω. Οι υψηλοί βράχοι, που ανακαλύπτει κανείς από την πόλη, φαίνονται να καταλήγουν σε δυο κορυφές, απ' όπου νομίζω, βγαίνει ή ονομασία *«δικόρυφος Παρνασσός»,* που είχε άλλοτε, γιατί το βουνό, όντας πολύ μεγάλο, έχει πολλές και πιο ψηλές κορυφές, αλλά αυτές οι δυο φαίνονται, από τους Δελφούς ως ψηλότερες. Όταν βρέχει ή χιονίζει το νερό πέφτει με τόση αφθονία ανάμεσα στις βουνοκορφές, που τις έχει σχεδόν φθείρει. Υπάρχει και μια βρύση, με μια πηγή πλούσια σε νερό που πηγάζει απ' αυτούς τους βράχους, ακριβώς κάτω από το σημείο που χωρίζουν. Μαρμάρινα σκαλοπάτια κατεβαίνουν στη βρύση, που την περιτριγυρίζουν κοιλώματα για αγάλματα, σκαλισμένα στο βράχο. Πρόκειται για την Κασταλία Πηγή. Όποιοι έπιναν το νερό της γινόντουσαν ποιητές. Το ρυάκι αυτό πέφτει νότια σε έναν γκρεμό πολύ στενό, όπου ρέει ο Πλειστός με τον οποίο ενώνεται, χωρίζοντας έτσι την Κίρφι από τον Παρνασσό,

στη συνέχεια περνάει από την Κρίσσα, νοτιότερα, και χάνεται στον κόλπο των Σαλώνων.

Οι Δελφοί έχουν μια παρόμοια κατωφέρεια, δυτικά και βορειοδυτικά, αλλά δεν είναι τόσο απόκρημνη, και βορείως προστατεύεται από δυο κορυφές (βράχους) του Παρνασσού. Αυτό που μας πείθει, χωρίς αμφιβολία, ότι εκεί βρίσκονται οι αρχαίοι Δελφοί, είναι ότι βρήκαμε διάφορες επιγραφές με το όνομά τους σε αρχαία Ελληνικά γράμματα. Να ένα κομμάτι μάρμαρο, που μάζεψα από εκεί και που βρίσκεται τώρα στην Οξφόρδη:

. ΤΥΧΑ ΔΕΛΦΟ…
..ΑΝΓΙΑΤΡΩΝΑ….
..ΩΝΙΟ ΕΥΔΩΡΟΝ..
..ΑΡΚΟΥ ΒΟΙΩΤΟΙΣ..
ΤΑΝΑΓΡΑΣ ΑΥΤΟΙΣ
Ι ΕΗ ΓΟΝΟΙΣ ΠΡΟΞΕ
Ν ΠΡΟΜΑΝΤΕΙΑΝ
.ΕΛΙΑΔΑΣ ΥΛΙΑΝ
ΠΡΟΕΔΡΙΑΝ ΠΡΟΔΙΚΙ
ΑΝ ΕΗΙ ΤΙΜΑΝ ΚΑΘΑΠΕΡ
.ΔΕΛΦΟΙΣ ΑΡΧΟΝΤΟΣ
ΘΟΙΝΙΩΝΟΣ ΒΟΛΕΥ
.ΝΤΩΝ. ΣΩΠΟΔΩΡΟΥ

Αυτή η επιγραφή είναι ατελής, αλλά διαβάζουμε το όνομα των Δελφών και ενός από τους άρχοντές τους. Δεν θα μιλήσω για τη θέση που κατείχαν άλλοτε. Όλος ο κόσμος ξέρει πόσο ξακουστή είχε κάνει την πόλη των Δελφών το επι αιώνες Μαντείο του Απόλλωνα, που έδινε συμβουλές, αλλά αυτή η αίγλη εξαφανίστηκε και δεν παραμένει παρά μόνο στα αρχαία κείμενα. Πριν μπούμε στο παλαιό περιτείχισμα των Δελφών, είδαμε έξω μερικές σπηλιές σκαμμένες στο βράχο, με βαθουλώματα, που μας φάνηκαν τάφοι. Μήπως η ιερότητα και το μεγαλείο του τόπου δεν επέτρεπε τον ενταφιασμό στην πόλη, όπως και στη Δήλο όπου βρισκόταν ένα άλλο Ιερό του Απόλλωνα;

Ανεβήκαμε λίγο πιο πάνω, ένας δρόμος λαξευμένος ανάμεσα στους βράχους μας έφερε σ’ ένα πέρασμα, που θα μπορούσε να είναι μια από τις πύλες της πόλεως εκεί. Αρκετά κοντά, φαινόταν το χωριό Καστρί και έπειτα κατεβαίνοντας λίγο πιο κάτω, φτάσαμε σε μια εκκλησία που ονομάζεται *«Προφήτης Ηλίας»*, όπου βρήκαμε ερείπια και μερικά μαρμάρινα θραύσματα με επιγραφές. Στην πόρτα της εκκλησίας υπάρχει μια άλλη μεγάλη πέτρα με κάποιες γραμμές μιας επιγραφής, που αντιγράψαμε όσο καλύτερα μπορούσαμε, και όπου διαβάσαμε, μάλλον, το όνομα των Δελφών.

Φαίνεται, πως σ’ αυτήν την τοποθεσία βρισκόταν ο Ναός του Απόλλωνα, παρόλο που δεν απομένουν υπολείμματα των ερειπίων για να μας το

βεβαιώσουν. Αλλά ο Παυσανίας παρατηρεί ότι ήταν χτισμένος στο ψηλότερο σημείο της πόλης. Η αλήθεια είναι πως, ακόμα ψηλότερα, βορειοδυτικά, κοντά στο Στάδιο, υπάρχει ένας βράχος, αλλά χωρίς χώρο για να χτιστεί ένας Ναός και χωρίς να διακρίνονται ερείπια. Όμως, εκεί που είναι η εκκλησία το έδαφος είναι πιο ψηλό και τετράγωνο έχοντας για θεμέλια ένα τείχος από λαξευμένο λίθο. Στηρίζεται στην πλαγιά του βουνού με μερικά αρχαία τμήματα τοίχων, ενώ στο ίσιο μέρος του δρόμου, είναι επίπεδο. Σε μικρή απόσταση βλέπουμε πάλι αρχαία κομμάτια τοίχων μαζί με μερικές αψίδες και σε κάποιες άλλες θέσεις θόλους.

Η τοποθεσία του Σταδίου ήταν λίγο πιο πέρα, αριστερά του δρόμου και διακρίνονται ακόμα μερικά σκαλοπάτια από λευκό μάρμαρο, περισσότερα και από το Στάδιο της Αθήνας, παρόλο που είχαν τον ίδιο ιδρυτή, δηλαδή τον Ηρώδη τον Αττικό. Σε μια γωνία, δυτικά, βρίσκεται ο ψηλός βράχος που προανέφερα και γύρω του βλέπουμε αρκετές κοιλότητες ή σπηλιές, λαξευμένες μάλλον για τάφους, σαν εκείνες που είδα πριν μπούμε στο χωριό.

Ο δρόμος μας οδηγεί από μια εύκολη κατηφόρα, λίγο πιο πέρα στο κατοικημένο μέρος του Καστριού, όπου μείναμε σ’ ένα μεγάλο σπίτι, που φιλοξενεί ταξιδιώτες. Το χωριό αποτελείται περίπου από διακόσια - πολύ άσκημα χτισμένα - σπίτια. Εκεί, δεν ζουν περισσότεροι από μια δωδεκάδα Τούρκων που έχουν ένα τζαμί. Οι Έλληνες, οι οποίοι έχουν πέντε - έξι εκκλησίες, φαίνονται καλοί άνθρωποι και, παρότι είναι φτωχοί, μας δέχτηκαν πολύ ευγενικά. Καλλιεργούν βαμβάκι και καπνό, και το κρασί τους είναι εξαίρετο.

Το Καστρί ανήκει σ’ έναν Τιμαριώτη με το όνομα Αμπτ Αγά, που μένει στα Σάλωνα. Τα τιμάρια είναι φέουδα που εξαρτώνται από το μεγάλο Τιμαριούχο, τον οποίο αυτοί που τα κατέχουν πρέπει να εξυπηρετούν στον πόλεμο, ανάλογα με το εισόδημά τους.

Το απόγευμα πήγαμε έξω από το χωριό σε μια βρύση, στην οποία αναγνωρίσαμε την Κασταλία πηγή, χάρις στην περιγραφή του Παυσανία. Η ροή της, ερχόμενη προς το μέρος μας από το Γυμναστήριο και το μέρος που οδηγεί στη Βοιωτία, απομακρύνεται από το δρόμο δεξιά, ακολουθεί το άνοιγμα ανάμεσα στους βράχους, όπως το έχω ήδη αναφέρει και πέφτει από ένα ψηλό γκρεμό. Κοντά στη βρύση βρίσκεται ένα εκκλησάκι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη και γύρω τρεις εσοχές για αγάλματα, το ένα στη μέση πιο μεγάλο και τα δυο πλαϊνά πιο μικρά.

Σ’ αυτό το άνοιγμα των βράχων, υπάρχει ένα σπήλαιο σε ύψος εννέα ή δέκα οργιές, όπου αφού ρίξαμε πέτρες καταλάβαμε ότι περιέχει νερό και παρατηρήσαμε, δεξιά, μερικά σκαλοπάτια λαξευμένα στο βράχο, για να κατεβαίνει κανείς κάτω, αλλά είναι τόσο φθαρμένα και σπασμένα, που δεν θα μπορούσε να ανεβεί ξανά. Το άνοιγμα αυτό το θεωρήσαμε για το Κωρύκιον

Άντρον ή το σπήλαιο των Νυμφών, όπως το αποκαλούν οι ποιητές. Φαντάζονται πως, όταν πέφτει το νερό αυτό από το βουνό, πρέπει να σχηματίζει έναν όμορφο καταρράκτη.

Το νερό της Κασταλίας πηγής είναι ωραίο και δροσερό, κατάλληλο για να σβήσει το τρίτο μέρος της έξαψης των ποιητών, που στα Διονυσιακά τους όργια δεν σέβονταν ούτε τους θεούς ούτε τους ανθρώπους και βεβήλωναν όσα ήταν ιερά.

Συνεχίζοντας την κάθοδό μας, φτάσαμε σ' ένα Μοναστήρι που λέγεται *«Παναγία»,* καθώς η Εκκλησία του είναι αφιερωμένη στην Παρθένο Μαρία. Είναι χτισμένο σε ανώμαλο έδαφος και στηριγμένο πάνω στην πλαγιά του βουνού από χοντρούς πέτρινους τοίχους. Εκεί, είδαμε κιονόκρανα και βάθρα στύλων κορινθιακού τύπου, επίσης και άλλα αρχαία συντρίμματα μαζί με τρεις ή τέσσερις επιγραφές και ιδιαίτερα μια πάνω σε μια πέτρα στο δάπεδο της Εκκλησίας, που παρότι είχε μόνο τρεις λέξεις, την εκτιμήσαμε δεόντως, γιατί βρήκαμε γραμμένο το όνομα των Δελφών «ΔΕΛΦΩΝ ΠΟΛΕΩΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΥ» και μιλούσε για έναν απελευθερωμένο σκλάβο της πόλεως των Δελφών. Αντιγράψαμε και άλλες, που τις κρατώ για άλλη ευκαιρία.

Μέσα στο Μοναστήρι ζουν τρεις ή τέσσερις καλόγεροι, που μας πρόσφεραν το ψωμί και το εξαιρετικό λευκό κρασί τους. Μας ξάφνιασε ο ένας από αυτούς που ήξερε ότι το μέρος αυτό ονομαζόταν κάποτε *«Δελφοί».* Το είχε μάθει σ' ένα ελληνικό βιβλίο, που είχε διαβάσει, παρόλο που οι άνθρωποι εκείνοι, γενικώς, είναι αγράμματοι και άσχετοι με την ιστορία του τόπου τους, αλλά ευχαριστήθηκε πολύ, όταν του το επιβεβαιώσαμε, χάρις στις επιγραφές, που είχαμε διαβάσει στην εκκλησία του.

Πιστέψαμε ότι εκεί βρισκόταν το Γυμναστήριο ή Σχολή εξάσκησης, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Παυσανία. (Ο Παυσανίας) ισχυρίζεται ότι, ανεβαίνοντας από το Γυμναστήριο στο Ναό φαίνεται η Κασταλία Πηγή δεξιά κι αφού πήραμε τον αντίθετο δρόμο, έπρεπε, να την έχουμε αριστερά. Κατεβαίνοντας από το Γυμναστήριο, αριστερά, τρία στάδια πιο κάτω, δηλαδή σχεδόν τετρακόσια βήματα, βρισκόταν ο ποταμός Πλειστός, που κυλούσε προς ένα μεγάλο γκρεμό από όπου ριχνόταν σε μια χαράδρα.
Οι αποστάσεις συμφωνούν μ' εκείνες που είχε σημειώσει ο Παυσανίας και εκεί που το χωριό και οι κήποι χωρίζουν με την Κασταλία Πηγή.

Γυρίζοντας από τη βρύση, παρατηρήσαμε ένα μεγάλο κομμάτι βράχου αναποδογυρισμένο και σχεδόν θαμμένο, που παρουσίαζε σε μια πλευρά του ένα βαθούλωμα, όπου ήταν σκαλισμένα μεγάλα αλλά άγνωστα γράμματα, με αποτέλεσμα να μη μπορούμε να μάθουμε τι σημαίνουν. Φτάσαμε στο σπίτι πολύ ευχαριστημένοι από την εργασία της ημέρας, παρόλο που ήμασταν πολύ κουρασμένοι από το ανεβοκατέβασμα στους βράχους.

Περιμένοντας το δείπνο, τοποθέτησα στο ερμπάριό μου τα φυτά που είχα

μαζέψει. Ανάμεσά τους βρήκα ένα που η όψη του και ο τρόπος που φυτρώνει, μοιάζουν σχεδόν με τα στενά φύλλα του φυτού *«Buglose»:* έχει μακριά κατσαρά φύλλα ορθωμένα, που φυτρώνουν το ένα πάνω στο άλλο, πάνω σ' ένα μίσχο ύψους περίπου ενός ποδιού.

Ανάμεσα σε κάθε φύλλο βγαίνει ένα κίτρινο λουλούδι του τύπου των λουλουδιών του *«Buglose»* με το σπόρο πίσω, δηλαδή πέντε κόκκους στο βάθος του κάλυκα. Όλο το φυτό είναι τόσο γλοιώδες, που κολλά στα δάχτυλα και βγάζει μια μυρωδιά τόσο έντονη όσο ο Νάρκισσος ο κίτρινος με φύλλο βούρλου, που το ονομάζουν οι Γάλλοι *«jonquilles».* Ο κύριος Marchant από το Παρίσι το ονομάζει: *"Στάχυς γλοιώδης με κίτρινο άνθος"*. Βρήκα στα μονοπάτια των βράχων ένα άλλο φυτό, που το φύλλο του μοιάζει με το φυτό *«Pyrola»,* και το ονομάζει *Κρητικό Πετρομάρουλο (Petromarula Cretica)* ή *Γαλακτόχορτο (Lactuaca petrea).*

Ο καλύτερος και πιο ευθύς δρόμος από εδώ έως τη Λιβαδειά είναι να περάσουμε από το Μοναστήρι κοντά στην Κασταλία πηγή και να ακολουθήσουμε τους πρόποδες του βουνού ανάμεσα σε Κίρφι και Παρνασσό, γιατί από κει θέλει μόνο μισή μέρα. Αλλά, δεν μπορούσαμε να περάσουμε το βουνό, που τόσο έχει εξυμνηθεί από τους ποιητές, χωρίς να το διασχίσουμε για να δούμε τις ομορφιές του, που το έκαναν τόσο διάσημο. Γι' αυτό πήραμε τον ίδιο οδηγό, εκείνο που είχαμε την προηγούμενη μέρα, που μας είχε προσφέρει τις υπηρεσίες του και που γνώριζε τέλεια το δρόμο και που δεν του έλειπε η εξυπνάδα, όπως και στους περισσότερους Έλληνες.

Περάσαμε ανάμεσα στο Στάδιο και τις πλαγιές, που βρίσκονται πέρα από το χωριό, και αρχίσαμε την ανάβαση κάνοντας πολλές παρακάμψεις μέχρι τις κορυφές. Ξεκούραστος καθώς ήμουνα, αποφάσισα να συνεχίσω πεζός, και ν' αφήσω το άλογό μου στον οδηγό φοβούμενος μήπως πέσω. Διασταυρώνοντας όλους αυτούς τους δρόμους, είχα όλο το χρόνο να αναπαυτώ και να αγναντέψω τις πεδιάδες των Σαλώνων και τον Κόλπο της Ναυπάκτου, ενώ περίμενα την παρέα μου. Ο δρόμος είναι κατά τόπους λαξευμένος με σκαλοπάτια, που φαίνονται πολύ παλιά. Παρατήρησα επίσης ένα είδος καναλιού λαξευμένο και αυτό στο βράχο, που κατεβαίνει ευθεία και που ήταν άλλοτε υδραγωγείο, όμως σήμερα είναι ξηρό.

Κάναμε μια ώρα να φτάσουμε επάνω, εκεί όπου βρίσκεται ένα ωραίο και μεγάλο οροπέδιο. Στρίψαμε δεξιά για να δούμε τις δυο κορυφές του βουνού, που υψώνονται πάνω από τους Δελφούς, από κει έχουμε μια θαυμάσια θέα πάνω από τον κόλπο της Ναυπάκτου δυτικά, ανακαλύπτουμε τα βουνά του Μοριά, βλέπουμε όλο τον κόλπο, νότια, νοτιοδυτικά και δυτικά μέχρι το όρος Κόρακα και επίσης βλέπουμε την Κίρφι - τώρα λέγεται *«Στίβα»,* από το όνομα ενός Μοναστηριού, που βρίσκεται εκεί πάνω - που φαίνεται, από τις κορυφές όπου ήμαστε, σαν οροπέδιο στο πάνω μέρος του και, τελικά, είναι ένα είδος

χερσονήσου ανάμεσα στον κόλπο Σαλώνων και τον κόλπο των *«Άσπρων Σπιτιών»*, στον οποίο θα αναφερθώ παρακάτω. Εκεί ήταν, που σχεδίασα τον κόλπο των Σαλώνων και όλα τα νησάκια του που απλώνονταν μπροστά μου σαν χάρτης.

Στη μέση των δυο κορυφών υπάρχει μια βαθιά χαράδρα, που φαίνεται από το Καστρί και από όπου πέφτει το νερό στην Κασταλία Πηγή. Δεν μπόρεσα να την μετρήσω, αλλά δεν αμφιβάλλω ότι είναι μάλλον αρκετά μεγάλη για να ήταν κάποτε το Κωρύκιον Άντρον. Επί πλέον νομίζω ότι, ο ναός του Δία είναι εκεί κοντά, αλλά δεν διακρίνονται τα ερείπιά του. Τώρα, βλέπουμε μόνο κάποια άντρα, καταφύγια βοσκών, που ονομάζουν το μέρος *«Άλωνα».* Από εκεί συνεχίσαμε την πορεία μας στον Παρνασσό προς βορρά όπου είδαμε την ψηλότερή κορυφή του, γύρω από την οποία διασχίσαμε ένα ψηλό βουνό σκεπασμένο μ' εκείνο το είδος έλατου, που έχω ήδη περιγράψει μιλώντας για τον Όλυμπο.

Αρκετές φορές βρεθήκαμε μέσα στα χιόνια και αριστερά προσπεράσαμε μια λίμνη, που γεμίζει από τα νερά των χιονιών και των βροχών και που σε μια άκρη της έχει μια ψηλή βουνοκορφή, συνεχώς χιονισμένη, για την οποία ο Παυσανίας έλεγε, και είχε δίκιο, ότι ξεπερνούσε τα σύννεφα. Κατά τα λεγόμενά του, εκεί ήταν που ο Δευκαλίωνας διασώθηκε από τον κατακλυσμό, μαζί με τη γυναίκα του Πύρα. Τον είχε παρασύρει σ' αυτό το καταφύγιο το ουρλιαχτό των λύκων και γι' αυτό το λόγο, το χωριό που χτίστηκε εκεί ονομάστηκε Λυκώρεια. Ο κύριος Spon λέει πως τώρα λέγεται *«Λιάκουρα».* Εγώ το έλεγα *«Ηλιόχωρο»,* αλλά ο κύριος Spon μ' έκανε να καταλάβω ότι έκανα λάθος εξ αιτίας του ελληνικού άρθρου *«η»* και μου έμαθε ότι λεγόταν έτσι, γιατί από εκεί βγαίνει ένα αστραφτερό φως, λαμπερό σαν τον ήλιο· στην ονομασία πρόσθεσαν την κατάληξη *«χώρο»*, δηλαδή *«το χωριό του ήλιου»*. Όπως και να είναι το όνομα, ή το ένα ή το άλλο, και τα δυο κρατούν ακόμα έναν απόηχο του αρχαίου ονόματος. Πάνω στην κορυφή αυτού του βουνού, πάντα κατά τον Παυσανία, οι Θυιάδες θυσίαζαν στο Διόνυσο και στον Απόλλωνα, όταν μαινόντουσαν.

Διασχίζοντας μια μεγάλη κοιλάδα με περίμετρο περίπου δυο λεύγες, φτάσαμε στην υπώρεια αυτής της ψηλής βουνοκορφής και σταματήσαμε κοντά στη βρύση Δροσινίγκο. Είναι μια από τις πιο όμορφες πηγές που έχω δει ποτέ και το πιο περίεργο είναι το υψόμετρο στο οποίο βρίσκεται, πάνω από ένα τόπο ομαλό, διότι παρόλο που πρόκειται για μια κοιλάδα, σχετικά με τις βουνοκορφές που την περιτριγυρίζουν, είναι όμως βουνό σε σχέση με τους Δελφούς και οι Δελφοί είναι βουνό σε σχέση με την πεδιάδα της Κρίσσας.

Η πηγή αναβλύζει ασταμάτητα με ύψος και διάμετρο περίπου ενός ποδιού πάνω από την επιφάνεια του υπόλοιπου νερού και βγαίνοντας σχηματίζει ένα ρυάκι, που χύνεται σε μια λίμνη, μισό τέταρτο λεύγας πιο πέρα,

νοτιοανατολικά στην πεδιάδα. Το νερό της βρύσης Δροσινίγκο είναι εξίσου ωραίο και δροσερό μ' εκείνο των Δελφών.

Ακολουθήσαμε το ρέμα από τη βρύση ώσπου να φτάσουμε στη λίμνη, που την είχαμε δεξιά ενώ βαδίζαμε δίπλα της για να την ξεπεράσουμε. Ανακαλύψαμε ότι το νερό της έχει μόνο μια διέξοδο: μια τρύπα που διαπερνά στην ανατολική άκρη ένα μεγάλο βράχο, ο οποίος στηρίζεται πάνω σ' ένα ψηλό βουνό. Δεν είδαμε όμως να κυλά νερό σ' αυτό το πέρασμα όπου κυλά συνήθως, γιατί ήταν βουλωμένο, γεμάτο λάσπες και αγκάθια. Αλλά φαινόταν καλά ότι συνηθίζει να περνά εκεί, όταν οι βροχές και τα λιωμένα χιόνια κάνουν τη λίμνη να ξεχειλίζει. Πιστεύω όμως ότι, το κανονικό πέρασμα βρίσκεται πιο βαθιά, κάτω από τα χαλίκια, διότι λέγεται ότι το νερό αυτό εμφανίζεται ξανά κάτω από τους Δελφούς όπου σχηματίζει το ποταμάκι Σκιλάλιζα [*«Σιζάλισκα»*]. Χωρίς αυτό όλη η πεδιάδα θα πλημμύριζε με τα νερά που ρέουν από τα βουνά έως τους Δελφούς, και ίσως ήταν ένας από τους φυσικούς λόγους του κατακλυσμού, που συνέβη στην εποχή του Δευκαλίωνα και που τον ανάγκασε να διαφύγει στην ψηλότερη κορυφή του Παρνασσού, άλλοτε ονομαζόμενη Λυκώρεια.

Είμαι σίγουρος ότι αυτό το βουνό είναι το πιο ψηλό του κόσμου και πως δεν είναι χαμηλότερο από το όρος Cenis στις Άλπεις. Φαίνεται από την Κόρινθο, αλλά δεν μπορώ να πιστέψω τον κύριο Spon, πως η απόσταση μεταξύ τους είναι σαράντα λεύγες, γιατί θα έπρεπε τότε να την μετρούσαμε περνώντας από τις κοιλάδες και τα βουνά, διότι ο κύριος Vermon, που μέτρησε το γεωγραφικό πλάτος της Κορίνθου και των Δελφών, τοποθετεί τους τελευταίους στις τριάντα οκτώ μοίρες (38^{o}) και πενήντα λεπτά (50΄), ώστε ή διαφορά τους δεν είναι παρά μόνο τριάντα έξι λεπτά (36΄) γεωγραφικού πλάτους. Όσο για το γεωγραφικό μήκος, είναι το ίδιο αφού οι Δελφοί βρίσκονται ακριβώς στο βορρά της Κορίνθου, όπως το παρατήρησα, εγώ ο ίδιος με την πυξίδα πάνω από το Κάστρο [της Κορίνθου], οπότε κατά τη μέτρηση των μοιρών και των λεπτών, δεν έχει περισσότερα από δεκαεφτά ή δεκαοκτώ λεύγες απόσταση σε μια ευθεία γραμμή, αλλά ανάμεσα στις δυο τοποθεσίες, υπάρχουν πολλά ψηλά βουνά και πολύ βαθιές κοιλάδες, που τις κάνουν να μοιάζουν πιο κοντινές η μια από την άλλη και, εάν ο Παρνασσός βρισκόταν χώρια από τα άλλα βουνά, σαν το όρος Άθως, δεν αμφιβάλλω ότι θα φαίνονταν πολύ πιο μακρινές.

Γυροφέρνοντας τους βράχους για να τους μελετήσω και ψάχνοντας για κάποια όμορφη θέα, βρέθηκα τελικά σ' ένα ύψωμα από το οποίο ανακάλυψα την πιο πελώρια χαράδρα, που έχω δει ποτέ, μεταξύ του σημείου που στεκόμουν και του βουνού της Κίρφεως.

I. Εκεί βρήκα το φυτό *« Savinier commun»* να φύεται ψηλό σαν δένδρο. Ο κύριος Marchant το θεωρεί ως το "*κέδρο της Λυκίας"*, αλλά δεν βλέπω καμία

διαφορά με το δικό μας κοινό *«Savinier»*, ούτε στην όψη, ούτε στα φύλλα, ούτε στη μυρωδιά, παρά μόνο στο πλάτος και στο ύψος.
II. Ο κρόκος ο λευκός και ο κίτρινος φυτρώνει εκεί σ' όλα τα πλατώματα.
III. Βρήκα επίσης το *«Poterion»* των πεδιάδων, που δεν διαφέρει πολύ από το *« Tragacantha»,* είναι μόνο λίγο πιο μικρό.
IV.Είδα ένα άλλο φυτό που ο κύριος Marchant ονομάζει *«Polium gnapholides»,* αλλά θα το θεωρούσα μάλλον ως ένα είδος *«Holostius montanus»*, διότι ο μίσχος του έχει πολλούς αρμούς και γύρω του φυτρώνουν χαμηλά στρογγυλά φύλλα.
V. *«Ilex chalmisera».*

Μετά από αυτό γύρισα και έφτασα στην άκρη του βουνού, νοτιοανατολικά, και κατεβήκαμε από έναν επικίνδυνο και απόκρημνο δρόμο. Περίπου στη μέση της καθόδου, σταματήσαμε σ' ένα χωριό με το όνομα Αράχοβι ή Ράχοβι. Το χωριό αυτό κατοικείται από Έλληνες και Αρβανίτες, με έναν Τούρκο Σούμπαση ή Βοεβόδα που τους κυβερνά. Δεν έχει τζαμί αλλά εκκλησίες, που η κυριότερη και καλύτερη είναι η *«Παναγία»* - ή αλλιώς η εκκλησία της Αγίας Παρθένου - ενώ οι άλλες είναι αφιερωμένες στον Άγιο Γεώργιο, στον Άγιο Δημήτριο και στον Άγιο Νικόλαο. Υπάρχουν επίσης αρκετά μικρά ξωκκλήσια.

Οι γυναίκες στολίζουν το κεφάλι τους με μικρά νομίσματα, που κρέμονται στο λαιμό και στους ώμους τους, τα βάζουν επίσης στις φούστες και τα μανίκια τους. Χτενίζουν τα μαλλιά τους προς τα πίσω σε πλεξούδες, που πέφτουν ωραία στην πλάτη τους, με κάτι σαν ασημένιο κουμπί να κρέμεται στην άκρη. Το υπόλοιπο της ενδυμασίας τους αποτελείται από ένα μακρύ σακάκι από λευκό ύφασμα. Είναι όλοι βοσκοί και βοσκοπούλες, που πηγαίνουν τα κοπάδια τους στο βουνό.

Μείναμε στο σπίτι ενός Έλληνα με το όνομα Μπαρμπα Δήμος, που μας περιποιήθηκε πολύ ευγενικά, αν και δυσκολεύτηκε να βρει τρόφιμα για τόσα άτομα. Οι Έλληνες χρησιμοποιούν τη λέξη *«Μπάρμπα»* - ιταλική λέξη, που σημαίνει θείος - σε ένδειξη σεβασμού προς τους ηλικιωμένους.

Βρήκαμε μερικά αρχαία υπολείμματα σε μια Εκκλησία, δηλαδή κομμάτια από μαρμάρινους στύλους και από κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού, που μας έκαναν να πιστεύσουμε ότι το μέρος αυτό ήταν αρχαίο. Ο κύριος Spon νομίζει ότι ονομαζόταν κάποτε Άμφρυσσος ή Άμβρυσσος, αλλά δεν συμφωνώ μαζί του, γιατί το επιχείρημα αυτό δεν ταιριάζει ούτε με τον Στράβωνα, ούτε με τον Παυσανία, που τοποθετούν την Άμβρυσσο πολύ μακριά από το Ράχοβι. Διότι ο Στράβωνας περιγράφοντας τις θαλάσσιες τοποθεσίες της Φωκίδας - και όχι του Κορινθιακού κόλπου, όπως ο Lawrenberg και άλλοι το εννοούν - και έχοντας μιλήσει για τις τοποθεσίες, όπου πίστευε πως βρίσκονταν η Αντίκυρα και το *Άκρον Φαρύγιον*, μιλάει για το *«Port Mycus»* και λέει ότι ήταν το τελευταίο λιμάνι των Φωκέων κάτω από τον Ελικώνα και την Άσκρα, και

συμπληρώνει λέγοντας ότι η *«Ἄβα»* και η *«Ἄμβρυσσος»* δεν ήταν μακριά από εκεί. Μετά αναφέρει τα μεσόγεια και πρώτα τη Δαύλεια, που την τοποθετεί ανατολικά των Δελφών και, μνημονεύοντας εν μέρει ένα στίχο του Ομήρου: *«οἵ Κυπάρισσον ἔχον κτλ.»,* λέει ότι για μερικούς πρόκειται για δένδρα *«Κυπαρίσσια»* και για άλλους για ένα χωριό κάτω από τη Λυκώρεια. Άρα, η Λυκώρεια όντας η ψηλότερη βουνοκορφή του Παρνασσού και το Ράχοβι ακριβώς από κάτω, θα πίστευα ότι μάλλον, το Ράχοβι θα ήταν η αρχαία Κυπάρισσος. Επί πλέον, δεν βλέπω για ποιο λόγο η Κυπάρισσος ή το Ράχοβι θα μπορούσαν να παρθούν για Άμβρυσσος.

Ο Δίδυμος παρατηρεί για το στίχο του Ομήρου ότι η Κυπάρισσος είναι μια πόλη της Φωκίδας της οποίας το όνομα βγαίνει είτε από τον Κυπάρισσο, τον αδελφό του Ορχομενού, είτε από τα πολλά Κυπαρίσσια που φυτρώνουν γύρω, αλλά δε λέει τίποτα παρόμοιο, όταν περιγράφει την Άμβρυσσο.

Ο Παυσανίας βλέπει στο στίχο του Ομήρου (για την Κυπάρισσο) την Αντίκυρα, που την ξεχωρίζει, όμως από την Άμβρυσσο, την οποία τοποθετεί με σιγουριά μεταξύ Στείριδος και Αντίκυρας και που την τοποθετεί κάτω από τον Παρνασσό, δεν την βάζει όμως σ' αυτό το στενό πέρασμα του βουνού όπου βρίσκεται το Ράχοβι, αλλά μάλλον στην περιοχή ή στην πεδιάδα της Αμβρύσσου. Και η απόσταση ανάμεσα στο Ράχοβι και στη Στείριδα δεν ταιριάζει μ' εκείνη που αναφέρει ο Παυσανίας μεταξύ Στείριδος και Αμβρύσσου, γιατί φτάσαμε εκεί την επόμενη μέρα μόνο το απόγευμα, έχοντας διανύσει περισσότερο από εξήντα στάδια διαδρομής, που λέει ο Παυσανίας, και που ισούνται με τρεις λεύγες και μισή, γι' αυτό το λόγο νομίζω ότι η απόσταση ανάμεσα στο Ράχοβι και στη Στείριδα δεν είναι μικρότερη από έξι ή οκτώ λεύγες.

Επιπλέον, ο Παυσανίας δεν μιλάει για την Άμβρυσσο στο δρόμο μεταξύ Χαιρώνειας και Δελφών. Την τοποθετεί κοντά στον Πανοπέα και τη Δαύλεια και σ' ένα δρόμο με το όνομα Σχιστή, που δεν θα μπορούσα να την φανταστώ αλλού παρά στο Δίστομο, είτε εξετάσουμε τον ίδιο τον τόπο, είτε την ετυμολογία της λέξης, που σημαίνει διαχωρισμό ή χωρισμένα πράγματα το ένα από το άλλο.

Το Ράχοβι βρίσκεται σ' αυτό το δρόμο, δυο λεύγες από το Καστρί και πάνω από τη Δαυλίδα, που ονομάζεται σήμερα Δάλια [Δαύλεια], στ' ανατολικά. Προσθέτει ότι, πηγαίνοντας από την Άμφρυσσο έως την Αντίκυρα, κατεβαίνει κανείς δυο στάδια ενώ από το Ράχοβι, που είναι κάτω από τον Παρνασσό, όλοι οι δρόμοι προς την θάλασσα, κατεβαίνουν σημαντικά. Φύγαμε την άλλη μέρα το πρωί, τα χαράματα, και κατεβήκαμε ακόμα περισσότερο από μια ώρα, κάτω από τον Παρνασσό. Ο δρόμος ήταν σχεδόν τόσο κακός όσο και εκείνος που είχαμε πάρει την προηγούμενη, μόνο που προχωρούσαμε πιο εύκολα, χωρίς στροφές και κύκλους.

Τέλος, φτάσαμε στο βάθος, ανάμεσα στα βουνά, και εκεί, υπάρχει ακόμα μια κατηφόρα, με δυο κατευθύνσεις, νοτιοανατολικά και βορειοδυτικά. Περνώντας, παρατήρησα πολλές πηγές που ανάβλυζαν από το βουνό και ενώνονταν στο βάθος μεταξύ Κίρφεως και Παρνασσού, μερικές χύνονται στον κόλπο των Σαλώνων ή της Κρίσσας κοντά στα χωριά Καστρί και Χρισσό και αποτελούν το ποτάμι Πλειστό. Σε μικρή απόσταση απ' αυτές τις πηγές πηγάζει μια άλλη πηγή με αντίθετη ροή, δηλαδή προς Λιβαδειά και λίμνη Κωπαΐδα. Από εκεί κατεβήκαμε πάλι νοτιοανατολικά ακολουθώντας το Σχιστή οδό ανάμεσα στα δυο βουνά, αλλά πολύ πιο εύκολα παρά πριν, κατά μήκος του ποταμού, που πότε - πότε φουσκώνει ή χάνεται κάτω από τις πέτρες και την άμμο. Νομίζω ότι, ήταν εκείνο το ποτάμι που ονομαζόταν άλλοτε *«Τρίτων»* και πήγαζε μαζί με το ποτάμι *«Μελίας»* από τα βουνά της Φωκίδας.

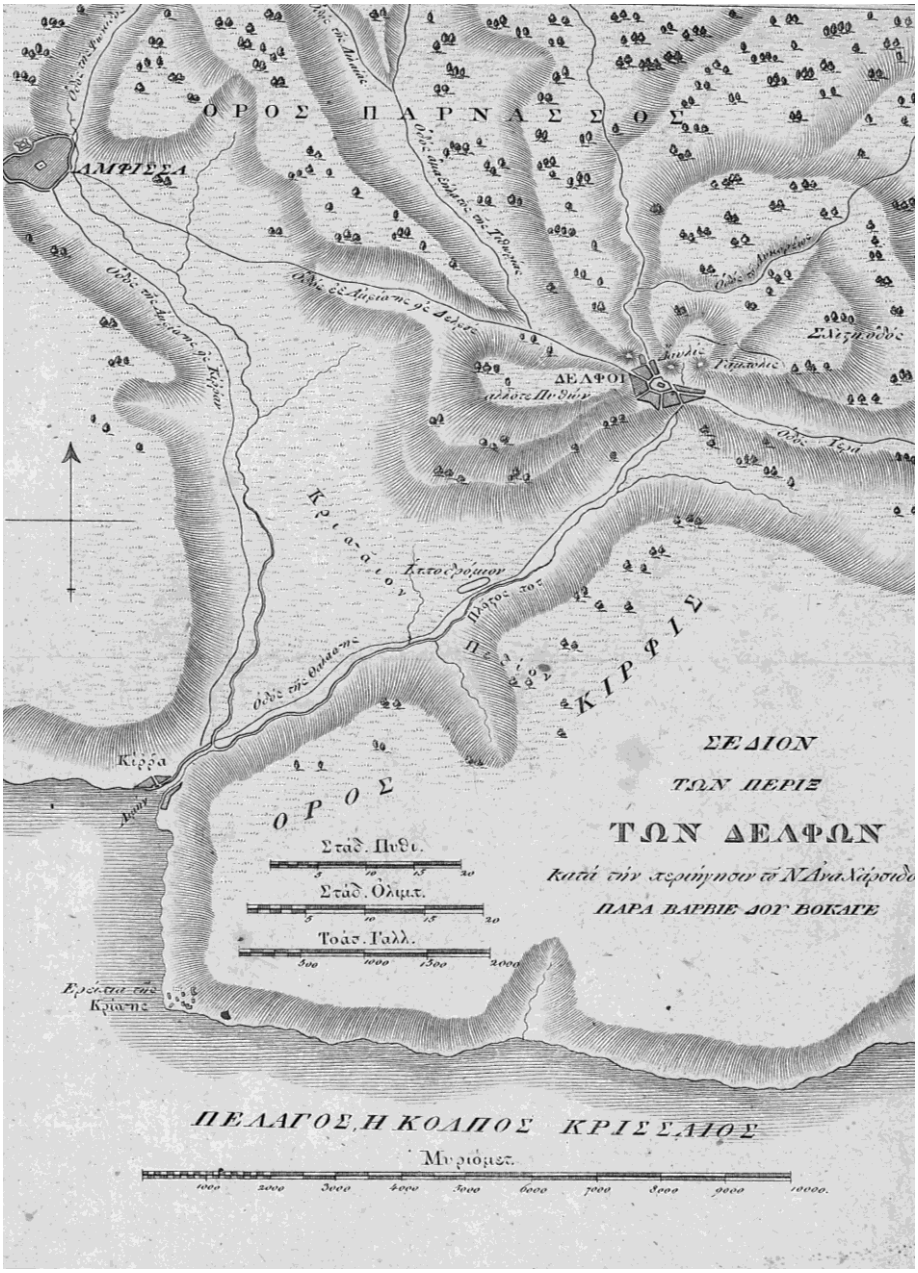
Σε περίπου δυο ώρες από το Ράχοβι φτάσαμε σε μια κοιλάδα που, κατά τον Παυσανία, ήταν φυτεμένη από αμπέλια και από ένα είδος θάμνου σαν το *«Grequier»,* που το ονόμαζαν οι Ίωνες *«Κόκκο»* και που είναι μάλλον το *«Ilex cocciglandisera»,* του οποίου οι σπόροι χρησιμοποιούνται στην βαθυκόκκινη βαφή και στην κατασκευή του *« Alkermes»*, αν είναι το ίδιο μ' εκείνο που ο Διοσκουρίδης αποκαλεί *«Κόκκος βαφικός».* Δεν μου φάνηκε να φυτρώνει ιδιαίτερα σ' αυτό το μέρος, ενώ τον είχα βρει πριν στον Παρνασσό και σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Ο Παυσανίας, όμως, λέει ότι τον καλλιεργούσαν ειδικά εκεί και τον φύτευαν μέσα στους αμπελώνες με τον ίδιο τρόπο που φύτευαν τα αμπέλια και ότι τον καλλιεργούσαν οι κάτοικοι της Αμφρύσσου.

Τα βουνά που περιτριγυρίζουν την πεδιάδα αυτή είναι ο Παρνασσός βόρεια και βορειοανατολικά, η Κίρφις δυτικά και ο Ελικώνας ανατολικά και νότια, μαζί με αρκετούς πολύ ψηλούς και απόκρημνους βράχους στην ίδια μεριά και νοτιοδυτικά, που αποτελούν την ανατολική πλευρά του κόλπου των Άσπρων Σπιτιών. Όπου κατ' εμένα ήταν άλλοτε η Αντίκυρα και πολύ κοντά το ακρωτήριο *Φαρύγιον*, για το οποίο θα έχω πάλι την ευκαιρία να μιλήσω.



Δελφοί - Τριόβολος (Α΄ όψη).

***



Χάρτης Δελφών κατά την περιήγηση Ν. Ανάχαρσι.

Πύθιο Ιερό - Παρνασσός και πέριξ
Περιηγητικά Κείμενα: 18ος αιώνας

6. F.S.L. FAUVEL

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γάλλος περιηγητής **Choiseul-Gouffier**, προκειμένου να συμπληρώσει το εκδοτικό του έργο: *"Εικονογραφημένο ταξίδι στην Ελλάδα"* ανέθεσε αποστολή στην Ελλάδα στους: **Jacques Foucherot** (μηχανικό - αρχιτέκτονα) που ήταν παλιός του βοηθός, και στο ζωγράφο **Louis Francois Sebastian Loui Fauvel** (1753 -1838), τότε 27 χρονών.

Ο πρώτος σταθμός των δυο απεσταλμένων στην Ελλάδα ήταν η Κέρκυρα όπου έφτασαν το Μάη του 1770. Στη συνέχεια, επισκέφτηκαν: την Κεφαλονιά, τη Ζάκυνθο, την Ιθάκη, τη Λευκάδα, την Πρέβεζα, την Άρτα, το Αιτωλικό, το Μεσολόγγι, την Πάτρα, τη Ναύπακτο, τη Βοστίτσα, τον Κρισσαίο Κόλπο, τους Δελφούς και τα Σάλωνα. Πέρασαν ξανά στην Πελοπόννησο, την οποία και διέσχισαν ολόκληρη με τον Παυσανία στο χέρι. Μετά, συνέχισαν έως τα Τέμπη και αφού επέστρεψαν στη Στερεά Ελλάδα, κατευθύνθηκαν τέλος προς το Ναύπλιο όπου και έφτασαν στις 26 Ιουλίου του 1782, με σκοπό να μπαρκάρουν από εκεί για να επιστρέψουν στη Γαλλία φορτωμένοι με χάρτες και σχέδια για τον εργοδότη τους, τον Choiseul-Gouffier.

Ο Fauvel ξαναγύρισε στην Ελλάδα και, όταν ο Choiseul-Gouffier τοποθετήθηκε πρεσβευτής της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη, αποτέλεσε μέλος της πολυάριθμης συνοδείας του. Παρέμεινε στην Ελλάδα έως το 1821. Στην αρχή ως εξαρτημένος από το Γάλλο πρεσβευτή, στη συνέχεια ως ανεξάρτητος αρχαιοδίφης και αρχαιοκάπηλος και από τις αρχές του ΙΘ΄ αιώνα ως πρόξενος της Γαλλίας στην Αθήνα.

Μόλις ο Choiseul-Gouffier εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη (το 1785) ως πρεσβευτής, φρόντισε να εκμεταλλευτεί το αξίωμά του εξαπολύοντας στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα πράκτορες για την αρπαγή κάθε γλυπτού. Βασικός συνεργάτης στο κυνήγι των ελληνικών αρχαιοτήτων ήταν ο ζωγράφος Fauvel. Μάλιστα, όταν ο Choiseul-Gouffier σκέφτηκε να κατεδαφίσει το Θησείο(!) και κομμάτι - κομμάτι να το μεταφέρει στο εξωτερικό, ο Fauvel θα ήταν αυτός που θα πρωτοστατούσε στο έκνομο και ειδεχθές αυτό εγχείρημα. Ο τελευταίος δεν ήταν άνθρωπος του γραφείου. Συνέχισε ακαταπόνητος τις περιοδείες και έρευνές του στον ελληνικό χώρο. Επιχείρησε λοιπόν αρχαιολογική περιοδεία στη Μακεδονία και τις Σποράδες και κατέληξε στην Αθήνα. Οικονομικά προβλήματα δεν αντιμετωπίζει πια. Φαίνεται ότι κατά την περίοδο των αρχαιολογικών του συναλλαγών απόκτησε περιουσία. Έτσι, μεταβάλλεται σε φοβερό τοκογλύφο. Δανείζει τους Αθηναίους και κυρίως τα Μοναστήρια, που είχαν φτάσει σε απόγνωση λόγω των απαιτήσεων του Τούρκου δυνάστη. Χωρίς αφεντικό πια επιδίδεται στην κερδοφόρο αρχαιοκαπηλία. Εμπορεύεται κάθε λογής αρχαιότητα. Αγοράζει

παλιά μετάλλια και νομίσματα. Δεν διστάζει μπροστά σε καμία τυχοδιωκτική επιχείρηση. Για τους Έλληνες αδιαφορεί εντελώς, ζει σαν Τούρκος και σκέπτεται αποκλειστικά τα συμφέροντά του.

Μόλις η Γαλλική στρατιά με επικεφαλής το Ναπολέοντα αποβιβάστηκε στην Αίγυπτο συνελήφθησαν όλοι οι Γάλλοι της Αθήνας. Μεταξύ αυτών και ο Fauvel, ο οποίος μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη και φυλακίστηκε. Πέντε μήνες αργότερα αποφυλακίστηκε και επέστρεψε στη Γαλλία. Στην πατρίδα του καταλαβαίνει ότι δεν υπάρχουν πια περιθώρια για δράση. Ο δικός του κόσμος είναι η Ελλάδα.

Χάρις στη μεσολάβηση του Lechevalier, άλλοτε γραμματέα του Choiseul-Gouffier, στον Ταλλεϋράνδο, διορίστηκε στη θέση του υποπρόξενου της Γαλλίας στην Αθήνα. Ο δυστυχής Γάσπαρης, που επί σαράντα ολόκληρα χρόνια υπηρετούσε τη Γαλλία ως άμισθος πρόξενος στην Αθήνα, εγκαταλείφθηκε με βάναυσο τρόπο.

Ο Fauvel μπάρκαρε στη Μασσαλία, για την επιστροφή του στην Ελλάδα. Ναυάγησε όμως στο Ταίναρο και αιχμαλωτίστηκε από τους Άγγλους. Τελικά, έφθασε το 1803 όπου θα ασκούσε τα προξενικά του καθήκοντα έως το 1821.

Η διπλωματική του δραστηριότητα περιοριζόταν στη δημοσίευση των γαλλικών πολεμικών ανακοινωθέντων κατά τη διάρκεια των ναπολεόντειων πολέμων. Βασική του απασχόληση παρέμενε, στην ουσία, η αρχαιοκαπηλία.

Ο Fauvel ήταν φανατικός φιλότουρκος και προσαρμόστηκε στα μουσουλμανικά ήθη από ιδιοτέλεια. Περιφρονούσε τους Έλληνες, τους έβλεπε μονάχα ως χρεοφειλέτες και όργανα των συμφερόντων του. Έλεγε στον Byron ότι οι Έλληνες δεν αξίζουν την ελευθερία τους και ότι είναι εξαχρειωμένοι και εθνικά και ατομικά. Ήταν ο μόνος ξένος που απουσίαζε από τον κατάλογο των μελών της Εταιρείας των Φιλομούσων. Αρνήθηκε να γίνει συνδρομητής από εθνικιστική εμπάθεια, επειδή πρωτοστάτησαν οι Άγγλοι περιηγητές στην ίδρυση και ενίσχυση της εν λόγω Εταιρείας.

Στις παραμονές του εθνικού ξεσηκωμού απαντούσε με χλευαστικό τρόπο σε όσους τον πληροφορούσαν ότι οι Έλληνες προετοιμάζονται για ένοπλη δράση. Και όταν ξέσπασε η Επανάσταση δεν ήθελε να το πιστέψει. Μερικοί κακοποιοί θα είναι, έλεγε, κάποιοι κοκορόμυαλοι. Πρέπει να τους τσακίσουν αμέσως οι Τούρκοι. Όταν κατάλαβε τι συμβαίνει τον έπιασε πανικός. Η ειρωνεία της υπόθεσης είναι ότι το πολυτελές σπίτι, που είχε φτιάξει στην Αθήνα και το είχε μεταβάλλει σε μικρό μουσείο αρχαιοτήτων, καταστράφηκε από κατά λάθος βομβαρδισμό των Τούρκων, που αμύνονταν στην Ακρόπολη. Εξ αιτίας του ελληνικού ξεσηκωμού διαταράχθηκε ο πανευδαίμονας βίος του αρχαιοκάπηλου και τοκογλύφου, έφτασε δε στο σημείο να οργανώσει και κατασκοπία από το προξενείο για λογαριασμό των Τούρκων κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Ακρόπολης.

Το 1822 κατέφυγε στη Σύρα και από εκεί στη Σμύρνη. Πέθανε το έτος 1838.

Σχόλια

Το δίδυμο **Fauvel - Foucherot** πρέπει να έφτασε στους Δελφούς στις 30 Σεπτεμβρίου του 1780, με πονηρούς σκοπούς. Ήταν μάλλον ένα ταξίδι ανίχνευσης, προκειμένου να σχεδιάσουν αρχαιοκαπηλία, σε περίπτωση που εντόπιζαν αξιόλογα αρχαιολογικά ευρήματα.

Στον Fauvel υπάρχει μία σύγχυση σχετικά με το Γαλαξίδι, την αρχαία Κρίσσα και την Κίρρα. Για το μόνο που δεν λαθεύει είναι τα Σάλωνα, για τα οποία πιστεύει ότι είναι η αρχαία Άμφισσα, και βεβαίως και για τους Δελφούς, όπου είναι ο τελικός προορισμός του ταξιδιού τους. Πίστευε όμως λαθεμένα (ακολουθώντας κατά γράμμα τα γραπτά των Spon και Wheler) ότι πάνω από την Κασταλία πηγή βρισκόταν το Κωρύκιον Άντρον.

Οι επισκέπτες αυτοί γρήγορα θα απογοητεύονταν από την εχθρική υποδοχή των Δελφιωτών. Υπήρχαν διάφοροι λόγοι γι' αυτού του είδους την υποδοχή. Ένας πιθανός λόγος θα ήταν ότι είχαν φτάσει ίσως πληροφορίες στους κατοίκους για τους τυχοδιωκτικούς σκοπούς αυτών των κυρίων, που ήταν η αρχαιοκαπηλία. Ένας άλλος σοβαρός λόγος θα ήταν ότι οι Δελφιώτες είχαν κακή εμπειρία από προηγούμενους ξένους επισκέπτες τους, οι οποίοι φεύγοντας από το χωριό τους όλο και τους ξαλάφρωναν από μάρμαρα, νομίσματα και αρχαίες επιγραφές. Την αρχή την είχαν κάνει, όπως είδαμε παραπάνω, οι Spon-Wheler, οι οποίοι είχαν δώσει το παράδειγμα και σε άλλους μεταγενέστερους.

Αμέσως λοιπόν οι Δελφιώτες τους περιόρισαν και τους ανέκριναν, μάλιστα ενήργησαν έξυπνα, ώστε να ακυρώσουν κάθε προσπάθεια των ξένων να ζητήσουν την προστασία και την κάλυψη των Τούρκων. Έστειλαν δηλαδή κρυφά και έγκαιρα στον Τούρκο βοεβόδα της Άμφισσας εκπρόσωπό τους να τον πληροφορήσουν ότι οι ξένοι, που είχαν φτάσει στο Καστρί, είναι κατάσκοποι και άρα επικίνδυνοι και ανεπιθύμητοι. Έτσι, κάθε παρέμβαση των ξένων επισκεπτών προς τους Τούρκους, ήταν πλέον χωρίς νόημα.

Οι Fauvel-Foucherot, προκειμένου να ξεφύγουν από χειρότερες περιπέτειες προέβησαν σε καλοπιάσματα των κατοίκων με κεράσματα και με φαγοπότι, που οι ίδιοι πλήρωσαν. Με αυτό τον τρόπο βρήκαν την ευκαιρία να φύγουν άρον - άρον από τους Δελφούς, χωρίς να τους ενοχλήσουν οι κάτοικοι. Μερικά χρόνια αργότερα, ο Fauvel θα επισκεφτεί ξανά τους Δελφούς, αυτή τη φορά με παρέα τον Felix Beaujour, μέλος του Γαλλικού Επαναστατικού Δικαστηρίου.

Τούτη τη φορά μπόρεσε να δει με άνεση τις διάφορες θέσεις του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών, ανέβηκε στον Παρνασσό, συγκεκριμένα στο Λιβάδι της Αράχοβας, είδε την πηγή του Τριζινίκου, αλλά και πάλι δεν εντόπισε το Κωρύκιον Άντρον, παρότι πέρασε τόσο κοντά του. Δεν ξέρουμε

βέβαια, εάν στο δεύτερο ταξίδι του κατάφερε να ασκήσει το προσφιλές του άθλημα, που ήταν η αφαίμαξη αρχαιολογικού υλικού. Δεν κάνει, βεβαίως, καμία νύξη στα γραπτά του περί τούτου.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Extrait de mon premier voyage en Grece avec le citoyen Foucherot, ingenieur des Ponts et Chaussees", Fauvel, 1780.

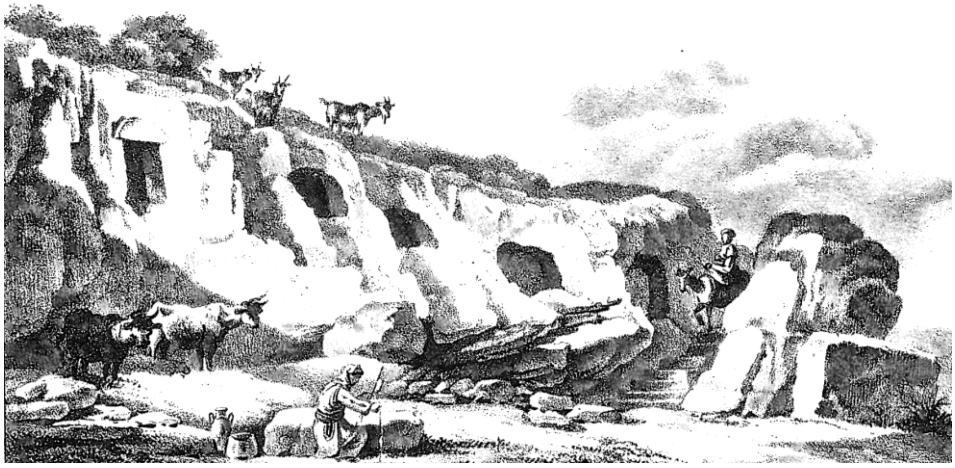
[…] Μπαρκάραμε σ' ένα ωραίο πλοίο στο Γαλαξείδι, που πρέπει να είναι, πιστεύω, η Κίρρα το επίνειο των Δελφών, γιατί η απόσταση του λιμανιού αυτού από τους Δελφούς είναι η ίδια μ' εκείνη που αναφέρει ο Παυσανίας, και η οποία χώριζε τους Δελφούς από το επίνειό τους, δηλαδή εξήντα στάδια (περίπου τρεις και μισό λεύγες).

Το λιμάνι όπου ξεμπαρκάραμε πιο δυτικά, είναι το επίνειο των Σαλώνων. Νομίζω, ότι τα Σάλωνα είναι η Άμφισσα, το επίνειο της οποίας ήταν μάλλον η Κρίσσα που βρίσκεται πιο μακριά απ' τους Δελφούς παρά η Κίρρα. Να τι λέει ο Παυσανίας για τις δυο πόλεις αυτές: *« Η Κίρρα λέγεται έτσι λόγω μιας τοπικής νύμφης. Αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι ο Όμηρος στην Ιλιάδα και σ' έναν από τους ύμνους του στον Απόλλωνα, την αποκαλεί με το αρχαίο όνομα της, Κρίσσα»*.

Το κείμενο, λέει ο μεταφραστής, είναι ελλιπές. Και μάλλον το πιστεύω, διότι, κοντά στους Δελφούς, ένα χωριό, σήμερα, ονομάζεται Χρισσό. Αλλά τίθεται ένα άλλο πρόβλημα· αυτό το Χρισσό δεν είναι λιμάνι και ο Παυσανίας το λέει ξεκάθαρα ότι από τους Δελφούς ως την Κίρρα το επίνειό τους, υπάρχουν εξήντα στάδια.

Νομίζω ότι οι κάτοικοι της Κρίσσας ή Κίρρας, που είναι η ίδια πόλη με τις δυο ονομασίες, την αρχαία και τη σύγχρονη, αποσύρθηκαν στα μεσόγεια, στο Χρισσό μια λεύγα νότια από τους Δελφούς.

Τα Σάλωνα φαίνεται να είναι η Άμφισσα. Τοποθετούνται στη βόρεια άκρη μιας κοιλάδας που άπτεται, κατά κάποιον του Παρνασσού, του οποίου οι τεράστιοι βράχοι στο βάθος κάνουν αντίθεση με το πράσινό της. Σε απόκρημνους βράχους απομένουν μερικοί πύργοι του Κάστρου των Σαλώνων. Ένα ρυάκι ρέει στην πεδιάδα και ποτίζει τα πιο χοντρά ελαιόδεντρα της Ελλάδας. Το εμπόριο των Σαλώνων αποτελείται από το λάδι και το κίτρινο δέρμα (μαροκινό). Η Άμφισσα ήταν η πιο μεγάλη και η πιο φημισμένη πόλη της Λοκρίδας, σε απόσταση εκατόν είκοσι στάδια από τους Δελφούς.



Σκηνή από το Καστρί με τη ματιά του Fauvel.

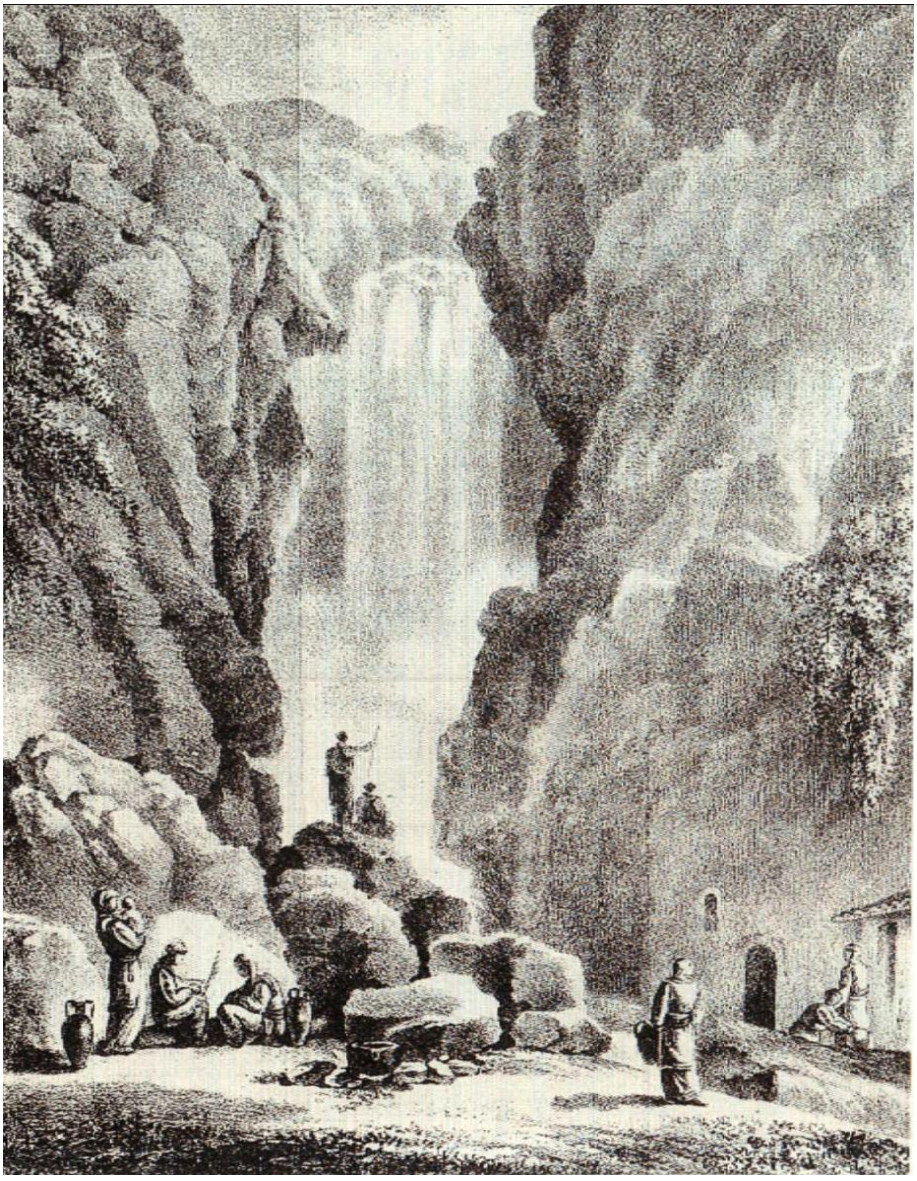
Περίπου εξήντα σπίτια, τρεις μικρές εκκλησίες στολισμένες με πολύ κακόγουστες τοιχογραφίες, αντικατέστησαν τους Δελφούς, τους ναούς τους, τις ζωγραφιές και τα αγάλματά τους. Αλλά οι τεράστιοι βράχοι που σχηματίζουν το Κωρύκιον Άντρον, η διπλή κορυφή, η Κασταλία Πηγή, το Στάδιο, που το είχε επενδύσει ο Ηρώδης ο Αττικός με πεντελικό μάρμαρο και κυρίως μια βαθιά και θρησκευτική αίσθηση, που δεν μπορεί να απορρίψει κανείς όσο πλησιάζει τους τόπους αυτούς, θα μαρτυρούσαν ότι, εκεί βρισκόταν το Μαντείο του Απόλλωνα, χωρίς τη βοήθεια των επιγραφών, που συναντιούνται κάτω από τα ερείπια και που καλύπτουν ολόκληρους τοίχους.

Οι κάτοικοι των Δελφών δεν ήταν καθόλου φιλόξενοι μαζί μας. Μας κράτησαν φυλακισμένους, αρνούμενοι να μας αφήσουν να δούμε τα ερείπια. Ολόκληρο το χωριό είχε μαζευτεί σ' ένα διπλανό δωμάτιο και γύρω από το σπίτι, και μας έστειλε μια επιτροπή τριών γερόντων για να μας ανακρίνουν. Οι ερωτήσεις τους ήταν οι ακόλουθες: *«Ποια είναι η χώρα σας; Ποιος είναι ο βασιλιάς σας; Από που έρχεστε ; Και τι θέλετε εδώ;»* Απαντήσαμε κατά σειρά στις ερωτήσεις και μας είπαν ότι δεν θα βλέπαμε τίποτα στο χωριό τους, διότι από τότε που είχαν έρθει Φράγκοι σαν εμάς, να δουν, να διαβάσουν και να αντιγράψουν τις πέτρες τους, δεν γνώρισαν παρά μόνο δυστυχία. Είχαμε μαζί μας έναν Τούρκο, αλλά η εξουσία του δεν ίσχυε σ' αυτό το ελληνικό χωριό. Τους δείξαμε μεγάλη ευγένεια, τους κεράσαμε, πιάσαμε κουβέντα μαζί τους και έφυγαν λιγότερο αγριεμένοι απ' όσο είχαν έρθει.

Την επομένη, θυσιάσαμε στην όρεξή τους κάποια κατσικάκια και έγιναν φιλικοί. Στοιχηματίσαμε ότι θα έστελναν κάποιον στον Παρνασσό, για να συμβουλευτούν έναν γέρο ερημίτη παπά, που είχε αντικαταστήσει την Πυθία. Δεν ανακαλύψαμε, εάν χρησιμοποιούσε τον ιερό τρίποδα, αλλά ο χρησμός

ήταν ευνοϊκός. Την τρίτη μέρα απελευθερωθήκαμε. Όλο το χωριό μάς ακολούθησε στην Κασταλία Πηγή, στο Κωρύκιον Άντρον, αλλά, μας ήταν αδύνατον να σχεδιάσουμε και να αντιγράψουμε τις επιγραφές, ούτε καν να τις διαβάσουμε. Δεν νιώθαμε σιγουριά ανάμεσα σ' αυτούς τους άξεστους ανθρώπους. Θεωρήσαμε φρόνιμο να εκμεταλλευτούμε τη στιγμή που έτρωγαν οι οδηγοί μας για να γυρίσουμε στα Σάλωνα. Μερικά χρόνια αργότερα ξαναπήγα, μόνος, στους Δελφούς και ανακάλυψα μνημεία που δεν τα είχε δει μέχρι σήμερα κανένας ταξιδιώτης. Ξαναβρήκα το Στάδιο, την τοποθεσία του ναού στη βάση των βράχων και κοντά, ένα άντρο με βάθος δεκαπέντε πόδια μ' ένα τριγωνικό άνοιγμα που είναι, δίχως αμφιβολία, το σημείο όπου ήταν τοποθετημένο το περίφημο τρίποδο. Υποθέτω ότι ο πρώτος ναός ακουμπούσε το βράχο αυτό γιατί, πάνω από το άνοιγμα, μερικές τρύπες δείχνουν ότι εκεί τοποθετούνταν δοκάρια που υποστήριζαν μια σκεπή. Μέτρησα το Στάδιο εκεί και είχε μήκος πεντακοσίων εβδομήντα έξι ποδιών μήκος. Μέτρησα επίσης τα καθίσματα και έκανα ένα ακριβές σχέδιο των Δελφών, που το έδωσα στον πολίτη Felix Beaujour, σήμερα μέλος του Επαναστατικού Δικαστηρίου, με τον οποίο βρισκόμουν στους Δελφούς. Επισκεφτήκαμε μαζί τη διπλή κορυφή του Παρνασσού και ανακαλύψαμε μια εύπορη πεδιάδα επιφάνειας μισής τετραγωνικής λεύγας με υψόμετρο μεγαλύτερο από τριακόσιους πήχεις πάνω από τους Δελφούς. Από τη βάση των βράχων που ορίζουν αυτό το ευρύ οροπέδιο βγαίνει, με χοντρούς κοχλασμούς, μια τεράστια πηγή. Το νερό της είναι πεντακάθαρο και πάρα πολύ κρύο, και θα πλημμύριζε την πεδιάδα, η οποία θα γινόταν λίμνη, εάν δεν έβρισκε ένα άνοιγμα - το ονομάζουν οι Έλληνες *«Καταβόθρα»* - για να βγει κι έπειτα να εμφανιστεί πάλι στο Κωρύκιον Άντρον, και τέλος, να σχηματίσει τον Πλειστό, που ρέει σε μια βαθιά κοιλάδα που χωρίζει τον Παρνασσό από το γειτονικό βουνό, την Κίρφι.

Κατεβήκαμε με δυσκολία στους Δελφούς δυτικά από την τοποθεσία του ναού του Απόλλωνα, από μια σκάλα λαξευμένη στο βράχο. Από εκεί ανέβαιναν οι Θυιάδες για να τελέσουν τα όργιά τους. Στις ψηλές κορυφές του Παρνασσού φυτρώνουν έλατα, στους Δελφούς πεύκα. Στην επάνω πεδιάδα υπάρχει ένα χωριουδάκι - ίσως εκεί ήταν η Λυκώρεια - που κατοικείται μόνο στην εποχή του θερισμού. Βλέπει κανείς εκεί, ένα ιδιαιτέρου είδους λευκάκανθο. Διασχίσαμε ξανά τον κόλπο του Αλκύωνα ή τη θάλασσα της Κρίσσας, για να πάμε στην Κόρινθο και να ταξιδέψουμε στην Πελοπόννησο. Για οδηγό είχαμε τους Spon και Wheler. Αυτοί οι ταξιδιώτες επιστήμονες, που άνοιξαν το δρόμο σε όλους αυτούς, που επιχείρησαν να δουν την Ελλάδα, είχαν χρησιμοποιήσει τον καλύτερο από όλους τους οδηγούς, τον Παυσανία. Από τότε, κανείς δεν είχε προσθέσει την παραμικρή ανακάλυψη στις δικές τους. Τους ακολουθούσαμε πάντα πιστά, βήμα-βήμα, χωρίς να τους χάσουμε ποτέ από τα μάτια μας.



Η Κασταλία Πηγή σε σχέδιο του Fauvel.

Η μη γνώση της γλώσσας, η ελλιπής μετάφραση, η άγνοια και προπάντων η τεμπελιά των διερμηνέων, προσθέτουν ακόμα περισσότερες δυσκολίες σ' αυτά τα ταξίδια και θέτουν μεγάλα εμπόδια στις ανακαλύψεις. Οπότε κι εμείς κάναμε το γύρω της Πελοποννήσου, όπως τον είχαν κάνει οι προκάτοχοί μας. Είδαμε την Κόρινθο, την Επίδαυρο, την Τροιζήνα […]

7. JACQUES FOUCHEROT

Βιογραφικά στοιχεία

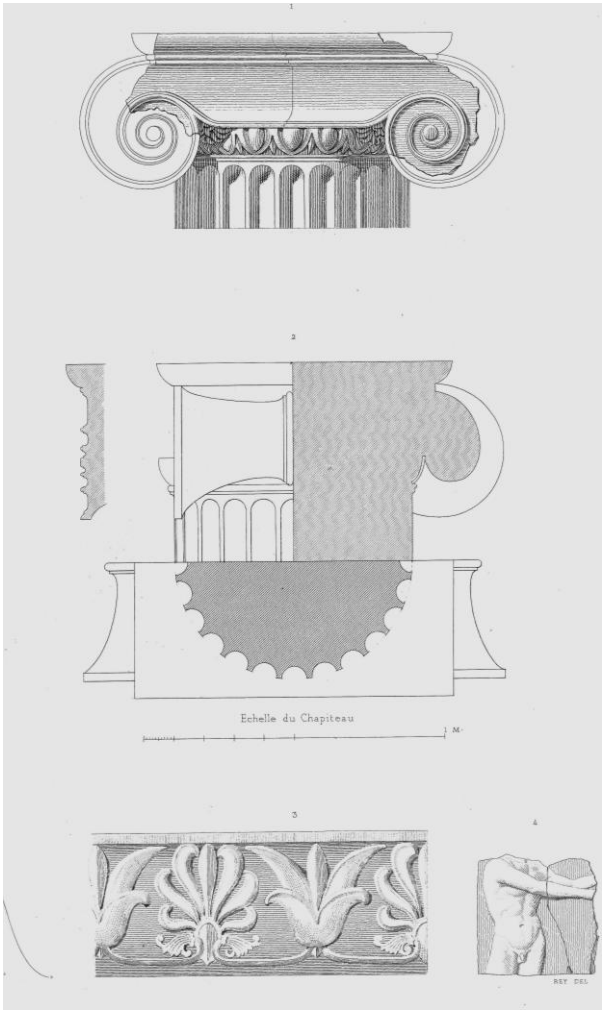
Ο Jacques Foucherot (5 Φεβρουαρίου 1746 - 16 Σεπτεμβρίου 1813), σπούδασε στην Ακαδημία Αρχιτεκτονικής στο Παρίσι (1772-1775). Στις 25-3-1775 εισήλθε στην *«Σχολή Γεφυρών και Δρόμων»* και το Μάιο του 1776 έκανε το πρώτο του ταξίδι στην Ελλάδα ως μηχανικός *«Δρόμων και Γεφυρών»* με τον Δούκα **de Choiseul-Gouffier**, μελλοντικό πρεσβευτή της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη, με χορηγία του Perronet. Από το 1780 έως το 1782 με χορηγία πάλι του ιδίου και για λογαριασμό του Choiseul-Gouffier έκανε το δεύτερο ταξίδι του στην Ελλάδα. Ο Foucherot αναφέρεται στον πρώτο τόμο του βιβλίου: "*Voyage pittoresque de la Grèce*" του Choiseul-Gouffier.

Σχόλια

Εάν κάποιος προσέξει, συσχετίζοντας τις περιγραφές των Fauvel - Foucherot, θα διαπιστώσει ότι η όλη επίσκεψή τους στους Δελφούς, είχε κωμικοτραγική κατάληξη. Πράγματι, όταν σκεφτείς ότι, τη στιγμή που ξεκοκκάλιζαν με περισσή ευχαρίστηση οι προύχοντες των Δελφών τα ψητά κατσικάκια, που τους κέρασαν οι ανεπιθύμητοι επισκέπτες τους, για να τους καλοπιάσουν, οι τελευταίοι στα κρυφά και έντρομοι ανέβαιναν άρον - άρον στα άλογά τους και το έσκαγαν από τους Δελφούς για την Άμφισσα, σου έρχεται γέλιο.

Μάλιστα, η τρομάρα τους ήταν τόσο μεγάλη που, όταν λίγες μέρες αργότερα εντόπισαν κάποιο προύχοντα (κοτζαμπάση) των Δελφών να γυροφέρνει στην Άμφισσα, φοβήθηκαν πάλι τόσο πολύ μην μπλέξουν, που αμέσως κατευθύνθηκαν προς τη Σκάλα των Σαλώνων (τη σημερινή Ιτέα), προκειμένου να μπαρκάρουν με το καράβι, το οποίο ήταν έτοιμο να αποπλεύσει για την απέναντι πελοποννησιακή ακτή.

Βεβαίως, το δίδυμο Fauvel - Foucherot στους Δελφούς κατάφερε και κάτι. Πράγματι, σε ένα διάλειμμα της κράτησής τους, κατόρθωσαν να αποτυπώσουν ζωγραφικά κάποια άποψη του αρχαιολογικού χώρου. Συγκεκριμένα, ο Foucherot απέσπασε την προσοχή του φύλακα, που τους επιτηρούσε, και έτσι ο ζωγράφος Fauvel μπόρεσε να σκιτσάρει γρήγορα - γρήγορα ό,τι τον ενδιέφερε. Σίγουρα, αυτός ο πίνακας τους κόστισε κάτι παραπάνω από μολύβια και χαρτί, είχε ενσωματωμένη μπόλικη... *"κατσικίσια απόχρωση"* και καρδιοχτύπι. Ασφαλώς, η εικαστική αυτή δημιουργία θα τους είχε μείνει αξέχαστη για πολλά - πολλά χρόνια!



Αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις στους Δελφούς.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Journal du Voyage fait en Grece en 1780", Foucherot.

[…] Στις 30 του μηνός, πήραμε άλογα για να πάμε στο Καστρί. Από τα Σάλωνα, προχωρούσαμε στην πεδιάδα για μια ώρα και έπειτα αρχίσαμε να ανεβαίνουμε, μέσα από μέτρια καλούς δρόμους, το βουνό που αντικρίζει τη θάλασσα και σε μιάμιση ώρα φτάσαμε στην είσοδο του Καστριού, εκεί που βρίσκονταν μερικοί τάφοι λαξευμένοι στο βράχο.

Η θέση αυτού του χωριού που αποτελείται από καμιά σαρανταριά σπίτια, είναι φρικτή. Τοποθετείται στην πλαγιά ενός βουνού, που η κορυφή του δεν είναι παρά ένας κάθετος βράχος και για θέα έχει στ' ανατολικά, άγονα βουνά στη βάση των οποίων ρέει ένα ρυάκι που πηγαίνει στη θάλασσα.

Σ' εκείνο το μέρος, δεν βλέπει κανείς παρά μόνο κάποια απομεινάρια αρχαίων τοίχων, χωρίς σχήμα και μερικά μάρμαρα, λίγα όμως με επιγραφές. Χαιρόμασταν με την ιδέα ότι θα τις αντιγράφαμε. Αλλά οι αρχηγοί του χωριού έχοντας ρωτήσει ποιοι ήμασταν, ποιος ήταν ο βασιλιάς μας και γιατί είχαμε έρθει στην χώρα τους, μας είπαν ότι δεν θα μπορούσαμε να αντιγράψουμε τις επιγραφές, μήτε να βγούμε από το σπίτι και ότι από τότε που οι Φράγκοι είχαν έρθει στο χωριό τους, ήταν δυστυχισμένοι.

Όταν τους είδαμε να μιλάνε σιγά μεταξύ τους, η ανησυχία και ο φόβος που μας ενέπνευσαν οι *«δυστυχισμένοι»* αυτοί, ήταν τότε μεγάλη και αποφασίσαμε να στείλουμε ένα γράμμα εξπρές στα Σάλωνα, για να αναφέρουμε την κατάστασή μας. Οι πονηροί όμως είχαν ήδη στείλει κάποιον στο Βοεβόδα, για να του πει ότι μάλλον ήμασταν κατάσκοποι και ότι δεν έπρεπε να μας επιτρέψει να μείνουμε πολύ καιρό στο χωριό τους.

Η προκατάληψη που επικρατεί ακόμα σ' αυτούς, τους έκανε να στείλουν έναν άνθρωπο σ' ένα μάντη, για να μάθουν ποιοι ήμασταν. Όλα αυτά τα διαβήματα μας ανάγκασαν να ζητήσουμε τουλάχιστον, την άδεια να βγούμε από το σπίτι για να πάρουμε αέρα. Μας την έδωσαν μαζί με έναν άνθρωπο, του οποίου απέσπασα την προσοχή, ενώ ο συνταξιδιώτης μου ζωγράφιζε τη θέα.

Η Κασταλία Πηγή βγαίνει ανατολικά του χωριού, από το βράχο που σ' εκείνο το σημείο, είναι χωρισμένος στα δυο. Τρέχει μέχρι το ρυάκι που χύνεται στη θάλασσα. Γυρίσαμε στο σπίτι μας και αφού οι κοτζαμπάσηδες δειπνούσαν, ανεβήκαμε πάνω στα άλογα και φύγαμε για τα Σάλωνα από τον ίδιο δρόμο.

Την 3^{η} Οκτωβρίου, στα Σάλωνα, βλέποντας έναν από τους κοτζαμπάσηδες του Καστριού, βιαστήκαμε να βγούμε γρήγορα από την πόλη, για να προλάβουμε το κακό. Ανεβήκαμε στα άλογά μας στις τρεις το μεσημέρι και πήγαμε στο λιμάνι όπου το πλοίο μας, μας περίμενε.

Ο τελωνειακός που, κατά την άφιξή μας, είχε απαιτήσει τέσσερα γρόσια, ήθελε πάλι να μας ζητήσει έξι γρόσια. Αλλά μπροστά στην αποφασιστικότητα, που δείξαμε και στην απειλή να στείλουμε αμέσως κάποιον στο Βοεβόδα, μας άφησε να μπαρκάρουμε με τις αποσκευές μας.

8. RICHARD CHANDLER

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Richard Chandler**, Άγγλος αρχαιολόγος, γεννήθηκε το 1738 στο Elson του Hampshire και πέθανε στις 9 Φεβρουαρίου του 1810. Εκπαιδεύτηκε στο Winchester στο Queen's College και στο Magdalen College της Οξφόρδης.

Το 1764 είχε εισαχθεί, με την υποστήριξη του Robert Wood που είχε ανακαλύψει τα ερείπια της Παλμύρας, στην κοινωνία των Dilettanti. Το ίδιο έτος η Αγγλική Εταιρία των Dilettanti έστειλε ομάδα ερευνητών στην Ανατολή για περιηγήσεις στη Μικρά Ασία και τη Μητροπολιτική Ελλάδα. Επικεφαλής της αποστολής αυτής ήταν ο νεαρός αρχαιολόγος Richard Chandler, που είχε κιόλας δώσει σημαντικό φιλολογικό έργο.

Ο Chandler συνοδευόταν στις περιηγήσεις του από τον αρχιτέκτονα Nicolas Revett και το νεαρό ζωγράφο William Pars. Το ταξίδι κράτησε δυο χρόνια, από τον Ιούνιο του 1764 έως τον Ιούλιο του 1766. Το Χρονικό του κυκλοφόρησε σε δυο μέρη: Το πρώτο καλύπτει ημερολογιακά την περιήγηση στη Μικρά Ασία και το δεύτερο στην κυρίως Ελλάδα. Πρόκειται για ένα μείγμα γεωγραφικών περιγραφών, αρχαιολογικών συμπερασμάτων, ιστορικών αναδρομών, ταξιδιωτικών εντυπώσεων και προσωπικών παρατηρήσεων πάνω στην καθημερινή ζωή. Θεωρείται ότι το έργο του αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές περιγραφές του 18^{ου} αιώνα για τον ελληνικό κόσμο.

Η περιοδεία του στον ελληνικό χώρο άρχισε από την Τένεδο, στη συνέχεια κατευθύνθηκε στη Χίο, Σμύρνη και τον Αύγουστο του 1765 μπάρκαρε για την Αθήνα, όπου αγόρασε θραύσματα γλυπτών από τον Παρθενώνα. Το καλοκαίρι του 1765 ταξίδεψε στα Μέγαρα με καράβι. Ύστερα συνέχισε την περιοδεία του στα νησιά του Αργοσαρωνικού και από εκεί πέρασε στην Τροιζήνα.

Στη συνέχεια, κατευθύνθηκε στην Κόρινθο. Από την Κόρινθο πέρασε στη Στερεά Ελλάδα. Το δρομολόγιό του ήταν Αντίκυρα, Δίστομο, Στείρι, Όσιος Λουκάς, Δελφοί, Άμφισσα, Γαλαξείδι και πάλι επιστροφή στην Πελοπόννησο, αυτή τη φορά στην Πάτρα. Αρχές του 1766 επισκέφτηκε τη βυζαντινή μονή της Σκαφιδάς στην Ηλεία και στις 20 Ιουλίου του 1766 μπάρκαρε στη Γλαρέντζα για το ταξίδι του γυρισμού στην πατρίδα του

Σχόλια

Ο **Richard Chandler** έφτασε στους Δελφούς ερχόμενος από Όσιο Λουκά - Δίστομο μέσω βεβαίως της Σχιστής Οδού, χωρίς όμως να περάσει από την Αράχοβα, καθόσον ακολούθησε την αρχαία Ιερά Οδό (Δημοσιά).

Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι ερχόμενος είδε στην κορυφή του Παρνασσού χιόνια. Φαίνεται ότι εκείνη τη χρονιά, 1765, ο χειμώνας ήταν βαρύς και παρατεταμένος. Επίσης, κατά τη διαδρομή του παρατήρησε

ανθρώπους να θερίζουν και ως προστασία τους από τον ήλιο να φορούν στεφάνια από χλωρά χόρτα που έκοβαν από εκεί γύρω.

Κατέλυσε στο Μοναστήρι της Παναγίας, όπως αναφέρει, και πέρασε τη βραδιά του στον Πρόναο. Δεν υπήρχε πρόβλημα, γιατί είχε μπει ο Ιούλιος. Για το Μοναστήρι, μας δίνει πληροφορίες αναφορικά με το δυναμικό του (ένας καλόγερος και μια ηλικιωμένη γυναίκα) και τις αρχαίες μαρμάρινες επιγραφές, που βρίσκονταν εντοιχισμένες στους τοίχους και στο δάπεδο της εκκλησίας.

Επισκέφτηκε όλο τον αρχαιολογικό χώρο όπου αντίκρισε σαρκοφάγους από πωρόλιθο (η ωραία μαρμάρινη, που αναφέρουν μεταγενέστεροι περιηγητές, δεν είχε ακόμη βρεθεί), και αρκετές επιγραφές, που όμως δεν τις αποτύπωσε.

Επίσης εξιστορεί τα των Δελφών, χωρίς να περιγράφει λεπτομερώς τον αρχαιολογικό χώρο που επισκέφτηκε και τα επ' αυτού υπάρχοντα μνημεία. Στο κείμενό του έδωσε, μπορούμε να πούμε, πλήρη ιστορική αναφορά του Δελφικού ιερού, με τόση λεπτομέρεια και για όλα σχεδόν τα θέματα, έτσι που ο αναγνώστης μαθαίνει όλα σχεδόν τα βασικά θέματα που αφορούσαν στο Μαντείο του Απόλλωνα, στους θησαυρούς του, στη λειτουργία και στους κατατρεγμούς του. Είχε μελετήσει τον Παυσανία καθώς και τον Wheler. Τους επικαλείται όπου το κρίνει αναγκαίο. Τους κατοίκους των Δελφών τους ονομάζει συλλήβδην Αρβανίτες.

Σκόπευε την άλλη μέρα να ανεβεί στον Κωρύκιον Άντρον, αλλά συνέβη ένα απρόοπτο γεγονός και άλλαξαν τα σχέδιά του. Συγκεκριμένα, μια ομάδα ένοπλων Αλβανών φρουρών (δεκαεπτά τον αριθμό) που επιτηρούσε τους δρόμους την εποχή εκείνη, έφτασε ξαφνικά στο Μοναστήρι για φαγητό - μεθύσι - τραγούδι - χορό και τέλος ανάπαυση, και η συμπεριφορά τους τον φόβισε τόσο πολύ, που αποφάσισε τρομοκρατημένος (αφήνει μάλιστα να υπονοηθεί ότι φοβήθηκε ακόμη και για σεξουαλική του παρενόχληση εκ μέρους τους), να φύγει εσπευσμένα για Ιτέα, όπου είχε φτάσει το πλοίο με το οποίο θα αναχωρούσε για την Πελοπόννησο απέναντι.

Από τα γραπτά του προκύπτει πιθανόν ότι οι αποσκευές του ήταν βαρύτερες, όταν έφυγε από τους Δελφούς, απ’ όταν έφτασε εκεί, διότι κάποια κομμάτια επιγραφών είχαν κάνει φτερά προς την Οξφόρδη.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Travels in Greece"
by Richard Chandler, Oxford 1776.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 65
ΑΦΗΝΟΥΜΕ ΤΟ ΔΙΣΤΟΜΟ - Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΟΥ ΟΝΟΜΑΖΕΤΑΙ ΣΧΙΣΤΗ - Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΦΩΚΙΔΑ ΑΠΟ ΒΟΙΩΤΙΑ ΜΕΣΩ ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ - ΦΘΑΝΟΥΜΕ ΣΤΟΥΣ ΔΕΛΦΟΥΣ

Νωρίς το πρωί αναχωρήσαμε από το Δίστομο για το Καστρί ή Δελφούς. Αυτή η πόλη βρισκόταν στη νότια πλαγιά του Παρνασσού, έχοντας μπροστά της ένα απόκρημνο βουνό, με το όνομα Κίρφι, και ένα ποτάμι, που ονομάζεται Πλειστός, να διασχίζει ένα άλσος κάτωθέν της. Ταξιδέψαμε κάμποση ώρα έχοντας τη θάλασσα πίσω μας, και στη συνέχεια, στρίβοντας προς τα αριστερά, φτάσαμε στο δρόμο που στην αρχαιότητα ονομαζόταν Σχιστή, ο οποίος κείται ανάμεσα στα επιβλητικά βουνά Κίρφι και Παρνασσό, και που κάποτε εθεωρείτο μιασμένος από το αίμα του Λάιου, ο οποίος δολοφονήθηκε από τον Οιδίποδα, ένα κυρίαρχο γεγονός της διάσημης και τραγικής ιστορίας του. Ένας δρόμος οδηγούσε από τη Βοιωτία προς τη Φωκίδα και προς τους Δελφούς. Σ' αυτόν το δρόμο βρισκόταν η Χαιρώνεια, και δίπλα σε αυτήν οι πόλεις του Ορχομενού και της Λιβαδειάς. Ο Πανοπέας απείχε είκοσι στάδια ή δυόμισι μίλια από τη Χαιρώνεια και η Δαύλεια πάνω από επτά στάδια ή σχεδόν ένα μίλι (από τον Πανοπέα), μετά δε τη Δαύλεια ξεκινούσε η Σχιστή οδός.

Τα άψυχα σώματα του Λάιου και του υπηρέτη του ενταφιάστηκαν εκεί που συναντιούνταν οι τρεις δρόμοι ή εκεί όπου ο δρόμος από το Δίστομο διακλαδίζεται προς Δαύλεια και προς Δελφούς. Οι τάφοι τους σηματοδοτήθηκαν με σωρούς από πέτρες, που ίσως είναι ακόμα ορατοί.

Το θησαυροφυλάκιο του Μινύα, ένα οικοδόμημα της πρώιμης αρχαιότητας, παρέμενε άθικτο στον Ορχομενό κατά το δεύτερο αιώνα μ.Χ. Περιγράφεται ως ένα κυκλικό πέτρινο οικοδόμημα με περίτεχνη οροφή και ως ένα θαύμα, όχι κατώτερο από άλλα θαύματα στην Ελλάδα ή στον υπόλοιπο κόσμο.

Κοντά στη Χαιρώνεια υπήρχε ένας τύμβος με ένα λιοντάρι, κάτω από το οποίο ενταφιάστηκαν οι Θηβαίοι, που χάθηκαν στη μάχη εναντίον του Φιλίππου. Ο επισκέπτης αυτών των περιοχών θα ανακαλύψει, υπό την καθοδήγηση του Παυσανία, κλασικά μνημεία, φυσικά και τεχνητά αξιοπερίεργα, ερείπια σημαντικών κτηρίων καθώς και ανεξερεύνητες έως τώρα τοποθεσίες.

Βρισκόμασταν ήδη στις αρχές Ιουλίου, αλλά οι κορυφές των βουνών ήσαν ακόμα καλυμμένες με χιόνι. Πολλά ρυάκια κατεβαίνουν και τροφοδοτούν αρκετά χωράφια, στα οποία καλλιεργούνται σιτηρά, αμπέλια και βαμβάκι.

Είδαμε φίδια κοντά στα ρυάκια στα ρείθρα του δρόμου και αγρότες να θερίζουν, φορώντας χλωρά στεφάνια στα κεφάλια τους, για προστασία από τον ήλιο. Τελικά, αφήνοντας τη Σχιστή οδό, στρίψαμε προς τα δεξιά και αρχίσαμε να ακολουθούμε μια ανηφοριά του Παρνασσού, ένα πέρασμα πετρώδες και ανώμαλο, δύσκολο ακόμα και για πεζό.

Προσπεράσαμε το ποτάμι του Πλειστού, που γυρίζει ένα νερόμυλο, και μετά από μια κουραστική διαδρομή πέντε περίπου ωρών, αφιππεύσαμε σε ένα Μοναστήρι της Παναγίας ή Παρθένου Μαρίας. Εκεί βρήκαμε έναν καλόγερο και μια ηλικιωμένη γυναίκα, που μας πρόσφεραν κόκκινο κρασί. Το κατάλυμά μας ήταν στον Πρόναο της εκκλησίας, ο οποίος (υπο)στηριζόταν από σπασμένες και κακοταιριασμένες κολώνες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 66
Η ΙΕΡΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ - ΤΟ ΑΜΦΙΚΤΙΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ - ΤΟ ΜΑΝΤΕΙΟ - Ο ΝΑΟΣ - ΤΑ ΠΛΟΥΤΗ ΤΟΥ - Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ

Οι Δελφοί ήσαν η προεξάρχουσα και διασημότερη πόλη της Φωκίδας. Η ιερότητά των συμπεραίνεται μέσω μιας μακράς διαδοχής αιώνων, (ξεκινώντας) από μια περίοδο εμπλεκόμενη σε μύθους και μυστήριο.

Η επιρροή των θεών του Ιερού τους είχε χειραγωγήσει τα Συμβούλια πόλεων, είχε κατευθύνει στρατιωτικές επιχειρήσεις και είχε αποφανθεί για τη μοίρα βασιλείων. Η αρχαία ιστορία της Ελλάδας είναι πλήρης από τις ενέργειές των και ένας πρώιμος ρυθμιστής της εξουσίας.

Οι δορυφορικές πόλεις ήσαν οι επιμελητές και φύλακες του θεού. Οι αντιπρόσωποί τους συνέθεταν το φημισμένο Αμφικτιονικό Συνέδριο, που κάποτε καθοδηγούσε την Ελλάδα, και το οποίο κάθε Άνοιξη και Φθινόπωρο συγκαλείτο αντίστοιχα στους Δελφούς και στις Θερμοπύλες.

Οι Ρωμαίοι κατάργησαν και αυτό και το Αχαϊκό Συμβούλιο, αλλά και τα δυο κατάφεραν να αναβιώσουν. Ο Παυσανίας που έγραψε κατά τη χριστιανική περίοδο, το 175 μ. Χ., αναφέρει ότι την εποχή εκείνη το Αμφικτιονικό Συνέδριο συνίστατο από τριάντα μέλη. Αυτοί προέδρευαν στους Πυθικούς αγώνες, που τελούνταν κάθε πέντε χρόνια στους Δελφούς και απένειμαν το βραβείο: ένα δάφνινο στεφάνι. Υποτίθεται ότι η μαντική ενέργεια εδρεύει σε ένα βαθύ σπήλαιο, που έχει ένα μικρό και στενό στόμιο, που σύμφωνα με τα λεγόμενα είχε ανακαλυφθεί από γιδοβοσκούς, οι οποίοι περιήλθαν σε έκσταση λόγω των αναθυμιάσεων, που αναδύονταν απ' αυτό και προφήτευαν σαν (να καθοδηγούνταν) από τον Απόλλωνα.



Στη Σχιστή οδό, καθ' οδόν προς Δελφούς.

Πάνω στο χάσμα ήταν τοποθετημένος ένας ψηλός τρίποδας, στολισμένος με δάφνη. Η Πυθία, η ιέρεια, αφού έλουζε όλο της το σώμα, και ειδικότερα τα μαλλιά της, στο παγωμένο νερό της Κασταλίας, ανέβαινε πάνω στον τρίποδα για να δεχτεί τις θεϊκές αναθυμιάσεις. Φορούσε ένα δάφνινο στεφάνι και έσειε ένα ιερό δέντρο, που φύτρωνε παραδίπλα. Ορισμένες φορές μασούσε τα φύλλα (της δάφνης) και η επακολουθούμενη φρενίτιδα μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός αυτό, η δε ένταση των συμπτωμάτων - πιο ήπια ή πιο έντονη - από τη ληφθείσα ποσότητα. Κάποια στιγμή, ο παροξυσμός γινόταν τόσο έντονος, που οι ιερείς και οι ικέτες απομακρύνονταν και την άφηναν μόνη να εκπνεύσει αυτά που, όπως πιστευόταν, προέρχονταν από το θεό. Ο ρόλος της ήταν δυσάρεστος, αλλά εάν αρνιόταν να συμμετάσχει, την έσερναν με τη βία στον τρίποδα.

Η ενδυμασία της κοινωνικής της τάξης ήταν αυτή των παρθένων. Οι κανόνες διέταζαν τη μετριοπάθεια και τη λιτότητα και απαγόρευαν την πολυτέλεια στην αμφίεση. Η εποχή των χρησμών ήταν η Άνοιξη, κατά τη διάρκεια του μήνα που ονομαζόταν Βούσιος, μετά τον οποίο θεωρείτο ότι ο Απόλλωνας επισκεπτόταν τους βωμούς των Υπερβορείων.

Οι Δελφοί, κείμενοι (όχι μόνο) στο κέντρο της Ελλάδας, αλλά και, σύμφωνα με τις θεωρίες της εποχής, στο κέντρο του κόσμου, ήταν σε κατάλληλη τοποθεσία για τη συρροή των πιστών (κι έτσι) ο θεός ευημερούσε στις

επιχειρήσεις του. Οι οικονόμοι και ιερείς του ευωχούνταν από τα πολυάριθμα θύματα, που θυσίαζαν σ' αυτόν, κι έτσι ακόμα και πριν από τον Τρωικό πόλεμο τα πλούτη του ναού του ήσαν παροιμιώδη.

Όπως αναφέρεται, αρχικώς ο ναός του Απόλλωνα ήταν ένα είδος καλύβας καλυμμένης με κλαδιά δάφνης, αλλά σύντομα ο θεός εξασφαλίστηκε με καλύτερο ενδιαίτημα. Ένα πέτρινο οικοδόμημα ανεγέρθηκε από τον Τροφώνιο και τον Αγαμήδη, το οποίο διατηρήθηκε για περίπου εβδομήντα χρόνια και κάηκε εξακόσια τριάντα έξι χρόνια μετά την άλωση της Τροίας και πεντακόσια σαράντα οκτώ πριν τη γέννηση του Χριστού (548 π.Χ.). Μνημονεύεται στον ύμνο του Απόλλωνα, ο οποίος αποδίδεται στον Όμηρο.

Οι Αλκμεωνίδες, μια πλούσια και επιφανής οικογένεια, που είχε εγκαταλείψει την Αθήνα και τον τύραννο Ιππία, υπέγραψε σύμβαση με τους εκπροσώπους (του Ιερού) για την κατασκευή ενός νέου ναού, αλλά (τελικώς) ξεπέρασε τα συμφωνημένα. Η πρόσοψη (του ναού) επενδύθηκε με παριανό μάρμαρο αντί με πωρόλιθο, που τού έμοιαζε σε λευκότητα, αλλά δεν ήταν τόσο βαρύ. Ο αρχιτέκτονας καταγόταν από την Κόρινθο. Αυτός είναι ο ναός που περιγράφεται από τον Παυσανία. Το ανατολικό αέτωμα διακοσμήθηκε με την Άρτεμη, τη Λητώ, τον Απόλλωνα και τις Μούσες. Το δυτικό, με τη δύση του Φοίβου ή του Ήλιου, με το Βάκχο και τις γυναίκες, που ονομάζονταν Θυιάδες. Τα κιονόκρανα ήσαν διακοσμημένα με χρυσό οπλισμό - μικρά σκουτάρια αναρτημένα από τους Αθηναίους, μετά τη μάχη του Μαραθώνα και ασπίδες - λάφυρα από τους Γαλάτες του Βρέννου. Στον πρόναο ήσαν χαραγμένα τα φημισμένα ρητά των επτά σοφών της Ελλάδας.

Υπήρχε ένα ομοίωμα του Ομήρου και στο άδυτο του ναού βρισκόταν ένας βωμός του Ποσειδώνα με αγάλματα των Μοιρών, του Δία και του Απόλλωνα, που επονομάζονταν ηγέτες των Μοιρών. Κοντά στην εστία μπροστά από το βωμό, όπου δολοφονήθηκε ο Νεοπτόλεμος, ο γιος του Αχιλλέα, από ένα ιερέα, στεκόταν η σιδερένια καρέκλα του Πινδάρου.

Στο άδυτο υπήρχε μια επιχρυσωμένη εικόνα του Απόλλωνα. Ο περίβολος ήταν μεγάλης έκτασης και γεμάτος με θησαυροφυλάκια, στα οποία πολλές πόλεις είχαν αφιερώσει δεκάδες πολεμικά λάφυρα, καθώς και με δημόσιες δωρεές που είχαν προσφέρει ένδοξες πόλεις σε διαφορετικές περιόδους. Αποτελούσε το μεγάλο ταμείο της αρχαίας Ελλάδας, στο οποίο είχαν συγκεντρωθεί και τακτοποιηθεί τα επιτεύγματα της γλυπτικής και αγαλματοποιίας, οι θεοί, οι ήρωες και τα επιφανή πρόσωπα.

Το ανάγλυφο της περιοχής συνεισέφερε στην πλήρη έκθεση αυτής της επιβλητικής συνάθροισης. Σύμφωνα με τον Στράβωνα, τα μεγάλα αυτά πλούτη, αν και ιδιοκτησία ενός θεού, δεν ήταν διασφαλισμένα. Έχουν καταγραφεί πολλές προσπάθειες λεηλασίας του Απόλλωνα. Ένεκα μίας τέτοιας υποψίας δολοφονήθηκε ο Νεοπτόλεμος, τη στιγμή που προσέφερε θυσία.

Ο Ξέρξης χώρισε το στράτευμά του στον Πανοπέα και με το κύριο σώμα του προέλασε - διαμέσου της Βοιωτίας - προς την Αττική. Ένα (άλλο) τμήμα (του), προωθήθηκε κατά μήκος της Σχιστής προς Δελφούς, έχοντας τον Παρνασσό στα δεξιά, αλλά κοντά στο Ιερό (του Απόλλωνα) καταλήφθηκε από πανικό και υποχώρησε. Αναφέρεται ότι ο μονάρχης αυτός ήταν τόσο καλά πληροφορημένος, για τα περιεχόμενα του ναού και τις πολυτελείς προσφορές του Αλυάτη και του Κροίσου, όσο ήταν και για τα υπάρχοντα που είχε αφήσει πίσω στο παλάτι του.

Ο θείος θησαυρός κατασχέθηκε από τους Φωκείς υπό τον Φιλόμηλο και (κατα)σπαταλήθηκε στον πολυετή πόλεμο με τους Αμφικτίονες. Οι Γαλάτες βίωσαν την εμπειρία μιας υποδοχής παρόμοιας με (αυτή) των Περσών και πάλι εκδηλώθηκε (ανάμεσά τους) αντίστοιχος τρόμος και δεισιδαιμονία.

Ο Σύλλας, θέλοντας χρήματα για να πληρώσει το στρατό του, έστειλε να δανειστεί από τον ιερό θησαυρό και όταν ο αγγελιαφόρος του προσπάθησε να τον φοβίσει αναφέροντάς του ως θαύμα, ότι είχε ακουστεί ο ήχος μιας άρπας μέσα από το ιερό, ο πρώτος του απάντησε, ότι ήταν σημείο ότι ο θεός χαιρόταν που θα τον εξυπηρετούσε.

Μετά από μία μακρά περίοδο ακμής, η τέχνη του Απόλλωνα, επηρεάστηκε από καταχρήσεις ορισμένων ατόμων, που σχετίζονταν με το Ιερατείο, οι οποίοι καταδικάστηκαν για δωροδοκία και διαφθορά και αμαύρωσαν τη φήμη του εντολέα τους.

Στα χρόνια του Στράβωνα, ο ναός έφτασε σε ακραία φτώχεια, αλλά οι προσφορές που παρέμειναν, ήσαν πολυάριθμες. Ο Απόλλωνας παρέμεινε σιωπηλός, εκτός από ορισμένες - κατά διαστήματα - προσπάθειες να ανακτήσει τη χαμένη του τιμή.

Ο Νέρωνας προσπάθησε να τον ανασύρει από το σπήλαιό του (*«τρόπος του λέγειν»*) με τη βία, σκοτώνοντας άντρες στο στόμιο και μολύνοντάς τον με αίμα, αλλά (ο θεός) παρέμεινε μέσα και δεν σκόπευε να το εγκαταλείψει. Αναφέρεται ότι, μετά από αυτό το γεγονός, ξαναδόθηκαν απαντήσεις από τον Απόλλωνα, αλλά όχι δίχως την υποψία πλαστογραφίας. Ένα μαντείο του Απόλλωνα σε κάποια άλλη περιοχή πληροφόρησε τους συμβούλους, ότι ο θεός δεν θα ανακτούσε πλέον τη φωνή του στους Δελφούς, αλλά θα συνέχιζε να απολαμβάνει τις συνήθεις προσφορές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 67
Η ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ - ΤΟ ΠΡΟΑΥΛΙΟ ΤΟΥ ΝΑΟΥ - Η ΕΞΑΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ - ΤΑ ΕΡΕΙΠΙΑ - ΜΙΑ ΕΠΙΓΡΑΦΗ - ΑΛΛΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ - Η ΚΑΣΤΑΛΙΑ.

Η πόλη των Δελφών έστεκε πάνω σε ένα ψηλό βράχο, με το Μαντείο να δεσπόζει πάνω απ’ αυτήν - και ήταν περιμετρικά δεκάξι στάδια ή δύο μίλια. Η

μεγαλοπρέπεια της τοποθεσίας προκαλούσε τόσο θαυμασμό, όσο και το ίδιο το μεγαλείο του θεού. Δεν υποδουλώθηκε στους Ρωμαίους.

Ο Παυσανίας την έχει περιγράψει: Κοντά στην είσοδο από την πλευρά της Σχιστής (οδού) υπήρχε ένας ερειπωμένος ναός,[...] Ένα τρίτο (κτίσμα) περιείχε μερικά ομοιώματα Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Πέρα απ' αυτά, υπήρχε ο ναός της Αθηνάς, επονομαζόμενης Προναίας, καθώς μετά από το ναό της υπήρχε ο κύριος ναός, αυτός του Απόλλωνα. Εκεί πρόβαλε ο Θεός για να αποκρούσει τους Πέρσες. Κοντά στο ναό της Αθηνάς βρισκόταν το τμήμα του Φύλακος, και το ηρώο ή μνημείο (του). Σύμφωνα με την παράδοση, ήταν το φάντασμά του που είχε εμφανιστεί στους Πέρσες και στους Γαλάτες πάνοπλο, τεράστιο και επιβλητικό. Στο προαύλιο του Γυμνασίου λεγόταν ότι φώλιαζε το αγριογούρουνο, που τραυμάτισε τον Οδυσσέα.

Στρίβοντας από εκεί προς τα αριστερά, και προχωρώντας προς τα κάτω σε απόσταση όχι μεγαλύτερη από τρία στάδια, κάτι λιγότερο από μισό μίλι, φτάνεις σε ένα παραπόταμο του Πλειστού. Προχωρώντας προς τα πάνω προς το ναό του Απόλλωνα, στα δεξιά ήταν τα εύγευστα νερά της Κασταλίας. Τα οικήματα, εντός του ιερού περίβολου του ναού, ο οποίος δέσποζε στην πόλη, έστεκαν σε μια ανηφοριά. Το προαύλιο εντός τού τείχους είχε μεγάλη έκταση και πολλοί δρόμοι είχαν χαραχθεί, με κατεύθυνση προς τα έξω. Λέγεται ότι μία Σίβυλλα είχε ψάλει τις μαντείες της από ένα προεξέχοντα βράχο πάνω από τον Αθηναϊκό πρόναο (Θησαυρός των Αθηναίων).

Βγαίνοντας έξω από το ναό, το τείχος ήταν στα αριστερά, καθώς επίσης και ο τύμβος του Νεοπτόλεμου, στον οποίο οι Δελφιώτες πρόσφεραν σπονδές σε ετήσια βάση. Λίγο πιο ψηλά υπήρχε μια πέτρα, όχι μεγάλη, την οποία περιέχυναν με λάδι καθημερινώς, και πάνω στην οποία κατά τη διάρκεια των γιορτών τοποθετούσαν λευκό μαλλί[1].

Στο δρόμο της επιστροφής προς το ναό βρισκόταν η Κασσοτίδα πηγή και ένας τοίχος με ένα πέρασμα έως αυτήν. Λέγεται ότι το νερό έτρεχε υπογείως, και μέσα στο άδυτο του ναού, για να καταστήσει τις γυναίκες προφήτισσες. Πάνω από την Κασσοτίδα βρισκόταν ένα κτήριο που ονομαζόταν Λέσχη, στο οποίο ο Πολύγνωτος, χρησιμοποιώντας ισόποσα κόπο και ταλέντο απεικόνισε την ιστορία της Τροίας.

Στον ιερό περίβολο υπήρχε ένα θέατρο άξιο μνείας. Πάνω από όλα αυτά βρισκόταν ένα Στάδιο κατασκευασμένο αρχικά από πέτρα Παρνασσού, η οποία στη συνέχεια αντικαταστάθηκε από πεντελικό μάρμαρο, με δαπάνες του

[1] Στους Δελφούς, στο σημείο, που συναντήθηκαν οι δύο αετοί, οι σταλμένοι από το Δία για να προσδιοριστεί το κέντρο του κόσμου, ο ομφαλός της γης: «*λίθος ἐστίν οὐ μέγας καί ἔλαιον ὁσημέραι καταχέουσι*». Παυσανία, Χ 24,6, υπάρχει λίθος, όχι μεγάλος, τον οποίο περιχύνουν καθημερινά με λάδι.

Ηρώδη του Αττικού.

Ο Απόλλωνας, αν και λεηλατήθηκε συχνά, και δεν είχε ούτε χρήματα ούτε αργυρά σκεύη, συνέχιζε να κατέχει ένα ανεκτίμητο θησαυρό προσφορών, που παρέμεναν εντός της αυλής του ιερού του. Ο αριθμός, η ποικιλία και η ομορφιά αυτών των μνημείων ήταν καταπληκτικά. Μερικά ήσαν σεβαστά λόγω της αρχαιότητάς τους και λόγω της περίπτωσης, για την οποία είχαν αφιερωθεί. Οι επιγραφές ήσαν αυθεντικοί κατάλογοι, πλούσιες σε πληροφορίες. Εδώ ο Έλληνας έδειχνε βαθύ ενδιαφέρον, μελετώντας προσεκτικά την εθνική ιστορία και αντικρίζοντας τους φημισμένους συμπατριώτες ή ένδοξους προγόνους του.

Το απόθεμα φαινόταν τόσο ανεξάντλητο, που ακόμα και η διαρπαγή του Νέρωνα, που αφαίρεσε πεντακόσια μπρούντζινα αγάλματα, πιο πολύ προξένησε λύπη (ως γεγονός) παρά έγινε ουσιαστικά αντιληπτή. Τα ιερά θησαυροφυλάκια, αν και άδεια, δρούσαν ως αναμνηστικά ευσέβειας και δόξας των πόλεων, που τα είχαν αναγείρει. Ο Αθηναϊκός Πρόναος [«Θησαυρός των Αθηναίων»] διατήρησε τα έμβολα των πλοίων και τις μπρούντζινες ασπίδες, τρόπαια νίκης από τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Ένα πλήθος αξιοπερίεργων παρέμεναν ανέγγιχτα. Η περιγραφή που κάνει ο Παυσανίας γι' αυτά μπορεί να δώσει μια ιδέα για τον πλούτο της περιοχής, που, παρά τις αλλεπάλληλες μειώσεις, παρέμενε πράγματι καταπληκτικός.

Ο Μέγας Κωνσταντίνος αποδείχτηκε πιο μοιραίος εχθρός του Απόλλωνα και των Δελφών, από ότι ο Σύλλας ή ο Νέρωνας. Αφαίρεσε τους ιερούς τρίποδες για να διακοσμήσει τον Ιππόδρομο της νέας του πόλης. Τους τρίποδες που μαζί με τον Απόλλωνα, με τα αγάλματα των Ελικωνιάδων Μουσών και του φημισμένου Πάνα, αφιερώματα που πρόσφεραν οι ελληνικές πόλεις μετά τον πόλεμο με τους Μήδους, σώζονταν την εποχή που έγραψε ο Σωζομενός την ιστορία του. Αργότερα, ο Ιουλιανός έστειλε τον Ορειβάσιο για να αναστηλώσει το ναό, αλλά ο τελευταίος νουθετήθηκε από ένα χρησμό να παρουσιάσει στον αυτοκράτορα την αξιοθρήνητη κατάσταση της περιοχής. *«Πείτε στο βασιλέα πως έπεσε κατάχαμα το περίτεχνο οίκημα. Ο Φοίβος δεν έχει πια κατοικία, ούτε δάφνη μαντική, ούτε πηγή ομιλούσα (Κασσοτίδα) και το νερό που μιλούσε στέρεψε».* (*"Εἰπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαί πέσε δαίδαλος αὐλᾶν. Οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην, οὐ μάντιδα δάφνην, οὐ παγάν λαλέουσαν. Ἀπέσβετο καί λάλον ὕδωρ".*)

Καθώς πλησιάζαμε στο Μοναστήρι, προσπεράσαμε πολλές σπασμένες σαρκοφάγους ή πέτρινα φέρετρα. Ψηλότερα, στα δεξιά, υπήρχε ένα τετράγωνο ερείπιο με ένα μικρό άνοιγμα πόρτας, που ήταν ίσως το υπόγειο του μνημείου του Φύλακου. Η τοιχοποιία είναι του είδους που ονομάζεται *"μη ισόδομη".* Κάποια ερείπια ναών είναι ορατά - και πάνω απ' αυτά, στην πλαγιά του βουνού, υπάρχουν τάφοι, κόγχες με οριζόντιες κοιλότητες για το σώμα, εκ

των οποίων ορισμένες (είναι) καλυμμένες με πλάκες. Πιο πέρα υπάρχει ένα κοίλωμα λαξευμένο στο βράχο, με μια θέση, προτιθέμενη, καθώς φαίνεται, ως κατάλυμα των ταξιδιωτών, κουρασμένων από το ανώμαλο μονοπάτι και τη μακριά ανηφοριά. Πάνω σ' ένα εξομαλυσμένο κομμάτι είναι χαραγμένος ένας μεγάλος σταυρός. Το Μοναστήρι καταλαμβάνει τη θέση του Γυμνασίου. Παραμένουν ισχυροί τοίχοι αντιστήριξης και άλλα ίχνη ενός σπουδαίου οικοδομήματος. Στον τοίχο της εκκλησίας υπήρχε ένα μάρμαρο με την επιγραφή, ΑΙΑΚΙΔΑ ΧΑΙΡΕ, και (πάνω) σε ένα άλλο, μέσα σε ένα στεφάνι ελιάς:

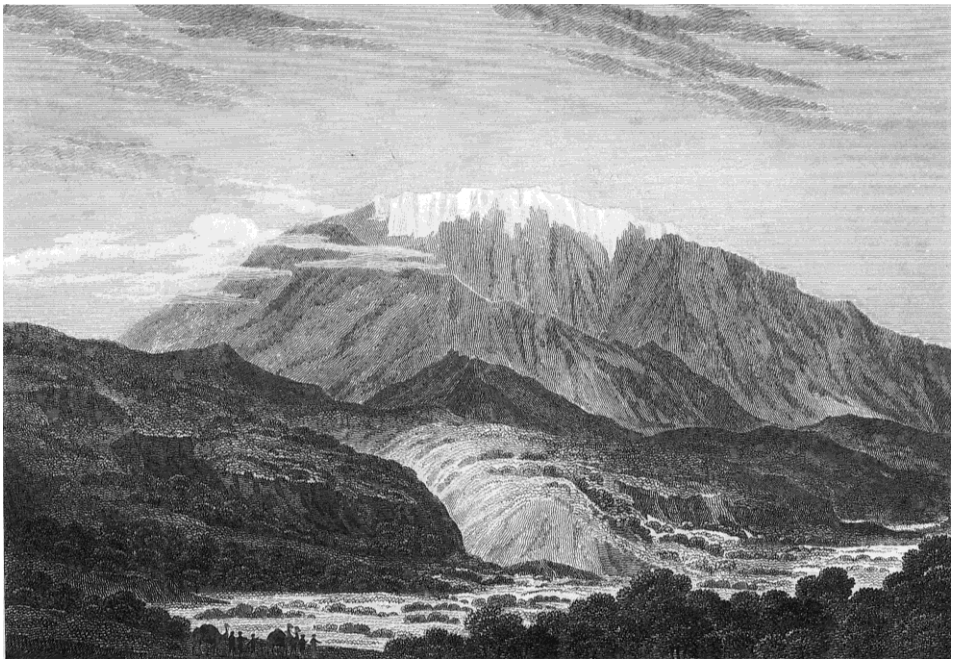
Ο ΔΗΜΟΣ Ο ΑΘΗΝΑΙΟΣ

ΠΥΘΙΟΙΣ

Μέσα στο λιθόστρωτο βρισκόταν μια μεγάλη επιγραφή, με μισοσβησμένα γράμματα. Βρήκαμε επίσης αρκετά αρχιτεκτονικά σπαράγματα.

Το χωριό είναι σε απόσταση. Η Κασταλία είναι στα δεξιά, όπως ανεβαίνεις από το Μοναστήρι, με το νερό να κατεβαίνει από ψηλά και να διασχίζει το δρόμο. Στην ίδια κατεύθυνση συνεχίζει ένας απότομος γκρεμός, πάνω από τον οποίο εξακολουθεί να υψώνεται το βουνό. Το χωριό αποτελείται από λίγες φτωχικές καλύβες Αρβανιτών, που καταλαμβάνουν τη θέση του ναού και του μαντείου. Κάτω απ' αυτό, προς τα νότια, βρίσκεται η εκκλησία του προφήτη Ηλία, με χώρους, τοίχους αντιστήριξης, καμάρες και ερείπια των οικοδομημάτων που κάποτε βρίσκονταν μέσα στον περίβολο. Σ' αυτό το τμήμα, το κοίλωμα του βράχου προσδίδει στην περιοχή ομοιότητα με θέατρο. Στρίβοντας προς τ' αριστερά, προς το άκρο μιας από τις πτέρυγες, συναντάς πάλι τάφους πελεκημένους στο βράχο και μια ημικυκλική εσοχή ή κοιλότητα, με ένα κάθισμα όπως και στην απέναντι πλευρά. Ψηλότερα από το χωριό υπάρχει το κοίλωμα του σταδίου, στο οποίο υπήρχαν μερικά καθίσματα και διασκορπισμένα θραύσματα (αυτών).

Στο χωριό ψάξαμε για ένα κομμάτι τοίχου, από την τοιχοποιία τύπου αργολιθοδομής, από τον οποίο ο κ. Wood είχε αντιγράψει αρκετές επιγραφές. Ανακαλύψαμε μια πέτρα απ' αυτόν, που περιείχε, εκτός των άλλων στίχων, ένα ψήφισμα προς τιμήν ενός Αθηναίου που ζούσε στην Αιτωλία, τον ιερό κήρυκα των Αμφικτιόνων, στον οποίο προσφερόταν ένα δάφνινο στεφάνι από το θεό και ποικίλα προνόμια, ένα εκ των οποίων (ήταν) η προτεραιότητα θέσης στους αγώνες. Τα γράμματα ήσαν ξεκάθαρα αλλά με κενά ανάμεσά τους, με επιφάνεια λευκού χρώματος φαγωμένη από το χρόνο που έμοιαζε με κηρήθρα. Πρόκειται, πιθανόν, για το είδος της πέτρας που ονομάζεται πωρόλιθος. Ένα δείγμα αυτής υπάρχει στη συλλογή των μαρμάρων στην Οξφόρδη. Το απομεινάρι του τοίχου αποτελούσε πιθανόν τμήμα του κεντρικού ναού, που είχε πρόσοψη στο δρόμο από Κασταλία. Πιο ψηλά, μέσα στο χωριό, υπάρχει ένα κομμάτι αρχαίου τοίχου, κρυμμένου κάτω από ένα υπόστεγο, το οποίο και στηρίζει. Η πέτρα είναι καφετιά, τραχιά και συνηθισμένη, πιθανώς



Ο Παρνασσός ‘‘εννιά μίλια από τη Λιβαδειά’’.

μία από αυτές που υπάρχουν στον Παρνασσό. Στη νότια πλευρά υπάρχουν πολλές επιγραφές, με μεγάλα κενά ανάμεσα στα γράμματα, τα οποία είναι αμελώς και αμυδρά χαραγμένα, όλα σχεδόν με την ίδια κατεύθυνση και πολύ δύσκολα για να αντιγραφούν.

Στις επιγραφές αυτές καταγράφεται το εμπόριο των σκλάβων, που είχαν εμπιστευτεί την πράξη της ελευθερίας τους στο θεό, και στις οποίες περιέχεται το συμβόλαιο μεταξύ του Απόλλωνα και των ιδιοκτητών τους, υπό τη μαρτυρία των ιερέων του θεού και ορισμένων αρχόντων. Αυτό το υπόλειμμα ερειπίου φαίνεται να αποτελεί τμήμα του τείχους μπροστά από την Κασσοτίδα, καθώς πάνω από αυτό υπάρχει ακόμα και σήμερα μια βρύση, που προμηθεύει το χωριό με εξαιρετικό νερό, το οποίο πιθανόν προέρχεται από την αρχαία πηγή.

Το νερό της Κασταλίας, από το οποίο θεωρείτο ότι η Πυθία και οι ποιητές, που στιχουργούσαν τις απαντήσεις της, αντλούσαν σημαντικό κομμάτι της έμπνευσής τους, κατέρχεται από μια σχισμή του Παρνασσού. Ο βράχος, ψηλός και απόκρημνος και από τις δύο πλευρές, καταλήγει σε δυο κορυφές, από τις οποίες η μια ονομαζόταν Υάμπεια και είχε στα ριζά της το ιερό τέμενος του Αυτόνομου, ενός τοπικού ήρωα, τόσο φημισμένου όσο και ο Φύλακας. Από αυτόν τον γκρεμό πέταξαν οι Δελφιώτες τον ξακουστό Αίσωπο. Δίπλα στο ποταμάκι, μέσα στη σχισμή, υπάρχουν μικρά σπασμένα σκαλοπάτια που οδηγούν σε ένα σπήλαιο, το οποίο έχει νερό που ίσως κάποτε να έφτανε μέχρι

την οροφή του. Είχαν χαραχθεί αυλακιές και τα ίχνη των εργαλείων είναι ορατά στο βράχο, αλλά το ρεύμα αντί να προμηθεύει μια πηγή, περνάει πλέον πάνω από τη φυσική του κοίτη και τρέχει κάτω σε μια πορεία βαθιού ρέματος, για να συναντήσει τον Πλειστό. Εκεί κοντά, στα ριζά του ανατολικού γκρεμού, υπάρχει μια λεκάνη, με σκαλοπάτια στις παρυφές της, που πιθανόν κάποτε να χρησίμευε ως το λουτρό της Πυθίας. Από πάνω, στην πλαγιά του βουνού, βρίσκεται ένα μικροσκοπικό εκκλησάκι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη, εν μέρει κρυμμένο, λόγω της παρουσίας ενός δέντρου. Πάνω στην πλαγιά υπάρχουν εκσκαφές που μοιάζουν με κοιλώματα. Το νερό είναι διαυγές και υπερβολικά παγωμένο. Επιστρέφοντας από το χωριό το απόγευμα, άρχισα να πλένω τα χέρια μου σ' αυτό, αλλά πάραυτα πάγωσα και με κατέλαβε τέτοιο τρέμουλο, που ήταν αδύνατο να σταθώ ή να περπατήσω χωρίς βοήθεια.

Φτάνοντας στο Μοναστήρι, τυλίχτηκα με ένα ρούχο φοδραρισμένο με ζεστή γούνα, και, πίνοντας άφθονο κρασί ίδρωσα σε απίστευτο βαθμό. Την εποχή λατρείας και θείου δέους του Απόλλωνα ένα τέτοιο συμβάν ενδεχομένως θα είχε επενδυθεί με μια δεισιδαιμονική ερμηνεία. Ίσως η Πυθία, που έκανε μπάνιο σ' αυτό το παγωμένο νερό, εκλάμβανε το ρίγος αυτό ως παρουσία του θεού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 68
ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ - ΤΟ ΚΩΡΥΚΙΟΝ ΑΝΤΡΟΝ - Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥ WHELER ΣΤΟΝ ΠΑΡΝΑΣΣΟ - ΣΧΟΛΙΑ - ΜΕΡΙΚΟΙ ΑΛΒΑΝΟΙ ΦΤΑΝΟΥΝ ΣΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ

Ο Παρνασσός ήταν το δυτικό σύνορο της Φωκίδας και εκτεινόμενος προς τα βόρεια περίπου από το ύψος των Δελφών προς τα βουνά της Οίτης (ξε)χώριζε τους Δυτικούς Λοκρούς, από εκείνους που κατείχαν την ακτή πριν την Εύβοια. Σε εποχές κινδύνου αποτελούσε μια τοποθεσία - καταφύγιο για τους Δελφιώτες. Στον κατακλυσμό, που συνέβη επί Δευκαλίωνος, οι ντόπιοι σώθηκαν πάνω στον Παρνασσό, ακολουθώντας την κραυγή των λύκων. Κατά την εισβολή του Ξέρξη ορισμένοι έστειλαν τις οικογένειές τους στην Αχαΐα, αλλά πολλοί (άλλοι) τις έκρυψαν στο βουνό και στο Κωρύκιον, ένα σπήλαιο για τις Νύμφες.

Ολόκληρος ο Παρνασσός ήταν διάσημος για την ιερότητά του, αλλά το Κωρύκιον [Άντρον] ήταν το πιο ονομαστό από τα καθαγιασμένα σπήλαια και σημεία (του). *«Στο δρόμο προς τις κορυφές του Παρνασσού»,* λέει ο Παυσανίας, *«σε απόσταση σχεδόν εξήντα σταδίων από τους Δελφούς υπάρχει ένα ορειχάλκινο άγαλμα, και από εκεί η ανάβαση προς το Κωρύκιον είναι ευκολότερη και για ένα πεζό αλλά και για τα μουλάρια και τ' άλογα. Απ' όλα τα σπήλαια, που έχω βρεθεί, θεωρώ ότι αυτό είναι το πιο άξιο για επίσκεψη. Στις ακτές, και κοντά στην παραλία, τα σπήλαια είναι αμέτρητα, αλλά μόνο*

ορισμένα εξ' αυτών είναι φημισμένα και στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Το Κωρύκιον Άντρον υπερβαίνει σε μέγεθος εκείνα που έχω μνημονεύσει και το μεγαλύτερο τμήμα του είναι επισκέψιμο χωρίς τη χρήση (τεχνητού) φωτός. Είναι επαρκώς ψηλοτάβανο και έχει νερό, που κάποιο αναβλύζει από το έδαφος, ενώ η μεγαλύτερη ποσότητα προέρχεται από την οροφή, η οποία και απολιθώνεται, έτσι που (τελικά) ο πυθμένας ολόκληρου του σπηλαίου καλύπτεται από ασβεστολιθικούς σταλαγμίτες. Οι κάτοικοι του Παρνασσού το θεωρούσαν αφιερωμένο προς τις Κωρύκιες Νύμφες και ιδιαιτέρως προς τον Πάνα. Η ανάβαση από το σπήλαιο προς την κορυφή του βουνού είναι δύσκολη, ακόμη και για πεζό (άντρα). Οι κορυφές φτάνουν πιο ψηλά από τα σύννεφα και εκεί, κατά τη διάρκεια των ιεροτελεστιών του Βάκχου και του Απόλλωνα οι Θυιάδες έπεφταν σε έκσταση». Αυτά τα μανιώδη όργιά τους επαναλαμβάνονταν σε ετήσια βάση.

Ο Wheler και η συντροφιά του ανέβηκαν στον Παρνασσό από τους Δελφούς, ορισμένοι από αυτούς έφιπποι, από ένα μονοπάτι μεταξύ του Σταδίου και των ρωγμών του βουνού. Στο βράχο υπήρχαν λαξευμένα σκαλοπάτια, με ένα ευθύγραμμο κανάλι, ίσως αγωγό νερού. Μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα, και μετά από πολλές στροφές κατέκτησαν την κορυφή, και εισερχόμενοι σε μια πεδιάδα έστριψαν προς τα δεξιά, προς τις κορυφές της Κασταλίας, οι οποίες χωρίζονται από βαθιούς γκρεμούς. Απ' αυτό το ύψωμα απόλαυσαν μια έξοχη θέα του Κορινθιακού κόλπου και της ακτής, η Κίρφι απλωνόταν στα πόδια τους σαν πεδιάδα, οριοθετημένη στα ανατολικά από τον κόλπο των Άσπρων Σπιτιών και στα δυτικά από αυτόν των Σαλώνων. Μερικοί τσοπάνηδες είχαν τις καλύβες τους εκεί. Η συντροφιά επέστρεψε στο δρόμο, που είχε εγκαταλείψει, και διέσχισε ένα λόφο καλυμμένο με έλατα και χιόνι.

Στα αριστερά τους υπήρχε μία λίμνη και πέρα από αυτή μια κορυφή, εξαιρετικά ψηλή και λευκή λόγω του χιονιού. Ταξίδεψαν προς τους πρόποδές της διαμέσου μιας κοιλάδας έκτασης τεσσάρων ή πέντε μιλίων και ξεκουράστηκαν κοντά σε μια πηγή με άφθονα νερά, που ονομάζεται Δροσονίγκος [Τριζινίκος]. Ο χείμαρρος, που ανάβλυζε εκεί, είχε διάμετρο ενός ποδιού και έφτανε σχεδόν στο ίδιο ύψος πάνω από την επιφάνεια του εδάφους. Έρρεε μέσα στη λίμνη, που βρίσκεται σε απόσταση περίπου ενός τετάρτου του μιλίου προς τα νοτιοανατολικά. Δεν βρήκαν το Κωρύκιον [Άντρον] ούτε προχώρησαν πιο πέρα, αλλά, έχοντας τη λίμνη στα δεξιά τους, έφτασαν πάλι στην άκρη του βουνού και κατέβηκαν μέσω ενός απότομου και επικίνδυνου μονοπατιού στη Ράχοβα, ένα χωριό τέσσερα ή πέντε μίλια ανατολικά των Δελφών.

Σύμφωνα με το Wheler, κανένα βουνό στην Ελλάδα δεν ήταν ψηλότερο από τον Παρνασσό, ο οποίος δεν υπολείπεται σε ύψος από το βουνό Cenis στις Άλπεις και πίστευε ότι, εάν αποσυνδεόταν από την οροσειρά, θα διακρινόταν

από απόσταση μεγαλύτερη ακόμα και από τον Άθω. Το ύψος των κορυφών βαίνει συνεχώς αυξανόμενο, καθώς κάθε νέα χιονόπτωση έρχεται να προστεθεί στο αιώνιο σωρό, ενώ ο ήλιος μόλις που καταφέρνει να λιώσει τις επιφανειακές στρώσεις του χιονιού. Η Κασταλία, ο Πλειστός και αμέτρητες πηγές τροφοδοτούνται - κάποιες από αυτές αόρατα - από τις λίμνες και τις δεξαμενές, οι οποίες - εάν δεν υπήρχαν αυτοί οι οχετοί και οι υπόγειες διέξοδοι - θα υπερχείλιζαν, ειδικότερα μετά από έντονες βροχοπτώσεις και μετά από το λιώσιμο του χιονιού, τόσο που θα πλημμύριζαν τις κοιλάδες και θα έρρεαν από τις κορυφές των βράχων προς τους Δελφούς, προκαλώντας εκτεταμένη πλημμύρα, παρόμοια με τον εικαζόμενο κατακλυσμό του Δευκαλίωνα.

Σκοπεύαμε να ανεβούμε τον Παρνασσό, ελπίζοντας να ανακαλύψουμε το Κωρύκιον Άντρον, αλλά προτού φτάσουμε στους Δελφούς, έφτασαν στο Μοναστήρι δεκαεπτά Αλβανοί, οι οποίοι ανήκαν σε μια φρουρά που περιπολούσε τους δρόμους. Ήσαν ρωμαλέοι, βρώμικοι, αγροίκοι, με τα μαλλιά τους σε μικρές πλεξίδες ως τους ώμους. Το βραδάκι έψησαν ένα αρνί και ο καπετάνιος (τους), μας προσκάλεσε να λάβουμε μέρος, και την ώρα που προσπαθούσαμε να βρούμε μια δικαιολογία, μας πρόσφερε ένα κομμάτι κρέας. Αφού έφαγαν κατά ομάδες, συνέχισαν το άγριο τραγούδι τους και το χορό μέχρι αργά. (Στη συνέχεια) κοιμήθηκαν καταγής, καθένας αγκαλιά με τα όπλα του και μερικοί πολύ πιο κοντά μας από ότι θα θέλαμε. Ο Σουλτάνος Μουράτ, στα 1447, ανάγκασε πολλούς από το έθνος τους να αλλαξοπιστήσουν και να μετατρέψουν τις εκκλησίες της Αλβανίας σε τζαμιά. Η συγκεκριμένη ομάδα ήσαν Μωαμεθανοί, απόγονοι προσηλυτισμένων Χριστιανών. Μας φάνηκαν τόσο μεθυσμένοι και καβγατζήδες, παραδομένοι σε απεχθείς φαυλότητες και τόσο επικίνδυνοι, όσο κι οι ληστές, εναντίον των οποίων είχαν εκμισθωθεί. Δεν μας άρεσε καθόλου η συναναστροφή μαζί τους και εγκαταλείψαμε την εκδρομή μας που σκοπεύαμε προς αναζήτηση του σπηλαίου, καθώς μας φάνηκε πιο συνετό να αναχωρήσουμε ξαφνικά για το λιμάνι των Σαλώνων, στο οποίο - όπως μας ενημέρωσε ένας ναύτης - το μπάρκο μας ήταν ήδη αγκυροβολημένο.



Δελφοί - Οβολός (Α΄- Β΄ όψη).

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

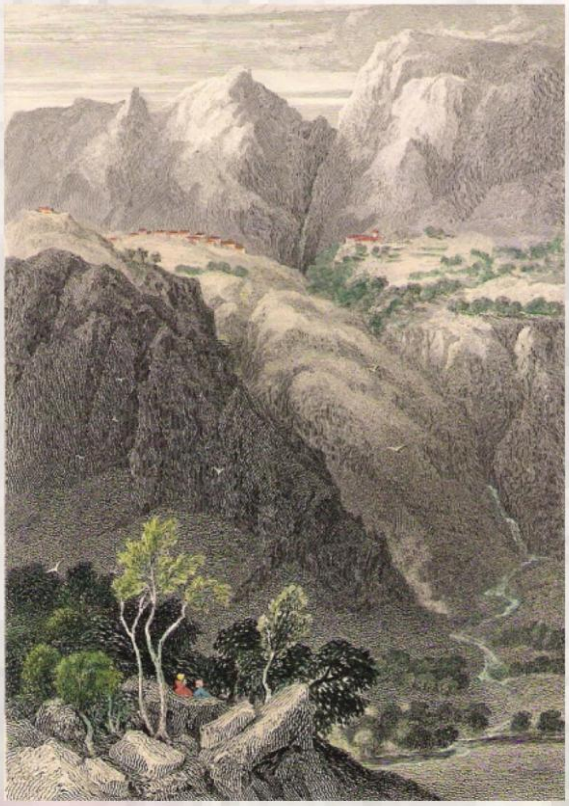
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(3ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

9. A. F. STURTZENBECKER

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Adolf Frederik Sturtzenbecker** γεννήθηκε στο κτήμα Lanna, στο Slitehamn (στο νησί Gotland) της Σουηδίας, την 24η Νοεμβρίου του 1757. Μετά από το σχολείο, στο Visby, σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Ουψάλας και το 1776 παρουσιάζει το διδακτορικό του υπό την προεδρία του J. P. Sleincour. Ο τίτλος της διατριβής του ήταν: *«De damno et utilitate pecuniarum» («Το κακό και το όφελος των αγαθών»*. Τέσσερα χρόνια αργότερα, γίνεται πάστορας στην Επισκοπή του Visby. Φαινόταν το μέλλον του να τον προσδιορίζει για την ήσυχη ζωή του πάστορα στην ύπαιθρο, όταν μια ριζοσπαστική αλλαγή ήρθε να διαταράξει τη ροή της ζωής του.

Ο πάστορας της Σουηδικής Αποστολής στην Κωνσταντινούπολη, C. P. Blomberg, ζήτησε να γυρίσει στην χώρα του, όταν ο φίλος του, ο διάσημος ανατολιστής J. J. Bjornstahl, πέθανε στη Θεσσαλονίκη, κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού του για μελέτες στη Θεσσαλία. Ο αρχιεπίσκοπος C. J. Menander πρότεινε τότε στον νεαρό Sturtzenbecker να διαδεχτεί τον Blomberg.

Ο Sturtzenbecker δέχτηκε με χαρά την πρόταση που θα του επέτρεπε να φύγει για το εξωτερικό και να συμπληρώσει τις γνώσεις του στις ανατολικές γλώσσες. Φεύγει απ' τη Στοκχόλμη την 17η Ιουνίου του 1780 και φτάνει την 18η Νοεμβρίου στην πρωτεύουσα της Τουρκίας. Παράλληλα με τα καθήκοντά του, που δεν τον απασχολούσαν πολύ, ο Sturtzenbecker, σπουδάζει τα Τουρκικά, τα Αραβικά και τα Περσικά και φαίνεται ότι απέκτησε σοβαρές γνώσεις σ' αυτές τις γλώσσες. Ο αριθμός των ενοριτών του λιγόστευε και η παρουσία του στην Κωνσταντινούπολη δεν ήταν απολύτως αναγκαία.

Ο Sturtzenbecker ζήτησε από τον υπουργό G. J. Heidenstam, που αντιπροσώπευε τη Σουηδία στην Οθωμανική Αυλή, την άδεια να κάνει ένα ταξίδι στην Ανατολή. Του δόθηκε η άδεια. Όμως, ήθελε πρώτα να επισκεφθεί την Ελλάδα, γιατί η δύστυχη περιπέτεια του Bjornstahl είχε κάνει διάσημη τη χώρα που για τους Σουηδούς, εκείνη την εποχή, ήταν μια *«άγνωστη γη»*, γνωστή μόνο από τις περιγραφές των ξένων.

Ο Sturtzenbecker έφυγε από την Κωνσταντινούπολη την 5η Φεβρουαρίου του 1784, μ' ένα βενετσιάνικο πλοίο. Έφτασε στη Θεσσαλονίκη, όπου έμεινε δυο εβδομάδες, επισκεπτόμενος τα μνημεία και κάνοντας τις τελευταίες ετοιμασίες για το ταξίδι του στην ενδοχώρα. Από την Κωνσταντινούπολη, ήταν ήδη εφοδιασμένος με φιρμάνι και συστατικές επιστολές. Είχε πάρει μαζί του τα απαραίτητα τοπογραφικά βιβλία.

Στο έργο του A.F. Buching: *«Neue Erdeschreibung»* είχε βρει το γενικό προσανατολισμό που του ήταν αναγκαίος. Μάλλον είναι το ταξίδι του Bjornstahl, του οποίου το πέμπτο μέρος είχε δημοσιευτεί το 1783, από το

οποίο δανείστηκε τις γνώσεις του για τη Θεσσαλία. Για την Κεντρική Ελλάδα, σίγουρα αναφέρθηκε στο έργο του Richard Pococke: *«Description of the East and some other countries».* Είναι κυρίως τότε που ταξίδευε στην κοιλάδα του Σπερχειού, που ο Sturtzenbecker εξέφερε διαφορετικές ιδέες απ' εκείνες του Pococke.

Μετά που πέρασε στην Οίτη, μελετά σοβαρά την Περιήγηση του Παυσανία σε ό,τι αφορά την αρχαιότητα και τις περιγραφές του Spon και Wheler για τη σύγχρονη εποχή. Ντυμένος σαν Τούρκος, ο Sturtzenbecker αφήνει τη Θεσσαλονίκη την 11η Μαρτίου. Διασχίζει τη Μακεδονία περνώντας από τη Βέροια και την Κατερίνη, συνεχίζει από την κοιλάδα των Τεμπών μέχρι Λάρισα. Παντού παίρνει σημειώσεις με μεγάλο ζήλο αλλά, προπάντων, είναι οι βιβλιοθήκες των Μοναστηριών που τραβάνε την προσοχή του.

Στο Λιτόχωρο, στους πρόποδες του Ολύμπου, εκεί που ο Bjornstahl αρρώστησε, δεν μένει παρά μόνο λίγο. Η πόλη της Λάρισας είναι σχεδόν αποκλειστικά τουρκική. Δεν του προσφέρει μεγάλο ενδιαφέρον και μετά από μια μέρα, την 26η Μαρτίου, εξακολουθεί το δρόμο του προς τα δυτικά. Στα Τρίκαλα συναντάει τον αρχιεπίσκοπο Αμβρόσιο, πολυμαθή, που τον εκτίμησε πολύ ο Bjornstahl και για τον οποίο ο Sturtzenbecker γράφει: *«Κατά τη γνώμη μου, είναι ο πιο πολυμαθής Έλληνας της Ανατολής»*.

Από την 29η Μαρτίου έως την 5η Απριλίου ερευνά τις βιβλιοθήκες των γνωστών μοναστηριών των Μετεώρων. Σε μερικές Μονές καταγράφει, περιληπτικά, τις συλλογές και σε μια απ' αυτές μπόρεσε να αποκτήσει και χειρόγραφα: Ένα (1) της Καινής Διαθήκης, ένα (1) των τεσσάρων Ευαγγελιστών και ένα (1) των Ψαλμών. Αφιερώνει μια εβδομάδα στη βιβλιοθήκη της Μονής του Δουσίκου κοντά στην Πόρτα Τρικάλων, κι έπειτα την 14η Απριλίου πηγαίνει στα Τρίκαλα.

Πέντε μέρες αργότερα, επιχειρεί το δύσκολο ταξίδι των Ιωαννίνων, περνώντας από την Πίνδο. Από τα Ιωάννινα, πηγαίνει στην Άρτα και στην Πρέβεζα, ύστερα κατευθύνεται ανατολικά. Χωρίς να ξαναπεράσει από τα Ιωάννινα, φτάνει στο Μέτσοβο και συνεχίζει, νότια της Καλαμπάκας και των Τρικάλων, μέχρι την Καρδίτσα. Εκεί κάποιοι Τούρκοι στρατιώτες τον συλλαμβάνουν, τον πάνε στον Καδή, αλλά ελευθερώνεται αμέσως και φτάνει στα ασήμαντα Φάρσαλα.

Περνώντας από το Δομοκό, φτάνει στη Λαμία, την 16η Μαΐου. Τρεις μέρες μετά βρίσκεται στις Θερμοπύλες όπου ασχολείται, εντατικά, με την τοπογραφία της περιοχής. Έπειτα, ανεβαίνει στην Οίτη και ακολουθεί την κοιλάδα του Κηφισού μέχρι τη Λιβαδειά που για ένα μικρό διάστημα θα γίνει το *«στρατηγείο του».* Την 27η Μαΐου μελετά επιγραφές. Δυο μέρες αργότερα είναι έτοιμος για μια καινούργια πορεία, που θα τον οδηγήσει στον Όσιο Λουκά, στους Δελφούς και στην Άμφισσα. Την 7η Ιουνίου επιστρέφει στη

Λιβαδειά. Η αρρώστια τον εμποδίζει να συνεχίσει, και πεθαίνει στην Λιβαδειά την 14η Ιουνίου του 1784. Το ημερολόγιο του άτυχου ταξιδιώτη βρίσκεται σήμερα στο Πανεπιστήμιο της Ουψάλας. Το είχε περισώσει μετά το θάνατό του περιηγητή, ο άρχοντας της Λιβαδειάς Σπυρίδων Στάμου.

Οι δυο Σουηδοί Bjornstahl και Sturtzenbecker ξεχωρίζουν ανάμεσα σε όλους τους ξένους, που περιηγήθηκαν την Ελλάδα κατά το ΙΗ΄ αιώνα, όχι μόνο γιατί άφησαν την ύστατη πνοή τους σ' αυτόν τον τόπο, αλλά κυρίως για το ερευνητικό πάθος, την απροκατάληπτη στάση απέναντι στους Έλληνες και το υψηλό ήθος τους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι και δυο άλλοι Σουηδοί, προηγούμενοι των Bjornstahl και Sturtzenbecker, συγκεκριμένα οι Michael Olofson Eneman και Fredrik Hasselquist πέθαναν κατά το χρόνο του ταξιδιού τους στην Ελλάδα.

Σχόλια

Ο **Sturtzenbecker** φτάνει στην Αράχοβα στις 3 Ιουνίου του 1784 και διανυκτερεύει. Έχει λοιπόν όλο τον απαραίτητο χρόνο να δει και να μάθει για το χωριό, γι' αυτό και οι πληροφορίες του είναι σημαντικές. Έτσι, μαθαίνουμε για την Αράχοβα ότι :

1) Είχε διακόσια πενήντα (250) σπίτια (άρα κατά την εκτίμησή μας περίπου 250 * 5 = 1.250 κατοίκους).

2) Οι κάτοικοι ήσαν όλοι Έλληνες.

3) Δεν υπήρχαν ούτε Αρβανίτες κάτοικοι ούτε Τούρκος διοικητής, όπως στα χρόνια του Wheler.

4) Είχε τριάντα τέσσερις (34) εκκλησίες μικρές και μεγάλες (εννοείται ότι συμπεριλαμβάνονταν και τα ξωκκλήσια), με κυριότερη από όλες αυτές την εκκλησία της Παναγίας.

5) Δεν υπήρχαν πια τα αρχαία θραύσματα, που είχαν εντοπίσει οι Spon και Wheler, στην εκκλησία του Αϊ-Γιώργη.

6) Στην εκκλησία του Αϊ-Νικόλα είδε ενσωματωμένες μεγάλες πέτρες που προέρχονταν από αρχαία μνημεία.

Όταν έφτασε στους Δελφούς την 4η Ιουνίου, διανυκτέρευσε επίσης και εκεί μια βραδιά. Αφού περιεργάστηκε το χωριό και τον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο, ανέβηκε στον Παρνασσό μέχρι και την πηγή Δροσενίγκο (Τριζινίκο) αναζητώντας το Κωρύκιον Άντρον, όπως και οι προηγούμενοί του περιηγητές. Δεν μπόρεσε όμως να εντοπίσει το σπήλαιο αυτό. Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι ο Δελφιώτης συνοδός του αγνοούσε παντελώς την ύπαρξη μεγάλου σπηλαίου στον Παρνασσό, πράγμα που αποδεικνύει ότι το Κωρύκιον Άντρον (Σαρανταύλι για τους ντόπιους) ανήκε από πολύ παλιά στη δικαιοδοσία των Αραχοβιτών.

Στην περιήγησή του στους Δελφούς είχε ως οδηγούς τις αναφορές τόσο του

Παυσανία όσο και των Spon, Wheler και Chandler. Παρόλα αυτά δεν μπόρεσε να έχει ξεκάθαρη θέση για διάφορες αρχαίες τοποθεσίες. Σίγουρα έκανε πολύ πιο συστηματική δουλειά σε σχέση με τους προηγούμενους επισκέπτες, αναφορικά με την ανίχνευση και καταγραφή αρχαίων επιγραφών.

Ως ιερέας, ήταν ιδιαίτερα αυστηρός κριτής του Μοναστηριού *"Παναγίας"* των Δελφών και των εκεί μοναχών. Δεν διστάζει να αποκαλέσει το Μοναστήρι αυτό άθλιο για την κατάστασή του, και τους εκεί μοναχούς αγράμματους, που το μόνο που ξέρουν είναι να τρώνε, να πίνουν, να κοιμούνται, να κάνουν το σταυρό τους και να μουρμουρίζουν προσευχές.

Για το χωρίο Καστρί (Δελφούς) δίνει τις πληροφορίες ότι:

1)Μοιάζει εγκαταλελειμμένο, έχει μόνο τριάντα (30) σπίτια και όχι διακόσια, που ανέφερε κάποτε ο Wheler, και υπάρχουν πολλά ερείπια σπιτιών.

2)Έχει πέντε εκκλησίες και ένα τζαμί.

3)Δεν παράγει κρασί και καπνό παρά μόνο λίγο βαμβάκι, το απαραίτητο λάδι και σιτάρι.

4)Ο Τούρκος αφέντης του χωριού είναι φιλόξενος και μάλιστα εξαδάκτυλος!

Μας προβληματίζει η πληροφορία του Sturzenbecker για τη δυσμενή κατάσταση του χωριού των Δελφών σε σχέση με εκείνη στα χρόνια της άφιξης του περιηγητή Wheler. Ποιοι να ήταν άραγε οι λόγοι παρακμής του χωριού; Ίσως κάποιος ισχυρός σεισμός που θα γκρέμισε τα σπίτια και πιθανόν να είχε πολλά θύματα, δεν αποκλείονται όμως και οι καταστροφές από τους Τούρκους.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Les Recherches de A. F. Sturtzenbecker a Delphes et dans les environs, en 1784"*, Cristian Callmer, 1948.**

Ο **Sturtzenbecker** φεύγει από την Λιβαδειά την 29η Μαΐου. Την ίδια μέρα φτάνει στο Δίστομο, όπου παρίσταται ειδικά σ' ένα ελληνικό γάμο. Δυο μέρες αργότερα πηγαίνει μέχρι το ενδιαφέρον Μοναστήρι του Οσίου Λουκά και το μελετά λεπτομερώς. Από εκεί, επιστρέφει στο Δίστομο κι έπειτα συνεχίζει ως την Αράχοβα, χωριό που βρίσκεται ανατολικά των Δελφών. Και τώρα, αφήνουμε το λόγο στον Sturtzenbecker.

[…] «Αυτό το χωριό είναι σημαντικό και περιλαμβάνει 250 σπίτια όλα κατοικημένα από Έλληνες. Κανένας Τούρκος δεν διοικεί πια εδώ, όπως την εποχή του Wheler, και οι Αλβανοί δεν μπορούν πια να μένουν στην περιοχή.

Τους θεωρούν ξένους σ' όλη τη χώρα από το έτος 1780, όταν σφάχτηκε μεγάλος αριθμός και εκδιώχτηκαν από το Μοριά[1].

Το χωριό είναι χτισμένο στην πλαγιά της Λιάκουρας, σε αρκετά μεγάλο υψόμετρο με αποτέλεσμα ο χειμώνας να είναι σκληρός και η ατμόσφαιρα συνεχώς ψυχρή. Υπάρχουν 34 εκκλησίες μεγάλες και μικρές, των οποίων η κύρια είναι η Παναγία. Άδικα προσπαθούσα να βρω στο χωριό ίχνη από αρχαιότητα, ειδικά τους μαρμαρένιους στύλους και τα κιονόκρανα Κορινθιακού τύπου, που είχε βρει ο Wheler.

Με διαβεβαίωσαν ότι δεν υπήρχαν σε καμία εκκλησία. Ο Wheler απέκρουσε τον κύριο Spon που ισχυριζόταν ότι εδώ ήταν η θέση της Αμβρύσσου. Αυτό που ενισχύει τη θεωρία του Wheler είναι ότι, αφενός η τοποθεσία του χωριού σε μια πλαγιά κάνει αδύνατη την ύπαρξη ενός Κάστρου, πράγμα που πίστευαν πριν με βάση τις διαβεβαιώσεις του Παυσανία που λέει ότι η απόσταση ανάμεσα στην Άμβρυσσο και την Στείριδα ήταν 60 στάδια, αφετέρου το γεγονός ότι η Άμβρυσσος δεν αναφέρεται στο δρόμο που πηγαίνει από τη Βοιωτία στους Δελφούς και στη Φωκίδα, αλλά μόνο σ' εκείνο που από τη Χαιρώνεια πάει έως τη Δαύλεια. Αλλά ο Wheler μάλλον μάντευε σωστά, όταν πίστευε ότι η πόλη Κυπάρισσος βρισκόταν εδώ ή στη γύρω περιοχή, διότι ο Όμηρος μιλάει έτσι για το μέρος αυτό: «Οἱ Κυπάρισσον ἔχον…».

Ωστόσο, αυτό το σημείο έχει τόσο λίγη σημασία για την ιστορία της αρχαιότητας, που δεν αξίζει να ψάξουμε για να μάθουμε, εάν η Αράχοβα είναι η αρχαία Κυπάρισσος, αφού μάλιστα δεν μπορούμε να εκφέρουμε καμία γνώμη με σιγουριά. Ξέρουμε όμως ότι δεν υπάρχει κανένα κυπαρίσσι εδώ, ούτε στη γύρω περιοχή.

Έμεινα στο σπίτι του αρχηγού (Δημάρχου) του χωριού, έχοντας μαζί μου συστατικές επιστολές από τον κύριο Σπυριδάκη από τη Λιβαδειά. Το χωριό παράγει ένα εξαιρετικό κρασί και σε μια εκκλησία, τον Άγιο Νικόλαο - όνομα κοινό σε αρκετές εκκλησίες εδώ - βλέπουμε κάποιες μεγάλες πέτρες, αναμνήσεις των αρχαίων μνημείων.

Νωρίς το επόμενο πρωί, την 4η Ιουνίου, έφυγα με το άλογο, συνοδευόμενος από τέσσερις οπλισμένους άνδρες, που έπρεπε να με οδηγήσουν στο χωριό Καστρί, το οποίο υποθέτουμε ότι είναι οι αρχαίοι Δελφοί, κάποτε η πιο σημαντική και η πιο διάσημη πόλη της Φωκίδας.

Ήταν μια πόλη της οποίας η συγκρότηση χρονολογείται στους αρχαιοτάτους χρόνους που χάνονται μέσα στο σκοτάδι και στους μύθους, διαπερνώντας τους

[1] Το 1779 ο Σουλτάνος έδωσε τη διαταγή να επιβάλει την τάξη στην Πελοπόννησο στον Καπετάν Χασάν Πασά, που νίκησε τους Αλβανούς στην Τρίπολη. (G. FINLAY, «*A History of Greece*, 5, 1877, p 264-265 ».

αιώνες, και των οποίων Δελφών η δύναμη εμψυχώνει όλη την ιστορία της αρχαίας Ελλάδας, ως μια πρόωρη διάκριση της εκτίμησης, που την περιέβαλε».

Ύστερα ακολουθεί μια μεγάλη περίληψη της περιγραφής των Δελφών του Παυσανία. Ο Sturtzenbecker εμπνέεται από την ανάλογη περίληψη του Chandler, αλλά δίνει περισσότερες λεπτομέρειες. Προσθέτει μερικές σημειώσεις για την ιστορία των Δελφών, πιθανόν παρμένες από τον Chandler. Άλλες λεπτομέρειες όμως τις βρήκε μάλλον σε κάποιο βιβλίο ιστορίας της αρχαιότητας. Δεν θέλουμε να εμβαθύνουμε στο πρόβλημα των πηγών. Καλύτερα να ακούσουμε τον Sturtzenbecker να μας διηγηθεί τι είδε στους Δελφούς.

« Οι Δελφοί δεν έχουν πια τίποτα από την παλιά τους αίγλη. Έχασαν έως και το όνομά τους. Πάνω στα ερείπια αυτής της πόλης, τόσο υπερήφανης κάποτε, υψώνεται σήμερα ένα μικρό χωριό που αποτελείται από περίπου 30 σπίτια κατοικημένα από Έλληνες υποταγμένους στις διαταγές του Μουσταφά Μπαφά, σπαχή που κατέχει το χωριό ως τιμαριούχος.

Το χωριό ονομάζεται τώρα «Καστρί» και περιέχει ένα μικρό και άθλιο Μοναστήρι που λέγεται «Παναγία». Πάντως, τα ερείπια καταδεικνύουν το περασμένο μεγαλείο της πόλης και το κύρος της. Θα τα περιγράψω με τη σειρά κατά την οποία παρουσιάζονται, όταν προχωράμε από ανατολικά προς τα δυτικά και θα βασιστώ στην περιγραφή του Παυσανία. Σε μια και μισή ώρα διαδρομής από την Αράχοβα, στην έσχατη άκρη της πλαγιάς του Παρνασσού - λέγεται ακόμα και Λιάκουρα - ανακαλύψαμε χωρίς δυσκολία τα υπολείμματα της καταστραμμένης πόλης.

Έχω ήδη πει ότι ο δρόμος που περνάει από την Αράχοβα δεν είναι αυτός που ονομαζόταν παλιά «Σχιστή», ο οποίος περνώντας πιο κάτω, οδηγεί από τη Λιβαδειά ως τα Σάλωνα. Δεν χρειάστηκε να ψάξω τους τέσσερις (4) ναούς που αναφέρει ο Παυσανίας, ούτε τον τάφο του Φύλακου, που ήταν κοντά στο ναό της Αθηνάς Προναίας, παρ' όλο που ο Chandler τον μπερδεύει μ' ένα τετράγωνο κτήριο που παρατήρησα, γιατί βρισκόταν σ' ένα τέταρτο με τα πόδια από την Κασταλία Πηγή, αντίθετα με τα λεγόμενα του Παυσανία. Ήταν φτιαγμένο από αρκετά μεγάλες πέτρες και οι τοίχοι του ορθώνονται ακόμα τέσσερις πήχεις πάνω από το έδαφος. Επί πλέον είχε μια πύλη και η οικοδόμησή του ήταν του είδους που ονομάζεται «incertum», χοντροκομμένη και χωρίς διακόσμηση.

Κοντά στην πύλη βρίσκονταν δυο σαρκοφάγοι - πέτρινα φέρετρα - με πλάτος μια και μισή πήχη, μήκος τέσσερις πήχες και ύψος μία, αλλά και οι δυο ήταν σπασμένες σε μια άκρη τους. Ολόγυρα, και κυρίως κάτω από την πλαγιά, το έδαφος ήταν σκεπασμένο από μεγάλη ποσότητα λιθαριών, που πιθανόν είχαν χρησιμεύσει στο χτίσιμο τοίχων και σε πολλά σημεία βλέπαμε στη γη θεμέλια σπιτιών ή τοίχων.

Ο Παρνασσός, η πλαγιά του οποίου ήταν κάποτε απότομη και σκεπασμένη από χώμα - πολύ πιο πάνω από αυτόν τον υψωμένο δρόμο - έφτανε επίσης μέχρι το δρόμο, έως ένα κάθετο βράχο που σχηματίζει το ανατολικό μέρος της κορυφής, που άλλοτε ονομαζόταν Υάμπεια. Ακριβώς δίπλα στο δρόμο, μπορούσαμε να διακρίνουμε κοιλώματα, λαξευμένα όχι για αγάλματα, αλλά μάλλον για την εναπόθεση νεκρών. Όπως λέει ο Chandler, προφανώς στους Δελφούς να ενταφίαζαν τους νεκρούς ορθίως (και είδα πολλά παρόμοια κοιλώματα στο βουνό κοντά στη Λιβαδειά), όμως, για τέτοια ανάγκη, τα κοιλώματα αυτά δεν ήταν αρκετά ψηλά. Προς τούτο, μάλλον, χρησιμοποιούσαν κάποιες σπηλιές βαθιά λαξευμένες μέσα στο βράχο που τις βλέπουμε ακόμα. Αλλά ο μεγάλος αριθμός των μακρόστενων κοιλωμάτων με βάθος λιγότερο από μισό πήχη, μ' έκανε να σκεφτώ ότι σ' αυτό το μέρος έπρεπε να βρίσκονται, στηριζόμενοι πάνω στο βουνό, οι τέσσερις ναοί που αναφέρει ο Παυσανίας, ο ένας δίπλα στον άλλο αρχίζοντας από τα πέριξ της πόλεως.

Είδα ένα σημείο περιτριγυρισμένο από τέτοια κοιλώματα, με το ένα να αγγίζει σχεδόν το άλλο και αυτό μου επιβεβαίωσε τη γνώμη ότι, εκεί τουλάχιστον, έπρεπε να υπάρχει ένας ναός. Ήταν ακριβώς στη μισή διαδρομή από το Μοναστήρι της Παναγίας έως την Κασταλία Πηγή. Το σημείο αυτό χώριζε από το βουνό, είχε ισοπεδωθεί λίγο, ήταν κάθετα υπερυψωμένο κατά τέσσερις (4) πήχεις και με πλάτος πέντε (5) πήχεις. Είχε όλα τα είδη στολιδιών, λεπτοσκαλισμένα, που έμοιαζαν με τριαντάφυλλα κτλ.

Στο δρόμο που πάει από το Μοναστήρι έως το χωριό, όχι μακριά, ανατολικά της Κασταλίας Πηγής, βρίσκεται ένα σημείο παρόμοια ισοπεδωμένο, αλλά όχι κάθετο, και με μια κλίση όχι προς τα έξω, αλλά προς τα μέσα και πάνω στο οποίο ήταν ορατός από παντού ένας μεγάλος σταυρός σκαλισμένος στην πέτρα. Ο δρόμος περνάει τώρα κατά μήκος του βουνού. Είναι πιθανόν να μην ήταν έτσι στην εποχή του μεγαλείου των Δελφών, προπάντων εάν οι τέσσερις ναοί που αναφέρει ο Παυσανίας ήταν γαντζωμένοι στην πλευρά του βουνού.

Μου πήρε ένα τέταρτο της ώρας για να πάω απ' αυτά τα υπολείμματα, τα σκαλισμένα στο βουνό και τοποθετημένα βόρεια και δεξιά, τεκμήρια του παρελθόντος που αντιμετώπισαν τους αιώνες και τη βία των ανθρώπων, και να φτάσω σ' εκείνα που νότια και αριστερά διασκορπίζονται στις πλαγιές. Εκεί ο δρόμος διακλαδίζεται· απ' τη μια πλευρά προχωρά κατά μήκος του βουνού προς το χωριό και από την άλλη ακολουθεί την πλαγιά, για ένα διάστημα, μέχρις έναν ελαιώνα που περιτριγυρίζει το Μοναστήρι της Παναγίας. Ακολούθησα το δεύτερο, με σκοπό να τα δω όλα στη σωστή σειρά. Στο Μοναστήρι είδα αρκετούς μακριούς τοίχους, μεγάλες πέτρες και πολλά ίχνη που δηλώνουν ότι εκεί υψωνόταν άλλοτε ένα μεγάλο κτήριο.

Το Μοναστήρι είναι μικρό, κατοικημένο από μερικούς καλόγερους τελείως

αγράμματους. Μια γυναίκα που συνάντησα εκεί, ήξερε να μου πει περισσότερα από τους καλόγερους που απασχολούνται μόνο με το να τρώνε, να πίνουν, να κοιμούνται και να κάνουν το σταυρό τους μουρμουρίζοντας προσευχές.

Η εκκλησία του Μοναστηριού είναι χτισμένη με πέτρες προερχόμενες από τα ερείπια. Το εσωτερικό της είναι ελληνικού τύπου με αγιογραφίες. Ένας τρούλος τη σκεπάζει και το έδαφος είναι πλακοστρωμένο. Σε μια γωνιά της, βορειοδυτικά, βρίσκεται μια εντοιχισμένη πέτρα με την ακόλουθη επιγραφή, εγγεγραμμένη σε ένα δαφνοστέφανο:

Ο ΔΗΜΟΣ Ο ΑΘΗΝΑΙΟΣ
ΠΥΘΙΟΙΣ

Μπροστά από την πόρτα της Εκκλησίας βρίσκεται μια σειρά από στύλους που μόνο ένας είναι ατόφιος, ενώ οι άλλοι είναι σπασμένοι σε δυο ή περισσότερα κομμάτια.

Μπροστά φυτρώνει ένας μεγάλος πλάτανος ο κορμός του οποίου περιβάλλεται και σκεπάζεται από έναν κυκλικό τοίχο, με μια μαρμάρινη πλάκα, ωραία σκαλισμένη σε σχήμα κοχυλιού, στην οποία διαβάζουμε:

ΑΙΑΚΙΔΑ
ΧΑΙΡΕ

Ο Chandler ισχυρίστηκε λαθεμένα ότι η επιγραφή αυτή βρισκόταν στον ίδιο τον τοίχο της Εκκλησίας. Μου ήταν αδύνατο να βρω τη μακροσκελή επιγραφή που είχε δει ο Chandler, πάνω στο έδαφος του εσωτερικού της Εκκλησίας, αλλά σβησμένη και δυσανάγνωστη. Επίσης δυσεύρετη, εκείνη που είδε ο Wheler, και που αντέγραψε:

ΔΕΛΦΩΝ ΠΟΛΕΩΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΥ

Στο παράθυρο του ιερού, βρήκα καλοσκαλισμένη:

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΣ ΛΑΡΙΣΣΑΙΟΣ ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΗΣ ΕΤΩΝ ΙΗ

και κάτω ΗΡΩΣ, *στην ίδια πέτρα. Υπήρχε, επίσης, κάτω από την είσοδο τής Εκκλησίας ένας σκαλισμένος σταυρός πάνω σε μια μεγάλη πέτρα, αλλά χρονολογείται από την εποχή του Μοναστηριού κι όχι από εκείνη των Δελφών.*

Ο Wheler και ο Chandler πίστευαν ότι το Μοναστήρι βρίσκεται στην τοποθεσία του Γυμναστηρίου, που αναφέρει ο Παυσανίας, διότι από εκεί κατεβαίνοντας την πλαγιά προς τα νότια, βρίσκουμε αριστερά, περίπου τρία στάδια πιο κάτω, το ποτάμι Πλειστό, (που τώρα ονομάζεται Ζάλισκα), στο οποίο χύνεται το ρυάκι που πέρασα ανατολικά της Αράχοβας. Και τα δυο κατεβαίνουν προς τον κόλπο των Σαλώνων ή όρμο της Κρίσσας, ακριβώς όπως το λέει ο Παυσανίας. Κατά μήκος της ροής του, το ρυάκι πλαισιώνεται από πολλές ελιές, που χαίρεσαι να τις βλέπεις.



Βοσκή ποιμνίων ανάμεσα στα ερείπια των Δελφών.

Αλλά αυτό, που περισσότερο απ' όλα ερέθισε την περιέργεια των ταξιδιωτών μας, είναι ότι ο Παυσανίας τοποθετεί την Κασταλία Πηγή δεξιά, ενώ ο Wheler θέλει οπωσδήποτε να είναι αριστερά. Όμως, όταν ανεβαίνουμε με τον τωρινό δρόμο προς βορρά, είναι δεξιά. Αλλά στην πλαγιά που βρίσκεται δυτικά απ' την Κασταλία Πηγή, δεν αποκλείεται να περνούσε κάποτε ένας δρόμος από κει, κόβοντας, για να φτάσει κανείς κατευθείαν στο ναό του Απόλλωνα, αντί για την παράκαμψη που κάνουμε σήμερα για να πάμε στην Πηγή. Επιπλέον, η Κασταλία Πηγή δεν ήταν το υδάτινο ρεύμα που είναι τώρα, αλλά μια πραγματική βρύση και όποιος και να είναι ο δρόμος που παίρνουμε για να πάμε στο χωριό, βρίσκεται πάντα δεξιά, παρόλο που η τωρινή διαδρομή κάνει μια τέτοια στροφή, που αφήνει πρώτα το ρεύμα αριστερά, εκτός από την πηγή που είναι κάτω από το βουνό.

Η πηγή αυτή έχει τώρα το όνομα «Αγία» και ένα μικρό παρεκκλήσι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη το Βαπτιστή, χτίστηκε πάνω σε πλάτωμα, στην πλευρά του βουνού.

Σ' αυτήν τη βρύση, αναγνωρίζουμε χωρίς κόπο, την Κασταλία Πηγή, που τόσες φορές στην αρχαιότητα είχε εμπνεύσει τους ποιητές, και όπου η Πυθία έλουζε το σώμα και τα μαλλιά της, πριν καθίσει στο τρίποδο για να προφέρει τις απαντήσεις του Θεού Απόλλωνα, λόγια που τα συγκέντρωναν οι προφήτες, για να τα κάνουν εξάμετρα.

Το χειμώνα, το νερό της βρύσης κατεβαίνει τις πλαγιές του Παρνασσού από

έναν κάθετο γκρεμό, ανάμεσα στην Υάμπεια και ένα άλλο βράχο του ίδιου ύψους, αλλά που δεν ξέρουμε τ' όνομά του.

Αυτές οι δυο κορυφές είναι, θεωρεί ο Wheler και μετά από αυτόν ο Chandler, η αφορμή για το ψευδώνυμο "Δικόρυφος" του βουνού Παρνασσός. Δεν έχω κανένα λόγο να φέρω αντίρρηση σ' αυτό, αλλά, όταν λένε ότι από τους Δελφούς ο Παρνασσός φαίνεται να καταλήγει σε δυο κορυφές, πηγαίνουν κόντρα στην αλήθεια. Γιατί από κει βλέπουμε τρεις κορυφές του ιδίου ύψους.

Πιστεύω ότι το ψευδώνυμο "Δικόρυφος" προέρχεται από το γεγονός ότι, αυτό το ψηλό βουνό έχει στ' αλήθεια δυο κορυφές ψηλότερες απ' τις άλλες, αλλά καμία δεν είναι ορατή από τους Δελφούς. Ο βράχος που δεσπόζει πάνω από τους Δελφούς και ο βράχος Υάμπεια είναι πολύ χαμηλότεροι από αρκετούς άλλους βράχους, όμως φαίνονται ψηλοί, γιατί τους βλέπουμε σχεδόν κάθετα, από τις υπώρειες του βουνού, όπου βρίσκονται οι Δελφοί.

Το ανώτατο σημείο του Παρνασσού λέγεται Λιάκουρα και δάνεισε το όνομά του σ' όλο το βουνό. Βρίσκεται ανατολικά, σχεδόν απέναντι από την Αράχοβα, όπως το δείχνει το σχέδιο του Wheler. Η άλλη κορυφή βρίσκεται βορειοδυτικά, απέναντι απ' το χωριό Δαδί, για το οποίο έχουμε ήδη μιλήσει. Διότι πράγματι ο Παρνασσός είναι ένα βουνό που για να το περπατήσουμε γύρω-γύρω, θέλουμε περίπου 30 ώρες. Βλέπουμε καλύτερα τις κορυφές, όταν κατεβαίνουμε απ' το βορρά, κοντά στο Ζητούνι (και ατενίζουμε) προς την πεδιάδα που απλώνεται στο ενδιάμεσο διάστημα, όπως το δείξαμε ήδη μ' ένα σχέδιο. Αλλά θα ξαναμιλήσουμε για το βουνό αργότερα.

Τώρα, με την ξηρασία του καλοκαιριού, δεν κατεβαίνει νερό από το βουνό στην Κασταλία Πηγή. Και θα αποκρούσω πάλι τη γνώμη του Wheler σύμφωνα με τον οποίο, ο Παρνασσός είναι το ψηλότερο βουνό της Ελλάδας, καθώς και του Chandler, που ισχυρίζεται πως τον είδε σκεπασμένο με χιόνι τον Ιούλιο μήνα, γιατί εγώ, τέλος Μαΐου, δεν βρήκα ούτε ίχνος χιονιού εκτός από κάτι υπολείμματα στην κορυφή της Λιάκουρας, στο βάθος ενός γκρεμού με βορινό προσανατολισμό και ανήλιαγο.

Πρέπει να είναι πολύ ευχάριστο να βλέπει κανείς το νερό να κυλά στην πλαγιά ενός τόσο απόκρημνου βράχου, αλλά η ξηρασία μου στέρησε αυτή την ευχαρίστηση. Το νερό της πηγής φαίνεται να έρχεται από το εσωτερικό του βουνού. Είναι άφθονο και αρκετά κρύο, πόσιμο, και θα πρέπει μάλλον να είναι πολύ ευχάριστο να κάνει κανείς μπάνιο εδώ το καλοκαίρι, όταν έχει ζέστη. Οι κορυφές είναι από λευκό μάρμαρο.

Μπόρεσα να το διαπιστώσω καλύτερα, όταν σκαρφάλωσα με κάποιες δυσκολίες και κάποιους κινδύνους προχωρώντας όσο το δυνατόν βαθύτερα μέσα στο εσωτερικό του γκρεμού.

Σ' ένα μέρος υπήρχαν κάτι σαν σκαλοπάτια λαξευμένα στο βράχο Υάμπεια και από εκεί, είδα επάνω στον απέναντι βράχο ένα μεγάλο σπήλαιο. Ήταν ξερό,

αλλά το χειμώνα λένε ότι είναι γεμάτο νερό. Ο Wheler θεωρεί ότι είναι το Κωρύκιον Άντρον. Το βουνό είναι τόσο απόκρημνο που δεν μπόρεσα να φτάσω μέχρι το σπήλαιο, αλλά έριξα εκεί πέτρες που αναπήδησαν μακριά, δείχνοντας ότι πράγματι ήταν αρκετά μεγάλο. Δεν είδα στο γκρεμό κανένα άλλο σημάδι ανθρώπινων έργων εκτός από εκείνα τα λαξευτά σκαλοπάτια.»

Ο Sturtzenbecker επανέρχεται τότε στην Κασταλία πηγή, στην τετράγωνη δεξαμενή που βρίσκεται μπροστά της, η μια, και η άλλη υπό τη σκιά ενός μεγάλου πλάτανου, όμως η περιγραφή αυτή δεν περιέχει τίποτα το καινούργιο και δεν αντιγράφεται εδώ. Συνεχίζει έτσι την περιγραφή του Καστριού.

«Δυτικά της πηγής και του υδάτινου ρέματός της, σε μερικές εκατοντάδες βημάτων, ανεβαίνοντας, απλώνεται το χωριό Καστρί, που κατά πάσα πιθανότητα σκεπάζει το χώρο όπου άλλοτε ορθωνόταν ο ναός του Απόλλωνα και όπου βρισκόταν το Μαντείο.

Το χωριό δεν περιλαμβάνει πια παρά μόνο είκοσι (20) και κάτι σπίτια αλλά βλέπουμε τα ερείπια πολλών άλλων (διότι στην εποχή του Wheler, ήταν περισσότερα από 200. Μετράμε ακόμα στο ίδιο το χωριό πέντε (5) εκκλησίες, και ένα σπίτι ονομάζεται τζαμί (παρόλο που δεν τελείται καμία λειτουργία εκεί). Και βλέπουμε, πράγμα ακόμα πιο αξιοπαρατήρητο, τα ερείπια των μνημείων, που άλλοτε ήσαν μεγαλοπρεπή και ευρύχωρα.

Δεν υπάρχουν άλλα μέρη στον κόσμο, όπου μπορεί κάποιος να δει τόσο φανερά τα υπολείμματα του μεγαλείου της αρχαιότητας, όπως είναι αυτές οι όμορφες μεγάλες πέτρες, πάνω στις οποίες σκοντάφτουμε σε κάθε βήμα. Ολόκληροι τοίχοι διατηρούνται χτισμένοι από πέτρες, οι οποίες στο μήκος, στο πλάτος, στο ύψος και στο χρώμα, μοιάζουν σαν τα αυγά μεταξύ τους. Όλες είναι κομμένες και τοποθετημένες η μια πάνω στην άλλη, μ' ένα τρόπο που μόνο το ανθρώπινο χέρι θα μπορούσε να τοποθετήσει.

Οι ταξιδιώτες μας, ξαφνιασμένοι από το πλήθος των ερειπίων που έβρισκαν σ' αυτόν τον τόπο, μάλλον καθυστερούσαν όλοι στο χωριό και έβλεπαν, αν όχι τίποτα άλλο, αυτό που ήταν κάποτε οι Δελφοί.

Πάνω στην πλαγιά, που τώρα βρίσκεται κάτω από το χωριό, υπάρχουν σήμερα χωράφια με σιτάρι. Σ' αυτά τα χωράφια βρίσκονται τοίχοι ακόμα καλύτερα διατηρημένοι από αυτούς που ανάφερα προηγουμένως, χτισμένοι με τις ίδιες κομμένες πέτρες και μήκους μεγαλύτερου από εκατό βήματα.

Βλέπουμε εδώ κι εκεί βάθρα με επιγραφές σβησμένες από το χρόνο, στύλους μισομπηγμένους στο έδαφος ή αναποδογυρισμένους, με θαυμάσια μαρμαρένια λευκά κιονόκρανα κορινθιακού τύπου.

Με λίγα λόγια, σ' εκείνο το μέρος υπάρχουν πολύ περισσότερα πράγματα να δει κανείς παρά στο χωριό, αλλά δεν φαίνονται γιατί είναι κρυμμένα από τα μάτια. Πιστεύω ότι, αναμφισβήτητα, το μέρος περιλάμβανε μερικούς ναούς. Δυστυχώς, δεν μπόρεσα να αποκρυπτογραφήσω καμία απ' όλες τις επιγραφές

που είδα.

Μέσα στο χωριό βρήκα εξίσου ένα μεγάλο αριθμό επιγραφών, που οκτώ μέρες δεν θα μου έφταναν για να τις αντιγράψω όλες, και δεκαπέντε μέρες δεν θα μου ήταν αρκετές για να τις αποκρυπτογραφήσω, γιατί υπέφεραν πολύ από την προσβολή του χρόνου. Οι περισσότερες απ' αυτές είναι κρυμμένες σε σπίτια και σε δυο απ' αυτά είδα τοίχους σκεπασμένους με επιγραφές από πάνω μέχρι κάτω και από τη μια γωνία έως την άλλη, όλες σε κεφαλαία και συχνά με μια πολύ ωραία γραμματοσειρά.

Μου φαίνεται ότι μπορώ να νιώσω κατανόηση για τις περιγραφές των ταξιδιωτών μας, που δεν βρήκαν καμία απ' τις επιγραφές αυτές και που είδαν μόνο εκείνες που ήταν εντοιχισμένες στα καινούργια σπίτια. Ο Σπαχής, ιδιοκτήτης του χωριού, ήταν εκεί και με υποδέχτηκε πολύ καλά, με κάλεσε στο τραπέζι του, με φιλοξένησε για τη νύχτα και, κάτι που εκτίμησα ακόμα περισσότερο, μου βρήκε έναν εξυπηρετικό οδηγό, που μου έδειξε όλα όσα ήταν γραμμένα.

Ήταν ένας καλός Τούρκος που διακρινόταν μόνο από τα έξι δάχτυλα του δεξιού του χεριού, όλα τέλεια σχηματισμένα όπως και ο επιπλέον αντίχειρας. Το χέρι ήταν υγιές παρόλη την όψη του και όλα τα δάχτυλα ήταν χρήσιμα εκτός από το περισσευούμενο. Με τη βοήθεια του, είδα λοιπόν τόσες επιγραφές στις καλύβες των χωρικών, στους αχυρώνες, σε κρυμμένα σημεία, που θα μπορούσα να είχα κουραστεί μόνο αντικρίζοντάς τες. Διάβασα τις περισσότερες που ήταν ευανάγνωστες, αντέγραψα πολλές που άξιζαν και θέλω να εκθέσω μερικές εδώ.

Σ' ένα σπίτι μια εντοιχισμένη πέτρα, φαγωμένη απ' το χρόνο στο πάνω μέρος της, έμοιαζε μ' ένα γλυκό, μόνο που ήταν άσπρη. Θα πρέπει να ήταν πορώδης. Διάβασα την ακόλουθη επιγραφή, ασυνάρτητη, διότι αυτή η πέτρα ήταν σπασμένη:

ΟΥ ΛΑΜΙΕΟΣ ΣΙΜΑΡΓΟΥ
[ΤΕΛΕΣΤ]Α ΠΡΟΣΧΕΙΟΥ ΠΟΛΥΞΕΝΟΥ ΛΙΜΝΑΙΟΥ
[Ε]ΛΑΙΕΟΣ ΜΝΑΣΙΛΑΙΔΑ ΑΜΒΡΑΚΙΩΤΑ
[ΠΛΕΙ]ΣΤΑΙΝΟΥ ΔΕΛΦΩΝ ΤΕΛΕΜΑΔΟΥ ΕΜΜΕΝΙΔΑ
ΟΥ ΘΑΥΜΑΚΟΥ ΠΥΘΙΟΙΣ ΕΠΕΙΔΗ ΠΑΡΑ
ΠΑΡΕΚΑΛΕΣΕΝ ΤΟΥΣ ΑΝΦΙΚΤΥΟΝΑΣ ΌΠΩΣ ΑΝ
[Υ]ΠΕΡ ΤΑΝ ΤΡΙΕΤΗΡΙΔΩΝ ΚΑΙ ΓΕΝΗΤΑΙ ΕΝ
[ΤΡΙΕ]ΤΗΡΙΔΩΝ ΑΝΑΓΡΑΨΑΙ ΤΑ ΔΟΓΜΑΤΑ ΤΑ
ΔΙΕΝ ΔΕ ΑΥΤΑ ΚΑΙ ΕΝ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙ ΚΑΘΩΣ
ΚΤΟΣΙΝ ΟΠΩΣ ΑΝ Η ΘΥΣ[Ι]Α ΤΩι ΔΙ[Ο]ΝΥΣΩι
ΤΟ [Κ]ΟΙΝΟΝ ΤΩΝ ΤΕΧΝΙΤΩΝ ΤΩΝ ΕΙΣ ΙΣΘΜΟΝ
ΤΟΥΣ ΙΕΡΟΜΝΗΜΟΝΑΣ ΟΙ ΑΝ ΩΣΙΝ ΕΝ Τωι
[Τ]ΑΜΕΙVi ΕΝ UHBAIS YPER ΤΟΙ[ΟΥΤVΝ

[Κ]ΟΙΝΟΝ ΤΩΝ Τ[ΕΧΝ]ΙΤΩ[Ν]

Λίγο πιο μακριά από το σπίτι, στο οποίο βρισκόταν αυτή η επιγραφή, μού έδειξαν μια πόρτα, πέρα από την οποία, μπαίνοντας, δεν βλέπουμε τίποτα άλλο παρά σωρούς από πέτρες που προέρχονται από κατεστραμμένα σπίτια, και που δεν είναι ορατές από το δρόμο λόγω των μπροστινών σπιτιών. Πίσω από τους σωρούς ανακάλυψα έναν μακρύ τοίχο, του οποίου η αρχιτεκτονική, το μήκος και το σχήμα του, μ' έκαναν να σκεφτώ ότι έπρεπε να ήταν, άλλοτε, ο πίσω ή ο ανώτερος τοίχος, από την πλευρά του βουνού, του ναού του Απόλλωνα. Και εκεί, έβλεπες σπασμένους στύλους, βάσεις και άλλα υπολείμματα. Ανάμεσα στις πέτρες βρίσκονται και μαρμάρινες πλάκες με επιγραφές κομμένες, σβησμένες, δυσανάγνωστες ή ακαταλαβίστικες. Στη μια βλέπαμε σε ωραία γραμματοσειρά:

ΤΟ [Κ]ΟΙΝΟΝ ΤΩΝ Μ[ΑΓΝΗΤΩΝ]
ΑΓΡΙΠΠΕΙΝΑΝ
ΜΑΡΚΟΥ ΑΓΡΙΠΠΑ ΘΥΓ[ΑΤΕΡΑ]
ΑΠΟΛΛΩΝΙ

Ο τρόπος οικοδόμησης των Ελλήνων, που δεν αφήνει το φως να περάσει παρά μόνο από την πόρτα, μ' εμπόδισε να διαβάσω αρκετές επιγραφές, που βρίσκονταν σε πέτρες στο εσωτερικό των σπιτιών. Άλλωστε, το χωριό είναι σχεδόν εγκαταλελειμμένο. Δεν υπήρχε κρασί εκεί και δεν καλλιεργούσαν πια τον καπνό, όπως στην εποχή του Wheler. Είχε μόνο λίγο βαμβάκι και το απολύτως απαραίτητο σε λάδι και σιτάρι. Σ' έναν αχυρώνα, οι τοίχοι περιείχαν μερικές πέτρες με επιγραφές. Νά μια:

ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΑΡΧΙΑ ΜΗΝΟΣ ΔΑΙΔΑΦΟΡΙΟΥ ΑΠΕΔΟΤΟ ΕΥΑΓΟ
ΡΑΣ ΑΒΡΟΜΑΧΟΥ ΤΩι ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΤΩι ΠΥΘΙΩι ΣΩΜΑ ΑΝΔΡΕΙ
ΟΝ Ωι ΟΝΟΜΑ ΑΣΚΛΑΠΙΑΔΑΣ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΣΥΡΟΝ ΤΙΜΑΣ ΑΡ
ΓΥΡΙΟΥ ΜΝΑΝ ΕΞ ΚΑΙ ΤΑΝ ΤΙΜΑΝ ΕΧΕΙ Π[ΑΣΑ]Ν. ΒΕΒΑΙΩΤΗΡ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΝΟΜΟΝ ΤΑΣ ΠΟΛΙΟΣ ΜΑΝΤΙ[ΑΣ] ΚΑΙ […]
ΕΦ Ω ΤΕ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΙΜΕΝ ΑΣΚΛΑΠΙΑΔΑΝ ΚΑΙ ΑΝΕΦΑ
ΠΤΟΝ ΑΠΟ ΠΑΝΤΩΝ ΚΑΘΩΣ ΕΠΙΣΤΕΥΣΕ ΑΣΚΛΑΠΙΑ
ΔΑΣ ΤΩι ΘΕΩι ΤΑΝ ΩΝΑΝ ΚΑΙ ΕΙ ΤΙΣ [ΕΦ]ΑΠΤΟΙΤΟ ΑΣΚΛΑΠΙ
ΑΔΑ ΕΠΙ ΚΑΤΑΔΟΥΛΙΣΜΩι ΚΥΡΙΟΣ ΕΣΤΩ Ο ΠΑΡΑΤΥΧΩΝ
ΣΥΛΕΩΝ ΩΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΑΖΑΜΙΟΣ ΩΝ ΚΑΙ ΑΝΥΠΟΔΙ
ΚΟΣ ΠΑΣΑΣ ΔΙΚΑΣ ΚΑΙ ΖΑΜΙΑΣ ΜΑΡΤΥΡΟΙ ΟΙ ΙΕΡΕΙΣ
ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΠΡΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΡ
ΧΟΝΤΩΝ ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΣ ΙΔΙΩΤΑΙ ΕΥΚΛΕΙΔΑΣ Α
ΘΑΜΒΟΣ ΑΓΑΘΩΝΟΣ ΑΘΑΜΒΟΣ [Α]ΒΡΟΜΑΧΟΥ ΚΛΕΩΝ
ΔΑΜΟΣΘΕΝΕΟΣ ΜΕΝΗΣ ΔΕΛΦΟΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΝΙΚΑΝ
ΔΡΟΥ ΤΡΙΤΟΛΛΟΣ ΦΙΛΥΚΡΑΤΕΟΣ ΔΕΛΦΙΩΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕ
ΛΕΟΣ ΑΡΙΣΤΩΝ ΑΛΕΣΣΩΝΟΣ ΤΡΟΙΖΑΝΙΟΙ Α ΩΝΑ ΠΑΡΑ

ΜΕΝΗΤΑ ΕΧΟΝΤΕΣ

Παρόμοιες επιγραφές με θέμα την εξαγορά σκλάβων, τα λύτρα των οποίων εμπιστεύονταν στον Απόλλωνα, έχω βρει σε αρκετά σημεία, αλλά δεν αξίζουν όλες την αντιγραφή. Πρόκειται απλώς για συμβόλαια μεταξύ Θεού και Αφέντη των σκλάβων, που τα αναγνώριζαν και τα εγγυόνταν οι Ιερείς και ορισμένοι Άρχοντες. Διάβασα την επιγραφή που είχε δει ο Chandler κοντά σε μια βρύση, που πίστευε ότι ήταν η βρύση Κασσοτίς. Είχε περίπου το ίδιο περιεχόμενο με την προηγούμενη, αλλά ήταν πιο δύσκολη στην αντιγραφή. Παραλείπω πολλές μακριές επιγραφές αναφερόμενες σε βραβεία, κερδισμένα στα Πύθια. Σε μια μεγάλη πέτρα, που σχημάτιζε μόλις ένα μικρό τμήμα ενός επιστυλίου, άλλοτε στηριγμένου σε στύλους, βρήκα κάτι που άξιζε να το αντιγράψω, όντας πολύ καθαρό. Η πέτρα στηριζόταν σε ένα στύλο και μάλλον οι στύλοι έπρεπε να ήταν δεμένοι μεταξύ τους.

[ΕΠΙ] ΝΙΚΟΔΑΜΟΥ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΙΕΡΟΜΝΗΜΟΝΟΥΝΤΩΝ ΑΙΤ[ΩΛΩΝ… ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΥ] ΓΕΛΩΝΟΣ ΔΙΚΑΙΑΡΧΟΥ ΣΤΡΑΤΑΓΟΥ ΚΡΩΒΥΛΟΥ ΑΝΔΡ[ΟΜΑΧΟΥ…ΞΕΝΟΚΡΑ]ΤΟΥΣ ΔΕΛΦΩΝ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΟΥΣ ΑΝΔΡΩΝΟΣ ΒΟΙΩΤΩΝ ΦΑΕΙΝ[ΟΥ…] [ΤΕΡΠΕ]ΑΣ ΥΠΗΡΕΤΩΝ ΤΟΙΣ ΙΕΡΟΜΝΗΜΟΣΙ ΕΝ ΠΥΛΑΙΑΙ ΚΑΙ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ[… ΠΑΡΕΧΟΜΕΝ]ΟΣ ΧΡΟΝΟΝ ΠΟΛΥΝ ΤΩι ΚΟΙΝΩι ΣΥΝΕΔΡΙΩι ΤΩΝ ΑΜΦΙΚΤΥΟΝΩΝ ΑΝ[ΕΝ]ΚΛΗΤΩΣ ΕΔΟΞΕ ΤΟΙΣ ΙΕΡΟΜΝΗΜΟΣΙ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑΤΡΟΙΣ ΠΥΘΙΟΙΣ ΕΠΑΙΝΕΣΑΙ Τ[Ε] ΠΡ[ΕΑΝΛΑ]ΜΙΗι [ΟΙ]ΚΟΥΝΤΑ ΕΝ ΗΡΑΚΛΕΙΑΙ ΚΑΙ ΣΤΕΦΑΝΩΣΑΙ ΔΑΦΝΗι ΣΤΕΦΑΝΩι ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΕΙΝΑΙ [ΑΥ]ΤΩι ΠΡΟΔΙΚΙΑΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑΝ ΑΣΥΛΙΑΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΝ ΑΤΕΛΕΙΑΝ […]ΑΝΑΓΡΑΨΑΙ ΤΑ ΔΕΔΟΓΜΕΝΑ ΤΟΙΣ ΙΕΡΟΜΝΗΜΟΣΙ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΑΓΟΡΑΤΡΟΙΣ [ΕΝ ΤΩι ΙΕΡΩι]ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

Βλέπουμε εύκολα ότι εδώ δεν υπάρχει ούτε αρχή ούτε τέλος, αλλά ότι μερικές πέτρες τοποθετημένες στο επιστύλιο σχημάτιζαν ένα σύνολο. Εκεί κοντά υπήρχε μια άλλη, παρόμοια, σκεπασμένη από δυσανάγνωστα και σχεδόν σβησμένα γράμματα εξαιτίας της φθοράς του χρόνου.

Πάνω από το χωριό υψώνονται δυο ερειπωμένες ελληνικές Εκκλησίες και δυτικά η Εκκλησία που ονομαζόταν του Προφήτη Ηλία. Όταν από το χωριό πηγαίνουμε σ' αυτή την Εκκλησία, βλέπουμε στο βουνό πολλά κοιλώματα και το ένα απ' αυτά είναι μεγάλο, λαξευμένο σε ημικύκλιο με καθίσματα γύρω - γύρω.

Λίγο πιο πέρα βρίσκεται ένα σπήλαιο, το πιο όμορφο που μπορεί κανείς να δει. Η είσοδός του είναι πολύ φαρδιά και ψηλή, το εσωτερικό είναι ευρύχωρο και έχει έκταση μεγαλύτερη από δεκάξι τετραγωνικά πόδια. Το πάνω τμήμα είναι λαξευμένο σε ημικύκλιο ή θόλο και στις τρεις πλευρές βρίσκονται μικρότεροι θόλοι λαξευμένοι κι αυτοί στο βράχο. Όλα αυτά, τόσο λεία, τόσο όμορφα που φαίνονται σαν ένα ολόκληρο κομμάτι μαρμάρου συμπεριλαμβανομένου και του εδάφους. Όταν φτάνουμε στον Προφήτη Ηλία,

που ο Wheler πιστεύει ότι βρίσκεται στην τοποθεσία του ναού του Απόλλωνα, αφού το χωριό δεν προσφέρει χώρο για ένα τόσο μεγάλο κτήριο και επιπλέον η Εκκλησία είναι στο ίδιο επίπεδο με το χωριό, σ' αυτό το σημείο, είτε πάνω είτε κάτω από το έδαφος βρίσκουμε αρκετούς ωραίους και μακρείς τοίχους και άλλα υπολείμματα, μαρμάρινα κομμάτια σκαλισμένα με διαφορετικούς τρόπους κλπ., σημάδια ότι εκεί άλλοτε, υψωνόταν ένας ναός ή ένα παλάτι.

Δεν θέλω να εκφράσω καμία γνώμη, απλώς, θα προσθέσω ότι το μέρος αυτό ταιριάζει ακριβώς μ' αυτά που αναφέρει ο Παυσανίας, όταν από τους τέσσερις ναούς και απ' αυτό το τελευταίο, έχει την Κασταλία Πηγή δεξιά του, πράγμα που εάν ήταν αλλιώς, δεν θα ταίριαζε τόσο καλά με τη θέση του χωριού. Σ' αυτά προσθέτω πάλι ότι δεν ξέρουμε σε τι χρησίμευαν οι μεγάλοι τοίχοι σε αναβαθμούς, οι οποίοι βρίσκονται στο κάτω μέρος του χωριού, στα χωράφια, και που είναι τόσο ωραίοι και τόσο καλά χτισμένοι, που φαίνονται κατά πάσα πιθανότητα να ανήκουν σ' ένα ναό. Όμως, η βρύση Κασσοτίδα και το Στάδιο που βρίσκονταν κάτω από το ναό δεν μπορεί να είναι σ' αυτό το σημείο, γιατί η πλαγιά του βουνού εκεί είναι πολύ ασταθής. Πιο πέρα δυτικά, βλέπουμε αρκετά κοιλώματα λαξευμένα στο βράχο, αλλά με τέτοιο τρόπο που πιστεύουμε ότι έπρεπε να χρησιμεύουν ως τάφοι. Το ένα ήταν μεγάλο και ωραίο. Αλλά αρκετά, αν όχι πολύ, μιλήσαμε για το Καστρί ή τα ερείπια των αρχαίων Δελφών.

Την 5η Ιουνίου στην ανατολή του ήλιου, ώρα όπου όλοι οι ντόπιοι έχουν σηκωθεί, αφού δεν ακολουθούν σ' αυτό το θέμα τα γαλλικά ήθη μας, που κάνουν τη μέρα νύχτα και τη νύχτα μέρα, άρχιζα την άνοδο του Παρνασσού. Πήρα, λοιπόν, το δρόμο που πάει προς τα βόρεια, όπου βρισκόταν μάλλον το Στάδιο και όπου βλέπουμε πάλι μεγάλες πέτρες και κομμάτια από μάρμαρο, ώσπου να φτάσω στο βράχο, που δεσπόζει πάνω από τους Δελφούς. Εκεί, αναγκαστικά, πήγα με τα πόδια, αφήνοντας το άλογό μου στον υπηρέτη μου. Κατά τη διάρκεια της ορειβασίας είδα διαφορετικά σημεία, σκαλοπάτια λαξευμένα στο βράχο και σε διάρκεια πάνω από μια ώρας δύσκολης και κουραστικής ανάβασης, βρέθηκα στο πάνω μέρος των βράχων. Από εκεί, ενώ ξεκουραζόμουν, είδα όχι μόνο τα βουνά του Μοριά, από την Πάτρα ως την Κόρινθο ο κόλπος της οποίας φαινόταν καθαρά, αλλά και το σχήμα του Κόλπου των Σαλώνων και αυτού της Ναυπάκτου.

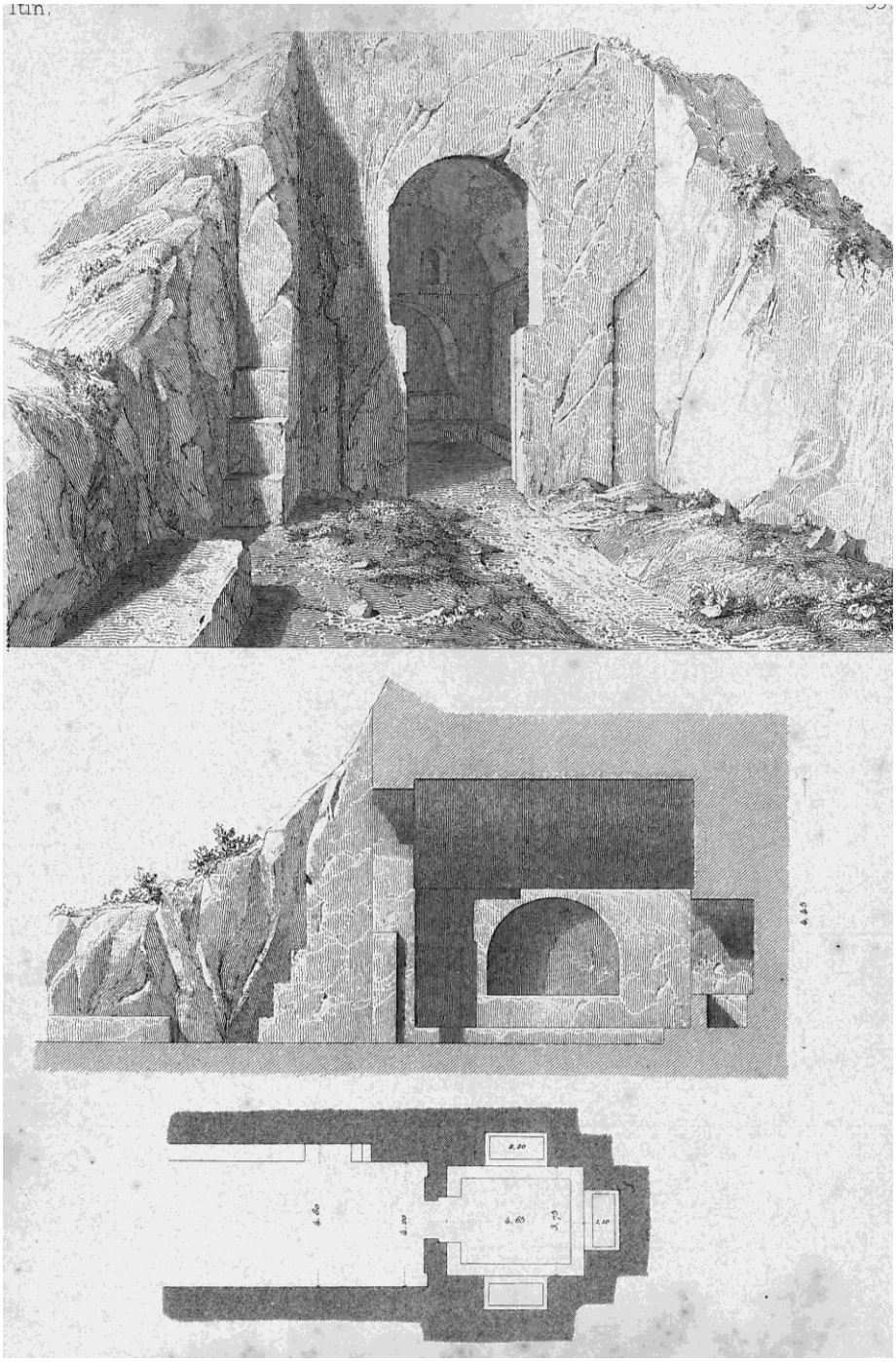
Ο κόλπος των Άσπρων Σπιτιών ήταν κρυμμένος από το όρος Κίρφις, που ονομαζόταν τώρα Στίβα εξαιτίας ενός κατεστραμμένου Μοναστηριού, που ήταν εκεί πριν, και που οι Έλληνες αγράμματοι, το μπερδεύουν με τη Θήβα και το λένε Παλαιά Θήβα ή Στίβα. Κανείς όμως δεν μπορούσε να μου πει το τωρινό όνομα του βουνού, αφού η Στίβα καταστράφηκε. Επάνω στην κορυφή όπου βρισκόμουν, ήταν σαν να ήμουνα σε μια καινούργια Χώρα, καλυμμένη με χωράφια και διέκρινα την υψηλή κορυφή της Λιάκουρας, πάνω στη οποία ο

Δευκαλίωνας και η γυναίκα του Πύρρα, καθώς και μερικοί κάτοικοι, βρήκαν καταφύγιο, καθοδηγημένοι από τα ουρλιαχτά ενός λύκου, και που αργότερα πρόσφερε άσυλο στους τρομοκρατημένους κατοίκους των Δελφών και στους γείτονές τους, όταν ο Ξέρξης κατέλαβε την Ελλάδα και την Αχαΐα.

Ανέβηκα πάλι στο άλογό μου και πλησίασα το μεγάλο γκρεμό, όπου η Κασταλία ρέει το χειμώνα για να ριχτεί κάτω από το βουνό κι έπειτα να ενωθεί με τα νερά του Πλειστού. Είδα εκεί κάποια πέτρινα σπίτια χωρίς σκεπές, όπου οι άνθρωποι μένουν το φθινόπωρο. Το σιτάρι που φύτρωνε ήταν ακόμη πράσινο. Εκεί, δεν θερίζουν πριν από τα μέσα Αυγούστου, ενώ κάτω, παντού μάζευαν ήδη τα δεμάτια. Και αυτό γίνεται με παράξενο τρόπο. Άντρες και γυναίκες κόβουν τα στάχια, με το χέρι μέχρι τη ρίζα, και τα κάνουν δεμάτια, ύστερα τα μαζεύουν και τα μεταφέρουν επάνω σε άλογα και σε γαϊδούρια. Αυτός ο τρόπος είναι δύσκολος και κοπιαστικός αλλά αρκετά χρήσιμος, γιατί έτσι δεν χάνουν σπόρους, όπως στις χώρες μας. Το στάχυ σε εμάς είναι πιο ψηλό και πιο γερό και τα άγανα είναι πιο γεμάτα. Ζητούσα από τον οδηγό μου να μου δείξει τα θεμέλια του ναού που ήταν αφιερωμένος στο θεό Δία και προπάντων το Κωρύκιον Άντρον, τόσο παινεμένο από τον Παυσανία. Όμως, εάν αυτό το Άντρο δεν είναι εκείνο, για το οποίο μιλούσα προηγουμένως και που βρίσκεται στο γκρεμό, όπου ρέει η Κασταλία, τότε είναι κατεστραμμένο, διότι, μετά που πέρασα το ρεύμα της Κασταλίας που σχηματίζει μια βαθιά κοιλάδα, κατέβηκα από το βουνό μέσα από το δρόμο που ο Παυσανίας λέει ότι ανέβαινε, και είναι δυτικά του χωριού, εκεί που μετά από λίγο παραπάνω από 60 στάδια ή 8 μίλια, ορθώνεται ένα μπρούντζινο άγαλμα, και όπου ο δρόμος γίνεται πιο εύκολος, τόσο για τους πεζούς ταξιδιώτες, όσο και για τα άλογα και τα μουλάρια, μέχρι το Κωρύκιον Άντρον.

Η απόσταση των 60 σταδίων ή των 8 μιλίων μου φαίνεται μεγάλη, γιατί δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερη απ' αυτήν του Καστριού έως την κορυφή της Λιάκουρας, και γι' αυτό το λόγο, νομίζω ότι είναι λάθος και ότι πρέπει να λέμε έξι (6) ή δεκάξι (16) στάδια, εκτός κι εάν ο Παυσανίας θέλησε να πει πως το Κωρύκιον Άντρον ήταν πιο μακριά από τους Δελφούς παρά από την κορυφή της Λιάκουρας, πράγμα που το θεωρώ απίθανο, διότι, τότε, θα έπρεπε να αναφέρει το Άντρον κοντά σε μια άλλη πόλη, που θα ήταν πλησιέστερα παρά στους Δελφούς. Είναι αδύνατο να βρούμε το Άντρον, εκτός εάν είναι εκείνο που βρίσκεται, όπως το είπαμε ήδη, μέσα στην Χαράδρα όπου ρέει η Κασταλία κατεβαίνοντας στους Δελφούς, πράγμα που τελικώς μου φαίνεται πιθανόν.»

Ο ταξιδιώτης μας συνεχίζει να συζητά σχετικά με αυτό το αμφισβητούμενο σημείο του Κωρυκίου Άντρου και προσθέτει κάποιες παρατηρήσεις αναφορικά με τις Θυιάδες. Μετά ανακεφαλαιώνει τις έρευνές του ως εξής: *«Εάν πιστέψουμε τους χωρικούς που γνωρίζουν κατά κάποιο*



Αρχιτεκτονική αποτύπωση λαξευτού τάφου στους Δελφούς.

τρόπο κάθε πέτρα του βουνού, όπου πηγαίνουν τόσο συχνά και όπου βρίσκουν την τροφή και τα ξύλα τους, δεν υπάρχει κανένα σπήλαιο, τόσο μεγάλο και τόσο αξιοπαρατήρητο όσο το περιγράφει ο Παυσανίας ως Κωρύκιον Άντρον, υπάρχει όμως μια πηγή και μια μικρή λίμνη με το όνομα Δροσονίγκο, που μου την έδειξαν, όταν βασισμένος στη διήγηση του Wheler που είχε πάει μέχρι εκεί μετά από πολλές ώρες περπατήματος, τους τη ζητούσα και τους κατέπληξα. Το σπήλαιο γι' αυτούς ήταν ένα αίνιγμα.

Γύρισα στο Καστρί κουρασμένος από το δύσκολο και δύσβατο δρόμο, που κατεβαίνει από το βουνό και περνάει από το Μοναστήρι. Μετά που ξεκουράστηκα, ξαναξεκίνησα, όταν ο ήλιος είχε γίνει λιγότερο ζεστός και πήγα δυτικά κατά μήκος του Παρνασσού, ώσπου ύστερα από δυο ώρες πορείας έφτασα επιτέλους στη δυτική πλευρά του, σε μια πεδιάδα όπου στο βορινό τμήμα της απλώνεται η πόλη των Σαλώνων, η οποία βρίσκεται σε απόσταση τριών ωρών περπάτημα από το Καστρί - ο ορεινός δρόμος είναι πιο σύντομος αλλά πιο δύσκολος.

Μετράμε δώδεκα ώρες, πάντα περπατώντας, από το Ζητούνι, δέκα ή ένδεκα από τη Λιβαδειά και τρεις από τον κόλπο της Κρίσσας, όπου η πόλη έχει τώρα ένα λιμάνι και μια Σκάλα, γι' αυτό το λόγο ο κόλπος λέγεται και κόλπος των Σαλώνων. Αυτή η Σκάλα βρίσκεται ακριβώς στο σημείο όπου ο ποταμός Πλειστός ενωμένος με τον ποταμό Σχίζα, που ρέει λίγο ανατολικά των Σαλώνων - δυτικά του Παρνασσού - καταλήγει στον κόλπο και πρέπει να είναι η αρχαία Κίρρα, το άλλοτε λιμάνι των Δελφών και που, κατά τον Παυσανία, έπρεπε να εξομοιωθεί με την Κρίσσα. Γι' αυτό το θέμα θα έχω την ευκαιρία να μιλήσω αργότερα. Στα Σάλωνα, πήγα κατευθείαν στο σπίτι του κυριότερου Τούρκου Αγά για τον οποίο ο κύριος Σπυριδάκης από τη Λιβαδειά μου είχε δώσει συστατικές επιστολές. Λεγόταν Μουσταφά, με δέχτηκε πολύ ευγενικά και προσφέρθηκε να με βοηθήσει όσο μπορούσε. Έμεινα στο σπίτι του κι έτσι είχα την ευκαιρία να μάθω πώς ζουν οι Τούρκοι σ' αυτή τη χώρα.

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού μου, οι γνώσεις μου τόσο στα Τουρκικά όσο και στα Νέα Ελληνικά μου επέτρεψαν, τις περισσότερες φορές να φιλοξενηθώ είτε σε Έλληνες αρχιερείς, είτε σε πλούσιους Έλληνες εμπόρους που είχαν γίνει άρχοντες και είχαν αποκτήσει τίτλους «Ευγενής» και «Εκλαμπρότατος», χάρις στην περιουσία και στο κύρος τους. Πράγματι, σε ό,τι αφορά τους τιμητικούς τίτλους και την υπερηφάνεια, κανένα Έθνος δεν μπορεί να συναγωνιστεί την Ελλάδα. Είχα λοιπόν την ευκαιρία να μάθω τον τρόπο ζωής τους, τα ήθη τους και τις ιδιαιτερότητές τους. Στο Καστρί και στα Σάλωνα, με φιλοξένησαν Τούρκοι, προνόμιο που δεν είχε ακόμα απολαύσει κανένας ταξιδιώτης. Σ' αυτό το νότιο μέρος της Ελλάδας, οι Τούρκοι είναι τελείως διαφορετικοί απ' ότι είναι στην Κωνσταντινούπολη και, προς το Νότο, μέχρι την Λάρισα. Έτσι είναι και στην Ασία.

Όλο το εμπόριο γίνεται από τους Έλληνες, γι' αυτό το λόγο όλοι οι Τούρκοι μιλούν Ελληνικά, έχουν τα ίδια ήθη με τους Έλληνες, πίνουν κρασί, έχουν τις ίδιες συνήθειες όσον αφορά στη διατροφή τους και ζουν μαζί , σε αρμονία, σαν αδέρφια καλύτερα από ότι οι Έλληνες μεταξύ τους. Οι καδήδες μόνο είναι λίγο υπερήφανοι, αλλά όχι τόσο όσο στη Ρούμελη. Λίγοι καταλαβαίνουν Ελληνικά και κανένας από αυτούς δε συχνάζει με τους Έλληνες, όπως το κάνουν οι Μπέηδες και οι Αγάδες, οι οποίοι ασκούν μαζί τους το Selam (;), πράγμα που στην αρχή με ξάφνιασε πολύ, γιατί πρόκειται για μια λέξη που την κρατούν με ζήλο οι Τούρκοι για τις μεταξύ τους σχέσεις.

Στο Ζητούνι υπάρχει ένας Τούρκος Μπέης […]



Αδριανός - Δελφοί (Α΄όψη).



Αδριανός - Δελφοί (Β΄όψη).

10. DE XAVIER SCROFANI

Βιογραφικά στοιχεία

Στα τέλη του ΙΗ΄ αιώνα παρουσιάζεται με το Σικελό **Xavier Scrofani** (1756-1837) ένα καινούργιο είδος ταξιδιωτικού χρονικού. Ο συγγραφέας, ιστορικός και οικονομολόγος, πραγματοποίησε περιοδεία σ' ολόκληρο σχεδόν τον ελληνικό χώρο και έγραψε ένα χρονικό, που συνδυάζει ημερολογιακή αφήγηση με την επιστημονικότητα του προικισμένου ερευνητή. Ο συγγραφέας δεν περιορίζεται στην παράθεση περιγραφικού υλικού από κάθε τόπο. Προτιμά την επιλογή των στοιχείων που τον συγκίνησαν ιδιαιτέρως. Διηγείται επεισόδια, προχωρεί σε κρίσεις, προσέχει το ύφος, προσφέρει ανεκδοτολογικές λεπτομέρειες. Φιλοδοξεί γενικώς να δώσει ένα ανάγνωσμα θελκτικό.

Ο Scrofani είναι ο πρώτος περιηγητής, που μελέτησε την οικονομία των περιοχών του ελληνικού χώρου και έδωσε συγκεκριμένα στοιχεία, καταλόγους και έγκυρες στατιστικές. Για το σημερινό ερευνητή οι πληροφορίες του αυτές είναι ένας πραγματικός θησαυρός. Είναι ο πιο φωτισμένος περιηγητής του ΙΗ΄ αιώνα. Πεπαιδευμένος, ευαίσθητος με αυθεντικό φιλελληνισμό. Στάθηκε με συγκίνηση πάνω στα ερείπια του αρχαίου κόσμου, αλλά δεν απέστρεψε το πρόσωπό του από τη σύγχρονη Ελλάδα. Υπήρξε ο πρόδρομος της κοινωνιολογικής και οικονομικής έρευνας στον τόπο μας.

Η περιήγηση του Scrofani στις ελληνικές θάλασσες άρχισε το καλοκαίρι του 1795 με μια μεγάλη τρομάρα. Παρά λίγο να ανατραπεί το καράβι, που τον μετέφερε, μπροστά στην Κέρκυρα.

Αρχές Νοεμβρίου του 1795, μετά την περιπλάνησή του στην Ελλάδα, επέστρεψε στον κόλπο της Άρτας και από εκεί ξανά μπάρκαρε για την πατρίδα του.

Σχόλια

Η περιγραφή του **Scrofani,** αναφορικά με την περιοχή των Δελφών και του Παρνασσού, είναι από τις πιο ζωηρές και από τις πιο ποιητικές. Ο Σικελός έχει, μάλλον, ως κύριο στόχο του ταξιδιού του να επισκεφτεί τον Παρνασσό και να ανεβεί στην κορυφή του, παρά τους ίδιους τους Δελφούς.

Αρχικά, πλησιάζοντας το Καστρί από την Άμφισσα, πεζοπορώντας, διαπιστώνει το άδενδρο της περιοχής, και όντας κατάκοπος σχεδόν εξαντλημένος, απογοητεύεται υπερβολικά. Μοιάζει σαν να έχει μετανιώσει, που ταξίδεψε στο μέρος αυτό. Αργότερα, συνέρχεται και αφού εξασφαλίσει φιλοξενία και περιποίηση από τον εκεί Τούρκο προύχοντα, με άδεια του τελευταίου, επισκέπτεται τον αρχαιολογικό χώρο και διαπιστώνει τις μεγάλες αλλαγές, που έχουν συντελεστεί στην περιοχή αυτή. Του κάνει αλγεινή

εντύπωση το γεγονός ότι ο χώρος του αρχαίου Σταδίου είχε μετατραπεί σε στάβλο κοπαδιών της Άμφισσας, και το αρχαίο Γυμναστήριο είχε γίνει Μοναστήρι.

Αφού ξεδιψάσει στην Κασταλία πηγή βάζει μπρος το έργο του, που το είχε προσχεδιάσει. Σκαλίζει δηλαδή τα ονόματα συγγενών και φίλων του πάνω στο βράχο, απ' όπου πηγάζει το νερό της Κασταλίας, με σκοπό να αποθανατίσει τα αγαπημένα του αυτά πρόσωπα.

Ήταν σύνηθες φαινόμενο εκείνα τα χρόνια, οι ξένοι επισκέπτες των αρχαιολογικών χώρων να αποτυπώνουν με όποιο πρόσφορο τρόπο έβρισκαν τα ονόματά τους πάνω σε αρχαία μάρμαρα ή βράχους, για να μείνουν αξέχαστοι, αδιαφορώντας για τις τυχόν καταστροφές που προξενούσαν.

Την άλλη μέρα ξεκινάει για τον Παρνασσό. Ισχυρίζεται ότι βρήκε το Κωρύκιον Άντρον, αλλά δεν το περιγράφει καθόλου. Αυτό μας βάζει σε σκέψεις, για το αν πραγματικά ο Δελφιώτης οδηγός του τον οδήγησε σωστά.

Τελικώς, κατάφερε και ανέβηκε στην κορυφή του Παρνασσού, όπου ενθουσιάζεται απερίγραπτα. Πάνω στον ενθουσιασμό του για τη θέα που ξετυλίγεται μπροστά του και για το όλο σκηνικό που βιώνει, αρχίζει να απαγγέλλει γνωστά του ποιήματα, που εκείνη τη στιγμή του έρχονται στο νου. Άλλες στιγμές μένει άφωνος και εκστατικός. Στη συνέχεια, αρχίζει η πορεία καθόδου προς το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά, όπου φτάνει μετά από πέντε ώρες.

Σημειώνει ότι στην κουραστική και επικίνδυνη κάθοδο τον έχουν βοηθήσει οι προβιές προβάτου, με τις οποίες είχε τυλίξει τα πόδια του. Φαίνεται ότι εκείνη την εποχή συνηθιζόταν ο τρόπος αυτός υπόδησης για δύσκολες διαδρομές.

Ο Ηγούμενος του Μοναστηριού, που τον δέχτηκε, του αποκαλύπτει ότι ήταν ένας πρώην Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, τον οποίο είχε καθαιρέσει και εξορίσει ο Μεγάλος Βεζίρης, στο Μοναστήρι του Οσίου Λουκά. Ίσως εξαιτίας κάποιας ίντριγκας εις βάρος του ή το πιθανότερο, γιατί δεν είχε πληρώσει το ανάλογο χρηματικό ποσό προς την τουρκική διοίκηση, το οποίο ήταν απαραίτητο για την ανανέωση της θητείας του, κάτι που εκείνα τα χρόνια συνηθιζόταν, για να μπορεί κάποιος να αναλαμβάνει και να διατηρεί εκκλησιαστική θέση και αξίωμα.

Ο ίδιος Ηγούμενος τον πληροφορεί ότι το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά το είχαν επισκεφτεί κάποτε δυο βυζαντινοί αυτοκράτορες και ένας Πάπας, ο οποίος μάλιστα είχε παραμείνει εκεί επί οκτώ (8) μέρες.

Ο Scrofani ως καλός ιστορικός και οικονομολόγος που ήταν, ρώτησε τον Ηγούμενο και για τα στοιχεία του τόπου, όπως πληθυσμό, γεωργία και εμπόριο. Ο περιηγητής αυτός μας άφησε και άλλες ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το Μοναστήρι. Συγκεκριμένα μαθαίνουμε ότι:

- Το σκήνωμα του Οσίου Λουκά κάποια εποχή, ίσως στα χρόνια των Σταυροφοριών (γιατί ο ηγούμενος μιλάει για ίντριγκες σχισματικών), είχε μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη, πριν καταλήξει αργότερα στην Ιταλία.

- Οι μοναχοί την εποχή της επίσκεψής του ήσαν περίπου πενήντα (50) τον αριθμό.

- Η βιβλιοθήκη του Μοναστηριού αριθμούσε πεντακόσια (500) χειρόγραφα, τα περισσότερα των οποίων αφορούσαν σε εκκλησιαστικά θέματα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, όταν ο Scrofani έφτασε στη Λιβαδειά, γνώρισε τη μητέρα του θρυλικού Λάμπρου Κατσώνη (τον ίδιο μάλιστα είχε γνωρίσει στην Τεργέστη) και τη θαύμασε. Έγραψε σχετικά: *"Η μάνα του Θεμιστοκλή και του Επαμεινώνδα δε θα μπορούσε να μιλήσει διαφορετικά".*

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Voyage en Grece",
De Xavier Scrofani, Sicilien, Paris et Strasbourg, 1801.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ 29

Παρνασσός και Κασταλία Πηγή.

Στον Παρνασσό, όλη η ευχαρίστηση που είχα υποσχεθεί στον εαυτό μου, εξαφανίστηκε σαν όνειρο, καθώς πλησίαζα την πλαγιά εκείνου του βουνού. Ποιητές εσείς που νοερά τρέχετε προς τον τόπο αυτό, τον ιερό, ωχ! αν ξέρατε πως είναι φτωχός σε νερό, σε παραγωγή και σε πράσινο, πως όλα εκεί είναι θλιβερά και αποτρόπαια, πως όλα προσβάλουν την ψυχή και τις αισθήσεις, θα μιλούσατε συχνότερα στους στίχους σας για τον τάφο του Βιργίλιου ή για την πηγή Vaucluse παρά για τις κορυφές του Παρνασσού.

Στα Σάλωνα, δεν μου ήταν εύκολο να βρω ένα άλογο, και εδώ και δυο ώρες ξεθεώνομαι ανεβαίνοντας ανάμεσα σε αγκάθια και αιχμηρούς βράχους ένα απότομο και δύσκολο μονοπάτι, κάτω από έναν καυτερό ήλιο. Η κούραση με γονατίζει, η δίψα με κατατρώει, ο δρόμος γίνεται κάθε στιγμή όλο και περισσότερο δύσβατος. Ακόμα μισή ώρα κι ελπίζω να ξεκουραστώ στο χωριό Καστρί.

Σας μιλώ χωρίς προσποίηση. Γενικώς, κάθε φορά που πλησίαζα ένα μέρος, οποιοδήποτε και να ήταν, σταματούσα να μιλώ με το διερμηνέα μου και οι αισθήσεις μου δεν ήταν απασχολημένες παρά μονάχα με όλα όσα παρουσιαζόντουσαν μπροστά μου. Αλλά τώρα, ξέχασα τον Παρνασσό, τους Δελφούς, τους Αμφικτίονες, την Ελλάδα ολόκληρη. Νερό, σκιά και ξεκούραση στο χωριό Καστρί, να αυτά ποθούσα! Η ζέστη είναι το μόνο πράγμα, εδώ πάνω

στο βουνό που αναγγέλλει την αυτοκρατορία του Απόλλωνα. Σφάλλω, υπάρχει και κάτι άλλο: η δυσκολία να φτάσει κανείς στην κορυφή. Δεν εκπλήσσομαι, εάν στους χίλιους που το επιχειρούν το πετυχαίνει ο ένας μόνο. Μήπως θα είμαι κι εγώ ένας από αυτούς τους προνομιούχους; Πάντως, δεν είμαι ποιητής, είμαι απλώς ένας ενθουσιώδης άνθρωπος που έρχεται από μακριά να αναζητήσει, πάνω στη Λιάκουρα, ένα φλογιστικό πυρετό. Αλλά, διακρίνω το χωριό, ακόμα πέντε λεπτά και η πορεία μου φτάνει στο τέρμα της! Η υπερβολική μου κούραση, δεν μου επέτρεψε ούτε να ψάξω ένα καταφύγιο για να δροσιστώ. Ξάπλωσα κάτω από δυο πυκνές συκιές στην είσοδο του χωριού και έμεινα εκεί σχεδόν για μια ολόκληρη ώρα σε κατάσταση απόλυτης εξάντλησης.

Ο διερμηνέας μου, που αρχικά μου είχε φέρει νερό, γύρισε λίγο αργότερα με μαύρο ψωμί, τυρί, λίγο πηγμένο γάλα και κρασί της Ναυπάκτου, μοναδικά τρόφιμα που μπορεί να προσφέρει ο τόπος. Αυτό το γεύμα, δεν έμοιαζε μ' αυτά των αρχαίων ιερέων του Απόλλωνα, αλλά η πείνα μ' έκανε να καταβροχθίσω όλες αυτές τις προμήθειες, προπάντων το πηγμένο γάλα, που οι Έλληνες το λένε γιαούρτι και που είναι πολύ δροσιστικό. Ένα πλήθος από γυναίκες και παιδιά με περιτριγύριζε και με κοίταζαν με έκπληξη, όπως το κάνει σε μας ο λαός στα πανηγύρια απέναντι σ' ένα ξένο, και έκανε το δείπνο μου πιο διασκεδαστικό.

Ετοιμαζόμουν να ολοκληρώσω το ταξίδι μου μέχρι την κορυφή του Παρνασσού, όταν έφτασαν δυο γενίτσαροι και μου είπαν εκ μέρους του Βοεβόδα, ότι ήθελε να μάθει ποιος ήμουνα και γιατί είχα έρθει στο Καστρί. Χωρίς να μπω σε λεπτομέρειες, απάντησα μέσω του διερμηνέα μου, ότι επιθυμούσα να μιλήσω εγώ ο ίδιος στον Βοεβόδα. Πράγματι, πήγα σ' εκείνο τον Τούρκο, που στην αρχή με δέχτηκε λίγο απότομα, αλλά έγινε υπερβολικά ευγενικός μόλις του έδειξα ένα γράμμα του Τελωνειακού των Σαλώνων. Μου πρόσφερε ένα εξαιρετικό γλυκό από μενεξέ και δυο φλιτζάνια καφέ χωρίς ζάχαρη, μου έδωσε να καπνίσω μια πίπα και με ανάγκασε να περάσω την νύχτα μέσα στο σπίτι του. Δεν μ' άφηνε να φύγω, και για να συντομεύσω τις φιλοφρονήσεις του σκέφτηκα να του δώσω στο χέρι δέκα γρόσια, χάρη στα οποία απόκτησα την ελευθερία μου να περιφέρομαι με την ησυχία μου, όσο ήθελα, ανάμεσα στα ερείπια των Δελφών.

Αυτός ο τόπος, ποτισμένος για τόσους αιώνες από τη δεισιδαιμονία, όπου μια λέξη, που προφερόταν από μια ηλίθια γριά ιέρεια, αποφάσιζε για τη μοίρα των εθνών και των βασιλείων, δε γνώρισε μια καλύτερη τύχη από τους άλλους τόπους.

Μόλις που διακρίνουμε τα υπολείμματα του ναού του Απόλλωνα, του ναού εκείνου που πέντε φορές κατεδαφίστηκε, λεηλατήθηκε, κάηκε και πέντε φορές ανακατασκευάστηκε είτε με ξύλο, είτε με μάρμαρο και τελικά μπρούντζο, του

ναού εκείνου που κόστιζε μόνο τουλάχιστον μια φορά αρκετά εκατομμύρια λιρετών μας, όπου οι Φωκείς και οι Γαλάτες έκλεψαν περισσότερο από τριάντα εκατομμύρια σε χρυσό, σε ασήμι και σε πολύτιμες πέτρες, όπου τελικά, μετά από τα επτακόσια μπρούτζινα αγάλματα, που πήρε ο Νέρωνας, για να τα μεταφέρει στη Ρώμη, έμειναν ακόμα περισσότερο και από πέντε χιλιάδες.

Αυτός ο ναός ο ίδιος δεν προσφέρει πια παρά μόνο μερικά θραύσματα στύλων και ένα παλιό ερειπωμένο τοίχο κάτω από το εκκλησάκι του Προφήτη Ηλία. Έκανα ανώφελες έρευνες για να ανακαλύψω το άνοιγμα, από το οποίο ο θεός του Φωτός προφήτευε, τον τόπο όπου βρίσκονταν οι φημισμένες μαρμάρινες πλάκες που, κατά τη γνώμη των Ελλήνων σκέπαζαν το κέντρο της Γης, το Θησαυρό των Συρακουσών - σήμερα τόσο φτωχές (οι Συρακούσες) - το ναό της Αθηνάς, το Γυμναστήριο… Όλα έχουν καταστραφεί, όλα έχουν εξαφανιστεί.

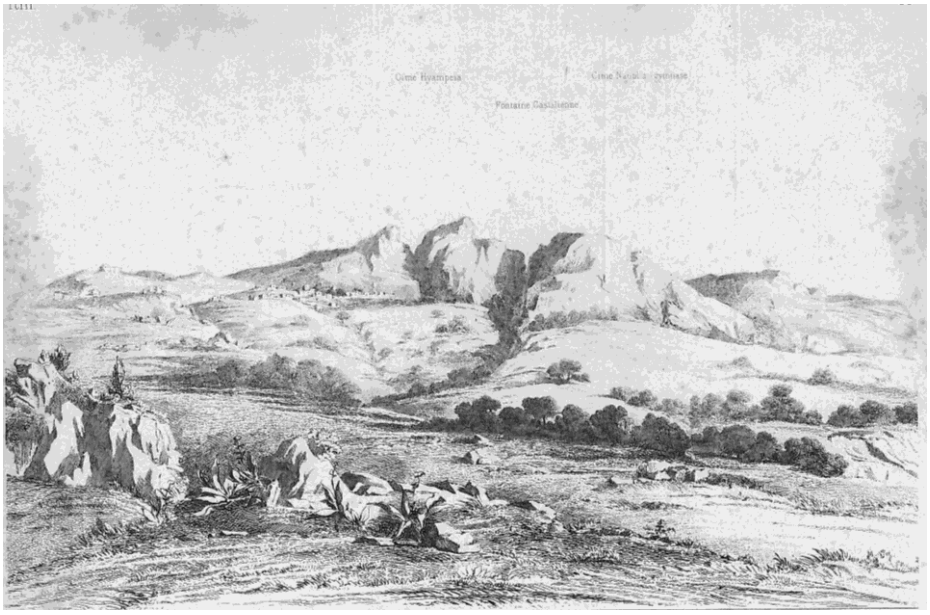
Οι Δελφοί δεν είναι παρά ένα άθλιο χωριό διακοσίων το πολύ σπιτιών. Το Στάδιο έγινε ένας στάβλος όπου μαζεύονται τα κοπάδια των Σαλώνων και το Γυμναστήριο μετατράπηκε σε Μοναστήρι Καλόγερων.

Η εικόνα μιας τόσο μεγάλης μεταβολής, που με στεναχωρούσε παντού αλλού στην Ελλάδα, εδώ με πονούσε διπλάσια, στο λόφο του Καστριού, όμως οι ρεμβασμοί στους οποίους αφηνόμουν μπροστά στα ερείπια, τους έδιναν περισσότερο ενδιαφέρον. Σκεπτόμενος ότι η λατρεία του Απόλλωνα είχε εμψυχώσει τις τέχνες, είχε ανταμείψει τις ηρωικές πράξεις, είχε στεφανώσει τις αρετές, ότι είχε δημιουργήσει το Συνέδριο των Αμφικτιόνων, Συνέδριο που δεν υπήρχε ποτέ άλλοτε, και που δεν θα υπάρχει ποτέ πια.

Τέλος διότι, οι Δελφοί ήταν το μέρος όπου τα μίση των ιδιωτών έσβηναν και όπου οι οικογένειες, οι πόλεις και τα έθνη συμφιλιώνονταν, είμαι σχεδόν έτοιμος να συγχωρήσω τους ιερείς για την απάτη τους.

Δεν έχει σημασία αν ο Θεμιστοκλής, ο Αλκιβιάδης, ο Κλεομένης και ο Φίλιππος πήραν με το μέρος τους την Πυθία, για να εγκρίνει μια επιχείρηση ήδη αποφασισμένη στην καρδιά τους! Πόσους πολέμους εμπόδισε αυτή η ψευδής Ιέρεια! Πόσο αίμα έσωσε! Πόσους κακούργους τιμώρησε με την περιφρόνηση και την ατίμωση! Πόσες αθάνατες πράξεις χρωστάμε σ’ αυτό το χρησμό!

Δίδασκε ότι πρέπει να είναι σεβαστή η λατρεία της Πατρίδας, ότι η αρετή αποκλείει οποιαδήποτε υπερβολή και ότι ο καλός άνθρωπος πρέπει πρώτα απ’ όλα να γνωρίζει τον εαυτό του. Κοιτάξτε που αρνείται τα πλούσια δώρα του ύποπτου για τυραννία νικητή της Σαλαμίνας, που κάνει τον Πίνδαρο να κάτσει στο βωμό, στην πιο εμφανή θέση και αποκαλεί τον Σωκράτη το σοφότερο των ανθρώπων. Εάν λαμβάνει το άγαλμα της Φρύνης, είναι για να τιμήσει τον Πραξιτέλη που το φιλοτέχνησε, εάν δέχεται τους οβελίσκους της Ροδόπης



Άποψη Δελφών από τα βάθη της κοιλάδας του Πλειστού.

είναι για να θαυμάσει όλη η Ελλάδα ένα αριστούργημα της τέχνης και την αφιλοκέρδεια μιας εταίρας.

Όσο η αίγλη της λατρείας των Δελφών κράτησε, οι Έλληνες παρόλο που πολεμούσαν μεταξύ τους, ήταν αήττητοι έξω. Καταργήθηκε η λατρεία και βλέπουμε να θάβονται μαζί της η υπεροχή και η δόξα της Ελλάδας. Μοιραίο παράδειγμα που θα έπρεπε να το θυμάται ο κάθε Νομοθέτης και να δεσμευτεί να σέβεται τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τις χρήσιμες στην κοινωνία.

Απασχολημένος μ' αυτές τις ιδέες, ανέβαινα αργά το δύσβατο δρόμο που οδηγεί στην πηγή. Ο ήλιος που άρχιζε να δύει, χρύσιζε απέναντι τις πλαγιές της Κίρφεως. Η ήρεμη επιφάνεια του κόλπου της Ναυπάκτου που απλωνόταν κάτω από τα πόδια μου, η βαθιά μοναξιά που με περιέβαλε, η θέα μιας περίφημης πηγής που τόσες αναμνήσεις ομόρφαιναν μέσα στη σκέψη μου, με βύθιζαν σ' αυτή την ηδονική συγκίνηση που νιώθει κανείς, βλέποντας ξανά την πατρίδα του μετά από μια μεγάλη απουσία.

Φθάνω στην πηγή, τα άφθονα νερά της, διαυγή σαν κρύσταλλο, εκβάλλουν από μερικά ανοίγματα που έσκαψε η φύση μέσα στο βράχο. Ενώνονται λίγο πιο πέρα και σχηματίζουν ένα ρυάκι, που κυλάει ανάμεσα σε δυο ανθισμένες και σκιερές όχθες και ποτίζει στη ροή του όλο το λόφο του Καστριού. Βγαίνοντας τα νερά σταματάνε σ' ένα είδος σιντριβανιού. Εκεί, είτε από ανάγκη, είτε από επιθυμία να πιω στην Κασταλία Πηγή, βούτηξα με βιασύνη τα χείλη μου μέσα και δεν σηκώθηκα παρά μόνον όταν ένιωσα ξεδιψασμένος,

έχοντας πιει - ας το πω έτσι - μαζί με το νερό αυτό, την εύνοια των Μουσών και του Απόλλωνα.

Δεν ξέρω, αν αυτή η πηγή είχε κάποια επίδραση πάνω στην φαντασία των Ελλήνων, το μόνο που ξέρω είναι πως, αφού ήπια το νερό της, αισθάνθηκα ξαφνικά τη χαρά και την ηρεμία. Ξαναγεννήθηκε η ψυχή μου. Ήταν τότε, που αποφάσισα να εκπληρώσω τις υποσχέσεις μου. Είχα μαζί μου ένα σιδερικό ειδικό για το σκοπό μου. Με τη βοήθεια μιας πέτρας, που την χρησιμοποίησα σαν σφυρί, άρχισα να σκαλίζω τα ονόματα των φίλων μου πάνω στο βράχο τον ίδιο, από όπου πηγάζει η Κασταλία πηγή.

Πρώτα τοποθέτησα, σε σχήμα κύκλου εκείνα των ανθρώπων της οικογένειάς μου και στη μέση εκείνο της μητέρας μου. Ο θείος μου D.G. βρίσκεται αμέσως μετά από τον πατέρα μου και οι θείες μου είναι κοντά στη μητέρα μου. Τα αδέρφια μου είναι ανακατεμένα. Είναι εκεί όπως στην καρδιά μου. Κάποια δάκρυα μου ξέφυγαν και πότισαν το έργο μου, ήταν η έκφραση της ευτυχίας που απολάμβανα εκείνη τη στιγμή.

Η ιδέα που είχα να τοποθετήσω έτσι τα ονόματα των γονέων μου, μου έδωσε μια άλλη να τοποθετήσω με τον ίδιο τρόπο, εκείνα των φίλων μου. Άρχισα από σένα L… που μου έμαθες να συνδυάζω την αγάπη με την αρετή B… G… C… C… ηF… ηF… G… ηB…M.B… M.F… M.S… Ακολουθούν M… C… L… Z… S… E…

Δεν σας ξέχασα ωP… ωV…, και όλους εσάς που δικαιούστε την ευγνωμοσύνη μου. Όλα τα ονόματά σας περιπλεκόμενα σχηματίζουν μια γιρλάντα. Τι ευχαρίστηση γευόμουν κατά τη διάρκεια εκείνης της απολαυστικής εργασίας!

Ο Πραξιτέλης φιλοτεχνώντας το σάτυρο δεν θα ένιωθε τίποτα παρόμοιο, ούτε ο Φειδίας δημιουργώντας το Δία του. Δυο φορές σκέφτηκα να γράψω το όνομά μου ανάμεσα στα δυο στεφάνια και δυο φορές απέρριψα την ιδέα. Είμαι βέβαιος, πως το όνομά μου θα ζει όσο οι γονείς μου και οι φίλοι μου μετά το θάνατό τους.

Δεν φιλοδοξώ να μπω στην αιωνιότητα, γιατί δεν ανήκω στο μέλλον, με τον ίδιο τρόπο που δεν ανήκα στον αιώνα του Ομήρου ή της Σεμίραμις. Αντίο Ιερά πηγή των Μουσών. Νυχτώνει και πρέπει να γυρίσω στον Αγά του Καστριού. Κράτα το πολύτιμο κειμήλιο που σου εμπιστεύτηκα, όπως και εγώ θα κρατήσω την ανάμνησή σου!

Ταξιδιώτες, εσείς που θα επισκεφτείτε τον Παρνασσό και που θα καθίσετε στην Κασταλία πηγή, σεβαστείτε αυτά τα ονόματα, τα σκαλισμένα από τα χέρια μου και προσθέστε εκείνα των ανθρώπων σας, αν η καρδιά σας είναι ευαίσθητη στις χαρές της φιλίας, στην οικογενειακή στοργή και στις αυταπάτες του έρωτα!

ΕΠΙΣΤΟΛΗ 30

Παρνασσός, οι κορυφές.

Η αυγή δεν φαινόταν ακόμα όταν ξεκίνησα, για ν' ανεβώ στον Παρνασσό. Μετά από δυο ώρες δρόμο, έφτασα στην κορυφή και στο άντρο, που ήταν μάλλον *«το Κωρύκιον Άντρον»* των Δελφιωτών. Το θέαμα που περίμενα έκανε το βάδισμα τόσο γρήγορο που βρέθηκα με την ανατολή του ήλιου στο ένα από τα δυο υψώματα. Αυτή η πρώτη κορυφή είναι χαμηλότερη από την άλλη και βλέπει προς το Βορρά. Η δεύτερη, πιο απότομη και σχεδόν απρόσιτη είναι περίπου εκατό βήματα πιο ψηλή. Μονάρχες της Γης, που το να βλέπετε ένα αμέτρητο πλήθος να υποκλίνεται μπροστά σας, είναι μια απόλαυση, η ευχαρίστησή σας δεν πλησιάζει εκείνη που ένιωσα στον Παρνασσό.

Από το βουνό αυτό, ένα από τα ψηλότερα της Ευρώπης, ανακαλύπτει κανείς, σε όλες τις κατευθύνσεις μια θέα για την οποία δεν μπορούμε να δίνουμε παρά μόνο μια μικρή ιδέα. Ανατολικά, δεσπόζουν ο Κιθαιρώνας και ο Ελικώνας - λέγεται και Παλιοβούνα - που σχηματίζουν την οροσειρά, η οποία χωρίζει την Αττική από τη Βοιωτία και της οποίας η πλαγιά είναι στολισμένη στο κάτω μέρος με αμπέλια και οπωροφόρα δένδρα, πιο πάνω με ψιλά δάση, ενώ η κορυφή σκεπάζεται από χιόνι. Το άστρο της ημέρας ανέτειλε πίσω της και ζωντάνευε με τις πρώτες αχτίνες του την όμορφη περιοχή ανάμεσα σε Ελικώνα και Παρνασσό.

Στο Βορρά ανοίγονταν κάτω από τα πόδια μου, φρικτοί γκρεμοί, συνέπειες μιας κάποτε αναστατωμένης φύσης που απειλεί να αναστατωθεί πάλι. Μέσα απ' αυτά τα τρομερά ρήγματα, ανακαλύπτει κανείς μαγευτικές κοιλάδες όπου βόσκουν, λευκά σαν το χιόνι κοπάδια προβάτων και, πιο μακριά, τις όμορφες πεδιάδες ποτισμένες από τον Κηφισσό, τη Θήβα, το νησί της Εύβοιας και τις κορυφές της Πίνδου και του Ολύμπου, την γαλάζια επιφάνεια του Πατραϊκού κόλπου, τα νησιά Κεφαλονιά Λευκάδα, Ιθάκη, το βουνό Αράκυνθος, την εκβολή του Αχελώου και ακόμα πιο μακριά τον κόλπο της Άρτας, παλαιότερα Αμβρακικού κόλπου.

Τέλος, στο Νότο, τον κόλπο της Ναυπάκτου, την Πελοπόννησο, το Κάστρο της Κορίνθου, ένα μεγάλο μέρος του αρχιπελάγους και τις Κυκλάδες. Η φύση έμοιαζε ξεκούραστη όπου και αν κοίταζα, ένιωθα ένα σωρό καινούργιων αισθήσεων. Τότε, πείστηκα πως μπροστά στον τόπο αυτό, με τον καθαρό αέρα που ανασαίνει κανείς εδώ στην ανατολή του ήλιου, με την ευωδία των φυτών και τον ήχο του αυλού που κάποτε τον ζωντάνευε, η φλογερή φαντασία των ποιητών έπρεπε να πάρει φωτιά και να πετάξει σαν να είχε αληθινά εμπνευσθεί από κάποια θεότητα.

Κάθισα και κοίταξα προς το Νότο και τη Δύση, σαν να ήθελα να τιμήσω τις σοφές αδελφές, επαναλάμβανα τα ομορφότερα κείμενα της ποίησης, που μου

θύμιζε η μνήμη μου, άλλοτε έμενα ακίνητος, σε έκσταση, και μου αρκούσε να θαυμάσω και να αισθανθώ. Θα είχα μείνει όλη την υπόλοιπη μέρα στον Παρνασσό, εάν ο διερμηνέας δεν μ' είχε προειδοποιήσει ότι το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά, όπου επρόκειτο να περάσουμε τη νύχτα, ήταν πολύ μακριά.

Έπρεπε να κατεβούμε και τότε ένιωσα όλη την πίκρα ενός χωρισμού. Μου φαινόταν ότι εγκατέλειπα την πιο πομπώδη πρωτεύουσα για να κλειστώ στην πιο μικρή γωνία μιας επαρχίας. Ωστόσο χαιρετώ με χίλια «αντίο» τις μαγευτικές και αληθινά μεγαλειώδεις κορυφές του Παρνασσού, την πηγή των Μουσών, τον καθαρό αέρα, το γαλήνιο ουρανό, τα λουλούδια, τα ερείπια των Δελφών και, γεμάτος θλίψη παίρνω το αντίθετο δρόμο.

Τα κομμάτια από προβιά που μου τύλιγαν τα πόδια μου ήταν πιο χρήσιμα από τα παπούτσια μου. Μετά από πέντε (5) ώρες πορεία, έφτασα στο Μοναστήρι του Οσίου Λουκά. Είναι ένα από τα παλιότερα και από τα πιο πολυσύχναστα της Ελληνικής Εκκλησίας. Εκεί, η ευσέβεια των πιστών συντηρεί σε μια ιερή τεμπελιά πενήντα (50) ερημίτες ή καλόγερους. Το Μοναστήρι δεν έχει παρά μόνο ένα πολύ στενό κήπο για χρήση του, κάτω από τα παράθυρα του βρίσκεται ένας γκρεμός, και πίσω του υψώνεται το όρος Λιάκουρα.

Ο ηγούμενος ήταν ο πατήρ Ευτύχιος, άλλοτε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, υποβιβασμένος από το αξίωμα του σε Επίσκοπο Ζέας. Βρέθηκε τελικά έγκλειστος σ' αυτό το Μοναστήρι από το Μεγάλο Βεζίρη. Επειδή του πήγα ένα γράμμα από τον Αρχιεπίσκοπο της Λιβαδειάς, στον οποίο υπάγεται, με δέχτηκε με ευγένεια σπάνια για ερημίτη. Εξαντλημένος από την πορεία μου, ζήτησα ένα κελί, για να ξεκουραστώ. Με συμβούλεψε να φάω πρώτα και δέχτηκα. Ο ίδιος μου έκανε παρέα κατά τη διάρκεια του δείπνου. Απάντησε σε μερικές ερωτήσεις, που του έκανα σχετικά με τη γεωργία, τον πληθυσμό και το εμπόριο της περιοχής και μετά μου διηγήθηκε την ιστορία των εχθρών του, τη μεγάλη καρτερικότητά του, καθώς και την αρχαιότητα και τη δόξα του Μοναστηριού του, όπου δυο αυτοκράτορες είχαν μείνει και όπου ένας Πάπας - του οποίου ξέχασα το όνομα - είχε σταματήσει για οκτώ (8) μέρες. *«Ο Όσιος Λουκάς πέθανε εδώ»*, μου έλεγε. *«Είχαμε την ευτυχία να κρατάμε το σκήνωμά του, αλλά η ίντριγκα των σχισματικών το πήρε στην Κωνσταντινούπολη»*. Ήταν έτοιμος να μου διηγηθεί το γεγονός εκείνο, όταν του ζήτησα την άδεια να αποσυρθώ, έχοντας ανάγκη να ξεκουραστώ.

Την επομένη, ο καλός γέροντας ήρθε να με δει τα χαράματα. Είχε όρεξη να συνεχίσει την αφήγηση της παραμονής, αλλά αντί να τον ακούσω του ζήτησα να με οδηγήσει στη βιβλιοθήκη του Μοναστηριού. Περιέχει πεντακόσια (500) ελληνικά χειρόγραφα αφιερωμένα στην πλειοψηφία τους στα εκκλησιαστικά και δεν έχει τίποτα ενδιαφέρον.

Τέλος, αποχαιρέτησα τον πατέρα Ευτύχιο, πήγα στη Ναύπακτο όπου έμεινα μια μέρα και από εκεί, σε τρεις ώρες είχα γυρίσει στην Πάτρα.

11. CHARLES THOMPSON

Βιογραφικά στοιχεία

Το καλοκαίρι του 1730 έφτασε στις ελληνικές θάλασσες ένας Άγγλος περιηγητής ο **Charles Thompson**. Η περιήγησή του στην Ελλάδα κράτησε δυο περίπου χρόνια.

Ο Thompson δεν ενδιαφέρεται καθόλου για τις αρχαιότητες και την ιστορία. Ως έμπορος έχει πρακτικό μυαλό. Τον απασχολεί η σύγχρονη ζωή, το ανθρώπινο στοιχείο. Δεν εμβαθύνει, δεν ερευνά. Σημειώνει ό,τι βλέπει και ό,τι ακούει για τον πληθυσμό, για τα σπίτια, για την παραγωγή, για το εμπόριο. Άχαρη η αφήγησή του και κουραστική. Αλλά τα ψυχρά στοιχεία που παραθέτει δίνουν την εικόνα μιας εποχής.

Τέλη Ιουνίου του 1730 φτάνει στα Χανιά. Αφού περιηγηθεί στα μέρη της Κρήτης επισκέπτεται τη Μύλο, Σίφνο, Σέριφο, Νάξο, Πάρο, Σύρο και Κύθνο. Στη συνέχεια, από τις Κυκλάδες θα περάσει στην Αττική και θα επισκεφτεί την Κόρινθο. Επιστρέφει ξανά στην Αττική και κατευθύνεται βορειότερα. Φτάνει στη Λιβαδειά, Αράχοβα και Δελφούς. Επιστρέφοντας για την Αθήνα περνάει από τη Θήβα.

Το Νοέμβριο του 1732 βρίσκεται στην Εύβοια, από εκεί επισκέπτεται τα κοντινά νησιά Άνδρο, Σκύρο, και τέλη Φθινοπώρου του 1732 ο Thompson βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη.

Σχόλια

Ο **Thompson** έφτασε στην περιοχή Αράχοβας - Δελφών από τη μεριά της Λιβαδειάς, ίσως μέσω του Καρακόλιθου, διότι δεν κάνει καμία αναφορά σε Χαιρώνεια ή Δαύλεια, και επέστρεψε από τον ίδιο δρόμο.

Βρήκε κατάλυμα στην Αράχοβα και με κέντρο το χωριό αυτό έκανε την επίσκεψή του αρχικά στους Δελφούς και στη συνέχεια από εκεί στον Παρνασσό. Έφτασε στον Τριζίνικο, όπως οι Spon και Wheler, χωρίς να ανεβεί στο Κωρύκιον Άντρον, ίσως διότι ο Δελφιώτης οδηγός του αγνοούσε την τοποθεσία του σπηλαίου ή δεν σκέφτηκε να τον οδηγήσει εκεί. Αφού διήλθε το λιβάδι κατέβηκε πάλι στην Αράχοβα όπου είχε τα πράγματά του.

Για τους Καστρίτες έχει καλά λόγια να πει: *"είναι ένας πολιτισμένος καλός εκ φύσεως λαός, και πολύ φιλόξενος σύμφωνα με τις δυνατότητες του".*

Ο Thompson, παρότι έμπορος το επάγγελμα, κάνει αρκετές αναφορές στο Μαντείο του Απόλλωνα. Περιγράφει κυρίως το πώς ξεκίνησε η λειτουργία του, φαίνεται, ως καλός έμπορος που ήταν, είδε το θέμα αυτό ως μαγαζί και τον ενδιέφερε το... *"άνοιγμά του".*

Στην Αράχοβα έμεινε ευχαριστημένος από τη φιλοξενία, αλλά ρίχνει και το *"καρφί"* του ότι η καλή περιποίηση που έτυχε εκεί, οφειλόταν μάλλον στην

προσδοκία του χωρικού, που τον εξυπηρετούσε, για είσπραξη μεγάλης χρηματικής ανταμοιβής. Αναφέρει και ο Thompson ότι είδε μαρμάρινες κολόνες (κορινθιακού τύπου τις λέει) στις εκκλησίες της Αράχοβας, αλλά όχι αρχαίες επιγραφές. Για τους κατοίκους του χωριού αφήνει σαφή πληροφορία, λέγοντας ότι όλοι τους είναι Έλληνες.

Του κάνει μεγάλη εντύπωση το χτένισμα των γυναικών της Αράχοβας: *«τα μαλλιά τους είναι περίτεχνα πλεγμένα σε κοτσίδες μέχρι την πλάτη τους και στολισμένα με πολλά μικρά στολίδια, σύμφωνα με τον τρόπο των γυναικών της Αθήνας».*

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"The Travels of the Late Charles Thompson"*, London 1752.**

Από τη Λιβαδειά ακολουθήσαμε το δρόμο που ονομάζεται Σχιστή, έχοντας στα δεξιά μας ένα ποτάμι, πιθανόν τον αρχαίο Τρίτωνα, και σε τέσσερις ώρες φτάσαμε στους πρόποδες του Παρνασσού. Είχαμε μια εύκολη ανάβαση για περίπου ένα μίλι, προς μια πόλη που ονομάζεται Ράχοβα ή Αράχοβα, όπου διανυκτερεύσαμε, και αφιερώσαμε την επόμενη μέρα απολαμβάνοντας τη θέα του βουνού.

Στη νοτιοδυτική πλευρά του υπάρχει μια πόλη που ονομάζεται Καστρί, με καμιά διακοσαριά κακοχτισμένα σπίτια, που κατοικούνται κυρίως από Έλληνες, οι οποίοι έχουν πέντε ή έξι εκκλησίες εκεί και ασκούν ένα - περιορισμένης έκτασης - εμπόριο σε βαμβάκι και καπνό. Το κρασί τους είναι εξαιρετικό και πράγματι αποτελεί το καλύτερο συστατικό της ψυχαγωγίας τους, προσέτι είναι ένας πολιτισμένος και εκ φύσεως ευγενικός λαός, και πολύ φιλόξενος σε σχέση με τις δυνατότητες του.

Το Καστρί είναι, αναμφίβολα, το κατάλοιπο της αρχαίας πόλης των Δελφών, φημισμένης για το Μαντείο του Απόλλωνα, το οποίο λόγω της εγκυρότητας και της σαφήνειας των απαντήσεών του[2], της μεγαλοπρέπειας του ναού του,

[2] Αν και οι απαντήσεις αυτού του Μαντείου ήσαν γενικώς διφορούμενες, όπως κι όλων των υπόλοιπων, ορισμένες φορές ήσαν σαφείς και εμπεριστατωμένες, όπως φάνηκε από ένα πείραμα που πραγματοποιήθηκε από τον Κροίσο. Ο εν λόγω βασιλιάς έστειλε αγγελλιοφόρους σε όλα τα φημισμένα Μαντεία της Ελλάδας και της Αφρικής, να ρωτήσουν τι έκανε μια συγκεκριμένη μέρα και ώρα, που είχε από πριν συμφωνηθεί. Κανένα από τα Μαντεία εκτός από αυτό των Δελφών, δεν έδωσε τη σωστή απάντηση, που ήταν, ότι σιγόβραζε μια χελώνα και ένα αρνί σε ένα χάλκινο τσουκάλι. Και πράγματι, ο βασιλιάς προσπαθώντας να επινοήσει κάτι, που δεν θα μπορούσε ενδεχομένως να μαντευτεί, όντως την καθορισμένη στιγμή ασχολείτο με αυτό.

καθώς και του αριθμού και του πλούτου από τα δώρα που λάμβανε, ξεπέρασε όχι μόνο όλα τα Μαντεία των υπόλοιπων θεών, αλλά κι εκείνα που ήταν αφιερωμένα στον ίδιο τον Απόλλωνα.

Υπάρχουν ποικίλες εκτιμήσεις σχετικά με την προέλευση αυτού του Μαντείου, αλλά γενικώς θεωρείται ότι ανακαλύφτηκε με τον ακόλουθο τρόπο. Πάνω στον Παρνασσό υπήρχε ένα βαθύ σπήλαιο με στενό στόμιο, απ' όπου οι αναθυμιάσεις, που εκλύονταν, δημιουργούσαν μέθη στις κατσίκες που πλησίαζαν εκεί, και τις έκαναν να χοροπηδούν και να χορεύουν τριγύρω, προκαλώντας ένα ασυνήθιστο θόρυβο.

Ένας γιδοβοσκός το παρατήρησε και επιθυμώντας να μάθει τι προκαλούσε μια τέτοια εκπληκτική επίδραση, πήγε ο ίδιος να επιθεωρήσει το σπήλαιο, και αμέσως κυριεύτηκε από σφοδρούς σπασμούς και προέλεγε τα μελλούμενα. Κι άλλοι έκαναν το ίδιο πείραμα και εμπνεύστηκαν με τον ίδιο τρόπο, κάτι που, όταν διαδόθηκε στις γειτονικές περιοχές, προκάλεσε τη συρροή τεράστιου πλήθους στην τοποθεσία και όλοι διακατέχονταν ως κάποιο βαθμό από αυτή τη θεία φρενίτιδα.

Τελικώς, κηρύχτηκε παράνομο να πλησιάζει οποιοσδήποτε σ' αυτό το σπήλαιο και τοποθετήθηκε ένας τρίποδας πάνω από το στόμιό του, πάνω στο οποίο ορίστηκε να κάθεται μια ιέρεια που ονομαζόταν Πυθία, για να λαμβάνει την προφητική έμπνευση και να εκφωνεί τους ιερούς χρησμούς.

Όταν η ιέρεια βρισκόταν υπό την επήρεια των αναθυμιάσεων τα μαλλιά της ανασηκώνονταν, το βλέμμα της γινόταν άγριο, μανιώδες, το στόμα της άφριζε και καταλαμβανόταν από βίαιους σπασμούς, και όλα τα συμπτώματα τρέλας και παραφροσύνης[3].

Αλλά ας επιστρέψουμε στην επισκόπηση του Παρνασσού. Τα υψώματα πάνω από την πόλη Καστρί ή Δελφοί καταλήγουν σε δυο σημεία, εξ ου και ο

---

[3] Με παρόμοιο τρόπο ο Βιργίλιος περιγράφει την Κυμαία Σίβυλλα, όταν εμπνεόταν

__ Subito non vultus, non color unus,
Non comptae manseroe comoe; sed pectus anbelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortali somans; afflata est numine quando
Jam propriae Dei. __

Aineid. VI 47

Το χρώμα της άλλαζε, η όψη της δεν ήταν η ίδια, και υπόκωφα βογκητά έβγαιναν από ένα βαθύ πνεύμα. Τα μαλλιά της ανασηκώνονταν, μια σπασμωδική λύσσα καταλάμβανε τα τρεμάμενα άκρα της, και ανεβοκατέβαινε το λαχανιασμένο στήθος της. Έμοιαζε πιο σπουδαία από το ανθρώπινο είδος, και μιλούσε με τόνο διαφορετικό από αυτό των θνητών: τα γουρλωμένα μάτια της περιστρέφονταν με σπίθες, καθώς ο θεός καταλάμβανε με ορμή την ψυχή της.

Παρνασσός είχε λάβει από τους αρχαίους το επίθετο δικόρυφος, αλλά αυτοί οι βράχοι απέχουν πολύ από το να είναι τα ψηλότερα σημεία του βουνού, παρόλο που από το Καστρί δίνουν αυτή την εντύπωση, επειδή εμποδίζουν τη θέα των υπόλοιπων.

Μεταξύ αυτών των υψωμάτων η βροχή ή το χιόνι, που λειώνει, πέφτουν κάποιες φορές με ορμή, και έχουν σχηματίσει (λόγω διάβρωσης) ένα πολύ βαθύ κανάλι. Σε μια κοιλότητα, ακριβώς κάτω από τη σχισμή, ξεπηδά μια πηγή, που θεωρείται ότι είναι η αρχαία Κασταλία, εντός της οποίας η Πυθία πλενόταν, και έλουζε τα μαλλιά της, πριν ανεβεί στον Τρίποδα - και από το νερό της οποίας οι ποιητές ισχυρίζονταν ότι λάμβαναν την έμπνευσή τους.

Το νερό της πηγής είναι πολύ κρύο και έντονα επιδραστικό στο σώμα και κάποιος θα μπορούσε να θεωρήσει ότι το νερό μάλλον θα εξάλειφε παρά θα προωθούσε τον ποιητικό οίστρο, για τον οποίο οι πιστοί του Βάκχου μπορούν να εγείρουν δικαιότερες αξιώσεις απ' ό,τι κάποιος πίνοντας γενναίες γουλιές από το νερό της Κασταλίας πηγής.

Κατεβήκαμε σ' αυτή μέσω κάποιων μαρμάρινων σκαλοπατιών και είδαμε κοιλότητες λαξευμένες στο βράχο, που κάποτε περιείχαν αγάλματα. Πάνω από την πηγή στέκει ένα μικρό παρεκκλήσι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη. Το ρέμα, που εκρέει απ' αυτή την πηγή, τροφοδοτεί την πόλη με νερό και μετά χύνεται στο ποτάμι του Πλειστού.

Αφού ανηφορίσαμε το βουνό, απολαμβάνοντας κατά τη διαδρομή τα παράξενα φυτά που βρίσκονται σε αφθονία, φτάσαμε σε μια πεδιάδα, απ' όπου είχαμε οπτική επαφή με το ψηλότερο σημείο του Παρνασσού που, όπως και η κορυφή του Ελικώνα, καλύπτεται αέναα με χιόνι. Αφού διασχίσαμε αυτή την πεδιάδα αναπαυτήκαμε για λίγο σε μια ωραία πηγή που ονομάζεται Δροσονίγκος[4], απ' όπου εκρέει ένα μεγάλο ρέμα, το οποίο σχηματίζει μια λίμνη σε απόσταση ένα τέταρτο του μιλίου από την πηγή του.

Παρατηρώντας τη λίμνη δεν μπορούσαμε να ανακαλύψουμε κάποια διέξοδο για το νερό, αλλά θεωρήσαμε ότι χάνεται μέσω ενός υπόγειου περάσματος και ξαναεμφανίζεται στους πρόποδες του βουνού, ανάμεσα στους Δελφούς και τη Ράχοβα. Πράγματι, εάν η λίμνη δεν είχε αυτή τη διέξοδο, το νερό σύντομα θα πλημμύριζε την κοιλάδα, υπερχειλίζοντας τους βράχους και θα παράσερνε σπίτια, δέντρα και οτιδήποτε βρισκόταν στο δρόμο του χείμαρρου.

Μπορεί εύκολα να φανταστεί κάποιος την εξαιρετική θέα που είχαμε από αρκετά σημεία αυτού του βουνού, που δεν είναι μόνον το ψηλότερο σε όλη την Ελλάδα, αλλά κι ένα απ' τα ψηλότερα στον κόσμο. Ήταν εδώ που σύμφωνα με τα λεγόμενα ο Δευκαλίωνας και η γυναίκα του Πύρα διασώθηκαν από τον

[4] [Πρόκειται για την πηγή με τη σημερινή ονομασία **Τριζινίκος**.]

Κατακλυσμό, που συνέβη στην εποχή τους[5] και έχτισαν μια πόλη, η οποία ονομάστηκε Λυκώρεια: και έως και σήμερα οι Ελληνες ονομάζουν την κορυφή του Παρνασσού Λιάκουρα, που φέρει κάποια ομοιότητα προς το αρχαίο όνομα.

Η περιέργειά μας, ωστόσο, δεν μας οδήγησε ψηλότερα στο βουνό, αλλά στρίβοντας προς τα νοτιοανατολικά κατεβήκαμε μέσω ενός βραχώδους επικίνδυνου δρόμου, και σε δυο ώρες χρόνο φτάσαμε ασφαλείς στα καταλύματά μας στη Ράχοβα, όπου αναζωογονηθήκαμε με μέλι, ελιές, κρασί και άλλες παρόμοιες προμήθειες, που μπορούσαν να μας εξασφαλίσουν οι ευγενικοί οικοδεσπότες μας. Και εδώ δεν μπορώ παρά να αναγνωρίσω πως ό,τι ακριβώς είπα μόλις πριν για τους κατοίκους του χωριού Καστρί ισχύει για όλους τους Έλληνες γενικώς, και κυρίως για τους καλόγερους, οι οποίοι δείχνουν μεγάλη ευγένεια στους ξένους και τους περιποιούνται γενναιόδωρα με τον καλύτερο τρόπο που μπορούν. Αλλά κανένας γενναιόδωρος ταξιδιώτης δεν θα φύγει, χωρίς να τους προσφέρει μια αντίστοιχα γενναιόδωρη-ταιριαστή ανταμοιβή.

Η Ράχοβα κατοικείται μόνο από Έλληνες, οι οποίοι έχουν αρκετές εκκλησίες, η ωραιότερη από τις οποίες είναι αφιερωμένη στην ευλογημένη Παναγία, ενώ οι υπόλοιπες στον Άγιο Γεώργιο, στον Άγιο Δημήτριο και στον Άγιο Νικόλαο. Σε μια από τις εκκλησίες είδαμε μαρμάρινους κίονες με κορινθιακό κιονόκρανο, απ' όπου και συμπεράναμε ότι πρόκειται για τοποθεσία κατοικημένη κατά την αρχαιότητα, αλλά δε βρήκαμε επιγραφές ή κάποιο άλλο είδος μνημείου, απ' όπου θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε την αρχαία της ονομασία.

Η ενδυμασία των ντόπιων γυναικών αποτελείται από ένα λευκό μάλλινο γιλέκο, που κρέμεται χαλαρά γύρω τους, και τα μαλλιά τους είναι περίτεχνα πλεγμένα σε κοτσίδες μέχρι την πλάτη τους και στολισμένα με πολλά μικρά στολίδια, σύμφωνα με τον τρόπο των γυναικών της Αθήνας. Οι κάτοικοι, άντρες και γυναίκες, ασχολούνται κυρίως φυλάγοντας πρόβατα στα βουνά και, εάν εξαιρέσεις τη μουσική της αγροτικής τσαμπούνας, μοιάζουν πάρα πολύ με τους ευτυχισμένους βουκόλους της Αρκαδίας.

Από τη Ράχοβα επιστρέψαμε στη Λιβαδειά, όπου διανυκτερεύσαμε, και το πρωί αναχωρήσαμε για Θήβα[…]

[5] Αυτός ο Κατακλυσμός πλημμύρισε μόνο τη Θεσσαλία. Συνέβη το έτος 1529 προ Χριστού, τρία χρόνια πριν την έξοδο των Ισραηλιτών από την Αίγυπτο, σύμφωνα με τον υπολογισμό του Petavius. Για το θαυμάσιο υπολογισμό βλέπε: *"Μεταμορφώσεις"* Οβίδιου Ι.318.

12. RICHARD POCOCKE



Βιογραφικά στοιχεία

Ο Άγγλος **Richard Pococke**, διδάκτωρ Νομικής, ήταν ιεράρχης, ανθρωπολόγος, ταξιδιωτικός συγγραφέας και χρονικογράφος. Γεννήθηκε στις 19 Νοεμβρίου του 1704 στο Southampton της Αγγλίας. Υπήρξε προτεστάντης επίσκοπος του Ossory και Meath (και οι δυο μητροπόλεις της Ιρλανδίας). Ωστόσο, είναι καλύτερα γνωστός για τις ταξιδιωτικές του περιγραφές. Εκπαιδεύτηκε στο Corpus Christi College της Οξφόρδης. Ο θείος του, Thomas Milles, ήταν καθηγητής της Ελληνικής γλώσσας.

Φαίνεται ότι ξόδευε πολύ περισσότερο χρόνο για ταξίδια, παρά για να ασκεί τα καθήκοντά του ως κληρικού. Ταξίδεψε στην Ευρώπη (από το 1733 μέχρι το 1736) και στην Εγγύς Ανατολή (από το 1737 έως το 1742). Ειδικότερα, στο πλαίσιο του ταξιδιού του αυτού στην Εγγύς Ανατολή, ταξίδεψε 16 μήνες (από τον Ιούλιο του 1739 μέχρι το Νοέμβριο του 1740) σ' ολόκληρη την νησιωτική και ηπειρωτική Ελλάδα.

Τα ενδιαφέροντά του φαίνονται περιορισμένα. Δεν είναι πολύ παρατηρητικός. Βλέπει την επιφάνεια, δεν ερευνά. Έχει όμως πρακτικό μυαλό και περιγράφει ό,τι βλέπει, συχνά με τη γλώσσα των αριθμών. Έτσι το χρονικό

του προσφέρει πλήθος στοιχείων για την οικονομία, την παραγωγή, το εμπόριο, τον πληθυσμό, τη διοίκηση και την καθημερινή ζωή. Όμως ο μεγάλος Άγγλος ιστορικός Εδ. Γίββων χαρακτήρισε το έργο του: *"πομπώδες σύγγραμμα"*.

Στις 25 Ιουλίου του 1740 βρισκόταν στη Λιβαδειά ταξιδεύοντας προς τη Αθήνα. Ήξερε ότι οι Δελφοί βρίσκονταν εκεί κοντά, όπως ο ίδιος σημειώνει στις ταξιδιωτικές του περιγραφές. Παρόλα αυτά, δεν αποτόλμησε αλλαγή του δρομολογίου του.

Πέθανε από αποπληξία κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψής του στο Κάστρο Charleville, της Ιρλανδίας το 1765. Μετά το θάνατό του, πολλά από τα χειρόγραφά του δόθηκαν στη Βρετανική Βιβλιοθήκη.

Σχόλια

Είναι κρίμα που ο **Pococke** αδιαφόρησε για τους Δελφούς, και δεν έκανε παράκαμψη προς τη κατεύθυνση αυτού του αρχαίου ιερού, όταν είχε φτάσει στο ύψος της Δαύλειας κατερχόμενος από την κοιλάδα του Κηφισού προς Λιβαδειά, με προορισμό την Αθήνα.

Αρκέστηκε μόνο να μνημονεύσει *"τηλεγραφικά"* τους Δελφούς και τον Παρνασσό, μάλιστα ανέφερε και τη λέξη Ιάπορα, που ήταν η παραποιημένη, από τους ξένους, ονομασία της Λιάκουρας. Διαφορετικά, με το χαρακτήρα που είχε και με το τρόπο που εστίαζε την προσοχή του στους τόπους που επισκεπτόταν, ίσως θα μας είχε δώσει πολλές χρήσιμες πληροφορίες για τη ζωή στο Καστρί και την Αράχοβα στις μέρες του.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"A Description of the East and some other countries", Richard Pococke, London 1745.

[…] Ανεβήκαμε τα βουνά, διασχίσαμε την κορυφή τους με διαφορετικό οδηγό και κατεβήκαμε σε μια κοιλάδα, πλάτους περίπου μιας λεύγας [περίπου 4,5 χιλιόμετρα] και μήκους τεσσάρων [περίπου 18 χιλιόμετρα], αφήνοντας την οροσειρά που ονομάζεται Ιάπορα [εννοεί Λιάκουρα] προς τα νότια, η οποία λέγεται ότι είναι ο Παρνασσός, στη νότια πλευρά του οποίου σε μεγάλη απόσταση βρίσκονται οι Δελφοί.

Από αυτό το σημείο είδαμε το Δαδί, στη βορινή πλαγιά των λόφων. Θεώρησα ότι αυτή η κοιλάδα αποτελεί τμήμα της Βοιωτίας […]

13. JOHN SIBTHORP



Βιογραφικά στοιχεία

Ο Άγγλος βοτανολόγος **John Sibthorp** γεννήθηκε στην Οξφόρδη, στις 28 Οκτωβρίου του 1758. Ήταν ο νεότερος γιος του Dr. Humphry Sibthorp, καθηγητή της Βοτανικής στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης το 1777 και στη συνέχεια σπούδασε ιατρική στα Πανεπιστήμια του Εδιμβούργου και του Μονπελιέ. Το 1784 διαδέχτηκε τον πατέρα του στην έδρα της Βοτανικής.

Αφήνοντας τα επαγγελματικά του καθήκοντα σε έναν αναπληρωτή του, έφυγε από την Αγγλία για το Γκέτιγκεν και τη Βιέννη, στο πλαίσιο της προετοιμασίας του για μια βοτανική ξενάγηση στην Ελλάδα (το 1786) και την Κύπρο (το 1787). Επιστρέφοντας στην Αγγλία, στα τέλη του επόμενου έτους, πήρε μέρος στην ίδρυση της Linnean Society το 1788. Έκανε ένα δεύτερο ταξίδι στην Ελλάδα, αλλά ανέπτυξε φυματίωση επιστρέφοντας στο σπίτι του, και πέθανε στο Bath, στις 8 Φεβρουαρίου του 1796.

Κληροδότησε τα βιβλία του για τη φυσική ιστορία και τη γεωργία στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, με επιθυμία του να δημοσιευτεί το *“Flora Graeca” (“Ελληνική Χλωρίδα”)* και το *“Florae Graecae Prodromus”.* Η προετοιμασία των έργων του έγινε από τον Sir J. E. Smith, ο οποίος εξέδωσε δυο τόμους του *“Prodromus”* το 1806 και το 1813, καθώς και έξι τόμους του *“Flora Graeca”* μεταξύ των ετών 1806 και 1828. Ο έβδομος τόμος εμφανίστηκε το 1830, μετά το θάνατο του Smith, και οι υπόλοιποι τρεις επιμελήθηκαν από

τον John Lindley μεταξύ των ετών 1833 και 1840.

Σχόλια

Ο **Sibthorp** πραγματοποίησε την επίσκεψή του στον Παρνασσό κατά πάσα πιθανότητα στο δεύτερο ταξίδι του στην Ελλάδα, δηλαδή το έτος 1795. Η πρώτη του ανάβαση στο ιερό βουνό ξεκίνησε το επόμενο πρωί, αφότου έφτασε στην Αράχοβα από Λιβαδειά, και αποκλειστικός του σκοπός ήταν η έρευνα της εκεί χλωρίδας και πανίδας.

Από το οδοιπορικό του μαθαίνουμε ότι εκείνη την εποχή η Αράχοβα υπέφερε από αποσπάσματα Αλβανών, που λυμαίνονταν την περιοχή. Μάλιστα, στο σπίτι όπου φιλοξενήθηκε παρατήρησε ότι ο ιδιοκτήτης του σε τέτοιες δύσκολες περιπτώσεις αμυνόταν μέσα από πολεμίστρες (μασγάλια) που υπήρχαν στους τοίχους της οικίας του.

Ανέβηκε στη Λιάκουρα έχοντας μαζί του και ψητό αρνί, που απόλαυσε με την παρέα του μαζί με ντόπιο κρασί, παγωμένο με χιόνι που υπήρχε ακόμα στο βουνό. Πιο πολύ, βεβαίως, απόλαυσε τα βότανα, που ανακάλυψε και τα πουλιά που παρατήρησε να πετούν εκεί πάνω. Δεν ενθουσιάστηκε ιδιαίτερα με τη γύρω καταπληκτική θέα. Απλώς, απέκτησε όπως έγραψε στο οδοιπορικό του: *“μια πιο εκτεταμένη θέα του Κορινθιακού κόλπου, των βουνών του Μοριά από το ένα χέρι και των εύφορων πεδιάδων της Βοιωτίας από το άλλο, της Αττικής και της νήσου Εύβοιας.”* Γι’ αυτόν η μοναδική συναρπαστική θέα και έγνοια του ήταν μάλλον σχετικά με ό,τι φύτρωνε ή ό,τι πετούσε εκεί πάνω.

Κατέβηκε, στη συνέχεια, στα Αραχοβίτικα καλύβια του Λιβαδιού όπου κοιμήθηκε το βράδυ εκείνο σε μεγάλη σκηνή, που έστησε αυτός και η ομάδα του. Νωρίς την άλλη μέρα πριν ξημερώσει η αυγή, τράβηξε για τους Δελφούς. Εδώ δεν έδειξε κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον αρχαιολογικό χώρο. Το μόνο που αναφέρει είναι η Κασταλία πηγή με τα γύρω φυτά της και κάθε πουλί που πετούσε πάνω από την εν λόγω περιοχή. Κατά τα άλλα η Πυθία, ο Απόλλωνας και το Μαντείο τον άφηναν μάλλον αδιάφορο.

Από τους Δελφούς τράβηξε για το Δίστομο, την άλλη μέρα έφτασε στο Μοναστήρι του Οσίου Λουκά και στη συνέχεια κατέβηκε στα Άσπρα Σπίτια. Από εκεί με μικρό καΐκι έφτασε στα νησάκια Δασκαλιό και Άμπελος. Στόχος του, πάντα, η έρευνα της χλωρίδας και πανίδας. Στο Δασκαλιό μεταξύ των άλλων παρατήρησε φώκιες! του είδους Fochea vitulina, που το δέρμα τους είχε πολύ καλή τιμή, όπως τον πληροφόρησαν οι καλόγεροι του Οσίου Λουκά. Φανταστείτε τι περιβαλλοντικές αλλαγές έχουν συμβεί στην περιοχή μέσα στους τελευταίους τρεις αιώνες. Τώρα εκεί σπανίζει ακόμη και το ψάρι...

Στη συνέχεια, ο Sibthorp ανέβηκε πάλι στο Μοναστήρι και επεχείρησε με τη βοήθεια αυτή τη φορά καλογέρων να κατακτήσει εκ νέου την κορυφή του Παρνασσού από άλλη όμως κατεύθυνση. Όμως τούτη φορά, δεν τα κατάφερε

όπως θα ήθελε, γιατί είχε πολύ καθυστερήσει στη διαδρομή του, ερευνώντας τη χλωρίδα. Στην επιστροφή του, στο Μοναστήρι, ήταν πιο τυχερός, γιατί με το που έφτασε εκεί, του προμήθευσαν ένα γυποειδές τεραστίων διαστάσεων, που οι ντόπιοι το αποκαλούσαν λυκόρνιο, αντί βεβαίως καλής τιμής. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο ερευνητής Sibthorp, όταν έφτανε σε μια περιοχή αναλάμβανε ο ίδιος να βρει τα βότανα, τα πουλιά όμως τα παράγγελνε, με το αζημίωτο πάντα, στους εκεί χωρικούς.

Αναχώρησε τον Ιούλιο από τον Όσιο Λουκά προς Λιβαδειά και από εκεί πιθανόν κατευθύνθηκε προς Αθήνα, αλλά στις αρχές Σεπτεμβρίου επανέκαμψε, φαίνεται, πάλι στον Όσιο Λουκά και επιχείρησε για τρίτη φορά την ανάβασή του προς τις παρνασσιώτικες κορυφές. Η πυκνή ομίχλη που επικρατούσε, μπορεί να τον εμπόδισε να πραγματοποιήσει το στόχο του, πλην όμως η διαδρομή του αυτή απέβη πάλι επωφελής, διότι ανακάλυψε, όπως λέει ο ίδιος, πολλά φυτά, που δεν τα είχε προηγουμένως παρατηρήσει στις άλλες βουνοπλαγιές. Είναι σημαντικό που ο Sibthorp, ένας τόσο σημαντικός Βοτανολόγος, απεφάνθη μετά από τη συστηματική βοτανολογική του έρευνα, ότι ο Παρνασσός: *“έχει πλούσια και ποικίλη χλωρίδα ”* .

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***“Memoirs relating to European and Asiatic Turkey and other countries of the East edited from manuscript journals”*, Robert Walpole, London 1818. (*“Parnassus and the neighbouring district, from Dr. Sibthorp”*).**

[…] Τα αποσπάσματα που ακολουθούν είναι επιλογή από τμήμα των ημερολογίων του **Dr. Sibthorp** που περιγράφουν ακόμα μια επίσκεψή του σ’ αυτή την περιοχή της Ελλάδας.

29 Ιουνίου

Ξεκινήσαμε από τη Λιβαδειά περίπου στις δέκα η ώρα. Στους φράχτες, στα πλαϊνά του δρόμου, παρατηρήσαμε τον κότινο, τη μαστίχα, τον τερέβινθο [κοκορέτσα], την κορονίλλα, την κολουτέα, το σπάρτο, τη μυρτιά. Αφήνοντας την πεδιάδα, ανεβήκαμε βαθμιαία σε μια άγρια βραχώδη περιοχή.

Κατά την άφιξή μας στην Αράχοβα ορισμένοι Έλληνες φρουροί αρνήθηκαν να επιτρέψουν την είσοδό μας στα σπίτια τους, αλλά δείχνοντάς τους μια επιστολή από το Βοεβόδα, μας δέχτηκαν με πολύ σεβασμό. Περιπλανόμενα αποσπάσματα Αλβανών κρατούσαν αυτά τα χωριά σε συνεχείς ανησυχίες. Κοιμηθήκαμε σε σπίτι φρουρού, στους τοίχους του οποίου υπήρχαν μασγάλια [πολεμίστρες], για να αποκρούουν ξαφνικές επιθέσεις. Μιας και από εδώ

ήμασταν τέσσερις ώρες μακριά από την κορυφή του Παρνασσού, αποφασίσαμε να επιχειρήσουμε την ανάβαση.

30 Ιουνίου

Ξεκινήσαμε χαράματα με τους τέσσερις οδηγούς μας. Σύντομα ενώθηκαν κι άλλοι μαζί μας. Στην αρχή, η ανάβαση ήταν εύκολη, πηγαίνοντας από ένα μονοπάτι, που μας οδήγησε πάνω στο βουνό χωρίς δυσκολία. Οι οδηγοί μας σταμάτησαν σε μια πηγή στις παρυφές της πόλης, σταυροκοπήθηκαν με πολύ αφοσίωση και συνέχισαν χαρωποί. Μετά από ανάβαση διάρκειας λίγο μεγαλύτερης από μια ώρα, αφήσαμε το δρόμο και σκαρφαλώνοντας σε απόκρημνα και ανώμαλα βάραθρα, φτάσαμε σε ένα μπάλωμα χιονιού που είχε συσσωρευθεί στις ρωγμές του βράχου.

Η γυμνή κορυφή του βουνού ήταν αρκετά μακριά. Φτάσαμε με κάποια δυσκολία σ' ένα μαντρί με κατσίκια, όπου αναζωογονηθήκαμε με γάλα και με ανακτημένες πλέον τις δυνάμεις μας, συνεχίσαμε την ανάβασή μας και κατακτήσαμε την κορυφή.

Από κάτω μας εκτεινόταν ένα εκτεταμένο στρώμα χιονιού, πάνω στο οποίο εντόπισα την *Emberiza nivalis*. Μάζεψα πολλά σπάνια φυτά στις πλαγιές των γκρεμών, αλλά μόνο λίγα απ' αυτά θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως αλπικά υπό την αυστηρή έννοια του όρου.

Εκείνα της υψηλότερης περιοχής θα μπορούσαν να θεωρηθούν το πολύ ως υποάλπεια. Από την κορυφή του βουνού αποκτήσαμε μια πιο εκτεταμένη θέα του Κορινθιακού κόλπου, των βουνών του Μοριά από το ένα χέρι και των εύφορων πεδιάδων της Βοιωτίας από το άλλο, της Αττικής και της νήσου Εύβοιας.

Ένας αετός πλανιόταν πάνω μας και ο *Cornix graculus*, ο *Cornish chough* πετούσαν συχνά ανάμεσα στα βράχια. Έχοντας γευματίσει με ψητό αρνί, που με δυσκολία είχε μεταφερθεί στην κορυφή, και έχοντας πιει το κρασί μας αναμεμιγμένο με κρυστάλλινο χιόνι, κατεβήκαμε σε ένα δάσος ελάτης αφήνοντας γρήγορα τα ψηλότερα μέρη του βουνού.

Στην συνέχεια, εισήλθαμε στην πεδιάδα των Καλυβιών, μια περιοχή που έχει μόνο λίγα άδεια σπίτια, στα οποία συχνάζουν μόνο σε συγκεκριμένες εποχές αρματωμένοι Έλληνες, που καταφτάνουν εδώ για να σπείρουν και να θερίσουν τις σοδειές τους. Τα σιτηρά ήσαν ακόμα πράσινα και τους προμήνυαν μια φτωχική και όψιμη σοδειά.

1 Ιουλίου

Στις δυο το πρωί διαλύσαμε τη σκηνή μας και προσπερνώντας την πεδιάδα των Καλυβιών, κατεβήκαμε μέσω των απότομων γκρεμών των Δελφών. Η κατάβασή μας ήταν δύσκολη και επικίνδυνη. Ξεπεζέψαμε από τα άλογά μας, τα οποία αν και ήσαν συνηθισμένα σε ορεινά μονοπάτια ήσαν ανίκανα, λόγω της βραχώδους φύσης του δρόμου, να σταθούν στα πόδια τους. Σωριάζονταν

συχνά και οι αποσκευές μας υπέστησαν σημαντική ζημιά. Μετά από τρεις ώρες φτάσαμε εξαντλημένοι στο Μοναστήρι των Δελφών.

2 Ιουλίου

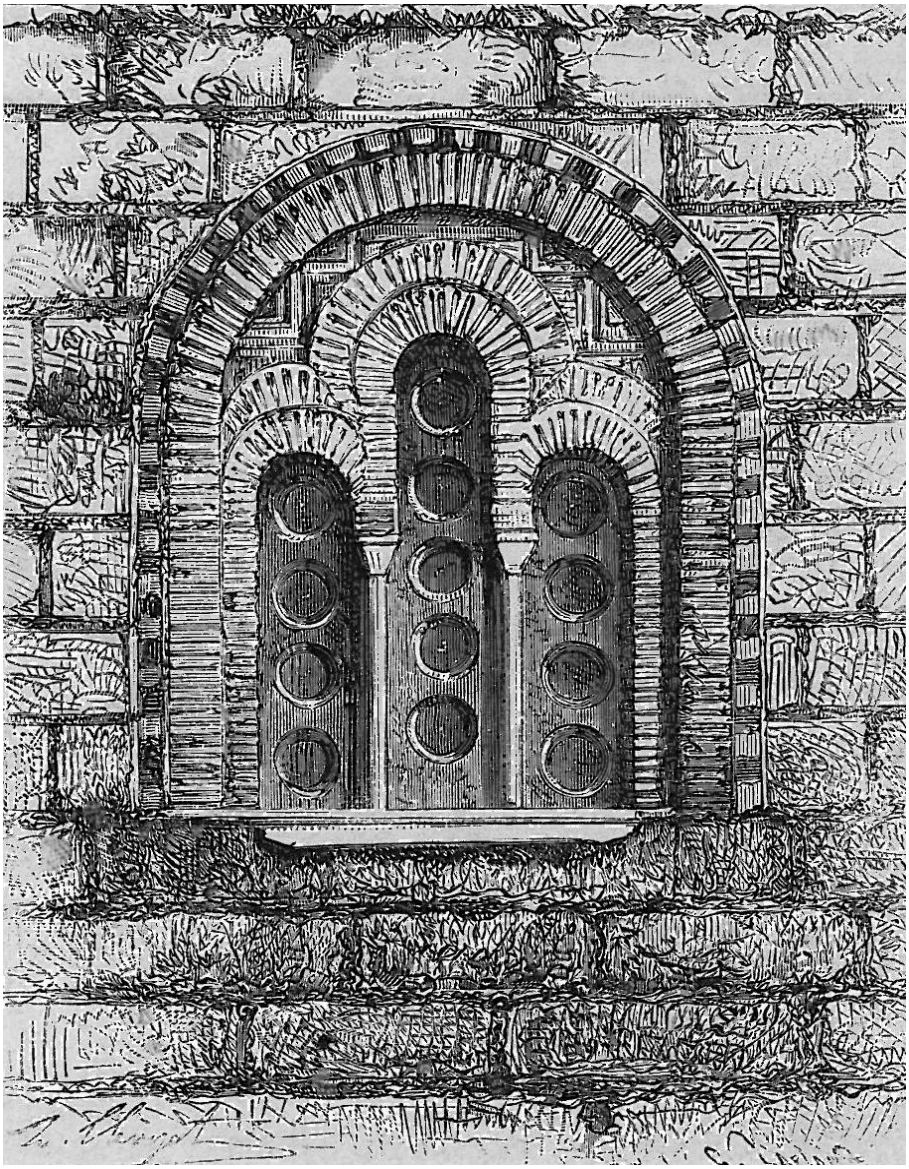
Τα ερείπια των Δελφών είναι ακόμα ικανά να υποδηλώσουν τη θέση τους, τοποθετημένα σε επικλινές έδαφος και κρυμμένα από ψηλούς γκρεμούς προς τα βόρεια. Η Κασταλία κρήνη, λαξευμένη σε μαρμάρινο βράχο, υφίσταται ακόμα, αν και πνιγμένη μέσα στ' αγριόχορτα και τις πέτρες. Η μόνη χρήση που έκαναν σ' αυτήν οι σύγχρονοι Δελφιώτες, οι κάτοικοι του χωριού Καστρί, ήταν να προσαρμόζουν τα βαρέλια τους· μερικά βαρέλια, μαζί με άλλα σκουπίδια, χρησίμευαν για να μειώνουν και να διακόπτουν τη ροή της. Πίσω απ' αυτήν υπήρχαν τα υπολείμματα ενός τοξωτού περάσματος, σκαμμένου στο βράχο.

Η σχισμή, στην ανατολική πλευρά της οποίας ήταν η πηγή, διευρυνόταν στο στόμιό της και υψούμενη σε σημαντικό ύψος κατέληγε σε δυο αιχμές. Πάνω από την πηγή (της Κασταλίας) κελάρυζαν ακόμα τα νερά της Κασσοτίδας. Πάνω στους βράχους των Δελφών παρατήρησα μερικά σπάνια φυτά, ένα νέο είδος δάφνης, που το ονόμασα Δάφνη Κασταλία, και μου πρόσφερε μοναδική ευχαρίστηση.

Αρκετά πουλιά *Aves rupestres* ενδημούσαν σ' αυτά τα βράχια. Ένα είδος sitta διαφορετικό από το ευρωπαϊκό, το *Promethean vulture*, το *Solitary sparrow*, το *Sand martin*, το *Rock pigeon*, ένα μικρό είδος γερακιού ονομαζόμενου κιρκινέζι, και πολυάριθμες καλιακούδες. Αφού γευματίσαμε στο Μοναστήρι και ήπιαμε κάμποσο φτωχικό κρασί, η γεύση του οποίου δεν ήταν υψηλού επιπέδου, λόγω της προσθήκης μεγάλης ποσότητας ρετσινιού, αφήσαμε τους Δελφούς και πήραμε το δρόμο προς Δίστομο, πέντε ώρες απόσταση από το Καστρί, όπου φτάσαμε κατά το ηλιοβασίλεμα.

3 Ιουλίου

Από το Δίστομο συνεχίσαμε το δρόμο μας προς το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά, όπου και φτάσαμε μετά από μια ώρα και κάτι. Το πουρνάρι αφθονεί σε όλη αυτή την περιοχή της χώρας. Ένας από τους οδηγούς μας μου έφερε ένα *Coccus* προσκολλημένο σε ένα μικρό κλαδί δέντρου, το οποίο, όταν το πίεσα ανάμεσα στα δάχτυλά μου, έβγαλε ένα εκπληκτικό άλικο χρώμα. Το *Coccus,* γενικώς, εγκαθίσταται πάνω στα φύλλα και τα κλαδιά της βελανιδιάς, σπάνια πάνω στους καρπούς της, όπως επιβεβαιώνει και ο Παυσανίας. Στο δρόμο μας περάσαμε μέσα από το Στείρι. Το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά έχει προσαγορεύσει τη δόξα της Ελλάδας, καθώς (υπάρχει) μια γοτθική κατασκευή πολύ ανώτερη από τα περισσότερα από εκείνα που υφίστανται σήμερα στην Ελλάδα. Είναι πολύ κατώτερη από εκείνες τις έξοχες κολώνες κατασκευής, που η δεισιδαιμονία των πρώιμων αιώνων ανέδειξε στις κάτω χώρες. Ο Chandler αναφέρει μερικές παράξενα διακοσμημένες πέτρες. Υπήρξαν μεγάλες όμορφες



Αρχιτεκτονική λεπτομέρεια από τη Μονή Οσίου Λουκά.

πλάκες, του πράσινου των αρχαίων, που ακόμα παραμένουν στο παρεκκλήσι.

Παρατηρήσαμε, επίσης, στην Πινακοθήκη, μεγάλα κομμάτια από φεγγίτες(;), πιθανό τα ίδια που αναφέρονται από τον Πλίνιο, πολύ σωστά ρυθμισμένα για να ευνοούν τα θαύματα σε μια τοποθεσία τόσο μεγάλης θεωρούμενης ιερότητας, όπως η Μονή του Οσίου Λουκά. Αυτή η ιερότητα, ωστόσο, δεν στάθηκε ικανή να το προστατέψει από το πλιάτσικο των

Αλβανών, που το υπέβαλαν σε σημαντική αναγκαστική εισφορά. Ξεκαβαλικεύοντας τα άλογά μας ξεδιψάσαμε από τη βρύση που βρισκόταν στην αυλή του Μοναστηριού. Αυτή φαίνεται ότι είχε διαφύγει της προσοχής του Chandler, που υποστηρίζει ότι οι καλόγεροι μεταφέρουν το νερό τους από το Στείρι. Κατεβήκαμε από το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά ακολουθώντας ένα τραχύ και απόκρημνο δρόμο μέσω επικίνδυνων γκρεμών ως ένα μικρό Μετόχι της Μονής κοντά στη θάλασσα, περίπου μια ώρα απόσταση από το λιμάνι των Άσπρων Σπιτιών.

4 Ιουλίου

Μίσθωσα ένα μικρό καΐκι που ανήκει στο Μοναστήρι, με μερικούς καλόγερους, για να με πάνε στα νησιά τους Δασκαλιό και Αμπελιάς, στον Κορινθιακό Κόλπο, σε απόσταση περίπου δέκα μιλίων από την παραλία των Άσπρων Σπιτιών. Στο Δασκαλιό είχε υπάρξει παλιότερα ένα σχολείο.

Όλο το νησί μόλις που υπερέβαινε το ένα μίλι σε περιφέρεια, και καλυπτόταν με ερείπια. Σήμερα δεν κατοικείται παρά μόνο από αγριοπερίστερα, το *Hirundo melba* και ένα είδος μεγάλης νυχτερίδας. Αναρίθμητες πτήσεις των melba σχεδόν σκοτείνιαζαν τον ορίζοντα και είχαν κάνει το νησί τόπο αναπαραγωγής τους. Πιάσαμε μερικούς από τους νεοσσούς τους στις οπές των βράχων.

Το *Hirundo melba*, που θεωρείται ως σπάνιο είδος από τον Λιναίο, είναι ένα από τα πιο διαδεδομένα είδη χελιδονιού στην Ελλάδα. Το παρατήρησα να πετά πάνω από την κορυφή του Παρνασσού. Βρήκαμε μια *Phoca vitulina* να κοιμάται σε απόσταση βολής πιστολιού, αλλά καθώς το όπλο μου δεν εκπυρσοκρότησε διαψεύστηκαν οι ελπίδες μου να την χτυπήσω. Τα δέρματα απ' αυτές τις φώκιες, όπως με διαβεβαίωσαν οι καλόγεροί μας, πωλούνταν μερικές φορές για πενήντα πιάστρες, μια τιμή πολύ μεγαλύτερη από αυτή που πωλούνται στα βόρεια κλίματα.

Η παραγωγή λαχανικών σε αυτά τα νησιά κάηκε και καψαλίστηκε από τον ήλιο. Από το Δασκαλιό πήγα στο (νησί) Αμπελιάς, περίπου μισό μίλι απόσταση. Εδώ δεν ανακαλύψαμε ίχνη από ερείπια.

Ανάμεσα στα βράχια πετούσαν τεράστια σμήνη από γεράκια κυνηγώντας τη μεγάλη κουκουβάγια *Strix bubo*, με οξείες διαπεραστικές κραυγές. Ένα από αυτά τα γεράκια πυροβολήθηκε. Αποδείχτηκε ότι ανήκει στο *F. peregrinus* σύμφωνα με το Λιναίο. Επέστρεψα αργά στη συντροφιά μου.

Ξεκινήσαμε για τα Άσπρα Σπίτια - την αρχαία Αντίκυρα - και το Δίστομο, αλλά δεν καταφέραμε να ανακαλύψουμε κάποια ίχνη ούτε από το μαύρο ούτε από το λευκό ελλέβορο. Η γύρω περιοχή των Άσπρων Σπιτιών παρουσιάζει ένα ξηρό ηλιοκαμένο έδαφος. Ο ελλέβορος, πιθανόν, φύτρωνε σε ψηλότερες και πιο ψυχρές περιοχές του Παρνασσού ή καλλιεργείτο σε κήπους από τους γιατρούς της Αντίκυρας.

5 Ιουλίου

Στις έξι το πρωί αναχωρήσαμε για τη Λιάκουρα και ανεβήκαμε βαθμιαία προς τον Παρνασσό. Μετά από μια έφιππη διαδρομή λίγο μεγαλύτερη από τρεις ώρες, φτάσαμε στο Μοναστήρι της Ιερουσαλήμ.

Επιθυμούσα να ανεβώ στον Παρνασσό για δεύτερη φορά και, παίρνοντας μαζί μου δυο καλόγερους ως οδηγούς μου, εγκατέλειψα το Μοναστήρι και στη συνέχεια διέσχισα ένα ωραίο δάσος από *Pinus picea*. Λίγο μετά από μια ώρα, ήρθα σε επαφή με λίγο χιόνι, που κείται προφυλαγμένο στα χάσματα του βράχου. Αρκετά σπάνια φυτά ευδοκιμούσαν εδώ.

Ο ερχομός της νύχτας, η απόσταση από την κορυφή και οι φόβοι των συμμοριών που ανησυχούσαν τους καλογέρους μου, με εμπόδισαν να συνεχίσω παραπέρα. Κατέβηκα από τη δεύτερη κορυφή και έφτασα στο Μοναστήρι, την ώρα του δειλινού.

6 Ιουλίου

Ένας Μοναχός του Μοναστηριού, φημισμένος για τις γνώσεις του στα απλοϊκά (της Βοτανολογίας) έφτασε το προηγούμενο βράδυ. Είχα πληροφορηθεί για τη φήμη του στους Δελφούς. Περπάτησα στο δάσος μαζί του την αυγή. Απ' αυτόν έμαθα πάνω από εκατό ονόματα (φυτών), που φύονται στα πέριξ του Μοναστηριού. Πολλά απ' αυτά ήσαν βάρβαρα(κακόηχα), όμως τα περισσότερα απ' αυτά ήσαν δηλωτικά. Μερικά διατηρούσαν αναλλοίωτα και χωρίς παραφθορά τα αρχαία ονόματα του Θεόφραστου και του Διοσκουρίδη. Σε όλα απέδιδε κάποια ιατρική ιδιότητα ή κάποια δεισιδαιμονική χρήση. Λυπάμαι πολύ που το προχωρημένο της ηλικίας του δεν μου επέτρεψε να τον έχω μαζί μου μέχρι τη Λιβαδειά.

Κατά την άφιξή μου στο Μοναστήρι είχα προσφέρει αμοιβή για την προμήθεια διαφόρων πουλιών. Λίγη ώρα πριν την αναχώρησή μου εμφανίστηκε ένας καλόγερος, κάνοντας μια θριαμβευτική είσοδο, ακολουθούμενος από δυο άντρες που κρατούσαν ένα τεράστιο γύπα. Δεν τον βρήκα να αναφέρεται από το Λιναίο, αν και είναι συχνός στα ελληνικά βουνά. Ονομάζεται *"όρνιο"* και *"λυκόρνιο"*. Μετρήθηκε, με τα φτερά του σε έκταση από άκρη σ' άκρη, οκτώ πόδια και από την άκρη του ράμφους έως την άκρη της ουράς τρία πόδια και εννιά ίντσες και ζύγιζε εννιά οκάδες ή είκοσι δύο και μισό πάουντ.

[Στα ημερολόγια του Dr. Sibthorp υπάρχει και μια αφήγηση της προσπάθειάς του να ανεβεί στον Παρνασσό για τρίτη φορά. Εδώ καταχωρείται, συνδεόμενη με κάποιες από τις προηγούμενες παρατηρήσεις.]

11 Σεπτεμβρίου

Αμέσως μετά το χάραμα, έχοντας για οδηγούς μου δυο καλόγερους, ξεκίνησα για την τρίτη μου ανάβαση στον Παρνασσό, και προχωρώντας με

ελιγμούς κατά μήκος της βορειοανατολικής πλευράς, έφτασα σε περίπου τέσσερις ώρες σε μια πολύ ψηλή κορυφή. Μια πυκνή καταχνιά και σκοτεινή ομίχλη εμπόδιζε τη θέα μας. Αυτή τη φορά δεν είδα καθόλου χιόνι και όπως με διαβεβαίωσαν οι καλόγεροι επί του παρόντος δεν υπήρχε καθόλου ούτε και στις παραπάνω κορυφές. Ως εκ τούτου, τα αιώνια χιόνια που αναφέρονται από τους: Wheler και Chandler είναι μάλλον υπερβολική έκφραση. Είχα ερευνήσει τον Παρνασσό διεξοδικά σ' όλες τις πλαγιές του και θεωρώ ότι έχει πλούσια και ποικίλη χλωρίδα. Ανακάλυψα αρκετά φυτά που δεν είχα παρατηρήσει προηγουμένως σε άλλες βουνοπλαγιές.

Η πυκνή ομίχλη και το δριμύ κρύο με εμπόδισε από το να παραμείνω επί μακρόν στην κορυφή, και κατεβήκαμε χαμηλότερα προς την ανατολική πλευρά του βουνού, με κίνδυνο και δυσκολία μέσα από γκρεμούς και κοίτες χειμάρρων, που καλύπτονταν από χαλαρές πέτρες.



Δελφοί - Αμφικτιονία (Α΄ όψη)



Δελφοί - Αμφικτιονία (Β΄όψη)

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

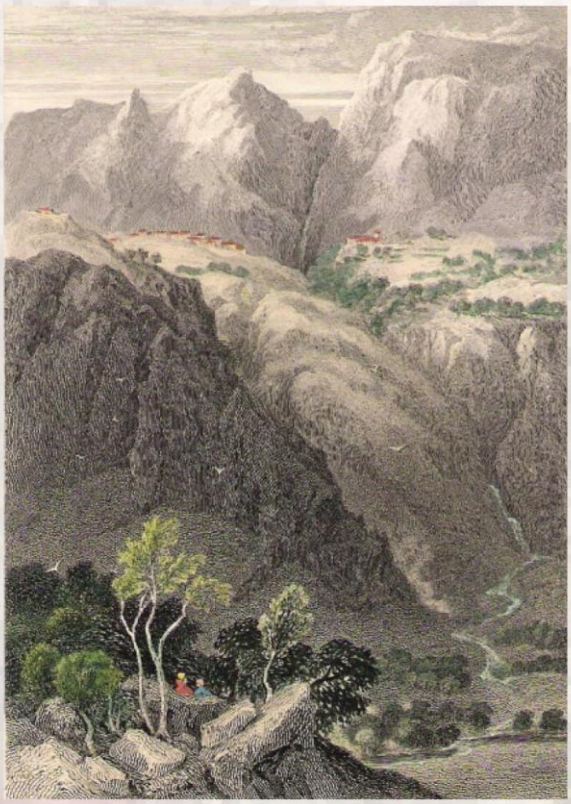
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(4ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

14. ROBERT RAIKES



Βιογραφικά στοιχεία

Ο συγγραφέας του οδοιπορικού κειμένου που ακολουθεί, πιθανόν να είναι ο Άγγλος **Robert Raikes** (**"The Younger"**), ο οποίος γεννήθηκε στο Ladybellegate House του Gloucester στις 14 Σεπτεμβρίου του 1736 και πέθανε στο Gloucester, στις 5 Απριλίου του 1811. Πρόκειται για τον φιλάνθρωπο και Αγγλικανό λαϊκό, που εισήγαγε στην Αγγλία τα Κατηχητικά Σχολεία (Sunday Schools). Στις 23 Δεκεμβρίου του 1767 παντρεύτηκε την Anne Trigge και απέκτησε με αυτήν τρεις γιους και επτά κόρες.

Η παραπάνω άποψή μας για τον Raikes στηρίζεται στο γεγονός ότι στο εν λόγω οδοιπορικό υπάρχουν αναφορές σε εκκλησιαστικά κείμενα, πράγμα που δείχνει ότι ο συντάκτης είχε κάποια ευαισθησία ως προς τα θρησκευτικά θέματα.

Σχόλια

Η περιγραφή του **Raikes** παρότι σύντομη είναι πολύ ενδιαφέρουσα και μας δίνει χρήσιμες πληροφορίες. Στο εν λόγω οδοιπορικό του αναφέρεται στην Αράχοβα, στο Κωρύκιον Άντρον και στην ενδιάμεση διαδρομή.

Στη Αράχοβα ο οικοδεσπότης που τον φιλοξένησε, του πρόσφερε σταφύλια το Μάρτη μήνα, και αυτός βρήκε πολύ ενδιαφέρον να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο συντηρούσαν τα σταφύλια όλο το χειμώνα, βουτηγμένα δηλαδή μέσα σε κρασί, στα σταμνιά. Του έκανε δε μεγάλη εντύπωση ο τρόπος με τον οποίο καλλιεργούσαν οι Αραχοβίτες τα ορεινά κτήματά τους. Γράφει σχετικά: *" Η πλαγιά καλλιεργείτο με μια επιμέλεια αντάξια της ελβετικής. Κάθε σπιθαμή κηπευτικού εδάφους καλυπτόταν με χαμηλά αμπέλια και παρατήρησα μια προσοχή και επιμέλεια στην αξία του γόνιμου εδάφους, που δεν υπήρχε πουθενά αλλού στην Ελλάδα".*

Επίσης, ξαφνιάστηκε, όταν αντίκρισε το Λιβάδι της Αράχοβας, και συνειδητοποίησε ότι ήταν πολύ καλός χώρος, για να ζουν ασφαλείς οι ντόπιοι κάτοικοι σε κάθε είδους βαρβαρική επιδρομή, κατά τη διάρκεια των παλιότερων αιώνων. Ανέβαινε προς το Κωρύκιον Άντρον με συγκρατημένη αισιοδοξία, για το τι σπηλιά θα συναντούσε εκεί πέρα, αλλά όταν εισήλθε, εξεπλάγη ευχάριστα, γι' αυτό και την περιγράφει με αρκετές λεπτομέρειες στο κείμενό του. Η σπηλιά για να τον ανταμείψει για το θαυμασμό, που έδειξε, του... πρόσφερε μια μικρή αρχαιότητα. Πράγματι, ο εν λόγω περιηγητής βρήκε στο δάπεδο του σπηλαίου μισοθαμμένη κάποια μικρή αρχαία πήλινη φιάλη, την οποία ξέθαψε εντελώς και βεβαίως ενθυλάκωσε ως γνήσιος και καλός συμπατριώτης του Ελγίνου, που ήταν.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Memoirs relating to European and Asiatic Turkey and other countries of the East edited from manuscript journals"*, Robert Walpole,London 1818. (*"Remarks on parts of Boeotia and Phocis from Raikes"*).**

ΤΟ ΚΩΡΥΚΙΟΝ ΑΝΤΡΟΝ

19 Μαρτίου

Έφυγα από την Αράχοβα στις επτά και μισή. Ο οικοδεσπότης του σπιτιού, που είχα διανυκτερεύσει ανέλαβε να με οδηγήσει στο Κωρύκιον Άντρον, που όπως φάνηκε ήταν εξοικειωμένος με την ακριβή θέση του.

Αφήσαμε το δρόμο προς Καστρί, που συνέχιζε να προχωρεί κατά μήκος της στενής κοιλάδας ανάμεσα σε δυο βουνά και, στρίβοντας προς τα δεξιά, αρχίσαμε να ανηφορίζουμε την πλαγιά του Παρνασσού μέσω ενός απόκρημνου δρόμου, που ξεκινούσε ακριβώς έξω από το χωριό.

Η πλαγιά καλλιεργείτο με μια επιμέλεια αντάξια της ελβετικής. Κάθε σπιθαμή κηπευτικού εδάφους καλυπτόταν με χαμηλά αμπέλια και

παρατήρησα μια προσοχή και επιμέλεια στην αξία του γόνιμου εδάφους, που δεν υπήρχε πουθενά αλλού στην Ελλάδα.

Το ρηχό έδαφος διακοπτόταν κατά τόπους από μεγάλες μάζες από πέτρες, που ξεφύτρωναν από την επιφάνεια, και ο προσεκτικός καλλιεργητής που δεν ήθελε να χάσει ούτε την παραμικρή γωνίτσα (χωραφιού), σώριαζε τις χαλαρές πέτρες, που μάζευε από το υπόλοιπο χωράφι, πάνω σ' αυτές τις μάζες φτιάχνοντας πυραμίδες.

Στην Ιουδαία, πιθανόν οι ίδιοι λόγοι έχουν οδηγήσει σε αντίστοιχη εξοικονόμηση εδάφους και ίσως ο προφήτης Μιχαίας αναφέρεται σε κάπως παρόμοια ή σε κάποια ίδια εμφάνιση των αμπελιών της χώρας του, όταν λέει στο Α.6: *«Θα καταστήσω τη Σαμάρεια, σαν ένα σωρό του χωραφιού και σαν φύτεμα ενός αμπελιού»* ή για να πάρω την έκφραση της Βουλγκάτα: *«Θα καταστήσω τη Σαμάρεια σαν ένα σωρό από πέτρες, όπως όταν φυτεύεται ένα αμπέλι».*

Η Αράχοβα είναι φημισμένη για την ποιότητα του κρασιού της. Την προηγούμενη νύχτα δοκίμασα μερικά από τα σταφύλια, που είχαν διατηρηθεί κατά τη διάρκεια του χειμώνα, γεμίζοντας τα κιούπια, στα οποία είχαν τοποθετηθεί τα τσαμπιά, με κρασί. Υπήρχαν μαύρα (στίγματα) διασκορπισμένα αραιά στα κοτσάνια και δεν είχαν ιδιαίτερη γεύση.

Γρήγορα προσπεράσαμε τους αμπελώνες και η κλίση γινόταν όλο και πιο απότομη, εωσότου, σε απόσταση μιας ώρας από την Αράχοβα, εξεπλάγην εισερχόμενος σε ένα ευρύ οροπέδιο σημαντικής έκτασης, το οποίο καλλιεργείται, εκεί όπου δεν ανέμενα να δω τίποτα παρά βράχια και χιόνια.

Ψηλά πάνω απ' αυτό το ευρύ οροπέδιο υψώνονταν προς τα βόρεια-ανατολικά οι κορυφογραμμές του Παρνασσού, καλυμμένες με χιόνια και κρυμμένες στα σύννεφα. Η πεδιάδα μπροστά μου δεν πρέπει να ήταν μικρότερη από τέσσερα ή πέντε μίλια από τη μια πλευρά έως την άλλη. Ένα μεγάλο ανιαρό στην όψη χωριό βρισκόταν στο κέντρο της και στα αριστερά μου, μια λίμνη με όχθες πολύ όμορφα πτυχωμένες.

Μη έχοντας δει την υπόλοιπη πλευρά του Παρνασσού δεν έχω πρόθεση να κρίνω τα πλεονεκτήματα της κορυφογραμμής πάνω από την Τιθορέα, που αναφέρει ο Ηρόδοτος ως καταφύγιο των Φωκέων κατά τη διάρκεια της περσικής εισβολής.

Αυτό το οροπέδιο φαίνεται ιδιαίτερα φτιαγμένο για τον ίδιο σκοπό. Το έδαφος θα μπορούσε να προσφέρει νομή για τα ζωντανά τους και κάποια ποσότητα τροφής για τους ίδιους και η ανάβαση προς σ' αυτό ήταν τόσο απόκρημνη και στενή, που θα μπορούσε να προστατευθεί από πολύ λίγους άντρες.

Η ευτυχής θέση της Ελλάδας την προστάτεψε από τις διαδοχικές εισβολές των βαρβαρικών εθνών, που στην Ασία τόσο επανειλημμένα σάρωσαν τα

πάντα στο διάβα τους και επιβράδυναν την πρόοδο του πολιτισμού.

Απέναντι στις σκυθικές φυλές, το Αιγαίο πέλαγος ακόμα και τα Στενά του Ελλησπόντου αποτελούσαν μια ικανή έπαλξη και από ευτυχή σύμπτωση οι μεταναστεύσεις από το βορειοανατολικό τμήμα της Ευρώπης ακολούθησαν μια πιο ανατολική κατεύθυνση και ακολούθησαν τις ακτές του Ευξείνου ή τη γραμμή του Καυκάσου προς την Περσία και τη Μικρά Ασία.

Ο στρατός του Ξέρξη ήταν η μόνη ξένη δύναμη, η οποία έφτασε κάποτε (στην Ελλάδα) με την ακαταμάχητη σπουδαιότητα μιας μετανάστευσης, που τους οδήγησε (τους Πέρσες) στο να αμφισβητηθεί η ικανότητά τους να αντιμετωπίζουν τους εχθρούς τους στο πεδίο της μάχης. Εάν αυτές οι επιδρομές συνέβαιναν συχνότερα, οι Φωκείς θα είχαν συνειδητοποιήσει πολύ περισσότερο την αξία του φυσικού τους φρουρίου.

Στη Συρία και την Ιουδαία, οι δυστυχείς κάτοικοι εξοικειώθηκαν με τέτοια καταφύγια, κατά τη διάρκεια των επαναλαμβανόμενων εισβολών από τους Ασσύριους βασιλείς. Ο Ιερεμίας, στη μετάφραση των Εβδομήκοντα, εκφράζει αυτή τη φοβερή ανάγκη με μεγάλη ένταση στο i.v : *«από φωνής ιππέως, και εντεταμένου τόξου ανεχώρησε πάσα η χώρα, εισέδυσαν εις τα σπήλαια, ανέβησαν εις τας πέτρας, πάσα πόλις κατελείφθη».*

Απ’ αυτή την τοποθεσία η θέα προς τα νότια ήταν εκτεταμένη και πολύ ελκυστική. Η Κίρφι στην απέναντι πλευρά της κοιλάδας της Αράχοβας τερμάτιζε σε ένα ομαλό επίπεδο σαν το οροπέδιο στον Παρνασσό, καλά καλλιεργημένο, διάστικτο με χωριά, με το μεγαλύτερο ύψος και των δυο αυτών επιπέδων να είναι όμως πιο πάνω από τις περιοχές των πηγών, τις οποίες είχαμε αφήσει. Η από κάτω βλάστηση δεν είχε ακόμα αρχίσει να εμφανίζεται και το χιόνι προμήθευε ορισμένα κομμάτια και των δυο αυτών επιπέδων. Πέρα μακριά, τα βουνά του Μοριά γέμιζαν εντελώς τον ορίζοντα.

Διασχίσαμε έφιπποι το οροπέδιο προς τα βόρεια και αφήνοντας τα άλογά μας στα ριζά της πλαγιάς που το περιόριζε, σκαρφαλώσαμε στην απότομη και θαμνώδη αυτή πλαγιά προς το στόμιο του Κωρύκιου Άντρου. Έχοντας επανειλημμένως απογοητευτεί από σκηνές αυτού του είδους, που γενικώς αποδεικνύονταν, τελικώς, κατώτερες από τις περιγραφές που αποδίδονταν σε αυτές, ανέμενα και εδώ να σκοντάψω στην ίδια αναποδιά και να μη βρω τίποτα άλλο παρά ένα σκοτεινό στενό θόλο.

Εξεπλάγην, ωστόσο, για μια φορά ευχάριστα. Η στενή και χαμηλή είσοδος της σπηλιάς διευρύνθηκε αμέσως σε μια αίθουσα με διαστάσεις μήκους 330 ποδών και πλάτους περίπου 200 ποδών. Οι σταλακτίτες κρέμονταν από την οροφή στις πιο χαριτωμένες μορφές σε όλη την έκτασή της και έπεφταν σαν βαριές κουρτίνες κατά μήκος των πλευρικών τοιχωμάτων. Το βάθος των πτυχώσεων ήταν τόσο τεράστιο και οι μάζες που αιωρούνταν κατ’ αυτόν τον τρόπο ήσαν τόσο μεγάλες, που το ανάγλυφο και η πληρότητα αυτών των

φυσικών κουρτινών ήσαν τόσο πλήρη και φανταχτερά όσο θα μπορούσα να έχω ευχηθεί.

Δεν έμοιαζαν με τσιμεντώματα ή επιστρώσεις που κάλυπταν απλώς το βράχο. Ήταν η βαθμιαία ανάπτυξη των αιώνων, που ρυθμίζει τις πιο απλές και μαγικές φόρμες, τόσο πλούσιες και μεγάλες, ώστε να εναρμονίζονται με το μέγεθος και τη μεγαλοπρέπεια του σπηλαίου.

Οι σταλαγμίτες στο δάπεδο και στις πλευρές της αίθουσας ήσαν ακόμα πιο εντυπωσιακοί στις μορφές τους, από ότι οι σταλακτίτες στην οροφή και χτυπούσαν στο μάτι με τη φανταστική ομοιότητά τους με τεράστιες ανθρώπινες φιγούρες.

Στο τέλος αυτού του μεγάλου θόλου, ένα στενό πέρασμα οδηγεί κάτω, σ' ένα βράχο υγρής κατωφέρειας, στο οποίο περπάτησα με κάποια δυσκολία, λόγω της γλιστερής φύσης του εδάφους. Συνέχισα αρκετά μέσα, μέχρις ότου έφτασα σε ένα σημείο όπου η κάθοδος γινόταν πολύ απότομη και καθώς το φως μου είχε σχεδόν εξαντληθεί, μου φάνηκε σοφότερο να επιστρέψω.

Στην επιστροφή μου βρήκα στη μια πλευρά του περάσματος, μισοθαμμένη στον πηλό, μια μικρή αρχαία φιάλη του συνηθισμένου μαύρου και κόκκινου είδους. Η επίστρωσή της είχε αρχίσει να φαίνεται, αλλά ήταν ατόφια και χάρηκα που ανακάλυψα αυτό το απλό υπόλειμμα του φόρου τιμής, που κάποτε πληρώθηκε στις Κωρύκιες Νύμφες από τους αρχαίους κατοίκους της περιοχής. Οι σταλαγμιτικοί σχηματισμοί στην είσοδο αυτού του δεύτερου περάσματος είναι τόσο άγριοι όσο μπορεί να συλλάβει η φαντασία και έχουν την πιο λαμπρή λευκότητα.

Δεν θα χρειαζόταν μια φαντασία τόσο ζωηρή, όπως αυτή των αρχαίων Ελλήνων, για να θεωρήσεις αυτό το όμορφο σπήλαιο ως κατοικία των νυμφών. Η ησυχία που βασιλεύει, διακόπτεται μόνο από τον απαλό ήχο του νερού, που στάζει από την αιχμή των σταλακτιτών, τα *«ὕδατ' ἀενάοντα»* του σπηλαίου των νυμφών, στην Οδύσσεια.

Το αμυδρό φως, που επιτρέπεται να διεισδύσει από τη στενή είσοδό του και αντανακλάται από τις λευκές ρυτιδώσεις της οροφής, με όλες τις θαυμαστές διακοσμήσεις του εσωτερικού, θα εντυπωσίαζαν και τον πλέον αδιάφορο με αίσθημα δέους, και θα τον οδηγούσαν στο να αποδώσει την επιρροή του σκηνικού στην παρουσία κάποιου υπερφυσικού όντος. Μια επιγραφή, που παραμένει ακόμα πάνω σε μια βραχώδη μάζα κοντά στην είσοδο, σημειώνει ότι το σπήλαιο είναι αφιερωμένο στον Πάνα και τις Νύμφες.

ΕΥΣΤΡΑΤΟΣ
ΔΑΚΙΔΟΜΟΥ
ΑΜΒΡΥΣΙΟΣ
ΣΥΜΠΕΡΙΠΟΛΟΙ

ΠΑΝΙ ΝΥΜΦΑΙΣ

Το επίθετο, το οποίο αποδίδεται στον Πάνα, μπορεί ενδεχομένως να αναφέρεται στη διάσωση των Δελφών, στην οποία λέγεται ότι συντέλεσε (αυτός ο θεός), βοηθώντας στην άμυνα απέναντι στους Γαλάτες του Βρέννου.



Δελφοί -Τριόβολος (Α΄ όψη).



Δελφοί -Τριόβολος (Β΄ όψη).

15. colonel SQUIRE

Βιογραφικά στοιχεία

Από το βιβλίο: *"The Gentleman's Magazine"* του Sylvanus Urban (Τόμος 9ος, Λονδίνο 1838), προκύπτει ότι ο **colonel (συνταγματάρχης) Squire** μαζί με κάποιον κύριο Hamilton και τον συνταγματάρχη Leake (το γνωστό μας περιηγητή) συμμετείχαν στην ανακάλυψη ενός σημαντικού αρχαίου μνημείου στη Δαμασκό της Συρίας, σε κάποιο ταξίδι τους από την Τρίπολη της Λιβύης προς το Scanderoon, το έτος 1802. Ο **Squire** πρέπει να πέθανε πριν το έτος 1818, διότι στο βιβλίο του Walpole αναφέρεται ως μακαρίτης.

Σχόλια

Ο **Squire,** ως γνήσιος στρατιωτικός, αρχίζει το σύντομο οδοιπορικό του στη Φωκίδα από τη γενική περιγραφή της τοπογραφίας της αρχαίας Φωκίδας, για να καταλήξει στον άξονα: Σχιστή Οδός - Αράχοβα - Δελφοί, για τον οποίο δίνει ελάχιστες λεπτομέρειες, τις περισσότερες βεβαίως απ' αυτές τις αφιερώνει, όπως είναι φυσικό στους Δελφούς. Η πιο ενδιαφέρουσα πληροφορία του είναι αυτή που μιλάει για την ύπαρξη χιονιού σε μια κοιλότητα στα βράχια του Παρνασσού ακριβώς πάνω από τη Σχιστή οδό το κατακαλόκαιρο, δηλαδή την εποχή που πραγματοποιούσε αυτό του το ταξίδι. Εάν λοιπόν θεωρήσουμε αξιόπιστη την πληροφορία του αυτή, φαίνεται ότι εκείνη τη χρονιά η περιοχή του Παρνασσού θα είχε πολύ όψιμο χειμώνα!

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Memoirs relating to European and Asiatic Turkey and other countries of the East edited from manuscript journals"*, Robert Walpole, London 1818. (*"Remarks on parts of the Continent of Greece from colonel Squire")*.**

[…] Η Φωκίδα περιλαμβάνει την πεδιάδα του Κηφισού, η οποία συνδέεται με αυτή της Λιβαδειάς. Στα βόρεια ορίζεται από την Οίτη, στα νότια συνορεύει με τη Βοιωτία, και στην ανατολική πλευρά, η ορεινή περιοχή των Δωριέων τη διαχωρίζει από τη θάλασσα της Εύβοιας. Το δυτικό όριο βρέχεται από τον Κορινθιακό ή Κρισσαίο κόλπο.

Το έδαφος που αρδεύεται από τον Κηφισό, με τον οποίο ενώνονται αρκετοί μικρότεροι χείμαρροι από τον Παρνασσό, είναι γόνιμο και καλά καλλιεργημένο με ρύζι, doura (;) και σιτάρι.

Η πεδιάδα της Κρίσσας παράγει μια μικρή ποσότητα σιτάρι και κριθάρι, αν και στο μεγαλύτερο τμήμα της φυτεύεται με ελαιόδεντρα. Μια υπερυψωμένη πεδιάδα, στην οποία βρίσκεται το Δίστομο, η αρχαία Άμβρυσσος, φαίνεται να συνδέει τον Παρνασσό στα νότια με τον Ελικώνα. Προς τα βόρεια, τα βουνά ενώνονται με την Οίτη, απέναντι στη δυτική της πλευρά η Κίρφι, ενώ η ανατολική της πλαγιά εμφανίζεται προς την πεδιάδα του Κηφισού.

Η εξωτερική όψη του Παρνασσού είναι τραχεία και γυμνή από βλάστηση, εμπερικλείει, ωστόσο, αρκετές γόνιμες κοιλάδες, αξιοσημείωτες τόσο για τις φυσικές τους ομορφιές όσο και για την καλλιέργειά τους. Αυτό το βουνό τέμνεται από αρκετούς δρόμους διαφορετικών κατευθύνσεων, που συνδέουν την πεδιάδα του Κηφισού με αυτή της Κρίσσας - Δελφών και τη θάλασσα.

Ο δρόμος, που ονομάζεται Σχιστή και αποτελούσε την Ιερά οδό από την Αττική και τη Βοιωτία προς τους Δελφούς, εμφανίζεται σύντομα μετά την είσοδο στον Παρνασσό και τη Δαύλεια. Αρχίζει σε ένα σημείο όπου συναντιούνται τρεις δρόμοι, η Τρίοδος, φημισμένη για τον τάφο του Οιδίποδα. Από εδώ ο δρόμος προς Δελφούς διακλαδίζεται προς τα δεξιά και συνεχίζει διαμέσου μιας υψωμένης στενής κοιλάδας, κάθε πλαγιά της οποίας ορίζεται από τις απότομες κορυφογραμμές του Παρνασσού.

Σ' αυτό το μέρος, στο κατακαλόκαιρο, παρατηρήσαμε χιόνι σε μια κοιλότητα κοντά στην κορυφή του βουνού. Μιάμιση ώρα μετά την Τρίοδο διακρίνονται τα υπολείμματα ενός αρχαίου φρουρίου, κοντά στο οποίο υπάρχει μια πηγή. Αυτό το τμήμα του Παρνασσού είναι ανώμαλο, με λίγες καλλιέργειες, αν και στις πλαγιές του βουνού υπάρχουν διάσπαρτα έλατα. Μια ώρα από το Παλαιόκαστρο, όπως ονομάζεται αυτό το είδος του ερειπίου από τους σύγχρονους Έλληνες, βρίσκεται η Αράχοβα, ένα μικρό χωριό σε ένα υπερυψωμένο τμήμα του βουνού, που διαθέτει μια μεγαλοπρεπή θέα.

Μπροστά μας, ήταν η κοιλάδα των Δελφών, που φαινόταν σ' αυτό το μήκος να περιορίζεται στη μια πλευρά από τον Παρνασσό, στην άλλη από την Κίρφι. Κάθετα σ' αυτή την κοιλάδα ήταν η πεδιάδα της Κρίσσας, καλυμμένη από τους ελαιώνες της, οριζόμενη από την τραχιά βραχώδη περιοχή των Οζολών. Οι φανταστικές απότομες κορφές του Παρνασσού έρχονταν σε όμορφη αντίθεση με την αφθονία της κοιλάδας, που ήταν ένας εκτεταμένος αμπελώνας.

Οι Δελφοί, που απέχουν περίπου πέντε ώρες από τη Δαύλεια, είναι ένα μικρό χωριό με την ονομασία Καστρί, που κατέχει πλέον τη θέση αυτής της αξιομνημόνευτης τοποθεσίας, μια απότομη και ανώμαλη πλαγιά, πάνω από την οποία υψώνεται απότομα και κάθετα η κορυφή του Παρνασσού. Εδώ υπάρχουν δυο κρήνες, πιθανόν εκείνες της Κασταλίας και της Κασσοτίδας, οι λεγόμενες *"vocal streams"*, εκ των οποίων έπινε η ιέρεια πριν εκστομίσει τις μυστηριώδεις της προφητείες. Ο γειτονικός βράχος έχει σμιλευτεί πολύ και

εκσκαφτεί. Κοντά στη μια πηγή υπάρχει ένα τετράγωνο τεχνητό σπήλαιο, ένα από τα βακχικά σπήλαια, που μνημονεύονται από τον Μακρόβιο.

Το κεφάλι ενός βοδιού είναι σκαλισμένο σε ένα σπήλαιο, η μια αίθουσα στο βράχο έχει μια αναφορά στον Απόλλωνα. Ορισμένες αξιόλογες επιγραφές έχουν αντιγραφεί στους Δελφούς. Τα υπολείμματα του Σταδίου είναι πολύ φανερά, αλλά εκείνα του Θεάτρου και του Ναού, το τελευταίο εκ των οποίων αποκαταστάθηκε τόσο σε ύστερη περίοδο όσο και την εποχή του αυτοκράτορα Ιουλιανού, δεν είναι ανιχνεύσιμα.

Ακριβώς πάνω από τους Δελφούς υπάρχει ακόμα ένας δρόμος προς την πεδιάδα του Κηφισού, πάνω από τα ψηλότερα μέρη του βουνού, κοντά στα οποία πρέπει να βρίσκεται η Τιθορέα και προς την κάθοδο στην πεδιάδα, η Λέδων και η Χαράδρα. Από τις καψαλισμένες, τους καλοκαιρινούς μήνες, πεδιάδες οι βοσκοί μετακινούνται με τα κοπάδια τους προς τις δροσερότερες περιοχές του Παρνασσού, όπου αφθονούν πλούσια βοσκοτόπια, με πηγές νερών.

Ο δρόμος από Δελφούς διασχίζει σποραδικά μικρές καλλιεργημένες εκτάσεις, που περικλείονται από βραχώδη ύψη, μερικές φορές απότομα και συνεχώς διάσπαρτα με έλατα, που προσφέρουν μιαν άγρια και φοβερή, αν και επιβλητική όψη[...]



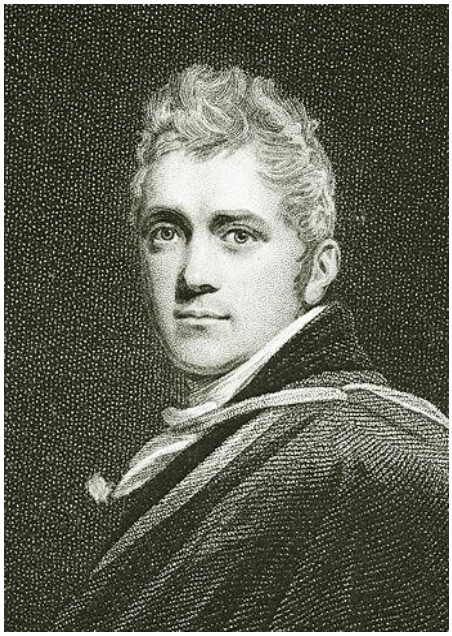
Δελφοί - Τριόβολος (Α΄- Β΄ όψη).

Πύθιο Ιερό-Παρνασσός και Πέριξ
Περιηγητικά Κείμενα: 19ος αιώνας



Φωκίς - Λοκρίς - Δωρίς και Βοιωτία.

16. EDWARD DANIEL CLARKE



Βιογραφικά στοιχεία

Ο Άγγλος ορυκτολόγος - μεταλλειολόγος **Edward Daniel Clarke** γεννήθηκε στις 5 Ιουνίου του 1769, στο Willingdon του Sussex. Εκπαιδεύτηκε αρχικά στο Tonbridge. Το 1786 έλαβε εκκλησιαστικό αξίωμα στο παρεκκλήσι του Jesus College, στο Cambridge, αλλά η απώλεια του πατέρα του τον έμπλεξε σε δυσκολίες.

Το 1790 πήρε το πτυχίο του, και αμέσως μετά έγινε ιδιωτικός δάσκαλος. Το 1792 αποφάσισε να ταξιδέψει με το λόρδο Berwick στη Γερμανία, την Ελβετία και την Ιταλία. Μετά τη διέλευση των Άλπεων και την επίσκεψή του σε μερικές από τις κύριες πόλεις της Ιταλίας, συμπεριλαμβανομένης και της Ρώμης, πήγε στη Νάπολη όπου έμεινε σχεδόν δυο χρόνια. Αφού επέστρεψε στην Αγγλία το καλοκαίρι του 1794, έγινε δάσκαλος σε πολλές διακεκριμένες οικογένειες.

Το 1799 συμμετείχε συνοδεύοντας τον αριστοκράτη J. M. Cripps στο γύρο, μέσω της ευρωπαϊκής ηπείρου, που άρχιζε από τη Νορβηγία και τη Σουηδία, όπου προχωρούσε μέσα από τη Ρωσία και την Κριμαία, στην Κωνσταντινούπολη, στη Ρόδο και μετά στην Αίγυπτο και Παλαιστίνη.

Μετά τη συνθηκολόγηση της Αλεξάνδρειας, ο Clarke μπόρεσε να εξασφαλίσει για την Αγγλία αγάλματα, σαρκοφάγους, χάρτες, χειρόγραφα κλπ., τα οποία είχαν συλλεχθεί από Γάλλους σοφούς. Η Ελλάδα ήταν η χώρα

της επόμενης επίσκεψης (1802-1803). Από την Αθήνα ο ταξιδιώτης προχώρησε δια ξηράς στην Κωνσταντινούπολη και, μετά από μια σύντομη παραμονή στην Πόλη, κατευθύνθηκε προς τη Ρωμυλία, Αυστρία, Γερμανία και Γαλλία. Γύρισε στη χώρα του φορτωμένος με έργα τέχνης, νομίσματα και παλιά χειρόγραφα. Το κυριότερο όμως απόκτημά του ήταν το άγαλμα της *"Κιστοφόρου Δήμητρας"*, που το άρπαξε στην Ελευσίνα, παρά την έντονη αντίδραση των κατοίκων της περιοχής.

Ο Clarke παρόλο που διέκειτο εχθρικά προς τον Έλγιν, ίσως εξ αντιζηλίας περί τη σύληση των αρχαίων μνημείων, εν τούτοις - το έφερε η μοίρα - ο αδελφός του, ο Captain Clarke, ήταν αυτός που, μέσα από σατανική σύμπτωση, μετά τα Χριστούγεννα του 1802, μετέφερε με το πολεμικό πλοίο του (το *''HMS Braakel''*) το σημαντικότερο μέρος τη συλλογής του άρπαγα Έλγιν (όχι λιγότερες από σαράντα κάσες, που περιείχαν τα γλυπτά των αετωμάτων του Παρθενώνα, δεκαεπτά κομμάτια από τη ζωφόρο και δυο μετόπες του ίδιου ναού) στην Αγγλία, το οποίο αυτό μέρος της συλλογής κινδύνευε να πέσει στα χέρια των Γάλλων, λόγω της εν τω μεταξύ προσωρινής μεταβολής των εξωτερικών σχέσεων Οθωμανικής πύλης και Αγγλίας.

Ήταν ένας ακούραστος, ανήσυχος και ερευνητικός περιηγητής. Κατεχόταν από τη δίψα της ματιάς, που αποτελεί τη σπουδαιότερη αρετή του περιηγητή. Το χρονικό του, επτά ογκώδεις τόμοι μεγάλου σχήματος, κυκλοφόρησε μεταξύ του 1810 και του 1822.

Ο Clarke, ο οποίος είχε γίνει πλέον πολύ γνωστός, μετέφερε την κατοικία του στο Cambridge. Προς το τέλος του 1808 διορίστηκε στην καθηγεσία της Ορυκτολογίας στο Πανεπιστήμιο του Cambridge, που συστήθηκε για πρώτη φορά. Εκτός από τη διδασκαλία της ορυκτολογίας ο Καθηγητής Clarke ασχολήθηκε και με τη μελέτη της Χημείας και έκανε διάφορες ανακαλύψεις, κυρίως μέσω της δόνησης των αγωγών, μέθοδο που είχε φέρει σε υψηλό βαθμό τελειότητας. Διορίστηκε επίσης Διευθυντής της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης το 1817 και ήταν ένας από τους ιδρυτές της Φιλοσοφικής Εταιρείας του Cambridge το 1819. Πέθανε στο Λονδίνο στις 9 Μαρτίου του 1822.

Σχόλια

Ο **Clarke** ανήκει σίγουρα στην εκλεκτή ολιγομελή ομάδα εκείνων των περιηγητών, που άφησαν τα καλύτερα ταξιδιωτικά κείμενα σχετικά με τους Δελφούς και τη γύρω περιοχή. Οι αναφορές του έχουν πληρότητα και ποικιλία. Είναι εκτενείς, χωρίς να χάνουν το ενδιαφέρον τους ακόμη και όταν προχωρεί σε κάποιες επιστημονικές παρεκβάσεις.

Ασχολείται με κάθε θέμα που πέφτει στην αντίληψή του, είτε είναι τοπίο, είτε αρχαιολογικός χώρος είτε αρχαίο ερείπιο είτε αρχαία επιγραφή είτε

οικισμός είτε αγροτικές καλλιέργειες είτε άνθρωποι λαϊκοί ή κλήρος είτε φυτά είτε μέταλλα ακόμη και όστρακα. Η ματιά του είναι διεισδυτική, δεν αφήνει να του ξεφύγει τίποτα. Μόνο οι ιστορικές του αναφορές είναι περιορισμένες. Από το κείμενό του φαίνεται ότι είναι ο άνθρωπος που ψάχνει, που θέλει να μάθει, που αναζητεί αρχαιολογικό υλικό: επιγραφές και αρχαία νομίσματα. Επίσης, όταν βρεθεί σε κατάλληλο χώρο (Μοναστήρι) ψάχνει για παλιά εκκλησιαστικά βιβλία και χειρόγραφα.

Η επίσκεψή του ήταν πλήρης, παρότι έγινε σε ακατάλληλο χρόνο (μέσα Δεκεμβρίου του 1802). Κατόρθωσε ακόμα να ανεβεί και στην κορυφή του Παρνασσού, τη Λιάκουρα, κάτω από χαμηλές θερμοκρασίες και πάγους! Και ανταμείφθηκε γι' αυτό, διότι οι συνθήκες ορατότητας που επικράτησαν εκείνη την ημέρα, εν πολλοίς, δεν τον εμπόδισαν να απολαύσει τη μεγαλειώδη θέα από εκεί ψηλά, επιβεβαιώνοντας το ρητό: *"Η τύχη είναι με τους τολμηρούς"*.

Και αν ακόμα σκεφτεί κάποιος τη μεγάλη δυσκολία του να ανεβεί τέτοια εποχή στην κορυφή, είναι αδύνατο να φανταστεί την ταλαιπωρία της κατάβασής του, μέσα σε πάγους από τη Λιάκουρα προς το Μοναστήρι της Ιερουσαλήμ («Αγιαρσαλής»), που ούτως ή άλλως αυτή διαδρομή είναι η πιο κακοτράχαλη και επικίνδυνη ακόμα και υπό καλές καιρικές συνθήκες.

Ο Clarke έφτασε στους Δελφούς από τη Λιβαδειά παρακάμπτοντας από νότια την Αράχοβα. Ακολούθησε την κλασική διαδρομή της αρχαίας Ιεράς οδού και έφτασε αρχικά στο Χρισσό και μετά ανέβηκε στο Καστρί.

Λίγο πριν τη Σχιστή οδό παρατήρησε τριάντα (30) με σαράντα (40) αετούς! Οποία αλλαγή με την σήμερον ημέραν... Στο έμπα της Σχιστής εντόπισε αρχαίο ερείπιο κυκλικής μορφής, κυκλώπειου τύπου σε στιλ Τύρινθας. Ανέβηκε και θαύμασε τη μαστοριά της κατασκευής του. Αυτό το κτίσμα βρισκόταν, σύμφωνα με τις πληροφορίες του, κοντά σε μια πηγή. Επίσης, στη Σχιστή οδό είδε υπολείμματα της αρχαίας Ιεράς οδού.

Μετά το Ζεμενό, παρατηρώντας την ποιότητα των αμπελοκαλλιεργειών, έβγαλε το συμπέρασμα ότι την περιοχή αυτή πρέπει να την κατοικούσε μια εργατική ράτσα ανθρώπων. Μάλιστα, σε άλλη θέση υποστηρίζει ότι τα αμπέλια των Αραχοβιτών είναι εφάμιλλα των καλύτερων αμπελιών που βρίσκονται στις όχθες του Ρήνου. Οποίος έπαινος! Τη θέση του Χρισσού τη βρήκε πολύ ρομαντική. Ανέβηκε, στη συνέχεια, στους Δελφούς και αφού εξασφάλισε κατάλυμα σε ένα φτωχικό, όπως το λέει, σπίτι, ήταν έτοιμος την άλλη μέρα να προχωρήσει σε εξονυχιστική έρευνα του αρχαιολογικού χώρου.

Πήγε παντού, είδε κάθε επί μέρους θέση, παρατήρησε κάθε αρχαίο θραύσμα είτε αρχιτεκτονικό είτε διακοσμητικό είτε επιγραφικό. Με πολύ υπομονή αντέγραψε πληθώρα επιγραφών και τις παρουσίασε και στο οδοιπορικό του. Το τοπίο της Κασταλίας πηγής το θεωρεί από τα καλύτερα στον ελληνικό χώρο. Μια από τις πρώτες φροντίδες του, μόλις έφτασε στο

Καστρί, θα ήταν να αγοράσει αρχαία νομίσματα, εάν υπήρχαν διαθέσιμα. Πράγματι, υπήρξε η σχετική κινητοποίηση συγκέντρωσης αρχαίου νομισματικού υλικού από τους χωριάτες και πριν την αναχώρησή του από τους Δελφούς είχε ήδη επιλέξει και αγοράσει τα καλύτερα από τα αρχαία νομίσματα που του επιδείχθηκαν.

Το Καστρί το βρήκε άθλιο χωριό, δίνει όμως τις πληροφορίες ότι οι κάτοικοι είχαν κάνει συλλογικά την αντίστασή τους στην καταπιεστική εξουσία. Είχαν σκοτώσει επτά (7) τυραννικούς μουσουλμάνους (πιθανόν φοροεισπράκτορες) και τους είχαν εξαφανίσει πετώντας τους μέσα σε μια κοιλότητα, η οποία ήταν σε χρήση τα αρχαία χρόνια. Όταν μια άλλη φορά τα έβαλαν με τους αντιπροσώπους του Αλή Πασά, ο τελευταίος τους επέβαλε βαρύτατο πρόστιμο.

Την εποχή της επίσκεψής του στους Δελφούς ταυτοποιήθηκε η θέση του Κωρυκίου Άντρου με το Σαρανταύλι, και έτσι, αργότερα, έγινε αξιοθέατο επίσκεψης από τους επόμενους περιηγητές. Επειδή όμως τον Clarke τον ενδιέφερε πρωτίστως να ανεβεί την κορυφή του Παρνασσού, δεν σπατάλησε χρόνο για να γνωρίσει το Κωρύκιον Άντρον.

Φεύγοντας από το Καστρί, κατευθύνθηκε στην Αράχοβα όπου βρήκε κατάλυμα και οδηγούς, για να ανεβεί την άλλη μέρα στον Παρνασσό. Για τους κατοίκους λέει ότι ήσαν Έλληνες και Αρβανίτες, χωρίς όμως κανένα Τούρκο ανάμεσά τους. Και επειδή βρήκε το χωριό πολύ πλούσιο και ανεπτυγμένο με προκομμένους κατοίκους, έγραψε σαν γενικότερο συμπέρασμα για την Ελλάδα: *“Η γη αυτή χωρίς τους Μωαμεθανούς κυβερνήτες της θα ήταν μια γη που οι κάτοικοί της ίσως: «έτρωγαν ψωμί χωρίς ελλείψεις και στερήσεις κάθε πράγματος» εκτός κι αν πράγματι, κι αυτό δεν είναι απίθανο, έπεφτε κάτω από την εξουσία της Ρωσίας, οπότε τότε θα γινόταν «μια έρημος, μια ξερή γη και ένας αγριότοπος»”.* Βλέπουμε έτσι ότι ήταν διάχυτη η βρετανική καχυποψία και ο φόβος για την επιρροή των Ρώσων στη Βαλκανική, και αυτή η προκατάληψη υπήρχε και στο δικό του μυαλό.

Στην Αράχοβα έκανε και τεστ αρχαίας μνήμης στους κατοίκους. Τους ρώτησε για των αριθμό των Μουσών, αυτοί του απάντησαν τρεις (3). Φαίνεται είχαν μπερδέψει τις Μούσες με τις Χάριτες! Παρόλα αυτά οι Αραχοβίτες το πέρασαν το τεστ, διότι ο Clarke εξεπλάγη που οι αρχαίες μνήμες δεν είχαν σβήσει ακόμη από την περιοχή αυτή. Βεβαίως, στο εν λόγω τεστ οι Καστρίτες τα πήγαν καλύτερα, αφού ανέβασαν τις Μούσες στον αριθμό πέντε (5)!

Όταν ανέβηκε στον Παρνασσό, βρήκε την ευκαιρία να ασχοληθεί με τα της επιστήμης του. Έκανε γεωλογικές και ορυκτολογικές παρατηρήσεις, είδε όστρακα και βότανα που φύονταν στις ψηλές κορυφές του βουνού.

Πολύ σημαντική είναι και η πληροφορία του η σχετική με το όνομα της Λιάκουρας. Γράφει συγκεκριμένα: *“Οι αγρότες στις πεδιάδες της Βοιωτίας*

ονομάζουν όλο το βουνό Lakura (Λιάκουρα), αλλά αυτοί που κατοικούν πάνω στον Παρνασσό ακόμα διατηρούν μεταξύ τους την αρχαία ονομασία του, καλώντας τις κορφές του με μια γενική ονομασία Παρνασσός και μια μόνο από τις κορυφογραμμές του την ονομάζουν Lugari [εννοεί το Λυκέρι]*."*

Τέλος, από το Μοναστήρι της Αγιαρσαλής έφυγε με πολύ κακές εντυπώσεις για τους εκεί πενήντα (50) καλογέρους. Έγραψε :*"εξεπλάγησαν από τον ερχομό μας και φαίνονταν πιο περίεργοι και αδιάκριτοι από οποιονδήποτε άλλο είχαμε συναντήσει στην Ελλάδα, και αμαθείς και η άγνοιά τους ήταν τέτοια που θα μπορούσε να συγκριθεί με εκείνη των άγριων ενοίκων των υψηλών ερημικών τοποθεσιών και η αφέλειά τους ήταν τέτοια που προδιέθετε ακόμη και τους οδηγούς μας να γελούν υπέρμετρα σε κάθε σχόλιό τους."*

Του κάνει πολύ άσχημη εντύπωση και το τελετουργικό της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τις αγρυπνίες και τις γονυκλισίες, με τους ψαλμούς και τις τελετές. Το λέει καθαρά, ότι οι διάφορες τελετές των Ορθοδόξων ακόμη και αυτή της Θείας Ευχαριστίας είναι ειδωλολατρικά κατάλοιπα... Γράφει συγκεκριμένα: "*Αυτές οι λατρείες είναι προφανώς ειδωλολατρικές τελετές και οι Θείες λειτουργίες είναι επίσης σχεδόν ειδωλολατρικές.*" Από τις σκέψεις του αυτές καταλαβαίνει κανείς το χάσμα, που υπάρχει ανάμεσα στους Ορθοδόξους και τους κάθε μορφής Διαμαρτυρόμενους, Ευαγγελικούς, Ευσεβιστές, Μορμόνους κλπ., αναφορικά με τη χριστιανική πίστη και λατρεία. Μετά την παραμονή στο εν λόγω Μοναστήρι τράβηξε προς τη Βελίτσα, για να συνεχίσει βόρεια το ταξίδι του.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Travels in various countries of Europe, Asia and Africa", Edward Clarke, London 1816.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Το πρωινό της 14ης Δεκεμβρίου αφήσαμε τη Λιβαδειά και προχωρήσαμε με βορειοδυτική κατεύθυνση, δια μέσου μιας λοφώδους περιοχής, προς τον Παρνασσό, ακολουθώντας το δρόμο προς Δελφούς, που τώρα ονομάζονται Καστρί.

Μετά από ταξίδι τριών ωρών, έχοντας περάσει πάνω από την κορυφογραμμή ενός λόφου, το αρχαίο σύνορο μεταξύ Φωκίδας και Βοιωτίας, πριν την κάθοδό μας σε μια κοιλάδα που φθάνει ακριβώς τα ριζά του Παρνασσού, απολαύσαμε μια υπέροχη θέα αυτού του βουνού, το οποίο ο συγγραφέας έχει μάταια πασχίσει να αναπαραστήσει στην προσαρτημένη

γκραβούρα.

Αυτοί που έχουν παρατηρήσει το Snowdon από την Anglesa (Αγγλία) θα έχουν κατανοήσει αυτή τη σκηνή από μια αναπαράσταση, σε σμίκρυνση, και καθώς έφερνε στη μνήμη μας τον υπέροχο χορό των Δρυΐδων του Mason's Caractacus, ήμασταν έτοιμοι σε κάθε στιγμή να αναφωνήσουμε: *«Εύγε, συ ο βασιλιάς των βουνών, Εύγε!».* Ήταν εκείνη τη στιγμή σχεδόν χωρίς κανένα σύννεφο, με τις δεσπόζουσες κορυφογραμμές του λευκές λόγω χιονιού, και κάτω απ' αυτές εμφανίστηκε μια μεγάλη έκταση από γυμνά κι απότομα βράχια με διάφορες αποχρώσεις του ασημόγκριζου, χαρακτηριστικό του Παρνασσού.

Ακόμη χαμηλότερα, προς τα ριζά και στα προφυλαγμένα κοιλώματα της πεδιάδας, υπήρχαν δένδρα διασκορπισμένα ή συγκεντρωμένα σε λόχμες και φουντωτά άλση, παρουσιάζοντας όλα μαζί μια περιοχή τόσο έντονου και επιβλητικού τοπίου - από ποικίλα και θραυσμένα υψώματα, από αγριότοπους και δάση και λιβάδια - που σπανίως έχουμε δει.

Ανάμεσα στις λόχμες είδαμε να ευδοκιμούν οργιαστικά η κουμαριά, το μύρτο και η βαλλόνια βελανιδιά. Και αναγνωρίσαμε ένα είδος δένδρου που είχαμε παρατηρήσει αρχικά ανεβαίνοντας το βουνό Γάργαρο στην Τροία, και το οποίο είχαμε ονομάσει: *"το φιλντισένιο δάσος"* της Ίδης, γιατί κάθε φορά που προσπαθούσαμε να το κόψουμε, ήταν τόσο σκληρό κι εύθραυστο, που ήταν σαν να κάναμε μια τομή (χάραγμα) σε κομμάτι από φίλντισι. Στην αρχή είναι πολύ βαρύ, αλλά μετά από λίγο χρονικό διάστημα, χάνει και το βάρος του και την αντοχή του και σπάζει όπως μια ξερή ιτιά. Δεν γνωρίζουμε τη βοτανική του ονομασία, γιατί χάσαμε τα δείγματα που είχαμε συλλέξει κατά τη διάρκεια της καρποφορίας τους.

Μετά την κάθοδό μας στην κοιλάδα, είδαμε περίπου τριάντα με σαράντα αετούς μαζεμένους πάνω από ένα σημείο και παρατηρήσαμε στα δεξιά μας δυο πελώριους βράχους που υψώνονταν πάνω από το δρόμο.

Οι τεράστιες βραχώδεις μάζες που εκτείνονται, προκαλούν ιδιαίτερη εντύπωση από το ωχρώδες χρώμα τους, και προσδίδουν μια αίσθηση μεγαλείου στην όψη της έξοχης εικόνας που ανοιγόταν μπροστά μας.

Πάνω στην κορυφή του ψηλότερου βράχου στέκει ένα σημαντικό ερείπιο, που αντιστοιχεί με την περιγραφή και τη θέση των μνημείων (*«τα μνήματα»*) του Λάιου και των ακολούθων του, σύμφωνα με τον Παυσανία, αλλά ίσως αρχικά να ήταν ένα παρατηρητήριο και πύργος άμυνας στα σύνορα με τη Φωκίδα. Είναι κυκλικής μορφής, κατασκευασμένο, όπως και το τείχος της Τίρυνθας με εκείνες τις τεράστιες πέτρες (που δηλώνουν το κυκλώπειο ύφος κατασκευής), για τις οποίες οι Αρχαίοι κατείχαν την τέχνη της ανύψωσης και ταυτόχρονα της τοποθέτησης πάνω σε βραχώδεις ανηφοριές, χωρίς κανένα ίχνος τσιμέντου [κονιάματος] με τον πιο κανονικό τρόπο. Ανεβήκαμε να εξετάσουμε τη μαστοριά και εντυπωσιαστήκαμε από την τόλμη και την

επιδεξιότητα που εμφάνιζε η κατασκευή.

Συμφωνεί απόλυτα με ό,τι έχει πει ο Παυσανίας για τη θέση όπου ο Οιδίποδας φόνευσε τον πατέρα του, γιατί αυτό συνέβη στα σύνορα της Φωκίδας κοντά σε μια τοποθεσία όπου συναντιούνται τρεις δρόμοι - οι δρόμοι που οδηγούν από Δαύλεια, Λιβαδειά και Δελφούς, ακριβώς πριν το στρατηγικό πέρασμα ή στενωπό του Παρνασσού, που ονομάζεται Σχιστή ή Κομμένος δρόμος.

Στην αριστερή πλευρά, κατεβαίνοντας, υπάρχει μια αρχαία πηγή. Η κατασκευή πάνω στο βράχο, αν και πολύ κοντά σ' αυτήν την πηγή, δεν είναι ορατή από αυτή, επειδή ο βράχος είναι ορατός μόνο από αυτή την πλευρά, το ερείπιο φαίνεται από την αντίθετη κατεύθυνση, αλλά ο ταξιδιώτης που επιθυμεί να τη βρει, μπορεί να οδηγηθεί από την άποψή του, από την πηγή, που είναι ανατολικά - βορειοανατολικά. Ο δρόμος από Λιβαδειά προς Δελφούς συνεχίζει, όπως πριν, βορειοδυτικά.

Αφού διασχίσαμε αυτή την κοιλάδα, αρχίσαμε να ανεβαίνουμε τον Παρνασσό, μέσω του περάσματος της Σχιστής, έχοντας ψηλούς γκρεμούς και από τις δυο πλευρές μας. Και, καθώς ιππεύαμε κατά μήκος της στενωπού, παρατηρήσαμε αρκετές σπηλιές στα δεξιά μας, πολύ ψηλά ανάμεσα στα βράχια. Τα υπολείμματα του παλιού κράσπεδου της Ιεράς οδού διακρίνονται σε διάφορα σημεία αυτού του δρόμου και ασφαλώς κατά μήκος όλης της διαδρομής από Λιβαδειά προς Δελφούς.

Ο δρόμος τώρα γίνεται πετρώδης και πολύ δύσκολος αποδίδοντας τη μεγαλύτερη δυσκολία, προσφέροντας μια συνεχή ανάβαση μέχρις ότου φτάσαμε σε ένα σημείο του, ακριβώς κάτω από την κορυφή του Παρνασσού, που διατηρεί την πρωταρχική ονομασία της Λυκώρειας, που τώρα προφέρεται Λιάκουρα. Αυτό το βουνό είναι πυκνοκατοικημένο από μια εργατική ράτσα που καλλιεργεί τις κοιλάδες ακόμα και τις πλαγιές του σε πολύ μεγάλο υψόμετρο πάνω από τους πρόποδές του. Όπου οι πλαγιές του είναι πολύ απότομες, αυτοί οι άνθρωποι φυτεύουν αμπέλια, αντιτάσσοντας τοίχους στους χείμαρρους από τις βροχές ή από το λειώσιμο των χιονιών, με τις ελπίδες του καλλιεργητή ότι έτσι ίσως να μην παρασυρθούν (τα χώματα).

Ήμασταν τώρα σε απόσταση έξι ωρών από τη Λιβαδειά και πλέον ο δρόμος άρχισε να κατηφορίζει και τα ρυάκια από τον Παρνασσό να παίρνουν την πορεία τους σε μια απέναντι κατεύθυνση στην άλλη πλευρά του βουνού. Οι Δελφοί συνεπώς δεν βρίσκονται στην πλαγιά προς τη Βοιωτία.

Αυτή η κατηφοριά συνεχίζει αδιάκοπα για τέσσερις ώρες, ανάμεσα στα πιο έντονα τοπία του κόσμου. Οι βράχοι είναι τρομεροί σε μέγεθος και ύψος. Συνίστανται από πρωταρχικό ασβεστόλιθο, χαρακτηριζόμενο ως προς το χρώμα του από εκείνες τις προαναφερόμενες αποχρώσεις του γκρι και ασημί, που έχουν αναφερθεί προηγουμένως και περιλαμβάνουν φλέβες μαρμάρου.

Σ’ αυτό το τμήμα του Παρνασσού δεν υπάρχουν παρά λιγοστά μόνον δένδρα, που διασώζονται μόνο πάνω στα υψώματα (κορυφές) και αυτά καλύπτονται από έλατα. Γκρεμοί περιτριγυρίζουν τον ταξιδιώτη, εκτός από εκεί όπου η θέα εκτείνεται ανάμεσα σε κοιλάδες και διακεκομμένους γκρεμούς προς τους Δελφούς, δίνοντας αυτή τη έντονη επισημότητα σε εκείνα τα τοπία της Φύσης, που άλλοτε εντυπωσίαζαν με θρησκευτικό δέος το νου των προσκυνητών, οι οποίοι ταξίδευαν από τα πιο μακρινά σημεία της Ελλάδας και εδώ πλέον πλησίαζαν τα τρομερά μέρη του Πύθιου θεού. Είδαμε το στόμιο ενός φυσικού σπηλαίου σε μια απρόσιτη θέση πάνω από το δρόμο. Σε απόσταση τεσσάρων ωρών από Δελφούς διασχίσαμε ένα ποτάμι που ρέει από τον Παρνασσό προς την ακτή της Κρίσσας.

Μετά από διαδρομή ακόμα μιας ώρας αφήσαμε στα δεξιά μας ένα χωριό Αράχοβα, που προφέρεται Ράχοβα. Το τοπίο εκπέμπει παντού τον ίδιο βαθμό μεγαλείου. Στη συνέχεια, φτάσαμε σε ένα χωριό που ακόμα διατηρεί, στο σημερινό του όνομα Χρισσό, την αρχαία ονομασία της Κρίσσας. Δεν υπήρχε ποτέ κάτι πιο ρομαντικό από αυτή την τοποθεσία. Βρίσκεται σε ένα ελαιώνα σε απόσταση μόνο μιας ώρας από τους Δελφούς, περιτριγυρίζεται από απότομα υψώματα και συνεπώς προμηθεύεται με άφθονα ρυάκια ζωογόνου νερού, που φαίνεται να ρέουν από όλες τις κατευθύνσεις για την τροφοδοσία των διάφορων μύλων της και των πηγών της.

Το όνομα και η εμφάνιση αυτής της τοποθεσίας, σε συνδυασμό με τα ποικίλα θραύσματα μαρμάρου και άλλων υπολειμμάτων της αρχαιότητας γύρω απ’ αυτή, θα μπορούσε ίσως να μας επιτρέψει να φιξάρουμε την αμφισβητούμενη τοποθεσία της Κρίσσας, καθόσον υπάρχουν λάθη σχετικά με την τοποθεσία της ακόμα και στα γραπτά των αρχαίων συγγραφέων. Ένας αρχαίος σχολιαστής του Πινδάρου ισχυρίζεται ότι υπό το όνομα της Κρίσσας ορίστηκε η πόλη των Δελφών.

Οι δυο τοποθεσίες μπερδεύονται ένεκα της γειτνίασής τους. Άλλοι συγγραφείς, όπως ο Παυσανίας και ο συγγραφέας του Μεγάλου Ετυμολογικού, έχουν υποθέσει ότι η Κρίσσα ήταν η ίδια τοποθεσία με την Κίρρα, αλλά η ανακρίβεια αυτής της γνώμης φαίνεται να έχει αποδειχτεί από τον Πτολεμαίο και τον Πλίνιο.

Μετά από ανασκόπηση όλων αυτών που έχουν γραφτεί σχετικά με το θέμα είτε από τους αρχαίους είτε από αρκετούς πρόσφατους γεωγράφους, όπως οι: Casaubon, Freret, Gedoyn κ.α., ο Mentelle κατέληξε στο συμπέρασμα, που επίσης υιοθετήθηκε από τον D’ Arville, ότι η Κίρρα ήταν το λιμάνι και η Κρίσσα η πόλη. Είχε δοθεί το όνομά της, σε μια επέκταση της περιοχής κοντά στο κόλπο αυτού του ονόματος, καλούμενο, από το Στράβωνα, *«Ευδαίμον»,* μια διάκριση, η οποία δόθηκε λόγω της ευφορίας της και της ιδιαίτερης ομορφιάς της θέσης της.

Η κατοχή μεγάλου πλούτου έκανε τους Κρισσαίους αλαζόνες και άδικους. Αυτοί όχι μόνον επέβαλαν ένα φόρο πάνω σε όλα τα πλοία που έμπαιναν στο λιμάνι τους, αλλά στο τέλος απαιτούσαν εισφορές, (πράγμα που) θεωρήθηκε ως ανίερο από όλους εκείνους που περνούσαν μέσα από την περιοχή τους ως προσκυνητές για τους Δελφούς. Ως συνέπεια αυτών των εκβιασμών το Αμφικτιονικό Συμβούλιο έστειλε να συμβουλευτεί το Μαντείο και ψηφίστηκε ότι η Κρίσσα θα έπρεπε να καταστραφεί και οι κάτοικοί της να γίνουν δούλοι και ότι το έδαφός τους πρέπει να αφεθεί ακαλλιέργητο ως μια περιοχή αφιερωμένη στον Απόλλωνα, στην Άρτεμη και την Αθηνά. Ως αποτέλεσμα επακολούθησε ένας πόλεμος, που διήρκεσε δέκα χρόνια, και όταν μετά από μια μακρά και αιματηρή πολιορκία η πόλη καταλήφθηκε και ισοπεδώθηκε ολοκληρωτικά, όλοι οι επιζώντες που βρέθηκαν εντός των τειχών, πωλήθηκαν ως σκλάβοι.

Η Κρίσσα μνημονεύεται από τον Πλίνιο, αλλά όχι από τον Στράβωνα κι αυτό το γεγονός έπεισε τον Larcher ότι η πόλη ξαναχτίστηκε εντός μικρού διαστήματος αφότου εμφανίστηκαν τα γραπτά του Στράβωνα.

Ακριβώς πριν την άφιξή μας στους Δελφούς, είχαμε μια θέα της θάλασσας, του κόλπου της Κρίσσας, που εμφανίζεται σαν μια μικρή λίμνη ανάμεσα στο άνοιγμα των πλαγιών του βουνού. Άρχιζε να σκοτεινιάζει καθώς τραβούσαμε προς το Καστρί, το όνομα ενός άθλιου (χωριού), που τώρα κατέχει τη θέση της ιερής πόλης, κι ο δρόμος ήταν σχεδόν αδιάβατος. Στο βάθος είδαμε αυτή την πραγματικά θαυμάσια τοποθεσία που κάλυπτε ένα ψηλό ύψωμα στη νότια πλαγιά του βουνού, δηλαδή, στα δεξιά μας ακριβώς κάτω από μερικούς ψηλούς βράχους, απ' όπου ένα χάσμα του σχισμένου βράχου επιτρέπει στα νερά της Κασταλίας Πηγής να πέσουν από τον Παρνασσό προς τη θάλασσα. Αυτή είναι η γενική όψη της τοποθεσίας.

Το χωριό συνίστατο από περίπου εβδομήντα σπίτια, των οποίων οι κάτοικοι είναι Έλληνες και όπου υπάρχουν Έλληνες χωρικοί στα χωριά αντί
των Αλβανών η έλλειψη και η δυστυχία είναι γενικώς εμφανής. Μας οδήγησαν να διανυκτερεύσουμε σε ένα φτωχικό καλύβι του πιο φτωχού χωρικού, αυτού του εξαθλιωμένου χωριού, ο οποίος ζούσε με μια σύζυγο και με πολλά παιδιά σε αρρώστια και σε στενοχώρια. Χαιρέτισε τον ερχομό μας μ' αυτή τη χαρά που νιώθουν οι θλιμμένοι, όταν έχουν κάποιους στους οποίους θα μπορούσαν να διηγηθούν την ιστορία των θλίψεών τους, ακόμα κι αν αυτή είναι η μόνη παρηγοριά που είναι πιθανόν να βιώσουν.

Ο Τζοχαντάρης ζήτησε ένα γεύμα με το συνηθισμένο του τρόπο, με ένα ράβδισμα, αλλά αυτή την ώρα χρειάστηκε λιγότερη πειθώ για να τον πείσει ότι



Οι Δελφοί στα 1803.

θα έπρεπε να υιοθετηθεί μια μέθοδος τροφοδοσίας περισσότερο συμβατή με τα βρετανικά αισθήματα, εάν σκόπευε να συνεχίσει το ταξίδι του με μας ακόμα πάρα πέρα. Ούτε οι άνθρωποι στο Καστρί ήσαν διατεθειμένοι να μαζευτούν από φόβο, όπως παλιότερα, μπροστά σε κάθε ποταπό Τούρκο με τον οποίο μπορούσαν να συναντηθούν τυχαία. Αυτοί είχαν σκοτώσει επτά τυραννικούς Μουσουλμάνους πριν λίγο χρόνο και τους είχαν πετάξει όλους μαζί μέσα σε μια τρύπα, την οποία στη συνέχεια έκλεισαν.

Είχαμε φέρει μαζί μας ψωμί και μέλι και ρύζι και καφέ από τη Λιβαδειά. Ο Αντώνης γέμισε μια στάμνα με το εξαιρετικό κρασί του Παρνασσού, και καλώντας τον οικοδεσπότη μας και την οικογένειά του να καθίσουν μαζί μας, αμέσως όλοι ευχαριστηθήκαμε με τόση ευθυμία, σαν να είχαν συγκατατεθεί στον κάθε ένα από την παρέα, ευνοϊκοί χρησμοί από την Πυθία.

Το πρωί, αρχίσαμε μια πολύ προσεκτική εξέταση των αρχαιοτήτων και της ενδιαφέρουσας φύσης των Δελφών, την πιο ασυνήθιστη τοποθεσία σε όλη την Ελλάδα, είτε στο ένα είτε στο άλλο τομέα, και θα τις περιγράψουμε ενδελεχώς με όσες περισσότερες λεπτομέρειες μπορούμε.

Είχαμε λόγους να πιστεύουμε ότι οι σημαντικές περιστάσεις που σχετίζονται με τη θέση και τον τρόπο με τον οποίο παραδίδονταν οι Πυθικοί

χρησμοί, θα οδηγούσαν στην ανακάλυψη μερικών μεφιστοφελικών αναθυμιάσεων πάνω ακριβώς στο σημείο, παρόμοια με αυτές του Grotta del Cane, κοντά στη Νεάπολη. Ο Τρίποδας ήταν στημένος πάνω από μια σχισμή ή στενό στόμιο ενός σπηλαίου και η Πυθία καθισμένη εκεί πάνω προσβαλλόταν στη συνέχεια από σπασμούς. Επί πλέον, περιγράφεται ως χλωμή και κάτισχνη και αντιστεκόμενη στους εκτελούντες χρέη ιερέα, οι οποίοι την ανάγκαζαν, καθότι διστακτική, να ανέβει πάνω στον Τρίποδα όπου και την κρατούσαν βιαίως. Αλλά η έρευνά μας γι' αυτούς τους ατμούς δεν απέδωσε. Σε απάντηση όλων των ερωτήσεών μας σχετικά με το Άδυτο, η μόνη πληροφορία που αποκτήσαμε από τους κατοίκους ήταν, ότι καμία θέση δεν ανταποκρινόταν με την περιγραφή μας, παρά μόνο η τρύπα όπου είχαν θάψει επτά Τούρκους και η οποία κλείστηκε.

Ένα πολύ σημαντικό απόσπασμα απαντάται στο Στέφανο Βυζάντιο που ενδεχομένως μπορεί ακόμη να οδηγήσει στην ανακάλυψη αυτού του σημείου. Αυτός λέει ότι υπήρχε στους Δελφούς ένα Άδυτο, κατασκευασμένο από πέντε πέτρες, το έργο του Αγαμήδη και Τροφωνίου *(«Ἔνθα τὸ ἄδυτον ἐκ πέντε κατεσκεύασται λίθων, ἔργον Ἀγαμήδους καί Τροφωνίου»)*. Είναι ως εκ τούτου δυνατόν, τα υπολείμματα αυτής της γιγάντιας κατασκευής μέσα στην κυκλώπεια τοιχοποιία της πόλης, να μπορούν ακόμα να βρεθούν. Αυτά, φυσικά, θα πρέπει να αναζητηθούν στο κέντρον της πόλης. Λόγω της ίδιας δεισιδαιμονίας που υπήρχε αναφορικά με τους Δελφούς, και που τώρα ανήκει στην Ιερουσαλήμ, ότι, δηλαδή, στεκόταν στο κέντρο ολόκληρης της γης και ο ομφαλός της γης φαινόταν στο κέντρον του ναού του Απόλλωνα, όπως είναι σήμερα στην εκκλησία του Πανάγιου Τάφου.

Κοντά σε μια πηγή και μια εκκλησία που ονομάζεται του Αγίου Νικολάου, βρήκαμε μια επιγραφή πάνω σε μάρμαρο προς τιμήν του αυτοκράτορα Αδριανού που δηλώνει ότι :

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΚΑΙΣΑΡΑ
ΘΕΟΥ ΤΡΑΙΑΝΟΥ ΠΑΡΘΙ
ΚΟΥ ΥΙΟΝ ΘΕΟΥ ΝΕΡΒΑ
ΥΙΩΝ ΟΝ ΤΡΑΙΑΝΟΝ ΑΔΡΙ
ΑΝΟΝ ΣΕΒΑΣΤΟΝ ΤΟ ΚΟΙ
ΝΟΝ ΤΩΝ ΑΜΦΙΚΤΥ
ΟΝΩΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΥΟΝ
ΤΟΣ ΑΠΟ ΔΕΛΦΩΝ ΜΕΣ
ΤΡΙΟΥ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ
ΤΟΥ ΙΕΡΕΩΣ

Στους τοίχους αυτής της κατασκευής ήσαν μερικά αρχιτεκτονικά στολίδια, μέρος μιας κορνίζας και μιας τριγλύφου και στο κράσπεδο μια πολύ μακριά επιγραφή σχεδόν σβησμένη που αρχίζει:

ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΣΩΣΥΛΟΥ ΜΗΝΟΣ ΙΛΑΙΟΥ
ΒΟΥΛΕΥΟΝΤΩΝ ΤΩΝ …

«Δεν είναι εύκολο», λέει ο Corsini, *«να πεις ποια είναι η θέση του μήνα ΙΛΑΙΟΥ στο Δελφικό έτος».* Πάνω σε μια στήλη στην ίδια εκκλησία βρήκαμε ακόμα μια επιγραφή. Εδώ έχουμε μνεία που γίνεται για την αρχιέρεια του Αχαϊκού Συμβουλίου, που τιμάται από το Αμφικτιονικό Συμβούλιο και τους Αχαιούς:

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
ΤΙΒΚΛ ΠΟΛΥΚΡΑΤΕΙΑΝ ΝΑΥΣΙΚΑ ΛΚΙ
ΤΗΝ ΚΡΑΤΙΣΤΗΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΕΡΕΙΑΝ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ
ΤΩΝ ΑΧΑΙΩΝ ΠΒΚΛ ΠΟΛΥΚΡΑΤΟΥΣ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ
ΚΑΙ Ω ΑΛΑΡΧΟΥΔΙΒΙΟΥ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΤΩΝ ΑΧΑΙΩΝ
ΚΑΙ ΤΙ ΒΚΛ ΔΙΟΓΕΝΕΙΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΤΩΝ
ΑΧΑΙΩΝ ΘΥΓΑΤΕΡΑ ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ ΤΩΝ ΑΜΦΙ
ΚΤΥΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ ΤΩΝ ΑΧΑΙΩΝ
ΑΡΣ ΤΗΣ ΕΝΕΚΕΝ

Στη συνέχεια, κατευθυνθήκαμε προς την Κασταλία Πηγή που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του χωριού. Κείται κάτω από ένα γκρεμό βάθους εκατό ποδών, στην κορυφή του οποίου ένα χάσμα στο βράχο τον ξεχωρίζει σε δυο αιχμηρούς γκρεμούς και αυτοί, υψούμενοι πάνω από τους Δελφούς και όντας τμήμα του Παρνασσού, έχουν μερικές φορές θεωρηθεί και λανθασμένα περιγραφεί ως κορυφές αυτού του βουνού, το οποίο έχει ως εκ τούτου ειπωθεί ότι έχει μια διπλή κορυφή.

Δεν υπάρχει τίποτε στην περιήγηση αυτής της χώρας που πιθανόν να συγκινεί ένα λόγιο ταξιδιώτη περισσότερο απ' ό,τι η θέα της Κασταλίας Πηγής. Ταυτοποιείται τόσο εύκολα και με σιγουριά με την εμπνευσμένη πηγή της ελληνικής ποίησης και ταυτοχρόνως, συνδυάζοντας μεγάλη γραφικότητα με όλες τις περιπτώσεις του τοπικού ενδιαφέροντος, προσθέτει στην εικόνα, που προσφέρει με την τωρινή της εμφάνιση, τον τρόπο με τον οποίον ήταν αρχικά διακοσμημένη και τιμήθηκε, καθιστώντας τη ως ένα από τα πιο εντυπωσιακά αξιοθέατα που μπορεί να παρατηρηθούν.

Ο Παυσανίας εισερχόμενος στην πόλη από τη Βοιωτία, τη βρήκε στο δεξί του χέρι ακριβώς, όπως συνέβη σε μας στην άφιξή μας, έχοντας ακολουθήσει τον ίδιο δρόμο το περασμένο βράδυ. Ήταν ως εκ τούτου τώρα στα αριστερά μας και στα ανατολικά της πόλης. Το Γυμνάσιο που αναφέρεται από τον ίδιο συγγραφέα έστεκε λίγο πιο πέρα στην ίδια κατεύθυνση.

Η θέση του κατέχεται πλέον από ένα Μοναστήρι, που ονομάζεται της Παναγίας, όντας αφιερωμένο στην Παρθένο. Καθώς τραβήξαμε κοντά στην Κασταλία πηγή, βρήκαμε να κείται ανάμεσα σε σκόρπια βράχια στο δρόμο, ένα από τα αρχικά μαρμάρινα τάματα που κάποτε ήσαν τοποθετημένα στο

πλάι της Ιεράς Οδού, που οδηγούσε από την πηγή προς το ναό και τώρα ποδοπατιόταν από κάθε τυχαίο περαστικό.

Ήταν μια αναπαράσταση Γοργόνειας μορφής, όπως απεικονίζεται πάνω στα πιο αρχαία κοσμήματα τερακότας και σε νομίσματα της Ελλάδας, γενικώς, με τα χαρακτηριστικά τρομερά παραμορφωμένα, και πάντα με τη γλώσσα έξω, προερχόμενη ίσως αρχικά από την εμφάνιση που παρουσιάζεται από τις σκιές που διακρίνονται στο δίσκο του φεγγαριού, γιατί όταν ο πλανήτης είναι σε γέμιση, μπορεί να φαντασιωθεί κανείς ότι φαίνεται παρόμοια με μια χοντροκομμένη φιγούρα ανθρώπινης έκφρασης, και οι δεισιδαιμονίες σχετικά με *«τῇ Γοργείῃ κεφαλῇ»* είναι επίσης εκείνες της τρίμορφης θεάς, που αποτελούσαν ένα μέρος της λατρείας, η οποία αποδιδόταν στο φεγγάρι.

Το παρόν παράδειγμα εκθέτει έναν τέλειο κύκλο: και όταν αυτή η εικόνα εμφανίζεται στα αρχαία νομίσματα, όσο ακανόνιστη κι αν είναι η φόρμα του μεταλλίου, όπως και στη μορφή της πέτρας, ένα εμφανές σχέδιο περιγράφει το όλο σύμβολο, συμπεριλαμβάνοντας φίδια στα μαλλιά κλπ. μέσω μιας κυκλικής γραμμής που μπορεί να παρατηρηθεί.

Αυτό είναι ιδιαιτέρως εμφανές επάνω σε κάποια μετάλλια της Πάρου και Αβύδου σε πολλά από pateras (φιάλες) της ελληνικής τερακότας, όπου μπορεί να παρατηρηθεί ότι αυτή η φιγούρα έχει τυπωθεί με ένα καλούπι ή μήτρα στον πυθμένα του αγγείου και σε εκείνες τις Γοργόνειες κεφαλές των επιχρυσωμένων κεραμικών κυματίων που ανακαλύφτηκαν από τον Earl του Aberdeen, συνδεδεμένων με μπρούντζινα σύρματα που σχηματίζουν ένα στεφάνι [γιρλάντα] γύρω από το μικρό κουτί ενός νεκρού σε ένα τάφο κοντά στην Αθήνα.

Για το ότι η έννοια αυτού του συμβόλου δεν έχει ποτέ κατανοηθεί σωστά από τους αρχαιοδίφες μας, ο συγγραφέας προσπάθησε να φέρει αποδείξεις από προηγούμενες παρατηρήσεις πάνω στην ανακάλυψη του Earl του Aberdeen. Η Γοργόνεια κεφαλή θεωρούνταν ότι δείχνει τη λαγνεία, αλλά η πραγματική της σημασία είναι ο θάνατος και μια από τις πιο σημαντικές περιπτώσεις σχετικά με αυτή την εικόνα, είναι ότι πολύ αργότερα από τότε η αρχική της σημασία (ως ένα *«σήμα θανάτου»*) χάθηκε. Αυτό βρήκε (ξανά) το δρόμο του από τους πιο αρχαίους ναούς του παγανιστικού κόσμου, στις χριστιανικές εκκλησίες όπου εμφανίζεται ακόμα είτε στα ζωγραφισμένα τους παράθυρα είτε στις καμπυλωτές οροφές, καθώς επίσης και μεταξύ των εραλδικών διακοσμήσεων.

Τα υπολείμματα της Κασταλίας πηγής δείχνουν μια μεγάλη τετράγωνη ρηχή λεκάνη με σκαλοπάτια σ' αυτή, λαξευμένα σε ένα μαρμάρινο βράχο. Χωρίς αμφιβολία, μέσα στο Καστάλιο μπάνιο, η Πυθία συνήθιζε να πλένει όλο της το κορμί και κυρίως τα μαλλιά της, προτού ανεβεί επάνω στο τρίποδο, στο ναό του Απόλλωνα. Στην αντίθετη πλευρά υπάρχει ένα πέτρινο κάθισμα, επίσης

λαξευμένο στον ίδιο βράχο. Αυτή η λεκάνη γεμίζει με το νερό της πηγής. Πάνω από τη λεκάνη υψώνεται ο κατακόρυφος γκρεμός ως τη σχισμένη κορυφή του που προαναφέρθηκε, που είναι ύψους περίπου εκατό ποδών. Στη φάτσα αυτού του γκρεμού υπάρχουν κοιλώματα σκαλισμένα στο βράχο για αναθηματικές προσφορές. Ένα πολύ μεγάλο δοχείο αυτού του είδους υπάρχει στο δεξί χέρι και τρία μικρότερα ακριβώς μπροστά, όπως κοιτάζεις στον γκρεμό.

Στα αριστερά μας, μια μεγάλη άγρια συκιά ξεπηδά πάνω από το νερό της πηγής, από αυτήν την πλευρά της λεκάνης. Απλώνει τα κλαδιά της πάνω από την επιφάνεια του βράχου, ο οποίος στολιζόταν περαιτέρω από μια μεγάλη άφθονη γαρνιτούρα από θάμνους, κισσό και βρύα (μούσκλια), βάτα, και pensil plants, μερικά από αυτά ανθισμένα, αναμιγνύοντας τις ποικίλες αποχρώσεις τους πάνω στις κόκκινες και γκρίζες μάζες του μαρμάρου.

Το μεγάλο αναθηματικό δοχείο στα δεξιά αποτελεί και σήμερα ένα αντικείμενο σεβασμού μεταξύ των κατοίκων. Ένας χριστιανικός ναός έχει διαδεχθεί το ιερό του παγανιστικού ειδώλου. Είναι τώρα ένα παρεκκλήσι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη, ένα αρχαίο basso-relievo ίσως ένα τμήμα του αρχαίου τάματος, το οποίο σκάφτηκε υποκαθιστώντας τη θέση ενός βωμού.

Τα άλλα τρία κοιλώματα είναι άδεια. Υπάρχει ένα άνοιγμα στο βράχο προς τα αριστερά της πηγής, όπου σε κάποιες εποχές τα λειωμένα χιόνια και οι χείμαρροι από τον Παρνασσό ξεχύνονται κάτω δια μέσω ενός χάσματος, σε ένα βίαιο καταρράκτη και πιο πάνω μέσα στη σχισμή είναι ορατό ένα σπήλαιο , που ο Wheler, πολύ αδικαιολόγητα, το θεώρησε ότι είναι το Κωρύκιον Άντρον ή το σπήλαιο των Νυμφών, προς το οποίο δεν θα μπορούσε να έχει καμιά ομοιότητα ένεκα του μικροσκοπικού μεγέθους του και της τοποθεσίας του.

Το πραγματικό Κωρύκιον Άντρον δεν είχε εξακριβωθεί από κάποιο ταξιδιώτη μέχρις ότου φτάσαμε στους Δελφούς και παρότι είχαμε την ικανοποίηση της πληροφορίας γι' αυτό το θαυμάσιο σπήλαιο, δεν μπορέσαμε να το επισκεφτούμε λόγω του ύψους του χιονιού που είχε στο μέρος του Παρνασσού στο οποίο βρίσκεται. Η περιγραφή που δίνεται σ' αυτό από τους κατοίκους του χωριού Καστρί, που το ονομάζουν *«Σαρανταύλι»*, ανταποκρίνεται με εκείνη του Παυσανία, και του οποίου η απόσταση από τους Δελφούς είναι ίση προς εξήντα στάδια. Οι κάτοικοι επί πλέον πρόσθεταν ότι είναι αρκετά ευρύχωρο για να χωρέσει τρεις χιλιάδες άτομα. Ένας απ' αυτούς, που προηγουμένως ανήκε σε μια ληστρική συμμορία και δεν το έκρυβε, μάς είπε ότι ήταν μια θέση συνάντησης για τους ληστές του Παρνασσού, και ότι αυτός σύχναζε τακτικά εκεί με τους συντρόφους του.

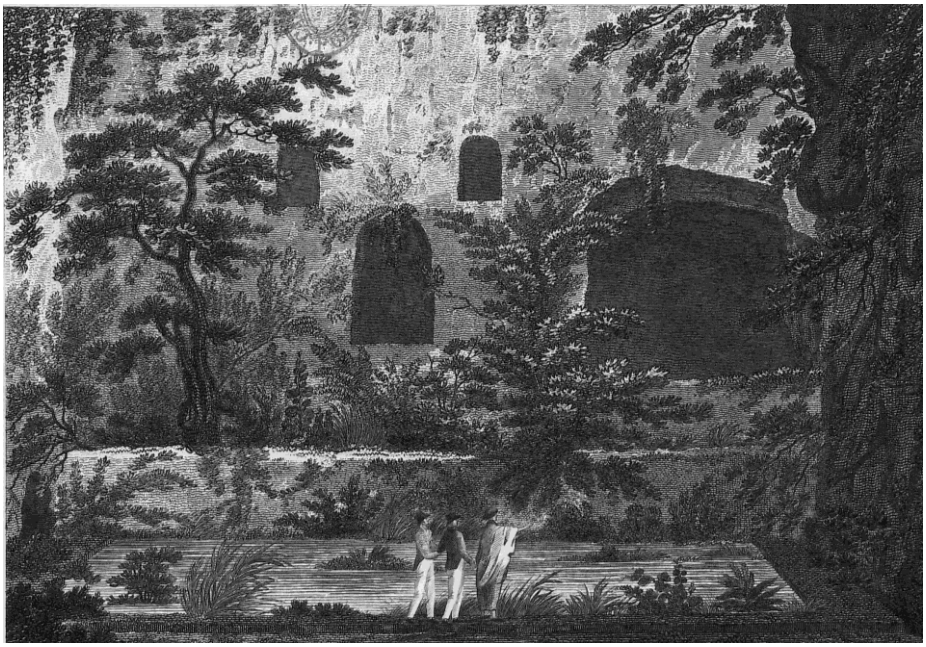
Κείται προς τα βόρεια των Δελφών, προς τα υψώματα του βουνού. Άλλοι περιηγητές βοηθούμενοι από την ανακάλυψή μας, σχετικά με αυτό το σπήλαιο, το επισκέφτηκαν. Και ένας απ' αυτούς μέσω της επιγραφής που

βρήκε εκεί έχει επιβεβαιώσει κάθε παρατήρηση σχετικά μ' αυτό, προτού τυπωθεί από το συγγραφέα το κείμενο αυτών των ταξιδιών. Το σπήλαιο που υπαινισσόταν ο Wheler στη σχισμή πάνω από την Κασταλία πηγή, ήταν παλιότερα προσιτό μέσω σκαλοπατιών επίσης λαξευμένων στο μαρμάρινο βράχο, αλλά πλέον μόνον ένα τμήμα των σκαλοπατιών παραμένει και ήταν δύσκολο τώρα να προσεγγισθεί. Το νερό της Κασταλίας πηγής είναι κρύο και ευχάριστο στη γεύση. Ο Wheler το περιγράφει αλλόκοτα ως: *«κατάλληλο για να σβήσει τη δίψα εκείνων των θερμοκέφαλων ποιητών που, στα διονυσιακά τους (έργα) δεν φείδονται ούτε θεού ούτε ανθρώπων και για τους οποίους τίποτε δεν είναι τόσο αγιασμένο, αλλά θα τολμήσουν να το βεβηλώσουν».*

Το νερό, αφού περάσει από το μπάνιο ή λεκάνη, κάτω από τα αναθηματικά δοχεία [αγγεία], πέφτει κάτω, προς τα νότια, σε ένα βαθύ και στενό κανάλι, προς τον Πλειστό, που είναι το όριο ανάμεσα στο βουνό της Κίρφεως και του Παρνασσού, και έχοντας συνδεθεί μ' αυτό το ποτάμι τρέχει μέσω των ερειπίων της Κρίσσας στον Κρισσαίο Κόλπο. Στο πρώτο κομμάτι της διαδρομής του από την πηγή, ξεχωρίζει τα υπολείμματα του Γυμνασίου, όπου κείται τώρα το Μοναστήρι της Παναγίας, από το χωριό Καστρί, όπως πιθανόν έκανε από την αρχαία πόλη των Δελφών. Γιατί πηγαίνοντας από την πηγή παρατηρήσαμε την κατάσταση της αρχαίας οδού που οδηγούσε στη Βοιωτία.

Ο Wheler αναφέρει ότι επιστρέφοντας από το Μοναστήρι μέσω της πηγής προς το χωριό: *«παρατήρησε ένα μεγάλο κομμάτι βράχου που κουτρουβάλησε κάτω, και σχεδόν μισοθαμμένο στη μια πλευρά του, απ' αυτή όπου υπάρχει ένα μικρό κοίλωμα, αυτός είδε γράμματα γραμμένα με μεγάλους αλλά παράξενους χαρακτήρες, που ούτε αυτός ούτε ο σύντροφός του Spon δεν μπορούσαν να καταλάβουν κάτι απ' αυτά»*. Με βάση αυτή την περιγραφή, αναμέναμε, τουλάχιστο, όχι τίποτε λιγότερο απ' τα υπολείμματα της αυθεντικής πελασγικής επιγραφής, αλλά απογοητευτήκαμε οδυνηρά, όταν βρήκαμε την ίδια ακριβώς μάζα που αναφερόταν από τον Wheler, με λίγα συγκεχυμένα ίχνη *«των μεγάλων και περίεργων χαρακτήρων».* Η πέτρα η ίδια ήταν τμήμα του έργου πριν την Ανατολική πύλη της πόλης. Υπήρξε ένα τοίχος στα δεξιά, σχηματισμένος από χοντροκομμένες μάζες βράχου που καταστράφηκε από μια κατολίσθηση πάνω από το βουνό, και ως εκ τούτου το τμήμα του βράχου που αναφέρθηκε απ' αυτόν, ωθήθηκε από τη θέση του, αλλά οι χαρακτήρες πάνω σ' αυτό είναι προφανώς κοινά ελληνικά γράμματα: Παρατηρήσαμε καθαρά Α, Υ, Ν, και μερικά άλλα που ήσαν ορατά αρκετά, για να αποδείξουν ότι δεν μπορούσε να έχει υπάρξει τίποτε "παράξενο" στην επιγραφή, όταν την είδε αυτός.

Τα υπολείμματα του Γυμνασίου είναι ως επί το πλείστον πίσω από το Μοναστήρι. Τα θεμέλια συγκρατούνταν από ένα τεράστιο πρόχωμα από τεράστια πέτρα που πρόβαλε από την επικλινή θέση.



Η Κασταλία Πηγή με τη ματιά του Clarke.

Η αρχαία πόλη ήταν χτισμένη σε θεατροειδή μορφή, πάνω από μια σειρά τέτοιων ταρατσών που υψώνονται η μια πάνω από την άλλη, και μια ίδια πρόσοψη από τεράστια πέτρα φαίνεται ακόμα σε διαφορετικά μέρη του τεράστιου κοίλου ή ημικυκλικής σειράς, που τα κτίσματά της εκτίθενται πάνω σ' αυτήν την απότομη πλαγιά του Παρνασσού.

Μέσα στο Μοναστήρι βρήκαμε κιονόκρανα από στύλους, σπασμένα διαζώματα και τρίγλυφα. Πάνω σε μια μαρμάρινη ταφική στήλη, όμορφα διακοσμημένη με ανάγλυφο φύλλωμα και στεφανωμένη με λωτό, διαβάζουμε τις λέξεις:

ΑΙΑΚΙΔΑ
ΧΑΙΡΕ

Και εντός του ιερού, πίσω από το βωμό [θυσιαστήριο], είδαμε τα θραύσματα ενός μαρμάρινου θρόνου, πάνω στην πλάτη του οποίου βρήκαμε την ακόλουθη επιγραφή, ακριβώς όπως είναι γραμμένη εδώ. Έχουμε μέρος της απ' αυτή που δεν είχε θιχτεί ή σβήσει, παρέχοντας ίσως το μόνο περιστατικό γνώσης μιας ταφικής επιγραφής πάνω σε ένα μνημείο αυτής της εξαιρετικής μορφής:

ΧΡΗΣΤΟΣ
ΠΡΩΤΟΥ ΘΕΣΣΑ
ΛΟΣ ΛΑΡΕΙΣΑΙΟΣ

ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΗΣ
ΕΤΩΝ ΙΗ
ΗΡΩΣ

Είναι προς τιμή ενός νέου από τη Λάρισα, στη Θεσσαλία, που πέθανε στα δεκαοχτώ χρόνια του. Όσο για τις λέξεις ΧΡΗΣΤΟΣ και ΗΡΩΣ αξίζει να σημειωθεί ότι όλες οι επιτάφιες επιγραφές που αναφέρονται σε Λαρισαίους που έχει διατηρήσει ο Spon περιέχουν αυτές τις λέξεις.

Υπήρξαν πολλές πόλεις με το όνομα της Λάρισας, επομένως η πόλη του νέου όπου εδώ μνημονεύεται [τιμάται η μνήμη του] δίνει μια ιθαγένεια [εντοπιότητα] και έχει τη διάκριση του *«Πελασγιώτης»*. Αναφέρεται από το Στράβωνα, στην περιγραφή του για τη Θεσσαλία: Αν και κείται εκτός της Πελασγιώτιδας είχε το όνομα Λάρισα Πελασγία.

Μετά την επίσκεψή μας στα υπολείμματα του Γυμνασίου, πήγαμε να δούμε εκείνα του Σταδίου. Αυτά κείτονται πάνω στο πιο ψηλό μέρος της πλαγιάς, όπου είναι χτισμένο το χωριό Καστρί, και λίγο προς τα δυτικά αυτού, κάτω από ένα γκρεμό σχηματισμένο από βράχους που έχουν επίσης μια κατακόρυφη μορφή. Στο δρόμο μας προς τα πάνω, παρατηρήσαμε πολύ σημαντικά θεμέλια αρχαίων κτισμάτων.

Αυτό το Στάδιο είναι ακόμα πιο ακέραιο από ό,τι εκείνο των Αθηνών, ένεκα του ότι οι μαρμάρινες θέσεις του διατηρούνται. Αποτελείται από το ίδιο υλικό, όπως τα βράχια γύρω από τους Δελφούς, και το καμπυλωμένο ή ανώτερο άκρο του Σταδίου[πέταλο], είναι λαξευμένο στο φυσικό βράχο.

Καθώς η περιοχή ήταν καθαρή από απορρίμματα και σε πολύ τέλεια κατάσταση, καταφέραμε να εξακριβώσουμε το μήκος του με ακρίβεια και βρήκαμε να ισούται με διακόσια είκοσι βήματα. Το βαδίσαμε δυο φορές, για να εξακριβώσουμε αυτό το ζήτημα, και δεχόμενοι ότι τα βήματά μας ήσαν περίπου ίσα με ίδιο αριθμό γιαρδών, αυτό μας κάνει το μήκος του εξακόσια εξήντα πόδια, υπερβαίνοντας ως εκ τούτου το μήκος του αρχαίου μέτρου που έφερε το όνομα του Ολυμπιακού Σταδίου. Γι' αυτό, λαμβάνοντας το όγδοο του Ρωμαϊκού μιλίου, ήταν λίγο περισσότερο από διακόσιες μια γιάρδες.

Από ένα σημείο του βουνού, στο οποίο συνδέεται το χαμηλότερο άκρο του Σταδίου, απολαύσαμε μια θαυμάσια θέα των Σαλώνων, της αρχαίας Άμφισσας, που κείται πάνω στην πλαγιά ενός λόφου, επίσης (τη θέα) του Κρισσαίου κόλπου και προς τα δυτικά μια πόλη που ονομάζεται Γαλαξείδι, τον Κορινθιακό κόλπο και τα βουνά της Αχαΐας.

Από εδώ κατεβήκαμε προς το Μοναστήρι του Αγίου Ηλία και βρήκαμε να ανήκουν σ' αυτή την εκκλησία δυο κιονόκρανα από παριανό μάρμαρο πολύ μεγάλου μεγέθους. Κρίνοντας από το γεγονός της αδυναμίας μεταφοράς τέτοιων μαζών στο σημείο αυτό μέσω οποιουδήποτε μέσου που κατέχουν οι παρόντες κάτοικοι, καθώς επίσης και από τα τεράστια θεμέλια ενός κτηρίου

εδώ, είναι ολοφάνερο ότι αυτό το Μοναστήρι ανεγέρθηκε πάνω στη θέση ενός από τους κυριότερους ναούς των Δελφών. Μια τετράγωνη πέτρα στο δρόμο είχε μια επιγραφή πάνω σ' όλες τις πλευρές της, αλλά σε τόσο ακρωτηριασμένη κατάσταση, που τίποτε δεν μπορούσε να προκύψει απ' αυτή. Πάνω στη μια πλευρά μερικά γράμματα, λαξευμένα ωραία και μικρού μεγέθους, εμφανίζονται με τον ακόλουθο τρόπο:

_ _ _ _ ΑΘ _ _ _
ΑΡΧΟΝΤΟΣΑΝΤΙΓΕ _ _ _ _
ΤΩΝΚΗΤΩΑΛΟΥΤΟΥ _ _ _ _
ΣΩΣΩΝΝΙΚΑΝΔΡΟ _ _ _ ΛΠΕ
ΟΝΟΜΑΣΩΣΩΣΕΠΕΛΕΥΘ _ _ _
ΤΑΝΤ_ΜΑΝΑΠΕΧΟ _ _ ΑΣΑΝ
ΤΑΤΟΝΤΑΣΖΩΑΣΧΡΟΝΟΝ
ΕΙΔΕΜΗΠΟΙΗΕΞΟΥΣΙΑΜΕΧΕΤ
ΚΑΘΕΛΗΕΙΔΕΤΙΣΕΦΑΠΤΟΙΤΟΣ
ΒΑΙΟΝΠΑΡΕΧΕΤΩΤΩ ΘΕΩΤΑΝΥ
ΛΕΩΝΣΩΣΩΝΗΠΕ_ _ _ ΘΕΡΙΑΑ
ΤΑΣΑΣΑΙ_ _ _ _ Χ_ _ _ ΑΣ

Ο αναγνώστης αφήνεται να χρησιμοποιήσει τις δικές του εικασίες, όσον αφορά αυτή την ελαττωματική επιγραφή.

Είμαστε απρόθυμοι να παραλείψουμε οποιοδήποτε στοιχείο, τόσο ικανό να ερεθίσει την περιέργεια όσο μια επιγραφή, όσο κι αν είναι ακρωτηριασμένη [κουτσουρεμένη] που σχετίζεται με αυτή τη σημαντική τοποθεσία. Υπήρχαν ίχνη και μιας άλλης, πάνω σε μια μάζα παριανού μαρμάρου, αλλά τα γράμματα ήσαν τόσο πολύ σβησμένα που ήταν αδύνατο να αντιγράψουμε κάποιο απ' αυτά.

Αφήνοντας το Μοναστήρι του Αγίου Ηλία βρήκαμε μια εσοχή [κόγχη] σκαλισμένη στην πέτρα που είτε πρόκειται για ένα τάφο ή για ένα μαντικό σπήλαιο. Οι τοίχοι του ναού που παρατηρήθηκαν στο Μοναστήρι εκτείνονται κοντά σ' αυτό. Μέσα σ' αυτό το κοίλωμα υπάρχουν αψιδωτές [τοξωτές] κόγχες δεξιά και αριστερά, και μπροστά υπάρχει μια επενδυμένη με χρωματισμένο στόκο με δυο μικρότερες κοιλότητες πάνω απ' αυτή, και πάνω από αυτό το σύνολο υπάρχει ένα κεφάλι ταύρου σκαλισμένο πολύ ωραία στην πέτρα. Εδώ κοντά υπάρχει μια εσοχή ή σπηλιά με ημικυκλική μορφή, επίσης λαξευμένη στο βράχο, με μια θέση ολόγυρα στο εσωτερικό ωραία λαξευμένη από το στερεό βράχο.

Όταν κάθεσαι σ' αυτή τη σπηλιά, η θέα εκτείνεται σε όλο το κοίλο της αρχαίας πόλης των Δελφών (που πριν περιγράφτηκε ότι έχει μια θεατροειδή μορφή, εξαιτίας της φυσικής μορφής της πλαγιάς του Παρνασσού), προς την Κασταλία πηγή και το Γυμνάσιο στην είσοδο από Βοιωτία, κοιτάζοντας προς τα

κάτω ταυτόχρονα στα πολυάριθμα πλατώματα που υψώνονταν το ένα πάνω στο άλλο εκεί όπου ήταν κτισμένη η πόλη.

Πράγματι, για να έχεις μια πιστή ιδέα [αντίληψη] στο πως ήσαν οι Δελφοί, αρκεί μόνον να φανταστείς ένα αρχαίο θέατρο με πέτρινα πλατώματα αντί για τα καθίσματα που υψώνονταν το ένα δίπλα στο άλλο και ικανοποιητικού εύρους, ώστε να χωρούν ναοί και άλλα δημόσια κτήρια πάνω σ' εκείνες τις ημικυκλικές ταράτσες, με το Στάδιο να είναι η δεσπόζουσα κατασκευή όλων των σειρών των κατασκευών, και με την Κασταλία πηγή και το Γυμνάσιο στο δεξί άκρο του Κοίλου. Η μπροστινή κατασκευή αυτών των ταρατσών, όντας τελείως ομοιόμορφη και κάθετη, είναι παντού τεχνητή. Δείχνει μια κυκλώπεια τοιχοποιία, που είναι προσαρμοσμένη στη φυσική κατωφέρεια του βράχου. Αυτή η τοιχοποιία διατηρείται ακέραιη σε πολλές θέσεις, αλλά καθώς δεν συνεχίζει πλέον κατά μήκος σε όλη την έκταση του ημικυκλίου, ένας βιαστικός παρατηρητής θα μπορούσε να συμπεράνει ότι τα ξεκομμένα τμήματα ήσαν τόσα πολλά ξεχωριστά θεμέλια των διάφορων ναών της πόλης.

Υπάρχουν αρκετά υπολείμματα για να μπορέσει ένας επιδέξιος αρχιτέκτονας να σχηματίσει ένα ακριβές σχέδιο των Δελφών, αλλά θα πρέπει να το προσαρμόσει σε ένα μοντέλο του Παρνασσού, γιατί στην αρμονική συνένωση, που είναι εδώ εμφανής, των έργων Θεού με τα έργα του ανθρώπου, από κάθε επιβλητικό οικοδόμημα και μεγαλοπρεπή στήλη που κατασκευάστηκαν μέσω ανθρώπινης εργασίας, καθώς ήσαν φτιαγμένα για να σχηματίσουν ένα κομμάτι των τρομερών χαρακτηριστικών του βουνού, και από οποιαδήποτε κατεύθυνση κι αν γινόταν η προσπέλαση στους Δελφούς, θα έπρεπε να υποκινείται μια βέβαιη επίσημη εντύπωση υπερφυσικής ενέργειας που να διαχέει την επιρροή της πάνω σε κάθε αντικείμενο. Έτσι η ιερότητα της όλης περιοχής έγινε ένα ρητό παντού στην Ελλάδα και: *«ολόκληρος ο Παρνασσός εθεωρείτο ιερός».*

Προχωρώντας από την εσοχή προς το χωριό, είδαμε στα αριστερά περίπου στη μισή απόσταση πάνω στην πλαγιά προς το Στάδιο, την πρόσοψη ενός πλατώματος απ' αυτά που προαναφέρθηκαν και κατόπιν, πολύ μεγάλα υπολείμματα του ίδιου είδους βρίσκονταν κοντά στο μονοπάτι. Καθώς λοιπόν παίρναμε προσεκτικές πληροφορίες σχετικά με τις επιγραφές από τους κατοίκους, οδηγηθήκαμε στην αυλή ενός σπιτιού που βρισκόταν στο κέντρο της αρχαίας πόλης, και εκεί βρήκαμε αρκετά αρχιτεκτονικά υπολείμματα με επιγραφές σε μια ακρωτηριασμένη κατάσταση, η τελευταία από τις οποίες μας αποζημίωσε για όλη την ταλαιπωρία μας, καθώς η επιγραφή φαινόταν να υπονοεί ότι ήμασταν ακριβώς στη θέση του ναού του Απόλλωνα. Η πρώτη, ωστόσο, αποτελείτο μόνον από τις λέξεις: «ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΗΣ, ΓΙΟΣ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΥ» και ένα μέρος από τη λέξη ΔΕΛΦΟΙ.

_ ΩΝ_ _ _

ΩΣΕΝ ΕΠΙΜΕ _ _ _
ΑΥΤΩΝ ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΣ
ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΥ ΔΕΛ

Μέσα σ' ένα στάβλο που ανήκει στο ίδιο σπίτι υπήρχε μια μισοθαμμένη μαρμάρινη πλάκα. Το τμήμα πάνω από το έδαφος ήταν έξι πόδια και δυο ίντσες επί δυο πόδια και έξι ίντσες. Ήταν χαραγμένη με τον πιο όμορφο τρόπο με μια σειρά από ψηφίσματα, σε στήλες, που προστέθηκαν σε διαφορετικές εποχές και σε διαφορετικές γλώσσες, οι χαρακτήρες της μιας επιγραφής διαφέρουν σε μέγεθος από εκείνες μιας άλλης.

Αλλά επειδή η πέτρα ήταν αναποδογυρισμένη, οι χαρακτήρες εμφανίζονταν όλοι αναποδογυρισμένοι και ήσαν τόσο κατεστραμμένοι, που όταν συνειδητοποιήθηκε τι κούραση θα απαιτούνταν για ένα ακριβές αντίγραφο του όλου, δεν βρήκαμε το κουράγιο να το προσπαθήσουμε.

Μερικές από αυτές τις επιγραφές ήσαν στα ελληνικά, άλλες στα λατινικά, με τις τελευταίες να έχουν μεγαλύτερο μέγεθος. Η ελληνική άρχιζε έτσι:

ΕΠΙΘΑΛΑΣΕΙΝΑΙΔΕΛΦΩΝ

Δεν μπορούμε να συμπεράνουμε κάτι απ' αυτό θραύσμα, εκτός από το ότι αναφέρει [ιστορεί] για κάποια ιδιοκτησία του λαού των Δελφών («είναι Δελφών»). Μια λατινική επιγραφή, που κατέχει όλη τη μεσαία στήλη του μαρμάρου, εμφανιζόταν όπως παρακάτω:

C - AVIDIONIGRINOLEGAVGPROTR INVS
DECRETAEXTABELLISRECITATAVIIDVSOCTOBRA--
VSANSCVMOPTIMVSPRINCEPSSEI
EROMNEMONVMQUACONSECR- - - RECIONESA - - LLO-
TINOEXAVCTORITATE
DETERMINASVERVNTSEQVENDA- - - SSERRAES- - - PSISSET- -
TIAMNDELPHISINI - - ERE
ESTNEQVEVENIRETINDVBIAS- - -
NTERANTICYRENSESQVOQVEETDELPHOSOVIB- - DEL- -
ABOPTIMOPRINCIPEEASENTENTIASSTARIOPO- - - -

Προς το μέσον της έκτης γραμμής ήταν πάρα πολύ κατεστραμμένη, για να διακρίνουμε τα γράμματα. Περιέχει τμήμα ενός ψηφίσματος που εκδόθηκε από ένα Ρωμαίο αυτοκράτορα και φαίνεται να αφορά σε μια διένεξη μεταξύ των λαών της Αντίκυρας και των Δελφών. Ο υπαινιγμός του λαού της Αντίκυρας δεν θα πρέπει να διαβαστεί χωρίς ενδιαφέρον, δεδομένου ότι η πόλη καταστράφηκε στον πόλεμο με τον Φίλιππο το γιο του Δημητρίου, αλλά μπορεί να είχε ξανακτιστεί, όπως πιθανότατα έγινε στα χρόνια του Αδριανού. Οι αρχαιότητες της Αντίκυρας περιγράφονται από τον Παυσανία, και ήταν φημισμένη για τον ελλέβορό της. Βρήκαμε το ίδιο φυτό πάνω στον Ελικώνα. Ένα αρχαιότερο όνομα της Αντίκυρας ήταν Κυπάρισσος, έτσι είχε ονομαστεί

από τον Όμηρο.

Κάτω απ' αυτό το σπίτι βρήκαμε αυτό και πιστεύουμε ότι είναι τα υπολείμματα του ναού του Απόλλωνα, από τον αριθμό και τη φύση των επιγραφών. Μερικές απ' αυτές ήσαν σε ένα ξύλινο σπίτι, αλλά τόσο καλυμμένες, που δεν μπορούσαμε να τις αντιγράψουμε.

Επάνω σε τρεις ή τέσσερις διαβάζουμε τα ονόματα των αρχόντων και επάνω σε μια τη λέξη ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ. Αλλά η τελευταία και ασυζητητί η πιο σημαντική, λόγω έκδηλου υπαινιγμού της για το ναό, αναφέρει μια οικογένεια που είχε παραδώσει το γιο της στο σπήλαιο των ιερέων.

Αυτό έχοντας ανακαλυφτεί σ' αυτό το σημείο, θα θεωρηθεί ως το πιο ενδιαφέρον από οτιδήποτε άλλο που βρήκαμε στους Δελφούς. Δηλώνει ότι: *«Ο πατέρας, και η μητέρα, του Αμάριου Νέπωτα που είχε τιμηθεί από τη Βουλή των Κορινθίων με ανταμοιβές οφειλόμενες σ' αυτόν ως βουλευτή και επιστάτη της αγοράς, θέτουν το γιό τους κάτω από την προστασία του Πύθιου Απόλλωνα».*

ΑΜΑΡΙΟΝΝΕΠΩΤΑΑΙΓΙΑΛΕΙΝΟΝΤΕ
ΤΕΙΜΗΜΕΝΟΝΑΠΟΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ
ΒΟΥΛΗΣΤΕΙΜΑΙΣΒΟΥΛΕΥΤΙΚΑΙΣΚΑΙ
ΑΓΟΡΑΝΟΜΙΚΑΙΣΑΜΑΡΙΟΣΝΕΠΩΣ
ΠΑΤΗΡΚΟΡΙΝΘΙΟΣΚΑΙΙΟΥΛΙΑΑΙΓΙΑΛΗ
ΔΕΛΦΗΤΟΝΕΑΥΤΩΝΥΙΟΝΑΠΟΛΛΩΝΙ
ΠΥΘΙΩΙ

Ως αποτέλεσμα κάποιας διαμάχης ανάμεσα στους αντιπροσώπους του Αλή Πασά και των κατοίκων του Καστριού, ο Πασάς έθεσε το χωριό κάτω από αναγκαστική εισφορά, το σύνολο 30 πουγκιά, ίσο με δεκαπέντε χιλιάδες πιάστρα. Αυτό ήταν αδύνατο να εφαρμοστεί και φυσικά όλη τους η περιουσία είχε κατασχεθεί απ' αυτούς, γεγονός που μπορεί να χρησιμεύσει ως εξήγηση της παρούσας κατάστασης της περιοχής. Σ' αυτή την παρούσα κατάσταση δεν υπάρχει σε όλη τη Lapland ένα πιο δυστυχισμένο χωριό απ' ότι το Καστρί.

Τα άλλα χωριά πάνω στον Παρνασσό, ειδικά η Αράχοβα, είναι συγκριτικά πλούσια, με το έδαφος να είναι με εξαιρέσεις γόνιμο και τη φυσική εργατικότητα των κατοίκων, πολλοί από τους οποίους είναι Αλβανοί, να είναι πολύ μεγάλη. Το κρασί που παράγεται απ' ολόκληρη τη νότια πλευρά του βουνού είναι εξαιρετικό, και δεν υπάρχει ούτε ένας Τούρκος κάτοικος.

Κατά την επιστροφή μας στο σπίτι όπου είχαμε φιλοξενηθεί, εξετάσαμε λίγα νομίσματα που ο οικοδεσπότης μας είχε συγκεντρώσει από τους κατοίκους κατά τη διάρκεια της απουσίας μας και αποκτήσαμε ένα, ασημένιο, πολύ μεγάλης σπανιότητας. Ήταν ένα μικρό νόμισμα της Οίτης στη Θεσσαλία, εξαιρετικά διατηρημένο, με το θάνατο του λιονταριού της Νεμέας, χτυπημένο από το βέλος του Ηρακλή, ανάμεσα στα σαγόνια του και επάνω στην

μπροστινή όψη η γυμνή μορφή του ήρωα, τη στιγμή της αποθέωσής του στο βουνό Οίτη, με το πρόσωπό του να ακτινοβολεί και να κρατά το με εξογκώματα ρόπαλό του ανάμεσα στα χέρια του, με την επιγραφή ΟΙΤΑΙΩΝ, αλλά γραμμένη από τα δεξιά προς τα αριστερά ΝΩΙΑΤΙΟ.

Αυτό το υπερβολικά σπάνιο νόμισμα δεν είναι γνωστό να υπάρχει σε κάποια άλλη συλλογή εκτός από εκείνη του Abbe Neumann, που σήμερα αποτελεί ένα τμήμα του αυτοκρατορικού Cabinet στη Βιέννη, όπου ωστόσο, δεν υπάρχει δείγμα απ' αυτό σε μια τόσο τέλεια συντήρηση. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα από τα ωραιότερα δείγματα της ελληνικής τέχνης. Και καθώς μπορεί να αποδειχτεί ότι ο Βιργίλιος που δεν ήταν λιγότερο αρχαιοδίφης από ότι ποιητής, όντως δανείστηκε πολλές από τις ωραιότερες εικόνες του από τα στολίδια και νομίσματα της Ελλάδας, έτσι, στην έξοχη περιγραφή που δίδεται από τον Οβίδιο της αποθέωσης του Ηρακλή, αυτός φαίνεται να είχε σε αναπόληση αυτό το νόμισμα της Οίτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7
ΔΕΛΦΟΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ ΚΑΙ ΤΙΘΟΡΕΑ

Μετά από μερική ξεκούραση, ξεκινήσαμε για την Αράχοβα, (χωριό) σε απόσταση τριών ωρών από τους Δελφούς, σκοπεύοντας να διανυκτερεύσουμε εκεί, καθώς είναι σε πολύ μεγαλύτερο υψόμετρο πάνω στον Παρνασσό και είναι καλύτερος τόπος για να προμηθευτούμε οδηγούς προς την κορυφή του βουνού σε σχέση με το άθλιο χωριό που είχαμε αφήσει.

Σε απόσταση περίπου μισής ώρας από τους Δελφούς, συναντήσαμε τα υπολείμματα ενός αρχαίου τετράγωνου κτηρίου υπέροχα κατασκευασμένου από πέτρες μεγάλης μάζας, συναρμολογημένες χωρίς καθόλου τσιμέντο [κονίαμα]. Καθώς συνεχίζαμε κατά μήκος αυτού του δρόμου, στο αριστερό μας χέρι, παρατηρήσαμε κοιλότητες λαξευμένες στα βράχια πάνω από το δρόμο. Μια τοποθεσία, πολύ κοντά στους Δελφούς, έδειχνε αρκετά έργα αυτού του είδους, μεταξύ άλλων, η εμφάνιση μιας μεγάλης πόρτας σκαμμένης σε στερεό βράχο που είχε διαρραγεί από τη δράση ενός σεισμού. Βρίσκεται κοντά στο δρόμο και αξίζει καλής προσοχής, επειδή εδώ γύρω μπορεί να ήταν ένα από τα εξωτερικά έργα της πόλης ή μια αψίδα που κάλυπτε την Ιερά Οδό.

Τώρα εισήλθαμε στην πλούσια γη της Αράχοβας, γεμάτη από νοικοκυρεμένα αμπέλια, καλλιεργημένα στο πιο ψηλό επίπεδο (καλλιέργειας) και φαίνονται να εκτείνονται πάνω στο βουνό χωρίς κάποιο περιορισμό, έτσι ώστε να καλύπτουν όλες τις πλευρές και πλαγιές και πραγματικά ανερχόμενα σε θέσεις τόσο απότομες και υψωμένες που αυτά δεν θα μπορούσαν να κρατηθούν, αν δεν ήταν η εργατικότητα των κατοίκων που είχαν κτίσει αναβαθμούς [πεζούλια], για να τα προστατέψουν από χείμαρρους και να

συγκρατούν το χώμα μέσω αναβαθμών, για να το εμποδίσουν να ξεπλυθεί μακριά.

Ακόμα και τα ωραία αμπέλια πάνω στις όχθες του Ρήνου δεν καλλιεργούνται με μεγαλύτερη επιδεξιότητα και εργατικότητα από εκείνη των Αραχοβιτών πάνω στη νότια πλευρά του Παρνασσού. Η γη είναι πολύ προσεκτικά βοτανισμένη και κρατιέται τόσο καθαρή και ελεύθερη από απορρίμματα, ώστε οι πέτρες συγκεντρώνονται και τοποθετούνται σε σωρούς μικρής κυρτότητας που αφήνονται γύρω από κάθε αμπέλι για να μαζεύουν την υγρασία. Τα κλήματα είναι από αυτά της παλιάς γενιάς, από τα οποία αφήνεται μόνον ένας βλαστός να βλαστήσει το χρόνο και ο οποίος στη συνέχεια κλαδεύεται πάλι. Το κρασί απ' αυτά τα αμπέλια είναι θαυμάσιο.

Η θέα, στη διάρκεια αυτού του ταξιδιού, όλης της πεδιάδας των Σαλώνων και του Κόλπου που κυκλώνεται από την ορεινή περιοχή της Αχαΐας στην Πελοπόννησο, δεν μπορεί να περιγραφεί, γιατί θα ήταν άσκοπο να επαναλαμβάνουμε συνεχώς τις λέξεις μεγαλοπρεπής και έξοχος, όπως εφαρμόζονται στις πιο θείες εμφανίσεις της φύσης, χωρίς παρόλα αυτά να μπορούν ως εκ τούτου να καταδείξουν την παραμικρή ιδέα της πραγματικής θέας.

Το χωριό της Αράχοβας είναι πλούσιο σε σύγκριση με το Καστρί(Δελφοί). Περιλαμβάνει διακόσια πενήντα (250) σπίτια κατοικημένο από Αρβανίτες και από Έλληνες *«χωρίς ούτε ένα Τούρκο»* ανάμεσά τους. Η έκφραση *«χωρίς ούτε ένα Τούρκο»* παντού στην Ελλάδα αποτελεί μια έκφραση αγαλλίασης [θριαμβολογίας] και παρόλο που ποτέ δεν εκστομίζεται, είναι μια έκφραση θριάμβου και ευχαρίστησης.

Μερικοί ισχυρίζονται ακόμα ότι υπάρχει μια ηπιότητα στη διοίκηση της τουρκικής Κυβέρνησης, που θα γινόταν χειρότερη, εάν αντικαθίστατο από οποιαδήποτε ευρωπαϊκή δυναστεία στη θέση της, ότι οι άνθρωποι δεν φορολογούνται πέραν απ' αυτό που μπορούν να αντέξουν και ότι αυτοί έχουν τα μέσα για να βρίσκουν το δίκιο τους έναντι της τυραννίας και της καταπίεσης.

Αφήνοντας σ' όλους αυτούς τους συγγραφείς το πολύ δύσκολο καθήκον του να αποδείξουν αυτά που ισχυρίζονται και κρίνοντας μόνον από τη δική μας εμπειρία, μπορούμε να πούμε μόνο ότι η γη αυτή χωρίς τους Μωαμεθανούς κυβερνήτες της θα ήταν μια γη που οι κάτοικοί της ίσως: *«έτρωγαν ψωμί χωρίς ελλείψεις και στερήσεις κάθε πράγματος»* εκτός κι αν πράγματι, κι αυτό δεν είναι απίθανο, έπεφτε κάτω από την εξουσία της Ρωσίας, οπότε τότε θα γινόταν *«μια έρημος, μια ξερή γη και ένας αγριότοπος»*.

Η Αράχοβα βρίσκεται σε τέτοιο υψόμετρο πάνω στο βουνό, που μια αλλαγή της θερμοκρασίας έγινε αισθητή απ' όλους μας, και μετά τη δύση του ήλιου έπιασε πολύ ψύχρα. Διανυκτερεύσαμε σε μια μικρή καλύβα γράφοντας

επιστολές στους φίλους μας στην Αγγλία. Με τον Παρνασσό να προσφέρει στα ακροδάχτυλά μας αισθήσεις που είχαμε καιρό να νιώσουμε. Το θεωρήσαμε σκόπιμο να διατηρήσουμε μια αξιόλογη φωτιά στο κέντρο της μικρής μας κατοικίας, η οποία γεμίζοντας με καπνό το δωμάτιο μας έφερε τα δάκρυα της αναγνώρισης κάτω στα μάγουλά μας, για τον επίκαιρο ενθουσιασμό που μας παρείχε, ευρισκόμενοι τόσο κοντά της, η θέση του Απόλλωνα.

Όταν τελειώσαμε τις επιστολές μας, καθώς ήταν σύμφωνο με την πρακτική μας, αρχίσαμε διάλογο με τους συγκεκριμένους κατοίκους που μας κοίταζαν επίμονα στα μάτια κι ήμασταν οι καλεσμένοι τους και πολύ διασκεδάζαμε με τις συνήθειες με τις οποίες αυτοί μας φιλοξενούσαν.

Οι άνθρωποι των Δελφών μας είχαν πει ότι υπήρχαν μόνο πέντε (5) Μούσες και η άποψή μας ότι είναι εννέα (9) θεωρήθηκε από αυτούς εσφαλμένη. Τέτοιες διαφωνίες σχετικά με τον αριθμό των Μουσών υπήρχαν και στα αρχαία χρόνια και οι Έλληνες Αραχοβίτες ελάττωσαν τον αριθμό τους σε τρεις (3). Το μόνο πράγμα που μας εξέπληξε ήταν ότι κάποια γνώση αυτών των πραγμάτων παρέμενε ακόμη στον τόπο αυτό, αν και θα πρέπει να σημειώσουμε ότι όλες οι πηγές του Παρνασσού, του Ελικώνα και της Πίνδου ήσαν ιερά αφιερωμένες σ’ αυτές τις Μούσες.

Είχαμε και πριν αποδείξεις, αναφορικά με τις Πλαταιές, ότι η μνήμη της αρχαίας Ελλάδας δεν είχε σβηστεί ανάμεσα στους σύγχρονους κατοίκους και εδώ συλλέξαμε μερικά επιπρόσθετα στοιχεία, που ωστόσο δεν ήταν άξια περαιτέρω σημασίας, για να επιβεβαιώσουμε και ισχυροποιήσουμε ακόμη την προηγούμενη παρατήρησή μας.

Την Τετάρτη το πρωί της 16^{ης} Δεκεμβρίου, στις εννιά (9) η ώρα, ξεκινήσαμε με τέσσερις (4) οδηγούς για την κορυφή του Παρνασσού, επιστρέφοντας για μικρή απόσταση στο δρόμο προς τους Δελφούς κι έχοντας το βουνό προς τα δεξιά μας και με τις όψεις μας προς τους Δελφούς, μέχρις ότου ανεβήκαμε τα πρώτα βάραθρα.

Μετά από ανάβαση μιας (1) ώρας, είχαμε μια εξαίσια άποψη ενός από τα κυριότερα βουνά του Μοριά που ονομάζονται Τρίκαλα, και του Κρισσαίου κόλπου που μοιάζει σαν λίμνη, η οποία οριοθετείται από τα απέναντι βουνά της Πελοποννήσου. Πράγματι, καθώς αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, από το θέατρο της Σικυώνας φαίνονται τα μεγάλα υψώματα που τώρα ανεβαίναμε, και από εδώ τώρα βλέπαμε προς όλες τις περιοχές της Αχαΐας και προς τις απομακρυσμένες κορυφές της.

Έχοντας πλέον ανεβεί τις πρώτες κορυφές, βρήκαμε ένα μεγάλο οροπέδιο με ένα χωριό σ’ αυτό, το οποίο ονομάζεται Καλύδια ή Καλλιθέα [εννοεί τα Καλύβια] που είναι η θερινή διαμονή των Αραχοβιτών, οι οποίοι καλλιεργούν το οροπέδιο και κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού έρχονται εδώ, για να μαζέψουν τις σοδειές τους. Από εκεί στρίβοντας σε σχέση με την προηγούμενη

πορεία ανάβασής μας προχωρήσαμε σε αντίθετη κατεύθυνση και μετά από πορεία δυο ωρών είδαμε προς τα κάτω από ένα μεγάλο ύψωμα την Αράχοβα. Στις 12 το μεσημέρι, βλέποντας το θερμόμετρο, διαπιστώσαμε ότι ο υδράργυρος είχε πέσει στους 44 βαθμούς της κλίμακας Φαρενάιτ. Σε λίγο φτάσαμε σ' ένα άλλο πλάτωμα με ένα πηγάδι γεμάτο καθαρό νερό, ως τα χείλια. Εδώ σταματήσαμε και ευφρανθήκαμε με ψωμί και κρασί. Άρχισε πλέον να κάνει κρύο, και ο δρόμος, αν και συνέχιζε να είναι απότομος, παρ' όλα αυτά επέτρεπε στα άλογά μας να μας ακολουθούν καθ' όλη τη διαδρομή.

Σ' αυτό το σημείο η βλάστηση άρχιζε να εξαφανίζεται. Εκφράζοντας μια επιθυμία μας να δούμε ένα βολβώδες φυτό που είχε εξυμνηθεί από τους ντόπιους για τη δυναμωτική του ιδιότητα (και τρώγεται απ' αυτούς με ξύδι), ένας από τους οδηγούς μας επιφορτίστηκε να κατέβει ψάχνοντας γι' αυτό. Ένα άλλο φυτό, που περιέχει ένα ρευστό γαλακτώδους χρώματος, το δίνουν στις γυναίκες που τα στήθη τους δεν κατεβάζουν γάλα (το ίδιο έθιμο αναφέρεται από τον περιηγητή Wheler. Ο ίδιος αναφέρει ότι το ελληνικό όνομα γι' αυτό το φυτό είναι Γαλατόχορτο και το ονόμαζε "*Scorzonera cretica"*).

Από εκεί σκαρφαλώνοντας το βουνό από τη βορειοανατολική του πλευρά το βρήκαμε γυμνό και φτωχό από βότανα και πιο ψηλά περάσαμε μέσα από χιόνι που απλωνόταν θέσεις - θέσεις σαν μπαλώματα. Τελικώς, φτάσαμε σ' ένα μικρό οροπέδιο που βρίσκεται πάνω στις κορυφές του βουνού και στον πυθμένα του υπήρχε ένας κρατήρας που περιείχε μια μεγάλη ωραία λίμνη που ήταν παγωμένη. Απ' αυτή την άποψη η κορυφή του βουνού μοιάζει με το Kader - Idris στην Ουαλία.

Γύρω από αυτό το οροπέδιο υψώνονται οι βουνοκορφές που είναι και οι πιο ψηλές του Παρνασσού. Σκαρφαλώσαμε πάνω στην ψηλότερη απ' αυτές με μεγάλη δυσκολία, γιατί οι πλαγιές ήταν παγωμένες και σκεπασμένες με σκληρό και γλιστερό πάγο και παρ' όλες τις ασκήσεις τα δάχτυλά μας ήσαν ξυλιασμένα. Ωστόσο, τελικά, φτάσαμε στην ψηλότερη κορφή και έχοντας εξασφαλίσει πάτημα στην πιο ψηλή θέση, σταθήκαμε στον καθαρό αιθέρα, γιατί παρόλο που κάτω από μας υπήρχαν σύννεφα, πάνωθέ μας δεν υπήρχε ούτε ένα.

Ήταν η ώρα 2 μ.μ. Αν φυσούσε Βοριάς, δεν θα είχαμε σταθεί ούτε μια στιγμή σ' αυτή την παγωμένη περιοχή, γιατί δεν είμαστε καλά προετοιμασμένοι, για να αντιμετωπίσουμε μια τέτοια ξαφνική αλλαγή της θερμοκρασίας. Με το που βγάλαμε τα θερμόμετρά μας, ακόμα και με ένα απαλό αεράκι από τα Δυτικά ο υδράργυρος έπεσε 2 βαθμούς κάτω του μηδενός. Τόσο χαμηλή θερμοκρασία είχαμε να δούμε από τότε που φύγαμε από τη Βόρεια Ρωσία.

Έχοντας χρόνια πείρα στην αναρρίχηση βουνών, θα πρέπει ακόμη να παραδεχτώ ότι ποτέ δεν είχα αντικρίσει τέτοια θέα σαν κι αυτή που είδα από

την κορυφή του Παρνασσού. Επειδή δεν είχα στη διάθεσή μου άλλα απαραίτητα μέσα, ήταν αδύνατο να υπολογίσω το υψόμετρο του Παρνασσού, παρά μόνο παρατηρώντας τα αντικείμενα που ήταν ορατά στον ορίζοντα και καθορίζοντας τη σχετική τους θέση με τη βοήθεια της πυξίδας, αλλά πιστεύω ότι αυτό το βουνό μπορεί να είναι ένα από τα ψηλότερα στην Ευρώπη.

Ο Κόλπος της Κορίνθου φαινόταν μακριά εδώ και πάρα πολύ ώρα σαν μια συνηθισμένη λίμνη και τώρα είχε συρρικνωθεί και φαινόταν σαν μια γούρνα. Προς το Βορρά, πέρα από όλες τις πεδιάδες της Θεσσαλίας, φαινόταν ο Όλυμπος με τις πολλές κορυφές του καλυμμένες με αστραφτερό χιόνι να απλώνεται στα απέραντα πλάτη του.

Ευδιάκριτα στην όψη τα υπόλοιπα βουνά της Ελλάδας μοιάζουν, καθώς το μάτι σου περιφέρεται πάνω σε καθένα απ' αυτά, από τους υψωμένους απέραντους σωρούς τους σύμφωνα με τα διαφορετικά τους υψόμετρα, με την επιφάνεια του ωκεανού σε ανησυχαστική ηρεμία.

Ο Ελικώνας ήταν ένα απ' αυτά και είναι βεβαίως μικρότερου υψομέτρου από τον Παρνασσό. Ένα άλλο βουνό, που το αναφέραμε παραπάνω, με το όνομα Τρίκαλα, στην Πελοπόννησο έφτιαχνε ισχυρή φιγούρα σ' αυτή την ορεινή χώρα, μάλιστα καλυμμένο με χιόνι ακόμη και στις χαμηλότερες κορυφογραμμές του.

Οι οδηγοί μας, μας είπαν ότι αυτό το βουνό ήταν κοντά στην Πάτρα. Βλέπαμε κάτω μέχρι Αχαΐα, Αργολίδα, Ηλεία και Αρκαδία σαν σε μακέτα. Σχεδόν όλα τα σημεία του ορίζοντα ήσαν καθαρά από σύννεφα εκτός από το ανατολικό, βορειοανατολικό και βορειοδυτικό, έτσι η θέα μας εμποδιζόταν προς το Αιγαίο, τον Άθω και την Ήπειρο από τα σύννεφα που έκρυβαν κάθε αντικείμενο προς αυτά τα σημεία της πυξίδας, αν και κατά τα άλλα, η μέρα ήταν αξιόλογα ωραία για το σκοπό μας. Η παγωνιά ήταν ωστόσο τόσο διαπεραστική που βιαζόμασταν να τερματίσουμε τις παρατηρήσεις μας. Πάντως, βρήκαμε τον προσανατολισμό των κυριότερων μακρινών αντικειμένων χρησιμοποιώντας την πυξίδα μας που έχει ως εξής:

Ακροκόρινθος ..... Προς Νότο
Ελικώνας .....Νοτιοανατολικά και προς Νότια
Υμηττός .....Νοτιοανατολικά
Χαλκίδα .....Νοτιοανατολικά και μέχρι Ανατολικά
Όλυμπος.....Βόρεια και μέχρι ανατολικά.
Τρίκαλα στο Μοριά.....Νοτιοδυτικά μέχρι Νότια
Γαλαξείδι.....Δυτικά νοτιοδυτικά
Λιμάνι Κρίσσας ή
Ακτή Σαλώνων .....Μεταξύ Δυτικά και Δυτικά μέχρι Νότια.

Προς μεγάλη μας κατάπληξη, καθώς ετοιμαζόμαστε να κατηφορίσουμε απ' αυτό το σημείο, είδαμε τους χωρικούς που είχαν τη φροντίδα των αλόγων μας

να φτάνουν με τα ταλαιπωρημένα ζώα ακριβώς μέχρι την παγωμένη λιμνούλα πάνω στην κορυφή. Δεν μπορώ να θυμηθώ ανάλογο περιστατικό που θα ήταν εφικτό σε κανένα άλλο βουνό τέτοιου ύψους. Άλογα είχαν οδηγηθεί σχεδόν έως την κορυφή μερικών βουνών, όπως το St. Gothard και το St. Bernard στις Άλπεις, αλλά όχι τόσο εντελώς κοντά στην κορυφή, ειδικά όπου υπάρχει και παγετώνας. Βεβαίως, σε μικρότερου υψομέτρου βουνά, όπως το Skiddaw στο Cumberland άνθρωποι έχουν προσεγγίσει έφιπποι με ευκολία στο ανώτατο σημείο.

Είχαμε πολύ δύσκολη αποστολή (στη συνέχεια) οδηγώντας τα στην παγωμένη κατηφοριά, αναγκαζόμενοι να τα αφήνουμε έρμαια σε ορισμένα σημεία της κατηφοριάς να γλιστρούν είτε πάνω στα πλευρά τους είτε πάνω στις πλάτες τους μέχρις να σταματήσουν από τα βράχια ή από τις τεράστιες μάζες πετρών που βρίσκονταν σκόρπιες στον πυθμένα του κάθε παγετώνα.

Η κορυφή κι όλα τα ψηλότερα μέρη του Παρνασσού είναι από ασβεστολιθικά πετρώματα που περιέχουν φλέβες μαρμάρου και μεγάλες ποσότητες μιας γαλάζιας lumachella [ιζηματογενές πέτρωμα με ιδιαίτερα ορατή παρουσία ορυκτών κοχυλιών], μέσα στην οποία είναι βυθισμένα μεγάλα entrochi [άφθονα σκελετικά υπολείμματα των crinoids (*"κρινάκια της θάλασσας"*) που ανήκουν στα εχινόδερμα]. Η εκπληκτική εμφάνιση τέτοιων οστράκων σ' αυτό το τεράστιο υψόμετρο είναι ιδιαιτέρως αξιόλογη. Τα βρήκαμε πάνω στην ψηλότερη κορυφή, αλλά και σ' ολόκληρο το υπόλοιπο βουνό. Παρόμοια φαινόμενα έχουν μέχρι τώρα παρατηρηθεί στην κορυφή του βουνού Λίβανος. Αλλά δεν χαρακτηρίζονται απ' αυτό όλοι οι ασβεστόλιθοι του Παρνασσού. Παρατηρήσαμε, επίσης, κοντά στην κορυφή του βουνού ένα σκληρό γκρίζο ομογενή ανθρακικό ασβεστίτη που είχε την εμφάνιση πρωταρχικού σχηματισμού.

Σε θέσεις, όπου το λειωμένο χιόνι είχε φανερώσει τη γυμνή επιφάνεια του βράχου παρατηρήσαμε την πολύ αξιοπρόσεκτη επίδραση των κλιματικών συνθηκών πάνω του, που απ' ό,τι είχαμε υπόψη μας, πρόκειται για τη μεγαλύτερη από οποιοδήποτε μέρος του κόσμου. Μια αυθόρμητη αποσάθρωση των βράχων είχε συμβεί ως συνέπεια των ριπών του αέρα και της υγρασίας κατά τη διάρκεια αιώνων κι αυτό είχε ως αποτέλεσμα ρήγματα και σχισμές σε αξιόλογο βάθος.

Ανάμεσα σ' αυτά βρήκαμε ένα είδος ομογενούς ανθρακικού ασβεστίτη που μόλις πριν αναφέρθηκε, ο οποίος είχε αποχωριστεί από τη μητρική του μάζα, μέσω αποσάθρωσης, και έτσι εκτεθειμένος σε τυχαία θραύση εξέθετε την αρχική μορφή τού κανονικά κρυσταλλοποιημένου ανθρακικού ασβεστίτη που είναι ρομβοεδρικός, του οποίου η αμβλεία γωνία ισούται ακριβώς με αυτή της ισλανδικής κρυστάλλου. Μια αρχόμενη μεταβολή μπορεί επίσης να σημειωθεί στο ίδιο δείγμα προς μια δεύτερη μορφή στην απλή περικοπή μιας από τις

στερεές γωνίες του ρόμβου. Το πρώτο υπέδειξε αρχικά στο συγγραφέα μια ιδέα, μιας και επιβεβαιώθηκε από επαναλαμβανόμενες παρατηρήσεις, ότι σε όλα τα ομογενή ορυκτά είναι τέτοια η ροπή προς κρυστάλλωση, που η κλίση της επιφάνειας που αποκαλύπτεται μέσω θλάσης, συχνά δείχνει το βαθμό της κλίσης των πλάγιων επιπέδων που ανήκουν στο μητρικό κρύσταλλο, και ως εκ τούτου καθορίζουν τη φύση της πέτρας και των χημικών της συστατικών.

Ορυκτολόγοι, απείρως ανώτεροι από το συγγραφέα στην επιστήμη, είχαν νωρίτερα αποδείξει ότι αυτό συμβαίνει στην περίπτωση των θραυσμάτων των ουσιών που έχουν προκύψει από κανονική διαδικασία κρυσταλλοποίησης, αλλά η ίδια παρατήρηση δεν είχε επεκταθεί σε σώματα που θεωρούνται άμορφα. Τίποτα δεν είναι πιο συνηθισμένο, απ’ ό,τι ωστόσο η αρχική γωνία του κρυσταλλοποιημένου πυριτίου μεταξύ των θραυσμάτων του κοινού χαλαζία, όταν βρίσκεται στη μορφή της άμμου ή χαλικιού ή της πρωταρχικής γωνίας του ανθρακικού ασβεστίτη στη θλάση ενός οστράκου ή σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα σε ρωγμή στρωμάτων από κιμωλία, όπως στους βράχους στη νότια ακτή της Βρετανίας ή επίσης της κύριας γωνίας του Κορουνδίου στο κλάσμα της σμύριδας, μαζί με πολλά άλλα παραδείγματα που θα μπορούσαν να παρατεθούν, τα οποία όμως θα ήταν εκτός αντικειμένου εδώ.

Ο συγγραφέας, ωστόσο, απολογείται για το λίγο που μπήκε στον πειρασμό να παρουσιάσει αυτό το θέμα, ένεκα της προτίμησής του για ένα αγαπημένο κλάδο της Φυσικής Ιστορίας και πιστεύοντας, καθώς πράττει, ότι εάν δινόταν περισσότερη προσοχή στο γεγονός, αυτό δεν θα ήταν μόνο χρήσιμο για την επιστήμη γενικώς, αλλά και για εμπορικούς σκοπούς, καθώς συνδέεται με την πώληση πολύτιμων ορυκτών και με επικερδείς μεταλλευτικές εξορύξεις. Έχω περιγράψει προηγουμένως την ψηλότερη περιοχή του Παρνασσού *«ως γυμνή και πτωχή από βότανα»,* αλλά είναι απαραίτητο να πούμε ότι αυτή η έκφραση πρέπει να λαμβάνεται υπόψη με κάποιους περιορισμούς, καθώς μερικά σπάνια φυτά μπορεί να παρατηρηθούν εδώ κι εκεί ακόμα και στις πιο ψηλές κορυφές του, και όπως συμβαίνει συνήθως, αυτά τα αλπικά βότανα έχουν συχνά χνουδωτά φύλλα, σαν να θέλησε η φύση να εφοδιάσει το φύλλωμά τους με επένδυση κατάλληλη στη δριμύτητα του περιβάλλοντός τους.

Βρήκαμε την αλπική Δάφνη που βλάστανε μέσα από το χιόνι και τον πάγο μέχρι και πάνω στην κορυφή. Επίσης βρήκαμε ένα ωραίο είδος Cineraria και ένα νέο είδος της Cherleria, της οποίας οι μισοθαμνώδεις κορμοί διαιρούνταν προς τα έξω σε απεριόριστα κλαδιά που τέλειωναν σε μικρά αστεροειδή φύλλα, που αυτά ήσαν τόσο πολύ μπερδεμένα, σαν να έμοιαζαν με μικρά μαξιλαράκια απλωμένα πάνω στο έδαφος. Επίσης, συλλέξαμε απ' το βουνό είδη από γένη ελάτης με το βάλσαμο του Gilead και το ασημένιο έλατο, αλλά τα περισσότερα μοιάζουν με το τελευταίο είδος και διαφέρουν μόνο στο ότι έχουν φύλλα που δείχνουν χωρίς κάποια χαρακιά στο τέλος και στενότερα από

ό,τι είχαμε δει ποτέ. Στα είδη ωστόσο ήμασταν άτυχοι, καθώς δεν βρήκαμε ούτε κουκουνάρια ούτε άνθη και πρέπει συνεπώς απρόθυμα να αφήσουμε τους ελατώνες του Παρνασσού να μένουν στην αφάνεια, στο σκοτάδι. Τα άλλα φυτά που βρήκαμε εδώ αναφέρονται σε ένα υπόμνημα. Είχαμε πλέον αρχίσει να κατηφορίζουμε τη βορειοδυτική πλευρά του βουνού, ενώ είχαμε ανεβεί από την πλευρά με νοτιοανατολικό προσανατολισμό. Αμέσως μόλις φύγαμε από την κορυφή, οι οδηγοί μάς έδειξαν μια από τις χαμηλότερες κορυφογραμμές του Παρνασσού που κυριαρχούσε στο κατηφορικό μας πέρασμα και την οποία ονόμαζαν Lugari ή Lucari [Λυκέρι], που ίσως είναι η Λυκώρεια του Παυσανία.

Οι αγρότες στις πεδιάδες της Βοιωτίας ονομάζουν όλο το βουνό Lakura (Λιάκουρα), αλλά αυτοί που κατοικούν πάνω στον Παρνασσό ακόμα διατηρούν μεταξύ τους την αρχαία ονομασία του, καλώντας τις κορφές του με μια γενική ονομασία Παρνασσός και μια μόνο από τις κορυφογραμμές του την ονομάζουν Lugari [εννοεί το Λυκέρι]. Όπως κατηφορίζαμε, η πορεία πήρε ανατολική κατεύθυνση. Απότομη πετρώδης και απόκρημνος καθώς ήταν η κάθοδος, προκάλεσε δυσκολία μόνο στα άλογά μας, που φοβισμένα για την ασφάλειά τους, κάθε φορά που οι οδηγοί τους τα άφηναν λυτά - που το έκαναν συχνά - διευθύνοντάς τα και αφήνοντάς τα να κυλιούνται ή να γλιστρούν με τις ράχες τους προς τα κάτω σε φοβερές κατηφοριές.

Στις επτά (7) η ώρα μετά το μεσημέρι, σε μια δασωμένη περιοχή του βουνού, φτάσαμε σ' ένα Μοναστήρι που ονομάζεται Παναγία της Ιερουσαλήμ, ωραιότατα τοποθετημένο στο μέσο άλσους ελάτων, με θέα τα βουνά της Λοκρίδας και της Δρυόπης και τις πεδιάδες που αρδεύει ο Κηφισός. Βρίσκεται σε απόσταση περίπου τρία τέταρτα της διαδρομής καθόδου, αλλά σχεδόν όσο χρόνο ξοδέψαμε στην κάθοδό μας από την κορυφή του βουνού μέχρι αυτό το σημείο, ξοδέψαμε καθώς ανεβαίναμε από την Αράχοβα.

Αφήσαμε αυτό το χωριό στις 9 και 30΄ το πρωί και φτάσαμε στην κορφή του Παρνασσού στις δυο (2) το μεσημέρι. Στις τρεις (3) το μεσημέρι αρχίσαμε να κατηφορίζουμε και δεν φτάσαμε στο Μοναστήρι πριν από τις επτά (7) το απόγευμα. Έτσι είχαμε ξοδέψει συνολικά μέχρι τώρα δέκα (10) ώρες για όλο μας το εγχείρημα. Κάποιοι καλόγεροι μας έδειξαν ένα μεγάλο άδειο δωμάτιο χωρίς καμία στοιχειώδη επίπλωση, αλλά που ευτυχώς είχε ένα μεγάλο τζάκι και καμινάδα, όπου ανάψαμε μια φωτιά και σωρεύοντας μια μεγάλη ποσότητα ξύλων διανυκτερεύσαμε πολύ άνετα, αν και κοιμηθήκαμε ξαπλωμένοι πάνω στο γυμνό πάτωμα.

Αυτό το Μοναστήρι φιλοξενεί πενήντα (50) Μοναχούς, οι οποίοι εξεπλάγησαν από τον ερχομό μας και φαίνονταν πιο περίεργοι και αδιάκριτοι από οποιονδήποτε άλλο είχαμε συναντήσει στην Ελλάδα, και αμαθείς, και η άγνοιά τους ήταν τέτοια που θα μπορούσε να συγκριθεί με εκείνη των άγριων

ενοίκων των υψηλών ερημικών τοποθεσιών και η αφέλειά τους ήταν τέτοια που προδιέθετε ακόμη και τους οδηγούς μας να γελούν υπέρμετρα σε κάθε σχόλιό τους. Αυτοί ονομάζονται καλόγεροι, ένα όνομα που ήταν γνωστό στην Ελλάδα πολύ πριν την εισαγωγή του Χριστιανισμού, που απλώς παράγεται είτε από το *«Καλός ιερεύς»* ή από το *«Καλός γέρος πατέρας»*. Το τάγμα τους είναι αυτό του Μέγα Βασιλείου λόγω του ότι δεν υπάρχει άλλο τάγμα στους Έλληνες, και ομολογούν αγνότητα και υπακοή. Ο τρόπος της ζωής τους είναι πολύ αυστηρός, καθώς αυτοί απέχουν καθ' ολοκληρίαν από την κρεοφαγία. Ο περισσότερος από το χρόνο τους καταναλώνεται σε βάρβαρες λατρευτικές τελετές είτε σε μια απαγγελία που τραβάει σε χρόνο του Ψαλτηρίου ή σε γονυκλισίες και φίλημα του εδάφους.

Δεν είναι δυνατό να διανοηθείς ότι ένας πιστός Ινδιάνος της φυλής Cree, που χοροπηδά μπροστά από το είδωλό του στην άγρια περιοχή της Βόρειας Αμερικής, επιδεικνύει πιο αξιοθρήνητο εξευτελισμό της ανθρώπινης διάνοιας, απ' ό,τι ένας καλόγερος που ασκεί τη *«μετάνοια»* ή τις υποκλίσεις, όπου υποχρεούται να εκτελεί εκατοντάδες απ' αυτές, καθημερινώς. Οι μισές απ' αυτές τις γονυκλισίες εκτελούνται τις πρώτες δυο ώρες της νύχτας και οι άλλες μισές τα μεσάνυχτα, πριν ξυπνήσουν για τον όρθρο που αρχίζει τέσσερις ώρες πριν τη μέρα και τελειώνει με το χάραγμα της μέρας. Το καλοκαίρι η μέρα χαράζει από πάνω τους και ο ήλιος υψώνεται προτού τελειώσουν οι λατρείες τους, έτσι ώστε ίσα που προλαβαίνουν να έχουν ελεύθερο χρόνο και ανάπαυση. Αυτές οι λατρείες είναι προφανώς ειδωλολατρικές τελετές και οι Θείες λειτουργίες είναι επίσης σχεδόν ειδωλολατρικές. Ένας περιηγητής θα μπορούσε να είχε συναντήσει την ίδια ανόητη τελετή να λαμβάνει χώρα και πριν δυο χιλιάδες χρόνια. Κρίνοντας πράγματι απ' αυτές τις αγρυπνίες, που όλες οι τελετές τους εμφανίζονται να συνιστούν, η θρησκεία του Χριστού δείχνει να είναι τόσο ξένη σε αυτούς που αυτοαποκαλούνται ιερείς της, σαν να μην είχε ποτέ υπάρξει, γιατί εάν εξαιρέσουμε κάποιους ύμνους, που ψάλλονται προς τιμή της Παναγίας ή στη γιορτή κάποιου Αγίου, τίποτα που να συνδέεται με την ιστορία του χριστιανισμού ή με τη λατρεία του δεν φαίνεται να έχει εισαχθεί.

Έχοντας την περιέργεια να δούμε εάν υπήρχαν κάτι, όπως η Βίβλος ή έστω ένα αντίγραφο κάποιου από τα Ευαγγέλια στη γλώσσα τους, ζητήσαμε να εξετάσουμε τα βιβλία της εκκλησίας τους, αλλά δεν είχαν κανένα, ούτε ήταν κανένας τους ικανός να διαβάσει, ούτε είχαν κάποια βιβλιοθήκη ή χειρόγραφα που να ανήκαν στο Μοναστήρι. Αλλά, όταν τους είπαμε για *«χειρόγραφα»* που βρήκαμε στο Μοναστήρι της Πάτμου φάνηκαν να μας καταλαβαίνουν εντελώς και είπαν ότι υπήρχαν πολλά απ' αυτά στο Μοναστήρι του Οσίου Λουκά. Αυτό πράγματι επιβεβαιώνεται απ' ό,τι έχει πει ο Wheler, γι' αυτό το Μοναστήρι, ο οποίος αναφέρει τα χειρόγραφά του, και μάλιστα ο ίδιος αγόρασε ένα

Ευαγγελιστάριο κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του εκεί. Όπως ανέφερε, ήταν γραμμένο με κεφαλαία γράμματα. Είδε επίσης ένα αποδεκτό αντίγραφο από τα έργα του Αγίου Χρυσοστόμου, ένα χειρόγραφο του δωδέκατου αιώνα και άλλα γραμμένα πάνω σε περγαμηνή.

Η επόμενη μέρα, 17 Δεκεμβρίου, πρόβαλε βροχερή. Αφήσαμε το Μοναστήρι της Παναγίας και ξεκινήσαμε με βορειοδυτική κατεύθυνση για τη Βελίτσα, έχοντας προς τα αριστερά μας, καθ' όλη τη διαδρομή, τις πλαγιές του βουνού και κατηφορίζοντας την περιοχή για μισή ώρα […]



Δελφοί - Οβολός (Α΄ όψη)



Δελφοί - Οβολός (Β΄ όψη).

17. J. L. S. BARTHOLDY



Βιογραφικά στοιχεία

Ο Πρώσος διπλωμάτης **Salomon Bartholdy** (1779-1825) ήταν ένας αδιάλλακτος μισέλληνας. Αντίθετα από το Γερμανό μισέλληνα Paw, ο Bartholdy επισκέφτηκε την Ελλάδα, και μάλιστα επί επτά μήνες στο χρονικό διάστημα 1803-1804.

Ο Bartholdy δεν ήταν τυχαίος περιηγητής. Πεπαιδευμένος, ελληνομαθής, ανήσυχος, αρχαιολάτρης, παρατηρητικός εγκαινίασε ένα νέο τύπο ταξιδιωτικού αφηγήματος ολότελα άγνωστο έως εκείνη την εποχή. Δεν κατέγραφε τις εντυπώσεις του ημερολογιακά. Το έργο του δεν είναι χρονικό, αλλά μια συνθετική εργασία που αναφέρεται περισσότερο στην Ελλάδα και στους Έλληνες ως σύνολο, ως ενότητα, ως πρόβλημα, παρά στην κάθε μια ξεχωριστή περιοχή.

Οι στόχοι του ήσαν υψηλοί: εμβάθυνση στο ελληνικό πρόβλημα, μια αντικειμενική εικόνα του σύγχρονου ελληνισμού. Δεν υπήρχαν όμως οι προϋποθέσεις για ένα τέτοιο επίτευγμα. Πρώτα - πρώτα, γιατί ο Bartholdy ξεκίνησε για την Ελλάδα με προκαταλήψεις. Είχε ενστερνισθεί τις ανθελληνικές θεωρίες του Paw πριν ακόμα από την επιτόπια έρευνά του. Έχασε όμως έτσι το σωστό μέτρο σύγκρισης. Πάσχιζε με ολοφάνερη εχθρότητα να καταδείξει ότι οι Νεοέλληνες είχαν κατρακυλήσει σε τέτοια εξαχρείωση, που αποκλειόταν κάθε σκέψη για μελλοντική πολιτική αποκατάσταση. Ο

συχνά υβριστικός τόνος και η κακολογία του ξεσήκωσε θύελλα ανάμεσα στους Έλληνες του εξωτερικού.

Ο Bartholdy δεν ήταν αμαθής. Σπούδασε Δίκαιο, Φιλοσοφία. Είχε συγκρότηση και οξυδέρκεια, αλλά ήταν φανατικός εχθρός των δημοκρατικών και φιλελεύθερων ιδεών και εξαιτίας του άγριου συντηρητισμού του δεν υπήρχαν περιθώρια να αντιμετωπίσει με συμπάθεια ή κατανόηση το πρόβλημα της ελευθερίας των Ελλήνων.

Σχόλια

Ο **Bartholdy** καθώς πλησιάζει τους Δελφούς συμβουλεύεται τα γραπτά του Spon και του Chandler, για τους οποίους μάλλον αφήνει ειρωνικό υπονοούμενο ότι φοβούνταν τους Τούρκους ενόπλους. Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι στους Δελφούς συνάντησε ένα ολόκληρο τουρκικό λόχο με το διοικητή του, και μάλλον ήθελε να δείξει ότι δεν τους φοβήθηκε.

Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι παρότι βρίσκεται πάνω στον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών δεν βρίσκει ούτε μια λέξη να πει. Αυτό που τον ενδιαφέρει μόνο είναι να αποτυπώσει, ίσως επειδή περιποιεί τιμή στο γερμανικό σωβινισμό του, το γεγονός ότι οι κάτοικοι, που τον επισκέφτηκαν στους Δελφούς, ήξεραν Γερμανικά και μάλιστα ο γιατρός της περιοχής είχε σπουδάσει στη Βιέννη.

Όταν περνώντας από την Αράχοβα είδε να καπνίζουν ακόμα τα κατεστραμμένα σπίτια του χωριού από τη μεγάλη πυρκαγιά, που προξένησαν οι Τούρκοι κατακτητές, μόνο που δεν χαίρεται. Θυμάται κάποιο ποίημα του αρχαίου Πινδάρου, που μιλούσε τότε για την ειρήνη της φωκικής Κυπαρίσσου, σε αντιδιαστολή με τις πολεμικές διαμάχες στη μεγαλόνησο Κρήτη, λες και θέλει να τονίσει χαιρέκακα ότι εκείνη η αρχαία ειρηνική εποχή έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί για την περιοχή της Φωκίδας, και γενικότερα της Ελλάδας.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Voyage en Grece fait dans les anees 1803 et 1804"*,**
J. L. S. Bartholdy, Paris 1807.

[…] Τους άρεσαν πάντα οι περιοχές του Ολύμπου και της Όσσας, ακόμη και της Δωρίδας και της Φωκίδας.

Ας συμβουλευτούμε πάνω σ' αυτό, *«Τα ταξίδια»* του SPON και του CHANDLER, στους οποίους προκάλεσαν ανησυχίες έως και στους Δελφούς.

Εγώ ο ίδιος, εκεί, στην ίδια πόλη, συνάντησα ένα Λόχο με τον μπουλούκμπασή του.

Στην Αράχοβα (την αρχαία Κυπάρισσο), σε απόσταση δυόμιση λεύγες από τους Δελφούς, είδαμε τα καπνίζοντα ακόμα ερείπια μιας πυρκαγιάς τους, που είχε κάνει στάχτη σχεδόν όλο αυτό το πολύ σημαντικό χωριό.

Ο Πίνδαρος δεν θα έλεγε σήμερα γι' αυτά τα μέρη:

«Μακριά από μένα οι εξοχές της Κρήτης, τόπος τόσων αιματηρών πολέμων! Χαριτωμένη Κυπάρισσος δέξου τον σεβασμό μου! Σε σένα, δεν έχω παρά μόνο λίγη γη, αλλά ζω εν ειρήνη, απαλλαγμένος από δάκρυα και από έγνοιες που να με τρώνε».

Δεχτήκαμε και την επίσκεψη άλλων Ελλήνων, που όλοι μιλούσαν Γερμανικά, και με τους οποίους κουβεντιάσαμε για πολλή ώρα. Την επομένη, γνώρισα το γιατρό της περιοχής Γιώργο Σακελάρη, άνθρωπο μορφωμένο που είχε σπουδάσει στη Βιέννη, και είχε μεταφράσει στα Νέα Ελληνικά, αρκετούς τόμους από τα *«Ταξίδια του Νέου Ανάχαρσι».*[…]



Δελφοί -Τρίδραχμο (Α΄ όψη)



Δελφοί -Τρίδραχμο (Β΄ όψη)

18. NICHOLAS BIDDLE



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Nicolas Biddle** γεννήθηκε στις 8 Ιανουαρίου του 1786 στη Φιλαδέλφεια της Pennsylvania. Το επάγγελμά του ήταν δικηγόρος και τραπεζίτης. Πρόγονοι της οικογένειας Biddle μετανάστευσαν στην Πενσυλβάνια. Ο πατέρας του, ο Charles Biddle, κατείχε εξέχουσα θέση στην υπόθεση της αμερικανικής ανεξαρτησίας και υπηρέτησε ως αντιπρόεδρος της Πενσυλβάνια, με πρόεδρο τον Benjamin Franklin.

Ο νεαρός Biddle ήταν πολύ φωτισμένο πνεύμα. Λόγω της ταχείας προόδου του στην εκπαίδευση, μπήκε στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια στην ηλικία των δέκα (10) ετών. Όταν το Πανεπιστήμιο αρνήθηκε να απονείμει τίτλο στον έφηβο, μετακινήθηκε στο Πρίνστον και αποφοίτησε το 1801, σε ηλικία δεκαπέντε (15) ετών. Είχε σπουδάσει κλασική αρχαιολογία και νομικά στο Πανεπιστήμιο του Πρίνστον και της Πενσυλβάνια και ενωρίς άνθισε στο πνεύμα του η ελληνολατρία.

Ως γραμματέας του Αμερικανού επιτετραμμένου στη Γαλλία John Armstrong, πήγε στο εξωτερικό το 1804, και ήταν στο Παρίσι, κατά τη στιγμή της στέψης του Ναπολέοντα. Ήταν ο πρώτος Αμερικανός περιηγητής, που ταξίδεψε στην Ελλάδα και έγραψε σχετικό οδοιπορικό. Ειδικότερα, το 1806 κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού του στην Ιταλία, αποφάσισε να επισκεφτεί και την Ελλάδα. Στις 28 Μαρτίου του 1806 μπάρκαρε στο ελληνικό μπρίκι

"Θεμιστοκλής" με προορισμό τα Επτάνησα.

Από τη Ζάκυνθο πέρασε στην Κυλλήνη και από τα Λεχαινά έφτασε στην Πάτρα. Στη συνέχεια ακολούθησε το δρομολόγιο Βοστίτσα (Αίγιο), Δελφοί, Λιβαδειά, Θήβα προκειμένου να επισκεφτεί την Αθήνα.

Συμμετείχε σε έλεγχο που σχετιζόταν με την αγορά της πολιτείας Λουϊζιάνα, αποκτώντας την πρώτη του εμπειρία σε οικονομικά θέματα. Ο Biddle ταξίδεψε σε όλη την Ευρώπη. Στο Καίμπριτζ, έλαβε μέρος σε μια συζήτηση με τους καθηγητές του Πανεπιστημίου που αφορούσε στη σύγκριση μεταξύ της σύγχρονης ελληνικής διαλέκτου και της γλώσσας του Ομήρου.

Το 1807 επέστρεψε σπίτι του στη Φιλαδέλφεια. Άσκησε τη δικηγορία και έγραψε για διάφορα θέματα, αλλά κυρίως για τις καλές τέχνες. Έγινε συνεργάτης του εκδότη ενός περιοδικού που ονομαζόταν Port-Folio.

Παντρεύτηκε την Jane Margaret Craig το 1811 και μαζί της απέκτησε έξι(6) παιδιά. Αργότερα, θα διακριθεί ως τραπεζίτης και θα παίξει σημαντικό ρόλο στην ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών. Ειδικότερα, μετά την παραίτηση του προέδρου της Τράπεζας Langdon Cheves το 1822, ο Biddle έγινε πρόεδρος της Τράπεζας. Το 1839, παραιτήθηκε από τη θέση του Προέδρου, και το 1841 ο Biddle συνελήφθη και κατηγορήθηκε για απάτη. Αργότερα όμως αθωώθηκε.

Πέθανε λίγο μετά την αθώωσή του, στις 27 Φεβρουαρίου του 1844 σε ηλικία 58 ετών στη Φιλαδέλφεια της Πενσυλβάνια.

Σχόλια

Ο **Biddle** αποτύπωσε τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις από τους Δελφούς, υπό μορφή επιστολής προς τον αγαπημένο του αδελφό, που βρισκόταν στην Αμερική, τον οποίο ήθελε να κάνει κοινωνό όσων συναισθημάτων βίωνε από την επίσκεψή του στο διάσημο αυτό αρχαιολογικό χώρο.

Έφτασε στα μέσα Μαΐου του 1806 στο Χρισσό, και φαίνεται μετά από παρέμβαση-εντολή του εκεί Τούρκου διοικητή φιλοξενήθηκε, κατά την άφιξή του στο Καστρί, αναγκαστικά στο σπίτι του παπά του χωριού. Η απροθυμία του ιερέα θα ήταν έκδηλη αλλά η εντολή, ήταν εντολή, που δεν μπορούσε να την παραβλέψει.

Ο Biddle στους Δελφούς παρατηρεί παντού γύρω του και κάνει συνεχώς συγκρίσεις αυτού που βιώνει ως τόπο, ως μνημεία, ως ανθρώπινη ζωή, και αυτού που φανταζόταν ότι υπήρχε και συνέβαινε εκεί στο ένδοξο αρχαίο παρελθόν.

Αποτέλεσμα τούτου ήταν να ξεπηδήσει από μέσα του μια διάχυτη μελαγχολία και απογοήτευση, γι' αυτό που ήταν κάποτε οι Δελφοί και για αυτό που είχαν καταντήσει τώρα. Οικτίρει τον πόνο που είναι απλωμένος παντού και την κατάντια του τόπου εξαιτίας του τούρκικου ζυγού. Αυτός δεν είχε την απαραίτητη ιστορική και φιλολογική υποδομή, γι' αυτό και δεν αναγνώρισε το

αρχαίο Στάδιο, παρότι ανέβηκε μέχρις εκεί, και ούτε έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις επιγραφές που αντίκρισε.

Τέλος, από το υστερόγραφο της επιστολής του καταλαβαίνουμε ότι στην εποχή της επίσκεψής του είχε ξεκινήσει για τα καλά η λαθραία αγοραπωλησία αρχαίων νομισμάτων, διότι του προσφέρθηκαν από τους Καστρίτες νομίσματα για αγορά. Είχαν, βεβαίως, φροντίσει άλλοι προηγούμενοι ξένοι περιηγητές να πονηρέψουν και ξεσηκώσουν τους εκεί χωρικούς σε αυτού του είδους αλισβερίσι.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Nicholas Biddle in Greece"*,**
The Pennsylvania State University Press, 1993.

Δελφοί, 16 Μαΐου 1806
Παρασκευή

Αγαπητέ μου αδερφέ,

Γιατί να μην έχω τη γραφίδα ενός καλλιτέχνη, για να σου μεταφέρω το τοπίο εμπρός μου; Κάθομαι στα χαλάσματα μιας από τις πιο ένδοξες πόλεις της Ελλάδας. Πόσο λυπηρή και μοναχική εικόνα.

Αυτή η τοποθεσία, που κάποτε αποτελούσε το κέντρο των ελληνικών τεχνών και της θρησκείας, όπου το ιδιοφυές πνεύμα και η δεισιδαιμονία των αρχόντων των κρατών αρέσκονταν στο να εκθέτουν τη δύναμη και την υπερβολή τους, και που είναι σήμερα υπό την κατοχή ενός ξένου λαού, με τα θυσιαστήριά της μετασχηματισμένα για μια νέα πίστη, και τα μνημεία της διαλυμένα και κατεστραμμένα από βαρβάρους, έχει μόλις και μετά βίας λιγοστά ερείπια, για να μαρτυρούν τη θέση της και να διακηρύσσουν τις συμφορές της. Κι όμως, η αίσθηση των χαλασμάτων αναμιγνύεται με τη μεγαλοπρεπή και σεβάσμια μνήμη της φήμης και του μεγαλείου της τοποθεσίας. Αυτά τα ερείπια είναι πράγματι αποτελειωμένα και ερημωμένα στο μυαλό.

Αυτή η μεγαλόπρεπη κατοικία των θεών, που προκαλούσε δέος, αυτός ο ναός που εμπεριείχε την εικόνα τους και παρουσίαζε στον έκθαμβο ξένο επισκέπτη τούς αναθηματικούς θησαυρούς των προλήψεων και τα εκθαμβωτικά έργα της ελληνικής τέχνης, κείται τώρα κατεστραμμένη και ακρωτηριασμένη.

Η βοή των επισκεπτών έχει σταματήσει. Το Μαντείο στέκει σιωπηλό. Πάνω

στα χαλάσματα του ναού έχει στηθεί ένας σταυρός, για να θριαμβολογήσει επί των κακοτυχιών του και για να διακηρύξει τη νίκη της νέας θρησκείας.

Η τόσο τιμημένη και περήφανη φυλή, που το μαντείο της υπαγόρευε κάποτε στα έθνη, στενάζει τώρα κάτω από τη ράβδο του Τούρκου δυνάστη. Κοιτάζω ματαίως για το πλήθος, που κάποτε ανέβαινε το βουνό, για να προσφέρει τα αφιερώματα και τις ελπίδες του κάθε λαού. Όλα αυτά έχουν καταρρεύσει και το μικρό χωριό, που τώρα προσβάλλει τη μνήμη των Δελφών, δεν έχει ούτε ένα υπόλειμμα από την ευημερία, τη δόξα ή το πνεύμα τους.

Αλλά θα έπρεπε να θρηνούμε ή να θαυμάζουμε τις μεγαλοπρεπείς μάζες των ερειπίων, που έχουν αψηφήσει τη μανία των κατακτητών και το ύπουλο υφέρπον χέρι του χρόνου;

Διασώζονται ακόμα για να μεταδώσουν μια εικόνα του μεγαλείου, η ουσία του οποίου δεν υφίσταται πλέον. Η Φύση ακόμα χαμογελάει στα ερείπια. Παρά τις βαρβαρότητες, συνεχίζει να επιβάλλει τη δύναμή της.

Η εύφορη και όμορφη πεδιάδα, που οδηγεί στους Δελφούς είναι ακόμα γόνιμη. Ο Πλειστός ακόμα ελίσσεται κατά μήκος της σύντομης διαδρομής του και αυτή η περιοχή, που κάποτε αποτέλεσε την αιτία ενός φανατικού και οδυνηρού πολέμου, ανθίζει τώρα για να εκδικηθεί η ίδια πάνω στα ερείπια των διωκτών της. Όσο δυνατή είναι η Φύση, τόσο αδύναμος είναι ο άνθρωπος. Αλλά ας αφήσω τα συναισθήματά μου έξω από τις αφηγήσεις μου και άσε με να σου πω, πώς και τι είδα και τι ένιωσα.

Περίπου στις 7 το πρωί φύγαμε από το Χρισσό και μετά από περίπου μιας ώρας ανάβαση φτάσαμε σ' αυτή την τοποθεσία. Μετά από αρκετές διαπραγματεύσεις με τον Τούρκο διοικητή φτάσαμε στο σπίτι του παπά. Δεν μπορούσα παρά να χαμογελάσω στη θλιβερή ανατροπή, που είχε υποστεί το *"επάγγελμα"* του παπά.

Ο Μέγας αρχιερέας των Δελφών αντικαταστάθηκε από την εξευτελιστική φτώχεια ενός Έλληνα βοηθού ιερέα, του οποίου τα γένια είναι ίσως το κοντινότερο σημείο αναλογίας προς τον προκάτοχό του και η ένδεια και η εντιμότητά του οι σημαντικότερες διαφορές τους. Μας συνόδεψε στην επίσκεψή μας έξω για να δούμε τα ερείπια. Όλα βρίσκονται πάνω στην πλαγιά ενός λόφου, που ξεκινώντας από την κορυφή του Παρνασσού κατεβαίνει προς την πεδιάδα.

Αρχικά, περπατήσαμε στα ριζά του λόφου, όπου βρισκόταν μια πηγή που έμοιαζε αρχαία και που μας είπε ότι ήταν η Κασταλία. Ωστόσο, σύντομα είδαμε μια άλλη, που πρέπει να ήταν η πραγματική, διότι η πρώτη ήταν πολύ μικρή και η πηγή μη ορατή. Αυτή η πηγή εκρέει από δυο σημεία στα ριζά της μεγάλης χαράδρας, που ξεχωρίζει τα δυο μέρη του Παρνασσού. Το πρώτο σημείο εκροής είναι μεγάλο, πλάτους περίπου 8 ή 10 πόδια και μήκους είκοσι (20).

Υπάρχουν σκαλοπάτια προς τα κάτω, για να κάθονται οι άνθρωποι, που επιθυμούσαν να θεραπευτούν (σύμφωνα με τον Parson) και ένα μικρός πέτρινος χώρος, που περιβάλλει την κρήνη. Τα σκαλοπάτια και ο βράχος είναι αρχαία. Το δεύτερο σημείο βρίσκεται λίγο ψηλότερα και είναι μικρότερο, αλλά σύντομα τα δύο ρεύματα ενώνονται. Τα νερά είναι πολύ καθαρά και άφθονα. Όλη η κρήνη (ή μάλλον το ρυάκι) είχε καταληφθεί από Δελφιώτισσες, που έπλεναν βρώμικα ασπρόρουχα και οι οποίες δε φάνηκαν να αντιλαμβάνονται το αντικείμενο της περιέργειάς μου.

Ο Παρνασσός, τόσο φημισμένος στην ελληνική Μυθολογία, είναι ένας λόφος, που σε μια μη ποιητική ματιά δεν έχει πολλά θέλγητρα. Είναι άγονος με μια γαλαζωπή και γκρίζα εμφάνιση και υψώνεται σχεδόν κατακόρυφα πάνω από τους Δελφούς, που συνεχίζουν την κατάβαση προς την πεδιάδα.

Από τους Δελφούς, η κορυφή του Παρνασσού, που είναι ούτως ή άλλως δυσδιάκριτη από τα χιόνια και τα σύννεφα, δεν είναι ορατή. Είναι το πιο νότιο τμήμα της κορυφογραμμής, που χωρίζεται από την κορυφογραμμή έως την ακτή, από μια μικρή κοιλάδα.

Στο σημείο απ' όπου εκρέει η Κασταλία πηγή, το βουνό χωρίζεται στα δυο μέσω μιας μεγάλης σχισμής 20 ή 30 ποδών, που πιθανόν προξενήθηκε από ένα σεισμό και που εκτείνεται από την κορυφή έως τον πυθμένα, σχηματίζοντας δυο κορυφές στον Παρνασσό. Μου φάνηκε ότι μια από αυτές θα πρέπει να προοριζόταν για ανθρώπους πραγματικής μεγαλοφυΐας και η άλλη για τη φυλή των υποκριτών *"καταδικασμένων σε αιώνιο πυρ"* λόγω σάτιρας των πρώτων. Μπορούσα να διακρίνω το Βιργίλιο και τον Πάπα πάνω στον ένα λόφο, και τους ήρωες των Bavius, Maevious[1] και του Duciad[2] καθισμένους σταυροπόδι σε κάποια αιχμηρή πέτρα πάνω στον απέναντι λόφο να χαμογελούν (δείχνοντας τα δόντια τους), μορφάζοντας ειρωνικά στον κοινό εχθρό τους, αλλά και μεταξύ τους. Η αρχαιότητα δεν έχει κάνει αυτή τη διάκριση.

Ο Παρνασσός δεν είναι το ψηλότερο βουνό της γύρω περιοχής, ήταν όμως αρκετά καλυμμένος με χιόνι. Ο λόφος είναι πολύ απότομος για να τον ανεβείς κατ' ευθείαν από τους Δελφούς. Μη έχοντας αξιώσεις γνώριζα ότι θα με μεταχειρίζονταν ως παρείσακτο και έτσι δεν αποτόλμησα καμία απόπειρα ανάβασης.

Κοντά στην Κασταλία πηγή και γύρω από την αίθουσα και τα σκαλοπάτια βρίσκονται και άλλα ογκώδη ερείπια, τα οποία ίσως συγκροτούσαν το ναό του Απόλλωνα. Επί του βράχου υπάρχει μια εσοχή ή κόγχη, που θα πρέπει να

[1] Ο **Βιργίλιος** (*"Εκλογές"* 3.90) και **Οράτιος** (*"Επωδές"* 10) στηλιτεύουν τους Ρωμαίους ποιητές **Bavius** και **Maevius**, που θεωρούσαν ότι ήσαν εχθρικοί προς αυτούς.

[2] Η αναφορά είναι για το σατιρικό ποίημα γραμμένο από τον Πάπα Αλέξανδρο στα 1728.

χρησίμευε για ένα άγαλμα ή για το ίδιο το μαντείο. Από αυτό το κοίλωμα έως την αίθουσα πάνω από την κρήνη (μια απόσταση περίπου 30 ή 40 ποδών) υπάρχει ένα υπόγειο πέρασμα, που διακρινόταν ανάμεσα από τις πέτρες κάτω από την αίθουσα. Το πιθανότερο είναι ότι θα χρησίμευε ως πέρασμα των ιερέων, που βοηθούσαν στο μαντείο. Πράγματι, όλο το βουνό είναι γεμάτο με αυτούς τους αόρατους δρόμους, όπως γίνεται αντιληπτό από την ηχώ των κοιλοτήτων, αλλά και μέσω πραγματικής παρατήρησης, και έχοντας ανακαλύψει έναν, δεν φοβούνταν να τον ακολουθήσουν. Ακριβώς κάτω από τον Παρνασσό υπάρχει ένα είδος κυκλικού γηπέδου με έναν (πέτρινο) πάγκο περιμετρικά που (σύμφωνα με τον Parson) χρησίμευε για μουσική και αναψυχή. Τα ογκώδη ερείπια κοντά σ' αυτό δείχνουν ότι εντασσόταν σε κάποιο τεράστιο κτήριο. Χαμηλότερα, κάτω στο βουνό υπάρχουν κι άλλες μεγάλες μάζες ερειπίων, μερικές εκ των οποίων διατηρούν ακόμα τη μορφή σπιτιών και φανερώνουν το αρχαίο τους μεγαλείο.

Στα βράχια βρίσκονται πολλές ευμεγέθεις κοιλότητες δουλεμένες και προορισμένες είτε για λουτρά είτε για κλίνες. Υπάρχει επίσης ένα μεγάλο πλάτωμα, περίπου στα μισά του βουνού, το οποίο πρέπει να ήταν το Γυμνάσιο. Κανένα από τα ερείπια δεν κάνει τίποτα περισσότερο από το να παρακινεί την περιέργεια, χωρίς όμως να την ικανοποιεί. Ναοί, στους οποίους δεν μπορεί να αποδοθεί κανένα όνομα, και ανοίγματα στα βράχια είναι ό,τι έχει απομείνει ακόμα, εν τούτοις σπάνια έχω συναντήσει τόσο ευγενή ερείπια.

Η πόλη κατηφορίζει από τα ριζά του Παρνασσού κάτω προς το μικρό χείμαρρο και την κοιλάδα που την περικλείει νοτίως. Στο τέλος ανατολικά και δυτικά υπάρχουν τα ανοίγματα, το ένα προς τη Λιβαδειά και το άλλο προς την πεδιάδα. Κρίνοντας από τους ναούς κοντά στο Χρισσό θα μπορούσα να υποθέσω ότι η πόλη των Δελφών πρέπει να ήταν σε εκείνο το σημείο (όπως μας είπαν υπήρχαν εκκλησίες στην είσοδο), και να είχε μετακινηθεί πάνω από τους μικρούς λόφους, που ξεχωρίζουν το Χρισσό από το μικρό Καστρί. Το πιο κατοικημένο τμήμα βρισκόταν κάτω από την Κασταλία πηγή. Η κατωφέρεια διαιρείται στο μέσον από το ρεύμα της Κασταλίας, που χάνεται το ίδιο στα ριζά του λόφου. Οι επιγραφές δεν είναι ικανοποιητικές. Μόλις κατάφερα να δω μια (επιγραφή) σε ένα κατώι, και αφού ενοχλήσαμε μερικές κότες που κούρνιαζαν, διακρίναμε με τη βοήθεια ενός κεριού μεγάλο αριθμό επιγραφών στις πέτρες του τοίχου. Αντιλήφθηκα ότι θα απαιτούνταν ένας χρόνος και πολύ περισσότερο φως - φυσικό και ηθικό - από ό,τι είχα για να τις εξετάσω, και ως εκ τούτου αρκέστηκα σε αυτά χωρίς να ψάξω για περισσότερα σε κάποιο άλλο σπίτι. Υπήρξε ωστόσο, μια επιγραφή σ' ένα χωράφι, που ο παπάς δήλωσε ότι κανένας δεν είχε ακόμα μπορέσει να ερμηνεύσει. Αυτό κέντρισε το ενδιαφέρον μου και ως εκ τούτου την αντέγραψα, χωρίς όμως να ξέρω, εάν θα μπορέσω να την εννοήσω.

ΑΜΑΡΙΟΝ ΝΕΠΩΤΑ ΑΙΓΙΑΛΕΙΝΟΝ ΤΕ
ΤΕΙΜΗΜΕΝΟΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ
ΒΟΥΛΗΣ ΤΕΙΜΑΙΣ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΑΙΣ ΚΑΙ
ΑΓΟΡΑΝΟΜΙΚΑΙΣ ΑΜΑΡΙΟΣ ΝΕΠΩΣ
ΠΑΤΗΡ ΚΟΡΙΝΘΙΟΣ ΚΑΙ ΙΟΥΛΙΑ ΑΙΓΙΑΛΗ
ΔΕΛΦΗ ΤΩΝ ΕΑΥΤΩΝ ΥΙΟΝ
ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΠΥΘΙΟΙ

Δελφοί, Παρασκευή 16η Μαΐου 1806

Σύντομα πολιορκήθηκα από άντρες, που είχαν βρει νομίσματα. Δεν επιθυμούσα να αγοράσω μετάλλια, αλλά κι εκείνα, που προσέφεραν, ήσαν ακατανόητα ή αδιάφορα, και αυτό που μου φάνηκε πιο ενδιαφέρον ήταν ένα ρωσικό νόμισμα, το οποίο ίσως και να το είχα αγοράσει λόγω της κατάστασής του, εάν ο βοηθός μου δεν είχε αναγνωρίσει ότι ήταν μια ρωσική πέννα. Στο μέλλον, θα δίνω λίγο παραπάνω σημασία σε αυτού του είδους τις γνώσεις. Πλέον έχω δει όλα τα αξιοπερίεργα στους Δελφούς. Η επιθυμία μου πάντα είναι να σου μεταφέρω χαρά και μακάρι ό,τι έχω γράψει να σου προσφέρει ευχαρίστηση, ξέρεις τη χαρά αυτή, που θα σε εμπνεύσει στα χρόνια που έπονται αδελφέ.

Ν. Β.



Δελφοί Οβολός (Α΄ - Β΄ όψη).

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

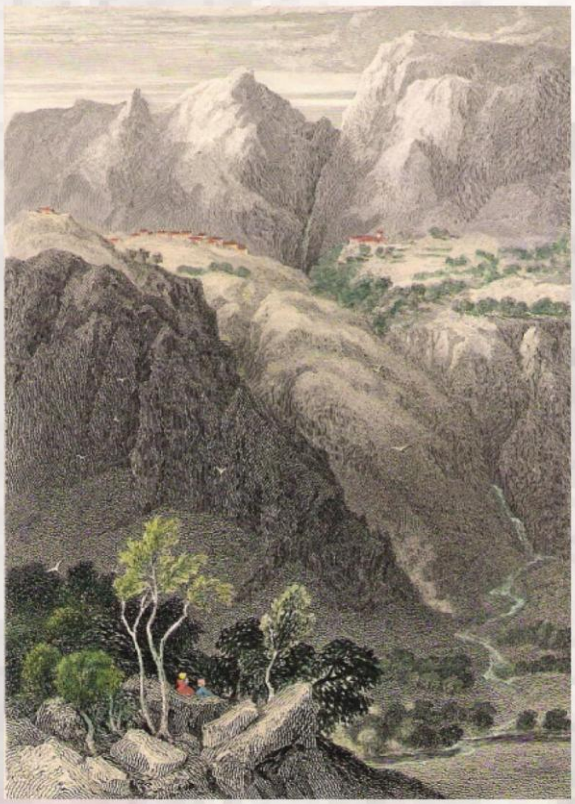
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(5ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

19. F.-C.-H.-L. POUQUEVILLE



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **F. C. H. L. Pouqueville** γεννήθηκε στις 4 Νοεμβρίου 1770 στο Merlerault της Νορμανδίας και πέθανε στις 20 Δεκεμβρίου του 1838 στο Παρίσι. Γάλλος περιηγητής και ιστοριογράφος, μέλος της Ακαδημίας Επιγραφών και Γραμμάτων των Παρισίων (το 1827). Έλαβε μέρος ως γιατρός στην επιστημονική αποστολή που οργανώθηκε, για να παρακολουθήσει το Μέγα Ναπολέοντα στην εκστρατεία κατά της Αιγύπτου.

Αιχμαλωτίστηκε όμως κατά την επιστροφή του στη Γαλλία από Αλγερίνους πειρατές και μεταφέρθηκε στην Τρίπολη της Πελοποννήσου, όπου και παρέμεινε φυλακισμένος επί δέκα (10) μήνες παρέχοντας τις ιατρικές του υπηρεσίες στο Βαλή του Μοριά, Μουσταφά Πασά. Κατά το διάστημα της περιπέτειάς του έμαθε τα Νέα Ελληνικά και σπούδασε τα Νεοελληνικά ήθη και έθιμα. Τόσο δε συμπάθησε την τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ώστε έγραψε εμπνευσμένα ποιήματα υπέρ αυτής. Παράλληλα μετέφραζε στη φυλακή τον Ανακρέοντα και κρατούσε σημειώσεις των εντυπώσεών του από την Πελοπόννησο και την Κωνσταντινούπολη.

Μετά την απελευθέρωσή του επιδόθηκε στη συγγραφή του τρίτομου έργου του υπό τον τίτλο: *“Ταξίδια στο Μοριά, Κωνσταντινούπολη, Αλβανία και πολλά άλλα μέρη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τα έτη 1798-1801”*. Η εντύπωση από τη δημοσίευση του έργου του αυτού το 1805 υπήρξε τόσο μεγάλη, ώστε ο Ναπολέων τον διόρισε Πρόξενο της Γαλλίας στην Αυλή του Αλή

Πασά.

Για μια δεκαετία ο Pouqueville παρέμεινε στα Γιάννενα και συνδέθηκε αρχικά με στενή φιλία με τον Αλή Πασά. Όταν όμως ο Αλή Πασάς κατόρθωσε να σπάσει, με πράκτορές του, τον κρυπτογραφημένο κώδικα αλληλογραφίας του Pouqueville και είδε τις τρομερές αναφορές του Πρόξενου προς τους ανωτέρους του, όπου ο Αλή Πασάς περιγραφόταν με τα μελανότερα χρώματα, τότε έπαψε η φιλία των δυο αντρών και ο Γάλλος Πρόξενος ουσιαστικά παρέμεινε φυλακισμένος μέσα στο ίδιο του το Προξενείο για μεγάλο χρονικό διάστημα στα Γιάννενα.

Το 1815 μετά την αποκατάσταση της βασιλείας στη Γαλλία ανακλήθηκε από τη θέση του Προξένου στα Γιάννενα. Μετά μια διετία όμως στάλθηκε ως Πρόξενος της Γαλλίας στην Πάτρα, στη θέση του δε αυτή τον διαδέχτηκε αργότερα ο αδελφός του Ούγος, ο οποίος κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επαναστάσεως πρόσφερε πολύτιμες υπηρεσίες στους Έλληνες.

Έκτοτε, ο Pouqueville αφοσιώθηκε στη συγγραφή των δυο άλλων έργων του:

α)Του πεντάτομου έργου του που εκδόθηκε το 1820 με τίτλο: *"Ταξίδι στην Ελλάδα"* και περιλαμβάνει περιγραφή της Χώρας κατά την αρχαιότητα και κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, καθώς και περιγραφή των ηθών των κατοίκων.

β)Του τετράτομου έργου του με τίτλο: *"Ιστορία της αναγέννησης της Ελλάδας"*, που εκδόθηκε το 1824 και περιείχε αφήγηση των γεγονότων από το 1740 μέχρι το 1824.

Έτσι, ο Pouqueville συνέδεσε το όνομά του άρρηκτα με τη νεότερη Ελλάδα, η οποία του οφείλει μεγάλη ευγνωμοσύνη, διότι εκτός των άλλων, τα έργα του συντέλεσαν αποφασιστικά στη δημιουργία και ανάπτυξη του φιλελληνισμού στην Ευρώπη.

Έγραψε, επίσης, το 1835 έργο με τίτλο: *"Ιστορία και περιγραφή της Ελλάδας"*. Στον ίδιο επίσης αποδίδονται και δυο ανώνυμα δημοσιεύματα, ένα το 1820 με τίτλο : *"Υπόμνημα για τη ζωή και τη δύναμη του Αλή Πασά "* και το άλλο το 1822 με τίτλο: *"Σημείωμα για το τραγικό τέλος του Αλή Τεπελενλή".*

Από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης μέχρι το θάνατό του δημοσίευσε πλήθος άρθρων και παντός είδους άλλων πραγματειών περί Ελλήνων και Ελλάδας, συνεχίζοντας έτσι με κάθε τρόπο, υπέρ της Ελληνικής Υπόθεσης, τη θερμή και ανιδιοτελή συνηγορία του.

Σχόλια

Η περιγραφή του **Pouqueville** είναι ενδιαφέρουσα παρότι περιέχει και ορισμένα λάθη. Στοχάζεται το ένδοξο παρελθόν των Δελφών, και βλέποντας την εμφανή παρακμή και ερήμωση της εν λόγω τοποθεσίας, μιλάει για τόπο πένθους και θλίψης.

Τονίζει ότι παντού γύρω του ο επισκέπτης βλέπει τάφους, σπηλιές για τάφους και επιγραφές. Πιστεύει ότι μόνο, εάν η χώρα ελευθερωνόταν, θα μπορούσε ο αρχαιολογικός χώρος των Δελφών, και όχι μόνον, να ερευνηθεί και να φωτίσει τον πολιτισμένο κόσμο, *"για να την απολαμβάνει η επιστημονική Ευρώπη"*, όπως ακριβώς αναφέρει ο ίδιος .

Βρήκε τους κατοίκους πρόθυμους να του δώσουν πληροφορίες και κατηγορεί μια κατηγορία ξένων περιηγητών, που από υπεροψία δεν καταδέχονται να ρωτήσουν τους χωριάτες για πληροφορίες, στους οποίους, όπως λέει, ελάχιστα αναγνωρίζουν το δικαίωμα της σκέψης.

Όταν αναφέρεται στην υποδούλωση των Δελφών και της γύρω περιοχής στους Τούρκους, επικαλείται λανθασμένα το όνομα του Μωάμεθ Α΄, ενώ πρόκειται σίγουρα για το Σουλτάνο Βαγιαζήτ Α΄, τον επονομαζόμενο Κεραυνό ή Γκιλντιρίμ (1360-1403).

Ως γνωστόν την Άμφισσα και τη γύρω περιοχή της την κατείχαν μετά τους Φράγκους οι Καταλανοί, μέχρι και το έτος 1397. Τη χρονιά εκείνη κυβερνούσε την πόλη για λογαριασμό της χήρας του τελευταίου Καταλανού κόμη, Ελένης Κατακουζινής, ένας Φράγκος ιερέας με το όνομα Στράτος, που ήταν τυραννικός και φιλοχρήματος.

Μια μέρα άρπαξε την ωραιότατη ανιψιά τού τότε επισκόπου Σαλώνων Σεραφείμ, και αφού τη φυλάκισε στο ομώνυμο κάστρο, την ατίμασε και τη σκότωσε. Τότε ο επίσκοπος Σεραφείμ, για να πάρει εκδίκηση, κάλεσε τους Τούρκους, που είχαν αρχηγό το Βαγιαζήτ Α΄ τον επονομαζόμενο Κεραυνό, και βρίσκονταν εκείνη την εποχή στην περιοχή της Θεσσαλίας, να έλθουν για να τους παραδώσει την πόλη. Από τότε τα Σάλωνα τουρκοπατήθηκαν.

Η χήρα Κατακουζινή, τελευταία αφέντρα των Σαλώνων, και η θυγατέρα της, μετά από αυτά, όπως αναφέρει και ο Pouqueville, κατέληξαν οδαλίσκες στο χαρέμι του Τούρκου κατακτητή και πέθαναν εκεί ατιμασμένες.

Ένα άλλο επίσης λάθος του Pouqueville είναι η αναφορά του σχετικά με το Μοναστήρι των Δελφών, για το οποίο λέει ότι ήταν αφιερωμένο στον Τίμιο Πρόδρομο ενώ, ως γνωστόν, ήταν αφιερωμένο στην Παναγία.

Μας δίνει ακόμη την πληροφορία ότι πάνω από τους Δελφούς, στον Παρνασσό, είναι ένα φτωχό χωριουδάκι με το όνομα Άλωνα, και βεβαίως δεν παραλείπει να αναφερθεί και στη Λυκώρεια, για την οποία τον πληροφόρησαν ότι υπάρχουν ακόμα εκεί αρχαία ερείπια. Από την περιγραφή του, φαίνεται ότι ο ίδιος δεν επισκέφτηκε ούτε τα Άλωνα ούτε την τοποθεσία της Αρχαίας Λυκώρειας και γι' αυτό το λόγο δεν αποκλείεται το χωριουδάκι Άλωνα να βρισκόταν πάνω ή δίπλα στην εν λόγω αρχαία πόλη. Σε μια τέτοια περίπτωση τα Άλωνα θα ήταν η θερινή κατοικία των Δελφιωτών, κάτι αντίστοιχο με τα Καλύβια των Αραχοβιτών στο Λιβάδι.

Επίσης ο περιηγητής μας δεν πρέπει να επισκέφτηκε το Κωρύκιον Άντρον,

διότι αναφέρεται σε αυτό γενικώς και αορίστως. Μάλιστα κάπου ταυτίζει το Κωρύκιον Άντρον με τη σπηλιά που βρίσκεται απέναντι από τους Δελφούς στην Κίρφι, για την οποία κάνει μνεία ο Ρωμαίος Antoninus Liberalis.

Εάν οι πληροφορίες του Pouqueville για τους Δελφούς είναι ενδιαφέρουσες, οι πληροφορίες του για την Αράχοβα, την οποία φαίνεται ότι απλώς διασχίζει, είναι σημαντικές και πολυτιμότατες, για όσους θέλουν εντρυφήσουν στην ιστορία του χωριού. Λέει ότι πρόκειται για κάποιο μεσαιωνικό Κάστρο, αναφέρει πότε κατά τη γνώμη του χτίστηκε το χωριό και ποιος ήταν ο Φράγκος αυθέντης του.

Μιλάει επίσης και για την Παλιά Αράχοβα, την οποία τοποθετεί στο σημερινό Ζεμενό, και την ταυτίζει, λόγω ομοιότητας στην προφορά του ονόματος και λόγω του επιθέτου Παλιά, με την αρχαία Έρωχο.

Για την Αράχοβα, που αντικρίζει, λέγει ακόμα ότι ήταν φημισμένη για τη μακροζωία των κατοίκων της. Τέλος, επειδή τη βρύση Κούκουρα την τοποθετεί λίγο έξω από το χωριό, συμπεραίνουμε ότι στα χρόνια εκείνα δεν είχε χτιστεί ακόμα η ομώνυμη γειτονιά.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Voyage de la Grece", F. C. H. L. Pouqueville, Paris 1826.

ΦΩΚΙΔΑ
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

[…]Από το Χρισσό έως το Καστρί, η απόσταση είναι εφτά γεωγραφικά μίλια. Ο Στράβωνας την εκτιμά στα ογδόντα στάδια, ο Παυσανίας στα εξήντα, και ο Σουίδας στους τριάντα διαύλους, πράγμα που επιβεβαιώνει την εκτίμηση του τελευταίου που διαφέρει είκοσι στάδια από εκείνη του Στράβωνα.

Αυτή η διαφορά ίσως να προέρχεται από το γεγονός ότι, άλλοτε υπήρχε ένας σύντομος δρόμος, απόκρημνος, που ήταν, όπως και σήμερα, 30 δίαυλοι ή 60 στάδια, ενώ ο κανονικός δρόμος, χαραγμένος ελικοειδώς, ανατολικά της Κρίσσας, που ήταν μήκους 80 σταδίων ήταν ένα τέταρτο μεγαλύτερος από το μονοπάτι που ακολουθούσαν οι πεζοί.

Βγαίνοντας από το Χρισσό, για να ανεβούμε στους Δελφούς, αφήνουμε αριστερά τον Παρνασσό και δεξιά την Κίρφι, ο δρόμος είναι λαξευμένος σαν ευρεία και κυματοειδή σήραγγα φθαρμένη από τον καιρό και δύσκολη σε πρόσβαση, αλλά το βουνό που σκαρφαλώνουμε είναι ιερό.

Η όψη του, τα βάραθρά του, οι βράχοι του είναι τόσο φορτισμένα με αναμνήσεις, που ο ταξιδιώτης ξεχνάει την κούρασή του. Στις πλαγιές του

βράχου που ορίζει το δρόμο, παρατηρούμε μερικές ταφικές σπηλιές με άνοιγμα σε καμάρα. Κάποιες απ' αυτές περιέχουν μέχρι τρεις σαρκοφάγους τοποθετημένες σ' ένα βαθούλωμα και ένας όγκος από πέτρα σχηματίζει από μόνο του ένα μονόλιθο τάφο. Έτσι, οδηγούμενοι από τα νεκρώσιμα στοιχεία αυτά και τα επιτάφια θλιβερά σημάδια του περάσματος του ανθρώπου στη γη, όπου όλα είναι μηδέν και ματαιότητα, φτάνουμε στα ιερά τείχη των Δελφών, τόπο πένθους και θλίψης.

Αρχικά ήταν η γη που χρησμοδοτούσε στους Δελφούς, δια της φωνής της Δάφνης, μιας από τις Νύμφες του Παρνασσού. Η ανάμνηση αυτή διατηρήθηκε σε ποιήματα απευθυνόμενα στον Εύμολπο. Έπειτα ο Ποσειδώνας δια του Πύθωνα. Η Θέμις, που προηγείτο του Δία στη Δωδώνη στην Ελλοπία, τον διαδέχτηκε και παραχώρησε τα δικαιώματά του στον Απόλλωνα που, για να έχει την αποκλειστικότητα της ευπιστίας των λαών, έδωσε το νησί Καλαυρία (Πόρος) κοντά στην Τροιζίνα, στον Ποσειδώνα προκειμένου να αρνηθεί το μερίδιο της ιεροσύνης που δικαιούταν.

Ο Απόλλωνας ήταν μόνο η τρίτη θεότητα που βασίλευε στους Δελφούς και στον Παρνασσό, κατά την περίοδο όπου οριζόταν η άφιξη των θεών στην Ελλάδα. Φαίνεται ότι (οι Δελφοί) δεν ήταν πολύ πλούσιοι, διότι, ο πρώτος ναός, αφιερωμένος στον Απόλλωνα, ήταν ένα Τέμενος ή μια μάντρα κτισμένη με κλαδιά δαφνών από τα Τέμπη, που περιέκλειε ένα ιερό ή ένα υπαίθριο βωμό φτιαγμένο με χορτάρι.

Ο μύθος του Πτερά θα μας επέτρεπε να πιστεύουμε, πως ο Θεός είχε επίσης ένα ναό από Φτέρη. Πόσα χρόνια πρέπει να έχουν περάσει από την εποχή εκείνη μέχρις ότου ο ναός του Φοίβου Απόλλωνα κατασκευαστεί με μπρούντζο; Αγνοούμε την αιτία της καταστροφής που τον αφάνισε. Τον έκτισαν ξανά ο Αγαμήδης και ο Τροφώνιος, μεγαλύτερο από τον προηγούμενο που μάλλον ήταν μόνο ένας ναΐσκος λόγω της σπανιότητας των μετάλλων, όταν κατασκευάστηκε.

Όμως, ο ναός κτισμένος από τους δυο Βοιωτούς κάηκε την πρώτη χρονιά της πεντηκοστής όγδοης Ολυμπιάδας. Και αυτόν, που είδε ο Παυσανίας επισκεπτόμενος τους Δελφούς, τον είχαν ανεγείρει οι Αμφικτίονες με τον Κορίνθιο Σπίνθαρο.

Η πόλη ήταν επίσης κατοικημένη από ποιητές και προφήτες αφιερωμένους στη λατρεία του Απόλλωνα, που συνέθεταν και έδιναν σε διαφόρους στίχους, απαντήσεις εξίσου αλάθητες όσο οι φετφάδες των μουφτήδων του Βυζαντίου, αλλά παρόλο που τα εξάμετρα τους δεν ήταν καλύτερα από τους λατινικούς ύμνους του δωδέκατου αιώνα, ο Λουκιανός μας πληροφορεί ότι οι υπηρέτες του Απόλλωνα κολυμπούσαν μέσα στην αφθονία του πλούτου του κόσμου. Ο κάθε ιερέας λάμβανε το μερίδιο του από τις εκατόμβες, που προσφέρονταν στο γιο της Λητούς και από τα καθιερωμένα τέλη των είκοσι δυο πόλεων, που

εξαρτώντο από την ιερή πόλη των Δελφών.

Με ειλικρίνεια, όπως το κάνουν σ' όλες τις χώρες όπου υπάρχουν μεγάλα προσκυνήματα, οι ιερείς αφηγούνταν ότι το ιερό βουνό πήρε το όνομά του από τον Παρνασσό, το γιο του Κλεόπομπου και της νύμφης Κλεοδώρας, ότι ίδρυσε μια πόλη που βυθίστηκε από τον κατακλυσμό του Δευκαλίωνα, έδειχναν το μέρος όπου σταμάτησε η κιβωτός, στην οποία βρισκόταν ο μυθολογικός αυτός πατριάρχης, όταν τα νερά γύρισαν στις θάλασσες. Έλεγαν ότι ιδρύθηκε η Λυκώρεια, τον καιρό που ο Αμφικτίονας όρισε τους Δελφούς για συνέλευση των κρατών, που αποτελούσαν την αφρόκρεμα των γειτονικών εθνών. Απέδειξαν ότι οι Δελφοί - όπως το λέμε σήμερα για τη Μέκκα και την Ιερουσαλήμ - ήταν ο ομφαλός της γης - που υπάρχει παντού, αφού μπορούμε να τον τοποθετήσουμε σε οποιοδήποτε σημείο της υδρογείου. Αλλά η λαμπρότητα της αγαπημένης πόλης του Απόλλωνα ήταν ήδη σημαντικά παρακμασμένη.

Τα λαμπερά από χρυσό άρματα δεν υπήρχαν πια, ούτε τα τρίποδα επάνω σε στύλους, που τα έδειχνε ο Βρέννος στους στρατιώτες του, για να τους ενθαρρύνει να σκαρφαλώσουν στους απόκρημνους βράχους του Παρνασσού. Παρόλο που τα τείχη της ήταν παραδομένα στο έργο της φύσης, και οι ναοί της ερειπωμένοι, μόνοι τους την υποστήριζαν μέχρι τη στιγμή, που ο χρησμός σταμάτησε να δίνει τις απαντήσεις της μοίρας, κατόπιν διαταγής των βασιλιάδων εχθρών της γνώσης του μέλλοντος, που του επέβαλλαν τη σιωπή. Ο αυτοκράτορας Ιουλιανός προσπάθησε να τον αποκαταστήσει, αλλά μάταια. Δεν επαναλαμβάνεται η πολιτική ούτε και η προκατάληψη.

Ο Απόλλωνας έμεινε βουβός και οι Δελφοί ξεχασμένοι, ώσπου να βγουν από το σκοτάδι, χάρις στο Χαλκοκονδύλη που μας μαθαίνει ότι ο Μωάμεθ ο Β΄ τους πήρε από μια πριγκίπισσα από την Καταλωνία. Η διάδοχος του βασιλείου του Απόλλωνα και η κόρη της, κλεισμένες σ' ένα χαρέμι, γέρασαν και πέθαναν ανάμεσα στις οδαλίσκες του καταστροφέα της Ελλάδας.

Νομίζουμε ότι ακούμε τη διήγηση ενός υπερπόντιου προσκυνητή, που επέστρεψε από την Παλαιστίνη, όταν ο Παυσανίας μιλάει για το ναό της Αθηνάς Προναίας, που είχε διώξει τους Πέρσες, τους οποίους νίκησαν μόνο οι αγώνες των Ελλήνων, στο Μαραθώνα, στη Σαλαμίνα και στις Πλαταιές, όπου έγιναν θαύματα, ευνοϊκά για την σωτηρία της πατρίδας.

Μιλούσε σ' ένα κοινό προληπτικό. *«Κοντά, λέει, είναι το ηρώο αφιερωμένο στο Φύλακο»*, του οποίου το γιγάντιο φάντασμα ντυμένο με μια πανοπλία, εμφανίστηκε για να τρομάξει τους βαρβάρους.

Αυτοί οι μύθοι, αυτά τα ηρωικά μνημεία έχουν εξαφανιστεί και έχουν ξεχαστεί, τα πρώτα πράγματα που τώρα τραβάνε την προσοχή του ξένου είναι η διπλή κορυφή του Παρνασσού που προστατεύει την πόλη στο βορρά, και οι



Προσεγγίζοντας τους Δελφούς από δυτικά.

αυστηροί βράχοι της Κίρφεως, που φαίνονται να απομονώνουν τους Δελφούς από τον υπόλοιπο κόσμο.

Το ταπεινό χωριό χτισμένο ανάμεσα στα ερείπια της ιερής πόλης, αποτελείται από ενενήντα καλύβες. Μια εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία αντικατάστησε το ναό του Απόλλωνα.

Η άρπα του Δαβίδ κάνει τον ήχο των βουνών να αντιλαλεί, στις νεότερες λειτουργίες των χριστιανών, το όνομα του Εμμανουήλ. Τα μεγάλα Θεοφάνια του Παντοδύναμου είναι όπως στους αρχαίους, αργία στον Παρνασσό, και το *«αλληλούια»* (πριν το διαγωνισμό του τραγουδιού στους Δελφούς επικαλούνταν τον Απόλλωνα επαναλαμβάνοντας *«Ελελεύ»*, που δεν είναι τίποτα άλλο παρά το αλληλούια, δόξα τω Θεώ), που τραγουδούσαν στην τελετή των μυστηρίων, ανάγγειλε το θρίαμβο του Χριστού Υιού του Θεού.

Σε τρία στάδια από τους ναούς της Αθηνάς και του Φύλακου φτάνουμε στον Πλειστό, που τώρα λέγεται Σιζάλισκα, και ρέει σε μια κοιλάδα, η οποία φαρδαίνει όσο προχωρά προς την Κρίσσα.

Η γη που ποτίζει είναι γόνιμη και σκεπασμένη με ελιές, αλλά οι εκτροπές που γίνονται για την άρδευση των χωραφιών και οι πλημμύρες μετά τις βροχές

ή το λιώσιμο των χιονιών, σχηματίζουν μερικά τέλματα στην ύπαιθρο και ειδικά στη βάση της Κίρφεως. Ανεβαίνοντας προς το Καστρί, βρίσκουμε την Κασταλία Πηγή, που θεωρείται η αρχή του Πλειστού. Όσο για την Κασσοτίδα πηγή έχει εξαφανιστεί εδώ και καιρό, αλλά θα μπορούσαμε πιθανώς να την ξαναβρούμε, εκτός αν είχε σβήσει ύστερα από κάποιο σεισμό.

Παντού τάφοι και σπηλιές για τάφους, που οι τοίχοι τους σκεπασμένοι με επιγραφές αποτελούν ένα μέρος των χρονικών των Δελφών, αλλά και ολόκληρης της Ελλάδας. Μάρμαρα, τμήματα τοίχων και το εσωτερικό των περισσότερων σπηλιών, περιέχουν αφιερώσεις και διατάγματα που θα έπρεπε να αντιγραφούν με προσοχή και να μελετηθούν, αλλά ένα τέτοιο έργο δεν θα είναι ποτέ δυνατόν, παρά μόνον εάν η Ελλάδα επανακτήσει την ανεξαρτησία της, τότε όλα θα μπορούσαν να γίνουν υπό την επιρροή μιας σοφής ελευθερίας.

Η Ελλάδα κατέχει αρχαιολογικούς θησαυρούς, που τα ίχνη τους, χρονολογικά είναι γνωστά μόνο από ένα μικρό αριθμό ανθρώπων. Θα ανακάλυπταν σπουδαία πράγματα, εάν η όμορφη πατρίδα τους έβρισκε ξανά τη θέση της ανάμεσα στους λαούς της Χριστιανικής Αμφικτιονίας. Και αν ο Νέρωνας έκλεψε από τους Δελφούς εφτακόσια αγάλματα, άφησε εκεί περισσότερα από πενήντα χιλιάδες ακόμα. Τι να σκεφτούμε, για τον αριθμό εκείνων που θα μπορούσαν να ανακαλυφτούν κάτω από τα ερείπια της πόλης αυτής.

Το Μοναστήρι αφιερωμένο στον Πρόδρομο καταλαμβάνει την τοποθεσία του Γυμνασίου, ένα παρεκκλήσι του Προφήτη Ηλία διαδέχτηκε το ναό του Απόλλωνα.

Παρατηρούμε πιο πάνω τα ίχνη του Σταδίου και ο περιηγητής ανακαλύπτει σ’ αυτό το μέρος τόσους τάφους, που θα μπορούσε να πιστέψει ότι τα περίχωρα των Δελφών ήταν μια ιερή γη, όπου οι κυριότεροι κάτοικοι της Ελλάδας φιλοδοξούσαν να ενταφιαστούν.

Ό,τι απομένει από το Ιερό του ναού του Φοίβου φέρνει επιγραφές και παντού όπου διασώζεται ένα τμήμα τοίχου, βρίσκουμε κάποια αποσπάσματα χρονικών ή δημόσιων ευρετηρίων της Ελλάδας, της οποίας η μεγαλοπρέπεια σκορπισμένη ανάμεσα στα ερείπια, δεν περιμένει παρά μόνο εργατικούς και μελετηρούς ανθρώπους για να την απολαμβάνει η επιστημονική Ευρώπη.

Με τη βοήθεια του Παυσανία αναγνωρίζουμε εύκολα τα ίχνη και τις τοποθεσίες των μνημείων, αλλά αυτό που μας εντυπωσιάζει ιδιαίτερα, είναι ο θαυμάσιος καταρράκτης γνωστός ως Κασταλία Πηγή. Το νερό του, πάρα πολύ κρύο, κατεβαίνει από ένα ρήγμα των βράχων Φαιδριάδων, που ονομάζονται *«Ναυπλία»* και *«Υάμπεια»*.

Από την κορυφή της τελευταίας, οι Δελφοί έριξαν τον Αίσωπο το μυθοποιό, για να τον τιμωρήσουν που είχε τολμήσει να καταπολεμήσει την αλαζονεία

τους με το έργο του.

Τα υπολείμματα μιας σκάλας λαξευμένης στο βράχο μας κάνουν να πιστεύουμε ότι άλλοτε ανέβαιναν μέχρι τις κορυφές του διπλού βράχου, και τα σκαλίσματα, που φαίνονται σε μερικά μέρη, δείχνουν ότι υπήρχαν και εκεί σπηλιές για τάφους. Παρατηρούμε ένα σημείο όπου η πέτρα φαίνεται να έχει διασπαστεί σαν από νάρκη. Λένε οι χωριάτες γι' αυτό ότι ένας ιεροκήρυκας που έβριζε την Παναγία στα κηρύγματά του, κεραυνοβολήθηκε και η έκρηξη έσκισε το βουνό για να διατηρηθεί η ανάμνηση της θείας τιμωρίας κατά ενός άπιστου.

Οι Αθηναίοι αναθεμάτιζαν όποιον αρνιόταν να δείξει το δρόμο στους ξένους που τον ρωτούσαν. Φαίνεται ότι το καθήκον αυτό, οι Έλληνες το έχουν βαθιά γραμμένο στη μνήμη τους. Τους βρήκα πάντα πρόθυμους να μου δώσουν τις ακριβείς πληροφορίες και φταίνε οι ταξιδιώτες, εάν δεν φτάνουν στον προορισμό τους, είτε γιατί αγνοούν τη γλώσσα και δεν μπορούν να πληροφορηθούν, είτε γιατί η υπεροψία τους είναι μεγάλη κατά των ταπεινών χωριατών, που τους περιφρονούν και στους οποίους ελάχιστα αναγνωρίζουν το δικαίωμα σκέψης.

Εάν αυτοί που διασχίζουν τις ψηλές περιοχές που περιγράφουμε, είχαν απευθυνθεί στους βοσκούς, θα γνωρίζαμε τον Παρνασσό εξίσου τέλεια όσο και την Αττική και τα πολυσύχναστα μέρη της Πελοποννήσου. *«Ο Παρνασσός,* λένε οι παλαιογράφοι, *απλώνεται προς Βορρά από Δελφούς μέχρι την οροσειρά της Οίτης».* Ήταν για τους Φωκείς ένα καταφύγιο και το όνομα Λυκώρεια, που κρατάει ακόμα, πάνω από τους Δελφούς, φέρνει στη μνήμη τη Λυκώρεια, πόλη χτισμένη στη γειτονιά των χιονιών, τα οποία μπορεί να έχουν κρατηθεί στις βορινές πλευρές, από την εποχή της δημιουργίας του κόσμου.

Οι κάτοικοι των Δελφών ξέρουν ακόμα τα ονόματα των περισσοτέρων μνημείων και θα μπορούσαμε να τους πάρουμε για οδηγούς. Ο κύριος Dodwell ξαφνιάστηκε, όταν άκουσε το γιο ενός παπά να του λέει, ενώ έφταναν στο Στάδιο, ότι *«εδώ είναι το δικό μας πένταθλο».*

Οι βράχοι προσφέρουν ένα ιδιαίτερο είδος δάφνης, που ίσως να ήταν η προφητική δάφνη, της οποίας η Πυθία έτρωγε τα φύλλα με την ερεθιστική ουσία τους, για να βρεθεί σε έξαψη. Βρίσκουμε διαφορετικές ράτσες πουλιών, όπως το choucas, το σπουργίτι το μοναχικό, το γύπα του Προμηθέα, το αγριοπερίστερο, τον κίρκο, που το λένε οι ντόπιοι κιρκινέζι, και πάρα πολλά τρυγόνια.

Πηγαίνοντας προς το βορρά, τρία μίλια από το Καστρί, ο ταξιδιώτης αφήνει τον ευρύ ορίζοντα και μπαίνει στην περιοχή των ρητινοφόρων δέντρων ανάμεσα στα οποία βρίσκονται έλατα κατάλληλα για κατάρτια των πλοίων δεύτερης κατηγορίας.

Ένα φτωχό χωριουδάκι με το όνομα Άλωνα είναι το μοναδικό κατοικημένο

μέρος σ' αυτή τη μοναξιά. Διασχίζουμε κοιλάδες με πεύκα, και φτάνουμε σ' ένα οροπέδιο και παρατηρούμε κάποια οργωμένα χωράφια όπου οι νομάδες καλλιεργούν σίκαλη. Στην άκρη της πεδιάδας βλέπουμε μια πηγή που αναβλύζει, της οποίας τα νερά σχηματίζουν ένα ρυάκι φάρδους όσο ένας πήχης, που χύνεται σε μια κοντινή λίμνη.

Οι βουνίσιοι ονομάζουν την πηγή Δροσονίγκο και λένε ότι εμφανίζεται πάλι, κάτω από τους Δελφούς για να δημιουργήσει, μαζί μ' ένα άλλο ρυάκι που βγαίνει από την πλαγιά του Παρνασσού χαμηλότερα από τις Φαιδριάδες, τον Πλειστό (ή Σιζάλισκα).

Στην άκρη του ίδιου επιπέδου, όπου βρίσκεται η πηγή Δροσονίγκο, αρχίζει η Λιάκουρα στην βάση της οποίας είχε η ιδρυθεί η Λυκώρεια τον καιρό του κατακλυσμού του Δευκαλίωνα. Οι Έλληνες λένε ότι υπάρχουν ακόμα ίχνη από αυτήν την πόλη, και μια επιγραφή που βρέθηκε στα ερείπιά της:
«ΑΜΑΡΙΟΝ ΝΕΠΩΤΑ ΑΙΓΙΑΛΕΙΝΟΝ ΤΕΤΕΙΜΗΜΕΝΟΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ ΒΟΥΛΗΣ ΤΕΙΜΑΙΣ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΑΙΣ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑΝΟΜΙΚΑΙΣ ΜΑΡΙΟΣ ΝΕΠΟΣ ΠΑΤΗΡ ΚΟΡΙΝΘΙΟΣ ΚΑΙ ΙΟΥΛΙΑ ΑΙΓΙΑΝΗ ΑΔΕΛΦΗ ΤΟΝ ΕΑΥΤΩΝ ΥΙΟΝ ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΠΥΘΙΩΙ», με κάνει να υιοθετήσω τη γνώμη τους.

Είναι κοντά αυτά τα υπολείμματα μεγάλου κτίσματος, τρεις λεύγες από το Καστρί, που βρίσκεται το σύγχρονο χωριό Λιάκουρα, κατοικημένο από Έλληνες. Ένα μίλι από τη λίμνη που έχω αναφέρει, υπάρχει μια δεύτερη που τα νερά της αυξάνουν μέχρι τον Μάιο, τροφοδοτώντας την Κασταλία Πηγή. Αυτές οι *«δεξαμενές»* σχηματίζονται από πηγές που αναβλύζουν από ένα βράχο που λέγεται Κουφόλιθος. Σ' ένα τέταρτο της λεύγας από εκεί, στη νότια πλαγιά του Παρνασσού, βρίσκεται το Κωρύκιον Άντρον.

Ο ποιητής Πανύασις, που τον αναφέρει ο Στράβωνας, δίνει στο βουνό Λιάκουρα (Παρνασσό) το επίθετο *«νιφόεντα»,* ονομασία που δικαιολογούν τα χιόνια και τα σύννεφα. Αλλά όμως πού βρίσκεται η σπηλιά, που ήταν αφιερωμένη στον Πάνα και στις Κωρυκίες Νύμφες; Μήπως είναι ίδια με το Κωρύκιον Άντρον, που ανάφερα πιο πάνω; Όσο για τις Θυιάδες, αλλού μπορούμε να τοποθετήσουμε το μέρος όπου γινόντουσαν τα όργια τους.

Στην διαφθορά του ρήτορα Αισχίνη πρέπει να καταλογίσουμε την αιτία της πρώτης παρακμής των Δελφών και της Ελλάδας ολόκληρης, όταν έπειθε τους Αμφικτίονες να αναθέσουν στο Φίλιππο, το Βασιλιά της Μακεδονίας, την εκτέλεση των υποκινημένων από το πνεύμα της προκατάληψης βουλευμάτων τους. Αυτοί οι νόμοι για τα συμφέροντα του Απόλλωνα, και που ήταν, στην πραγματικότητα, για την πλεονεξία τους, προκάλεσαν τρεις ιερούς πολέμους κατά μερικών πόλεων λόγω των διοδίων που απαιτούσαν οι Θεωροί, ή γιατί είχαν καλλιεργήσει κάποιο χωράφι, που κατά τους θεολόγους των Δελφών, δεν έπρεπε ούτε να οργωθεί, ούτε να σπαρθεί.

Ξέρουμε ότι οι Οζόλες Λοκροί, αφορισμένοι από τον Αφέτωρα, χτύπησαν

τους Αμφικτίονες, που έφερναν την ετυμηγορία του αφορισμού, που είχε εκδώσει ο αντιπρόσωπος του Απόλλωνα. Αλλά εάν οι διαχειριστές των Δελφών κακοποιήθηκαν, ο Φίλιππος που δεν πίστευε ούτε στον Δία ούτε στο Φοίβο, εκδικήθηκε φριχτά τους Λοκρούς στο όνομα των Θεών, παρόλο που, κατά την παρατήρηση του Δημοσθένη, οι υποτιθέμενες ιεροσυλίες είχαν με το μέρος τους τη λογική, τη δικαιοσύνη, και το αναμφισβήτητο δικαίωμα να αξιοποιήσουν χωράφια, που οι σοδειές τους ήταν χρήσιμες για τις κοινές ανάγκες.

Τα αποφθέγματα που διακήρυξε ο Φίλιππος μέσα στη διακήρυξή του, ήταν όπως εκείνα του ποντίφικα Scaevola, ότι έπρεπε ο λαός να εξαπατηθεί σε ό,τι αφορά τη Θρησκεία, ότι υπήρχαν αλήθειες, που δεν ήταν ωφέλιμο να τις γνωρίζει, και ψεύτικα πράγματα που όμως έπρεπε να υποστηριχθούν και να περάσουν για αληθινά, ότι για να τον παροτρύνουμε προς την πίστη, έπρεπε να γίνει προσφυγή στην προκατάληψη που δεν επιβάλλεται στους ανθρώπους παρά μόνο με τη βοήθεια των μύθων ή με την απειλή των όπλων. Αυτή η αισχρή πολιτική που την εφαρμόζει ο κάθε τύραννος, έριξε το βασιλιά της Μακεδονίας και τους Έλληνες σε μια άβυσσο δυστυχίας, που ούτε οι μεν ούτε οι δε, δεν μπορούσαν να προβλέψουν τις συνέπειες.

Οι Δελφοί είναι τώρα η κτήση ενός τιμαριώτη της Εύβοιας, στον οποίο παραχωρήθηκαν οι δεκάτες του Απόλλωνα με το πολύ ακριβό προνόμιο να πηγαίνει ο ίδιος στο στρατό, με δυο υπηρέτες να κουβαλούν τα όπλα του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο Πλάτωνας μιλώντας αλληγορικά για την αρχή των κοινωνιών, λέει ότι ο Προμηθέας και ο Επιμηθέας έκλεψαν από την Αθηνά και τον Ήφαιστο, τις τέχνες και τη φωτιά, για να τις δώσουν στους θνητούς. Εφοδιασμένοι μ' αυτά τα ουράνια δώρα, που τους συνέδεαν με τους θεούς οι άνθρωποι είναι οι μόνοι, που είχαν το πλεονέκτημα να τους ξέρουν, να χτίζουν βωμούς και να αρθρώνουν ήχους, για να τους απευθύνουν τιμές. Έκτισαν σπίτια, έφτιαξαν ρούχα, έμαθαν να βγάζουν την τροφή τους από τη γη. Παρόλα αυτά τα προνόμια οι λαοί ζούσαν διασκορπισμένοι με το φόβο των άγριων ζώων πολύ πιο δυνατών απ' αυτούς, και αφού δεν είχαν την πολιτική, στην οποία ανήκει η τέχνη του πολέμου, τους απειλούσε μια αναπόφευκτη καταστροφή.

Ο Δίας φοβούμενος τον αφανισμό του ανθρώπινου γένους, διέταξε τον Ερμή να πάει να δώσει στους ανθρώπους τη σεμνότητα και τη δικαιοσύνη, για να γίνουν το υποστήριγμα των κοινωνιών. Ο απεσταλμένος ρωτάει τον Αφέντη του Ολύμπου, πώς πρέπει να χειριστεί τη διανομή του, πώς να μοιράσει τη σεμνότητα και τη δικαιοσύνη, όπως είναι οι τέχνες ή να τις δώσει σε όλους τους θνητούς; Σε όλους απάντησε ο Δίας. Να μη στερηθεί κανένας και

επιπλέον να ανακοινωθεί αυτός ο νόμος εκ μέρους μου: εάν βρεθεί ένας θνητός, που έχει αρνηθεί τη σεμνότητα και τη δικαιοσύνη, ας εξολοθρευτεί σαν την πανούκλα των εθνών.

Μάρτυρας της δυστυχίας των Ελλήνων, που κράτησαν τη σφραγίδα του χριστιανισμού κάτω από το αιματηρό μαστίγιο των βαρβάρων, για τους οποίους η σεμνότητα και η δικαιοσύνη είναι ξένες έννοιες, αναρωτιούνται συχνά, γιατί οι Τούρκοι δεν είχαν εξολοθρευτεί σαν την πανούκλα των εθνών; Αυτές οι θλιβερές σκέψεις παρουσιάζονται σε κάθε βήμα στον περιηγητή που διασχίζει τη κλασική γη, ψάχνοντας για τα ίχνη των κατεστραμμένων μνημείων της και τα ερείπια των πόλεων που τη δόξαζαν. Πόσοι ξένοι όμως από αυτούς που επισκέφτηκαν την Ελλάδα, έδωσαν προσοχή στους κατοίκους της, οι οποίοι έχουν σπάνια την ευκαιρία να ανταλλάξουν βλέμματα μ' ένα καλοπροαίρετο άτομο.

Από τους Δελφούς έως το λιμάνι της Κίρρας, όπου εκβάλλει ο Πλειστός σε δυο εκβολές, η απόσταση είναι δέκα μίλια. Μπορεί κανείς να πάει εκεί ακολουθώντας τη ροή του ποταμού που τροφοδοτεί μερικούς μύλους και, ρωτώντας για την σπηλιά της Ιερουσαλήμ, οι χωρικοί θα τον οδηγήσουν σ' εκείνη που φαίνεται να είναι το Κωρύκιον Άντρον.

Δεν αξίζει το επίθετο *«τεράστιο»,* που του έδωσε ο Antoninus Liberalis και δεν υπάρχει παρά μόνο μια επιγραφή αφιερωμένη στον Πάνα από τον Εύστρατο, υιό του Δακιδόμου από την Άμβρυσσο, και ένας αγροτικός βωμός αφιερωμένος στην Παναγία, τη μητέρα του Θεού.

Φεύγοντας από τους Δελφούς, εάν πάρουμε την Ιερά οδό που οδηγούσε άλλοτε στη Βοιωτία, μετά από ένα μίλι δρόμου, φτάνουμε σ' ένα ερειπωμένο μνημείο κτισμένο με μεγάλες πέτρες που σχηματίζουν μια σχεδόν ομαλή οικοδομή, και κοντά παρατηρούμε έναν πολύ παλιό τάφο. Η πόρτα του κτηρίου - δεν ξέρουμε πώς να το ονομάσουμε - στενεύει αισθητά μέχρι την κορυφή της, και το εσωτερικό του δεν προσφέρει τίποτα παρά μια μάζα ερειπίων χωρίς μορφή.

Από αυτό το ύψωμα, το βλέμμα πλανιέται πάνω στην Κίρφι ή Ζεμενό, ένα μέρος, του οποίου αποτελούσε τη χώρα των Ακραγαλλιδών, που κατοικούσαν μια πόλη κοντά στην Κίρρα. Ο δρόμος συνεχίζει ανάμεσα στους βράχους του Παρνασσού μέχρι την Αράχοβα, ελληνικό χωριό (η απόσταση από την Αράχοβα έως το Κωρύκιον Άντρον είναι δυο ώρες δρόμου), κτισμένο στα αμπέλια, δυο ώρες δρόμου από το Καστρί, και φημισμένο για τη μακροζωία των κατοίκων του. Εκεί, δεν βλέπουμε κανένα ερείπιο και πρόκειται μάλλον για την παλιά Αράχοβα, το σπουδαίο κάστρο, για το οποίο μιλούν οι χρονογράφοι του δέκατου τρίτου αιώνα.

Πρέπει να έχει κτιστεί την εποχή όπου η Θήβα ήταν υπό την κατοχή του Nicolas de St Omer, πρωτοστάτορα ή στρατάρχη της Βοιωτίας, τα Σάλωνα υπό

την διοίκηση του Thomas (Stromogurt), ενώ την Αράχοβα τη διοικούσε ένας ευγενής της οικογένειας de Nesle, και ο Εύριπος, η Βοδονίτσα και οι Θερμοπύλες εξαρτιόνταν από τον Guillaume de la Roche, άρχοντα της Αθήνας, που είχε για υποτελείς ένα πλήθος από λοχίες, Ναΐτες και Επισκόπους που φορούσαν εναλλάξ την περικεφαλαία του Άρη και τη μίτρα των αρχαίων μάγων ή αρχιερέων του Μίθρα.

Σε μικρή απόσταση από την Αράχοβα, φτάνουμε στη βρύση Κούκουρας και σε μισή λεύγα πιο μακριά σε ερειπωμένα τείχη τοποθετημένα σ' ένα λόφο που ποτίζεται στη βάση του από ένα ρυάκι. Αυτό το ερείπιο και η περιοχή όπου βρίσκεται, λέγονται Ζεμενό και Παλιά Αράχοβα. Είναι πιθανόν αυτά τα τείχη να είναι εκείνα της Ερώχου πόλης των Φωκέων, το όνομα της οποίας μεταφέρθηκε στο χωριό Αράχοβα.

Η Αιολίδα [Ηροδοτ. Βιβλ. 8, κ. 35. Ο Τίτος Λίβιος χαρακτήριζε αυτές τις ηρωικές κωμοπόλεις άσημα κάστρα (ignobilia castella) βιβλ. 32 κ. 18] κατεστραμμένη από τους Πέρσες έπρεπε να υπήρχε σ' αυτά τα μέρη, καθώς και το Φωκικόν, που θα ανακαλύπταμε την τοποθεσία του, εάν μελετούσαμε το έδαφος. Είναι μεταξύ του παλιού και του σύγχρονου χωριού της Αράχοβας που βρίσκεται η τοποθεσία Πάνιες, που κατά πάσα πιθανότητα, διαδέχτηκε την Κυπάρισσο, ακρόπολη κτισμένη πάνω στα θεμέλια της Αντίκυρας, γνωστής για ένα φυτό της Κίρφεως, που μαζεύονταν στα περίχωρά της.

Η παλιά Αράχοβα ή Έρωχος έλεγχε την είσοδο της Τριόδου, περίφημης από τον φόνο του Λάιου, του οποίου πιστεύουμε ότι αναγνωρίζουμε το επιτάφιο μνημείο σε κάποιες ογκώδεις πέτρες, που υπολογίζουμε σαν ένα μέρος του. Αυτό το πέρασμα λέγεται Στενό ή Δερβένι, εκεί διασταυρώνονται οι δρόμοι που οδηγούν στους Δελφούς, στην Άμβρυσσο και στη Δαύλεια. Επίσης, εκεί μπορούμε να ορίζουμε το σημείο χωρισμού ανάμεσα στην Κίρφι - που είναι ένα μέρος του Παρνασσού - και την οροσειρά του Ελικώνα.



Κτένες οστέϊνες στο Κωρύκιον Άντρον

20. C. R. COCKERELL



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Charles Robert Cockerell** γεννήθηκε στις 27 Απριλίου του 1788 στο Λονδίνο και πέθανε στις 17 Σεπτεμβρίου του 1863. Ήταν Άγγλος αρχιτέκτονας, αρχαιολόγος και συγγραφέας. Νωρίς στη ζωή του, διδάχτηκε την αρχιτεκτονική πρακτική δίπλα στον πατέρα του Samuel Pepys Cockerell. Μια από τις πρώτες θέσεις εργασίας που βρήκε ήταν βοηθός του Robert Smirke στην ανοικοδόμηση του Covert Garden Theater (πρόδρομο του Royal Opera House του σήμερα). Κέρδισε το βασιλικό Χρυσό Μετάλλιο για την αρχιτεκτονική το 1848 και έγινε πρόεδρος του Βασιλικού Ινστιτούτου Βρετανών Αρχιτεκτόνων το 1860.

Ως αρχαιολόγος, ο Cockerell έχει μείνει στην ιστορία ως ένας μικρός Έλγιν, αφού πρωτοστάτησε :

α) στην αφαίρεση των μαρμάρων του ναού της Αφαίας στην Αίγινα (αετωματικά γλυπτά τα οποία χρονολογούνται μεταξύ της αρχαϊκής περιόδου και της κλασικής εποχής), τα οποία αγοράστηκαν από τον Πρίγκιπα Λουδοβίκο της Βαυαρίας και στάλθηκαν στο Μόναχο, όπου και παραμένουν έως σήμερα.

β) στην αφαίρεση των ανάγλυφων από το ναό του Απόλλωνα στις Βάσσες, κοντά στη Φυγαλεία, τα οποία βρίσκονται τώρα στο Βρετανικό Μουσείο.

Ήταν, επίσης, μέλος της επιτροπής που σχηματίστηκε το 1836, για να διαπιστώσει, αν τα Μάρμαρα του Παρθενώνα και τα άλλα ελληνικά αγάλματα στο Βρετανικό Μουσείο ήταν αρχικά χρωματισμένα.

Το 1807 δημιουργήθηκε στην Ιταλία ένα είδος πολυεθνικής εταιρίας, *"συμμορίας"* θα ταίριαζε καλύτερα, για τη διενέργεια ανασκαφών στην Ελλάδα και τη διάθεση των ευρημάτων στην ευρωπαϊκή αρχαιοσυλλεκτική αγορά. Τα μέλη της ήταν αρχιτέκτονες, κλασικοί φιλόλογοι, τοπογράφοι, καλλιτέχνες, όπως: ο Άγγλος Charles Robert Cockerell, ο Εσθονός αρχαιολόγος, καλλιτέχνης και τεχνοκρίτης βαρώνος Otto Magnus von Stackelber. Η δράση των αρχαιοκαπήλων φαίνεται από το ημερολόγιο του νεαρού αρχιτέκτονα Cockerell, που έφτασε στην Ελλάδα την άνοιξη του 1810, για να συναντήσει τους συνεργάτες του.

Ο Άγγλος υπουργός Εξωτερικών William Hamilton, οικογενειακός φίλος, αναθέτοντας καθήκοντα βασιλικού αγγελιαφόρου, τον διόρισε έκτακτο κομιστή εγγράφων για τον αγγλικό στόλο της Μεσογείου. Η περιήγηση του Cockerell άρχισε από την Κωνσταντινούπολη. Στα μέσα Σεπτεμβρίου του 1810 πέρασε στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Η αρχαιοκαπηλική του δράση κράτησε σχεδόν έξι (6) χρόνια.

Όταν ο Cockerell επρόκειτο να αφήσει την Αθήνα για τελευταία φορά το 1814, ο Δισδάρης (φρούραρχος της Ακρόπολης) του έκαμε ένα δώρο. Τον κάλεσε να φέρει ένα κάρο στους πρόποδες του Ιερού βράχου σε κάποια ορισμένη ώρα της νύχτας, επειδή θα ήταν άφρον, όπως είπε, να του κάνει το δώρο με το φως της ημέρας, από φόβο μην προσβάλλει τους Έλληνες. Όταν ο δωρολήπτης έφτασε με το κάρο του ακούστηκε μια φωνή από ψηλά, και ένα μέρος μιας πλάκας της ζωφόρου του Παρθενώνα πετάχτηκε πάνω από το βράχο, σπάζοντας σε δυο κομμάτια καθώς έπεφτε. Ο Cockerell πήρε το ένα κομμάτι και το μετέφερε με σπουδή στον Πειραιά, το φόρτωσε αμέσως και, αργότερα, το πρόσφερε στο Βρετανικό Μουσείο. Το υπόλοιπο της πλάκας παρέμεινε στην Αθήνα. Δεν συμπαθούσε καθόλου τους Έλληνες και συχνά εκδήλωνε φιλοτουρκικά αισθήματα για ιδιοτελείς βεβαίως λόγους, καθόσον έτσι εξασφάλιζε ως μπουρμπουάρ αρχαία μάρμαρα από την Ακρόπολη και αλλού.

Σχόλια

Η αναφορά του **Cockerell** είναι συντομότατη. Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι παρόλο που αυτός είναι αρχιτέκτονας στο επάγγελμα και μάλιστα σημαντικός, εν τούτοις δεν βρίσκει να γράψει για τους Δελφούς παρά μια … τηλεγραφική αναφορά. Ίσως δεν βρήκε κάτι ενδιαφέρον για πλιάτσικο ή δεν ήταν ευπρόσδεκτος από τους Καστρίτες, γιατί θα είχαν φτάσει τα μαντάτα για το ποιόν του, όπως είχε συμβεί και παλιότερα με άλλους αρχαιοκάπηλους, δηλαδή τον Fauvel και τον Foucherot.

Στο Χρισσό, αρνήθηκαν να τους δώσουν κατάλυμα και μόνο όταν ο Τούρκος συνοδός του χρησιμοποίησε βία κατά του πρωτόγερου του Χρισσού, τότε

εξασφάλισαν στέγη. Είχε όμως το θράσος να γράψει υποκριτικά για τα βάσανα των Ελλήνων από τον Τούρκο κατακτητή και μάλιστα ορισμένα εξ αυτών προερχόμενα εξαιτίας των ίδιων των ξένων περιηγητών, δηλαδή κροκοδείλια δάκρυα από ένα γνωστό ανθέλληνα.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Travels in Southern Europe and the Levant 1810-1817", C. R. Cockerell, New York and Bombay 1903.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

[…] Ξεκινήσαμε από την Αθήνα στις 29 Νοεμβρίου του 1811, μια μεγάλη έφιππη πομπή. Δυο από τους φίλους μου[…].

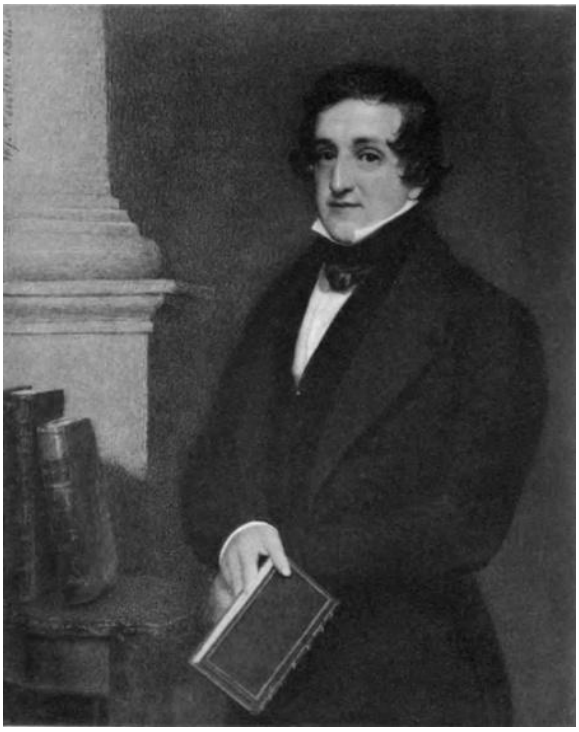
[…] Μόλις ο Hughes ήταν σε θέση να μετακινηθεί, προχωρήσαμε από Λιβαδειά, μέσω Χαιρώνειας, προς το Καστρί, τους αρχαίους Δελφούς. Μέχρι και λίγα χρόνια νωρίτερα, η περιοχή που βρισκόμασταν τώρα ήταν αδιάβατη ένεκα των ληστών, αλλά η τυραννία του Αλή Πασά έχει ως ένα βαθμό το πλεονέκτημα της εξαιρετικής αστυνόμευσης, και (έτσι) είναι πλέον αρκετά ασφαλής.

Το τοπίο ανάμεσα στα βουνά είναι υπέροχο. Η επίσκεψή μας στο Καστρί δεν κράτησε πολύ. Εκτός από την Κασταλία πηγή και το Στάδιο δεν μπορεί κάποιος να διακρίνει κάτι από την αρχαία τοπογραφία. Ολόκληρη η περιοχή καλύπτεται με τοίχους, που τη διατρέχουν προς όλες τις κατευθύνσεις, πιθανόν για να εμποδίζουν την ολίσθηση του εδάφους προς τη βάση του λόφου.

Το βραδάκι πήγαμε στο Χρισσό. Μια διαταγή σαν κι αυτήν που είχαμε μαζί μας, γενικώς παρέχει τα πιο δεσποτικά δικαιώματα, ωστόσο δεν καταφέραμε να βρούμε υποφερτά καλό κατάλυμα στο σπίτι του παπά, παρά μόνο αφού ο Τάταρός μας ράβδισε τον προεστό. Μου πέρασε από το μυαλό πόσο άθλια είναι η κατάσταση των Ελλήνων, και πόσο εγωιστικό είναι από τη μεριά μας (των Άγγλων) να ζούμε εις βάρος τους και να συνεπικουρούμε στη γενική καταπίεση, αλλά ήμουν πολύ χαρούμενος, που είχα εξασφαλίσει διαμονή για τη νύχτα, για ν' ασχοληθώ περαιτέρω μ' αυτό το ζήτημα.

Από το Χρισσό πήγαμε στα Σάλωνα[…]

21. J. C. HOBHOUSE



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **John Cam Hobhouse,** 1ος βαρώνος του **Broughton**, γεννήθηκε στις 27 Ιουνίου του 1786 στο Redland, κοντά στο Bristol. Ήταν Βρετανός πολιτικός και συγγραφέας, γνωστός ως Sir John Hobhouse. Ήταν ο πρωτότοκος γιος του Sir Benjamin Hobhouse και της Charlotte Cam. Εκπαιδεύτηκε στο Westminster School και στο Trinity College, στο Cambridge. Στο Trinity College συνδέθηκε με φιλία με το Λόρδο Βύρωνα.

Στην επιστροφή του από το ταξίδι του με το Λόρδο Βύρωνα ρίχτηκε στην πολιτική με μεγάλη ενέργεια και έγραψε διάφορα φυλλάδια. Υπηρέτησε κάτω από το Λόρδο Grey στον πόλεμο μεταξύ του 1832 και 1833. Το 1834 έγινε υπουργός των Στρατιωτικών και το επόμενο έτος ανέλαβε το Ιρλανδικό υπουργείο, στη συνέχεια δε ανέλαβε το Υπουργείο των Αποικιών.

Δημοσίευσε μεταξύ των άλλων το: *"Ταξίδι μέσα από την Αλβανία",* το 1813. Ημερολόγια, αλληλογραφία κλπ. που δεν είχαν δημοσιευτεί από τον ίδιο, δημοσιεύτηκαν αργότερα, το 1909, από την κόρη του, τη Λαίδη Dorchester, με τίτλο: *"Αναμνήσεις από μια μακρά ζωή"*. Θεωρείται ένας από τους πλέον διεξοδικούς, ανεξάρτητους και προσεκτικούς καταγραφείς των όσων έβλεπε.

Ο Hobhouse συνόδευσε το φίλο του Λόρδο Βύρωνα στο ταξίδι του προς την Ανατολή. Οι δυο συνοδοιπόροι έφτασαν στις 29 Σεπτεμβρίου του 1809 στην Πρέβεζα. Από εκεί κατευθύνθηκαν στα Γιάννενα για να συναντήσουν τον Αλή Πασά, ο οποίος όμως βρισκόταν τότε στο Τεπελένι. Οι περιηγητές συνέχισαν για το Τεπελένι. Ο Αλή Πασάς τους δέχτηκε στις 12 Οκτωβρίου του 1809. Από το Τεπελένι επέστρεψαν στα Γιάννενα. Διέσχισαν ξανά την Ήπειρο και έφτασαν στην Πρέβεζα, όπου επιβιβάστηκαν σε πολεμικό πλοίο με Τούρκο Καπετάνιο. Κινδύνευσαν να θαλασσοπνιγούν και άραξαν, με τη βοήθεια των Ελλήνων ναυτικών, που βρίσκονταν στο καράβι, στους Παξούς. Έτσι αποφάσισαν να πάρουν το στεριανό δρόμο έως το Μεσολόγγι. Πράγματι, στις 21 Νοεμβρίου του 1809 αντίκρισαν τη λιμνοθάλασσα. Ύστερα, συνέχισαν το ταξίδι τους έως τη Βοστίτσα (Αίγιο) και ακολούθως πέρασαν απέναντι στο Γαλαξίδι, επισκέφτηκαν τους Δελφούς και δια μέσου της Βοιωτίας έφτασαν παραμονή των Χριστουγέννων του 1809 στην Αθήνα, όπου και εγκαταστάθηκαν στο σπίτι της Τερέζας Μακρή, της περίφημης κόρης των Αθηνών, στην οποία ο Βύρωνας αφιέρωσε το περίφημο ποίημά του.

Όταν ένα πολεμικό αγγλικό καράβι με προορισμό τη Σμύρνη, άραξε στον Πειραιά, βρήκαν την ευκαιρία να ταξιδέψουν οι δυο φίλοι στη Μικρά Ασία. Εκεί έμειναν μέχρι τις 11 Απριλίου του 1810, οπότε και μπάρκαραν με τη φρεγάτα *“La Salsette”* που έπλεε για την Κωνσταντινούπολη. Στην Πόλη έμειναν μέχρι τις 14 Ιουλίου του 1810, οπότε και μπάρκαραν σε αγγλική φρεγάτα. Ο Hobhouse γύρισε στην Αγγλία μαζί με τον Άγγλο πρεσβευτή, ενώ ο ποιητής αποφάσισε να επισκεφτεί για άλλη μια φορά την Ελλάδα, και γι’ αυτό βγήκε στη Τζια, και αργότερα κατευθύνθηκε προς το Μοριά.

Αντίθετα με τον Byron, ο Hobhouse κρατούσε κατά τις μετακινήσεις τους ημερολόγιο και κατέγραφε σχολαστικά στοιχεία και εντυπώσεις. Έτσι, το χρονικό του αποτελεί πολύτιμη πηγή ειδήσεων για το δημόσιο και ιδιωτικό βίο και την οικονομική ζωή του Ελληνικού χώρου της προεπαναστατικής περιόδου. Κυκλοφόρησε σε δυο τόμους το 1813. Αυτός έστελνε λίγα - λίγα τα χειρόγραφα στο τυπογραφείο, όπως κάνουν οι σημερινοί ρεπόρτερ που ταξιδεύουν σε μια ξένη χώρα και ταχυδρομούν τις ανταποκρίσεις τους. Ο Hobhouse δεν συγκέντρωσε πρώτα όλο το υλικό, δεν το ταξινόμησε, δεν το αξιολόγησε, δεν το επεξεργάστηκε, ούτε φρόντισε την αρχιτεκτονική του. Το τύπωσε στην αρχική του μορφή.

Αυτός καταφρονούσε τους Έλληνες, όπως άλλωστε και οι περισσότεροι Άγγλοι περιηγητές της εποχής εκείνης. Αναγνώριζε, βεβαίως, τον πατριωτισμό των Ελλήνων, αλλά δεν πίστευε ούτε στη δυνατότητά τους να αποτινάξουν το ζυγό της τυραννίας, ούτε στην πιθανότητα παροχής ξένης βοήθειας. Είχε όμως φιλελεύθερες ιδέες και, όταν δέκα χρόνια αργότερα άρχισε ο εθνικός ξεσηκωμός, δεν δίστασε, παραμερίζοντας τις προκαταλήψεις του, να

υποστηρίξει με σθένος τα δίκαια των αγωνιζομένων Ελλήνων.

Παντρεύτηκε το 1828 τη Λαίδη Julia Hay. Μαζί της απέκτησε τρεις κόρες. Η Julia πέθανε από φυματίωση τον Απρίλιο του 1835. Ο Hobhouse πέθανε πολύ αργότερα στις 3 Ιουνίου του 1869. Είναι θαμμένος στο νεκροταφείο Kensal Green στο Λονδίνο.

Σχόλια

Η συντροφιά **Hobhouse - Byron** έφτασε, όπως αναφέραμε πιο πάνω, στους Δελφούς, ακολουθώντας τη διαδρομή Βοστίτσα (Αίγιο) - Γαλαξείδι - Σκάλα Σαλώνων (Ιτέα) - Χρισσό. Έχοντας ως ορμητήριο το Χρισσό, που τότε ήταν έδρα επισκόπου, όπως αναφέρει και ο ίδιος Hobhouse, ανέβηκαν χωρίς να καθυστερήσουν στους Δελφούς, με πρόγραμμα, αφού εξερευνήσουν όλον τον αρχαιολογικό χώρο να επιστρέψουν στη βάση τους την ίδια μέρα, για να διανυκτερεύσουν.

Ο Hobhouse, όπως προκύπτει από το οδοιπορικό του, ήταν καλά διαβασμένος για τους Δελφούς και την ευρύτερη περιοχή τους. Είχε υπόψη του: τον Chandler, τον Wheler, τον Αβά Bartollemy, το γεωγράφο Μελέτιο και πολλούς άλλους, ακόμα και τον περιηγητή του 12^{ου} αιώνα Βενιαμίν Τουδέλα. Τον Τουδέλα όμως τον ερμηνεύει κάπως λανθασμένα, ισχυριζόμενος ότι οι Έβραίοι του Χρισσού καλλιεργούσαν τα οροπέδια του Παρνασσού, σαν να ήταν οι μοναδικοί κάτοικοι αυτής της περιοχής, προβάλλοντας μάλιστα ως ενισχυτικό επιχείρημα το ότι υπήρχε τάχα ένα χωριό στον Παρνασσό με το όνομα Ιερουσαλήμ. Ενώ, προφανώς, πρόκειται για το Μοναστήρι της Ιερουσαλήμ (Αγιαρσαλής) στην ανατολική πλευρά του ιερού βουνού, που μόνο οι Εβραίοι του Χρισσού δεν θα μπορούσαν να ιδρύσουν.

Αρχικά οι επισκέπτες διέσχισαν τον κύριο αρχαιολογικό χώρο από νότια μέχρι βόρεια στο Στάδιο περνώντας μέσα από το λασπωμένο (όπως το χαρακτήρισε) χωριό Καστρί. Στη συνέχεια άρχισαν να κατεβαίνουν με κατεύθυνση την Κασταλία πηγή όπου, όταν έφτασαν εκεί, ξαπόστασαν και ήπιαν από το φημισμένο της νερό, αναζητώντας, προφανώς μόνο ο Hobhouse, ποιητική έμπνευση, γιατί ο Byron ήδη μεσουρανούσε στο ευρωπαϊκό ποιητικό στερέωμα. Φρόντισαν μάλιστα να σκαλίσουν τα ονόματά τους και στη διάσημη πηγή και στο Μοναστήρι της Παναγίας στο οποίο κατέβηκαν μετά από λίγη ώρα. Ο Hobhouse δεν αναφέρει αυτή τους τη *"ζαβολιά"* για ευνόητους λόγους, τη γνωρίζουμε όμως από πληροφορίες μεταγενέστερων συγγραφέων που διάβασαν στη θέση αυτή τα ονόματά τους.

Ο Hobhouse είναι από τους λίγους περιηγητές που το φυσικό τοπίο των Δελφών τον αφήνει στην καλύτερη περίπτωση αδιάφορο και στη χειρότερη απογοητευμένο από αυτό που περίμενε να δει. Όμως θεωρεί πλεονεκτική την ίδια θέση, εάν αυτή κριθεί από πλευράς ασφαλείας του Ιερού του Απόλλωνα

και των θησαυρών του απέναντι σε ληστρικές επιθέσεις.

Το απόβραδο επέστρεψαν στο Χρισσό και την άλλη μέρα πρωί-πρωί τράβηξαν για την Αράχοβα, όπου και διανυκτέρευσαν. Στην Αράχοβα βρήκαν μεγάλη περιποίηση και εξυπηρέτηση από τις γυναίκες του χωριού, μάλιστα αυτές χόρεψαν προς τιμήν τους, μόλις τους το ζητήθηκε. Έκανε εντύπωση σ' αυτούς το γεγονός ότι οι Αραχοβίτισσες δεν φοβήθηκαν τους Αλβανούς συνοδούς της ταξιδιωτικής συντροφιάς, όπως είχε συμβεί σε άλλα μέρη από τα οποία είχαν περάσει. Η μουσική που άκουσαν δεν τους ενθουσίασε καθόλου, ο Hobhouse γράφει σχετικά: *"Η μουσική ήταν ένα μεγάλο τύμπανο, που, στην καλύβα μας, ηχούσε πιο δυνατά και από κεραυνό και παιζόταν χωρίς κάποια προσοχή σε χρόνο ή στις κινήσεις των χορευτών. Μια πίπιζα, που στρίγγλιζε, προστέθηκε επίσης στη διασκέδαση. Ακουγόταν σαν την πιο μη αρμονική γκάιντα, και ο μουσικός που έπαιζε είτε από την ένταση που απαιτούσε το όργανο είτε για εφέ έκανε τις πιο τρομακτικές γκριμάτσες."* Την επόμενη, 18 Δεκεμβρίου 1809, τράβηξαν ανατολικά, με τελικό προορισμό την Αθήνα.

Το ταξιδιωτικό αυτό χρονικό είναι πολύ σημαντικό πέρα από τις ιδιαίτερες αναφορές του, γιατί είναι από μόνο του ένα σημαντικό ντοκουμέντο για την επίσκεψη στη Δελφική γη και τη γύρω περιοχή ενός από τους μεγαλύτερους ποιητές της Ευρώπης και ταυτόχρονα ενός από τους μεγαλύτερους φιλέλληνες, που σημάδεψε αποφασιστικά την πορεία του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων, δηλαδή του Λόρδου Μπάιρον. Η Αράχοβα και το Χρισσό θα πρέπει να είναι περήφανα, που είχαν την τύχη και την τιμή να κοιμίσουν κάτω από τον ουρανό τους και να περιποιηθούν, έστω και μια βραδιά, ένα τόσο μεγάλο ανθρώπινο πνεύμα, τον Byron, μαζί με τον επιφανή φίλο του και επίσης γνωστό φιλέλληνα Hobhouse.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"A Journey through Albania and other Provinces Turqey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810",
J. C. Hobhouse, London 1813.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ 18

Το σημείο στο οποίο επιθυμούσαμε να κατευθυνθούμε ήταν η Αθήνα και είχαμε την ισχυρή επιθυμία να επισκεφτούμε τους Δελφούς· θα είχαμε πιθανόν ταξιδέψει προς τα εκεί μέσω της συντομότερης διαδρομής, μένοντας στη νότια πλευρά του Κόλπου και διασχίζοντας τον Ισθμό κατ' ευθείαν εντός

Αττικής.

Από την Πάτρα στην Κόρινθο υπολογίζεται ένα ταξίδι είκοσι τεσσάρων ωρών. Ο δρόμος από τη Βοστίτσα (Αίγιο) διασχίζει το Βασιλικό, το οποίο σύμφωνα με κάποιους περιηγητές κατέχει τη θέση της Σικυώνος, απόστασης περίπου τριών ωρών από Κόρινθο. Από τον Ισθμό για Μέγαρα το ταξίδι είναι εννιά ώρες και από Μέγαρα για Αθήνα οκτώ.

Όταν ταξίδεψε ο Pococke, υπήρχαν δυο ερείπια, προφανώς αρχαία, μεταξύ Βοστίτσας και Βασιλικού. Το πρώτο, ένα τμήμα από χοντρό τοίχο στην όχθη, που θεωρείται ότι ανήκει στην αρχαία Ελίκη, σαράντα στάδια από το Αίγιο, και δώδεκα από την παραλία. Το δεύτερο, περίπου έξι μίλια από το Βασιλικό και πάνω από ένα μίλι από τη θάλασσα, σ' ένα λόφο που αντιστοιχεί με την Αίγινα - ολόκληρη η ακτογραμμή είχε κατά την αρχαιότητα υποστεί βίαιους σεισμούς, μια συμφορά στην οποία πλέον κι άλλα μέρη του Μοριά υπόκεινται έντονα. Η Κορώνη, ως εκ τούτου, τα τελευταία χρόνια δεν αποτελεί ασφαλή διαμονή και έχει συνεπώς εγκαταλειφθεί εν μέρει.

Ένας δυνατός ανατολικός άνεμος, καθόλου ασυνήθιστος για το τέλος του Φθινοπώρου, ο οποίος ερχόταν από τον Κόλπο της Ναυπάκτου, εμπόδιζε την αναχώρησή μας από τη Βοστίτσα, μέχρι τις 14 Δεκέμβρη, οπότε και μπήκαμε σε ένα γερό Κεφαλλονίτικο σκαρί, με δεκατέσσερις άντρες και δέκα κουπιά, και κάναμε το πιο καλό από τα ταξίδια μας προς τη Σκάλα των Σαλώνων, στην κεφαλή του βαθιού κόλπου, που ονομαζόταν προηγουμένως Κρισσαίος Κόλπος, αν και το συγκεκριμένο αυτό όνομα εφαρμόζεται αδιακρίτως σε ολόκληρη τη θαλάσσια περιοχή από τον Ισθμό μέχρι τις εκβολές του Εύηνου.

Ήταν δέκα και μισή το πρωί, όταν μπαρκάραμε. Διασχίσαμε τον κόλπο με μια λοξή κατεύθυνση προς τα βορειοανατολικά και κατά τη μιάμιση φτάσαμε στην ακτή ενός μικρού κόλπου στη Ρούμελη, όπου αγκυροβολήσαμε, και οι ναυτικοί μαγείρεψαν το δείπνο τους. Είδαμε ένα μικρό χωριό πάνω σε ένα λόφο στα αριστερά μας, που ονομάζεται Βιτρινίτσα, και στο ενδιάμεσο, σε απόσταση ενός μιλίου, υπήρχε ένα χάνι, πάνω σ' ένα δρόμο που οδηγούσε από τη Ναύπακτο προς την πόλη των Σαλώνων.

Σε μια ώρα ήμασταν πάλι στο δρόμο και καθώς ο άνεμος μας εμπόδιζε, οι ναυτικοί μας κωπηλάτησαν κοντά και υπό την προστασία της ξηράς, διατηρώντας κατεύθυνση προς τα ανατολικά και ανακαλύπτοντας όλους τους ορμίσκους και τα φιόρδ μιας δαντελωτής ακτής. Σε πολλές θέσεις περιπλέαμε τα ριζά των υψηλών βραχωδών γκρεμών, καταφύγιο αμέτρητων κοπαδιών αγριοπερίστερων, που τρόμαζαν στις φωλιές τους, στις σχισμές των βράχων, από τον παφλασμό των κουπιών, και σφύριζαν γύρω μας σε κάθε κατεύθυνση.

Σε τρεις ώρες είδαμε ακόμα ένα χωριό στους λόφους, που είχε μια άγρια και άγονη όψη. Συνεχίσαμε κατά μήκος ενός έντονου βραχώδους αντερείσματος μέχρι τις επτά η ώρα, όταν βγήκαμε σε ένα μικρό ορμίσκο,

όπου υπήρχε μια ψαρόβαρκα και κοντά της μερικοί άντρες κάθονταν γύρω από μια λαμπερή κίτρινη φωτιά, κάτω από ένα βράχο που κρεμόταν από πάνω τους. Εδώ επίσης ξεκουράστηκαν οι βαρκάρηδες για μια ώρα. Στη συνέχεια, άρχισαν να κωπηλατούν αποφασιστικά και σύντομα περιέπλευσαν ένα ακρωτήριο, που ήταν το τελευταίο προτού εισέλθουμε στον κόλπο των Σαλώνων.

Ακολούθως, κατευθυνθήκαμε προς τα βόρεια και περιπλέοντας την ξηρά εισήλθαμε αρχικά σε ένα μικρό κόλπο με ένα υπήνεμο λιμάνι, το οποίο διασχίσαμε και σύντομα περάσαμε από την πόλη και το λιμάνι μιας τοποθεσίας που ονομάζεται Γαλαξείδι, όπου υπάρχει μια εμπορική κίνηση μικρής έκτασης, και όπου είδαμε τους ιστούς μερικών μεγάλων τραμπάκουλων να λικνίζονται υπό το φεγγαρόφωτο.

Μετά από αυτό πλησιάσαμε ένα μικρό νησί, επίσης στο στόμιο ενός βαθιού κόλπου, στο οποίο υπήρχε μια εκκλησία, και φτάσαμε στις δώδεκα τη νύχτα στη Σκάλα των Σαλώνων, όπου υπήρχε μόνο ένα Τελωνείο και τρισάθλιο χάνι, ήδη τόσο κατειλημμένο που υπήρχε μόνον ένα δωμάτιο για κατάλυμά μας και αυτό σχεδόν γεμάτο από κρεμμύδια.

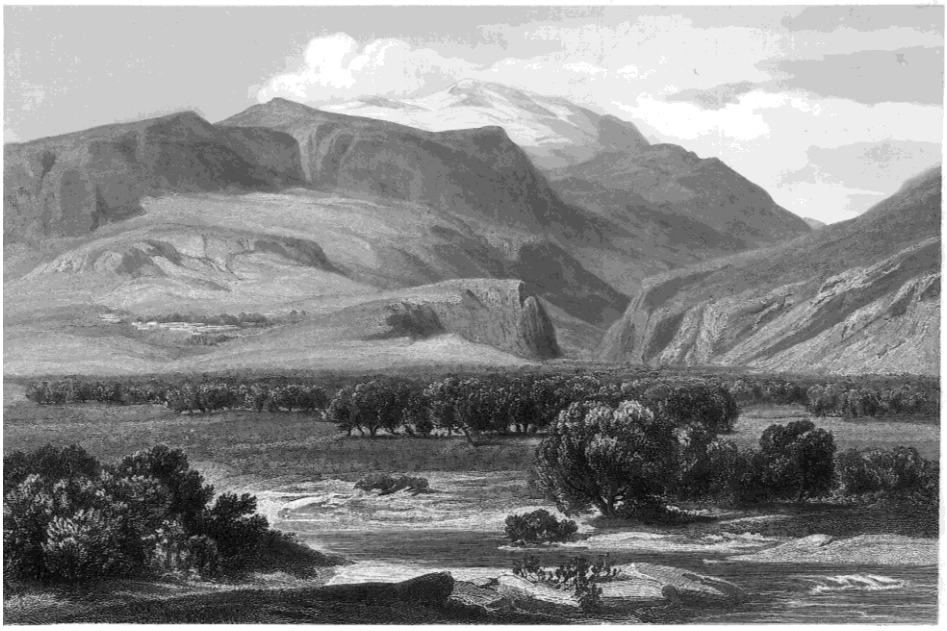
Από την είσοδό μας στον Κόλπο των Σαλώνων έως την άφιξή μας στη Σκάλα, που είναι σχεδόν στο άκρο του, είχαμε τέσσερις ώρες σταθερά γρήγορο κωπηλάτισμα και αυτό πρέπει να δίνει ένα μήκος δεκαέξι μιλίων στον Κόλπο, που είναι επίσης πολύ ευρύς στην είσοδό του, και καταλήγει μέσα στην ξηρά σε αρκετά άλλα μικρά λιμανάκια πάνω στις δυο πλευρές.

Η αδεξιότητα των αρχαίων ναυτικών θεωρούσε μια λίμνη, λίγο μεγαλύτερη από διακόσια πενήντα έξι μίλια σε περίμετρο ως μια τρομερή έκταση των υδάτων και ο Κορινθιακός κόλπος καλείτο μερικές φορές Κρισσαίος και μερικές φορές Αλκυονίδα θάλασσα.

Το Γαλαξείδι, τρεισήμισι ώρες από τα Σάλωνα, λέγεται ότι κατέχει τη θέση της Οιάνθειας, μιας πόλης κατοικημένης από τους Οζόλες Λοκρούς. Η Οιάνθεια έστειλε μια αποικία προς το ακρωτήριο που ονομαζόταν Ζεφύριον, στην Ιταλία, λίγο μετά την ίδρυση των Συρακουσών και του Κρότωνα. Πρέπει ως εκ τούτου να ήταν μια πόλη ικανού μεγέθους. Δεν υπάρχουν ερείπια στο Γαλαξείδι και πιθανόν η εικασία δεν έχει ισχυρούς λόγους υποστήριξης.

Το πρωί, μετά την άφιξή μας στείλαμε για άλογα από το Χρισσό, μια κωμόπολη όχι περισσότερο από μιας ώρας έφιππης διαδρομής από αυτό το Χάνι.

Αφήνοντας τη Σκάλα κατευθυνθήκαμε βορείως και προχωρώντας για λίγο σ’ έναν ανηφορικό δρόμο, που ονομάστηκε από τον Chandler μια ρίζα της Κίρφεως, του βουνού, του οποίου η οροσειρά σχημάτιζε την ανατολική πλευρά του κόλπου της Κρίσσας. Τότε, ξαφνικά, αντικρίσαμε μια πολύ ρομαντική θέα.



Ο Παρνασσός από το Κρισσαίο πεδίο.

Μπροστά μας απλωνόταν ένας καλά καλλιεργημένος κάμπος σιτηρών, οριοθετημένος από τον Παρνασσό και διανθισμένος με εκτεταμένους ελαιώνες. Προς τα δεξιά υπήρχε ένα άνοιγμα στα βουνά που αρχικά φαινόταν ως χάσμα, αλλά μεγεθυνόταν βαθμηδόν σε μια κοιλάδα, εν μέσω της οποίας κυλούσε ένα μικρό ποτάμι.

Προχωρώντας προς Χρισσό, προς τα αριστερά ανάμεσα στους λόφους, είχαμε μια θέα της μεγάλης πόλης των Σαλώνων, της πρωτεύουσας της περιοχής που περιλάμβανε δυο χιλιάδες τούρκικες οικογένειες. Βρίσκεται στην κορυφή ενός λόφου, όπως και η Άμφισσα η αρχαία πόλη, τη θέση της οποίας λέγεται ότι κατέχει.

Το τελευταίο τμήμα της διαδρομής μας ήταν μια ανάβαση, μιας και το Χρισσό βρίσκεται στα ριζά του Παρνασσού. Το Χρισσό είναι μια φτωχή ελληνική κωμόπολη τριακοσίων σπιτιών, αλλά είναι η έδρα ενός Επισκόπου, για τον οποίο είχαμε ένα γράμμα από τον Γενικό Πρόξενο στην Πάτρα. Ωστόσο, δεν στεγαστήκαμε στο σπίτι του, αλλά σ' αυτό δυο πολύ έντιμων γυναικών, που μας έδωσαν ένα άνετο δωμάτιο.

Το χωριό δεν στέκει στη θέση της αρχαίας Κρίσσας, που αργότερα ονομαζόταν Κίρρα, και το οποίο ήταν το επίνειο των Δελφών, και εξήντα στάδια απ' αυτή τη θέση, μια απόσταση ικανή ώστε να επιτρέψει ένα αξιομνημόνευτο πόλεμο μεταξύ των δυο πόλεων.

Η Κρίσσα, μετά από μια γερή αντίσταση ενάντια στους Αμφικτίονες,

κυριεύτηκε για χάρη του Απόλλωνα λόγω της μόλυνσης των νερών του Πλειστού, του ποταμού που είχαμε δει στην κοιλάδα, και ο οποίος προμήθευε την πόλη.

Δεν υπάρχουν, ωστόσο, υπολείμματα για να παρατηρηθούν χαμηλότερα από εκεί που στέκει η πόλη πλέον, παρά μόνο λιγοστά κομμάτια τοίχου. Ούτε ο ναός του Απόλλωνα ούτε ο Ιππόδρομος των Πυθίων αγώνων είχαν αφήσει ένα ίχνος στην πεδιάδα όπου έστεκαν.

Τα γραπτά των πασίγνωστων περιηγητών και η ακριβής αν και δημοφιλής εργασία του Αβά Bartholemy, έχουν αποδώσει ομαλά ακόμα και στον αδαή αναγνώστη τόση οικειότητα με τα αρχαία θαύματα των Δελφών, που κάνω κάτι παραπάνω σ' αυτή τη θέση από το να σημειώσω λεπτομερώς τι είδα εγώ ο ίδιος, όταν οδηγήθηκα στην τοποθεσία από ένα Έλληνα οδηγό από το Χρισσό, στις 16 Δεκεμβρίου του 1809. Εκείνη την ημέρα ανεβήκαμε το βουνό έφιπποι ακολουθώντας ένα πολύ απόκρημνο βραχώδες μονοπάτι προς τα βορειοανατολικά, που συχνά μας ανάγκαζε να ξεπεζεύουμε.

Για κάποιο χρονικό διάστημα δεν βλέπαμε τίποτε άλλο παρά τα γυμνά βράχια, στα οποία σκαρφαλώναμε, καθώς οι κορυφές του Παρνασσού ήσαν εντελώς αθέατες και δεν μπορούν σε καμιά εποχή να ιδωθούν από αυτή τη θέση.

Μετά την αναρρίχηση της πλαγιάς του λόφου, για περίπου μια ώρα, είδαμε το πρώτο σημαντικό αντικείμενο, που είναι ένα μεγάλο κομμάτι βράχου στα αριστερά, λίγο πάνω από το μονοπάτι. Αυτό προφανώς είχε χαλαρώσει από τη βάση του και περιέχει μια εκσκαφή, η μορφή της οποίας όντας τμήμα μικρότερη από ένα ημικύκλιο, όμοιας σαν το στόμιο ενός φούρνου ευρύ αλλά όχι βαθύ, φροντισμένο από κάτω, υποδεικνύει ότι πρόκειται για σαρκοφάγο. Ανηφορίζοντας λίγο ψηλότερα είδαμε επίσης στα αριστερά, ακόμα μια τεράστια πέτρα ή μάλλον μάζα από πέτρες, κανονικής μορφής, που φαίνεται να απειλεί τους διαβάτες από κάτω.

Είναι πιθανό, πίσω από ένα απ' αυτά τα θραύσματα οι μισθωμένοι δολοφόνοι από τον Περσέα, που επιχείρησαν να δολοφονήσουν τον Ευμένη, να στάθηκαν κρυμμένοι πριν προσπαθήσουν να τον τσακίσουν ρίχνοντας κομμάτια βράχων από ψηλά. Η περιγραφή που έχει δοθεί από το Λίβιο ανταποκρίνεται με εξαιρετική ακρίβεια στη θέση, και θα μπορούσε να είχε γραφτεί μόλις χθες από έναν αυτόπτη μάρτυρα.

Ακριβώς πάνω από τα θραύσματα, σκαρφαλώσαμε, στα αριστερά του μονοπατιού, σε ένα μικρό σπήλαιο με πρόσοψη στη δύση, πάνω στην πλαγιά του λόφου. Σ' αυτό υπάρχουν τρεις ταφικές κοιλότητες, μια σε κάθε πλευρά, και πάνω από τις ορθογώνιες σκάφες, όπου τοποθετείτο το σώμα, υπάρχει ένα κοίλωμα που μπορεί να περιείχε την κανδήλα ή τα μικρά κοσμήματα που σποραδικά τοποθετούνταν στους αρχαίους τάφους και ανακαλύφτηκαν σε

μερικούς απ' αυτούς πρόσφατα.

Μερικές απ' αυτές τις σκάφες έχουν ικανό μήκος και βάθος, ώστε να υποθέσει κάποιος ότι τα σώματα που περιέχονταν σ' αυτές δεν είχαν αποτεφρωθεί, αλλά ήταν θαμμένα ολόκληρα τα οστά τους, που εναποθέτονταν στις κατάλληλες θέσεις και όχι πεταμένα όλα μαζί μέσα στην τεφροδόχο, σύμφωνα με την κοινή πρακτική. Συνεχίζοντας την ανάβαση αποκτήσαμε σύντομα μια θέα από το Καστρί, ένα μικρό λασπωμένο χωριό κείμενο λίγο προς τα ανατολικά ενός κυκλικού βαθουλώματος στο βουνό, γύρω από το οποίο βρίσκονται οι σειρές των καθισμάτων, που ανήκουν στο Πύθιο Στάδιο.

Αλλά η επένδυση του πεντελικού μαρμάρου, με το οποίο είχε στολιστεί αυτό το κτίσμα από τον Ηρώδη τον Αττικό, είχε εξαφανιστεί και μόνον η βασική κατασκευή από την παρνασσική πέτρα παραμένει, έχοντας την όψη θραυσμάτων παλιών τοίχων που αρθρώνονται λίγο πάνω από το έδαφος σε μια κανονική σειρά η μια μετά την άλλη. Κάθε πέτρα έχει μήκος περίπου δυόμισι πόδια και ανάλογο εύρος και πάχος. Πάνω από το Καστρί υπάρχει ένας κάθετος απότομος βράχος, από κάτω βρίσκεται μια απότομη κατηφοριά μέσα στην κοιλάδα του Πλειστού, στην απέναντι πλαγιά της οποίας είναι οι βραχώδεις επίπεδοι λόφοι της Κίρφεως.

Μετά την πρώτη θέα του χωριού στρίψαμε στ' αριστερά μας, προς το Στάδιο και οδηγηθήκαμε σε ένα σπήλαιο ακριβώς στα αριστερά του μονοπατιού. Σ' αυτό το σπήλαιο υπάρχουν, όπως και σ' αυτό που περιγράφτηκε προηγουμένως, τρία ταφικά κοιλώματα, αλλά οι αψίδες και οι κόγχες είναι μεγαλύτερες και πιο προσεκτικά δουλεμένες και οι σκάφες είναι μακρύτερες απ' ό,τι στους άλλους τύμβους.

Στην είσοδο αυτής της σπηλιάς, που είναι ένα τόξο αρκετά ψηλό, ώστε να χωρά έναν όρθιο άντρα, οι Καστρίτες είχαν προσαρμόσει μια ξύλινη πόρτα, για να χρησιμεύει ως ένας σκοτεινός στάβλος για δυο ή τρία ζωντανά τους.

Πάνω από τον τύμβο, απέναντι από την είσοδο, υπάρχει σκαλισμένο το κεφάλι κάποιου ζώου, τόσο στραπατσαρισμένο που είναι δυσδιάκριτο, αλλά μοιάζει με αυτό ενός αλόγου, ένα γνωστό ταφικό στολίδι. Πάνω από τους τύμβους, στα πλαϊνά, υπάρχουν ελλειπτικές εσοχές.

Ο οδηγός μας, μας πληροφόρησε, όσο βρισκόμασταν σ' αυτό το σπήλαιο, ότι στεκόμασταν πάνω σε ένα λάκκο (κοίλωμα), που το είχα δει ανοικτό, και ήξερε ότι είχε πενήντα *"πήχεις"* βάθος.

Αυτό ήταν το σπήλαιο όπου η Πυθία δεχόταν το θεϊκό υποχθόνιο ατμό. Δεν φαινόταν καθόλου, παρ' όλα αυτά οι άνθρωποι της περιοχής έχουν επιλέξει αυτό για το ιερό σημείο, *«γιατί»,* είπε ο οδηγός μας, *«εδώ οι Έλληνες λάτρευαν την εποχή του Απόλλωνα, το βασιλιά αυτής της περιοχής».*

Λίγα βήματα πριν από το σπήλαιο, προς τα δεξιά, υπάρχει μια μικρή

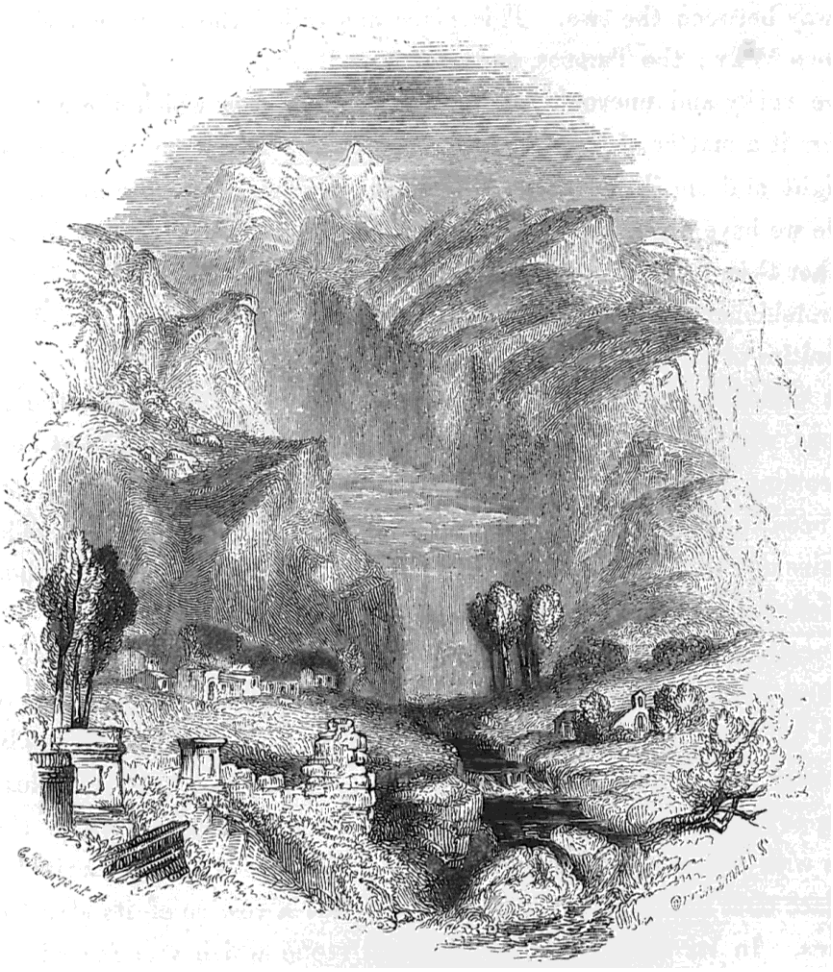
εκκλησία αφιερωμένη στον Προφήτη Ηλία, χτισμένη πάνω σε επίπεδο έδαφος, όπου υπάρχει ένα μεγάλο κομμάτι αρχαίου τοίχου, με θραύσματα σμιλευμένου μαρμάρου, και με τα κιονόκρανα δυο κιόνων να παρεμβάλλονται στο κτίσμα. Στα αριστερά του σπηλαίου, δίπλα στο μονοπάτι, υπάρχει ένα κάθισμα λαξευμένο στη πέτρα, για την ανάπαυση εκείνων που έχουν σκαρφαλώσει το βουνό.

Μπαίνοντας στο Καστρί, που απέχει περίπου διακόσια βήματα από το σπήλαιο, αλλά λίγο χαμηλότερα στο λόφο, οδηγηθήκαμε σε μια καλύβα, σε ένα σκοτεινό δωμάτιο, στο οποίο υπήρχε μισοθαμμένο ένα κομμάτι χοντρού τοίχου, αρκετά πόδια μήκους και ύψους, καλυμμένου εξολοκλήρου με αρχαίες επιγραφές, εντελώς αδύνατον να αποκρυπτογραφηθούν στην κατάσταση που βρίσκονταν. Αυτές δηλώνουν, σύμφωνα με τον Chandler, την εξαγορά σκλάβων, που είχαν εμπιστευτεί την τιμή της ελευθερίας των στο θεό, περιλαμβάνοντας το συμφωνητικό μεταξύ του Απόλλωνα και των ιδιοκτητών τους, έχοντας ως μάρτυρες τους ιερείς του και μερικούς από τους Άρχοντες.

Στη συνέχεια, σκαρφαλώσαμε μέσα στα βρώμικα δρομάκια του χωριού προς τις δυο πέτρινες βρύσες, η μια πάνω από την άλλη, μοντέρνας τεχνοτροπίας, και παρόμοιου είδους που συναντιέται παντού στην Ελλάδα. Και οι δυο προμηθεύονται, καθώς μας είπε μια γυναίκα από το Καστρί, από το ίδιο ρέμα - αυτό της κάποτε προφητικής Κασσοτίδας πηγής. Από αυτή τη θέση κατεβήκαμε βαθμιαία προς τα ανατολικά, και αφήνοντας το χωριό, στο μισό του τέταρτου ενός μιλίου βρεθήκαμε σε μια τοποθεσία, όπου, γυρνώντας ξαφνικά προς τα αριστερά μας, είδαμε ένα τεράστιο χάσμα να σκίζει το βουνό από τα σύννεφα έως κάτω στα πόδια μας. Χαμηλά στους γκρεμούς αυτού του χάσματος, ένα ρεύμα κυλούσε μέσα σε μια πέτρινη λεκάνη, που ήταν βυθισμένη στο έδαφος, ακριβώς πάνω από το μονοπάτι, υπερχειλίζοντας τις παρυφές της και αυξανόμενο στην πορεία του από άλλα ρεματάκια· φαινόταν να πέφτει πάνω από τα βράχια μέσα στην κοιλάδα χαμηλά.

Σκαρφαλώσαμε μέσα στο χάσμα χρησιμοποιώντας κάποιες πατούρες κομμένες στο βράχο, αλλά σχεδόν σβησμένες από τα νερά που στάζουν, όσο πιο μακριά μπορούσαμε να πάμε, και εδώ, αν μη τι άλλο, ήμασταν κυριολεκτικά *«βαφτισμένοι στη δροσιά της Κασταλίας»,* καθώς αυτό ήταν το αθάνατο ποταμάκι και καταβρεχτήκαμε από τα σταγονίδια του πίπτοντος ρεύματος. Εδώ θα έπρεπε να έχουμε αισθανθεί την ποιητική έμπνευση. Αλλά το δειλινό άρχισε να πλησιάζει και κατεβήκαμε από το μονοπάτι που είχαμε αφήσει. Ακριβώς πάνω από τη λεκάνη, σε μια εσοχή του βράχου υπάρχει ένα μικρό καλύβι, που ονομάζεται η εκκλησία του Αγίου Ιωάννη, και περιέχει τμήμα από τον κορμό μιας μεγάλης ραβδωτής μαρμάρινης κολόνας, με μια μαρμάρινη πλάκα.

Σε ένα μικρό ελαιώνα, πάνω σε ένα καταπράσινο κομματάκι γης λίγες



Νότια άποψη Δελφών.

γιάρδες χαμηλότερα από τη λεκάνη, βρίσκεται ένα Μοναστήρι της Παναγίας ή της Αγίας Παρθένου, στο οποίο και εισήλθαμε. Εδώ υπάρχουν δυο μαρμάρινες κολώνες, περίπου έντεκα πόδια σε ύψος, που στηρίζουν την παράγκα ενός υπόστεγου που απλώνεται έξω από το παρεκκλήσι. Πάνω σε μια απ' αυτές είχε σκαλιστεί ABERDEEN 1803, και σε μια άλλη θέση πιο προσεκτικά χαραγμένο H. P. HOPE 1799. Είναι ευχάριστο να συναντάς έστω και το όνομα ενός συμπατριώτη και δεν γνωρίζω, εάν δεν ατενίσαμε αυτές τις επιγραφές με μεγαλύτερη ευχαρίστηση, από εκείνες που είδαμε σ' ένα μαρμάρινο θραύσμα σφηνωμένο σ' ένα χαμηλό τοίχο κοντά στις κολόνες και που είναι ακόμη πολύ ευδιάκριτες, αν και τα γράμματα ξεθωριάζουν γρήγορα. Αυτό είναι ένα πιστό αντίγραφο εκείνης της επιγραφής, τα γράμματα είναι άτεχνα κομμένα:

ΑΙΑΚΙΔΑ ΧΑΙΡΕ

Αυτή η απλή ταφική επιγραφή είναι πολύ κοινή στους Έλληνες.

Κάτω από το παράθυρο του σκευοφυλάκιου, πίσω από το θυσιαστήριο, υπάρχει επίσης η παρακάτω επιγραφή, σε καλή κατάσταση και ωραία σκαλισμένη :

ΧΡΗΣΤΟΣ
ΠΡΩΤΟΥ ΘΕΣΣΑ
ΛΟΣ ΛΑΡΕΙΣΑΙΟΣ
ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΗΣ
ΕΤΩΝ ΙΗ
ΗΡΩΣ

Ελπίζω να συγχωρηθώ για την καταγραφή αυτής της τελευταίας ασήμαντης επιγραφής, που πρέπει να έχει συχνά παρατηρηθεί από ενωρίτερα, αν και ο Chandler, ο οποίος είχε αντιγράψει την παραπάνω, δεν αναφέρει τίποτε γι' αυτή τη δεύτερη στα ταξίδια του.

Πιο πέρα από το Μοναστήρι και από το μονοπάτι που προσεγγίζει το Καστρί από τα ανατολικά διακρίνονται αρκετές σαρκοφάγοι και κοιλώματα στο βουνό, παρόμοια με εκείνα στην άλλη πλευρά του χωριού.

Ενδεχομένως, μπορεί να αυξηθεί το ενδιαφέρον για τη μελέτη αυτής της αφήγησης για την παρούσα εμφάνιση των Δελφών, με το να θεωρήσουμε ότι η λεκάνη κάτω από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη είναι αυτή, στην οποία η λουζόταν Πυθία, προτού ανεβεί στον ιερό τρίποδα, ότι η σχισμή στον Παρνασσό είναι αυτή, που χώριζε τις δυο κορφές του ποιητικού λόφου και ότι το Μοναστήρι στέκεται πάνω στη θέση του Δελφικού Γυμνασίου.

Οι εικασίες του Dr. Chandler, ως προς το πρώτο σημείο επιβεβαιώθηκαν σχετικώς από το πλύσιμο των χεριών του στο δροσερό νερό της Κασταλίας, όταν καταλήφθηκε από ρίγος. Ήπιαμε βαθιά από την πηγή, αλλά (μιλώντας για τον εαυτό μου) χωρίς την αίσθηση κάποιας ασυνήθιστης επίδρασης.

Αφήνοντας το Μοναστήρι για να γυρίσουμε στο Χρισσό, δεν περάσαμε για δεύτερη φορά μέσα από το Καστρί, αλλά πήραμε ένα μονοπάτι λίγο πιο κάτω από το χωριό, όπου και σε απόσταση όχι μεγαλύτερη από εκατό γιάρδες φτάσαμε σε ένα μακρύ κομμάτι αρχαίου τοίχου, κατασκευασμένου από τις ίδιες αδρές πέτρες, όπως και ο προαναφερόμενος, και εξολοκλήρου καλυμμένου με επιγραφές, μερικές από τις οποίες έχουν αντιγραφεί από τον διάσημο κύριο Wood. Τα γράμματα είναι ακόμα πολύ ορατά, αλλά υπάρχουν τόσα πολλά σπασίματα στις πέτρες, που είναι κερηθρωμένες από το χρόνο, ώστε η όλη επιγραφή, ακόμα κι αν είχαμε το χρόνο να την αντιγράψουμε, θα ήταν τόσο δύσκολο να κατανοηθεί, όπως αυτή του ΕΙ που αποτελεί αντικείμενο πραγματείας του Πλούταρχου.

Κοντά σ' αυτόν τον τοίχο, ο κορμός μιας μαρμάρινης ραβδωτής κολόνας

μήκους περίπου τριών ποδιών κειτόταν παραμελημένος πάνω στο έδαφος, το τελευταίο που είδαμε από τα λιγοστά υπολείμματα εκείνων των αριστουργημάτων της τέχνης, που πρόσφεραν στους Δελφούς γοητεία, όχι μόνον ανάμεσα σε όλους τους Έλληνες, αλλά και σ' άλλους, πιο φινετσάτους λαούς της αρχαιότητας, και μια κατοικία αντάξια του θεού στον οποίο ήταν αφιερωμένη.

Συνολικά, νομίζω ότι θα απογοητευόσασταν από την κατάσταση αυτής της περιοχής, η οποία είναι τόσο κρυμμένη σε μια γωνία ή σ' ένα είδος φυσικού αμφιθεάτρου, σχεδόν ένα μίλι, επάνω στο βουνό, έτσι που να μην προσφέρει θέα ούτε του βάθους των γκρεμών κάτω ούτε του ύψους των βράχων επάνω.

Θα ήσασταν παρά πολύ χαμένοι να μαντέψετε, πού θα μπορούσε να έχει τοποθετηθεί μια πόλη σχεδόν δυο μίλια σε περίμετρο, ένεκα του ότι δεν υπάρχουν πουθενά πάνω από δυο μικρά σημεία επίπεδου εδάφους, εντός της περιμέτρου των παρόντων ερειπίων. Θα κοιτάζατε ματαίως για τα *«κυματιστά δάση»*, καθώς, εκτός από το μικρό ελαιώνα γύρω από το Μοναστήρι, δεν υπάρχει ούτε ένα μοναδικό δέντρο πάνω στα βράχια είτε επάνω είτε κάτω. Η δάφνη έχει πάλι μεταφυτευθεί στα γηγενή της Τέμπη.

Εάν, ωστόσο, ξεχνώντας τις ποιητικές εκστάσεις που θα αναμένατε να αισθανθείτε στον κόρφο του Παρνασσού, θεωρούσατε μόνον το αντικείμενο, το οποίο οι Έλληνες θα πρέπει να είχαν ως θέα κατά την προσφορά των θησαυρών τους και των πλέον πλούσιων προϊόντων της τέχνης, σ' αυτόν το αγαπημένο ιερό τόπο, αμέσως θα συνειδητοποιούσατε, ότι κανένα άλλο μέρος δεν θα μπορούσε να έχει επιλεχτεί καλύτερα προσαρμοσμένο για την ασφάλεια των ενωμένων του θησαυρών από ό,τι οι γκρεμοί του Καστριού, που θα πρέπει να ήταν τελείως απρόσιτο σε έναν ανοικτό εχθρό.

Πράγματι, παρόλο που οι Δελφοί λεηλατήθηκαν συχνά, όταν προέβαλαν σθεναρή αντίσταση, και οι Γαλάτες υπό τον Βρέννο, όπως και οι Πέρσες της στρατιάς του Ξέρξη, απωθήθηκαν και δεν τόλμησαν να προελάσουν στα ταμπούρια των βουνών. Το ίδιο αντικείμενο ασφαλείας έκανε τους Έλληνες να θεμελιώσουν τον άλλο τους έξοχο ναό του Απόλλωνα στο νησί της Δήλου, που οι σύγχρονοι ταξιδιώτες έχουν περιγράψει ως μια μάζα ανώμαλων βράχων. Πριν λεηλατηθούν από τους Φωκείς, αναφερόταν ότι οι Δελφοί περιλάμβαναν περισσότερο πλούτο από ό,τι όλη η υπόλοιπη Ελλάδα μαζί, και παρόλο που αυτοί οι ιερόσυλοι εισβολείς απήγαγαν χρυσό και ασήμι, συμποσούμενο σε δέκα χιλιάδες τάλαντα, που ισοδυναμεί με 1.937.500 λίρες στερλίνες, υπήρχαν ακόμα τόσο πολλά που έμειναν για να λεηλατηθούν από πιο ισχυρούς ληστές, που ούτε ο Σύλλας ούτε ο Νέρωνας, ο οποίος μετέφερε άμεσα πεντακόσια μπρούντζινα είδωλα στη Ρώμη, μπόρεσαν να εξαντλήσουν τον ιερό θησαυρό.

Μια πολύ μεγάλη συλλογή μερικών από τα καλύτερα δείγματα της αρχαίας ζωγραφικής και γλυπτικής μαζί με τους ίδιους τους ιερούς ναούς παρέμειναν,

για να εξάπτουν το θαυμασμό του Παυσανία, ο οποίος πρέπει να επισκέφτηκε τους Δελφούς σχεδόν διακόσια χρόνια μετά την πτώση του Μαντείου σε ανυποληψία, μιας και η ισχύς του Απόλλωνα στην Ελληνική Ομοσπονδία δεν διασώθηκε επί μακρόν, στην οποία όφειλε την σπουδαιότητά του. Παρόλο που η Πυθία συμβούλευσε το Νέρωνα και ακούστηκε για ακόμη μια φορά να μιλάει στην εποχή του Ιουλίου (Καίσαρα), οι απαντήσεις της αγνοήθηκαν πολύ πριν την εποχή του Κικέρωνα, που είχαν αρχίσει να αποδίδουν τα Σιβυλλικά κείμενα, και που οι ιεροσκόποι, οι παρατηρητές των οιωνών και αστρολογικών σημείων απόκτησαν φήμη από την επικράτηση της ρωμαϊκής δεισιδαιμονίας.

Δεν ήταν, μπορούμε να υποθέσουμε, η ιερότητα της τοποθεσίας που γλύτωσε τόσα πολλά μνημεία της αρχαίας Τέχνης από την αρπακτικότητα των πρώτων Λατίνων κατακτητών της Ελλάδας, αλλά μάλλον η άγνοια της πραγματικής τους αξίας ανάμεσα στους πολεμιστές. Αρκεί μόνο να αναφέρω το γνωστό ανέκδοτο του Μόμιου, όπως το αφηγήθηκε ο Vallerius Paterculus. Τα χρυσά, τα ασημένια ακόμα και τα χάλκινα στολίδια του ναού, λεηλατήθηκαν από αλλεπάλληλες διαρπαγές, αλλά τα μάρμαρα γλύτωσαν και το μεγαλύτερο ποσοστό απ' αυτά θεωρείται ότι τσακίστηκε κάτω από τα πεσμένα θραύσματα του βουνού ή χώθηκε μέσα στο έδαφος. Γι' αυτό πιστεύω ότι σε καμιά συλλογή οποιουδήποτε αρχαιοδίφη δεν υπάρχει μαρμάρινο άγαλμα ή προτομή, που μπορεί να αποδειχτεί ότι κάποτε στεκόταν στο ναό των Δελφών.

Μόνον ένα από τα αριστουργήματα, που στόλιζαν αυτή την ιερή τοποθεσία, μπορεί να ειπωθεί ότι παραμένει έως και τώρα. Αλλά αυτό είναι το αρχαιότερο και το πλέον αυθεντικό ελληνικό υπόλειμμα που υπάρχει σήμερα.

Η τριπλή περιελιγμένη στήλη από μπρούντζινα φίδια, τρία κεφάλια των οποίων υποστήριζαν τον τρίποδα, που είχε αφιερωθεί από τους Έλληνες στον Απόλλωνα μετά τη μάχη των Πλαταιών, υπάρχει ακόμα, αν και ακρωτηριασμένη, στη θέση στην οποία τη μετέφερε ο Κωνσταντίνος από τους Δελφούς, για να κοσμήσει τον Ιππόδρομο της νέας του πρωτεύουσας.

Η στήλη όσο φαίνεται πάνω από το έδαφος έχει τώρα ύψος περίπου επτά πόδια και ανάλογο πάχος. Είναι κούφια εσωτερικά και η κοιλότητα έχει γεμιστεί από τους Τούρκους με πέτρες.

Ο Παρνασσός δεν είναι βουνό με ένα κύριο όγκο, αλλά μάλλον μια τεράστια σειρά από λόφους, που αποτελούσαν κάποτε το δυτικό όριο της Φωκίδας και το διαχωριστικό όριο των Οζολών Λοκρών, Οπουντίων Λοκρών και των Επικνημιδίων [Λοκρών] και είναι τώρα το όριο ανάμεσα στις περιοχές Σαλώνων και Λιβαδειάς.

Οι δυο κορυφές αποπνέουν ένα είδος ποιητικής ύπαρξης που κανένας δεν θα τολμούσε να αμφισβητήσει, αλλά οι κορυφές των γκρεμών που ξεχωρίζουν από το χάσμα της Κασταλίας πρέπει να ήσαν εκείνες που είχαν αφιερωθεί

στον Απόλλωνα και τις Μούσες, και στο Βάκχο, καθώς το βουνό από μόνο του δεν είναι διάσημο για αυτή την ιδιομορφία.

Για να πας από το Καστρί στις κορυφές της Λιάκουρας, υπάρχει ένα πετρώδες μονοπάτι, που αρχίζει λίγο στ' ανατολικά του ερειπωμένου Σταδίου. Την πρώτη ώρα η ανάβαση ακολουθεί μια κοίτη ρυακιού. Στη συνέχεια, υπάρχει μια πεδιάδα προς τα δεξιά, στην κατεύθυνση των κορυφών των Καστάλιων γκρεμών.

Αυτές και μερικές ακόμα επίπεδες τοποθεσίες καλλιεργούνταν το δωδέκατο αιώνα από μερικούς Ιουδαίους, περίπου διακοσίους, που ζούσαν στο Χρισσό, και έδωσαν το όνομα της Ιερουσαλήμ σε ένα χωριό πάνω στο βουνό.

Το μονοπάτι συνεχίζει ανεβαίνοντας ένα λόφο καλυμμένο με κωνοφόρα, έπειτα διασχίζει μια πεδιάδα, τέσσερα ή πέντε μίλια σε έκταση, ως τα ριζά μιας απόκρημνης κορυφής, όπου υπάρχει μια δυνατή αφρίζουσα πηγή, που ονομάζεται Δροσονίγκο, η οποία ρέει μέσα σε μια λίμνη, ένα τέταρτο του μιλίου προς τα νοτιοανατολικά. Κανείς ταξιδιώτης δεν τόλμησε να πάει ψηλότερα απ’ αυτό το σημείο.

Η κορυφή καλύπτεται με αιώνια χιόνια και ο Wheler που πήγε στις προαναφερόμενες θέσεις, θεώρησε τις ακραίες κορυφές, που ονομάσαμε προηγουμένως Λιάκουρα, τόσο ψηλές όσο το βουνό Cenis.

Αυτές στην αρχαιότητα λογαριάζονταν εξήντα στάδια πάνω από τους Δελφούς, από το πιο κοντινό μονοπάτι, και αυτό μπορούσες να το ανεβείς έφιππος στο μεγαλύτερο τμήμα της διαδρομής μέχρι, τουλάχιστον, το μεγάλο Κωρύκιον Άντρον (σ’ αυτό το σπήλαιο οι Δελφιώτες κατέφυγαν όταν οι βάρβαροι εισέβαλαν στη Φωκίδα και κρύφτηκαν τόσο τέλεια, που η έκφραση το *«ασφαλές, όσο το Κωρύκιον Άντρον»* εξ αυτού του λόγου έγινε παροιμιώδης στην Ελλάδα και το βλέπουμε τόσο συνηθισμένο στα αποσπάσματα του Cebes), που διέφυγε της έρευνας του φημισμένου Άγγλου περιηγητή και απ’ ό,τι ξέρω δεν έχει ανακαλυφτεί πια από τότε.

Οι κορυφές του Παρνασσού, σύμφωνα με τον Παυσανία, είναι πάνω από τα σύννεφα και σ’ αυτές οι Θυιάδες εκτελούσαν τα τρελά τους όργια προς το Βάκχο και τον Απόλλωνα. Σήμερα αποτελούν τα καλοκαιρινά καταφύγια των Αλβανών ληστών, που κατεβαίνουν από εκεί προς τις πεδιάδες της Θεσσαλίας και Αιτωλίας, αλλά σπάνια ακούγεται να ερημώνουν την περιοχή προς τα ανατολικά, που ονομάζεται περιοχή της Λιβαδειάς. Οι φωτιές τους είναι ορατές στους χωρικούς, στο παρακάτω χωριό, και δεν σβήνουν μέχρις ότου το χιόνι ασπρίσει τα βράχια πάνω από τα ερείπια του Καστριού.

Την επομένη από την επίσκεψή μας στους Δελφούς, αναχωρήσαμε από το Χρισσό, με σκοπό να προχωρήσουμε προς τη Λιβαδειά. Ο δρόμος οδηγούσε αρχικά κάτω στην κοιλάδα, και έπειτα μέσω μερικών περιβολιών που ανήκουν

στους Έλληνες του Χρισσού, στα νοτιοανατολικά, δίπλα από την όχθη του μικρού ποταμού Πλειστού.

Συνεχίσαμε για μια ώρα σ' αυτήν την πολύ στενή κοιλάδα με τους κρημνώδεις βράχους, κάτω από το Καστρί, να κρέμονται πάνω από τα κεφάλια μας και να μας φαίνονται τώρα πολύ πελώριοι. Βεβαίως, από την κοιλάδα του Πλειστού η εμφάνιση του Παρνασσού είναι η πιο εντυπωσιακή, και ο αρχαίος Έλληνας ταξιδιώτης, που πίστευε στην ευνοημένη κατοικία των θεών του, και στο κέντρο του κόσμου, και που από αυτή τη θέση αντίκριζε τη βραχώδη κορυφή να υψώνεται σε μια λάμψη φωτός μέσα στα σύννεφα, πρέπει να καταλαμβανόταν από μια ανάμεικτη ταραχή ευσέβειας και φόβου[1]. Αρκετά σπήλαια φαίνονται στις πλαγιές του βράχου, μερικά από τα οποία μπορεί να υποτεθεί ότι είναι τεχνητά.

Αφήνοντας την κοιλάδα, αρχίσαμε να ανεβαίνουμε την πλαγιά του βουνού για να φτάσουμε προς το χωριό όπου θα διανυκτερεύαμε. Σε λίγη ώρα είχα μια θέα από το Καστρί, στα αριστερά και μάλλον πίσω μας. Διασχίσαμε το ποτάμι του Πλειστού, το οποίο στο κατέβασμά του στο λόφο, γυρίζει υπερακοντίζοντας (νερό) σε δυο μύλους. Από τον πρώτο μύλο από τον οποίο περάσαμε, το ρεύμα μεταφερόταν κάτω σε αρκετούς μικρούς γκρεμούς σε σκάφες λυγαριάς και έπειτα πάνω από ένα υδραγωγείο με δυο τόξα που συνέδεε δυο λοφίσκους. Η βουνοπλαγιά εδώ καλύπτεται με αμπελώνες και η κοιλάδα με ελαιώνες.

Συνεχίσαμε λοξά ανεβαίνοντας μια πολύ απότομη πετρώδη (πλαγιά), έως ότου φτάσαμε εκεί όπου ένα μονοπάτι από τα βόρεια που έρχεται από τις κορυφές του βουνού, διασταυρώνεται με το δρόμο ή μάλλον σχηματίζει μια οξεία γωνία με αυτόν. Απ' αυτό το μονοπάτι κατέβηκε ο Wheler, μετά την αναποτελεσματική έρευνά του για το Κωρύκιον Άντρον.

Ήμασταν τώρα πολύ ψηλότερα από τη θέση του Καστριού, οι βράχοι της Κίρφεως εμφανίζονταν σαν μια πεδιάδα στο ίδιο επίπεδο με μας. Όμως συνεχίσαμε να ανεβαίνουμε, μέχρις ότου να φτάσουμε σε τέσσερις ώρες μετά το Χρισσό, στην Αράχοβα, που είναι η πιο σημαντική πόλη της Λιάκουρας. Είναι πετρόχτιστη και περιλαμβάνει περίπου τριακόσια πενήντα σπίτια, του

[1] *Ἰώ λάμπουσα πέτρα πυρός*
Δικόρυφον σέλας, ὑπὲρ ἄκρων
Βακχείων, Διονύσου
Οἵνα θ' ἅ καθαμέριον στάζει,
Τὸν Πολύκαρπον
Οἴνανθας ἱεῖσαν βότρυν
Ζάθεα τ' ἄντρα δράκοντος,
Οὔρειαί τε σκοπιαί θεῶν […]
Ευριπίδου Φοίν. Χορ. Ι

φτωχότερου είδους, κατοικημένα από Έλληνες. Εδώ στεγαστήκαμε σε γυναίκες που ήσαν πολύ περιποιητικές και εξυπηρετικές, και δεν έδειξαν να φοβούνται τους Αλβανούς μας, όπως συνέβη με τους ανθρώπους των άλλων χωριών. Χόρεψαν, όταν τους το ζητήσαμε, και την παράστασή τους διαδέχθηκε αυτή των ανδρών στο σύνηθες στυλ.

Η μουσική ήταν ένα μεγάλο τύμπανο, που, στην καλύβα μας, ηχούσε πιο δυνατά και από κεραυνό και παιζόταν χωρίς κάποια προσοχή σε χρόνο ή στις κινήσεις των χορευτών. Μια πίπιζα, που στρίγγλιζε, προστέθηκε επίσης στη διασκέδαση. Ακουγόταν σαν την πιο μη αρμονική γκάιντα, και ο μουσικός που έπαιζε, είτε από την ένταση που απαιτούσε το όργανο είτε για εφέ, έκανε τις πιο τρομακτικές γκριμάτσες.

Μετά το χορό, οι καλοί άνθρωποι του σπιτιού κάλεσαν ένα αγόρι έξω από το χωριό, το οποίο είχε επισκεφτεί τη Μάλτα, το μέρος, που ήταν προφανές από τον τρόπο τους, ότι όλοι αυτοί το θεωρούσαν σαν την έσχατη Thule. Μας τον σύστησαν σαν ένα είδος θαύματος και φάνηκε να τον ρωτούν, εάν ήμασταν σαν το είδος των ανθρώπων που είχε δει σ' εκείνο το νησί.

Το πρωί της 18^{ης} Δεκεμβρίου, αφήσαμε την Αράχοβα και κρατήσαμε για μισή ώρα μια ανατολική κατεύθυνση, κατά μήκος της πλαγιάς του λόφου, λίγο πάνω σε κατηφοριά. Βλέποντας μπροστά μας, προς τα νοτιοανατολικά, μέχρι όσο έφτανε το μάτι μας, παρατηρήσαμε κάτι που έμοιαζε με θάλασσα, αλλά που στη συνέχεια αποδείχτηκε ότι είναι οι πεδιάδες της Θήβας και η λίμνη της Κωπαΐδας, καλυμμένες με μια λευκή ομίχλη.

Αρχίσαμε να κατεβαίνουμε και παρατηρώντας το μέρος που είχαμε αφήσει, η Αράχοβα φαινόταν ακριβώς κάτω από τα σύννεφα, εν μέσω των χιονισμένων γκρεμών του βουνού, που ήταν εδώ και εκεί διάστικτοι με σκούρα δάση ελάτης. Ήμασταν τώρα σε μια καταπράσινη κοιλάδα με μεγάλα κοπάδια από πρόβατα και κατσίκες, αλλά χωρίς να υπάρχει ούτε μια μοναδική καλύβα.

Ο δρόμος ακόμα ανταποκρινόταν στην περιγραφή που ονομαζόταν Σχιστή ή το Σχίσμα, καθώς ήμασταν, όπως φαινόταν, περικυκλωμένοι από τον Παρνασσό στα αριστερά μας και από τους πέτρινους λόφους της Κίρφεως στα δεξιά μας.

Ο γεωγράφος Μελέτιος μιλά για κάποιες μεγάλες ταφικές πέτρες, που μαρτυρούν τη θέση όπου ο Λάιος και ο ακόλουθός του τάφηκαν από το Δαμασίστρατο, το βασιλιά των Πλαταιών. Πάντως, εάν αυτές υπάρχουν ακόμα, ξέφυγαν της παρατήρησής μου.

Ταξιδέψαμε σ' αυτή την κοιλάδα, προς τα ανατολικά για δυο ώρες και προς νότια για άλλη μια ώρα, μέχρις ότου φτάσαμε εκεί όπου συναντιούνται τρεις δρόμοι. Ένας από τα βορειοανατολικά, από την Κάπραινα, τρεις ώρες απόσταση προς την τοποθεσία της Χαιρώνειας και διερχόμενος από ένα χωριό που ακόμα ονομάζεται Δαύλεια, σχεδόν η σύγχρονη προφορά της Δαυλίδας,

ένας άλλος από τα νότια, από τη Λιβαδειά, και ο τρίτος πάνω στον οποίο ταξιδεύαμε από το Καστρί.

Δεν θα αισθανόσουν την ανάγκη να αναφωνήσεις: *«Εδώ σκοτώθηκε ο Λάιος από τον Οιδίποδα. Εδώ είναι οι τρεις δρόμοι και το στενό πέρασμα στο τριπλό μονοπάτι»;*

[…] τρεῖς κέλευθοι
[…] καί στενωπός ἐν τριπλαῖς ὁδοῖς

(**Οιδίπους Τύραννος 1.410**)

Μετά το σημείο, όπου οι ποιητές έβλεπαν να συνέβη το μοιραίο αυτό δυστύχημα, η κοιλάδα πλαταίνει προς τα νοτιοδυτικά και οι λόφοι που την περικλείουν προς τα δεξιά γίνονται χαμηλοί και επίπεδοι. Συνεχίσαμε για μικρό χρονικό διάστημα δίπλα από ένα ποταμάκι που ακολουθεί την ίδια κατεύθυνση με το μονοπάτι από Δαύλεια προς Κάπραινα[Χαιρώνεια]. Διασχίσαμε το ρυάκι, και τραβήξαμε σ' ένα μονοπάτι προς τα ανατολικά, αφήνοντας τον προηγούμενο δρόμο μας, που είδαμε να απλώνεται στην πεδιάδα προς τα νότια.

Σε μια ώρα, από το σημείο που στρίψαμε, οι οδηγοί μας μας πληροφόρησαν ότι αυτός ο δρόμος οδηγεί σε μια πόλη που ονομάζεται Δίστομο, που ο Μελέτιος θεωρεί ότι κατέχει τη θέση της Αμβρύσσου, μια υπόθεση που επιβεβαιώνεται από την παρατήρηση των περιηγητών.

Από το Δίστομο στα Άσπρα Σπίτια […]



Δελφοί - Αντωνίνος Πίος (Α΄ - Β΄ όψη).

22. WILLIAM HAYGARTH

Βιογραφικά στοιχεία

Ανάμεσα στους συμπατριώτες και παλιούς συμφοιτητές τού Καίμπριτζ που συναντούσε ο Λόρδος Βύρων στην Αθήνα ήταν και ο **William Haygarth** (1782 - 1825/30). Είχε περιηγηθεί την Ηπειρωτική Ελλάδα, από τα Γιάννενα έως τη Σπάρτη. Καρπός αυτού του ταξιδιού ήταν το έμμετρο ημερολόγιο, που κυκλοφόρησε στο Λονδίνο το 1814 με τίτλο: *"Ελλάδα, ένα ποίημα σε τρία μέρη".*

Ο Haygarth έγραψε το ποίημά του αυτό στην Αθήνα, στα μέσα του 1811- ήταν 28 ετών - σε καλή ώρα. Άργησε όμως να το δημοσιεύσει και έχασε έτσι την ποιητική δάφνη. Τον πρόλαβε ο Byron με το *"Child's Harold pilgrimage"*.

Ο Haygarth δεν ήταν μόνο ποιητής. Είχε και ζωγραφικό ταλέντο. Ο πολυτελής και ογκώδης τόμος με το στιχούργημά του για την Ελλάδα εικονογραφείται από μια σειρά υδατογραφίες τοπίων και αρχαιολογικών χώρων. Υπήρξε και μια συλλογή επιστολών του από την Ελλάδα προς τους φίλους του, που δεν δημοσιεύτηκαν. Ο Haygarth πιστεύει στο μέλλον της Ελλάδας, στο λυτρωμό και την ανεξαρτησία της, αλλά μόνον *"ποιητική αδεία"* .

Σχόλια

Το παρακάτω ποιητικό απόσπασμα του **W. Haygarth** που αναφέρεται στους Δελφούς, τον Παρνασσό και τη Σχιστή Οδό είναι υπέροχο. Με ωραίες ποιητικές εικόνες, σε ρομαντικό βεβαίως φόντο, και αρκετή πληρότητα, περιγράφει όσα είδε και ένιωσε στα μέρη αυτά κατά τη διάρκεια του σύντομου ταξιδιού του. Με αυτούς τους λίγους στίχους του μπορεί να ταξιδέψει και τον αναγνώστη του όμορφα, αν και λίγο μελαγχολικά, στην ιερή γη του Απόλλωνα.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Greece, a poem in three parts, with notes, classical illustrations and sketches of the scenery",
William Haygarth, London 1814.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αντικείμενο της ακόλουθης εργασίας αποτελεί η περιγραφή ορισμένων από τα πλέον αξιόλογα χαρακτηριστικά (στοιχεία) του Ελληνικού τοπίου, των

εθίμων και των αρχαιοτήτων. Σχεδιάστηκε στην εξοχή, την οποία και επιχειρεί να σκιαγραφήσει και ένα τμήμα αυτής γράφτηκε στην Αθήνα το χειμώνα του 1811. Η δημοσίευση αναβαλλόταν από καιρού εις καιρόν [...]

(σε ελεύθερη μετάφραση)

Η νύχτα αντιλαλεί ήχο της θλίψης,
ουρλιαχτά και θρήνοι βαρύνουν τον πένθιμο άνεμο.
Το μέτωπό του καλυμμένο με τούφες ομίχλης,
το φρύδι του βουνού λευκό από τα γηρατειά αιώνιου χιονιά,
η γιγάντια μορφή του, ρυτιδιασμένη με βαθιές αυλακώσεις,
διαβρωμένες από χειμωνιάτικους χείμαρρους.
Ω! ο Παρνασσός αναδύεται στο μισοσκόταδο του λυκαυγούς,
μισοκοιμάται στα ριζά του
και συναντά τις ανατέλλουσες ακτίνες.
Ω! σεις δελφικές σκιές,
σεις μελαγχολικές ερημιές, σεις φόβητρα βλοσυρά
των σπηλαίων και των ανοιχτών λαγκαδιών,
όπου η σιωπή κρατά την αυτοκρατορία της ανέπαφη,
φυλαγμένη από ήχους πρωτόγονης μελωδίας,
το βρυχηθμό άγριων ζώων, το βουητό μακρινών ποταμών.
Ω! εσείς φαιοί βράχοι, σχισμένοι από θύελλες μεσονυκτίου,
που ορθώνετε ψηλά τις - με γρασίδι και λειχήνες -
στεφανωμένες τραχιές κορφές σας στον ουρανό·
Ω! εσείς ελαιώνες, που κυματίζετε τους κλώνους σας
στο βραχνό φύσημα του ανέμου,
που χαϊδεύει απαλά το μέτωπο του βουνού,
με ευχάριστο δέος σας θωρώ, και ομολογώ
το σέβας που με κυριεύει, αλλά και θέλγει την ψυχή.
Από πού οι βάρδοι, που παίζουν στους χορούς της Ελλάδας
τις πρωτόγονες άρπες τους στο πλήθος που αφουγκράζεται,
έλκουν τον οίστρο τους;
Ω! ομολογείστε,
από πού πηγάζουν τα ουράνια οράματά σας,
από πού η ικανότητα να συγκλονίζετε την ψυχή,
να κατακλύζετε με χείμαρρους χαράς
ή να προκαλείτε δάκρυα με θέληση,
που κυλούν σαν αυλάκι, στις καλλονές.
Τα χείλη μας βρέξαμε στα νερά της Κασταλίας,
είναι το δικό σας ευαίσθητο βουητό - μάταιη απόκριση.
Εσείς, που πράγματι αναζητάτε την ιερή πηγή της έμπνευσης
και γονατίσατε να αισθανθείτε τη ροή της·



Οι Δελφοί και ο Παρνασσός με τη ματιά του Haygarth.

η Φύση στεκόταν παράμερα, χαμογελούσε,
κι αναφωνούσε: αδύναμοι θνητοί,
πετάξτε απ' τα χείλη σας την κούπα και πλανηθείτε μαζί μου,
σκαρφαλώστε το τραχύ μονοπάτι
που δεν πάτησε ανθρώπου πόδι.
Εξερευνήστε την κοιλάδα
που ερεβώδεις κρεμάμενοι βράχοι
εμποδίζουν το φως της ημέρας·
διαβείτε άφοβα πάνω από ροζιασμένους κορμούς,
διασχίστε την εγκαταλειμμένη κοίτη του χειμάρρου·
σκαρφαλώστε στη φθαρμένη απότομη πλαγιά
και αντικρίστε, χαμηλά, του ανοικτού ωκεανού το κύμα
να κινεί κεχριμπαρένιες πλημμυρίδες·
αυτή ας είναι η πηγή της έμπνευσής σας,
αυτή η Κασταλία σας.
Σ' αυτούς τους απόμερους τόπους
η Δεισιδαιμονία έβγαζε σιγά-σιγά την πνοή της ζωής·
αυτές οι ερημικές σπηλιές
που γύρω τους λυσσομανούν με βουή οι χειμωνιάτικοι άνεμοι,
αυτές οι διπλές κορφές, που πέρα μακριά στο λαγκάδι,

ρίχνουν τις εσπερινές σκιές τους,
αυτά τα μελαγχολικά βαθιά φαράγγια
με το μισοσκόταδο των επικρεμάμενων βράχων,
φυλακίζουν τη νεανική διάνοια σε μελαγχολικούς λογισμούς·
βάδιζε συχνά με ατρόμητο βήμα
προς το επικίνδυνο χείλος του ερημικού γκρεμού,
σκαρφάλωνε συχνά
στην κορφή του βουνού, για να καταγράψεις τη φωτεινή αστραπή
μέσα από τα πυκνά σύννεφα ατμού,
και την καταιγίδα πέρα χαμηλά που βροντά σιωπηρά.
Οι ντόπιοι νοούσαν τ' ασυνάρτητα λόγια της,
και θεωρούσαν τους ήχους της ως φωνή προφητείας·
κι αργότερα ύψωσαν ναό,
πρωτόγονο από δάφνινους κορμούς, που έντυσαν με δάφνης φυλλωσιές,
και εκεί τη λάτρευαν επί μακρόν την παρθένα,
(απ') όπου υποδεχόταν ευμενώς το Θεό τους.
Ω! πώς ξεθώριασε η λάμψη των Δελφών!
Σπασμένοι τοίχοι, σκόρπια μπλόκια, ρημαγμένα συντρίμμια,
μαρτυρούν τι κάποτε ήταν·
και μ' ένα πένθιμο ήχο που συγκλονίζει την καρδιά,
δηλώνουν, θνητοί.
Ιδού ό,τι απόμεινε απ' την αγέρωχη βασίλισσα των πόλεων,
που η προφητική φωνή της έβγαινε από το κέντρο της γης,
εμπνέοντας δέος και τρόμο στον ταραγμένο κόσμο.
Κόπιασε, και διάβασε σ' αυτές τις λιγοστές θρυμματισμένες πέτρες
κάτω απ' το τρεμουλιαστό φως της δάδας, τον όρκο τον ιερό,
βρες τις συνεχόμενες αίθουσες του πελώριου ναού,
στην εστία του οποίου δείχνονταν δώρα μεγαλόπρεπα, βασιλικά.
ρέμβασε λίγο καταμεσής στο ρημαγμένο Στάδιο,
όπου αγριόχορτα γέρνουν στον άνεμο.
Και μετά φέρε την ξανά στο νου σου με τη δύναμη της φαντασίας,
και ικέτευσέ την να ζωντανέψει το έρμο σκηνικό.
Αυτοί οι βράχοι, που τώρα αντιλαλούν κρωξίματα αετών,
συχνά αντηχούσαν ηχηρές δεήσεις ικετών,
οι μακριές πομπές των οποίων, ντυμένες με βασιλική πορφύρα,
ανέβαιναν στα υψώματα του Ιερού,
για να προσφέρουν τη λατρεία στο Ναό
του Τοξευτή ή του Βάκχου·

Κάτω, πιο πέρα, ο Ναός του Απόλλωνα,
από την επιβλητική χρυσή οροφή του, αντανακλούσε τις ακτίνες της αυγής,
και στις μαρμάρινες κολώνες,
μισοκρυμμένες από νέφη λιβανιού και μύρου,
εκτίθονταν θώρακες πανοπλίας, περικεφαλαίες, σκουτάρια,
λάφυρα του πολέμου κερδισμένα σε Μαραθώνα και σε Πλαταιές.
Βαθιά, πέρα, στην κοιλάδα οι νεαροί μαχητές
ασκούνταν στις αθλοπαιδιές
διαπλάθοντας σώμα
για να βαστάξει τα κτυπήματα της μάχης,
και το δειλινό ηρεμώντας από το μόχθο,
έκαναν αυτούς τους βράχους να ηχούν
από τραγούδια της Ιούς, επινίκιων ύμνων,
όσο ο βάρδος τους, ο εξαίρετος Πίνδαρος,
από το θρόνο του το σιδερένιο,
γέρνοντας το ψαρό κεφάλι του στη λύρα,
ανάσερνε την έκσταση του ιερού ύμνου
προς τιμήν της Πυθίας.
Τέτοιες ήταν οι σκηνές εν καιρώ ειρήνης.
Και όταν στα λαγκάδια της αντιλαλούσε η σάλπιγγα,
όταν η ισχύς της Περσίας προχώρησε με βέβηλη μανία
να κουρσέψει τρόπαια από καθαγιασμένους τοίχους,
οι Θεοί αγωνιζόμενοι για τα σεπτά ιερά τους
με πυκνό σκότος κάλυψαν τους ναούς,
και οι κορφές αυτών των απόκρημνων βράχων
μάζεψαν καταιγίδα που ξέσπασε στον εισβολέα·
με αστραπές από Ουρανό, με σεισμούς που έσειαν γη·
και μεσ' την ταραχή η φωνή του Θεού προστάτη
ακούστηκε να καλεί σε εκδίκηση·
και αμέσως θρυμματισμένοι βράχοι
κύλησαν κατά πάνω στους εχθρούς και τους συνέτριψαν.
Ύστερα, τα σύννεφα ανοίγοντας τα ζοφερά τους σπλάχνα
έριξαν άπλετη ακτίνα εκθαμβωτικού φωτός
πάνω στους μαρμάρινους ναούς·
Και μέσα σε ουράνια λαμπρότητα θεάθηκαν
μορφές νεκρών ηρώων, να οδηγούν ασυγκράτητοι
την επίθεση της μάχης κατά του φοβισμένου εχθρού.
Τώρα, μελαγχολικές σκηνές, και θλιβερές αναμνήσεις

από τις σκοτεινές πράξεις συννεφιάζουν την ψυχή μου,
καθώς διαβαίνω το δρόμο, εκεί που ο Λάιος αιμορραγούσε
απ' την πατροκτονία, εκεί όπου το μνήμα του,
υψώθηκε στη διασταύρωση της Τριπλής Οδού
σύμφωνα με τον τρομακτικό το μύθο.
Από εκεί γύρισα,
για να γυρέψω τα φοβερά σπήλαια
όπου ο τρομερός Τροφώνιος τελούσε μυστικιστικές τελετές,
ψιθυρίζοντας προφητείες.
Πάνω από τη Χαιρώνεια πεδιάδα διαβαίνω,
περίλυπος κοντοστέκομαι στο μοιραίο σημείο
όπου η ελληνική ελευθερία, διπλώνοντας το μανδύα της
σταυρωτά στο στήθος της, έπεσε στα πόδια του νικητή·
Απ' εκεί η Θήβα με καλωσορίζει,
και τα αποκαμωμένα μου βήματα,
την ώρα του δειλινού,
μέσα στα τείχη της αναπαύω. [...]



Αδριανός - Δελφοί (Α΄ όψη)



Αδριανός - Δελφοί (Β΄ όψη)

23. LORD BYRON



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Λόρδος Byron**, ο μέγας ρομαντικός ποιητής του ΙΘ΄ αιώνα, είναι η σημαντικότερη, από εθνική σκοπιά, περιηγητική μορφή της προεπαναστατικής περιόδου.

Γεννήθηκε στις 22 Ιανουαρίου του 1778, με μια μικρή χωλότητα, στο Λονδίνο. Τα παιδικά του χρόνια ήταν δύσκολα. Αλλά στην ηλικία των δέκα χρονών κληρονόμησε τον οικογενειακό τίτλο του λόρδου. Η επαναστατική νοοτροπία του και κυρίως ο προκλητικά και εχθρικά απροσάρμοστος χαρακτήρας του στις αυστηρές συμβατικότητες της αγγλικής κοινωνίας, δημιούργησε γύρω του ασφυκτικό κλοιό και τον εξώθησε σε απελπισμένη έξοδο.

Ταξίδεψε στην Ανατολή από το 1809 έως το 1811 και η πρώτη γνωριμία του με τους Έλληνες έκρινε την κατοπινή του πνευματική πορεία και την ανθρώπινη μοίρα του. Ο αγωνιστής της ελευθερίας του 1824, ήταν επί 15 χρόνια ένας νεαρός εύθυμος περιηγητής που περιδιάβαινε ανέμελα τις

ελληνικές στεριές και θάλασσες.

Το 1811 που βρισκόταν στην Αθήνα, περιμένοντας να βρει ευκαιρία να επιστρέψει στην πατρίδα του, συμφωνήθηκε να ταξιδέψει με το Αγγλικό πλοίο Hydra μέχρι τη Μάλτα. Όμως, στο πλοίο αυτό είχε φορτωθεί το τελευταίο φορτίο των μαρμάρων του Παρθενώνα και μάλιστα συνεπιβάτης του ήταν ο Λουζιέρι (ο αρπαχτικός βραχίονας του Έλγιν), που αναχωρούσε και αυτός από την Αθήνα. Έτσι, κατά ειρωνεία της τύχης, ο Byron που ήταν λυσσώδης επικριτής του Έλγιν, έγινε άθελά του όχι μόνο συνοδός της λείας του άρπαγα, μέχρι τη Μάλτα, αλλά και κομιστής επιστολής του Λουζιέρι προς τον Έλγιν. Όντως, όταν ο Byron έφτασε στο Λονδίνο διαβίβασε το γράμμα του Λουζιέρι στον Έλγιν, όπως του είχε ζητηθεί.

Όταν ο τελευταίος προσφέρθηκε να τον επισκεφτεί προσωπικά, για να τον ευχαριστήσει, ο ποιητής ένιωσε πολύ άβολα, και παρότι ξαναπροσπάθησε ο Έλγιν, δεν μπόρεσε να πετύχει την πολυπόθητη συνάντηση. Όμως, ο Byron ένιωσε υποχρεωμένος να κάνει στον Έλγιν μια νύξη περί των πραγματικών του απόψεων και να τον προειδοποιήσει ότι είχε την πρόθεση να δημοσιεύσει μια επίθεση εναντίον του. Αρχικά, ο Έλγιν δεν πίστεψε ότι θα υποστεί μια τέτοια επίθεση, όμως, όπως αποδείχτηκε εκ των υστέρων, η κρίση του αυτή ήταν πολύ λαθεμένη.

Επιστρέφοντας ο Byron στην Αγγλία το 1811 ξανάρχισε την ταραχώδη ζωή του, ποιητική δόξα και σκάνδαλα. Η καλή κοινωνία, αφού τον ανέβασε στα μεσούρανα, στη συνέχεια αποκήρυξε με οργή το είδωλό της.

Ο Byron εγκατέλειψε οριστικά την Αγγλία. Περιπλανήθηκε στην Ευρώπη, ώσπου κατέφυγε στην επαναστατημένη Ελλάδα, την Ελλάδα των νεανικών του οραματισμών, όπου και πέθανε στο Μεσολόγγι, στις 19 Απριλίου του 1824, προσφέροντας μεγάλη βοήθεια στους Έλληνες που αγωνίζονταν για την ελευθερία και ανεξαρτησία τους.

Αναφορά για το πρώτο ταξίδι του στην Ελλάδα έγινε πιο πάνω, όταν αναφερόμασταν στο συνοδοιπόρο και φίλο του Hobhouse.

***

Λογοτεχνικός εκτελεστής των έργων του Λόρδου Βύρωνα έγινε ο Ιρλανδός ποιητής, τραγουδιστής, τραγουδοποιός και διασκεδαστής **Thomas Moore.** Ο Moore επικρίθηκε πολύ αργότερα, γιατί πείστηκε να καταστρέψει τα απομνημονεύματα του Βύρωνα κατ' εντολή της οικογένειας Βύρωνα, λόγω του τρομερά ειλικρινούς περιεχομένου τους. Ωστόσο, δημοσίευσε επιστολές του Λόρδου ποιητή, με παρατηρήσεις της ζωής του, το 1830.

Ο Moore είχε και αυτός περιπετειώδη ζωή που κατέληξε σε τραγωδία. Ταξίδεψε και αυτός πολύ. Από τις Βερμούδες, όπου εργαζόταν, πέρασε στον Καναδά και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Επέστρεψε στην Αγγλία, αλλά λόγω της άστατης ζωής του αναγκάσθηκε να εγκαταλείψει τη Βρετανία και να

εγκατασταθεί στο Παρίσι μέχρι το 1822.

Τελικώς, εγκαταστάθηκε οριστικά στο Sloperton Cottage, στο Bromham του Wiltshire και έγινε ένας επιτυχημένος μυθιστοριογράφος και βιογράφος, καθώς και ένας επιτυχημένος ποιητής. Έλαβε μάλιστα κρατική σύνταξη, αλλά η προσωπική του ζωή κατέληξε σε τραγωδία, λόγω του θανάτου και των πέντε παιδιών του, κατά τη διάρκεια της ζωής του. Πέθανε στις 25 Φεβρουαρίου του 1852 σε ηλικία 72 ετών.

Σχόλια

Αν θέλει κανείς να καταλάβει, κάπως, τα συναισθήματα του λόρδου Byron, όταν έφτασε στους Δελφούς και ατένισε τον Παρνασσό, δεν έχει παρά να διαβάσει με προσοχή το ποιητικό απόσπασμα από το μεγάλο του ποίημα: "*Τσάιλντ Χάρολντ"* (*Στροφές Ωδής ex, exi, exii*), που ευτυχώς για τους αναγνώστες μας, παραθέτει πιο κάτω ο περιηγητής Joliffe, αναφερόμενος στο ταξίδι του στους Δελφούς (βλέπε σελίδα 424).

Τα σχετικά με τους Δελφούς και τον Παρνασσό πιθανόν να αναφέρονται στην επιστολή του Byron (με αριθμό 40) προς την μητέρα του, την οποία προσφωνεί *"προσφιλής μου μητέρα".*

Η σχέση του μεγάλου φιλέλληνα ποιητή με τη μητέρα του Κάθριν ήταν περίπλοκη. Από τη μια κατανοούσε τις ταλαιπωρίες της λόγω του προβληματικού γάμου της, από την άλλη είχε τραυματικές εμπειρίες από συμπεριφορές της, που δεν συμβιβάζονταν με τη μητρική ηρεμία και τρυφερότητα. Η Κάθριν δεν είχε κακό χαρακτήρα, αλλά οι δυσκολίες τής ζωής την έκαναν υστερική. Αγαπούσε το γιό της και τον φρόντιζε πολύ, αλλά τον αγαπούσε με ένα τρόπο τυραννικό. Ο Byron έκλεινε πάντα τις επιστολές του προς αυτήν με το: *"Θα παραμείνω πάντα ο αφοσιωμένος γιος σου".*

Τις επιστολές του με αριθμό 42 και 53 τις απευθύνει στο φίλο και αντιπρόσωπό του Henry Drury, κλασικό φιλόλογο, όπου του αναφέρει:

α) Τις εντυπώσεις του από το τοπίο της Ιλλυρίας (Αλβανίας) και Ηπείρου, καθώς και της Ελλάδας, κάνοντας τις σχετικές συγκρίσεις.

β) Το κατόρθωμά του να διαπλεύσει κολυμπώντας τη θαλάσσια απόσταση από τη Σηστό στην Άβυδο (ως γνωστόν ήταν δεινός κολυμβητής).

γ) Την κλοπή του βιβλίου Γεωγραφίας από τον επίσκοπο του Χρισσού!

Πρόκειται, ίσως, για την *"Επιτομή Γεωγραφίας"* του Μελέτιου, Μητροπολίτη Αθηνών, που είχε εκδοθεί στη Βενετία το 1728 ή για κάποιον από τους τέσσερις τόμους του έργου: *"Μελετίου Γεωγραφία Παλαιά και Νέα"* του ίδιου συγγραφέα, που είχε επίσης εκδοθεί στη Βενετία το 1807. Το ενδιαφέρον είναι ότι στοχοποιεί και τους Παρνασσιώτες, γενικά, ως κλέφτες, αλλά... *"ένοχος ένοχον ου ποιεί".*

Ο Moore φαίνεται ότι έχει *"πετσοκόψει "* αρκετά σημεία από τις εν λόγω

επιστολές και δίνει ο ίδιος όσες πληροφορίες κρίνει κατάλληλες από την αφήγηση του Byron. Ο αναφερόμενος Rogers στην επιστολή του Byron προς το Moore, πρέπει να ήταν ο φημισμένος Άγγλος ποιητής Samuel Rogers, του οποίου όμως η ποιητική αξία υποτιμήθηκε μετά την εμφάνιση των μεγάλων Άγγλων ρομαντικών ποιητών: Wordsworth, Coleridge και Byron.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Letters and Journals of Lord Byron"*,**
Thomas Moore, London 1830.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΚΑΙ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ ΠΛΟΙΟΥ ΤΟΥ ΛΟΡΔΟΥ ΒΥΡΩΝΑ
ΜΕ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ

[...]Σε ένα ποίημα, γραμμένο περίπου ένα ή δυο χρόνια πριν το θάνατό του, ο ποιητής αποτυπώνει όλη του την ευχαρίστηση από το ορεινό τοπίο και τις εντυπώσεις του κατά την παραμονή του στα ορεινά, και μάλιστα αποδίδει την ευχαρίστηση, που βίωσε ατενίζοντας την Ίδη και τον Παρνασσό, όχι τόσο σε κλασικές αναμνήσεις, αλλά κυρίως σε τρυφερούς και βαθιούς συνειρμούς, μέσω των οποίων επανήλθε σε μνήμες από την παιδική του ηλικία και το ποίημά του Lachnagar.

"Αυτός που πρωτοαντάμωσε
το θαυμάσιο γαλάζιο των Highlands της ορεινής Σκωτίας
Θα αγαπά κάθε κορφή με παρόμοια απόχρωση
Θα χαιρετίζει σε κάθε γκρεμό το οικείο πρόσωπο ενός φίλου
Και θα κλείνει το βουνό στην αγκαλιά του μυαλού του.
Επί μακρόν έχω περιπλανηθεί σε ξένα εδάφη
Έχω λατρέψει τις Άλπεις και έχω αγαπήσει τα Απέννινα,
Έχω τιμήσει τον Παρνασσό και έχω ατενίσει την απόκρημνη
Ίδη του Δία και τον Όλυμπο να στεφανώνουν την άβυσσο:
Αλλά δεν ήταν ούτε όλη η συσσωρευμένη γνώση όλων των εποχών,
ούτε όλη η φύση που με κράτησε στη συναρπαστική τους σκλαβιά.
Ήταν η παιδική έκσταση, που ζει ακόμα μέσα στο αγόρι,
Και το (βουνό) Lachnagar με την Ίδη απέναντι από την Τροία
Ανάμικτες Κέλτικες αναμνήσεις με το Φρυγικό βουνό,
Και οι λίμνες των Highlands με τις διαυγείς πηγές της Κασταλίας.»
[...]

ΕΠΙΣΤΟΛΗ 40

ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΑ ΒΥRON

Πρέβεζα, 12 Νοεμβρίου, 1809.

ΠΡΟΣΦΙΛΗΣ ΜΟΥ ΜΗΤΕΡΑ,

Βρίσκομαι εδώ και αρκετό καιρό τώρα στην Τουρκία: [...]».

Έχοντας διασχίσει την Ακαρνανία, οι ταξιδιώτες πέρασαν προς την Αιτωλική πλευρά του Αχελώου, και την 21η του Νοέμβρη έφτασαν στο Μεσολόγγι.

Στο Μεσολόγγι ο Λ. Βύρων έδιωξε όλη τη συνοδεία του από Αλβανούς, εκτός από έναν που ονομαζόταν Ντερβίς, τον οποίο πήρε στη δούλεψή του, και ο οποίος, μαζί με το Βασίλη, το συνοδό που του παραχωρήθηκε από τον Αλή Πασά, συνέχισε μαζί του για όλο το υπόλοιπο της παραμονής του στην Ανατολή.

Μετά από διαμονή στην Πάτρα για περίπου ένα δεκαπενθήμερο, κατευθύνθηκε στη συνέχεια προς τη Βοστίτσα (Αίγιο), και φτάνοντας στην πόλη αυτό που πρωτοαντίκρισε ήταν η χιονισμένη κορυφή του Παρνασσού, που δέσποζε στην απέναντι πλευρά του Κόλπου, και, δυο μέρες μετά, ανάμεσα στην ιερή κοιλάδα των Δελφών, έγραψε τις στροφές που εμπνεύστηκε από αυτήν[2].

Ήταν τότε, που ταξιδεύοντας κατά μήκος της πλαγιάς του Παρνασσού, είδε ένα ασυνήθιστα μεγάλο σμήνος αετών στον αέρα - ένα φαινόμενο, που φαίνεται ότι επηρέασε τη φαντασία του με ένα είδος ποιητικής δεισιδαιμονίας, καθώς επανέρχεται στο περιστατικό ξανά και ξανά, στα ημερολόγιά του.

Έτσι, *«πηγαίνοντας προς την πηγή των Δελφών (Καστρί) στα 1809, είδα ένα σμήνος από δώδεκα αετούς* (Ο Hobhouse λέει ότι ήσαν όρνια-τουλάχιστον σε συζήτηση)*, και κατάλαβα τον οιωνό. Την προηγούμενη μέρα, είχα συνθέσει τους στίχους για τον Παρνασσό* (εμπεριέχονται στο ποίημα - το προσκύνημα του Child Harold) *και, παρατηρώντας τα πουλιά, είχα την ελπίδα ότι ο Απόλλωνας είχε αποδεχτεί τον φόρο τιμής μου. Έχω τουλάχιστον το όνομα και τη φήμη (τη φήμη και το κλέος) ενός ποιητή κατά τη διάρκεια του ποιητικού μέρους της ζωής (από τα είκοσι στα τριάντα), - τώρα εάν (αυτό) θα διαρκέσει είναι άλλο θέμα».*

Ο Λόρδος Βύρων μάλιστα αναφέρει, σχετικά με τη διαδρομή (του) από την

---

[2] *"Ω, Παρνασσέ εσύ! Που τώρα σε αγναντεύω,*
Όχι με τον οίστρο μιας ονειροπόλας ματιάς,
Ούτε μέσα στο θρυλικό τοπίο μιας μπαλάντας,
Αλλά να υψώνεσαι χιονοσκεπής στον ουρανό σου,
Μέσα από την άγρια λαμπρότητα του μεγαλείου των βουνών."

Τσάιλντ Χάρολντ, τραγούδι Ι

Πάτρα, ορισμένα ευτράπελα αναφορικά με τις αθλητικές του επιδόσεις, οι οποίες θα μπορούσαν από όλους - εκτός από τους αθλητές - να θεωρηθούν αξιέπαινες, λαμβάνοντας υπόψη τη σωματική του διάπλαση.

«Το τελευταίο πουλί που πυροβόλησα, ήταν ένα αετόπουλο πάνω στο αντέρεισμα του Κόλπου της Ναυπάκτου, κοντά στη Βοστίτσα. Απλώς τραυματίστηκε και προσπάθησα να το σώσω, - τα μάτια του ήταν πολύ λαμπερά. Αλλά μαράζωσε, και ψόφησε λίγες μέρες αργότερα και από τότε ούτε προσπάθησα και ούτε πρόκειται ποτέ να ξαναεπιχειρήσω το θάνατο ενός άλλου πουλιού».

Για ένα περιηγητή της Ελλάδας, λίγα πράγματα είναι πιο αξιοπρόσεκτα από το παράδοξο ότι τόσο μικρές σε έκταση περιοχές είναι τόσο διάσημες.

«Κάποιος θα μπορούσε πολύ εύκολα» λέει ο κ. Hobhouse *«με ένα μέτριο ρυθμό να κάνει τη διαδρομή Λιβαδειά - Θήβα και πάλι πίσω μέσα σε μια ημέρα (μεταξύ πρωινού και δείπνου), και όσον αφορά στο γύρο της Βοιωτίας, χωρίς αποσκευές, αυτός σίγουρα γίνεται μέσα σε δύο ημέρες»*.

Έχοντας επισκεφτεί, μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, τις πηγές της Λήθης και της Μνημοσύνης και τα στέκια του Ισμήνιου Απόλλωνα στη Θήβα, οι ταξιδιώτες κατευθύνθηκαν, τελικώς, προς Αθήνα, την πόλη των ονείρων τους, και έχοντας διασχίσει τον Κιθαιρώνα έφτασαν προ των πυλών, στις παρυφές των ερειπίων της Φυλής, το απόβραδο των Χριστουγέννων του 1809. [...]

ΕΠΙΣΤΟΛΗ 42

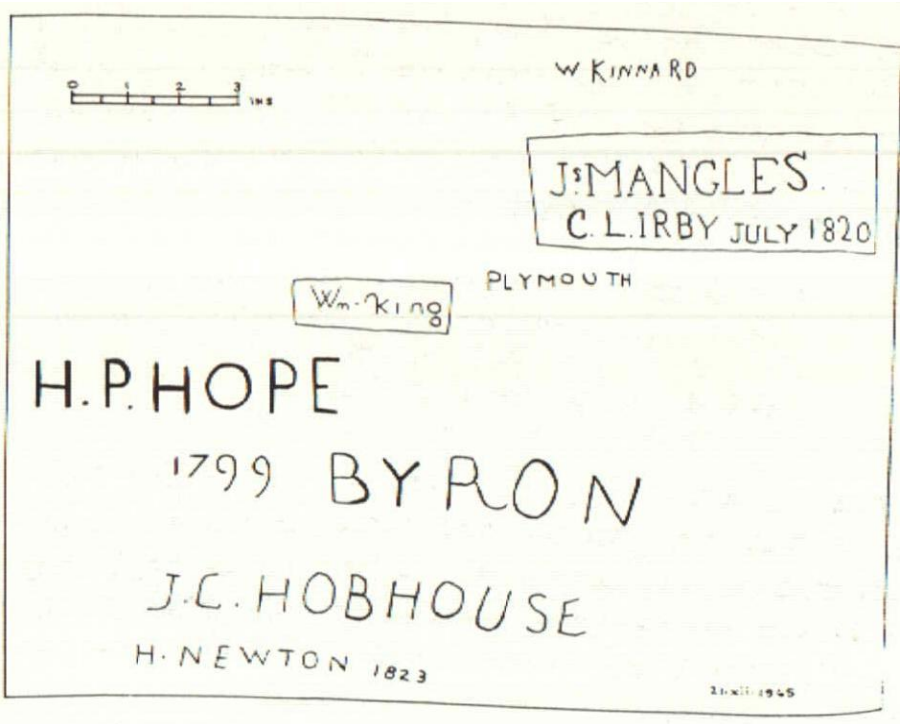
ΣΤΟΝ ΚΥΡΙΟ HENRY DRURY

Φρεγάτα Σαλσέτ, 3 Μαΐου 1810

ΑΓΑΠΗΤΕ ΜΟΥ DRURY,

Όταν έφυγα από την Αγγλία, σχεδόν πριν από ένα χρόνο, με παρακάλεσες να σου γράφω – αυτό λοιπόν κάνω. Πέρασα την Πορτογαλία, διέπλευσα νοτίως της Ισπανίας, επισκέφτηκα τη Σαρδηνία, τη Σικελία, τη Μάλτα και από εκεί πέρασα στην Τουρκία, την οποία ακόμα περιδιαβαίνω.

Στην αρχή αποβιβάστηκα στην Αλβανία, την αρχαία Ήπειρο, όπου προχωρήσαμε μέχρι το βουνό Τόμαρο - τύχαμε εξαιρετικής φιλοξενίας από τον Αλή Πασά - και, αφού ταξιδέψαμε δια μέσου Ιλλυρίας, Χαονίας κλπ., διασχίσαμε τον Κόλπο του Άκτιου, με μια συνοδεία από πενήντα Αλβανούς, και περάσαμε τον Αχελώο στο δρόμο μας διαμέσου Ακαρνανίας και Αιτωλίας. Μείναμε για λίγο στο Μοριά, διασχίσαμε τον Κόλπο της Ναυπάκτου, και αποβιβαστήκαμε στους πρόποδες του Παρνασσού - είδαμε όλα τα ερείπια των Δελφών, και συνεχίσαμε προς τη Θήβα και την Αθήνα, στην οποία και παραμείναμε (για) δέκα εβδομάδες […]



Αταξίες, και …του Byron, πάνω σε κίονα του Γυμνασίου,
από το μαρτυριάρη C. W. Eliot.

Την Ελλάδα, και την αρχαία και τη σύγχρονη, τη γνωρίζεις πολύ καλά για να χρειάζεσαι περιγραφή. Στην Αλβανία, πράγματι, έχω δει περισσότερα από οποιονδήποτε Άγγλο (εκτός από κάποιον κ. Leake), γιατί είναι μια χώρα που σπάνια την επισκέπτονται, λόγω του πρωτόγονου χαρακτήρα των ντόπιων, αν και έχει περισσότερες φυσικές ομορφιές απ' ό,τι οι κλασικές περιοχές της Ελλάδας, που ωστόσο, είναι ακόμα εξαιρετικά όμορφες, ιδιαιτέρως οι Δελφοί και ο λόφος του Κολωνού στην Αττική.

Κι όμως, ακόμα κι αυτές δε συγκρίνονται με τις περιοχές της Ιλλυρίας και της Ηπείρου, όπου άγνωστες περιοχές, και ποτάμια, που δεν έχουν ακόμα χαρτογραφηθεί, μπορεί, κάποτε, όταν γίνουν πιο γνωστά να θεωρηθούν δικαίως ως ανώτερα θέματα προς περιγραφή, σε σύγκριση με τα άνυδρα αυλάκια του Ιλισσού και τα έλη της Βοιωτίας.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ 53

ΣΤΟΝ ΚΥΡΙΟ HENRY DRURY

Φρεγάτα Volage, ανοικτά του νησιού Ushant[3], 17 Ιουλίου 1811

ΑΓΑΠΗΤΕ ΜΟΥ DRURY,

Μετά από απουσία δυο ετών […] σου έγραψα από τις (Κυανές) Συμπληγάδες Πέτρες για να σου πω ότι κολύμπησα από τη Σηστό στην Άβυδο - έλαβες το γράμμα μου[..]. Hodgson, υποθέτω ότι είναι μεγάλη απουσία μέχρι τώρα. Και τι δε θα έδινε για να με δει κάποιος, να κλέβω, σαν γνήσιος Παρνασσιώτης, ένα βιβλίο Γεωγραφίας από το Δεσπότη του Χρισσού, αν και αυτό μπορώ να το ονομάσω απλώς λογοκλοπή, γιατί συνέβη κατά τη διάρκεια μιας βόλτας μιας ώρας από τους Δελφούς».

Μια ή δύο μέρες μετά, ο λόρδος Byron μου έστειλε το παρακάτω.

ΑΓΑΠΗΤΕ ΜΟΥ MOORE,

Μολονότι του Roger δεν πρέπει να δεις το εσώκλειστο, έστειλα προς δική σου προσεκτική μελέτη[…] Την ίδια μέρα έλαβα απ' αυτόν τα παρακάτω επιπρόσθετα αποσπάσματα. Οι στίχοι με πλάγια γραφή προέρχονται από τον ύμνο, που προκάλεσε τα κωμικά σχόλιά του[…]

2

"Στη συνέχεια να φτιαχτεί το στέμμα του Απόλλωνα"

«Ένα στέμμα! τύλιξέ το όπως επιθυμείς
Το στεφάνι σου πρέπει να είναι ακίνητο ως σκούφος γελωτοποιού.
Όταν θα επισκεφτείς ξανά την πόλη των Δελφών,
Ρώτα τους συνενοικιαστές σου,
Θα σου πουν ότι ο Φοίβος έδωσε το στέμμα του,
(κάποια) χρόνια πριν τη γέννησή σου, στον Ρότζερ.»

[3] Μικρό νησί κοντά στη Βρέστη - Γαλλία - στενά της Βρετανίας.

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

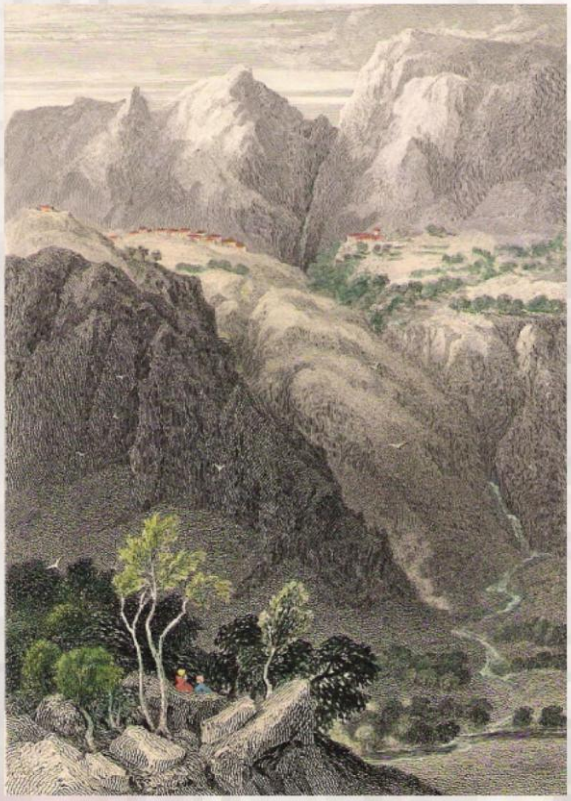
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(6ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

24. JOHN GALT



Βιογραφικά στοιχεία

Ο Σκωτσέζος **John Galt** ήταν συγγραφέας, manager επιχειρήσεων και πολιτικός - κοινωνικός σχολιαστής. Επειδή ήταν ο πρώτος συγγραφέας που χειρίστηκε θέματα της Βιομηχανικής Επανάστασης, θεωρείται ο πρώτος Αγγλόφωνος πολιτικός συγγραφέας.

Γεννήθηκε στις 2 Μαΐου του 1779 στο Irvine του Ayshire. Ήταν γιος καπετάνιου του Πολεμικού Ναυτικού της Μεγάλης Βρετανίας. Πήγε στο Λονδίνο, το 1804, αναζητώντας καλύτερη τύχη.

Το 1809 άρχισε νομικές σπουδές στο Lincoln's Inn. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ευρώπη συνάντησε και έγινε φίλος του Λόρδου Βύρωνα. Κατά την επιστροφή του στο Λονδίνο έγραψε ένα απολογισμό του ταξιδιού του, που είχε μέτρια επιτυχία. Δεκαετίες αργότερα τύπωσε την πρώτη πλήρη βιογραφία του Λόρδου Βύρωνα.

Το 1810, που βρισκόταν στην Αθήνα για μια επιχειρηματική υπόθεση, βίωσε τον ανταγωνισμό Φωβέλ - Λουζιέρι σχετικά με την τύχη των υπόλοιπων μαρμάρων του Παρθενώνα, τα οποία είχαν συσκευαστεί και περίμεναν τη φυγάδευση. Μάλιστα, βρισκόταν σε δίλημμα μεταξύ της επιθυμίας να συνταυτιστεί με το γενικότερο εχθρικό κλίμα κατά του Έλγιν και της

περηφάνιας για το δικό του ρόλο στην απόκτηση των μαρμάρων, για λογαριασμό της χώρας του.

Όταν αυτός κατάλαβε ότι ο Έλγιν βρισκόταν κάτω από μεγάλη οικονομική πίεση, και γνωρίζοντας ότι οι τραπεζίτες της Μάλτας πιθανόν να αρνούνταν να πληρώσουν τους λογαριασμούς τού Λουζιέρι στην Αθήνα, όταν το υδραίικο πλοίο θα έφτανε εκεί φορτωμένο με τα υπόλοιπα αρπαγμένα μάρμαρα του Παρθενώνα, έγραψε ο ίδιος στο δικό του τραπεζίτη, δίνοντάς του εντολή να αγοράσει για λογαριασμό του τα μάρμαρα, αν παρουσιαζόταν ευκαιρία.

Ο ίδιος ο Galt, αργότερα, παραδέχτηκε*: "Υπήρχε επί του προκειμένου μια ευκαιρία, τα εξοχότερα δείγματα τέχνης του κόσμου να γίνουν δικά μου, και η πιθανότητα πώλησής των στο Λονδίνο θα μπορούσε να αποφέρει ολόκληρη περιουσία".* Κατά τύχη, όμως, όταν το πλοίο με τα μάρμαρα έφτασε στη Μάλτα, οι τραπεζίτες του Έλγιν πλήρωσαν, και τα μάρμαρα παρέμειναν στην κατοχή του. Έτσι, το ποια θα μπορούσε να ήταν η τύχη *''των μαρμάρων του Galt''* είναι θέμα καθαρής εικασίας.

Το 1813 προσπάθησε να ιδρύσει μια Εμπορική Εταιρεία στο Γιβραλτάρ για αντιμετώπιση του εμπάργκο που είχε επιβληθεί από το Μέγα Ναπολέοντα στο Βρετανικό εμπόριο. Το 1815 έγινε Γραμματέας του Royal Caledonial Asylum στο Λονδίνο. Αυτός παρείχε συμβουλές σε ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Το 1824 διορίστηκε Γραμματέας στη Canada Company μια Ναυτιλιακή Εταιρεία που ιδρύθηκε με σκοπό την αποίκηση του Βόρειου Καναδά. Αποσύρθηκε στο Greenock της Σκωτίας και τύπωσε τη δίτομη αυτοβιογραφία του το 1835. Πέθανε στις 11 Απριλίου του 1839.

Σχόλια

Το κείμενο του **John Galt** είναι σύντομο. Κυρίως εστιάζει στην Κασταλία πηγή, ο ίδιος δεν έχει υπόβαθρο ιστορικών γνώσεων, έτσι δεν ασχολείται με την αρχαία ιστορία των Δελφών. Τον ενθουσίασε σίγουρα το γύρω Δελφικό τοπίο καθώς και το γενικότερο τοπίο της Παρνασσίας Νάπης. Έτσι παραδέχεται την ορθότητα των αρχαίων Ελλήνων να θεωρήσουν την περιοχή του Παρνασσού ως την περιοχή των Μουσών.

Παρότι είναι σύντομο το εν λόγω οδοιπορικό του, δίνει και κάποιες ιδιαίτερες πινελιές που σχετίζονταν με ανθρώπους της περιοχής. Συγκεκριμένα μιλάει για το Δελφιώτη καλαθοποιό που μάζευε λυγαριές κοντά στην Κασταλία για την εργασία του, μιλάει για ένα τσοπανόπουλο στην περιοχή της Αράχοβας που έπαιζε τη φλογέρα του, και αυτό το θεώρησε σαν ένα υπόλειμμα επιρροής του Απόλλωνα και των Μουσών στην περιοχή.

Τέλος, μιλάει και για ένα πλήθος ζητιάνων από την Αράχοβα που τον πήραν κατά πόδας, προκειμένου να εξασφαλίσουν κάποια συνδρομή του. Φαίνεται τον θεώρησαν ιδιαίτερα πλούσιο ταξιδιώτη. Πάντως, είναι ο μοναδικός

περιηγητής που μιλάει ανοιχτά για ζητιανιά στην περιοχή του Παρνασσού, την οποία μάλιστα αναφέρει και ως σύνηθες τότε φαινόμενο.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Voyages and travels, in the years 1809, 1810 and 1811", John Galt, London 1812.

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Αναχωρήσαμε από τη Λιβαδειά μετά το πρωινό· και, κατά το απογευματάκι, φτάσαμε στο Καστρί, τους αρχαίους Δελφούς. Κατά τη μισή διαδρομή περίπου διασχίσαμε μια κοιλάδα, ακαλλιέργητη, σαγηνευτική, και μεγαλειώδη, μέχρι που φτάσαμε στην Αράχοβα, και στα εύφορα περίχωρα από βαμβακοχώραφα και αμπελώνες.

Από την Αράχοβα έως το Καστρί, ο δρόμος με τα ανεβοκατεβάσματα προσφέρει, σε κάθε στροφή, την εξαιρετικότερη θέα, που θα μπορούσε να φανταστεί κάποιος για άγριο τοπίο. Λαμβάνοντας υπόψη την εντύπωση, που προκαλεί το ανάγλυφο της φύσης εδώ, δεν μπορούσαμε παρά να παραδεχτούμε την ορθότητα των αρχαίων στο να θεωρήσουν τον Παρνασσό ως αποκλειστική περιοχή των Μουσών.

Τα ερείπια των Δελφών αποτελούνται από ακρωτηριασμένες επιγραφές, εκτεταμένα πλατύσματα και μερικά θραύσματα κιόνων. Χωρίς αρχαιολόγους δεν είναι πλέον δυνατόν να ανακαλύψεις τη θέση του μεγαλόπρεπου Ναού του Απόλλωνα. Θα πρέπει να ήταν στη θέση που σήμερα υπάρχει ένα μικρό Μοναστήρι, στο μέσο ενός ελαιώνα.

Σ' αυτή την περιοχή είναι οι πλέον πολυάριθμες κόγχες στους βράχους για αναθηματικές προσφορές. Αποτελούσε γενική συνήθεια άλλωστε, μετά την εγκαθίδρυση του Χριστιανισμού, τα αρχαία καθαγιασμένα αφιερώματα να ιδιοποιούνται προς όφελος της νέας θρησκείας.

Η Κασταλία πηγή ακόμα ρέει· και απολαύσαμε μια γουλιά, αλλά χωρίς κανένα ορατό σημάδι έμπνευσης. Μια τετράγωνη λεκάνη, σκαμμένη στο βράχο από όπου πηγάζει η πηγή, συνεχίζει να είναι σχεδόν άθικτη. Δύο αγριοσυκιές επικρέμονται πάνω από την πηγή, και μία (χλωρή) κουρτίνα κισσού πέφτει πάνω από μια κόγχη και μισοκρύβει ένα μικρό παρεκκλήσι, χτισμένο σε μια κοιλότητα του βράχου. Καθώς στεκόμασταν εκεί κοντά, ζύγωσε μία κατσίκα και κορφολόγησε τη χλόη που φύτρωνε στη βάση των δέντρων. Λέγεται ότι οι δυνάμεις της πηγής ανακαλύφθηκαν από κατσίκες.

Ήρθε επίσης και ένας καλαθοποιός για να κόψει ένα δεμάτι από λυγαριές, που βρέχονταν στη λεκάνη, και σταυροκοπήθηκε στο παρεκκλήσι ή σε κάτι που ήταν εντός του ναΐσκου.

Σε ένα χάσμα πάνω από την πηγή, παραμένουν τα ίχνη των σκαλοπατιών, από όπου οι ιερείς εκτελούσαν τις παντομίμες τους, για να τρομοκρατήσουν τον προσκυνητή καθώς γονάτιζε για να πιει (νερό) στην πηγή.

Το τοπίο γύρω από το Καστρί είναι εντυπωσιακό και μεγαλειώδες. Το χωριό περιτριγυρίζεται από επιβλητικούς φαιούς κατακόρυφους γκρεμούς, πέρα μακριά, χαμηλά στο βάθος μια ερημική κοιλάδα διακρίνεται, κατάφυτη και αγροτική, και η θέα προς τα δυτικά, διαφοροποιημένη λόγω του κόλπου των Σαλώνων, συμπεριλαμβάνει μια εκτενή μακρινή οροσειρά του Μοριά.

ΤΟΥΡΚΟΧΩΡΙ

Αναχωρήσαμε από το Καστρί για το χωριό με το όνομα Τουρκοχώρι, που βρίσκεται κοντά στη θέση της αρχαίας Ελάτειας, αφού παραιτηθήκαμε από μια αρχική πρόθεση να επισκεφτούμε τα Σάλωνα και να επιστρέψουμε από τη δυτική πλευρά του βουνού.

Φεύγοντας από την Αράχοβα, ανταμώσαμε ένα τσοπανόπουλο με φλογέρα, το μόνο σημάδι επιρροής του Απόλλωνα και των Μουσών που συναντήσαμε· και ένα πλήθος ζητιάνων μας ακολουθούσε κατά πόδας· αλλά στον Παρνασσό ένα τέτοιο θέαμα δεν αποτελεί έκπληξη.

Έχοντας το βουνό στα αριστερά μας, και ανεβαίνοντας σταδιακά ένα ανηφορικό έδαφος κάτω από το Μοναστήρι της Ιερουσαλήμ, που έχει θέα προς τα ανατολικά, μιας εκτεταμένης έκτασης της υπαίθρου, σταματήσαμε (την πορεία μας) για να ποτίσουμε τα άλογά μας σε μια μικρή λιμνούλα, που είχε σχηματιστεί από τη συχνή χρήση που έκαναν βοοειδή και ταξιδιώτες στην πηγή. [...]



Δελφοί - Τριόβολος (Β΄ όψη).

25. O. M. BARON DE STACKELBERG



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Otto Magnus Von Stackelberg** γεννήθηκε στις 25 Ιουλίου του 1786, στο Ταλίν της Εσθονίας και πέθανε στις 27 Μαρτίου του 1837 στην Αγία Πετρούπολη. Υπήρξε κλασικιστής, αρχαιολόγος, ιστορικός τέχνης και καλλιτέχνης. Ο πατέρας του, συνταγματάρχης στο Ρωσικό Αυτοκρατορικό Σώμα, πέθανε έξι (6) χρόνια μετά τη γέννηση του γιου του, το 1792. Ο νεαρός Otto έδειξε από νωρίς προτίμηση για τη μουσική, σε αντίθεση με τα αδέλφια του.

Η μητέρα του αναγνώρισε επίσης το ταλέντο του στα πρώιμα σχέδιά του. Αρχικά προοριζόταν για το διπλωματικό τομέα. Ξεκίνησε έτσι σπουδές στο Πανεπιστήμιο Γκέντιγκεν το 1803. Μετά όμως από ένα ταξίδι του στην Ιταλία, αποφάσισε να αφιερώσει τη ζωή του στις καλές τέχνες. Έτσι πήγε στη Δρέσδη για να σπουδάσει ζωγραφική, αλλά τον επόμενο χρόνο συνέχισε πάλι τις διπλωματικές του σπουδές στη Μόσχα. Η μητέρα του όμως είχε συνειδητοποιήσει ότι ο γιος της δεν ήταν κατάλληλος για τη διπλωματική υπηρεσία και από τότε ο Stackelberg αφοσιώθηκε στην τέχνη και όλο και περισσότερο προς την αρχαιολογία.

Το 1807 δημιουργήθηκε στην Ιταλία ένα είδος πολυεθνικής εταιρείας,

“συμμορίας” θα ταίριαζε καλύτερα, για τη διενέργεια ανασκαφών στην Ελλάδα και τη διάθεση των ευρημάτων στην ευρωπαϊκή αρχαιοσυλλεκτική αγορά. Τα μέλη της ήταν αρχιτέκτονες, κλασικοί φιλόλογοι, τοπογράφοι, καλλιτέχνες, όπως: ο Άγγλος Charles Robert Cockerell, και ο Εσθονός αρχαιολόγος, καλλιτέχνης και τεχνοκρίτης βαρώνος Otto Magnus Von Stackelber. Η δράση των αρχαιοκαπήλων φαίνεται από το ημερολόγιο του νεαρού αρχιτέκτονα Cockerell, που έφτασε στην Ελλάδα την άνοιξη του 1810, για να συναντήσει τους συνεργάτες του.

Ο Stackelberg άφησε ημερολόγιο των περιηγήσεών του στην Ελλάδα. Τον Οκτώβριο του 1813 και αφού γύριζε στην Αθήνα από την Κωνσταντινούπολη, ύστερα από περιήγηση στη Μικρά Ασία, αιχμαλωτίστηκε από πειρατές στον Παγασητικό Κόλπο.

Οι απαγωγείς τον απογύμνωσαν, του κατέστρεψαν τα σχέδια και τα χειρόγραφα και αξίωσαν λύτρα για την απελευθέρωσή του. Έστειλαν γράμμα στους φίλους τού Stackelberg στην Αθήνα και απειλούσαν ότι αν δεν καταβάλλονταν τα λύτρα σύντομα, θα έπαιρναν κομμάτια του αιχμαλώτου. Τον άφηναν να κοιμάται στο ύπαιθρο, με αποτέλεσμα να αρρωστήσει και επειδή δεν είχαν πού να τον κρύψουν, τον κουβαλούσαν μαζί τους στις διάφορες ληστρικές επιδρομές.

Τις διαπραγματεύσεις για την απελευθέρωση του αιχμαλώτου ανέλαβε ο συμπατριώτης του αρχαιολόγος βαρώνος Haller. Αυτός ήλθε σε επαφή με τους ληστές και κατόρθωσε να τους πείσει ότι ο κρατούμενος δεν ήταν πλούσιος, αλλά υπηρέτης ενός φίλου του. Έδειξε ψυχραιμία και αποφασιστικότητα και έτσι ο Stackelberg απελευθερώθηκε. Στη συνέχεια, έμεινε στην Αθήνα έως το 1814. Αναφέρεται μάλιστα στον κατάλογο της Εταιρείας των Φιλόμουσων της Αθήνας.

Το έτος 1818 πρέπει να είχε τοποθετηθεί προϊστάμενος στη ρωσική πρεσβεία στη Νεάπολη της Ιταλίας. Η συμπεριφορά του όμως προς τους υφισταμένους του δεν ήταν η αρμόζουσα. Χαρακτηριζόταν ως στενοκέφαλος γραφειοκράτης. Ευθύνεται λόγω κακής του συμπεριφοράς για τη χειροτέρευση της ψυχικής υγείας του μεγάλου Ρώσου ποιητή Μπατιούσκωφ, που εκείνη την εποχή τύχαινε να δουλεύει ως απλός υπάλληλος στην ίδια πρεσβεία, και οδηγήθηκε σε βαθιά κατάθλιψη.

Σχόλια

Ο **Stackelberg** ενθουσιάζεται μόλις αντικρίζει το όλο σκηνικό της τοποθεσίας του Ιερού των Δελφών. Αναρωτιέται για το πού βρίσκονταν οι διάφορες σημαντικές τοποθεσίες του ιερού χώρου. Όπως π.χ. ο ναός του Απόλλωνα, η Λέσχη, η Κασσοτίδα πηγή, οι Παλαίστρες και το αρχαίο Γυμνάσιο.

Περιγράφει τον όλο γύρω χώρο με βάση κάποιο σχέδιο (γκραβούρα) ίσως

του Dodwell ή κάποιο δικό του, που τυχόν διασώθηκε από τη μανία των απαγωγέων του. Ενθουσιάζεται από την Κασταλία πηγή. Μιλάει επίσης για το δάσος, που βρισκόταν εκεί κοντά και ήταν αφιερωμένο στις Μούσες. Σ' αυτό το δάσος δεν επιτρεπόταν να πλησιάσει ξυλοκόπος και να ακουστεί τσεκουριά. Κακίζει όμως το φανατισμό των χριστιανών, που κατέστρεψαν τα αριστουργήματα της αρχαιότητας και δίνει την πληροφορία ότι μετά την κατεδάφιση του ναού του Απόλλωνα ο Μέγας Κωνσταντίνος έδωσε εντολή να κοπεί και το ιερό άλσος των Δελφών, και έτσι δραπέτευσαν από εκεί οριστικά οι Μούσες.

Στα χρόνια του περιηγητή η Φύση είχε κάνει τη δουλειά της και η περιοχή αυτή ήταν με πλούσια βλάστηση. Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι ο Stackelberg δεν κάνει καμία μνεία για την κατάσταση του χωριού Καστρί και των κατοίκων του. Έχεις την αίσθηση ότι αυτός δεν συνάντησε εκεί ούτε ένα άνθρωπο. Εξάλλου, δεν τον ενδιέφερε η Ελλάδα και οι Έλληνες της εποχής του, αλλά τα αριστουργήματα της αρχαιότητας, για να μπορέσει να επιδοθεί στο έργο της αρχαιοκαπηλίας.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"La Grece vues pittoresques et topographiques dessinees", O.M. Baron De Stackelberg, Paris 1834.

ΦΩΚΙΔΑ
(ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ)

Δεν θα μπορούσε κανείς να φανταστεί κάτι πιο μεγαλοπρεπές και πιο εντυπωσιακό απ' αυτή τη σκηνή που παρουσιάζεται εδώ στο βλέμμα. Αριστερά διακρίνεται η θέση της πόλης των χρησμών. Οι τοίχοι σε επίπεδα, σαν ταράτσες, όπου ήταν κτισμένα τα σπίτια, που κατά ένα μεγάλο αριθμό, παραμένουν ακόμα, μοιάζουν να είναι οι κερκίδες ενός τεράστιου θεάτρου. Αυτά δείχνουν οι ριγωτές γραμμές του εδάφους στο σχέδιό μας. Οι τάφοι λαξευμένοι στο βράχο βρίσκονται αριστερά, επάνω τους δεσπόζει μια εκκλησία. Στη συνέχεια, ανακαλύπτουμε τον Πυθικό Ιππόδρομο που βλέπεται πολύ καθαρά μέχρι και από το Καστρί, μικρό χωριό κτισμένο πάνω από τα ερείπια των Δελφών.

Πιο πάνω το έδαφος παρουσιάζεται σαν μικρό θέατρο. Ο λόφος του Καστριού βρίσκεται κοντά στο χώρο του ναού του Απόλλωνα, δίπλα σε βράχους που σχημάτιζαν το ιερό της Σίβυλλας Ηρωφίλης. Μήπως οι άνω τοίχοι είναι τα υπολείμματα της Λέσχης, που αναφέρει ο Παυσανίας; Μήπως το

Καστρί καλύπτει όλη την περιφέρεια του ναού καθώς και την Κασσοτίδα πηγή, που από μόνη της αποδείχνει την τοποθεσία του ιερού κτηρίου; Στις ταράτσες κάτω από το χωριό, βλέπουμε πολλά ερείπια από κτήρια, καθώς και εκείνα ενός Θόλου με επιγραφές που αναφέρουν την ημερομηνία της ανέγερσής τους.

Η διπλή κορυφή του Παρνασσού, που λέγεται δικόρυφος λόγω της μορφής της, ανεβαίνει πολύ ψηλά. Οι Φαιδριάδες Υάμπεια και Ναυπλία δείχνουν τις φαλακρές και γραφικές κορυφές τους, χωρισμένες από τον καταρράκτη της Κασταλίας Πηγής, που ρέει πιο κάτω ανάμεσα στις ελιές, ακολουθώντας την κατηφόρα του βουνού.

Δεξιά απ' αυτές τις απόκρημνες όχθες, αλλά πίσω από δένδρα που τους κρύβουν, βρίσκονται μια εκκλησία και ένα Μοναστήρι και κοντά τους αρχαία ερείπια. Μήπως ήταν οι Παλαίστρες και το Γυμναστήριο; Εδώ ήταν η ανατολική πύλη των Δελφών από την οποία μπήκε ο Παυσανίας ερχόμενος από τη Δαυλίδα, και κοντά στην οποία είχε δει τέσσερις ναούς και ένα γυμναστήριο.

Τα δωρικά υπολείμματα δίπλα στο Μοναστήρι, θα μπορούσαν να προέρχονται από ένα ναό και βλέπουμε επίσης εδώ αρχαίους τοίχους. Λίγο πιο μακριά, κάτω από το Μοναστήρι, βρίσκονται μεγάλα αποσπάσματα βράχων. Μπορεί να είναι εκείνα τα ίδια που κατρακυλούσαν πάνω από το στρατό του Ξέρξη. Κατά τον Παυσανία και τον Ιουστίνο, ένα παρόμοιο φαινόμενο συνέβη με το στρατό του Βρέννου πάνω στον οποίο έπεσαν κομμάτια βράχων, που εξόντωσαν το μεγαλύτερο μέρος του.

Ο δρόμος των Δελφών συνεχίζει ανατολικά, πάνω από το βράχο Ναυπλία. Πολύ πιο κάτω είναι η χαράδρα της Κίρφεως, στο βάθος της οποίας ρέει ο Πλειστός. Στην άκρη της χαράδρας υψώνεται ο βράχος που σχηματίζει την Τρίοδο κοντά στο Σχίσμα. Και τα δυο είναι ορατά στο σχέδιο.

Δεξιά στο τελευταίο επίπεδο της γκραβούρας διακρίνεται ψηλά επάνω στην Κίρφι ένα ευρύχωρο σπήλαιο. Ίσως να είναι το σπήλαιο που αναφέρει ο Dodwell ως εκείνο του τέρατος με το όνομα Σύβαρις ή Λάμια, που καταβρόχθιζε ανθρώπους και κοπάδια και που διέπραξε τόσες καταστροφές γύρω από τους Δελφούς, που οι κάτοικοι ήταν έτοιμοι να εγκαταλείψουν την πόλη, όταν ο Απόλλωνας τους έδειξε τον τρόπο να απαλλαγούν από τη μάστιγα αυτή.

Η ΚΑΣΤΑΛΙΑ ΠΗΓΗ

Κάτω από τη σκιά ενός υπέροχου πλατανιού, στην άκρη του δρόμου, κοντά στους Δελφούς, λάμπει, προστατευμένη από ένα είδος κόγχης, η πηγή από την οποία έβγαινε το μεθυστικό νερό της Πυθίας. Δίπλα βρίσκεται μια χαμηλή

πέτρινη γούρνα προορισμένη στο μάζεμα του νερού, όπου τα κοπάδια και τα ζώα των ταξιδιωτών ξεδιψούσαν. Στο βάθος του πίνακα, είναι το βαθούλωμα, στο οποίο ρέει το νερό. Κατεβαίνοντας κάποια σκαλοπάτια φτάνουμε κοντά στο σιντριβάνι όπου η Πυθία λουζόταν. Κοντά βρίσκεται το παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή. Μέσα στο βαθούλωμα υπάρχουν μια συκιά και άλλα υδρόβια φυτά. Η πηγή που σχηματίζει εκεί γραφικούς καταρράκτες, ρέει μπροστά στη βρύση και χύνεται μέσα στον Πλειστό. Ο βράχος που δεσπόζει πάνω απ' την πηγή είναι η Υάμπεια. Ξέρουμε ότι από εκεί έριχναν τους εγκληματίες και τους ιερόσυλους και ότι μ' αυτό τον τρόπο, ο αθώος Αίσωπος βρήκε τον θάνατο, αλλά μετά από αυτό το βάρβαρο μαρτύριο μετέφεραν τον τόπο τέτοιων εκτελέσεων στο βράχο Ναυπλία.

ΤΟ ΔΑΣΟΣ ΤΩΝ ΜΟΥΣΩΝ ΣΤΟΝ ΠΑΡΝΑΣΣΟ

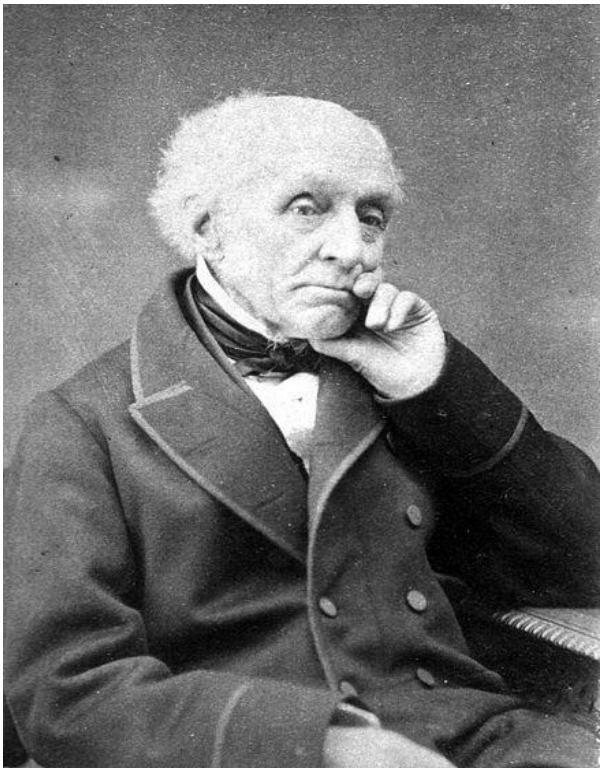
Οι Δελφοί και ο βράχος τους ήταν όπως το ξέρουμε, υπό την ειδική προστασία του Απόλλωνα. Οι Έλληνες όμως, που δεν χώριζαν ποτέ τη λατρεία του Απόλλωνα απ' αυτή των Μουσών, είχαν αφιερώσει ειδικά στις εννέα αδερφές, μερικά μέρη στον Παρνασσό.

Έτσι, η Κασταλία Πηγή δεν χρησίμευε μόνο για την λύτρωση των ιερέων και των πιστών που ερχόντουσαν να συμβουλευτούν τον χρησμό, ήταν και ο αγαπημένος τόπος διαμονής των Μουσών, τουλάχιστον κατά τους ποιητές. Αυτές οι Θεότητες είχαν και στην κορυφή του βράχου, όχι μακριά από τον Ναό του Απόλλωνα, ένα δάσος παρόμοιο μ' εκείνο που τους είχαν αφιερώσει στον Ελικώνα. Ποτέ το τσεκούρι δεν έπρεπε να μπαίνει εκεί, ούτε κανένας θόρυβος να ταράζει τη σιωπή.

Όλα ήταν φτιαγμένα για το συλλογισμό και την έμπνευση, η μυστηριώδης σκιά από τα σκοτεινά άλση και τα αγάλματα του Απόλλωνα και της αυλής του, καθώς και εκείνα των νομοθετών ποιητών. Αλλά ο φανατισμός, που κατέστρεψε τόσα αριστουργήματα της αρχαιότητας, δεν παρέλειψε τους Δελφούς. Ύστερα από την κατεδάφιση του ναού, ο Κωνσταντίνος έκοψε τα δένδρα του ιερού δάσους, και οι Μούσες εξορίστηκαν από τον Παρνασσό με το θεό τους.

Πάντως, η φύση που περιφρονεί τις καταστροφές που προκαλεί το ανθρώπινο χέρι, στεφάνωσε πάλι την προφητική κορυφή με πλούσια βλάστηση. Ένα δάσος από έλατα αντικαθιστά τα δένδρα, που είχε κόψει η προκατάληψη, και οι Έλληνες επανόρθωσαν την προσβολή, ονομάζοντας το δάσος, *«Δάσος των Μουσών»*.

26. HENRY HOLLAND



Βιογραφικά στοιχεία

Ο Άγγλος περιηγητής **Henry Holland** γεννήθηκε στις 27 Οκτωβρίου του 1788 στο Knutsford της Ολλανδίας. Σπούδασε ιατρική στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου. Το 1840 έγινε γιατρός του πρίγκιπα Αλβέρτου, συζύγου της βασίλισσας Βικτωρίας, και από το 1852 και της ίδιας της βασίλισσας. Το 1813 πήρε τον τίτλο του βαρονέτου, και πραγματοποίησε ταξίδι στην Ελλάδα, μόλις τέλειωσε τις σπουδές του. Συγκεκριμένα, ήταν 24 χρονών, όταν ταξίδεψε στην Ελλάδα, ακολουθώντας τα ίχνη των Byron και Hobhouse. Αυτός διάσχισε την επικράτεια του Αλή Πασά και έφτασε στα Γιάννενα αρχές Νοεμβρίου του 1812.

Ο Holland πρόσφερε τις ιατρικές του υπηρεσίες στον Αλή Πασά και στο γιο του Βελή εξασφαλίζοντας έτσι την εύνοιά τους. Αφού ολοκλήρωσε την περιήγησή του στην Κεντρική και Νότια Ελλάδα ταξίδεψε για δεύτερη φορά στα Γιάννενα.

Το οδοιπορικό του, που κυκλοφόρησε το 1815, είναι γραμμένο με απλότητα και ζωντάνια. Ο Holland έχει μεγάλη παρατηρητικότητα,

περιγραφική δύναμη και κριτικό πνεύμα. Συχνά όμως γενικεύει, αναφέρεται αόριστα σε πρόσωπα και πράγματα, δεν τεκμηριώνει τις διαπιστώσεις του με περιστατικά, με χρονολογίες και τοποθεσίες. Έτσι, παρ' όλη τη σοβαρότητα των αφηγήσεων και την εγκυρότητα των κρίσεων, είναι δύσκολο να αξιοποιηθεί το χρονικό του, γιατί πολλές σελίδες του δεν επιτρέπουν τον έλεγχο και τη διασταύρωση των πληροφοριών. Δεν ασχολήθηκε διόλου με τη συλλογή αρχαιοτήτων. Στο χρονικό του κάπου γράφει: *"Από τα ταξίδια μου δεν κουβάλησα πάνω από είκοσι αντικείμενα. Τα μισά από αυτά ήταν οδοιπορικές βακτηρίες, και ένα σπαθί που μου το χάρισε ο Αλή Πασάς, λέγοντάς μου ότι είχε κόψει πολλά κεφάλια."* Ο Holland πέθανε στις 27 Οκτωβρίου του 1873 την ημέρα των ογδοηκοστών πέμπτων γενεθλίων του, στο σπίτι του, στη Brook Street του Λονδίνου.

Σχόλια

Ο **Holland** έφτασε στα Σάλωνα στα τέλη του 1812 ή στις αρχές του 1813, δηλαδή μέσα στο καταχείμωνο. Έδωσε για την πόλη τούτη πολύτιμα στοιχεία. Σύμφωνα με τα γραπτά του: Στα προεπαναστατικά χρόνια η Άμφισσα είχε οχτακόσια (800) σπίτια εκ των οποίων τα πεντακόσια (500) ήσαν Ελληνικά και τα υπόλοιπα των Τούρκων. Διέθετε επτά (7) εκκλησίες και ισάριθμα τζαμιά και από την περιοχή αυτή γινόταν μεγάλη εξαγωγή κυρίως σε βαμβάκι και κρασί.

Στους Δελφούς έφτασε με δριμύ καιρό. Περιήλθε, εν συντομία, τον αρχαιολογικό χώρο έχοντας ως οδηγούς του, δυο ιερείς του χωριού, τους οποίους λόγω του ατημέλητου παρουσιαστικού που είχαν, τους παρομοίασε με τους αντίστοιχους της Ισλανδίας. Δεν παρέλειψε όμως να τονίσει τη φιλομάθειά τους. Μέσα στο δριμύ καταχείμωνο είδε Δελφιώτισσες να πλένουν στην Κασταλία πηγή και γι' αυτό τις αποκάλεσε τραχιές γυναίκες. Για το χωριό Καστρί δίνει το συνηθισμένο, και από άλλους περιηγητές, καθόλου βέβαια κολακευτικό χαρακτηρισμό: *"άθλιο σε όλα εκτός από το τοπίο που το περιβάλλει".*

Οι αναφορές του για τους Δελφούς μπορούν να κριθούν ικανοποιητικές, αν σκεφτεί κανείς τις καιρικές συνθήκες, που επικρατούσαν κατά την επίσκεψή του εκεί. Είχε όμως την τύχει να δει κάποιο υπόλειμμα από κολοσσιαίο άγαλμα, όπως γράφει, που είχε έρθει στο φως, εξαιτίας κάποιας εκσκαφής θεμελίου σπιτιού (καλύβα το αποκαλεί) λίγες μέρες πριν την επίσκεψή του.

Στην Αράχοβα έφτασε την ίδια μέρα εν μέσω χιονοθύελλας όπου και διανυκτέρευσε, ενώ τη νύχτα εκείνη επικρατούσε ισχυρός παγετός. Την άλλη μέρα τράβηξε ανατολικά, πέρασε τη Σχιστή οδό και από εκεί κατευθύνθηκε για τη Δαύλεια, που τη βρήκε γραφική.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, & C during the years 1812 and 1813",* Henry Holland, London 1815.**

Στα Σάλωνα υπάρχουν περισσότερα από οκτακόσια (800) σπίτια, από τα οποία, κατ' εκτίμηση, τα πεντακόσια (500) κατοικούνται από Έλληνες. Στην πόλη υπάρχουν επτά ελληνικές εκκλησίες και ισάριθμα τζαμιά. Οι κοιλάδες στη γύρω περιοχή παράγουν δημητριακά, λάδι, βαμβάκι και κρασί, με τα δυο πρώτα προϊόντα σε ποσότητες τέτοιες, που επαρκούν για εκτεταμένες εξαγωγές από τον Κόλπο, απ' όπου επίσης μεταφέρεται ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής μαλλιού, από τα κοπάδια των γειτονικών βουνών.

Τα Σάλωνα, και σχεδόν το σύνολο της βόρειας ακτής του Κορινθιακού κόλπου, τελούν υπό την κυριαρχία του Αλή Πασά. Ο διοικητής της πόλης σήμερα είναι ο Σεΐτ Αχμέτ, ένας άνθρωπος που, πριν λίγα χρόνια, είχε σταλεί από τον Αλή σε αποστολή στην Αγγλία, και που προφανώς την είχε φέρει σε πέρας με μεγάλη επιδεξιότητα.

Πριν την επιστροφή μου στην Αλβανία, ο Αχμέτ είχε ανακληθεί από τη διοίκηση στα Σάλωνα, και τον είχα συναντήσει πολλές φορές στα Γιάννενα. Είχε αποκτήσει και διατηρήσει κάποια μικρή γνώση των Αγγλικών, και η μεγαλύτερη ικανοποίησή του ήταν να μιλά για την επίσκεψή του στην Αγγλία, για την ακρόασή του από το βασιλιά, για τον οποίο έτρεφε βαθύ σεβασμό και για τη συναναστροφή του με πολλούς ανθρώπους, τα ονόματα των οποίων συγκρατούσε με μια ακρίβεια, που με εξέπληξε.

Τα επιβλητικά ελατοσκεπή όρη, που διακρίνονται στα δυτικά των Σαλώνων, παλιά ανήκαν στην περιοχή δικαιοδοσίας της δυτικής Λοκρίδας και ο απότομος και βραχώδης Κόρακας, που αναφέρεται από το Λίβιο και τον Αππιανό στις αφηγήσεις τους περί του Ρωμαϊκού πολέμου με τον Αντίοχο και τους Αιτωλούς, ανήκει πιθανόν σ' αυτό το ορεινό συγκρότημα. Τα βουνά προς τα ανατολικά της κοιλάδας είναι ακόμη πιο καθαγιασμένα στην Ιστορία, όπως κι εκείνα στην περιοχή της Φωκίδας. Τα Σάλωνα, πράγματι, μπορούν να θεωρηθούν ως μία είσοδος απ' αυτήν την πλευρά προς τις πιο κλασικές περιοχές της αρχαίας Ελλάδας, και ο ταξιδιώτης από εδώ αρχίζει να βαδίζει με πιο ασφαλές βήμα πάνω στα μνημεία και τα χνάρια αυτού του σπάνιου λαού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19
ΤΑΞΙΔΙ ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΦΩΚΙΔΑΣ, ΒΟΙΩΤΙΑΣ, ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣ ΑΘΗΝΑ.
ΔΕΛΦΟΙ - ΤΡΙΟΔΟΣ - ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ - ΛΙΒΑΔΕΙΑ - ΕΛΙΚΩΝΑΣ - ΤΟ ΕΛΟΣ ΤΗΣ

ΚΩΠΑΪΔΑΣ - ΘΗΒΑ - ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΩΝ ΘΕΣΠΙΩΝ - ΠΕΔΙΑΔΕΣ ΤΩΝ ΛΕΥΚΤΡΩΝ ΚΑΙ ΠΛΑΤΑΙΩΝ - ΟΡΟΣΕΙΡΑ ΚΙΘΑΙΡΩΝΑ - ΙΕΡΑ ΟΔΟΣ - ΑΘΗΝΑ.

Ο περιορισμός στο σχεδιασμό αυτής της εργασίας, όπως αναφέρθηκε στον πρόλογο, με οδηγεί να προσπεράσω βιαστικά τα περισσότερα από τα κλασικά μέρη της Ελλάδας, στα οποία έχω τώρα οδηγήσει τον αναγνώστη.

Δεν χρειάζεται, πιστεύω, να προσθέσω περισσότερα στους λόγους που έχω ήδη αναφέρει. Θα ήταν αδικία προς το θέμα, να περιγράψω αυτά που είδα με ένα πολύ βιαστικό τρόπο και εν μέσω, ενός άνευ προηγουμένου, δριμύ χειμώνα. Και επιπλέον μία τέτοια περιγραφή καθίσταται περιττή από τις τόσες αφηγήσεις, που έχουμε ήδη γι' αυτή τη χώρα, πολύ πιο πλήρεις και πολύτιμες απ' ότι θα μπορούσα εγώ να δώσω.

Συνεχίζω λοιπόν την αφήγησή μου εδώ, απλώς για να συνδέσω μέσα από ένα συνοπτικό περίγραμμα, το δεύτερο ταξίδι που έκανα στην Αλβανία, με την πρώτη μου επίσκεψη σ' αυτήν και σε άλλες περιοχές στα βόρεια της Ελλάδας. Ωθούμενοι από το κρύο και από το θυελλώδη καιρό που συναντήσαμε, ταξιδέψαμε από τα Σάλωνα στην Αθήνα σε οχτώ μέρες, μια χρονική περίοδο, που υπό άλλες συνθήκες θα ήταν πάρα πολύ σύντομη, για μια χώρα που βρίθει σε φυσική ομορφιά και σε υπολείμματα αρχαίας ιστορίας και τέχνης.

Το πρώτο αντικείμενο ενδιαφέροντος στη διαδρομή μας, ήταν οι σεβαστοί Δελφοί, και παρόλο που οι δόξες της θείας τους έμπνευσης έχουν πλέον παρέλθει, και οι ναοί τους έχουν ισοπεδωθεί, διατηρούν ακόμα κάτι από την ιερότητα στη μοναχική μεγαλοπρέπεια της τοποθεσίας τους και στη σιωπή, που πλέον αναπαύεται στις θέσεις, όπου κάποτε συγκεντρωνόταν όλη η Ελλάδα για τις ιεροτελεστίες του Αμφικτιονικού Συνεδρίου και για τους διαγωνισμούς των Πυθικών αγώνων.

Το σύγχρονο χωριό Καστρί είναι χτισμένο πάνω στο ιερό έδαφος, άθλιο σε όλα εκτός από το τοπίο που το περιβάλλει. Εκεί όπου έχει εξαφανιστεί η λαμπρότητα της τέχνης, αυτή (η λαμπρότητα) της φύσης έχει παραμείνει, και αν κάποιος σταθεί εδώ, δεν μπορεί παρά να θαυμάσει αυτή την καλαισθησία και το πνεύμα της αρχαίας Ελλάδας, που επέλεξε ως τόπο της εθνικής συνέλευσης, ένα σημείο με τόσο έντονα και επιβλητικά χαρακτηριστικά.

Οι επιβλητικοί και απόκρημνοι βράχοι υψώνονται στο πίσω τμήμα, για να σχηματίσουν τις δυο Δελφικές κορυφές, το χάσμα, και η Κασταλία πηγή μεταξύ αυτών των γκρεμών, η βαθιά κοιλάδα του Πλειστού παρακάτω, που οριοθετημένη στην απέναντι πλευρά από την οροσειρά της Κίρφεως - όλα αυτά εμφανίζονται ως περίγραμμα. Σχετικά με το Πυθικό σπήλαιο μπορούν να καλλιεργηθούν περισσότερες αμφιβολίες. Ποικίλα σπήλαια στον ασβεστολιθικό βράχο είναι ορατά στη βάση των βράχων της Κασταλίας, αλλά

χωρίς κανένα από αυτά να αξίζει αυτό το όνομα[1].

Με εξαίρεση το Στάδιο, τους τάφους και τις λαξευμένες στο βράχο κρύπτες, τα υπολείμματα της τέχνης είναι σε μεγάλο βαθμό αδιευκρίνιστα, και μάλιστα ούτε καν η θέση του ναού του Απόλλωνα δεν έχει εξακριβωθεί με σαφήνεια, αν και ορισμένοι εικάζουν ως περίβολό του έναν αρχαίο τοίχο από ογκώδεις πέτρες, που τώρα στηρίζει την ελληνική Εκκλησία του Προφήτη Ηλία, ενώ η θέση του ναού της Αθηνάς έχει προσδιοριστεί σε κάποιο άλλο παρόμοιο τοίχο στην εκκλησία της Παναγίας, στην απέναντι πλευρά του ρέματος της Κασταλίας.

Ωστόσο, στο Καστρί τα ίχνη της αρχαιότητας είναι ορατά παντού - στα μαρμάρινα θραύσματα και στις ελληνικές επιγραφές, που βρίσκονται σκορπισμένα απ' άκρο σε άκρο στο χωριό - και παρόλο όλα αυτά που πήρε ο Νέρωνας από τους Δελφούς, μπορεί να θεωρηθεί δεδομένο ότι μια μελλοντική ανασκαφή εδώ θα φέρει στο φως ακόμα περισσότερα πολύτιμα στοιχεία της αρχαίας αγαλματοποιίας.

Είδαμε μέσα στο χωριό να κείτονται στο έδαφος, τα περίτεχνα απομεινάρια ενός κολοσσιαίου αγάλματος, που είχε ανακαλυφτεί μόλις δυο μέρες πριν κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων μιας καλύβας.

Ανεβήκαμε στην κορυφή ενός από τους βράχους της Κασταλίας, που δεσπόζουν στους Δελφούς, ένα γυμνό βάραθρο, αν και ο Gray το έχει αποτυπώσει διαφορετικά, το οποίο και αυτή την εποχή ήταν καλυμμένο με χιόνι.

Τα πιο ψηλά σημεία αυτών των γκρεμών (που μπορεί να θεωρηθεί ότι σ' αυτή την πλευρά σχηματίζουν τη βάση του Παρνασσού), είναι από εξακόσια έως οχτακόσια πόδια πάνω από το επίπεδο των Δελφών, και σχεδόν δυο

[1] Τείνω να θεωρήσω ότι αυτό το φημισμένο σπήλαιο δεν έχει αναζητηθεί στη σωστή θέση. Ο Ιουστίνος, περιγράφοντας την τοποθεσία και τα χαρακτηριστικά των Δελφών λέγει: *"In hoc rupis anfractu, media ferme montis altitudine, planities exigua est, atque in eâ profundum terrae foramen quod in oracula patet; ex quo frigidus spiritus, vi quadam, velut vento, in sublime expulsus, mentes vatum in recordiam vertit"* & c. Lib. Xxiv. c. 6.

Αυτή η περιγραφή θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα, ότι το σπήλαιο της Πυθίας βρισκόταν στο χάσμα σε κάποιο ύψος πάνω από την Κασταλία πηγή - και παρόλο που μια τέτοια θέση θα το εξέθετε στον κίνδυνο να γεμίζει από θραύσματα πετρωμάτων ή από άλλες μεταβολές (περιβάλλοντος), δεν θα το έβρισκα παράξενο, λαμβάνοντας υπόψη τη σταθερότητα, που συχνά συναντιέται σε τέτοια τοπικά φαινόμενα, όπου μια ακριβής αναζήτηση έχει πολλά ακόμα να ανακαλύψει σχετικά με το θέμα του αεριώδους ανθρακικού οξέος από κάποια θέση ανάμεσα στα βράχια. Η παραγωγή αυτού του αερίου θα μπορούσε πιθανώς να εξηγηθεί με την υπόθεση θειώδους οξέος υπό φυσικές συνθήκες, και μια επακόλουθη αποδέσμευση του ανθρακικού οξέος του ασβεστόλιθου.

χιλιάδες πάνω από αυτό της θάλασσας.

Ήπιαμε από την Κασταλία πηγή, αλλά η έμπνευση ήταν αδύνατη, δεδομένης της προφύλαξης που έπρεπε να λάβουμε έναντι της ρύπανσης από τα λερωμένα ρούχα, που κάποιες ρακένδυτες χωρικές έπλεναν στο ιερό ποτάμι. Σ' αυτήν την επιθεώρηση των Δελφών μας συνόδευσαν δύο Έλληνες ιερείς - άνδρες, που ως προς την αθλιότητα θα μπορούσα εύκολα να τους συγκρίνω με τους ιερείς της Ισλανδίας, αλλά που ζητούσαν ολοκληρωτικά τη γνώση, που είναι συχνά τόσο αξιοσημείωτη στους τελευταίους.

Από τους Δελφούς προχωρήσαμε εν μέσω βαριάς χιονοθύελλας, προς τα πάνω στην κοιλάδα του Πλειστού προς την Αράχοβα, μια πόλη που στέκεται πάνω στα υψώματα μιας από τις οροσειρές που ξεχωρίζουν από τον Παρνασσό. Διανυκτερεύσαμε εδώ με το θερμόμετρο να δείχνει υπό το μηδέν και καθετί γύρω μας να είναι καλυμμένο με πυκνό χιόνι.

Η διαδρομή μας της επόμενης μέρας ήταν προς Δαύλεια, την αρχαία Δαυλίδα, πορεία ελικοειδής ανάμεσα στους λόφους στα ριζά του Παρνασσού, που είναι ακόμα εξολοκλήρου ασβεστώδεις, καλυμμένοι κατά θέσεις είτε από σχιστόλιθο, ισχυρά διαποτισμένο με σίδηρο είτε (λιγότερο συχνά) από ένα τραχύ κροκαλοπαγές πέτρωμα.

Σε απόσταση τεσσάρων μιλίων από την Αράχοβα, φτάσαμε στη φημισμένη τοποθεσία *«Τρεις κέλευθοι»,* που σύμφωνα με το Σοφοκλή αποτέλεσε το σκηνικό της δολοφονίας του Λάιου από τον Οιδίποδα. Αυτή η τοποθεσία δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί καλύτερα στο μάτι του ποιητή απ' ό,τι είναι στο μάτι του σύγχρονου ταξιδιώτη. Οι τρεις δρόμοι, που έρχονται από Δελφούς, τη Δαύλεια και τη Λιβαδειά, συναντιούνται σε ένα απόκρημνο και ανομοιόμορφο σημείο, και ειδικότερα αυτός προς Δελφούς στενεύει πολύ λόγω ενός βράχου που προεξέχει.

Μια ευμεγέθης πέτρα, χονδροειδώς λαξευμένη, έχει στηθεί σε μικρή απόσταση από το σημείο της συμβολής και ένας Έλληνας από τη συνοδεία μας, μάς είπε ότι εδώ είχε θαφτεί ένας από τους βασιλιάδες τους. Αυτά τα ατελή ψήγματα της ιστορικής γνώσης είναι κοινά μεταξύ των Ελλήνων, και η υπό εξέταση πέτρα μπορεί να είχε τοποθετηθεί σε κάποια μεταγενέστερη στιγμή, για να τιμήσει το υποτιθέμενο γεγονός.

Η Δαύλεια είναι μία γραφική περιοχή, στο ανατολικό άκρο του Παρνασσού[…].

27. EDWARD DODWELL



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Edward Dodwell** γεννήθηκε στην Ιρλανδία, στις 30 Νοεμβρίου του 1767, και εκπαιδεύτηκε στο Trinity College στο Καίμπριτζ. Υπήρξε ζωγράφος, περιηγητής και συγγραφέας σε αρχαιολογικά θέματα.

Πραγματοποίησε στην Ελλάδα δυο περιηγήσεις, το 1801 και το 1805-1806. Τον συνόδεψε κατά τις περιοδείες του ο προσωπικός του ζωγράφος Ιταλός **Pomardi**, που φιλοτέχνησε 600 εικόνες από το ταξίδι του στην Ελλάδα. Άλλα 400 αρχαιολογικά κλπ. θέματα ζωγράφισε ο ίδιος ο Dodwell.

Το χρονικό του είναι ένα κείμενο γραμμένο με γλαφυρότητα, πυκνότητα και αρχιτεκτονική. Παρά το φόρτο του αρχαιολογικού υλικού και της τοπογραφικής αναλυτικής έρευνας, βρίσκουμε πληροφορίες σημαντικές για το δημόσιο και ιδιωτικό βίο των Ελλήνων. Αναζητεί τις επιβιώσεις της αρχαίας ζωής στα σύγχρονα ελληνικά έθιμα. Δεν αναπτύσσει προσωπικές θεωρίες και δεν αναγκάζεται να καταφεύγει σε αναιμικές επιχειρηματολογίες. Τα συμπεράσματά του είναι καλά θεμελιωμένα και συχνά πετυχαίνει τους στόχους του.

Ο Dodwell άρχισε το μεγάλο ταξίδι του στην Ελλάδα από τη Βενετία, στις 29

Απριλίου του 1801, μ' ένα εμπορικό καράβι. Τέλη Μαΐου έφτασε στην Κέρκυρα. Στις 18 Μαΐου επισκέφτηκε την Ιθάκη και από εκεί πέρασε στην Πάτρα. Συνέχισε την περιοδεία του στη Φωκίδα, Βοιωτία και Αθήνα. Από την Αθήνα πέρασε στα νησιά του Αιγαίου και δια μέσου της Τρωάδας έφτασε στην Κωνσταντινούπολη όπου τέλειωσε το πρώτο ταξίδι του.

Το δεύτερο ταξίδι του άρχισε από τη Μεσσήνη της Ιταλίας πάνω σ' ένα ελληνικό εμπορικό καράβι και πρώτος σταθμός του η Ζάκυνθος. Το δρομολόγιο που ακολούθησε ήταν Μεσολόγγι - Πάτρα και είχε σκοπό να συνεχίσει στην Αθήνα μέσω Κορίνθου. Επειδή όμως εκείνη την εποχή είχε εμφανιστεί πανούκλα στην Κόρινθο άλλαξε δρομολόγιο, οπότε πέρασε στο Γαλαξίδι και ακολουθώντας πάλι τη διαδρομή: Σάλωνα - Χρισσό - Δελφοί - Αράχοβα - Δίστομο - Δαύλεια - Λιβαδειά - Θήβα έφτασε στην Αθήνα. Ο Dodwell περιηγήθηκε ολόκληρη την Αττική.

Από την Αθήνα συνέχισε το ταξίδι του προς Λαμία - Βόλο - Λάρισα - Αμπελάκια και επέστρεψε πάλι στην Αθήνα όπου, αφού πέρασε εκεί τους καλοκαιρινούς μήνες και κατά τη διάρκεια των οποίων εκτέλεσε αρχαιολογικές έρευνες, ξεκίνησε τέλη Νοεμβρίου1806 για το γύρο της Πελοποννήσου.

Από την Πάτρα πέρασε στο Βασιλάδι του Μεσολογγίου και από εκεί συνέχισε στη Λευκάδα - Πρέβεζα - Κέρκυρα και στις 16 Μαΐου του 1806 άρχισε το ταξίδι γυρισμού του. Αναγκάσθηκε όμως να παραμείνει στην Ιταλία, γιατί η Ευρώπη βρισκόταν ακόμα κάτω από τον έλεγχο του Βοναπάρτη.

Στην οικία του, στη Ρώμη, όπου έζησε το υπόλοιπο του βίου του κατάρτισε πλούσια αρχαιολογική συλλογή, η οποία αποτέλεσε ολόκληρο μουσείο. Οι αρχαιότητες αυτές μετά το θάνατό του περιήλθαν, με εξαγορά, στη Γλυπτοθήκη του Μονάχου.

Πέθανε στη Ρώμη, στις 13 Μαΐου του 1832 από τις επιπλοκές μιας ασθένειας που κόλλησε κατά τη διάρκεια μιας εξερεύνησής του στα βουνά Sabine.

Σχόλια

Ο **Dodwell** είναι από τους πιο σημαντικούς περιηγητές στον ελληνικό χώρο. Σημαντικός και για το οδοιπορικά του κείμενα και για την πλούσια εικαστική αποτύπωση της Ελληνικής γης. Το ίδιο ισχύει και αναφορικά με τη Δελφική γη και την ευρύτερη περιοχή της.

Έφτασε στο Χρισσό, προερχόμενος από Πάτρα - Σάλωνα, στις 28 Φεβρουαρίου του 1806, και από εκεί την ίδια μέρα ανέβηκε στους Δελφούς. Η επίσκεψη ξεκίνησε με ένα καυγά, που έλαβε χώρα μεταξύ του περιηγητή και των αγωγιατών, οι οποίοι ζητούσαν κατά τη γνώμη του υπερβολικό τίμημα για τη μεταφορά. Τώρα, εάν πρυτάνευσε η φιλοσοφία της αρπαχτής από τη μια μεριά ή η απαίτηση...ξεπουλήματος των ελληνικών υπηρεσιών μεταφοράς από

την άλλη, δεν θα μπορέσουμε να το μάθουμε ποτέ. Το βέβαιο είναι ότι ο Επίσκοπος Σαλώνων, που είχε την έδρα του στο Χρισσό, ήταν με τη μεριά του ποιμνίου του. Ας όψεται όμως που εκείνη την κρίσιμη στιγμή εμφανίστηκε, ως από μηχανής θεός, ο Τούρκος Αγάς του Χρισσού και, όπως ήταν αναμενόμενο, πήρε αναφανδόν το μέρος του Dodwell.

Έχοντας συστατική επιστολή του επισκόπου Σαλώνων, φιλοξενήθηκε από τον παπα - Γιάννη, ιερέα των Δελφών. Στο Καστρί έμεινε μέχρι και τις 4 Μαρτίου, για να μπορέσει να ερευνήσει με την ησυχία του τον αρχαιολογικό χώρο, και να κάνει επίσης με την ησυχία του τις... αγορές του.

Ήταν καλά εξοπλισμένος, όχι μόνο με πολλά σύνεργα για εικαστικές αποτυπώσεις των Δελφών, αλλά και με πολλές αναφορές σχετικά με τους Δελφούς. Και τι δεν είχε διαβάσει από αρχαίους συγγραφείς: Όμηρο, Ηρόδοτο, Αισχύλο, Σοφοκλή, Ευριπίδη, Αισχύνη, Πίνδαρο, Θεόκριτο, Απολλόδωρο, Παυσανία, Στράβωνα, Λουκιανό, Δίωνα Κάσσιο, Διόδωρο Σικελιώτη, Κλαύδιο Πτολεμαίο, Ιουστίνο, Πλίνιο, Κικέρωνα, Antoninus Liberalis, Λίβιο, Σενέκα, Κικέρωνα, Στάτιο, Λακτάντιο, Κλαυδιανό, Στέφανο Βυζάντιο!

Και από τους ξένους περιηγητές, που είχαν προηγηθεί, δεν του ξέφυγαν τα κείμενά τους, όπως Κυριακού Αγκωνίτη, Spon, Wheler, Bartolemy, Chandler, Clarke. Γνωρίζει πολύ καλά το μάθημά του πριν ακόμα φτάσει στους Δελφούς. Αυτό που απομένει είναι να βάλει το δάκτυλο *"ἐπί τῶν τύπων τῶν ἥλων"*.

Επισκέπτεται κάθε χώρο, τον παρατηρεί με προσοχή και τον περιγράφει, προσπαθεί να κάνει τις απαραίτητες ταυτοποιήσεις. Δεν τα καταφέρνει πάντα, του ξεφεύγει η θέση του αρχαίου Ιπποδρόμου, η θέση του Ναού του Απόλλωνα και του αρχαίου θεάτρου. Είδε τείχη και αρχαίους τοίχους, αρχαίους τάφους, τις εκεί πηγές, με προεξάρχουσα την Κασταλία πηγή, σκαρφάλωσε στα βράχια, έφτασε ακόμα μέχρι την απέναντι Κίρφι που ήταν η σπηλιά της λάμιας Σύβαρης.

Στο δρόμο για τη σπηλιά χάθηκε, και ευτυχώς τον βοήθησαν οι αγρότες που βρίσκονταν εκεί κοντά. Δεν μπόρεσε να ανεβεί στο Κωρύκιον Άντρον, όπως είχε πρόθεση, γιατί εκείνες τις μέρες είχε πέσει πυκνή χιονόπτωση και είχαν κλείσει εντελώς οι στράτες. Για την κορυφή Λιάκουρα δεν κάνει λόγο.

Όταν περιγράφει κάτι, το τεκμηριώνει επικαλούμενος αρχαία πηγή. Η αναφορά του στους αρχαίους τάφους γίνεται μικρή επιστημονική πραγματεία. Σχετικά με τα αρχαία νομίσματα εκεί ξεδιπλώνει το ταλέντο του. Είχε φροντίσει να ψάξει παντού για αρχαία νομίσματα χτυπώντας πόρτα - πόρτα τα σπίτια του χωριού Καστρί. Και δεν έπεσε έξω, συγκέντρωσε αρκετό και σπάνιο υλικό.

Επίσης, μόλις έπεσε στην αντίληψή του θραύσμα από αρχαίο μαρμάρινο άγαλμα, φρόντισε αυθωρεί και μάλλον με...χρήμα, να το συλλέξει, και με την κάλυψη των εκεί αρχών κατόρθωσε να το προωθήσει στο Αγγλικό προξενείο

της Πάτρας, καθόσον από εκεί γινόταν η μεταφόρτωση κλοπιμαίων για την Εσπερία. Αντιγράφει αρχαίες επιγραφές, και γενικώς προσπαθεί να καταγράψει όσο καλύτερα γίνεται τον γύρω αρχαιολογικό χώρο.

Πρέπει όμως να του αναγνωρίσουμε ότι δεν προσέχει μόνο τα αρχαία των Δελφών˙ ρίχνει εξονυχιστικές ματιές και στο χωριό Καστρί. Παρατηρεί τους ανθρώπους, τον τρόπο που ζουν και φέρονται. Είναι δίκαιος απέναντι των Ελλήνων και δεν έχει έρθει με προκαταλήψεις. Δεν αποφεύγει να παραδεχτεί τη φυσική ευφυΐα των σύγχρονων Ελλήνων και την ευστροφία τους.

Επίσης αναφέρει την πρόοδο που είχε επιτελέσει ο Ελληνισμός τα προεπαναστατικά εκείνα χρόνια, παρότι στέναζε κάτω από τον Τούρκο δυνάστη, στη γνώση και τον πολιτισμό, στο εμπόριο και τον πλούτο.

Για το χωριό Καστρί δεν χρησιμοποιεί απρεπείς εκφράσεις, όπως άλλοι ξένοι περιηγητές. Αναφέρει ότι έχει ενενήντα καλύβες (σπιτάκια) και οι κάτοικοι είναι Αρναούτηδες, ότι ντύνονται όπως οι Γαλαξειδιώτες. Έχουν σχολείο και μαθαίνουν να γράφουν και να διαβάζουν.

Τις Καστρίτισσες τις βρήκε να έχουν φυσική ομορφιά, ανεπιτήδευτη κομψότητα, ωραία προφίλ, ωραία δόντια και μεγάλα μαύρα μάτια. Κατέγραψε και ορισμένα περιστατικά, όπως αυτό του ύπνου στο σπίτι του παπά. Όλοι νοικοκύρηδες και φιλοξενούμενοι κοιμήθηκαν στο ίδιο δωμάτιο, γιατί το άλλο είχε γεννήματα. Και έτσι δόθηκε η ευκαιρία και στις δυο εκατέρωθεν πλευρές να εκπλαγούν.

Οι νοικοκυραίοι εξεπλάγησαν, επειδή οι Άγγλοι κοιμήθηκαν, αφού προηγουμένως έβγαλαν τα ρούχα τους! και οι φιλοξενούμενοι εξεπλάγησαν, γιατί οι Καστρίτες κοιμήθηκαν χωρίς να βγάλουν τα ρούχα τους!

Επίσης, όταν ο Dodwell έβγαλε τη γομολάστιχα, που είχε για να σβήσει κάποιες αράδες γραμμένες με μολύβι, όλοι οι παρόντες εξεπλάγησαν για την καινούργια τεχνολογία. Και οι μεν μεγάλοι αναφώνησαν *“Πολύ γνωστικοί άνθρωποι”,* τα μικρά παιδιά όμως έφυγαν τρέχοντας αποκαλώντας τους διαβόλους!

Όταν ολοκλήρωσε την επίσκεψή του στους Δελφούς, ξεκίνησε για το Δίστομο διασχίζοντας απλώς την Αράχοβα. Σημείωσε μια πηγή πριν το χωριό, και αυτή πρέπει να ήταν η Χτιριαρού, και άλλη μια πηγή ανατολικά του χωριού, αυτή του Κούκουρα. Επίσης ανέφερε ότι οι κάτοικοι είναι Έλληνες. Αναφέρει όμως και κάποια σπηλιά κάπου στο χωριό με μια μικρή εκκλησούλα μέσα και ένα μεγάλο υπεραιωνόβιο πρίνο στο στόμιο της σπηλιάς.

Αυτή η σπηλιά πρέπει να βρισκόταν ή στην περιοχή του βράχου του Ρολογιού ή στην περιοχή του βράχου Κουτρούλι (νότια πλευρά). Αυτό προκύπτει εμμέσως από τις αναφορές των Pomardi και Muskau.

Για την Αράχοβα έχει την άποψη ότι δεν είναι χτισμένη πάνω από την αρχαία Άμβρυσσο, όπως είχε υποθέσει λαθεμένα ο Spon παλιότερα. Αλλά και

όταν έφτασε στο Δίστομο, για να διανυκτερεύσει, δεν κάνει μνεία για την Άμβρυσσο. Τους Διστομίτες τους βρήκε ιδιαίτερα περίεργους, σε βαθμό *"μεγάλης φορτικότητας",* που τον έφεραν σε σημείο να χάσει την υπομονή του. Για τους Διστομίτες λέει ότι άλλοι είναι Έλληνες και άλλοι Αρναούτηδες.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"A classical and topographical tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806", Edward Dodwell, London 1819.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6
ΠΡΟΣ ΚΑΣΤΡΙ – ΔΕΛΦΟΥΣ

Συναντήσαμε κάμποση δυσκολία στην εκμίσθωση αλόγων για τη μεταφορά μας προς το Καστρί. Οι άνθρωποι μας χρέωσαν μια εξωφρενική τιμή, και ο Δεσπότης δεν επενέβη για να εμποδίσει την παράλογη απαίτηση, αλλά μια έγκαιρη επίσκεψη, που δεχτήκαμε από τον Αγά διευθέτησε το ζήτημα στη στιγμή. Όταν του παραπονέθηκα, αυτός είπε στο Δεσπότη ότι, εάν προσπαθούσαν να με εκμεταλλευτούν, θα τους υποχρέωνε να με συνοδέψουν τζάμπα. Μ' αυτή την απειλή ο ευσεβής ιεράρχης με μια λέξη τούς λογίκεψε, κάτι που ωστόσο, δεν θα είχε κάνει χωρίς την έγκαιρη παρέμβαση του Τούρκου.

Εγκαταλείψαμε το Χρισσό στις 28 [Φεβρουαρίου], έχοντας τον Παρνασσό στα αριστερά και την Κίρφι στα δεξιά. Περίπου στα μισά της διαδρομής, πλησιάζοντας τους πολύ φημισμένους Δελφούς, εμφανίζεται ένας αχανής, απότομος γκρεμός, υπερβολικά επιβλητικός και εξαιρετικά εντυπωσιακός.

Στα αριστερά του δρόμου, συναντήσαμε ένα βράχο που περιέχει αρκετές ταφικές αίθουσες λαξευμένες στο συμπαγή όγκο. Η είσοδός τους έχει σχήμα κυκλικών τόξων, μερικές εκ των οποίων περιέχουν τρεις σαρκοφάγους, καθεμιά κάτω από μια στρογγυλή κόγχη. Ήταν όλες ανοιγμένες και τα καπάκια τους σπασμένα. Αυτές οι σαρκοφάγοι είναι πλέον μια μάζα με το βράχο. Μερικά μεγάλα θραύσματα εκεί κοντά έχουν πεταχτεί κάτω, πιθανόν από σεισμούς και οι τάφοι που ήσαν σ' αυτές (σαρκοφάγους) έχουν σπάσει σε κομμάτια.

Ένας από τους τάφους βρίσκεται σε μια απομονωμένη μάζα κοντά στο δρόμο. Αυτό είναι το είδος τάφου που ονομαζόταν από τους αρχαίους: *«Σπήλαιον»* ή *«Κρυπτόν».* Έχουν βρεθεί σε Αθήνα, Αλίαρτο, Θίσβη, Άμφισσα, Δημητριάδα και σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Το νησί Τσιρίγο έχει ένα τέτοιο (τάφο) με δυο εφαπτόμενες σαρκοφάγους κάτω από την ίδια καμάρα. Είναι

διαδεδομένος στην Περσία, στην Αίγυπτο και τις ελληνικές αποικίες της Μικράς Ασίας και της Ιταλίας.

Έχω δει τέτοιους κοντά στη Ρώμη, στο Τίβολι, στην Παλεστρίνα, στο Βαλμοντόνι, στη νήσο Φαρνέσσε και στο Σερβέτρι. Υπάρχουν μερικοί έξοχοι τάφοι κοντά στο Κορνέτο, περίπου δώδεκα μίλια από την Τσιβιταβέκια, στολισμένοι με γλυπτά και πίνακες, και προσφάτως έχουν ανακαλυφτεί σε ακόμη μεγαλύτερη αναλογία, πάνω στις πλαγιές ενός ερημικού βουνού περίπου έξι μίλια από το Βιτέρμπο, στην πολιτεία της Ρώμης, με ετρουσκικές επιγραφές σε μεγάλα γράμματα, πάνω από τις εισόδους τους. Είναι επίσης συνηθισμένοι στη Σικελία, ιδιαίτερα στις Συρακούσες, όπου σχηματίζουν έναν ολόκληρο δρόμο. Ο Lanzi και ο Zoega φαίνεται να έχουν παρανοήσει τα υπόγεια με τα σπήλαια.

Λίγες γιάρδες πιο πέρα από τους ανωτέρω αναφερόμενους τάφους βρίσκονται τα ίχνη των τειχών των Δελφών, και μιας από τις πύλες, η οποία αποτελείται από μια μάζα μικρών λίθων ενωμένων συνεκτικά με κονίαμα, που πιθανόν επικαλύφτηκαν με πελεκημένους κυβόλιθους, μερικοί από τους οποίους είναι διασκορπισμένοι τριγύρω στην ευρύτερη περιοχή. Αυτή η τεχνοτροπία κατασκευής είναι το *«Έμπλεκτον»* του Βιτρούβιου.

Ο Ιουστίνος αναφέρει ότι οι Δελφοί δεν είχαν τείχη, αλλά προστατεύονταν μέσω των γκρεμών τους. Ο Στράβωνας μιλάει για μια περίμετρο δεκαέξι σταδίων και ο Παυσανίας την ονομάζει *«πόλις»,* που φαίνεται υποδηλώνει ότι ήταν τειχισμένη, όπως κι άλλες πόλεις. Σε ενωρίτερους χρόνους, πιθανόν όπως και η Ολυμπία, προστατεύονταν λόγω της ιερότητας του Μαντείου των και της παρουσίας του θεού του, που όταν φάνηκε ότι δεν πρόσφεραν ικανοποιητική προστασία έναντι των επιχειρήσεων των βέβηλων, πιθανόν οχυρώθηκαν και έγιναν μια συνηθισμένη πόλη μετά τις ληστρικές επιδρομές των Φωκέων.

Τα τείχη, ωστόσο, μπορεί να είναι σύγχρονα με την ίδρυση της πόλης. Η μεγάλη τους παλαιότητα αναιρείται από τη χρήση του κονιάματος στην κατασκευή. Κάποιες από τις αιγυπτιακές πυραμίδες είναι κατασκευασμένες με παρόμοιο τρόπο, όπως επίσης και τα τείχη της Βαβυλώνας. Ο δρόμος σ' αυτό το σημείο είναι εξαιρετικά στενός. Στα δεξιά, δεσπόζει ένας γκρεμός, ενώ στα αριστερά υψώνεται ένας βράχος. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι αυτή είναι η θέση, που όπως περιγράφτηκε από τον Λίβιο, μερικοί Μακεδόνες υπό τις διαταγές του Περσέα έστησαν ενέδρα και προσπάθησαν να εξοντώσουν τον Ευμένη, βασιλιά της Περγάμου. Οι λέξεις του ιστορικού προσθέτουν τόσο ενδιαφέρον στην ταυτότητα της τοποθεσίας, που θεωρώ αναγκαίο να τις μεταφέρω επακριβώς.

Αυτός περιγράφει τη διαδρομή του Ευμένη από την Κίρρα προς τους Δελφούς, όπου σκόπευε να επισκεφτεί το Μαντείο: *"Ascendentibus ad templum a Cirrha, priusquam perveniretur ad frequentia aedificiis loca, maceria*

erat ab laeva semitae paullum extans a fundamento, qua singuli transirent. Dextra pars labe terrae in aliquantum altitudinis diruta erat. Post macerian se abdiderunt, gradibus adstructis, ut ex ea, velut e muro, tela in praetereuntem conjicerent. Primo a mari circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat: deinde extenuabant paullatim angustiae agmen. Ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus pantaleon Aetoliae Princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt, quorum, altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus,[…]"

Σε δυο περίπου ώρες φτάσαμε στο χωριό Καστρί. Η υπολογισμένη απόσταση από τα Σάλωνα προς το Χρισσό είναι δυο ώρες, και από το τελευταίο προς το Καστρί το ίδιο και περισσότερο, ανταποκρινόμενο στα εκατόν είκοσι στάδια περίπου, που αναφέρει ο Παυσανίας, από την Άμφισσα ως τους Δελφούς. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Αισχύνης υπολογίζει μόνο το μισό αυτής της απόστασης, κάτι που είναι προφανώς λάθος, το οποίο έχει ακολουθηθεί από τον Μπαρτόλεμι.

Η προσέγγιση σ' αυτό το μοναδικό σημείο είναι άκρως εντυπωσιακή και όταν οι θεοί τους, οι ναοί τους και όλα τα αντικείμενα της δεισιδαιμονίας ήσαν σε πλήρη εξουσία και μεγαλοπρέπεια, πρέπει να εντυπωσίαζαν τον παρατηρητή με θρησκευτικό δέος.

Πήγαμε στο σπίτι του παπά του Καστριού για τον οποίο ο Δεσπότης Σαλώνων μας είχε δώσει ένα γράμμα που, λόγω του απλού και λακωνικού του ύφους, θεωρώ ότι αξίζει καταχώρησης, για να δώσει μια ιδέα της συνηθισμένης ελληνικής επιστολογραφίας :

«Ευλαβέστατε παπά κυρ Ιωάννη σε ευχόμεθα. Αυτού
έρχονται οι παρόντες εγκλέζοι μηλόρδοι, και έχουν
να σιργιανίσουν. Και θέλεις τους περιποιηθή ότι είναι
άνθρωποι, τιμημένοι και ευγενείς. Εις ημάς είναι συστημένοι
από τον κόνσολον εγκλέζον και ήλθαν από Πάτραν.
Ταύτα. Και η παρ' ημών ευχή είη σοι .

Φευρουαρίου
Ευχέτης σου»

Καμία τοποθεσία δεν μπορεί να ξεπεράσει την προσέγγιση προς Δελφούς. Η επιβλητική και θεατροειδής τους εμφάνιση, συνδυασμένη με την αρχαία τους φήμη, τα ερείπια και η παρακμή τους δημιουργούν τόσο ακραίες αντιθέσεις, που είναι δύσκολο να αποφανθείς, εάν υπερτερεί η θλίψη λόγω της χαμένης μεγαλοπρέπειας ή ευχαρίστηση από τη διατήρηση ακόμα ορισμένων υπολειμμάτων της πρότερης λαμπρότητας: *"Prorsus ut incertum sit utrum munimentum loci, an majestas Dei plus hic admirationis habeat?"* Η τοποθεσία απέπνεε έντονα την παρουσία του Απόλλωνα.

Τα πρώτα πράγματα που τραβούν την προσοχή είναι οι τεράστιοι απότομοι γκρεμοί του Παρνασσού, που υψώνονται με μεγαλοπρέπεια σχεδόν κατακόρυφα, πίσω από τις φτωχικές καλύβες του Καστριού, και δημιουργούν τα δυο επιβλητικά σημεία, φημισμένα κατά την αρχαιότητα.

Η κοιλάδα είναι κυκλική και βαθιά και περιστοιχίζεται από τα άγρια και άγονα βράχια του Παρνασσού και της Κίρφεως, μέσω των οποίων μοιάζει αποκλεισμένη από τον υπόλοιπο κόσμο. Τμήμα της κοιλάδας καλλιεργείται με ελιές και μουριές, και τα σιτηρά ευδοκιμούν πάνω στα πλατώματα, τα οποία κατασκευάστηκαν από τους Δελφιώτες για την προστασία των ναών και των κατοικιών τους, που διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να σταθούν στο έντονο επικλινές της κατηφοριάς.

Οι κάτοικοι αυτής της κοιλάδας παρουσιάζουν ένα έθνος σε μια κατάσταση γνήσιου και ανεπιτήδευτου τρόπου ζωής που δεν έχω ξανασυναντήσει. Πράγματι, δεν έχουν να κάνουν και πολλά εκτός της κοιλάδας τους. Και η φτώχεια τούς κρατάει μεν στην περιοχή, αλλά ταυτοχρόνως δεν αποτελεί δέλεαρ για την παρείσφρηση των Τούρκων. Ωστόσο, διοικούνται από έναν Αγά, που έχει καλή φήμη ανάμεσά τους.

Η άφιξή μας προκάλεσε την έντονη περιέργεια των Καστριτών. Στριμώχτηκαν στο καλύβι μας, όπου κάθε αντικείμενο που κρατούσαμε, αποτελούσε αιτία κατάπληξης. Τους άρεσε τόσο πολύ η ζάχαρή μας, που όλοι εκλιπαρούσαν για ακόμα λίγη, και είναι δύσκολο να περιγράψω την έκπληξη που έδειξαν, όταν με είδαν να χρησιμοποιώ γομολάστιχα, για να σβήσω μερικές γραμμές γραμμένες με μολύβι. Τα πιο ηλικιωμένα άτομα κοιτάχθηκαν επίμονα και παρατήρησαν ότι ήμουν: *“Πολύ γνωστικός άνθρωπος”*, τα παιδιά όμως έτρεξαν μακριά λέγοντας ότι ήμουν ο διάβολος. Οι Καστρίτισσες διακρίνονται για τη φυσική τους ομορφιά και την ανεπιτήδευτη κομψότητά τους. Οι κομψές σιλουέτες ταιριάζουν με τα ωραία προφίλς, υγιή δόντια και μεγάλα μαύρα μάτια.

Μια μέρα, πήγαμε σε μια καλύβα να ρωτήσουμε για νομίσματα, και κάνοντας στην οικοδέσποινα ένα κομπλιμέντο για την καλή της εμφάνιση, φάνηκε πολύ ευχαριστημένη και είπε, ότι όταν ήταν νέα, ήταν όμορφη, αλλά ότι πλέον ήταν στο ηλιοβασίλεμά της, αλλά ωστόσο, είχε πέντε κόρες, όλες τόσο όμορφες σαν κι αυτή και τις οποίες θα μας έδειχνε, εάν θα χορεύαμε στο σπιτάκι της την επόμενη μέρα. Κατά τη διάρκεια της συνομιλίας μας δυο από τις κόρες της μπήκαν στο σπίτι με μεγάλες στάμνες στα κεφάλια τους, φέροντας νερό από την Κασταλία πηγή, και πειστήκαμε ότι είχε πει αλήθεια.

Μας ευχαρίστησε η ανακάλυψη ότι οι περισσότεροι από τους φτωχούς κατοίκους του Καστριού ήξεραν να διαβάζουν και να γράφουν και μπορούσαν επίσης να μιλούν και τα Ελληνικά και τα Αλβανικά ή την Αρβανίτικη γλώσσα, αν και η Ελλάδα βρίσκεται γενικώς σε κατάσταση αμάθειας. Το ίδιο ισχύει και

για αρκετά μέρη της Μεγάλης Βρετανίας, όπως και άλλων πολιτισμένων και πεφωτισμένων χωρών, που είναι στην ίδια κατάσταση, αλλά η σκέψη είναι πιο εντυπωσιακή στην προηγούμενη περίπτωση της Ελλάδας, λόγω της αντίθεσης μεταξύ της αρχαίας και της παρούσας της κατάστασης.

Όταν η Ελλάδα μονοπωλούσε την παιδεία της ανθρωπότητας, το νησί μας ήταν σε μια κατάσταση βαρβαρότητας. Σήμερα συμβαίνει το αντίθετο. Ο Απόλλωνας και οι Μούσες έχουν εγκαταλείψει την Ελλάδα προς τις Υπερβόρειες χώρες και η Αγγλία είναι η ευνοημένη έδρα της πρακτικής γνώσης και της εκλεπτυσμένης πολυμάθειας. Πάντως, το Καστρί έχει το σχολείο του, ενώ το φημισμένο νησί του Ιωνά, το καμάρι της Σκωτίας, ακόμα και στις καλύτερές του εποχές, τόπος μόρφωσης και θρησκείας, δεν έχει ακόμη ούτε ένα σχολείο ούτε καν ένα άτομο που να ξέρει γραφή και ανάγνωση!

Έκανα αυτή την παρέκβαση με σκοπό να βγάλω από την πλάνη εκείνους που θεωρούν ότι οι σύγχρονοι Έλληνες, γενικώς, είναι βυθισμένοι στην πιο βαθιά αμάθεια και ότι ακόμα και οι πιο φτωχοί κάτοικοι των πλέον απομακρυσμένων σημείων της Μεγάλης Βρετανίας είναι ανώτεροι απ' αυτούς, τόσο στην αντίληψη όσο και στην εκπαίδευση.

Οι Έλληνες, εν τούτοις, είναι τόσο ανώτεροί μας σε έμφυτη εξυπνάδα, ταχύτητα αντίληψης και φυσικής διάνοιας, όσο είμαστε εμείς σε σχέση με τους Ισλανδούς και τους Λάπωνες. Αλλά η εκπαίδευση μάς έχει βγάλει από την έμφυτη αμάθεια, όπως αντίστοιχα η έλλειψη αυτής έχει βυθίσει τους Έλληνες μέσα σε ένα σκοτάδι, εξασθενώντας τα έμφυτα ταλέντα τους. Αλλά, ευτυχώς, η μόρφωση αναβιώνει και αρχίζει πάλι να ριζώνει στο φυσικό της έδαφος όπου, εάν καλλιεργηθεί σωστά, θα ακμάσει ξανά, αν και πιθανόν δεν θα μπορέσει ποτέ να υψωθεί τόσο ψηλά, όσο στις εποχές της εξουσίας και της ανεξαρτησίας της Ελλάδας.

Το καλλιεργημένο χέρι ενός Άγγλου αριστοκράτη έχει εδώ και πολλά χρόνια συντελέσει αποφασιστικά στη διάδοση της γνώσης σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, και οι ίδιοι οι εύποροι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και των Ιωαννίνων έχουν εκπονήσει μερικά ωφέλιμα προγράμματα για την εισαγωγή των αρχαίων τους συγγραφέων και της Ελληνικής γλώσσας. Αλλά μια χώρα που έχει μια φορά καταρρεύσει ολοσχερώς, όπως η Ελλάδα, που εδώ και αρκετούς αιώνες έχει σταματήσει σχεδόν να είναι ένα έθνος, σπάνια ή ποτέ πια δεν ξαναποκτά το αρχαίο κύρος της ούτε ανακτά την πρότερη δόξα της. Η Ελλάδα, ωστόσο, εδώ και μερικά χρόνια έχει κάνει αισθητές προόδους στη γνώση, στον πολιτισμό, στο εμπόριο και στον πλούτο, και παρ' όλες αυτές τις παρούσες δυσμενείς περιστάσεις, μπορεί ίσως να ξεφύγει από τη δεσποτεία που την καταπιέζει, και να ξαναγίνει ένας από τους πιο λαμπερούς φωτοδότες της Ευρώπης.

Το χωριό Καστρί συνίσταται από ενενήντα καλύβες. Οι κάτοικοι είναι

Αρναούτηδες και έχουν την ίδια φορεσιά με τους Γαλαξιδιώτες. Οι φτωχότεροι ζουν σε καλύβες που αποτελούνται μόνο από ένα μεγάλο δωμάτιο. Οι πιο εύποροι, και ανάμεσα σ' αυτούς ο παπάς, ζουν σε διώροφα σπίτια με δυο δωμάτια στον πάνω όροφο, ενώ το ισόγειο διαιρείται σ' ένα στάβλο και ένα κελάρι. Το κρύο ήταν άκρως διαπεραστικό και το σπίτι που μείναμε δεν είχε ούτε καμινάδα ούτε τζάμια στα παράθυρα. Ο καπνός ήταν τόσο δυσάρεστος στα μάτια μας, που παρά τη δριμύτητα του καιρού, αναγκαστήκαμε να κρατάμε τα παραθυρόφυλλα ανοιχτά, αλλά οι άνθρωποι του σπιτιού ήσαν τόσο εξοικειωμένοι μ' αυτόν τον μπελά, που αντιμετώπισαν την ευαισθησία μας με ένα περιφρονητικό χαμόγελο.

Ο παπάς έχει μια σύζυγο, τρεις γιούς και μια κόρη. Ο πρωτότοκος γιος, λίγο καιρό πριν την άφιξή μας, είχε παντρευτεί ένα ωραίο κορίτσι του χωριού. Αυτή μας επισκέφτηκε και μπαίνοντας στο δωμάτιο, έκανε μερικές βαθιές υποκλίσεις και φίλησε τα χέρια μας, στη συνέχεια φίλησε το χέρι της με το οποίο μας είχε ακουμπήσει λέγοντας ταυτοχρόνως: *«σας προσκυνώ».* Ένας χαιρετισμός αυτού του είδους δηλώνει τον υπέρτατο σεβασμό. Αυτό εφαρμόζεται και στα ορεινά της Ιταλίας και αποτελεί ένα αρχαίο έθιμο.

Επαναλάμβανε τους χαιρετισμούς της τόσο συχνά, που παρακινήθηκα να ρωτήσω, εάν υπήρχε κάποιος συγκεκριμένος λόγος γι' αυτό, και πληροφορήθηκα από τον ιερέα ότι ήταν η συνήθης εθιμοτυπία που εφάρμοζαν οι νιόπαντρες γυναίκες σε επισκέπτες του σπιτιού τους και που θα θεωρείτο απρεπές και αφιλόξενο, εάν αμελούνταν. Ο νεαρός σύζυγος μας καλωσόρισε επίσης με πολύ ευχάριστο ταμπεραμέντο και έμφυτη ευγένεια.

Το πιο παράξενο κομμάτι του νοικοκυριού, αλλά όχι και το πλέον ευχάριστο για μας, ήταν ο τρόπος με τον οποίο διανυκτερεύσαμε, καθώς, με το δεύτερο δωμάτιο να είναι γεμάτο από ελιές και σακιά από σιτάρι, κοιμηθήκαμε όλοι στο ίδιο δωμάτιο. Ο παπάς και η οικογένειά του έπιασαν μια άκρη του δωματίου και εμείς την άλλη.

Αυτοί κοιμήθηκαν πάνω σε στρωσίδια απλωμένα στο πάτωμα με τα ρούχα τους, για να αντισταθμίσουν την έλλειψη σκεπασμάτων. Ο παπάς και η γυναίκα του - η παπαδιά - πήραν ένα στρωσίδι, το νιόπαντρο ζευγάρι ένα άλλο και η υπόλοιπη οικογένεια ξάπλωσε σε διάφορα μέρη του δωματίου. Η περιέργειά τους ήταν πολύ μεγάλη να μας δουν να πηγαίνουμε για ύπνο. Και πράγματι ήταν αμοιβαίο, και εάν εκπλαγήκαμε εμείς μια φορά βλέποντάς τους να κοιμούνται με τα ρούχα τους, άλλο τόσο έμειναν έκπληκτοι αυτοί βλέποντάς μας να ξεντυνόμαστε! Συνέβη ένα περιστατικό, το οποίο, αν και ασήμαντο από μόνο του, μνημονεύεται εδώ ως ένα έντονο χαρακτηριστικό των απλών και βουκολικών εθίμων αυτών των φτωχών ανθρώπων: Η αγελάδα του παπά είχε πρόσφατα γεννήσει και λόγω του εξαιρετικά κρύου καιρού, μετέφεραν το μοσχαράκι κάθε νύχτα για να κοιμηθεί κοντά στο παραγώνι με

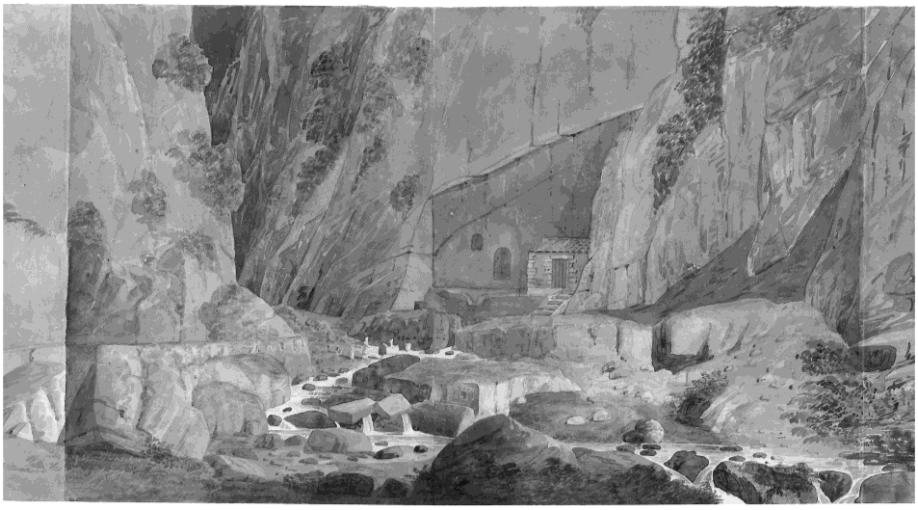
την υπόλοιπη οικογένεια. *“Et pecus, et Dominos, communis clauserat umbra;”* ή όπως το εκφράζει ένας από τους ποιητές μας: *«αμέσως προμηθεύτηκε καταφύγιο για τον άνθρωπο και το ζώο».*

Εδώ, προσέξαμε ένα έθιμο που είναι διαδεδομένο και στο μεγαλύτερο τμήμα της Ιταλίας και χρονολογείται πιθανόν από τα αρχαία χρόνια. Το πρόσωπο, που μετά δύση του ήλιου έφερε το φως μέσα στο δωμάτιο, ευχόταν στη συντροφιά καλησπέρα και ο ίδιος χαιρετισμός ανταποδιδόταν απ’ αυτούς όλους, επαναλαμβάνοντας συχνά τις λέξεις: *«καλή εσπέρα»*. Αυτό το φημισμένο μαντείο και η πόλη ονομαζόταν αδιακρίτως: Πυθώ, Πύθων, Πυθία και Δελφοί. Ο Πίνδαρος χρησιμοποιεί τις λέξεις Κρίσσα και Κίρρα για τους Δελφούς. Η τελευταία (ονομασία) δεν μνημονεύτηκε από τον Όμηρο, παρά μόνο η Πυθώ.

Οι Δελφοί ήσαν το πιο συνηθισμένο όνομα στα χρόνια του Στράβωνα και του Παυσανία, αλλά ο Αισχύλος, ο Πίνδαρος και οι περισσότεροι από τους αρχαίους ποιητές την ονομάζουν Πυθώ. Ο Ευριπίδης την αποκαλεί ποιητικά *«Πύθια πέτρα»* και *«Φωκέων ακρόπολις»,* ο Θεόκριτος *«Δελφίς πέτρα»*. Ο Πτολεμαίος σφάλλει θεωρώντας την Πυθώ και τους Δελφούς ξεχωριστές τοποθεσίες, ο οποίος παρόλα αυτά ακολουθήθηκε από τον Cluverius, Gerbellius και άλλους.

Το πρώτο σημείο ανάμεσα στα ερείπια των Δελφών, που προσέλκυσε την προσοχή μας, ήταν η Κασταλία πηγή, το ενδιαφέρον για την οποία αυξήθηκε λόγω της αρχαίας της φήμης και της ρομαντικής της τοποθεσίας. Αυτό το ποταμάκι που ενέπνευσε και εμπνέει, ρέει λίγες εκατοντάδες γιάρδες έξω από το χωριό, προς τα ανατολικά, στη βάση των εντυπωσιακών γκρεμών του Παρνασσού. Οι δυο φημισμένοι βράχοι των Φαιδριάδων υψώνονται σχεδόν κατακόρυφα πάνω από την πηγή, η οποία τους διαιρεί σε δυο κορυφές, αυτή της Ναυπλίας και (αυτή) της Υάμπειας, αφιερωμένες στον Βάκχο και τον Απόλλωνα. Θυσίες προσφέρονταν επίσης στο Βάκχο στην κορυφή του βουνού *“in Vertice summo”,* όπως αναφέρεται στον Κάτουλλο. Ο Παυσανίας αναφέρει το ίδιο πράγμα και σημειώνει τη δυσκολία της ανάβασης μέχρι το Κωρύκιον Άντρον.

Ο Παρνασσός ονομαζόταν δικόρυφος λόγω των Φαιδριάδων, και όχι από την κορυφή του που διαιρείται σε πολλά άκρα, και δεν είναι ορατά από τους Δελφούς. Υπάρχουν ωστόσο τρεις αιχμηροί βράχοι που υψώνονται από τους Δελφούς. Ο πιο χαμηλός βρίσκεται στα δυτικά των Φαιδριάδων, και δεν διέφυγε της προσοχής των αρχαίων και πάνω σε ένα μοναδικό χάλκινο νόμισμα, που βρήκα στην περιοχή, ο Παρνασσός αναπαρίσταται με τις τρεις κορυφές του.



Με ακουαρέλα τα νερά της Κασταλίας Πηγής.
(αντίγραφο από γκραβούρα του Dodwell).

Οι Δελφιώτες συνήθιζαν να πετούν από την Υάμπεια εκείνους που ήσαν απεχθείς στο θεό τους, αλλά μετά την άδικη τιμωρία του Αισώπου, χρησιμοποιήθηκε πλέον η Ναυπλία γι' αυτό το σκοπό. Ο πρώτος βράχος είναι πιθανόν αυτός που υψώνεται ακριβώς πάνω από την πηγή, ο τελευταίος βρίσκεται πιο δυτικά. Το χάσμα ή η σχισμή, μέσω της οποίας αυτοί ξεχωρίζουν, δεν έχει πλάτος μεγαλύτερο από πέντε ή έξι γιάρδες. Σκαρφάλωσα στα βράχια μέσω κάποιων αρχαίων σκαλοπατιών, που είναι λαξευμένα σ' αυτά και που οδηγούν σε ένα μικρό πλάτωμα στο χάσμα ανάμεσα στις Φαιδριάδες.

Εκείνοι που ρίχνονταν από το βράχο Υάμπεια, ένεκα του ακανόνιστου του γκρεμού, πιθανόν κάποιες φορές να έπεφταν σ' αυτή τη θέση και πιθανόν τα σκαλοπάτια φτιάχτηκαν για να απομακρύνονται τα πτώματα εκείνων που είχαν πέσει εκεί, για να δίνουν τη χαριστική βολή σε εκείνους που δεν είχαν σκοτωθεί από την πτώση, όπως έκαναν και οι Ρωμαίοι σε εκείνους που τύχαινε να σωθούν από την πτώση τους από τον Ταρπήιο βράχο. Αυτό το είδος τιμωρίας είναι από το πιο αρχαία και πιθανόν σύνηθες έθιμο σ' όλη την Ελλάδα. Το Αθηναϊκό Βάραθρο, ο Σπαρτιατικός Καιάδας και το Λευκαδίτικο Ακρωτήρι είναι πολύ γνωστά παραδείγματα.

Η Κασταλία πηγή είναι καθαρή και συνιστά ένα θαυμάσιο ποτό, αλλά ομολογώ ότι τα νερά της δεν προκάλεσαν σ' εμένα καμία από εκείνες τις επιδράσεις που γίνονταν αισθητές από ταξιδιώτες με πιο ζωηρή φαντασία ή πιο ευαίσθητα στομάχια από ό,τι εγώ.

" Nil tum Castaliae rivis communibus undaeDissimiles - - "

Ο Dr. Spon φάνηκε να μετατρέπεται σε ποιητή με την πρώτη γουλιά του,

ενώ ο Dr. Chandler (σ' ένα σαφώς πιο αξιόπιστο γεγονός) εκδήλωσε τις επιδράσεις του μ' ένα στομαχόπονο και με μια κρίση ρίγους. Πάντως, εάν παρόμοια αποτελέσματα ήσαν οι σταθερές συνέπειες της Κασταλίας πηγής, θα έπρεπε να προσδοκούμε ότι όλοι οι κάτοικοι του Καστριού θα ήσαν ιδιαιτέρως επιρρεπείς σε παγερά ρίγη ή ποιητικές εκστάσεις. Στα αρχαία χρόνια, το νερό που ανάβλυζε από το βράχο, έμπαινε σε μια τετράγωνη κοιλότητα, όπου φυλασσόταν για χρήση από την Πυθία και τους ιερείς του Μαντείου.

Μερικά σκαλοπάτια που είναι λαξευμένα στο βράχο σχημάτιζαν μια σκάλα καθόδου προς αυτό το μπάνιο. Η πρόσοψη και οι πλευρές του γκρεμού που περικλείουν την πηγή, έχουν πελεκηθεί και εξομαλυνθεί. Χωρίς αμφιβολία, παλιά θα πρέπει (το μπάνιο) να ήταν σκεπαστό, γιατί δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η Πυθία έπλενε τα ιερά μέλη της σε δημόσια θέα. Μια ημικυκλική εσοχή, που πιθανόν σχεδιάστηκε για ένα άγαλμα, είναι σκαλισμένη στην πρόσοψη του βράχου. Μια μικρή αψίδα και ένα πέρασμα που είναι ορατά στη δυτική πλευρά λίγο πάνω από τη συνήθη στάθμη της πηγής, κατασκευάστηκε για την υπερχείλιση του νερού. Στην απέναντι πλευρά υπάρχει το μικροσκοπικό παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη που φαίνεται να είχε κατασκευαστεί, για να επιδείξει το θρίαμβο του Σταυρού επί της λατρείας του Απόλλωνα και των Μουσών!

Η κρήνη διακοσμείται με αναρριχώμενο κισσό και σκιάζεται από μια μεγάλη συκιά, οι ρίζες της οποίας έχουν διαπεράσει τη σχισμή του βράχου, ενώ τα απλωμένα της κλαδιά ρίχνουν μια δροσερή και αναζωογονητική σκιά πάνω σ' αυτή την ενδιαφέρουσα θέση. Στο μπροστινό τμήμα της πηγής απολαύσαμε τη θέα ενός μεγαλοπρεπούς πλάτανου, που σχεδόν την προστατεύει από τις ακτίνες του ήλιου, ο οποίος λάμπει πάνω της λίγες μόνο ώρες τη μέρα. Ο Όμηρος, στον ύμνο του προς τον Απόλλωνα, αναφέρει την πηγή Δέλφουσα σ' αυτή τη θέση, εννοώντας πιθανόν την Κασταλία.

Πάνω από τις Φαιδριάδες υπάρχει μια πεδιάδα και μια μικρή λίμνη, τα νερά της οποίας εισέρχονται σε μια καταβόθρα ή χάσμα, και πιθανόν η Κασταλία πηγή να προμηθεύεται απ' αυτού. Το υπερχειλίζον νερό, αφού σταλάξει ανάμεσα στα βράχια, διασχίζει το δρόμο και εισέρχεται σε μια σύγχρονη βρύση, απ' όπου κάνει μια απότομη κάθοδο προς τον πυθμένα της κοιλάδας, μέσω ενός στενού και βραχώδους λαγκαδιού πλαισιωμένου από ελαιόδεντρα και μουριές, όπου και ενώνεται με το μικρό ποτάμι τον Πλειστό και εκβάλλει στη θάλασσα, κοντά στα ερείπια της Κίρρας.

Ενώ ήμασταν στους Δελφούς, η Κασταλία πηγή έρεε σ' ένα άφθονο ρυάκι, και σχημάτιζε μερικούς μικρούς καταρράκτες, μια θέα εξαιρετικώς γραφική. Οι όχθες της πηγής καλύπτονταν από ωραία νεροκάρδαμα. Μάζεψα μερικά για το δείπνο και οι φτωχοί άνθρωποι βλέποντάς με, με ρώτησαν, εάν ήσαν θεραπευτικά και, όταν τους εξήγησα πως ήσαν εδώδιμα, αυτοί διέδωσαν αυτή

την ανακάλυψη προς τους άλλους, και το επόμενο πρωί συνάντησα μια ομάδα χωρικών που επέστρεφαν από την πηγή, καθένας με μια προμήθεια από το νεωστί ανακαλυφθέν χορταρικό. Με ευχαρίστησαν για την πληροφορία που τους είχα δώσει και δείχνοντάς μου τα κάρδαμά τους, μου είπαν ότι στο μέλλον θα δώσουν στο φυτό αυτό το όνομα *«φραγκόχορτο»* ή το χορτάρι των Φράγκων.

Οι φτωχότεροι Έλληνες, ειδικότερα εκείνοι που ζουν μακριά από τη θάλασσα, έχουν τόσο λίγα να φάνε κατά τη διάρκεια των μακρών και αυστηρών νηστειών, που η ανακάλυψη ενός νέου λαχανικού, που δεν γνώριζαν ότι ήταν εύγευστο ή υγιεινό, αποτελούσε ένα σημαντικό γεγονός γι' αυτούς.

Το επόμενο σημείο που ανυπομονούσα να επισκεφτώ ήταν ο ναός του Απόλλωνα ή τουλάχιστον η θέση που θα ήταν ο ναός, καθώς τα ερείπια αυτού του φημισμένου οικοδομήματος έχουν εξαφανιστεί σαν σε όνειρο, χωρίς να αφήσουν ούτε ένα ίχνος. Βρισκόταν στο ανώτερο σημείο της πόλης και κοντά σε ένα θέατρο, που μάλιστα ήταν εντός του περιβόλου του. Τα ελληνικά θέατρα γενικώς λαξεύονταν στο συμπαγή βράχο και ως εκ τούτου είναι τα πιο άφθαρτα από τα αρχαία μνημεία. Είχα λόγο να ελπίζω ότι θα το έβρισκα και ότι αυτό θα οδηγούσε στην ανακάλυψη του ναού, αλλά διαψεύστηκα, καθώς δεν κατάφερα να ανακαλύψω κανένα πειστικό ίχνος του ενός ή του άλλου (μνημείου).

Φαίνεται ότι ο τόσο φημισμένος ναός του Απόλλωνα πρέπει να αναζητηθεί κάτω από τα ταπεινά καλύβια του Καστριού, καθώς όλο το χωριό πιθανόν στέκεται εντός του αρχαίου του περιβόλου. Ο Παυσανίας αναφέρει, ότι ο ναός περιλαμβάνει πολύ μεγάλη έκταση, όπου συναντιούνται αρκετοί δρόμοι και ότι μια η πηγή, με το όνομα Κασσοτίδα, ρέει υπογείως σε ένα μυστικό μέρος αυτού. Ως εκ τούτου, κατευθύνθηκα προς τα βράχια του Παρνασσού σε αναζήτηση της πηγής και σύντομα βρήκα ένα μικρό ρυάκι που κυλούσε προς το χωριό.

Δεν αμέλησα να εξερευνήσω την πηγή του, που βρίσκεται κοντά σε ένα βράχο μεγάλου όγκου με αρκετά υπολείμματα αρχαιοτήτων διασκορπισμένα τριγύρω. Σ’ αυτή τη θέση οι Τούρκοι είχαν κατασκευάσει μια βρύση, με μια στέρνα, για να συλλέγουν το νερό, και στην οποία συχνάζουν τακτικά οι πλύστρες του Καστριού.

Στην παρακείμενη περιοχή υπάρχουν σκορπισμένα μερικά ευμεγέθη μπλόκια, που καθιστούν πιθανόν, αυτή η βρύση να ήταν κάποτε στολισμένη πολυτελώς. Σήμερα ονομάζεται Κέρνα. Λίγο πιο πάνω απ' αυτήν υπάρχουν κάποια αρχαία θεμέλια, ίσως η Λέσχη, που περιείχε τις ζωγραφιές του Πολύγνωτου. Το ρυάκι που εκρέει από την πηγή, κυλά προς το κέντρο του χωριού, όπου και χάνεται, ανεπαίσθητα, κοντά στο σπίτι του Αγά. Υπάρχουν

αρκετά ερείπια γύρω απ' αυτή τη θέση και στο χαμηλότερο τμήμα του και σε ορισμένα γειτονικά σπίτια υπάρχουν μερικά μαρμάρινα τεμάχια μιας ευμεγέθους (κολόνας) δωρικού ρυθμού, με αυλακώσεις.

Μερικές μεγάλου μήκους επιγραφές βρίσκονται επίσης ακόμα ξεχασμένες στους τοίχους που σχηματίζουν τμήμα της σιταποθήκης των και που καλύπτουν σχεδόν τη μια πλευρά ενός γειτονικού βουστάσιου. Ο ιδιοκτήτης έδιωξε τα ζωντανά και μου έδωσε ένα φανάρι, που μου επέτρεψε να αντιγράψω μια ελληνική και μια λατινική επιγραφή και, καθώς μόνο έναν τμήμα της είχε εκδοθεί, θα καταχωρηθεί στο Παράρτημα. Ήταν ωστόσο πολύ κατεστραμμένη, εκτός του ότι ήταν αντεστραμμένη, που την αντέγραψα με εξαιρετική δυσκολία.

Κοντά στην ίδια θέση, πάνω σε ένα μπλόκι, υπάρχει μια εξαιρετική επιγραφή από λευκό μάρμαρο, από την οποία κατάφερα να αποκρυπτογραφήσω το μεγαλύτερο τμήμα της, παρόλο που ήταν πολύ κατεστραμμένη. Σ' αυτή, όπως και σε ορισμένες άλλες επιγραφές αναφέρεται συχνά η λέξη *"Ιερομνήμων".*

Οι Δελφοί, λόγω της καίριας θέσης τους, επιλέχτηκαν για την εαρινή συνέλευση των Αμφικτιόνων και για το συνέδριο των πρέσβεων ή με άλλα λόγια των Πυλαγόρων και των Ιερομνημόνων που κάθε ανεξάρτητη ελληνική Πόλη έστελνε, για να υποστηρίξει τα πολιτικά και θρησκευτικά της συμφέροντα.

Ο πλούτος των Δελφών ήταν παροιμιώδης ακόμα και στην εποχή του Ομήρου. Οι Φωκείς άρπαξαν από το ναό χρήματα αξίας σχεδόν ενός εκατομμυρίου στερλινών, ένα τεράστιο ποσό για την εποχή εκείνη! Ο Ξέρξης θεώρησε ότι άξιζε της προσοχής του, αλλά η δύναμη του θεού ματαίωσε την προσπάθειά του. Ο Βρέννος επίσης απέτυχε, αλλά ο Σύλλας κατάφερε να αποκτήσει το θησαυρό του (ναού), και παρά τις πολυάριθμες λεηλασίες τις οποίες είχε υποστεί, σύμφωνα με τον Πλίνιο, υπήρχαν στην εποχή του τρεις χιλιάδες αγάλματα στους Δελφούς.

Και λέγεται ότι ο Βρέννος πλησιάζοντας τους Δελφούς επέστησε την προσοχή του στρατού του στην ύπαρξη των πολλών αγαλμάτων από ατόφιο χρυσάφι: *"Ostendebat, statuasque cum quadrigis, quarum ingnes copia procul visebatur, solido auro fusas esse; plusque in pondere, quam in specie habere praedae affirmabat."* Τα αγάλματα, που ο Βρέννος εξέλαβε για χρυσά, ήταν πιθανόν μόνο από επιχρυσωμένο μπρούντζο.

Οι Δελφοί λεηλατήθηκαν έντεκα φορές πριν την ηγεμονία του Νέρωνα και ο συγκεκριμένος αυτοκράτορας αφαίρεσε πεντακόσια μπρούντζινα αγάλματα από το ναό. Ακόμα, και μετά από όλες αυτές τις απώλειες από την αρχαία μεγαλοπρέπειά του, ο Παυσανίας άφησε μια αναλυτική περιγραφή από εκατόν τριάντα επτά αγάλματα, πλέον της γενικής μνείας πολλών άλλων

ανδριάντων, που ανήκαν σε πολεμιστές, παλαιστές και μουσικούς, που πιθανόν ανέρχονταν σε ακόμα περισσότερους. Αυτά τα πολύτιμα στολίδια, περιλαμβάνονταν εντός των ορίων του ιερού περίβολου.

Πάντως, ακόμα και στα χρόνια του Στράβωνα, οι θησαυροί του είχαν εξαφανιστεί, ενώ στα χρόνια του Παυσανία ήσαν χωρίς χρήματα. Και οι πλούσιες προσφορές του Γύγη, του Αλυάττη, του Κροίσου και του Μίδα, καθώς και η αυξημένη γενναιοδωρία των βασιλέων και των εθνών δεν ήταν πλέον εμφανής. *«Ακόμα και οι Φρύγες, οι Λυδοί, οι Πέρσες, οι Ασσύριοι, οι Φοίνικες, οι Ιταλοί και οι Υπερβόρειοι οι ίδιοι, έστελναν αναθήματα στους Δελφούς.*

Ο ναός και ο θεός, οι τελετές των θυσιών και η επικράτηση των δεισιδαιμονιών πλούτισαν τους άγονους βράχους του Παρνασσού με μια ποικιλία από πολυτελή προϊόντα πολύ μεγαλύτερη από ό,τι μπορούσε να βρεθεί ακόμα και στα πιο εύφορα λιβάδια και στις πιο καλλιεργημένες πεδιάδες. Σύμφωνα με τον Ιουστίνο, ο στρατός του Βρέννου θαμπώθηκε έντονα από τις πολυτέλειες του ιερού.

Ο Στράβωνας αποκαλεί το ναό του Απόλλωνα : "*το Ιερόν κοινόν"* και ο Λίβιος: *"Commune humani generis oraculum;"* καθώς είχε γίνει κέντρο όλων των εθνών. Ο Ευριπίδης, για τον ίδιο λόγο, ονομάζει το δελφικό τρίποδα: "*Τρίποδα κοινόν"*. Ο Στράβωνας και ο Παυσανίας επονομάζουν το ναό γενικώς, λόγω της διασημότητάς του, "*Το Ιερόν το εν Δελφοίς".* Αν και η μορφή του ναού δεν είναι γνωστή, ο Κυριακός από την Αγκώνα λέει ότι ήταν κυκλικός, και έχει απεικονιστεί(κατά φαντασία) από τους πιο φημισμένους ζωγράφους της Δύσης, ιδιαιτέρως τον Claude Lorrain και τον Gaspar Poussin.

Πάνω σε ένα σπάνιο χάλκινο νόμισμα, που προμηθεύτηκα στους Δελφούς, αναπαρίσταται με την πιο κοινή μορφή ενός ορθογώνιου παραλληλόγραμμου, με έξι κολώνες στις πλευρές και δυο στην πρόσοψη, με ένα άγαλμα ανάμεσά τους, αλλά μιας και καταστράφηκε και ανακατασκευάστηκε πολλές φορές, ίσως να μην διατηρήθηκε αμετάβλητο το αρχικό σχέδιο.

Δεν αποτελεί λιγότερη έκπληξη απ' ό,τι αλήθεια, ότι ένα από τα πιο φημισμένα οικοδομήματα του κόσμου έχει καταστραφεί τόσο ολοκληρωτικά και έχει πλήρως εξαφανιστεί, που σπάνια υπάρχουν κάποια ίχνη ικανά να βοηθήσουν τον ταξιδιώτη να σχηματίσει έστω και μια εικασία σχετικά με τη θέση του. Θα πρέπει ωστόσο, να ήταν μεγαλοπρεπής, καθώς λέγεται ότι η ανακατασκευή του από τον Σπίνθαρο, είχε κοστίσει περίπου τριακόσια τάλαντα.

Ο Απόλλωνας του Belvedere θεωρείται ότι είναι αντίγραφο του αγάλματος που υπήρχε στο ναό των Δελφών. Ο ονομαστός Canova θεωρεί ότι το πρωτότυπο ήταν από μπρούντζο, ισχυριζόμενος, αιτιολογώντας τη γνώμη του, ότι τα αγάλματα αυτού του υλικού έχουν κάπως διαφορετική τεχνοτροπία από

τα μαρμάρινα, και ότι ο Απόλλωνας του Belvedere και ειδικότερα η πτύχωση του ενδύματος φαίνεται να έχει αντιγραφεί από μπρούντζο.

Μεταξύ μερικών σπάνιων νομισμάτων που συνέλεξα στους Δελφούς υπήρχε ένα πάνω στο οποίο ο θεός απεικονίζεται όρθιος παίζοντας τη λύρα του, και καλυπτόμενος με μια μακριά στολή, για την οποία ο Propertius αναφέρει: *"Pythius in longâ carmina veste sonat"*. Αυτό ανήκει στη φύση του Μουσαγέτη, Κιθαρωδού ή Κιθαριστή. Αυτή η παράσταση φαίνεται να προέρχεται από την περιγραφή, που κάνει ο Όμηρος, με τον Απόλλωνα να οδηγεί τους Κρήτες στους Δελφούς, αποκαλύπτοντάς τους την τοποθεσία όπου επιθυμούσε να ανεγερθεί ο ναός του, και πρόκειται πιθανόν για ένα αντίγραφο αυτού που ήταν εντός του ναού.

"Φόρμιγγ' ἐν χείρεσσιν ἔχων, ἀγαθόν κιθαρίζων
καλά καί ὑψιβίβας."

Εφόσον ο Παυσανίας δεν μνημονεύει το άγαλμα του Απόλλωνα στους Δελφούς, προφανώς αυτό είχε απομακρυνθεί νωρίτερα από την εποχή του (Παυσανία). Δεν είναι γνωστό πότε σιώπησε αυτό το φημισμένο μαντείο. Ο θεός πιθανόν να μετανάστευσε προς τους Υπερβορείους ευθύς μετά την καθιέρωση του Χριστιανισμού.

" [...] Cum pulcher Apollo
Lustrat Hyperboreas, Delphis cessantibus, aras."

Ο Λουκιανός λέει ότι στην εποχή του δίνονταν απαντήσεις (χρησμοί), αλλά για το ότι αυτό το γεγονός δεν συνεχίστηκε αρκετό καιρό μετά απ' αυτόν, έχουμε τη μαρτυρία του Γιουβενάλη :

"[...] quoniam Delphis oracula cessant,
Et genus humanum damnat caligo futuri."

Τα περισσότερα από τα ελληνικά μαντεία καταστράφηκαν λόγω αδιαφορίας, όταν ο (Μέγας) Κωνσταντίνος παραιτήθηκε της πλάνης του πολυθεϊσμού.

Από τους Σενέκα, Στάτιο και Λακτάντιο αναφερόταν ότι ο Απόλλωνας είχε κι ακόμα άλλο ένα μαντείο και ναό στην Κίρρα, αλλά φαίνεται απίθανο να μην είχε παρατηρηθεί και αναφερθεί από τον Στράβωνα και τον Παυσανία. Ο Στάτιος, επίσης, αναφέρει ένα σπήλαιο στην Κίρρα, αλλά αφού αυτή η θέση ήταν το λιμάνι των Δελφών, χρησιμοποιήθηκε από τον Πίνδαρο, ποιητική αδεία, για τους ίδιους τους Δελφούς. Ο Γιουβενάλης ονομάζει τον Απόλλωνα *"Cirrhaeus Vates"* και ο Λουκιανός αναφέρει συχνά αυτή την τοποθεσία, ποιητικά, ως τους ίδιους τους Δελφούς.

Οι αρχαίοι, όπως και οι σύγχρονοι συγγραφείς, έχουν μπερδευτεί πολύ σ' αυτή τη μικρή περιφέρεια, ιδιαιτέρως σε ό,τι αφορά τις περιγραφές τους για Κρίσσα, Κίρρα, Δελφούς και Πυθώ. Ο Παυσανίας αναφέρει ένα ναό στην Κίρρα που ήταν επίσης αφιερωμένος στον Απόλλωνα, την Άρτεμη και τη Λητώ, αλλά

δεν λέει τίποτε σχετικά για σπήλαιο ή για μαντείο, και, εάν αυτά όντως υπήρχαν, σίγουρα δεν θα είχε παραλείψει να επεκταθεί στο αγαπημένο του θέμα.

Το προφητικό σπήλαιο στους Δελφούς αναζητείται ματαίως και θα μπορούσαμε να πούμε μαζί με τον Κλαυδιανό: *"Antraque maesta silent, inconsultique recessus".* Ο Στράβωνας λέει ότι ήταν βαθύ, αλλά με στενό στόμιο. Ο Δίων ο Κάσσιος αναφέρει ότι ο Νέρωνας θανάτωσε ανθρώπους στο στόμιό του, και στη συνέχεια το κατέστρεψε. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης λέει ότι αυτό βρισκόταν στο άδυτο του ναού.

Ο τρίποδας, πάνω στον οποίο καθόταν η Πυθία όση ώρα δεχόταν την προφητική επιρροή, τοποθετείτο πάνω από την είσοδο: *«ἐπικαθήμενη τῷ τρίποδι, καί διαιροῦσα τά σκέλη πονηρόν κάτωθεν πνεῦμα διά τῶν γεννητικῶν ἐδέχετο μορίων».*

Είναι αξιοσημείωτο ότι η μετάβαση της ιερής πνοής του Απόλλωνα μπορούσε να έχει τόσο θαυμάσια απήχηση σ' ολόκληρη την Ελλάδα, αλλά δεν προκαλεί έκπληξη ότι τα μεφιστοφελικά πνεύματα ορισμένες φορές απέβαιναν μοιραία για την Πυθία, ιδίως όταν ξέρουμε ότι ο Απόλλωνας *"se visceribus mergit" («χωρίς την ανάγκη παρουσίας σπλάχνων εισέδυε»).* Όλοι γνωρίζουν τις συνέπειες της ατμόσφαιρας στο σπήλαιο del Cane κοντά στη Νάπολη.

Η θέση πάνω στην οποία καθόταν η Πυθία, όταν φανέρωνε τους χρησμούς, ονομαζόταν *«όλμος»,* η cortina [τρίποδο] των Λατίνων, και για αυτό το λόγο, δόθηκε στον Απόλλωνα το επίθετο του Cortinipotens [τριποδοκρατητή]. Θα αναφέρω τώρα εν συντομία μερικές σκέψεις που μου ήρθαν αυθορμήτως, καθώς εξερευνούσα τις σχετικές θέσεις των πιο σημαντικών αντικειμένων στην περιοχή γύρω από τους Δελφούς και τον Παρνασσό. Ο μύθος του Απόλλωνα και του Πύθωνα είναι αναμφισβήτητα μια ποιητική αλληγορία, και για να μπορέσουμε να της προσδώσουμε μια απόχρωση πραγματικότητας, είναι αναγκαίο να τη μεταφέρουμε σε απλό λόγο. Το ερπετό πιθανόν αναπαριστά το ποτάμι, που παρέμεινε μετά τον κατακλυσμό του Ωγύγη και του Δευκαλίωνα, το οποίο είχε πλημμυρίσει τις πεδιάδες, και περικύκλωνε και απομόνωνε τον Παρνασσό και τα πιο ψηλά βουνά με τις ελικοειδείς περιελίξεις του.

Ο Στράβωνας λέει, ότι ο Κηφισός περνά δια μέσου της Φωκίδας σαν ερπετό (δρακονταειδώς). Ο Πλειστός πιθανόν να πήρε το όνομά του από την αρχική περίσσεια των νερών του. Ο Απόλλωνας με τα βέλη του ή ο ήλιος με τις ακτίνες του, "υπέταξε" αυτό το πελώριο τέρας στο μέγεθος ενός συνηθισμένου ποταμού.

Ο αρχαίος αιγυπτιακός μύθος του Ώρου και του Ομπ φαίνεται να έχει δημιουργήσει το μύθο του Απόλλωνα και του Πύθωνα, μιας και η ομοιότητά τους είναι εντυπωσιακή. Η λέξη *"Ώρος"* στα εβραϊκά σημαίνει τον

καταστροφέα, όπως και η ελληνική λέξη *«απολλύων»* ή Απόλλων. Ο Ομπ συμβολίζει το δράκο ή το φίδι ή τον Πύθωνα ή την πλημμύρα του Νείλου, που αποτελούσε τη γόνιμη αφετηρία των πιο διάσημων αιγυπτιακών και ελληνικών μύθων. Ο Ηρόδοτος μας λέει ξεκάθαρα ότι ο Απόλλωνας είναι το αντίστοιχο του Ώρου και πρέπει να θυμηθούμε ότι και ο Ωγύγης ο ίδιος θεωρείται ότι ήταν Αιγύπτιος. Ήταν ως εκ τούτου φυσικό, που η Μυθολογία αυτής της χώρας θα αναβίωνε και θα υιοθετούνταν στην Ελλάδα, σχετικά με ένα γεγονός που έμοιαζε τόσο πολύ με αυτό που είχε συμβεί στις περιοχές του Νείλου.

Προς το δυτικό άκρο του Καστριού, κοντά στο ίδιο στάδιο, υπάρχει ένας λόφος, όπου μπορούν να διακριθούν ορισμένα αρχαία θεμέλια, με τα οδοστρώματα τριών δρόμων που σχηματίζουν μια διασταύρωση σ' αυτή τη θέση. Η κορυφή του λόφου είναι επίπεδη, αλλά όχι μεγάλων διαστάσεων και καθώς είναι ψηλότερα από την Κασσοτίδα πηγή δεν θα μπορούσε να αποτελεί τη θέση για το ναό του Απόλλωνα. Κάτω από το λόφο, προς τα νότια, υπάρχει η μικρή εκκλησία του Προφήτη Ηλία, φτιαγμένη από αρχαία θραύσματα και θεμελιωμένη πάνω σε ένα πλάτωμα που υποστηρίζεται από ένα εξαίρετο τοίχο ισόδομης τοιχοποιίας με προβαλλόμενες αντηρίδες, που σχημάτιζαν τον περίβολο κάποιου ναού.

Ο Spon θεωρεί ότι αυτή είναι η θέση του ναού του Απόλλωνα· μπορεί να ήταν μέρος του περιβόλου, αλλά υποθέτω ότι το κύριο μέρος του ναού, το *«μαντείον»* όπου δίνονταν οι χρησμοί, ήταν πιο ψηλά και πιθανόν εντός του παρόντος χωριού. Ο Στράβωνας ειδικότερα μας λέει ότι βρισκόταν *«κατά κορυφήν».* Κοντά στον Προφήτη Ηλία υπάρχουν δυο ταφικές αίθουσες λαξευμένες στο βράχο, μια από τις οποίες περιέχει μια σαρκοφάγο, με το κάλυμμά της ακόμα ατόφιο, μερικοί άλλοι τάφοι, του ίδιου είδους διακρίνονται σε διαφορετικά σημεία του βράχου. Το στάδιο είναι λίγο πιο πάνω από τον Προφήτη Ηλία.

Ο γιος του παπά με είχε συνοδέψει μέχρι αυτή τη θέση, χωρίς να κάνει καθόλου σχόλια, αλλά φτάνοντας στο Στάδιο, προς μεγάλη μου έκπληξη, γνώριζε τι ήταν, και είπε *«εδώ είναι το δικό μας πένταθλο».* Εδώ είναι το στάδιό μας. Η λέξη *«πένταθλο»,* το quinquertium των Ρωμαίων, εισήχθηκε στην Ελλάδα μόλις οι αγώνες έφτασαν τον αριθμό που υποδεικνύει η ίδια η λέξη. Το Στάδιο στέκει κάτω από τα βράχια του Παρνασσού, και περιλαμβάνει και στις δυο διαστάσεις του, μήκος και πλάτος, τόσο επίπεδο χώρο σε όσο μπορεί να του διαθέσει η φύση του εδάφους.

Οι δυο άκρες, που είναι ανατολικά και δυτικά, ορίζονται από βράχια και η βόρεια πλευρά από την ανύψωση του βουνού, η νότια από απότομη κατηφοριά. Σ' αυτή την πλευρά βρίσκονται τα ερείπια του αρχαίου τείχους που υποστήριζε το στάδιο. Είναι κανονικά κατασκευασμένο με μεγάλους κυβόλιθους, μερικοί εκ των οποίων είχαν μήκος δεκατριών ποδιών. Ο αρχαίος

και ο σύγχρονος δρόμος περνούν στα ριζά του τείχους. Ο Παυσανίας λέει ότι ο Ηρώδης ο Αττικός κόσμησε το Στάδιο με πεντελικό μάρμαρο. Τα ερείπιά του, ωστόσο, είναι εξολοκλήρου από πέτρα, χωρίς το παραμικρό θραύσμα μαρμάρου. Οι βράχοι, που βρίσκονται στις δυο άκρες, είναι λαξευμένοι σε καθίσματα, που παραμένουν σε άψογη κατάσταση, και που ήσαν πιθανόν για τους αγωνοθέτες ή για τους προέδρους των αγώνων. Τα καθίσματα του λαού βρίσκονταν στις πλευρές. Μερικά απ' αυτά έχουν διατηρηθεί, είναι παρόμοια με εκείνα του θεάτρου του ιερού δάσους κοντά στην Επίδαυρο.

Ανάμεσα στο χωριό και την Κασταλία πηγή υπάρχουν τα υπολείμματα ενός κυκλικού οικοδομήματος διαστάσεων μετρίου μεγέθους. Πρόκειται πιθανόν για κάθισμα ή αναπαυτήριο, για το οποίο υπάρχουν κι άλλα παραδείγματα κοντά στα Ελληνικά ιερά. Υπάρχει ένα παρόμοιο είδος στην Καλαυρία, δίπλα στο ναό του Ποσειδώνα, κι ακόμα ένα στην είσοδο της Πομπηΐας κοντά στη Νάπολη. Και τα δυο διατηρούν τα καθίσματα που σχηματίζονται μέσω μιας προβολής από τον τοίχο, στο κοίλο του εξώστη του θέατρου. Αυτό των Δελφών είναι πιθανόν του ίδιου τύπου, αλλά είναι σημαντικά θαμμένο, και στη μια πλευρά των κυβόλιθων υπάρχει η ακόλουθη επιγραφή:

ΕΠΙ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ
ΑΙΤΩΛΩΝ ΠΟΛΙΜΑΡΧΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ

Αυτό το οικοδόμημα ανεγέρθηκε, όταν άρχοντας των Δελφών ήταν ο Αρισταγόρας και πολέμαρχος της Αιτωλίας ο Αλέξανδρος. Καθώς η επιγραφή ήταν γραμμένη πάνω σε διαφορετικές πέτρες φαίνεται ότι ορισμένες πρέπει να έχουν φύγει από τις θέσεις τους από την εποχή της δημοσίευσης του Van Dale, που την περιγράφει σε πιο άρτια κατάσταση, αλλά έχοντας παραμορφώσει τη μορφή του σίγμα:

ΕΠΙ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑ ΑΡΧΟΝΤΟC
ΕΝ ΔΕΛΦΟΙC
ΠΥΛΑΙΑC ΥΗCΙΗC
ΙΕΡΟΜΝΗΜΟΝΟΥΝΤΩΝ
ΑΙΤΩΛΩΝ
ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΥ ΑΛΕΞΑΞΑΜΕΝΟΥ
ΔΑΜΟΝΟC

Τα ερείπια του τείχους της πόλης είναι λίγο προς τα ανατολικά της Κασταλίας πηγής, εκεί όπου μάλλον στεκόταν κατά το παρελθόν η ανατολική πύλη συναντώντας τον πόδα της κατακόρυφης Υάμπειας. Κανένα τμήμα του τείχους δεν έχει διασωθεί εκτός από την εσωτερική μάζα που αποτελείται από μια εξαιρετικά σκληρή σύνθεση από μικρές πέτρες και κονίαμα. Αυτή (η μάζα) πιθανόν επικαλυπτόταν με μεγάλους κυβόλιθους, και είναι επακριβώς της ίδιας τεχνοτροπίας με το τείχος στη δυτική είσοδο της πόλης, το οποίο έχει ήδη περιγραφεί.

Ο αρχαίος και ο σύγχρονος δρόμος περνούν σ' αυτό το σημείο. Ήταν η *“Ιερά οδός”,* μέσω της οποίας εισέρχονταν οι Αθηναίοι και οι Βοιωτοί με πλούσιες, και σε πομπή, προσφορές προς το Δελφικό θεό. Όταν ο Παυσανίας έφτασε μέσω Δαύλειας, εισήλθε στους Δελφούς απ' αυτή την ανατολική πύλη και αναφέρει στην εγγύτερη περιοχή τέσσερις ναούς και ένα Γυμνάσιο. Αρκετά ερείπια και θραύσματα είναι ορατά κάτω από το δρόμο και το Μοναστήρι των καλόγερων έχει πιθανόν ανεγερθεί πάνω στη θέση ενός από τους ναούς. Ορισμένα κομψά μαρμάρινα δοκάρια είναι σκορπισμένα τριγύρω με αποσπάσματα επιγραφών, καθώς επίσης και ένα μαρμάρινο τρίγλυφο και μερικά ακόμα δωρικά κατάλοιπα.

Εδώ υπάρχουν επίσης δυο εξαιρετικά τμήματα του τείχους, κατασκευασμένα σε διαφορετικές περιόδους, ως υποστήριξη των πλατωμάτων πάνω στα οποία στεκόταν ο ναός. Το πιο αρχαίο απ’ αυτά είναι της δεύτερης τεχνοτροπίας. Τα πολύγωνα ενοποιούνται αρμονικά. Το άλλο τείχος είναι σχεδόν ισόδομο. Μερικά αρχαία ελαιόδεντρα, που ευδοκιμούν κοντά στο Μοναστήρι και υπό τη σκιά των αξιομνημόνευτων Φαιδριάδων, σχηματίζουν μια πανέμορφη και μοναδική εικόνα. Εντός του Μοναστηριού βρίσκονται τρεις επίπεδες μετόπες από λευκό μάρμαρο, μερικοί βωμοί και κάποιες ταφικές επιγραφές.

Οι καλόγεροι που ανήκουν στο τάγμα του Μέγα Βασιλείου, επιβιώνουν από ελεημοσύνες και την καλλιέργεια των κτημάτων της γης τους. Η φιλοξενία που παρέχουν προς τους ταξιδιώτες απαρτίζεται από ψωμί και τυρί, ελιές και κρασί, και από τη χρήση ενός μη επιπλωμένου δωματίου. Αυτές οι παρατηρήσεις είναι ανάλογα παρόμοιες προς τις επιταγές φιλοξενίας των καθολικών χωρών, εκτός από τους Καπουτσίνους που είναι αποδέκτες και όχι απονεμητές φιλοξενίας. Καθώς η περιέργειά μου με παρακινούσε να επιθεωρήσω ένα σπήλαιο πάνω στην Κίρφι, που είναι ορατό από το Καστρί, άρχισα την κάθοδό μου από την Κασταλία πηγή προς τον Πλειστό, δια μέσου του λαγκαδιού που οδηγεί το υπερχειλίζον νερό της πηγής προς το συγκεκριμένο ποτάμι.

Όχι μακριά, χαμηλότερα από το Μοναστήρι, υπάρχουν ευμεγέθεις όγκοι βράχων που έχουν προφανώς αποσπαστεί από τον Παρνασσό και είναι αναμφίβολα αυτοί που, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ηρόδοτου και του Διόδωρου, έπεσαν πάνω στο στρατό του Ξέρξη. Οι πρώτος αναφέρει ότι στα χρόνια του, αυτοί (οι βράχοι) είχαν παρατηρηθεί στο έδαφος που ήταν το ιερό της Αθηνάς Προναίας. Ο Παυσανίας και ο Ιουστίνος συσχετίζουν αυτά που λένε με τότε που ο Βρέννος ήταν προ των Δελφών και καταστράφηκε μεγάλο μέρος του στρατού του. Ο γιος του παπά επεσήμανε μια από τις μεγαλύτερες μάζες και είπε, ότι ήταν ο θρόνος του Απόλλωνα *“τοῦ Ἀπόλλωνος ἡ καθέδρα”*. Ήταν ενδιαφέρον να ακούς έναν αγράμματο χωρικό να εκφέρει το όνομα της

Δελφικής θεότητας. Ο Παυσανίας αναφέρει ένα βράχο στους Δελφούς πάνω στον οποίο συνήθιζε να κάθεται η Ηρωφίλη, όταν εκφωνούσε τους χρησμούς της.

Συνέχισα να κατεβαίνω επί της ανατολικής πλαγιάς του μικρού λαγκαδιού και περίπου στο ένα τρίτο της διαδρομής προς τα κάτω βρήκα μια μακροσκελή και ενδιαφέρουσα επιγραφή. Δεν παρατήρησα κανένα κανονικό κτήριο στο δρόμο μου, παρά μόνο λίγα ίχνη και αρκετά πέτρινα μπλόκια. Στον πυθμένα του λαγκαδιού, το νερό της Κασταλίας πηγής δημιουργεί ένα μικρό καταρράκτη και λίγα βήματα πιο πέρα εισέρχεται στον Πλειστό. Κοντά σ' αυτό είναι ένας όγκος από μικρές πέτρες και κονίαμα, τα ερείπια μιας γέφυρας που χτίστηκε πάνω από το ποτάμι, αλλά απ' ό,τι φαίνεται όχι πολύ αρχαίας εποχής.

Έψαξα ματαίως για τον Ιππόδρομο, ήταν πιθανόν μόνον μια έκταση περιφραγμένη με κάγκελα, χωρίς κανένα μόνιμο κτήριο: μερικές φορές σε τέτοιους αγώνες ταχύτητας άρχιζαν δέκα άρματα ταυτοχρόνως. Ο Σοφοκλής ονομάζει την πεδιάδα της Κρίσσας *"ναναγίων Κρισσαῖον ἱππικῶν πέδον"*, το ναυάγιο των ιππέων, αναφερόμενος στον Ιππόδρομο.

Η κοιλάδα, που εδώ είναι στενή, διευρύνεται προς την Κρίσσα. Το έδαφος είναι εύφορο και πλήρως καλλιεργημένο με αμπέλια, ελιές και σιτηρά. Πολλά αυλάκια έχουν σκαφτεί, για να στραγγίζουν τα νερά του Πλειστού με σκοπό την άρδευση των ελαιώνων. Και καθώς μερικά χαντάκια είχαν μείνει ασυντήρητα, το νερό σχημάτιζε βαλτώδες έδαφος. Παρόλο που ο ποταμός είναι μικρός, μερικές φορές υπερχειλίζει, κυρίως μετά από δυνατές βροχοπτώσεις ή μετά το λειώσιμο του χιονιού στον Παρνασσό, οπότε είναι αντάξιος του ονόματός του, το οποίο προφανώς οφείλεται σε ένα τέτοιο συμβάν. Ο Πλίνιος λέει ότι ο Κηφισός κυλά διαμέσου των Δελφών, μια ακόμα μεταξύ πολλών άλλων αποδείξεων ότι δεν πρέπει να δίνεται και πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη στους ισχυρισμούς του, όταν μιλά για την Ελλάδα.

Το αγόρι που με είχε συνοδέψει μέχρι αυτή τη θέση, όντας ξυπόλητο, και έχοντας μελανιάσει τα πόδια του εξαιτίας του σκαρφαλώματος στους γύρω βράχους ταράχθηκε πολύ, όταν με είδε να προσπαθώ να διασχίσω το ποτάμι. Αυτό άρχισε να φωνάζει και το άκουσα να λέει: *" Όλοι οι Φράγκοι τρελοί είναι, αλλά αυτός τρελότατος, εγώ υπάγω εις το σπίτι μου",* και να εξαφανίζεται ανάμεσα στους ελαιώνες, και δεν το ξαναείδα.

Περίπου τρία τέταρτα του μιλίου ανατολικά της Κασταλίας πηγής και κάτω από το δρόμο ένα ρυάκι ρέει ορμητικά από την πλευρά του Παρνασσού, και αφού γυρίζει μερικούς μικρούς μύλους κατά τη γρήγορη κάθοδό του, χύνεται μέσα στον Πλειστό, αυξάνοντας έτσι σημαντικά τον όγκο του. Έψαχνα πολύ ώρα, για να βρω ένα σημείο απ' όπου θα μπορούσα να διασχίσω το δυνατό ρεύμα, αλλά δεν ήθελα να επιστρέψω χωρίς να έχω πετύχει το σκοπό μου. Τελικώς, ξεκίνησα το εγχείρημα και ενώ ήμουν στα μισά (της διαδρομής) του

χειμάρρου, ανακάλυψα ότι το νερό, βάθους περίπου τεσσάρων ποδών, έρεε με ορμητική ταχύτητα, παρασύροντας μεγάλες πέτρες. Κινήθηκα βιαστικά και τσακίστηκα πέφτοντας σ' ένα βράχο, αλλά καθώς το ποτάμι ήταν στενό, έφτασα ευτυχώς στην απέναντι όχθη, αν και με πολύ πόνο και βρεγμένος ως το κόκαλο.

Αφού ξεκουράστηκα κάμποση ώρα και αφού σχεδόν στέγνωσα στον ήλιο, που ήταν πολύ δυνατός, παρόλο που ήταν Μάρτιος, διέσχισα τον ελαιώνα με κατεύθυνση προς το βουνό της Κίρφεως, αλλά σύντομα ζαλίστηκα τόσο από τους βάλτους και τα χαντάκια του Πλειστού, που πιθανόν θα είχα υποχρεωθεί να επιστρέψω, εάν κάποιες φωνές δεν τραβούσαν την προσοχή μου.

Αντιλήφθηκα αρκετούς Έλληνες να εργάζονται στα κτήματα και η κατάπληξή τους βλέποντας ένα Φράγκο μόνο του σε μια τέτοια τοποθεσία, καλυμμένο με λάσπη και βρωμιές, ήταν τέτοια που δύσκολα μπορεί να περιγραφεί. Ήσαν, ωστόσο, πολιτισμένοι και με διαβεβαίωσαν, ότι πουθενά στην πεδιάδα δεν υπήρχαν ερείπια. Παρακάλεσα έναν απ' αυτούς να με συνοδέψει στη σπηλιά πάνω στην Κίρφι, και συμφώνησε έναντι αμοιβής είκοσι παράδων. Προχωρήσαμε απ' ευθείας πάνω στην άγρια και δύσκολη πλαγιά του βουνού, που ήταν καλυμμένη με βράχια και θάμνους, και, τελικά, φτάσαμε στη σπηλιά που ονομάζεται *"της Ιερουσαλήμ το σπήλαιον"*.

Είναι το έργο της φύσης. Η είσοδός του είναι σχεδόν τετράγωνη, αλλά μικρότερη απ' ό,τι φαίνεται από τους Δελφούς, και δεν το αξίζει το επίθετο *"υπερμέγεθες"*, που δόθηκε σ' αυτό από τον Antoninus Liberalis. Δεν έχει βάθος πάνω από σαράντα πόδια μέσα στο βράχο και περιλαμβάνει λίγα μόνο ερείπια ενός χαλαρού τοίχου, από τον οποίο διαμορφώθηκε ένα ελληνικό χοντροφτιαγμένο παρεκκλήσι. Θεωρώ επιβεβλημένο να πληροφορήσω τους μελλοντικούς ταξιδιώτες ότι για κανένα λόγο δεν είναι άξιο επίσκεψης. Και μετάνιωσα που, για κάτι τόσο άσκοπο, μπήκα σε τόσο πολύ κόπο και σπατάλησα τόσο πολύ χρόνο. Από κανενός συγγραφέα τα έργα δεν μπόρεσα να αντλήσω πληροφορίες γι' αυτό το σπήλαιο, εκτός απ' του Antoninus Liberalis, και καθώς ο μύθος που σχετίζεται με αυτό είναι τόσο πολύ λίγο γνωστός, τον παραθέτω σε λίγες γραμμές.

«Στα ριζά του Παρνασσού, προς τα νότια, είναι το βουνό Κίρφις, στο οποίο υπάρχει ένα ευρύχωρο σπήλαιο, που μια φορά και ένα καιρό αποτελούσε την κατοικία ενός τέρατος τεραστίων διαστάσεων, που από κάποιους ονομαζόταν Λάμια και από άλλους Σύβαρις. Κάθε μέρα το τέρας αυτό καταβρόχθιζε ανθρώπους και κοπάδια ζώων. Και οι Δελφιώτες που σκέφτηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη τους, συμβουλεύτηκαν το Μαντείο σχετικά με την περιοχή, στην οποία θα έπρεπε να εγκατασταθούν. Ο θεός Απόλλωνας όμως τους καθοδήγησε να στείλουν στο τέρας το γιο ενός συμπολίτη τους. Ο κλήρος έπεσε στο μοναχογιό του Διόμη και της Μεγανίρας, που ονομαζόταν Αλκυόνιος

και φημιζόταν για την ομορφιά του και την εξυπνάδα του. Οι ιερείς τον στεφάνωσαν και τον οδηγούσαν στη σπηλιά της Λάμιας, όταν κατά καλή τύχη ο Ευρυβάτης, ο γιος του Εύφημου, συνάντησε τον Αλκυόνιο στο δρόμο που κατευθυνόταν προς τη σπηλιά. Μένοντας έκθαμβος από την ομορφιά του Αλκυόνιου και μαθαίνοντας το τι επεφύλασσε η μοίρα στον όμορφο νέο, πήρε αμέσως την κορώνα απ' το κεφάλι του Αλκυόνιου και την τοποθέτησε στο δικό του κεφάλι επιθυμώντας να πάει αυτός προς το σπήλαιο. Και, πράγματι, φτάνοντας εκεί, όρμησε μέσα και σέρνοντας τη Σύβαρι απ' τη φωλιά της, την εξακόντισε απ' τα βράχια τόσο μακριά, ως την Κρισσαία πεδιάδα όπου τσακίστηκε σε κομμάτια. Απ' το βράχο απ' όπου πέταξε ο Ευρυβάτης το τέρας ξεπήδησε μια πηγή, που οι κάτοικοι την ονόμασαν "Σύβαρις" και απ' αυτή προέρχεται η ονομασία Σύβαρις που έδωσαν οι Λοκροί στην πόλη που ίδρυσαν στην Ιταλία».

Η Κίρφι πιθανόν συγκροτούσε το κύριο τμήμα της επικράτειας των Ακραυγαλιδών ή Κραυγαλιδών, που αναφέρονται από τον Αισχύνη. Η κυριότερη πόλη τους είχε το ίδιο όνομα με το βουνό, και φαίνεται ότι άντεξε έξι χρόνια μετά την Κίρρα. Ο Πλίνιος αναφέρει ότι η πόλη ονομαζόταν Κρέφις, ίσως το ίδιο όπως Κίρφις. Ο Στράβωνας λέει ότι το βουνό Κίρφις, που είναι απέναντι από τους Δελφούς, προς τα νότια, είναι ένας τραχύς βράχος με στενή κοιλάδα μπροστά του, εν μέσω της οποίας ρέει ο Πλειστός. Το σύγχρονο όνομα αυτού του βουνού είναι Ζεμενό.

Επέστρεψα στους Δελφούς μέσω της δυτικής πλαγιάς της Καστάλιας λαγκαδιάς, και είδα αρκετές αρχαίες μάζες τοίχων, μερικές εκ των οποίων συντίθεντο από πολυγωνικά μπλόκια. Η όλη πλαγιά του λόφου μέχρι τους βράχους του Παρνασσού είναι διαμορφωμένη σε αναβαθμούς, που στηρίζονται από αυτούς τους τοίχους. Η θέση των δρόμων και των σπιτιών μπορεί να γίνει αντιληπτή από την εναλλαγή των στενών και των ευρέων αναβαθμών. Μερικοί εγκάρσιοι δρόμοι φαίνονται να διασταυρώνονται με άλλους σχεδόν κάθετα. Και η πόλη, όταν θα ήταν ολόκληρη, θα πρέπει να παρουσίαζε το επιβλητικό θέαμα ενός τεράστιου θεάτρου. Ο Όμηρος το ονομάζει *"κοῖλη βῆσσα"*, ο Πίνδαρος *"κοιλόπεδον νάπος"* και ο Στράβωνας *"θεατροειδές".* Ο Ιουστίνος λέει: *"in forman theatri recessit".* Εξεπλάγην, όταν ανακάλυψα ελάχιστα μαρμάρινα τεμάχια ανάμεσα στα ερείπια των Δελφών.

Η πόλη ήταν μικρή, αλλά είχε συγκεντρώσει μεγάλο πλούτο και μεγαλοπρέπεια. Τι μπορεί να είχαν απογίνει τα υλικά που στόλιζαν τα δημόσια οικοδομήματά τους;

Αρκετά σπάνια αντικείμενα έχουν, χωρίς αμφιβολία, θαφτεί κάτω από το χωριό, αν και το έδαφος, γενικώς, είναι λιγοστό και βραχώδες, που πολύ μεγάλοι όγκοι δεν θα μπορούσαν να κρυφτούν κάτω από επιφανειακά χώματα. Πολυάριθμα θραύσματα από αγγεία τερακότας βρίσκονται ανάμεσα

στα ερείπια και διατηρούν όλη την αρχική τους φρεσκάδα, την άφθαρτη κόκκινη και μαύρη στιλπνότητά τους. Δεν βρήκα κανένα διακοσμημένο. Αντέγραψα πολλές επιγραφές, μερικές από τις οποίες έχουν δημοσιευτεί προσφάτως από τον Dr. Clarke, με μεγάλη ακρίβεια. Εκείνες που είχαν ξεφύγει της προσοχής των προηγούμενων ταξιδιωτών παρατίθενται στο Παράρτημα (του βιβλίου).

Λίγο πιο κάτω από το χωριό, βρήκα ένα μικρό τεμάχιο ενός μαρμάρινου αγάλματος που είχε ελκύσει την προσοχή μου από την αρχική μου περιήγηση, και που θέλω απ' αυτή τη θέση να μνημονεύσω την εντιμότητα ενός Έλληνα και ενός Τούρκου, μέσω των οποίων το έστειλα στην Πάτρα. Ο Αγάς του Καστριού ανέλαβε τη φροντίδα αυτού, αρνούμενος την παραμικρή πληρωμή για την ταλαιπωρία του. Υποσχέθηκε να το στείλει στον Dr. Cattani, στα Σάλωνα, στον οποίο έγραψα παρακαλώντας τον να το προωθήσει στην Πάτρα, όπου και το βρήκα ύστερα από ένα και χρόνο. Θα μπορούσα να αναφέρω αρκετές άλλες περιπτώσεις που δείχνουν ότι μπορείς να εμπιστευτείς τις υποσχέσεις και την εντιμότητα [ακεραιότητα] των κατοίκων αυτής της Χώρας.

Η ηχώ σ' αυτήν την περιοχή είναι πολύ εκπληκτική, και πιθανόν προκαλείται από τους αντικριστούς βράχους του Παρνασσού και της Κίρφεως και την επακόλουθη αντήχηση. Ήταν το γάβγισμα των σκυλιών την ώρα που έμπαινα στο χωριό που, αρχικά, με έκανε να αντιληφθώ αυτό το φαινόμενο, αλλά η αντήχηση ήταν εντονότατη, όταν ένεκα μιας γιορτινής μέρας στο χωριό της Αράχοβας πυροβόλησαν μερικά ντουφέκια, πέντε ή έξι μίλια απόσταση προς τα βόρειο - ανατολικά. Η ηχώ επαναλήφθηκε αρκετές φορές αυξανόμενη καθώς έφτανε στα βράχια των Δελφών, όπως το βουητό της επικείμενης βροντής. Ο Ιουστίνος μιλώντας για την ηχώ αυτής της τοποθεσίας λέει:

"Hominum clamor, et si quando accedit tubarum sonus, personantibus, et respondentibus inter se rupibus, multiplex audiri, et amplior quam editur resonare solet" .

Επιθυμούσα πολύ να επισκεφτώ το Κωρύκιον Άντρον, που βρίσκεται ψηλά στο βουνό, και περίπου δυο ώρες απόσταση από το Καστρί. Ήμασταν έτοιμοι να ξεκινήσουμε για την επίσκεψή μας, στις 4 του Μάρτη, όταν μια ισχυρή χιονόπτωση κάλυψε τον Παρνασσό, την Κίρφι και την ενδιάμεση κοιλάδα και εμπόδισε την προσπάθειά μας.

[…] ὑψόθι Πυθίας ἄκρη
Ἀγχινέφης νιφόεντι ῥόῳ κυμαίνετο πέτρη.

Το χιόνι παραμένει καθόλη τη διάρκεια του έτους σε μερικά από τα κοιλώματα του Παρνασσού, και γι' αυτό το λόγο ονομάζεται *"νιφόεις"* από τον Όμηρο και *"νιφοβόλος"* από τον Ευριπίδη. Το σύγχρονό του όνομα είναι Λιάκουρα, και υπάρχει ένα χωριό με το ίδιο όνομα, περίπου τρεις ώρες μακριά από το Καστρί, που εγκαταλείπεται το Χειμώνα εξαιτίας του χιονιού. Οι

κάτοικοι τότε κατεβαίνουν σε γειτονικά χωριά. Μίλησα με μερικούς χωρικούς της Λιάκουρας που με πληροφόρησαν ότι στο χωριό τους υπήρχαν σημαντικά κατάλοιπα αρχαιοτήτων.

Η αρχαία Λυκώρεια ιδρύθηκε στα χρόνια του κατακλυσμού του Δευκαλίωνα. Επιπλέον, ένα από τα πιο πρώιμα ονόματα του Παρνασσού ήταν αυτό της Λυκώρειας, ενώ μερικές φορές αναφέρεται από ποιητές ως Παρνεσσός και Παρνεσός.

Αγόρασα από ένα χωρικό ένα παράξενο ΑΒΡΑΞΑ ή Βασιλειδιανή πέτρα, που έχει στη μια πλευρά του μια εγχάρακτη μορφή ενός άντρα με το κεφάλι ενός γαϊδουριού, τη στιγμή που καρφώνει τον εαυτό του με ένα ξίφος. Κάτω από τη φιγούρα είναι χαραγμένα :

ΑΒΡΑΜΑΝΤΟΔ
ΟΥΧΕ

Πάνω από την άλλη πλευρά είναι χαραγμένα:

ΑΒΡΑΜΑ
ΝΤΟΔΟΥ
ΧΕΝΙΚΙΤΑ

Η πρώτη λέξη είναι πιθανόν αντί του ΑΒΡΑΞΑΣ, μια μυστικιστική λέξη που αποδίδει άθροισμα 365 - Α[1], Β[2], Ρ[100], Α[1], Ξ[60], Α[1], Σ[200] - και η οποία σύμφωνα με τον Τερτυλλιανό και άλλους, ήταν το όνομα του υπέρτατου όντος. Οι δυο επόμενες λέξεις μπορούν να σημαίνουν ηγέτης, νικητής. Το όλο φαίνεται επίκληση (ικετευτικό).

Αυτές οι ακατανόητες εγχαράξεις ήσαν, πιθανόν, τα *«ιερά γράμματα»,* που κατανοούνταν μόνον από τους ιερείς. Αυτά χρησιμοποιούνταν ως φυλαχτά από τους Γνωστικούς, τους Βασιλειδιανούς και άλλες αιρέσεις, που στους τέταρτο και πέμπτο αιώνες επικρατούσαν σε ένα μεγάλο τμήμα του κόσμου, αλλά κυρίως στην Αίγυπτο και την Ανατολή, και οι οποίες αιρέσεις συνδύαζαν τη χριστιανική πίστη με μια ποικιλία παγανιστικών δεισιδαιμονιών, στις οποίες η λατρεία του Μίθρα κατείχε ένα σημαντικό ρόλο. Είναι χαραγμένο πάνω σε μια καστανή αδιάφανη πέτρα, προφανώς οξειδίου του σιδήρου, και πιθανόν να είναι ο σιδηρίτης ή ορυκτό του σίδηρου, στον οποίο οι αρχαίοι απέδιδαν μυστικιστικές ιδιότητες, και γι' αυτό το λόγο ο ΑΒΡΑΞΑΣ, κατά κανόνα, αναπαρίσταται πάνω σε ίασπη.

Είχα την τύχη να αγοράσω από τους Καστρίτες είκοσι νομίσματα, μερικά εκ των οποίων μεγάλης σπανιότητας, συγκεκριμένα δυο αυτόνομα νομίσματα των Δελφών, που κυκλοφόρησαν πιθανώς προτού καταλάβουν οι Ρωμαίοι την Ελλάδα.

Το πρώτο είναι ο Απόλλωνας κιθαρωδός, σε όρθια στάση, ενδεδυμένος με ένα μακρύ πλούσιο ένδυμα και παίζοντας την κιθάρα, με την επιγραφή ΔΕΛΦΩΝ - στην πίσω όψη ΠΥΘΙΑ φορώντας ένα στεφάνι δάφνης ή ελιάς. Κάτω

από την επιγραφή υπάρχουν τρεις μυτεροί βράχοι του Παρνασσού.

2. Η ίδια φιγούρα του Απόλλωνα και η ίδια επιγραφή - στην πίσω όψη ένας τρίποδας.

3. ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC ΑΥΓΟΥΣΤΟC - κεφαλή του Αντωνίνου - πίσω όψη ΠΥΘΙΑ στεφανωμένη.

4. Ίδιο με το νούμερο 3, αλλά πίσω όψη έχει το κεφάλι ενός νέου· ΔΕΛΦΩΝ.

5. ΦΑΥCΤΕΙΝΑ - κεφαλή της Φαυστίνας - πίσω όψη ΠΥΘΙΑ στεφανωμένη.

6. Όμοιο προς το νούμερο 5, αλλά η πίσω όψη απεικονίζει ένα δωρικό ναό, με έξι πλαϊνές κολώνες και δυο μπροστινές. Ανάμεσα στις δυο τελευταίες είναι γυμνό αντρικό άγαλμα, πιθανόν του Απόλλωνα - ΔΕΛΦΩΝ.

Τα άλλα αυτόνομα νομίσματα των Δελφών που είναι γνωστά, είναι τα παρακάτω:

7. ΑΥ ΚΑΙ ΤΡΑΙΑΝΟC ΑΔΡΙΑΝΟC ΑΥΓ - κεφαλή του Αδριανού - πίσω όψη ΔΕΛΦΩΝ - ένα κοράκι πάνω σε κλαδί.

8. ΑΔΡΙΑΝΟC ΑΥΓ. - κεφαλή του Αδριανού - πίσω όψη ΔΕΛΦΩΝ - τρίποδο.

9. ΑΥΤ ΚΑΙC ΤΡΑΙΑΝΟC ΑΥΓ - κεφαλή του Αδριανού - πίσω όψη ΔΕΛΦΩΝ - λύρα.

10. ΑΥ ΚΑΙ ΤΡΑΙΑΝΟC ΑΔΡΙΑΝΟC ΑΥΓ - κεφαλή του Αδριανού - πίσω όψη ΔΕΛΦΩΝ - γυμνός Απόλλωνας με μια ράβδο στο δεξί χέρι, ακουμπώντας το δεξί αγκώνα του πάνω σε μια κολώνα.

11. Ίδια εμπρόσθια όψη όπως το νούμερο 10 - πίσω όψη ΔΕΛΦΩΝ - Απόλλωνας με ένα μακρύ μανδύα παίζοντας κιθάρα.

12. ΑΥΤΟ ΚΑΙ ΤΡΑΙΑΝΟC ΑΔΡΙΑΝΟC - κεφαλή του Αδριανού, δαφνοστεφανωμένη - πίσω όψη ΔΕΛΦΩΝ - Μορφή της Αθηνάς, οπλισμένης.

13. ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΝΕΡ ΤΡΑΙΑΝΟC ΑΔΡΙΑΝΟC - κεφαλή του Αδριανού - πίσω όψη ΔΕΛΦΩΝ, με ένα στεφάνι δάφνης - και κάτω απ' αυτό ΠΥΘΙΑ.

14. ΗΡΩΟC ΑΝΤΙΝΟΟC - κεφαλή του Αντίνοου - πίσω όψη ΔΕΛΦΩΝ - τρίποδο.

15. ΘΕΑ ΦΑΥCΤΙΝΑ - κεφαλή της Φαυστίνας - πίσω όψη ΔΕΛΦΩΝ - μορφή της Άρτεμης - ένα σκυλί στα πόδια της.

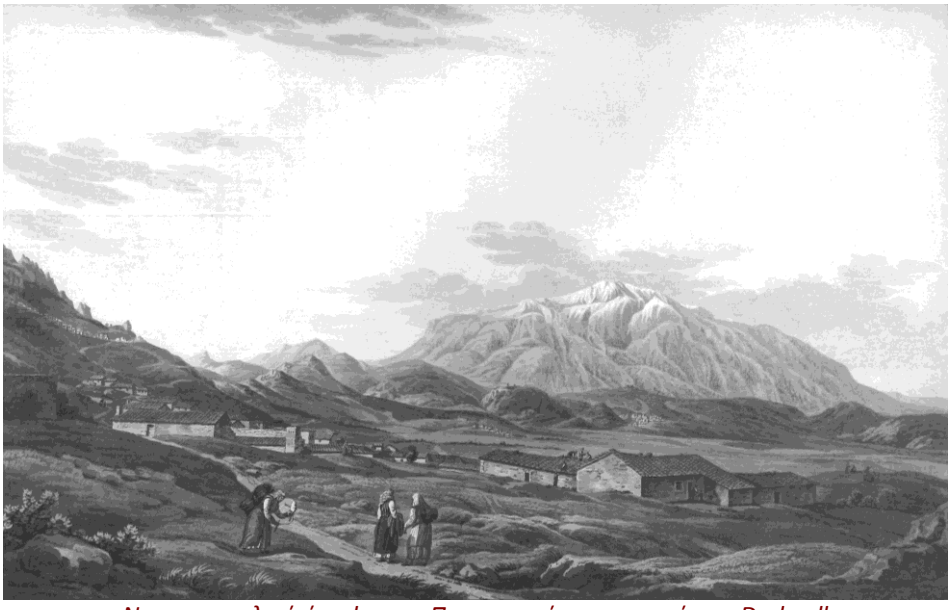
16. ΘΕΑ ΦΑΥCΤΕΙΝΑ CΕΒ - κεφαλή της Φαυστίνας - πίσω όψη ΠΥΘΙΑ - ένα τραπέζι με πέντε μπάλες, ένα κλαδί και ένα κοράκι πάνω σ' αυτό.

17.Κεφαλή του Καρακάλλα - πίσω όψη ΔΕΛΦΩΝ - Γυμνός Απόλλωνας ακουμπισμένος πάνω σε μια κολόνα κρατώντας μια λύρα στο αριστερό του χέρι και μια πατερίτσα στο δεξί.

Όλα αυτά τα νομίσματα είναι από δεύτερης (ποιότητας) μπρούντζο.

Στο Βρετανικό Μουσείο υπάρχουν μερικά μικρά ασημένια νομίσματα που βρέθηκαν στους Δελφούς και τα οποία αποδίδονται σ' αυτό το μέρος.

1. Ένα κεφάλι κριαριού και κάτω απ' αυτό ένα δελφίνι - πίσω όψη ΔΑΛ. Σε ένα οδοντωτό τετράγωνο και ένα κεφάλι κατσίκας με ένα δελφίνι κρεμασμένο



Νοτιοανατολική άποψη του Παρνασσού με τη ματιά του Dodwell.

σε κάθε κέρατο.

2. Όμοιο σε κάθε άποψη εκτός σε ένα γράμμα, ΔΕΛ.

3. Όμοιο, αλλά ανεπίγραφο.

4. Κεφαλή με τη φυσιογνωμία ενός νέγρου ή μάλλον μια δύσμορφη όψη, που ίσως απεικονίζει τον Αίσωπο, γιατί οι Δελφιώτες μετάνιωσαν για την άδικη ποινή του - πίσω όψη, το κεφάλι μιας κατσίκας σε ένα οδοντωτό τετράγωνο.

Οι κατσίκες θυσιάζονταν στον Απόλλωνα και ίσως απεικονίζονταν στα νομίσματα των Δελφών, επειδή ήταν η αιτία της ανακάλυψης του προφητικού σπηλαίου. Το κεφάλι της κατσίκας απεικονιζόταν μερικές φορές πάνω στα ομόσπονδα φωκικά νομίσματα και το δελφίνι ήταν αφιερωμένο στον Απόλλωνα. Μπορεί, επίσης, να απεικονιζόταν στα νομίσματα της πόλης αυτής, υπαινισσόμενο το όνομα των Δελφών, όπως το τριαντάφυλλο (ρόδον) αναφερόταν για τη Ρόδο, η ροδιά για τη Μήλο, η άρπα για την Άρπη, η φώκια για τους Φωκαείς και το πετροσέλινο (μαϊντανός) για τη Σελινούντα κλπ. Στο Μουσείο στο Παρίσι υπάρχει ένα μαρμάρινο γλυπτό που απεικονίζει το Δελφικό τρίποδο διακοσμημένο με τη λύρα, τη δάφνη, το ερπετό, με γρυπαετούς και δελφίνια. Πληροφορούμαστε από το Σχολιαστή του Ευριπίδη ότι ο δράκων ή το ερπετό που εξοντώθηκε από τον Απόλλωνα στους Δελφούς λεγόταν Δέλφιν.

Ο Όμηρος, στον ύμνο του προς τον Απόλλωνα, αφηγείται ότι ο θεός μεταμορφώθηκε σε δελφίνι και πήδηξε επάνω σε ένα κρητικό πλοίο, για να το

οδηγήσει προς τους Δελφούς. Τα νομίσματα, υπό αμφισβήτηση, μπορεί να αναφέρονται σε μια ή σε όλες αυτές τις περιστάσεις. Δεν έχει βρεθεί κανένα νόμισμα που να ανήκει σε κάποια πόλη της Φωκίδας, εκτός των Δελφών. Τα φωκικά νομίσματα που έφτασαν σε μας έχουν κοπεί από τη γενική συνομοσπονδία αυτής της χώρας. Αυτά τα φωκικά νομίσματα έχουν ήδη δημοσιευτεί, αλλά αναφέρονται και σ' αυτό το σημείο, για να φανεί η διαφορά ανάμεσα στην αρχαϊκή τεχνοτροπία και σ' αυτή της εκλεπτυσμένης περιόδου της τέχνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7
ΠΡΟΣ ΔΙΣΤΟΜΟ, ΑΜΒΡΥΣΟΣ

Εγκαταλείψαμε τους Δελφούς στις 5 του Μάρτη, με πέντε άλογα, τρία εκ των οποίων τα μισθώσαμε από τον Αγά και δυο από τον παπά. Ένας από τους γιους του παπά μάς συνόδεψε πεζός, για να φροντίζει τα άλογα του πατέρα του και για να επιστρέψει με αυτά, μετά την άφιξή μας στη Λιβαδειά. Περάσαμε κοντά στην Κασταλία πηγή. Ο Κάδμος συνάντησε εδώ την αγελάδα, την οποία κατ' εντολή του μαντείου, ακολούθησε, μέσω της Φωκίδας, προς τη γη των Φλεγύων, όπου εκείνη αναπαύτηκε στο σημείο που, κατά συνέπεια, ιδρύθηκε η Καδμεία, σύμφωνα με τις οδηγίες του Απόλλωνα.

Εντός ολίγου, αφότου είχαμε προσπεράσει την Κασταλία πηγή και το Μοναστήρι των καλόγερων, φτάσαμε σε μερικούς τάφους, λαξευμένους στο βράχο στην αριστερή πλευρά του δρόμου. Πρόκειται για την κατηγορία σπηλαίων, παρόμοιων με εκείνα πάνω στην απέναντι πλευρά των Δελφών που έχουν ήδη αναφερθεί. Οι σαρκοφάγοι που περιέχονται σε κάποια απ' αυτά είναι ακόμα κλειστές και χωρίς αμφιβολία θα περιέχουν αγγεία μεγάλης παλαιότητας και ενδιαφέροντος. Θα μετανιώνω για πάντα, για το γεγονός ότι δεν τις άνοιξα και το συνιστώ ανεπιφύλακτα προς τους μελλοντικούς ταξιδιώτες. Ένας από τους τάφους ήταν εξαιρετικά μεγαλοπρεπής. Ο βράχος που είναι κοντά στο δρόμο έχει εξομαλυνθεί και είναι κομμένος στο σχήμα πτυσσόμενης πόρτας, όμοιος προς τάφους, σε πολλές περιοχές της Μικράς Ασίας, ιδιαιτέρως στην Τελμισσό και στην Καρία. Παρόμοιου τύπου πόρτες απεικονίζονται συχνά πάνω σε σαρκοφάγους στην Ελλάδα και στην Ιταλία. Υπάρχει μια μεγάλη κατακόρυφη σχισμή στο βράχο, που πιθανόν προκλήθηκε από σεισμό. Οι Καστρίτες έχουν μια παράδοση, ότι κατά τη γέννηση του Χριστού, ένας ιερέας του Απόλλωνα, που θυσίαζε στο σημείο αυτό, σταμάτησε ξαφνικά τις θυσιαστήριες τελετές και δήλωσε προς το συγκεντρωμένο πλήθος ότι εκείνη τη στιγμή γεννιόταν ο γιος ενός θεού, η εξουσία του οποίου θα γινόταν αντάξια του Απόλλωνα, αλλά ότι, τελικώς, ο Δελφικός θεός θα θριάμβευε πάνω στην νεογεννηθείσα θεότητα. Μόλις που είχαν ειπωθεί οι τελευταίες λέξεις, ο βράχος σκίστηκε στα δυο από έναν κεραυνό και ο ιερέας

αποτεφρώθηκε από μια αστραπή. *«Το μαντείο σχετικά με τη γέννηση του Σωτήρα Χριστού παραδόθηκε σε ηρωικό στίχο (δακτυλικό εξάμετρο), στον Αύγουστο, που αναφέρεται από τον Ευσέβιο, το Ζωναρά και άλλους.»*[2]

Προχωρήσαμε στην ιερά οδό και σε απόσταση περίπου ενός μιλίου από το Καστρί, φτάσαμε στα ερείπια ενός μικρού τετράγωνου οικοδομήματος, χτισμένου γερά από μεγάλες πέτρες, με τοιχοποιία σχεδόν ισόδομη. Λίγα βήματα πιο κει βρίσκονται τα υπολείμματα μιας μεγάλης πέτρινης σαρκοφάγου με το κάλυμμά της να κείτεται στο έδαφος. Αυτό πρέπει να ήταν ο τάφος κάποιου διακεκριμένου προσώπου, και αποτελεί έκπληξη ότι δεν αναφέρθηκε από τον Παυσανία, καθώς η όψη του δείχνει ότι είναι πολύ αρχαιότερος από την εποχή του εν λόγω συγγραφέα. Η είσοδος μέσα στο κτήριο γίνεται μέσω μιας πύλης μειούμενης σχεδόν ανεπαίσθητα προς την κορυφή. Το εσωτερικό είναι ένας σωρός από ερείπια. Προχωρήσαμε μέσα από τραχείς και στενούς δρόμους, διαμορφωμένους στη βραχώδη πλαγιά του Παρνασσού που υψώνεται σε απόκρημνες προεξοχές και θρυμματισμένους όγκους στα αριστερά. Στα δεξιά, το μάτι έχει θέα προς τη βαθιά κοιλάδα του Πλειστού, που καλλιεργείται με σιτηρά και αμπέλια που εκτείνονται ψηλά στους λόφους.

Μετά από δυο ώρες προσπεράσαμε μια βρύση και φτάσαμε στο χωριό της Αράχοβας που κατοικείται από Έλληνες και κείται σε επικλινή πλαγιά του Παρνασσού. Εδώ υπάρχει ένα σπήλαιο με μια μικρή εκκλησία στο εσωτερικό, και μια μεγαλοπρεπή ακμαία βελανιδιά κοντά στο στόμιό του. Αυτή η περιοχή δεν περιέχει ούτε το παραμικρό ίχνος αρχαιότητας και τα λίγα τεμάχια μαρμάρου που παρατηρήθηκαν από τον Spon επ' ουδενί λόγω δεν προσφέρουν ικανοποιητική απόδειξη ότι κάποτε υπήρχε μια πόλη, πολύ δε λιγότερο ότι αυτή ήταν η θέση της Αμβρύσσου, που βρίσκεται σε απόσταση δέκα ή είκοσι μιλίων.

Από την Αράχοβα η θέα εκτείνεται πάνω από την επίπεδη κορυφή της Κίρφεως προς τον Κορινθιακό κόλπο και τα βουνά της Αχαΐας, πάνω από τα οποία δέσποζαν εκείνα της Αρκαδίας, που αυτή την εποχή είναι καλυμμένα με χιόνι. Σε μικρή απόσταση από την Αράχοβα, προσπεράσαμε μια πηγή που ονομάζεται Κούκουρα, και μετά από μιάμιση ώρα φτάσαμε στα ερείπια μιας αρχαίας πόλης, κειμένης πάνω σε ένα λόφο, με ένα ρυάκι στους πρόποδές του, θέση που ονομάζεται Ζεμενό ή Παλαιά Αράχοβα. Οι τοίχοι της Ακρόπολης είναι κατά θέσεις διατηρημένοι σε καλή κατάσταση, και είναι της τέταρτης τεχνοτροπίας τοιχοποιίας, αλλά τα ερείπια έχουν καλυφτεί σε τέτοιο βαθμό

[2] *"Ἑβραῖος κέλεταί με παῖς μακάρεσσιν ἀνάσσων*
τόνδε δόμον προλιπεῖν καί (τήν) ὁδόν αὖθις ἱκέσθαι
Ἄπιθι λοιπόν ἐκ δόμων ἡμετέρων."

από χαμόδεντρα και θάμνους, ειδικότερα από τα αδιαπέραστα σχίνα, που μπορεί να κρύβονται πολλά στοιχεία που ίσως οδηγούσαν στην ανακάλυψη του αρχικού ονόματος και εξάλειφαν δυσκολίες και αντιφάσεις που απαντώνται στους αρχαίους, αλλά και στους σύγχρονους συγγραφείς που έχουν γράψει για τη Φωκίδα. Ο Στράβωνας δεν αναφέρει καμία θέση ανάμεσα στους Δελφούς και τη Δαύλεια και είναι μάλλον ένας ατυχής συνδυασμός, του ότι οποτεδήποτε υπάρχει μια παράλειψη ή μια ασάφεια σ' αυτόν τον συγγραφέα, αναφορικά με οποιαδήποτε τοποθεσία, παρατηρείται το ίδιο και στον Παυσανία. Και ο Spon, ο Wheler και ο Chandler έχουν φανεί πολύ υποχωρητικοί ως προς το να διαφοροποιηθούν από τους αρχαίους συγγραφείς ή έστω να διορθώσουν τα λάθη τους ή να καλύψουν τις παραλείψεις τους!

Ο Παυσανίας, στο δρόμο του από Δαύλεια προς Δελφούς αναφέρει μόνο το Φωκικό και τον τύμβο του Λάιου, παρόλο που πρέπει να είχε περάσει κοντά απ' αυτήν την τοποθεσία και δεν αποκλείεται να του είχε διαφύγει, ίσως όμως να ήταν κατεστραμμένη από τους Πέρσες ή κατά τη διάρκεια των Ιερών πολέμων των Φωκέων, και ως εκ τούτου δεν μνημονευόταν ούτε από τον Στράβωνα ούτε από τον Παυσανία, αλλά ο Spon πρέπει να έχει περάσει ανάμεσα από τα ερείπια! Αυτή δεν είναι η μοναδική περίπτωση της εξαιρετικής αμέλειας του συγκεκριμένου συγγραφέα. Ο Ηρόδοτος μνημονεύει την πόλη της Αιολίδας ή των Αιολιδών μεταξύ του Πανοπέα και των Δελφών, και παρότι δεν αναφέρεται από κανέναν άλλο συγγραφέα, μπορεί να είναι η συγκεκριμένη τοποθεσία. Οι Πέρσες, σύμφωνα με τα λεγόμενά του στο δρόμο τους προς Δελφούς πυρπόλησαν τον Πανοπέα, τη Δαύλεια και την Αιολίδα έχοντας τον Παρνασσό στα δεξιά τους. Εάν λοιπόν δεν είναι η Αιολίδα του Ηροδότου, μπορεί να είναι η Κυπάρισσος που ο Στέφανος (Βυζάντιος) τοποθετεί στον Παρνασσό, κοντά στους Δελφούς, αν και ο Παυσανίας θεωρεί ότι η Αντίκυρα είναι η Κυπάρισσος. Ο Στράβωνας ωστόσο τις ξεχωρίζει σαφώς. Μπορεί να είναι ένα από τα έξι *"ignobilia castella"* της Φωκίδας, που καταλήφθηκαν από τον ύπατο T. Quinctius Flamininus, και των οποίων ο Λίβιος δεν έχει διασώσει τα ονόματα. Όχι μακριά απ' αυτήν τη θέση φτάσαμε σε ένα σημείο όπου τρεις λόφοι και τρεις δρόμοι συναντώνται, ο ένας οδηγεί προς τους Δελφούς, ο άλλος προς την Άμβρυσσο και ο τρίτος προς τη Δαύλεια. Αυτό το σημείο ονομάζεται Δερβένι, αλλά πιο συνηθισμένα Στενή, η αρχαία λέξη που περιγράφει αυτό το είδος περάσματος, σύμφωνα με το Λίβιο, αντιστοιχεί με τα fauces (στενά) των Λατίνων. Μερικοί μεγάλοι ογκόλιθοι υποδεικνύουν τον τύμβο του Λάιου. Πρόκειται για τις *"τρεις κέλευθοι"* του Σοφοκλή:

" Ὦ, τρεῖς κέλευθοι, καί κεκρυμένη νάπη,
δρυμός τε, καί στενωπός ἐν τριπλαῖς ὁδοῖς."

Ο ίδιος ο συγγραφέας ονομάζει τη θέση, Σχιστή, και ως *"τριπλαῖ ἁμαξιτοί"*, τους τρεις αμαξιτούς δρόμους. Σχιστή ονομάζεται, επίσης, και από τον Ευριπίδη.

"Φωκίς μέν ἡ γῆ κλήζεται, Σχιστή δ' ὁδός
ἐς ταυτό Δελφῶν καπό Δαυλίας ἄγει."

Ο Απολλόδωρος την αποκαλεί: *"Στενή οδός",* που είναι επίσης το σύγχρονο όνομά της. Ο Παυσανίας την ονομάζει *"οδός η σχιστή",* και *"τρίοδος",* και αναφέρει ότι ο τύμβος του Λάιου αποτελείτο από διαλεχτές πέτρες, *"λίθοι λογάδες"*. Εδώ, στρίψαμε προς τα νότια και έχοντας διασχίσει ένα ρέμα, εισήλθαμε σε μια πλούσια πεδιάδα καλλιεργούμενη με σιτηρά και εκτεταμένα αμπέλια που οριοθετούνταν από δυο σειρές λόφων.

Μετά από μια διαδρομή δυο ωρών διαμέσου αυτής της γόνιμης έκτασης φτάσαμε στο χωριό του Διστόμου που βρίσκεται στο νοτιότερο άκρο της πεδιάδας. Προφανώς, αυτόν τον τόπο δεν τον επισκέπτονται συχνά ξένοι, κι έτσι οι κάτοικοι μαζεύτηκαν γύρω μας και σχεδόν εξάντλησαν την υπομονή μας με την φορτική τους περιέργεια.

Ζητήσαμε τον Πρωτόγερο, ο οποίος μας εξασφάλισε κατάλυμα και τροφή. Στις περισσότερες τουρκικές πόλεις και χωριά υπάρχει ένας Πρωτόγερος, του οποίου το καθήκον είναι να προμηθεύει στους ξένους κατάλυμα και τροφή. Θα ήταν πράγματι καλό, εάν αυτό το αξίωμα καθιερωνόταν στις περιοχές της Ρώμης και της Νάπολης όπου ένας ξένος, εάν δεν είναι εφοδιασμένος με συστατικές επιστολές κινδυνεύει να χαθεί, εάν βρεθεί έξω από τον κεντρικό δρόμο, όπου δεν βρίσκεται κανένα πανδοχείο. Οι κάτοικοι είναι Έλληνες και Αρναούτηδες.

Το χωριό περιλαμβάνει εκατόν πενήντα σπίτια και υπάγεται στην Επισκοπική περιφέρεια του επισκόπου Ταλαντίου υπό τη διοίκηση του Βοϊβόδα της Λιβαδειάς. Τα περισσότερα σπίτια είναι χτισμένα με τα θραύσματα από μεγάλα πέτρινα μπλόκια σκούρας απόχρωσης και αποσπασμένα από τα ερείπια της αρχαίας πόλης, πάνω στην οποία στέκεται το χωριό.

28. SIMONE POMARDI

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Ιταλός **Simone Pomardi** (1760 - 1830) υπήρξε ζωγράφος ακουαρέλας, που επικεντρωνόταν κυρίως πάνω σε αρχιτεκτονικές εικονογραφήσεις και σχέδια, ιδιαίτερα δε σε αρχαιότητες. Πραγματοποίησε δυο επισκέψεις στην Ελλάδα, το 1804 και το 1805-1806 συνοδεύοντας τον Edward Dodwell στις περιοδείες του στον ελληνικό χώρο, ως προσωπικός του ζωγράφος. Καρπός αυτών των επισκέψεών του στην Ελλάδα ήταν η δημιουργία εξακοσίων (600) εικόνων με ελληνικά θέματα.

Ο Pomardi αρχικά δεν ήθελε να δημοσιεύσει το έργο του, διότι πίστευε ότι οι φιλολογικές του γνώσεις δεν ήσαν αρκετές ώστε να δημιουργήσει ένα έργο αξιώσεων. Βλέποντας όμως ότι στην Ιταλία δεν είχαν γίνει ανάλογες εκδόσεις και επιθυμώντας να δει τη χώρα του να δραστηριοποιείται στον εν λόγω τομέα όπως στην Αγγλία και στη Γαλλία, αποφάσισε να εκδώσει και δημοσιεύσει το περιηγητικό έργο του.

Σχόλια

Το ταξιδιωτικό κείμενο του **Simone Pomardi** είναι εξαιρετικό, αν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη ότι αυτός ήλθε ως συνοδός του **Dodwell**, με σκοπό να ζωγραφίσει τα διάφορα μέρη που επισκέπτονταν ο Άγγλος περιηγητής. Παρότι είναι ζωγράφος και ως ζωγράφος εκφράζεται με τα χρώματά του και τα σχέδιά του, εν τούτοις, οι ταξιδιωτικές αναφορές του είναι πολύ ενδιαφέρουσες. Χωρίς να πλατειάζει, όταν χρειάζεται είναι και λεπτομερειακός στις περιγραφές του. Φαίνεται σε αυτές σίγουρα η ματιά του ως ζωγράφου, πιάνει το ουσιώδες αλλά σημειώνει και τη λεπτομέρεια, που είναι απαραίτητη και κάνει τη διαφορά.

Το Καστρί δεν τον εντυπωσιάζει ως χωριό, δίνει όμως σημαντικές λεπτομέρειες για τα γεωργικά του χωριού, το πως καλλιεργούν τον τόπο που είναι άγονος, κάνει συγκρίσεις των ζώων (βόδια, γαϊδούρια και πρόβατα) με τα αντίστοιχα της πατρίδας του, της Ιταλίας. Μέχρι και την καστρίτικη τσάπα περιγράφει πως είναι. Το μεγάλο ενδιαφέρον του και ο μεγάλος στόχος της άφιξής του στους Δελφούς είναι η διάσημη Κασταλία Πηγή με την οποία θα *"αναμετρηθεί"*, αφού θα προσπαθήσει να την αποτυπώσει με το χρωστήρα και το μολύβι του. Αυτήν ψάχνει, αυτή βρίσκει, αυτή περιγράφει λεπτομερώς, επίσης το Μοναστήρι της Παναγίας της Ζυγωτής, καθώς και τα ταφικά υπολείμματα ανατολικά των Δελφών, στην έξοδό του προς Αράχοβα. Στις άλλες αρχαιολογικές θέσεις μέσα στο Καστρί δεν απασχολείται πολύ.

Μάλιστα, όταν περιγράφει το Μοναστήρι, αφήνει να φανεί η σκέψη του ότι εκεί κοντά ή πάνω από αυτό ήταν η θέση του αρχαίου ναού της Αθηνάς

Προναίας, αλλά με πολύ ταπεινότητα γράφει: *"αλλά δεν τολμώ να το υποστηρίξω"*. Μπορεί να ήταν ζωγράφος αλλά τον Παυσανία και τον Στράβωνα τους είχε *"ξεκοκκαλίσει"*. Όταν αναφέρει κάποια αρχαιολογικής φύσεως πληροφορία, δίνει αμέσως την αρχαία πηγή. Κάνει εντύπωση ότι στην αναφορά του στους Δελφούς δεν κάνει καμία μνεία για την ζωγραφική του εκεί. Εάν δεν γνωρίζεις σχετικά, δεν καταλαβαίνεις από τις αναφορές του ότι ήταν ζωγράφος.

Αναφορικά με την αναχώρησή του από τους Δελφούς, δεν ταιριάζει η ημερομηνία που αυτός επικαλείται σε σχέση με αυτή που σημειώνει ο Dodwell. Ειδικότερα, ο μεν Pomardi λέει ότι αναχώρησαν από τους Δελφούς στις 8 Μαρτίου, ενώ ο Dodwell σημειώνει ως ημερομηνία αναχώρησης την 5η Μαρτίου. Ποιος έχει δίκιο δεν μπορούμε να το γνωρίζουμε.

Εν πάση περιπτώσει, όταν περνάει από την Αράχοβα απλώς σημειώνει ότι δεν είναι μεγάλο χωριό. Καμία λεπτομέρεια για τους κατοίκους της, για τα σπίτια της, για τις καλλιέργειες των Αραχοβιτών. Εστιάζει μόνο σε μια εντυπωσιακή βραχώδη θέση στην άκρη του χωριού, που πιθανόν να είναι αυτή του Αϊ-Γιώργη με τις μεγάλες βελανιδιές και τις λεύκες. Κάνει όμως, αναλογικά, περισσότερες αναφορές για τις περιοχές Ζεμενού - Σχιστής οδού, από τις οποίες ίσως εντυπωσιάστηκε περισσότερο, με το δεδομένο ότι αποτελούν το σκηνικό όπου σύμφωνα με τη Μυθολογία, συνέβη ο τραγικός θάνατος του Βασιλιά Λάιου από τον γιο του, τον Οιδίποδα.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Viaggio nella Grecia.",
Simone Pomardi, Roma 1820.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI
Άφιξη στο Καστρί (πάνω) στην αρχαία πόλη των Δελφών - Κασταλία Πηγή - Ελληνικό Μοναστήρι - Ερείπια - Ξακουστός αντίλαλος - Σχιστός βράχος - Τάφοι - Ερείπια του Αγίου Ηλία - Στάδιο- Ναός του Απόλλωνα - Κασσοτίδα πηγή - Αναχώρηση από Δελφούς - Αράχοβα - Οδός που παλιότερα ήταν γνωστή ως Σχιστή Οδός - Δίστομο – [...]

Το επόμενο πρωί πήγα να εξερευνήσω το χωριό (πρόκειται μάλλον για το Χρισσό), αλλά δεν βρήκα κάτι που να άξιζε παρατήρησης, γι' αυτό και κατευθύνθηκα προς τους Δελφούς. Ο δρόμος που οδηγεί εκεί είναι πολύ απότομος και γεμάτος βράχια, που έχουν πέσει από τον κοντινό Παρνασσό. Τα άλογα μόλις και μετά βίας μπορούσαν να περάσουν. Ωστόσο, μετά από δυο

ώρες φτάσαμε στο ψηλότερο σημείο των Δελφών, και συνεχίζοντας λίγο ακόμη, πριν το βράδυ, φτάσαμε στο Καστρί, άθλιο χωριό με λίγα σπίτια στους πρόποδες του Παρνασσού, ανάμεσα στο Στάδιο και την Κασταλία πηγή, το οποίο κατέχει το χώρο της αρχαίας πόλης.

Οι κάτοικοι είναι όλοι σχεδόν Αλβανοί, πολύ καλοί άνθρωποι, οι οποίοι καλλιεργούν τη γη όσο καλύτερα μπορούν δημιουργώντας μικρά χωράφια, όπου υπάρχουν οι λιγότερες πέτρες. Ο αέρας είναι εξαιρετικός, αλλά το χειμωνιάτικο κρύο είναι πολύ δριμύ, καθώς ο Παρνασσός είναι σχεδόν πάντα καλυμμένος με χιόνι. Το καλοκαίρι η ζέστη είναι αφόρητη, επειδή το χωριό περιβάλλεται από βουνά. Τα σπίτια είναι, ως επί το πλείστον, κατασκευασμένα από χώμα αντί για ασβέστη, και συνεπώς έχουν τα χρώματα της γης κίτρινο ή κόκκινο.

Το χωριό έχει άφθονο νερό και ελιές, οι οποίες καλύπτουν κυρίως την πεδιάδα όπου κάποτε ήταν ο Ιππόδρομος, διαθέτει επίσης κρασί μέτριας ποιότητας. Για τις καλλιέργειες χρησιμοποιούν φαρδιές τσάπες, οι οποίες στην αντίθετη πλευρά τους καταλήγουν σε αιχμηρό πιρούνι. Οργώνουν με δυο βόδια, και το άροτρο είναι πολύ μικρό και ελαφρύ. Τα βόδια και τα γαϊδούρια είναι μικρότερα από εκείνα της Ιταλίας. Τα πρόβατα έχουν πιο πολύ μαλλί, που κρέμεται.

Το πρώτο πράγμα που ενδιαφερόμουν να δω ήταν η Κασταλία πηγή, η οποία είναι περίπου μισό μίλι, με τα πόδια, μακριά από το Καστρί, στην κατηφόρα προς την κατεύθυνση της Δαύλειας. Ακριβώς εκεί όπου ο Παρνασσός δημιουργεί ένα μεγάλο σχίσμα χωρίζοντας δυο μεγάλα υψώματα, που από την αρχαιότητα ονομάζονταν Φαιδριάδες, από τις οποίες λέγεται ότι γκρεμίστηκε ο Αίσωπος. Μετά την άφιξή μου σχεδόν στο επίπεδο του δρόμου από αριστερά είδαμε μια σύγχρονη βρύση κάτω από ένα μεγάλο πλάτανο.

Στη συνέχεια, ανεβαίνοντας λίγο προς τα αριστερά ανάμεσα σε βράχια φθάσαμε στο σχίσμα του βουνού, όπου γυρίζοντας προς τα δεξιά και ανεβαίνοντας λίγο ακόμη, φτάσαμε στην άκρη της πηγής, της οποίας διακρίνονται ακόμη τέσσερα σκαλοπάτια, μισοκατεστραμμένα, για να κατεβείς κοντά στο νερό.

Ο Παυσανίας στο βιβλίο του Χ, κεφάλαιο VIII λέει ότι ανεβαίνοντας στο ναό του Απόλλωνα από το Γυμνάσιο βλέπεις στα δεξιά του δρόμου το νερό της Κασταλίας, που έχει γεύση ευχάριστη. Η ετυμολογία του ονόματος της πηγής έχει αναφερθεί από άλλους συγγραφείς ότι προέρχεται από το όνομα μιας γυναίκας των Δελφών, και από άλλους συγγραφείς από κάποιο Καστάλιο.

Τώρα η πηγή για την οποία σας μιλάω είναι ακριβώς δεξιά της ανόδου προς τον ναό (του Απόλλωνα) από το Γυμνάσιο, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι αυτή είναι η ίδια με εκείνη, που αναφέρεται από



Η Κασταλία πηγή στα 1805, δια χειρός Pomardi.

τον Παυσανία. Η πηγή έχει τετράγωνο σχήμα όχι πολύ μεγάλο, και το νερό είναι δροσερό και με ευχάριστη γεύση. Ο βράχος στο σημείο της πηγής έχει επιπεδωθεί από την αρχαιότητα με σιδερένια εργαλεία με τέτοιο τρόπο, που να δημιουργεί την αίσθηση ενός τοίχου, ο οποίος έχει αρκετό ύψος και εκτείνεται σε μεγαλύτερο μήκος από τα σημεία εκροής της πηγής.

Από πάνω και από τις πλάγιες πλευρές περιβάλλεται από φυσικό βράχο, που καλύπτεται με χόρτα, θάμνους και κυρίως από ένα παχύ κισσό, που κατεβαίνει σχεδόν μέχρι τη βάση και δημιουργεί ένα πολύ γραφικό τοπίο. Σχεδόν στη μέση του πελεκημένου βράχου έχει λαξευτεί σε βάθος μια κόγχη (αυλάκι), ύψους οκτώ παλάμες και λίγο πιο ψηλά άλλη μια κόγχη πιο μικρή. Δίπλα μπορείς να δεις ένα μικρό δωμάτιο, που έχει κατασκευαστεί από μικρές ακανόνιστες πέτρες και καλύπτεται με στέγη, σήμερα είναι εγκαταλελειμμένο και σε κακή κατάσταση, αλλά δείχνει ότι είχε χρησιμεύσει ως εκκλησία. Στο σύνολό του ο χώρος είναι υποβλητικός, αλλά και ευχάριστος κυρίως για τα παιχνίδια που κάνει η ροή του νερού, που κατεβαίνει από το σχίσμα του Παρνασσού, ένα μέρος του οποίου εισέρχεται στην πηγή, στη συνέχεια αναμιγνύεται με το νερό της πηγής, και κατεβαίνει ανάμεσα σε απόκρημνα βράχια και πέφτει στον Πλειστό ποταμό κάτω στην κοιλάδα. Οι επιφάνειες των βράχων του βουνού έχουν χρώμα τεφρώδες ζεστό, αλλά εσωτερικά έχουν κόκκινο και κίτρινο χρώμα, όπως μπορεί να δει κανείς σε εκείνα τα βράχια, που έχουν αποκοπεί από το βουνό.

Σήμερα, η πηγή έχει πολύ μικρή παροχή, λόγω εκτροπής της ροής τού νερού, και είναι γεμάτη πέτρες και χόρτα, και κοντά σ' αυτήν οι γυναίκες των Δελφών πάνε για να πλύνουν ρούχα. Σε μικρή απόσταση από την πηγή και πιο χαμηλά, στην κάτω δεξιά πλευρά του δρόμου, είναι ένα ελληνικό Μοναστήρι με την εκκλησία καλά διατηρημένη. Στη στοά του ναού και γύρω από το Μοναστήρι είδα πολλά θραύσματα από μαρμάρινους κίονες δωρικού ρυθμού, και πάνω από την πόρτα του μοναστηριού κάποιες αρχαίες μετόπες ιδιαίτερα καλαίσθητες, πιθανόν προερχόμενες από το ναό της Αθηνάς Προναίας, ο οποίος θα βρισκόταν σ' αυτό το σημείο, αλλά δεν τολμώ να το υποστηρίξω. Στα κατάντη του δημόσιου δρόμου και έξω από το Μοναστήρι φαίνονται υπέροχα ερείπια από ένα κτήριο κατασκευασμένο από πέτρες αξιόλογης μορφής, όπως αυτές που έχω περιγράψει, οι οποίες βρίσκονται κοντά στην Αγία Ευθυμία των Σαλώνων. Άλλα ερείπια και τμήματα κάθε είδους αρχιτεκτονικής συναντιούνται στον υψηλότερο χώρο των Δελφών και στην κοιλάδα όπου ήταν ο Πλειστός ποταμός και ο Ιππόδρομος, αλλά όλα έχουν καταστραφεί από το χρόνο και από τους κατοίκους.

Τα κτήρια έχουν γκρεμιστεί μέχρι το έδαφος· από τις κατασκευές που έχουν περισσότερο διασωθεί και εξακολουθεί να υπάρχει ένας πολύ μεγάλος αριθμός, δεν μπορεί να δοθεί η παραμικρή ιδέα για τη μορφή και τη χρήση των κτηρίων. Αυτό που μπορεί να υποστηριχθεί χωρίς υπερβολή είναι ότι η αρχαία πόλη των Δελφών και λόγω της αμφιθεατρικής της θέσης ήταν η πιο όμορφη στον κόσμο. Ο Στράβωνας, ο οποίος στο IX βιβλίο του μιλάει γι’ αυτήν την πόλη, επιβεβαιώνει ότι ο τόπος ήταν πετρώδης και αμφιθεατρικός, στην κορυφή του οποίου ήταν το Μαντείο και η πόλη είχε περίμετρο περίπου δεκαέξι σταδίων.

Τώρα στην περιοχή των Δελφών δεν υπάρχει τίποτε, εκτός από τα ερείπια που ανέφερα, παρά μόνο ο ξακουστός αντίλαλος, που επαναλαμβάνει τις φωνές από όλες τις πλευρές. Συνεχίζοντας το ταξίδι κατά μήκος του δρόμου από την πηγή της Κασταλίας και πάνω από το Μοναστήρι που περιέγραψα, συναντάς μια μεγάλη πέτρα που έχει χαραχθεί στη μέση σε σχήμα σταυρού, και πολλές στρογγυλές τρύπες η μια δίπλα στην άλλη σε δυο μεγάλες λωρίδες, η μια στο επάνω μέρος του σταυρού και η άλλη στο κάτω μέρος του σταυρού. Η πέτρα στη συνέχεια χωρίζεται από πάνω προς τα κάτω με ένα μεγάλο κενό, που προκλήθηκε από σεισμό ή άλλα φυσικά φαινόμενα, που είναι συνδεδεμένα με τα ρήγματα του Παρνασσού, καθώς δείχνουν ότι έχουν δραστηριοποιηθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα στο καταστροφικό τους έργο. Εγώ δεν θα μείνω εδώ για να διηγηθώ τις ιστορίες, που αναφέρονται πάνω σ’ αυτόν το βράχο σχετικά με τους Εθνικούς (Ειδωλολάτρες). Πιο πέρα στον ίδιο δρόμο βρίσκονται πολλοί τάφοι και μεγάλες τεφροδόχοι σπασμένες και ξαπλωμένες στο έδαφος, και εάν παρεκκλίνετε προς τα αριστερά από έναν

άλλο δρόμο, πάνω από μια κορυφή μπορείτε να δείτε μια τετράγωνη κατασκευή, που αποτελείται από ένα είδος τραβερτίνη (είδος μαρμάρου-πέτρας), ο οποίος υπάρχει στη χώρα. Στην εν λόγω κατασκευή διατηρείται μια πόρτα και σε μια πλευρά ένα δοχείο που έχει καταστραφεί λίγο στο πάνω μέρος. Από αυτά τα δοχεία μπορεί να παρατηρήσεις δυο κόγχες, που διατηρούν ακόμα τα δοχεία με τα καπάκια τους.

Όχι πολύ μακριά από το Καστρί, στη συνέχεια όπου είναι μια μικρή εκκλησία του Αγίου Ηλία, μπορείς να δεις ακόμη υπέροχα θεμέλια (τοίχων) που συνήθως πιστεύεται ότι ανήκουν στο ναό του Απόλλωνα, αντίθετα στο τι λένε ο Παυσανίας και άλλοι αρχαίοι συγγραφείς, οι οποίοι τοποθετούν το ναό του Απόλλωνα στη ψηλότερη θέση της πόλης. Πολύ ψηλότερα από αυτή την εκκλησία του Αγίου Ηλία βρίσκεται το Στάδιο μετά από το δρόμο, που οδηγεί από το Χρισσό στους Δελφούς. Ακόμα μπορείς να προσδιορίσεις όλο το μήκος και το πλάτος του χώρου καθώς πολλά ερείπια υπάρχουν παντού. Σε μικρή απόσταση από το Στάδιο υπάρχουν κάποιοι τάφοι λαξευμένοι στο βράχο. Στο ψηλότερο σημείο πάνω από το Στάδιο μπορούμε να δούμε λίγες μεγάλες πέτρες διασκορπισμένες, που μπορεί να ανήκαν στο ναό του Απόλλωνα. Βρίσκονται αυτές στο πιο ψηλό σημείο των Δελφών, αφού από εκεί μπορείς να αγναντέψεις στην πεδιάδα του Χρισσού.

Ο Παυσανίας αναφέρει στο βιβλίο Χ κεφάλαιο V και VIII ότι ο ιερός περίβολος βρισκόταν στο ψηλότερο σημείο της πόλης και είχε πολλές εισόδους. Ο αρχαιότερος ναός ήταν κατασκευασμένος από δάφνη, που είχε μεταφερθεί από τα Τέμπη, με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ως μια καλύβα. Ο δεύτερος ναός, σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, έγινε από μέλισσες και ήταν από κερί και φτερά. Και αυτόν τον έκαναν δώρο οι Υπερβόρειοι. Όμως αυτή η ιστορία προήλθε από κάποιο όνομα Πτεράς που ήταν ο κατασκευαστής του δεύτερου ναού, αφού η λέξη Πτεράς προέρχεται από τη λέξη πτερό. Ο τρίτος ναός ήταν φτιαγμένος από χαλκό, όπως αυτός της Χαλκιόχου Αθηνάς στη Σπάρτη. Αυτόν το ναό σύμφωνα με ορισμένους τον κατάπιε η γη. Σύμφωνα με άλλους είχε λειώσει από τη φωτιά ενός ηφαιστείου, που υπήρχε στα αρχαία χρόνια στον Παρνασσό. Ο τέταρτος ναός χτίστηκε από τον Τροφώνιο και τον Αγαμήδη και ήταν κατασκευασμένος από πέτρα, αλλά καταστράφηκε από πυρκαγιά την εποχή που ήταν (επώνυμος) άρχοντας των Αθηνών ο Ερξικλείδης, κατά το πρώτο έτος της πεντηκοστής όγδοης (58^{ης}) Ολυμπιάδας. Το 548 π.Χ. οι Αμφικτίονες με ιερά χρήματα χτίσανε το ναό, που υπήρχε στα χρόνια του Παυσανία, και του οποίου αρχιτέκτονας ήταν ο Σπίνθαρος από την Κόρινθο.

Ένα μέρος τόσο πλούσιο, το οποίο θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν το κέντρο της αρχαίας θρησκείας στην Ελλάδα και Ιταλία, έγινε επίσης αντικείμενο πολλών λεηλασιών, όπως μας αφηγείται ο Παυσανίας. Την πρώτη

φορά έγινε λεηλασία από τον Κριό (δυνάστη) της Εύβοιας, και στη συνέχεια από τους Φλεγύες. Την τρίτη από τον Πύρρο το γιο του Αχιλλέα. Επίσης, ήρθαν για λεηλασία ακόμα και οι Πέρσες και μετά από ένα μεγάλο χρονικό διάστημα οι προύχοντες των Φωκέων, και τέλος προσπάθησαν μάταια οι Γαλάτες με αρχηγό το Βρέννο. Σε κάποια απόσταση από το ναό, στον Παρνασσό θα δείτε μια πολύ ιδιόρρυθμη πηγή όπου οι γυναίκες πηγαίνουν και πλένουν, η οποία θα μπορούσε να είναι η Κασσοτίδα πηγή, όπως αναφέρει ο Παυσανίας ότι υπήρχε σε περιοχή κοντινή με το ναό (του Απόλλωνα). Θέλαμε να πάμε όλοι στο Κωρύκιον Άντρον και να ανεβούμε στις κορυφές του Παρνασσού, αλλά το πολύ χιόνι που έπεσε τις προηγούμενες μέρες και κάλυψε τις πλαγιές, μας εμπόδισε. Χαιρετίσαμε λοιπόν τον Παρνασσό, την Κασταλία πηγή και τις Μούσες και στις 8 Μαρτίου αφήσαμε τους Δελφούς και περπατώντας γύρω από τον Παρνασσό που ήταν αριστερά μας, μετά από δυόμιση ώρες κοπιαστικό ταξίδι φτάσαμε στην Αράχοβα. Το χωριό δεν είναι πολύ μεγάλο, βρίσκεται επτά (7) μίλια μακριά από το Καστρί πάνω από ένα ευρύχωρο βραχώδες πλάτωμα στους πρόποδες του βουνού. Στην άκρη του χωριού υπάρχει ένας πολύ μεγάλος βράχος με λεύκες και τεράστιες βελανιδιές.

Μετά την Αράχοβα περάσαμε το μικρό ποτάμι του Ζεμενού που ρέει ανάμεσα στον Παρνασσό, ο οποίος για μας ήταν στα αριστερά μας και ένα ψηλό απρόσιτο βουνό, που επίσης το λένε Ζεμενό (Ξεροβούνι), του οποίου η κορυφή καλύπτεται από έλατα. Αφού διασχίσαμε το ποτάμι είδαμε πολλά ερείπια και τοίχους από μικρές πέτρες και πέτρες διάσπαρτες εδώ και εκεί. Σ’ αυτήν την περιοχή και σ’ αυτόν τον τόπο ήταν ο δρόμος, που ονομάζεται από τα αρχαία χρόνια Σχιστή Οδός, επειδή είχε πολλές διακλαδώσεις. Στον δρόμο αυτό ο Οιδίποδας σκότωσε τον πατέρα του και τον υπηρέτη που τον ακολουθούσε, σύμφωνα με τον Παυσανία (βιβλίο Χ, Κεφάλαιο V).

Στεκόμασταν στο κέντρο του τρίστρατου και παρατηρούσαμε στα ανάντη τους σωρούς από διαλεγμένες πέτρες (οι σωροί αυτοί θεωρούνταν οι τάφοι του Λάιου και του υπηρέτη του). Αυτός ο δρόμος, σύμφωνα με τον ίδιο το συγγραφέα, ήταν απότομος και δυσκολοδιάβατος γι' αυτούς που πήγαιναν στους Δελφούς και αυτό ισχύει ακριβώς ακόμα και τώρα. Ο δρόμος μετά από το σημείο, που ανέφερα, γίνεται πιο απότομος και στη συνέχεια χωρίζεται σε δυο διαδρομές, η μια προς τα αριστερά που πηγαίνει στη Δαυλίδα σημερινή Δαύλεια και η άλλη προς τα δεξιά για το Δίστομο, όπου φτάσαμε σε αυτόν τόπο μετά από δέκα μίλια από την Αράχοβα.[…]

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

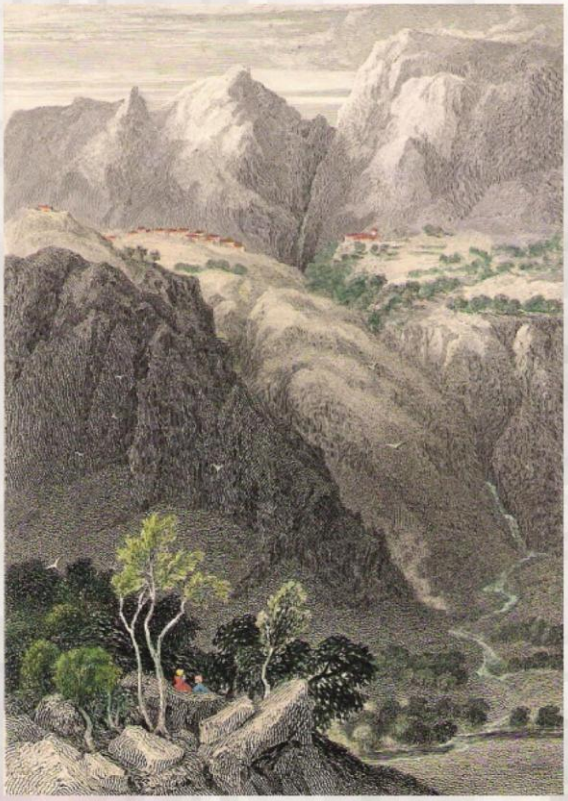
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(7ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

29. SIR WILLIAM GELL



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **William Gell** γεννήθηκε την 1η Απριλίου του 1777 στο Hopton του Derbyshire. Η οικογένεια Gell ήταν από τις πιο παλιές οικογένειες της Αγγλίας με παράδοση στο Στρατό, το Ναυτικό, στο Κοινοβούλιο και την Εκκλησία, που πάει πίσω στο έτος 1209 στην εποχή του Βασιλιά Ιωάννη. Ο William Gell ήταν από τους πιο δραστήριους Άγγλους περιηγητές, αρχαιολόγος και τοπογράφος.

Το 1801 πραγματοποίησε το πρώτο από τα τέσσερα ταξίδια του στην Ελλάδα. Ήταν απόφοιτος του Καίμπριτζ και είχε αξιόλογη κλασική παιδεία. Επισκέφτηκε την άνοιξη του 1801 την Ιθάκη και το Φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς την Τρωάδα για τοπογραφικές έρευνες. Οι παρατηρήσεις του θεωρήθηκαν σημαντική συμβολή στη μελέτη του Ομηρικού ζητήματος.

Το 1803 η Αγγλική κυβέρνηση του ανέθεσε ειδική αποστολή στα Επτάνησα. Ένα χρόνο αργότερα επιχείρησε το τρίτο του ταξίδι στην Ελλάδα που κράτησε έως το 1806. Στη διετία αυτή (1804 - 1806) περιηγήθηκε συστηματικά το Μοριά, τη Στερεά Ελλάδα και τη Θεσσαλία, πραγματοποιώντας και αρχαιολογικές έρευνες.

Τα στοιχεία από τα ταξίδια του στην Ηπειρωτική Ελλάδα μεταξύ των ετών 1804 και 1806 ταξινομήθηκαν σε τέσσερις τόμους. Οι τρεις τόμοι είναι τοπογραφικές μελέτες (ουσιαστικά τουριστικοί οδηγοί), ενώ ο τέταρτος αποτελεί κλασικό περιηγητικό χρονικό. Τα καθαρά περιηγητικό χρονικό του Gell είναι η αφήγηση του ταξιδιού του στο Μοριά. Το βιβλίο αυτό

κυκλοφόρησε το 1823 στην καρδιά του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων. Η όψιμη εμφάνιση του χρονικού οφείλεται σε δυο λόγους.

α)Στην εμπορευματικότητα που είχε κατά την επαναστατική περίοδο κάθε ταξιδιωτικό βιβλίο σχετικό με την Ελλάδα.

β)Στην πρόθεση του συγγραφέα να δυσφημίσει τους Έλληνες.

Πράγματι ο Gell ήταν φανατικός φιλότουρκος, εχθρός της ελευθερίας και της δημοκρατίας και υπέρμαχος του δεσποτισμού και της βίας. Ανήκει στην ομάδα των αντιδραστικών Ευρωπαίων που είχαν ποτιστεί με τη φιλοσοφία της Ιερής Συμμαχίας και τα ανθελληνικά ψευτοεπιστημονικά κηρύγματα του Paw, που τόσο ζημιά προκάλεσαν στον Αγώνα των Ελλήνων. Το τραγικό στην περίπτωση του Gell είναι ότι τη στιγμή που η παγκόσμια κοινή γνώμη, συγκλονισμένη από τους θριάμβους του επαναστατημένου ελληνικού λαού, αισιοδοξούσε και ενθουσιαζόταν, ο Gell προέβλεπε ότι η επανάσταση θα συντριβόταν και τελικά οι Έλληνες θα έχαναν και τη λίγη ευημερία που είχαν εξασφαλίσει από τους Οθωμανούς.

Επιστρέφοντας στην Αγγλία έγινε μέλος της εταιρείας των Dilettanti, ενός οργανισμού που πραγματοποιούσε επιστημονικές αποστολές στην Ανατολή για αρχαιολογικές, γεωγραφικές και τοπογραφικές έρευνες. Η εταιρεία αυτή είχε κιόλας ιστορία μισού αιώνα και σημαντικές εκδόσεις στο ενεργητικό της.

Το 1811 οι Dilettanti ανέθεσαν στον Gell ειδική αποστολή στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία για αρχαιολογικές έρευνες, και κυρίως για τη μελέτη της κλασικής αρχιτεκτονικής. Η επιδημία όμως που είχε ξεσπάσει στη Μικρά Ασία ανάγκασε την αποστολή του Gell να διακόψει την περιοδεία και να κατευθυνθεί (τέλη του 1812) στην Αθήνα. Αφού πραγματοποίησε ανασκαφές στη Ραμνούντα και μετρήσεις στο Θορικό, Σούνιο και Αίγινα, γύρισε στο Λονδίνο το έτος 1813.

Το έτος 1820 ο Gell εγκαταστάθηκε στην Ιταλία για λόγους υγείας και ασχολήθηκε με αρχαιολογικές έρευνες στην Πομπηία. Πέθανε στις 4 Φεβρουαρίου του 1836.

Σχόλια

Η ταξιδιωτική αναφορά του **Gell** είναι ουσιαστικά μια λεπτομερής αποτύπωση διαδρομών προς και από τους Δελφούς καθώς και προς το Κωρύκιον Άντρον. Επίσης, είναι μια λεπτομερής (σχολαστική) αποτύπωση του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών, χωρίς να είναι όμως και ιδιαίτερα κατατοπιστική. Στις περιγραφές των διαδρομών χρησιμοποιεί ως μονάδα μέτρησης το λεπτό τη ώρας. Στην περιγραφή του αρχαιολογικού χώρου χρησιμοποιείται το βήμα, και στη μέτρηση του αρχαιολογικού υλικού το πόδι και η ίντσα.

Οι διαδρομές στις οποίες αναφέρεται είναι: Σχιστή - Πάνια, Πάνια - Δελφοί

(μέσω της Ιεράς οδού), Πάνια - Δελφοί (μέσω Αράχοβας), Αράχοβα - Κωρύκιον Άντρον και Δελφοί - Σάλωνα (Άμφισσα). Αναφέρεται σε κάθε χαρακτηριστική θέση, έτσι ώστε ο μελλοντικός αναγνώστης - περιηγητής να μπορεί ανά πάσα στιγμή να γνωρίζει, που βρίσκεται.

Επιχειρεί να κάνει και τις δικές του ταυτοποιήσεις, χρησιμοποιώντας παλιές πηγές. Έχει υπόψη του και τα κείμενα των Spon, Wheler και Raikes. Οι κάτοικοι των Δελφών - Αράχοβας γι' αυτόν είναι ανύπαρκτοι, δεν αναφέρεται καθόλου στη ζωή τους. Προσέχει μόνο να μην του ξεφύγει η διάμετρος και του πιο μικρού θραύσματος, αρχαίου στύλου.

Οι πληροφορίες, που μας άφησε, σχετικά με την ύπαρξη γεφυριών στη διαδρομή: Ζεμενό - Δελφοί (μέσω Ιεράς οδού) είναι αξιόλογες. Πιθανόν να πρόκειται για αρχαία γεφυρίδια, η αναζήτηση των οποίων θα ήταν ενδιαφέρουσα υπόθεση, ώστε να προσδιοριστεί σήμερα καλύτερα η θέση της αρχαίας Ιεράς Οδού προς Δελφούς.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Itinerary of Greece containing one hundred routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris and Thessaly", William Gell, London 1819.

(ΑΠΟ) ΤΡΙΟΔΟ ΠΡΟΣ ΠΑΝΙΑ

(Διάρκεια:) 1 ώρα και **12** λεπτά, μίλια ξηράς **3 ½**

(ω.λ.)Ανάβαση από την Τρίοδο, δια μέσου της Σχιστής Οδού, μέσω ενός απότομου πλακόστρωτου δρόμου, που (δια)τρέχει τους πρόποδες του Παρνασσού στα δεξιά. Στα αριστερά είναι το βουνό Κίρφι.

(…24)Ο δρόμος είναι λαξευμένος στο βράχο από την αρχαιότητα.

(…7)Μια πηγή.

(…7)Ένα ψηλό σημείο του δρόμου, απ' όπου - κοιτάζοντας πίσω - υπάρχει μια εξαιρετική θέα του ερειπωμένου χωριού της Μπαρδάνας και ενός μεγάλου τμήματος της λίμνης Κωπαΐδας.

(…14) Μια εκκλησία στ' αριστερά. Διασχίζεις το ρυάκι σε μια μικρή πεδιάδα. Στ' αριστερά (υπάρχει) μια βρύση και μια συστάδα δέντρων.

(… 11) Πάνω σε ένα ύψωμα του περάσματος μεταξύ των δύο βουνών, η ύπαρξη μερικών τετραγωνισμένων λίθων φανερώνει ότι η περιοχή είχε πιθανόν προστατευθεί ή οχυρωθεί. Στα δεξιά, η πηγή του Πλειστού και στ' αριστερά, μια λίμνη με κεραμότουβλα τριγύρω της.

(…9) Έχοντας προσπεράσει τη λίμνη, σε (απόσταση) τριακόσιες γιάρδες δεξιά παρατηρείς ένα Κάστρο, που το χαμηλότερο τμήμα των τειχών του είναι

χτισμένο με πολυγωνικές πέτρες, πάνω από τις οποίες όμως υπάρχουν κυβόλιθοι σε οριζόντια διευθέτηση.

Δεν θα πρέπει να αποτελούσε τοποθεσία μεγάλης σπουδαιότητας, αλλά πιθανώς ήταν μια από τις πόλεις, που λεηλατήθηκαν από τους Πέρσες. Τα αρχαία τείχη ήσαν πιθανόν πολυγωνικά, ενώ οι ανώτερες σειρές αποτελούν την επισκευή τους μετά την αποχώρηση του Ξέρξη. Σήμερα, η τοποθεσία ονομάζεται Πάνια ή Μπάνια, αλλά ενδεχομένως τα ερείπια αυτά να είναι γνωστά στους γύρω βοσκούς με άλλη ονομασία. Από την Πάνια προς την Αράχοβα υπάρχει μια συνεχής ανάβαση, διάρκειας μιας ώρας. Η Πάνια έχει θεωρεί ότι είναι η αρχαία Κυπάρισσος, αν και ο Παυσανίας αναφέρει ότι αυτό ήταν το αρχαίο όνομα της Αντίκυρας.

(ΑΠΟ ΤΟ) ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΠΑΝΙΑΣ ΠΡΟΣ ΚΑΣΤΡΙ Ή ΔΕΛΦΟΥΣ

(Διάρκεια:) 3 ώρες και **9** λεπτά, μίλια ξηράς **10**

(ω.λ.)Συνήθως οι ταξιδιώτες ανεβαίνουν στην Αράχοβα από την Πάνια, αλλά υπάρχει ακόμα ένας δρόμος κατά μήκος του πυθμένα της κοιλάδας ανάμεσα σε Παρνασσό και Κίρφι. Εάν η Κυπάρισσος ή Έρανος ήταν ακριβώς κάτω από τη Λυκώρεια στον Παρνασσό, είναι απολύτως λογικό να υποθέσουμε ότι η Πάνια είναι η Κυπάρισσος.

(…3)Διασχίζεις ένα χείμαρρο που κατεβαίνει από τον Παρνασσό, ενώνεται με τον Πλειστό και εκβάλει στον Κόλπο των Σαλώνων ή της Κρίσσας, στα ερείπια της Κίρρας κοντά στο Ξεροπήγαδο.

(…7)Διασχίζεις το κύριο ποτάμι. Τα βουνά καλλιεργούνται και καλύπτονται με αμπέλια.

(… 11)Το ποτάμι ελίσσεται έξω από τα όρια του δρόμου.

(…9)Ένα ύψωμα ή μια κορυφή στη διάβαση της κοιλάδας μεταξύ των βουνών.

(…12) Μια κορυφή. Στα δεξιά, ψηλά στο βουνό, διακρίνεται η Αράχοβα. Στρίβεις αριστερά.

(…18)Μια διασταύρωση (του δρόμου) προς Δίστομο πάνω από την Κίρφι.

(… 30)Ένα ρυάκι και μια γέφυρα. Ελαιώνες. Κάθοδος σε μια ρεματιά.

(…18)Ένα απομονωμένο ύψωμα και μια μικρή καλλιεργούμενη πεδιάδα.

(…12)Ένας βράχος, που ονομάζεται Καστρούλι, πάνω στον οποίο υπήρχε κάποτε ένας πύργος ή φρούριο. Πολλές από τις πόλεις που αναφέρονται από τον Ηρόδοτο δεν έχουν ανακαλυφθεί ακόμα.

(…15)Πέρας του Καστρουλιού. Στ’ αριστερά μια γέφυρα και ένας δρόμος, που μέσω των απόκρημνων βράχων της Κίρφεως οδηγεί προς την πόλη της Δεσφίνας.



Η Κασταλία στα 1805, δια χειρός Gell.

(…10)Αριστερά, κοντά στον Πλειστό ένας τετράγωνος πύργος. Ο δρόμος προς τους Δελφούς στρίβει ψηλά στο λόφο δεξιά, ενώ ο άλλος συνεχίζει κατά μήκος της κοιλάδας.

(…5)Μια πηγή και ένα μεγάλο δέντρο. Ξεκινούν οι όμορφοι ελαιώνες του χωριού Καστρί. Μια πολύ απότομη ανάβαση.

(…5)Ένα ελαιοτριβείο.

(…10)Μια εκκλησία, στον τοίχο της οποίας υπάρχει μια επιγραφή.

(…2)Μύλοι.

(…6)Ένας τάφος με τοίχους και θέσεις για αγάλματα.

(…16)Η Μονή ή το Μοναστήρι του χωριού Καστρί, των αρχαίων Δελφών. Η Κασταλία πηγή κελαρύζει από ψηλά, πάνω από τους γκρεμούς δεξιά και αριστερά του μεγάλου χάσματος. Τροφοδοτείται από ορισμένες λίμνες που βρίσκονται στο υπερκείμενο βουνό.

Στο σπήλαιο ή την εκκλησία του αγίου Ιωάννη, στο μπάνιο της Πυθίας, υπάρχει ένα τεμάχιο κατεστραμμένου ανάγλυφου από λευκό μάρμαρο.

Πολλές ωραίες πέτρινες ταράτσες υποδεικνύουν τις θέσεις αρχαίων κτηρίων. Κάτω από το χωριό υπάρχει ένα κυκλικό οικοδόμημα, πιθανόν θησαυροφυλάκιο, με διάμετρο 23 πόδια. Το λουτρό της Πυθίας, όπως ονομάζεται, έχει διαστάσεις 36 πόδια μήκος επί 16 πόδια (πλάτος) και είναι

λαξευμένο στο βράχο. Υπάρχουν τέσσερα σκαλοπάτια, ύψους 6 ποδιών και 8 ιντσών. Η κρήνη βρίσκεται 60 βήματα χαμηλότερα, και από εκεί σε 320 ακόμα βήματα είναι το Μοναστήρι.

_____

Υπάρχουν πολλά υπολείμματα της αρχιτεκτονικής στο Καστρί, από τα οποία μπορεί κάποιος να πάρει μια ιδέα για ορισμένα από τα οικοδομήματά του.

Κοντά στην κρήνη βρίσκεται μια δωρική κολόνα από μάρμαρο (με ραβδώσεις), διαμέτρου ενός (1) ποδιού και έξι (6) ιντσών. Στο Μοναστήρι μια κολόνα από μπλε μάρμαρο, με διάμετρο ένα (1) πόδι. Επίσης μια πέτρινη κολόνα ιωνικού ή κορινθιακού ρυθμού, διαμέτρου ενός (1) ποδιού και δύο (2) ιντσών. Ακόμα μια, από λευκό μάρμαρο, διαμέτρου ενός (1) ποδιού και τριών (3) ιντσών. Ιωνικό κιονόκρανο από λευκό μάρμαρο. Μια κολόνα από λευκό μάρμαρο, με διάμετρο ένα (1) πόδι και δύο (2) ίντσες. Ακόμα ένας κίονας, από γκρίζο μάρμαρο, με διάμετρο ένα (1) πόδι και μία (1) ίντσα. Επίσης, κολόνες ιωνικού ρυθμού, χωρίς ραβδώσεις, μήκους οκτώ (8) ποδιών και εννέα (9) ιντσών και περιμέτρου τεσσάρων (4) ποδιών. (Κάποιες) κολόνες από πεντελικό μάρμαρο, διαμέτρου δύο (2) ποδιών και πέντε (5) ιντσών, με τέσσερις (4) ραβδώσεις που ήσαν (μήκους) ένα (1) πόδι πέντε (5) ίντσες και πολύ καλά δουλεμένες, ίσως ανήκαν στον κύριο ναό, που ήταν μάλλον κορινθιακού ρυθμού, όταν ανακατασκευάστηκε. Υπάρχει επίσης μια κολόνα από γκρίζο μάρμαρο με ιωνική ράβδωση και με διάμετρο δύο (2) πόδια και δύο (2) ίντσες, καθώς και ένα δωρικό κιονόκρανο επιφάνειας τριών (3) τετραγωνικών ποδιών.

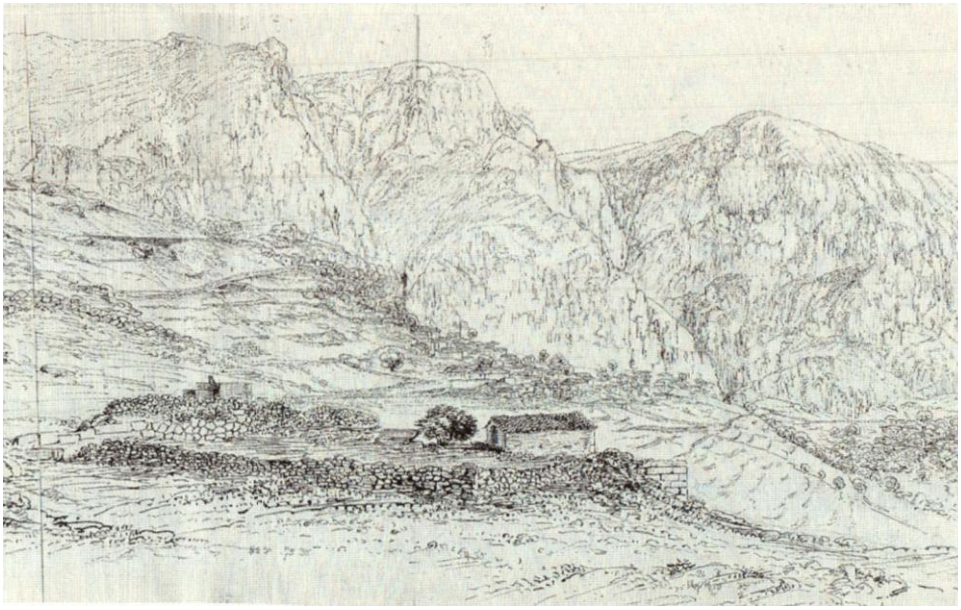
Επίσης, ένα κομμάτι από μια πέτρινη κολόνα, που είχε διάμετρο περίπου έξι (6) ποδών. Από την πληθώρα των θραυσμάτων μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτό ότι η πόλη έβριθε από πρόναους και κιονοστοιχίες. Η ανάβαση από την κοιλάδα του Πλειστού, από το ποτάμι, από Δεσφίνα προς Κασταλία πηγή, διαρκεί σαράντα (40) λεπτά. Στη διαδρομή παρατηρείται ένα είδος μπάνιου με τρία σκαλοπάτια. Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου(;) και μερικοί τάφοι, σε απόσταση δεκαέξι (16) λεπτών μετά από την πηγή είναι ένα είδος απομονωμένου λόφου, στον οποίο υπάρχει μια κοιλότητα, που αξίζει να εξερευνηθεί, καθώς είναι γεμάτη με μικρές πέτρες και (είναι γνωστό ότι) με αυτόν τον τρόπο έκλεισε ένας Ρωμαίος αυτοκράτορας το μαντικό χάσμα.

(ΑΠΟ) ΠΑΝΙΑ ΠΡΟΣ ΚΑΣΤΡΙ, ΜΕΣΩ ΑΡΑΧΟΒΑΣ

(Διάρκεια:) 2 ώρες και **47** λεπτά, μίλια ξηράς **10**

(ω. λ.)

(… 3)Διασχίζεις ένα χείμαρρο, που τρέχει προς τον Πλειστό, αφήνεις το δρόμο στο βάθος της κοιλάδας και ανεβαίνεις προς τα δεξιά, κοντά σε μια



Άποψη Δελφών - Προφήτη Ηλία από τον Gell.

πηγή, με αρχαία μπλόκια.

(…46)Μετά από μια απότομη και κουραστική ανάβαση αντικρίζεις την Αράχοβα. Οι λόφοι είναι καλά καλλιεργημένοι και φυτεμένοι με αμπέλια.

(…10)Το χωριό Αράχοβα, (είναι) ένα κεφαλοχώρι, που αφθονεί σε κρασί και έχει αρκετά καλύβια ή εξαρτημένες στάνες πάνω στον Παρνασσό, οι γκρεμοί του οποίου δεσπόζουν στα βόρεια του χωριού.

Αυτή η περιοχή είναι ξακουστή για τη μακροβιότητα των κατοίκων της. Λέγεται ότι, σε έναν από τους βράχους πάνω από την Πάνια ή την Αράχοβα ή κάπου ανάμεσα απ' αυτές τις τοποθεσίες, υπάρχει ένα Παλιό κάστρο, που πιθανόν είναι η Λυκώρεια.

Από την Αράχοβα ξεκινά μια εύκολη ανάβαση προς το Κωρύκιον Άντρον δεξιά. Υπάρχουν πολλές αμφιβολίες, εάν κατά την αρχαιότητα υπήρξε κάποια πόλη σε αυτήν τη θέση. Το όνομα Αράχοβα είναι πολύ διαδεδομένο, διαφορετικά θα μπορούσε να θεωρηθεί ως παραφθορά της (λέξης) Ερώχου, μιας πόλης της Φωκίδας.

(…8)Κατεβαίνοντας από την Αράχοβα υπάρχει μια βρύση, όπου πλένουν οι κάτοικοι.

(…1)Ο δρόμος προς το Κωρύκιον Άντρον στρίβει δεξιά.

(…39)Μετά από μια απότομη κατάβαση, στα δεξιά (ψηλά) πάνω από το δρόμο βλέπεις το χάσμα ή βύθισμα των γκρεμών του Παρνασσού, ανάμεσα στους οποίους ο δρόμος περνά προς το Κωρύκιον Άντρον.

(…39)Ένα νταμάρι στα δεξιά. Ψηλοί βράχοι δεξιά.

(… 6)Αριστερά, ένας πύργος ή αρχαίος τάφος.

(…10)Ένας εξαιρετικά λαξευμένος βράχος, ο οποίος πιθανότατα ήταν τάφος και παραδίπλα πολλοί άλλοι. Ο βράχος μοιάζει σαν να έχει σκιστεί βίαια, και οι ντόπιοι ισχυρίζονται ότι ένας παράφρονας ιεροκήρυκας που είχε βλασφημήσει την Παρθένο σ' αυτή τη θέση, σκοτώθηκε από κεραυνό, ο οποίος έσκισε ταυτοχρόνως και το βράχο. Πιθανόν ο Αίσωπος καταβαραθρώθηκε από τον υπερκείμενο γκρεμό, για βλασφημία εναντίον του Απόλλωνα.

(…5)Αριστερά βρίσκεται η Μονή ή το Μοναστήρι, που θεωρείται ότι καταλαμβάνει τη θέση του Γυμνασίου στους Δελφούς. Στρίβεις δεξιά, (προσ)περνώντας στα δεξιά σου την Κασταλία πηγή και το λουτρό της Πυθίας, με ένα μικρό παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη μέσα στο βράχο, και με τις κορυφές Ναυπλία και Υάμπεια – που χωρίζονται από ένα τρομακτικό χάσμα – να δεσπόζουν από πάνω (σου), στρίβεις πάλι αριστερά και εισέρχεσαι στο Καστρί.

_____

Στην είσοδο των Δελφών από Χρισσό, μετά από κάμποσους ταφικούς θαλάμους εντός του βράχου, πάνω στον οποίο στεκόταν το τείχος της πόλης, υπάρχει ένα μεγάλο αλώνι, απ' όπου οι δυο κορυφές του Παρνασσού παρουσιάζουν ένα πολύ όμορφο θέαμα.

Ακολουθώντας το τείχος με κατεύθυνση (προς) το βουνό, υπάρχει ένας τύμβος, που σήμερα ονομάζεται Κόμπλο ή Κόμπουλο (Κουμούλα). Ενδεχομένως να πρόκειται για τον τύμβο του Πύρρου. Λίγο πιο μετά, στη συνέχεια της ανάβασης, συναντιέται η πύλη της Άμφισσας και ο δρόμος, που σύμφωνα με τον Παυσανία, ανεβαίνει στον Παρνασσό. Ακολουθεί (η) μέτρηση. Από το αλώνι στην πύλη του Χρισσού, περνάς την εκκλησία του προφήτη Ηλία σε ένα αρχαίο πλάτωμα στα δεξιά.

Μετά από 252 συνήθη βήματα διασταυρώνεσαι με ένα δρόμο από δεξιά, κάτω από τον οποίο και σε απόσταση επιπλέον 37 βημάτων υπάρχει ένα λαξευμένο στο βράχο πλάτωμα. Σε απόσταση 103 βημάτων από εδώ, παρατηρούνται σκαλοπάτια λαξευμένα στο βράχο. Σε 83 βήματα, ένας ακόμα δρόμος. Σε 125, αρχαία τείχη της πόλης. Σε 21, πιθανόν μια πύλη στ' αριστερά. Σε 50, ο τύμβος Κόμπλο (Κουμούλα). Σε 105, η μεγάλη πύλη της Άμφισσας. Ο λαξευμένος στο βράχο δρόμος που, όπως προαναφέρθηκε, οδηγεί στον Παρνασσό. Από εκεί, 64 βήματα για τους πρόποδες των γκρεμών του Παρνασσού. Από εδώ, στρίβοντας ανατολικά, σε 220 βήματα ο δρόμος στρίβει ακολουθώντας το λόφο. Ογδόντα (80) βήματα χαμηλότερα δεξιά, υπάρχει ένας βράχος και μια πηγή. Στα δεξιά, 78 βήματα πιο πέρα, το κέντρο του Σταδίου. Το Στάδιο έχει μήκος 250 βήματα, που ισούται με 600 πόδια. Η μεγαλύτερη σε μήκος πλευρά είναι 615 πόδια. Το Στάδιο βρίσκεται πολύ πιο ψηλά από τον

κλασικό δρόμο από τον Προφήτη Ηλία. Στο δρόμο, στα 118 βήματα, υπάρχει στ' αριστερά ένα ταφικό σπήλαιο, καθώς κι ένα ημικυκλικό κάθισμα και μια εσοχή στο βράχο. Σε 170 βήματα αριστερά, βρίσκεται το Στάδιο, ενώ διάφορα ερείπια είναι διασκορπισμένα δεξιά και αριστερά. Στα 164 βήματα, συναντιέται το πρώτο σπίτι του Καστριού. Κάτω από ένα από τα ωραιότερα σπίτια στο κέντρο του χωριού Καστρί υπάρχει ένα τμήμα από πολύ παλαιά λίθινη δωρική κολόνα, οι ραβδώσεις της οποίας έχουν μήκος ενός ποδός, επομένως η κολόνα θα πρέπει να είχε διάμετρο πάνω από 6 πόδια, και πιθανότατα ανήκε στο ναό, μιας και ήταν επενδεδυμένη με λευκό μάρμαρο. Πιθανόν, ο ναός του Απόλλωνα να βρισκόταν πολύ κοντά κάτω από τον γκρεμό που δεσπόζει στο χωριό, σε απόσταση περίπου 950 βημάτων ανατολικά της πηγής.

Πάνω από το Καστρί βρίσκεται η Κασταλία πηγή, μετά από μια σειρά τάφων και άλλων υπολειμμάτων εντός του βράχου, στ' αριστερά. Η Κασταλία πηγή αναβλύζει από ένα μεγάλο χάσμα, στη μια πλευρά του οποίου υπάρχει ένα κρηναίο μπάνιο (λεκάνη) με σκαλοπάτια και ένα πέρασμα, μέσω του οποίου υποτίθεται ότι ερχόταν η Πυθία πριν βουτήξει στο νερό. Σε ένα μικρό σπήλαιο τώρα μια εκκλησία αφιερωμένη στον άγιο Ιωάννη. Η πιο όμορφη πηγή βρίσκεται απέναντι από το μπάνιο, στη δυτική πλευρά του χάσματος. Πιο κάτω απ' αυτή συναντιέται το Μοναστήρι, που υποτίθεται ότι κείται εκεί όπου πριν βρισκόταν το Γυμνάσιο.

ΑΡΑΧΟΒΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΚΩΡΥΚΙΟΝ ΑΝΤΡΟΝ

(Διάρκεια:) 2 ώρες και **0** λεπτά, μίλια ξηράς **6**

(ω. λ.)

(…15)Έχοντας κατεβεί το δρόμο προς Καστρί ή Δελφούς, τον εγκαταλείπεις, στρίβοντας δεξιά προς τον Παρνασσό.

(…40)Μετά από μία μακρά και απότομη ανάβαση φτάνεις στην κορυφή μιας απόκρημνης σειράς βράχων, που εκτείνονται από την Αράχοβα μέχρι το Καστρί και σχηματίζουν τους πρόποδες του Παρνασσού, όπως επίσης και τις δυο κορυφές πάνω από τους Δελφούς. Αντικρίζεις μια κοιλάδα και μια λίμνη στο βουνό.

(…30)Κατάβαση προς τα Καλύβια δεξιά, έχοντας τη λίμνη στα αριστερά. Το καλοκαίρι η στάθμη του νερού μειώνεται αισθητά. Η πεδιάδα ή κοιλάδα καλλιεργείται εντατικά με δημητριακά. Στα δεξιά, η κορυφή του Παρνασσού υψώνεται σε ένα μεγάλο ύψος, ανατολικά.

(…5)Η λίμνη στα αριστερά τελειώνει. Πιθανώς, η συγκεκριμένη λίμνη καθώς και ακόμα μία λίγο πιο δίπλα, αποτελούν τις δεξαμενές της Κασταλίας πηγής στους Δελφούς, η οποία γεμίζει έως και το Μάιο.

(…15)Η κοιλάδα τελειώνει, αλλά ένας δρόμος συνεχίζει μέσω ενός λαγκαδιού προς ένα χωριό, που προφέρεται από τους ντόπιους Λαγκόρεα ή Διαγκόρεα (εννοεί την Αγόριανη), το οποίο λέγεται ότι βρίσκεται σε απόσταση δύο ωρών. Είναι μήπως η παραφθορά της (λέξης) Λυκώρεια; Περνάς τη συμβολή δύο χειμάρρων. Ο ένας ονομάζεται Τερζενίκος, πιθανόν ο Δροσινίγκος κατά τους Spon και Wheler, ο οποίος ξεπετάγεται απότομα από μια μεγάλη οπή στα ριζά του βράχου. Ο δεύτερος υψώνεται με τον ίδιο τρόπο από ένα βράχο που ονομάζεται Κούφιο Λιθάρι. Αφήνεις το μονοπάτι, και σκαρφαλώνεις στον κωνικό λόφο ανάμεσα από έλατα, αριστερά ή δυτικά των πηγών. Η ανάβαση με άλογο είναι δύσκολη.

(…15)Στη νότια πλευρά του λόφου βρίσκεται το Κωρύκιον Άντρον, απ' όπου μπορεί κάποιος να απολαύσει μια υπέροχη θέα της Πελοποννήσου, από την Κόρινθο σχεδόν έως την Πάτρα.

_____

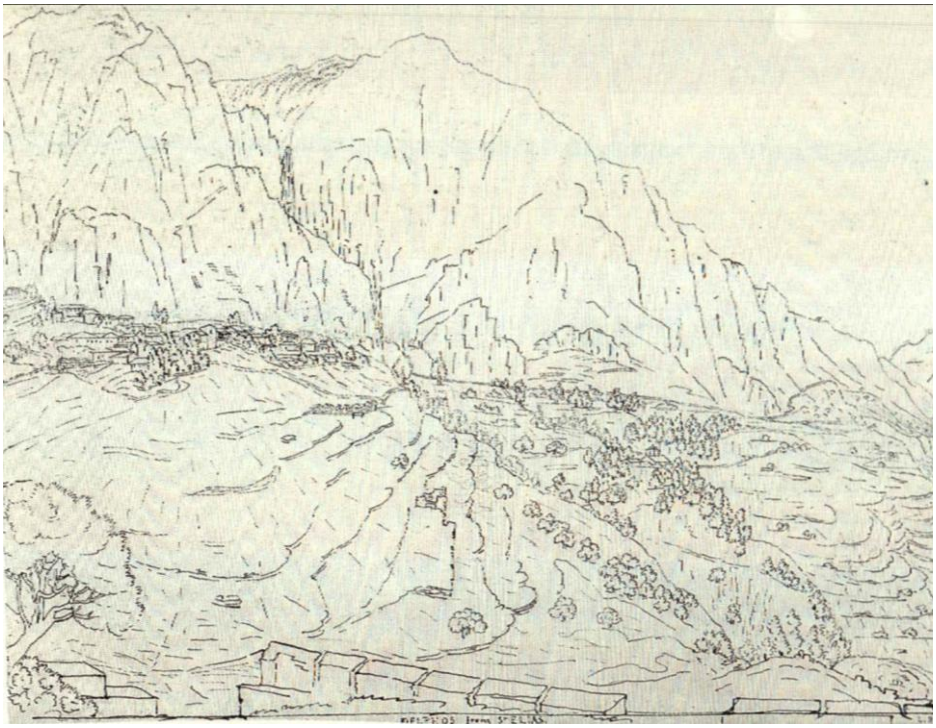
Η είσοδος του σπηλαίου έχει πλάτος περίπου 17 πόδια και περίπου το μισό ύψος. Στα δεξιά, όχι πολύ μακριά από την είσοδο, πάνω σε ένα θραύσμα βράχου υπάρχει μια αφιέρωση από τον Εύστρατο, το γιο του Αλκιδάμου (εννοεί Δακιδόμου) του Αμβρυσσέα, στον περιπλανώμενο Πάνα και τις Νύμφες της συντροφιάς του. Μια άλλη επιγραφή είναι κατεστραμμένη. Αριστερά υπάρχει μια κοιλότητα με καθαρό νερό. Η σπηλιά έχει κατεύθυνση Βορρά - Νότου.

Η οροφή είναι ένα φυσικό ελλειπτικό τόξο, με ύψος περίπου 100 ποδών και άλλο τόσο πλάτος, από την οποία κρέμονται πολλοί αποχρωματισμένοι σταλακτίτες. Το μήκος της πρώτης αίθουσας είναι περίπου 200 πόδια**.** μετά από εκεί ο θόλος στενεύει και το φως λιγοστεύει. Οι ντόπιοι λένε ότι υπάρχουν σαράντα αίθουσες, και (γι' αυτό) το ονομάζουν Σαρανταύλι.

Ο κ. Raikes βρήκε ένα αγγείο (patera = φιάλη)[1] μισοθαμμένο εδώ και πιθανόν με μια προσεκτική έρευνα με τη βοήθεια κατάλληλου φωτισμού θα μπορούσαν να ανακαλυφτούν ακόμα περισσότερες επιγραφές. Το σπήλαιο αξίζει όλο το θαυμασμό, που του επιδαψιλεύει ο Παυσανίας. Ο Παυσανίας ανέβηκε προς αυτό από τους Δελφούς, μέσω μιας διαδρομής μήκους 70 σταδίων, ίχνη της οποίας είναι ακόμα ορατά από τη δυτική πλευρά και πύλη αυτής της πόλης.

Από το στόμιο του σπηλαίου διακρίνεται η πόλη ή το χωριό της Δεσφίνας, με το οροπέδιό της, πάνω στην Κίρφι. Από κάτω υπάρχουν δυο λίμνες, που πιθανόν αποτελούν τις δεξαμενές της Κασταλίας πηγής. Οι δυο βράχοι που στέκουν πάνω από τους Δελφούς είναι πολύ πιο μακριά από το σπήλαιο. Στην

[1] Μικρό ρηχό αγγείο με *"ομφαλό"* στη μέση. Χωρίς λαβές, με το οποίο έκαναν σπονδές, ενώ σπανιότερα, το χρησιμοποιούσαν και ως κρασοπότηρο.



Οι Δελφοί από τον Προφήτη Ηλία, του Gell.

ανατολικότερη πλευρά υπάρχει μία περιοχή που ονομάζεται Ελαφόκαστρο, ίσως Δελφόκαστρο, που σύμφωνα με κάποιους είναι η θέση της Λυκώρειας. Εδώ (εννοεί το σπήλαιο) βρήκαν καταφύγιο οι κάτοικοι κατά τη διάρκεια των εισβολών των Περσών και των Γαλατών.

(ΑΠΟ) ΚΑΣΤΡΙ ΠΡΟΣ ΣΑΛΩΝΑ

(ω. λ.)Στην ανατολική άκρη του Πυθικού σταδίου, ανάμεσα στα ψηλότερα σπίτια του χωριού Καστρί κείται ένας βράχος, με ένα κοίλωμα για αναθηματικές προσφορές. Ανατολικά απ' αυτόν συναντιέται μια πηγή και από πάνω από αυτήν, κοντά σ' ένα μονοπάτι, υπάρχει μια βρύση, που μπορεί να είναι η Κασσοτίδα, κοντά στην οποία βρισκόταν η Λέσχη, ένα κτήριο που αντιστοιχεί σε σύγχρονο καφενείο. Φαίνεται πολύ λογικό ο ναός του Απόλλωνα να βρισκόταν πάνω σ' ένα πλάτωμα πάνω απ' τη Λέσχη, σχεδόν κάτω από το γκρεμό, κοντά σ' ένα ταφικό σπήλαιο. Η τοποθεσία είχε διπλή οχύρωση.

Εγκαταλείποντας την εκκλησία του προφήτη Ηλία στο Καστρί, η οποία στέκεται πάνω σε ένα πλάτωμα, που στηρίζεται από ένα αρχαίο αναλημματικό

τοίχο με μεγάλους κυβόλιθους, στρίβεις δεξιά, διασχίζοντας την κορυφογραμμή, πάνω στην οποία στεκόταν το τείχος της πόλης, και κάτω από το οποίο, στη δυτική πλευρά, υπάρχουν αρκετοί τάφοι και ένας παράξενος ταφικός θάλαμος λαξευμένος στο βράχο. Κατεβαίνεις μέσω ενός απότομου μονοπατιού.

(…25)Απότομα βράχια στα δεξιά. Στ' αριστερά, η λαγκαδιά ή κοιλάδα του Πλειστού, ανάμεσα στην Κίρφι και τον Παρνασσό.

(…9)Στην λαγκαδιά του Πλειστού, πιο χαμηλά στ' αριστερά, παρατηρείς μια σειρά από σκόρπιες πέτρες. Πάνω απ' αυτές, στην πρόσοψη της Κίρφεως, αλλά ακριβώς απέναντι από τους Δελφούς και ορατό απ' αυτούς υπάρχει ένα σπήλαιο, πιθανόν τάφος.

Στα δεξιά, παρατηρείς τα θεμέλια ενός ερειπωμένου κάστρου και λίγο πιο πέρα ενός ακόμα - ανάμεσά τους υπάρχει μια ημικυκλική κοιλότητα. Μήπως ήταν το σύνορο Κρίσσας και Δελφών, μήπως ένα θέατρο ή μήπως μια τοποθεσία για αγώνες; Ο Πίνδαρος λέει ότι οι αγώνες λάμβαναν χώρα στην Κρίσσα, κάτι που επίσης αναφέρει και ο Παυσανίας - αλλά στην κοιλάδα ή στην πεδιάδα - γιατί πράγματι δε θα μπορούσε να βρεθεί στην Κρίσσα κάποιος χώρος καλύτερος από αυτόν που διέθεταν οι Δελφοί, εξαιρουμένου αυτού κάτω από το βράχο.

(…15)Ερειπωμένη εκκλησία στο Χρισσό, στην αρχαία Κρίσσα. Δεξιά απ' αυτή βρίσκεται η πόλη ή το χωριό. Εδώ εδρεύει ένας επίσκοπος βοηθός (του επισκόπου) των Αθηνών. […]



Δελφοί - Αντίνοος (Α΄ όψη).



Δελφοί - Αντίνοος (Β΄όψη).

30. FELIX DE BEAUJOUR

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Louis-Auguste Felix de Beaujour (1765-1836) υπήρξε Γάλλος διπλωμάτης του 19ου αιώνα. Υπηρέτησε εκτός των άλλων ως πρέσβης του Ναπολέοντα στις Η.Π.Α. Γεννήθηκε στις 28 Δεκεμβρίου 1765 στην Callas της Var. Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Προβηγκίας και στο Παρίσι και μπήκε στη διπλωματική υπηρεσία. Υπηρέτησε το 1790 ως Γραμματέας της αποστολής του Δούκα Καρλ Τέοντορ στο Μόναχο και το 1791 του Φρειδερίκου Α' στη Δρέσδη.

Από το 1787 έως το 1797 ήταν Γενικός Πρόξενος στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη, το 1799 Γραμματέας και αργότερα Πρόεδρος του Tribunat. Τα επόμενα χρόνια διορίστηκε από το Ναπολέοντα ως Γενικός Πληρεξούσιος στην Αμερική με αποστολή την είσπραξη των χρεών του Μεξικού προς τη Γαλλία.

Επέστρεψε στη Γαλλία το 1814 και τιμήθηκε με το μετάλλιο του Τάγματος της Τιμής. Ο Ταλλεϋράνδος τον έστειλε, το 1816, ως Γενικό Πρόξενο στη Σμύρνη. Τιμήθηκε και με το μετάλλιο του Τάγματος του Ιερού Τάφου του Ιησού.

Μετά τη Σύνοδο της Βιέννης το 1815 διορίστηκε, το 1817, Γενικός Διευθυντής της Γαλλίας στην Ανατολή. Συνέχισε σε διάφορα υψηλά αξιώματα. Έγινε μέλος της Ακαδημίας Ηθικών και Πολιτικών Επιστημών, ενώ ένα βραβείο Οικονομίας ονομάστηκε προς τιμήν του.

Επιδόθηκε ως αρθρογράφος σε θέματα οικονομικού περιεχομένου. Εξέδωσε επανειλημμένα εργασίες σχετικές με τις εμπορικές συνθήκες στην Ελλάδα και Θεσσαλονίκη. Το 1818 ο Λουδοβίκος 18ος του έδωσε τον τίτλο του Βαρώνου και αυτός τότε άλλαξε το όνομά του από Feris σε Felix.

Πέθανε την 1η Ιουλίου του 1836 στο Παρίσι. Ο τάφος του στο κοιμητήριο στον Pere Lachaise είναι ένας πύργος μορφής καμινάδας(!) ύψους 20 μέτρων...

Σχόλια

Το κείμενο του **Felix de Beaujour** δεν μπορεί να θεωρηθεί σημαντικό, παρότι ο ίδιος ο συγγραφέας δεν ήταν τυχαίο πρόσωπο. Είναι γενικόλογο, πιο πολύ εστιάζει σε γεωγραφικά θέματα, παρά σε θέματα που αφορούν τα ίδια τα χωριά, τα οποία επισκέπτεται, δηλαδή στους ανθρώπους, την ιστορία τους και την καθημερινότητά τους. Δεν δείχνει να τον έχει ευχαριστήσει ή συγκινήσει κάτι από την περιοχή. Είναι ένα στεγνό κείμενο, με λίγες και ξερές περιγραφές.

Πιο πολλά γράφει για τα Καλύβια και το Λιβάδι παρά για την Αράχοβα, την οποία απλώς μνημονεύει δυο φορές. Βεβαίως, κάνει και τα λαθάκια του, ειδικά όταν περιγράφει τα νερά της πηγής του Τριζινίκου και το πώς αυτά καταλήγουν κάτω στους Δελφούς. Αντί, δηλαδή, για τις Καταβόθρες εμπλέκει

το Κωρύκιον Άντρον και αντί να πει ότι η πηγή είναι στα ριζά του Κωρυκίου Άντρου αναφέρει τη Λιάκουρα.

Συγκεκριμένα γράφει: *"Αυτό το οροπέδιο που έχει σχήμα επιμήκους λεκάνης διασχίζεται κατά μήκος από μια πηγή, η οποία αναβλύζει χοντρές φυσαλίδες στο πόδι της Λιάκουρας, και χάνεται ανάμεσα στους δυο βράχους των Φαιδριάδων μέσα στο Κωρύκιον Άντρον, για να ξαναεμφανιστεί στο πόδι των Δελφιώτικων βράχων μέσα στην πηγή της Κασταλίας."*

Επίσης, αντί να περιγράψει το Καστρί και τους κατοίκους του, προτίμησε να αναφέρει ότι το χωριό αυτό διαθέτει εβδομήντα σπίτια και μπορεί κάποιος να δει μερικά δέντρα και λίγη πρασινάδα. Δεν δείχνει κανένα αρχαιολογικό ή ιστορικό ενδιαφέρον για τους Δελφούς και το Μαντείο του Απόλλωνα.

Ως διπλωμάτης που ήταν, με αφορμή την αναφορά του στις Αμφικτιονίες και το μαντείο, βρίσκει την ευκαιρία να αιτιολογήσει, συγκεκαλυμμένα βεβαίως, την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία για το καλό τάχα που προσέφερε στην Αφρική.

Γράφει συγκεκριμένα: *"Είναι οι νόμοι που έγιναν καθ' υπόδειξη της θρησκείας, όταν η θρησκεία δόθηκε από τους πολιτισμένους λαούς στους ακαλλιέργητους λαούς. Από την χρησιμότητα των θρησκευτικών αποστολών ομοίως και των πολιτικών κατακτήσεων που έγιναν από τους πολιτισμένους λαούς μέσα στις βάρβαρες χώρες."*

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Voyages militaire dans L' Empire Othoman.", Felix De Beaujour, Paris 1829.

Κεφάλαιο 4
Από τη Φωκίδα, τη Λοκρίδα και τη Δωρίδα

Η Λιβαδειά, επίσης, είναι μια από τις πιο σπουδαίες πόλεις της Ελλάδας λόγω της θέσεώς της. Αυτή κείται σ' ένα από τα κυριότερα περάσματα από το παράκτιο Ιόνιο προς το παράκτιο Αιγαίο και είναι το κεντρικό σημείο όπου διαχωρίζονται οι δυο δρόμοι που οδηγούν ο ένας στη Δύση και ο άλλος στη Βόρεια Ελλάδα. Ο πρώτος οδηγεί στους Δελφούς και στη Ναύπακτο, στο παράκτιο Ιόνιο, ο δεύτερος στις Θερμοπύλες και στη Λάρισα, στο παράκτιο Αιγαίο.

Ο δρόμος για Δελφούς κατευθύνεται στη Δύση, ανέρχεται στο Φαλάρι μέχρι το λαιμό που συνδέει τον Ελικώνα με τον Παρνασσό και εισέρχεται στη Φωκίδα, όπου διασταυρώνονται οι δρόμοι της Αμβρύσσου και των Δελφών,

για να ανέλθει ελικοειδώς μέσω μιας κοιλάδας προς την κωμόπολη Αράχοβα, κτισμένη πάνω στη θέση της Κυπαρίσσου απ' όπου ο δρόμος κατεβαίνει, όπως και τα νερά του Πλειστού, στο χωριό Καστρί που είναι κτισμένο επάνω στα ερείπια των Δελφών.

Η πόλη των Δελφών, που είναι φημισμένη από τη λατρεία του Απόλλωνα, μια από τις κυριότερες θεότητες της Ελλάδας, υψώνεται αμφιθεατρικά πάνω στη νότια κατωφέρεια του Παρνασσού, στο πόδι των δυο απότομα κομμένων βράχων, γνωστών με το όνομα Φαιδριάδες πέτρες. Ο ναός του Απόλλωνα που ήταν κτισμένος στο πιο ψηλό πλάτωμα, περιέκλειε το σπήλαιο όπου η Πυθία χρησμοδοτούσε και του οποίου η είσοδος είναι ακόμα εμφανής.

Στα βόρεια, πιο πάνω από το ναό, ήταν η Κασσοτίδα πηγή, η οποία σήμερα εφοδιάζει με νερό τους κατοίκους του Καστριού, βορειοδυτικά το Στάδιο όπου αναγνωρίζονται ακόμη τα σκαλοπάτια και ο περίβολος, νοτιοανατολικά στο πόδι των Φαιδριάδων η Κασταλία πηγή και πιο μακριά στην ίδια κατεύθυνση το Γυμνάσιο, πάνω στην τοποθεσία ενός Μοναστηριού αφιερωμένου στην Παρθένο. Ο Ιππόδρομος ήταν στα νότια της πόλης μέσα στη κοιλάδα του Πλειστού.

Το χωριό Καστρί αντικατέστησε τους Δελφούς και δεν έχει περισσότερα από εβδομήντα (70) σπίτια διασκορπισμένα σ’ ένα επικλινές και πετρώδες έδαφος, όπου βλέπει κανείς μερικά δέντρα και λίγη πρασινάδα, αλλά είναι ακόμη όλο σκεπασμένο με σπασμένα κομμάτια αρχαίων μνημείων, των οποίων η προέλευση και ο προορισμός τους δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί.

Διακρίνει κανείς μόνο στα ανατολικά, γύρω από το Στάδιο, μια μακριά στοά που έχει δημιουργηθεί μέσα στο βράχο, η οποία προοριζόταν για ενταφιασμούς, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από τα κοιλώματα για τοποθέτηση αγαλμάτων που βλέπει κάποιος ακόμη, και θα πρέπει να περιέκλειε τα αγάλματα των νεκρών. Θα βρει κανείς μέσα στο χάρτη της Ελλάδας ένα μικρό σχέδιο των Δελφών όπου σημειώνεται αυτό το είδος των κατακομβών.

Οι Δελφοί ήταν η κύρια έδρα της ελληνικής θρησκείας και της Αμφικτιονικής βουλής, που ήταν αρχικά μια ομοσπονδία καθαρά θρησκευτική, αλλά η οποία γέννησε τη συμπολιτεία, για να συντηρήσει μέσα στην Ελλάδα ένα είδος πολιτικής ισορροπίας.

Η θρησκεία είναι σχεδόν παντού ο πρώτος δεσμός των ανθρώπων από τον οποίο ξεπήδησαν σιγά - σιγά όλοι οι άλλοι, και οι περισσότεροι λαοί εγκατέστησαν την έδρα της λατρείας τους μέσα στους άγονους και άκαρπους τόπους ως αποζημίωση για την αδικία της φύσης. Σχεδόν παντού οι θρησκευτικές ομοσπονδίες οδήγησαν σε πολιτικές ομοσπονδίες και οι λαοί ενώθηκαν μεταξύ τους κάτω από την ίδια κυβέρνηση.

Το μεγαλύτερο μέρος των αρχαίων συγγραφέων υποστηρίζει ότι το Μαντείο των Δελφών συνεισέφερε πολύ στον πολιτισμό της Ελλάδας, όπως και της Ιταλίας, δίνοντας φρόνιμες συμβουλές στους λαούς που έρχονταν να το συμβουλευτούν, αλλά δεν ήταν μόνον η θρησκεία που εκπολίτισε λαούς, είναι οι νόμοι που έγιναν καθ' υπόδειξη της θρησκείας, όταν η θρησκεία δόθηκε από τους πολιτισμένους λαούς στους ακαλλιέργητους λαούς. Από τη δράση των θρησκευτικών αποστολών καθώς και των πολιτικών κατακτήσεων έγινε ο εκπολιτισμός των λαών μέσα στις βάρβαρες χώρες.

Ο Παρνασσός, ορατός από το νότο και από την κοιλάδα του Πλειστού, παρουσιάζεται πάνω από τους Δελφούς, όπου βρίσκονται δυο πελώριοι βράχοι πάνω στους οποίους υπάρχει ένα οροπέδιο, το οποίο χρησιμεύει ως στυλοβάτης του βουνού Λυκώρεια, που είναι η πιο ψηλή κορυφή του Παρνασσού.

Αυτό το οροπέδιο που έχει σχήμα επιμήκους λεκάνης διασχίζεται κατά μήκος από μια πηγή, η οποία αναβλύζει χοντρές φυσαλίδες στο πόδι της Λιάκουρας, και χάνεται ανάμεσα στους δυο βράχους των Φαιδριάδων μέσα στο Κωρύκιον Άντρον, για να ξαναεμφανιστεί στο πόδι των Δελφιώτικων βράχων μέσα στην πηγή της Κασταλίας.

Ανεβαίνει κανείς από το Καστρί πάνω στο οροπέδιο από μια σκάλα σκαμμένη πάνω στους βράχους των Φαιδριάδων, αλλά μπορεί ν' ανεβεί εκεί και από την κωμόπολη της Αράχοβας από μια πλαγιά λιγότερο απότομη. Φαίνεται ότι αυτό το οροπέδιο ήταν άλλοτε μια λίμνη.

Τώρα καλλιεργείται κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού και βλέπει κανείς πολλές καλύβες που αυτή την εποχή είναι κατοικημένες μισές από βοσκούς και μισές από καλλιεργητές.

Το βουνό Παρνασσός τερματίζει, μετά από μια λεύγα, στο Καστρί και στο πόδι μιας προεξοχής βρίσκεται το χωριό Χρισσό, η αρχαία Κρίσσα, στη γωνία όπου ενώνονται οι δυο κοιλάδες αυτή του Πλειστού και αυτή των Σαλώνων, που καταλήγουν στο βάθος του Κρισσαϊκού κόλπου στα ερείπια της Κίρρας, το αρχαίο λιμάνι των Δελφών.

Το χωριό Χρισσό προσφέρει μια καλή στάση στον ταξιδιώτη, διότι βρίσκεται πάνω στο δρόμο Λιβαδειάς - Σαλώνων [...]

31. WILLIAM MARTIN LEAKE



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **William Martin Leake**, γεννήθηκε στις 14 Ιανουαρίου του 1777 στο Λονδίνο και πέθανε στο Brighton στις 6 Ιανουαρίου του 1860. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στη Βασιλική Στρατιωτική Ακαδημία του Woolwich, υπηρέτησε για τέσσερα χρόνια στις Δυτικές Ινδίες ως υπολοχαγός του θαλάσσιου Πυροβολικού, και στη συνέχεια στάλθηκε από την Αγγλική κυβέρνηση στην Κωνσταντινούπολη, ως σύμβουλος των Τούρκων.

Ένα ταξίδι του μέσα στη Μικρά Ασία το 1800, για να ενταχθεί στο Βρετανικό στόλο, του ενέπνευσε το ενδιαφέρον για την αρχαία τοπογραφία. Περιηγήθηκε την Ελλάδα επί ολόκληρη πενταετία, κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντιων πολέμων, με μυστική στρατιωτική και διπλωματική αποστολή (την τοπογραφική έρευνα των ακτών της Αλβανίας και του Μοριά με σκοπό να βοηθήσει τους Τούρκους εναντίον των επιθέσεων των Γάλλων από την Ιταλία).

Οδοιπόρησε από τη Β. Ήπειρο έως τη Μάνη και από τα Επτάνησα έως τη Μικρά Ασία. Υπήρξε ο σπουδαιότερος περιηγητής της προεπαναστατικής εικοσαετίας στον Ελληνικό χώρο. Με την ευκαιρία αυτή κατόρθωσε να συγκροτήσει μια πολύτιμη συλλογή από νομίσματα και επιγραφές και να εξερευνήσει αρχαιολογικούς χώρους. Τα αρχαία αντικείμενα που συγκεντρώθηκαν από αυτόν στην Ελλάδα, παρουσιάστηκαν στο Βρετανικό Μουσείο: Μπρούτζινα γλυπτά, αγγεία, πολύτιμοι λίθοι. Τα αρχαία νομίσματά του αγοράστηκαν από το Πανεπιστήμιο του Cambridge μετά το θάνατό του, και είναι τώρα στο Fitzwilliam Museum.

Το 1807, λόγω του πολέμου που ξέσπασε μεταξύ της Τουρκίας και της Αγγλίας, φυλακίστηκε στη Θεσσαλονίκη. Μετά την απελευθέρωσή του την ίδια χρονιά στάλθηκε σε μια διπλωματική αποστολή στον Αλή Πασά των Ιωαννίνων, του οποίου κέρδισε ολοκληρωτικά την εμπιστοσύνη και παρέμεινε εκεί για περισσότερο από ένα χρόνο ως Βρετανός εκπρόσωπος. Το 1813 έγινε αντισυνταγματάρχης και ενώ ετοιμαζόταν να αξιοποιήσει και εκδώσει το γεωγραφικό του υλικό, ο Leake ανέλαβε την τελευταία αποστολή του ως σύνδεσμος του αγγλικού επιτελείου στον ελβετικό στρατό, που ετοιμαζόταν να αντιμετωπίσει το Ναπολέοντα. Το 1815 αποσύρθηκε από το στρατό, στον οποίο κατείχε το βαθμό του συνταγματάρχη, αφιερώνοντας το υπόλοιπο της ζωής του σε τοπογραφικές και αρχαιολογικές μελέτες. Ολόκληρο το έργο του σχεδόν αναφέρεται στην Ελλάδα.

Ανήσυχο και ερευνητικό πνεύμα, ο Leake συνδύασε την αποστολή με την έρευνα, το μυστικό πράκτορα με τον περιηγητή. Η δραστηριότητά του ξεπερνάει τα πλαίσια του περιηγητισμού. Υπήρξε διπλωμάτης και στρατιωτικός, αλλά και αρχαιολόγος, τοπογράφος, νομισματολόγος, επιγραφικός, γλωσσολόγος και αρχαιοσυλλέκτης. Καρπός των μακροχρόνιων και πολυποίκιλων ερευνών του στην Ελλάδα υπήρξαν δέκα πολύτομες επιβλητικές εκδόσεις πολλών χιλιάδων σελίδων. Στο έργο του σπάνια βρίσκει κανείς ανακρίβειες. Ήταν πολυμαθής, γνώστης της αρχαίας ελληνικής και νέας ελληνικής γλώσσας, παρατηρητικός σχολιαστής, λεπτολόγος, ανήσυχος, μεθοδικός, απαθής και αμερόληπτος. Ο ρόλος του δεν επιδεχόταν συναισθηματισμούς. Δεν επέτρεπε ελλείψεις, συγκαλύψεις και αλλοιώσεις. Το υλικό των ερευνών του προοριζόταν για την κυβέρνηση της πατρίδας του. Έπρεπε λοιπόν να είναι αυθεντικό και σχολαστικής ακρίβειας.

Ο Leake υπήρξε, χωρίς υπερβολή, ο δημιουργός της ελληνικής γεωγραφίας. Δεν βρήκε ούτε χάρτες ακριβείας, ούτε σοβαρές τοπογραφικές μελέτες. Άρχισε από την αρχή με τον Παυσανία και το Στράβωνα και με όλες τις εκπληκτικές προόδους που σημείωσαν οι τοπογραφικές έρευνες κατά το ΙΘ΄ αιώνα, οι εργασίες του που αναφέρονται στην κλασική τοπογραφία θεωρούνται και σήμερα πολύτιμη πηγή αυθεντικών πληροφοριών.

Το έργο του *"Τοπογραφία των Αθηνών"*, που είναι η πρώτη προσπάθεια για μια επιστημονική προσέγγιση του θέματος, παρέμεινε έγκυρο για μεγάλο χρονικό διάστημα σε σχέση με πολλά σημαντικά ζητήματα. Εκλέχτηκε μέλος της Βασιλικής Εταιρείας στις 13 Απριλίου του 1815. Επίσης εκλέχτηκε μέλος της Βασιλικής Γεωγραφικής Εταιρείας και έλαβε τον τιμητικό τίτλο DCL στην Οξφόρδη το 1816. Ήταν επίσης μέλος της Ακαδημίας Επιστημών του Βερολίνου και ανταποκριτής του Ινστιτούτου της Γαλλίας.

Τέλος, ο Leake είδε με συμπάθεια την υπόθεση της ελληνικής ελευθερίας. Πίστευε ότι οι Έλληνες προδόθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις και αυτές κατά τη γνώμη του είχαν την υποχρέωση να αποδώσουν στην Ελλάδα την ελευθερία της.

Σχόλια

Οι ταξιδιωτικές καταγραφές του **Leake,** αναφορικά με τον ελληνικό χώρο, θεωρούνται, ως γνωστόν, από τις πιο αξιόπιστες. Δεν θα μπορούσε να αποτελέσουν εξαίρεση και αυτές, που αναφέρονται στη Δελφική γη. Όσα γράφει ο Leake για τους Δελφούς και την ευρύτερη περιοχή τους είναι προϊόν δυο επισκέψεών του. Η πρώτη εξ αυτών πραγματοποιήθηκε καλοκαίρι (μήνα Ιούλιο) και η διαδρομή πρέπει να ήταν Δαύλεια - Σχιστή Οδός - Δελφοί (εικάζεται μέσω της Ιεράς Οδού [Δημοσιάς], διότι δεν αναφέρει καμία πληροφορία για την Αράχοβα) - Κωρύκιον Άντρον - Αγόριανη - Λιλαία.

Η δεύτερη επίσκεψη πραγματοποιήθηκε χειμώνα (μήνα Φεβρουάριο) και η διαδρομή ήταν Μοναστήρι Δομπού - Μοναστήρι Οσίου Λουκά - Δεσφίνα - Δελφοί (μέσω Κίρφεως) - Χρισσό - Άμφισσα. Είναι καλά διαβασμένος για την περιοχή που επισκέπτεται, διατρέχει τον αρχαιολογικό χώρο, παρατηρεί και περιγράφει με ακρίβεια όσα πέφτουν στην αντίληψή του, κυρίως ιστορεί τα των Δελφών με αρκετές λεπτομέρειες. Προσπαθεί να ταυτοποιήσει σημαντικές αρχαιολογικές θέσεις των Δελφών, κάνει όμως και τα λάθη του, όπως π. χ. όταν ταυτίζει την πηγή Κέρνα (Δέλφουσα) κοντά στο Στάδιο με την Κασσοτίδα πηγή. Και άλλο πιθανό λάθος του είναι η επισήμανση της θέσης του Ιπποδρόμου των Δελφών, διότι σύμφωνα με ορισμένες επιστημονικές απόψεις ο αρχαίος Ιππόδρομος δεν βρισκόταν κάτω από το Χρισσό αλλά κοντά στην αρχαία Κίρρα, πλησίον της σημερινής θέσης *"Κακκανού"*.

Και άλλο ένα λάθος του είναι ο χαρακτηρισμός της Αγιαρσαλής ως γυναικείο Μοναστήρι, εκείνα τα χρόνια, πράγμα που δεν ευσταθούσε. Μας άφησε, όμως και χρήσιμες τοπωνυμικές αναφορές. Συγκεκριμένα, την κορυφή της Κίρφεως, που βρίσκεται απέναντι στους Δελφούς και σήμερα ονομάζεται *"Κόχραν"*, στα χρόνια του Leake λεγόταν *"Κούτσουρα"*, η ρεματιά που τροφοδοτεί την Κασταλία πηγή λεγόταν *"Αρκουδόρεμα", η* ίδια η Κασταλία πηγή λεγόταν *"Η βρύση τ' Αϊ-Γιάννη"* και το Κωρύκιον Άντρον το ονόμαζαν οι

Καστρίτες *"Μαύρη Τρούπα"*. Φαίνεται ότι το ποιητικότερο όνομα *"Σαρανταύλι"* το είχαν δώσει οι Αραχοβίτες στο εν λόγω ονομαστό σπήλαιο, στους οποίους άλλωστε ανήκε από παλιά και όχι στους Καστρίτες, όπως θα ανέμενε κάποιος.

Από το κείμενό του δεν μπορούσε να λείψει και η ματιά του ως στρατιωτικού, αφού αντιλαμβάνεται την κοιλάδα του Πλειστού ως στρατηγικού περάσματος και γράφει: *"Οι Δελφοί αξίζουν προσοχής, επίσης, ως μια στρατηγικής σημασίας θέση που ελέγχει τη δυτική είσοδο σε ένα από τα πιο σπουδαία περάσματα στην Ελλάδα."* Για το χωριό Καστρί, δεν κάνει κάποια ιδιαίτερη αναφορά ή χαρακτηρισμό. Ασχολείται μόνο με τον παπά του χωριού, που ήταν και πρωτόγερος του Καστριού, γι' αυτόν όμως δεν έχει καλά λόγια να πει. Τον χαρακτηρίζει ως: *"όχι ακριβώς τόσο αξιοπρεπής προσωπικότητα, όπως ο προκάτοχός του, ο αρχιερέας του Απόλλωνα, αν και συνδέει τον εκκλησιαστικό του χαρακτήρα με το πολιτικό αξίωμα του πρωτόγερου του χωριού".*

Επίσης, σημαντική είναι πληροφορία του για τους κατοίκους της Αγόριανης. Αναφέρει ότι στα χρόνια του, το χωριό αυτό περιλάμβανε 60 έως 70 οικογένειες. Ακόμα από τις αναφορές του προκύπτει ότι στα χρόνια εκείνα (πρώτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα) δεν είχε δημιουργηθεί η Κάτω Αγόριανη, και αυτό συμπεραίνεται από το ότι ο Leake μνημονεύει μόνο τα ερείπια της αρχαίας Λιλαίας, αλλά όχι και κάποιο χωριό εκεί κοντά.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"*Travels in Northern Greece.*", William Martin Leake, London 1835.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11
ΛΟΚΡΙΔΑ, ΦΩΚΙΔΑ, ΔΩΡΙΔΑ.

[…]Αμέσως ψηλότερα από τη Δαύλεια, στην πλαγιά του βουνού Λιάκουρα, στέκει το Μοναστήρι της Αγιαρσαλής και κάτω απ' αυτό ένα Μετόχι, στο οποίο οι καλόγεροι αποτραβιούνται, όταν το χιόνι καλύπτει την *"επάνω"* κατοικία τους.

Πέντε περίπου μίλια προς τα νοτιοδυτικά της Δαύλειας βρίσκεται η είσοδος του Ζεμενού, το Δερβένι, ή το άνοιγμα ανάμεσα στα βουνά: Κίρφι και Παρνασσός, που οδηγεί προς τους Δελφούς. Πρόκειται για τη *«Σχιστή οδό»* ή *«Τριπλή κέλευθο»,* ο σχιστός ή τριπλός δρόμος ονομαστός στους αρχαίους ένεκα του ότι ήταν η περιοχή όπου ο Λάιος σκοτώθηκε από τα χέρια του ίδιου



Οι Δελφοί από την Κίρφι.

του γιου του Οιδίποδα.

Αναζήτησα ματαίως σ' εκείνο το σημείο, στο προηγούμενό μου ταξίδι, για οποιαδήποτε ίχνη του τύμβου του Λάιου και του υπηρέτη του, που ο Παυσανίας περιγράφει ότι καλύπτεται κάτω από μια στοίβα πέτρες. Ο δρόμος, καθώς σωστά παρατηρεί, απ' αυτό το σημείο προς τους Δελφούς καθίσταται πιο απότομος και τραχύς, και δυσκολοδιάβατος ακόμη και για ένα πεζοπόρο άντρα. […]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20
ΦΩΚΙΣ

[…] Στα απόκρημνα βουνά και βραχώδη μονοπάτια αυτής της ακτής του Κορινθιακού κόλπου εκτρέφονται λίγα άλογα. Η Δομπού είναι η τελευταία περιοχή όπου θα μπορούσα να βρω κάτι προς ενοικίαση. Στον Όσιο Λουκά, τα αντάλλαξα (τα άλογα) με μουλάρια, και στη Δεσφίνα μόνο γαϊδούρια μπορείς να προμηθευτείς για τις αποσκευές.

Ο δρόμος από Δεσφίνα προς Καστρί οδηγεί σχεδόν βόρεια δια μέσου του οροπεδίου για τρία τέταρτα της ώρας, και στη συνέχεια αρχίζει να κατηφορίζει μέσα στην κοιλάδα του Πλειστού, ανάμεσα σε δυο κορυφές του βουνού Κίρφις, που τώρα ονομάζονται: *«Σουμαλές»* και *«Κούτσουρα»*, η τελευταία των οποίων συνορεύει με την πεδιάδα των Σαλώνων και σχηματίζει την απόκρημνη

βραχώδη ακτή, στην ανατολική πλευρά του Κρισσαίου Κόλπου.

Η θέα από το ψηλό μέρος της κορυφογραμμής περιλαμβάνει όλο αυτό το μεγαλοπρεπές φαράγγι, την ξακουστή *«Παρνασσία Νάπη»,* από τους πρόποδες του βουνού Παρνασσός που κλείνει στην πλευρά των Δελφών προς τα δυτικά, μέχρις ένα άλλο σπουδαίο βραχώδες αντιτοίχισμα προς τα ανατολικά, που, κατηφορίζοντας προς την περιοχή της Αράχοβας, συναντά το Ξεροβούνι, και διαχωρίζει την πορεία των νερών που σχηματίζουν τον Πλειστό, από εκείνα που ρέουν δια μέσου της Σχιστής προς τον Πλατανιά και τον Κηφισό.

Όλη η πλευρά του Παρνασσού που κατηφορίζει προς τον Πλειστό, από τα ριζά των λευκών γκρεμών που εκτείνονται από το Καστρί προς την Αράχοβα, είναι καλλιεργήσιμη με αμπέλια γύρω από την Αράχοβα, με δημητριακά μεταξύ αυτού του χωριού και του Καστριού και με ελαιόδεντρα γύρω από το Καστρί, που φύονται επίσης κατά μήκος των οχθών του ποταμού, οπουδήποτε υπάρχει επίπεδος χώρος ή ήπιο πρανές.

Η οροσειρά της Κίρφεως απ’ αυτή την πλευρά συνίσταται καθ’ όλο το μήκος από απότομους γκρεμούς, όλοι απογυμνωμένοι, με εξαίρεση το ψηλότερο σημείο του Ξεροβουνιού που φέρει έλατα και που τώρα καλύπτεται με χιόνι.

Ο δρόμος κατά την κατάβαση της Κίρφεως είναι για ένα τέταρτο της ώρας ομαλός και όχι τραχύς, και περνά από μια πλαγιά, η οποία καλύπτεται με θάμνους. Μετά, είναι αυτός ο ζιγκ - ζαγκ πετρώδης δρόμος κάτω προς την απότομη πλευρά του βουνού, που σχηματίζει το τόσο περίοπτο αντικείμενο, όταν το βλέπεις από το Καστρί.

Σε 39 λεπτά από την κορυφή του βουνού διασχίσαμε μια γέφυρα πάνω από τον *«Ξεροπόταμο»*, όπως ονομάζεται ο Πλειστός, γιατί παρόλο που είναι τώρα αξιοπρεπές ποτάμι, παραμένει ξηρό για σημαντική διάρκεια του χρόνου, όπως ήταν, την τελευταία φορά που το είδα, μέσα στον Ιούλιο.

Μετά από μια ανάβαση εννιά λεπτών από το ποτάμι με κατεύθυνση ανατολικά των Δελφών, φτάνουμε σε μια πηγή και ένα μεγάλο πλάτανο. Έπειτα περιτρέχοντας για δεκαεπτά λεπτά έναν ελαιώνα, που εκτείνεται από εκεί έως μια σημαντική απόσταση προς τα ανατολικά, φτάνουμε στην εκβολή ενός χειμάρρου από το λόφο, τόσο μεγάλου που γυρίζει οκτώ ή δέκα μύλους κατά την πορεία της ορμητικής του κατάβασης προς τον Πλειστό.

Ανεβαίνοντας πέντε λεπτά απ’ αυτή την πηγή συναντούμε το δρόμο από Αράχοβα προς Καστρί, στην κορυφή ενός μικρού υψώματος που διακλαδίζεται από τα βράχια του Παρνασσού όπου και βρίσκονται τα ερείπια ενός αρχαίου πύργου, τοποθετημένου έτσι, ώστε να παρέχει μια καλή εποπτεία του δρόμου που προσεγγίζει τους Δελφούς από τη Σχιστή.

Εδώ ξεκινά το αρχαίο νεκροταφείο, πολλές σαρκοφάγοι παραμένουν στα γειτονικά σιταροχώραφα, μερικές εκ των οποίων έχουν καπάκια, μερικές είναι

μισοθαμμένες και πιθανόν υπάρχουν άλλες κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Στην πλευρά των βράχων, που υψώνονται πάνω από το δρόμο, υπάρχουν κρύπτες με καμπυλωμένες οροφές. Οι επίπεδες πέτρες που κάλυπταν τα δοχεία κείτονται ακόμα πάνω σε κάποια απ' αυτά, αλλά είτε είναι σπασμένες ή είναι λίγο μετακινημένες προς μια πλευρά έτσι, που φαίνεται ότι όλοι οι τάφοι έχουν ανοιχτεί. Υπάρχουν ακόμα ορισμένα απομεινάρια ενός αρχαίου δρόμου πιο κοντά στα βράχια από ό,τι το σημερινό μονοπάτι.

Οι ανασκαφές των τάφων ξεκινούν από εδώ μέχρι τη στροφή προς τα αριστερά που οδηγεί στο Μοναστήρι της Παναγίας. Πιθανόν, πολλοί τάφοι αποκρύπτονται κάτω από το χώμα και τις πέτρες, που συνεχώς κατεβαίνουν από τους γκρεμούς και εναποτίθενται στη βάση τους. Τρία ή τέσσερα λεπτά πέρα από τον πύργο βρίσκεται μια παράξενα φιλοτεχνημένη τομή στο βράχο προς τα δεξιά, του στυλ εκείνων στην Τελμισσό και άλλων περιοχών στη Μικρά Ασία.

Το γλυπτό είναι τοποθετημένο πάνω σε μια μεγάλη μάζα, σπασμένο πλέον στα δυο και που πιθανόν έπεσε από μια ψηλότερη θέση του λόφου, καθώς δεν μπορεί κανείς να φανταστεί ότι οποιαδήποτε λιγότερη δυνατή δόνηση θα ήταν ικανή για να το σπάσει. Αναπαριστά μια πόρτα διάστικτη με καρφιά, και χωρίς αμφιβολία θα ανήκε σε κάποιο μεγάλο ανασκαμμένο τάφο. Πάνω απ' αυτό διακρίνονται αρκετές κατακόμβες διαφορετικών μορφών.

Από εδώ έως την Κασταλία πηγή η απόσταση είναι επτά λεπτά, αφήνοντας στα αριστερά το Μοναστήρι της Παναγίας, που στέκει πάνω σε ένα πλάτυσμα υποστηριζόμενο από ογκώδεις ελληνικούς τοίχους.

Σε οκτώ επιπλέον λεπτά φτάνω στο Καστρί, στο σπίτι του παπά όχι ακριβώς τόσο αξιοπρεπής προσωπικότητα, όπως ο προκάτοχός του, ο αρχιερέας του Απόλλωνα, αν και συνδέει τον εκκλησιαστικό του χαρακτήρα με το πολιτικό αξίωμα του πρωτόγερου του χωριού.

Οι Δελφοί περιγράφονται σωστά από τον Στράβωνα και τον Ιουστίνο, ότι κατέχουν μια βραχώδη αμφιθεατρική τοποθεσία, αλλά η παρατήρηση του τελευταίου συγγραφέα ότι είναι απόκρημνοι από κάθε πλευρά δεν είναι η ίδια με αυτή ενός αυτόπτη παρατηρητή. Τα ακόλουθα, είναι τα τοπογραφικά σχόλια της τοποθεσίας που μας έχει αφήσει ο Παυσανίας: *«Από τη Σχιστή υπήρχε ένα απότομο […]»* (ακολουθεί απόσπασμα από τα *«Φωκικά»* του Παυσανία).

Από τις δυο πηγές, η Κασσοτίδα, που τώρα ονομάστηκε Κέρνα, αναγνωρίζεται χωρίς δυσκολία, είναι ακριβώς πάνω από το χωριό Καστρί προς τα βορειοδυτικά, και η Κασταλία ακόμη περισσότερο έκδηλα, καθώς ήδη μνημονεύεται στο ανώτερο άκρο της αρχαίας τοποθεσίας προς τα ανατολικά, στο δεξί χέρι του εισερχόμενου, σε μια στενή σχισμή που διαχωρίζει τις δυο ξακουστές παρνασσικές κορυφές.

Αυτή η σχισμή, που ονομάζεται: *«Αρκουδόρεμα»,* είναι η κοίτη ενός χειμάρρου που ξεκινά από την ψηλότερη περιοχή του Παρνασσού, και που, αν και γενικώς ξηρή, δημιουργεί σε περιόδους βροχής ένα καταρράκτη ύψους περίπου 200 ποδών, ο οποίος πέφτει σ' ένα βράχο που περικλείει το φαράγγι της Κασταλίας πηγής 60 ή 70 γιάρδες πάνω απ' αυτή την πηγή. Κοντά στη βάση τής υδατόπτωσης υπάρχει μια μικρή μόνιμη πηγή.

Η Κασταλία η ίδια είναι μια άφθονη λιμνούλα πολύ καθαρού και δροσερού νερού, στη βάση μιας κατακόρυφης εκσκαφής που προεξέχει με κισσό, saxifrage και βραχόφυτα, γύρω από τα οποία βρίθουν ορισμένοι μεγαλύτεροι θάμνοι· πιο μπροστά υπάρχει μια μεγάλη συκιά και κοντά στο δρόμο ένα φουντωτό πλατάνι.

Η επιδοκιμασία, την οποία ο Παυσανίας απονέμει στο νερό ως *«πιεῖν ἡδύ»*, επιβεβαιώνεται από τους ντόπιους, που το θεωρούν ελαφρύτερο, πιο ευχάριστο και πιο υγιεινό από το νερό της Κασσοτίδας. Η λιμνούλα δεν παραμένει απλώς συνεχώς πλήρης μέσω υπόγειων αποθεμάτων, αλλά τροφοδοτεί επίσης ένα μικρό ρεύμα που ρέει έξω από τη λεκάνη, μέσα στην κοίτη του Αρκουδορέματος και από εκεί σε ένα βαθύ κανάλι στον Ξεροπόταμο ή Πλειστό, εκτός απ' όταν το νερό διοχετεύεται για το σκοπό της άρδευσης των χωραφιών και ελαιώνων κάτω από το Καστρί.

Η Κασταλία σήμερα ονομάζεται η βρύση του Αγιάννη, από το μικρό παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη, που στέκει σε μια από τις γωνίες της λεκάνης και το ίδιο όνομα έχει δοθεί σε όλη την πορεία του ρυακιού κάτω προς τον Πλειστό.

Η φυσική λιμνούλα της Κασταλίας πηγής μεγεθύνθηκε, στολίστηκε και έγινε πιο ευρύχωρη από τους αρχαίους, μέσω μιας εκσκαφής στο βράχο και κατακορύφως και οριζοντίως, της οποίας το προσαρτημένο σχέδιο, όψη και τομή μπορεί να δώσουν μια σχετική ιδέα (παρατίθεται σχετικό σχέδιο). Τα υπάρχοντα σκαλοπάτια δείχνουν ότι η υπόγεια παροχή της πηγής δεν ήταν πάντα σταθερή. Το καλοκαίρι μάλλον δεν έφτανε πάνω από τα χαμηλότερα σκαλοπάτια, αλλά το χειμώνα γέμιζε τη λεκάνη, όταν το κανάλι πίσω εμπόδιζε το νερό από το να ανεβεί πάνω από το ανώτερο σκαλοπάτι.

Αυτό το κανάλι, ωστόσο, δεν εξυπηρετεί πια τον αρχικό του σκοπό. Οι Καστρίτες, οι οποίοι χρησιμοποιούν τη λεκάνη, κυρίως για πλύσιμο ρούχων, έχουν δημιουργήσει ένα άνοιγμα στα πάνω σκαλοπάτια, έτσι ώστε το βάθος του νερού στη λεκάνη να μην μπορεί να είναι ποτέ τόσο μεγάλο όσο ήταν στην αρχαιότητα.

Η μεγαλύτερη κόγχη (στο βράχο) μπορεί πιθανόν να προοριζόταν για άγαλμα του Απόλλωνα και οι δυο μικρότερες για τις μορφές του Πάνα και της νύμφης Κασταλίας που έδωσε και το όνομά της στην Πηγή.

Το παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη μάλλον καταλαμβάνει τη θέση του ιερού

του Αυτόνομου, που περιγράφεται από τον Ηρόδοτο ότι ήταν στα ριζά του βράχου της Υάμπειας, κοντά στην πηγή της Κασταλίας.

Ο Στράβωνας και ο Παυσανίας συμφωνούν ως προς τη θέση του ναού του Απόλλωνα στο ψηλότερο τμήμα των Δελφών, αν και φαίνεται από τα γραφόμενα του τελευταίου συγγραφέα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, να μην είναι ούτε τόσο ψηλά όσο το Στάδιο, τα υπολείμματα του οποίου ευτυχώς σώζονται ακόμα, για να μας οδηγούν, αλλά ούτε ακόμη και τόσο ψηλά όσο η πηγή της Κασσοτίδας, καθώς το νερό απ' αυτή την πηγή έρεε μέσα στο ναό. Ήταν, ωστόσο, πολύ κοντά σ' αυτή την πηγή, γιατί ο Στράβωνας τοποθετεί το μνήμα του Νεοπτόλεμου, που σύμφωνα με τον Παυσανία ήταν πάνω από την Κασσοτίδα, εντός του ιερού περιβόλου.

Ως εκ τούτου, φαίνεται προφανές, ότι το ιερό τέμενος ή περίβολος κατείχε ακριβώς τη θέση του παρόντος χωριού και αυτό αποδεικνύεται από ένα επιγραφημένο τοίχο, που αποτελεί τμήμα του θεμελίου ενός σπιτιού στο χωριό, πάνω στον οποίο καταγράφεται η απελευθέρωση των σκλάβων ή μάλλον η αφιέρωση αυτών ως *«ιερόδουλων»* στον Απόλλωνα. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι αυτές οι καταγραφές τοποθετούνταν στον ιερό περίβολο.

Η παρατήρηση του Παυσανία ότι ο περίβολος ήταν μεγάλης έκτασης, πιστοποιείται από έναν άλλο επιγραφημένο τοίχο κάτω από το χωριό, πάνω στον οποίο καταγράφονται οι επιχορηγήσεις των προξένων, μαζί με άλλα προνόμια προς τους ξένους ευεργέτες των Δελφών, σε μερικά απ' αυτά δηλώνεται ρητώς ότι η καταγραφή πρέπει να τοποθετηθεί στο ναό του Απόλλωνα. Καθώς η απόσταση απ' αυτό τον τοίχο μέχρι την πηγή Κέρνα δεν είναι λιγότερη από τριακόσιες γιάρδες, γίνεται προφανές ότι ολόκληρος ο περίβολος δεν ήταν λιγότερος από ένα τετράγωνο των οκτακοσίων ή χιλίων ποδών.

Η φύση του εδάφους εξηγεί τις πολυάριθμες εξόδους ή περάσματα που περιγράφει ο Παυσανίας στον περίβολο, γιατί μιας και ολόκληρη η τοποθεσία των Δελφών είναι μια απότομη κατηφοριά, διαιρούνταν αναγκαστικά σε πλατύσματα, εκ των οποίων πολλά υπολείμματα από τους τοίχους αντιστήριξης σώζονται ακόμα σε κάθε πλευρά της πλαγιάς.

Ο ίδιος ο ναός κατέχει πιθανόν το ανώτερο τμήμα του χωριού, όχι μακριά, κάτω από την Κασσοτίδα, πάνω στο ψηλότερο πλάτυσμα, κάτω από το οποίο, αλλά εντός του περιβόλου, περιέχονταν οι θησαυροί που περιγράφτηκαν από τον Παυσανία, καθώς και τα άλλα μνημεία και ιερά αναθήματα.

Μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι, επιπροσθέτως των πλευρικών περασμάτων, υπήρχαν σκαλοπάτια από το ένα πλάτυσμα στο άλλο, στην εγκάρσια κατεύθυνση, και οι επιγραφημένοι τοίχοι ίσως δεν ήσαν τίποτε περισσότερο από τις αντιστηρίξεις των ανώτερων πλατυσμάτων, οι επιγραφές πάνω σ' αυτές να ήταν ευανάγνωστες από τα κατώτερα πλατύσματα και έτσι

δημιουργήθηκε μια ευρύχωρη θέση μητρώου [πρωτοκόλλου] για τους Δελφούς.

Καθώς οι αρχαίοι ναοί γενικώς, αλλά ειδικά εκείνοι του Απόλλωνα, είχαν προσανατολισμό προς την ανατολή, δεν μπορούμε να αμφιβάλλουμε ότι και ο ναός των Δελφών είχε αυτόν τον προσανατολισμό, και οι σχετικές θέσεις του τύμβου του Νεοπτόλεμου, της Κασσοτίδας πηγής και του ναού, όπως έχει ήδη δειχτεί, θα εναρμονιστούν με αυτήν την υπόθεση, που ο Παυσανίας είχε επισημάνει ότι, αφήνοντας το ναό, ήταν αναγκαίο να στρίψεις στα αριστερά, για να φτάσεις στον τύμβο του Νεοπτόλεμου, και ότι η Κασσοτίδα πηγή βρισκόταν στην επιστροφή προς το ναό από την πέτρα του Κρόνου που ήταν πάνω από τον τύμβο του Νεοπτόλεμου. Καθώς αυτή η πέτρα πρέπει να είναι πολύ κοντά στα βράχια, ήταν πιθανόν να είναι ένα από εκείνα τα πολυάριθμα θραύσματα που έχουν πέσει απ' αυτά (τα βράχια).

Ο Παυσανίας συνεχίζει να σημειώνει ότι η Λέσχη στεκόταν πάνω από την Κασσοτίδα, και μετά από μια εκτενή περιγραφή του πίνακα του Πολύγνωτου, αναφέρει ότι το Θέατρο συνδεόταν με τον ιερό περίβολο, ότι ανεβαίνοντας από το τελευταίο υπήρχε εκεί ένα άγαλμα του Βάκχου, και ότι το Στάδιο ήταν στο υψηλότερο σημείο της πόλης.

Όθεν, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα το Θέατρο να κατείχε την περιοχή ακριβώς κάτω από το Στάδιο, γειτονικά προς το χωριό από τη δυτική πλευρά, περιλαμβάνοντας ίσως κι ένα τμήμα της θέσης του, καθώς επίσης και τα λόγια του Παυσανία τείνουν σ' αυτό το συμπέρασμα, καθόσον στους Έλληνες το Θέατρο και το Στάδιο ήσαν συνήθως συνεχόμενα ή όχι πολύ απομακρυσμένα μεταξύ τους, και ότι στην παρούσα περίσταση δεν υπήρξε κάπου αλλού χώρος γειτονικός προς τον ιερό περίβολο αρκετός για μια τόσο μεγάλη κατασκευή. Έτσι δεν μπορούμε παρά να υποθέσουμε ότι το Θέατρο των Δελφών θα βρισκόταν εκεί, εκτός ίσως από την περίπτωση που θα ήταν κάτω από το σύγχρονο χωριό, απ' όπου θα υπήρχε μια ανάβαση τουλάχιστον πεντακόσιες γιάρδες από το Θέατρο προς το Στάδιο, που πάνω σε ένα τόσο απότομο βουνό θα το έκανε πολύ άβολο.

Αν και ο Παυσανίας δεν δείχνει ακριβώς τις σχετικές τοποθεσίες του ναού της Αθηνάς Προναίας και του Γυμνασίου, δεν υπάρχει αμφιβολία από τη γενική κατεύθυνση της αφήγησής του, ότι οι τέσσερις ναοί, το Γυμνάσιο και η Κασταλία βρίσκονται σε διαδοχή ή σχεδόν έτσι, στο δρόμο που οδηγούσε από την ανατολική είσοδο της πόλης προς το ναό του Απόλλωνα, και καθώς αναφέρει ότι το Γυμνάσιο βρίσκεται σε απόσταση περίπου τρία στάδια από τον ποταμό Πλειστό, που συμφωνεί με τη θέση του αρχαίου τοίχου, ο οποίος στηρίζει το πλάτυσμα του Μοναστηριού της Παναγίας, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτοί οι τοίχοι υποδεικνύουν την θέση του Γυμνασίου. Άλλα θεμέλια, ακριβώς πάνω από αυτόν (τον τοίχο), ανήκουν πιθανώς στο περίβολο του



Βόλτα και συζητήσεις στην Κασταλία Πηγή.

ναού της Προναίας καθώς και αυτός ο ναός βρισκόταν λίγο πιο κάτω ή προς τα αριστερά του δρόμου που οδηγούσε στην Κασταλία και το Μαντείο, αλλά όχι μακριά από τους επικρεμάμενους βράχους, όπως παρουσιάζεται από τον Ηρόδοτο, που διηγείται ότι το τέμενος του Φύλακου, το οποίο ο Παυσανίας τοποθετεί κοντά στον ναό της Προναίας ήταν πάνω από εκείνο το ναό στην πλευρά του δρόμου, και ο οποίος προσθέτει ότι όταν οι Πέρσες του Ξέρξη έφτασαν κοντά στο ναό της Προναίας, μεγάλες μάζες βράχων έπεσαν από τους γκρεμούς πάνω στους βαρβάρους και κατέληξαν στο ναό της Προναίας, όπου ακόμα παρέμεναν έως και την εποχή του ιστορικού.

Δεν είναι απίθανο, ο αρχαίος δρόμος να ήταν προς τα δεξιά του σύγχρονου μονοπατιού, καθώς το έδαφος και τα αποσπασμένα βράχια έχουν μια ροπή να συσσωρεύονται στα ριζά των γκρεμών και τα πραγματικά ίχνη ενός αρχαίου δρόμου να είναι πλησιέστερα προς τους γκρεμούς απ’ ό,τι ο μοντέρνος δρόμος, πράγμα που ευνοεί πολύ την ίδια γνώμη.

Μερικοί άλλοι τοίχοι πλατυσμάτων, περίπου στα μισά του δρόμου μεταξύ

του Μοναστηριού και του πύργου, κοντά στο ανατολικό νεκροταφείο, μπορεί να ήταν τα πλατύσματα των τριών ναών στην είσοδο των Δελφών, των οποίων ο Παυσανίας δεν μας έδωσε τα ονόματα.

Ένα από τα πλέον σημαντικά χαρακτηριστικά της τοποθεσίας των Δελφών είναι η μεγάλη κορυφογραμμή στη δυτική πλευρά, που ξεκινά από τα βράχια του Παρνασσού και τερματίζει ξαφνικά προς τον Πλειστό, ο οποίος ξεχωρίζει με αυτή την κατάληξη [απόληξη] από τους απέναντι γκρεμούς του βουνού Κίρφις.

Αυτή η δυτική κορυφογραμμή, όντας ψηλότερη από κάθε άλλο μέρος της θέσης των Δελφών, εκτός του ότι είναι το έδαφος αμέσως στα ριζά των βράχων, δεν είναι ωφέλιμη στην όλη τοποθεσία, επειδή εγκλωβίζει τη ζέστη, αποκόπτοντας την ανανέωση του αέρα και εμποδίζοντας τις θαλάσσιες αύρες από το να μετριάσουν τη ζέστη του καλοκαιριού, που παρά το υψόμετρο των είκοσι ή τριάντα εκατοντάδων ποδών πάνω από τη θάλασσα, προστίθεται σ' αυτή επί πλέον η ζέστη από την αντανάκλαση του ήλιου πάνω στο μεγάλο νότιο τοίχο των γκρεμών στο πίσω μέρος της τοποθεσίας.

Οι Καστρίτες, συνεπώς, περιγράφουν τον αέρα ως βαρύ το καλοκαίρι, αλλά παραπονιούνται ακόμα περισσότερο για τους τρομερούς σφοδρούς ανέμους που το χειμώνα περνάνε δια μέσου της παρνασσίας κοιλάδας. Αλλά ακόμα κι αν η δυτική κορυφογραμμή δεν βελτιώνει το κλίμα των Δελφών, ο προκαλούμενος αποκλεισμός στην πόλη από τη θέα της Κρισσαίας πεδιάδας και παραλίας, προσθέτει σημαντικά στη μοναδικά άγρια και απομονωμένη φύση της τοποθεσίας, τόσο καλά ταιριασμένη για να υποβοηθεί στην παραγωγή εκείνων των επιδράσεων, που κατεύθυναν οι επινοητικότητες της ελληνικής τέχνης και του ιερατείου. Ακόμη συνεισέφερε στο να εμποδίζονται, κατά τα θεωρικά ή τις παρελάσεις [πομπές], τα πρόσωπα που αποβιβάζονταν στην Κίρρα από την παρατήρηση της πόλης από απόσταση.

Υπάρχουν δυο δρόμοι μέσα από τους οποίους μπορούσαν να πλησιάσουν, είτε ακολουθώντας την κοιλάδα του Πλειστού μέχρις ότου να περάσουν τα στενά στο τέλος της δυτικής κορυφογραμμής, όταν θα μπορούσαν να δουν τα κτήρια σε ένα μεγάλο ύψος πάνω τους και μάλλον με πολύ μπερδεμένο και πιεστικό τρόπο ή μέσω του σύγχρονου δρόμου από το Χρισσό που διασχίζει, σε ένα κοίλο, το μέσο της δυτικής κορυφογραμμής, ακριβώς στη θέση όπου η μεγαλοπρεπής θέα, η οποία ανοιγόταν ξαφνικά μπροστά τους, φαινόταν για πρώτη φορά στο πιο πλεονεκτικό σημείο και σε μια απόσταση υπολογισμένη να παράγει την πιο ελκυστική επίδραση.

Απ' αυτό το δρόμο, ως εκ τούτου, δεν είχα την παραμικρή αμφιβολία ότι τα θεωρικά που πλησίαζαν, σχημάτιζαν μια μεγαλοπρεπή παρέλαση που πιθανόν δεν την ξεπερνούσε σε μεγαλοπρέπεια καμία από τις τελετές της αρχαιότητας, ούτε καν αυτή η Παναθηναϊκή πομπή προς τον Παρθενώνα.

Πάνω από το βαθουλωμένο δρόμο στη δυτική κορυφογραμμή μπορούν να ανιχνευτούν θεμέλια τοίχων, που βρίσκονταν στο πλευρό με τους πύργους, κατά διαστήματα, κατά μήκος της κορυφογραμμής, τόσο σκουρόχρωμοι, όσο οι μεγάλοι γκρεμοί που αποτελούσαν μια ικανή άμυνα προς το βορρά. Αυτά (τα θεμέλια) είναι προφανώς από τα δυτικά τείχη των Δελφών και αξίζει να προσεχτούν.

Η ιστορία μαρτυρεί ότι οι Δελφοί δεν ήταν μια οχυρωμένη πόλη, όταν ο Φιλόμηλος ο Φωκεύς την κυρίευσε κατά τον Ιερό πόλεμο, και ανέστειλε την εξουσία των Αμφικτιόνων. Ο Ιουστίνος πάλι ρητώς αναφέρει στην αφήγησή του για την επίθεση των Γαλατών, το έτος 278 π.Χ., ότι οι Δελφοί δεν οχυρώθηκαν και ο Λίβιος σχεδόν υπονοεί το ίδιο, συσχετίζοντάς το με μια απόπειρα δολοφονίας που έκανε, το 172 π.Χ., ο Περσέας εναντίον του Ευμένη, καθώς ο τελευταίος πλησίαζε τους Δελφούς ερχόμενος από την Κρίσσα.

Ο ιστορικός αναφέρει ότι ο Ευμένης καταλήφθηκε εξ εφόδου από συνωμότες στην ανάβαση προς Δελφούς, καθώς πλησίαζε τα κτήρια, κάτι που θα ήταν δύσκολο να ειπωθεί, εάν η πόλη είχε τείχος. Επομένως, είναι πιθανόν τα υπάρχοντα τείχη να είναι μεταγενέστερα και να κατασκευάστηκαν, όταν η ιερότητα του τόπου έπεσε σε ανυποληψία, και οι Δελφιώτες πείστηκαν για την αναγκαιότητα να προσφύγουν σε πιο κακόγουστα μέσα προστασίας.

Η διεξαγωγή της επιχείρησης, όπως τη διηγείται ο Λίβιος, φαίνεται να συνέβη στην άνοδο της δυτικής κορυφογραμμής, ακριβώς κοντά στο σύγχρονο δρόμο, που πιθανόν συμπίπτει με τον αρχαίο, και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Κρίσσα κατείχε τη θέση του σύγχρονου Χρισσού. Υπάρχουν πολλές ταφικές εκσκαφές σε βράχους στην εξωτερική πλευρά των τειχών στη δυτική πλευρά, και σαρκοφάγοι στα σιταροχώραφα, πιο χαμηλά, πολλές από τις οποίες είναι θαμμένες στο έδαφος, όπως εκείνες που βρίσκονται κοντά στην ανατολική είσοδο της πόλης.

Ακριβώς στο άνοιγμα της κορυφογραμμής, μια από τις εκσκαφές συνίσταται από ένα ευρύχωρο διαμέρισμα, με δυο ταφικές αίθουσες, στο βάθος των οποίων υπάρχει μια ημικυκλική θέση που παρέχει μια γοητευτική θέση ανάπαυσης στη ζέστη του καλοκαιριού.

Στο πιο ψηλό σημείο της ίδιας κορυφογραμμής, στο μέσον ανάμεσα στο δρόμο και τα ριζά των μεγάλων γκρεμών, υψώνεται ένας τύμβος που η ανυψωμένη του θέση προσφέρει μια περίβλεπτη στόχευση, και στην ανατολική πλαγιά της κορυφογραμμής, πολύ κοντά στη δεξιά πλευρά του σύγχρονου δρόμου κατά την είσοδό στους Δελφούς, η μικρή εκκλησία του Προφήτη Ηλία στέκει επάνω σε ένα τεχνητό πλάτυσμα, που στηρίζεται σε δυο αρχαίους τοίχους, οι οποίοι σχηματίζουν ορθή γωνία, όπως εκείνοι στην Παναγία, εξίσου καλά κατασκευασμένοι και προφανώς ανήκοντες σε ένα από τα κύρια οικοδομήματα της πόλης.

Δεν υπάρχει ωστόσο καμιά περιγραφή από τον Παυσανία για κάποιο κτήριο σ' αυτή τη θέση, και παρότι (είναι) από τις πλέον πλεονεκτικές ως προς την τοποθεσία, είναι σχετικώς απομακρυσμένη απ' εκείνο το τμήμα της πόλης που περιείχε το Ιερό και τα Παραρτήματά του. Ενδεχομένως, να ήταν η Πυλαία ή το Παλάτι των Αμφικτιόνων, που ήταν ξακουστό για τη μεγαλοπρέπειά του, ακόμα και σε μια πόλη που ήταν φημισμένη για την λαμπρότητα των οικοδομημάτων της.

Προς τα ανατολικά του Προφήτη Ηλία, σε μια πιο χαμηλή τοποθεσία, διασχίζει την πλαγιά του λόφου προς τη ρεματιά του χειμάρρου της Κασταλίας ακόμα ένας ελληνικός τοίχος, όμοιος με εκείνον που στηρίζει το πλάτυσμα του Προφήτη Ηλία. Αυτός ίσως να αποτελούσε το δυτικό τείχος της πόλης, γιατί με την επέκτασή του προς τις τρεις άλλες πλευρές που είναι γνωστές, η όλη περιφέρεια σύμφωνα μ' αυτή την υπόθεση θα συμφωνεί με τα 16 στάδια που έχουν προσδιοριστεί από το Στράβωνα.

Η θέα από τη δυτική κορυφογραμμή είναι πολύ μεγαλοπρεπής. Η Παρνασσία Νάπη, αν και δεν διακρίνεται τόσο καλά όσο από το βουνό της Κίρφεως, γίνεται εντελώς αντιληπτή με το κοίταγμα μακριά μέχρι την Αράχοβα.

Προς τα νότια, η θέα ορίζεται, πέραν του Κορινθιακού κόλπου, από τη μεγαλοπρεπή Κυλλήνη, προς τα δεξιά της οποίας διακρίνεται ο Κόλπος του Γαλαξιδιού και η πεδιάδα των Σαλώνων, καλυμμένη από ελαιόδεντρα και συνεπώς πολύ πιο όμορφη από ό,τι ήταν στην αρχαιότητα, όταν, όπως μας διηγείται ο Παυσανίας, ήταν εντελώς γυμνή. Πέρα απ' αυτά, η μεγαλοπρεπής Λοκριδοαιτωλική οροσειρά υψώνεται σε ορισμένα σημεία σχεδόν σε ύψος ίδιο με αυτό του Παρνασσού. Καλύπτεται από δάση ψηλά, είναι στολισμένη χαμηλότερα με τη γραφική πόλη των Σαλώνων και αρκετών εξαρτώμενων χωριών, και εκτείνεται βόρεια σχεδόν σε ευθεία γραμμή προς τη μεγάλη κορυφή της Οίτης, κοντά στη Νέα Πάτρα (Υπάτη).

Το πλέον σημαντικό σημείο στην οροσειρά, είναι το ίδιο, τόσο περίβλεπτο σε πολλά μέρη της Βοιωτίας και Φωκίδας, και εκεί ονομαζόμενο Μαύρο Λιθάρι, από ένα χωριό του ίδιου ονόματος, που βρίσκεται κοντά σ' αυτό και απέχει έξι ώρες απόσταση από τη Νέα Πάτρα και δώδεκα από τα Σάλωνα, σχεδόν σε μια ευθεία από τη μια ως την άλλη.

Από τις δυο κορυφές πάνω από την Κασταλία πηγή, που χωρίζονται από το Αρκουδόρεμα και που προς μεγάλη διευκόλυνση των γεωγράφων έκαναν την τοποθεσία των Δελφών εύκολα αναγνωρίσιμη από μεγάλη απόσταση, η δυτική ονομάζεται τώρα Ροδίνι και η ανατολική Φλεμπούκος. Τα αρχαία ονόματα αυτών των φημισμένων κορυφών ήταν Ναυπλία και Υάμπεια, και από τον Ηρόδοτο φαίνεται καθαρά ότι η τελευταία ήταν η ανατολική, γιατί περιγράφοντας το ηρώο του Αυτόνομου, αναφέρει ότι αυτό βρισκόταν κάτω

από την κορυφή Υάμπεια κοντά στην Κασταλία πηγή, που είναι στην ανατολική πλευρά του Αρκουδορέματος. Υπήρξε μια παράδοση ότι οι Δελφιώτες θανάτωσαν τον Αίσωπο ρίχνοντάς τον από την Υάμπεια και ότι στους ύστερους αιώνες από σεβασμό προς τη μνήμη του, έγινε η Ναυπλία η θέση κατακρήμνισης για τους εγκληματίες αντί της Υάμπειας. Αυτό επίσης συνηγορεί στο να ήταν η ανατολική κορυφή η Υάμπεια, καθώς είναι πιο πιθανόν η αρχική θέση εκτέλεσης να ήταν ή πιο κοντινή προς το άκρο της πόλης, ή η πιο ψηλή από τις δυο κορυφές, που και τα δυο συγκεκριμένα ισχύουν για την ανατολική κορυφή.

Φαίνεται ότι η όλη γραμμή των γκρεμών στη βόρεια πλευρά ήταν γνωστή από το όνομα: *«οι Φαιδριάδες πέτρες»,* γιατί σύμφωνα με το βυζαντινό λεξικό Σουίδα, ο Αίσωπος γκρεμίστηκε από τα βράχια των Φαιδριάδων, και στο Φωκικό πόλεμο 354 π.Χ., όταν ο Φιλόμηλος υπέστη επίθεση από τους Λοκρούς, εξιστορείται από το Διόδωρο, ότι διεξήχθη μια μάχη κοντά στα βράχια των Φαιδριάδων, και ότι ο Φιλόμηλος έχοντας κερδίσει τη νίκη κυνήγησε πολλούς από τους εχθρούς πάνω στα βράχια.

Φαίνεται ότι οι Λοκροί είχαν εισέλθει στην ψηλότερη περιοχή του Παρνασσού από το δικό τους έδαφος, που συνόρευε με τη δυτική πλευρά του Παρνασσού και ότι είχαν προχωρήσει σχεδόν μέχρι την κορυφή των γκρεμών, προτού συμπλακούν με το Φιλόμηλο.

Όπως η Ακρόπολη των Αθηνών και ο ιερός περίβολος της Ελευσίνας, έτσι και το Δελφικό ιερό είναι τόσο επιβαρυμένο από τις σύγχρονες κατοικήσεις, που τίποτε λιγότερο από την απομάκρυνσή τους και το ολοκληρωτικό καθάρισμα της τοποθεσίας, από τα συσσωρευμένα *“σκουπίδια”* των αιώνων, δεν μπορεί να παρέξει ικανοποιητικές λεπτομέρειες του ρυμοτομικού σχεδίου ή της αρχιτεκτονικής του ναού και των παρεπόμενων κτηρίων του. Σε όλες αυτές τις φημισμένες θέσεις, τόσο πλούσιες παλαιότερα σε παραγωγή τέχνης, μια τέτοια θυσία πιθανόν θα αντισταθμιζόταν πλήρως από τις ανακαλύψεις.

Το μόνο λείψανο [υπόλειμμα] που απομένει πλέον στους Δελφούς, το οποίο μπορώ να υποθέσω ότι ανήκε στο ναό του Απόλλωνα, είναι ένα θραύσμα δωρικής κολόνας στο χωριό Καστρί, που έχει μια αυλάκωση περίπου ενός ποδός στη χορδή (της αυλακιάς). Σύμφωνα με τις συνήθεις αναλογίες του ρυθμού, μια τέτοια αυλάκωση θα απαιτούσε μια διάμετρο περίπου εξίμισι ποδών, και ως εκ τούτου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ναός ήταν εξάστυλος [στη μικρή του διάσταση], όχι τόσο ευρύς ή τόσο ψηλός, όπως αυτός της Ολυμπίας, του οποίου οι κολόνες είχαν διάμετρο πάνω από επτά πόδια. Από αυτό μπορεί να θεωρηθεί ότι ο ναός ήταν πιο αρχαίος από εκείνον τον εξάστυλο ναό της Ολυμπίας, και του σύγχρονού του Παρθενώνα, που ήταν ένας οκτάστυλος των ίδιων διαστάσεων, και οι οποίοι κατασκευάστηκαν ακριβώς τη χρονική στιγμή που η δύναμη και ο πλούτος προόδευαν ολοταχώς,

και όταν οι λαοί της Ήλιδας και των Αθηνών είχαν τα μέσα ικανοποίησης της επίδειξής τους υπό το μανδύα της λατρείας, ώστε να δημιουργήσουν προς τιμή των θεών τους κτήρια που ξεπερνούσαν όλες τις προηγούμενες προσπάθειες των Ελλήνων.

Ο τελευταίος Δελφικός ναός ήταν 50 ή 60 χρόνια παλιότερος από τον Παρθενώνα, έχοντας κτιστεί περίπου το 510 π.Χ., ως επακόλουθο της καταστροφής από φωτιά, το έτος 548 π.Χ., αυτού του ναού που είχε χτιστεί πριν τον Τρωικό πόλεμο από τον Τροφώνιο και τον Αγαμήδη. Τα κεφάλαια για την ανοικοδόμηση προήλθαν από μια γενική συνεισφορά, στην οποία συμμετείχε ακόμα και η μακρινή αποικία των Ελλήνων στο Σάις, στο Δέλτα (του Νείλου) και ο βασιλιάς Άμασις της Αιγύπτου. Τη σύμβαση για τις εργασίες ανέλαβε η οικογένεια των Αλκμεωνιδών των Αθηνών, που συμφώνησε με τους Αμφικτίονες να ανοικοδομήσει το ναό με πορώδη πέτρα αντί ποσού 300 ταλάντων (πιθανόν ούτε το μισό του κόστους του Παρθενώνα) και έδωσε ένα ανώτερο [ευγενές] παράδειγμα γενναιοδωρίας, προσθέτοντας, με δική της δαπάνη, μια επένδυση παριανού μαρμάρου και ορισμένα άλλα στολίδια, που δεν ορίζονταν από τη σύμβαση. Ο αρχιτέκτονας ήταν ο Σπίνθαρος, ένας Κορίνθιος.

Ο Ιουστίνος διηγείται ότι, όταν οι Γαλάτες επιτέθηκαν στους Δελφούς, οι ιερείς, που απέδιδαν την ήττα (των Γαλατών) στην άμεση παρέμβαση του Απόλλωνα, δήλωσαν ότι τον είδαν να κατεβαίνει στο ναό μέσα από ένα άνοιγμα στην οροφή (*«per culminis aperta fastigias»*). Από εδώ συμπεραίνεται ότι διέθετε αίθριο, όπως συνήθως οι ναοί αυτού του μεγέθους. Τα αετώματα που περιείχαν τις μορφές της Άρτεμις, της Λητούς, του Απόλλωνα, των Μουσών, του δύοντος Ηλίου, του Βάκχου και των Θυιάδων, ξεκίνησαν από τον Πραξία και μετά το θάνατό του ολοκληρώθηκαν από τον Αντροσθένη, Αθηναίοι και οι δυο τους.

Όπως και στον Παρθενώνα, είχαν αναρτηθεί επιχρυσωμένες ασπίδες σε ένα μέρος του διαζώματος. Ήσαν τα λάφυρα δυο πολύ μακρινών εθνών, αλλά σχεδόν της ίδιας μορφής, εκείνες των Περσών που είχαν αφιερωθεί από τους Αθηναίους από τα λάφυρα του Μαραθώνα, και εκείνες των Γαλατών (που είχαν αφιερωθεί) από τους Αιτωλούς. Στον πρόναο στεκόταν μια μπρούντζινη μορφή του Ομήρου, επάνω σε ένα στύλο, και στους τοίχους υπήρχαν επιγραφές με ρητά από τους επτά ανθρώπους, που οι Έλληνες τους ονόμαζαν *“οι Σοφοί”*.

Στο υπόγειο υπήρχε ένας βωμός του Ποσειδώνα, στον οποίο λέγεται ότι ήταν αφιερωμένο το μαντείο στα πιο αρχαία χρόνια, αγάλματα των δυο Μοιρών, με το Δία και τον Απόλλωνα ως οδηγούς των, η εστία πάνω στην οποία ο ιερέας του Απόλλωνα θανάτωσε τον Νεοπτόλεμο, και ο σιδερένιος θρόνος του Πίνδαρου, πάνω στον οποίο λέγεται ότι απάγγελνε τους ύμνους

του προς τον Απόλλωνα.

Αυτές είναι οι παρατηρήσεις του Παυσανία, από τη σιωπή του οποίου μπορούμε να συμπεράνουμε ότι *«ο κρατήρ»* ή το ασημένιο βάζο όγκου ίσου με τον όγκο 600 αμφορέων, έργο του Θεόδωρου του Σάμιου, που στα χρόνια του Ηρόδοτου στεκόταν στη γωνιά του Πρόναου προς τα αριστερά, είχε από πολύ πριν μετατραπεί σε χρήμα από το Φιλόμηλο, το Σύλλα ή κάποιον άλλο πλιατσικολόγο, καθώς επίσης και όλα τα άλλα δώρα από χρυσό και ασήμι, που είχαν δεχτεί οι Δελφοί από τον Κροίσο, και φτηνά ανταπέδωσαν σ' αυτόν και τους Λυδούς προνόμια του ίδιου είδους, όπως εκείνα που μνημονεύονται σε τόσες πολλές υπάρχουσες επιγραφές.

Από παρόμοια αιτία ο χρυσός τρίποδας, που αφιερώθηκε από τα λάφυρα των Πλαταιών, τον οποίο ο Ηρόδοτος περιγράφει ότι ήταν κοντά στο βωμό του Απόλλωνα, δεν υπήρχε πια στα χρόνια του Παυσανία, ο οποίος βρήκε μόνον, και μάλιστα όχι στην ίδια θέση, τα περιελιγμένα ερπετά που στήριζαν τον τρίποδα.

Στον *"Ιωνα"* του Ευριπίδη, φαίνεται, από τη σκηνή που τοποθετείται στους Δελφούς, ότι δυο από τις αναπαραστάσεις στο εξωτερικό του ναού ήταν ο Ηρακλής, ακολουθούμενος από τον Ιόλαο, ως ασπιδοφόρος να καταστρέφει την Λερναία Ύδρα με τα κακά συνεπακόλουθά της, και ο Βελλερεφόντης, πάνω στο άλογο Πήγασο να σκοτώνει τη Χίμαιρα. Αυτά πιθανόν βρίσκονταν στις μετόπες της ανατολικής πλευράς. Η μάχη των γιγάντων, που περιγράφει ο Χορός ότι είναι επάνω στους τοίχους, πρέπει να είναι μια τοιχογραφία στον Πρόναο, ίσως από τον Αριστοκλείδη, που σύμφωνα με τον Πλίνιο ήταν ο ζωγράφος αυτού του ναού. Οι μορφές της γιγαντομαχίας, που εξειδικεύονται από το Χορό, είναι η Αθηνά να χτυπάει τον Εγκέλαδο με το δόρυ της, ο Δίας να καταστρέφει το Μίμα με τον κεραυνό του και ο Βάκχος να κατατροπώνει άλλο ένα τέρας με το θύρσο του. Ο ποιητής είχε ομοίως περιγράψει μερικά πέπλα ή ταπισερί στο ναό, που ήταν διακοσμημένα με μάχες και άλλα υποκείμενα, όπως εκείνα στον Παρθενώνα.

Πάνω από την πόρτα του υπογείου ήταν γραμμένη η λέξη ΕΙ, σχετικά με την οποία ο Πλούταρχος έχει γράψει τόσο πολλά για τόσο λίγο σκοπό. Αναφορικά με το Άδυτο, ο Παυσανίας δεν μας λέει τίποτα, εκτός του ότι ελάχιστα πρόσωπα εισέρχονταν μέσα στα ενδότερα του ναού, αλλά και ότι εκεί βρισκόταν ένα χρυσό άγαλμα του Απόλλωνα. Θα φαινόταν, ως εκ τούτου, ότι οι ιερείς προσπαθούσαν να επιτύχουν ακόμα περισσότερο σεβασμό από μια επιτήδευση του μυστηρίου, και γι' αυτό απέκλειαν το εσωτερικό ιερό στους απλούς επισκέπτες και το κοινό.

Από άλλους συγγραφείς μαθαίνουμε ότι περιείχε μια αέναη φωτιά και ένα στενό στόμιο στο έδαφος, που περιτριγυριζόταν από ένα κιγκλίδωμα, σκιαζόμενο με δάφνη και καλυμμένο με τρίποδο. Εδώ καθόταν η ιέρεια, όταν

εκστόμιζε τις μαντικές απαντήσεις, αφού πριν είχε λουστεί στα νερά της Κασταλίας, στεφανωθεί με δάφνη και μασήσει μερικά από τα φύλλα της. Γενικώς, θεωρείτο ότι οι σπασμοί της ιέρειας, που προηγούνταν των προφητικών της λόγων, προκαλούνταν από ένα σατανικό ατμό που αναδυόταν από μια σχισμή του βράχου.

Ο Παυσανίας και ο Λουκιανός, εξ αντιθέτου, το απέδιδαν στο νερό της Κασσοτίδας (πηγής). Καθώς ένα τέτοιο αέριο, εάν υπήρχε, πιθανόν θα εύρισκε ακόμα τη διαφυγή του έξω από το έδαφος στην ίδια ή κοντινή θέση· είναι πολύ πιθανόν (λοιπόν) να μην υπήρξε ποτέ ένα τέτοιο αέριο, αν και το σπήλαιο ή το άνοιγμα στο βράχο μπορεί να ήταν όντως αληθινά.

Η τάση των Ελλήνων να πιστεύουν στο θαύμα, εύκολα θα μπορούσε να τους οδηγήσει να προσθέσουν ένα *«πνεύμα ενθουσιαστικόν»* σε ένα σημείο που δεν τους επιτρεπόταν να δουν, εάν και οι ιερείς το προσάρμοζαν, για να ενισχύσουν την ιδέα.

Τα μόνα κτήρια εντός του ιερού περιβόλου εκτός από το ναό, ήσαν ένας πρόναος χτισμένος από τους Αθηναίους και οκτώ Θησαυροί παρόμοιοι με εκείνους στην Ολυμπία, όπου δέκα από αυτές τις κατασκευές έστεκαν επάνω σε μια κρηπίδα ή βάση ανάμεσα στο ναό της Ήρας και του Κρόνιου όρους.

Ένας από τους Θησαυρούς στην Ολυμπία ήταν τόσο μεγάλος, που περιείχε ένα κολοσσιαίο άγαλμα. Στους Δελφούς κανένας (Θησαυρός) δεν φαίνεται να ήταν τέτοιων διαστάσεων, αλλά προοριζόταν μόνο για τα μικρότερα και πιο πολύτιμα αφιερώματα, με τα έργα της αγαλματοποιίας να βρίσκονται στα διπλανά πλατύσματα του ιερού.

Οι πόλεις που είχαν κατασκευάσει Θησαυρούς στους Δελφούς ήταν: η Σικυών, η Σίφνος, η Θήβα, η Αθήνα, η Κνίδος, η Ποτίδαια, οι Συρακούσες και η Κόρινθος, στις οποίες ο Στράβωνας προσθέτει τις ιταλικές πόλεις: Spina και Agylla. Ο ίδιος συγγραφέας σημειώνει ότι, αν και ο πλούτος ήταν ιερός, ήταν δύσκολο να προστατευθεί, και συμφωνεί με τον Παυσανία που σημείωνε ότι οι Θησαυροί στους Δελφούς είχαν αδειάσει και τα περιεχόμενά τους είχαν προ πολλού χρόνου μετατραπεί σε χρήμα. Ούτε υπήρχαν ιερά αναθήματα, η αξία των οποίων εξαρτιόταν από την επιδεξιότητα των κατασκευαστών, παρόλο που ήταν λιγότερο εκμαυλιστικά για το χυδαίο πλιατσικολόγο, εξαιρουμένων των ενεργειών ενός πιο εκλεπτυσμένου είδους απληστίας.

Σπάνια κάποιος από τους αυτοκρατορικούς ληστές, ωστόσο, θα μπορούσε να ικανοποιήσει το συλλεκτικό πάθος του για αγάλματα σε βάρος, είτε των Δελφών ή οποιασδήποτε άλλης από τις πλέον φημισμένες τοποθεσίες στην Ελλάδα, που ήσαν άμεσα τα ευνοημένα ενδιαιτήματα της δεισιδαιμονίας και οι αρχηγοί των θησαυρών της τέχνης, για όσο ο παγανισμός συνέχιζε να αποτελεί μόδα. Γι’ αυτό το πράγμα, έχουμε ένα ισχυρό επιχείρημα από τον κατάλογο της συλλογής των Δελφών, που μας παρέδωσε ο Παυσανίας ένα

αιώνα μετά, αφού είχαν λεηλατηθεί 500 μπρούντζινα αγάλματα από τον Νέρωνα.

Με την παρακμή της καλαισθησίας στον τρίτο αιώνα, το πάθος της συλλογής βαθμιαία εξασθένησε μεταξύ των Ρωμαίων, πράγμα που αλλάζει, καθώς η αρχαία λατρεία, η οποία κρατούσε σ' αυτή τη γωνιά της Ελλάδας, είχε μια τάση να διατηρεί τις ιερές θέσεις σχεδόν στην ίδια κατάσταση, όπως τις είχε αφήσει ο Παυσανίας, οπότε ο Κωνσταντίνος και ένας ή δυο διάδοχοί του λήστεψαν μερικά από τα πιο εκλεκτά μνημεία, για να διακοσμήσουν τη νέα πρωτεύουσα, και επίσης για να εξευτελίσουν έως και να γελοιοποιήσουν τις θεότητες της παλιάς θρησκείας. Δεν ήταν παρά μέχρι την έκδοση των αυτοκρατορικών διαταγμάτων εναντίον της ειδωλολατρίας, στο τέλος του τέταρτου αιώνα, που οι χριστιανοί δεν μπορούσαν να ικανοποιούν το βάρβαρο ζήλο τους στη χωρίς διάκριση καταστροφή των αρχαίων αγαλμάτων. Το μεγαλύτερο τμήμα που ήταν από μπρούντζο πιθανόν έλειωσε τότε, χάριν μετατροπής του για σκοπούς κακόγουστης χρησιμότητας. Τα έργα από μάρμαρο, αν και πολλά απ' αυτά μπορεί να έσπασαν, είναι πιο πιθανόν να διασώθηκαν από ολοκληρωτική καταστροφή, και είναι δύσκολο να πιστέψουμε ότι πολλά αξιόλογα υπολείμματα της γλυπτικής και της αρχιτεκτονικής δεν είναι ακόμα κρυμμένα [θαμμένα] κάτω από την επιφάνεια του εδάφους των Δελφών.

Το απόκρημνο της θέσης και το εύθραυστο των ψηλών γκρεμών από πάνω, υπό την επίδραση των υδάτων που έρεαν από τις ψηλότερες κορυφές, προκαλούν διαρκώς μεταβολή στο έδαφος. Θραύσματα από βράχους και αλλουβιακές αποθέσεις που κατρακυλούν, έχουν μια συνεχή τάση να συσσωρεύουν υλικό πάνω στα αρχαία πλατύσματα της πόλης και να τα τοποθετούν (τα πλατύσματα) ακόμα χαμηλότερα από την αρχική επιφάνειά τους, κάτι που αποδεικνύεται από το Στάδιο, του οποίου μόνο η πάνω σειρά των θέσεων είναι πλέον πάνω από την επιφάνεια του εδάφους. Έτσι, τα αρχαία υπολείμματα θάβονται ακόμα πιο βαθιά, εκτός απ' όταν ένας χείμαρρος αλλάζοντας πορεία, αφαιρεί ξαφνικά ένα μέρος του μπαζώματος και έτσι συμπτωματικά ξαναφέρνει μερικά απ' αυτά στο φως. Σπανίως συμβαίνει μια δυνατή βροχόπτωση να μην προκαλεί την ανακάλυψη νομισμάτων ή άλλων υπολειμμάτων τέχνης, ιδιαιτέρως ανάμεσα στα πλατύσματα προς τα δυτικά και προς τα νότια του Καστριού.

Το μήκος του Σταδίου (όσο αυτό μπορεί να προσδιοριστεί σε ένα τέτοιο ερείπιο) είναι 630 πόδια ή σχεδόν το ίδιο μ' αυτό των άλλων Σταδίων της Ελλάδας, στα οποία η ερειπωμένη κατάσταση δικαιολογεί την προσθήκη κάτι περισσότερο, ώστε το μήκος του (αγωνίσματος) του δρόμου να συμπεριλαμβάνεται στη μέτρηση.

Φαίνεται, πάντως, ότι εάν υπήρξε κάποια τέτοια μέτρηση, όπως ενός

πυθικού σταδίου, μακρύτερη από το συνηθισμένο στάδιο, δεν προήλθε από κάποια αύξηση του μήκους του Σταδίου των Δελφών. Αυτή η κατασκευή συνετέθη, όπως σημειώνει ο Παυσανίας, από ντόπια πέτρα που είναι καφέ ασβεστόλιθος με φλέβες λευκού μαρμάρου, και που ούτε καν αντιλήφθηκα ίχνος από πεντελικό μάρμαρο με το οποίο το είχε διακοσμήσει ο Ηρώδης.

Το σπήλαιο στην πλαγιά του βουνού Κίρφεως, το τόσο περίβλεπτο από το Καστρί, είναι φυσικό, αν και η είσοδος έχει τετραγωνιστεί και το εσωτερικό έχει αυξηθεί ελαφρώς και έχει γίνει πιο ομαλό, προκειμένου να διαμορφωθεί ως εκκλησία, μερικά υπολείμματα της οποίας υφίστανται ή ως ενός αρχικά ίσως, (και αυτή είναι η γνώμη του ιερέα οικοδεσπότη μου και άλλων Καστριτών) ασκητικού καταφυγίου. Υπάρχει μια μικρή μετατροπή μπροστά στην πόρτα που λέγεται ότι ήταν ο κήπος του ερημίτη. Όλο το υπόλοιπο του βράχου είναι ένας γυμνός γκρεμός και η πρόσβαση προς το σπήλαιο είναι εξαιρετικά δύσκολη. Είναι αφιερωμένο στην Αγιαρσαλή ή Ορσαλή[2], που είναι η γυναικεία (;) ιερή Μονή πάνω από τη Δαύλεια, η οποία γιορτάζει τη Δευτέρα του Πάσχα.

Από τους Δελφούς, ο Παυσανίας καθοδηγεί τον αναγνώστη του προς το φημισμένο σπήλαιο που ονομάζεται Κωρύκιον και απ' εκεί συνεχίζει τη διαδρομή του διασχίζοντας το επάνω μέρος του Παρνασσού προς Τιθορέα. Επισκέφτηκα το σπήλαιο, στο προηγούμενό μου ταξίδι, σε μια εποχή που ο Παρνασσός, ο οποίος καλύπτεται τώρα με χιόνι και ομίχλη, εκτίθετο σε μια λαμπερή ατμόσφαιρα μιας γοητευτικής σκηνής από (αγροτική) καλλιέργεια και βόσκηση (κοπαδιών), αναμειγμένη με δάση από πεύκο, έλατο και το μεγαλειώδες ορεινό τοπίο.

Το σπήλαιο απέχει περίπου επτά (7) μίλια από Δελφούς, προς τα βορειοανατολικά και σε σχεδόν ίση απόσταση στα βορειοδυτικά της Αράχοβας, η δε πρόσβαση από κάθε περιοχή είναι εύκολη, αφού έχεις υπερνικήσει την απότομη ανάβαση, που οδηγεί από αυτά τα δυο (μέρη) στην ψηλότερη περιοχή του Παρνασσού, καθώς μετά διασχίζεις τη μεγάλη υπερυψωμένη πεδιάδα που εκτείνεται για περίπου δεκάξι μίλια σε δυτική κατεύθυνση από τα ριζά της ψηλότερης κορυφής, της αρχαίας Λυκώρειας και τώρα Λιάκουρας. Από τους Δελφούς ο δρόμος προς το Κωρύκιον διασχίζει τη δυτική γραμμή ακριβώς κάτω από τις Φαιδριάδες Scopuli (;) και αμέσως μετά ανεβαίνει με ένα ζιγκ-ζαγκ μονοπάτι λαξευμένο στο βράχο, πολύ απότομο και τραχύ και το οποίο διατηρεί ίχνη του αρχαίου δρόμου.

Ακριβώς πάνω από την Κασταλία, ο δρόμος προς τα καλύβια της Αράχοβας

---

[2] Αγία Αρσαλή, Ορσαλή

Ο Antonius Liberalis (c.8) κάνει μνεία ενός σπηλαίου στο βουνό Κίρφις, αλλά το περιγράφει σαν *«υπερμεγέθες»*· αυτό που είναι απέναντι στο Καστρί δύσκολα θα ανταποκρινόταν σ' αυτό.

και προς τη Λιάκουρα, πιθανόν ο αρχαίος δρόμος προς Λυκώρεια και Τιθορέα, διακλαδίζεται προς τα δεξιά. Ακολουθώντας τον προς τα αριστερά που οδηγεί στη *«Μαύρη Τρούπα»,* όπως ονομάζεται τώρα το Κωρύκιον, φτάσαμε σε ένα βοσκότοπο, διασπαρμένο με έλατα και κατοικημένο από τσοπάνηδες και τα κοπάδια τους, περνώντας σποραδικά χωράφια με σιτάρι, κριθάρι και βρώμη, τα οποία είναι ακόμα πράσινα, παρόλο που ήταν η 27η Ιουλίου και ο θερισμός στις πεδιάδες της Βοιωτίας είχε ήδη συμπληρωθεί εδώ και ένα μήνα. Προς τα δεξιά υπήρχε μια λίμνη τροφοδοτούμενη από ρέματα από τις γειτονικές κορφές και εν μέρει εκρέοντας από ένα υπόγειο κανάλι, του οποίου η έξοδος αποτελεί πιθανόν την πηγή για (την κίνηση) των μύλων του Καστριού.

Έχοντας φτάσει στους πρόποδες του βουνού [Παλιοβούνα] στη βόρεια πλευρά της πεδιάδας, είχαμε ανεβεί πάνω από τη μισή διαδρομή προς την κορυφή, όταν εμφανίστηκε μια μικρή τριγωνική είσοδος, που οδηγούσε σε μια μεγάλη αίθουσα του σπηλαίου, που είναι πάνω από 200 πόδια σε μήκος και περίπου 40 (πόδια) ύψος στο κέντρο της. Σταγόνες νερού από την κορυφή είχαν σχηματίσει μεγάλες ασβεστολιθικές κρυσταλλώσεις που υψώνονταν από το πυθμένα, ενώ άλλες κρέμονταν από κάθε τμήμα της οροφής και των πλευρικών τοιχωμάτων.

Το εσωτερικό τμήμα αυτής της μεγάλης αίθουσας είναι τραχύ κι ανώμαλο, αλλά αφού σκαρφαλώσαμε σε κάτι πέτρες, φτάσαμε σε ένα άλλο μικρό στόμιο, που οδηγούσε μέσα σε μια δεύτερη αίθουσα, το μήκος της οποίας είναι περίπου εκατό (100) πόδια και είναι σχεδόν σε ορθή γωνία σε σχέση με το εξωτερικό σπήλαιο. Σ’ αυτό το εσωτερικό διαμέρισμα υπάρχει ξανά ένα στενό άνοιγμα, το οποίο είναι απρόσιτο, χωρίς μια σκάλα. Στη βάση της ανάβασης προς αυτό υπάρχει μια μικρή φυσική αίθουσα. Φαίνεται ότι εδώ υπήρχε αρκετός χώρος για να αποθέσουν οι Δελφιώτες και οι άλλοι Φωκείς τα πολύτιμα υπάρχοντά τους, ακόμη και τις οικογένειές τους, όταν αυτοί βρήκαν καταφύγιο στον Παρνασσό από τους Πέρσες.

Όπως αναφέρει ο Παυσανίας, η απόστασή του από Δελφούς ήταν 60 στάδια, με τέρμα ένα μπρούντζινο άγαλμα, απ’ όπου ήταν ευκολότερο να ανέβεις προς το σπήλαιο πεζή, παρά έφιππος. Το άγαλμα έστεκε πιθανόν στα ριζά του βουνού απ’ όπου η απόσταση από εκεί προς τους Δελφούς ήταν σχεδόν αυτή που μνημονεύει (ο Παυσανίας).

Αυτός παρατηρεί ότι το Κωρύκιον είναι μεγαλύτερο από πολλά φημισμένα σπήλαια, που είχε δει και είχε απαριθμήσει, και παρατηρεί ότι είναι εύκολο να προχωρήσεις μέσα στο σπήλαιο για αρκετή απόσταση, ακόμη και χωρίς δαυλό, και ότι στο μεγαλύτερο τμήμα του υπάρχουν πηγές και σταλάγματα από την οροφή προς τον πυθμένα. Οι άνθρωποι του Παρνασσού, προσθέτει, θεωρούσαν το σπήλαιο αφιερωμένο στις Κωρύκιες Νύμφες και στον Πάνα. Από το σπήλαιο προχωρήσαμε προς την Αγόριανη, μια απόσταση τριών ωρών

προς τα βορειοδυτικά, δια μέσου μιας ευρείας κοιλάδας πλούσιας σε πηγές και ρυάκια που ρέουν στο χείμαρρο της Λιλαίας και όπου στα ξέφωτα των δασών από έλατο υπήρχε μια όμορφη ποικιλία από σιταροχώραφα και λιβάδια με πρόβατα και γίδια, και στις δυο πλευρές υψώνονται οι υποδεέστερες κορυφές του Παρνασσού.

Στην Αγόριανη, που περιλάμβανε 60 ή 70 οικογένειες, ένα μεγάλο ποτάμι πήγαζε από τους πρόποδες του βουνού, πάνω από το χωριό, και το διέσχιζε γυρίζοντας αρκετούς μύλους και γεμίζοντας αρκετές μεγάλες δεξαμενές [νεροτριβές] που χρησίμευαν για το μούσκεμα χοντρών ρούχων, τα οποία έφτιαχναν οι χωρικοί από το μαλλί του Παρνασσού. Σε μιάμιση ώρα από Αγόριανη κατεβήκαμε στη κοιλάδα της βόρειας Φωκίδας στο Παλαιόκαστρο ή χαλάσματα της Λιλαίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21
ΦΩΚΙΔΑ, ΛΟΚΡΙΔΑ, ΑΙΤΩΛΙΑ

10 Φεβρουαρίου. Αν και η θέση των Δελφών δεν είναι πολύ ευχάριστη, ούτε η γη τους είναι γενικώς πολύ εύφορη, οι πλαγιές τους που ευνοούν την καλλιέργεια της ελιάς, τα χωράφια τους πάνω στις όχθες του Πλειστού με άφθονες πηγές στους μύλους και εκείνες της Κασταλίας και Κασσοτίδας, αποτελούν πλεονεκτήματα, που πάντα θα εξασφαλίζουν στην περιοχή την κατοίκιση από κάποιους κατοίκους, οι οποίοι θα εισοδεύουν μερικούς περαιτέρω πόρους λόγω της αρχαίας φήμης της θέσης και των υπολειμμάτων της από την αρχαιότητα, αφού δεν θα σταματούν να ελκύουν τυχαίους επισκέπτες, εφόσον τα ελληνικά γράμματα έχουν εκτίμηση.

Οι Δελφοί αξίζουν προσοχής, επίσης, ως μια στρατηγικής σημασίας θέση που ελέγχει τη δυτική είσοδο σε ένα από τα πιο σπουδαία περάσματα στην Ελλάδα. Έχοντας περάσει δια μέσου της δυτικής κορυφογραμμής και ανάμεσα σε πολυάριθμα υπολείμματα του αρχαίου νεκροταφείου σ' αυτή την πλευρά της πόλης, κατεβήκαμε μέσω ενός πολύ φιδωτού βραχώδη δρόμου προς το Χρισσό, ένα μεγάλο χωριό κατοικημένο αποκλειστικά από Έλληνες όπου και η κατοικία του επισκόπου των Σαλώνων, αλλά αντί να μπούμε στο χωριό στρίψαμε προς τα αριστερά και συνεχίζοντας την κατάβαση του βουνού, φτάσαμε σε μια ώρα απόσταση από τους Δελφούς στην κοιλάδα του Πλειστού· λίγο πιο πάνω ένας μύλος προεξέχει από τους βράχους και την απότομη πλευρά του λόφου του Χρισσού. Κάτω από το μύλο, η κοιλάδα ανοίγεται προς την πεδιάδα. Σε αυτό περίπου το σημείο βρισκόταν ο Ιππόδρομος των Πυθικών αγώνων, τον οποίο περιγράφει ο Παυσανίας, αλλά πλέον κανένα ίχνος [υπόλειμμα] από αυτόν δεν μπορεί να διακριθεί. […]

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

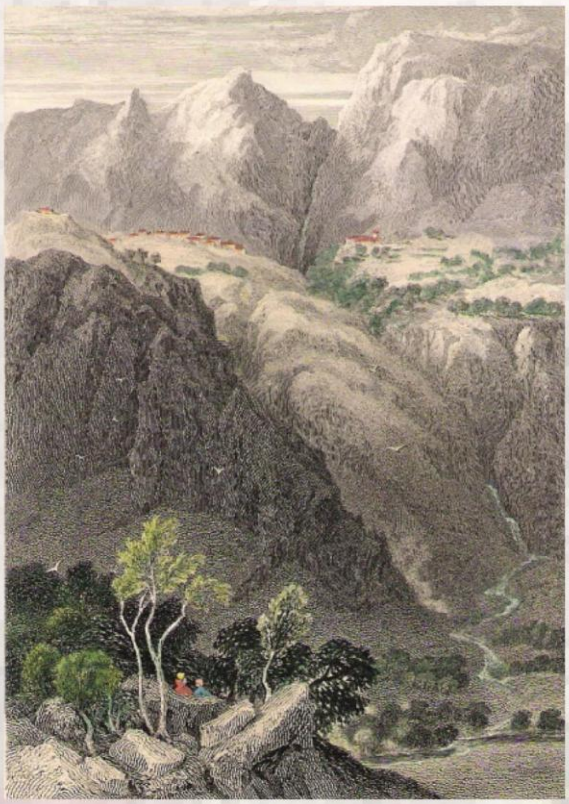
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(8ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

32. T. S. HUGHES

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Thomas Smart Hughes**, Άγγλος κλασικός φιλόλογος, που αργότερα χειροτονήθηκε ιερέας , γεννήθηκε στο Nuneaton του Warwickshire της Αγγλίας στις 25 Αυγούστου του 1786 και πέθανε στις 11 Αυγούστου του 1847. Παντρεύτηκε την Ann Maria Forster, η οποία έζησε μέχρι το 1890. Ταξίδεψε στην Ισπανία, την Ιταλία, τη Σικελία, την Ελλάδα και την Αλβανία.

Οι περιηγήσεις του άρχισαν το Φθινόπωρο του 1813 και τελείωσαν το καλοκαίρι του 1814. Τον συνόδεψε ο συμπατριώτης του Robert Parker. Ουσιαστικά, ο Hughes συνόδευσε τον Parker ως κηδεμόνας του. Το εικονογραφημένο χρονικό του, από τα σημαντικότερα της προεπαναστατικής περιόδου, κυκλοφόρησε το 1820.

Ο Hughes ήταν ανήσυχο και ερευνητικό πνεύμα, απαλλαγμένος από προκαταλήψεις, ευαίσθητος και παρατηρητικός, ερχόταν σε επαφή με τους ανθρώπους. Πρόσεχε τις λεπτομέρειες. Η αρχαιολογία καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του οδοιπορικού του, ωστόσο οι σελίδες που αναφέρονται στη σύγχρονη Ελλάδα προσφέρουν μια πιστή απεικόνιση του δημόσιου και ιδιωτικού βίου και μια σχετική αντικειμενική εξιστόρηση των γεγονότων, που ξετυλίχτηκαν κατά την περίοδο του ταξιδιού του.

Ο Hughes έβλεπε με οίκτο τους σύγχρονους Έλληνες. Ήταν γι' αυτόν μια συφοριασμένη φυλή που κατοικούσε στη γη των αρχαίων ηρώων. Αποδίδει τον εκφυλισμό και την παρακμή των Ελλήνων, όχι στους ίδιους, αλλά στο δεσποτισμό και την καταπίεση που υφίσταντο. Πιστεύει ότι για να λυτρωθούν οι Έλληνες από τα δεσμά τους χρειάζεται παιδεία, γιατί μόνο με την παιδεία, όπλο ισχυρότερο από κάθε πανοπλία, θα αφυπνιστούν οι λαϊκές μάζες. Ωστόσο, παραδέχεται ότι στην Ελλάδα του 1813-1814 κυριαρχούσε πατριωτικός πυρετός. Αυτή άλλωστε ήταν η πρώτη του διαπίστωση μόλις πρωτοπάτησε στο Μοριά.

Σχόλια

Η ταξιδιωτική αναφορά του **Hughes**, παρότι είναι εκτενής και λεπτομερής, εν τούτοις είναι ευχάριστη, διότι είναι γραμμένη με ζωντάνια και χιούμορ.

Η διαδρομή του είναι Δαύλεια - Σχιστή Οδός - Δελφοί - Χρισσό - Δελφοί - Άμφισσα. Στο Κωρύκιον Άντρον δεν μπόρεσε να ανεβεί, όχι μόνο γιατί ήταν κακός ο καιρός (υπήρχαν χιόνια) αλλά και διότι δεν ήταν και εντελώς καλά στην υγεία του, λόγω της θέρμης που τον συντρόφευε εκείνες τις μέρες. Αυτό όμως δε τον εμπόδισε να διατρέξει παντού τον αρχαιολογικό χώρο, να αντιγράψει αρχαίες επιγραφές και μάλιστα κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες.

Στις περιγραφές και εξιστορήσεις του αναφορικά με τους αρχαίους Δελφούς χρησιμοποιεί πολλές ατόφιες αναφορές από αρχαίους συγγραφείς. Είναι πολύ καλά διαβασμένος και το δείχνει. Δεν παραλείπει σχεδόν τίποτα από τα αρχαία δρώμενα και αρχαία συμβάντα στον ιερό αυτό χώρο. Πραγματικά, συμμεριζόμαστε τη λύπη του (και παράλληλα τον ευχαριστούμε για την αναφορά του), σχετικά με τον υπεραθλητή, που ενώ η επιγραφή η ευρισκόμενη στο Δελφικό ιερό καταγράφει τα απίστευτα αθλητικά του κατορθώματα, ο ζηλόφθων χρόνος δεν επέτρεψε να διασωθεί το όνομά του. Και οι αθλητικές του νίκες ήσαν :

ΟΛΥΜΠΙΑ ΤΡΙΣ ΠΥΘΙΑ ΤΕΤΡΑΚΙΣ
ΙΣΘΜΙΑ ΕΠΤΑΚΙΣ ΝΕΜΕΑ ΕΠΤΑΚΙΣ
ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ ΤΕΤΡΑΚΙΣ ΑΣΚΛΑΠΙΕΙΑ
ΤΕΤΡΑΚΙΣ ΕΚΑΤΟΜΒΑΙΑ ΤΡΙΣ
ΛΥΚΑΙΑ ΤΡΙΣ !...

Επίσης, ασχολείται και με το σύγχρονο χωριό Καστρί και τους κατοίκους του. Ειδικότερα ασχολείται με τους εκεί ιερωμένους, είτε αυτοί είναι καλόγεροι του Μοναστηριού της Παναγίας είτε είναι ο εφημέριος του χωριού. Οι απόψεις του όμως γι αυτούς είναι πλήρως απαξιωτικές. Ειδικά για τον παπά του χωριού Καστρί, ο οποίος έπαιζε και το ρόλο οδηγού για τις αρχαιότητες, αφήνει υπονοούμενα ότι συνεργαζόταν με ληστές της περιοχής και ότι ήταν φιλοχρήματος και δουλοπρεπής. Συγκεκριμένα γράφει:*"[...] ο πρόθυμος να προσφέρει αζήτητες εξυπηρετήσεις πρωτόπαπας κράτησε τους αναβολείς μας και φίλησε δουλοπρεπώς τα χέρια μας, σε ανταπόδοση της αμοιβής που έλαβε!"*

Εξάλλου, του... περίσσευαν τα χειροφιλήματα, αφού τόσα είχε δεχτεί από τους συγχωριανούς του. Επίσης, ο ίδιος ο παπάς επιδόθηκε στο σπορ της αρχαιοκαπηλίας πουλώντας στον ξένο επισκέπτη αρχαία νομίσματα από την ντόπια...παραγωγή. Οι καλόγεροι του Μοναστηριού δεν γλύτωσαν από χαρακτηρισμούς. Απλώς γι' αυτούς δεν τέθηκαν ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας, παρά μόνο θέματα εξωτερικής εμφάνισης και ομιλίας.

Για το Καστρί είναι καταπέλτης, γράφει χαρακτηριστικά : *"Το φτωχό Καστρί είναι αδύνατο να προμηθεύσει ένα ταξιδιώτη με τροφή ή διαμονή, εκτός και εάν είναι διατεθειμένος να κοιμηθεί μαζί με ζωντανά σ' ένα μέρος χειρότερο από χοιροστάσιο και να φάει ψωμί που μπροστά του αυτό της Σπάρτης θα αποτελούσε λιχουδιά."*

Την προηγούμενη μέρα πριν φτάσει στους Δελφούς ο Hughes έμεινε και διανυκτέρευσε στην Αράχοβα, για την οποία όμως έχει καλά λόγια να πει, έχοντας εντυπωσιαστεί από τον τρόπο που ήταν καλλιεργημένα τα αραχοβίτικα κτήματα.

Γράφει συγκεκριμένα: *"φτάσαμε στην Αράχοβα, ένα χωριό φημισμένο για*

τους εξαίσιους αμπελώνες του, αλλά ούτε είναι λιγότερο σημαντική και η εργατικότητα των κατοίκων, καρτερικών και εργατικών, σαν τους ανθρώπους σε κάποια μέρη της Ελβετίας."

Τους Αραχοβίτες όμως τους βρήκε πολύ περίεργους, γιατί παρατηρούσαν τα κρεβάτια εκστρατείας και το λοιπό εξοπλισμό τους σε βαθμό...αναστάτωσης, έτσι που ένιωσε σαν να είχε εκτεθεί σε θέαμα, όπως το άγριο ζώο μπροστά από μακριά σειρά επισκεπτών.

Συνταξιδιώτης του Hughes στους Δελφούς έτυχε να είναι και ο Cockerell, πόση όμως διαφορά υπάρχει ανάμεσα στα ταξιδιωτικά τους κείμενα. Ο μεν Hughes γράφει με όρεξη και εκτενώς για τον αρχαιολογικό χώρο, για τη φύση αλλά και για τους κατοίκους της περιοχής, ενώ ο Cockerell καταθέτει σχεδόν τηλεγραφικά λίγες αράδες. Του αρκεί να επισημάνει την κατάντια της Δελφικής γης στις μέρες του, σε αντίθεση με τα αρχαία μεγαλεία της.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Travels in Greece and Albania"
T.S. Hughes, London 1830.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Την επαύριο αυτής την εκδρομής, ξεκινήσαμε το ταξίδι μας με κατεύθυνση προς Δελφούς, και σε τρεις περίπου ώρες, φτάσαμε σε μια εκτεταμένη πεδιάδα με μια ήπια κλίση, πέραν της οποίας διαγραφόταν καθαρά το επιβλητικό περίγραμμα του Παρνασσού από τους πρόποδες έως την κορυφή του, που ορθωνόταν μπροστά μας σε μια ανέφελη μεγαλοπρέπεια.

Ούτε στη φρενίτιδα της ματιάς ενός ονειροπόλου
ούτε στο φανταστικό τοπίο μιας μπαλάντας,
αλλά ντυμένος στα λευκά ορθώνεται στον καθαρό ουρανό του
με την άγρια μεγαλοπρέπεια του ορεινού μεγαλείου.

Childe Harold, p.38

Εδώ παρατηρήσαμε υπολείμματα ενός αρχαίου δρόμου, φθαρμένου απ' τα πατήματα των προσκυνητών, των οποίων η δαιμονική τους περιέργεια τους εξωθούσε, ώστε να κομματιάσουν αυτό το πέπλο, με το οποίο η Θεία Πρόνοια με ευσπλαχνία έχει καλύψει το μέλλον.

Περίπου στο μέσο της πεδιάδας, στα αριστερά του δρόμου, υπάρχει μια πηγή, και στα δεξιά εμφανίζεται να στεφανώνει ένα βράχο το γραφικό ερείπιο ενός αρχαίου πύργου ή φρουρίου, πιθανόν μιας από εκείνες τις ασήμαντες οχυρώσεις της Φωκίδας (*"ignobilia Castella"*) που παραδόθηκαν στο

Φλαμινίνο, εξ αιτίας του τρόμου των ρωμαϊκών στρατευμάτων.

Έχοντας περάσει απ' την πεδιάδα και από ένα στενό φαράγγι, εισήλθαμε σε ένα ανοικτό χώρο ανάμεσα στα βουνά, όπου τρεις δρόμοι, που ακόμα συναντιούνται στις κατευθύνσεις της Δαύλειας, των Θηβών και των Δελφών, δείχνουν ξεκάθαρα την Τρίοδο ή την τριπλή οδό όπου ο Οιδίποδας διέπραξε την πατροκτονία που αποτέλεσε την απαρχή ενός τόσο τραγικού γεγονότος.

Η μοιραία θέση φαίνεται ότι σημαδεύτηκε από τεράστια θραύσματα βράχων, που ορισμένοι εικάζουν ότι είναι το μνήμα του Λάιου, αν και άλλοι τα θεωρούν ότι αποτελούν τα ερείπια μιας αρχαίας οχύρωσης που προστάτευε αυτό το φαράγγι ή στενωπό του Παρνασσού, ενός βουνού που από παλιά προσαγορευόταν κατ' εξοχήν ως το κάστρο της Φωκίδας, απόρθητο στη θέση του καθώς ήταν σεβαστό λόγω της ιερότητάς του, στους γκρεμούς του οποίου λίγοι γιοί της ελευθερίας αντιστάθηκαν εναντίον μυριάδων από τις Περσικές και Γαλατικές στρατιές, παρόλο που (οι στρατιές αυτές) είχαν τη φλόγα της κατάκτησης και ήσαν υποκινούμενες από ελπίδες, για τα πιο πολύτιμα λάφυρα που θα μπορούσε να καυχηθεί η ανθρωπότητα. Τόσο ηρωική ήταν η άμυνά τους, τόσο ολοκληρωτική η συντριβή των επιτιθεμένων, που οι ιστορικοί μπορούσαν να το αποδώσουν μόνο στην παρέμβαση των θεών και των άυλων στοιχειών, ντυμένων με ουράνια πανοπλία και αρματωμένων με την αστραπή και τη θύελλα.

Σ' αυτό το πέρασμα, που οι υπηρέτες του Λάιου έχασαν τη ζωή τους υπερασπιζόμενοι τον αφέντη τους, θα ήταν αγνωμοσύνη από μέρους μου να μη καταγράψω μια ενέργεια από την οποία ο εντιμότατος Antonietti έχασε τα τρόφιμά του για χάρη μου. Αντιλαμβανόμενος ότι ήμουν πολύ εξασθενημένος και σχεδόν εξαντλημένος από την κούραση της ημέρας, μου έκανε νόημα να βγω από την πορεία, και την ίδια στιγμή μου έβγαλε μέσα από μια δερμάτινη θήκη της σέλας του ένα θαυμάσιο μπούτι από ψητό πουλερικό και από την άλλη ένα φλασκί με βοιωτικό κρασί, που είχε προμηθευτεί με επιμέλεια και είχε τοποθετήσει με προσοχή εκεί, για να ανακουφίζει την ανία του δικού του ταξιδιού. Αυτά μου τα πρόσφερε με τόσο καλή διάθεση που αποδέχτηκα το δώρο, έφαγα και ήπια τις προμήθειες και αισθάνθηκα τόσο αναζωογονημένος, που συνέχισα το υπόλοιπο τμήμα του ταξιδιού μου πολύ καλύτερα από το πρώτο.

Αφού βγήκαμε από την Τρίοδο, αρχίσαμε την ανάβαση ενός απότομου και κακοτράχαλου δρόμου στα δεξιά, κατά μήκος των γκρεμών του Παρνασσού, που μαζί με τις αντίπερες κορφές της Κίρφεως σχηματίζουν αυτό το βαθύ βάραθρο που ονομαζόταν Σχιστή. Αρκετές έξοχες σπηλιές εμφανίζονταν στους λευκούς ασβεστολιθικούς βράχους που υψώνονταν πάνω μας σε αλπικό μεγαλείο, πλαισιωμένοι με αργυρόχροα έλατα, αλλά ο δρόμος είναι τρομερά κακοτράχαλος και το ταχυδρομικό άλογό μας γκρεμίστηκε και από αυτό το

ατύχημα τραυμάτισε το πόδι του αρκετά. Ένα ταχυδρομικό, ωστόσο, περιφρονεί κάθε τραύμα μικρότερο απ' ό,τι ένα σπασμένο πόδι. Ακριβώς πριν το δειλινό φτάσαμε στο ψηλότερο σημείο αυτής της ορεινής διαδρομής, που έχει να επιδείξει ως ισχυρό προσόν τη μεγαλειώδη θέα της Πελοποννήσου, και σε λιγότερο από μια ώρα, απ' αυτό το σημείο, φτάσαμε στην Αράχοβα, ένα χωριό φημισμένο για τους εξαίσιους αμπελώνες του, αλλά ούτε είναι λιγότερο σημαντική και η εργατικότητα των κατοίκων, καρτερικών και εργατικών, σαν τους ανθρώπους σε κάποια μέρη της Ελβετίας.

Αυτοί συσσωρεύουν το λιγοστό έδαφος στην πλαγιά του βουνού με πέτρινα πεζούλια, για να εμποδίσουν να παρασυρθεί μακριά από τους χειμωνιάτικους χείμαρρους, και μάλιστα καλύπτουν με επιπλέον γόνιμο χώμα εκείνα τα σημεία του βράχου που είναι ανεπαρκώς εφοδιασμένα από τη Φύση. Η υγεία, η ικανοποίηση των αναγκών και η σχετική ευημερία ήσαν για πολύ καιρό η ανταμοιβή αυτής της ξεχωριστής επιμέλειας και πολλοί ταξιδιώτες έχουν μιλήσει επισταμένως και με αυταρέσκεια για την Αράχοβα και τους φιλόπονους κατοίκους της, αλλά ένεκα των αρπαγών από τον Αλή Πασά το σκηνικό είχε πλέον αλλάξει. Οι καταπιεστικές και υπερβολικές αξιώσεις είχαν απομυζήσει από τον κατηφή αποθαρρυμένο αγρότη όλο του το πενιχρό βιός, που είχε κερδίσει με τον ιδρώτα του και θεωρούσε ως στήριγμα και παρηγοριά για τα γηρατειά του.

Καταλύσαμε μέσα στο εσωτερικό δωμάτιο μιας σκοτεινής και καπνισμένης καλύβας, απ' όπου μια μεγάλη ομάδα γυναικών και παιδιών εκδιώχτηκε, χωρίς πολλές διατυπώσεις, για την εξυπηρέτησή μας. Όντας εξαντλημένοι από το ταξίδι μας, αποσυρθήκαμε νωρίς για να αναπαυτούμε, αλλά όχι και για να κοιμηθούμε αμέσως, καθώς τα ταξιδιωτικά μας κρεβάτια και ο υπόλοιπος εξοπλισμός μας προκάλεσαν έξαψη της περιέργειας αυτών των ορεσίβιων, και εκτεθήκαμε ως σε επίδειξη άγριων θηρίων σε μια μακρά διαδοχή επισκεπτών. Έχοντας αποστερήσει τα φτωχά πλάσματα από το δωμάτιό τους θα ήταν απάνθρωπο να τους αρνηθούμε αυτή την ασήμαντη ικανοποίηση. Όταν ξυπνήσαμε, το επόμενο πρωί, αξιωθήκαμε την εμπειρία εκείνων των αναζωογονητικών αισθήσεων που μια καθαρή και υγιεινή παγωνιά προσφέρει γενικώς στο ανθρώπινο σώμα. Ήταν η πρώτη φορά που νιώσαμε τις επιδράσεις του μετά την αναχώρησή μας από την Αγγλία, και αυτός ο απλός συνειρμός μάς προκάλεσε ευχαρίστηση.

Πριν αναχωρήσουμε για Δελφούς, ο ήλιος είχε υψωθεί πάνω από τους ανατολικούς γκρεμούς του Παρνασσού, και σκόρπιζε μια ευχάριστη θαλπωρή μέσω της διαυγούς ατμόσφαιρας, καλωσορίζοντάς μας (ο θεός Απόλλων) καθώς πηγαίναμε προς το, εδώ και πολύ καιρό, εγκαταλελειμμένο ιερό του.

Όλη η φύση φαινόταν να χαμογελά ολόγυρα και η πνοή του ουρανού να μυρίζει πιο γλυκά. Δυο δρόμοι ξεκινούν από Αράχοβα, ο ένας μέσω μιας ήπιας

κατάβασης οδηγεί προς Δελφούς, περίπου μιας ώρας απόσταση, ενώ ο άλλος προς το Κωρύκιον Άντρον και τις κορυφές του Παρνασσού που ονομάζονται Λιάκουρα, όπου σε παλιότερες περιόδους άναβε η φλόγα της θυσίας και οι φρενήρεις κραυγές των Θυιάδων και ο κρότος των κυμβάλων αντηχούσαν στα βακχικά όργια.

Η αρχαία πόλη της Λυκώρειας θεωρείτο ότι ήταν η θέση όπου οι κάτοικοι του βουνού κατέφυγαν κατά τον κατακλυσμό του Δευκαλίωνα, οδηγούμενοι προς τα εκεί από τα ουρλιαχτά των λύκων, από τους οποίους πήρε και το όνομά της, και στους μετέπειτα αιώνες κατέβηκαν πάλι και κατοίκησαν γύρω από την Κασταλία πηγή. Το βουνό το ίδιο ονομαζόταν Λαρνασσός από το Λάρναξ, που σημαίνει μια κιβωτός ή αγγείο, στις κορυφές του οποίου λέγεται ότι είχαν προσαράξει ο Δευκαλίωνας και η Πύρρα, μετά τη διάσωσή τους από τον κατακλυσμό.

Οι Έλληνες, κατά τη συνήθειά τους, άλλαξαν το όνομα σε Παρνασσός, προς τιμήν κάποιου φανταστικού ήρωα. Ποικίλα περιστατικά δείχνουν τη βαθιά σύνδεση αυτού του μαντικού λόφου με τα χρονικά του Κατακλυσμού και της Κιβωτού. Τέτοια χρονικά συσχετίστηκαν με πολλά άλλα μέρη της Υδρογείου, και σε πρώιμους αιώνες είναι αναμενόμενο ότι, εκείνα τα σημαντικά συμβάντα που αφορούσαν ολόκληρη την ανθρώπινη φυλή και συνέβησαν σε ένα συγκεκριμένο σημείο, θα μεταφέρονταν μέσω της μετανάστευσης σε διαφορετικές τοποθεσίες. Οι νέοι χώροι εγκατάστασης θα αποτελούσαν το σκηνικό των παλαιότερων συμβάντων. Ο χρόνος θα έριχνε ένα σκοτάδι πάνω στις παραδόσεις των προηγούμενων εποχών, ποιητική αδεία θα τις μετέβαλε και οι ιστορικοί θα τις μπέρδευαν έτσι που γεγονότα όντως αληθινά, θα γίνονταν εν μέρει ψεύτικα, και επίσημες καταγραφές θα μπερδεύονταν στην ασάφεια του μυστικισμού και του μύθου.

Η πρώιμη ιστορία του Δελφικού Μαντείου εμπλέκεται σε μεγάλη σύγχυση, αλλά μη έχοντας αξιόπιστο καθοδηγητή σ' αυτόν το λαβύρινθο, θα προτιμήσω να οδηγήσω τον αναγνώστη κατά μήκος των απότομων παρνάσσιων γκρεμών, μέχρις ότου φτάσουμε σε μια προεξέχουσα γωνία στο δρόμο, που σχηματίζει το ανατολικό άκρο ή όπως μπορεί να ονομάζεται το κέρας αυτής της τεράστιας σπείρας, της οποίας ο ευμεγέθης χώρος περιλάμβανε τη μεγαλοπρεπή πόλη του Απόλλωνα με το μαντικό ιερό του, από τις απαντήσεις του οποίου κρεμόταν η μοίρα αυτοκρατοριών και που η επιρροή του αυξανόταν όσο αυξάνονταν οι οπαδοί του.

"*Sive canit fatum, seu quod jubet ille canendo*
Fit fatum."

Σ' αυτό το σημείο σταθήκαμε κάμποσο χρόνο, με βουβή έκπληξη, ατενίζοντας την ερημωμένη μεγαλοπρέπεια του τοπίου, παραδομένοι στους συσχετισμούς που προκαλούνταν συνειρμικά. Αυτή η θέση παρομοιάζεται από

το Στράβωνα με ένα τεράστιο φυσικό θέατρο και όντως η σύγκριση είναι ακριβής ακόμη και στην παραμικρή λεπτομέρεια, γιατί η πόλη δεν ήταν απλώς κατασκευασμένη σε μια εξαιρετική ημικυκλική καμπύλη του βουνού, αλλά κρεμασμένη επάνω σε επάλληλες βαθμίδες, κατασκευασμένες από ταράτσες με το κυκλώπειο ρυθμό τοιχοποιίας. Αυτές, ως εκ τούτου, θα μπορούσαν να αναπαριστούν, ορθώς, σειρές καθισμάτων, ενώ οι Λυκώρειοι γκρεμοί που υψώνονταν γύρω τους, θα μπορούσαν να παρομοιαστούν με την περίφημη στοά ή προστέγασμα του ελληνικού θεάτρου, η βαθιά κοιλάδα του Πλειστού μπροστά από τους Δελφούς προσδίδει έναν επαρκή χώρο για ένα προσκήνιο και η σκηνή η ίδια εκτίθεται στις απέναντι κορυφές της Κίρφεως.

Αυτό ήταν το κολοσσιαίο θέατρο, όπου οι θεοί και οι πιστοί ακόλουθοί τους έπαιζαν το έργο! Πόσο υπέροχο πρέπει να ήταν το αποτέλεσμα, όταν η Τέχνη ανταγωνιζόταν τη Φύση για τα πρωτεία στη διακόσμησή του! Όταν η αρχοντική μεγαλοπρέπεια του δωρικού ναού και η ανάλαφρη κομψότητα του περίστυλου πρόναου αντιπαραβάλλονταν αρμονικά με τους επιβλητικούς γκρεμούς και τους σεβάσμιους όγκους των βράχων! Όταν όλες αυτές οι επιδέξια κατασκευασμένες ταράτσες επιδείκνυαν τα καθολικού θαυμασμού, αριστουργήματα της αρχαίας γλυπτικής, ενώ ευώδεις στήλες θυμιάματος υψώνονταν από χίλιους βωμούς!

Πρέπει να ομολογηθεί ότι η θέα ταίριαζε με τις ανυπέρβλητες ιδέες εκείνων των θεόπνευστων ποιητών, που παρουσίαζαν το ιερό αυτό βουνό ως το καταφύγιο των ουράνιων όντων, που απολάμβαναν την τέλεση των μυστηρίων τους και την υπεροχή των επουράνιων ψαλμωδιών.

“Αλλά όταν η θεά του κυνηγιού αφήνει
τη διασκέδασή της και το ασημένιο τόξο της λασκάρει,
παίρνει το δρόμο προς τους πλούσιους Δελφούς,
τον πιο χαριτωμένο χορό στη γη να συνοδέψει,
με Μούσες και με Χάριτες.”

Πόσο μεγάλη θα πρέπει να ήταν η έκπληξη του αρχαίου προσκυνητή, όταν, αφού είχε μοχθήσει σε μια κουραστική ανηφόρα, για να αντικρίσει αυτόν τον επιβλητικό δημόσιο ναό, αυτόν το βωμό όλων των εθνών, έβλεπε να αποκαλύπτεται ξαφνικά το έξοχο τοπίο εμπρός του με όλο το διάκοσμο της μεγαλοπρεπούς επίδειξης και θυσίας, ενώ οι κοίλοι βράχοι αντηχούσαν τη κλαγγή από τις σάλπιγγες, τα χλιμιντρίσματα των αλόγων και τις φωνές του συναθροισμένου πλήθους! Και τι σκηνικό προσφέρει ακόμα η τοποθεσία στο ζωγράφο, που θα μπορούσε να ανυψώσει την έμπνευσή του προς τους ανυπέρβλητους συνειρμούς με τους οποίους συνδέεται!

Γιατί σ’ αυτό ακριβώς το προεξέχον σημείο στάθηκε ο Βρέννος, ο Γαλάτης αρχηγός και κατακτητής της Ρώμης, επισημαίνοντας προς τις βαρβαρικές λεγεώνες του τα υπέροχα αγάλματα και το χρυσό τέθριππο άρμα που στόλιζαν

τις λεωφόρους, οι οποίες οδηγούσαν προς το ναό του Πύθιου θεού. Θα ήταν πράγματι δύσκολο να απεικονίσουμε στην όψη τού αρχηγού εκείνα τα ανάμεικτα συναισθήματα έκπληξης και χαράς, ελπίδας και φόβου που τάραξαν την ψυχή του, και τον κράτησαν σε μια κατάσταση αναποφασιστικότητας, ενώ η σκοτεινή θύελλα χαμήλωνε πάνω από τους γκρεμούς του Παρνασσού, και αστραφτερά ακόντια και διχαλωτές αστραπές, οι φοβεροί οιωνοί της ουράνιας εκδίκησης, έσκιζαν το σκοτεινό θόλο των νεφών. Αλλά οι πύλες του Πύθιου ναού διάπλατα ανοιγμένες, μπορεί να φανέρωναν τα ιερά όπλα που καθοδηγούνταν από αόρατα χέρια, παραταγμένα στην πρώτη γραμμή ή παραμένοντας μετέωρα με τη φροντίδα ίσως του Απόλλωνα και της Αθηνάς, με τα φαντάσματα των αρχαίων ηρώων Πύρρου και Φύλακου, Υπέροχου και Λαόδοκου, ενώ απ' τους γκρεμούς που δεσπόζουν, και ήταν στεφανωμένοι με οπλισμένους άντρες, τεράστια τεμάχια βράχων αποκολλημένα λόγω του σεισμού, θα κυλούσαν ορμητικά πάνω στους κατάπληκτους βαρβάρους. Αυτά τα περιστατικά δεν προσδίδουν μόνο ένα μυστηριώδη τρόμο και μεγαλείο στο σκηνικό, αλλά ταυτοχρόνως συμπίπτουν με τις θρυλικές αφηγήσεις των Ελλήνων ιστορικών.

Καθώς συνεχίζαμε την πορεία μας, παρατηρήσαμε στα δεξιά κοντά στο δρόμο ένα μεγάλο αριθμό ταφικών σπηλαίων, λαξευμένων στο βράχο, ένα από τα οποία είχε την εμφάνιση μιας δωρικής εισόδου, και στα αριστερά πολυάριθμα θεμέλια αρχαίων οικοδομημάτων, πιθανώς όλων εκείνων των παρακείμενων Ναών και Ηρώων, που σύμφωνα με τον Παυσανία συναντούσε ο ταξιδιώτης προσεγγίζοντας τους Δελφούς, και που ήδη στην εποχή του ήταν είτε ερειπωμένα είτε απογυμνωμένα από τα στολίδια τους.

Προχωρώντας λίγο πιο πέρα και αποκλίνοντας προς τα αριστερά, εισήλθαμε στον αυλόγυρο ενός Μοναστηριού, αφιερωμένου στην Παναγία, που συμπίπτει με την τοποθεσία του Δελφικού Γυμνασίου, το οποίο είχε χτιστεί πάνω στο σημείο όπου ο Οδυσσέας κατά τη διάρκεια κυνηγιού αγριόχοιρου με τους γιους του Αυτόλυκου δέχτηκε μια λαβωματιά, η οποία αποτέλεσε το σημάδι αναγνώρισής του από την ηλικιωμένη παραμάνα του, όταν τον έπλυνε στο παλάτι.

Αυτό το αρχαίο Γυμνάσιο είναι τώρα εγκαταλειμμένο σε μια ομάδα ταλαίπωρων καλογέρων, στο μυαλό των οποίων, υποτιμημένες από την άγνοια και τις δεισιδαιμονίες, οι εμπνέουσες δομές του περιβάλλοντος, δεν αποτυπώνονται ούτε κατ' ελάχιστο στο χαρακτήρα τους. Τα ράσα αυτών των μοναχών ήταν τσαλακωμένα και βρώμικα σαν εκείνα ενός Εσκιμώου, όσο δε το μήκος της γενειάδας τους, αυτό συναγωνίζονταν μ' ενός τεράστιου τράγου που τριγυρνούσε αγέρωχος στην αυλή με τον *"αέρα"* ενός Ηγούμενου, αλλά στη βρωμιά του δέρματός των τον ξεπερνούσαν, και η διάλεκτό τους ήταν τόσο άξεστη που ακόμη και ο ταχυδρόμος ο ίδιος ήταν υποχρεωμένος να

χρησιμοποιεί ένα διερμηνέα, όταν μίλαγε μαζί τους.

Είναι παράξενο το γεγονός, ότι η λογοτεχνία και η επιστήμη οφείλουν τόσα λίγα ή τίποτε στους Έλληνες μοναχούς, ενώ αντίθετα υπάρχει τόσο βαθιά υποχρέωση σχετικά μ' αυτό προς τη μοναστική αδελφότητα της Λατινικής εκκλησίας, αλλά από την άλλη, ενώ οι τελευταίοι έχουν πλημμυρίσει τον κόσμο με τα πιο φριχτά εγκλήματα και έχουν μετατρέψει μια θρησκεία της ευσπλαχνίας και της ειρήνης σε ένα σατανικό πνεύμα οργής και εκδίκησης, οι πρώτοι, σπανίως έχουν βγει από τις κατοικίες του πνευματικού τους σκότους, για να σκορπίσουν φωτιά στην Υφήλιο και για να συγκαλύψουν τους διωγμούς τους υπό το πέπλο της ευσέβειας. Έχοντας κάνει, εν μέρει με σινιάλα και εν μέρει με λέξεις, κατανοητό σ' αυτούς τους μοναχούς ότι θέλαμε να αντιγράψουμε επιγραφές, μας ξεκλείδωσαν το παρεκκλήσι και μας έδειξαν μια μαρμάρινη στήλη πάνω στην οποία ορισμένοι ταξιδιώτες είχαν γράψει τα ονόματά τους με μολύβι, και αυτό θα ήταν σχεδόν το αποτέλεσμα των ερευνών μας, αν κάποιος από την παρέα δεν έριχνε τυχαία τη ματιά του σε μια όμορφη ταφική στήλη, πάνω στην οποία εμφανίζονταν οι ενδιαφέροντες χαρακτήρες:

ΑΙΑΚΙΔΑ ΧΑΙΡΕ

Αρκετοί ταξιδιώτες έχουν αντιγράψει αυτή την επιγραφή, αλλά μάλλον κανένας δεν είχε σκεφτεί ότι αυτό το μνημείο μπορεί να μαρτυρούσε το σημείο όπου ενταφιάστηκε το νεκρό σώμα του Πύρρου, γιου του Αχιλλέα. Αυτός κατ' εξοχήν δικαιούταν την επωνυμία του Αιακίδη, και παρόλο που ποικίλα πρόσωπα και αιτίες αποδίδονται για το θάνατό του, εν τούτοις όλες οι περιγραφές συμφωνούν ότι αυτός θάφτηκε στους Δελφούς, όπου οι κάτοικοι συνήθιζαν να εξευμενίζουν τα ευμενή πνεύματα των νεκρών προγόνων μέσω εξιλεωτικών ιεροτελεστιών. Η μοναδική ακόμα επιγραφή που μπορέσαμε να ανακαλύψουμε ήταν η παρακάτω, που μνημονεύει :

ΧΡΗΣΤΟΣ
ΠΡΩΤΟΥ ΘΕΣΣΑ
ΛΟΣ ΛΑΡΕΙΣΑΙΟΣ
ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΗΣ
ΕΤΩΝ ΙΗ
ΗΡΩΣ

Είναι αδύνατο να προσδιοριστεί ποιος ήταν ο νέος που χαρακτηρίστηκε μ' αυτόν τον τρόπο ως ήρωας στη νεαρή ηλικία των δεκαοχτώ χρονών, πριν καν μπορέσει να αξιώσει τον τίτλο μέσω των δικών του ενεργειών. Έχοντας εξετάσει τους κυκλώπειους τοίχους του αρχαίου Γυμνασίου μέσα σε ελαιώνες, ξανανεβήκαμε προς το δρόμο και έχοντας προσπεράσει στα δεξιά μας εκείνο το τεράστιο χάσμα στα βράχια, στο οποίο πέφτει η Κασταλία πηγή, φτάσαμε σύντομα στο άθλιο χωριό Καστρί, που κατέχει τη θέση εκείνης της περίφημης

πόλης, που εντός των ορίων της συγκέντρωσε την αίγλη και τους θησαυρούς της γης.

Η άφιξή μας προκάλεσε έντονη αίσθηση στους φτωχούς κατοίκους που συνέρρεαν γύρω μας, για να ικανοποιήσουν την περιέργειά τους, και ανάμεσα σ' αυτούς μια σεβάσμια προσωπικότητα, με μια μαύρη γενειάδα που κρεμόταν έως κάτω στο στήθος του, με ένα ράσο μήκους μιας γιάρδας σύμβολο του αξιώματός του, ως πρωτόπαπα των Δελφών.

Αυτός ο σεβάσμιος κύριος, που ενεργούσε επίσης ως μυσταγωγός ή ξεναγός των αρχαιοτήτων, είχε αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά αγριάδας στο ύφος του, που ερμηνεύτηκε από τον ταχυδρόμο - ο οποίος με προειδοποίησε ψιθυριστά να μην εμπιστευτώ πολύ τον ξεναγό μας, τον οποίο υποπτευόταν έντονα - ότι ταυτοχρόνως με τις λοιπές δραστηριότητες πρόσθετε κι αυτήν του κλέφτη, συμμαχώντας με τις συμμορίες ληστών στο βουνό.

Με αυτόν τον ελκυστικό τύπο, λοιπόν, ακολουθήσαμε τα ίχνη μας προς την Κασταλία πηγή, της οποίας το ιερό ποτάμι είναι εξαθλιωμένο, όπως και άλλα ιερά ρυάκια της Ελλάδας, καθώς αντί για Μούσες και Χάριτες, συναντήσαμε εκεί μόνον μια παρέα από Αρβανιτοπούλες, με τραχιά χαρακτηριστικά, να πλένουν βρώμικα λινά ρούχα. Από το βράχο, μέσω του οποίου λαμβάνει χώρα αυτή η λειτουργία, το νερό ρέει στο αρχαίο του κανάλι δίπλα από το Μοναστήρι, όπου τροφοδοτεί τα καθαρτήρια σκεύη των μοναχών και από εκεί κατεβαίνει στη βραχώδη κοίτη του Πλειστού.

Πολύ κοντά στην πηγή ή στην πέτρινη λεκάνη υπάρχει μια εκβάθυνση σαν λουτήρας, λαξευμένη στο βράχο, όπου πιθανόν οι ιερείς και οι διακονούντες το ναό, καθώς και η ίδια η Πυθία υποβάλλονταν σε προκαταρκτικές ιεροτελεστίες κάθαρσης και εξαγνισμού, πριν εισέλθουν στην ιερή θέση. Πολλοί ταξιδιώτες λανθασμένα την ονόμαζαν Κασταλία πηγή και μερικοί από τους πρώτους, με επικεφαλής τον Wheler, την περιγράφουν ως το Κωρύκιον Άντρον!

Στην πλαγιά του γκρεμού, ακριβώς πάνω απ' αυτή την εκβάθυνση, έχει λαξευτεί μια μεγάλη κοιλότητα ή υποδοχή για μερικές αναθηματικές προσφορές, η οποία έχει μετατραπεί σε ένα είδος λιλιπούτειου παρεκκλησίου αφιερωμένου στον Άγιο Ιωάννη, μπροστά από την Αγία Τράπεζα του οποίου καίει σταθερά ένα καντήλι. Αυτή μπορεί να είναι η θέση εκείνου του Ηρώου που ήταν αφιερωμένο στον ήρωα Αυτόνομο, καθώς συμπίπτει με την τοποθεσία που αποδίδεται σ' αυτό από τον Ηρόδοτο, η δε αφιέρωση αυτής της θέσης προς τον Ευαγγελιστή (Ιωάννη) μάλλον ενισχύει την υπόθεση αυτή. Κοιτάζοντας προς τα πάνω αντιληφθήκαμε γρήγορα, γιατί ο Παρνασσός από τα αρχαία χρόνια περιγράφτηκε ως βουνό με δυο κορυφές. Η λανθασμένη εντύπωση προκλήθηκε από το μεγάλο χάσμα μεταξύ των βράχων μέσα από το οποίο η Κασταλία κατεβάζει δροσιές, και του οποίου οι ψηλοί γκρεμοί

δεσπόζουν πάνω από την πόλη.

Όντας αποφασισμένοι να πιούμε από το ποιητικό νερό στην πιο υψηλότερη καθαρότητά του, ανεβήκαμε το ποταμάκι για να ανακαλύψουμε τις πηγές του, ενοχλώντας κατά την πορεία μας κάποιους αετούς από τις ψηλές τους ayries(;) που πετούσαν σκούζοντας πάνω από τα κεφάλια μας και κάποιες φορές, εφορμώντας προς τα κάτω, από τη μεγαλειώδη πτήση τους, σαν να τους είχε γκρεμίσει μια αόρατη δύναμη.

Μέσα σ' αυτό το χάσμα, και από την Υάμπεια κορυφή, οι αρχαίοι Δελφιώτες συνήθιζαν να ρίχνουν τα απεχθή πρόσωπα στους θεούς τους ή στους ιερείς αυτών, και το αίμα του ξακουστού Αίσωπου κηλίδωσε κάποτε τα βράχια που εξερευνούσαμε τώρα.

Σε απόσταση μικρότερη από εκατό γιάρδες βρήκαμε την αρχική πηγή, το νερό της οποίας ήταν καθαρό σαν κρύσταλλος, εξαιρετικό στη γεύση και δικαιολογούσε απόλυτα το χαρακτηρισμό που του δόθηκε από τον Παυσανία.

Σε αντίθεση προς τους μεγάλους συγγραφείς, που μας έλεγαν είτε να κάνουμε άφθονες σπονδές [πόσεις] είτε να αποφεύγουμε να πίνουμε στην Κασταλία πηγή, εγείραμε πρόποση στους δίκαιους κατόχους της εννιά φορές με το δικό τους εμπνευστικό λικέρ, αλλά ή το πνεύμα του εξατμίστηκε ή οι άνθρωποι δεν ήταν πλέον φτιαγμένοι από τέτοια υλικά όπως παλιά, καθώς συμφωνούμε απόλυτα με εκείνον τον φιλοπαίγμονα παλιό περιηγητή σερ G. Wheler, που σημειώνει: *«ότι είναι πολύ ωραίο και δροσερό, κατάλληλο για να σβήσει τη δίψα της έξαψης των ποιητών που στα Διονυσιακά τους έργα δεν σεβόντουσαν ούτε θεούς ούτε ανθρώπους και βεβήλωναν όσα ήσαν ιερά»*.

Είναι κρίμα που σ' αυτούς τους μοντέρνους καιρούς δεν μπορούμε να μετατρέψουμε το νερό της Κασταλίας σε τόσο καλό όφελος, αν και πραγματικά οι ποιητικοί μας βακχισμοί έχουν αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό που η ιερή πηγή σύντομα θα αποστραγγιζόταν.

Σε μικρή απόσταση από την πηγή παρατήρησα μερικά θεμέλια που πιθανόν ανήκαν στο τείχος της πόλης και στην πύλη που οδηγούσε προς Βοιωτία. Επιστρέφοντας προς το χωριό, διασχίσαμε ένα από εκείνα τα πλατύσματα, πάνω στα οποία φαίνεται να έχουν εξολοκλήρου χτιστεί οι Δελφοί, και παρατηρήσαμε τα ίχνη ενός μεγάλου κυκλικού ή ελλειπτικού οικοδομήματος, που διατηρούσε ακόμα μερικές σειρές της κυκλώπειας τοιχοποιίας.

Ένα τέτοιο κτίσμα ονομαζόταν από τους αρχαίους Θόλος, και προοριζόταν είτε για διασκέδαση είτε για άνεση. Σ' αυτές τις πέτρες θεμελίωσης ο κ. Cockerell ανακάλυψε τμήμα μιας επιγραφής που περιείχε τα ονόματα των:

ΕΠΙ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ
ΑΙΤΩΛΩΝ ΠΟΛΙΜΑΡΧΟΥΑΛΕΞΑΝΔΡΟ

Σε μικρή απόσταση από αυτή τη θέση στην άκρη του δρόμου αντέγραψα το παρακάτω:

ΑΜΑΡΙΟΝΝΕΠΩΤΑΑΙΓΙΑΛΕΙΝΟΝΤΕ
ΤΕΙΜΗΜΕΝΟΝΑΠΟΤΗΣΚΟΡΙΝΘΙΩΝ
ΒΟΥΛΗΣΤΕΙΜΑΙΣΒΟΥΛΕΥΤΙΚΑΙΣΚΑΙ
ΑΓΟΡΑΝΟΜΙΚΑΙΣΑΜΑΡΙΟΣΝΕΠΩΣ
ΠΑΤΗΡΚΟΡΙΝΘΙΟΣΚΑΙΙΟΥΛΙΑΑΙΓΙΑΛΗ
ΔΕΛΦΗΤΩΝ ΕΑΥΤΩΝΥΙΟΝΑΠΟΛΛΩΝΙ

Σε άλλο σημείο της αρχαίας πόλης ο κ. Cockerell ανακάλυψε μια επιγραφή, όχι μόνον σπάνια για τα ασυνήθιστα γεγονότα που μνημονεύει, αλλά και για τον πολύ όμορφο τρόπο με τον οποίο είναι σκαλισμένη και τη μεγάλη ευκολία που συνεπώς πρόσφερε για τροποποιήσεις του κειμένου.

Το τεμάχιο σε όλη την εμφάνιση του σχημάτιζε τμήμα ενός βάθρου που στήριζε τον ανδριάντα κάποιου πρωταθλητή, οι ικανότητες του οποίου δικαίως του επέτρεπαν να κατέχει την περίβλεπτη θέση σ' αυτή την δημόσια πόλη, κοινή όλου του κόσμου, όπου κάθε είδους υπεροχή φυσική ή επίκτητη, σωματική ή πνευματική εξυψωνόταν ως παράδειγμα προς διεθνή θαυμασμό. Εάν τα κομμάτια που είχαν χαθεί, αποδόθηκαν σωστά, τα καταγραμμένα κατορθώματα αυτού του ήρωα ήταν τα εξής: Το στεφάνι της νίκης το κέρδισε τρεις φορές στα Ολύμπια, τέσσερις στα Πύθια, επτά στα Ίσθμια και επτά στα Νέμεα.

Αυτοί ήσαν οι σπουδαίοι αγώνες στην Ελλάδα, αν και ελάχιστα κατώτεροι προς αυτούς ήσαν τα Παναθήναια στην Αθήνα, οι Ασκληπιανοί στην Επίδαυρο, οι Εκατόμβιοι στο Άργος και οι Λυκιανοί στην Αρκαδία. Στους μεν πρώτους και τους δεύτερους βραβεύτηκε τρεις και τέσσερις φορές αντίστοιχα, σε καθένα δε από τους δυο τελευταίους τρεις φορές.

Αισθάνεσαι ένα είδος θλίψης που ο φθόνος του χρόνου δεν λυπήθηκε το όνομα αυτού του ήρωα, τα κατορθώματα του οποίου μπορούν σχεδόν να συγκριθούν με εκείνα του ίδιου του Ηρακλή.

ΟΛΥΜΠΙΑ ΤΡΙΣ ΠΥΘΙΑ ΤΕΤΡΑΚΙΣ
ΙΣΘΜΙΑ ΕΠΤΑΚΙΣ ΝΕΜΕΑ ΕΠΤΑΚΙΣ
ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ ΤΕΤΡΑΚΙΣ ΑΣΚΛΑΠΙΕΙΑ
ΤΕΤΡΑΚΙΣ ΕΚΑΤΟΜΒΑΙΑ ΤΡΙΣ
ΛΥΚΑΙΑ ΤΡΙΣ

Προχωρώντας προς την ψηλότερη περιοχή της πόλης, στο βορειοδυτικό άκρο, ανακαλύψαμε το καλύτερο αυθεντικό μνημείο, το Στάδιο. Το σχήμα του, ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο στρογγυλευμένο στο ένα άκρο, είναι σαφώς εμφανές και η πιο χαμηλή κερκίδα παραμένει, αν και έχει χαθεί το παραμικρό ίχνος από εκείνη την πλούσια μαρμάρινη επένδυση με την οποία επενδύθηκε χάρη στη γενναιοδωρία του Ηρώδη του Αττικού.

Σήμερα, δεν μπορεί να προσδιοριστεί το ακριβές μήκος της αρένας, αλλά εάν ληφθεί υπόψη ο μέσος όρος από τις μετρήσεις μας, θα εκτεινόταν περίπου

σε 640 πόδια. Ίσως να ήταν λιγότερο απ' αυτό, καθώς είναι πιθανόν να υπήρχε ακόμη μια χαμηλότερη σειρά θέσεων, αλλά δεν νομίζω ότι θα ήταν μεγαλύτερο, και ως εκ τούτου δεν μπορώ να καταλάβω πως μπορεί να είναι σωστός ο Censorinus, όταν υπολογίζει το Πύθιο στάδιο χίλια πόδια, εκτός κι αν υφίσταται μια διαφορά ανάμεσα στο στάδιο ως μονάδα μέτρησης μήκους και ως θέση άσκησης.

Λέγεται ότι σε μια όμορφη κοιλάδα ανάμεσα στην Κρίσσα και στο βουνό Κίρφι μπορούν να εντοπιστούν ίχνη εκείνου του Ιπποδρόμου που ενδιαφέρει τους μελετητές, λόγω μυθικών αγώνων ταχύτητας, που έχουν περιγραφεί τόσο καλά στην *"Ηλέκτρα"* του Σοφοκλή, όσο και η πεδιάδα του Ashby που είχε περιγραφεί σε όλους τους αναγνώστες, μέσω των εμπνευσμένων σκηνών του Ιβανόη.

Θέσαμε πολλά εναγώνια ερωτήματα στον κληρικό ξεναγό, σχετικά με τη μαντική οπή και τη θέση του ναού του Απόλλωνα, αλλά αυτός γνώριζε για τον Απόλλωνα τόσα, όσα και για το μεγάλο Λάμα του Θιβέτ. Ωστόσο, μετά από μια μακρά συνομιλία καθώς και μια σειρά λεπτομερέστατων ερωτήσεων, χάιδεψε τη μακριά γενειάδα του, και, προσλαμβάνοντας έναν αέρα σοβαρότητας, δήλωσε ότι είχε ακουστά για κάποιον αρχαίο βασιλιά με αυτό το όνομα, για τον οποίο τα στοιχειά είχαν κατασκευάσει ένα παλάτι, τα ερείπια του οποίου του τα είχε δείξει ένας αλλοδαπός ευγενής, και πρόσθεσε ότι οι τοίχοι ήσαν ακόμα καλυμμένοι με μάγια ή φυλακτά.

Αυτές οι πληροφορίες, ειδικά αυτή με τα μάγια, που εύκολα εικάζεται ότι πρόκειται για επιγραφές, αύξησαν σημαντικά τις προσδοκίες μας και ακολουθήσαμε το συνετό ξεναγό μας σε ένα ταπεινό καλύβι στο χωριό, που η τοποθεσία του συμπίπτει επακριβώς με αυτήν που αποδιδόταν από τους αρχαίους συγγραφείς ως το ιερό της Πυλαίας. Είναι είτε επί είτε κοντά στο ψηλότερο πλάτυσμα, όχι σε μεγάλη απόσταση από το Στάδιο, μεταξύ του οποίου βρισκόταν και ο τάφος του Νεοπτόλεμου· στα πέριξ επίσης, λίγο ψηλότερα, υπάρχουν δυο πηγές, μια από τις οποίες πιθανόν είναι η προφητική Κασσοτίδα, η αντίζηλος της Κασταλίας, που, σύμφωνα με τον Παυσανία, ήταν ορατή κατά την έξοδο κάποιου από το ναό και την ανάβασή του στο λόφο.

Κοντά σ' αυτή την τοποθεσία σωριάστηκε κάποτε το αντιστομαχικό χάπι του δύστυχου Κρόνου. Δεν καταφέραμε να ανακαλύψουμε το σκήνωμα, αλλά στη θέση του βρήκαμε τον ακρωτηριασμένο κορμό ενός μαρμάρινου αγάλματος. Σ' αυτό το σημείο της πόλης βρισκόταν επίσης η Λέσχη ή Εντευκτήριο των Δελφιωτών, στο οποίο διατηρούσαν τα αριστουργήματα του Πολύγνωτου. Ο Παυσανίας μας έχει κληροδοτήσει ένα πλούσιο και ενδιαφέροντα κατάλογο αυτών των απαράμιλλων έργων τέχνης, μεταξύ των οποίων η Κασσάνδρα φαίνεται να έχει προσελκύσει τη μεγάλη προσοχή από την αρχαία διανόηση.

Περιμέναμε αρκετά στην εξώπορτα του βασιλιά Απόλλωνα, αλλά ο πορτιέρης δεν βρέθηκε, ως εκ τούτου αποφασίστηκε να εξερευνήσουμε την εσοχή (σηκό) την επαύριο.

Ζητήσαμε να μάθουμε σχετικά με το εφικτό της ανάβασης προς το Κωρύκιον Άντρον, αλλά μας απάντησαν ότι η ύπαρξη ληστών και το χιόνι την καθιστούσαν αδύνατη. Αναφορικά με μένα, εάν ήμουν σε καλή φυσική κατάσταση θα μπορούσα να χειριστώ αυτά τα εμπόδια με μεγάλη περιφρόνηση, αλλά ένας πυρετός με ρίγη μειώνει σημαντικά τον ενθουσιασμό ενός ταξιδιώτη.

Το φτωχό Καστρί είναι αδύνατο να προμηθεύσει ένα ταξιδιώτη με τροφή ή διαμονή, εκτός και εάν είναι διατεθειμένος να κοιμηθεί μαζί με ζωντανά σ' ένα μέρος χειρότερο από χοιροστάσιο και να φάει ψωμί που μπροστά του αυτό της Σπάρτης θα αποτελούσε λιχουδιά. Οι καιροί έχουν αλλάξει από τότε που ο εκλεκτός υπεύθυνος αγώνων ανήγγειλε, στο συγκεντρωμένο πλήθος των Δελφιωτών, *“αγώνες προλήψεων”*.

Έχοντας ως εκ τούτου τακτοποιήσει τα άλογά μας, ο πρόθυμος να προσφέρει αζήτητες εξυπηρετήσεις πρωτόπαπας, κράτησε τους αναβολείς μας και φίλησε δουλοπρεπώς τα χέρια μας, σε ανταπόδοση της αμοιβής που έλαβε!

Ο δρόμος προς το Χρισσό μας οδήγησε γύρω από τη δυτική πλευρά του ξακουστού παρνασσιώτικου θεάτρου, κοντά στη θέση όπου έγινε επίθεση εναντίον του Ευμένη από τη συμμορία του Περσέα. Η θέση επισημαίνεται από τη φύση του εδάφους και των γειτονικών βράχων που χρησιμοποιήθηκαν ως κρυψώνα από τους δολοφόνους. Από εκεί ξεκινήσαμε την κατάβαση, ακολουθώντας ένα τραχύ δρόμο μέσα στην ευρύχωρη πεδιάδα που εκτείνεται από τον Κρισσαίο κόλπο μέχρι την ξακουστή Άμφισσα, μια πόλη που είναι ακόμη αρκετά σημαντική, ώστε να δώσει το σύγχρονό της όνομα, των Σαλώνων, στον Κόλπο. Αυτή η πεδιάδα υπέστη κάποτε ένα Αμφικτιονικό ανάθεμα, που απαγόρευε την καλλιέργεια έστω και ενός δέντρου σ’ αυτή, και σήμερα καλύπτεται με τα ωραιότερα ελαιόδεντρα που είδα ποτέ και που μοιάζουν να στέκουν εδώ και αιώνες.

Σε κάτι λιγότερο από δυο ώρες φτάσαμε στο Χρισσό, ένα αξιοπρεπές χωριό καλά υδρευόμενο με ρυάκια και κρήνες, αλλά με λιγοστά ίχνη αρχαιότητας. Η απουσία αυτών μπορεί ενδεχομένως να οφείλεται στην ολοκληρωτική καταστροφή της αρχαίας πόλης από τους Αμφικτίονες και την αφιέρωσή της στον Απόλλωνα. Έψαξα για μια πολύ σπάνια επιγραφή, που έχει αντιγράψει από εδώ ο κ. Gropius και μου είχε δώσει ένα ακριβές αντίγραφο στην Αθήνα, αλλά του κάκου, μιας και η άγνοια των Ελλήνων σε τέτοια θέματα είναι υπερβολική. Είναι γραμμένη με την τεχνοτροπία που ονομάζεται βουστροφηδόν, και είναι τόσο σπάνια λόγω της υπερβολικής παλαιότητας,

που επιβάλλεται η καταχώρησή της εδώ.

(Στο αγγλικό κείμενο, στη θέση αυτή, υπάρχει η βουστροφηδόν επιγραφή)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Νωρίς το πρωί της επόμενης μέρας ξεκινήσαμε ξανά την ανάβαση του Παρνασσού, με τις αποσκευές μας να προηγούνται με το Δημήτριο στα Σάλωνα. Είχαμε πλέον μια ευκαιρία να δούμε αυτό το γιγάντιο βουνό από μια διαφορετική άποψη.

Η παγωνιά, η οποία σ' αυτό το κλίμα είναι πολύ ασταθής, είχε εξαφανιστεί και έδωσε τη θέση της σε πυκνή γκρίζα καταχνιά, που άπλωσε ένα σχεδόν αδιαπέραστο πέπλο πάνω στις κορυφές του.

Καθώς προχωρούσαμε, η σκοτεινή όψη της μέρας αυξανόταν και τα βαριά σύννεφα πάνω στην κορυφή, έμοιαζαν, όπως ήταν φυσικό, να ενώνουν αυτή την αρχαία κατοικία των θεοτήτων με τις ουράνιες σφαίρες.

Έχοντας κινηθεί με κόπο και με δυσκολία στα ανώμαλα μονοπάτια, αφιππεύσαμε, και στέλνοντας τα άλογά μας να προπορευτούν προς το χωριό, προχωρήσαμε από το δυτικό άκρο του μεγάλου ημικυκλίου, για να εξερευνήσουμε ένα μικρό ελληνικό παρεκκλήσι, αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία, που στέκεται εντός του περιβόλου ενός αρχαίου ναού. Οι τοίχοι αυτού του περιβόλου ανήκουν στο ψευδοκυκλώπειο είδος, αλλά ο Wheler υπέπεσε σε ένα φοβερό σφάλμα, κατά παράβαση όλης της αυθεντικής επαγωγής. Αν και μάλλον δεν είμαστε σε θέση να ανακαλύψουμε ποια ήταν η θεότητα στην οποία ήταν αφιερωμένο, η θέα από τον πρόναό του πρέπει να είναι μια από τις ωραιότερες στον κόσμο, καθώς δέσποζε σε όλα τα λαμπρά κτίσματα και τη μεγαλοπρέπεια των Δελφών.

Ο κ. Cockerell, η διάνοια του οποίου είναι πάντοτε ευαίσθητη σε οτιδήποτε μπορεί να ονομαστεί ποίηση της τέχνης, εντυπωσιάστηκε τόσο από την ιδέα αυτού του φανταστικού μεγαλείου, που παρέμεινε στην τοποθεσία παρά την αποθαρρυντική εμφάνιση του ουρανού, για να επιχειρήσει να αποδώσει με το μολύβι του μια αναπαράσταση της μαντικής πόλης.

Το εφικτό μιας τέτοιας επιδίωξης γοήτευσε ισχυρά έναν από τους πιο ενδιαφέροντες μεταξύ των σύγχρονων περιηγητών, τον Dr. Clarke, που έχει εκφράσει τα συναισθήματά του στη δική του ενθουσιώδη γλώσσα έτσι :

«Υπάρχουν αρκετά απομεινάρια για να επιτρέψουν σ' έναν επιδέξιο αρχιτέκτονα να δημιουργήσει ένα ακριβές σχέδιο των Δελφών, αλλά θα έπρεπε να εναρμονίζεται σε ένα μοντέλο του Παρνασσού καθώς στην αρμονική τακτοποίηση - που ήταν εδώ καταφανής - των έργων του Θεού και των έργων του ανθρώπου, κάθε επιβλητικό κτήριο και μεγαλοπρεπές

οικοδόμημα που κατασκευάστηκε από ανθρώπινο χέρι, φτιάχτηκε για να αποτελέσει τμήμα των προκαλούντων δέος στοιχείων του βουνού και από οποιοδήποτε σημείο του ορίζοντα κι αν προσεγγίζονταν οι Δελφοί, θα πρέπει να προκαλούνταν μια εντυπωσιακή αίσθηση υπερκόσμιας επίδρασης, που διάχεε την επιρροή της σε κάθε αντικείμενο, έτσι ώστε η ιερότητα ολόκληρης της περιοχής έγινε ένα απόφθεγμα σ' όλη την Ελλάδα και "όλος ο Παρνασσός λογαριαζόταν ιερός" ».

Αφήνοντας το φίλο μας να αποπερατώσει την ενδιαφέρουσα αποστολή του, ο κ. Parker και εγώ κατευθυνθήκαμε προς το χωριό. Το πρώτο αντικείμενο που τράβηξε την προσοχή μας ήταν ένα εξαιρετικό ημικυκλικό κάθισμα λαξευμένο στο βράχο, στο πλάι του δρόμου, απ' όπου πιθανόν οι αρχαίοι Δελφιώτες απολάμβαναν την έξοχη θέα που παρουσιαζόταν στα μάτια τους είτε κατά την πρωινή θυσία, όταν *«κάτω στους ανατολικούς γκρεμούς μακριά από την πορεία του Υπερίωνα παρακολουθούσαν και τα ακτινοβολούντα ακόντια του πολέμου(;)»,* είτε παραδιδόμενοι στην απόλαυση του ευχάριστου διαλογισμού επί του τοπίου, που απαλυνόταν από τις σκιές του δειλινού, όταν ο παρνάσσιος θεός επέστρεφε, μετά την καθημερινή μεγαλοπρεπή πορεία του, για να αναπαυτεί στα άλση του από δάφνη.

«Ἀέλιος δ' Ὑπεριονίδας δέπας ἐσκατέβαινε
Χρύσεον, ὄφρα δι' ὠκεανοῖο περάσας
Ἀφίκηθ' ἱερᾶς ποτί βένθεα νυκτὸς ἐρεμνᾶς,
Ποτί ματέρα κουριδίαν τ' ἄλοχον,
Παῖδάς τε φίλους· ὁ δ' ἐς ἄλσος ἔβα
Δάφναισι κατάσκιον
Ποσσί παῖς Διός.»

Απόσπ. Στησίχ. απ. Αθην. I.Xi

Εδώ, επίσης, ο σύγχρονος προσκυνητής, καθώς στέκεται να επιθεωρήσει την ερήμωση αυτής της κάποτε μεγαλοπρεπούς πόλης, μπορεί (να δει) ανθρώπους στην τρομερή μοναξιά τους με τις οπτασίες της φαντασίας ή καθώς σκέφτεται το παρελθόν και εικάζει το μέλλον, μπορεί να παρηγορηθεί για τις δικές του συμφορές, αναλογιζόμενος την παροδικότητα της δόξας όλων των ανθρώπινων μεγαλείων.

"Muojono le citta, muojono i regni,
Copre i fasti e le pompe arena ed erba;
E l' uom d' esser mortal par che si sdegni."

Αποκλίναμε λίγο προς τα αριστερά από αυτή τη θέση, μεταξύ των βράχων, και εισήλθαμε σε ένα εξαίρετο ταφικό σπήλαιο, σχεδόν ανασκαμμένο και λανθασμένα ονομαζόμενο *"ο τάφος του Πύρρου"*. Οι διαστάσεις του είναι σημαντικές και η οροφή του λαξευμένη στη μορφή μιας κόγχης δωματίου, όπως είναι επίσης και οι τρεις βαθιές σαρκοφάγοι που περιέχονται σ' αυτό.

Πάνω από τη σαρκοφάγο που αντικρίζει την είσοδο, υπήρχαν δυο κοιλότητες για ταφικές τεφροδόχους, και ανάμεσά τους εμφανίζεται η ανάγλυφη κεφαλή ενός βοδιού, παρόμοια με εκείνη που στολίζει τα μετάλλια της Φωκίδας.

Αυτοί οι τάφοι είναι πολύ κοινοί κοντά στις παρυφές των δρόμων κοντά στις αρχαίες πόλεις. Έτσι περιγράφεται ο τάφος της Άλκηστης από τον Ευριπίδη :

«Ὀρθήν παρ' οἶμον ἣ 'πι Λάρισσαν φέρει
Τύμβον κατόψει ξεστόν ἐκ προαστίου»

Αλκηστ. 837

Αυτοί οι τάφοι προσφέρουν σήμερα καταφύγιο στους ορεσίβιους και βοσκούς και μερικές φορές στις συμμορίες ληστών. Από παρόμοια δοχεία φαίνονται να αναδύονται στο φως τα δαιμόνια στην Αγία Γραφή.

Από εκεί περάσαμε ανάμεσα στα άθλια δρομάκια του Καστριού στο παλάτι του Απόλλωνα, που ήταν τόσο σκοτεινό και βρώμικο, τόσο γεμάτο από αποπνικτική ατμόσφαιρα από την οσμή πυρήνων ελιάς [λικότσι] και τα κατακάθια του κρασιού, που υποχρεωθήκαμε σε μια εσπευσμένη υποχώρηση, μέχρι να βρεθεί ένα φως και να εξαεριστεί ο χώρος με φρέσκο (εξωτερικό) αέρα.

Μετά από ένα αρκετό χρονικό διάστημα ο αγγελιοφόρος επέστρεψε μ' ένα μικρό λιανοκέρι, που μάλλον είχε αφαιρέσει από κάποια εικόνα της Παναγίας, καθώς οι μόνες πηγές φωτός που χρησιμοποιούνται από τους φτωχούς κατοίκους ήσαν δάδες ή λωρίδες αποξηραμένου ξύλου πεύκου. Υπό το αμυδρό φως αυτού του κεριού αρχίσαμε να εξερευνούμε τις εσοχές [κοιλώματα] του κτηρίου, που φαίνεται πραγματικά να αποτελούσε τμήμα του κάποτε ξακουστού, αν και πλέον τόσο κατεστραμμένου, πύθιου ναού. Ο τοίχος που σχηματίζει τη βόρεια πλευρά έχει τα μεγάλα του μπλόκια σχεδόν καλυμμένα με αρχαίες επιγραφές, εκείνα τα ξόρκια που ο κληρικός οδηγός μας απέδωσε στα δαιμόνια. Εκείνες, λόγω της πορώδους φύσης της πέτρας, της διάβρωσης του χρόνου, και της τυχαίας καταστροφής, μοιάζουν να ανθίστανται στην ευφυΐα του ανθρώπου, που προσπαθεί να τις αποκρυπτογραφήσει. Τουλάχιστον αυτός που θα προσπαθήσει αυτή την εργασία οφείλει να έχει μια καλύτερη μέρα, καλύτερη υγεία και περισσότερο χρόνο απ' ό,τι έλαχε στην τύχη μου αυτή την περίοδο.

Μετά από κάποια σκέψη, προσηλώθηκα σε μια επιγραφή που φαινόταν να προσφέρει μια ευκαιρία επιτυχίας, και τότε κάθισα πάνω σε ένα σωρό από ακαθαρσίες σε μια πολύ κουραστική στάση, για να την αντιγράψω, ενώ ο κ. Parker με πολύ καλοκαρδία και υπομονή κρατούσε το κερί προς την πέτρα. Οι χαρακτήρες ήσαν τόσο παράξενοι, τόσο πολύ ήσαν σβησμένοι και το μπλόκι ήταν τόσο πολύ φθαρμένο, που το ντοκουμέντο δεν αποδείχτηκε τόσο ικανοποιητικό όσο θα ήθελα, αλλά ήμουν ανίκανος να την ξαναντιγράψω ή να

προσπαθήσω σε μια άλλη, καθώς η όλη εργασία μού είχε κοστίσει ήδη σχεδόν τρεις ώρες σκληρής δουλειάς.

Παρόλα αυτά ήταν μια πραγματική ευχαρίστηση να ανακαλύψω σ' αυτή το όνομα του Πύθιου Απόλλωνα, που ενισχύει την εικασία ότι, πράγματι, ερευνούσαμε έναν τοίχο του αδύτου του. Ακρωτηριασμένη καθώς είναι, κάθε τι που συνδεόταν ή υποτίθετο ότι συνδεόταν με αυτή τη θέση, δεν μπορούσε παρά να είναι ενδιαφέρουσα.

ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΜΗΝΟΣ ΠΟΚΙΟΥ
Ω _ _ Σ_Μ_ΣΣ_ _ _ _ ΕΝΔΕΑ_ Ο _
Σ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
ΝΟΣ _ _ _ ΡΙ _ Α _ ΜΗΝΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΑΠΕΔΟΤΟ ΔΙΚΑΙΑ
ΣΥΝΕΥΔΟΚΕΟΝΤΩΝ ΚΑΙ
ΤΩΝ ΥΙΩΝ ΑΥΤΑΣ ΔΟΡΟΘΕΟΥ Κ_ _ ΑΡΙΣΤΟΜΑΧΟΥ ΤΩ ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΤΩ
ΠΥ_ΙΩ ΣΩΜΑΕΥ _ _ _ Ω ΝΑΙ ΟΝΟΜΑ ΑΡ_ _ Ω _ΤΟ ΓΕΝΟΣ
ΟΙΚΟ_ _ ΝΕΣΤΙ
_ _ ΜΑΣ ΑΡΓΥΡΙΟΝ ΜΝ-Ν ΤΡΙΩΝΙΔΑΡ_ _ ΩΝ ΚΛΟ_ _ Σ _ _
ΠΙΣΤΕΥ_
ΣΕΑΡΧΩΤΙΘΕ _ ΠΑΝ
ΤΩΝ ΑΝΕΨ_ _ _ _ ΕΛΕΥΘΕΡΑΝΕ _ _ ΛΕ _ _ ΜΕΝ ΚΑΙ
ΑΝΕΙΛΗΠΤΟΝ ΑΠΟ ΠΑ
_ _ _ _ _ _ _ _ _ ΤΟΝ ΠΑΝΤΑ ΧΡΟΝΟΝ _ _ _ ΝΙΕΡΑΙΩΤΗ _ ΚΑΤΑ
ΤΟΝ ΝΟ _
ΜΟΝ _ _ ΑΙΚ _ _ ΑΤΑΤΟ ΣΥΜΒΟ _ _ ΟΝ ΑΜΙΝ ΑΣΤ _ _ ΓΕΟΣ
ΑΜΦΙΣΣΕΥΣ
ΜΑΡΤ-Ρ-ΝΑΥΞΕΙΝΟΣ ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΣ ΔΕΞΙΘΕΟΣ ΔΑΜΟΣΕΝΟΣ
ΑΜΦΙΣΣΕΙΣ
_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ ΔΡΩΠΙΔΑΣ Ψ_ _ΚΑΙΟΣ

Ενδεχομένως, μπορούσε να ήταν ασύνετο να προσπαθήσουμε μια κατά λέξη μετάφραση αυτού του θραύσματος, αλλά όταν σκέπτομαι την κατάσταση της αναθηματικής πλάκας και τη φασαρία της αντιγραφής της, σχεδόν εκπλήσσομαι που μπορεί να εκμαιευτεί μια αίσθηση.

Έχουμε μνημονεύσει το μήνα Πόκιο και την αρχόντευση του Στρατηγού, επίσης το μήνα Ηράκλειο, όταν μια κυρία που ονομαζόταν Δικαία, με τη συναίνεση των γιων της Δωροθέου και Αριστομάχου πούλησε προς το ναό του Πύθιου Απόλλωνα, αυτό που φαίνεται να είναι, ένα ακόμη σκλάβο από τους σκλάβους, στην τιμή των τριών μνων ασημιού και το παζάρι να γίνεται σύμφωνα με το νόμο, με μάρτυρες τους Ναύξενο, Καλλίστρατο, Δεξίθεο και Δαμόσενο, πολίτες της Άμφισσας.

Εάν ο αναγνώστης ικανοποιηθεί με το ότι έχουμε εδώ ανακαλύψει τη θέση του πιο φημισμένου απ' όλα τα ειδωλολατρικά ιερά, δεν μπορεί να

δυσαρεστηθεί, εάν εισέλθουμε σε μια μεστή ιστορία γι αυτό.

Ο πιο αρχαίος ναός, σύμφωνα με τον Παυσανία, φτιάχτηκε με τη μορφή ενός χοντροφτιαγμένου μικρού σπιτιού ή καμπίνας από τυλιγμένα κλαδιά δάφνης που μεταφέρθηκαν από την κοιλάδα των Τεμπών. Πιθανόν όλο το Δελφικό ιερό ήταν, αρχικώς, ένα αγιασμένο άλσος.

Ο δεύτερος, σύμφωνα με τους Δελφιώτες, είχε κατασκευαστεί από μέλισσες, από το κερί και τα φτερά αυτών των μικρών εντόμων. Αυτή η παράξενη αφήγηση, όπως ήταν αναμενόμενο, έφερνε σε αμηχανία κάθε άνθρωπο και ο Παυσανίας λέει ότι κάποιοι προσπάθησαν να το διευθετήσουν με πιθανότητες, υποθέτοντας ότι το όνομα του αρχιτέκτονα ήταν Πτεράς, ενώ κάποιοι άλλοι ότι το υλικό από το οποίο κατασκευάστηκε ήταν ένα είδος γρασιδιού, που φύεται πάνω στο βουνό, ονομαζόμενο Πτέρη. Όσον αφορά εμένα, δεν μπορώ παρά να υποπτευθώ ότι αυτές οι Μέλισσες ήσαν άνθρωποι που εισήγαγαν ορισμένες ξένες τελετές, και ότι η λέξη Μέλισσα έχοντας δυο σημασίες, η μια από τις οποίες είναι αυτή του εντόμου, δημιούργησε αυτό το περίεργο λάθος.

Ο τρίτος ναός φτιάχτηκε από μπρούντζο, η μαστοριά του Ήφαιστου. Αυτός πιθανόν ήταν ένα κτήριο παρόμοιο με εκείνο που ονομάστηκε *"ο θησαυρός του Ατρέως"* στις Μυκήνες, το δωμάτιο της Δανάης ή ο ναός της Αθηνάς Χαλκιόχου στην Σπάρτη, που ο Παυσανίας ο ίδιος υπαινίσσεται, ενώ ο ίδιος απορρίπτει την ιστορία του Ήφαιστου και των γυναικείων αγαλμάτων που τραγουδούσαν μελωδικά πάνω από την οροφή. Ο τρόπος της καταστροφής του δεν είναι σίγουρος, καθώς σύμφωνα με ορισμένες αφηγήσεις καταποντίστηκε σε ένα χάσμα της γης, ενώ σύμφωνα με άλλες καταστράφηκε από φωτιά!

Μεγάλα μπλόκια από τεράστια πέτρα, παρατεταγμένα σε κυκλώπειο στυλ αρχιτεκτονικής, αποτέλεσαν τα υλικά για τον τέταρτο ναό, που κατασκευάστηκε υπό την επίβλεψη των διάσημων αντρών Τροφώνιου και Αγαμίδη, σύμφωνα με τον Παυσανία, πολύ επιδέξιων στην ανέγερση ναών για θεούς και παλατιών για βασιλιάδες. Αυτός είναι ο ναός που υμνήθηκε από τον Όμηρο και γιορτάστηκε για τον πλούτο του ακόμη σε εκείνους τους πρώιμους καιρούς.

«Οὔδ' ὅσα λάϊνος οὐδός ἀφήτορος ἐντός ἐέργει.»

Καταστράφηκε από πυρκαγιά στον πρώτο χρόνο της 58ης Ολυμπιάδας.

Αυτό το τελευταίο και πιο υπέροχο κτίσμα που ήταν αφιερωμένο στον πύθιο ναό που παρέμενε ολόκληρο στις μέρες του Παυσανία, χτίστηκε με σύμβαση τριακοσίων ταλάντων, υπό ενός διατάγματος του Αμφικτιονικού Συνεδρίου, γύρω στα 513 π.Χ. Το ένα τέταρτο αυτού του ποσού επιβλήθηκε στους Δελφιώτες που επ' ευκαιρία έστειλαν αγγελλιοφόρους σε πολλά έθνη για να ζητήσουν [παρακαλέσουν] συνεισφορές, ακριβώς, όπως στη σημερινή

εποχή κάνουν μερικά Μοναστήρια, προς υποστήριξη των ιδρυμάτων τους. Η πιο σημαντική δωρεά [προσφορά] που έλαβαν ήταν από τον Αιγύπτιο βασιλιά Άμασι.

Οι εργολάβοι της κατασκευής ήσαν οι Αλκμεωνίδες, μια φημισμένη και ευγενής οικογένεια της Αθήνας που είχαν φύγει από τη γενέτειρά τους πόλη, για να αποφύγουν την τυραννία των Πεισιστρατιδών. Ο αρχιτέκτονας που προσελήφθη ήταν Κορίνθιος, ονομαζόμενος Σπίνθαρος.

Όντας κάτοχοι μεγάλου πλούτου (οι Αλκμεωνίδες), δεν περιορίστηκαν στους ελάχιστους όρους της σύμβασης, αλλά επιδαψίλεψαν μεγάλα ποσά στη διακόσμηση του κτηρίου, κατασκευάζοντας την πρόσοψή του από παριανό μάρμαρο αντί της πώρινης πέτρας ή τόφου που χρησιμοποιήθηκε στο υπόλοιπο. Από εδώ ορμώμενος ο Πίνδαρος δράττεται της ευκαιρίας για να επαινέσει την γενναιοδωρία του Αθηναϊκού λαού:

«Πάσαισι γάρ πολίεσι λόγοις ὁμιλεῖ
Ἐρεχθέος ἀστῶν, Ἀπόλλων, οἳ τεόν γε δόμον Πυθῶνι διά Θαπτόν
ἔτευξαν.»

Πίνδ. Ωδ. VII

Αυτή η γενναιοδωρία, ωστόσο, δεν ήταν με κανένα τρόπο τόσο ανυστερόβουλη, όσο μπορεί να εμφανίζεται αρχικώς. Το αργυρώνητο μαντείο πλέον μιλούσε υπό την καθοδήγησή τους, και κάθε Σπαρτιάτης που ερχόταν να το συμβουλευτεί διατασσόταν, ωσεί μέσω φωνής εξ ουρανού, να εκδιώξει τους Πεισιστρατίδες από την Αθήνα.

Η περιγραφή αυτού του φημισμένου ναού από τον Παυσανία είναι πολύ πενιχρή, και αυτή η έλλειψη δεν καλύπτεται από κάποιους άλλους συγγραφείς. Αφεθήκαμε λοιπόν να εξάγουμε τα δικά μας αποτελέσματα από συμπληρωματικές παρατηρήσεις σκόρπιες στα γραπτά τους. Το σχήμα του ήταν ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο, δωρικού ρυθμού, περιτριγυρισμένο από ένα περιστύλιο υπαίθριο, σαν του Παρθενώνα και άλλων ελληνικών ναών μεγάλου μεγέθους και λαμπρότητας [μεγαλοπρέπειας]. Συμπτωματικά, γνωρίζουμε αυτό το τελευταίο γεγονός από τον Ιουστίνο, ο οποίος περιγράφοντας την επίθεση των Γαλατών εναντίον των Δελφών, παρουσιάζει τους ιερείς να δηλώνουν ότι είδαν τον ίδιο τον Απόλλωνα να κατεβαίνει μέσα στο ιερό διαμέσου του αίθριου ή ανοικτού μέρους της οροφής.

Το ότι είχε προσανατολισμό από ανατολικά προς δυτικά, μπορούμε να το συμπεράνουμε ασφαλώς από το γεγονός ότι ήταν ένας ναός αφιερωμένος στον Απόλλωνα, που φυσικά θα αντίκριζε την ανατολή και τη δύση του ήλιου, αλλά ένα τέτοιο συμπέρασμα ενισχύεται ακόμα περισσότερο από το γλυπτικό διάκοσμο που κοσμούσε τα αετώματά του, το ένα από τα οποία (ανατολικό) περιείχε τα αγάλματα της Άρτεμης, Λητούς, Απόλλωνα και των Μουσών, το δε άλλο, το δυτικό, (περιείχε) τον Βάκχο και τις Θυιάδες του.

Αυτό θα μπορούσε να είναι αποφασιστικό με όλα εκείνα τα οποία γνωρίζουμε, ότι η ορθότητα ήταν η ψυχή του και ότι μια τέτοια απόκλιση από τον κανόνα, όπως αυτή της τοποθέτησης της δύσης του ήλιου σε κάθε θέση παρά σ' ένα δυτικό αέτωμά του, δεν θα είχε γίνει αποδεκτή. Οι γλύπτες ήσαν ο Πραξίας, Αθηναίος και μαθητής του Κάλαμη, που πέθανε πριν την ολοκλήρωση των γλυπτών, ο Ανδροσθένης, επίσης Αθηναίος, και μαθητής του Εύκαδμου, που αποπεράτωσε το έργο.

Πάνω στα κιονόκρανα αναρτιόνταν: χρυσή πανοπλία, περσικές ασπίδες, τρόπαια από το πεδίο του Μαραθώνα από τους Αθηναίους, και τα όπλα των αιχμάλωτων Γαλατών από το λαό των Αιτωλών. Πιθανόν υπήρχαν αγάλματα καταλλήλως εκτεθειμένα μέσα στον περίβολο και μεταξύ αυτών αυτό της Αθηνάς, μιας από τις χαρακτηριστικές θεότητες της περιοχής που επικαλείτο η Πυθία, σύμφωνα τον πρόλογο των *"Ευμενίδων"* (του Αισχύλου).

Οι μετόπες φαίνεται να είχαν διακοσμηθεί με πολύ όμορφα γλυπτά, που αναπαριστούσαν τους άθλους του Ηρακλή και τις περιπέτειες του Βελλερεφόντη. Ορισμένες απ' αυτές τις εμπνευσμένες συνθέσεις υποδεικνύονται από τον Ίωνα προς τον εκστασιασμένο Χορό που θαύμαζε. Για παράδειγμα: ο Θηβαίος ήρωας, που σκοτώνει τη Λερναία Ύδρα με μια χρυσή άρπα, βοηθούμενος από τον Ιόλαο το σύντροφό του στους άθλους του, και τον Βελλερεφόντη πάνω στο φτερωτό του Πήγασο, τη στιγμή που κατατροπώνει τη Χίμαιρα, που ξερνούσε φωτιά.

Απ' αυτά τα υποκείμενα στρέφει την προσοχή του χορού προς τη *«γιγαντομαχία»* επάνω στους τοίχους. Χωρίς αμφιβολία λοιπόν αυτή ήταν μια ζωφόρος που περιέβαλε το εξωτερικό του άδυτου, ακριβώς όπως αυτή του Παρθενώνα που ήταν διακοσμημένη με την Παναθηναϊκή πομπή. Ο εμπνευσμένος τρόπος εκτέλεσής της γίνεται εύκολα αντιληπτός από τη ζωηρή περιγραφή του Ίωνα, και από τις συχνές εκφράσεις έκπληξης και ιδιαίτερα από την αναγνώριση των κύριων χαρακτήρων από το Χορό. Τα υποκείμενα που σημειώνονται ιδιαιτέρως είναι: ο Εγκέλαδος που υποτάσσεται από το αήττητο δόρυ της Αθηνάς, ο Δίας που εξακοντίζει τον καυτό κεραυνό ορμώντας κατά του γίγαντα Μίμα, και ο Βάκχος με το θύρσο τριγυρισμένο με κισσό να εξολοθρεύει άλλο ένα από τα τέρατα των Τιτάνων.

Πάνω από την είσοδο του πρόναου, που περικλειόταν από δυσκίνητες και υπέροχες πόρτες, εμφανιζόταν εκείνο το μυστηριώδες και περιπεπλεγμένο μονοσύλλαβο **EI** (εάν;), για το οποίο ο Πλούταρχος μας έχει αφήσει μια μακρά και έξυπνη πραγματεία.

Ο Πρόναος ή προθάλαμος του άδυτου περιείχε όλους τους πασίγνωστους αφορισμούς των επτά σοφών αντρών της Ελλάδας, καθένας εκ των οποίων εμφανίστηκε αυτοπροσώπως για να αφιερώσει αυτό το συμπυκνωμένο απόσταγμα των ηθικών του ερευνών προς τον Πύθιο Θεό.

Περιείχε ένα μπρούντζινο άγαλμα του Ομήρου και σε μια γωνία υπήρχε ένα πολύ ωραίο ασημένιο αγγείο ικανό να χωρέσει εξακόσιους αμφορείς, έργο του Σάμιου Θεόδωρου, μια από τις πρώτες προσφορές του Κροίσου, μέσα στο οποίο οι Δελφιώτες αναμείγνυαν το κρασί τους στη γιορτή που ονομαζόταν Θεοφάνια. Το ίδιο το άδυτο είχε ένα βωμό του Ποσειδώνα, του αρχικού κατόχου του μαντείου, και ακόμα έναν, στον οποίο σκοτώθηκε ο Νεοπτόλεμος, γιος του Αχιλλέα. Αυτό το τμήμα του ναού διακοσμήθηκε με τα αγάλματα των δυο Μοιρών, η θέση του αγάλματος της τρίτης (Μοίρας) καταλήφθηκε από αυτά του Δία και του Απόλλωνα, του επονομαζόμενου Μοιραγέτη ή *«οδηγού των Μοιρών»*.

Εδώ επίσης βρισκόταν η σιδερένια καρέκλα του Πινδάρου, απ' όπου ο ποιητής συνήθιζε να απαγγέλλει τις θείες ωδές του προς τιμήν του Απόλλωνα στους Πύθιους αγώνες. Επίσης, ένα ακόμα μνημείο εξαιρετικού ενδιαφέροντος, μια καταγραφή της αθάνατης δόξας που αποκτήθηκε από τη νίκη των ενωμένων πόλεων της Ελλάδας εναντίων των Περσών στις Πλαταιές, που ήταν μια μπρούντζινη στήλη μορφοποιημένη από συμπλεκόμενες περιελίξεις τριών ερπετών, τα κεφάλια των οποίων όπως πρόβαλαν, υποστήριζαν ένα χρυσό τρίποδο.

Αυτό το τελευταίο στολίδι σφετερίστηκε σε λεηλασία από τους Φωκείς στον ιερό πόλεμο, αλλά η υποστηρίζουσα στήλη φαίνεται at this very das (;) στον Ιππόδρομο ή στο Atmeidan της Κωνσταντινούπολης, όπου μεταφέρθηκε, μαζί με αναρίθμητα είδη καλλιτεχνημάτων, από το μεγάλο απογυμνωτή των ελληνικών πόλεων Κωνσταντίνο, για να κοσμήσει τη νέα του πρωτεύουσα. Ο κοινός άνθρωπος το θεωρεί ως το έργο ενός μάγου που το τοποθέτησε εκεί, όπως το μπρούντζινο ερπετό του Μωυσή, για να προστατεύσει τους πολίτες από το δάγκωμα εκείνων των ερπετών.

Το άδυτο του αδύτου ή το πιο ιερό σημείο, ήταν απροσπέλαστο σε κοινά μάτια, και το διάβαινε η Πυθία και οι ιερείς του ναού. Σ' αυτό το επίσημο ιερό στεκόταν ένα όμορφο άγαλμα του Πύθιου Απόλλωνα. Ο Παυσανίας λέει ότι ήταν φτιαγμένο από χρυσό και αν τα γραπτά του Καλλίμαχου αληθεύουν, όπως υποθέτουν οι σχολιαστές του, μόνο οι στολές και τα στολίδια του ήσαν απ' αυτό το μέταλλο (χρυσό), αλλά ακόμη και έτσι, αυτό δικαιολογεί την έκφραση του Παυσανία. Έτσι λοιπόν περιγράφεται από τον Αλεξανδρινό ποιητή:

«Χρύσεα τῷ 'πόλλωνι, τὸ τ' ἐνδυτόν ἢ τ'ἐπιπορπίς,
Ἤ τε λύρη, τό τ' ἄεμμα τό Λύκτιον, ἢ τε φαρέτρη
Χρύσεα καί τὰ πέδιλα. Πολύχρυσος γάρ Ἀπόλλων,
Καί τε πολυκτέανος. Πυθῶνί τε τεκμήραιο.»

Υμν. Απολ. 33



Η επίθεση των Γαλατών στο Πύθιο Ιερό.

Είναι δύσκολο να καθοριστεί το εάν ο Απόλλωνας του Μπελβεντέρε είναι ένα αντίγραφο αυτού του αγάλματος ή όχι, αλλά οι πρώτοι ειδήμονες του βασιλείου και όλης της Ευρώπης έχουν αποφανθεί ότι πρόκειται για ένα αντίγραφο. Αν και ακρωτηριασμένο, η στάση έχει πάντα θεωρηθεί από τους καλύτερους κριτές ότι είναι αυτή που θα αναμενόταν από τη θεότητα του Πύθιου Ιερού, ακριβώς αφού έχει εξαπολύσει το μοιραίο βέλος του εναντίον του ερπετού Πύθωνα, μια εικασία ενισχυόμενη απ' αυτή την επιβλητική εκδίκηση που ζωογονεί την όψη, χωρίς να την παραμορφώνει.

Μαθαίνουμε από τα *''Σωζόμενα''* ότι το πρωτότυπο άγαλμα μεταφέρθηκε από το ιερό του, από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο, προς τη νέα πόλη του, όπου ενδεχομένως έτυχε της ίδιας μοίρας, όπως τα υπόλοιπα όμορφα μνημεία της αρχαίας τέχνης, όταν διαγουμίστηκε η Κωνσταντινούπολη από τους βαρβάρους της Δύσης.

Πολλά απ' αυτά, ωστόσο, καταστράφηκαν πολύ πριν από εκείνη την εποχή, όταν καταστράφηκε το Λαύσιο (Lausian;) παλάτι, όπου σύμφωνα με τον Κεδρηνό βρισκόταν η φημισμένη Κνιδία Αφροδίτη, η οποία καταστράφηκε από πυρκαγιά περίπου το έτος 475 μ.Χ. Σύντομα, μετά απ' αυτό, κατά τη βασιλεία του Ιουστινιανού, επακολούθησε μια ακόμα μεγαλύτερη απώλεια αγαλμάτων και άλλων πολύτιμων υπολειμμάτων της αρχαίας τέχνης, όταν το μεγαλοπρεπές κτίσμα που ονομαζόταν ο Ζεύσιππος, καταστράφηκε με τον ίδιο τρόπο.

Στο άδυτο υπήρχε εκείνο το βαθύ μαντικό χάσμα απ' όπου έβγαινε η μεφιστοφελική έμπνευση. Περικλειόταν από ένα κιγκλίδωμα (*"θριγκός"*, Ίων

1321) και το στενό του στόμιο καλυπτόταν από ένα ψηλό τρίποδο, πάνω στο οποίο καθόταν η δυστυχής Πυθία, που συχνά κρατιόταν με το ζόρι βίαια από τους αρχιερείς, μέχρις ότου εκστομίσει φριχτές ασυναρτησίες και διιστάμενους ήχους (*«έμμετρα και άμετρα»*), τους οποίους οι ποιητές του ναού, που βρίσκονταν εκεί ειδικά γι αυτό το σκοπό, τακτοποιούσαν σε εξάμετρα και παρέδιδαν στους εξαπατημένους πιστούς. Στην κορυφή αυτού του τρίποδα υπήρχε ένα κάθισμα το οποίο ονομάζεται cortina (στα ελληνικά *«όλμος»*[1]) που μερικές φορές λέγεται και για το ίδιο το μαντείο.

Cortinaque reddidit imo
Hanc adyto rocem, pavefactaque pectora movit.

Οβ. Μετ. xv 636

Φαίνεται επίσης ότι υπήρχε ιδιαίτερο φόρεμα κατάλληλο για την προφητική προσωπικότητα, όπως γνωστοποιείται καθαρά από τον Αισχύλο (Αγαμ. 1279). Αυτό μπορεί χωρίς αμφιβολία να φαίνεται πάνω σε αρχαία μνημεία. Η βίαιη μεταφορά της Πυθίας, που ερεθιζόταν μέσω του μεφιστοφελικού αέριου, απεικονίζεται από το Lucan. Πριν καθίσει στον τρίποδα, πλενόταν στο νερό της Κασταλίας πηγής, στεφανωνόταν με δάφνη, μασούσε τα φύλλα της, για να αυξήσει την έμπνευση, και έπινε το προφητικό νερό της Κασσοτίδας (πηγής), το οποίο φαίνεται ότι μεταφερόταν από την πηγή μέσα στο άδυτο, μέσω ενός υπόγειου αγωγού.

Μια μεγάλη ποσότητα κεντημένης ταπισερί φυλασσόταν σ' αυτό το ναό, τμήματα της οποίας, ονομαζόμενα πέπλα, χρησιμοποιούνταν πιθανόν για να ξεχωρίζουν τον πρόναο από το ναό και το ναό από το άδυτο, για να καλύπτουν τα αγάλματα και τους βωμούς, και για να λειτουργούν ίσως ως τέντα πάνω από το υπαίθριο τμήμα του οικοδομήματος. Ο Ευριπίδης δίνει μια λεπτομερή περιγραφή αυτής της ταπισερί στον Ίωνά του. Τμήμα απ' αυτή λέγεται ότι είχε δωρηθεί στο ναό από τον Ηρακλή, από τα λάφυρα των Αμαζόνων,

[1] *«Ἡ δέ Πυθία ἐπί τρίποδος καθημένη χρησμωδεῖ*
Καλεῖται δέ τὸ μέρος, ἐν ᾧ κάθηται, ὅλμος»

Schol. in Arist. Plut. 9

Bacchatur demens aliena per antrum
Colla ferens, vittasque Dei, phoebeaque serta
Erectis discussa comis, per inania templi
Ancipiti cerrice rotat, spargitque vaganti
Obstantes tripods, magnoque exaestuat igne,
Ivatum, Phoebe, ferens _ _ _
Spumea tunc primum rabies vesana per ora
Effluit, et gemitus, et anhelo clara meatu
Murmura: tunc moestus vastis ululatus in antris
Extremaeque sonant, domita jam virgine, voces.

L.V. 169

αναπαριστώντας μια θαυμάσια άποψη του ουράνιου ημισφαιρίου. Πάνω στο υπόλοιπο εμφανίζονταν, μεταξύ των άλλων, ναυμαχίες ανάμεσα σε Έλληνες και Βαρβάρους, μάχες μεταξύ των Κενταύρων και των Λαπιθών, κυνήγια του ελαφιού και του λιονταριού, και ο Κέκροπας, μισός άνθρωπος και μισός ερπετό, μαζί με τις κόρες του.

Αυτοί οι θησαυροί, όπως και ο ίδιος ο ναός, βρίσκονταν υπό την επίβλεψη ενός υπαλλήλου (που ονομαζόταν *«χρυσοφύλαξ, ναοφύλαξ» ή «νεωκόρος»*), ο οποίος ήταν δεμένος με όρκο εχεμύθειας, που ζούσε και κοιμόταν στο ναό σκουπίζοντάς τον κάθε πρωί, την ώρα της Ανατολής, με κλάδους δάφνης, και πλένοντάς τον με το νερό της Κασταλίας, στολίζοντας το Πρόπυλο του ναού με γιρλάντες, γεμίζοντας τα λουστραρισμένα αγγεία (*«περιρραντήρια»*) και διώχνοντας με το τόξο και τα βέλη του τα πουλιά που έρχονταν να εγκατασταθούν πάνω στο ιερό οικοδόμημα.

Ολόκληρος ο ναός με το καθαγιασμένο χώρο του (τέμενος) περιβαλλόταν από ένα μεγάλο περίβολο ή περίφραξη, από το οποίο ξεκινούσαν δρόμοι που οδηγούσαν σε διαφορετικά μέρη της πόλης και δίπλα υπήρχε αυτό το υπέροχο Θέατρο, στο οποίο λάμβαναν χώρα οι φημισμένοι μουσικοί διαγωνισμοί στους Πυθικούς αγώνες.

Εντός της αυλής του περιβόλου βρίσκονταν οι κατοικίες των ιερέων και των φρουρών του ιερού, τα λαμπερά αγγεία μέσα στα οποία βυθίζονταν τα κλαδιά δάφνης, για να ραντίζουν τους ικέτες, και εκείνοι οι φημισμένοι θησαυροί που ανήκαν σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας, και που ήσαν γεμάτοι με τα πιο ακριβά έργα τέχνης, πολύ ενδιαφέροντα για το φως που έριχναν πάνω στην πρώιμη κατάσταση της κοινωνίας στην Ελλάδα.

Αυτοί οι Θησαυροί δεν ήσαν υπόγειοι, όπως έχουν υποθέσει ορισμένοι, σαν εκείνους του Ατρέα, αλλά μάλλον σαν αυτούς στην Ολυμπία που ανεγείρονταν πάνω σε μια λίθινη βάση. Οι προσφορές που περιείχαν ήσαν αφιερωμένες στον Πύθιο θεό και στη δόξα του έθνους που τα έστελνε, και ήταν ξεκάθαρα μαρκαρισμένες και φυλάσσονταν για το πιο μεγάλο τμήμα, καθεμία στο δικό της εθνικό Θησαυρό. Σε πολύ πρώιμους καιρούς αυτές (οι προσφορές) συνίσταντο από διακοσμητικά αγγεία και μπρούντζινα τρίποδα. Ο Γύγης, βασιλιάς της Λυδίας, έδωσε το παράδειγμα των αφιερωματικών αγγείων από χρυσό και ασήμι. Ο μεγάλος πλούτος του Δελφικού ναού, που συνίστατο κυρίως απ’ αυτές τις προσφορές, και που σημειώνονται ακόμα από τον Όμηρο (Ιλιάδα Ι 404), αναστάτωσε την απληστία των αχαλίνωτων πλιατσικολόγων, και δημοσίων και ιδιωτών, ίδιας εθνικότητας και ξένων, που περιφρονούσαν την ιερότητα της θέσης και την παρουσία του θεού.

Η διαρπαγή τους από τους Φωκείς κατά τη διάρκεια των Ιερών Πολέμων, διέσπειρε τα πολύτιμα μέταλλα παντού στην Ελλάδα, τα οποία πριν από τότε ήταν εξαιρετικά σπάνια, αλλά η αφθονία του χρυσού και ασημιού δεν έγινε

υπερβολική, μέχρι τις κατακτήσεις του Αλέξανδρου και την εισαγωγή της ασιατικής διαρπαγής. Φαίνεται πιθανόν εντός αυτού του ιερού περιβόλου να λάμβαναν χώρα εκείνες οι γιορτές, στις οποίες οι Δελφιώτες πολίτες προσκαλούνταν με προκήρυξη και στις οποίες τοποθετούν την κύρια δαπάνη συμβουλών του Μαντείου.

Μια σκηνή ή μεγάλη τέντα ανεγέρθηκε γι' αυτό το σκοπό και καλύφτηκε με αυτή την υπέροχη ταπισερί που περιγράφτηκε. Τι τύχη θα είχαν οι σπουδαιότεροι φιλόσοφοι στο να εισάγουν αυτή την πνευματική θρησκεία, στην οποία είδαν την αναγκαιότητα και τη δύναμη, σ' ένα λαό τόσο παραχαϊδεμένο από την πολυτέλεια, τόσο σαγηνευμένο από την μεγαλοπρέπεια, τόσο παρασυρμένο [εκμαυλισμένο] από την έκφυλη [ασελγή] μυθολογία του εγκαταστημένου συστήματος; Αυτό μπορούσε να επιτευχθεί μόνο από μια άνωθεν δύναμη.

Το Πύθιο Μαντείο έπεσε σε ανυποληψία και παραμέληση περίπου την εποχή που το φως της χριστιανοσύνης σαν ανοιξιάτικη μέρα από ψηλά, ακτινοβόλησε μπροστά, για να διώξει μακριά το σκοτάδι της δεισιδαιμονίας[2]. Απέναντι σ' αυτή, η μυθική θεότητα δεν μπορούσε τόσο εύκολα να το προστατέψει, καθώς έγινε απέναντι στον Ξέρξη και το Βρέννο.

Το μυθιστόρημα καταγραμμένο από τον Ευσέβιο, σχετικώς με τη σιωπή των παγανιστικών μαντείων ως προς τη γέννηση του Σωτήρα, εξαπλώθηκε επιτυχώς από τον Van Dale, που δείχνει στην ειδική πραγματεία του ότι το Μαντείο των Δελφών συνέχιζε να συμβουλεύει από καιρού εις καιρό μέχρι την εποχή του Αρκάδιου και Ονώριου ή του μεγάλου Θεοδοσίου.

Ο αυτοκράτορας Ιουλιανός αναστήλωσε το ναό, για τον οποίο έμαθε από τον Ορειβάσιο ότι ήταν σε μια άθλια κατάσταση, (τον Ορειβάσιο) ένα γιατρό της τάξης των κοιαστόρων που είχε στείλει ο μονάρχης, για να το συμβουλευτεί. Τα παρακάτω δηλώνουν την κατάστασή του, όπως αυτή παρουσιάστηκε προς τον αυτοκρατορικό αγγελιοφόρο με τη φωνή από το ιερό του :

« Εἴπατε τῷ βασιλεῖ χαμαί πέσε δαίδαλος αὐλά·
Οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην οὐ μάντιδα δάφνην,

[2] Τα παρακάτω λέγεται ότι ήταν η απόκριση που δόθηκε στον Αύγουστο, όταν πήγε να συμβουλευτεί το μαντείο σχετικά με το διάδοχό του στο θρόνο, ανακοινώνοντας την αποχώρηση του Απόλλωνα από το ιερό:

" Ἑβραῖος κέλεταί με παῖς μακάρεσσιν ἀνάσσων
τόνδε δόμον προλιπεῖν καί (την) ὁδόν αὖθις ἱκέσθαι
Ἄπιθι λοιπόν ἐκ δόμων ἡμετέρων."

(Το παραπάνω) φέρει τα σημάδια της παραχάραξης στο *"μέτωπό"* του πάρα πολύ έκδηλα, αλλά η αλήθεια της χριστιανικής θρησκείας δεν επηρεάζεται από την άρνηση ή την επιβεβαίωση παρόμοιων ιστοριών σαν αυτές.

Οὐ παγάν λαλέουσαν ἀπέσβετο καί λάλον ὕδωρ.»

Ωστόσο, ποτέ δεν αναφάνηκε ούτε ένα εκατοστό μέρος της πρωταρχικής του μεγαλοπρέπειας, αλλά μαράζωνε μέχρι που έλαβε και το θανατηφόρο του χτύπημα από τον Μέγα Κωνσταντίνο, ο οποίος απέσπασε βίαια τις θύρες και την οροφή και μετέφερε μακριά τους λίγους εναπομείναντες θησαυρούς, στην Κωνσταντινούπολη.

Σ' αυτή την περιγραφή των Δελφών, έχω ίσως καταχραστεί εκείνα τα όρια που ένας ταξιδιώτης οφείλει να αναφέρει στις διατριβές αυτού του είδους, αλλά το αντικείμενο πρόσφερε τόσο πολύ απάτητο έδαφος για να διευκρινιστεί και ερευνηθεί, που δεν μπορούσα να αντισταθώ στον πειρασμό.

Είχα μόλις τελειώσει την περιγραφή στην παράγκα, όταν ο κ. Cockerell μας συνάντησε, μη μπορώντας να ολοκληρώσει το ευγενικό του σχέδιο, λόγω της ακαταλληλότητας του καιρού. Σύντομα αφήσαμε το υπόστεγο για να απολαύσουμε μια πιο ελεύθερη αναπνοή και να αναζητήσουμε τον ταχυδρόμο, τον οποίο και βρήκαμε με τον παλιό μας ξεναγό, τον πρωτόπαπα που είχε φέρει μερικά νομίσματα για πούλημα.

Διαλέξαμε τρία μικρά ασημένια, οι πίσω όψεις των οποίων παρουσιάζουν την μορφή μιας κατσικίσιας κεφαλής ανάμεσα σε δυο δελφίνια και η εμπρόσθια όψη αυτή ενός κριαριού, σε ένα εμπνευσμένο στυλ εκτέλεσης. Δεν έχω καμία αμφιβολία ότι αυτά τα νομίσματα προέρχονται από τους Δελφούς, καθώς το πρώτο που ήταν ένα κοινό έμβλημα του ήλιου, και η κατσίκα που μνημόνευε αυτούς που είχαν ανακαλύψει το μαντείο, χρησιμοποιούντο, κυρίως, στις Δελφικές Θυσίες.

Προτού αφήσουμε τον Παρνασσό ήμουν ανυπόμονος να ανακαλύψω, εάν η αρχαία δάφνη είχε χαλάσει μέσα στους περιβόλους της, κι ενώ οι υπηρέτες μας σαμάρωναν τα άλογα, πρόσφερα την αμοιβή ενός δολαρίου στο Δελφιώτη που θα έφερνε ένα κλαδί απ' αυτό το ιερό φυτό από τους αθανάτους κήπους.

«Ὑπό ναοῖς
κήπων ἐξ ἀθανάτων.»
Ἴων, 115

Ένα πολύ ωραίο κλαδί προσκομίστηκε γρήγορα, μια ομάδα παιδιών έτρεξε κραυγάζοντας με την αμοιβή, και όλοι οι φτωχοί άνθρωποι κοίταζαν απορημένοι με κατάπληξη γι' αυτό το καπρίτσιο των Άγγλων μιλόρδων. Αυτό φάνηκε από τα σημαντικά νεύματα και τους ψιθύρους τους, ενώ κατακομματιάζαμε το τρόπαιο· αληθινά πιστεύω ότι αυτοί σκέφτηκαν ότι κατείχαμε μια τέχνη να το μετατρέψουμε σε χρυσό. Έχοντας έτσι αποκτήσει ποιητικές δάφνες με μεγάλη ευκολία, λέμε ένα τελευταίο αντίο σ' αυτή την

ενδιαφέρουσα τοποθεσία, γύρω απ' την οποία ο Απόλλωνας και οι Μούσες φαίνεται να έχουν εξαπλώσει μια γοητεία, που όλοι οι αιώνες βαρβαρότητας δεν έχουν καταφέρει να σκορπίσουν [διαλύσουν].

Χωρίς να εμποδιζόμαστε από τις αποσκευές, κατεβήκαμε με γρήγορο βηματισμό στην Κρισσαία πεδιάδα, όπου συνεχίσαμε με ένα πλήρη καλπασμό, με τον ταχυδρόμο, σύμφωνα με το έθιμο, να διαλαλεί, κραδαίνοντας το μαστίγιο και μαστιγώνοντας τα άλογα of the pastry με έξαλλες χειρονομίες και θορυβώδη ζωντάνια ενός μανιακού. Είμαι πεπεισμένος ότι τίποτε άλλο παρά η αναγκαιότητα να προσκολλώνται προς τα άλογα με τις αποσκευές τους, σώζει τους λαιμούς των μισών από τους ταξιδιώτες στην Τουρκία.

Ένας ταχυδρόμος δεν έχει θεώρηση για την κατάσταση ή δύναμη του ζώου του, για τη φύση των δρόμων ή για την ακαταλληλότητα των εξοπλισμών. Μόλις κάθεται στη σέλα του, είναι σπουδαιότερος από ένα λόρδο ή φαίνεται σαν Κένταυρος, που θεωρεί τον εαυτό του ως ένα τμήμα του κτήνους που καβαλικεύει. Καθώς ερχόταν το βράδυ είχαμε μια ωραία θέα των Σαλώνων, της αρχαίας Άμφισσας […]



Δελφοί - Αδριανός (Α΄ όψη).



Δελφοί - Αδριανός (Β΄ όψη).

33. WILLIAM TURNER

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **William Turner** ήταν 20 χρονών το 1812, όταν διορίστηκε γραμματέας στην Αγγλική πρεσβεία της Πόλης. Παρέμεινε τέσσερα (4) χρόνια στην Οθωμανική πρωτεύουσα και ανέλαβε πολλές αποστολές σε διάφορες περιοχές της Αυτοκρατορίας από τα Επτάνησα και την Ήπειρο έως την Αίγυπτο, τη Μικρά Ασία και το Αιγαίο. Έτσι, είχε την ευκαιρία να περιηγηθεί το μεγαλύτερο τμήμα του Ελληνικού χώρου και να συγκεντρώσει με ευχέρεια, χάρη στη διπλωματική του ιδιότητα, έγκυρα στοιχεία για πρόσωπα και πράγματα για το δημόσιο και ιδιωτικό βίο των Ελλήνων και για σημαντικά γεγονότα της εποχής του.

Το δίτομο οδοιπορικό του κυκλοφόρησε το 1820. Δεν γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό συμμετείχε στο κύκλωμα της αρχαιοκαπηλίας, που ανθούσε στα χρόνια που βρισκόταν στην Ανατολή. Πάντως, όπως και ο ίδιος εξομολογείται στο χρονικό του, συνήθιζε να κόβει τις μύτες των αγαλμάτων και να τις αποκομίζει για ενθύμιο.

Σχόλια

Το οδοιπορικό του **Turner** πρέπει να γράφτηκε, μάλλον, όταν αυτός είχε φτάσει στην Αθήνα, έχοντας κάνει τη διαδρομή Άμφισσα-Χρισσό-Δελφοί-Αράχοβα-Λιβαδειά. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι στις 27 Απριλίου του 1814 βρίσκεται στην Άμφισσα (Σάλωνα) και εξασφαλίζει συστατική επιστολή από τον Τούρκο διοικητή (Φερχάτ Εφέντη) των Σαλώνων προς τον παπά του Καστριού, και στις 10 Μαΐου του 1814 γράφει τις εντυπώσεις του για τους Δελφούς.

Από την Άμφισσα ξεκίνησε άυπνος και εμπύρετος για το ιερό του Απόλλωνα και ίσως γι αυτό είναι υπερβολικός ο χαρακτηρισμός του για τις γυναίκες του Χρισσού, που αντί να τις χαρακτηρίσει πρόσχαρες, όπως ήταν, τις θεώρησε μάλλον ελευθεριάζουσες, κατάλληλες για Ιερό της Αφροδίτης παρά για Ιερό του Απόλλωνα.

Ο γνωστός παπάς των Δελφών, που έπαιζε και το ρόλο του ξενοδόχου και οδηγού στους ξένους, τούτη φορά δεν υπερέβη τα όριά του, διότι είχε σαφή εντολή - διαταγή από τον Τούρκο αφέντη για φιλοξενία και εξυπηρέτηση του Turner και δεν ήθελε να ρισκάρει τιμωρία του. Εξάλλου, το μόνο που πρόσφερε στον ξένο ήταν ένα απλό (καστρίτικο) μπρέκφραστ, λίγη ώρα ξεκούραση και μια βόλτα στον αρχαιολογικό χώρο. Όμως, το σπορ της αρχαιοκαπηλίας αρχαίων νομισμάτων διεξήχθη κανονικά και με επιτυχία, διότι οι κάτοικοι είχαν φέρει στο σπίτι του παπά τη νομισματική πραμάτεια τους και οι σχετικές αγορές έγιναν.

Για μύτες αγαλμάτων δεν γίνεται λόγος, διότι ευτυχώς τα αρχαία αγάλματα δεν είχαν ακόμη ξεθαφτεί στους Δελφούς.

Τον ξένο επισκέπτη τον εντυπωσίασε το όλο σκηνικό-τοπίο των Δελφών. Αντίθετα το Καστρί το περιγράφει ως *"άθλιο υποκατάστατο για τη φημισμένη πόλη που κάποτε κατείχε τη θέση των Δελφών"* με λιγοστά (ογδόντα) σπίτια. Πήγε και στο Μοναστήρι της Παναγίας όπου συνάντησε τις περίφημες επιγραφές, που όλοι σχεδόν οι πρώτοι περιηγητές των Δελφών αναφέρουν και τις αντέγραψε και αυτός. Συγκεκριμένα, μιλάμε γι' αυτή του ΑΙΑΚΙΔΑ και εκείνη του ήρωα ΧΡΗΣΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΥ από τη Λάρισα.

Λίγο πριν το μεσημέρι τράβηξε ανατολικά, πέρασε από την Αράχοβα, για την οποία δεν αναφέρει καμία ουσιαστική πληροφορία. Το μόνο που αποτυπώνει είναι η έκπληξή του για το πόσο καλά καλλιεργημένες με αμπέλια ήταν εκεί οι πλαγιές του Παρνασσού. Συγκεκριμένα γράφει:

"Εξεπλάγην που είδα τις πλαγιές αυτών των βουνών τόσο καλά καλλιεργημένες, και φυτεμένες με αμπέλια, τα οποία βρίθουν στην περιοχή του Παρνασσού".

Τέλος, από την αναφορά του Turner προκύπτει ότι η Αράχοβα και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ανήκε διοικητικά στη Λιβαδειά και όχι στην Άμφισσα. Πράγματι, η ένοπλη συνοδεία – φρουρά του από τους Δελφούς μόλις τον άφησε στην Αράχοβα, αποχώρησε ως μη έχουσα πλέον αρμοδιότητα.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Journal of tour in the Levant" , William Turner, London 1820.

Τρίτη, 10η Μαΐου 1814

Μετά από μια άθλια νύχτα χωρίς ούτε μια ώρα ύπνου, σηκώθηκα νωρίς, αισθανόμενος πολύ εξαντλημένος και εμπύρετος.

Στις έξι το πρωί αφήσαμε τα Σάλωνα και για μια ώρα διασχίσαμε έφιπποι την όμορφη πεδιάδα, που εκτείνεται μπροστά από την πόλη, περνώντας απέναντι από τον Πλειστό και περνώντας μέσα από ένα περιποιημένο ελαιώνα.

Στη συνέχεια, επί μιάμιση ώρα ιππεύσαμε κατά μήκος πολύ ψηλών βουνών, απολαμβάνοντας τη θέα της θάλασσας και της περιβάλλουσας πεδιάδας, σε μια διαδρομή κατά την οποία έπρεπε να περάσουμε από εξαιρετικά τρομακτικούς γκρεμούς, ακολουθώντας ένα μονοπάτι εύρους περίπου τριών ποδιών και με ένα τεράστιο κατακόρυφο βράχο να κρέμεται πάνω από τα κεφάλια μας.

Κοντά στο Καστρί, στα ριζά των βουνών, στέκεται το χωριό *«Χρύσον»* (εννοεί Χρισσό), του οποίου οι γυναίκες έχουν ένα χαρακτήρα, που θα περίμενα να συναντήσω κοντά σε ένα ναό της Αφροδίτης παρά κοντά στο ιερό του Απόλλωνα.

Περίπου στις οκτώ η ώρα σταματήσαμε στο Καστρί, που βρίσκεται σ' ένα βουνό, πάνω από το οποίο υψώνεται ένας πελώριος γυμνός βράχος, ύψους περίπου 200 ποδών. Σ' αυτό το βράχο βρίσκεται το σπήλαιο της Πυθίας, που κανένας σύγχρονος Έλληνας δεν έχει αποτολμήσει να εξερευνήσει.

Το χωριό περιλαμβάνει ογδόντα σπίτια (κάποτε είχε εκατό, αλλά τελευταίως έχουν φύγει αρκετοί κάτοικοι), είναι ένα άθλιο υποκατάστατο της φημισμένης πόλης, που κάποτε κατείχε τη θέση των Δελφών. Σύμφωνα με τον Wheler, στην εποχή του, περιλάμβανε διακόσια σπίτια. Σταματήσαμε στο σπίτι ενός φτωχού Έλληνα παπά, στον οποίο δώσαμε την επιστολή του Βοεβόδα[3] και με συνόδεψε για να δω τα αρχαιολογικά απομεινάρια.

Πάνω από το χωριό υπάρχουν τα ερείπια από ένα Γυμνάσιο και ένα Κάστρο, αλλά δεν έχει σωθεί τίποτα περισσότερο από τα θεμέλια των τοίχων. Στην κορυφή του βουνού ακόμη και δίπλα στο χωριό, υπάρχει ένα μικρό τμήμα από κάποιους τοίχους, που υποτίθεται ότι ανήκαν σε ένα θέατρο. Δίπλα σ' αυτά τα τμήματα βρίσκεται μια μικρή νεότερη ελληνική εκκλησία, στην οποία έχουν ενσωματωθεί αρκετές αρχαίες πέτρες. Όπως μου είπε ο παπάς, σε μια από αυτές υπήρχε μια επιγραφή, που έχει πλέον σβηστεί.

Λίγο ψηλότερα, κοντά στο θέατρο, μέσα στο βράχο υπάρχει μια μικρή τοξωτή εκσκαφή με τρεις μεγάλους και δυο μικρότερους θόλους λαξευμένους εντός της. Κοντά σ' αυτήν υπάρχει και μία μικρότερη εκσκαφή με ένα θόλο. Αυτές οι εσοχές, ίσως, αποτελούσαν αρχαίες θέσεις για αναθηματικές πλάκες ή κοιλώματα για τεφροδόχους.

Υπάρχουν πολλές απ' αυτές λαξευμένες στα βράχια που κρέμονται πάνω από το δρόμο απ' τον οποίο εισήλθαμε στο χωριό ερχόμενοι από τα Σάλωνα. Ορισμένες από αυτές έχουν βάθος μεγαλύτερο από δυο πόδια, ενώ κάποιες άλλες λιγότερο από ένα πόδι.

Πιο χαμηλά, κάτω στο βουνό βρίσκονται τα ερειπωμένα θεμέλια ενός μικρού· αμφιθεάτρου και, λίγο πιο κει, μισοθαμμένη στο έδαφος, κείται μια μεγάλη πέτρα με μια ελληνική επιγραφή, από την οποία μπορούσα μόνον να διακρίνω τη λέξη ΚΟΡΙΝΘΙΟΣ.

Εάν την ξέθαβαν και την αποκρυπτογραφούσαν, πιθανόν θα ανακάλυπταν

---

[3] **Φερχάτ Εφένδη 27 Απρίλι - Σάλονα**

Από τον ενδοξότατον βοεβόνδια Σαλόνου προς εσάς ραγιάδιαις του Καστρί. Αυτού απερνάη ο φίλος μου Σινιόρ Τούρνερ και θενά περιεργάζι το κάστρον και τα κτίρια τα παλαιά. Διά τούτο να τον δεχθίτε και να τον συντροφέψεται δέκα άνθρωποι μετά ντουφέκια ως Ράχοβα λοιπόν καθώς σας γράφω έτσι να κάμεται εξ αποφάσεως.

ότι θ’ αναγραφόταν κάποιο δώρο ενός Κορίνθιου προς τους Δελφούς.

Ακόμα χαμηλότερα υπάρχει ένας γκρεμισμένος τοίχος, που τώρα αποτελεί τμήμα ενός ελαιοτριβείου, κοντά στο οποίο βρίσκεται η μεγαλύτερη εκκλησία του Καστριού, σκιαζόμενη και σχεδόν κρυμμένη από ελαιόδεντρα.

Μπροστά απ’ αυτή υπάρχει μια κιονοστοιχία από πέντε αρχαίες κολόνες, ενώ στο προαύλιό της μια πολύ μικρή κολόνα, με την κορυφή της σκαλισμένη σαν κέλυφος, και με την επιγραφή ΑΙΑΚΙΔΑ ΧΑΙΡΕ από κάτω. Μέσα στην εκκλησία υπάρχει ακόμα μια μικρή κολόνα και μια μικρή πέτρα, με την ακόλουθη επιγραφή:

ΧΡΗΣΤΟΣ
ΠΡΩΤΟΥ ΘΕΣΣΑ
ΛΟΣ ΛΑΡΕΙΣΑΙΟΣ
ΕΤΩΝ ΙΗ
ΗΡΩΣ

Στα δεξιά στο ύψος των ορίων του χωριού, υπάρχει μια μικρή κρήνη, που πρέπει να είναι η διάσημη Κασταλία πηγή, που αποτέλεσε την αιτία του μεγαλείου των Δελφών. Τώρα δεν είναι παρά ένα ασήμαντο ποταμάκι, βάθους περίπου ενός ή δύο ποδιών. Δεν μπορούσα να κάνω μπάνιο σ’ αυτή, αλλά ήπια από τα νερά της, που δεν είχαν κάποια ιδιαίτερη γεύση.

Σχηματίζεται από τα νερά των βουνών και αναβλύζει ανάμεσα από δυο τεράστιους βράχους (ύψους τουλάχιστον 200 ποδιών) που καλύπτονται από αγριοσυκιές. Αυτό το νερό ρέει κάτω στην κοιλάδα μέσα από ένα ευρύ λαγκάδι. Οι αρχαίοι πιθανόν περιόριζαν τη ροή, και αν περιοριζόταν και σήμερα θα μπορούσε ακόμη να σχηματίσει μια πολύ υπολογίσιμη πηγή.

Σε μια εσοχή του βράχου, κοντά στο ποταμάκι, υπάρχει μια μικρή ελληνική εκκλησία, και δίπλα σ’ αυτήν κάποια θεμέλια τοίχων, ίσως του ναού του Απόλλωνα. Στις πλευρές των βράχων κατά μήκος του δρόμου υπάρχουν οι πολυάριθμες μικρές τοξωτές εκσκαφές, που έχω περιγράψει.

Τίποτε δεν μπορεί να υπερβεί τη μεγαλοπρέπεια του τοπίου γύρω από τους Δελφούς. Το θεόρατο ύψος των βουνών καθώς και το βάθος και η έκταση των κοιλάδων, είναι υπερβολικά γιγάντιες για να περιγραφούν με τη γραφίδα μιας πένας, και δύσκολα θα μπορούσε να ζωγραφιστεί ένα πανόραμα τόσο μεγάλο που να τα περιλαμβάνει αλλά, σε αποζημίωση, αφήνουν μια εντύπωση σχεδόν ανεξίτηλη.

Κοίταξα μάταια για τον Παρνασσό, που από εδώ κρύβεται από τα υψώματα του Καστριού. Ο γερο παπάς μου είπε, ότι τον είχε ανεβεί πριν δεκαπέντε χρόνια, και ότι του είχε πάρει δώδεκα ώρες να ανεβεί και να περπατήσει γύρω από την κορυφή, και ότι στην κορυφή υπάρχει μια μεγάλη πεδιάδα, ότι από εκεί είδε την Αθήνα, την Κόρινθο, το Άργος, τα Ιόνια Νησιά και ένα αχανές τμήμα της υπαίθρου τριγύρω.



Σκηνή από Δελφιώτικη βρύση.

Ο Wheler λέει ότι αυτό το βουνό θα μπορούσε να διακρίνεται από μεγαλύτερη απόσταση απ' ό,τι ο Άθως, εάν ξεχώριζε από τα γύρω υψώματα, αλλά δεν μπορώ να δω το λόγο που το λέει, γιατί η κορυφή του Παρνασσού μπορεί να ιδωθεί από τέτοια απόσταση, που οι γύρω του χαμηλότερες κορυφές θα χάνονταν.

Ματαίως θα αναζητούσαμε σήμερα οποιοδήποτε από τα πλούσια δώρα, που είχαν σταλεί στο ναό, μιας και ο Νέρωνας και ο Κωνσταντίνος, ακόμα και οι ίδιοι οι Φωκείς, ήσαν σχεδόν τόσο ολέθριοι για τους Δελφούς, όσο οι βάρβαροι. Παρόλα αυτά δεν έχω καμία αμφιβολία ότι σε οποιοδήποτε βάθος κι αν γινόταν ανασκαφή στο έδαφος, θα ανακαλύπτονταν πολυάριθμα και πολύτιμα υπολείμματα της αρχαιότητας.

Είχα δει την μπρούντζινη στήλη στην Κωνσταντινούπολη, και βρισκόμουν τώρα στη θέση απ' όπου είχε αρπαχτεί, αλλά το λεηλατημένο μνημείο έχει από καιρό σταματήσει να αποτελεί στολίδι της θέσης, στην οποία μεταφέρθηκε για να τη διακοσμήσει, και το μεγαλείο της Κωνσταντινούπολης, όπως κι εκείνο των Δελφών, ανήκει πλέον μόνο στην Ιστορία.

Τα ερείπια της Ελλάδας εμφυσούν εξαιρετικώς ισχυρά το *dispectum rerum humanarum* (διασκόπηση της ανθρώπινης φύσης). Μετά την παρατήρηση αυτών των σεβάσμιων και μεγάλου ενδιαφέροντος ερειπίων, επέστρεψα στο άθλιο δωμάτιο του παπά, όπου έφτιαξα ένα ελαφρύ πρωινό, και αγόρασα λίγα νομίσματα, έχοντας όλους τους χωρικούς να συρρέουν και να μου φέρνουν

ό,τι είχε ο καθένας. Στάθηκα τόσο τυχερός που μεταξύ αυτών βρήκα ένα νόμισμα των Δελφών που έφερε την κεφαλή ενός νέγρου.

Στις έντεκα η ώρα φύγαμε από το Καστρί και διασχίσαμε έφιπποι τα βουνά μέσω βραχωδών απόκρημνων διαδρομών. Μας συνόδευαν πέντε οπλισμένοι χωρικοί καθώς υπήρχαν ληστές στο δρόμο.

Σε δυο ώρες φτάσαμε στο χωριό της *«Γεραχούα»* (εννοεί Αράχοβα), που περιλαμβάνει περίπου 150 σπίτια, και είναι χτισμένη πάνω σε ένα πολύ ψηλό λόφο. Καθώς αυτό είναι το όριο όπου τελειώνει η περιοχή των Σαλώνων και αρχίζει η περιοχή της Λιβαδειάς, οι χωρικοί με άφησαν σε αυτό το σημείο, καθώς ο Βοεβόδας των Σαλώνων δεν ήταν πλέον υπεύθυνος για την ασφάλεια μου.

Την ώρα που με άφησαν έριξαν τουφεκιές με τα όπλα τους και η ηχώ, που αντήχησε από τα βουνά ήταν αληθινά έξοχη. Περίπου μια ώρα από το Καστρί είχαμε τον Παρνασσό σε θέα, και συνεχίσαμε να ιππεύουμε κατά μήκος της βάσης του για τρεις ώρες (με άλλα λόγια δυο ώρες πέρα από την Αράχοβα).

Η κορυφή του Παρνασσού είναι ένας γυμνός βράχος καλυμμένος εξ' ολοκλήρου με χιόνι, έτσι ώστε να μην είναι αξιοζήλευτη η κατοικία των Μουσών. Οι πλαγιές του καλύπτονται στη βάση τους με καταπράσινα δάση, όπως έχουν περιγραφεί από τους αρχαίους, και επίσης αποτελούν το σκηνικό ενός φόνου, τόσο αχρείου όσο αυτού που αναφέρει ο Λίβιος (βιβλίο xiii, κεφ.16) ότι έχει διαπραχθεί εδώ.

Τα βουνά που είχαμε διασχίσει κατά τις τελευταίες τέσσερις ώρες ήσαν παρά πολύ ψηλά, και οι δρόμοι τους δεν ήσαν καθόλου προσαρμοσμένοι για ένα ευέξαπτο άντρα. Εξεπλάγην που είδα τις πλαγιές αυτών των βουνών τόσο καλά καλλιεργημένες, και φυτεμένες με αμπέλια, τα οποία βρίθουν στην περιοχή του Παρνασσού. Ήταν πολύ γραφικό να βλέπεις το ελικοειδές μονοπάτι να ξετυλίγεται μπροστά μας κατά μήκος των πλαγιών, μερικές φορές τόσο ψηλά που με δυσκολία μπορούσα να διανοηθώ ότι θα φτάναμε κάποτε εκεί και άλλες φορές τόσο χαμηλά εντελώς στον πυθμένα της κοιλάδας.

Αφού αφήσαμε τον Παρνασσό στα αριστερά μας, φτάσαμε σε ένα Χάνι όπου οι μουλαράδες ήθελαν να διανυκτερεύσω, κάτι που αρνήθηκα να κάνω: κοντά σ' αυτό το Χάνι συναντιούνται τρεις δρόμοι. Μπήκα στον πειρασμό να φανταστώ ότι αυτή ήταν η θέση που προσδιορίστηκε από την παράδοση, και απαθανατίστηκε από τον Ευριπίδη (εννοεί Σοφοκλή), ως η σκηνή της πατροκτονίας του Οιδίποδα. Πιστεύω ότι αυτή είναι και η γενική θεωρία, και σύμφωνα με τον Παυσανία η τοποθεσία βρίσκεται στο δρόμο από Δελφούς προς Δαύλεια, και κοντά στην τελευταία.

Αφήνοντας το Χάνι, διασχίσαμε για δυόμισι ώρες, μια πεδιάδα με τόσο πυκνούς θάμνους, που μόλις και μετά βίας υπήρχε ένα μονοπάτι και αρδευόταν από ένα στενό ποτάμι, που πιθανόν ήταν ο αρχαίος Φάλαρος. Απ'

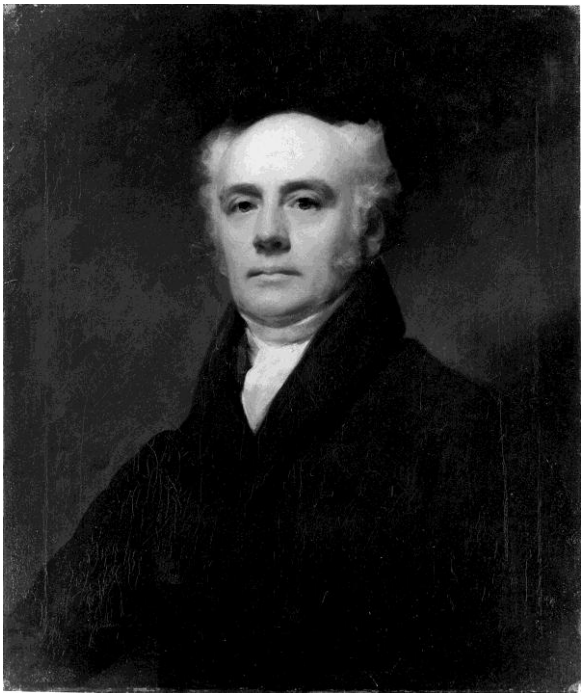
αυτήν την πεδιάδα είχα καλύτερη θέα του Παρνασσού, που από εδώ φαινόταν πιο τεράστιος από ό,τι όταν ίππευα κοντά στην κορυφή του.

Είναι αδύνατο να μην εκπλαγείς από το τεράστιο ύψος και το μέγεθός του και δεν απορώ καθόλου, που τόσοι (πολλοί) ποιητές προτιμούν να μαζεύουν λουλούδια στους πρόποδές του παρά να ανέβουν την κορυφή του. Ήταν πολύ φυσικό για έναν λαό, τόσο δεισιδαίμονα όσο οι αρχαίοι Έλληνες, να προσδώσουν ένα ιερό χαρακτήρα σε τόσο τεράστιο και εντυπωσιακό στοιχείο της χώρας τους. Τώρα αλίμονο! Τις Μούσες διαδέχτηκαν οι ληστές, που βρίσκουν καταφύγιο στις κορυφές του βουνού, και που θα ήταν επικίνδυνο να τις επισκεφτείς χωρίς ισχυρή συνοδεία. Αφού περάσαμε την πεδιάδα προχωρήσαμε για δυο ώρες ανάμεσα από βουνά, πολύ λιγότερο δύσκολα από εκείνα που είχαμε μόλις αφήσει, και στη συνέχεια για τρία τέταρτα της ώρας μέσα από μια πεδιάδα, που μας έφερε στη Λιβαδειά, η οποία ήταν χτισμένη στους πρόποδες ενός βουνού, όπου και φτάσαμε στις εννιά η ώρα.[…]



Δελφοί - Αδριανός (Α΄-Β΄ όψη).

34. H. W. WILLIAMS



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Hugh William Williams** (1771-1829) ήταν ένας Άγγλος υδατογράφος, που ζούσε στη Σκωτία μέχρι πριν το 1784. Τον έφερε στο Εδιμβούργο ο θετός παππούς του, ο Luis Ruffini, ένας επαγγελματίας του κεντήματος από το Τουρίνο, που παντρεύτηκε τη γιαγιά του Hugh στο Wooler του Northumberland το 1780. Ανατράφηκε στην Κοινότητα των Σκωτσέζων εμιγκρέδων και εκπαιδεύτηκε ως σχεδιαστής για κεντήματα, και γρήγορα έμαθε πώς να τα βγάζει πέρα μόνος του, όταν ο Ruffini χρεοκόπησε το 1790.

Εμφανίζεται να έχει επιστρέψει στο θέατρο αρχικά στο Εδιμβούργο και Γλασκώβη (1793-97), και έπειτα ως ένας σκηνογράφος και ενδυματολόγος και σχεδιαστής στο Λονδίνο (1798-1809), μαζί με τον Thomas Greenwood junior και το Διευθυντή John Cross.

Αρχικά, ασχολήθηκε με την υδατογραφία το 1790, και οργάνωσε έκθεση στο Εδιμβούργο το 1800. Στα 1809 ήταν ιδρυτικό μέλος της Ένωσης Καλλιτεχνών Λονδίνου εκθέτοντας με αυτούς στο Λονδίνο, καθώς και στο Εδιμβούργο με ένα παρόμοιο γκρουπ, μέχρι το 1816. Εκείνη τη χρονιά έκανε ένα μεγάλο ταξιδιωτικό γύρο που περιέλαβε ένα σύντομο σταθμό του στην Ελλάδα που του άλλαξε τη ζωή. Συγκεκριμένα, πραγματοποίησε ένα μικρό

γύρο της Ελλάδας το 1817. Επισκέφτηκε: τα Επτάνησα, την Πάτρα, τη Βοστίτσα (Αίγιο), τους Δελφούς, την Αράχοβα, τη Λιβαδειά, την Αθήνα, την Κόρινθο και τη Ζάκυνθο.

Ήταν παρατηρητικός, ευσυνείδητος και ανήσυχος. Πρόσεχε τη λεπτομέρεια. Στο χρονικό του κατέγραφε στατιστικά στοιχεία και έδωσε ζωηρές εικόνες του καθημερινού βίου των Ελλήνων της προεπαναστατικής περιόδου. Επίσης, αποτύπωσε ζωγραφικά πολλά από τα ελληνικά τοπία, που περιηγήθηκε, τα οποία στη συνέχεια έγιναν γκραβούρες από το γνωστό Άγγλο ζωγράφο William Miller.

Όταν επέστρεψε στη Σκωτία, άρχισε τις μεγάλες υδατογραφίες από όψεις της Ελλάδας για τις οποίες φημίστηκε. Το σημαντικό ήταν οι τεχνικές υδατογραφίας που ανέπτυξε. Για να ανταποκριθεί στη ζήτηση για την εργασία του αυτή, τύπωσε επιλεγμένες απόψεις της Ελλάδας σε τμήματα από το 1823 έως το 1829, αλλά η χρεοκοπία του εκδότη του Hurst & Robinson τον έφερε σε δύσκολη οικονομική κατάσταση. Πέθανε στο Εδιμβούργο το 1829 και θάφτηκε στον αυλόγυρο της εκκλησίας Canongate, κάτω από το ελληνικού ρυθμού παρεκκλήσιο του Βασιλικού Λυκείου του Thomas Hamilton, πάνω από τις πλαγιές του Calton Hill.

Σχόλια

Οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις του **H. W. Williams,** γενικώς, καταγράφονται υπό μορφή επιστολών, που απευθύνονται προς κάποιο συγγενικό ή φιλικό του πρόσωπο. Οι εντυπώσεις από το ταξίδι του Αίγιο - Σκάλα Σαλώνων [Ιτέα] - Χρισσό - Δελφοί - Αράχοβα - Δαύλεια - Λιβαδειά αποτυπώνονται σε τρεις (3) επιστολές του, τις αριθ. 54, 55 και 56.

Η πρώτη επιστολή, ως εισαγωγή στο θέμα, παίζει το ρόλο του γενικού (μακρινού) πλάνου από Αίγιο προς τους Δελφούς. Η περιγραφή του χαρακτηρίζεται από γενικότητα αλλά έχει και ρομαντικούς τόνους. Αν και αρχικά ο Παρνασσός και γενικώς η βόρεια πλευρά του Κορινθιακού δεν τον εντυπωσιάζει, στη συνέχεια όσο ανεβαίνει προς το Δελφικό Ιερό τόσο αρχίζει να εκδηλώνεται το ρομαντικό του αίσθημα για την ιερή γη, το τοπίο της, το αρχαίο παρελθόν της, και η συνειδητοποίηση της κατάντια της.

Παρότι το πλάνο του είναι γενικό δεν του ξεφεύγει μια κρίσιμη λεπτομέρεια, που αφορά στην οργανωμένη από τους ξένους αρπαγή του αρχαιολογικού πλούτου των Δελφών, μέσω της Σκάλας των Σαλώνων (Ιτέας). Συγκεκριμένα, γράφει, για κάτι που παρατήρησε μόλις αποβιβάστηκε στο λιμάνι της Ιτέας. *“Στην ακτή κείτονταν σπασμένα μάρμαρα πρόσφατα τα*

φερμένα από Δελφούς[4] *- τα ερειπωμένα σύμβολα του αρχαίου μεγαλείου τους."*

Στη δεύτερη επιστολή του (είμαστε πια στο κύριο θέμα), εστιάζει στον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών, στο χωριό Καστρί, στην καθημερινή ζωή των κατοίκων, ακόμη και στο σπίτι του περιβόητου παπά των Δελφών όπου και φιλοξενείται παρότι...Άγγλος. Θα δούμε το γιατί διαβάζοντας το κείμενο.

Επισκέπτεται κάθε σημαντική αρχαιολογική θέση, έχοντας ως κύριο οδηγό του τον Παυσανία. Παρατηρεί παντού γύρω του με τη ματιά του ζωγράφου, προσπαθεί έντονα και απεγνωσμένα να κάνει τις απαραίτητες ταυτοποιήσεις του και να φανταστεί, πώς ήταν ο εκεί χώρος στην ένδοξη αρχαιότητα. Στο τέλος, γράφει σχετικά: *"θα το αφήσω σε σοφότερους από εμένα. Γιατί, για να πω την αλήθεια, έχω ζαλιστεί να παραμορφώνω και να περιστρέφω τα κτήρια, ώστε να ανταποκριθούν στο κείμενο του Παυσανία."*

Οι περιγραφές του είναι ενδιαφέρουσες, χειρίζεται τη γραφίδα του το ίδιο καλά, όπως και το χρωστήρα του. Μερικές στιγμές παίρνουν ένα ιδιαίτερο ποιητικό τόνο. Και, βεβαίως, πριν αναχωρήσει από τους Δελφούς κάνει το τάμα του προς τους ποιητές και τους διανοούμενους της πατρίδας του της Σκωτίας.

Η τρίτη επιστολή, ως επίλογος, αναφέρεται στην αναχώρησή του από τους Δελφούς, στη διαδρομή του ανάμεσα στην κοιλάδα του Πλειστού και τη Σχιστή οδό, με κατεύθυνση τη Δαύλεια και τη Λιβαδειά. Φτάνοντας στην Αράχοβα παρατηρεί τη γραφικότητά της τοποθεσίας της, παρόλο που το χωριό φαίνεται να είναι *"τραυματισμένο"* από κάποια επιδρομή που θα είχε υποστεί από τους Τούρκους και γράφει: *"Δεν υπάρχει τίποτα πιο αξιοπρόσεκτα γραφικό απ' ό,τι η τοποθεσία της Αράχοβας, το ψηλότερο κατοικημένο μέρος του Παρνασσού. Ο Salvator Rosa δεν θα μπορούσε να έχει ζητήσει ωραιότερο θέμα για το πινέλο του. Τι νόημα θα έχει δώσει στον μοναχικό βράχο και στα πεσμένα δέντρα που ταιριάζουν τόσο καλά με την παρακμασμένη κατάσταση της Αράχοβας! Γιατί ακόμη κι εδώ η φύση έχει απαιτήσει τις Κυκλώπειες πέτρες ξανά, και τις κάλυψε με μούσκλια. Πάντως, όσο ερειπωμένη και ερημωμένη, κι αν είναι τώρα, η τοποθεσία αυτή πάντα θα ασκεί ισχυρή γοητεία, ικανή να προκαλέσει το θαυμασμό κάθε ταξιδιώτη[...]*

Εκτός από τα πεζό περιηγητικό του κείμενο ο Williams έκδωσε και μια ενδιαφέρουσα συλλογή ποιημάτων σημαντικών ποιητών, όπως Λατίνων, του Λόρδου Βύρωνα και άλλων, αναφορικά με επιλεγμένα μέρη της Ελλάδας. Από τη συλλογή αυτή αναφέρονται εδώ τα ποιήματα τα σχετικά με τους Δελφούς

[4] Ένας κορμός από άγαλμα του Διόνυσου, αντάξιος μιας εκλεπτυσμένης περιόδου, και μερικά θραύσματα από κίονες, μικρής αξίας. Η θάλασσα τιναζόταν πάνω τους, αφήνοντας μια κίτρινη λάσπη.

και τον Παρνασσό, για τα οποία τολμήθηκε μια ελεύθερη μετάφραση, με πλήρη συναίσθηση των αδυναμιών του γράφοντα για μια τέτοια απόπειρα, καθόσον ο ίδιος δεν συχνάζει στο ναό της ποίησης.

Κείμενα

1) Από το βιβλίο:

"Select Views in Greece with classical Illustrations "

By H. W. Williams, London 1829.

(σε ελεύθερη μετάφραση)

Η ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΠΛΕΙΣΤΟΥ,
ΑΠΟ ΔΕΛΦΟΥΣ, ΠΑΡΝΑΣΣΟ

«Πάνω ψηλά, εκεί που το βουνό ορθώνει μια κορφή,
τα όρνια το διψασμένο ράμφος ακονίζουν,
και ίσως απόψε υπάρξει γι' αυτά πλούσιο γεύμα
που θα τα σπρώξει να χυμήξουν πριν το πρωινό φως.
Χαμηλά, η χειμωνιάτικη κοίτη ενός χειμάρρου
ξηραμένη από τις καλοκαιρινές ακτίνες,
μια κοίτη στεγνή, απογυμνωμένη,
με θάμνους λιγοστούς που φυτρώνουν και εκεί χάνονται.
Στις δυο πλευρές του κεντρικού μονοπατιού
κείτονται βράχια από γκρι γρανίτη μικρά, σαθρά
από το χρόνο ή από τους κεραυνούς του βουνού αποσπασμένα,
από κορφές καλυμμένες με ουράνια αχλή.
Γιατί ποιος είναι αυτός που έχει αντικρίσει
την κορυφή της Λιάκουρα χωρίς τα πέπλα της;»

Λόρδος Βύρων, Γκιαούρ, 553

«Έχουν υπάρξει λαμπρές κι ένδοξες πομπές εδώ,
εδώ που τώρα κείτονται πέτρες φαιές και κίονες με βρύα καλυμμένοι·
εδώ έχουν ειπωθεί θεία λόγια, που ο κόσμος χλόμιαζε για να ακούσει,
που ψιθυρίζονταν από θολές αίθουσες του άντρου εκεί κοντά:
έχουν ακουστεί ομιλίες, διαμέσου του ανέφελου ουρανού,
και τα πευκοδάση, να στέλνουν χορικές νότες των ύμνων τους,
και οι αυλοί και οι λύρες, τη δωρική τους μελωδία,
με τα νέφη από θυμίαμα γύρω από το ναό να αναδύονται,
και πλήθη κόσμου, με δάφνινα στεφάνια, προς το βωμό να συρρέουν.

Έχουν υπάρξει θησαυροί από νησιά και θάλασσες
δοσμένα σε γιορτές στον ξεχασμένο πλέον θρόνο του θεού·
έχουν χτυπήσει κεραυνοί δυνατά τους βράχους στο φαράγγι,
όταν η απομακρυσμένη ηχώ του κέρατος της μάχης διαλαλούσε
ότι οι εχθροί κατέφθαναν! Το βογκητό του βαρύ ανέμου
πάγωσε την καρδιά του εισβολέα με φόβο μυστικό,
και από τα σπήλαια της Σίβυλλας, άγρια και ερημικά,
καταιγίδες ξεχύθηκαν, που στη σφοδρή ορμή τους,
από το άφοβο χέρι του άρπαξαν και λάβαρο και δόρυ!

Το ιερό έχει βυθιστεί στη λήθη! Αλλά εσύ στέκεις εκεί αμετάβλητος!
Βουνό της έκφρασης, και του οράματος, τυλιγμένο με ονειροπολήματα!
Αναλλοίωτος και ορμώντας μέσω του απαστράπτοντα αιθέρα,
με τα βαθυπράσινα κυματιστά πεύκα και τα αστραφτερά σου ρυάκια,
και όλες τις πηγές έμπνευσης των λυρικών ασμάτων!
Η λαμπερή τους ροή να ξεχειλίζει

Με έμπνευση ακόμα· και κάθε σκοτεινή καταχνιά,
ή χρυσαφένιο σύννεφο που γλιστρά γύρω σου, μοιάζει
σαν με το πέπλο του να καλύπτει από το βλέμμα μας
τα μυστικά του παρελθόντος, τους θεούς των περασμένων χρόνων!

Μακριά, ανώφελες φαντασιώσεις! - με λιγότερη εξουσία
κατοικούν γύρω από την κορυφή σου ή στολίζουν τους λόφους σου.
Αν και σε βαθιά σιωπή τώρα, τα ερείπια ανθίζουν,
ανεμίζουν στους κίονες που φθείρονται στο στέρνο σου;
Όρθωσε, ωστόσο, στους ελεύθερους γαλάζιους ουρανούς
τα αιχμηρά κορφοβούνια!
Άσε τους σπουδαίους βράχους να ξαναβρούν τη μοναξιά τους!
Δελφικές λύρες δεν σπάνε τώρα τη μεσημβρινή σου ανάπαυλα
με τις γεμάτες συγχορδίες τους! – Αλλά σιωπηλό ας είναι το ύφος!
Εσύ έχεις μια ισχυρότερη φωνή να μιλήσεις στην αιώνια βασιλεία!»

[Οι ανωτέρω όμορφοι στίχοι, με καμάρι το λέω, γράφτηκαν από την καταξιωμένη ποιήτρια κα **Hemans**, σαφώς σε σχέση με την εικόνα από την οποία φτιάχτηκε αυτή η γκραβούρα. Αυτοί οι στίχοι έχουν εκδοθεί στο παράρτημα του έξοχου δραματικού ποιήματος της κας Hemans, *"η Πολιορκία της Βαλένθιας."* – H.W.W.]

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

«Καταμεσής της ανατολής και της απόμακρης δύσης,
ο Παρνασσός ορθώνει στα ύψη τη διπλή κορφή του·
αφιερωμένο σε Απόλλωνα και Βάκχο στέκει το βουνό,
και κόρες εμπνευσμένες εξιστορούν το διπλό τους αίνο,
όταν, το φθινόπωρο μετά από τρία καλοκαίρια απανωτά,
οι Δελφοί και οι Θήβες κοινό έχουν γιορτασμό.
Κάποτε, που φουσκώνοντας από την κοίτη της, η φοβερή άβυσσος
κατέκλυσε με νερά κάθε βουνοκορφή, θυμηθείτε αυτό·
περήφανα ύψωσε τη μοναχική του κορφή,
Μοναδικό σύνορο (αυτός) μεταξύ ωκεανού και ουρανού!»

J. P.

«Ω, εσύ Παρνασσέ, που τώρα σε θωρώ,
όχι με τη φρενίτιδα ματιάς ονειροπόλου
όχι μεσ' το μυθικό τοπίο μιας μπαλάντας,
αλλά σ' όλη την πομπή του ορεινού μεγαλείου σου
που υψώνεις μέχρις ουρανού τις χιονοσκέπαστες κορφές σου.
Μπορεί να απορήσει κάποιος αν αποπειραθώ να σε εξυμνήσω;
(Εγώ)ο ταπεινότερος απ' τους προσκυνητές σου,
που πέρασα τόσο κοντά σου
μπορώ να μη σε χαιρετίσω με τους ήχους της ευτελούς μου λύρας,
παρόλο που η μούσα έπαψε να φτερουγίζει στις κορφές σου;

Πόσο συχνά σε έχω ονειρευτεί!
Όποιος το ένδοξο όνομά σου δε γνωρίζει,
δε γνωρίζει τις θειότερες εμπνεύσεις του ανθρώπου.
Και, τώρα που σε θωρώ, κοκκινίζω από ντροπή,
γιατί σε υμνώ με τόσο ευτελή άσματα,
όταν αναμετρώ τους παλιούς προσκυνητές σου,
ριγώ, και μόνο να τους υποκλιθώ μπορώ·
Δεν τολμώ ούτε να υψώσω τη φωνή μου,
ούτε ματαιόδοξα να πετάξω στα ύψη,

Αλλά σε θωρώ κάτω από το νεφοσκεπή θόλο σου,
με σιωπηρή χαρά, σκέφτομαι ότι σε αντικρίζω, επιτέλους!»

[Λόρδου Βύρωνα, Childe Harold - Προσκύνημα του Τσάιλντ Χάρολντ]

Η ΚΑΣΤΑΛΙΑ ΠΗΓΗ, ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

«Η θεά, καθοδηγούμενη από την πρόθυμη μούσα,
με εκστατικό βλέμμα τη λαξευμένη πηγή θωρεί,
να αναβλύζει εν μέσω αρχαίων δέντρων, σκιερών συστάδων
και χλόης στολισμένης με ζωηρά χρώματα από χιλιάδες άνθη·
και ευλογημένη σαν να πίστευε στις Μούσες,
στο μαγικό τους ενδιαίτημα, στο θεϊκό τους έργο!»

J.P.

«Ο Παρνασσός υψώνει τη διπλή κορφή του ψηλά
πάνω από τα σύννεφα και την κρύβει μεσ' τον αιθέρα!»

J.P.

«Ω εσύ! Που θεωρείσαι ότι από την Ελλάδα έλκεις την ουράνια καταγωγή
Μούσα! Που γεννήθηκες ή μυθοποιήθηκες
κατά την ιδιότροπη βούληση του αοιδού!
Αφού συχνά ατιμάστηκες από επόμενες λύρες στη γη,
η δική μου δεν τολμά να σε καλέσει από τον ιερό σου λόφο:
κι όμως εκεί περιπλανιέμαι γύρω από το παινεμένο ρυάκι ·
ναι! Αναστενάζοντας πάνω από το εγκαταλειμμένο χρόνια Δελφικό ιερό,
όπου, εκτός από το ασθενικό κελάρυσμα εκείνης της πηγής,
όλα είναι σιωπηλά·
Και ούτε πρέπει να ξυπνήσει η λύρα μου τις αποκαμωμένες Μούσες
για να λαμπρύνουν ένα τόσο απλό μύθο - αυτή την ταπεινή μπαλάντα μου!»

Childe Harold, ωδή iv

2) Από το βιβλίο:

"Travels in Italy, Greece and the Ionian islands.",
H. W. Williams, Edinbourg 1820.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ 54η

ΔΕΛΦΟΙ
Πλεύση προς Σκάλα και ταξίδι προς Δελφούς

Δελφοί, Απρίλιος 1817

Ενώ είχαμε αποφασίσει να φύγουμε από τη Βοστίτσα [Αίγιο], ακούσαμε ότι ένα ελληνικό πλοίο ετοιμαζόταν να πλεύσει προς την Σκάλα, το λιμάνι των

Σαλώνων. Αυτό ήταν μεγάλη τύχη και θεωρήσαμε το γεγονός ως ευνοϊκό οιωνό για το ταξίδι μας στην Ελλάδα. Με μεγάλη σπουδή επιβιβαστήκαμε στο καραβάκι μας, απτόητοι από τη σφοδρότητα του ανέμου και την ταραγμένη θάλασσα. Η ελπίδα ότι σύντομα θα φτάναμε στους Δελφούς κατεύνασε κάθε ανησυχία και απομάκρυνε όλους τους φόβους μας.

Δεν είχαμε προλάβει να προωθηθούμε πολύ στην Κρισσαία θάλασσα, όταν ο άνεμος δυνάμωσε και γιγάντια κύματα υψώθηκαν, απειλώντας δυστυχώς το δύσμοιρο καράβι μας. Παρόλα αυτά ανεβοκατέβαινε στα κύματα με ασφάλεια και γλιστρούσε μέσα στις υδάτινες χαράδρες, τινάζοντας τον αφρό των κυμάτων, που έσπαζαν πίσω από την στιλπνή πλώρη του. Στη συνέχεια, η πλώρη βυθιζόταν στη θάλασσα και αναδυόταν μεγαλόπρεπα μέσα από τα διαδοχικά και μανιώδη κύματα, που με τη σειρά τους αρπάζονταν από τη σκληρή θύελλα, αποστερώντας τους αφρισμένους πύργους τους και αφήνονταν στο βαθύ κυανοπράσινο· πού και πού οι ακτίνες του ήλιου παιχνίδιζαν στα ταραγμένα κύματα, και σκοτεινά και ζοφερά κύματα αντιστέκονταν στο ακούραστο φως, μεταφέροντας στα τερατώδη στέρνα τους αμέτρητα μικρότερα κύματα, με τα οποία σύντομα γίνονταν ένα καταπληκτικό έμβλημα ενός συντηρούμενου πλήθους, που ακολουθεί έναν ισχυρό αλλά, τελικώς, κακότυχο αρχηγό, που (αρχικώς) ανεβαίνει και δραστηριοποιείται και λάμπει για μια στιγμή, αλλά στη συνέχεια πέφτει και ξεχνιέται.

Δόξα τω Θεώ, η φρικιαστική φουρτούνα σταμάτησε σύντομα. Ο Παρνασσός υψώθηκε μπροστά μας, αλλά ούτε αυτός ούτε οι λόφοι των Οζολών Λοκρών μπορούσαν να καυχηθούν ότι ήσαν μεγαλοπρεπείς. Από αυτήν την άποψη, υστερούσαν σε σχέση με τα βουνά του Μοριά, που εμφανίζονταν άκρως μεγαλειώδη, μερικά δε από αυτά καλυμμένα με χιόνι.

Αυχένες, παράξενα κενά και χάσματα πρόβαλαν, προσφέροντας μια θέα, ευχάριστη μεν, αν και τρομακτική συνάμα. Αναλαμπές φωτός έκαναν διείσδυση στις ομιχλώδεις κοιλάδες, και χόρευαν ανάμεσα στα βράχια και στα δάση, στο ρυθμό των κυμάτων!

Τα δελφίνια έπαιζαν (χόρευαν) γύρω από το καράβι μας, και ορμούσαν κατά μήκος με εκπληκτική ταχύτητα, βουτώντας από τη μία πλευρά του σκάφους και βγαίνοντας από την άλλη. Όταν πλησιάσαμε στην ακτή, διακρίναμε το σκιλοκρέμμυδο σε οργιώδη βλάστηση ανάμεσα στους ασβεστολιθικούς βράχους, που ήσαν διάτρητοι και παράξενα κερηθρωμένοι από τη δράση τη θάλασσας, ακόμα και αρκετά ψηλά πάνω στο βουνό, που έμοιαζε σαν να είχαν επί μακρόν εκτεθεί στα ορμητικά κύματα. Πλέοντας κατά μήκος των ορμίσκων και των δαντελωτών βραχωδών ακτών, είδαμε αρκετές άθλιες καλύβες και χωριά. Περάσαμε τα ακρωτήρια του Δρομάκι (;) και των Σαλώνων και αγναντέψαμε το λιμάνι του Γαλαξειδιού.

Τότε, εμφανίστηκε το Χρισσό, χτισμένο σε μια πλαγιά του περήφανου

Παρνασσού, αλλά πολύ απομακρυσμένο για να είναι ευδιάκριτο. Πιο πέρα, ψηλοί βράχοι υψώνονταν σε ευγενείς φιγούρες και στον κόρφο της κοιλάδας υπήρχαν χλοερά βοσκοτόπια, που εναλλάσσονταν έξοχα με πλούσιους ελαιώνες. Η θέα εμπλουτιζόταν από ακρωτήρια που προεξείχαν σε συνδυασμό με τη Σκάλα, τη θέση αποβίβασής μας - το λιμάνι των Δελφών και των Σαλώνων. Στην ακτή κείτονταν σπασμένα μάρμαρα πρόσφατα μεταφερμένα από Δελφούς[5] - τα ερειπωμένα σύμβολα του αρχαίου μεγαλείου τους.

Το άρμα του Φοίβου έσπευδε προς τον ορίζοντα, όταν ξεκινήσαμε την πορεία μας για την πόλη του πιο φημισμένου μαντείου. Διασχίζοντας ένα μικρό αυχένα, το τοπίο εμφανίστηκε μπροστά μας από το πουθενά, και φάνηκε σαν να είχε κανονίσει ο ίδιος ο θεός τις ποικίλες φόρμες των πελώριων βουνών, για να εντυπωσιάσει και να εμποτίσει βαθύτερο δέος στους πιστούς του κατά την άφιξή τους στο καθαγιασμένο του ιερό.

Το Χρισσό, ένα μεγάλο χωριό, βρίσκεται σε μεγάλο υψόμετρο πάνω από την πεδιάδα, κυριαρχώντας σε αυτή που ακόμα και το πιο βαριεστημένο βλέμμα θα στεκόταν με θαυμασμό. Οι στύλοι, που υποστηρίζουν τις στέγες και τους εξώστες των σπιτιών έχουν ένα ανάλαφρο αποτέλεσμα και ενδεχομένως υποδεικνύουν έναν καλύτερο αρχιτεκτονικό ρυθμό.

Η προσέγγιση των Δελφών ήταν σχεδόν ακαταμάχητη, εξαιτίας του φυσικού μεγαλείου του τοπίου και των αναρίθμητων συνειρμών που προέρχονται από αυτό. Όταν σκαρφαλώσαμε γύρω από τους ψηλούς γκρεμούς, εκείνοι οι καλογραμμένοι στίχοι του Οσσιανού περιέγραφαν με ακρίβεια την επίδραση. *«Η νύχτα ήταν γαλήνια και ξάστερη μπλε, έναστρος σταθερά ήταν ο ουρανός. Οι άνεμοι με τα σύννεφα πορεύονταν, κι αυτά βυθίζονταν πίσω από το λόφο. Στέκει ψηλά το φεγγάρι πάνω από το βουνό. Λαμπυρίζει το ποτάμι στην κοιλάδα!».*

Φτάσαμε επιτέλους στους - λαξευμένους στο βράχο - αρχαίους τάφους, με θέα την Κίρφι˙ όλα ήταν ασαφή, μυστηριώδη και μεγαλοπρεπή. Μπορούσαμε να φανταστούμε τα πνεύματα των νεκρών να βαδίζουν αργά και αγέρωχα μπροστά μας.

Ρίχτηκα μέσα σ' ένα από τα αρχαία νεκροταφεία με αισθήματα μελαγχολίας. *«Ο χλομός ταξιδιώτης της νύχτας»* έλαμψε λαμπερά στους ουρανούς, χαμογελώντας όπως χαμογελούσε και τότε, πριν ακόμα εμφανιστεί εδώ το ιερό του Απόλλωνα! Οι βράχοι της Κασταλίας εμφανίστηκαν επιτέλους, από τις μεγάλες και τρανές κορυφές, από όπου μπορεί ακόμα και ο αετός να φοβόταν να πετάξει.

[5] Ένας κορμός από άγαλμα του Διόνυσου, αντάξιος μιας εκλεπτυσμένης περιόδου, και μερικά θραύσματα από κίονες, μικρής αξίας. Η θάλασσα τινάζόταν πάνω τους, αφήνοντας μια κίτρινη λάσπη.

Ήχος κανένας δεν ακουγόταν, παρά μόνο τα σκυλιά των Δελφών που αλυχτούσαν, ανήσυχα από τα βήματα του ξένου στη μαγική ώρα της νύχτας. Το φως της μέρας μάς φανέρωσε ότι οι Δελφοί δεν υπάρχουν πια. Μόνο το αιώνιο όνομα παραμένει πλέον. Τα περήφανα αξιοθέατά του χάθηκαν. Ο ναός του ισοπεδώθηκε. Η ιερή του πηγή κατακλύστηκε από πλύστρες. Το Στάδιό του ελάχιστα ορατό και πού και πού τα θεμέλια από εκείνα τα κτήρια που κάποτε ήσαν στολίδι για τον κόσμο, γίνονταν (πλέον) αντιληπτά πάνω από το έδαφος. Οι σαρκοφάγοι είναι σπασμένοι και οι αναθηματικές πλάκες που βαστούσαν τις προσφορές των αρχαίων, δεν φείδονταν ούτε φθορές του χρόνου ούτε βαρβαρότητας.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ 55η

ΔΕΛΦΟΙ

Δελφοί, Απρίλιος 1817

Το τελευταίο μου γράμμα σε μετέφερε σ' αυτόν τον ενδιαφέροντα τόπο· αλλά ήμουν τόσο πολύ απορροφημένος στην ενατένιση του φυσικού του μεγαλείου και της ερήμωσής του, που δεν μπορούσα να μαζέψω το μυαλό μου για να σου μεταφέρω τις ιδιαίτερες λεπτομέρειες της ταπεινής του κατάστασης.

Σ' αυτό το γράμμα, ωστόσο, θα αναφέρω μερικές απ' αυτές και θα κάνω μερικές παρατηρήσεις, αναφορικά με τη θέση του Ναού του Απόλλωνα, τον οποίο κάποιοι με πραγματικό πνεύμα αρχαιοδίφη, τον τοποθετούν σε μια θέση και κάποιοι άλλοι σε διαφορετική.

Το κείμενό μου θα είναι από τον Παυσανία, και αφού εξετάσω το έδαφος, θα σ' αφήσω να κρίνεις από μόνος σου. Εν τω μεταξύ, άσε με να σου πω για την υποδοχή που συναντήσαμε από τον παπά του Καστριού, το σημερινό όνομα των Δελφών.

Κατά την άφιξή μας εδώ τη νύχτα, ανεβήκαμε μια κινητή σκάλα προς το σπίτι του παπά, που προορίζεται συνήθως για τη διαμονή των ξένων. Ήταν αργά, και η οικογένεια είχε πάει να αναπαυτεί. Χτυπούσαμε για αρκετή ώρα προτού έλθει κάποιος στην πόρτα· τελικά μια τραχιά φωνή από μέσα ρώτησε τι θέλαμε και ποιοι ήμασταν. Είμαστε Άγγλοι, που επιθυμούν κατάλυμα. – *«Όχι!»* ήταν η απάντηση, *«δεν μπορείτε να μπείτε εδώ. Ένας Άγγλος μου φέρθηκε άσχημα.»* Ο Carlo, υπηρέτης του κ. D., που είχε βρεθεί στους Δελφούς και είχε ζήσει για αρκετό διάστημα στο σπίτι, συστήθηκε στον παπά και για χάρη του άνοιξε η πόρτα· αλλά εάν δεν ήταν αυτός θα είχαμε κατά πάσα πιθανότητα απομείνει νυχτιάτικα χωρίς κατάλυμα.

Εξεπλάγην πολύ που η συμπεριφορά του Έλληνα απέρρεε από το γεγονός

ότι ήμασταν Άγγλοι· αλλά, ρωτώντας, ανακάλυψα ότι είχε ξεσπάσει ένας καυγάς ανάμεσα σ' αυτόν και σ' ένα συμπατριώτη μας, πιθανόν λόγω κάποιας υπερβολικής χρηματικής αξίωσης, στην οποία ο τελευταίος αποφάσισε να εναντιωθεί.

Όταν βρεθήκαμε υπό τη στέγη του, βρήκαμε την οικογένεια, άντρες, γυναίκες και παιδιά να κείτονται σε χαλιά σε διάφορα μέρη του πατώματος, κοντά στο τζάκι. Οδηγηθήκαμε στο γειτονικό διαμέρισμα, ένα είδος αποθήκης, όπου τοποθετήθηκαν τα κρεβάτια μας· και νομίζω ότι ποτέ άλλοτε δεν υπέφερα περισσότερο από το κρύο.

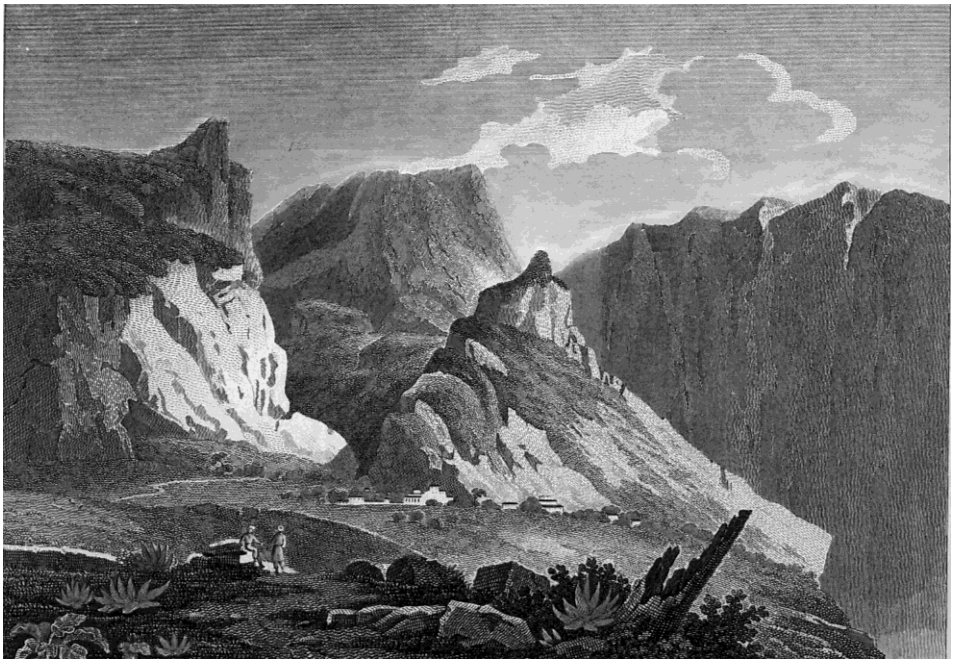
Το πρωινό φως ξεπροβάλλει μέσα από την στέγη, και οι χοντρές σανίδες του πατώματος έχουν τουλάχιστον μία ίντσα διάκενο, αλλά μιας και είχαμε αποφασίσει να παραμείνουμε εδώ τουλάχιστον μια ή δυο μέρες, χρησιμοποιήσαμε κουβέρτες ως παραβάν, και (παρα)γεμίσαμε τα παράθυρα με ρούχα για να κρατήσουμε έξω τον άνεμο που ούρλιαζε. Θυμήσου ότι είμαστε σε υψόμετρο περίπου 2.000 πόδια πάνω από τη θάλασσα, και το χιόνι που έπεφτε είχε ντύσει στα λευκά τις κορυφές των γύρω βουνών.

Καθώς το πρωινό μας δεν είναι ακόμα έτοιμο (τσάι που είχαμε φέρει μαζί μας), έχω λίγο χρόνο για να χαζέψω το σπίτι και να σου δώσω μια ιδέα των ανέσεων μιας κατοικίας πάνω στον Παρνασσό. Το δωμάτιο που κατοικείται από την οικογένεια (που αποτελείτο από τον παπά και τη γυναίκα του, ένα ανύπαντρο γιο και μια κόρη, και τον πρωτότοκο γιο του με γυναίκα και παιδί), έχει μήκος περίπου 25 πόδια· (είναι) χωρίς επίπλωση, εκτός από κάνα δυο μεγάλα μπαούλα, ένα σκαφίδι για ζύμωμα, ένα κόσκινο, λίγα κιούπια, περίπου μια ντουζίνα από κύπελλα ποικίλων μεγεθών, κρεμασμένα σε σειρά, ένα πλήθος κουβερτών, χρησιμοποιουμένων περιστασιακά ως μαξιλάρες, ένα ράφι με τρία βιβλία της Αγίας Γραφής, μια άθλια γκραβούρα του Αγίου Γεωργίου και του δράκου και άλλη μια ενός μοναχού με τα μάτια του στραμμένα προς τα πάνω, σαν κάτι φτηνιάρικα αντίγραφα που έχουμε στην Αγγλία.

Πηγαίνοντας προς το παράθυρο, που δεν ήταν παρά μια τετράγωνη τρύπα στον τοίχο χωρίς τζάμι, σχεδόν ποδοπάτησα έως θανάτου ένα παιδί, που κείτονταν ανάμεσα σε μια στοίβα από βρώμικα κουρέλια πάνω στο πάτωμα.

Το εξωτερικό τμήμα του σπιτιού έχει ένα είδος εξώστη, που γύρω - γύρω κρέμονται κατσικίσια δέρματα για να βάζουν κρασί, ένα - δύο βαρέλια και μερικά κόσκινα και φλασκιά. Η αυλή είναι αποκρουστική. Ανάμεσα σε σκουπίδια υπάρχουν μερικά μαρμάρινα υπολείμματα, και ένα κομμάτι από το άγαλμα του Βάκχου, που κείτεται επάνω στο υποστήριγμα.

Τώρα, αυτό είναι το πιο έξοχο κτίσμα στους σύγχρονους Δελφούς! Πόσο φυσικό είναι τότε να ρωτήσεις, είναι δυνατόν να είναι εδώ ο χώρος όπου στεκόταν ο ιερός ναός του Απόλλωνα, παρόμοια λαμπρός από την εξωτερική



Οι Δελφοί από δυτικά.

του μεγαλοπρέπεια, τον εσωτερικό του διάκοσμο και από τα απέραντα πλούτη, που είχε αποκτήσει από την ευσέβεια των πιστών του; Ή, σύμφωνα με τον ποιητή:

«Αχαϊκό μάρμαρο συγκροτούσε το πανέμορφο οικοδόμημα,
Σεβάσμια η δομή, κομψό το ύφος!

Σε μπρούτζινους αρμούς έγερναν οι ασημένιες πόρτες·
Και με μαρμάρινα ψηφιδωτά ήταν στρωμένα τα στιλπνά πατώματα.
Οι οροφές, όπου απεικονίζονταν χιλιοτραγουδισμένες εικόνες,

Σε κίονες κορινθιακού εκμαγείου ανατρέφονταν·
Από λαμπερή πορφύρα πλαισιώνονταν τα κοντάρια
Και γύρω από τον κοίλο θόλο έλαμπαν λαμπερά πολύτιμα πετράδια.
Οι ιερείς, οι ικέτες του Απόλλωνα, μία άψογη ακολουθία!
Οριοθέτησαν τις υποχρεώσεις τους στην ιερή παρέλαση:

Με τις εξασθενημένες ακτίνες του ήλιου να προηγούνται·
Με χρυσές άρπες και φρέσκες δάφνες κοσμημένες.
Οι τέχνες και οι επιστήμες γύρω από το ιερό
Περίβλεπτα έλαμπαν, σκαλισμένες από χέρια θεϊκά.»

Μιας και η Κασταλία πηγή ήταν ακριβώς δίπλα, οδηγηθήκαμε πρώτα σ' αυτήν. Ο παπάς μας συνόδευε, και, με αξιοσημείωτη ενεργητικότητα, και κάτι σαν ενθουσιασμό, (μας) επισήμανε την πηγή, στην οποία, φυσικά τοποθετήσαμε αμέσως την Πυθία και την φανταστήκαμε να λούζει τα κυματιστά μαλλιά της.

Τα κλασικά μας όνειρα, ωστόσο, σύντομα διαλύθηκαν από την εμφάνιση μιας βρώμικης πλύστρας, που έσερνε ένα λερωμένο κομμάτι υφάσματος μπρος πίσω στο ιερό ρεύμα – το ρεύμα της Κασταλίας!

Με τις αέρινες οπτασίες μας εξαφανισμένες, εξετάσαμε τη φυσική κατάσταση αυτής της φημισμένης τοποθεσίας, που βεβαίως έχει κάθε δικαίωμα να αξιώνει τον τίτλο του μεγαλειώδους, ακόμα και εάν γνέφουν οι αναμνήσεις των Μουσών, της Πυθίας και του Απόλλωνα.

Οι βράχοι είναι τρομακτικά ψηλοί, σχεδόν δίπλα ο ένας με τον άλλο, έτσι ώστε το ρεύμα, που είναι πολύ μικρό, ρέει σ' ένα κοίλο κανάλι δια μέσω μιας σκοτεινής ρεματιάς. Το νερό, που είναι όμορφα διαυγές, πέφτει σε ασημόχροες γραμμές.

Σκαρφάλωσα στα βράχια και μπήκα στον πειρασμό να προχωρήσω, παρόλο που το χάσμα παρουσιάζει μια γενική ομοιομορφία. Αυτό είναι το ρέμα της Κασταλίας; Αυτό είναι το ρέμα της έμπνευσης; Θα μπορούσα να αντισταθώ από του να πιω απ' αυτό (και μάλιστα) από το πιο καθαρό κανάλι του; Όχι! Και (όταν) ένιωσα την έμπνευση, ήταν με αισθήματα σεβασμού για το πνεύμα της χώρας μας.

Μουσκεμένος με το ιερό νερό και στεγνώνοντας από τα φτερά του αετού, πρόφερα τα ονόματα των Thomson, Burns, Scott, και Campbell, και δεν χρειαζόταν κανένα μαντείο για να πεις πόσο κοντά πλησιάζουν οι μπαλάντες τους τις ανώτατες εμπνεύσεις εκείνων των αρχαίων ευνοημένων των Μουσών, που είχαν πιει άφθονα από την Κασταλία. Κατεβαίνοντας εξαναγκάστηκα να είμαι προσεκτικός στα βήματά μου, φοβούμενος μήπως γλιστρούσα από τις λειχήνες που φύτρωναν πάνω στα βράχια, και τα οποία μου υπενθύμιζαν συνεχώς τη θρασύτητά μου κατά το ανέβασμά μου.

Ένα μικρό παρεκκλήσι, αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη, εμφανίζεται πάνω από τη λεκάνη της πηγής και δείχνει ξεκάθαρα ότι οι χείμαρροι δεν ήταν ποτέ πολύ ορμητικοί. Δεν υπάρχει τίποτα σ' αυτό το παρεκκλήσι, εκτός από ένα τμήμα μιας ραβδωτής κολόνας· αλλά αυτό, πράγματι, γρήγορα αιχμαλωτίζει τη ματιά και οδηγεί τη σκέψη από τους άθλιους τοίχους σε λαμπρότερες εποχές.

Από την Κασταλία πηγή προχωρήσαμε προς το Μοναστήρι της Παναγίας, που λέγεται ότι είναι χτισμένο πάνω στη θέση του Δελφικού Γυμνασίου (ή όπως θεωρούν κάποιοι άλλοι) πάνω στη βάση του Ναού της Αθηνάς. Διασχίσαμε το ρεύμα, που έχει σχηματίσει από μόνο του ένα κανάλι κατεβαίνοντας τον Παρνασσό, για να συναντήσει τα νερά του Πλειστού,

περίπου ένα μίλι πιο χαμηλά. Από το Μοναστήρι, το οποίο δεν απέχει πολύ από το δρόμο, μπορούσαμε να αντιληφθούμε ξεκάθαρα την ημικυκλική μορφή του εδάφους, πάνω στο οποίο στέκονταν οι αρχαίοι Δελφοί.

Το Μοναστήρι της Παναγίας βρίσκεται σχεδόν πάνω στο πλέον ανατολικό άκρο της καμπύλης και το παρεκκλήσι του Προφήτη Ηλία πάνω στο δυτικό άκρο· και οι δυο τοποθεσίες διαθέτουν επιβλητική θέα, και κατά τα φαινόμενα είναι σημεία, που θα διάλεγε ένας επιδέξιος αρχιτέκτονας για να τοποθετήσει τα εντυπωσιακά του έργα.

Η εκκλησία του προφήτη Ηλία, που βρίσκεται σε μεγαλύτερο υψόμετρο απ' ό,τι το Μοναστήρι της Παναγίας, συνδυάζει το θαυμασμό για τα μουντά βράχια της Κασταλίας και την ερειπωμένη εμφάνιση των θεμέλιων τοίχων.

Οι ελαιώνες ανέμιζαν ένα βογκητό· και, όπως η άρπα του Αίολου, *«νανούριζαν το συλλογισμένο μελαγχολικό νου».* Ποιος μπορούσε να καταπνίξει ένα αναστεναγμό, που εξύμνησε ο (ίδιος ο) Όμηρος;

Στον περίβολο του Μοναστηριού υπήρχαν αρκετά θραύσματα αρχαίων μαρμάρων και μερικά καλαίσθητα στολίδια στον τοίχο. Τέσσερις αρχαίες κολόνες (υπο)στηρίζουν το υπόστεγο μπροστά από την εκκλησία· μια απ' αυτές, με το κιονόκρανο της αντεστραμμένο, πρόδιδε τη θλιβερή διαστρέβλωση του γούστου και της άποψης και τον πλήρη θρίαμβο της βαρβαρότητας πάνω σε ένα αιώνα διαφωτισμού!

Το παρεκκλήσι που μέσα είναι σκοτεινό και μελαγχολικό, είναι γεμάτο από άθλιες μουντζουρωμένες εικόνες με μοναχούς και δράκους: φύγαμε από εκεί αηδιασμένοι και συναντήσαμε ένα χωρικό που μας πληροφόρησε, ότι, σκάβοντας για πέτρες πάνω στην ανηφοριά του λόφου, είχε ανακαλύψει μια αρχαία επιγραφή. Σπεύσαμε για να τη δούμε αλλά, αλίμονο! είχε εξαφανιστεί. Κάποιοι άντρες που έχτιζαν έναν τοίχο αντιστήριξης είχαν χρησιμοποιήσει το μάρμαρο και είχαν τοποθετήσει την επιγραφή στραμμένη προς τα μέσα!

Η επόμενη εκδρομή μας, που ήταν εντός του χωριού Καστρί, διεξήχθη κι αυτή υπό τον παπά. Μας οδήγησε ανάμεσα σε στενά δρομάκια, όπου ανακαλύψαμε αρκετά αρχαία στολίδια εντοιχισμένα σε τοίχους.

Οι άνθρωποι έμοιαζαν να μην έχουν ανέσεις, ειδικά οι γυναίκες, που, ως συνήθως ήταν καλυμμένες ως τις μύτες τους, ντυμένες με χοντρά μάλλινα ενδύματα, που φτάνουν σχεδόν μέχρι τους αστραγάλους τους. Και τα μισοφόρια και τα πανωφόρια στολίζονταν στις άκρες τους με καφέ ή κόκκινο. Οι κάλτσες τους ήσαν ξεχειλωμένες και κρέμονταν γύρω από τις φτέρνες τους. Καμία απ' αυτές δεν φαινόταν αργόσχολη: μερικές έγνεθαν το ολόλευκο βαμβάκι με τη ρόκα και άλλες περιποιούνταν τα παιδιά τους, που φασκιώνονταν σαν μούμιες και δένονταν με σκοινιά· τα λίκνιζαν στα πόδια τους σηκώνοντας κάθε πόδι εναλλάξ.

Άγρια γαβγίζοντα σκυλιά, ορμούσαν πάνω μας από κάθε σοκάκι και θα

ήσαν ανυπόφορα, εάν ο προσεκτικός παπάς μας δεν τα απομάκρυνε κτυπώντας τα με ρόπαλο.

Επιτέλους, φτάσαμε στο αρχαίο Στάδιο, προσπερνώντας δυο σύγχρονες βρύσες, που υποτίθεται ότι τροφοδοτούνται από τη μοναδική προφητική Κασσοτίδα πηγή.

Το Στάδιο είναι ακριβώς πάνω από το χωριό και σχεδόν πάνω στα βράχια, πάνω από το δρόμο προς το Χρισσό· το σχήμα του μπορεί να ανιχνευτεί από τις συμπαγείς πέτρες της τοιχοποιίας, που (υπο)στηρίζουν το επικείμενο έδαφος και από τις άκρες των σμιλευμένων πετρών, που διατρέχουν κατά μήκος την κορυφή. Πολλές απ' αυτές, ωστόσο, έχουν μετακινηθεί και κείτονται πεταμένες περίπου στο εσωτερικό του Σταδίου, που σήμερα είναι ένα σιταροχώραφο, που δεν υπερβαίνει τα 100 βήματα σε μήκος.

Στο άκρο προς το Καστρί υπάρχουν δυο σειρές από αρχαία καθίσματα, το ένα πάνω στ' άλλο: λίγο πιο μακριά, πέρα από το Στάδιο, διακρίνεται ένα σπήλαιο με μερικά τετραγωνισμένα κοψίματα στο βράχο.

Οι παρακείμενοι τάφοι τράβηξαν την προσοχή μας· μπήκαμε σ' αυτούς και σε κάποιον βρήκαμε κοιλότητες για τρία σώματα, με μια μικρή κόγχη πάνω από κάθε μία (κοιλότητα). Όλοι αυτοί οι τάφοι διαμορφώνονται σαν κλίβανος, με κυκλική οροφή, αποδεικνύοντας ότι παρόλο που οι αρχαίοι Έλληνες δεν είχαν ανακαλύψει τη μέθοδο τοξωτής κατασκευής, ήσαν τέλεια εξοικειωμένοι με τη σχήμα της αψίδας.

Μου προκαλεί έκπληξη ότι ένας τόσο δαιμόνιος λαός άφησε κάτι τέτοιο να διαφύγει της προσοχής του, ειδικά όταν οι κυκλικοί τάφοι μπορούν τόσο φυσικά να το έχουν προτείνει[6]. Κάτω από ένα κάθισμα στον ίδιο βράχο, στον οποίο είναι ανασκαμμένοι οι τάφοι, υπάρχει κάτι που μοιάζει με αρχαίο δρόμο, πλάτους περίπου πέντε ή έξι ποδιών, σκαλισμένο στο βράχο, και ήταν η μοναδική θέση που κατάφερα να ανακαλύψω έστω κι ένα ίχνος του.

Καθώς φεύγαμε από το νεκροταφείο, μας πλησίασε ένας ηλικιωμένος Έλληνας· μόνο ένα δρεπάνι (σταυρωτά) στην πλάτη τού έλειπε, για να αποτελέσει μια εντυπωσιακή αναπαράσταση του μακάβριου Χάρου! Ικτερικός και δυστυχής, το άθλιο κεφάλι του είχε σημαδευτεί από ανήσυχα χρόνια. *«Θα του δώσω ένα δολάριο»* είπε ο φιλάνθρωπος φίλος μου *«δεν θα πάει χαμένο».* Αυτός (ο γέρος) πήρε ένα. Έκπληξη και σεβασμός εκφράστηκαν στην όψη του. Έφερε το χέρι του πάνω στην καρδιά του, έπειτα πάνω στο κούτελό του, πήρε το χέρι του φίλου μου και το φίλησε, κοιτάζοντας το κέρμα ξανά και ξανά, δείχνοντάς το σε κάθε περαστικό και απομακρύνθηκε οπισθοχωρώντας, πιέζοντας το χέρι του πάνω στο στήθος του. Ο τρόπος του ξεπερνά κάθε

[6] Η εφεύρεση της κατασκευής τόξου και θόλου, θεωρείται ότι κρατήθηκε για την επινοητικότητα των Ρωμαίων.

περιγραφή.

Την ίδια μέρα ένας χωρικός μας έφερε μερικά αρχαία νομίσματα, σκουριασμένα από το χρόνο και εντελώς άγνωστα. Αυτά τα περιστατικά μας θυμίζουν έντονα τα περασμένα πλούτη και τα περασμένα μεγαλεία των Δελφών.

Φεύγοντας από το Στάδιο και τους αρχαίους τάφους προχωρήσαμε προς την εκκλησία του Προφήτη Ηλία, που λέγεται ότι είναι χτισμένη πάνω στα θεμέλια του Ναού του Απόλλωνα. Η τοποθεσία δεν συμφωνεί με την περιγραφή που δίνεται από τον Παυσανία, ο οποίος, απ' ό,τι κρίνω, τον τοποθετεί κοντύτερα στους πελώριους βράχους, κάπου κοντά στις σύγχρονες βρύσες προς τα ανατολικά, χαμηλότερα από το Στάδιο. *«Βγαίνοντας από το ναό»* αναφέρει *«ο τοίχος ήταν στα αριστερά»*. Ποιος τοίχος; Ήταν αυτός του ιερού περιτοιχίσματος του ναού ή του προαύλιου; Αυτό είναι λίγο μπερδεμένο· τοίχοι θα πρέπει να υπήρχαν και στις δυο πλευρές. Αλίμονο! Κανένα ίχνος από τον τάφο του Νεοπτόλεμου δεν υπάρχει για να εξηγήσει το νόημα του γεωγράφου (Παυσανία).

Το κτήριο που ονομαζόταν Λέσχη, διακοσμημένο με πίνακες του Πολύγνωτου, πρέπει να ήταν πολύ μικρό, κρίνοντας από το χώρο που καταλαμβάνει τώρα στο έδαφος. *«Ψηλότερα»* αναφέρει ο αρχαίος συγγραφέας *«υπήρχε μια πέτρα την οποία έχριαν καθημερινά με λάδι»*, αλλά πού ψηλότερα, προς τα δυτικά ή προς τα βόρεια απέναντι στα βράχια, δεν εξηγεί. Εάν, επιστρέφοντας από τα βράχια για να συναντήσεις την προφητική Κασσοτίδα πηγή, πού ήταν ο βράχος πάνω από την Αθηναϊκή πύλη, απ' όπου η Σίβυλλα απήγγειλε τους χρησμούς;

Η θέση του Σταδίου θα μπορούσε να επιβεβαιωθεί σχεδόν (με σαφήνεια), καθώς εποπτεύει το όλον από το χαμηλότερο τμήμα του χωριού Καστρί· παρόλ' αυτά όλα μοιάζουν αμφίβολα και ως εκ τούτου, φοβούμαι ότι δεν θα κάμω ούτε εμένα ούτε εσένα σοφότερο, συνεχίζοντας περαιτέρω την διερεύνηση, θα το αφήσω σε σοφότερους από εμένα· γιατί για να πω την αλήθεια, έχω ζαλιστεί να παραμορφώνω και να περιστρέφω τα κτήρια, ώστε να ανταποκριθούν στο κείμενο του Παυσανία. Ως εκ τούτου, προς το παρόν, θα θεωρήσω, όπως κάνουν και πολλοί άλλοι, ότι η εκκλησία του Προφήτη Ηλία στέκεται πάνω στα θεμέλια του Ναού του Απόλλωνα. Η ογκώδης βάση φανερώνει ότι έχει συναρτηθεί με ένα κτήριο μεγάλου μεγέθους.

Η θέση επίσης, είναι επιβλητική και χωρίς φερτά υλικά και βράχους, που μπορούν να έπεφταν από τον υπερκείμενο λόφο. Η πόλη πρέπει να ήταν αρκετά χαμηλότερα, καθώς αντιλαμβανόμαστε από τους πολυάριθμους αναβαθμούς αρχαίων θεμελίων.

Στην περιοχή του Προφήτη Ηλία υπάρχει έκταση για μεγαλύτερο περίβολο, *«όπου πολλοί οδοί θα μπορούσαν να συναντώνται»,* και γενικώς εμφανίζεται

σε (μια) καλύτερη κατάσταση από ό,τι, εάν ο ναός είχε στριμωχτεί προς τα βράχια, κάτι που σίγουρα θα είχε γίνει, εάν ήταν πλησίον σε σύγχρονά του οικοδομήματα.

Ρίχνοντας τη ματιά επί της τοποθεσίας των αρχαίων Δελφών, ενδεχομένως δεν είναι εύκολο να φανταστεί κανείς τι απέγιναν οι τοίχοι των πολυάριθμων κτηρίων, που μνημονεύονται στην ιστορία των περασμένων μεγαλείων τους, κτήρια που κάλυπταν έκταση δύο μιλίων.

Εκτός από μερικά πλατύσματα ή τοίχους αντιστήριξης, τίποτα άλλο δεν υπάρχει πια. Οι διάφορες λαφυραγωγήσεις από τους Νέρωνα, Σύλλα και Κωνσταντίνο είναι ασήμαντες, καθώς η αφαίρεση των αγαλμάτων από μπρούτζο και μάρμαρο και φίλντισι δεν μπορούσε να επηρεάσει σημαντικά τη γενική εμφάνιση της πόλης.

Η κλίση του λόφου και τα θεμέλια που είναι κτισμένα από πέτρα, χωρίς τσιμέντο, αναμφίβολα θα καθιστούσαν σχετικώς εύκολη την απομάκρυνση ή την απόρριψή τους στην κοιλάδα χαμηλότερα, αλλά στην κοιλάδα δεν υπάρχουν σωροί λαξευμένων οικοδομικών λίθων, και το σύγχρονο χωριό δεν θα μπορούσε να έχει χρησιμοποιήσει, παρά ελάχιστα.

Στην πορεία τόσων πολλών αιώνων θα πρέπει να έχουν καλυφθεί σε μεγάλο βαθμό από τα φερτά υλικά από το βουνό, και ίσως ακόμα και αυτά τα ίδια τα απορρίμματα μπορεί να έχουν καλυφθεί από μία στρώση χώματος, ικανής να καλύψει πολλά μεγαλοπρεπή ερείπια από το φως της μέρας: Εν τούτοις δεν παρατηρούμε διογκώσεις ή υψώματα στο έδαφος που να υποδεικνύουν τα ερείπια των ναών.

Ως εκ τούτου όλα αποτελούν μυστήριο και πράγματι οι Έλληνες μπορούν να αναρωτηθούν:

«Πού στέκονταν οι τοίχοι των πατέρων μας;
Σπανίως παραμένουν οι χορταριασμένοι τους τάφοι!»
- Αλλά, *«Παρόλο που ο Απόλλωνας δε συχνάζει πια στο άντρο του,*
παρόλο που, οι θρόνοι των Μουσών έχουν γίνει πλέον οι τάφοι τους,
ένα ευγενικό πνεύμα διαποτίζει το σημείο,
(ανα)στενάζει στο ζέφυρο, σιωπά στην σπηλιά,
και γλιστρά αθόρυβα με κρυστάλλινα πόδια πάνω σε εκείνα τα μελωδικά κύματα.»

Η εκκλησία του Προφήτη Ηλία είναι ένα άθλιο κτίσμα, που έχει ενδιαφέρον μόνο λόγω των ποικίλων θραυσμάτων από φιλοτεχνημένα μάρμαρα, ενσωματωμένα μέσα στο κτήριο και πάνω από την πόρτα. Απέναντι από την Εκκλησία, στα ογκώδη θεμέλια, έκανα μια εκσκαφή, και εκεί τοποθέτησα μια ερμητικά σφραγισμένη μπουκάλα, που περιείχε ξεχωριστές λίστες με τους

Σκωτσέζους ποιητές, ποιήτριες και διανοούμενούς μας, προσωπικών μου φίλων και κάθε έναν που μπορούσα να σκεφτώ, ότι έχει συνεισφέρει στο διαφωτισμό της αγαπητής μας Σκωτίας· ειδικά του Εδιμβούργου *«της βασίλισσας του Βορρά»* - της ωραιότερης μεταξύ των σύγχρονων πόλεων.

Οι βράχοι πάνω από το χωριό Καστρί είναι τεράστιοι και επιβλητικοί, με τρεις κορυφές και δυο ρήγματα. Χαμηλά σε ένα από αυτούς ρέει το ρέμα της Κασταλίας: η ωραιότερη θέα αυτού του καταπληκτικού σκηνικού είναι κοντά στην εκκλησία του Προφήτη Ηλία.

Επιθεωρώντας το όλον με ματιά ζωγράφου, μπαίνω στον πειρασμό να πω ότι οι βράχοι είναι άμορφοι και τα χάσματα παραείναι όμοια (μεταξύ τους). Έχω, ωστόσο, δει το όλο τοπίο με ένα ρόδινο ουρανό, και καθώς οι τελευταίες ακτίνες του ρόδινου φωτός έπεφταν στα βράχια δεξιά της Κασταλίας, η σκηνή έφτανε στον ύψιστο βαθμό μεγαλοπρέπειας.

Από το Καστρί δεν βλέπουμε τις αιχμηρές κορφές του Παρνασσού, αλλά, από την κοιλάδα του Πλειστού φαίνεται η επιβλητική κορυφή του – ενδεδειγμένη θέση ανάπαυσης για το Φοίβο, ανάμεσα στα (αιώνια) απάτητα χιόνια. Αλλά δεν πρέπει να χρονοτριβήσουμε περισσότερο εν μέσω των σπασμένων επιγραφών και της (ψηλής) χλόης που κυματίζει στον άνεμο των Δελφών.

Ας βογκούν οι άνεμοι ανάμεσά τους, ενόσω ταξιδεύουμε στις απότομες πλαγιές του Παρνασσού, και όπως οι αετοί, κοιτάζουμε κάτω στην ομιχλώδη κοιλάδα του Πλειστού, χαμηλά πέρα μακριά, και θα απαγγείλω, καθώς προχωρούμε, την αγαπημένη σας στροφή:

«Ω, και να βρισκόμουν στον Παρνασσό
ή ας είχα κατακτήσει τον Ελικώνα,
ώστε να αποκτούσα οίστρο ποιητικό,
για να μπορέσω να (σου) πω, πόσο πολύ σε αγαπώ»

ΕΠΙΣΤΟΛΗ 56

ΛΙΒΑΔΕΙΑ

Διαδρομή κατά μήκος του Παρνασσού προς Λιβαδειά

Στη διαδρομή μας προς Λιβαδειά συνοδευόμασταν από τους δυο γιους του παπά, που ανέλαβαν τα μουλάρια και τα γαϊδούρια μας. Ήμασταν σε πολύ μεγάλο υψόμετρο και στο τοπίο που ταξιδεύαμε κυριαρχούσαν, σε υψηλό βαθμό, τα χαρακτηριστικά του φυσικού μεγαλείου.

Ένα απομακρυσμένο βουνό, στεφανωμένο με ψηλά κωνοφόρα, ερχόταν σε ωραία αντίθεση με τους πελώριους βράχους σε πρώτο πλάνο. Οι επικλινείς

λόφοι και οι μουντοί γκρεμοί αποκτούσαν την πλέον ενδιαφέρουσα ποικιλομορφία σχημάτων, και οι άγονοι θαμνότοποι έρχονταν σε χτυπητή αντίθεση με τις ήρεμες καλλιεργούμενες τοποθεσίες, προς τις οποίες τα ορεινά μονοπάτια φαίνονταν να ξεδιπλώνονται προς κάθε κατεύθυνση.

Ενώ κοιτάζαμε απ' αυτό το ύψωμα προς τα κάτω, πάνω στους πυγμαίους ανθρώπους χαμηλότερα, και είδαμε τους αετούς πάνω απ' αυτούς *«να αρμενίζουν με υπέρτατη κυριαρχία πέρα ως πέρα στο βαθύ γαλάζιο του ουρανού»,* νιώσαμε ένα αίσθημα μεγαλείου, που αδυνατώ να περιγράψω: μόνον η αντήχηση της βροντής χαμηλότερα απαιτούνταν, για να μας παραπλανήσει με την ιδέα ότι γίναμε δεκτοί μέσα σε εκείνα τα ουράνια βασίλεια, από όπου ο Δίας απέστειλε το φτερωτό του αγγελιοφόρο να διασπείρει τρόμο επί της ένοχης φυλής των ανθρώπων.

Δεν υπάρχει τίποτα πιο αξιοπρόσεκτα γραφικό απ' ό,τι η τοποθεσία της Αράχοβας, το ψηλότερο κατοικημένο μέρος του Παρνασσού. Ο Salvator Rosa δεν θα μπορούσε να έχει ζητήσει ωραιότερο θέμα για το πινέλο του. Τι νόημα θα έχει δώσει στον μοναχικό βράχο και στα πεσμένα δέντρα που ταιριάζουν τόσο καλά με την παρακμασμένη κατάσταση της Αράχοβας! Γιατί ακόμη κι εδώ η φύση έχει απαιτήσει τις Κυκλώπειες πέτρες ξανά, και τις κάλυψε με μούσκλια. Πάντως, όσο ερειπωμένη και ερημωμένη, κι αν είναι τώρα, η τοποθεσία αυτή πάντα θα ασκεί ισχυρή γοητεία, ικανή να προκαλέσει το θαυμασμό κάθε ταξιδιώτη.

Η εμφάνιση μερικών Αλβανών στρατιωτών, που (τους) βρήκαμε να ξεκουράζονται, με λευκά σαρίκια, μελαμψοί στην όψη, με ρούχα από προβιές, και τεράστια, ανάγλυφα τουφέκια, που λαμπύριζαν στον ήλιο, ήταν σε θαυμαστή αρμονία με αυτό το ορεινό τοπίο.

Αυτοί μας χαιρέτισαν με την αναφώνηση *«Ώρα καλή»,* και όσο κι αν η παρουσία μιας παρόμοιας ομήγυρης μπορεί να είχε εμπνεύσει τρόμο στον Chandler και την παρέα του, εμείς σίγουρα δεν είχαμε (κάποιο) λόγο να φοβηθούμε.

Οι μυτερές κορφές του βράχου, που υψώνονταν τώρα μπροστά μας, αν και δεν αποτελούν μία τρίτη διαδρομή ανόδου στο βουνό ήταν καλυμμένες με παχύ χιόνι, που σε αντίθεση με τα σκουρόχρωμα και σκοτεινά κωνοφόρα που κυμάτιζαν πάνω από αυτό, δημιουργούσαν την πιο κτυπητή αντίθεση μεταξύ του απόλυτου φωτός και του σκότους!

Μια εξωτική συντροφιά, που πάλευε με αυτήν το αεράκι, εμφανίστηκε σαν ένα πλήθος από φίλους που αγωνίζονται για την ανάβασή τους στον ουρανό.

Καθώς συνεχίζαμε το ελικοειδές μονοπάτι μας, νέες προοπτικές εμφανίζονταν σε κάθε στροφή. Τελικώς, πατήσαμε στην κορυφή αυτής της τεράστιας κορυφογραμμής, από όπου οι λόφοι του Νεγρεπόντε (Χαλκίδας), η πεδιάδα των Θηβών και η λίμνη της Κωπαΐδας, αναδύθηκαν εμπρός μας.

Καθώς κατεβαίναμε, συναντήσαμε αλογάκια (πόνυ) και μικρά μαύρα βοοειδή, σαν εκείνα που συναντιούνται στις ορεινές περιοχές (Highlands) της Σκωτίας. Οι μαλλιαρές προβιές τούς έδιναν την εμφάνιση γιδών. Σύντομα φτάσαμε στο σημείο, όπου λέγεται ότι είχε σκοτωθεί ο Λάιος από τον Οιδίποδα και που η εικασία των καταρτισμένων έχει προσδιορίσει τον τύμβο του Λάιου.

Βρήκαμε εδώ μια τραχιά (λαξευτή) πέτρα, που με λίγη φαντασία θα μπορούσε να ταυτοποιηθεί με αυτόν τον τύμβο. Το να έχει συμβεί εκείνο το μοιραίο περιστατικό κάπου σ' αυτή τη γειτονιά είναι πολύ πιθανόν· αλλά, αν εξαιρέσεις τη δυσκολία του περάσματος, δεν αντιλαμβάνομαι κάποιο επαρκή λόγο προσήλωσης σ' αυτήν την τοποθεσία ειδικά.

Η μαρτυρία φαίνεται έντονα αντίθετη σ' αυτό, διότι ο Παυσανίας αναφέρει σαφώς ότι ο φόνος διαπράχτηκε εκεί όπου δυο δρόμοι χωρίζονται, και, καθώς σ' αυτή τη βραχώδη και αδιάβατη περιοχή, η φύση έχει επισημάνει την αναγκαστική κατεύθυνση των δρόμων, που, μπορεί να θεωρηθεί ως δεδομένο ότι έχουν επί μακρόν παραμείνει αμετάβλητοι, είμαστε υποχρεωμένοι, λόγω της αυθεντίας του Παυσανία, να τοποθετήσουμε (το σημείο) στην άκρη της κοιλάδας, περίπου μισό μίλι παραπέρα όπου, σήμερα, τρεις δρόμοι διακλαδίζονται σε διαφορετικές κατευθύνσεις, ως το πιο πιθανό να αποτελεί το σκηνικό αυτού του συμβάντος, από την τοποθεσία στην οποία αποδίδεται συνήθως.

Παρόλα αυτά, ούτε εδώ ούτε κάπου αλλού δεν έχουμε καταφέρει να βρούμε μία ή περισσότερες πέτρες τόσο τεχνητά τοποθετημένες, ώστε να δικαιούνται την ονομασία του τύμβου του Λάιου· και, στο κάτω - κάτω, είναι πολύ πιθανόν οι αρχαίοι, όπως και οι μοντέρνοι ποιητές, να έχουν διανθίσει την αληθινή ιστορία, ενοποιώντας τα δικά τους ενδιαφέροντα μυθιστορήματα με φανταστικές σκηνές, υπολογίζοντας να ασκήσουν δυνατή επιρροή στη φαντασία, και να δώσουν ένα βαθύτερο ενδιαφέρον στην υπόθεση.

Καθώς απομακρυνόμασταν από αυτό το αμφισβητούμενο σκηνικό, αντικρίσαμε σε απόσταση την αρχαία Δαυλίδα, την πεδιάδα της Λιβαδειάς και τη Χαιρώνεια […]



Δελφοί - Φαυστίνα (Β΄ όψη)

35. ΑΠΟ ΕΝΑ ΓΕΡΜΑΝΟ ΣΕ ΑΓΓΛΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ

Σχόλια

Ο Περιηγητής που παραμένει ανώνυμος κάτω από τον τίτλο : *"Γερμανός σε Αγγλική υπηρεσία"* πιθανόν να ήταν κάποιος, που δούλευε στο χώρο της Αγγλικής διπλωματίας. Από τον τρόπο που περιγράφει το ταξίδι του, φαίνεται άτομο με γνώσεις, κρίση και παρατηρητικότητα.

Κάνει εντύπωση, που μέσα από λίγες σχετικά γραμμές, δίνει τόσες πολλές πληροφορίες για το ταξίδι του από την Αθήνα προς την τότε Βόρεια Ελλάδα, δηλαδή Βοιωτία, Φωκίδα και Φθιώτιδα. Οι περιγραφές του από την περιοχή Δελφών - κορυφής Παρνασσού αποκαλύπτουν τις ρομαντικές νότες της Γερμανικής ψυχής του.

Δεν πρέπει να διέσχισε την Αράχοβα, απλώς την είδε από μακριά στα δεξιά του, όταν από τη Λιβαδειά πήγε κατευθείαν στο Χρισσό, μέσω της αρχαίας Ιεράς οδού (Δημοσιάς), και μετά ανέβηκε στους Δελφούς.

Για το Καστρί δεν έχει καλά λόγια να πει, το χαρακτηρίζει ελεεινό χωριό, αναφέρει ότι είχε 70 σπίτια (καλύβες τα αποκαλεί κάτω από ερείπια) και ότι οι κάτοικοι για να τα βγάλουν πέρα αναγκάζονταν να κλέβουν και να ληστεύουν.

Όταν ανεβαίνει στην κορυφή του Παρνασσού ενθουσιάζεται, μάλιστα παρατηρεί απορημένος ότι στις ψηλές κορυφές του Παρνασσού υπάρχουν θαλάσσια όστρακα. Οι γεωλογικές γνώσεις της εποχής του δεν του επέτρεπαν να καταλάβει ότι αυτά τα ευρήματα έδειχναν τις τρομακτικές τεκτονικές αλλαγές, που είχαν συμβεί πριν εκατομμύρια χρόνια στον πλανήτη μας.

Όταν, βεβαίως, είδε τον νερό της Κασταλίας πηγής να κατεβαίνει λευκό σαν γάλα, για να χυθεί στον Πλειστό ποταμό, προσπάθησε να δώσει μια φυσική εξήγηση. Ισχυρίστηκε ότι το νερό κατεβαίνοντας εμπλουτιζόταν με κομμάτια ασβεστίου από τα ασβεστολιθικά πετρώματα της περιοχής, δεν φαντάστηκε όμως ότι το φαινόμενο αυτό οφειλόταν στη μεγάλη κλίση και επομένως στην τυρβώδη ροή του νερού.

Όταν περνάει στην πλευρά της Βελίτσας (Τιθορέας) μιλάει για ογδόντα (80) περίπου σπίτια, για παραγωγή από τους κατοίκους κρασιού, βαμβακιού, δημητριακών και ελιών, που μάλιστα λέει ότι ήσαν τόσο φημισμένες στην αρχαιότητα, που τις έστελναν ως δώρο στους Ρωμαίους αυτοκράτορες. Έχει ενδιαφέρον όμως αυτό που τονίζει στη συνέχεια, ότι δηλαδή παρόλα αυτά οι κάτοικοι βρίσκονταν σε αξιολύπητη κατάσταση, λόγω των επαχθών φόρων και των ληστρικών επιδρομών από πολλές άλλες περιοχές, όπως Ιωάννινα - Πίνδο, Λαμία - Θερμοπύλες.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Tagebuch einer Reise durch Griechenland und Albanien von einem Deutschen, der englischen Diensten stand", Berlin 1826.

Δελφοί - Παρνασσός - Ερείπια της Τιθορέας - Θερμοπύλες

Από την Αθήνα φτάνει κανείς με τον κανονικό δρόμο στο Μοναστήρι Δαφνί. Έχοντας περάσει αυτό και ένα στένωμα, μια ευχάριστη θέα προς το Σαρωνικό ανοίγεται μπροστά στα μάτια. Δεξιά περνάει κανείς λιμνοθάλασσες, λιμνούλες και νερόμυλους.

Μία ώρα μετά την πόλη Ελευσίνα, ο δρόμος οδηγεί μέσω ενός πλούσιου κάμπου προς τον Κηφισό. Εκεί συναντάει κανείς το δάσος Σαρανταπόταμος και μετά από τέσσερις ώρες διαδρομή φτάνει στο χωριό Κούνδουρα, που έχει όμορφη τοποθεσία σε βουνό από το οποίο ξεκινάει μία πράσινη κοιλάδα, τα νερά της οποίας προέρχονται από το βουνό. Αυτό το χωριό βρίσκεται οχτώ ώρες από την Αθήνα και έξι από τη Θήβα.

Από τα Κούνδουρα, ο δρόμος περνάει μέσα από βαθιά φαράγγια προς το Κιθαιρώνα, που λέγεται σήμερα Ελατέα. Μετά από δύο ώρες περνάει κανείς ένα διάσελο, που κυριαρχείται από τα ερείπια του Γυφτοχωριού, και κατεβαίνει μετά από τρεις ώρες στον εύφορο κάμπο της Βοιωτίας.

Δύο ώρες αργότερα καταλήγει κανείς στον Πύργο, ένα χωριό σε μικρό ύψωμα. Μετά τον Πύργο φτάνει κανείς σε τρεις ώρες στις αρχαίες Θεσπιές, που έχει εντυπωσιακά καλή θέα και το μάτι πλανιέται πάνω από το πλούσιο κάμπο που περιστοιχίζεται από ψηλά άγρια βουνά.

Από τις Θεσπιές, ο δρόμος πάει κατά μήκος του κάμπου της Λιβαδειάς και μετά από μία ώρα περνάει ένα χείμαρρο και ένα χωριό. Δεξιά βρίσκεται ο βάλτος και η λίμνη Κωπαΐδα. Από την απέναντι πλευρά, ο κάμπος περικλείεται από ορεινή περιοχή πάνω από τα Τάλαντα και μία βραχώδη ράχη στην ανατολική Βοιωτία. Μετά από έξι ώρες καταφτάνει κανείς στη Λιβαδειά.

Ο ποταμός Έρκυνα περνάει με πολύ θόρυβο από τεράστια βράχια και από τα κομμάτια, που έπεσαν από αυτά, σχηματίστηκαν πολλοί μικροί καταρράκτες. Εγκαταλείποντας τον κάμπο της Λιβαδειάς ανεβαίνει κανείς σιγά - σιγά σε ένα άγριο βραχώδες τοπίο και φτάνει - σε υψόμετρο τόσο ψηλό που είναι δυσάρεστα αισθητή η διαφορά θερμοκρασίας - στο χωριό Αράχοβα, που προφέρεται Ράχοβα.

Έπειτα, φτάνει κανείς σε ένα χωριό, που έχει ακόμα το αρχαία του όνομα Κρίσσα, στη διάλεκτο παραμορφωμένα Χρισσό. Παντού εδώ επικρατεί το μεγαλείο και πουθενά δεν υπάρχει κάτι το πιο ρομαντικό από το θέαμα που

προσφέρεται εδώ στον περιηγητή. Η γλώσσα - πολύ φτωχή για να περιγράψει τα συναισθήματα που γεμίζουν την ψυχή του παρατηρητή - σιωπά. Η Κρίσσα, σε μία μόνο ώρα απόσταση από τους Δελφούς, περιβάλλεται από αξιοσημείωτα υψώματα από τα οποία πέφτουν χείμαρροι σε κάθε κατεύθυνση και κινούν τους μύλους και προμηθεύουν τις κρήνες με νερό. Η αρχαία πόλη Κρίσσα καταστράφηκε μετά από δεκαετή πόλεμο, όπως προέβλεψε το μαντείο των Δελφών και οι κάτοικοί της πουλήθηκαν σαν σκλάβοι.

Μια σχεδόν άβατη ατραπός οδηγεί από εδώ στην ιερά πόλη των Δελφών, που τώρα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα ελεεινό χωριό ονόματι Καστρί και αποτελείται από 70 καλύβες κρυμμένες κάτω από ερείπια. Οι κάτοικοι του χωριού έχουν πέσει σε τέτοια φτώχεια, που μόνο με κλοπές και ληστείες καταφέρνουν να βγάζουν τα προς το ζην. Βλαβερές αναθυμιάσεις δεν παρατηρήσαμε εδώ. Η πρώτη ήδη όψη του μέρους έχει κάτι το απερίγραπτα όμορφο. Μια σπηλιά όπου οι κάτοικοι κρύβουν ληστεμένους και σκοτωμένους Τούρκους θεωρείται η παλιά είσοδος.

Η Κασταλία Κρήνη βρίσκεται ανατολικά του βουνού και μάλιστα κάτω από ένα γκρεμό ύψους 100 ποδιών, που χωρίζεται από ένα χάσμα σε δύο μυτερά βράχια. Και οι δύο κορυφές υψώνονται πάνω από το Καστρί και επειδή αποτελούν μέρος του Παρνασσού θεωρούνταν συχνά λανθασμένα κορυφή αυτού.

Η Κασταλία Κρήνη κάνει στον κάθε περιηγητή ζωηρότατη εντύπωση. Τα παλιά μαρμάρινα αναθήματα, που κάποτε στέκονταν πλάι στο δρόμο, κείτονται τώρα κάτω από τις πέτρες που βρίσκονται διάσπαρτα στο δρόμο και ποδοπατιούνται. Τα κυρίως λείψανα της κρήνης αποτελούνται από μια μεγάλη τετράγωνη ρηχή λεκάνη, στην οποία οδηγούν σκαλοπάτια σκαλισμένα στο μαρμάρινο βράχος. Αυτή ήταν αναμφίβολα κάποτε το λουτρό της Κασταλίας, όπου η Πυθία έπλενε το σώμα της και έλουζε την κώμη της πριν κάτσει στο τρίποδο στο ναό του Απόλλωνα.

Ένα πέτρινο κάθισμα, και αυτό λαξευμένο στο βράχο, βρίσκεται στην απέναντι πλευρά. Το νερό της πηγής γεμίζει αυτή τη λεκάνη. Πάνω από αυτή ανεβαίνει ο βράχος κατακόρυφα προς τις αναφερόμενες δυο κορυφές. Μπροστά της έχουν λαξευτεί στο βράχο εσοχές για αναθήματα. Δεξιά βρίσκονται μια μεγάλη και τρεις μικρές εσοχές τέτοιου είδους. Αριστερά, μια μεγάλη συκιά που εξέχει πάνω από την πηγή απλώνει τα κλαδιά της πάνω στην επιφάνεια του βράχου που διακοσμείται επιπλέον από άφθονους θάμνους, κισσό, βρύα, βάτα και αναρριχόμενα φυτά.

Η μεγαλύτερη των εσοχών για τα αναθήματα δεξιά είναι ακόμα και σήμερα στους κατοίκους αντικείμενο λατρείας, μόνο που σήμερα χρησιμοποιείται ως χριστιανικό αντί για αρχαίο ιερό. Ένα ανάγλυφο χρησιμεύει ως βωμό. Οι άλλες

τρεις εσοχές είναι άδειες.

Το Κωρύκιον Άντρον, που σήμερα λέγεται Σαρανταύλι - οι σαράντα αυλές - βρίσκεται 7½ αγγλικά μίλια, 60 στάδια περίπου, βόρεια των Δελφών και επαρκεί για να στεγάζει 3.000 άντρες. Είναι το κυρίως κατάλυμα των ληστών του Παρνασσού που είναι οι πιο διαβόητοι, μεταξύ των ληστών της Ελλάδας. Αφρίζοντας πέφτει το νερό της πηγής σε μικρούς καταρράκτες στους γκρεμούς και στα σχισμένα βράχια και όταν έχει φύγει από το λουτρό ή τη λεκάνη κάτω από της εσοχές για τα αναθήματα, τότε πέφτει προς το Νότο σε ένα στενό αλλά βαθύ κανάλι και ενώνεται, εμπλουτισμένο με κομμάτια ασβεστίου και άσπρο σαν το γάλα, με το Πλειστό, που χωρίζει την Κίρφι από τον Παρνασσό και που παίρνει το δρόμο του, περνώντας τα ερείπια της Κρίσσας, προς τον Κρισσαίο Κόλπο.

Το νερό της Κασταλίας είναι δροσερό, ευχάριστο και συνιστάται για διάφορες ασθένειες, εάν το πίνεις με την πρέπουσα προσοχή. Η υπερβολική πόση αντιθέτως λέγεται ότι δημιουργεί ίλιγγο και άλλα κακά και είναι εξαιρετικά βλαπτική.

Ο Πλειστός που ενώνεται με τα νερά αυτής της πηγής, χωρίζει στο πρώτο μέρος της πορείας του τα λείψανα του Γυμνασίου, όπου βρίσκεται τώρα η Μονή της Παναγιάς, από το χωριό Καστρί. Στο δρόμο από τις πηγές του μέχρι το Μοναστήρι είναι η παλαιά πύλη της πόλης που οδηγούσε προς τη Βοιωτία. Τα λείψανα του Γυμνασίου βρίσκονται πίσω από το Μοναστήρι.

Τα θεμέλια βρίσκονται πάνω σε μία μεγάλη βάση από λαξευμένες πέτρες, που εξέχει από τη πλαγιά και σχηματίζει ένα πλάτωμα πάνω στο οποίο βρισκόταν το κτίριο.

Η παλιά πόλη σχημάτιζε μια σειρά ανδήρων το ένα πάνω από το άλλο, σαν σε αμφιθέατρο. Ένα παρόμοιο έργο λαξευμένων πετρών βλέπει κανείς σε διάφορα μέρη του μεγάλο κοίλου ή της ημικυκλικής σειράς που σχηματίστηκαν από τα κτήριά του σε αυτή τη σπασμένη πλαγιά του Παρνασσού.

Στο Μοναστήρι βρίσκονται κίονες, κιονόκρανα, τρίγλυφα κλπ. Το Στάδιο, που βρίσκεται στο υψηλότερο μέρος της πλαγιάς στην οποία είναι χτισμένο το Καστρί, πάνω από το χωριό και λίγο δυτικά από αυτό, κάτω από μια δεύτερη πλαγιά που σχηματίζεται από μερικά βράχια, που και αυτά ορθώνονται κάθετα, διατηρείται ακόμα καλύτερα από αυτό της Αθήνας.

Ο ανοιχτός χώρος είναι ελεύθερος από πέτρες και σε τέλεια κατάσταση και έχει μήκος 230 ποδιών. Από μια άλλη πλευρά του βουνού, στο κάτω μέρος του Σταδίου, μπορεί να κατεβαίνει κανείς στη Μονή Ηλία, και στην αντίστοιχη εκκλησία βρίσκει κανείς δυο επιστύλια σημαντικού μεγέθους από μάρμαρα της Πάρου. Αυτό το Μοναστήρι, ιδωμένο από κάθε πλευρά, κάνει μία κάποια τελετουργική εντύπωση και είναι αξιοσημείωτο ότι βρίσκεται στη θέση ενός εκ

των πιο αξιόλογων ναών των Δελφών.

Πηγαίνοντας προς την κορυφή του Παρνασσού και στρέφοντας το πρόσωπο προς τους Δελφούς, περνάμε σε μια ώρα τις πρώτες πλαγιές. Από εκεί έχει κανείς άριστη θέα προς ένα από τα μεγαλύτερα βουνά του Μοριά. Ο κόλπος της Κρίσσας δείχνει σαν ασήμαντη λιμνούλα.

Έχοντας περάσει αυτές τις πρώτες πλαγιές, βρίσκουμε ένα μεγάλο κρατήρα και μέσα σε αυτόν το χωριό Καλύβια, που χρησιμοποιείται ως καλοκαιρινή διαμονή από τους Αραχοβίτες, οι οποίοι καλλιεργούν το οροπέδιο κάτω από αυτόν τον κρατήρα.

Μετά, το ταξίδι συνεχίζει στην αντίθετη κατεύθυνση και μετά από δύο ώρες βλέπουμε από ένα μεγάλο ύψωμα κάτω προς την Αράχοβα. Το θερμόμετρο πέφτει εδώ το μεσημέρι έως τους 44 βαθμούς Φαρενάιτ.

Έπειτα, φτάνουμε σε ένα άλλο οροπέδιο και σε μια κρήνη με φρεσκότατο νερό. Τώρα, το κρύο γίνεται τσουχτερό. Ο δρόμος παραμένει απότομος, όπως και πριν, άλλα βατός για τα άλογα. Η βλάστηση εξαφανίζεται και αναγκαστικά ανεβαίνουμε το βουνό από εδώ και πέρα από τη βορειοανατολική πλευρά, όπου είναι απογυμνωμένο και χωρίς φυτά. Λίγο πιο πέρα βρίσκουμε χιόνι σε μερικά σημεία.

Επιτέλους, φτάνουμε πάνω στο βουνό σε ένα μικρό οροπέδιο και βλέπουμε στο πάτο ενός μικρού κρατήρα μια λιμνούλα που την έχει σκεπάσει ο πάγος. Οι πλαγιές αυτού του κρατήρα που υψώνονται γύρω από το μικρό οροπέδιο είναι τα ψηλότερα σημεία του Παρνασσού. Το να τις ανέβη κανείς είναι πολύ κουραστικό, διότι πρόκειται για παγετώνες σκεπασμένους με σκληρό γλιστερό πάγο. Αφού όμως έχουμε φτάσει την κορυφή της αριστερής ψηλότερης πλαγιάς, τότε βρισκόμαστε ψηλά στην ατμόσφαιρα και έχουμε όλα τα σύννεφα από κάτω μας.

Με βοριά δεν αντέχει κανείς εκεί την παγωνιά, διότι συνήθως δεν είναι και προετοιμασμένος για την ξαφνική αλλαγή της θερμοκρασίας. Με απαλό δυτικό άνεμο πέφτει το θερμόμετρο, μόλις το βγάλεις στην ατμόσφαιρα, αμέσως τρεις βαθμούς κάτω από τη θερμοκρασία ψύξεως.

Τίποτε όμως δεν συγκρίνεται με τη θέα που παρέχει αυτή η κορυφή του Παρνασσού. Ο κόλπος της Κορίνθου δείχνει από εδώ πάνω σαν μικρή λιμνούλα. Βόρεια εμφανίζεται - πέρα από το Θεσσαλικό Κάμπο - ο Όλυμπος με τις επιβλητικές κορυφές του, προσφέροντας όλη την πλευρά του στη θέα.

Τα άλλα βουνά της Ελλάδας υψώνονται, σαν ταραγμένη επιφάνεια της θάλασσας, το καθένα στο μέρος του στα ύψη του. Το βλέμμα μας όμως περνάει σαν μεθυσμένο από πάνω τους. Ένα από αυτά τα βουνά είναι και ο Ελικώνας, που βέβαια δεν είναι τόσο ψηλός, όπως ο Παρνασσός. Φαίνονται και η Αχαΐα, η Αργολίδα και η Ηλεία σαν πίνακας ζωγραφικής.

Η θέα εμποδίζεται συχνά, ακόμα και με καλό καιρό, επειδή τα σύννεφα που

κρύβουν τα χαμηλότερα αντικείμενα βρίσκονται πάντα πιο κάτω, και επίσης δεν μπορεί κανείς λόγω του κρύου να κάτσει να παρακολουθήσει για περισσότερη ώρα το τοπίο.

Η κορυφή και τα άλλα μέρη του Παρνασσού είναι από ασβεστόλιθο, τα ψηλότερα σημεία περιέχουν και φλέβες από μάρμαρο και μεγάλη ποσότητα από γαλάζιο κογχύλιο μάρμαρο (Lumachella), όπου εμπεριέχονται πολύ μεγάλοι απολιθωμένοι κοχλίες. Η εμφάνιση τέτοιων οστρακοειδών σε τόσο μεγάλο υψόμετρο είναι εξαιρετικά παράξενη, και μάλιστα βρίσκουμε παρόμοια στην ψηλότερη κορυφή, όπως και σε όλο το βουνό.

Οι κάτοικοι της Βοιωτίας ονομάζουν τον Παρνασσό τώρα Λιάκουρα, οι ίδιοι του οι κάτοικοι όμως διατήρησαν το παλαιό του όνομα και αποκαλούν Λυκέρι μία μόνο από της κορυφές του.

Από τη μονή της Παναγιάς πηγαίνει κανείς συνήθως σε βορειοδυτική κατεύθυνση, προς τη Βελίτσα, όπου βρίσκονται τα λείψανα της Τιθορέας, τα οποία ο άρχοντας της Λιβαδειάς τα αποκαλεί λείψανα των Θηβών.

Μία ώρα περίπου από τη Βελίτσα υπάρχει ένα παλαιό κάστρο, που λέγεται Θήβα ή Θήβαι. Βρίσκεται στο σημείο όπου ο Καχάλης ενώνεται με τον Κηφισό. Τον πρώτο τον αποκαλούν οι ντόπιοι ακόμα και σήμερα Καχα-Ράμι ή Καχαίλη που σημαίνει κακό ρέμα, διότι ο ποταμός αυτός κατάστρεψε τη Θήβα. Η παλαιότερη τοποθεσία της Θήβας δεν μπορεί να διαπιστωθεί με βεβαιότητα. Η επίσκεψη της Τιθορέας έχει μεγάλο ενδιαφέρον, διότι εκεί βρίσκονται σημαντικά λείψανα από την αρχαιότητα.

Τα λείψανα των τειχών που ανεβαίνουν με εκπληκτικό τρόπο τη μεγάλη πλαγιά του Παρνασσού που υψώνεται πίσω από τη Βελίτσα, είναι ορατά, όπως και ένας από τους πύργους τους σε σημαντικό ύψος πάνω στο βράχο.

Στην πλαγιά αυτή υπάρχει και μια σπηλιά για την οποία οι αγρότες λένε θαύματα. Τα ίχνη του θεάτρου είναι ακόμα ορατά, όπως και αυτά της παλιάς αγοράς, που έχει τετράγωνη μορφή σε κυκλώπειο στυλ, με τείχη από μεγάλους λίθους που έχουν χτιστεί με μεγάλη ακρίβεια, παρά τη μη χρήση αρμόστοκου.

Το έργο αυτό δεν είναι τόσο παλαιό, όπως τα οικοδομήματα στο Άργος ή στις Μυκήνες. Τα τείχη της πόλης χτίστηκαν, όπως αυτά στις Πλαταιές, και είναι οχυρωμένα με πύργους στα τείχη.

Οι Δελφοί και η Τιθορέα ήταν, η καθεμία προς άλλη πλευρά του Παρνασσού, θέσεις αναζωογόνησης αυτών που είχαν περάσει το Παρνασσό, και απείχαν ογδόντα στάδια η μία από την άλλη.

Το χωριό Βελίτσα που αποτελείται από καμιά ογδονταριά σπίτια, ανήκει στον άρχοντα της Λιβαδειάς Λογοθέτη (τον ίδιον που είχε κάνει τόσο δυστυχισμένο το Σκίο (;) λόγω της κακής άμυνας). Ο αδελφός του μένει εδώ για να εισπράττει τους φόρους.

Τα προϊόντα της γης εδώ είναι κυρίως ένα εξαιρετικό κρασί, βαμβάκι, δημητριακά και λίγες, αλλά πολύ καλές ελιές, οι οποίες στην αρχαιότητα ήταν ήδη τόσο γνωστές, που τις πήγαιναν δώρο στους Ρωμαίους αυτοκράτορες.

Οι κάτοικοι, από τους ατέλειωτους εκβιασμούς, έχουν τεθεί σε αξιολύπητη κατάσταση και έχουν γίνει θήραμα της μιζέριας. Παίρνουν από τον αγρότη σχεδόν όλη τη συγκομιδή και δεν του αφήνουν σχεδόν ούτε τα προς το ζην του. Προστίθενται οι ληστρικές επιδρομές από την Ήπειρο, από τα Ιωάννινα, από τα Ζητούνι, τις Θερμοπύλες και την Πίνδο, και οι επιδημίες - πανούκλα και λιμοκτονία δίνουν και τα ρέστα! Σαν μοναδική παρηγοριά και ταυτόχρονα σαν τύχη, θεωρούν οι κάτοικοι το γεγονός ότι δεν μένουν Τούρκοι εκεί.

Έτσι έχει η κατάσταση με τους τωρινούς κατοίκους της Τιθορέας. Παλαιά ήταν διαφορετικά τα πράγματα, παρόλο που μετά την εξάπλωση του χριστιανισμού ο τόπος άρχιζε να μαραίνεται.



Δελφοί - Αδριανός (Α΄-Β΄όψη).

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

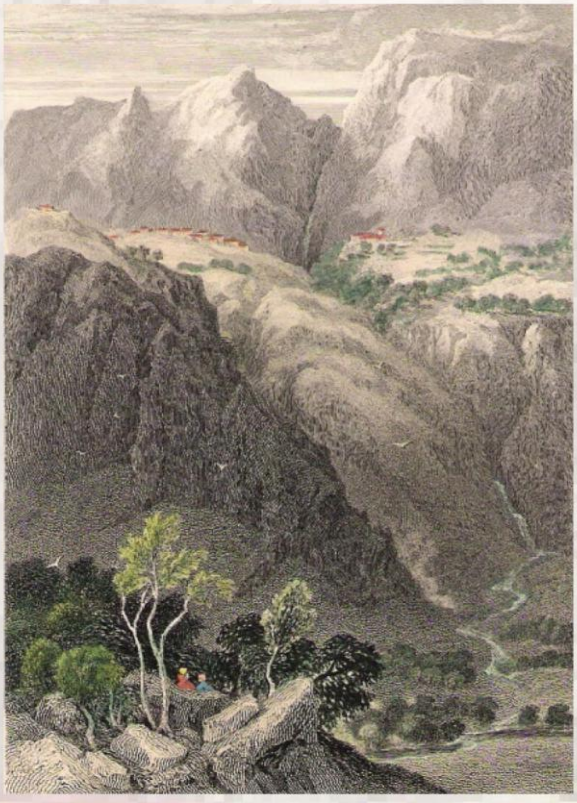
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(9ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

36. THOMAS R. JOLIFFE

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Thomas Robert Jolliffe** ήταν γιος του Thomas Samuel Jolliffe, που είχε χρηματίσει μέλος του Αγγλικού Κοινοβουλίου, για τα έτη 1780-1787.

Ο πατέρας Jolliffe πρέπει να ήταν κατασκευαστής δομικών έργων. Έτσι ο γιος του Thomas Robert είχε τη χρηματική άνεση για να κάνει τα ταξίδια του. Από την επίσκεψή του στην Παλαιστίνη προέκυψε το βιβλίο του: *"Γράμματα από την Παλαιστίνη",* το οποίο εξέδωσε το έτος 1822. Κάτω από τον τίτλο του βιβλίου έγραψε, για ευνόητους λόγους, το εξής απόσπασμα του Λουκιανού: *"Κυλίω κἀγώ τόν πίθον, ὡς μή μόνος ἀργεῖν δοκοίην ἐν τοσούτοις ἐργαζομένοις''*, διότι φαίνεται ότι ο πατέρας του και ο αδελφός του John Twyford Joliffe έμειναν πίσω στη Αγγλία και δούλευαν σκληρά...

Από το ταξίδι του στην Ελλάδα προέκυψε το βιβλίο του : *"Αφήγηση μιας εκδρομής από Κέρκυρα στη Σμύρνη"* .

Σχόλια

Ο περιηγητής **Joliffe** έγραψε τις αναμνήσεις του από τους Δελφούς υπό μορφή επιστολής. Είχε την τιμή να φιλοξενηθεί και αυτός από τον περιβόητο παπά των Δελφών, χωρίς να τον κατονομάζει επακριβώς.

Ο αναγνώστης του παρόντος το καταλαβαίνει όμως από δυο στοιχεία, που παραθέτει ο συγγραφέας. Συγκεκριμένα γράφει: *"Δεχτήκαμε, ωστόσο, μέχρι ενός βαθμού φιλοξενία στην κατοικία του πιο σημαντικού ιδιοκτήτη."*

Επομένως, ο Joliffe δεν έμεινε ευχαριστημένος από τη φιλοξενία που του παρεσχέθη και το σπίτι στο οποίο διανυκτέρευσε ήταν το πιο σημαντικό μέσα στο Καστρί.

Αυτά τα δυο στοιχεία και το ότι αυτός, όπως και ο Williams (που σίγουρα είχε φιλοξενηθεί από τον παπά των Δελφών), επισκέφτηκαν το Καστρί την ίδια χρονιά (το 1817), φωτογραφίζουν καθαρά το πρόσωπο του ξενοδόχου παπά των Δελφών.

Ο Joliffe επισκέφτηκε όλο τον αρχαιολογικό χώρο, αλλά τις πιο πολλές αναφορές του τις αφιέρωσε στην Κασταλία πηγή. Είχε την πρόθεση να επισκεφτεί και το Κωρύκιον Άντρον, ο καιρός όμως δεν του το επέτρεψε. Κατόπιν τούτου, στράφηκε ανατολικά και είχε σκοπό να σταθεί στη Σχιστή οδό και να αναζητήσει το χώρο, όπου είχε σχετιστεί με τη δολοφονία του Λάιου από τον Οιδίποδα, αλλά και εδώ στάθηκε άτυχος, διότι μπερδεύτηκε, όταν είχε φτάσει στο κρίσιμο σημείο, και κατάλαβε το λάθος του μόνο όταν είχε περάσει πια τη Σχιστή οδό.

Προσπάθησε να διασκεδάσει την απογοήτευσή του αυτή απολαμβάνοντας

τις λουλουδιασμένες κορυφές των γύρω λόφων από όπου περνούσε. Ήταν πια Μάης μήνας και η γύρω φύση ήταν στην ακμή της.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Narrative of an excursion from Corfu to Smyrna"*,**
Joliffe, London 1827.

14η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΔΕΛΦΟΙ

Οι αρχαίοι φαντάστηκαν την πόλη τοποθετημένη στο κέντρο της γης και, σύμφωνα με τους ποιητές, των οποίων η μαρτυρία σε τέτοια θέματα είναι ιδιαιτέρως ορθή, το γεγονός αυτό καθιερώθηκε από το πέταγμα δυο αετών που στάλθηκαν από το Δία σε αντίθετες κατευθύνσεις και συναντήθηκαν σ' αυτό το σημείο.

Ο Στράβωνας, πράγματι, πείθεται από την αξίωση αυτής της θέσης ότι είναι το κέντρο της Ελλάδας, αλλά τα επιχείρηματά του έχουν αντικρουστεί από ποικίλους συγγραφείς, μεταξύ των οποίων και ο Βάρρων[1]. Για να μην σας κουράσω με την επανάληψη οποιασδήποτε επιπλέον φανταστικής ιστορίας ή εικασίας, θα παρατηρήσω μόνον ότι, εάν οι ιδρυτές του μαντικού ιδρύματος επιθυμούσαν να διαλέξουν μια τοποθεσία, της οποίας η άγρια και ερημική απομόνωση θα απέτρεπε τη συρροή δύσπιστων επισκεπτών, δεν θα μπορούσαν να έχουν διαλέξει καταλληλότερη τοποθεσία.

Η σύγχρονη πόλη δεν είναι παρά μια φτωχική συνάθροιση από καλύβες. Ωστόσο, γίναμε δεκτοί, με αρκετή φιλοξενία, στην κατοικία του πιο εξέχοντος ιδιοκτήτη. Έχοντας αποθέσει τις αποσκευές μας και έχοντας κάνει τις απαραίτητες για την ασφάλειά μας ρυθμίσεις, ξεκινήσαμε την έρευνα για το φημισμένο Καστάλιο ρεύμα, που η αποτελεσματικότητα των νερών του, ως προς την έμπνευση ενός ποιητή, έχει καθρεφτιστεί ήδη από τη πρώτη γουλιά. Ο ευγενής και διακεκριμένος συγγραφέας (εννοεί το Λόρδο Βύρωνα), ο οποίος παραδέχεται διεθνώς ότι έχει δεχτεί την επιρροή του σε εξαιρετικό βαθμό, και ο οποίος είχε επισκεφτεί την περιοχή λίγα χρόνια νωρίτερα, έχει αποτίσει το φόρο τιμής του στο πνεύμα της τοποθεσίας μέσα από τις ακόλουθες αφιερωματικές στροφές :

[1] Varro - Ρωμαίος συγγραφέας

«Ω, Παρνασσέ εσύ! Που τώρα σε αγναντεύω,
Όχι με τον (ποιητικό) οίστρο μιας ονειροπόλας ματιάς
Ούτε μέσα στο θρυλικό τοπίο μιας μπαλάντας,
Αλλά (σε βλέπω) να υψώνεσαι χιονοσκεπής στον ουρανό σου,
Μέσα από την άγρια λαμπρότητα του μεγαλείου των βουνών.
Τι θαύμα να προσπαθήσω να τραγουδήσω
(εγώ) ο ταπεινότερος από τους προσκυνητές σου που έχουν διαβεί!
Με χαρά θα αποκρινόμουν στην ηχώ σου με τις χορδές μου
παρόλο που από τα υψώματά σου πια καμιά μούσα δεν φτερουγίζει.
Πόσο συχνά σ' έχω ονειρευτεί! το ξακουστό σου όνομα
Και ποιος δεν το γνωρίζει, του ανθρώπου η πιο ιερή αγάπη:
Και τώρα σε ατενίζω! είναι φευ! με συστολή
Γιατί με προσφορά ευλογημένων τόνων πρέπει να σε λατρεύω
Όταν αριθμώ τους προσκυνητές σου στο παρελθόν,
Ριγώ και μόνο να υποκλιθώ μπορώ,
Όχι να υψώσω τη φωνή μου ούτε μάταια να τολμήσω να πετάξω (ψηλά)
Αλλά να σε ατενίζω κάτω από το συννεφιασμένο σου θόλο,
Με σιωπηλή χαρά να σκέφτομαι ότι επιτέλους βρέθηκα εδώ!
Πιο ευτυχής από ό,τι οι πιο ένδοξοι βάρδοι
Που η μοίρα τους έχει περιορίσει σε χώρες μακρινές.
Πώς μπορώ να μείνω ασυγκίνητος στη θέα της αγιασμένης σκηνής,
που τόσοι την εγκωμιάζουν, ενώ δεν τη γνωρίζουν;
Κι αν ο Απόλλωνας δεν συχνάζει πια σ' αυτό το σπήλαιο
Και εσύ, ο θρόνος των Μουσών, έγινες το μνήμα τους
(Όλο και) κάποιο ευγενικό πνεύμα εισχωρεί ακόμα στο σημείο.
Στενάζει στο μελτέμι και παραμένει σιωπηλό στη σπηλιά,
Και με γυάλινα πόδια γλιστρά στο μελωδικό κύμα».

Τσάιλντ Χάρολντ, Στροφές Ωδής *ex, exi, exii*

Αυτό το έξοχο απόσπασμα διαθέτει πολλές από τις υψηλότερες αξίες της ποίησης, χωρίς να εξαιρούνται εκείνες της μυθοπλασίας. Όποιος αγναντεύει αυτές τις καθαγιασμένες περιοχές, αν δεν τις προσεγγίσει υπό το βλέμμα της μνήμης και της φαντασίας, πιθανόν θα βιώσει σε μεγάλο βαθμό την ίδια απογοήτευση, που αισθάνεται ο επισκέπτης του Dover, όταν συγκρίνει την πραγματική όψη του Σαιξπηρικού γκρεμού με τη θαυμάσια περιγραφή, που έχει αποδώσει ο σπουδαίος ποιητής δια στόματος του Έντγκαρ (Edgar στο βασιλιά Ληρ).

Το *«μελωδικό κύμα»* απογυμνωμένο από τα φανταστικά στολίδια του, είναι μια μικρή πηγή, που εκρέει από το χάσμα το οποίο σχίζει το βουνό από τη βάση του έως την κορυφή.

Το νερό είναι εξαιρετικά διαυγές και έχει μια δροσερή και ευχάριστη γεύση, και νομίζω και μια (αρκετά) ευχάριστη θερμοκρασία για μπάνιο. Πράγματι, αρχικά προοριζόταν γι' αυτό το σκοπό, καθώς λίγα μόλις βήματα προς τα δεξιά, υπάρχουν τα ερείπια μιας δεξαμενής, που οι αρχαιοδίφες θεωρούν ότι είναι η λεκάνη, στην οποία η Πυθία εκτελούσε την ιεροτελεστική νίψη, προτού εισέλθει στις μυστικιστικές της τελετουργίες. Οι διαστάσεις αυτής της λεκάνης είναι μεταξύ είκοσι οκτώ και τριάντα ποδιών σε μήκος και είκοσι με είκοσι τεσσάρων ποδιών σε πλάτος. Είναι σκαμμένη στο βράχο, που είναι από τραχύ μάρμαρο, και μόνο τέσσερα ή πέντε σκαλοπάτια οδηγούν στον πυθμένα, που σημαίνει ότι το βάθος της μετά βίας θα είναι μια γιάρδα.

Ακριβώς πάνω από τη λεκάνη υπάρχουν αρκετές μικρές εσοχές, αλλά δεν νομίζω ότι έχει εξακριβωθεί ικανοποιητικά, εάν ανήκουν σε μια εποχή σύγχρονη με το Μαντείο ή εάν σκάφτηκαν μεταγενέστερα ως δοχεία αναθηματικών προσφορών σε ένα μικρό ναό, αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη.

Το ιερό θυσιαστήριο, που είναι αφιερωμένο στον Ευαγγελιστή, είναι τοποθετημένο σε ένα χαμηλό παράπηγμα, στα δεξιά της λεκάνης, και έχει κατασκευαστεί από το σπασμένο τμήμα ενός κίονα με αυλακώσεις με μια πλάκα τοποθετημένη κατά μήκος του.

Η σχισμή στους βράχους είναι πολύ απότομη, για να επιτρέπει την αναρρίχηση στο βουνό απ' αυτή την πλευρά, αλλά υπάρχουν, μικρές ζιγκ – ζαγκ εγκοπές σκαμμένες στο βράχο μέχρι κάποιο ύψος, με τη βοήθεια των οποίων σκαρφαλώσαμε έως ένα κοίλωμα, που έμοιαζε με μια μεγάλη στέρνα, αν και τη δεδομένη στιγμή στερούνταν νερού.

Οι δυο κορυφές είναι σχεδόν κατακόρυφες σ' αυτό το σημείο: ήταν ένα απ' αυτά τα υψώματα, που οι Δελφιώτες πέταξαν κάτω τον Αίσωπο. Η λεκάνη απορροής, δεν είναι πια υγρή από *«τις δροσιές τη Κασταλίας»* κι έχοντας μείνει αχρησιμοποίητη εδώ και αιώνες, έχει πλέον σχεδόν φράξει.

Η ιερή πηγή, ωστόσο, ακόμα συνεχίζει να αναβλύζει μπροστά, και το νερό περνώντας τα μικρά σκαλοπάτια, συνεχίζει την πορεία του για περίπου ένα τέταρτο του μιλίου στο πυθμένα ενός βαθιά διαβρωμένου στενού καναλιού, μέχρι να φτάσει στον Πλειστό, και εκεί αφού ενωθεί με το ποτάμι, ελίσσεται δια μέσου της κοιλάδας, που χωρίζει τον Παρνασσό από την Κίρφι.

Η αρχαία πόλη των Δελφών πιθανόν διακοσμήθηκε με πολλά από τα θέλγητρα της αρχιτεκτονικής: αλλά η απομακρυσμένη και δύσκολη θέση της δεν πρέπει να της επέτρεψε ποτέ να αποκτήσει μεγάλη έκταση ή να είναι πολυπληθής.

Και όμως, ακόμα και σ' αυτή θέση, όσο απόμερη και απρόσιτη κι αν εμφανίζεται, ορδές προσκυνητών συνέρρεαν - σε ετήσια βάση - από μακρινές περιοχές, για να εξευμενίσουν την προεξάρχουσα θεότητα. Η αρχαία ιστορία έχει να επιδείξει άφθονες μαρτυρίες για τη δύναμη και επιρροή της πόλης

αυτής.

Οι χρησμοί του τρίποδα μπορούσαν να ελέγχουν τα ψηφίσματα των Συνέδρων, να αναστέλλουν ή να καθυστερούν την προέλαση στρατευμάτων και να ανακόπτουν την πτώση αυτοκρατοριών.

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, η άνοιξη ήταν η περίοδος της προσφυγής για παροχή συμβουλών, καθώς αργότερα μέσα στη χρονιά ο Θεός υποτίθεται ότι μετέφερε την κηδεμονία του στους βωμούς των Υπερβορείων.

Σύμφωνα με αναφορές, ο ναός έχει καταστραφεί και ανακαινιστεί τέσσερις φορές: η αρχική κατασκευή ήταν υπερβολικά απλή, αλλά η αυξανόμενη ευημερία σε θησαυρούς προσέδινε σε κάθε διαδοχικό οικοδόμημα μια ανάλογη αύξηση μεγαλοπρέπειας.

Ο Παυσανίας, που έγραψε προς τα τέλη του δεύτερου αιώνα, περιγράφει το κτήριο που υφίστατο στην εποχή του, ότι ανεγέρθηκε κάτω από τις οδηγίες των Αμφικτιόνων, με σχέδια ενός Κορίνθιου αρχιτέκτονα, και η δαπάνη καλύφτηκε από τις εθελοντικές προσφορές του λαού.

Μια σχετική άποψη της εκπληκτικής συλλογής τέχνης και πλούτου, που είχε αποτεθεί και ταξινομηθεί στο ιερό, μπορεί να σχηματισθεί από τη διαρπαγή του Νέρωνα, κατά την οποία ιστορείται ότι αφαιρέθηκαν όχι λιγότερα από πεντακόσια ορειχάλκινα αγάλματα, και παρόλα αυτά η απώλειά τους μόλις και με τα βίας έγινε αντιληπτή.

Η χλιδή του ιερού προσέλκυε, σε διαφορετικούς αιώνες, την απληστία διαδοχικών κατακτητών, αλλά αυτό το ιερό «περίμενε» τον Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, ο οποίος ολοκλήρωσε την καταστροφή του, με την αφαίρεση των προφητικών τριπόδων. Η παρακμή και ολική ερείπωση της πόλης ήταν το φυσικό και αναγκαίο επακόλουθο.

Στη περιπλάνησή μας γύρω από το χωριό βρήκαμε λίγες ακρωτηριασμένες και μισοσβησμένες επιγραφές που σπανίως περιείχαν μια ολόκληρη λέξη. Ογκώδη θραύσματα τοίχων είναι ευδιάκριτα σε πολλές θέσεις, κι όσο δύσκολο κι αν είναι να συγκεκριμενοποιηθούν τα οικοδομήματα στα οποία ανήκαν, είναι αδύνατο να μην εντυπωσιαστείς με το μεγαλείο των ερειπίων τους.

Ένα ελληνικό Μοναστήρι είναι χτισμένο στη θέση του Γυμνασίου: παραμένουν ακόμα καταφανή ίχνη ενός εκτεταμένου κτηρίου, αν και δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν τα ακριβή όρια (του).

Το Στάδιο, σύμφωνα με τον Παυσανία, ήταν σε επαφή με το ναό του Απόλλωνα, που στεκόταν απέναντι στο βράχο ακριβώς πάνω από την πόλη: και από τον οποίο έχουν χαθεί όλα τα ίχνη του. Το Θέατρο είναι επίσης τόσο πολύ κατεστραμμένο, που η θέση του δεν μπορεί να εξακριβωθεί. Ο Ιππόδρομος ήταν κοντά στο ποτάμι.

Οι τελετές των Πυθίων αρχικά περιορίζονταν στον ανταγωνισμό στη μουσική και την ποίηση, και το βραβείο απονεμόταν σε οποιονδήποτε

συνέθετε το ωραιότερο ποίημα προς τιμήν του Απόλλωνα. Στη συνέχεια, επεκτάθηκαν για να περιλάβουν αγώνες δρόμου και αρκετούς από τους αγώνες που γιορτάζονταν στην Ολυμπία, στις οποίες ο νικητής στεφανωνόταν με ένα δάφνινο στεφάνι. Τελευταίες προστέθηκαν οι ιπποδρομίες και οι αρματοδρομίες, αλλά η φύση του εδάφους πρέπει αναπόφευκτα να τις είχαν καταστήσει ως μια πολύ υποδεέστερη επίδειξη. Η δυσμενής κατάσταση του καιρού εμπόδισε την ανάβασή μας στην κορυφή του Παρνασσού, καθώς και κάθε επιτυχή προσπάθεια για εξερεύνηση του Κωρυκίου Άντρου.

Η ατμόσφαιρα που ήταν για αρκετή ώρα φωτεινή και ακτινοβολούσα, έγινε ξαφνικά σκοτεινή από μια ομίχλη που τελείως απέκλεισε τη θέαση κάθε μακρινού αντικειμένου. Το πιθανότερο είναι ότι η θέα από το πιο ψηλό σημείο του βουνού περιλαμβάνει τον Κόλπο της Κορίνθου και σημαντικό τμήμα από το όμορφο τοπίο της παρακείμενης ακτής.

15η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Θήβα, 7 Μαΐου

Αφήσαμε τους Δελφούς για Λιβαδειά, προχθές κάπου μεταξύ οκτώ και εννέα, δηλώνοντας σαφώς την πρόθεση μας να λοξοδρομήσουμε προς Δαύλεια, έτσι ώστε να περάσουμε από τη συμβολή των τριών οδών, *«Όπου ο δυστυχής Θηβαίος σκότωσε τον πατέρα του!»*

Λόγω κάποιας ανεξήγητης απροσεξίας ή λόγω της ολικής εξαφάνισης οποιουδήποτε ίχνους, που να μαρτυρά την τοποθεσία του, χάσαμε το δρόμο, και τελικώς αναγκαστήκαμε να εγκαταλείψουμε την έρευνα ως άκαρπη. Κι όμως οι οδηγίες του Παυσανία είναι άκρως σαφείς: *«Εάν,* λέγει αυτός, *εγκαταλείποντας τη Δαύλεια, πάρεις το δρόμο για Δελφούς και προχωρήσεις ευθεία μπροστά θα περάσεις στα αριστερά σου το ναό, όπου οι αντιπρόσωποι από διάφορες πόλεις της Φωκίδας έκαναν τις συνελεύσεις τους. Είναι ένα μεγάλο οικοδόμημα υποστηριζόμενο στο εσωτερικό του από σειρές κιόνων: μεταξύ των κιόνων και των τοίχων υπάρχουν εκατέρωθεν αναβαθμοί φτιαγμένοι για τη εξυπηρέτηση των μελών.*

Λίγο πιο πέρα από αυτό το κτήριο φτάνεις σε ένα σημείο όπου οι δρόμος διακλαδίζεται σε τρεις κατευθύνσεις. Ήταν εδώ που ο Οιδίποδας έγινε ασυνείδητα το όργανο θανάτου του ίδιου του τού πατέρα. Ο τύμβος του Λάιου και του υπηρέτη του βρίσκονται περίπου στο κέντρο· πρόκειται για μια απλή κατασκευή από πελεκημένες πέτρες, τοποθετημένες η μια πάνω στην άλλη. Αναφέρεται ότι ο Δαμασίστρατος ανακάλυψε τυχαία τα πτώματα κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του στις Πλαταιές και διέταξε τον ενταφιασμό τους στο συγκεκριμένο σημείο».

Προσπαθήσαμε να διασκεδάσουμε την απογοήτευσή μας ατενίζοντας τις

λουλουδιασμένες κορυφές του Ελικώνα. Ο Παρνασσός είναι στο μεγαλύτερο τμήμα του ένας άγριος όγκος, με ελάχιστη βλάστηση να σπάει τη μονοτονία της βραχώδους επιφάνειας. Ο Ελικώνας είναι πολύ πιο καλυμμένος με βλάστηση και σε μερικά σημεία του πλούσια διακοσμημένος με πεύκα και δασικό τοπίο.

Φτάσαμε στη Λιβαδειά στις έξη και μισή […]



Δελφοί - Αδριανός (Α΄ -Β΄όψη).

37. GEORGE WADDINGTON

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **George Waddington** γεννήθηκε στις 7 Σεπτεμβρίου του 1793 στο Tuxford του Nottinghamshire της Αγγλίας. Εκπαιδεύτηκε στο Charterhouse School από το 1808 μέχρι το 1811, και στη συνέχεια εισήλθε στο Trinity College του Cambridge, όπου έγινε δεκτός το 1812. Διακρίθηκε παίρνοντας χάλκινο μετάλλιο για τη *"Λατινική Ωδή"* το 1811, καθώς και για τα *"Επιγράμματα"* το 1814, αναγνωρίστηκε συνεργάτης του Trinity College και ήταν πρωταρχικό μέλος του Atheneum Club από την ίδρυσή του το 1824.

Ο Waddington επισκέφτηκε την Ελλάδα το 1823 -1824 και εξέδωσε το σχετικό χρονικό του ταξιδιού του, το έτος 1824. Το 1829 εξέδωσε ένα τόμο με θέμα: *"Η σημερινή κατάσταση και οι προοπτικές της Ελληνικής και Ανατολικής Εκκλησίας"* με κάποιες επιστολές από τη Μονή Στροφάδων. Το 1826 χειροτονήθηκε ιερέας στην Αγγλικανική Εκκλησία.

Τα περισσότερα έργα του Waddington αφορούν την εκκλησιαστική ιστορία όπως: *"Ιστορία της Εκκλησίας από τα πρώτα χρόνια έως τη Μεταρρύθμιση"*(το 1833), *"Ιστορία του ανασχηματισμού στην Ηπειρωτική Ευρώπη"*(το 1841). Δημοσίευσε επίσης ορισμένα μόνο κηρύγματα, καθώς και τρεις διαλέξεις του με θέμα: *"Η εθνική παιδεία και τα θρησκεύματα στην Αγγλία".*

Πέθανε στο Durham, στις 20 Ιουλίου του 1869 και θάφτηκε στη βόρεια πλευρά του καθεδρικού ναού. Το 1870, στη μνήμη αυτού και του αδελφού του Οράτιου, οι αδελφές του ίδρυσαν τη Waddington κλασική υποτροφία στο Cambridge.

Σχόλια

Το υπόψη κείμενο του **Waddington** δεν είναι, προφανώς, ταξιδιωτικό, μπορεί όμως να χαρακτηριστεί ιστορικό ντοκουμέντο, αναφορικά με τη δράση του Τούρκου Πασά Μπερκόφτσαλη στην περιοχή της Κεντρικής Στερεάς Ελλάδας. Από αυτό προκύπτει ότι στις 20 Ιουνίου του 1823 ο Μπερκόφτσαλη Πασάς επιτέθηκε στα ελληνικά τμήματα, που φύλαγαν την Τρίοδο (Σχιστή Οδό), και επειδή βρήκε εκεί σθεναρή αντίσταση παρέκαμψε τη θέση τους και από άλλη οδό επέπεσε στα χωριά Αράχοβα, Δελφούς και Χρισσό και τα έκαψε. Επίσης, σημαντική είναι και η πληροφορία του σχετικά με την επιγραφή των Αλβανών του τουρκικού στρατού έξω από το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά προς τους καλόγερους, που εξηγούσε το λόγο της διαφύλαξης και μη καταστροφής της από την εκδικητική μανία των Τούρκων.

Με αφορμή αυτό το γεγονός ο Waddington, με πολύ οξυδέρκεια, προέβλεψε την ελευθερία των Ελλήνων. Γράφει σχετικά: "*Αυτό το ανέκδοτο* [εννοεί την επιγραφή των Αλβανών] *προσθέτει μια στις πολυάριθμες*

αποδείξεις διχόνοιας σταθερά συντηρούμενη ανάμεσα σε Τούρκους και Αλβανούς, για την οποία αιτία ίσως περισσότερο από κάθε άλλη είναι, ότι οι Έλληνες θα υποχρεωθούν για την τελική τους χειραφέτηση (απελευθέρωση) και από τους δυο."

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"A visit to Greece in 1823 and 1824", George Waddington, London 1824.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

[…] Ο διορισμός του Οδυσσέα στην Κυβέρνηση των Αθηνών προκάλεσε την άμεση κατάπαυση όλων των εσωτερικών διχογνωμιών, αλλά οι Τούρκοι εξακολοθούσαν να έχουν υπό την κατοχή τους την περιοχή μεταξύ Παρνασσού και Οίτης, με κάποιες δυνάμεις, και μάλιστα είχαν φτάσει ακριβώς έξω από τα Σάλωνα.

Νωρίς το Νοέμβριο, ο αρχιστράτηγος είχε προελάσει εναντίον τους με περίπου χίλιους άντρες και παρόλο που οι αψιμαχίες, οι οποίες ακολούθησαν, ήσαν εις βάρος του, πέτυχε τελικώς μια ανακωχή με τον Πασά, μέσω της οποίας ο τελευταίος υποχρεώθηκε να εκκενώσει την περιοχή και να αποσυρθεί με ολόκληρο το στρατό του βορείως των Θερμοπυλών. Τα περάσματα αφέθηκαν στην κατοχή των Ελλήνων, που έτσι έδρεψαν, υπό τις εντολές του στρατηγού τους, τους καρπούς της νίκης μέσα σε περιβάλλον δυστυχίας και σύγχυσης.

Απ' ότι φαίνεται τα περάσματα αυτά μετέπειτα εγκαταλείφθηκαν από αδυναμία άμυνας, καθώς στις αρχές του επόμενου Ιουνίου (1823) δέκα ή δώδεκα χιλιάδες άντρες, που απάρτιζαν το στρατό του Γιουσούφ Πασά Μπερκόφτσαλη, προέλασαν συναντώντας μικρή αντίσταση από Ζητούνι (Λαμία) στις πεδιάδες της Βοιωτίας, λεηλατώντας ό,τι είχε γλυτώσει από την αρπακτικότητα των προηγούμενων εισβολέων.

Στο πλησίασμά τους, οι Αθηναίοι πραγματοποίησαν, περίπου στα τέλη του ιδίου μήνα, την τρίτη μετανάστευσή τους προς τη Σαλαμίνα. Αυτή τη φορά, ωστόσο, η αποχώρηση δεν ήταν καθολική - έχοντας παρατηρήσει την ανοησία και την ανικανότητα των εχθρών τους - μάζεψαν το κουράγιο τους και περίπου χίλιοι διακόσιοι νέοι παρέμειναν στην πόλη, αποφασισμένοι να επιχειρήσουν την υπεράσπισή της. Ο Οδυσσέας είχε ήδη προωθηθεί με πεντακόσιους ή εξακόσιους στρατιώτες για να παρενοχλήσουν την οπισθοφυλακή και τα πλάγια του εχθρού και η άμυνα της Ακρόπολης ανατέθηκε στον καπετάνιο

Γκούρα.

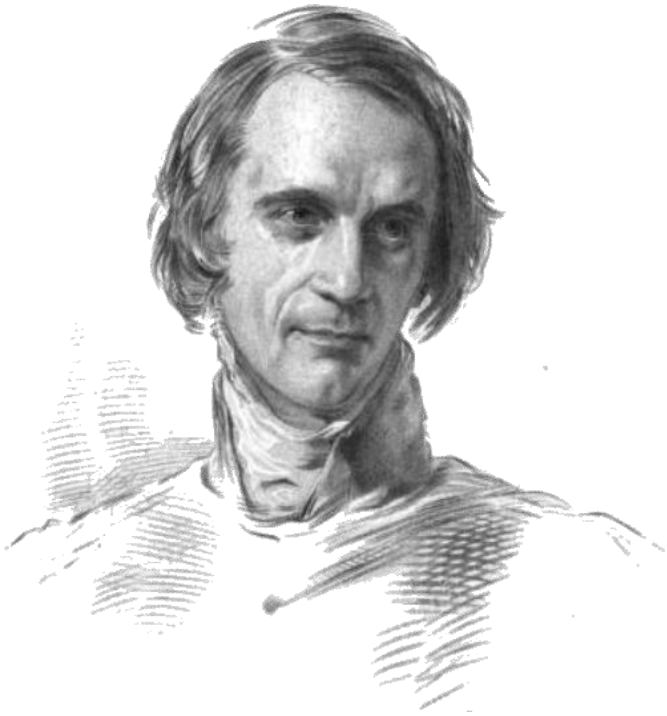
Την 20η Ιουνίου, ο Πασάς επιτέθηκε στους λίγους Έλληνες, που είχαν οχυρωθεί στην Τρίοδο, στο δρόμο της Αράχοβας και των Δελφών, κοντά στο μνημείο του Λάιου και στο Χάνι του Ζεμενού. Τον αντιμετώπισαν με μεγάλη αποφασιστικότητα και τον απώθησαν, αλλά στη συνέχεια, παρέκαμψε τη θέση τους, έκαψε τμήμα της Αράχοβας, των Δελφών και του Χρισσού και εισέβαλε στο Δίστομο και στο Μοναστήρι του Οσίου Λουκά. Όταν στη συνέχεια αποχώρησε προς τις πεδιάδες, οι Έλληνες εξεπλάγησαν αντιλαμβανόμενοι ότι το Μοναστήρι ήταν άθικτο και τα περιεχόμενά του απείραχτα, και ίσως η έκπληξή τους να μεγάλωσε ακόμα περισσότερο, όταν ανακάλυψαν πάνω από την κύρια πύλη μια επιγραφή: *«Οι Αλβανοί του Μουσουλμανικού στρατού απέτρεψαν τους Τούρκους από την καταστροφή αυτού του Μοναστηριού, γιατί το θεωρούν ιερό, και το έχουν χρησιμοποιήσει συχνά ως άσυλο».*

Αυτό το περιστατικό αποδεικνύει ακόμα μία φορά τη διαφοροποίηση που υπήρχε σταθερά μεταξύ των Τούρκων και των Αλβανών, αιτία στην οποία ίσως, πρωτίστως, οφείλουν οι Έλληνες την τελική τους απελευθέρωση και από τους δυο. Δεν είναι ούτε ασήμαντο ή μη διδακτικό το να παρατηρείς ότι οι βαρβαρότητες μιας απολίτιστης εχθροπραξίας μπορεί ενίοτε να μετριαστούν από κάποια αισθήματα πίστης και ευγνωμοσύνης. Αντί να προελάσει, όπως σκόπευε, με ολόκληρο το στρατό του εναντίον των Αθηνών, ο Μπερκόφτσαλης υποχρεώθηκε, λόγω κάποιων κινήσεων από τους Αγραφιώτες, να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του πέρα από τις πεδιάδες του Ορχομενού και του Βοιωτικού Κηφισού.[…]



Δελφοί - Αμφικτιονία (Α΄ όψη).

38. CHRISTOPHER WORDSWORTH



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Christopher Wordsworth**, διδάκτωρ Θεολογίας, ήταν Άγγλος επίσκοπος και άνθρωπος των γραμμάτων. Γεννήθηκε στο Λονδίνο στις 30 Οκτωβρίου του 1807 και πέθανε στις 20 Μαρτίου του 1885. Ήταν ο νεότερος γιος του αιδεσιμότατου Dr. Christopher Wordsworth, Διευθυντή του Trinity Collage και ανιψιός του μεγάλου Άγγλου ποιητή William Wordsworth.

Εκπαιδεύτηκε στο Winchester και στο Trinity Collage του Cambridge. Όπως και ο αδελφός του Κάρολος, διακρίθηκε τόσο ως αθλητής όσο και ως σπουδαστής. Κέρδισε χρυσό μετάλλιο στην ποίηση το 1827 και το 1828. Επισκέφτηκε την Ελλάδα τα έτη 1832-1834 και τύπωσε ποικίλες εργασίες πάνω στην τοπογραφία και αρχαιολογία του ελληνικού χώρου. Έγινε ανώτερος κλασικός επιστήμονας και εκλέχτηκε συνεργάτης και δάσκαλος στο Trinity Collage το 1830. Επίσης ανέλαβε ιερατικά καθήκοντα.

Ήταν ένας άνθρωπος με ωραίο χαρακτήρα και υψηλό ήθος, που ξόδεψε τα χρήματά του σε θέματα που σχετίζονταν με την Εκκλησία.

Σχόλια

Το ταξιδιωτικό κείμενο του **Wordsworth** είναι σύντομο και χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο εν λόγω περιηγητής αρκείται στη γεωγραφική περιγραφή των Δελφών και της γύρω ευρύτερης περιοχής, καθώς και των βασικών σημείων του αρχαιολογικού χώρου. Θα μπορούσε να το είχε γράψει και χωρίς να έχει επισκεφτεί το Δελφικό Ιερό, με βάση μόνο τις αναφορές του Παυσανία και των γενικών του γνώσεων, που κατείχε σχετικά με τους Δελφούς, από τα κατά καιρούς διαβάσματά του. Παρ' όλη τη σύντομη περιγραφή του, όταν αναφέρεται στη Σχιστή Οδό είναι πιο αναλυτικός. Γι αυτόν στην περιοχή δεν υπάρχουν χωριά, δεν υπάρχουν άνθρωποι, δεν υπάρχουν καλλιέργειες, δεν υπάρχει ζωή. Διαβάζοντάς τον και μη γνωρίζοντας την όλη περιοχή νομίζεις ότι την εποχή που ταξίδεψε στους Δελφούς, υπήρχε εκεί απέραντη ερημιά. Εν πάση περιπτώσει, και αν είχε χαθεί το κείμενο αυτό του Wordsworth για τους Δελφούς, ο σύγχρονος ερευνητής και γενικώς ο σύγχρονος αναγνώστης δεν θα είχε χάσει, κατά την γνώμη μου, και τίποτε το σημαντικό.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Greece: pictorial, descriptive, and historical."*,**
Christopher Wordsworth, London 1844.

[…]Ο δρόμος από τη Δαύλεια προς τα νοτιοδυτικά, οδηγεί κατά μήκος μιας πετρώδους κοιλάδας προς τους Δελφούς και συναντιέται με έναν άλλον (που έρχεται) από την Άμβρυσσο στα νότια, σε ένα σημείο στο μέσο περίπου της απόστασης μεταξύ των δυο χωριών. Αυτό το σημείο ονομάστηκε Σχιστή Οδός ή Τρίοδος ή Τριπλός Δρόμος.

Ο βραχώδης και ανώμαλος χαρακτήρας του εδάφους, πάνω στο οποίο διαβαίνουν αυτοί οι δρόμοι, καθιστά έκπληξη το πώς (αυτοί) ήταν διαβατοί ακόμα και από τα ελαφρά και μικρά οχήματα, που χρησιμοποιούσαν ως μεταφορικά μέσα οι αρχαίοι Έλληνες.

Παρότι είχαμε απόδειξη ότι, όντως, αυτό ίσχυε, δηλαδή ότι πράγματι αυτός ο δρόμος δεν ήταν άλλος από την Ιερά Οδό, η οποία οδηγούσε μια πολυάριθμη ακολουθία θεατών και πιστών, που συνέρρεαν ανά τακτές περιόδους, στους αγώνες και τις θρησκευτικές τελετουργίες των Δελφών, είχαμε (απλώς) μια ένδειξη των χαρακτηριστικών του και των επακόλουθων δυσκολιών, που έπονταν ενός ταξιδιού σ' αυτήν την οδό, από την ιστορία του Οιδίποδα που, κατά την επιστροφή του από τους Δελφούς, συνάντησε τυχαία τον πατέρα του Λάιο στην Τριπλή οδό.



Φαιδριάδες και Κατοπτήριος από νότια.

Η ατυχής επίθεση εναντίον του Λάιου μπορεί να αποδοθεί στη στενότητα και στην κακή κατάσταση του δρόμου. Ο τύμβος του Λάιου και του συνοδού του καταγράφηκε από τον Παυσανία στη θέση όπου σκοτώθηκαν, και που σήμερα ονομάζεται Ζιμενό.

Κάτωθέν μας, στα νότια, βρίσκονται οι Δελφοί. Η θέση τους έχει επιτυχώς περιγραφεί ως ένα φυσικό θέατρο, που ακολουθεί μια ημικυκλική κατωφέρεια

από τα ριζά του Παρνασσού.

Στο πιο ψηλό σημείο αυτού του θεάτρου υψώνεται ο ναός του Απόλλωνα. Η μορφή του μπορεί ακόμα και σήμερα να αναγνωριστεί στα νομίσματα και στα φιλοτεχνημένα μάρμαρα, που ανήκουν στην αρχαία ιστορία των Δελφών. Μια ενδιαφέρουσα καταγραφή των στολιδιών, με τα οποία ήταν διακοσμημένος, διαφυλάσσεται στην τραγωδία *"Ίωνας"* του Ευριπίδη.

Στη θέση που κάποτε υπήρχαν τα θεμέλιά του δεν παραμένει πλέον ούτε ένα ίχνος από το (αρχικό) κτήριο. Στο ιερό του βρισκόταν η κωνική πέτρα, που θεωρείτο ο ομφαλός της γης. Εδώ ήταν το μαντικό χάσμα, απ' όπου αναδύονταν οι προφητικές αναθυμιάσεις, που όριζαν τη μοίρα των βασιλείων και των αυτοκρατοριών. Προς τα δυτικά του ναού ήταν το Στάδιο, το περίγραμμα του οποίου είναι ακόμα ορατό. Στα ανατολικά αυτού ήταν η στενή χαράδρα, μέσα στην οποία έπεφτε ένας μικρός καταρράκτης τροφοδοτούμενος από τα χιόνια του Παρνασσού, και η οποία κατηφόριζε προς μία λεκάνη σκαμμένη στο βράχο, που επίσης προμηθευόταν από ένα ρέμα καθαρού και υγιεινού νερού.

Αυτή ήταν η ποιητική πηγή της Κασταλίας. Συνεχίζει να ρέει ακόμα, ενώ ο ναός του Απόλλωνα και η Αίθουσα Συμβουλίου των Αμφικτιόνων, το Θησαυροφυλάκιο του Κροίσου, και τρεις χιλιάδες αγάλματα που συνωστίζονταν στα κτήρια και τους δρόμους των Δελφών, έως και την εποχή Πλίνιου, έχουν εξαφανιστεί, σαν να μην υπήρξαν ποτέ. Η πηγή είναι τώρα αφιερωμένη στον Άγιο Ιωάννη, προς τιμήν του οποίου έχει ανεγερθεί ένα μικρό παρεκκλήσι πάνω από την πηγή. Ακολουθεί την πλαγιά, όπου στέκονταν οι Δελφοί, πέφτει στο ποτάμι του Πλειστού που ρέει κατά μήκος της κοιλάδας στα ριζά της πόλης. Περνά, με δυτική κατεύθυνση, ανάμεσα από ελαιώνες, δίπλα από το Δελφικό Ιππόδρομο και στη βάση των ψηλών απόκρημνων βράχων, όπου στεκόταν η Κρίσσα του Ομήρου, η οποία επιβιώνει υπό το νέο όνομα Χρισσό, και στα τεράστια πολυγωνικά τείχη της Ακρόπολής της, τα μνημεία του αρχαίου της μεγαλείου.

Στη συνέχεια, δέχεται ένα παραπόταμο που έρχεται από βορρά, ρέοντας κάτω από την πόλη της Άμφισσας. Τα ενωμένα (πλέον) νερά κυλούν αθόρυβα μέσω μιας ευρείας και όμορφης πεδιάδας, γνωστής και ευλαβούμενης με θρησκευτικό δέος, από τα αρχαία χρόνια, ως η καθαγιασμένη πεδιάδα της Κίρρας, έως ότου εκβάλουν στον Κορινθιακό Κόλπο, στην Κρισσαία ακρογιαλιά, που απέχει πέντε μίλια από τους Δελφούς, των οποίων ήταν κάποτε λιμάνι.

Για την ομορφιά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διακρίνουν το τοπίο αυτό, δεν θα μπορούσε να δοθεί καλύτερη ή ακριβέστερη περιγραφή από αυτήν, που περιέχεται στους ακόλουθους στίχους του Milton, ο οποίος όταν έγραψε τους στίχους είχε στη φαντασία του ένα τοπίο παρόμοιο με αυτό, που

αντικρίζει ο ταξιδιώτης από τα ερείπια του κάστρου του Χρισσού:

"Ηταν ένα βουνό που στους χλοερούς του πρόποδες
κυριαρχούσε μια ευρύχωρη πεδιάδα
αναπαυόμενη ευχάριστα - από τις πλαγιές του
δύο ποτάμια έρρεαν
το ένα φιδωτό, το άλλο ευθύ, και άφηναν ανάμεσά τους
αρκετή πεδιάδα με λιγότερο ποταμίσια παρέμβαση.
Η συνάντηση, ένωνε τη συμβολή τους στη θάλασσα.
Γόνιμο το έδαφος με σιτηρά, με λάδι και κρασί.
Κοπάδια (βοοειδών) συνωστίζονταν στα λιβάδια
και κοπάδια αιγοπροβάτων στους λόφους.
Τεράστιες πόλεις και ψηλά κάστρα, που μπορεί καθαρά να ιδωθούν
Οι θέσεις των ισχυρότερων μοναρχών."

Ο Ελικώνας είναι για τη Βοιωτία ό,τι ο Παρνασσός για τη Φωκίδα. Οι κυριότερες πόλεις αυτής της περιοχής συγκεντρώνονται γύρω από τις πλαγιές του, όπως οι Φωκικές πόλεις συνδέονται με τις πλαγιές του δικού τους βουνού, και όπως το βουνό της Φωκίδας μπορούσε να επιδείξει επάνω στην κορυφή του το Κωρύκιον Άντρον, που ήταν αφιερωμένο στις Παρνάσσιες Νύμφες, έτσι (κι) επάνω στις κορυφές του βοιωτικού βουνού βρίσκονταν τα αγαπημένα λημέρια των δικών του θεοτήτων.



Δελφοί - Αμφικτιονία (Β΄ όψη).

39. J. GIRAUDEAU



Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γάλλος **Jean Giraudeau de Saint - Gervais**, όπως είναι ο πλήρης τίτλος του ονόματός του, γεννήθηκε στις 5 Νοεμβρίου του 1801 και πέθανε στις 2 Ιουνίου του 1861. Ήταν ιππότης της Λεγεώνας της Τιμής. Μετά τις σπουδές του στο Κολλέγιο Chatellerault πήγε για σπουδές στο Παρίσι. Το 1821 σπούδαζε νομικά, αλλά σύντομα εγκατέλειψε τις σπουδές αυτές, για να αφοσιωθεί στην Ιατρική, όπου και διέπρεψε. Ήταν εξέχον γιατρός με ειδικότητα στα αφροδίσια νοσήματα. Υπήρξε συγγραφέας πολλών βιβλίων, κυρίως επιστημονικών ιατρικών, αλλά και ταξιδιωτικών και ιστορικών.

Σχόλια

Ο **Giraudeau,** με την ιδιότητα μάλλον του προσωπικού γιατρού ενός Γάλλου πρίγκιπα, έφτασε στον Κόλπο της Ιτέας και ανέβηκε μαζί με όλη την πολυπληθή πριγκηπική συνοδεία στους Δελφούς. Τον εντυπωσίασε ο Παρνασσός, καθώς άρχισε να ανεβαίνει από το Χρισσό προς το Καστρί. Ως επιστήμων ορθολογιστής που ήταν, όταν έφτασε στον αρχαιολογικό χώρο είχε μάλλον αρνητική διάθεση, τόσο για τις ποιητικές ιδιότητες της Κασταλίας πηγής, την οποία ονόμασε, ειρωνικά, Ιπποκρήνη, όσο και για τους χρησμούς της Πυθίας, την οποία αποκάλεσε ψεύτρα. Του έκανε όμως εντύπωση μια

μαρμάρινη σαρκοφάγος, η οποία ήταν θαυμάσια δουλεμένη. Κατά τα άλλα, δεν τον ενδιέφερε καθόλου η έρευνα της αρχαίας τοπογραφίας των Δελφών ούτε θυμήθηκε κάτι από την ιστορία του ιερού, απλώς έφτασε, είδε και αποχώρησε με όλη την πριγκηπική συνοδεία, σαν ένας σύγχρονος τουρίστας, που θέλει κυρίως να καταναλώσει τοπίο παρά να στοχαστεί και να αισθανθεί. Βεβαίως, δεν παρέλειψε να πάρει και το σουβενίρ του (ένα μικρό μαρμάρινο θραύσμα) και μάλιστα όχι μόνο αυτός, αλλά και όλη η πολυπληθής παρέα του. Στην επιστροφή, ο θόρυβος που προξενούσε η μουλαροκαβαλαρία τους, ξεσήκωσε τους γύρω κατοίκους, (δεν διευκρινίζει εάν ήταν των Δελφών ή του Χρισσού), οι οποίοι έφτασαν για να τους υποδεχτούν και ταυτόχρονα να τους αποχαιρετίσουν. Η σκηνή που περιγράφει έχει ενδιαφέρον. Άλλοι κάτοικοι τους υποδέχονταν με σεβασμό, βαθιά υπόκλιση και το χέρι στην καρδιά, όπως τότε συνηθιζόταν (τουρκικό κατάλοιπο), άλλοι ευνοϊκά με πονηρά χαμόγελα, και τέλος οι γυναίκες με άπληστα βλέμματα και κολακευμένες από τα λίγα φιλόφρονα ελληνικά, που τους απεύθυναν οι ξένοι. Οι άντρες λιμπίζονταν τα όπλα τους και οι γυναίκες μάλλον θα είχαν εντυπωσιαστεί από τις φράγκικες φορεσιές τους.

Η υποδοχή περνάει αμέσως από το χαιρετισμό σε χορό και τραγούδι. Το επεισόδιο αυτό το βρήκαν οι ξένοι πολύ περίεργο και διασκεδαστικό. Είχε μια αφρικανική νότα μπροστά σε ιεραποστόλους. Ένας νεαρός, που φαίνεται σπούδαζε στο Παρίσι γιατρός και είχε διακόψει τις σπουδές του λόγω κάποιων δυσκολιών του, πλησίασε με αφέλεια τον πρίγκιπα και τον παρακάλεσε να τον διευκολύνει, ώστε να επιστρέψει στο Παρίσι για να συνεχίσει τις εκεί σπουδές του. Το όλο συμβάν δεν έμεινε ασχολίαστο από το γιατρό Giraudou απέναντι στον *“παραλίγο συνάδελφό του”* εξ Ελλάδος. Σε λίγο μπήκαν στο πλοίο τους, αλλά ο απόπλους για τη Ζάκυνθο καθυστέρησε για την άλλη μέρα, λόγω ισχυρής καταιγίδας.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***“L' Italie, la Sicile, la Malte, la Grece, l' Archipel, les Iles Ioniennes et la Turquie”*, M. J. Giraudeau, Paris 1835.**

ΤΟ ΟΡΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ
Η ΣΙΒΥΛΛΑ, ΟΙ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΙ, ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Αυτό το βουνό, όπου η Μυθολογία τοποθέτησε τον Απόλλωνά της, και που απαθανάτισε ο Βολταίρος σε μια από τις πνευματικές ομιλίες του, είναι χωρίς αμφιβολία το πιο ψηλό όλης της Ελλάδας. Η κορυφή του, σχεδόν πάντα

σκεπασμένη με χιόνι, δεν είναι εύκολα προσιτή και οι πλευρές του με τις πολύ λείες πλαγιές παρουσιάζουν, για τον πεζό, μεγάλες και επικίνδυνες δυσκολίες, καθώς είναι τόσο ολισθηρές και απότομες. Και η βάση του, πάνω σε ένα βραχώδες έδαφος, προσφέρει τόσους κινδύνους που αποθαρρύνει πολλές απόπειρες. Κάποια μικρά μονοπάτια σε ζιγκ - ζαγκ είναι τα μόνα βατά περάσματα.

Οι φρικτοί γκρεμοί στις άκρες τους θα φαινόντουσαν ακόμα πιο τρομεροί, εάν δεν βρισκόμασταν πάνω σε μουλάρια, τα οποία με τα σίγουρα πόδια τους, με την υπακοή και τη συνήθειά τους, μας είναι πολύ πολύτιμα. Είχαμε πάρει πενήντα για την αποστολή μας, η οποία έγινε μέσα στη χαρά και τα γέλια. Ήπιαμε στην Ιπποκρήνη, αλλά τα άνοστα νερά της, έχασαν εδώ και πολλούς αιώνες, την αποτελεσματικότητά τους και με περισσότερο ενδιαφέρον επισκεφτήκαμε αργότερα τους ελληνικούς τάφους, τους σκαλισμένους μέσα στο βράχο και των οποίων μερικά[…] Πάνω σε μια από τις κορυφές που σχηματίζουν τη βάση του Παρνασσού, βρίσκονται ο ναός των Δελφών και το Κωρύκιον Άντρον, όπου η Πυθία χρησμοδοτούσε.

Ο ναός καταστράφηκε, αλλά το άσυλο της ψεύτρας ιέρειας, είναι λαξευμένο στο βράχο, όπως το έχουν διηγηθεί οι Αχαιοί, έχασε μόνο την εξουσία του, ειδικά από τις ανασκαφές κάποιων άπιστων, που ανακάλυψαν, εκατό βήματα πιο πέρα, ένα άλλο άνοιγμα, που ανταποκρίνεται μ' εκείνο από όπου έβγαιναν τα ιερά λόγια. Να, τώρα σκορπισμένα πάνω στο έδαφος υπολείμματα από στύλους, κομμάτια από παραστάδες και κορωνίδες, που κάποτε ήταν όρθιες και αντικείμενο ιερής λατρείας για όλη την Ελλάδα.

Το ναό των Δελφών οι Ρωμαίοι με βαρβαρότητα τον λεηλάτησαν και έπειτα τον κατέστρεψαν. Εδώ πάλι, μια καινούργια σπηλιά εξίσου λαξευμένη στο βράχο, αλλά τα τοιχώματά της έχουν χωρίσει μάλλον εξ αιτίας κάποιων σεισμικών δονήσεων. Διακόσια βήματα από εκεί, ανακάλυψα μια λευκή μαρμάρινη σαρκοφάγο, της οποίας η διακόσμηση, που είχε διατηρηθεί σε τέλεια κατάσταση, ήταν θαυμάσια δουλεμένη. Κανείς από μας δεν σκέφτηκε καν να την ψάξει. Είχαμε λιγότερο πάθος από τους επιστήμονες και περισσότερο σεβασμό για τους νεκρούς. Συγχωρέστε μας αυτά τα ελαττώματα.

Πριν γυρίσουμε, μαζέψαμε όλοι, από το έδαφος ένα κομμάτι απ' εκείνα τα υπολείμματα ενός μεγαλείου σβησμένου για πάντα, και μαζί μ' αυτά τα πολύτιμα απομεινάρια, ανεβασμένοι πάνω στους *«Πήγασούς»* μας με τα μεγάλα αυτιά, κατεβήκαμε τα απότομα μονοπάτια που, στην επιστροφή, προσφέρουν ακόμα περισσότερο κίνδυνο παρά στην άνοδο.

Με το θόρυβο που έκαναν τα μουλάρια μας, οι ντόπιοι έτρεχαν να μας δουν και μας περιτριγύριζαν με μια κολακευτική περιέργεια. Οι περισσότεροι από τους απαίδευτους κατοίκους μιας ακαλλιέργητης επαρχίας, που δεν

δέχεται πολλές επισκέψεις, μας χαιρετούσαν με τον πιο προσφιλή τρόπο, σκύβοντας πολύ χαμηλά το κεφάλι τους, και με το χέρι στην καρδιά. Άλλοι χαμογελούσαν πονηρά μπροστά στο παράξενο ντύσιμό μας, χωρίς όμως να παύουν να μας δείχνουν την εύνοιά τους.

Οι γυναίκες επίσης συγκεντρωμένες με προθυμία γύρω μας, μας παρακολουθούσαν με άπληστα βλέμματα και φαινόντουσαν κολακευμένες από την ιδιαίτερη προσοχή, που τους δείχναμε και από τα ωραία λόγια που τους απευθύναμε στα νέα Ελληνικά, διότι την πρώτη φράση που μαθαίνει ένας Γάλλος σε μια ξένη χώρα είναι πάντα μια φιλοφρόνηση για τις όμορφες γυναίκες. Αλλά αυτό που εντυπωσίασε το περισσότερο εκείνους τους βουνίσιους, ήταν τα τουφέκια μας που τα κοίταζαν με ορθάνοιχτο στόμα και με πολύ σεβασμό…

Ξαφνικά, σαν να ήθελαν να γιορτάσουν την άφιξή μας, κάποιες θορυβώδεις χορωδίες ακούστηκαν και οι εύθυμοι επισκέπτες μας άρχισαν να τραγουδούν μ’ έναν τρόπο άγριο και περίεργο και να χορεύουν. Σχημάτισαν μικρές ομάδες παράξενες, ο ένας κρατώντας το χέρι του άλλου, και πηδούσαν χωρίς τάξη και μέτρο, γύρω από τις γυναίκες πιο διακριτικές και πιο ήρεμες. Σας βεβαιώνω ότι ήταν ένα πολύ διασκεδαστικό θέαμα.

Σε λίγο, προς μεγάλη μας έκπληξη, ένας νεαρός Έλληνας, που τον είχαμε ήδη παρατηρήσει εξ αιτίας της γλυκιάς και εκφραστικής φυσιογνωμίας του, αφήνοντας την παρέα του, μας πλησίασε με πολύ σεβασμό και απευθυνόμενος στον Πρίγκιπα, σε κακά ιταλικά τον ικέτεψε να τον διευκολύνει να επιστρέψει στο Παρίσι, για να ολοκληρώσει τις σπουδές που είχε αρχίσει εκεί και, μάλιστα, με κάποια επιτυχία… Η απάντηση του Πρίγκιπα ήταν καλοπροαίρετη, αλλά ο νεαρός Έλληνας θα περιμένει ακόμα, εάν βασίζεται στη βοήθεια που του έταξαν. Αυτοί οι απλοί άνθρωποι γνωρίζουν μόνο την καλή πίστη, που υπάρχει ακόμα στα βουνά.

Η ώρα της αναχώρησης μας ανάγκασε να γυρίσουμε στο πλοίο. Το δείπνο ήταν έτοιμο στο κατάστρωμα αλλά, μόλις καθίσαμε, μια φοβερή καταιγίδα με βροντές και αστραπές μας έδιωξε και βρεθήκαμε στο μεγάλο σαλόνι. Η βροχή ήταν τόσο έντονη, που οι καπετάνιοι αποφάσισαν να μη σηκώσουν την άγκυρα και να περιμένουν, στον κόλπο, μέχρι να φύγει η κακοκαιρία.

Την επόμενη μέρα στις έξι σαλπάραμε και, στις τρεις το απόγευμα, ήμασταν στο μικρό λιμάνι της Ζακύνθου.

40. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΝΕΕΖΕΡ

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Χριστόφορος Νέεζερ** ήταν Βαυαρός αξιωματικός, που έφτασε στην Ελλάδα μαζί με το βασιλιά Όθωνα. Συμμετείχε στο στρατιωτικό απόσπασμα, κάτω από τις διαταγές του Βαυαρού διοικητή ταγματάρχη Πάλιγκαν, το οποίο ανέλαβε τη φρουρά της Ακρόπολης, το έτος 1833, μετά την οριστική αποχώρηση της τουρκικής φρουράς (με διοικητή τον Οσμάν Εφέντη), από τον Ιερό βράχο.

Ο αξιωματικός Νέεζερ περιγράφει στα απομνημονεύματά του, με συγκίνηση, την πρώτη νύκτα του πάνω στην Ακρόπολη, καθώς και το περιστατικό με τον Χίο καπετάν Δημήτρη και το γιο του, που πρώτοι - πρώτοι ανέβηκαν στον Ιερό βράχο έχοντας μαζί τους τη Γαλανόλευκη σημαία. Αυτοί ζήτησαν την άδεια από τη φρουρά να τοποθετήσουν την ελληνική σημαία τους πάνω στον Παρθενώνα, πράγμα που πέτυχαν, για να κυματίσει πλέον ελεύθερα.

Ο Χριστόφορος Νέεζερ παντρεύτηκε και παρέμεινε στην Ελλάδα και μετά την αποχώρηση του βασιλιά Όθωνα. Γνωστός απόγονός του (εγγονός) ήταν ο φημισμένος ηθοποιός Χριστόφορος Νέζερ.

Σχόλια

Ο Λόχος του Νέεζερ βρισκόταν στη Λιβαδειά, τέλη Οκτωβρίου του 1833, όταν πήρε διαταγή να κινηθεί προς Άμφισσα. Έτσι πέρασε τόσο από την Αράχοβα, όπου διανυκτέρευσε, όσο και από τους Δελφούς, τους οποίους τόσο επιθυμούσε να δει από κοντά, μετά από όσα είχε ακούσει και διαβάσει για την αρχαία ιστορία τους. Η περιγραφή του όμως για τα δυο αυτά μέρη είναι εντελώς διαφορετική.

Από την Αράχοβα εντυπωσιάζεται μόλις την αντικρίζει από μακριά. Ακόμη πιο πολύ τον εντυπωσιάζει ο τρόπος με τον οποίον τους υποδέχτηκαν οι Αραχοβίτες (πλήθος κόσμου με επικεφαλής τον παπά και το δάσκαλο του χωριού και τους μαθητές του σχολείου να κρατούν ανθοδέσμες). Ξαφνιάζεται ευχάριστα και από τη μεθοδικότητα με την οποία οργάνωσαν οι κάτοικοι τη φιλοξενία τους, που τους θύμισε γερμανικό σύστημα.

Πράγματι, ο κάθε στρατιώτης του λόχου, μετά τους πρώτους χαιρετισμούς, πήρε αμέσως στα χέρια του ένα χαρτάκι με τον αριθμό του σπιτιού στο οποίο θα κατέλυε το βράδυ. Αυτή η οργάνωση οφειλόταν στο δάσκαλο του χωριού, ο οποίος είχε ζήσει κάποια χρόνια στη Λειψία της Γερμανίας και ως εκ τούτου γνώριζε από τη γερμανική γλώσσα και το γερμανικό σύστημα.

Αντίθετα στο Καστρί δεν υπήρξε καμία υποδοχή. Εδώ συνάντησαν γυναίκες που έπλεναν στην Κασταλία πηγή που απλώς τους λοξοκοίταζαν. Και όταν τις

ρώτησαν για τις καλύβες, που έβλεπαν μπροστά τους, πιο χωριό είναι, δεν τους απάντησαν καν, γιατί δεν ήξεραν Ελληνικά, αλλά μόνο Αρβανίτικα. Οι λίγοι άντρες Καστρίτες, που τους πλησίασαν, και οι οποίοι ήξεραν Ελληνικά, τους πληροφόρησαν ότι το μέρος αυτό είναι οι Δελφοί και ότι το κατοικούσαν Αλβανοί.

Ο μόνος που έσωσε την τιμή των αρχαίων Δελφών ήταν ο παπάς τους, ο οποίος συνέχιζε το χάρισμα της Πυθίας να προλέγει τα μέλλοντα, αφού όπως ισχυριζόταν ο ίδιος μπροστά τους είχε προαναγγείλει πριν από δεκατέσσερις μέρες την άφιξη του στρατιωτικού αποσπάσματος στους Δελφούς.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Η απελευθέρωσις των Αθηνών, Απομνημονεύματα Χριστόφορου Νέεζερ"*, Μετάφραση - Έκδοση εγγονού Στεφ. Νέεζερ.**
(Επαναδιατυπωμένο στη Δημοτική)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΒ΄

(Τέλη Οκτωβρίου 1833)
Δια μέσου του Παρνασσού στην Αράχοβα και Δελφούς

Τη δέκατη τέταρτη μέρα της διαμονής μας στη Λιβαδειά ο λόχος μας διατάχθηκε να μεταβεί στην Άμφισσα. Οι λίγοι μας στρατιώτες διάβηκαν τις χαράδρες, που σχηματίζει εκεί ο Κιθαιρώνας (εννοεί τον Ελικώνα) μαζί και τις διακλαδώσεις του Παρνασσού που υψώνεται κοντά, ο οποίος υψώνει προς το γαλανό ουρανό τρεις βραχώδεις κορυφές, που σπάνια μένουν το χειμώνα χωρίς χιόνι.

Ο ήλιος ήταν πλέον πίσω από τον Κιθαιρώνα (εννοεί τον Ελικώνα), όταν είδαμε απέναντί μας την κωμόπολη Αράχοβα, που βρισκόταν πάνω σε ένα ορεινό επίπεδο. Η θέα της μας ήταν απροσδόκητη, διότι η κωμόπολη αποτελείτο από πέτρινα σπίτια.

Όταν φθάσαμε στην Αράχοβα μας προϋπάντησαν οι κάτοικοι με τους ιερείς που προπορεύονταν, με το δάσκαλο και τους μαθητές που κρατούσαν διάφορες ανθοδέσμες. Πάρα πολύ εκπλαγήκαμε, αλλά η κατάπληξή μας κορυφώθηκε, όταν κατά τη στάση μας πριν από την Αράχοβα, διανεμήθηκαν σημειώματα στους στρατιώτες μας, που έφεραν τους αριθμούς των σπιτιών, στα οποία επρόκειτο να καταλύσουν.

Την άριστη αυτή διάταξη η κωμόπολη όφειλε σε ένα νοήμονα δάσκαλο από τη Θεσσαλία, ο οποίος είχε ζήσει πολλά χρόνια, κατά την νεότητά του, στη Λειψία και τότε, αν και είχαν περάσει περισσότερα από τριάντα χρόνια,

μιλούσε ακόμα τα Γερμανικά, αν και με κάποια δυσκολία. Διέδιδε κατά κάποιο τρόπο τη Γερμανική κουλτούρα εκεί που είχαν επιπέσει φρικιαστικές θύελλες της Επανάστασης, που επί δώδεκα χρόνια είχαν καταστρέψει τη χώρα και έχουν αφήσει ερείπια και στάχτες, σαν μαρτυρία του μίσους της καταστρεπτικής λύσσας αυτών που πολέμησαν.

Οι Αραχοβίτες είναι ευπρεπείς, κόσμιοι και ανδρείοι και σώζουν ακόμη την αρχαία ελληνική φυσιογνωμία, κυρίως οι γυναίκες των. Οι άντρες ως επί το πλείστον είναι ψηλοί, εύρωστοι και ισχυρής κράσης. Η ηλιοκαμένη μορφή τους, αν και πραγματικά δεν είναι ωραία, έχει έκφραση όχι κοινή. Παρουσιάζει ρώμη και περηφάνια.

Οι γυναίκες όμως έχουν την ελληνική κατατομή, σώμα ευθυτενές και απαλό. Ο χιτώνας τους μπροστά είναι ανοικτός, έχει πλατιές χειρίδες και φθάνει μέχρι τα σφυρά, γύρω δε από τα ισχία ζώνονται με πολύχρωμη ζώνη. Αυτός είναι ο πλήρης ιματισμός των γυναικών εκείνων, που αφήνει να φαίνεται με ευκρίνεια η συμμετρία του σώματός των, που αν και υποβάλλονται σε κουραστικά έργα δεν έχουν χονδροειδή το σκελετό.

Τότε κυρίως εργάζονταν οι γυναίκες στην Αράχοβα, οι δε άντρες καταγίνονταν κυρίως με το κυνήγι. Οι γυναίκες φροντίζουν για τις ανάγκες του σπιτιού, υφαίνουν τα ενδύματά τους, καθώς και το ύφασμα από κατσικίσιο μαλλί, από το οποίο κατασκευάζονται οι χοντρές κάπες των αντρών, οι οποίες υφαίνονται (εννοεί χτυπιούνται για να χνουδιάσουν) στα ρυάκια του Παρνασσού.

Επί πλέον καλλιεργούν τα αμπέλια τους, τα οποία φυτεύουν και καθιστούν γόνιμα παίρνοντας χώμα από το βάθος της κοιλάδας και μεταφέροντάς το στα υψώματα που βρίσκονται επάνω στις πλευρές του βουνού, ανάμεσα στα βράχια.

Την άλλη μέρα, όταν ο ήλιος ανέτειλε και χρύσωνε τις τρεις ουρανομήκεις κορυφές του Παρνασσού, αρχίσαμε να βαδίζουμε προς τους Δελφούς που απείχαν από την Αράχοβα δυο μόνο ώρες. Πολύ επιθυμούσα να δω τον τόπο εκείνο, απ’ όπου η Πυθία πολλές φορές προείπε πράγματα που αφορούσαν την Αρχαία Ελλάδα με χρησμούς λοξούς και επαμφοτερίζοντες.

Σε όλη την πορεία δεν μπορέσαμε να βρούμε ούτε ένα τεκμήριο της αρχαιότητας, ούτε ναού λείψανα ούτε στήλες. Όταν φτάσαμε σε κάποιο μέρος (εννοεί την περιοχή της Κασταλίας πηγής), που ο δρόμος καμπτόταν μπροστά από ορεινό δάσος, είδαμε να αρχίζει βαθιά και πετρώδης χαράδρα, η οποία σχηματιζόταν από κάθετους βράχους, ανάμεσα στους οποίους έρεε διαυγές νερό. Το νερό αυτό σχημάτιζε πηγή κοντά στο τέρμα της χαράδρας και από την πηγή εκείνη έρεαν τρεις κρουνοί, που χύνονταν μέσα σε μαρμάρινη δεξαμενή, το δε νερό που υπερχείλιζε από αυτή, έρεε πάνω σε φαλακρά βράχια. Έτσι από βράχο σε βράχο κατέβαινε το νερό και έτρεχε στην κοιλάδα ως καθαρό ρυάκι.

Εκεί είδαμε μερικές γυναίκες να πλένουν, οι οποίες μας παρατήρησαν λοξά. Ρωτήσαμε πως ονομάζονταν οι δεκαπέντε ή είκοσι καλύβες που φαίνονταν εκεί κοντά, αλλά δεν μας απάντησαν, δείχνοντας ότι δεν καταλάβαιναν τα Ελληνικά. Τότε πλησίασαν κάποιοι άντρες δύσμορφοι και με πλατιά μάγουλα, που μιλούσαν Ελληνικά και μας είπαν ότι το χωριό εκείνο ονομάζεται Δελφοί, κατοικείτο δε από Αλβανούς.

Οι γυναίκες των δεν μιλούσαν την Ελληνική γλώσσα, διότι στα σπίτια τους έκαναν χρήση μόνο της Αλβανικής. Μας έδειξαν δε στη χαράδρα μερικές εισόδους σκαλισμένες σαν σπήλαια. Τότε πλησίον του δρόμου που φέρνει στη χαράδρα, ο οποίος ήταν αδιάβατος από πέτρες, ανακαλύψαμε ανάμεσα στα χόρτα κάποια δίοδο πέντε περίπου πόδια ύψος, η οποία έφερε στην χαράδρα.

Είκοσι πέντε δε βήματα περίπου δεξιά του δρόμου υπήρχε μικρή εκκλησία χτισμένη από ογκώδεις πέτρες, από τη θύρα της οποίας βγήκε ένας παπάς με λευκά γένια, οποίος είπε ζωηρά κάτι προς τις γυναίκες στα Αλβανικά.

Έπειτα δε, αφού άκουσαν τα λόγια του γέροντα, εξεπλάγησαν. Τότε μάθαμε από τους άντρες ότι ο ιερέας υπενθύμισε στις γυναίκες ότι πριν από δεκατέσσερις μέρες τους είχε πει ότι ξένοι στρατιώτες θα έρχονταν εκεί.

Κατόπιν ρωτήσαμε, αν οι κάτοικοι είχαν κάποια γνώση της αρχαίας ιστορίας εκείνου του τόπου, αλλά δεν είχαν την ελάχιστη γνώση, ούτε για τη σπουδαιότητα της τοποθεσίας εκείνης ούτε για το όνομα των Δελφών. Είπαν μόνο ότι ο εκάστοτε ιερέας της μικρής εκκλησίας είχε το χάρισμα να προφητεύει, καθώς και στην παρούσα περίσταση είχε πολύ αποδειχτεί. Έτσι από την αρχαιότητα παρέμενε η παράδοση της Πυθίας, ενώ οι κάτοικοι δεν είχαν καμιά ανάμνηση των θαυμάσιων έργων που έπαιζαν οι αρχαίοι Έλληνες εκεί.



Δελφοί - Φαυστίνα (Α΄- Β΄ όψη)

41. RICHARD BURGESS



Βιογραφικά στοιχεία

Άγγλος ιερωμένος και πτυχιούχος της Θεολογίας. Γεννήθηκε το 1796 και πέθανε το 1881.

Σχόλια

Είναι κρίμα, που δεν γνωρίζουμε περισσότερο στοιχεία για τη ζωή του **Richard Burgess**. Το ταξιδιωτικό του κείμενο, αν και δεν είναι πολύ εκτεταμένο ούτε βεβαίως και πολύ σύντομο, είναι εν τούτοις ενδιαφέρον, γιατί μας δίνει σημαντικές πληροφορίες.

Η διαδρομή του ήταν: Αίγιο - Σκάλα Σαλώνων [Ιτέα] - Δελφοί - Αράχοβα - Κωρύκιον Άντρον - Σχιστή Οδός - Άσπρα Σπίτια - Κόρινθος. Έφτασε στην περιοχή των Δελφών στις 2 Ιουνίου του 1834.

Είναι ακούραστος και παρατηρητικός, είναι διαβασμένος σχετικά με τον τόπο που επισκέπτεται, όχι μόνο μέσα από αρχαία κείμενα, αλλά και μέσα από ταξιδιωτικά κείμενα άλλων προηγούμενων περιηγητών. Δεν κάνει επίδειξη γνώσεων αρχαιογνωσίας, γι' αυτό και δεν προχωρεί σε εξιστορήσεις των αρχαίων Δελφών. Απλά τον ενδιαφέρει να δει από κοντά όσα μπορεί περισσότερα από αυτά, για τα οποία έχει διαβάσει, και να τα περιγράψει στην κατάσταση που τα παρατηρεί. Έχοντας πειστεί για το λάθος όσων, χωρίς να έχουν επισκεφτεί τους Δελφούς, συσχέτισαν τις Φαιδριάδες πέτρες με την ονομασία: *" δικόρυφος Παρνασσός"*, γράφει με λεπτή ειρωνεία: *" Οι δυο αυτοί βράχοι είναι οι Φαιδριάδες. Κοιτώντας από την προαναφερόμενη σχισμή προς τα πάνω, διακρίνεται ακόμα ένας αιχμηρός βράχος, που υποτίθεται ότι σχηματίζει τον «τρικόρυφο Παρνασσό".*

Επισκέφτηκε όλο τον αρχαιολογικό χώρο, ιδιαίτερα όμως εξερεύνησε την Κασταλία πηγή. Όμως η θέση αυτή δεν είναι πια ίδια, όπως την είδαν και την περιέγραψαν παλιότεροι περιηγητές, γι' αυτό γράφει: *"Κανένας πλάτανος δεν σκιάζει πλέον την πηγή, ούτε καμιά συκιά γέρνει από πάνω της παρά μόνο ο αποξηραμένος κορμός, ούτε ο αναρριχώμενος κισσός ντύνει το γυμνό βράχο και είναι λίγα τα σκορπισμένα γύρω από την πηγή νεροκάρδαμα."* Πιο μέσα και σε κατάλληλη θέση είδε να υπάρχει ακόμα γραμμένο το όνομα του μεγάλου ποιητή και φιλέλληνα Λόρδου Byron.

Για την Αράχοβα (από εκεί ανέβηκε στο Κωρύκιον Άντρον, όπου διανυκτέρευσε), άφησε ενδιαφέρουσες πληροφορίες, όπως:

α)Στις μέρες της επίσκεψής του (Ιούνιος του 1834) το χωριό όχι μόνο είχε πλήρως ανοικοδομηθεί μετά την καταστροφή του από πυρκαγιά του Μπερκόφτσαλη Πασά, τον Ιούνιο του 1823, αλλά είχε αποκτήσει δυο φορές το αρχικό του μέγεθος!

β)Η εκκλησία του Αϊ Γιώργη που *"δεσπόζει στην κορυφή του λόφου"* ήταν πια μια νέα μεγάλη εκκλησία.

γ)Το Δημοτικό σχολείο της Αράχοβας, τα χρόνια εκείνα, φαίνεται ότι χρηματοδοτείτο από την Κοινωνία του Λονδίνου, με πρωτοβουλία κάποιου Άγγλου Ιεραπόστολου, ονόματι Leeves.

Στην περιοχή του Αϊ Γιώργη κοντά στο μεγάλο πρίνο, που διατηρήθηκε μέχρι τα μέσα του εικοστού αιώνα, ο Burgess θεωρεί λαθεμένα ότι βρίσκεται η σπηλιά που αναφέρεται από τους Dodwell, Pomardi και Muskau, μέσα στην οποία υπήρχε κάποια μικρή εκκλησία [παρεκκλήσι]. Επειδή όμως δεν μπορεί να την εντοπίσει, τη θεωρεί ότι είναι μπαζωμένη.

Όταν τράβηξε ανατολικά και έφτασε στη Σχιστή οδό, η συγκίνησή του ήταν μεγάλη, διότι όσα φαντάζονταν στη χώρα του, διαβάζοντας το Σοφοκλή, τώρα τα βίωνε ευρισκόμενος πάνω στο ίδιο μέρος, όπου κάποτε ξετυλίχθηκε ο μύθος του Οιδίποδα και του Λάιου.

Τέλος, έδωσε και άλλη μια πληροφορία που αφορούσε επενδύσεις σε...τουριστικές υποδομές στην περιοχή της Αράχοβας, συγκεκριμένα αυτή για τα δυο χάνια, που ξαναχτίζονταν την εποχή εκείνη, καινούργια πλέον, στην περιοχή του Ζεμενού *"προς μεγάλη ικανοποίηση των κατοίκων εκείνων των περιοχών".* Φαίνεται ότι το *"τουριστικό"* το είχαν από παλιά στο αίμα τους οι Αραχοβίτες.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Greece and the Levant or diary of a Summer's excursion"*,**
Richard Burgess, London 1835.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8
ΜΙΑ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΠΛΕΥΡΕΣ ΤΟΥ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΥ ΚΟΛΠΟΥ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΚΡΟΚΟΡΙΝΘΟ

[…]

2 Ιουνίου. Από τη Σκάλα των Σαλώνων προς Καστρί - Δελφούς

[…] Συνεχίζοντας την ανάβαση του λόφου προς το Καστρί και τους γκρεμούς του Παρνασσού, με τη βαθιά μελαγχολική κοιλάδα χαμηλότερα, εμφανίστηκε ξαφνικά η θέα: τοίχοι φαίνονται να ξεκινούν από το λόφο προς διάφορες κατευθύνσεις και ο ταξιδιώτης μπερδεύεται προς στιγμήν, στο κατά πόσο είναι η φαντασία του που έχει ξεστρατίσει τόσο ή αυτός δεν έχει ακόμα κατανοήσει πλήρως την έκταση και δομή της πόλης του Μαντείου. Αρχικά, αναζήτησα την πιο ξεκάθαρη κατοίκηση της τοποθεσίας και όλοι καλωσοριστήκαμε εγκαρδίως από το Δελφικό λόφο.

Οι Δελφοί έχουν από την αρχαιότητα τη μορφή ενός θεάτρου με επιβλητικούς αναβαθμούς, που ξεκινούν από πολύ χαμηλά κάτω στο φαράγγι, και οι αναλημματικοί τοίχοι μπορούν ακόμα να ανιχνευτούν έως και το ψηλότερο σημείο, υψούμενοι σε τακτά διαστήματα.

Ο ναός του Απόλλωνα, με τον περίβολό του, βρισκόταν αναμφίβολα στο ψηλότερο μέρος, αλλά δεν μπορώ να θεωρήσω ότι, όπου τώρα βρίσκεται η μικρή εκκλησία του Προφήτη Ηλία, αποτελεί την ακριβή θέση εκείνου του ναού. Μπορούσε, πράγματι, να περικλειόταν μέσα στον καθαγιασμένο περίβολο, και ίσως να στηριζόταν πάνω στο βολικό πλάτυσμα κάποιο σπουδαίο κτήριο, αλλά η θεότητα η ίδια διέμενε, φαντάζομαι, στην ψηλότερη

κορυφή, κοντύτερα στο Πένταθλο[2]. Πράγματι, υπάρχει κάθε λόγος να υποθέσουμε ότι ως ναός μερικές φορές θεωρούνταν ολόκληρη η πόλη, συμπεριλαμβανομένων και των ίδιων των εξωτερικών έργων, και αυτό μάλλον εννοεί ο Ιουστίνος, όταν αποκαλεί τους Δελφούς μια πόλη χωρίς τείχη.

Ανέβηκα προς το Στάδιο, το οποίο ανακάλυψα ότι έχει περιγραφεί επακριβώς από τον Dr. Clarke και άλλους σύγχρονους περιηγητές. Στην κορυφή επάνω ανακάλυψα το ίχνος ενός τοίχου που τρέχει, ώσπου να συναντήσει τους απότομους γκρεμούς του Παρνασσού, και ο οποίος θα πρέπει να αποτελούσε ένα αμυντικό τοίχο. Πάνω στην κορυφή, επίσης, υπάρχουν ερείπια μιας συμπαγούς κατασκευής, που μοιάζουν να είναι υπολείμματα μιας ακρόπολης.

Κατεβαίνοντας, για να επιθεωρήσω την εκκλησία του Προφήτη Ηλία, είδα ότι ήταν λίγο μεγαλύτερη από ένα καλύβι χτισμένο από σπασμένα μαρμάρινα υλικά και αγάλματα, ποικίλων ειδών. Στο εσωτερικό, παρατήρησα ένα εντοιχισμένο τεμάχιο από μια ταφική στήλη εισηγμένη στον τοίχο και δυο μεγάλα θραύσματα από κορνίζες, που έχουν περιγραφεί από ταξιδιώτες. Αυτός ο περίβολος, εντός του οποίου στέκει η εκκλησία, δεν πρέπει να είναι μικρότερος από 500 πόδια σε περίμετρο. Ο τοίχος με την αντηρίδα που στηρίζει το πλάτυσμα είναι, στο χαμηλότερο τμήμα του από ισόδομη τοιχοποιία, στο ανώτερο μέρος πιο ακανόνιστη, αλλά επιπλέον πολύ ελαφριά, για να ονομάζεται κυκλώπειος ή για να αποδοθεί σε κάποια μακρινή περίοδο της αρχαιότητας.

Η συνεχής επανάληψη αυτών των τοίχων σύντομα στρέφει την προσοχή του ταξιδιώτη προς τη γενικότερη φυσιογνωμία της περιοχής. (Αυτός) εξετάζει συνολικά την πλαγιά, επιθεωρεί το κοίλο των αναβαθμών και τα προσαρμόζει στο γενικό σχέδιο, συμπληρώνει τις ευρύχωρες ζώνες και τα μεσοδιαστήματα με μαρμάρινα οικοδομήματα και διακοσμεί τα πλαϊνά και τα στηθαία με αναρίθμητα αγάλματα, πασπαλίζει τη βαθιά κοιλάδα, πιο χαμηλά, με άλση και κρήνες, στεφανώνει τα ανώτατα υψώματα με το Ιερό του Απόλλωνα και τις αίθουσες του αινιγματικού συμβουλίου και, τελικώς, μένει κατάπληκτος από το μεγαλείο των Δελφών.

Το Στάδιο, οι ανώτεροι τοίχοι, τα κατάλοιπα των αναβαθμών, και η υποτιθέμενη θέση του ναού είναι όλα τα αντικείμενα που προσελκύουν την προσοχή επί της δυτικής πλευράς του Καστριού. Το τελευταίο σπίτι στην ανατολική πλαγιά στέκει σε απόσταση 250 γιαρδών από την Κασταλία πηγή.

[2] Πένταθλο είναι το όνομα, που οι Καστρίτες συνεχίζουν να δίνουν στο Στάδιο και που αρχικά καλείτο έτσι, ένεκα των πέντε τύπων αθλημάτων, που συνήθως λάμβαναν χώρα σε τέτοιες τοποθεσίες, δηλαδή άλμα, τρέξιμο, δίσκο, ακόντιο, πάλη. Όλα αυτά περιλαμβάνονται σε ένα ελληνικό ποίημα, που θεωρείται ότι είναι του Σιμωνίδη: Άλμα, Ποδωκείην, Δίσκον, Άκοντα, Πάλην.

Κανένας πλάτανος δεν σκιάζει πλέον την πηγή, ούτε καμιά συκιά γέρνει από πάνω της παρά μόνο ο αποξηραμένος κορμός, ούτε ο αναρριχώμενος κισσός ντύνει το γυμνό βράχο και είναι λίγα τα σκορπισμένα γύρω από την πηγή νεροκάρδαμα.

Υπάρχουν τρεις κόγχες, μια μεγάλη και δυο μικρές, οι τελευταίες δεν προορίζονται για αγάλματα είναι λαξευμένες χονδροειδώς. Η κάθοδος μέσα στη λεκάνη ή δεξαμενή γίνεται μέσω πέντε σκαλοπατιών, και εκεί που φαίνεται ότι τελειώνουν κατά μήκος, υπάρχει ένα άνοιγμα, μέσω του οποίου το υπερχειλίζον νερό διαφεύγει και σχηματίζει ένα μικρό ποταμάκι, που ρέει προς τον Πλειστό. Η δεξαμενή περικλείεται παραπλεύρως του βράχου από ένα τοίχο, που κρατά το νερό μεταξύ αυτού και του βράχου σε ένα είδος καναλιού πλάτους περίπου δεκαοχτώ ιντσών.

Διέσχισα την πηγή διαγώνια για να κοιτάξω πίσω απ' αυτόν τον τοίχο, και παρατήρησα ότι ένα τμήμα του καναλιού περνά κάτω από το λιτό παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη. Αυτό το παρεκκλήσι είναι ουσιαστικά λαξευμένο στο βράχο, διαστάσεων περίπου δέκα επί οκτώ πόδια, αλλά στη μια πλευρά υπάρχει κάτι σαν ένα αντιστήριγμα, που προστατεύει κάποιο κονίαμα και ίχνη ζωγραφικής. Επάνω σ' αυτό είναι γραμμένα τα ονόματα πολλών προσκυνητών που έχουν συρρεύσει μέχρι τώρα, για να ικανοποιήσουν το κέφι τους. Το πιο διακεκριμένο από αυτά που είδα ήταν Byron 1806[3] και του sir Frederick Adam.

Μια μικρή μαρμάρινη πλάκα τοποθετημένη πάνω σ' ένα τεμάχιο κολόνας σχηματίζει το θυσιαστήριο αυτού του παρεκκλησίου.

Έτσι είναι η παρούσα κατάσταση της Κασταλίας πηγής. Αλλά πού είναι οι πολύτιμες συνεισφορές του βασιλιά της Λυδίας; Τα λάφυρα του Μαραθώνα και της Σαλαμίνας; Έρχομαι με την υπέροχη δεισιδαιμονία που υπαγόρευε στους στρατιώτες να τα φέρουν εδώ! Και ενώ *«ο προφητικός ομφαλός της γης»* καθόριζε τη μοίρα τού τότε πολιτισμένου κόσμου, δεν μπόρεσε να

[3] Πάνω σε μια κολόνα στο Μοναστήρι της Παναγίας το όνομα του Βύρωνα εμφανίζεται πάλι σε συντροφιά με τους J.C. Hobhouse και Hope, αλλά η φωνή είναι βουβή πλέον, που κάποτε τραγούδησε ανάμεσα σ' αυτά το τοπία, σε τέτοιους τόνους όπως:

« Παρνασσέ τώρα που σε θωρώ,
είμαι ευτυχέστερος απ' ό,τι οι μεγαλύτεροι ποιητές
που η μοίρα, τους έχει καθηλώσει σε μακρινές πατρίδες.
Πώς να μείνω ασυγκίνητος ατενίζοντας το καθαγιασμένο τοπίο,
που τόσοι εκθειάζουν παρόλο που δεν το είδαν;
Αν και ο Απόλλωνας δεν συχνάζει πια εδώ στο άντρο του,
και παρόλο που εσύ η έδρα των Μουσών, έγινες τώρα πλέον το μνήμα τους,
κάποιο ευγενές πνεύμα ακόμα διαπερνά την περιοχή
αναστενάζει μες το μελτέμι , μένει σιωπηλό μες το σπήλαιο
και με γυάλινα πόδια κυλά πάνω σε μελωδικό κύμα.»

προβλέψει την άθλια δυστυχία που κρύβει σήμερα το σπήλαιο της Πυθίας από την περιέργεια του ξένου.

Η πηγή μου φάνηκε να κυλά τόσο νωθρά, όσο το πνεύμα των κατοίκων, και ενδεχομένως να έχει διαμορφωθεί να ρέει μόνο από τον ενθουσιασμό ενός τυχαίου ταξιδιώτη. Δηλαδή μερικές φορές διεγείρεται από το συσχετισμό των προηγουμένων χρόνων και θα ήταν δύσκολο να πούμε ότι θα έπρεπε να κατευνάζεται, αλλά η σοβαρή εμπιστοσύνη ενός Κροίσου δεν θα προσεγγίσει πλέον αυτόν τον γκρεμό, αν και έχουμε δει τόσο έξοχες αναθηματικές προσφορές στο ιερό ενός Αγίου, όπως στο ναό του Απόλλωνα.

Μερικές φορές είναι δύσκολο να ισορροπήσουμε το αίσθημα μεταξύ των δυσάρεστων σκέψεων σχετικά με την ανθρώπινη αδυναμία, και της αστραφτερής ευχαρίστησης μιας εξευγενισμένης ψευδαίσθησης, αλλά ακόμα κι έτσι δεν θα μπορούσα παρά να νίψω τα χέρια μου στην *"ανόθευτη δροσιά της Κασταλίας",* και να αισθανθώ την ποιητικότητα της τοποθεσίας!

Στη συνέχεια, ανέβηκα τη λαξευμένη στο βράχο σκάλα, που φόβισε τον Wheler, αλλά στάθηκε αδύνατο να σκαρφαλώσω στο γλιστερό γκρεμό, χωρίς να βγάλω τα παπούτσια μου. Ένας Δελφιώτης προπορευόταν. Σύντομα φτάσαμε σε ένα πέτρινο επίπεδο, όπου οι δυο βράχοι σχηματίζουν ένα αδιέξοδο, και κοιτάζοντας ψηλά προς τα δυτικά του βράχου, είδα ένα ημικυκλικό κοίλωμα στο βράχο που έμοιαζε να είχε κοιλανθεί από τη δράση του νερού.

Προφανώς, την εποχή των βροχών, πέφτει σ' αυτό το σημείο ένας μικρός καταρράκτης. Οι δυο βράχοι Υάμπεια και Ναυπλία χωρίζονται από στενή χαράδρα. Αυτός στα ανατολικά (που είναι στα δεξιά, όπως κοιτάζουμε προς το βάθος της σχισμής), μαζί με τους γειτονικούς του βράχους, αποτελούν τις απάτητες Παρνάσσιες κορυφές *(«Παρνησσιάδες δ' ἀβατοι κορυφαί»).* Οι δυο αυτοί βράχοι είναι οι Φαιδριάδες.

Κοιτώντας από την προαναφερόμενη σχισμή προς τα πάνω, διακρίνεται ακόμα ένας αιχμηρός βράχος, που υποτίθεται ότι σχηματίζει τον *«τρικόρυφο Παρνασσό»*. Αυτοί, είναι πράγματι ενωμένοι με μια οροσειρά που συνδέεται με τον Παρνασσό, αλλά σύμφωνα με την κοινώς αποδεκτή μεθοδολογία ονοματολογίας των βουνών, δεν θα έπρεπε να τεθούν σε ένα και το αυτό όνομα από την κορυφή τους μέχρι την κορυφή του Παρνασσού - και με μια κοιλάδα και δυο λίμνες να παρεμβάλλονται μεταξύ τους - με απόσταση που δεν μπορεί να είναι μικρότερη από δεκαοχτώ μίλια.

Ο Παυσανίας μέτρησε εβδομήντα στάδια, τη μετάβαση έως το Κωρύκιον Άντρον, το οποίο βρίσκεται στη δυτική πλευρά της κοιλάδας, αλλά φαίνεται ότι εξυπηρετούσε τις Μούσες, ώστε να απλώσουν τις πτέρυγες του Παρνασσού έως και το Δελφικό βράχο, και εκείνοι οι γκρεμοί απ' όπου ο γέρο Αίσωπος ρίχτηκε ταιριάζουν στη συνολική δεισιδαιμονία.

Ένας χωρικός από το Καστρί προσφέρθηκε πολύ πρόθυμα να με συνοδεύσει στην αναζήτησή μου για επιγραφές στα εκτεθειμένα θεμέλια ορισμένων σπιτιών. Σ' ένα τεμάχιο μισοκρυμμένο από σκουπίδια διάβασα τις λέξεις: «ΑΠΟΛΛΟΥ ΠΥΘΙΟΥ».

Είδα μαρμάρινα τεμάχια και κομματιασμένα γλυπτά σκορπισμένα προς κάθε κατεύθυνση, και οι χωριάτες μου έφεραν κάμποσα νομίσματα που κατά κύριο λόγο ήσαν ρωμαϊκά.

3 Ιουνίου. Από το Καστρί προς το Κωρύκιον Άντρον και την Αράχοβα

Προσπεράσαμε το λουτρό της Πυθίας πολύ νωρίς το πρωί και κατεβήκαμε προς το Μοναστήρι της Παναγίας. Αυτό το οικοδόμημα, με την εκκλησία του, στέκει πάνω σε ένα πλάτυσμα, που σχηματίζεται από μια μονοκόμματη πέτρινη βάση, από την οποία υπάρχουν εξαιρετικά ερείπια. Εδώ ακριβώς είναι ο χώρος (και διατηρεί κάτι από την αρχική μορφή) για το Γυμναστήριο.

Σε απόσταση περίπου ενάμισι μιλίου από το Καστρί και μερικών εκατοντάδων γιαρδών χαμηλότερα από το δρόμο που οδηγεί στην Αράχοβα, υπάρχουν πολλοί τάφοι, που αρχικά είχαν τοποθετηθεί παραπλεύρως ενός αρχαίου δρόμου, πιθανόν αυτού που οδηγούσε από Δαύλεια προς Δελφούς.

Το κυριότερο αντικείμενο που προσελκύει την προσοχή εδώ είναι μια εξαιρετική σαρκοφάγος που ήλθε στο φως πριν από έξι περίπου χρόνια και έκτοτε κείται σ' αυτή τη θέση, πλην εκείνων των τμημάτων της που τα είχαν σπάσει και αφαιρέσει. Στην πρόσοψη απεικονίζεται το κυνήγι ενός αγριόχοιρου, είτε εννοώντας τη σφαγή του κάπρου του Ερύμανθου ή το πιθανότερο, αυτόν του Παρνασσού, στο κυνήγι του οποίου πληγώθηκε ο Οδυσσέας.

Στην οπίσθια όψη υπάρχουν δυο Χίμαιρες, με ένα καντηλέρι ανάμεσά τους. Τα πλαϊνά απεικονίζουν τον Άρη με το άτι του και ένα βακχικό θέμα. Οι γωνίες ενισχύονται από τον Ερμή ή τις Καρυάτιδες. Το μισό καπάκι της παραμένει ανέπαφο, πάνω στο οποίο έχει αφεθεί ο κορμός μιας ξαπλωμένης ακέφαλης γυναικείας σιλουέτας. Δεν κατάφερα να πληροφορηθώ για κάποια επιγραφή.

Σε δυο ώρες από το Καστρί, αφού διέσχισα curriot(;) εδάφη, όπου η φιλοπονία φαινόταν να ακμάζει, έφτασα στην Αράχοβα. Ο Γιουσούφ Πασάς διόρισε τον εαυτό του άρχοντα αυτού του συγκεκριμένου χωριού, τον Ιούνιο του 1823, και την ίδια χρονιά είχε μια έντονη συμπλοκή με 500 Έλληνες που είχαν οχυρωθεί στη στενωπό της Τριόδου. Εδώ επίσης, το 1826, ο Καραϊσκάκης πέτυχε, σε αντιστάθμισμα, μια σημαντική νίκη και έστειλε τα κεφάλια τεσσάρων μπέηδων στην Αίγινα.

Σήμερα, το χωριό έχει ανεγερθεί πάνω από τα ερείπια του 1823, έχοντας πλέον το διπλάσιο από το αρχικό του μέγεθος, και μια μεγάλη νέα εκκλησία δεσπόζει στην κορυφή του λόφου. Η αειθαλής βελανιδιά που έχει

μνημονευθεί από προηγούμενους περιηγητές στέκει όρθια, αλλά το σπήλαιο είναι μπαζωμένο.

Ο καιρός ήταν πολύ κακός για να μας επιτρέψει μια ανάβαση προς την κορυφή του Παρνασσού. Η διαδρομή προς το Κωρύκιον Άντρον ήταν αρκετά αδιάφορη. Απαιτούνται δυο ώρες από Αράχοβα προς τα ριζά του βουνού, στο οποίο βρίσκεται το σπήλαιο. Αλλά όταν η διαδρομή ξεκινά από Δελφούς, μπορεί να κερδηθεί μισή ώρα, στρίβοντας δεκαπέντε λεπτά πριν από την Αράχοβα.

Η πρώτη ανάβαση είναι τόσο τραχιά, που είναι συχνά αναγκαίο να ξεπεζεύουμε. Στη συνέχεια, πρέπει να διασχισθεί μια κοιλάδα κατάφυτη με σιτηρά και αγρωστώδη (για βοσκή). Στα ανατολικά, υψώνεται το βουνό των Μουσών, καλυμμένο από σύννεφα με μπαλώματα χιονιού πάνω στις πλαγιές του, διακρινόμενο κατά διαστήματα μέσα από την ομίχλη. Στα δυτικά, υπάρχει μια κορυφογραμμή σκοτεινή από τα έλατα, που περιέχει το φημισμένο σπήλαιο. Η ανάβαση προς αυτό είναι απότομη και απαιτεί περίπου σαράντα λεπτά από το σημείο όπου αφήνονται τα άλογα να βοσκήσουν. Η θέα του κόλπου γίνεται πιο άπλετη σε κάθε βήμα και από το στόμιο του σπηλαίου ή *«Σαρανταύλι»* φαίνονται τα βουνά της Αχαΐας και στο βάθος του ορίζοντα μέχρι εκείνα της Αρκαδίας.

Η είσοδος στο σπήλαιο γίνεται μέσω μιας γωνιώδους οπής, όχι μεγαλύτερης από δέκα πόδια ύψος και εν μέρει καλυμμένης από τσουκνίδες και χαλαρές πέτρες. Ο βράχος μέσα στον οποίο βρίσκεται παρουσιάζει μια αδρή εξωτερική όψη και ένα μοναχικό γέρικο έλατο δεσπόζει σε μια γωνία. Ένα μικρό κοίλωμα έχει σκαλιστεί στο βράχο στα δεξιά της εισόδου, και ενδεχομένως είχε υπάρξει το ομόλογό του, αλλά η όψη της πέτρας έχει σπάσει. Ο εσωτερικός χώρος είναι μια ευρύχωρη αίθουσα, που οι χωρικοί τη θεωρούν αρκετά μεγάλη για σαράντα αυλές, και γι’ αυτό την ονομάζουν *«Σαρανταύλι».*

Είναι συμμετρική σε μήκος και πλάτος, και μοιάζει σαν να υποστυλωνόταν από τους σταλαγμίτες, σαν στύλους που φτιάχνει η ίδια η φύση, ενώ από την οροφή κρέμονται οι σταλακτίτες διατεταγμένοι άστατα. Κοιτάζοντας από το ψηλότερο άκρο του, η οροφή εμφανίζεται καμπυλωτή με κλίση προς την είσοδο. Ένα απατηλό φως γαλαζωπής απόχρωσης παιχνιδίζει πάνω στο θόλο και αντανακλάται αμυδρά στα πλαϊνά τοιχώματα, κάτι που προσδίδει όψη νεραϊδένιας αίθουσας. Το δάπεδο είναι στρωμένο με πέτρες που μαρτυρούν κύκλους, που προστάτευαν ολόγυρα τους υπαίθριους καταυλισμούς στρατευμάτων - γιατί το σπήλαιο αυτό χρησιμοποιείτο συχνά κατά τη διάρκεια της επανάστασης ως λημέρι ή ενέδρα.

Υπήρξαν επίσης στάχτες που παρέμεναν μέσα σ’ αυτούς τους κύκλους, αλλά αυτές μαρτυρούσαν την πρόσφατη παρουσία νομάδων - των μοναδικών

νυμφών και σατύρων που χορεύουν πλέον στο Κωρύκιον Άντρον. Στην άκρη της μεγάλης αίθουσας υπάρχει μια ανηφόρα που οδηγεί σε μερικά μικρότερα διαμερίσματα.

Ανέβηκα την ολισθηρή διαδρομή και μετά από πολλά σταματήματα και ξεκινήματα, εκεί όπου οι σταλαγμίτες σχημάτιζαν τα πλέον ασυνήθιστα συμπλέγματα, έφτασα σε μια απότομη κατηφοριά, την ίδια, πιστεύω, που μνημονεύεται από τον Wheler. Αυτή μοιάζει να οδηγεί σε ένα εσωτερικό χώρο, αλλά καθώς τυλιγόταν στο σκοτάδι κανένας δεν μπορούσε να γνωρίζει το βάθος του.

Λόγω έλλειψης φωτισμού αναγκάστηκα να εγκαταλείψω την αναζήτηση. Εξερχόμενος από το σπήλαιο διέκρινα το Γαλαξείδι, αλλά ο συννεφιασμένος καιρός εμπόδισε τη θέα των πιο απομακρυσμένων αντικειμένων. Επιστρέψαμε για να διανυκτερεύσουμε στην Αράχοβα, και καταλάβαμε ένα δωμάτιο στο σπίτι ενός από τους προύχοντες του χωριού.

Ο κύριος Leeves, ο ιεραπόστολος της Αγγλικανικής Εκκλησίας, υποστήριξε την ίδρυση ενός σχολείου σ' αυτό το χωριό, στο οποίο όπως κατάλαβα, αυτοί χρησιμοποιούσαν τις Διαθήκες (Βίβλο) που τους είχε εφοδιάσει από την Κοινωνία του Λονδίνου.

Θα ήταν ενδιαφέρον, εάν μέσω της θρησκευτικής εκπαίδευσης προσκαλούσαν πίσω τις Μούσες του Παρνασσού με ένα δοξαστικό ύμνο για τη γνώση της σωτηρίας. Τότε, οι Δελφικοί γκρεμοί θα γίνονταν ένας ναός φτιαγμένος όχι από ανθρώπινο χέρι, στον οποίο η αληθινός Θεός ευχαριστιέται να κατοικεί, και η φανταστική έμπνευση της Κασταλίας δροσιάς θα ανταλλασσόταν με την αληθινή και χαρμόσυνη φώτιση της δρόσου της ουράνιας Χάριτος.

4 και 5 Ιουνίου. Από Αράχοβα προς Άσπρα Σπίτια και μέσω του Κόλπου απέναντι στη Κόρινθο.

Σε απόσταση μιας ώρας και δέκα λεπτών από την Αράχοβα στην αριστερή πλευρά του δρόμου υπάρχει ένας λόφος, με ένα ρυάκι να ρέει στη βάση του, που σήμερα ονομάζεται Ζεμενό.

Στη μια πλαγιά του λόφου υπάρχει μια κουφωμένη κοιλάδα και από τη βάση μέχρι την κορυφή της μπορούν να ανιχνευτούν ερείπια αναλημματικών τοίχων πλατυσμάτων της ίδιας τεχνοτροπίας μ' αυτή των αρχαίων Δελφών.

Στην κορυφή κείται μια μάζα ερειπίων, που, από τα ανατολικά, όπως κοιτάζει κάποιος από τη στενή κοιλάδα προς τα κάτω, έχει μια επιβλητική εμφάνιση. Εδώ, δίχως αμφιβολία, στεκόταν ο ναός της περιοχής και η Ακρόπολη, και συγκρίνοντας τα υπολείμματα αυτών των μικρών Δελφών με την εξέχουσα πόλη του Απόλλωνα, μπορεί ίσως να εξακριβωθεί κάτι περισσότερο σχετικά με την ακριβή θέση του Πύθιου ναού. Ο Ηρόδοτος

αναφέρει μια πόλη, που κείται μεταξύ του Πανοπέα και των Δελφών, καλούμενη Αιολίδα και μόνον το όνομα της Κυπαρίσσου υπάρχει για να το υποστηρίξει, αλλά καθώς δεν έχει βρεθεί ποτέ ούτε μετάλλιο ούτε επιγραφή για να επιβεβαιώσει το σημείο, τα ερείπια κοντά στο ποτάμι του Ζεμενού θα πρέπει να αφεθούν για μελλοντικές ανακαλύψεις.

Πίσω από εκείνα τα ερείπια υψώνονται οι απόκρημνες κορυφές του Παρνασσού και στην απέναντι πλαγιά της κοιλάδας βουνά σκοτεινά από τα αλπικά έλατα. Αυτά επεκτείνονται σχεδόν έως κάτω στη Στενή, και το σύνολο μου θύμισε αρκετά το Allée Blanche στη Σαβοΐα, αλλά σε μικρότερη κλίμακα, όταν ο περιηγητής κατευθύνεται από το Chapuis προς τη Courmayeur.

Η κοιλάδα η ίδια παραμένει χιονισμένη πολλούς μήνες το χρόνο, και προς μεγάλη ικανοποίηση των κατοίκων εκείνων των περιοχών, δυο νέα χάνια χτίζονται τώρα στην πλευρά της Στενής. Λίγα λεπτά πριν φτάσουμε στην Τρίοδο, διασταυρωθήκαμε μ' έναν τοίχο που συνεχίζει και στις δυο πλευρές του μονοπατιού μέχρι το απόκρημνο τμήμα των βουνοπλαγιών, και κατά διαστήματα υπάρχουν αρκετοί ερειπωμένοι πύργοι. Πίσω από αυτόν τον τοίχο πολεμούσαν οι Έλληνες, ενόσω ο Γιουσούφ Πασάς και οι Τούρκοι του ελίσσονταν γύρω από τον τύμβο του Λάιου.

Κατεβαίνοντας δίπλα το ποτάμι, έφτασα στη Στενή, όπου οι τρεις δρόμοι συναντιούνται ακόμη και σήμερα, όπως στις μέρες της αρχαιότητας. Ένιωσα μια έντονη επιρροή να χρονοτριβήσω πάνω σ' αυτή τη θέση, μέχρις ότου οι μουλαράδες με τη βιασύνη τους με ανάγκασαν να μετακινηθώ. Η μεγαλοπρεπής τραγωδία του Σοφοκλή κατοικούσε έντονα στη μνήμη μου, καθώς η νεανική μου φαντασία θερμαινόταν από εκείνη την ποικιλομορφία των έντονων επεισοδίων.

Είχα συχνά πλάσει με τη φαντασία μου την Τριπλή οδό και την απομονωμένη επισκοπεία και είχα ακολουθήσει τα βήματα του πιστού Οιδίποδα προς τη Θήβα, και τώρα η πλοκή εισέβαλε εκ νέου στη μνήμη μου και είδα εμπρός μου τον Κιθαιρώνα και τη σκιά του νεκρού Λάιου. Αλλά η τραγωδία έχει ένα επί πλέον ηθικό δίδαγμα. Ο Λάιος πλήρωσε το τίμημα του δικού του κρίματος, εγκαταλείποντας το βρέφος, και ο Οιδίποδας υπέφερε, αλλά υπερβολικά, για το απερίσκεπτο πλήγμα τού *«διπλού πέλεκυ»*.

Δεν μπόρεσα, ωστόσο, να βρω καμία πέτρα που να υποδεικνύει έναν τάφο. Τώρα όλα γύρω από την Τρίοδο, είναι σιωπηλά σαν θάνατος, αλλά είναι εκεί όπου οι ταξιδιώτες πρέπει να αποφασίσουν τι διαδρομή να ακολουθήσουν.[...]

42. LUDWIG ROSS



Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γερμανός **Ludwig Ross** γεννήθηκε στις 22 Ιουλίου του 1806. Σπούδασε στα Πανεπιστήμια του Κιέλου, της Κοπεγχάγης και της Λειψίας και ειδικεύτηκε στην αρχαιολογία.

Το 1832 ήλθε στην Ελλάδα και διορίστηκε από την Ελληνική Κυβέρνηση, στην αρχή ως Έφορος Αρχαιοτήτων Πελοποννήσου και νήσων, ύστερα δε ως Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων μέχρι το 1836. Το 1837, μετά την ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών, διορίστηκε ως καθηγητής της Αρχαιολογίας και δίδαξε σ' αυτό μέχρι το 1843. Από το 1844 μέχρι το 1845 περιηγήθηκε την Ελλάδα και ερεύνησε αρχαιολογικά τα νησιά του Αιγαίου. Η ανακάλυψη της υποδομής του Περίκλειου Παρθενώνα είναι αποτέλεσμα της παλιότερης ανασκαφής, που είχε γίνει από τον ίδιο στην περιοχή της Ακρόπολης, ο οποίος έκανε αναλυτική μελέτη και περιγραφή των ευρημάτων. Από τις πιο σημαντικές ενέργειές του ήταν η δημιουργία του Εθνικού Μουσείου της Αθήνας και η μετατροπή της Ακρόπολης από στρατιωτικό οχυρό σε αρχαιολογικό χώρο. Πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα ότι η ιστορία της αποκατάστασης - αλλά και ανοικοδόμησης - των αρχαιοελληνικών ναών

ξεκίνησε ουσιαστικά από τον Ross, τη δεκαετία του 1830.

Το 1843 ο βασιλιάς Όθωνας, προκειμένου να κατευνάσει την πρώτη λαϊκή εξέγερση κατά των αυταρχικών τάσεων της νέας δυναστείας, απομάκρυνε από κρατικές θέσεις κάποια στελέχη, που είχαν έλθει από τη Γερμανία. Έτσι ο Ross έχασε τη θέση του Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων και αυτή του καθηγητή της Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας.

Το 1845 επέστρεψε στη Γερμανία και το 1853 διορίστηκε ως καθηγητής της Αρχαιολογίας σε Γερμανικό Πανεπιστήμιο. Το γεγονός της επιστροφής του στη Γερμανία και μια βασανιστική αρρώστια τού προξένησαν διάθεση αυτοκαταστροφής, η οποία στις 6 Αυγούστου του 1859 κατέληξε σε αυτοκτονία.

Δημοσίευσε πολλές μελέτες για τον αρχαίο Ελληνικό Πολιτισμό, εκ των οποίων οι σημαντικότερες είναι οι ακόλουθες: *“Ο Ναός της Απτέρου Νίκης”, “Εγχειρίδιο Αρχαιολογίας” “Ανέκδοτες Ελληνικές Επιγραφές”, “Οι Δήμοι της Αθήνας” και “Αρχαιολογικές διατριβές”*. Υπήρξε από τους πλέον θερμούς φιλέλληνες.

Σχόλια

Ο **Ross** δεν μπορούσε να λείπει από τη συνοδεία του Όθωνα και στα δυο ταξίδια του βασιλιά προς τον Παρνασσό και τους Δελφούς, λόγω του ότι ήταν Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων του Ελληνικού Κράτους και λόγω του ότι ήταν γνώστης της περιοχής αυτής, αφού την είχε επισκεφτεί ο ίδιος προγενέστερα. Πράγματι, στις 20 - 23 Σεπτεμβρίου του 1834 ο νεαρός βασιλιάς Όθωνας (ηλικίας τότε δεκαεννέα ετών), πραγματοποίησε το πρώτο του ταξίδι προς τον Παρνασσό, με στόχο να ανεβεί στην κορφή του φημισμένου αυτού βουνού.

Ο βασιλιάς έφτασε στην Αράχοβα ερχόμενος από Λιβαδειά - Δαύλεια. Οι Αραχοβίτες συν γυναιξί και τέκνοις τον υποδέχτηκαν πανηγυρικά, πριν ακόμα εισέλθει στο χωριό τους, και τον συνόδεψαν τιμητικά με ενθουσιασμό μέχρι τα πρώτα σπίτια του χωριού. Εκεί οι Αραχοβίτισσες του έπλεξαν αυτοστιγμεί εγκωμιαστικά τραγούδια, τα οποία και χόρεψαν μπροστά του.

Ο Όθωνας διανυκτέρευσε δυο βραδιές στην Αράχοβα. Μια βραδιά πριν ανεβεί στην κορφή του Παρνασσού και την άλλη βραδιά, αφού είχε κατεβεί από το φημισμένο βουνό. Ήταν όμως άτυχος, γιατί ο καιρός δεν του στάθηκε σύμμαχος. Έτσι, δεν μπόρεσε να ατενίσει από εκεί πάνω ολάκερο το βασίλειό του. Ο Παρνασσός, φαίνεται, δεν θέλησε να ευχαριστήσει το νεαρό βασιλιά, παρότι αυτός έδειξε σεβασμό ταμένου προσκυνητή, αφού ανέβηκε μέχρι τη Λιακούρα, πεζοπορώντας, όπως από την αρχή το είχε ο ίδιος δηλώσει. Όμως, οι Έλληνες συνταγματάρχες της συνοδείας του είχαν πάρει καλού κακού και τα άλογά τους, μήπως και τους φανούν χρήσιμα σε καμία ισάδα του βουνού.

Ο Ross εντυπωσιάστηκε από τη φρουρά που όχι μόνο δεν είχε κουραστεί

από την πορεία, αλλά χόρευε κιόλας κάτω από τη Λιακούρα μέχρι να κατεβεί ο βασιλιάς. Σύμφωνα με το Γερμανό αφηγητή οι στρατιώτες της Ευρώπης στη θέση τους θα ήθελαν μια ολόκληρη μέρα για να ξεκουραστούν και να αναλάβουν. Την επόμενη μέρα ξεκίνησαν για τους Δελφούς, όχι όμως από το σύντομο δρόμο, αλλά μέσω Λιβαδιού και Κωρυκίου Άντρου. Στο σπήλαιο ο Ross αναζητεί και πάλι την αρχαία επιγραφή, όπως τη γράφει: "ΕΥΣΤΡΑΤΟΣ ΔΟΚΙΜΟΥ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΣΥΜΠΕΡΙΛΑΒΕΙ ΠΑΝΙ ΝΥΜΦΕΣ", αλλά δεν κατορθώνει ούτε αυτή τη φορά να την εντοπίσει.

Κάποια στιγμή ο βασιλιάς και η συνοδεία του έφτασαν στους Δελφούς. Εδώ οι Δελφιώτισσες, σε αντίθεση με τις γειτόνισσές τους Αραχοβίτισσες δείχνουν πιο απτά τον ενθουσιασμό τους. Αντί εγκωμιαστικών ποιημάτων και τραγουδιών, τον χτυπούν με τεράστια μπουκέτα από λουλούδια και ευωδιαστές πρασινάδες, τόσο θερμά μάλιστα, που η βασιλική συνοδεία ανησυχεί και σπεύδει να τον προστατεύσει.

Ο βασιλιάς περιεργάζεται τον αρχαιολογικό χώρο, και επειδή η ώρα έχει παρέλθει, αναχωρεί για να διανυκτερεύσει στο αξιοπρεπές χωριό Χρισσό, όπως το χαρακτηρίζει ο Ross. Επειδή είχε βραδιάσει και οι δάδες είχαν σωθεί, κάποιος *"ευφυής"* Έλληνας είχε την ιδέα να βάλει φωτιά στους γύρω από το δρόμο θάμνους για να υπάρξει ... βασιλικός φωτισμός. Το αποτέλεσμα, βέβαια, ήταν το αναμενόμενο, πήρε φωτιά η γύρω περιοχή σε μεγάλη έκταση. Το θέαμα θύμιζε λίγο Ρώμη και Νέρωνα. Βεβαίως, δεν υπήρξαν άρπες στα χέρια του βασιλιά, αλλά ο Γερμανός Ross όχι μόνο δεν κάκισε την εμπρηστική ενέργεια, που έγινε για χάρη του άνακτα, αντιθέτως μίλησε για θαυμάσιο φωτισμό, που το μόνο μειονέκτημα που είχε ήταν ότι μετέδιδε γύρω μια... ενοχλητική ζέστη. Από το Χρισσό, ο βασιλιάς τερμάτισε το ταξίδι του στην πρωτεύουσα της περιοχής Άμφισσα.

Ο Όθωνας λίγο αργότερα ενηλικιώθηκε και αποφάσισε ένα ταξίδι στην ιδιαίτερη πατρίδα του, όπου του προέκυψε παντρειά, χωρίς καν να ενημερώσει γι' αυτό την κυβέρνησή του, τους το φύλαγε φαίνεται για ... έκπληξη. Αφού παντρεύτηκε την Αμαλία και έφερε τη Μεγαλειοτάτη στην Ελλάδα, αποφάσισε να τις δείξει όλο το βασίλειό του με μια ματιά. Γι' αυτό κανόνισε νέα επίσκεψη (τον Ιούνιο του 1845) στον Παρνασσό παίρνοντάς την μαζί του. Στη νέα του επίσκεψη το δρομολόγιο άλλαξε, μάλλον για γούρι, και αντί να έλθει στον Παρνασσό μέσω Λιβαδειάς ήλθε κυριολεκτικά μέσω...Λαμίας. Από εκεί ανέβηκε την Οίτη, έφτασε στην Άμφισσα, ανέβηκε πάλι στο αξιοπρεπές Χρισσό, στη συνέχεια στους Δελφούς, για να πάρει μια γεύση από το αρχαίο ένδοξο παρελθόν και η βασίλισσα, και χωρίς πολύ καθυστέρηση κατευθύνθηκαν προς την ακμάζουσα Αράχοβα. Εδώ πάλι τιμητικές υποδοχές, αλλά οι Αραχοβίτισσες τώρα έστρεψαν πια την προσοχή τους προς τη βασίλισσα, καθότι γυναίκες. Μάλιστα με πηγαίο βουνίσιο θάρρος

είπαν στον Όθωνα σταράτα: *"Εσύ πήγαινε στους άντρες και μίλα με αυτούς, έχεις ξανάρθει εδώ παλιότερα. Σήμερα θέλουμε μόνο την κυρία βασίλισσα, διότι η ευγένειά της έρχεται για πρώτη φορά εδώ."* Σε λίγο το εγκωμιαστικό τραγούδι για τη βασίλισσα ήταν έτοιμο.

Από την Αράχοβα έφυγαν για το Λιβάδι για να διανυκτερεύσουν, προκειμένου να είναι πιο κοντά στην κορυφή του Παρνασσού την επόμενη μέρα. Σαν έφτασαν εκεί, έπεσαν κάτι υπόλοιπα από την εποχή του Δευκαλίωνα και όσοι δεν διέθεταν σκηνές ταλαιπωρήθηκαν πολύ. Βράχηκαν μέχρι το μεδούλι. Εκείνη τη μέρα θυμήθηκε ο βασιλιάς ότι είχε γενέθλια η αδελφή του, η πριγκίπισσα Χιλντεγκάρντε. Οπότε ήπιαν στη υγεία της και της ευχήθηκαν θερμά. Αυτό το Λιβάδι της Αράχοβας, τέλος πάντων, εκτός από παραγωγή οσπρίων, είχε από πάντα και μια τάση να έλκει.... glamourous καταστάσεις. Ανέβηκαν στον Παρνασσό, αλλά και πάλι αυτός ήταν δύστροπος απέναντι στο βασιλικό ζεύγος. Έτσι ο Όθωνας δεν μπόρεσε να δείξει το βασίλειό του από ψηλά στην εκλεκτή του Αμαλία. Πάντως, τρίτη ευκαιρία δεν του ξαναδόθηκε. Αφού λοιπόν τα σύννεφα του έκρυβαν τη θέα, αποφάσισε το ταξίδι του γυρισμού. Η διαδρομή ήταν να φτάσουν στη Λιβαδειά με πρώτο σταθμό το Μοναστήρι της Αγιαρσαλής. Ο Ross στην κατηφόρα δεν τα πήγε καθόλου καλά, γιατί στραμπούλιξε το πόδι του και έφτασε με πόνο και με συνοδεία μέσα από το πιο σύντομο δρόμο, στη Λιβαδειά. Ο βασιλιάς όμως και η βασίλισσα τα κατάφεραν, και μπράβο τους, έφτασαν στη Δαύλεια χωρίς να κουραστούν υπερβολικά, μάλιστα είχαν το κουράγιο μετά το γεύμα τους να επισκεφτούν την αρχαία ακρόπολη της Δαυλίδας. Την άλλη μέρα, από τις πέντε η ώρα το πρωί συνέχισαν το ταξίδι τους προς τη Λιβαδειά. Τέλος, δεν πρέπει να αφήσουμε ασχολίαστη τη σημαντική πληροφορία του Ross, για την ακρίβεια μέτρησης του ύψους του Παρνασσού. Αναφέρει λοιπόν ότι οι Γάλλοι γεωδαίτες, την εποχή εκείνη, είχαν υπολογίσει το ύψος της κορυφής του Παρνασσού στα 2.459 m, ενώ σήμερα γνωρίζουμε, με απόλυτη ακρίβεια, ότι το ύψος αυτό είναι 2.457 m. Διαφορά μόλις δυο (2) μέτρων!

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Wanderungen in Griechenland im Gefolge des Koning Ottto und Konigin Amalie"*, Ludwig Ross.**

ΤΟΜΟΣ Α΄

3.
Από Δαύλεια προς Αράχοβα. Η Σχιστή οδός. Ο Πλειστός. Η Αράχοβα. Η νίκη

του Καραϊσκάκη. Οι κοπέλες του χωριού και τα τραγούδια τους. Η ανάβαση στον Παρνασσό. Το Σαρανταύλι - Κωρύκιον Άντρον. Οι Δελφοί. Οι Φαιδριάδες. Τα ερείπια των Δελφών. Ο δρόμος για το Χρισσό. Η Κρίσσα. Η Άμφισσα ή Σάλωνα.

Saepe vagus Liber Parnassi vertice summo
Thyadas effusis evantes crinibus egit.

Catull.

20 - 23 Σεπτεμβρίου 1834

Το επόμενο ημερήσιο ταξίδι, από τη Δαύλεια για Αράχοβα, μας πήρε μόνο τέσσερις ώρες. Ο δρόμος μας οδήγησε στην αρχή σε σχεδόν νότια κατεύθυνση, ανάμεσα στα βουνά γύρω από τον Παρνασσό, και έφτασε μετά από σχεδόν δύο ώρες σε ένα χαμηλό φαράγγι όπου συναντιούνται τρεις δρόμοι: αυτός από τη Δαύλεια, αυτός από τη Λιβαδειά και αυτός από τους Δελφούς. Πρόκειται για την πολυτραγουδισμένη στους μύθους Τρίοδο ή Σχιστή οδό, όπου ο Οιδίποδας σκότωσε - χωρίς να το ξέρει - τον πατέρα του Λάιο, τον οποίο συνάντησε τυχαία.

Μία στοίβα από πέτρες στη μέση του φαραγγιού εθεωρείτο από τους αρχαίους ότι είναι ο τάφος του βασιλιά των Θηβαίων. Η τοποθεσία αυτή λέγεται σήμερα Ζεμενό. Ο δρόμος από εδώ προς Αράχοβα (και στη συνέχεια για τους Δελφούς) βρίσκεται σε ένα φαρδύ φαράγγι, που χωρίζει τον κυρίως όγκο του Παρνασσού από τη νοτίως αυτού ευρισκόμενη χαμηλότερη συνέχισή του, την Κίρφι, η οποία εκτείνεται μέχρι τη θάλασσα.

Μετά από μία ώρα φτάσαμε στο ψηλότερο σημείο του φαραγγιού, όπου βρίσκονται οι πηγές ενός παραπόταμου του Πλειστού, και απ' όπου ανοίγεται η θέα δυτικά προς τα βουνά της Λοκρίδας και Αιτωλίας. Εδώ, ο δρόμος προς τους Δελφούς αρχίζει να κατεβαίνει. Για την Αράχοβα όμως χρειάζεται άλλη μία ώρα κουραστικής ανάβασης, συχνά πάνω από χαράδρες και πλαγιές φυτεμένες με αμπέλια, μεταξύ των οποίων ρέει ο κυρίως ποταμός Πλειστός προς τα κάτω.

Η Αράχοβα είναι ένα χωριό ή μάλλον μια κωμόπολη, με τετρακόσια έως πεντακόσια σχετικά καλοχτισμένα παραδοσιακά σπίτια, και παρ' όλη την ψηλή της τοποθεσία (διακόσια πόδια πάνω από τη θάλασσα), ζει κυρίως από την αμπελοκαλλιέργεια. Τα σπίτια υψώνονται ανάμεσα σε δέντρα σκαλωτά ένα πάνω από το άλλο, και στο ψηλότερο σημείο του χωριού βρίσκεται η κεντρική εκκλησία. Και εδώ, οι κάτοικοι ήρθαν να συναντήσουν το βασιλιά πάνω από μισή ώρα έξω από το χωριό και οι κοπέλες, πιο πολλές και - όπως μου φάνηκε - και πιο όμορφες από τις αδελφές τους στη Δαύλεια, επέμειναν να προσφέρουν στο βασιλιά μπουκέτα με λουλούδια και με τον ευωδιαστό

βασιλικό. Το εγχείρημα αυτό ήταν μάλλον επικίνδυνο σε αυτό το στενό μονοπάτι στην άκρη απότομων γκρεμνών, διότι το πλάτος του μονοπατιού ίσα-ίσα έφτανε για τα άλογα.

Μετά πάλι χορεύανε σε μακριές σειρές μπροστά από το βασιλιά, τραγουδώντας εναλλάξ τραγούδια, και τον οδήγησαν έτσι στην κωμόπολη, ενώ οι άντρες, οι γυναίκες και τα παιδιά, προσπαθούσαν να περπατήσουν δεξιά και αριστερά από το δρόμο, πηδώντας πάνω από πέτρες και θάμνους για να μη μείνουν πίσω. Ήταν η πιο γοητευτική και θαυμάσια εικόνα που μπορούσε κανείς να φανταστεί με πλαίσιο αυτή την εξαίσια ορεινή περιοχή.

Επειδή ο βασιλιάς είχε αποφασίσει να ανεβεί την επόμενη μέρα στην ψηλότερο κορυφή του Παρνασσού, κάναμε στην Αράχοβα μισή μέρα διάλειμμα. Επισκεφτήκαμε την εκκλησία και το βράχο πάνω απ' αυτήν, όπου είχαν το χειμώνα του 1826 κλειστεί από τον Καραϊσκάκη για κάμποσες μέρες πέντε χιλιάδες Τούρκοι με κάκιστο καιρό και χιονοθύελλες, έως ότου απελπισμένοι, εξαντλημένοι από την πείνα και το κρύο, να τολμήσουν να επιχειρήσουν την οπισθοχώρηση προς Δαύλεια, πράγμα που σφράγισε την ολοκληρωτική καταστροφή τους.

Οι Έλληνες αξιωματικοί και οι Αραχοβίτες περιέγραψαν ζωηρότατα τα συμβάντα αυτής της σημαντικής μάχης και έδειξαν, συζητώντας μεταξύ τους, με ζήλο τα σημεία όπου ο ένας ή ο άλλος περιβόητος Τούρκος, που ήταν κάποτε ο φόβος και ο τρόμος των καταπιεσμένων, είχε σκοτωθεί από μια σφαίρα ή το σπαθί των Ελλήνων.

Το περίεργο μνημείο που είχαν στήσει οι αγριεμένοι νικητές δίπλα από το μέρος της νίκης, ένας ομοιόμορφα στημένος πύργος από τα κεφάλια των σκοτωμένων, καταστράφηκε μεταγενέστερα πάλι από τους Τούρκους. Ενώ ο βασιλιάς βρισκόταν στο πεδίο μάχης, οι νέες του χωριού είχαν μαζευτεί κάτω από μερικά ψηλά δέντρα μπροστά από την εκκλησία και ξανάρχισαν τα τραγούδια και τους χορούς τους.

Αυτός ο χορός που, όσο διαρκούσε το ταξίδι σε αυτά τα χαρούμενα και ευτυχισμένα ορεινά χωριά, ξεκινούσε πάντα με την Ανατολή του ηλίου και τελείωνε όταν τελείωνε και η βραδινή φωτιά των φυλάκων, είναι ένας απλός κυκλικός χορός. Οι συμμετέχοντες, τριάντα, σαράντα, πενήντα, όσοι βρίσκονται εκεί, πιάνονται από τα χέρια και σχηματίζουν ένα ημικύκλιο. Οι ομορφότερες και πιο πεπειραμένες κοπέλες χορεύουν, συχνά με εκπληκτική γοητεία και ευκινησία, στη μία άκρη του ημικυκλίου, ενώ οι άλλες ακολουθούν τις κινήσεις τους.

Αυτές που ταυτόχρονα είναι και ποιήτριες τραγουδούν, η κάθε μία από ένα στίχο ή μία δίστιχη στροφή, σύμφωνα με ρυθμό της οποίας κινείται ο χορός, και οι άλλες χορεύτριες επαναλαμβάνουν τη στροφή σε χορωδία.

Οι μελωδίες στις οποίες δεν κυριαρχεί καμία ιδιαίτερη ποικιλία είναι

δεδομένες. Η γλώσσα αυτής της λαϊκής ποίησης χαρακτηρίζεται και αυτή από πάγιες εικόνες και εκφράσεις και προσφέρεται ανετότατα για αυτοσχεδιασμούς, που ευνοούνται ακόμα περισσότερα από την περικοπή ολόκληρων συλλαβών, όπως στα ιταλικά.

Μάλιστα, χρησιμοποιούνται για βοήθημα και ολόκληροι στίχοι από ήδη υπάρχοντα τραγούδια. Έτσι, ο αυτοσχεδιασμός δεν είναι πια τόσο δύσκολος και αυτά τα αυτοσχεδιασμένα τραγουδάκια αποκτούν, σε αυτή την πρωτόγονη γλώσσα, εξαιτίας των μόλις αναφερόμενων διευκολύνσεων και του αγνού τρόπου θεώρησης των πραγμάτων εκ μέρους των ποιητριών, έναν χαρακτήρα αφελούς ποίησης, χωρίς όμως να προσεγγίζουν ποτέ την πραγματική ποίηση. Το τραγούδι που τώρα τραγουδούσαν οι χορεύτριες ήταν το ακόλουθο:

Κάτω στον κάμπο τον πολύ,
Τον όμορφο τον τόπο,
Εκεί βουλιώντ' οι όμορφες,
Να στήσουν Μοναστήρι.
Έκτισαν κ' αποκτήσανε,
Γιάννου μ' χορό χορεύουν,
Μέρια χορεύουν χωριανές
Μέρια χωριατοπούλες,
Κι αυτού στη δίπλα του χορού
Χορεύ' η ζερβοπούλα,
Που λάμπουν τα μανίκια της
Κ' αστράφτ' η φορεσιά της.
Ο βασιλιάς εξέβγαινε
Να πάει να γκεζερίσει
Να γκεζερίσει τα βουνά,
Να γκεζερίσ' τους κάμπους.
Χιλιάδες φέρνει στη στεριά,
Χιλιάδες στου πελάγου,
Και χίλιους εις τα δυο πλευρά,
Γινήκαν τρεις χιλιάδες.
Τ' ασκέρι του κοντοκρατεί
Και το χορό κοιτάζει.

Αν και ένα τέτοιο τραγουδάκι δεν χαρακτηρίζεται ούτε από πλούτο σκέψεων ούτε από πλούτο εικόνων, μας γοητεύει με την δραματικοπλαστική αλήθειά του ακούγοντάς το στο συγκεκριμένο τόπο, άλλα και σε άλλα μέρη, ως δημιούργημα της στιγμής. Οι δύο τελευταίες γραμμές, αν και απλούστατες, μας περιέγραψαν με όλη την αφέλειά μας, πώς παρακολουθούσαμε το χορό

και περιβάλαμε το βασιλιά, τόσο καλά, που οι τραγουδίστριες αμείφθηκαν με επιδοκιμαστικό γέλιο απ' όλους μας.

Ακόμα και η πολιτική δεν ήταν ξένη στις κοπέλες. Βλέποντας τους Έλληνες καπεταναίους, που περιέβαλαν το βασιλιά και από τους οποίους κάμποσοι μόλις είχαν απολυθεί από τη φυλακή, όπως και με αφορμή την είδηση της μόλις κατασταλμένης εξέγερσης στη νότια Πελοπόννησο, εμπνεύστηκαν το ακόλουθο τραγούδι:

Ω βασιλέα άξιε, ω βασιλιά ανδρείε,
Που μάζωξες τους αρχηγούς και τους καπεταναίους,
Και στο γουλέ τους έριξες, μέσα εις το μπουντρούμι.
Δεν φταίν' αυτοί οι αρχηγοί μήτ' οι καπεταναίοι
Μον' φταίν' της Μάνης τα σκυλιά, οι Σκυλομοραΐτες,
Διότι και συνήθιζαν και επί της Τουρκίας.
Το όμοιον εκάμανε και εις τον κυβερνήτην.

Η αντιπάθεια των Ρουμελιωτών κατά των Πελοποννησίων φαίνεται σαφέστατα σε αυτό το τραγούδι. Εναλλακτικά προς αυτούς τους αυτοσχεδιασμούς, τραγουδούσαν και τραγούδια από το παραδοσιακό κύκλο των δημοτικών τραγουδιών: η λύπη για το Μάρκο Μπότσαρη, η έριδα μεταξύ των βουνών του Ολύμπου και της Όσσας και μικρές ρομάντζες, όπως η ακόλουθη:

Κάτω στη Ρόϊδο, στη Ροϊδοπούλα
Τούρκος αγάπησε μία Ρωμιοπούλα.
Κι η Ρωμιοπούλα δεν τον εθέλει,
Κι η σκύλα η μάννα της την προξενεύει.
"Παρ' τόνε, κόρη μου, το λεβεντάκι,
Να σου κόψει ρούχα και άσπρο φουστανάκι."
- Μάννα μου, σφάζομαι, τα όρη παίρνω,
Τον Τούρκο άνδρα μου δεν τον εθέλω.

Όταν οι τραγουδίστριες άκουσαν ότι ο βασιλιάς σκόπευε να ανεβεί την επόμενη μέρα στον Παρνασσό, αυτοσχεδίασαν μία προειδοποίηση για τη δυσκολία της ανάβασης:

Ώρα καλή σου, βασιλιά, ώρα καλή σου, αυθέντη!
Αυτού που βούλεσαι να πας, στη Λιάκουρα ν' ανέβεις,
Να πας να ιδείς τον Παρνασσό, τον όμορφο τον τόπο,
Νοπώχει το ψηλό βουνό, ψηλότερο απ' όλα.

Περικαλώ σε, βασιλιά, περικαλώ σ' αυθέντη,
Αγάλια, αγάλια νάρχεσαι, αγάλια να διαβαίνεις.
Μην αποστάσεις, βασιλιά, μην αποστάσεις, ρήγα,
Γιατ' είν' ο τόπος ζαβωτός, καβάλα δεν διαβαίνεις.
Μπροστά πηγαίνουν οι οπλοφόροι, πίσω καπεταναίοι,
Στη μέση πάει ο βασιλιάς, παρατηρεί τον τόπο.

Δεν θα τολμήσω καμία μετάφραση αυτού του μικρού τραγουδιού, το οποίο αρέσει και γοητεύει με την αφέλειά της λαϊκής του διαλέκτου και μόνο, και με το ζήλο της ανησυχίας με τον οποίο παρακαλείται ο βασιλιάς να μην κουραστεί πολύ στην πορεία του στα δύσβατα βουνά. Τι θα μπορούσε να είναι πιο φυσικό από αυτή τη παράκληση;

Παρόλες τις προειδοποιήσεις τους, ξεκινήσαμε την επόμενη μέρα πριν την ανατολή του ηλίου προς την κορυφή του Παρνασσού. Ένα σώμα παλληκαριών βρισκόταν ως οδηγοί στην αρχή της πεζοπορίας. Τα αναγκαία τρόφιμα και τα παλτά φορτώθηκαν σε μουλάρια, ενώ οι Έλληνες συνταγματάρχες έδωσαν εντολή να τους φέρουν αργότερα τα άλογα, ώστε να μπορέσουν να ιππεύσουν καμιά φορά σε κάποιες ισάδες της διαδρομής, παρ' όλο που ο βασιλιάς είχε δηλώσει με έμφαση ότι θέλει να κάνει όλη τη διαδρομή με τα πόδια.

Για να συντομεύσουν λίγο το δρόμο οι οδηγοί, πήραν κάποια από τις λεγόμενες γιδόστρατες, που ανεβαίνει φιδωτά ένα απότομο βράχο πάνω από την Αράχοβα.

Ο καιρός στην αρχή ήταν ευνοϊκός αλλά ήδη μετά από λίγες ώρες ένας βορειοανατολικός άνεμος άρχισε να φέρνει σύννεφα, και όταν φτάσαμε στη ράχη του βουνού ήταν, τόσο η κορυφή όσο και οι κοιλάδες και πεδιάδες, τυλιγμένες σε ένα πέπλο. Παρόλα ταύτα, συνεχίσαμε διότι υπήρξε η ελπίδα να ξανανοίξει η θέα προς το μεσημέρι. Όσο πλησιάσαμε όμως την κορυφή, τόσο πιο κρύα και υγρή έγινε η ατμόσφαιρα και πυκνά πέπλα ομίχλης μαζεύτηκαν.

Μετά από πέντε κουραστικές ώρες φτάσαμε στο Γεροντόβραχο, ένα απότομο βράχο απέναντι από την ψηλότερη κορυφή, που έχει το όνομά του από τη λαϊκή παράδοση. Λένε ότι εδώ συνήθιζαν οι αρχαίοι να σπρώχνουν κάτω στο φρικτό γκρεμό τους γέρους πατεράδες τους, όταν εκείνοι είχαν γίνει ανίκανοι για εργασία και δεν μπορούσαν να τρέφονται πια μόνοι τους. Μήπως προέρχεται και αυτός ο μύθος από ένα γεγονός της προϊστορικής εποχής; Πάντως συγκλίνει προς τον τρόπο σκέψης της κλασικής αρχαιότητας, διότι αναφέρεται ένα παρόμοιο έθιμο και για τους κατοίκους της νήσου Κέας.

Σε μία ισάδα μεταξύ του Γεροντόβραχου και της ψηλότερης κορυφής, που ήταν τώρα τυλιγμένη με πυκνά σύννεφα, κάναμε στάση και φάγαμε πρωινό και έπειτα ανεβήκαμε το τελευταίο ύψωμα. Η κορυφή αυτή βρίσκεται εξ ολοκλήρου στην βορειοανατολική πλευρά της οροσειράς, πάνω από τη

Τιθορέα (Βελίτσα) και έχει άμεση θέα προς το βόρειο μέρος της πεδιάδας της Φωκίδας.

Εδώ σώθηκαν, σύμφωνα με το μύθο του ελληνικού κατακλυσμού, ο Δευκαλίων και η Πύρρα από την πλημμύρα, πράγμα που έκανε να λατρεύουν οι Έλληνες το βουνό και ως λίκνο τους, ως το ιερό τους όρος Αραράτ.

Αυτή η αφετηρία του ανθρώπινου γένους, αυτή η ιερή κορυφή του Απόλλωνα και των Μουσών, ήταν ένα πολύ αφιλόξενο μέρος σήμερα. Πυκνά σύννεφα κρέμονταν στα βόρεια και στα ανατολικά κάτω από την κορυφή και μόνο καμιά φορά για λίγες στιγμές άνοιγαν και άφηναν να φαίνονται ένα μέρος της κοιλάδας του Κηφισού μέχρι την Ελάτεια και μέχρι τους πρόποδες της Οίτης. Ακόμα και στο Νότο και στη Δύση κρέμονταν κομμάτια από γκρι σύννεφα στις υπόλοιπες κορυφές του ορεινού όγκου, τα οποία έφερνε ο άνεμος συνεχώς πάνω από τα βουνά, και έκλειναν τη θέα πάνω από τη ράχη του βουνού προς αυτές τις πλευρές.

Αυτό το βορειοανατολικό ψηλότερο μέρος του Παρνασσού είναι εντελώς γυμνό και αποτελείται από γκρι έως μαύρες γυμνές πέτρες, ανάμεσα από τις οποίες φυτρώνει μόνο δειλά χορτάρι. Μέχρι τη μέση του καλοκαιριού είναι σκεπασμένο με χιόνι που φεύγει μόλις τον Ιούλιο, καμιά φορά μάλιστα μόλις στις αρχές του Αυγούστου, και τον Οκτώβριο ή Νοέμβριο βρίσκεται κιόλας πάλι εκεί.

Η χλωρίδα του βουνού, αν και φτωχή σε είδη, πρέπει να είναι ενδιαφέρουσα για τους βοτανολόγους. Οι Έλληνες γιατροί των χωριών - οι σημερινοί Ασκληπιάδες - βρίσκουν εδώ το μεγαλύτερο μέρος των θεραπευτικών τους βοτάνων, και το άρωμα των βοτάνων των λιβαδιών δίνει στο τυρί της Λιάκουρας, παρόλο το κακό τρόπο παρασκευής του, μία γεύση που το κάνει περιζήτητο σε όλη την Ελλάδα. Η συνηθισμένη πάντως, βασισμένη στους αρχαίους, άποψη ότι ο Παρνασσός έχει δύο επιβλητικές κορυφές, αποδείχθηκε εντελώς εσφαλμένη: Η ράχη του αποτελείται - όπως σημειώθηκε ήδη πιο πάνω - από πολλές κορυφές, που δεν απέχουν πολύ σε ύψος η μία από την άλλη. Η ομόφωνα δοσμένη από τους αρχαίους ονομασία *“δικέφαλος”* (biceps) δεν μπορεί παρά να είναι παρμένη από τα δύο θαυμάσια βράχια πάνω από τους Δελφούς, επειδή αυτά αποτελούν το πιο διάσημο και ως εκ τούτου και ποιητικό μέρος του Παρνασσού.

Μάταια ο βασιλιάς περίμενε πάνω από μία ώρα στην κορυφή μια ενδεχόμενη ευνοϊκή μεταβολή του καιρού. Το χρόνο αυτό χρησιμοποιήσαμε εμείς για την ανέγερση ενός σωρού από πέτρες και τη χάραξη μίας πρόσκαιρης επιγραφής. Στα ανατολικά εμφανίζονταν όλο και καινούργια σύννεφα και έτσι αναγκαστήκαμε να ξεκινήσουμε για την επιστροφή.

Στους πρόποδες της κορυφής βρήκαμε την εθνική φρουρά να χορεύει ζωηρότατα παρόλη την κουραστική διαδρομή. Ένας Ευρωπαίος στρατιώτης θα

είχε χρειαστεί τουλάχιστον μία μέρα ξεκούραση, μετά από μία τέτοια πορεία πάνω από δύσβατα πετρώματα και φορτωμένος με παλάσκα, σάκο και παλτό και ίσως και με ένα λέβη στρατοπέδου. Η επιστροφή έγινε λόγω της κατηφόρας σε ένα πολύ πιο μακρύ αλλά πιο άνετο δρόμο, που περνούσε εν μέρει από επιβλητικά ελατοδάση και διάρκεσε περίπου έξι ώρες.

Ο βασιλιάς, όπως και όλη η γερμανική του ακολουθία, έκανε όλο το δρόμο με τα πόδια και σχεδόν χωρίς διάλειμμα, πράγμα που προκαλούσε το μεγάλο θαυμασμό και τη χαρά των παλληκαριών, που δεν σταμάτησαν να επαινούν τη δύναμη και αντοχή του βασιλιά.

Εκτός από τον ανθυπολοχαγό Μπότσαρη, όλοι οι άλλοι Έλληνες συνοδοί κάθονταν εδώ και εκεί καμιά ωρίτσα στα άλογά τους. Ο ήλιος είχε δύσει ήδη όταν φτάσαμε επιτέλους στην Αράχοβα.

Ένα τόσο αξιοσημείωτο γεγονός στα χρονικά του Παρνασσού, σαν την ανάβαση της κορυφής του από τον πρώτο πανελλήνιο βασιλιά, την οποία ίσως να μην έχει ανέβη κανένας άρχοντας των Ελλήνων, μετά από το Δευκαλίωνα, δεν μπορούσε να μείνει χωρίς ποιητικό γλέντι.

Μόλις βγήκε ο βασιλιάς, μετά το βραδινό τραπέζι, στη φωτιά των φυλάκων στην αυλή του σπιτιού, τον χαιρέτησαν οι ακούραστες χορεύτριες με το ακόλουθο τραγούδι:

Καλώστο βασιλέα μας,
Πώρχετ' απ' το λιβάδι,
Πώρχετ' από τον Παρνασσό,
Μέσ' απ' το Σαρανταύλι.
Και πως εκαλοπέρασες
Σήμερα στο λιβάδι;
Μάζου του Μάη τη δροσιά
Και φτιάστηνε μενδέρι,
Τι θα διαβεί ο βασιλιάς,
Να κάμει μεσημέρι.
Μάτια μυγδαλοσχισμένα
Κι απ' τον κόπο 'ντραλωμένα.
Το τι τραγούδι να σου πω,
Βασιλιά, να σ' αρέσει;
Πώχεις αγγελικό κορμί
Και δαχτυλίδι μέση.
Τα δυο σου μαύρα μάτια
Μ' εκάμανε κομμάτια.
Το μπόγι σου το ταίριασα
Σαν μια μηλιά στην πόλη,

Νοπού την έχει ο βασιλιάς
Μέσα στο περιβόλι.
Βέργα μου ασημόβεργα
Κυπαρισσιού φουντάνι,
Να ζησ' ο βασιλέας μας
Κι εμείς ας πάμ' κουρμπάνι.
Το κυπαρισσοκλώναρο,
Το μυρισμένο ξύλο,
Νάναι κι' ο βασιλέας μας
Στο κάδρο και στο ψήλο.
Το κυπαρίσσι το ψηλό,
Που 'ναι στην Άγια Μαύρα,
Έτσι κι η μέση σου λιανή
Και τα μαλλιά σου μαύρα.

Τέτοια και παρόμοια τραγούδια ακούγονταν από μια θέση κάτω στο χωριό για πολύ ώρα ακόμα, αφού ο βασιλιάς και οι κουρασμένοι του συνοδοί είχαν πάει να ξαπλώσουν.

Στη ζεστή αυτή νύχτα του Σεπτεμβρίου υμνούσαν μία τα κορίτσια, μία τα παλληκάρια του χωριού εναλλάξ το Μάρκο Μπότσαρη, τον Ανδρίτσο, τον Πανουργιά και τον Καραϊσκάκη.

Κατά το σχέδιό μας, θα πηγαίναμε το πρωί της 22 Σεπτεμβρίου στους Δελφούς, που βρίσκεται μόνο μιάμιση ώρα από την Αράχοβα, αν ακολουθήσει κανείς το συντομότερο δρόμο. Ο βασιλιάς όμως δεν είχε κουραστεί καθόλου από τη χτεσινή δύσκολη πορεία, και έτσι αποφάσισε να πάρει το δρόμο μέσα από το Κωρύκιον Άντρον, πράγμα που δημιούργησε κρυφή δυσανασχέτηση στους Έλληνες συνταγματάρχες, που προτιμούσαν να αποφύγουν την εκ νέου κούραση αλλά φοβόντουσαν το χλευασμό, αν είχαν ζητήσει την άδεια να πάνε κατ' ευθείαν στους Δελφούς.

Πήραμε λοιπόν το δρόμο που είχαμε κατέβη χτες αλλά αυτή τη φορά στα άλογα. Μετά από μία ωρίτσα φτάσαμε στην πάνω άκρη της απότομης πλαγιάς και μετά περάσαμε πάνω στα άλογα στο οροπέδιο, στο οποίο βρίσκονται τα Καλύβια της Αράχοβας, με κατεύθυνση προς μία κορυφή που βρίσκεται δυτικά πάνω από το οροπέδιο.

Τα νερά που μαζεύονται το χειμώνα σε αυτό το οροπέδιο φεύγουν από μερικές καταβόθρες, που βρίσκονται στη νότια άκρη του, και έρχονται και πάλι στην επιφάνεια κάτω από τους Δελφούς, όπου βοηθάνε στην ενίσχυση του Πλειστού. Στους πρόποδες εκείνου του βράχου, η κορυφή του οποίου είναι δασωμένη με έλατα, κατεβήκαμε από τα άλογα και σκαρφαλώσαμε προς το σπήλαιο.

Η είσοδος του, που έχει έξι έως οκτώ πόδια ύψος και σχεδόν το διπλό πλάτος, κοιτάει προς το Νότο. Δίπλα της βλέπει κανείς ένα σηκό για αναθηματικές εικόνες ή άλλα τάματα. Από αυτή την είσοδο μπαίνει κανείς σε ένα τεράστιο θολωτό χώρο με γύρω στα εκατό βήματα μήκος, σχεδόν το ίδιο πλάτος και περίπου ογδόντα πόδια ύψος. Το μάτι πρέπει πρώτα να συνηθίσει το ημίφως που επικρατεί, για να επιβλέψει όλο το χώρο.

Τα τοιχώματα κοντά στην είσοδο και εν μέρει και η οροφή έχουν μαυρίσει από τον καπνό, διότι αυτό το ιερό των νυμφών ήταν κατά τη διάρκεια του πολέμου, όταν ερχόταν ο εχθρός στην περιοχή, κρησφύγετο πολλών εκατοντάδων οικογενειών, που κοιμόνταν εδώ επί βδομάδες στο σκληρό βραχώδες έδαφος και τρέφονταν από βότανα και ό,τι άλλο τους πρόσφεραν τα βουνά. Λέγεται ότι τότε καταστράφηκε και μία επιγραφή, την οποία παλαιότεροι περιηγητές έβλεπαν εδώ και την οποία και τώρα και σε ένα προηγούμενό μου ταξίδι μάταια την έψαχνα.

Το τέρμα αυτού του προθάλαμου σχηματίζεται από ένα τοίχωμα ύψους περίπου σαράντα ποδιών ή, σωστότερα, από ένα λόφο από σταλακτίτες, που φαίνεται να στηρίζουν την οροφή του θόλου με εν μέρει περίεργα σχηματισμένες κολόνες και στήλες. Για να το περάσουμε ανάψαμε τα κεριά που είχαμε φέρει μαζί μας και σκαρφαλώσαμε με πολύ κόπο και κίνδυνο το απότομο και εξαιρετικά γλιστερό τοίχωμα από το οποίο έσταζε συνεχώς νερό.

Η κατάβαση από την άλλη πλευρά είναι πιο εύκολη και μετά βρίσκεται κανείς σε ένα δεύτερο, μικρότερο, αλλά με περίεργους σταλακτιτικούς σχηματισμούς μυστηριωδώς διακοσμημένο θάλαμο. Από εδώ φαίνεται να οδηγούν διάφοροι στενοί διάδρομοι μέσα στο βράχο. Σύμφωνα με την παράδοση των Ελλήνων, υπάρχουν σαράντα τέτοιοι θάλαμοι και λένε ότι κάποτε μπήκαν σε αυτούς σαράντα ιερείς με δάδες για να τους εξετάσουν, αλλά μέχρι σήμερα δεν γύρισαν ποτέ.

Ο αριθμός σαράντα όμως είναι ο ποιητικός αριθμός υπερβολής που δανείστηκε από τους Ανατολίτες. Το μόνο σίγουρο είναι ότι σε μία παλαιότερη επίσκεψή μου δεν μπορούσα να βρω κανένα βατό διάδρομο παρόλες τις προσπάθειές μου, εκτός ίσως αν πρόκειται γι’ αυτόν δεξιά στην ύψιστη γωνία του θόλου, τον οποίο δεν μπορεί να φτάσει κανείς χωρίς σκάλα.

Σε αυτό τον εσωτερικό θάλαμο έβρισκαν παλαιότεροι περιηγητές αρχαία βάζα. Εγώ προσωπικά δεν βρήκα, παρόλο το προσεκτικό μου ψάξιμο, παρά ένα κομμάτι από ένα βάζο, το οποίο όμως πρέπει να ήταν μεγάλο και όμορφο. Κάτι κόκκαλα στο έδαφος πρέπει να προέρχονται μάλλον από μεταγενέστερες εποχές.

Αφού ο βασιλιάς είχε επιθεωρήσει εμπεριστατωμένα την περίεργη σπηλιά, ξεκινήσαμε για την επιστροφή, πράγμα για το οποίο μας ανάγκαζαν και τα κεριά που είχαν σχεδόν καεί. Όταν κατεβαίνει κανείς από το αναφερόμενο

τοίχωμα και βγαίνει απ' αυτό το σκοτεινό θάλαμο, η μπροστινή σάλα δείχνει, μαγικά φωτισμένη από το φως της ημέρας που εισέρχεται από την είσοδο, όλη την ομορφιά της. Οι αρχαίοι δεν φαίνονται να γνώριζαν πιο όμορφο σπήλαιο από αυτό το ιερό των Κωρύκιων Νυμφών και ο Παυσανίας μιλάει με απεριόριστο θαυμασμό για αυτό.

Πάντως, δεν συγκρίνεται με το σπήλαιο του Άντελσμπεργκ. Από την είσοδο του σπηλαίου βλέπει κανείς καθαρά τη ράχη της Κίρφεως και πάνω της το χωριό Δεσφίνα, δεξιά από αυτό τον Κρισσαίο Κόλπο με τη μικρή πόλη Γαλαξείδι και πάνω από τη θάλασσα, με καθαρή ατμόσφαιρα, όλη την οροσειρά της βόρειας Πελοποννήσου, από την Κυλλήνη μέχρι τον Ερύμανθο.

Στους πρόποδες του υψώματος κάναμε ένα μικρό διάλειμμα και επειδή δεν είχαμε πάρει μαζί μας πρωινό, μας δόθηκε ψωμί και γάλα που πρόσφεραν μερικοί βοσκοί τα οποία μας αναζωογόνησαν. Από εδώ οδηγούσε ένα δύσβατο μονοπάτι πάνω από τη ράχη του βουνού σε δύο ώρες στους Δελφούς. Το τελευταίο κομμάτι του κατεβαίνει, όπως στην Αράχοβα, φιδωτά από έναν απότομο βράχο.

Μόλις είχαμε ανέβη στα άλογα και προχωρήσει κάνα τεταρτάκι, εμφανίστηκαν ο νομάρχης, ο περιφερειάρχης και πολλοί άλλοι αξιωματικοί και δημόσιοι λειτουργοί από την Άμφισσα (Σάλωνα) που είχαν μάθει στους Δελφούς ότι ο βασιλιάς έρχεται από το βουνό, και έτσι βιάζονταν να ανέβουν με τα άλογά τους για να υποδεχτούν την Αυτού Μεγαλειότητα.

Κατά την είσοδό μας στους Δελφούς, στους οποίους μπαίνει κανείς πάνω από το Στάδιο, αν ακολουθεί αυτό το δρόμο, οι γυναίκες και κοπέλες του χωριού ήρθαν και πάλι να καλωσορίσουν το βασιλιά, αυτή τη φορά μάλιστα με τόσο επίμονο τρόπο, χτυπώντας τον με τεράστια μπουκέτα από ευωδιαστές πρασινάδες (ένα παραδοσιακό έθιμο της χώρας για γιορτινό καλωσόρισμα), που ήμασταν αναγκασμένοι να τρέξουμε προς τον βασιλιά και να τον προστατέψουμε από τις υπερβολικές εκδηλώσεις χαράς των πυθίων καλλονών.

Πάνω από τους Δελφούς υψώνονται δύο απότομα, απόκρημνα, τεράστια βράχια, οι Φαιδριάδες, τα οποία σχηματίζουν μεταξύ τους μία γωνία εβδομήντα περίπου μοιρών. Στους πρόποδες των βράχων αυτών, ακριβώς στη γωνία, πηγάζει η Κασταλία Πηγή, που έπειτα κατεβαίνει από ένα στενό φαράγγι προς την κοίτη του Πλειστού.

Το ύψος των Φαιδριάδων πρέπει να είναι στα επτακόσια πόδια και τα πανέμορφα γκριζοκόκκινα τοιχώματα των βράχων είναι εντελώς γυμνά. Μόνο μεμονωμένοι θάμνοι και λίγα χορτάρια μπόρεσαν και ρίζωσαν στις σχισμές του βράχου.

Στα χάσματα κάτω από τις απρόσιτες τους κορυφές φωλιάζουν αετοί και γύπες, που καμιά φορά σηκώνονται με κραυγή στον ουρανό και γυρίζουν σαν

μαύρες τελείες πάνω από τους Δελφούς. Από τους πρόποδες των βράχων αυτών κατεβαίνει μία εξίσου απόκρημνη πλαγιά προς την κοιλάδα του Πλειστού, τόσο απότομη που θα ήταν αδύνατον να κρατάει ανθρώπινες κατοικίες, αν δεν βοηθούσε και η ανθρώπινη τέχνη

Η πλαγιά αυτή έχει μεταμορφωθεί σε ίσως περισσότερες από τριάντα ταράτσες, που στηρίζονται από πολύ γερά αρχαία τείχη, συνήθως πολυγωνικής μορφής, και οι ταράτσες αυτές υψώνονται σαν σειρές καθισμάτων ενός θεάτρου η μία πάνω στην άλλη. Μάλιστα, έχουν και μορφή τοξωτή προς τα μέσα, οπότε η εξαιρετική τους ομοιότητα με ένα θέατρο γίνεται τέλεια, πράγμα που τονίζει ήδη ο Στράβωνας. Απέναντι από αυτή την πλαγιά υψώνεται, στη νότια πλευρά του φαραγγιού του Πλειστού η Κίρφι με τα απότομά της τοιχώματα. Και προς τη Δύση είναι κλειστή η θέα κατά το μεγαλύτερο της μέρος, λόγω μίας χαμηλής ράχης ενός βράχου πάνω από το οποίο προβάλουν μόνο τα βουνά της Αιτωλίας και της Λοκρίδας.

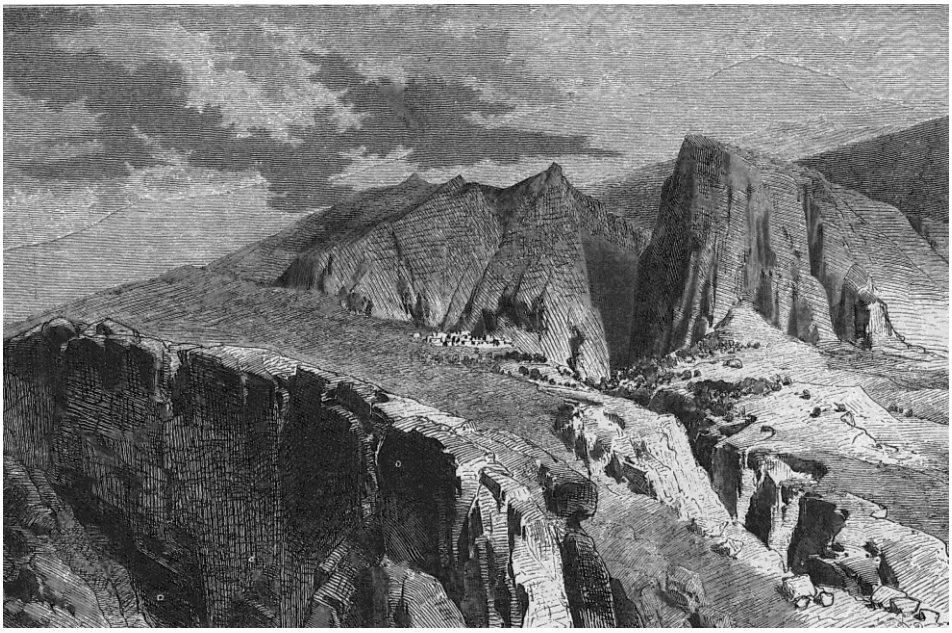
Αυτή η περίκλειστη θέση μέσα σε αυτό το υπέροχο ορεινό περιβάλλον προσδίδει στους Δελφούς εκείνο το περίεργο, τελετουργικό, σοβαρό χαρακτήρα, που καταλαμβάνει ακόμα και το σημερινό επισκέπτη και που σίγουρα συνεισέφερε πολλά στο να γεμίζει με δέος τους πιστούς προσκυνητές σε παλιές εποχές.

Στις έξι ή οχτώ ψηλότερες από τις πιο πάνω αναφερόμενες ταράτσες βρίσκεται το χωριουδάκι Καστρί, οι σημερινοί Δελφοί, το οποίο είναι χτισμένο γύρω από την Κασσοτίδα Πηγή, που πηγάζει στη μέση του χωριού κάτω από ένα μεγάλο βράχο.

Επειδή η μέρα έτεινε προς το τέλος της ο βασιλιάς πήγε κατ' ευθείαν στην Κασταλία, χωρίς να κάνει στάση στο χωριό, και επιθεώρησε το χάσμα πάνω από την πηγή, όπου οδηγούσαν μερικά σκαλοπάτια λαξευμένα στο βράχο, όπως και την επίσης στο βράχο λαξευμένη λεκάνη, απ' όπου περνάει η πηγή και που - μάλλον όχι πολύ δικαιολογημένα - ονομάζεται *"τα λουτρά της Πυθίας"*.

Από εδώ πήγαμε στην ανατολική πλευρά του χάσματος, στο οποίο μαζεύεται το νερό της Κασταλίας, για να βρούμε το Μοναστήρι που είναι χτισμένο πάνω σε αρχαία θεμέλια, πιθανότατα στη θέση του Γυμνασίου.
Πάνω από το Μοναστήρι, στους πρόποδες του βράχου από όπου απ' αυτή την πλευρά περνάει η μόνη πρόσβαση στους Δελφούς, βρίσκονται μερικοί μεγάλοι λίθινοι όγκοι κάτω από τους οποίους είναι θαμμένοι, σύμφωνα με την αφήγηση του Ηρόδοτου, πολλοί Πέρσες που χτυπήθηκαν από το θεό, όταν αναγκάστηκε να υπερασπίσει το από τους βαρβάρους απειλούμενο ιερό του με ένα θαύμα.

Λίγο ανατολικά από το Μοναστήρι φαίνονται μερικά υπολείμματα ενός



Καστρί και Κασταλία από την Κίρφι.

δωρικού ναού, που μόλις πριν λίγα χρόνια είδε το φως της ημέρας. Δεν έχει ξεκαθαριστεί, αν πρόκειται για το ιερό της Προναίας Αθηνάς ή για κάποιο άλλο έξω από το χωριό βρισκόμενο ιερό.

Ακόμα δέκα λεπτά πιο ανατολικά υπάρχει στα δεξιά, κάτω από το δρόμο για την Αράχοβα, ένα σχεδόν ίσιο μέρος, η Νεκρόπολη των Δελφών, όπου κοιμούνται οι αρχαίοι Δελφοί στους κρύους βράχινους τάφους τους.

Αυτοί οι τάφοι εν μέρει δεν εξέχουν από το έδαφος και είναι καλυμμένοι με πλάκες από πέτρα και χώμα, ώστε να τους βρίσκει κανείς μόνο μετά από ανασκαφές, εν μέρει όμως η είσοδος στους τάφους είναι καλυμμένη με θαλάμους από τετραγωνισμένους μεγάλους λίθους. Μόνο που τα λίγα μνημεία αυτού του τύπου, το σημαντικότερο των οποίων βρίσκεται κολλητά στα δρόμο προς Αράχοβα, είναι ήδη κατεστραμμένα κατά το μεγαλύτερο τους μέρος. Πολλούς απ’ αυτούς τους τάφους τους έχουν ανοίξει σε παλαιότερες εποχές και τους έχουν ληστέψει το περιεχόμενο.

Μία σαρκοφάγος που είχε βρεθεί την εποχή του κόμη Καποδίστρια και ήταν ωραία διακοσμημένη με ανάγλυφα, που όμως βάρβαρα χέρια έχουν διαμελίσει, βρίσκεται ακόμα εκεί. Γενικώς, το μέρος υπόσχεται πλούσια σοδειά για ανασκαφές.

Στην επιστροφή στο χωριό έπρεπε να αφιερώσουμε μία ωρίτσα στην ξεκούραση μετά από δεκάωρη αδιάκοπη πορεία, συνήθως με τα πόδια. Και στο μεταξύ βράδιασε, πριν ο βασιλιάς καταφέρει να επισκεφτεί τους κυρίως

Δελφούς.

Επειδή για διανυκτέρευση είχε καθοριστεί το Χρισσό, το οποίο βρισκόταν μία ώρα ακόμα από τους Δελφούς, και επειδή είχαν σταλεί οι αποσκευές ήδη προς τα εκεί, ήταν αργά για να γίνουν αλλαγές στο πρόγραμμα. Ήταν ήδη πλήρης νύχτα, όταν ο βασιλιάς ανέβηκε στο άλογό του και το περίεργο θολωτό τάφο στο βράχο, που συνορεύει δυτικά με τους Δελφούς, έπρεπε να τον επιθεωρήσουμε με το φως των δαδών.

Ο δρόμος από εδώ προς το Χρισσό κατέβαινε συνεχώς πάνω από γκρεμούς και πέτρες, ένας δύσκολος και κουραστικός δρόμος, που δεν τον περνούσαμε χωρίς κίνδυνο με αυτό το σκοτάδι και με το φως των λίγων δαδών μόνο. Μόλις όμως έφτασε όλη η πορεία στα επικίνδυνα σημεία ένα παλληκάρι της εθνικής φρουράς είχε την έξυπνη έμπνευση να ανάψει τους αποξηραμένους από τη ζέστη του καλοκαιριού θάμνους δεξιά και αριστερά από το δρόμο.

Οι άλλοι από το πλήθος των κατοίκων που μας συνόδευαν ακολούθησαν αμέσως το παράδειγμά του και σε κλάσματα δευτερολέπτων ο δρόμος ήταν φωτισμένος και στις δύο πλευρές του από τις δυνατές φλόγες που υψώθηκαν ψηλά. Επικρατούσε νηνεμία αυτό το ήπιο καλοκαιρινό βράδυ και άφησε το καπνό να ανέβει ίσια πάνω και απλώθηκε τόσο πολύ φως που μπορούσαμε να αναγνωρίσουμε καθαρά τους γκρεμούς και τα βράχια που μας περιέβαλαν σε απόσταση ενός τέταρτου. Όπου και να κοίταζε κανείς, κάτω στην κοιλάδα ή πάνω στα ύψη, το θέαμα ήταν εξίσου μεγαλειώδες και ασύγκριτο: ένας ποταμός από φλόγες φαινόταν να κατεβαίνει το βουνό και μες στις φλόγες κολυμπούσαν εκατοντάδες καβαλάρηδες και πεζοί, άντρες και γυναίκες στις γραφικές τους παραδοσιακές στολές, που τραγουδούσαν ταυτόχρονα τα εθνικά τους τραγούδια. Μέσω αυτού του θαυμάσιου φωτισμού, που είχε το μόνο κακό ότι διέδιδε μία ενοχλητική ζέστη, έφτασε ο βασιλιάς το βράδυ στις οχτώ στο Χρισσό.

Το Χρισσό είναι ένα αξιοπρεπές, όμορφο χωριό σε μία προεξοχή του Παρνασσού, μόνο λίγες εκατοντάδες πόδια πάνω από το Κρισσαίο Πεδίο και έχει μία ευνοϊκή θέση και είναι στολισμένο με πορτοκαλιές και άλλα οπωροφόρα. Στους πρόποδες του βράχου πάνω στο οποίο βρίσκεται, ήταν, κάτω στην κοιλάδα του Πλειστού, το μέρος όπου διεξάγονταν τα Πύθια. Και πάνω από το θαυμάσιο ελαιώνα που καλύπτει το Κρισσαίο Πεδίο, το βλέμμα αιωρείται πάνω από το ομώνυμο κόλπο και πέρα από αυτόν στη βόρεια ακτή της Πελοποννήσου. Μετά τις πρόσφατες έρευνες δεν αμφισβητείται μάλλον πια ότι το Χρισσό είναι ή Κρίσσα και ότι δεν συμπίπτει με την Κίρρα.

Το άλλο πρωί ξεκινήσαμε για την Άμφισσα, πάλι με την συνοδεία χορωδιών από κορίτσια που χόρευαν και τραγουδούσαν, όπως σε όλα τα χωριά του Παρνασσού και που γύρισαν μόλις κάτω στη πεδιάδα. Δεν είναι σαν τις χορωδίες στο αρχαίο δράμα που συνόδευαν την πλοκή του έργου χωρίς να

συμμετέχουν σ' αυτήν, και που εξέφραζε σε χορό και τραγούδι τις χαρούμενες ή θλιβερές εντυπώσεις που περιείχε το δράμα;

Μετά από την ευχάριστη διαδρομή πάνω στα άλογα, κάτω από τη σκιά του παλαιού, ιερού ελαιώνα και πάνω από καλλιεργημένα χωράφια, φτάσαμε σε τρεισήμισι ώρες στην Άμφισσα, τα σημερινά Σάλωνα, που βρίσκεται στην τελευταία βορειότερη γωνία της πεδιάδας, στους πρόποδες της οροσειράς της Αιτωλίας και της Λοκρίδας, που δεν υστερεί σε ύψος του Παρνασσού, γνωστή και με το όνομα Κόραξ.

Πάνω από την πόλη υψώνεται σε ένα βράχο το ερειπωμένο μεσαιωνικό κάστρο της τέως φραγκικής Κομητείας των Σαλώνων, οι πύργοι και τοίχοι του οποίου στηρίζονται σε αξιοσημείωτα υπολείμματα των τειχών της αρχαίας ακρόπολης χτισμένης σε αξιόλογη πολυγωνική μορφή. Εκτός αυτών των υπολειμμάτων των τειχών όμως δεν έμεινε σχεδόν ίχνος από την παλαιά πρωτεύουσα των Εσπέριων ή Οζόλων Λοκρών. Σήμερα, η Άμφισσα είναι η πρωτεύουσα της περιφέρειας Φωκίδας και Λοκρίδας που περιλαμβάνει και τη Δωρίδα και όλη την κοιλάδα του Σπερχειού, όπως και μέρη της Φθιώτιδας.

ΤΟΜΟΣ Β΄

2.

Η Υπάτη. Η Οίτη. Ανάβαση στην κορυφή. Διανυκτέρευση στο Μακροκάμπι. Δρόμος από τη Δωρίδα. Η Άμφισσα. Η Αράχοβα. Τα τραγούδια των κοριτσιών. Ανάβαση του Παρνασσού. Η Μονή Ιερουσαλήμ. Η Δαύλεια. Μονή του Οσίου Σεραφείμ στο Δομπό. Ο Ελικώνας. Το άλσος των Μουσών. Τα Βίλια στον Κιθαιρώνα. Επιστροφή.

[...]Αἰπύ δ' ὄρος προσέβαν καταειμένον ὕλῃ
Παρνησσοῦ, τάχα δ' ἱκανόν πτύχας ἠνεμοέσσας.

Ομήρου Οδύσσεια

6 - 14 Ιουνίου 1845

Με την άφιξη στη Λαμία τελείωσε το πρώτο μισό αυτού του απολαυστικού ανοιξιάτικου ταξιδιού, που είχε ως μοναδικό στόχο την επίσκεψη των ψηλότερων και πιο άγριων βουνών και την αποφυγή, όσο το δυνατόν, των κάμπων. Εδώ αφήσαμε στα άλογα μισή μέρα διάλειμμα, λόγω των κουραστικών διαδρομών των τελευταίων ημερών και λόγω των εξίσου κουραστικών διαδρομών που μας περίμεναν.

Το απόγευμα της 6ης Ιουνίου συνεχίσαμε την πορεία μας πάνω στα άλογα, περνώντας από το κάμπο προς την Υπάτη (Πατρατζίκι), που βρίσκεται σε απόσταση σχεδόν τεσσάρων ωρών. Σύννεφα κρέμονταν πάνω από την Οίτη και

τον Τυμφρηστό και ο ήλιος έκαιγε, όπως συνηθίζει να κάνει πριν από μία καταιγίδα, η οποία πράγματι ξέσπασε μετά από μία ώρα και εκτονώθηκε σε ισχυρές βροχοπτώσεις.

Αρκετά βρεγμένοι φτάσαμε στο χωριό Λιανοκλάδι, όπου βρίσκεται το συνηθισμένο πέρασμα από το Σπερχειό. Το ποτάμι όμως, που άλλες χρονιές, όταν το χειμώνα πέφτουν στα βουνά αρκετά χιόνια και τακτικές βροχές, φέρνει ακόμα αξιόλογες ποσότητες νερού πριν το θερινό ηλιοστάσιο, είχε συρρικνωθεί πολύ φέτος λόγω αυτής της ασυνήθιστα ξερής χρονιάς, και το νερό έφτανε ίσαμε τα γόνατα των αλόγων.

Αμέσως μετά το ποτάμι, σε μία κάπως υψωμένη ισάδα, βρίσκονται οι πλούσιες θερμές πηγές, που η πόση ή τα λουτρά των νερών τους θεωρούνται από τους ιατρούς ότι κάνουν πολύ καλό στις παθήσεις του δέρματος και της κοιλιάς.

Λόγω των δυσκολιών όμως που δημιουργούνται από το γεγονός ότι πρέπει να μένει κανείς μία ώρα από εδώ, στην Υπάτη, και ότι υπάρχουν στο μέρος των λουτρών, τους καλοκαιρινούς μήνες, μόνο μερικά καλύβια από σανίδες για υπόστεγο, οι πηγές μέχρι τώρα δεν χρησιμοποιούνται πολύ από τους ασθενείς.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αυτά τα θερμά νερά έχουν σχέση με αυτά των Θερμοπυλών και με αυτά στην Αιδηψό της Εύβοιας, και η ταυτόχρονη ύπαρξή τους μας εξηγεί και τους ισχυρούς σεισμούς, τους οποίους αναφέρουν οι αρχαίοι για την περιοχή, όπως π. χ. ο Θουκυδίδης και ο Στράβωνας, παρόλο που τα συνορεύοντα όρη, από τους πρόποδες των οποίων πηγάζουν τα νερά, δεν είναι καθόλου ηφαιστειακής φύσεως.

Ο δρόμος μετά τα λουτρά ανεβαίνει μετά από λίγο, και σε άλλη μια ώρα φτάσαμε στην Υπάτη. Η κωμόπολη αυτή, κάποτε πρωτεύουσα των Αινιάνων και διάσημη λόγω της αφήγησης του Λουκιανού για το μαγεμένο γάιδαρο ως έδρα των θεσσαλικών μαγισσών, βρίσκεται σε μία μικρή προεξοχή της Οίτης, τα τοιχώματα της οποίας υψώνονται απότομα πάνω από τη κοίτη του ποταμού. Από τα αρχαία σώθηκαν μόνο μερικοί διεσπαρμένοι ογκόλιθοι, κάποια κομμάτια αρχιτεκτονικά και λίγες επιγραφές, και πάνω στην κορυφή του βράχου βρίσκονται τα ερείπια του κάστρου των βυζαντινών δεσποτών της Θεσσαλίας, που το δέκατο τρίτο αιώνα έδρευαν στη Νέα Πάτρα, όπως π.χ. ο Ιωάννης Δούκας.

Οι Αυτών Μεγαλειότητες φιλοξενήθηκαν από το δήμαρχο της πόλης, τον αδελφό του στρατηγού Χατζηπέτρου, που, ως επιδέξιος κυνηγός αγριοκάτσικων, ήδη πέρσι προσφέρθηκε να οδηγήσει τη βασίλισσα από τον πιο άνετο δρόμο στην κορυφή της Οίτης. Το βράδυ το περάσαμε, όπως πάντα σε αυτά τα ταξίδια, με χαρούμενη παρέα και διασκέδαση.

Η 7^{η} Ιουνίου είχε καθοριστεί ως μέρα ανάβασης στην Οίτη. Ξεκινήσαμε με τις καλύτερες καιρικές συνθήκες και ανεβήκαμε ζιγκ - ζαγκ στα απότομα

τοιχώματα του βουνού από το οποίο κατέβαιναν πολλά μικρά ρέματα. Πολύ γρήγορα φτάσαμε στη ζώνη με τα έλατα, που στη βόρεια πλευρά των ελληνικών βουνών αρχίζει σε υψόμετρο 2.200 ποδιών, διότι μέχρι εκεί φτάνουν τους κανονικούς χειμώνες τα χιόνια και μένουν εκεί επί πολλές εβδομάδες. Έπειτα, ο δρόμος περνάει για πάνω από μία ώρα μέσα από ένα δάσος με ψηλά έλατα, στις πηγές του οποίου ανθίζουν ακόμα και τα γερμανικά *"μη με λησμόνει"* και άλλα βορειοευρωπαϊκά λουλούδια, ενώ η θέα από τα ξέφωτα του δάσους γινόταν όλο και πιο μεγαλειώδης και έφτανε όλο και πιο μακριά.

Επιτέλους, τα δέντρα αραίωσαν και φτάσαμε στην ψηλότερη, σχεδόν γυμνή ράχη του βουνού. Στις χαράδρες δεξιά και αριστερά είχαν μείνει μερικά σημεία με χιόνι που είχαν γλιτώσει από τις ακτίνες του ηλίου, στα αλπικά λιβάδια όμως ανθούσαν χιλιάδες θαυμάσιοι ευωδιαστοί νάρκισσοι, ένα λουλούδι που στην Κύπρο, που είναι πιο ζεστή και όπου τα βουνά είναι γεμάτα από νάρκισσους, έχει σχεδόν μαραθεί μέχρι το τέλος του Φεβρουαρίου.

Στους πρόποδες της απομονωμένης, στρογγυλής κορυφής ονόματι Γρεβενό, που κοιτάει προς τα βορειοανατολικά, κάναμε στάση και έπειτα συνεχίσαμε με τα πόδια για την τελευταία απότομη και πετρώδη πλαγιά. Η κορυφή της ανέρχεται σε πάνω από 6.000 πόδια και η θέα από εδώ πάνω, που στην αρχή ήταν εντελώς ελεύθερη, περιλαμβάνει λίγο-πολύ την ίδια τεράστια έκταση που είχαμε δει και από την κορυφή της Όθρυος, με άλλη οπτική γωνία μόνο και από πιο ψηλά.

Οι εσωτερικές κοιλάδες της ανατολικής Ελλάδας απλώνονταν μπροστά στα μάτια μας. Νοτιοδυτικά, το πανόραμα διευρύνθηκε λόγω της μεγαλοπρεπούς οροσειράς της Αιτωλίας (όρος Βαρδούσια ή, παλαιότερα, Κόραξ), οι απόκρημνες κορυφές της οποίας είναι 100 πόδια πιο ψηλές από την κορυφή του Παρνασσού και λάμπουν λόγω των πολλών άσπρων σημείων με χιόνι, ενώ η μέση ζώνη της οροσειράς αποτελείται από σκούρα δάση. Λίγο μετά όμως, όταν δυνάμωσε ο ήλιος, άρχισαν να ανεβαίνουν από την κοιλάδα πέπλα από ομίχλη λόγω των χτεσινών βροχοπτώσεων, και με αινιγματική ταχύτητα είχαν φτάσει στην κορυφή όπου την περιέβαλαν σαν στεφάνι.

Στην αρχή μας διασκέδαζε αυτό το παιχνιδιάρικο θέαμα, όταν μας άφηνε για λίγες στιγμές να ρίξουμε μία ματιά στο τοπίο, μία προς τη μια πλευρά, μία προς την άλλη. Όταν η ομίχλη όμως έγινε όλο και πιο πυκνή, κατεβήκαμε στο λιβάδι με τους νάρκισσους και μετά με τα άλογα μισή ώρα ακόμη μέχρι το σημείο που είχε καθοριστεί για το πρωινό. Η ατμόσφαιρα ήταν τώρα πια κρύα και τραχιά, όλοι πήραν το παλτό τους και προσπάθησαν να ζεσταθούν στη φωτιά.

Η μεσαία ράχη της Οίτης εκτείνεται, σε ίδιο ύψος, όπως η προεξέχουσα

βορειοανατολική κορυφή, κάμποσες ώρες, τόσο σε μήκος όσο και σε πλάτος. Αυτή τη ράχη έπρεπε να περάσουμε, για να φτάσουμε στην ορεινή κοιλάδα του Μακροκαμπίου, που βρίσκεται μεταξύ της Οίτης και του Κόρακα, διότι εκεί στο ελατόδασος θέλαμε να διανυκτερεύσουμε σε σκηνές.

Μόλις συνεχίσαμε όμως με τα άλογά μας και σε καμιά ώρα μας έπιασε και πάλι η ομίχλη, η οποία έγινε τόσο πυκνή, που διατρέχαμε κίνδυνο να χάσουμε το δρόμο και που μόνο με προειδοποιητικές βολές των μπροστινών και των πίσω καβαλάρηδων μπορούσε να συμμαζευτεί η μεγάλη πεζοπορική ομάδα σε αυτό το στενό μονοπάτι.

Όταν άρχισε η κατάβαση, η ομίχλη αραίωσε για μισή ωρίτσα για να μετατραπεί όμως μετά σε ισχυρότατες βροχοπτώσεις. Καταβρεγμένοι όλοι φτάσαμε στο Μακροκάμπι, όπου βρήκαμε σε μουλιασμένη κατάσταση τις ήδη στημένες σκηνές και κάτω από τα δέντρα τις αποσκευές μας, που είχαν σταλεί νωρίτερα από συντομότερο δρόμο.

Ήταν τέσσερις το απόγευμα, όλος ο ουρανός ήταν εντελώς συννεφιασμένος και μέχρι το βράδυ δεν σταμάτησε να ψιχαλίζει. Όταν οι ταξιδιώτες προσπάθησαν να στεγνώσουν τη μία πλευρά των ρούχων τους στη φωτιά, η άλλη πλευρά ρουφούσε πάλι όλη την υγρασία, και υπήρχε η προοπτική μιας καθ' όλα βορειοευρωπαϊκής καλοκαιρινής νύχτας, που θα ταίριαζε απόλυτα και με την περιβάλλουσα φύση η οποία ήταν όμοια με αυτή των δικών μας αλπικών χωρών.

Πρέπει να πω ότι η κοιλάδα του Μακροκαμπίου βρίσκεται τουλάχιστον 4.000 πόδια πάνω από τη θάλασσα, οι χιονισμένες κορυφές είναι πολύ κοντά και από τις δύο πλευρές της κοιλάδας, και το ανάστημα των λεπτών αλλά γερών ελάτων δεν υστερεί καθόλου αυτού των γερμανικών ορεινών δασών.

Και όμως, μετά τη δύση του ηλίου σταμάτησε η βροχή και μας παρεχόταν ένα μαγικό θέαμα, διότι πάνω από τριάντα φωτιές κάτω από τα ψηλά δέντρα φώτιζαν με το επερχόμενο σκοτάδι τους ατμούς, που ανέβαιναν και ζωγράφισαν τις σκιές των ελάτων στα σύννεφα από ομίχλη και καπνό.

Εν τω μεταξύ, οι στρατιώτες και οι υπεύθυνοι για τις αποσκευές είχαν χτίσει μικρά γιατάκια κάτω από τα δέντρα, σκέπαζαν το έδαφος με μεγάλη φτέρη και πάνω από αυτά έστρωσαν τα στρώματα, και έτσι κοιμηθήκαμε όλοι, στα μισοβρεγμένα ρούχα μας, πολύ καλά, για να μην πω καλύτερα και πιο βαθιά από κάθε άλλη νύχτα.

Από το Μακροκάμπι, ο δρόμος κατέβαινε σταδιακά επί δώδεκα ώρες και περνούσε από την παλαιά Δωρίδα, μέσα από φαράγγια και υψώματα, που χωρίζουν και ενώνουν ταυτόχρονα τους τρεις κύριους όγκους της Οίτης, του Κόρακα και του Παρνασσού και όπου έχει τις πηγές του ο βοιωτικός Κηφισός.

Στις ψηλότερες ζώνες αυτού του δρόμου συναντήσαμε πολλά πράγματα που θυμίζουν τη φύση της βόρειας Ευρώπης: ανθισμένο αγιόκλημα και

αγριομουσμουλιές, ώριμα χαμοκέρασα που σπανίζουν στην Ελλάδα.

Όσο κατεβαίναμε όμως, τα βουνά έγιναν πιο ξερά και φτωχά σε βλάστηση, και η Άμφισσα (Σάλωνα), που βρίσκεται στην πιο βόρεια γωνία του Κρισσαίου Πεδίου, περιβάλλεται από σχεδόν γυμνά ασβεστολιθικά βράχια, όπως είναι ο Υμηττός και ο Λυκαβηττός.

Εδώ φυσούσε και πάλι ο ζεστός αέρας των ελληνικών κάμπων. Στην Άμφισσα, την παλαιά πρωτεύουσα των Οζόλων Λοκρών, έχουν μείνει μόνο μερικά όμορφα ερείπια από τα εν μέρει πολυγωνικά, εν μέρει ίσια τείχη της ακρόπολης σε ένα βράχο πάνω από την πόλη. Πάνω σε αυτά στηρίζονται τα τείχη του κάστρου των αρχόντων της Κομητείας της Σούλας ή των Σαλώνων, που κυβερνούσαν με αυτή την έδρα την παλαιά Φωκίδα στα τέλη του δέκατου τρίτου και στις αρχές του δέκατου τέταρτου αιώνα.

Η κομητεία αυτή ανήκε, μαζί με το Δουκάτο της Αθήνας, την Οροκομητεία της Μενδενίτσας και τις τρεις Βαρονίες της Εύβοιας, στο πριγκιπάτο της Αχαΐας στην μεγαλύτερη έκτασή του. Όμως δεν ξέρουμε ούτε καν το όνομα του γένους αυτών των ευγενών.

Πέρα από τα ερείπια του κάστρου σώθηκαν ελάχιστα μόνο έγγραφα από τις θύελλες των ιστορικών εποχών, που θα μπορούσαν να μας μαρτυρήσουν για την τότε ύπαρξή των αρχόντων αυτών. Sic transit gloria mundi! (Έτσι περνάει η δόξα του κόσμου!)

Στην Άμφισσα κάναμε μία μέρα διάλειμμα, για τις προετοιμασίες για την τελευταία και ψηλότερη ανάβαση, αυτή στον Παρνασσό.

Στις 10 Ιουνίου, οι Αυτών Μεγαλειότητες ξεκίνησαν ξανά το πρωί. Σε σύντομο χρονικό διάστημα είχαμε περάσει τον κάμπο και τον ελαιώνα και φτάσαμε, μέσα από το αξιοπρεπές χωριό Χρισσό, που βρίσκεται δίπλα από τα ερείπια της αρχαίας Κρίσσας, στους Δελφούς.

Μετά από σύντομη επίσκεψη των αρχαίων ερειπίων, που είχαμε επισκεφτεί κάμποσες φορές ήδη στο παρελθόν και η τοπογραφία των οποίων πρωτοκαταγράφτηκε από τον Ούλριχς, που δικαιούται δάφνες για αυτό το έργο του, συνεχίσαμε για το μεγάλο χωριό Αράχοβα, που ήδη βρίσκεται σε μεγάλο υψόμετρο στη νότια πλευρά του Παρνασσού.

Ο βασιλιάς είχε ξαναεπισκεφτεί αυτό το σε άνθιση χωριό πριν από ένδεκα χρόνια, η βασίλισσα όμως το επισκέφτηκε για πρώτη φορά σε αυτό το ταξίδι. Γυναίκες και κορίτσια με μπουκέτα και τραγούδια έφτασαν σε αυτήν υπό τη καθοδήγηση μίας νεαρής γυναίκας, που τότε, σαν κορίτσι, προϊστατο της ποιητικής δημιουργίας των αυτοσχέδιων τραγουδιών και της χορωδιακής παρουσίασής τους, και που στο μεταξύ είχε γίνει μία νεαρή οικοδέσποινα. Όταν οι Αυτών Μεγαλειότητες κατέβηκαν μπροστά στην εκκλησία από τα άλογά τους και ήθελαν να συζητήσουν με τις τραγουδίστριες, οι αφελείς θυγατέρες του βουνού είπαν στο βασιλιά:

"Εσύ, πήγαινε στους άντρες και μίλα με αυτούς, έχεις ξαναέρθει εδώ παλαιότερα. Σήμερα θέλουμε μόνο την κυρία βασίλισσα, διότι η ευγένειά της έρχεται για πρώτη φορά εδώ."

Και έτσι συνέχιζαν να μιλάνε και ήταν χάρμα να τις ακούει κανείς. Όταν μετά το πρωινό, στην αυλή του ίδιου σπιτιού όπου έμεινε τότε ο βασιλιάς, ξεκίνησαν ξανά τους χορούς τους, η βασίλισσα ήταν σχεδόν το μοναδικό αντικείμενο των τραγουδιών τους:

Βασίλισσά 'σαι μάτια μου, βαστείς και την κορώνα,
Έχεις και τον αυγερινό στα χείλη και στο στόμα.
Όταν θ' ανέβεις στ' άλογο, όλος ο κόσμος τρέχει,
Ποιος πρώτος να σε πρωτοϊδεί, ποιος να σε πρωτοβλέπει.
Η μέση σου ευλύγιστη, τ' αγγελικό σου σώμα
Φαίνεται πάνω στ' άλογο σαν άγγελος στο δώμα.
Όταν σε πρωτοείδαμε στο κάστρο ν' ανεβαίνεις,
Ο ήλιος εσκοτείνιασε κι' εσύ άρχισες να φέγγεις.

Για να φτάσουμε την άλλη μέρα στην κορυφή όσο πιο νωρίς γινόταν, οι ταξιδιώτες αποφάσισαν να μη μείνουν στην Αράχοβα, αλλά να διανυκτερεύσουν στο θερινό χωριό, στα λεγόμενο Καλύβια (τα Αραχοβίτικα Καλύβια), στο οροπέδιο μιάμιση ώρα πιο ψηλά, κοντά στο Κωρύκιον Άντρον. Αυτό το οροπέδιο βρίσκεται σε υψόμετρο 1.087 μέτρων (περίπου 3.300 ποδών) πάνω από τη θάλασσα. Στις τρεις το μεσημέρι φύγαμε πάνω στα άλογα από την Αράχοβα. Ακριβώς όμως, όπως πριν από τρεις μέρες, όταν θέλαμε να διανυκτερεύσουμε στο Μακροκάμπι, ξέσπασε και αυτή τη φορά στο μισό του δρόμου μία καταιγίδα που διαρκούσε, εξαιρουμένων μερικών μικρών διακοπών, κάμποσες ώρες. Επειδή στα αλπικά λιβάδια των Καλυβίων δεν υπάρχει ούτε καν ένα δέντρο για προστασία, αυτοί που δεν είχαν σκηνή δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να διαφύγουν στα στενόχωρα και βρώμικα καλύβια, που ευτυχώς αυτή την ανοιξιάτικη εποχή δεν ήταν ακόμα κατοικημένα.

Η βροχή σταμάτησε κατά το βράδυ, όπως στο Μακροκάμπι και μπορούσαμε να στήσουμε το τραπέζι για το βραδινό κάτω από μία στέγη από ελατόκλαδα μπροστά από τη σκηνή των Αυτών Μεγαλειοτήτων. Και επειδή έτυχε να είναι η ημέρα των γενεθλίων της Αυτού Αυτοκρατορικής Μεγαλειότητας, της Αρχιδούκισσας Χιλντεγκάρντε, ο βασιλιάς ήπιε μαζί μας στην υγεία της αδελφής του στα ύψη του Παρνασσού. Η βραδιά ήταν ήπια και όμορφη και πήγαμε πολύ αργά για ύπνο, ενώ ξανασηκωθήκαμε στις δύο ήδη μετά τα μεσάνυχτα. Ακριβώς στις δυόμιση ανεβήκαμε, αυτή τη φορά όχι στα άλογα, για τα οποία είναι πολύ δύσκολοι οι δρόμοι του Παρνασσού, αλλά σε

εκλεκτά γερά μουλάρια που είχαμε φέρει για αυτό το σκοπό από την Αράχοβα. Ήταν αφάνταστο σκοτάδι αλλά όχι και κρύο, όταν ξεκίνησε η όλη πορεία. Σιωπηλοί οι περισσότεροι ιππεύσαμε σε ανατολική κατεύθυνση, καθοδηγούμενοι από έμπειρους οδηγούς, και ανεβήκαμε ένα στενό φαράγγι κάτω από ψηλά έλατα. Μία τέτοια πορεία στο πλήρες σκοτάδι, ειδικά στα τραχιά βουνά, έχει κάτι το περίεργο, κάτι το σχεδόν συναρπαστικό, κάτι το απρόσμενο. Όταν βγήκαμε, μετά από μία ώρα από το φαράγγι και φτάσαμε στη ράχη του βουνού, ξημέρωσε ήδη και το κρύο άρχισε να γίνεται τσουχτερό και μεγάλωνε και άλλο, όσο πλησιάζαμε την κορυφή και την ανατολή του ηλίου.

Έχω ανέβη σε πολλά βουνά, και στο Παρνασσό ήδη δεύτερη φορά, αλλά δεν πρέπει να υπάρχει τίποτα πιο άγριο και ερημικό από αυτή την πολυτραγουδισμένη έδρα των Μουσών. Η φαρδιά του ράχη που περνούσαμε τώρα σχηματίζεται από πολλές μικρότερες κορυφές. Παντού βρίσκονται διαλυμένα βράχια από ασβεστόλιθο, μεταξύ των οποίων μόνο μετά βίας φυτρώνει κάνα ευωδιαστό αλπικό χορταράκι. Ο βοριάς δεν επιτρέπει καθόλου την ύπαρξη δέντρων. Στις χαράδρες μαζεύονται χιόνια, τα οποία μόνο φέτος ήταν τόσο λίγα, μετά από αυτό τον ήπιο και ξερό χειμώνα. Άλλες χρονιές δεν θα μπορούσαμε καν να ανέβουμε τον Παρνασσό στις αρχές του Ιουνίου. Το κρύο γινόταν τώρα τόσο δυσάρεστο που όλοι, ακόμα και οι κυρίες, κατέβηκαν από τα μουλάρια για να ζεσταθούν με περπάτημα.

Μετά από μία κουραστική πορεία τριών ωρών, υπολογισμένων από τα Καλύβια, φτάσαμε στους πρόποδες της κορυφής, η οποία προεξέχει, όπως και στην Οίτη, προς τα βορειοανατολικά. Το ύψος της ανέρχεται, σύμφωνα με τις μετρήσεις των Γάλλων, σε 2.459 μέτρα, δηλαδή σχεδόν 8.000 αγγλικά πόδια. Η εγγύτερη κορυφή, ο Γεροντόβραχος, που βρίσκεται λίγο πιο δυτικά, είναι μόνο 24 μέτρα χαμηλότερη. Όταν φτάσαμε στο σημάδι από πέτρες στην κορυφή, αυτή ήταν ακόμη ελεύθερη από σύννεφα, αλλά ο ανατέλλων ήλιος πίσω από την Εύβοια ροφούσε ήδη υγρασία από τις κοιλάδες.

Έτσι, η θέα άνοιγε για λίγες στιγμές και σε μερικά μικρά σημεία μόνο και μπορούσαμε να βλέπουμε πιο μακριά, μετά τυλίγονταν πάλι όλα σε πέπλους από ομίχλη. Πρέπει να πω ότι και αυτό το φαινόμενο έχει τη γοητεία του, όταν τα πιο απομακρυσμένα και χαμηλότερα βουνά και τοπία αναδύονται σαν νησίδες από τη θάλασσα της ομίχλης. Το θέαμα αυτό αυξάνει την αίσθηση της απομόνωσης, του απόμακρου από τις κατοικημένες κοιλάδες. Εξαιρετικό φαινόμενο ήταν, όταν ο ήλιος δημιούργησε στα κοντινά στρώματα ομίχλης ένα σχεδόν κυκλικό ουράνιο τόξο με τα πιο φανταστικά χρώματα. Στη μέση αυτού του κύκλου φαίνονταν καθαρά οι σκιές των ταξιδιωτών οι οποίες φαινομενικά ήταν τόσο κοντά που νόμιζε κανείς ότι μπορεί να τις πιάσει με τα χέρια. Η σκιά του κάθε κεφαλιού περιβαλλόταν σαν από ένα φωτοστέφανο. Δεν

ξαναβρήκαμε την πρόχειρα χαραγμένη επιγραφή της παλαιότερης επίσκεψής μας το έτος 1834. Περιμέναμε πολύ ώρα στην ύψιστη κορυφή, τα σύννεφα όμως δεν έλεγαν να φύγουν. Αντιθέτως, μαζεύονταν όλο και πιο πυκνά γύρω από την κορυφή, ώστε μας ανάγκασαν να ξεκινήσουμε την επιστροφή για τη Δαύλεια περνώντας από τη Μονή Ιερουσαλήμ *"Αγιαρσαλή"*. Όσο και να φαίνεται σύντομος ο δρόμος αυτός στο χάρτη, στην πραγματικότητα είναι πολύ μακρύς σε αυτή την πλευρά του φοβερά τραχιού βουνού. Επί τέσσερις ώρες ανεβοκατεβαίναμε πάνω από πέτρες και σημεία με χιόνια, δίπλα από απότομους γκρεμούς όπου ακόμα και τα σίγουρα βήματα των μουλαριών έδειχναν επικίνδυνα.

Για αυτό, ο βασιλιάς και η βασίλισσα την περισσότερη ώρα πήγαιναν με τα πόδια. Μόνο για δευτερόλεπτα άνοιγε η ομίχλη και μας επέτρεπε ανάμεσα από πέπλους να ρίξουμε μια ματιά στον Κορινθιακό Κόλπο ή στα βουνά της Πελοποννήσου. Επιτέλους, φτάσαμε στην πάνω άκρη του σχεδόν κάθετου τοιχώματος, που αποτελεί τα βόρεια όρια του φαραγγιού της Ιερουσαλήμ. Εδώ βρισκόμασταν ήδη κάτω από τα σύννεφα και μπροστά μας απλώνονταν σαν χάρτης οι μακρόστενοι κάμποι της Φωκίδας και της Βοιωτίας με την λίμνη Κωπαΐδα στη μέση, στη νότια πλευρά ο Ελικώνας, στο Βορρά το Ακόντιον, το Πτώον και άλλα χαμηλότερα βουνά.

Παρόλη την κούραση και τη δυσκολία του δρόμου, δυσανασχετήσαμε κατεβαίνοντας από τα ύψη με το καθαρό, δροσερό αέρα στις ζεστές κοιλάδες. Το μονοπάτι κατέβαινε φιδωτά σε εκείνη την απότομη πλαγιά, και ενώ καθοδηγούσα μαζί με τον στρατηγό Γρίβα τη Βασίλισσα, που στηριζόταν στα μπράτσα μας, γλίστρησα σε μία στροφή του δρόμου στις ασταθείς πέτρες και στραμπούλιξα το πόδι μου. Ο πόνος ήταν έντονος, δεν μπορούσα πια να περπατάω και έπρεπε να με σηκώσουν σε ένα μουλάρι, το οποίο κατεύθυναν με πολύ προσοχή δύο οδηγοί. Δύο ώρες διαρκούσε αυτή η κουραστική κατάβαση στην απότομη πλαγιά. Έπειτα σταματήσαμε για πρωινό στην πάνω άκρη του φαραγγιού σε κάποιους βοσκούς. Μετά από άλλες δύο ώρες πάνω στα άλογα, φτάσαμε, περνώντας από τη Μονή Ιερουσαλήμ που βρίσκεται ακόμα στα ελατοδάση, στο χωριό Δαύλεια, δίπλα από το λόφο της πόλης με τα ερείπια της αρχαίας Δαύλειας.

Ήταν πέντε η ώρα το απόγευμα, και από τις δύο η ώρα τη νύχτα, όλοι μας ήμασταν σε συνεχή κίνηση, σχεδόν πάντα με τα πόδια. Αλλά το βασιλικό ζεύγος είχε κουραστεί τόσο λίγο, που οι Αυτών Μεγαλειότητες έκαναν το βράδυ μετά το γεύμα και μία βόλτα στην ακρόπολη της Δαύλειας και παρόλα αυτά βρίσκονταν και πάλι στις σέλες τους το άλλο πρωί στις πέντε. Εγώ όμως ήμουν ακόμα παραλυμένος, το πόδι μου είχε ανάγκη από ιατρική περιποίηση και αναγκάστηκα να ζητήσω την άδεια να πάρω το συντομότερο και πιο άνετο δρόμο για τη Λιβαδειά και να ξανασυναντήσω τους άλλους στον Ελικώνα. Έτσι,

το ατύχημά μου μού στέρησε τη χαρά να γίνω αυτόπτης μάρτυρας ενός από τα πιο ενδιαφέροντα συμβάντα όλου του ταξιδιού, που όμως δεν αντέχω να το παραλείψω και θα το διηγηθώ βάση των ζωηρών αφηγήσεων των Αυτών Μεγαλειοτήτων και των συνοδών τους.



Δελφοί - Αμφικτιονίας (Α΄ όψη)



Δελφοί - Αμφικτιονίας (Β΄ όψη)

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

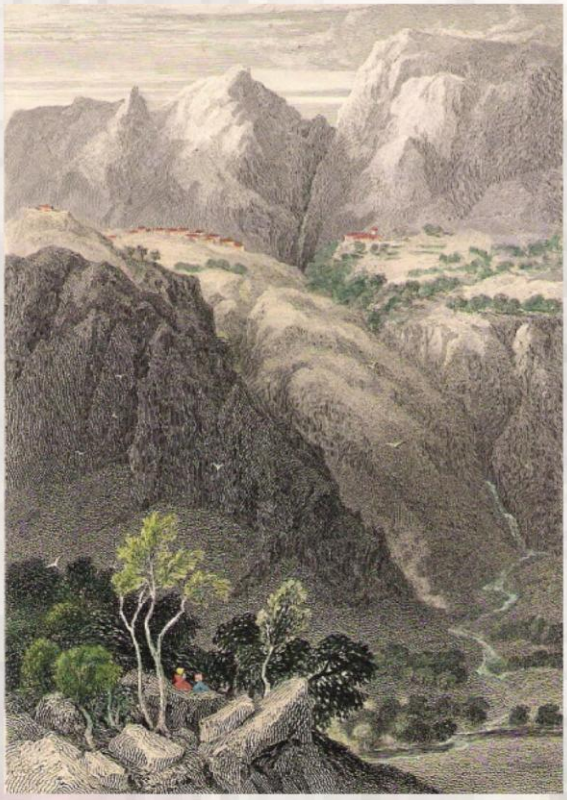
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(10ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

43. ALEXANDER S. FINLAY

Βιογραφικά στοιχεία

Πιθανόν πρόκειται για τον **Alexander Struthers Finlay** (21 Ιουλίου 1807 - 9 Ιουνίου 1886), που ήταν ένας Σκωτσέζος πολιτικός του Φιλελεύθερου Κόμματος, ο οποίος υπηρέτησε ως μέλος του Κοινοβουλίου για το Argyllshire από το 1857 έως το 1868. Υπήρξε υπολοχαγός και ειρηνοδίκης του Argyllshire.

Ήταν γιος του Kirkman Finlay, επίσης μέλους του Κοινοβουλίου για τη Γλασκώβη.

Σχόλια

Να, που μια ταξιδιωτική αβαρία βγήκε σε καλό, και έτσι ο **Alexander Finlay** μπόρεσε να πεταχτεί ως τους Δελφούς, και να γνωρίσει τον εκεί αρχαιολογικό χώρο, μέχρι να έρθει το νέο πλοίο σε αντικατάσταση του παλιού, που είχε παρουσιάσει σοβαρά προβλήματα έξω από το Γαλαξίδι. Αυτή την εμπειρία του τη γνωστοποίησε μέσω επιστολής στον πατέρα του. Του περιγράφει συνοπτικά, πώς είναι οι Δελφοί ως τοπίο και σε τι κατάσταση βρίσκονται.

Το Καστρί το χαρακτηρίζει *"μικρό άθλιο χωριό",* και για την Κασταλία πηγή μεταφέρει την εικόνα εγκατάλειψής της. Γράφει, αναφορικά με κάποια στέρνα που υπήρχε εκεί : "*ήταν γεμάτη με λάσπη, πέτρες, τσέρκια βαρελιών και άλλα σκουπίδια, ενώ λίγο πιο πέρα μια παρέα φλύαρων γυναικών έπλενε ρούχα".* Πέρα όμως από τις αρχαιολογικές αναφορές του, πολύ ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες του σχετικά με την εμπειρία που είχε με την ελληνική γραφειοκρατία, αφού αναγκάστηκε να ζητήσει σχετική άδεια και από το Λιμενάρχη και από το Διοικητή της Αστυνομίας του Γαλαξειδιού, προκειμένου να αποκτήσει τις απαραίτητες θεωρήσεις, ώστε να επισκεφτεί τη γη του Απόλλωνα.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Letters on a Journey to Bombay through Syria and Arabia in 1834-35",
Alexander S. Finlay, Privately printed 1837.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Ι

ΑΘΗΝΑ, 2η Οκτωβρίου 1834

Αγαπητέ μου πατέρα

[…] Καθώς σκοπεύαμε να κάνουμε μια ενδιάμεση στάση περίπου στα μισά

της διαδρομής για να επισκεφτούμε τα ερείπια του μαντικού ναού των Δελφών που, όπως μας ενημέρωσαν, θα μπορούσε να μας καθυστερήσει έξι ή οκτώ ώρες, θεωρήσαμε φρόνιμο να υπολογίσουμε την άφιξή μας στην Αθήνα μετά από δυο μέρες. […]

Κατά την άφιξή μας στο Γαλαξίδι υποχρεωθήκαμε να επιδείξουμε τα διαβατήριά μας στο Λιμενάρχη, ο οποίος κατοικούσε στο δεύτερο όροφο ενός πλίθινου σπιτιού, στο ισόγειο του οποίου στεγαζόταν ένα είδος καφενείου. Αφού το διασχίσαμε και σκαρφαλώσαμε σε μια επισφαλή κινητή σκάλα που βρισκόταν σε μια απόμερη γωνιά, βρεθήκαμε στο σπίτι του Λιμενάρχη, που ήταν ταυτοχρόνως και γραφείο και κουζίνα και υπνοδωμάτιο και κοτέτσι και αποθήκη, καθώς αυτή η σοφίτα έμοιαζε να εξυπηρετεί όλο αυτό το πλήθος των υπηρεσιών. Ο ευγενικός Λιμενάρχης δε φάνηκε να πτοείται από το συγκεκριμένο γεγονός, ώστε να μετριάσει σε κάτι την υπηρεσιακή του επισημότητα.

Στη συνέχεια, επισκεφτήκαμε το διοικητή της Αστυνομίας για να ελέγξει τα διαβατήριά μας. Αυτός στεγαζόταν σε ακόμα χειρότερες συνθήκες, σε ένα μικρό χαμόσπιτο με λασπωμένο δάπεδο και πλίθινους τοίχους.

Επιστρέψαμε στο καφενείο, φάγαμε ένα πρωινό της κακιάς ώρας και ξεκινήσαμε για Δελφούς. Το χωριό βρίσκεται περίπου στα μισά της διαδρομής προς την κορυφή του ξακουστού Παρνασσού. Το τοπίο τριγύρω είναι ογκώδες και μεγαλοπρεπές.

Ένα μικρό άθλιο χωριό κατέχει τη θέση της αρχαίας πόλης των Δελφών, που εικάζεται ότι ως δωρεοδόχος του ναού, κατείχε κάποτε τα μεγαλύτερα αποθέματα σε χρυσό και ασήμι, σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη πόλη στην Ελλάδα.

Με την εξαίρεση ελάχιστων θεμελίων των αρχαίων τοίχων, δεν υπάρχουν απομεινάρια του περασμένου μεγαλείου της, αλλά μπορεί εύκολα να φανταστεί κάποιος πόσο μεγαλοπρεπής πόλη είχε υπάρξει. Στέκει κάτω από ψηλούς κατακόρυφους γκρεμούς, από τη βάση των οποίων το έδαφος κατηφορίζει χαμηλότερα προς μια όμορφη κοιλάδα. Στην απέναντι πλευρά της κοιλάδας υψώνεται κάθετα ένα εντυπωσιακό βουνό και πέρα απ’ αυτό διακρίνονται οι κορυφές από πιο απομακρυσμένους λόφους.

Η Κασταλία πηγή διερχόταν από το κέντρο της πόλης πηγάζοντας από τα ριζά των γκρεμών, σχηματίζοντας μια στενή, αλλά όχι πολύ βαθιά χαράδρα. Είχε λαξεύσει εκείνο το τμήμα της βουνοπλαγιάς που έχει τη μορφή ενός αμφιθεάτρου, διαμέτρου δύο μιλίων.

Οι αρχαίοι Έλληνες κατασκεύαζαν τις κατοικίες και τους ναούς τους σε ευρύχωρους αναβαθμούς, σε όλη την έκταση αυτού του τεράστιου αμφιθεάτρου, κάτι που πρέπει να είχε δημιουργήσει, τελικώς, ένα εξαιρετικό αποτέλεσμα. Δεν είναι πλέον γνωστό σε ποιο σημείο ήταν τοποθετημένο το

τρίποδο της Πυθίας ή από πού παραδίδονταν οι χρησμοί. Η Κασταλία πηγή, που έχει τόσο συχνά αποτελέσει το αντικείμενο εγκωμίων, δίνει εξαιρετικό παγωμένο νερό, αλλά η πηγή απ' όπου ρέει απέχει πολύ από το να εμπνέει ποιητικές ιδέες, όπως θα μπορούσε να υποθέσει κάποιος. Όταν ήμασταν εκεί, η στέρνα, εν μέσω της οποίας ρέει και η οποία είναι λαξευμένη στο βράχο, ήταν γεμάτη με λάσπες, πέτρες, τσέρκια βαρελιών και άλλα σκουπίδια, ενώ λίγο πιο πέρα μια παρέα φλύαρων γυναικών έπλενε ρούχα. Πρέπει ωστόσο να ομολογήσω ότι μετά το δείπνο, που περιλάμβανε ένα κρύο αρνίσιο μπούτι, λίγο μπράντι και νερό, αισθάνθηκα λίγο περισσότερο ποιητής απ' ό,τι νωρίτερα, κάτι που μόνο στο νερό της Κασταλίας πηγής θα μπορούσα να αποδώσω. Επιστρέψαμε στο Γαλαξίδι πριν σκοτεινιάσει. Είχε ήδη εξασφαλιστεί για μας ένα άλλο πλοίο, σε αντικατάσταση αυτού που έμπαζε νερά, και ήμασταν έτοιμοι να αποπλεύσουμε την επομένη.



Δελφοί - Τριόβολος (Α΄ όψη).



Δελφοί - Τριόβολος (Β΄ όψη).

44. KARL GUSTAV FIEDLER

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γερμανός **Karl Gustav Fiedler,** διδάκτωρ στη Γεωλογία και σε θέματα ορυχείων και μεταλλείων, γεννήθηκε στις 26 Αυγούστου του 1791 στο Bautzen της Upper Lusatia και πέθανε στις 21 Νοεμβρίου του 1853 στη Δρέσδη.

Περιόδευσε: από το 1822 έως το 1826 στην Ελβετία, Ουγγαρία, Τρανσυλβανία και Βλαχία, από το 1826 έως το 1829 στη Σουηδία, Νορβηγία, Αγγλία και Σκωτία, από το 1829 έως το 1833 στη Σιβηρία έως τη λίμνη Βαϊκάλη, από το 1834 έως το 1837 στην Ελλάδα, κατόπιν εντολής της Ελληνικής Κυβέρνησης, και από το 1842 έως το 1853 στην Ισπανία και τη Γερμανία. Ο σκοπός των ταξιδιών του ήταν μεταλλευτικές έρευνες, οι οποίες του είχαν ανατεθεί από ενδιαφερόμενους φορείς.

Οι περισσότερες από τις ταξιδιωτικές του τεχνικές εκθέσεις αφορούσαν στην ανακάλυψη, εξόρυξη και αξιοποίηση χρήσιμων ορυκτών, για λογαριασμό των πελατών του από τους οποίους είχε χρηματοδοτηθεί. Είναι γνωστές οι δημοσιεύσεις του για τον ορυκτό πλούτο της Σιβηρίας.

Η πιο ανεξάρτητη εργασία του ήταν το βιβλίο του: *"Ταξίδια σε όλα τα μέρη του Βασιλείου της Ελλάδας",* η οποία, εκτός των άλλων αναφορών, περιλαμβάνει και άφθονες σημειώσεις σχετικά με τα παλαιά μεταλλεία στον ελληνικό χώρο.

Σε αναγνώριση των γεωλογικών και μεταλλευτικών ερευνών του στη χώρα μας, τιμήθηκε από την Ελληνική Πολιτεία με το Σταυρό του Τάγματος του Σωτήρος. Επειδή όμως δεν προχώρησε περαιτέρω η συνεργασία του με την Ελληνική Κυβέρνηση, επέστρεψε στη Γερμανία, όπου και συνέχισε την ερευνητική του δράση μέχρι το θάνατό του.

Σχόλια

Ο **Fiedler** φτάνει στους Δελφούς από τη μεριά τη Λιβαδειάς. Στη διαδρομή του από Λιβαδειά μέχρι και τη Στενή (Σχιστή οδό), επειδή δεν βρίσκει κάτι να τον εντυπωσιάσει, ασχολείται με το αγαπημένο του θέμα, που είναι η γεωλογία της περιοχής. Παρατηρεί πετρώματα, ιζήματα, μέχρι και εδαφικά δείγματα πρέπει να πήρε, γιατί μιλάει για κάποια δοκιμή εδάφους με οξέα, που προκαλούν αφρούς.

Λίγο πριν από την είσοδο της Στενής εντοπίζει λιγνίτη και ρίχνει την ιδέα μιας γεώτρησης. Η όλη περιγραφή του μέχρις εδώ μοιάζει με απόσπασμα τεχνικής γεωλογικής έκθεσης. Στη συνέχεια ανεβαίνει προς Ζεμενό, όπου συναντάει το πρώτο (Κάτω) Χάνι, το οποίο είναι πέτρινο καινούργιο αλλά κλειστό. Σε ένα τέταρτο πιο πάνω συναντάει ανοικτό το δεύτερο (Απάνω) Χάνι, που το περιγράφει με μελανά χρώματα.

Το κτήριο βέβαια μπορεί να μην είχε πόρτες και παντζούρια, διέθετε όμως καλού - κακού συστήματα ασφαλείας, αρκετές δηλαδή πολεμίστρες, και ο χανιτζής προσέφερε στον οδοιπόρο ενδιαφέρουσα ποικιλία... ποτών και εδεσμάτων, κρασί κακής ποιότητας (ίσως το λεγόμενο στην Αράχοβα *"φτια"* ή *"μπουροβίκο"*), ρακί , σαρδέλες και ψωμί.

Στην Αράχοβα φαίνεται ότι διανυκτέρευσε, διότι περιγράφει το εσωτερικό σπιτιού, λέγοντας ότι το δωμάτιο που διέθετε το τζάκι δεν είχε παράθυρα, για να μη φεύγει η ζεστασιά. Επιπλέον βρήκε το κρασί δυνατό και καλό. Μάλλον του πρόσφεραν εκεί από το καλό βαρέλι, αυτό που είχαν για καθημερινή... εμφιάλωση. Αναφέρει μάλιστα ότι το χωριό διέθετε την εποχή εκείνη 450 καινούργια σπίτια.

Από την Αράχοβα φτάνει την άλλη μέρα στον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών και βλέπει διάσπαρτες σαρκοφάγους, τις οποίες περιγράφει. Μάλιστα την καλύτερη, που ήταν μαρμάρινη και όχι από πωρόλιθο της περιοχής, την περιγράφει με λεπτομέρεια που θυμίζει περιγραφή γεωλογικής στρωματογραφίας. Περιγράφει επίσης με λεπτομέρεια την Κασταλία πηγή, όπως τη βλέπει, και δίνει τα απαραίτητα πληροφοριακά στοιχεία από το παρελθόν. Στη συνέχεια καταπιάνεται με το αρχαίο μαντείο και τους θησαυρούς του.

Πιστεύει με σιγουριά ότι κάτω από τον οικισμό βρίσκεται ο ναός του Απόλλωνα, καθώς και πλούσιοι άλλοι αρχαιολογικοί θησαυροί, και σαν ορθολογιστής επιστήμονας (τεχνοκράτης θα λέγαμε σήμερα) που είναι, προτείνει να μετακινηθεί το χωριό Καστρί είτε νοτιοανατολικά είτε νοτιοδυτικά, προκειμένου να γίνουν οι απαραίτητες ανασκαφές, πράγμα που έγινε αρκετά χρόνια αργότερα από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή.

Ο Fiedler βλέπει ιζήματα, πετρώματα, σπίτια, χάνια, σαρκοφάγους, κρήνες, αναθυμάται αρχαία, αλλά δεν έχει ένα λόγο να πει για τους ανθρώπους που συναντά, πώς είναι, πώς ντύνονται και πώς φέρονται. Η μόνη του αναφορά είναι στον οδηγό του, οποίος όταν φτάνουν στο Επάνω Χάνι στο Ζεμενό, του προτείνει να πιει από την εκεί πηγή για να έχει έμπνευση ποιητική. Βιάστηκε μάλλον να τον βάλει σε Δελφική ατμόσφαιρα.

Η δεύτερη αναφορά είναι ο Καστρίτης Δήμαρχος, ο οποίος φιλοξενούσε στο σπίτι του τους διαπρεπείς επισκέπτες των Δελφών και τους... ξύριζε κανονικά. Ο αθεόφοβος είχε το θράσος να φτιάξει και βιβλίο επισκεπτών τσακίζοντας μαζί λίγα χαρτιά, για να καταγράφουν δήθεν οι ξένοι τις εντυπώσεις τους. Έτσι πίστευε ότι γινόταν περισσότερων αστέρων το καλύβι του. Πολλοί όμως βρήκαν την ευκαιρία να τον στολίσουν κανονικά. Γράφει γι' αυτόν ο Fiedler ότι κάποιος τελευταία τον είχε χαρακτηρίσει μέγιστο απατεώνα (un grandissime fripon). Από τους Δελφούς μέσω Χρισσού κατευθύνθηκε στη Σκάλα των Σαλώνων, τη σημερινή Ιτέα.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Reise durch alle theile des Konigreiches Griechenland", Karl Gustav Fiedler, Leipzig 1840.

Ταξίδι από τη Λιβαδειά κατά μήκος του Παρνασσού προς το Μαντείο των Δελφών.

Από τη Λιβαδειά προς τους Δελφούς, ο δρόμος προχωράει δυτικά πάνω και δίπλα σε ένα τούρκικο καλντερίμι, περνώντας πάνω από λόφους, που ζώνουν μια φαρδιά κοιλάδα ανάμεσα σε δυο ψηλές, γυμνές ασβεστολιθικές οροσειρές, οι οποίες εκτείνονται δυτικά και στις δυο πλευρές της κοιλάδας. Αυτές αποτελούνται από τριτογενή πετρώματα σε στρώματα, και η κλίση των στρωμάτων αλλάζει τακτικά προς όλες τις κατευθύνσεις.

Πάνω-πάνω εμφανίζεται λεπτόκοκκο σιδηρούχο, κοκκινωπό μείγμα πετρωμάτων σε λεπτά στρώματα, που περιέχει άμμο από μαγνήτη, ο οποίος κάνει ασταθή τη βελόνα της πυξίδας. Πιο κάτω, βρίσκεται λεπτόκοκκο γκριζοπράσινο μείγμα που είναι ασβεστούχο και έχει λεπτές λευκές λαμπερές κουκκίδες. Ακόμα πιο βαθιά, το μείγμα είναι ακόμα πιο ψιλόκοκκο και περιέχει κοτσάνια ενός είδους καλαμιού, και μάλιστα αναβράζει, όταν του βάζεις οξέα. Σε αυτά τα ιζηματογενή πετρώματα της κοιλάδας θα έπρεπε, σε μερικά κατάλληλα σημεία των αποθέσεων, να γίνουν γεωτρήσεις για να εξεταστεί, μήπως περιέχουν λιγνίτη, ο οποίος, αν ήταν εκμεταλλεύσιμος, θα ήταν πολύ χρήσιμος γι' αυτή τη φτωχή σε ξύλο περιοχή.

Οι λόφοι αυτοί είναι σκεπασμένοι με πουρνάρια φαγωμένα από τις κατσίκες. Ο τιτανιούχος ασβεστόλιθος που υψώνεται και από τις δύο πλευρές της κοιλάδας, για να σχηματίσει τεράστια γυμνά βράχια, είναι λευκός έως γκρίζος και περιέχει απολιθώματα κοχυλιών. Ψηλά είναι γεμάτος σπηλιές και μόνο στα χαμηλότερα σημεία, εκεί που είναι ορατός ο λίθος, διαπιστώνονται τεράστια στρώματα με κλίση προς Βορρά, μια ώρα πριν, προτού φτάσει κανείς στο χάνι, που βρίσκεται στο δρόμο (έτσι ονομάζουν από την εποχή των Τούρκων κάποια σπίτια σε άγονες περιοχές, που είναι ώρες ολόκληρες απομακρυσμένα από τα χωριά, όπου μπορεί κανείς να διανυκτερεύει).

Σήμερα, μπορείς να βρεις σε ένα χάνι, όπου παλαιά έβρισκες πολύ πιο πολλά πράγματα, μόνο ρακί, κρασί, λάδι, ψωμί, κρεμμύδια, ελιές, σαρδέλες, τυρί σακούλας κ.λπ., επίσης συμπεριλαμβάνεται πάντα στάβλος για τα άλογα. Στο δρόμο βρίσκονται πολλά κόκκινα έως καφετί σιδηρούχα βότσαλα, και μερικά κομμάτια από λιγνίτη. Εκεί όπου ο δρόμος στρέφεται δεξιά, για να κατεβεί σε φαράγγι, εκεί κοντά πρέπει να βρίσκονται οι αποθέσεις, που όμως

δεν μπορεί να είναι αξιόλογες, και επίσης δεν υπάρχει ξύλο ή μεταφορικό μέσο στη γύρω περιοχή. Φαίνεται μια μικρή καλλιεργημένη πεδιάδα.

Εκεί όπου διασταυρώνεται ο δρόμος για να πάει στη Δαυλίδα και στη Στείριδα, σκότωσε ο Οιδίποδας τον πατέρα του, τον οποίον δεν τον γνώριζε, και ο οποίος δεν ήθελε να κάνει χώρο για να περάσει.

Ο δρόμος προς το Καστρί στρέφεται και πάλι βορείως. Στην άκρη φαίνεται ένας χαμηλός ασβεστόλιθος πάνω στον οποίο οι Έλληνες είχαν ένα ταμπούρι, έτσι ονομάζουν εδώ ένα συνήθως στρογγυλό τοίχο από πέτρες στοιβαγμένες χωρίς κονίαμα, πίσω από τον οποίο αμύνονται με τουφέκια.

Πιο μπροστά, ανεβαίνει ο δρόμος και φτάνει σε κάποια ερείπια ενός τοίχου, χωρίς κονίαμα, που διασχίσει οριζόντια την κοιλάδα. Οι κάτοικοι του επόμενου χωριού τον έχτισαν, επειδή ανέμεναν την επίθεση των Τούρκων από αυτή την πλευρά.

Οι Τούρκοι όμως περνούσαν από την αντίθετη πλευρά του Παρνασσού προς την Αράχοβα, όπου βρισκόταν ο Καραϊσκάκης με μια ομάδα εκλεκτών αντρών. Οι Τούρκοι αποκρούστηκαν παρά το μεγάλο τους αριθμό, και τον Πασά τους τον βρήκε μια σφαίρα στο κεφάλι σε νυχτερινή μάχη. Έπεσε χωρίς να βγάλει άχνα και είναι θαμμένος εκεί.

Ένα καλντερίμι ανεβαίνει απαλά πλάι σε ένα βαθύ φαράγγι. Στην απέναντι απότομη πλαγιά υπάρχει κάπως ψηλότερα δάσος με αειθαλή, και χαμηλότερα λίγα φυλλοβόλα.

Φτάσαμε σε ένα τετράγωνο πέτρινο κτίριο˙ ήταν ένα καινούργιο, τώρα όμως κλειστό χάνι. Ένα τέταρτο της ώρας πιο πέρα βρίσκεται ένα δεύτερο παρόμοιο, όπου ένας άντρας και μόνο έχει καταγής την αποθήκη του, στην οποία όμως υπήρχαν μόνο κρασί κακής ποιότητας, ρακί, σαρδέλες και ψωμί. Στην αυλή υπάρχουν ευρύχωροι στάβλοι. Μια επικίνδυνη ξύλινη σκάλα οδηγεί επάνω σε ένα μακρόστενο δωμάτιο, όπου υπάρχει από μια εστία σε κάθε άκρη. Πατζούρια και πόρτες δεν υπήρχαν, εκτός όμως των μικρών παραθύρων υπήρχαν και πολεμίστρες.

Από δυτικά περνούσαν θυελλώδεις άνεμοι από την οριοθετημένη με βράχια κοιλάδα. Πιο πέρα, η περιοχή γινόταν ακόμη πιο έρημη και στο Βορρά ανεβαίνουν ασβεστολιθικά, απόκρημνα, γυμνά βράχια ύψους μερικών εκατοντάδων μέτρων, που αποτελούν τις υπώρειες του Παρνασσού από αυτήν την πλευρά. Η κορυφή του φαίνεται αργότερα από ένα φαράγγι.

Στην κοιλάδα υπάρχει μια πηγή με πλούσιο νερό. Ξεπηδάει από μια μικρή πλαγιά που βρίσκεται μπροστά από τους πρόποδες του Παρνασσού και οι ντόπιοι την λένε πηγή του Παρνασσού.

Ο οδηγός μου με προέτρεψε να πιω από αυτήν, διότι όποιος έχει πιει αυτό το νερό λέγεται ότι θα μιλάει ποιητικά μετά. Το νερό ήταν χλιαρό, διότι ήταν πιο ζεστό από τη Δεκεμβριανή ατμόσφαιρα, δεν ήταν αναζωογονητικό, και τις

δυνάμεις, που του απέδιδαν, τις εμπόδιζε ένας τσουχτερός αέρας, που φυσούσε εκείνη την ώρα πολύ πεζά και καθόλου ποιητικά από το γυμνό Παρνασσό. Κοντά στην Αράχοβα έρχονται στο φως της ημέρας κοκκινωπά πετρώματα, αποτελούμενα από βότσαλα και σε στρώματα πάχους μίας έως δύο ίντσες, όπως τα συναντάμε συνήθως στο Μοριά ή στη Ρούμελη κάτω από τον ασβεστόλιθο. Ένα ρέμα έσκισε τα τοξωτά στρώματα στη μέση ούτως ώστε να φαίνονται να κλίνουν βορειοανατολικά στη μια πλευρά, νοτιοδυτικά στην άλλη.

Η Αράχοβα είναι μεγάλο χωριό με γύρω στα 450 καινούργια σπίτια, στα οποία ένα, ως επί το πλείστον μικρό δωμάτιο χωρίς παράθυρο - για να μη φύγει η ζεστασιά - περιέχει την εστία. Αυτός ο τόπος στην πλαγιά του βουνού περιβάλλεται από αμπελώνες. Το κρασί είναι καλό και δυνατό. Σε απόσταση δύο ωρών βρίσκεται το Καστρί, εκεί που κάποτε βρισκόταν το Μαντείο των Δελφών. Πριν το Καστρί εμφανίζεται ξανά αυτό το κοκκινωπό πέτρωμα με βότσαλα, που όμως εδώ είναι πιο αργιλώδες και έχει σπάσει δημιουργώντας σχιστολιθικά θραύσματα.

Μισή ώρα περίπου πριν φτάσει κανείς στο Καστρί, στέκεται κοντά στο δρόμο ένας παλαιός τετράγωνος πύργος από μεγάλους τετραγωνισμένους ογκόλιθους. Το πάνω του μέρος είναι κατεστραμμένο, η είσοδος βρίσκεται νότια και μέσα βρίσκονται παντού τετραγωνισμένοι λίθοι.

Νότια κάτω από τον πύργο βρίσκεται μια σαρκοφάγος λαξευμένη από ντόπιο ασβεστόλιθο. Είναι ανοιχτή, το κάλυμμα πεταμένο κάτω. Παρόμοιες λαξευμένες εξωτερικά σαρκοφάγοι υπάρχουν πολλές πιο κάτω στο χωράφι, ανοιγμένες, ευρισκόμενες ακόμη στην παλαιά τους θέση ή αναποδογυρισμένες. Κάποια από αυτά έχουν καλύμματα λαξευμένα από ασβεστολιθικό μείγμα πετρωμάτων, σαν αυτό που συχνά καλύπτει τις χαμηλότερες υπώρειες των ασβεστολιθικών βουνών.

Πιο χαμηλά στην ίδια πλαγιά βλέπει κανείς μια λευκή μαρμαρένια σαρκοφάγο. Έχει φθαρεί στη νότια πλευρά και ο μεσαίος τοίχος έχει αφαιρεθεί. Σε αυτό που έμεινε, φαίνονται σε κάθε πλευρά άντρες, ως επί το πλείστον γυμνοί, μερικοί και ντυμένοι με χιτώνα. Η κάθε ομάδα αντρών κρατάει ένα λύκο, σαν να ήθελαν να τον αμολύσουν κατά των άλλων. Στις δύο άκρες της σαρκοφάγου βρίσκονται δύο άντρες, που τείνουν τα χέρια τους προς τα πάνω για να κρατάνε το κάλυμμα.

Κάτω υπάρχει μια όμορφή τριπλή διακοσμητική λουρίδα. Κάτω από αυτήν φαίνονται και στις δύο άκρες δυο μακρόστενα τετράγωνα, σε αμφότερα είναι λαξευμένο ένα λιοντάρι που τρέχει, και πάνω τους ένας νεαρός κρατάει ένα στεφάνι.

Στην ανατολική πλευρά βρίσκεται ένας πολεμιστής με μια λόγχη στο αριστερό χέρι, ενώ με το δεξί πιάνει μια γυναικεία μορφή, η οποία τοποθετεί

κάτι μακρόστενο και τετράγωνο σε ένα βράχο. Το πράγμα αυτό έχει τη μορφή ενός πίνακα για γράψιμο, στη μέση του οποίου έχει μια εγκοπή. Στην κάθε πλευρά αυτού, στη μέση του ίσου πεδίου, φαίνεται από ένα εκβαθυνσμένο μακρόστενο τετράγωνο. Στα τετράγωνα στην ανατολική πλευρά βρίσκεται κάτω-κάτω σε αμφότερες τις πλευρές μια μικρή σφίγγα.

Στο μεσαίο πεδίο της βόρειας πλευράς απεικονίζονται δυο μεγάλοι άθικτοι γύπες, που βάζουν τα νύχια τους στη βάση ενός κηροπήγιου το οποίο είναι αναμμένο. Και στις δυο άκρες, δύο ποιμενικοί θεοί κρατάνε το κάλυμμα, χαμηλότερα από αυτούς υπάρχει φύλλωμα. Στη δυτική πλευρά, ένας πολεμιστής κρατάει ένα άλογο που ανασηκώνεται από φόβο, κάτω από αυτό υπάρχει διακόσμηση.

Το κάλυμμα της σαρκοφάγου βρίσκεται παραπλεύρως. Πάνω του κείτεται μια γυναικεία μορφή λαξευμένη από το ίδιο κομμάτι μαρμάρου. Με το αριστερό χέρι στηρίζεται σε ένα μαξιλάρι. Το κεφάλι είναι και αυτό λαξευμένο και έχει ληστευτεί. Το κάλυμμα είναι σκεπασμένο με λειχήνες, κυρίως στο μέρος του κεφαλιού που λείπει. Κάποιοι κάτοικοι του Καστριού είπαν ότι την εποχή της αναρχίας (πριν αναλάβει ο κόμης Καποδίστριας την προεδρία), ανοίχτηκε η σαρκοφάγος επειδή το κεφάλι της γυναικείας μορφής εξείχε από το χώμα. Υπό την κυριαρχία των Τούρκων απαγορευόταν να ανοιχτεί τάφος χωρίς ειδική άδεια, ειδάλλως θα κατηγορούνταν και τιμωρούνταν για ιδιοποίηση θησαυρών.

Οι κάτοικοι ισχυρίστηκαν ότι δεν υπήρχε πλέον τίποτα στη λάρνακα παρ' όλο που το κάλυμμα δεν είχε ποτέ αφαιρεθεί. Αυτή η εκδοχή δεν είναι απίθανη, διότι ήδη στην αρχαιότητα λήστευαν τάφους. Από τον κόμη Καποδίστρια έλαβαν διαταγή να ξεθάψουν τη σαρκοφάγο σε όλες τις πλευρές της για να φαίνεται. Η θέση της είναι από Δύση προς Ανατολή.

Πολύ κοντά, ανατολικά στην ίδια κατεύθυνση, βρίσκεται και μια ανοιχτή σαρκοφάγος λαξευμένη χωρίς διακόσμηση. Νότια της όμορφης σαρκοφάγου βρίσκονται σε κάθε πλευρά του, και σε απόσταση λίγων μόνο ποδιών, δύο σαρκοφάγοι τοποθετημένες με κατεύθυνση προς Νότο και λαξευμένες χωρίς διακόσμηση.

Δέκα (10) λεπτά περίπου δυτικά από τον πύργο, υπάρχει στο βράχο μια λεία, μακρόστενη, τετράγωνη επιφάνεια, ύψους περίπου 3 μέτρων και πλάτους 2 μέτρων, λαξευμένη κάθετα. Στη μέση περίπου έχει σκιστεί κάθετα.

Στο κάθε μισό κομμάτι υπάρχουν πάνω μερικές τρύπες, η μία δίπλα από την άλλη, κάτω από αυτές μια μεμονωμένη τρύπα, στη μέση δύο ζευγάρια τρύπες δίπλα και κάτω το ένα από το άλλο, και κάτω πάλι μερικές τρύπες, όλες αυτές λαξευμένες στρογγυλά, σαν να ήταν κάποτε τοποθετημένα ξύλα πάχους 3 ιντσών.

Λέγεται ότι από εδώ οδηγεί ένας στενός διάδρομος λαξευμένος στο βράχο

μέχρι την Κασταλία Κρήνη και ότι σταματούσαν εδώ τους ξένους, τους προερχόμενους από αυτήν την πλευρά της χώρας, ότι τους έκαναν διάφορες ερωτήσεις και μετά μετέδιδαν τις πληροφορίες μέσω του διαδρόμου.

Έτσι λένε οι σημερινοί κάτοικοι του Καστριού. Όμως, για να γίνει αυτό υπήρχε χρόνος αρκετός και στους ίδιους τους Δελφιώτες, διότι η Πυθία έδινε τους χρησμούς της μία φορά το μήνα μόνο. Για τι πράγμα όμως χρησίμευε αυτό το μέρος είναι δύσκολο να πει κανείς. Από αυτό το σημείο παρατηρεί κανείς στο βράχο κάμποσους ελαφριά θολωτούς, λαξευμένους τάφους.

Στους πρόποδες του απόκρημνου ασβεστολιθικού βράχου συναντά κανείς, κοντά στο χωριό, ένα μικρό ρέμα με διαυγές νερό. Αριστερά στέκεται, περικυκλωμένο από ελιές, ένα εγκαταλειμμένο Μοναστήρι και φαίνονται παλαιά θεμέλια από μεγάλους τετραγωνισμένους λίθους.

Δεξιά ανοίγεται μια στενή, ρομαντική χαράδρα στο βράχο, σχηματισμένη από δυο κάθετα, γυμνά, ανοιχτό γκρι, ασβεστολιθικά βράχια. Είναι οι Φαιδριάδες. Σύμφωνα με το Χόλλαντ εξέχουν γύρω στα 800 πόδια πάνω από τους Δελφούς και περίπου 2.000 πόδια πάνω από τη θάλασσα.

Ο ανατολικός βράχος είναι η Υάμπεια, αφιερωμένη στον Απόλλωνα, ο δε δυτικός η Ναυπλία, αφιερωμένη στο Διόνυσο. Η χαράδρα έχει πλάτος μόλις μερικά μέτρα. Ανεβαίνει απότομα ψηλά στα βουνά. Στο κοντινό παρασκήνιο πέφτει, όταν λιώνουν τα χιόνια, ένας ωραίος χείμαρρος. Το καλοκαίρι χάνεται και το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου, όπως και τώρα, φαίνεται μόνο ο ξερός, γυμνός ασβεστόλιθος.

Δεξιά στη χαράδρα εξέχει ένας απόκρημνος όγκος του βράχου, στον οποίο είναι λαξευμένα σκαλοπάτια. Λένε, για να ανεβαίνει κανείς, διότι όταν ένας από τους άντρες που έριχναν από το γκρεμό έπεφτε σε αυτό το σημείο και ζούσε ακόμη, πράγμα που δεν είναι απίθανο, τότε του έδιναν τη χαριστική βολή. Επειδή έριξαν από εδώ τον αθώο Αίσωπο, που τον θεωρούσαν περιφρονητή της θεότητας, ή επειδή κάθε τόσο ένας καταδικασμένος έπεφτε στην ιερή Κασταλία Κρήνη, τους έριχναν μεταγενέστερα από τη Ναυπλία. Στο γυμνό βράχο σκαρφαλώνει ένα τρυποκάρυδο (sitta muraria).

Η Κασταλία Κρήνη

Στην είσοδο προς αυτή την χαράδρα υπάρχει δεξιά μια ψηλή φαρδιά πλαγιά βράχου, που είναι λαξευμένη κάθετα και επίπεδα. Σε αυτήν φαίνονται δυο μικρότερες κόγχες για αναθήματα και κάτω από αυτές μια μεγαλύτερη. Απέναντι από αυτή την πλαγιά οδηγούν τέσσερα σκαλοπάτια, λαξευμένα στο κοκκινωπό αργιλώδες πέτρωμα με σιδηρούχα βότσαλα, σε μια μακρόστενη τετράγωνη λεκάνη πλάτους μερικών μέτρων. Τα σκαλοπάτια έχουν το ίδιο μήκος όπως η λεκάνη.

Σε αυτήν τη λεκάνη νερού, βάθους κάτι περισσότερο από ένα πόδι,

ξεπηδάει, ανάμεσα σε νεροκάρδαμο, εξαίσιο, διαυγές, αναζωογονητικό νερό, ρέει προς τα αριστερά και σχηματίζει ένα ρεματάκι μπροστά στην είσοδο της χαράδρας. Πρόκειται για την ιερή Κασταλία Κρήνη, όπου η Πυθία συχνά προετοιμαζόταν για το Μαντείο με ένα μπάνιο στο παγωμένο νερό ή τουλάχιστον όφειλε να πλένεται με αυτό το νερό πριν τη δουλειά. Χρησίμευε στους ιερείς και στους ερωτώντες για εξαγνισμό. Η πηγή αυτή ξεπηδάει εδώ ακριβώς. Το αν οφείλει το νερό της στη λίμνη πάνω στον Παρνασσό, όπως υποθέτουν οι περισσότεροι περιηγητές, αυτό είναι δύσκολο να αποδειχτεί. Στο κάτω-κάτω δεν χρειάζεται λίμνη για να δημιουργείται σε ένα βουνό σαν τον Παρνασσό μια μικρή πηγή σαν και αυτή. Το πίσω τοίχωμα της λεκάνης της λαξευμένης κρήνης αποτελείται από τον - όπως είπαμε - κάθετο βράχο (δηλαδή το άφησαν όπως ήταν).

Εκεί έχει το ύψος ενός άντρα περίπου και μέχρι πριν λίγα χρόνια ήταν σκεπασμένο με πέτρινες πλάκες, τις οποίες όμως έχουν αφαιρέσει οι κάτοικοι του χωριού, διότι πίσω από το τοίχωμα έχει λαξευτεί ένας στενός διάδρομος, όπου περνάει το πολύ ένας λεπτός άνθρωπος μέτριου αναστήματος. Προχωράει στην επιφάνεια της γης μερικά βήματα αριστερά (βόρεια) της πηγής, σαν μικρός διάδρομος αναζήτησης μεταλλευμάτων ή νερού, μετά συνεχίζει δεξιά μέσα στο βράχο και οι άνθρωποι ισχυρίζονται ότι πάει μέχρι εκείνο τον παράξενο τοίχο με τις πολλές τρύπες που περιέγραψα πιο πάνω, και όπου – όπως λέγεται – ανέκριναν τους ξένους. Ήταν γεμάτος χώμα μέχρι το μισό του ύψους του και όταν οι κάτοικοι του Καστριού, πριν μερικά χρόνια, τον καθάρισαν μέχρις εκεί που σταματάει η λεκάνη, βρήκαν ένα χρυσό άλογο μεγέθους μερικών ιντσών. Στη νότια πλευρά του πίσω τοιχώματος δεν παρέλειψαν να φτιάξουν ένα μικρό παρεκκλήσι του Ιωάννη του Βαπτιστή, δηλαδή κοντά στο νερό με το οποίο όφειλε να λούζεται ή να πλένεται η Πυθία πριν τις ιεροτελεστίες της. Μέσα στο παρεκκλήσι βρίσκονται ακόμα οι πλάκες που κάλυπταν παλιότερα όλο το διάδρομο.

Στην αριστερή πλευρά υπάρχει ένα μεγάλο άνοιγμα λαξευμένο, χωρίς διακοσμητικά. Οι κάτοικοι του Καστριού λένε ότι πάνω από αυτό καθόταν η Πυθία, όταν έδινε τους χρησμούς της. Αυτή η τρύπα όμως αναμφίβολα λαξεύτηκε στην πέτρινη πλάκα μόνο με την έγερση του παρεκκλησίου, όταν το Μαντείο με την τρύπα και τους ατμούς είχε εξαφανιστεί προ πολλού. Πέρα από αυτό υπάρχει η φήμη στο χωριό, ότι έβρισκαν στη λεκάνη συχνά την Πυθία με βλέμμα τρελής και να κρέμονται τα μαλλιά της, άγρια και στάζοντας, από το κεφάλι. Κάτω από το παρεκκλήσι, το μπροστινό τοίχωμα του διαδρόμου έχει ανοιχτεί ούτως, ώστε κανείς μπορεί να μπει στο διάδρομο από αυτό το σημείο. Σε αυτό το μπροστινό τοίχωμα υπάρχουν λαξευμένες τρύπες σε κάποια απόσταση πάνω από τη στάθμη του νερού, που δείχνουν σαν να υπήρχαν κάποτε ξύλα σε αυτές. Πιθανώς, ήταν όλα κάποτε σκεπασμένα με

στέγη, ακόμα και η είσοδος για το διάδρομο. Όσο πρακτική και ιδανική να ήταν η θέση αυτή για ένα Μαντείο, δεν ταιριάζει όμως παρόλα αυτά με την περιγραφή των αρχαίων.

Το Μαντείο των Δελφών

Ο Ναός του Απόλλωνα βρισκόταν στο πάνω μέρος της πλαγιάς, στη μέση της κοιλότητας που κάνουν τα βουνά, όπου σήμερα βρίσκεται το Καστρί. Μέσα στο ναό βρισκόταν το Μαντείο σε ένα είδος σπηλιάς, όπου κατέβαινε μια υπόγεια τρύπα από την οποία ανέβαιναν οι προφητικοί ατμοί. Ο μύθος της ανακάλυψής του είναι γνωστός. Πάνω από την τρύπα των ατμών στεκόταν το τρίποδο, που όμως ήταν τόσο πολύ καλυμμένο με κλαδιά και στεφάνια δάφνης, που δεν φαινόταν η τρύπα. Αυτό γινόταν για να μην εξαπλώνεται στη γύρω περιοχή ο ατμός, αλλιώς ίσως να είχαν αρχίσει και οι επισκέπτες να δίνουν χρησμούς. Στο άδυτο διοχέτευαν νερό από την πηγή Κασσοτίδα (σήμερα ονομάζεται Κρήνη) που βρισκόταν πιο ψηλά, και αφού νεαρός είχε φέρει κλαδιά δάφνης από το κοντινό άλσος, έφερνε και νερό από την κοντινή Κασταλία Κρήνη για να γεμίζει τα αγγεία στο προθάλαμο του ναού.

Η Πυθία εμφανιζόταν χλωμή και ταραγμένη, έπινε από το νερό από την Κασσοτίδα και μασούσε φύλλα δάφνης. Με απειλές και συχνά και με χρήση βίας, την ανάγκαζαν έπειτα οι ιερείς να κάθεται στο τρίποδο, όπου συχνά έπρεπε να την κρατάνε με το ζόρι, έως ότου μέσα στην τρέλα της και με ουρλιαχτά πρόφερε ακατανόητα λόγια, τα οποία οι ιερείς κατέγραφαν προσεκτικά, τα τακτοποιούσαν και τα παράδιναν γραπτώς στον ερωτώντα. Σε παλαιότερες εποχές μάλιστα σε μορφή στίχων, μέχρι που ο κόσμος παραπονιόταν, ότι ο θεός της ποίησης βγάζει τους χειρότερους στίχους, και τότε απαντούσαν σε πεζά, πάντως και πάλι με τόσο μυστηριώδη λόγια, που η ερμηνεία των λόγων συχνά έφερνε μιζέρια, θάνατο και καταστροφή για ολόκληρους λαούς και χώρες. Αυτή η καθοδήγηση του πεπρωμένου των ανθρώπων που είχε αναλάβει το Μαντείο, ήταν το πραγματικά μοιραίο κακό, διότι η απόσπαση θυσιών, χρημάτων και δώρων – ο θεός με τις χρυσές μπούκλες δεν απαντούσε φυσικά τζάμπα – δεν έκανε άλλο κακό από το να φτωχαίνουν οι ερωτώντες.

Υπό τον Μέγα Κωνσταντίνο σταμάτησε η λειτουργία αυτού του Μαντείου, όπως και πολλών άλλων. Αρχικά, υπήρχε στους Δελφούς μία Πυθία και μόνο. Όταν όμως το Μαντείο άρχισε να πηγαίνει καλά χρειάστηκε να προσλάβουν τρεις. Στην αρχή επέλεγαν μια νεαρή για την υπηρεσία. Όταν όμως ένας, ονόματι Θεσσαλίας, έκλεψε κρυφά την προφήτισσα παρθένα, για να έχει ανά πάσα στιγμή μαζί του το Μαντείο, τότε έπαιρναν πλέον μόνο γριές παρθένες, τουλάχιστον 50 χρονών. Η Πυθία επιλεγόταν από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα των κατοίκων των Δελφών, φτωχή, και χωρίς παιδεία, αλλά το κυριότερο: έπρεπε να είναι τρελή ή τουλάχιστον να έχει μια τάση προς την

τρέλα. Οι σημερινοί κάτοικοι του Καστριού υποστηρίζουν ότι η Πυθία ήταν η μεγαλύτερη ψεύτρα σε όλη τη χώρα, και προσθέτουν με ικανοποίηση ότι τώρα δεν υπάρχει καμία τρελή παρθένα στο χωριό. Αναφέρω τις απόψεις των σημερινών κατοίκων, για να δείξω τι διατηρήθηκε από το θρύλο μέχρι σήμερα.

Ο ναός του Απόλλωνα ήταν, ακόμα και με σημερινά δεδομένα, αφάνταστα πλούσιος. Του χάρισε ο βασιλιάς Κροίσος, παραδείγματος χάρη: 117 χρυσά κεραμίδια πάχους μιας παλάμης, μήκους 6 παλαμών και πλάτους 3, που το καθένα ζύγιζε 2 τάλαντα, ένα χρυσό λιοντάρι βάρους 10 ταλάντων, ένα μεγάλο χρυσό τρίποδο στο οποίο καθόταν η Πυθία, το άγαλμα του Απόλλωνα από χρυσό (αρπαγμένο από τον Νέρωνα). Πέρα από αυτά, ένας χρυσός κρατήρας βάρους 8 ταλάντων, ένας ασημένιος με χωρητικότητα 600 αμφορέων, στον οποίο αναμείγνυαν το κρασί στον εορτασμό των Θεοφανίων και πολλά άλλα. Παρά τις παλαιότερες ληστείες στο ναό, είχαν μείνει την εποχή του Πλίνιου πάνω από 3.000 αγάλματα. Ο Στράβωνας πλέον όμως περιγράφει το ναό ως φτωχό. Ο Παυσανίας δε, βρήκε όλο - όλο 137 αγάλματα, έργα τέχνης και πλούσιους θησαυρούς. Οι τελευταίοι ήταν υπόγειοι, στρογγυλοί όπως αυτός του Ατρέα στις Μυκήνες· οι εντυπωσιακότεροι ήταν αυτοί των Κορινθίων, των Σιφνίων, από το ορυχείο χρυσού των οποίων ο Απόλλωνας λάμβανε το ένα δέκατο (βλ. 2^{ο} μέρος, νήσος Σίφνος), των Θηβών και των Αθηναίων. Όλα κλάπηκαν, καταστράφηκαν, εξαφανίστηκαν, και στον ιερό τομέα του Απόλλωνα βρίσκεται σήμερα ένα μικρό φτωχό χωριό με πρόχειρα σπίτια.

Τα θεμέλια του ναού του Απόλλωνα με απόλυτη βεβαιότητα θα μπορούσαν να βρεθούν, αν άρχιζαν να σκάβουν στο μεσαίο μέρος του χωριού Καστρί, κάτω από το σπίτι του τέως Αγά, όπου βρέθηκαν μεγάλα μαρμάρινα κομμάτια κιόνων δωρικού ρυθμού, και κατεβαίνοντας σε κάποιο μήκος και πλάτος την πλαγιά και συνεχίζοντας και προς το βουνό. Τα ευρισκόμενα στο έδαφος αυτό σπίτια θα έπρεπε να απαλλοτριωθούν και να μεταφερθούν είτε νοτιοανατολικά της Κασταλίας Κρήνης είτε νοτιοδυτικά από το Καστρί, όπου άλλοτε βρίσκονταν οι Δελφοί. Ταυτόχρονα, θα έπρεπε να τους επιβλέπουν στην ανέγερση των καινούργιων κτιρίων για να μην εγκατασταθούν και πάλι πάνω σε αρχαιότητες. Η ύδρευση μπορεί να γίνει από την Κασταλία Κρήνη. Έτσι, θα μπορούσαν να ανακαλυφθούν ο περίπτερος του ναού, η σπηλιά με τους ατμούς, ακόμα αν τυχόν είχε καταρρεύσει και σκεπαστεί με χώματα, ακόμα και το μεγάλο μαρμάρινο ομφαλό που στην φαντασία των κατοίκων των Δελφών ήταν το επίκεντρο του κόσμου, ίσως επειδή νόμιζαν ότι η θεότητα αναγκαστικά μένει στον επίκεντρο του κόσμου, για να μπορεί από εκεί ισόρροπα και σε ίδιες αποστάσεις γύρω-γύρω να κυβερνάει τη γη. Για να καθορίσει αυτό το σημείο, ο Δίας αμόλησε ταυτόχρονα δυο αετούς από τις δυο άκρες του κόσμου, από τη Δύση και από την Ανατολή, και εδώ συναντήθηκαν, (βλ. πίνακας ΙΙ). Αυτός ο βαρύς ομφαλός πιθανώς παραήταν

ασήμαντος για να κοπιάσουν οι ληστές να τον αρπάξουν, και για αυτό ίσως να βρεθεί. Μου έδειξαν ένα κομμάτι από μάρμαρο με ιππείς που όμως ήταν φθαρμένοι, και παλαιά μεγάλα κομμάτια τείχους στο μεσαίο μέρος του χωριού, που ξεθάφτηκαν πρόσφατα κατά την ανέγερση ενός σπιτιού. Ψηλά πάνω από το χωριό φαίνεται το Ιπποδρόμιο της Πυθίας όπου διεξάγονταν αγώνες. Δεν είναι φαρδύ, αλλά αρκετά μεγάλου μήκους (200 βήματα περίπου), στην ανατολική πλευρά υπάρχουν λαξευμένα σε γκρίζο ασβεστόλιθο μερικά καθίσματα σαν μεγάλα σκαλοπάτια και λέγεται ότι κάποτε είχαν επένδυση από μάρμαρο.

Στα νότια, το Στάδιο οριοθετείται από τεράστιους τετραγωνισμένους λίθους που σχημάτιζαν έναν τοίχο. Μια άποψη από τους Δελφούς, τις Φαιδριάδες (ανάμεσά τους, στους πρόποδες της ανατολικής, βρίσκεται η Κασταλία Κρήνη) και τον Παρνασσό μας δίνει ο πίνακας ΙΙ. Το Μαντείο βρισκόταν σε ένα περιβάλλον με χαρακτήρα σοβαρό, μεγαλοπρεπή και μυστηριώδη. Μερικά λεπτά, δυτικά του Καστριού, φτάνει κανείς σε ένα βράχο, όπου μπαίνεις μέσω μιας μεγάλης πόρτας σε μια όμορφα διαμορφωμένη σπηλιά. Απέναντι από την πόρτα υπάρχει ένας τάφος λαξευμένος στο βράχο, και από κάθε πλευρά του άλλος ένας παρόμοιος. Είναι αυτονόητο ότι είναι άδειοι, και σκελετοί δεν υπάρχουν. Το θόλωμα πάνω από το κάθε τάφο είναι δουλεμένο με λεπτό κονίαμα και ζωγραφισμένο, αλλά αργότερα φθάρθηκαν οι ζωγραφιές. Στο μεσαίο τάφο μόνο βλέπεις κάπως πιο καθαρά ένα παπαγάλο με κόκκινο και πράσινο χρώμα και με μεγάλη ουρά (psittacus alexandri). Τα χρώματα είναι ακόμη λαμπερά και η ζωγραφιά σωστή. Λίγο πριν φτάσει κανείς σε αυτό το όμορφο τάφο, βλέπει κάτω από το δρόμο ερείπια τειχών της πόλης των Δελφών.

Όποιος ξένος έρχεται στο Καστρί, περνάει αναγκαστικά από το Δήμαρχο του χωριού, μένει και τρέφεται σε αυτόν. Έχει δέσει μερικά φύλλα χαρτιού και παρακαλεί τον κάθε ξένο να εγγραφεί. Δικαίως δεν τον επαινούσαν, όταν πρόσφατα χαρακτηρίστηκε ως un grandissime fripon (μέγιστος απατεώνας).

Ο Παρνασσός υψώνεται σύμφωνα με μετρήσεις 2.400 μέτρα πάνω από τη θάλασσα. Αποτελείται αμιγώς από λευκόγκριζο ασβεστόλιθο της κρητιδικής περιόδου. Τρεις (3) ώρες περίπου βόρεια του Καστριού βρίσκεται στον Παρνασσό το παράξενο Κωρύκιον Άντρον. Από εκεί μπορεί κανείς, αλλά μόνο με δυσκολίες και με καλό εξοπλισμό, να ανεβεί στην κορυφή του Παρνασσού, όπου οι Θυιάδες διεξήγαγαν προς τιμήν του Απόλλωνα και του Διόνυσου τους ετήσιους χορούς, που τους χόρευαν σε κατάσταση μανίας.

Στον Παρνασσό υπάρχει λίμνη και στο κοντινό της λίμνης οροπέδιο που έχει μορφή κοιλάδας, καλλιεργείται σιτάρι. Δεν είναι απίθανο, η λίμνη κάποτε να πλημμύριζε όλη την περιοχή γύρω της. Κοντά εκεί βρίσκεται και η Λυκώρεια όπου έμενε ο Δευκαλίων. Δεν μας επέτρεπε ο χρόνος να επισκεφτούμε τη

σπηλιά και την κορυφή του Παρνασσού. Νότια του Παρνασσού, απέναντι από αυτόν, βρίσκεται το απόκρημνο και τραχύ όρος της Κίρφεως. Τα βουνά ήταν τυλιγμένα σε πυκνά σύννεφα, όμως έπειτα εμφανίστηκε λίγο ο ήλιος και συνέχισα το ταξίδι μου. Μισή ώρα νοτιοδυτικά και κάτω από το Καστρί βρίσκεται το μεγαλύτερο και εύπορο χωριό Χρισσό (Κρίσσα). Παρόλο που έβρεχε δυνατά δεν σταματήσαμε. Όταν όμως φτάναμε στον κάμπο, έβρεχε καρεκλοπόδαρα. Οι πεζοί με τα λεπτά τους παπούτσια χωρίς τακούνια γλιστρούσαν στο κάθε τους βήμα στο γλιστερό αργιλώδη έδαφος, ακόμα και τα άλογα γλιστρούσαν και έπεφταν. Είχε και ισχυρότατες βροντές, σύντομα όμως καθάρισε ο ουρανός και ο ήλιος έλαμπε μαλακά και ζεστά, ήταν Δεκέμβρης.

Ο κάμπος κάτω από το Χρισσό μέχρι την Κίρφι είναι πολύ εύφορος, ήδη οι αρχαίοι επαινούσαν τον υπέροχο Κρισσαϊκό Κάμπο. Απαγορευόταν όμως να καλλιεργείται, επειδή οι κάτοικοι των Δελφών έπρεπε να ζουν αποκλειστικά από τους θησαυρούς που έφερναν οι εδώ οι επισκέπτες. Ο Dodwell λέει ότι ο κάμπος ήταν πιο χρήσιμος επί τουρκοκρατίας παρά υπό την κυριαρχία του Απόλλωνα. Ανάμεσα στους πρόποδες του Παρνασσού και αυτών της Κίρφεως βγαίνει από το στενό φαράγγι του Πλειστού ένα μικρό ποταμάκι και σέρνεται φιδωτά μέσα από τον εύφορο κάμπο προς τη θάλασσα, στην Κίρρα. Στο δρόμο προς τα εκεί ήταν το Ιπποδρόμιο των Πυθικών αγώνων. Στη θάλασσα υπάρχει καλό λιμάνι. Σήμερα λέγεται απλώς Σκάλα, όπως τα περισσότερα μικρότερα λιμάνια, όταν είναι άνετη η επιβίβαση. Εδώ βρισκόταν η αρχαία Κίρρα από την οποία δεν υπάρχουν παρά ελάχιστα ίχνη. Εδώ ήταν και το αρχαίο λιμάνι της Κίρρας όπου έφταναν οι ερχόμενοι από τα νησιά και γενικώς από τη θάλασσα για να πάνε στους Δελφούς και να ρωτήσουν το Μαντείο. Εδώ οδήγησε ο Απόλλωνας το πλοίο του σε μορφή δελφινιού, για να φέρει από την Κρήτη το ιερό του και τις υπηρεσίες του.

Πάνω από την Κίρρα έχει κανείς την καλύτερη θέα των Δελφών, διότι ο Παρνασσός είναι κυρτός εκεί που κάποτε στο κοίλωμα έλαμπε στον ήλιο ο ισχυρός ναός του Απόλλωνα με το σκοτεινό Μαντείο, περιβεβλημένος από χιλιάδες επίχρυσα αγάλματα. Σήμερα όμως, βρίσκονται εκεί τα μικρά φτωχικά καλύβια ενός χωριού, πάνω από αυτό υψώνονται οι απόκρημνοι βράχοι του Παρνασσού γκρίζοι και σκοτεινοί, τονίζοντας, παλαιότερα, ως παρασκήνιο όλο το μεγαλείο του προσκηνίου, τονίζοντας, σήμερα, ότι το προσκήνιο έχει καταπέσει σε ένα μεγάλο τίποτα (Πίνακας ΙΙ). Στο λιμάνι υπάρχουν μερικά από τα λεγόμενα «μαγαζιά», αποθήκες δηλαδή όπου μπορείς να βρεις κρασί, καφέ και κάποια άλλα τρόφιμα, σήμερα ακόμα και φασολάδα, κρεμμύδια και πιπέρι. Στον Κρισσαϊκό κόλπο βρίσκονται οι καλύτερες πορφύρες, κυρίως ανατολικά στη Βούλη(;). Από τα κέρδη που αποφέρουν αυτές τρέφεται ο μισός πληθυσμός της Βούλης (;).

45. CHARLES G. ADDISON

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Charles Greenstreet Addison** ήταν Άγγλος δικηγόρος, ιστορικός και συγγραφέας ταξιδιωτικών και νομικών κειμένων. Ορίστηκε δικηγόρος το 1842. Ήταν γιος του W. Dering Addison από το Maidstone. Το 1848 παντρεύτηκε την Frances Octavia, δωδέκατο παιδί του James Wolf Murray, λόρδου του Gringletie. Με την οποία απέκτησε επτά παιδιά. Πέθανε το 1866.

Μετά την έκδοση του ταξιδιωτικού του βιβλίου: "*Damascus and Palmyra a journey to the East"* το 1838, έγραψε το: *"History of the Knight Templars"*, οι δυο πρώτες εκδόσεις του οποίου έγιναν το 1842 και η τρίτη το 1852. Το 1843 δημοσίευσε το: *"Temple Church"*. Έγινε πολύ γνωστός ως συγγραφέας των νομικών βιβλίων: *"Treatise on the Law of Contracts",* το 1845 και: *"Wrongs and their Remedies a Treatise on the Law of Torts",* το 1860.

Σχόλια

Εάν η αφορμή για να επισκεφτεί ο **Finlay** τους Δελφούς ήταν η αβαρία, που υπήρξε στο καράβι του λίγο έξω από το Γαλαξίδι, όπως είδαμε πιο πάνω, τώρα η αφορμή για να επισκεφτεί ο **Addison** τον ίδιο τόπο, ήσαν οι άσχημες καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν στον Κορινθιακό Κόλπο και ανάγκασαν το καράβι του να πιάσει λιμάνι στη Σκάλα των Σαλώνων [Ιτέα].

Ανέβηκε λοιπόν στον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών - το σύγχρονο χωριό Καστρί το μπέρδεψε, αρχικά, στα γραπτά του με τη Δεσφίνα - και επειδή... τρώγοντας έρχεται η όρεξη, σκέφτηκε να πεταχτεί με την ομάδα του και μέχρι την Αράχοβα, με σκοπό να ανεβούν στον Παρνασσό παίρνοντας από εκεί οδηγούς και υποζύγια. Ο καιρός όμως δεν βοηθούσε και έτσι επέστρεψαν την ίδια μέρα (το απόγευμα) στο καράβι τους.

Το ιδιαίτερο που προσφέρει αυτή η ταξιδιωτική αναφορά, δε σχετίζεται με την περιγραφή του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών, αλλά με την περιγραφή του συνολικού τοπίου της Νοτιοανατολικής Φωκίδας – Κορινθιακού Κόλπου με τον Παρνασσό στο βάθος, την ώρα της πρωινής τους αναχώρησης. Ίσως ο Addison να είναι ο μόνος από όλους του Περιηγητές, που έχει περιγράψει τόσο όμορφα αυτή την άποψη του Κορινθιακού κόλπου.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

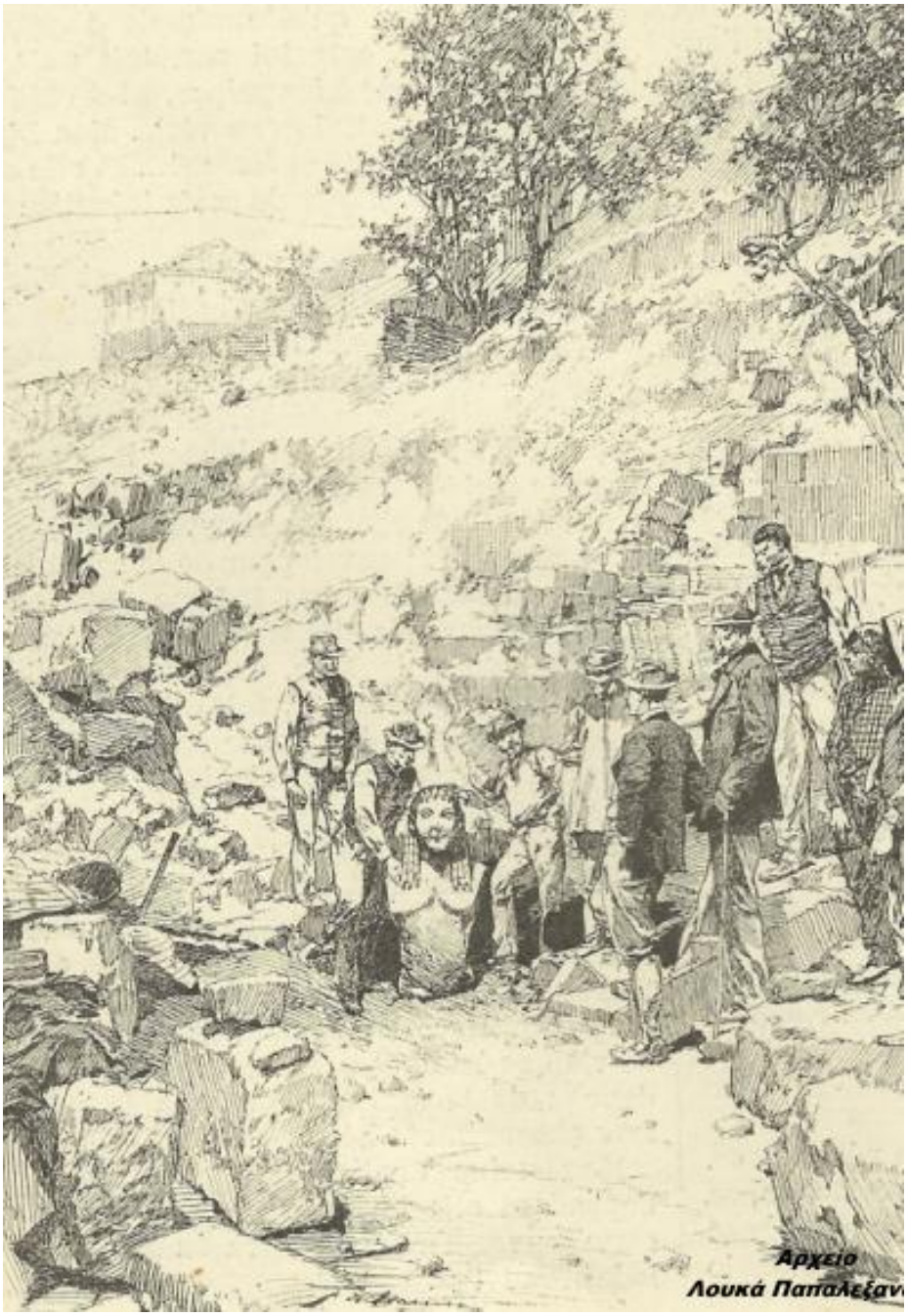
***"Damascus and Palmyra a journey to the East"*,**
Charles G. Addison, London 1838.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

[…] Υποβοηθούμενοι από τον ισχυρό και ευνοϊκό άνεμο σημειώσαμε ταχεία πρόοδο, και καθώς πλησίαζε η νύχτα και ο καιρός έγινε περισσότερο θυελλώδης, προσφύγαμε σε ένα μικρό κόλπο στην ακτή της Ρούμελης, όπου βρήκαμε καταφύγιο για τη νύχτα στην απανεμιά της στεριάς.

26η Απριλίου. Νωρίς το πρωί προγραμματίσαμε μια εκδρομή προς τη Δεσφίνα, τους αρχαίους Δελφούς(!), και περπατήσαμε προς την Κρίσσα (Χρισσό) που βρίσκεται σε απόσταση μεταξύ τεσσάρων και πέντε μιλίων απ' αυτή τη θέση. Το μικρό χωριουδάκι της Κρίσσας είναι όμορφα τοποθετημένο σ' ένα ελαιώνα και τροφοδοτείται με άφθονα νερά. Αυτή υποτίθεται ότι είναι η θέση της αρχαίας Κρίσσας, οι υπερόπτες κάτοικοι της οποίας επέβαλαν κάποια στιγμή ένα φόρο σε όλους τους προσκυνητές προς Δελφούς, με αποτέλεσμα το Συνέδριο των Αμφικτιόνων να αποφασίσει ότι η Κρίσσα έπρεπε να καταστραφεί, οι κάτοικοί της να αναγκασθούν σε δουλεία και η γη τους να αφεθεί ακαλλιέργητη ως μια περιοχή αφιερωμένη στον Απόλλωνα, την Άρτεμη και τη Λητώ. Ένας πόλεμος δέκα ετών επακολούθησε, οπότε, και μετά από μια μακρά και αιματηρή πολιορκία, η πόλη καταλήφθηκε και ισοπεδώθηκε και οι επιζώντες κάτοικοι πωλήθηκαν ως δούλοι.

Το τοπίο ανάμεσα στο Χρισσό και τους Δελφούς είναι εντυπωσιακά ορεινό και πανέμορφο και ρίξαμε μια απολαυστική κλεφτή ματιά σ' ένα τμήμα του Κόλπου του Λεπάντο (Ναυπάκτου). Το χωριό Καστρί, καταλαμβάνοντας τη θέση της ιερής πόλης, στέκει σε μια απόκρημνη τοποθεσία περιτριγυρισμένη από επιβλητικούς βράχους. Αποτελείται από ένα αξιοθρήνητο σύνολο ερειπωμένων καλυβιών και χαμόσπιτων από λάσπη. Κάτω από ένα επιβλητικό βράχο σκισμένο στην κορυφή σε δυο αιχμηρές βραχοκορφές, κοντά στο χωριό, βρίσκεται η Κασταλία πηγή, μια ρομαντική και αξιοπρόσεκτη τοποθεσία. Υπάρχει μια τετράγωνη γούρνα ή ταμιευτήρας νερού με σκαλοπάτια, που οδηγούν κάτω προς αυτή, μια γέρικη συκιά σκιάζει τη θέση με τα κλαδιά της και οι βράχοι καλύπτονται από κισσό και μικρά θαλερά φυτά. Αυτό, σύμφωνα με τους αρχαιοδίφες, ήταν το λουτρό της Κασταλίας, όπου η Πυθία συνήθιζε να πλένει όλο της το σώμα και ειδικότερα τα μαλλιά της, προτού σταθεί επάνω στον τρίποδα. Υπάρχουν μερικά θραύσματα μαρμάρου διασκορπισμένα



Όταν τα αγάλματα είδαν ξανά το φώς.

παντού, και πίσω από το Μοναστήρι της Παναγίας, ορισμένα πέτρινα

θεμέλια θεωρούνται ότι είναι κατάλοιπα του Γυμνασίου.

Στην κορυφή της ανηφορικής περιοχής, πίσω από το Καστρί, βρίσκονται τα υπολείμματα του Σταδίου, πολλά από λαξευμένα στο βράχο καθίσματα υπάρχουν ακόμα.

Κοντά στο Μοναστήρι του Προφήτη Ηλία υπάρχουν δυο τεράστια τεμάχια ενός επιστύλιου από παριανό μάρμαρο. Αυτά μαζί με τα θεμέλια ενός κτηρίου, θεωρείται ότι οριοθετούν τη θέση ενός από τους κυριότερους ναούς της αρχαίας ιερής πόλης των Δελφών.

Κοντά σε μια κρήνη και μια εκκλησία, που ονομάζεται Άγιος Νικόλαος, υπάρχει ένα τμήμα μιας αρχαίας ελληνικής επιγραφής πάνω σε ένα τεμάχιο από λευκό μάρμαρο, και πάνω σε έναν από τους στύλους στο εσωτερικό της εκκλησίας υπάρχει ακόμα μια, μεγάλου μήκους.

Σε απόσταση περίπου τριών ωρών δρόμο από Δελφούς βρίσκεται το χωριό της Αράχοβας, απ' όπου μπορεί να γίνει η εκμίσθωση μουλαριών και οδηγών, για την ανάβαση στην κορυφή του Παρνασσού.

Το τοπίο είναι πολύ επιβλητικό και παντού γύρω από την Αράχοβα βρίσκονται αμπέλια σε πλατώματα, που υψώνονται το ένα πάνω από το άλλο.

Αν και επιθυμούσαμε σφόδρα την ανάβαση του Παρνασσού, ο καιρός ήταν τόσο δυσμενής και υπήρξε τόσο χιόνι πάνω στο βουνό, που υποχρεωθήκαμε να εγκαταλείψουμε το σχέδιο.

Από την Αράχοβα προς την κορυφή είναι περίπου τέσσερις ώρες ανάβαση, σε μερικά μέρη πολύ απόκρημνη, και η θέα εκεί εκτεινόμενη από τον Κορινθιακό Κόλπο έως τις πεδιάδες της Θεσσαλίας και τα βουνά της Ελλάδας, λέγεται ότι είναι εξαιρετικά μεγαλειώδης. Πέντε (5) μ.μ. επιστρέψαμε και περάσαμε τη νύκτα στο καράβι.

27η Απριλίου, 6η π.μ. Ο άνεμος έχει πέσει, τα πυκνά μαύρα σύννεφα έφυγαν και επικρατεί απόλυτη νηνεμία. Οι άντρες μας ξεκίνησαν πριν δυο ώρες με μια απαλή αύρα και από τότε κωπηλατούν. Απομακρυνόμαστε από την ξηρά προς το μέσο του Κόλπου (Κορινθιακού).

Όλη η ανατολή έχει πορφυρή ανταύγεια, και στα βόρεια η χιονισμένη κορυφή του Παρνασσού, ψηλά πάνω από τα άλλα βουνά, φωτίζεται ήδη από τις πρώτες ακτίνες του ήλιου.

Τι μεγαλειώδης πανοραμική θέα των βουνών! Και πόσο γαλήνια και όμορφη είναι η απέραντη επιφάνεια νερού ολόγυρα, και πόσο μοναχική! Ούτε μια βάρκα ούτε μια ζωντανή παρουσία ούτε ακόμα κάποιο πουλί εν όψει, ούτε ένας ήχος, πέρα από το ήπιο πλατάγισμα των κουπιών μας.

Δεν υπήρξα ποτέ μάρτυρας μιας τέτοιας σκηνής τόσο υπερβολικής γαλήνης, τέτοιας ωραιότητας και τέτοιας ηρεμίας, είναι σχεδόν μαγική - χθες ο Κόλπος φούσκωνε από σκοτεινές τρικυμιώδεις μάζες κυμάτων με αφρώδεις κορυφές,

τα μαύρα σύννεφα καταδίωκαν το ένα το άλλο κατά μήκος του ουρανού και ο άνεμος ούρλιαζε και σφύριζε τρομακτικά ανάμεσα στα ξάρτια μας. Τώρα επικρατεί νεκρική γαλήνη.

“ Τόσο παγερά ευχάριστα, τόσο μοιραία όμορφα
Ξεκινήσαμε, γιατί η ψυχή εκεί οφείλει.”



Δελφοί (Α΄ όψη).



Δελφοί (Β΄ όψη).

46. VLADIMIR DAVIDOFF

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Ρώσος **Vladimir Davidoff** (1809 - 1882), νομομαθής και λόγιος, με ιδιαίτερη αγάπη για τις καλές τέχνες και την αρχιτεκτονική, ήταν ένας ευαίσθητος στοχαστής. Είχε μεγαλώσει σε ένα περιβάλλον Ρώσων διανοουμένων με φιλελεύθερες απόψεις. Από την πλευρά της μητέρας του καταγόταν από την οικογένεια των Ορλώφ. Το 1855, επειδή δεν υπήρχαν άνδρες απόγονοι της οικογένειας Ορλώφ, ο Τσάρος Αλέξανδρος Β΄ του έδωσε το όνομα Ορλώφ - Νταβίντωφ μαζί με τον τίτλο του πρίγκιπα.

Από πολύ μικρός είχε την ευκαιρία να ταξιδέψει στην Ευρώπη, μάλιστα στα παιδικά του χρόνια έζησε για ένα διάστημα στην Ιταλία από το 1814 έως το 1821. Όταν επέστρεψε στη Ρωσία έμεινε στην αρχή στο κτήμα της οικογένειας τη μητέρας του στην Οτράντα, κοντά στη Μόσχα, μαζί με τον παππού του, τον πρίγκιπα Βλαδίμηρο Ορλώφ, διακεκριμένο μαθηματικό της εποχής του, που είχε συνδεθεί με πολλούς εκπροσώπους του γαλλικού Διαφωτισμού, όπως το Rousseau, τον Diderot, τον D' Alembert και το Mirabeau.

Αργότερα ο Davidoff, μετά από σύντομες σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Μόσχας, πήγε στο Εδιμβούργο όπου σπούδασε νομικά. Έμεινε επίσης για λίγο διάστημα στη Γαλλία και Γερμανία, για την εκμάθηση των αντίστοιχων γλωσσών. Το 1835, σε ηλικία 26 ετών, και ενώ βρισκόταν στη Ρώμη σε μια αποστολή της Ρωσικής κυβέρνησης, αποφάσισε να εκπληρώσει ένα νεανικό του όνειρο, να επισκεφτεί την Ελλάδα και τη Μικρά Ασία.

Συνοδοιπόροι του σε αυτό το ταξίδι ήσαν δυο συμπατριώτες του, μέλη της Ρωσικής Ακαδημίας Καλών Τεχνών της Αγίας Πετρούπολης, ο ζωγράφος Κάρολος Μπρουλιώφ και ο αρχιτέκτονας Νικόλαος Εφίμωφ, καθώς και ένας κλασικός φιλόλογος, ο Πρώσσος Gustav Cramer. Σημειωτέον ότι ο Κάρολος Μπρουλιώφ είναι εκείνος ο ζωγράφος που απαθανάτισε, με το πορτρέτο που έφτιαξε, τη δεκαεξάχρονη Ναταλία Γκοντσάροβα, μια από τις ωραιότερες τότε γυναίκες της Ρωσίας, τη χρονιά του γάμου της με το μεγαλύτερο Ρώσο ποιητή Αλεξάντερ Πούσκιν.

Όταν επέστρεψε στη Ρωσία, εργάστηκε για ένα διάστημα από το 1848 έως το 1852 ως δικαστής στην αγία Πετρούπολη. Ασχολήθηκε κυρίως με την αναθεώρηση της νομοθεσίας, ακόμα μερίμνησε για την ανέγερση εκκλησιών, σχολείων και νοσοκομείων. Το έργο του και οι επιστημονικές του γνώσεις εκτιμήθηκαν ιδιαιτέρως, και γι’ αυτό ανακηρύχτηκε μέλος της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών.

Σχόλια

Ο **Davidoff** έφτασε στις 13 Ιουνίου (με το παλιό ημερολόγιο) του 1835 στη

Σκάλα της Άμφισσας, που αργότερα πήρε το όνομα Ιτέα.

Η πρώτη του έκπληξη προέρχεται από τις καμήλες που αντικρίζει στο λιμάνι, οι οποίες εκτελούσαν τοπικές μεταφορές. Όμως αυτός και η παρέα του, προκειμένου να ανεβούν στους Δελφούς, μπλέκουν με τους μουλαράδες, τα μουλάρια των οποίων μισθώνουν τελικώς μέχρι τη Θήβα μετά από εκβιαστικό παζάρι.

Του αφήνει καλή εντύπωση και ο κάμπος της Άμφισσας και το Χρισσό. Όταν όμως πλησιάζει στους Δελφούς, αρχίζει ο ενθουσιασμός και ο στοχασμός.

Έχει ως οδηγό του τις ταξιδιωτικές αναφορές του Chandler και Gell. Προσπαθεί να εντοπίσει τις πιο σημαντικές θέσεις του αρχαιολογικού χώρου, κάνοντας τις απαραίτητες συσχετίσεις. Σίγουρος είναι μόνο για το αρχαίο Στάδιο, για την Κασταλία Πηγή και για όσα βρίσκονται κοντά στο Μοναστήρι της Παναγίας.

Ο Davidoff θέλει να κρατήσει για πάντα την εικόνα του Δελφικού χώρου, γι αυτό ανεβαίνει με το φίλο του Μπρουλιώφ στο Στάδιο, ώστε ο ζωγράφος από εκεί με τη βοήθεια του χρωστήρα του να απεικονίσει το ιερό τοπίο.

Φαίνεται ευχαριστημένος από τη φιλοξενία του Δελφιώτη οικοδεσπότη, τον οποίο χαρακτηρίζει άνθρωπο αρκετά μορφωμένο, παρότι είναι γεωργός, που θέλει να διευρύνει τις γνώσεις του για την ένδοξη Δελφική γη και έχει ευαισθησίες για τα πολιτικά πράγματα της πατρίδας του.

Μέσα από τις αναφορές του καταλαβαίνεις ότι αυτός και η ομάδα του επισκέφτηκαν τους Δελφούς με ευλάβεια και θαυμασμό, με δίψα να γνωρίσουν, όσο γινόταν καλύτερα, τον ιερό αυτό τόπο. Οι εντυπώσεις και στοχασμοί που καταγράφονται, είναι αξιόλογοι και ενδιαφέροντες.

Την άλλη μέρα το πρωί αναχωρούν από τους Δελφούς με ανατολική κατεύθυνση, περνούν πάνω από την Αράχοβα, έχοντας σιμά τους τους πρόποδες του Παρνασσού, σε μια διαδρομή γραφική και ενδιαφέρουσα, όπως την χαρακτηρίζει, και φτάνουν στο Ζεμενό (κωμόπολη το λέει, ίσως εξαιτίας κάποιων Αραχοβίτικων καλυβιών, που θα υπήρχαν τότε εκεί).

Δίπλα στη υπάρχουσα βρύση ξεκουράζονται για λίγες ώρες από τη ζέστη του καλοκαιριού, γευματίζουν ελαφρά και συνεχίζουν το δρόμο τους μέσω της Σχιστής οδού ανατολικά για Λιβαδειά. Πριν το Ζεμενό διακρίνει ερείπια αρχαίων κτισμάτων και αναρωτιέται μήπως είναι το κάστρο της Πάνιας (Castro of Panies), όπως το είχε ονομάσει ο Άγγλος περιηγητής Gell. Πρόκειται μάλλον για τη θέση Παλιόκαστρο.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Ταξιδιωτικές Σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835", Vladimir Davidoff, Έκδοση 1839-1840 Ρωσία, Μεταφρασμένη (στα Ελληνικά) επανέκδοση Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2004.

Σκάλα, Παρασκευή 13/25 Ιουνίου

[…] Όταν βγήκαμε στη στεριά, βρήκαμε αρκετή κίνηση και άρχισα αμέσως να συγκεντρώνω πληροφορίες για το πώς θα συνεχίζαμε το ταξίδι μας.

Μερικές καμήλες, που κουβαλούσαν τα φορτία στο λιμάνι, έδιναν ανατολίτικο χρώμα. Φαινόταν ότι πλησιάζαμε σιγά - σιγά σ' εκείνα τα μέρη, όπου το υπομονετικό αυτό ζώο, που τόσο εύστοχα ονομάστηκε στα αραβικά *«καράβι της ερήμου»,* αποτελεί σίγουρο μέσο επικοινωνίας - έστω και αργοκίνητο - μεταξύ διαφόρων απομακρυσμένων χωρών.

Ξεκινήσαμε μόλις κατά τις δέκα το πρωί. Σ' αυτά τα μέρη οι προετοιμασίες για το ταξίδι γίνονται χωρίς βιασύνη. Εκτός αυτού, οι οδηγοί είναι πολύ πιο πονηροί και άπληστοι απ' ό,τι στο Μοριά. Μας κράτησαν πολλή ώρα για να ανεβάσουν την τιμή για τα μουλάρια. Τους προσέλαβα μέχρι τη Θήβα, με τον όρο να μας πάνε εκεί μέσω Δελφών, Χαιρώνειας και Λιβαδειάς.

Οι όγκοι του Παρνασσού πρόβαλλαν για πρώτη φορά μπροστά μας λίγο μετά την αναχώρηση από το λιμάνι. Διασχίσαμε μια πανέμορφη πεδιάδα, που πρέπει να αντιστοιχεί στο αρχαίο Κρισσαίον πεδίον. Είναι όλο χωράφια και ωραία ελαιόδεντρα. Από εδώ ανοίγεται η θέα μιας κοιλάδας, εκεί όπου ο ποταμός Πλειστός περνάει ανάμεσα στον Παρνασσό και την Κίρφι. Η σημερινή Κρίσσα είναι ένα κεφαλοχώρι που, σε σύγκριση με τα μοραΐτικα χωριά, δίνει την εντύπωση ευημερούντος τόπου.

Στα ανατολικό άκρο της φαίνεται ένα ύψωμα - μοιάζει να έχει εξομαλυνθεί με τεχνικά μέσα - όπου σώζονται τα ερείπια μιας εκκλησίας. Ο Dr. Cramer πιστεύει ότι εκεί βρισκόταν η αρχαία πόλη και θέτει το ερώτημα: *«Μήπως εδώ είναι ο τόπος όπου τελούνταν τα Πύθια;»*.

Από το σημείο αυτό ο δρόμος ανηφορίζει προς τον Παρνασσό. Δεξιά μας παρατηρήσαμε λείψανα αρχαίων θεμελίων από τεράστιους ογκόλιθους. Συνεχίζοντας την ανάβαση για μια περίπου ώρα, είδαμε τους πρώτους λαξευτούς τάφους στην πλαγιά του Παρνασσού, που βλέπει προς την κοιλάδα του Πλειστού και κρύβει τους Δελφούς από τους ταξιδιώτες.

Είναι τάφοι διαφόρων μεγεθών. Ο πιο μικρός φαίνεται να χωράει δυο σαρκοφάγους. Σε μια από τις πιο ευρύχωρες σπηλιές είδαμε ίχνη τοιχογραφιών, που από την τεχνοτροπία τους είναι πιθανότερο να ανήκουν



Η Παρνασσία Νάπη με ρωσική ματιά.

στη ρωμαϊκή παρά την ελληνική εποχή: πρόκειται για διακοσμητικά θέματα πομπηϊανού ρυθμού. Η θέα της ιερής κοιλάδας, όταν την πρωτοαντικρίζεις, είναι όντως μεγαλόπρεπη.

Οι συνταξιδιώτες μου παρατήρησαν πόσο πιστή και εντυπωσιακή είναι η περιγραφή της από το Στράβωνα. Μοιάζει η κοιλάδα αυτή με μεγάλο θέατρο, που το κοίλον του κατεβαίνει από τον Παρνασσό στον Πλειστό, ενώ η σκηνή απλώνεται στη μακρινή κορυφή της Κίρφεως.

Οι απότομοι, σαν τοίχοι, όγκοι του Παρνασσού είναι εξαιρετικά εντυπωσιακοί. Χωρίζονται στα δυο από μια μεγάλη χαράδρα που φθάνει μέχρι και την Κασταλία πηγή. Αυτές οι δυο κορυφές, που έδωσαν στον Παρνασσό την ονομασία *«δικόρυφος»* δεν είναι οι πιο ψηλές. Ωστόσο, καθώς ανεβαίνουν απότομα από την κοιλάδα των Δελφών, κρύβουν με τον όγκο τους τα ψηλότερα μέρη του βουνού.

Το περίγραμμα αυτής της ένδοξης κοιλάδας είναι αυστηρό, παρόλο που στο εσωτερικό της φαίνεται να υπάρχουν κάποιες καλλιέργειες. Το φυσικό περιβάλλον ταιριάζει απόλυτα με το πρώτο μαντείο της αρχαιότητας. Αποπνέει θρησκευτικότητα αλλά και μυστικισμό.

Η ημέρα ήταν σκοτεινή και ο ουρανός συννεφιασμένος. Οι αετοί - μέτρησα έξη - πετούσαν ζυγισμένοι στον αέρα πάνω από τους δυο βράχους του Παρνασσού. Άφησα το δρόμο και ανέβηκα μαζί με τον Μπριουλώφ στο βουνό

για να βρούμε τα ερείπια του ναού. Οι ταξιδιωτικές οδηγίες του Gell μας παραπλάνησαν. Ταλαιπωρηθήκαμε πηγαίνοντας πάνω - κάτω για να βρούμε τα σημεία που εκείνος εντόπισε.

Στο τέλος, παρατήσαμε το βιβλίο και πήραμε την απόφαση να βαδίζουμε σύμφωνα με τις δικές μας παρατηρήσεις. Ποια να ήταν τα αισθήματα των προσκυνητών, όταν η Πυθία εμφανιζόταν μπροστά τους από το ψηλό περιστύλιο και ανάγγελλε ότι ο μελλοντικός πόλεμος θα ήταν ευλογημένος από τους θεούς ή ότι οι θεοί οργισμένοι θα έστελναν λιμό, επιδημίες και θάνατο στους αχάριστους λαούς που τους είχαν παραμελήσει;

Το σχέδιο του Μπριουλώφ το θεωρώ πολύτιμο, γιατί δίνει μια γενική εικόνα αυτής της περιοχής. Θα μου θυμίζει επίσης το συννεφιασμένο καιρό κάτω από τον οποίο την είδαμε. Το σημείο απ' όπου σχεδιάστηκε βρίσκεται κοντά στα εκτεταμένα μαρμάρινα ερείπια, που στην αρχή τα θεωρήσαμε ως λείψανα του ναού, επειδή βρίσκονται σε ύψωμα που πολύ θα ταίριαζε σ' ένα μεγαλόπρεπο κτήριο. Ωστόσο, σύμφωνα με βάσιμες παρατηρήσεις προγενέστερων ταξιδιωτών, δεν βρισκόταν εδώ ο ναός αλλά το Στάδιο, που το είχε επενδύσει με πεντελικό μάρμαρο ο Ηρώδης ο Αττικός.

Η καλύβα που φαίνεται στο σχέδιο δεξιά, πίσω από το δρόμο, είναι η σύγχρονη εκκλησία του Προφήτη Ηλία. Κλείνει από την πλευρά αυτή την κοιλάδα και βρίσκεται δίπλα στους λαξευτούς τάφους που ανέφερα προηγουμένως. Περιβάλλεται από πολλούς αρχαίους τοίχους και από αρχιτεκτονικά λείψανα, μέσα στα οποία έχουν φτιάξει ένα αλώνι.

Ο δρόμος απ' αυτή τη φτωχική εκκλησία πηγαίνει στο χωριό Καστρί, που σημειώνεται στο σχέδιο στην πλαγιά του βουνού, στα ριζά ενός βράχου. Κατά πάσα πιθανότητα βρισκόταν εδώ ο ναός και το μαντείο του Απόλλωνα. Στο συμπέρασμα αυτό μας οδηγούν τα παρακάτω στοιχεία. Καταρχάς, ο ναός θα έπρεπε να βρίσκεται δίπλα στην Κασταλία πηγή, αφού η Πυθία έλουζε εκεί τα μαλλιά της πριν ανεβεί στο θεϊκό τρίποδα, και έφθανε στην πηγή από το υπόγειο πέρασμα, που μάλλον δεν θα ήταν πολύ μακρύ. Δεύτερον, σύμφωνα με την περιγραφή του Παυσανία, η Κασσοτίδα πηγή πήγαζε πίσω από το ναό.

Σήμερα στη μέση του χωριού αναβλύζει πηγή με δροσερό νερό, γεγονός που δεν θα είχε ιδιαίτερη σημασία, αν δεν βρίσκονταν στον ίδιο χώρο πολλά λείψανα κτηρίων και επιγραφές.

Όλο το πλακόστρωτο του χωριού, καθώς και οι τοίχοι του Μοναστηριού και των σπιτιών είναι κτισμένοι με μάρμαρα απ' αυτά τα μνημεία της αρχαιότητας. Τι περίεργη τύχη! Επιγραφές σύγχρονες της βουλής των Αμφικτιόνων, της πιο επίσημης απ' όλες τις ελληνικές πόλεις και τις ελληνικές ομοσπονδίες, που αποφάσιζε άλλοτε για τις τύχες ολόκληρης της Ελλάδας, βρίσκονται τώρα σε πλακόστρωτα και σε τοίχους ανθρώπων, που μόλις και μετά βίας ξέρουν να διαβάζουν! Αλλά δεν αξίζει να στεκόμαστε σε τέτοιου είδους σκέψεις, που

άθελα σου έρχονται στο νου. Καλύτερα να συνεχίσουμε να μιλάμε για τα μνημεία που δεν έχουν ακόμα τελείως εξαφανιστεί. Ως προς την Κασταλία πηγή, επειδή δεν είναι δημιούργημα του ανθρώπου αλλά της φύσης, θα παραμείνει ζωντανή στους αιώνες. Ευτυχώς, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πρόκειται για την πηγή τη γνωστή με την ίδια ονομασία στην αρχαιότητα.

Η περιγραφή της είναι τόσο λεπτομερής που αναγνωρίζεται πολύ εύκολα. Το νερό της Κασταλίας, διάφανο και δροσερό, κατεβαίνει από τον Παρνασσό από μια μεγάλη χαράδρα. Αν μπει κανείς σ' αυτή τη χαράδρα, μπορεί να δει και τη μεγάλη σπηλιά που χρησίμευε πιθανόν στην Πυθία ως τόπος καθαρμού, πριν πάει από την υπόγεια σήραγγα στο ναό. Ίχνη λαξευμένων σκαλοπατιών φαίνονται ακόμα και τώρα.

Ο Chandler πιστεύει ότι τα κτίσματα και τα άνδηρα, που τα ερείπιά τους περιβάλλουν τη σύγχρονη εκκλησία του Προφήτη Ηλία, βρίσκονταν μέσα στον περίβολο του ναού. Αυτή όμως η άποψη του Chandler μου φαίνεται απίθανη. Όλα αυτά τα κτίσματα δεν βρίσκονται πιο κοντά στο χώρο που κατείχε ο ναός από ό,τι το Στάδιο, που από τη μαρτυρία του Παυσανία γνωρίζουμε ότι βρισκόταν έξω απ' αυτόν τον περίβολο.

Μετά τη βραδινή μας συζήτηση, όπου ο καθένας από την παρέα εξέφραζε τη γνώμη του, συμφωνήσαμε με την άποψη του Dr. Cramer στα εξής σημεία, που τα καταγράφω στο ημερολόγιό μου: Ο λεγόμενος *«Κόμβλος»,* σωρός από πέτρες εν μέρει κτισμένες και εν μέρει στοιβαγμένες, δεν είναι ο τάφος του Πύρρου, όπως πιστεύουν. Και τούτο γιατί ο περίβολος που περιέκλειε το ναό, το περιτείχισμα δηλαδή, δεν μπορούσε να φθάνει έως εκεί, όπως μαρτυρεί η φράση του Παυσανία : *«Ακόμα και το Στάδιο βρισκόταν έξω απ' αυτόν»*.

Τα σίγουρα σημεία, στα οποία μπορεί να βασιστεί η τοπογραφία των Δελφών, είναι το Στάδιο, που αναγνωρίζεται σαφέστατα από τα λείψανά του, η Κασταλία πηγή και ο χώρος κοντά στο Μοναστήρι, αξιοσημείωτος λόγω των πολλών αξιόλογων αρχιτεκτονικών λειψάνων. Θα μπορούσαμε ασφαλώς να αφιερώσουμε εκεί πολύ χρόνο πριν εξαντλήσουμε όλο το υλικό που ενδιαφέρει τους αρχαιοδίφες.

Το σπίτι όπου μείναμε είναι αρκετά καλό και ο οικοδεσπότης μας, έστω και αν ανήκει στην αγροτική τάξη, είναι αρκετά μορφωμένος και έχει δίψα να διευρύνει τον κύκλο των γνώσεών του, κυρίως σε ό,τι αφορά την τοπογραφία της ιδιαίτερης πατρίδας του. Δείχνει τις επιγραφές, ενδιαφέρεται για βιβλία με περιγραφές αυτού του τόπου και καταγράφει με ένα φτερό αετού τις παρατηρήσεις των περιηγητών και τα ονόματά τους. Ενώ ο πολύτιμος Δημήτρης μου φρόντιζε να μας φτιάξουν το τσάι που πίνουμε πάντα μετά το συνηθισμένο δείπνο μας - αρνί ή κοτόπουλο - ο οικοδεσπότης μάς έδειξε τη διακήρυξη που εξέδωσε ο βασιλιάς την ημέρα της ενηλικίωσής του.

Διάβασε με ευχαρίστηση και με κάποια περηφάνια όλες τις υποσχέσεις,

που αφορούσαν την προώθηση του εμπορίου και της βιομηχανίας. Του άρεσε ιδιαιτέρως το ότι υποσχόταν να προστατεύει την ελληνική πίστη, καθώς και το ότι θα την ομολογούν και οι διάδοχοί του. Διέκοπτε την ανάγνωσή του, ρωτώντας αν αυτό είναι καλό, και φώναζε *«Καλό! Όθων! Ζήτω ο Όθων!»*. Έτσι τελειώσαμε τη βραδιά μας στους Δελφούς, τόπο τόσο επίσημο και σημαντικό, που οι Έλληνες τον ονόμαζαν ομφαλό της γης.

Και πράγματι, μολονότι η Αμφικτιονία δεν κυβερνάει πλέον τον πιο καλλιεργημένο απ' όλους τους λαούς, παρέμεινε εδώ κάτι σπουδαίο και μεγαλοπρεπές, σαν τους τελευταίους ήχους του οργάνου στις καθολικές εκκλησίες μετά το σβήσιμο της μελωδίας. Ακριβώς τότε είναι η πιο κατανυκτική στιγμή. Κάτω από τους ευμεγέθεις θόλους του ναού έρχεται και βασιλεύει η σιωπή. Ο καθένας, χωρίς να τον απασχολεί πια η λειτουργία, μπορεί, ακολουθώντας αυθόρμητα το σκίρτημα της πονεμένης ψυχής του, να στείλει στον ουρανό την προσευχή του.

Κυριακή, 14/26

Ξεκινήσαμε νωρίς το πρωί. Λίγο μετά την αναχώρησή μας από το χωριό, έχοντας ακόμα μπροστά μας τη μικρή εκκλησία του Αγίου Ιωάννη, περάσαμε δίπλα στην Κασταλία πηγή. Δεν νομίζω να υπήρξε κανένας από μας που να μην κατέβηκε από τη δερμάτινη ή την ξύλινη σέλα του, για να πιει - όσο το επέτρεπε η πρωινή ώρα - από το δροσερό και διάφανο αυτό νερό, λίγο πιο πάνω από το σημείο όπου οι γυναίκες έπλεναν τα ρούχα.

Η θέα της ωραίας αυτής πηγής προκαλεί συναισθήματα θλίψης, γιατί όλοι θα ήθελαν να πάρουν απ' εκεί δύναμη έμπνευσης, νιώθουν όμως ότι δεν μεταδίδεται η δύναμη αυτή στον καθένα. Όλοι θα ήθελαν να έχουν το σπάνιο, παντοδύναμο δώρο της ποίησης, για να κυριεύσουν τις ψυχές των άλλων και να τους μεταδίδουν τις χαρές και τις λύπες που μας συνθλίβουν και αποζητούν να απελευθερωθούν, όπως το νερό της πηγής που ανοίγει δρόμο ανάμεσα στα βράχια.

Μεγάλη και αθάνατη είναι η δύναμη του Πινδάρου, του Μίλτωνα και του Βύρωνα, που χάρη στο ταλέντο τους και μόνον- χάρισμα της φύσης - εκφράζουν τις επιθυμίες και τη θλίψη τους και επηρεάζουν τις καρδιές και τις τύχες όλων των γενεών! Υπάρχει, ωστόσο, παρηγοριά για όσους δεν έχουν αυτό το χάρισμα. Αν και οι ίδιοι δεν καταφέρνουν να εκφράσουν όλο τον πλούτο των συναισθημάτων τους, δεν χάνουν το δικαίωμα να απολαμβάνουν την πεμπτουσία της ποίησης. Τα συναισθήματα γίνονται ακόμα πιο δυνατά, όταν δεν μπορούν να εκφραστούν.

Η περιοχή αυτή, σε σχέση με τον Μοριά, είναι σωστά καλλιεργημένη και με ιδιαίτερη φροντίδα. Κοντά στο Καστρί υπάρχουν κυρίως σιτηρά, ενώ στο βάθος της ρεματιάς ελαιόδεντρα. Πιο δυτικά (ανατολικά είναι το σωστό), μέχρι

το χωριό Αράχοβα, φύονται κυρίως αμπέλια. Ο Πλειστός ρέει στο βάθος της χαράδρας ανάμεσα στον Παρνασσό - η κορυφή του δεν φαίνεται από εδώ - και στη μακρόστενη Κίρφι, πίσω από την οποία φαίνονται τα όρη του Μοριά. Ένα απ' αυτά, πιο ψηλό από τα άλλα και ενίοτε με χιόνια στις κορυφές του, βρίσκεται στη θέση όπου ο χάρτης δείχνει την Κυλλήνη. Συγκρίνοντας πάντως τον χάρτη του Lapie, που χρησιμοποιούμε ως οδηγό, με τις παρατηρήσεις του Dr. Cramer, βρίσκουμε ότι ο χάρτης δεν αποδίδει σωστά τη γραμμή της Κίρφεως.

Λίγο μετά το μεγάλο χωριό Αράχοβα, που αφήσαμε δεξιά μας, οι καλλιέργειες εξαφανίζονται. Σε κάποια απόσταση από το χωριό (τέσσερα βέρστια) διακρίνονται ερείπια κτηρίων πάνω σ' ένα χαμηλό ύψωμα, αριστερά από το δρόμο. Αντιστοιχούν σ' αυτό που ο Gell ονόμασε Castro of Panies. Δεν είδαμε πολυγωνικά θεμέλια, δεν μπορούμε όμως να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι ποτέ δεν υπήρξαν.

Η διαδρομή δίπλα στην απότομη πλαγιά του Παρνασσού ήταν πολύ γραφική και ενδιαφέρουσα, όσο διασχίζαμε την κοιλάδα των Δελφών μέσα από τα βουνά, μόλις όμως κατεβήκαμε στην πεδιάδα, το τοπίο έγινε ανιαρό και μονότονο.

Το μεσημέρι σταματήσαμε για να ξεκουραστούμε - απαραίτητο με τη ζέστη που επικρατούσε - δίπλα στην πηγή στην κωμόπολη Ζεμενό. Πήραμε το πρωινό μας και καθίσαμε περίπου δυο ώρες. Λίγο πιο πέρα φαίνονται τα ίχνη του δρόμου που άνοιξαν μέσα στον άγριο βράχο και ίσως γι αυτόν το λόγο τον ονομάζουν *«Σχιστή».* Σε πολλά σημεία του δρόμου διακρίνονται λείψανα κακοφτιαγμένα πλακόστρωτου που διατηρήθηκαν ίσως από τα αρχαία χρόνια.

Ένα μικρό μονοπάτι ξεκινάει από εδώ με κατεύθυνση προς τη Δαυλίδα. Είναι η *«Τρίοδος»* του Οιδίποδα. Επομένως, σ' αυτά τα μέρη συνέβη ένα από τα πιο περίεργα και συγκινητικά γεγονότα που γνωρίζουμε.

Μερικοί τοποθετούν τον τάφο του Λάιου, πατέρα του Οιδίποδα, κοντά στην κωμόπολη Ζεμενό. Ο δρόμος κατεβαίνει σιγά - σιγά μέχρι την ευρύχωρη ελώδη κοιλάδα, που είναι σχεδόν ακαλλιέργητη και θλιβερή, μια και δεν υπάρχει καμία κίνηση ούτε άνθρωποι. Είναι η κοιλάδα του Κηφισού[…]

47. HENRY CORNILLE

Βιογραφικά στοιχεία

Δεν βρέθηκαν διαθέσιμα στοιχεία.

Σχόλια

Είναι κρίμα που δεν μπορέσαμε να συγκεντρώσουμε κάποιες πληροφορίες για τον Henry Cornille, έχουμε όμως ένα ωραίο, παρότι σύντομο, ταξιδιωτικό του αφήγημα από την περιοχή μας. Ο Cornille ανέβηκε στους Δελφούς από το μέρος του Χρισσού. Η περιγραφή του, όσο πλησιάζει προς τον ιερό χώρο, γίνεται πιο ποιητική και έχει μια ρομαντική απόχρωση. Δεν περιγράφει το χωριό Καστρί, δεν τον ενδιαφέρουν καν οι σημαντικές θέσεις του αρχαιολογικού χώρου, όπως π. χ. η Κασταλία πηγή. Στοχάζεται για τον ένδοξο αυτό τόπο συνολικά, παρατηρώντας αρχαιολογικές λεπτομέρειες από ταφικά μνημεία. Όταν όμως φτάσει στην Αράχοβα η διάθεσή του αλλάζει. Γίνεται πιο ευχάριστη, αντικρίζοντας τις όμορφες Αραχοβιτοπούλες, που τον περικυκλώνουν και τον ρωτούν αυθόρμητα και επίμονα: ποιος είναι, από πού έρχεται, πού πάει. Ενθουσιάζεται και τις παρομοιάζει σαν κόρες των Μουσών, που μόλις εμφανίστηκαν μπροστά του ερχόμενες από τον Παρνασσό. Περιγράφει το όμορφο παρουσιαστικό τους, τις φορεσιές τους και κυρίως, με πολύ χιούμορ, το έθιμό τους να στολίζουν τις πλούσιες κοτσίδες τους με φλουριά.

Είναι εύπιστος σε ό,τι του λένε. Πράγματι, η πληροφορία που καταγράφει ότι οι άντρες του χωριού λείπουν για μεγάλο χρονικό διάστημα, επειδή τάχα είναι ψαράδες και ναύτες στην κοντινή θάλασσα, δεν πρέπει είναι προϊόν της φαντασίας του. Φαίνεται ότι, όταν ο ίδιος δεν είδε άντρες στο χωριό και ρώτησε σχετικά, οι κοπελιές δεν θέλησαν να μιλήσουν για πρόβατα και κτήματα και θα ανέφεραν πιο ευγενείς ασχολίες των Αραχοβιτών. Είναι επίσης πολύ σημαντική η πληροφορία του σχετικά με το έθιμο του αγωνίσματος δρόμου στην ανηφόρα του πεδίου μάχης της Αράχοβας, και το έπαθλο με τα αρνιά. Δείχνει πόσο παλιές είναι οι καταβολές του αγωνιστικού μέρους του Πανηγυριού της Αράχοβας. Ανεβαίνει χωρίς να χάσει καιρό στον Παρνασσό, όμως οι καιρικές συνθήκες που επικρατούν τον εμποδίζουν να κατακτήσει τη Λιάκουρα και να θαυμάσει το τοπίο. Επιστρέφει κατάκοπος το βράδυ στη Αράχοβα και εκεί νιώθει επιτέλους ζεστασιά και περιποίηση. Την άλλη μέρα στο δρόμο του για τη Λιβαδειά ατενίζει την Κωπαΐδα από ψηλά σαν θάλασσα λόγω της επικρατούσας ομίχλης.

Οι περιγραφές από το σκηνικό του καιρού πάνω στο Παρνασσό και κατά την κατάβασή του προς την Κωπαΐδα είναι πολύ ποιητικές και ενδιαφέρουσες. Ίσως είναι ο μόνος από όλους τους ξένους περιηγητές που έχει περιγράψει

τόσο όμορφα τα καιρικά φαινόμενα στην παρνασσίδα γη.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Souvenirs d' Orient"*,**
Henri Cornille, Paris 1836.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15.Τα ερείπια των Δελφών. Ο Καραϊσκάκης. Η Αράχοβα, το χωρίο με τις όμορφες γυναίκες. Η προίκα κρεμασμένη στα μαλλιά. Η ανάβαση του Παρνασσού. Οπτασίες στα βουνά. Λιβαδειά […] Μαραθώνας.

Σε λίγη απόσταση, συναντάμε το χωριό Χρισσό και σε λίγο φτάνουμε στους Δελφούς, το σημερινό Καστρί. Ποτέ καμιά πιο μεγαλοπρεπής φύση δεν έχει προσφέρει το μυστήριό της στις προφητείες των χρησμών. Οι ναοί καταστράφηκαν, αλλά αυτοί οι ογκόλιθοι από γκρίζα και μπλε πέτρα κράτησαν το σημάδι του ανθρώπινου χεριού. Ανακαλύπτουμε εδώ κι εκεί θέσεις και κοιλώματα που δεν έχουν πια ούτε αγάλματα. Είδα μια τετραγωνική σάλα, λαξευμένη στο βράχο. Ήταν στολισμένη με ένα φαρδύ πάγκο και οι τοίχοι της ενώνονταν επάνω σαν γοτθικός θόλος. Βγαίνοντας απ' αυτήν τη σπηλιά, κατεβαίνουμε από ένα δύσβατο μονοπάτι, προς ένα υπόγειο υδραγωγείο με νερά, που κυλούν πίσω από το βράχο. Κοντά, αντιλήφθηκα ένα σπασμένο άγαλμα. Αναπαριστούσε μια γυναίκα, που κοιμόταν επάνω σ' ένα μαξιλάρι. Χωρίς αμφιβολία, ήταν τοποθετημένη πάνω στο κάλυμμα ενός τάφου, άψυχη εικόνα της νεκρής, της οποίας σκέπαζε την τέφρα. Δεν σπατάλησα τις δυνάμεις μου σε εικασίες πάνω σ' αυτό το αίνιγμα του θανάτου. Απλώς, θα ήθελα πολύ να συμβουλευόμουν την Πυθία με το χάλκινο τρίποδο, ώστε να καλέσει τη σκιά εκείνη, που τα λείψανά της είχαν σκορπίσει στον άνεμο. Αλλά δεν υπάρχουν πια χρησμοί στους Δελφούς, ούτε Μούσες στον Ελικώνα, ούτε Θεοί στον Όλυμπο! Μόνο η σιωπή και το χιόνι κυριαρχούν δια παντός σ' αυτά τα μέρη, τα τοποθετημένα ανάμεσα στα σύννεφα από το χέρι της Φύσης, και που η πίστη των λαών τα είχαν συνδυάσει με τον ουρανό.

Από κορυφή σε κορυφή φτάσαμε στο οροπέδιο όπου στηρίζεται η βάση του ψηλού όρους αυτού, που ήταν ο τόπος διαμονής των εννέα αδελφών (Μουσών). Εκεί ο Καραϊσκάκης, Ρουμελιώτης καπετάνιος, έσφαξε 2.000 Τούρκους, παγωμένους, θαμμένους μέσα στο χιόνι, σαν εξιλαστήρια θύματα!

Η Αράχοβα, κωμόπολη στους πρόποδες του Παρνασσού, φαίνεται να έχει κτιστεί πάνω στην τοποθεσία της Αμβρύσσου. Μας δέχτηκαν μια ομάδα γελαστών και φλύαρων γυναικών, που μας έκαναν τις συνήθεις ερωτήσεις: *«Από πού είστε», «Πού πάτε», «Ποιοι είστε».* Ήταν τα πιο όμορφα πλάσματα

της Ελλάδας! Η *“Ipsara”* η ίδια θα υπέκυπτε μπροστά στην Αράχοβα.

Εδώ είναι που πρέπει να ψάχνουμε για το προφίλ το τόσο φημισμένο και γι' αυτά τα πρόσωπα με τις τόσο χαριτωμένες και κανονικές γραμμές, με γαλάζια μάτια και μαύρα μαλλιά, που βγαίνουν με ιδιότροπους κυματισμούς από ένα κόκκινο σκούφο, και πέφτουν ατημέλητα κάτω από ένα διάφανο βέλο. Με λίγη φαντασία, θα τις είχαμε πάρει εύκολα για τις κόρες των Μουσών, που θα είχαν κατεβεί προς την κοιλάδα. Εκεί επάνω στη χλόη δεν κήρυτταν την ποίηση.

Μας καλωσόριζαν, και αυτή η απλότητα της υποδοχής δεν είχε καμία σχέση με διθύραμβο. Όλοι οι Έλληνες του χωριού αυτού είναι ναύτες ή ψαράδες. Μένουν στον κόλπο και δεν γυρίζουν συχνά εκτός από τις γιορτές. Τον υπόλοιπο καιρό ο πληθυσμός εδώ είναι γυναικείος.

Είναι της μόδας στις Ελληνίδες να δένουν τα μαλλιά τους με όλο το ασήμι που κατέχουν και που είναι η προίκα τους. Οι γυναίκες της Αράχοβας μου φάνηκαν ειδικά πιστές σ’ αυτό το έθιμο.

Πουθενά αλλού δεν το είδα τόσο διαδεδομένο. Όλες οι μαύρες κοτσίδες ήταν φορτωμένες με ολόκληρα ισπανικά τάλιρα, μισά τάλιρα και τέταρτα του τάλιρου και μικρές τούρκικες μονέδες. Το έθιμο αυτό είναι σίγουρα βολικό για τους άνδρες, παρόλο που δεν είναι το ίδιο για τις γυναίκες. Εκεί, αυτός για τον οποίο ο γάμος είναι μια οικονομική πράξη, μπορεί να διαλέξει. Συγκρίνει, λογαριάζει, εκτιμάει τα μαλλιά και γρήγορα θα καταλάβει την εξωγενή αξία της μέλλουσας γυναίκας του. Αυτός ο τόσο δύσκολος όρος των συμβολαίων, λογαριάζεται με το μάτι και ο παθιασμένος εραστής δεν παίρνει το ρίσκο να σβήσουν τα αισθήματά του από λάθος υπολογισμό. Για να διατηρούνται τα μαλλιά της Αράχοβας, εύχομαι το βαρύ ελληνικό νόμισμα με το Φοίνικα να μη βγει από το Μοριά.

Μας έμενε ακόμα να περάσουμε το τελευταίο τμήμα του Παρνασσού για να φτάσουμε επάνω. Ανεβαίνουμε από βράχο σε βράχο με χίλιες δυσκολίες. Ξεκουραζόμαστε κοντά σ’ ένα δένδρο όπου κάθε χρόνο δένουν τρία αρνιά αφιερωμένα στον Άγιο Γεώργιο.

Όταν από ψηλά, δίνουν το σύνθημα, όλα τα παλληκάρια της Αράχοβας ορμούν να κατακτήσουν αυτό το καινούργιο *«χρυσόμαλλο δέρας».* Ο πρώτος που το φτάνει, κατεβαίνει ύστερα ανάμεσα σε ζητωκραυγές με το αρνί που έχει διαλέξει. Ο δεύτερος διαλέγει μετά. Ο τρίτος δεν διαλέγει πια… Εάν οι συναγωνιστές φτάσουν μαζί, γυρίζουν με άδεια χέρια και η δοκιμασία ξαναρχίζει.

Σ’ αυτά τα ύψη ο Παρνασσός είναι σαν όλα τα ψηλά βουνά, που βγαλμένα κατά κάποιο τρόπο από τη δικαιοδοσία της φύσης, σηκώνουν το ακίνητο και βραχώδες κεφάλι τους μέσα στα σύννεφα. Η βλάστηση υποχωρεί, η ομίχλη πυκνώνει, το στρώμα του χιονιού γίνεται όλο και πιο παχύ όσο ανεβαίνουμε. Η σιωπή και το κρύο μας διαπερνούν, τα άλογά μας τρέμουν. Γλιστρούν και

πέφτουν κάθε στιγμή. Η ομίχλη πέφτει σαν βροχή, ίδια με τα μόρια της σκόνης που πηγαινοέρχονται σε μια ακτίνα ήλιου. Κατεβαίνουμε από τα άλογα. Φύγαμε από την Αράχοβα εδώ και οκτώ ώρες…Μια τελευταία προσπάθεια. Φτάνουμε βρεγμένοι, με ρίγη σ' όλα τα μέλη μας. Απερίγραπτη θλίψη. Δεν είναι πια η γης, δεν είναι η κόλαση, είναι κάτι ανάμεσα. Που δεν έχει όνομα. Μακριά κάτω από μας τα συσσωρευμένα σύννεφα φαίνονται ακουμπισμένα στους βράχους επάνω, ένα θολωμένο και βροχερό φως που τσούζει τα μάτια και που δεν μοιάζει να είναι ούτε της ημέρας ούτε της νύχτας.

Ένα δειλινό μέσα στο μεσημέρι. Ο ήλιος διαπερνά αργά – αργά αυτόν τον ομιχλώδη φλοιό. Οι ακτίνες αντανακλώνται μέσα στην παχιά και υγρή ατμόσφαιρα, σχηματίζουν ένα ουράνιο τόξο σαν ένδοξο φωτοστέφανο επάνω στον παλιό θρόνο της ποίησης, του οποίου δεν μένει παρά μόνο το βάθρο. Μέσα στη νύχτα επιστρέψαμε στην Αράχοβα. Μια ωραία φωτιά μας συνέφερε μετά από την κάθοδο από τον Παρνασσό. Απ' αυτά τα ύψη, κατεβαίνουμε από κορυφή σε κορυφή μέχρι στις πεδιάδες της Λιβαδειάς. Στα χαράματα είχαμε φύγει.

Ξαφνικά, μπροστά μας, στο βάθος μιας κοιλάδας, βλέπουμε τη θάλασσα. Μια θάλασσα που έλαμπε με τα πρωινά φώτα και σχημάτιζε έναν κόλπο στη μέση της στεριάς. Αυτή η προοπτική με ενοχλούσε ιδιαίτερα και ανέτρεπε όλες μου τις ιδέες περί γεωγραφίας.

Κοιτάζοντας με περισσότερη προσοχή συνειδητοποίησα ότι αυτή η θάλασσα προχωρούσε προς εμάς. Μεγάλωνε ανεπαίσθητα και σκέπαζε μ' ένα αχνώδες χνούδι, τους μαύρους όγκους που την περιέβαλλαν. Ήταν η οπτασία των βουνών, όταν τα σύννεφα έχουν κατέβει τη νύχτα και έχουν ξεκουραστεί στις κοιλάδες. Ξανανεβαίνουν σιγά - σιγά προς τις κορυφές τις πιο ψηλές, γύρω από τις οποίες τα τραβά και τα μαζεύει η δύναμη του ήλιου. Η ταξιδιάρικη νεφέλη πλησιάζει με ταχύτητα. Σε λίγο η κινητή ομίχλη μας είχε σκεπάσει και αισθανόμασταν, μέσα στο γκρεμό, όπως είχαμε αισθανθεί την παραμονή, πάνω στον Παρνασσό.

Πέρασε, και για πολύ καιρό ακόμα την βλέπαμε να τραβάει το δρόμο της, σαν ένας συμπαγής στρατός που βαδίζει γερά, πηγαίνοντας να κάνει έφοδο σε φρούριο. Εάν μου είχε μείνει λίγη ποιητική έμπνευση, θα την είχα περάσει για το μυστηριώδες άρμα των Μουσών που επέστρεφαν.

48. PRINCE DEPUKLER MUSKAU



Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Prince Hermann Von Puckler - Muskau,** γεννήθηκε στις 30 Οκτωβρίου του 1785 στο κάστρο Muskau στην Upper Lusatia, και πέθανε στις 4 Φεβρουαρίου του 1871. Ήταν Γερμανός ευγενής, εξαιρετικός καλλιτέχνης στην αρχιτεκτονική τοπίου. Έγραψε για τα ταξίδια του στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αφρική.

Υπηρέτησε για κάποιο χρονικό διάστημα σε ένα σύνταγμα ιππικού στη Δρέσδη, και στη συνέχεια ταξίδεψε στη Γαλλία και την Ιταλία με τα πόδια. Το 1811, μετά το θάνατο του πατέρα του, κληρονόμησε τη βαρονία του Muskau. Υπηρέτησε ως αξιωματικός υπό το δούκα του Saxe - Weimar. Μετά τον πόλεμο, αποσύρθηκε από το στρατό και επισκέφτηκε την Αγγλία, όπου παρέμεινε εκεί για ένα χρόνο. Επισκέφτηκε το Κόβεντ Γκάρντεν και το Drury Lane, μελετώντας τα πάρκα και τη High Society, όντας ο ίδιος μέλος της.

Το 1822, ως αποζημίωση για ορισμένα προνόμια από τα οποία

παραιτήθηκε, του απονεμήθηκε ο βαθμός *"Furst"* από το βασιλιά Φρειδερίκο Γουλιέλμο της Πρωσσίας.

Το 1817 παντρεύτηκε τη χήρα κόμισσα Lucie von Pappenheim, το γένος von Hardenberg, κόρη του Πρώσσου πολιτικού Πρίγκιπα Karl August von Hardenberg. Και πάλι ταξίδεψε στην Αγγλία και, όντας ένας τολμηρός χαρακτήρας, ταξίδεψε στην Αλγερία, την Τυνησία, την Αίγυπτο και το Σουδάν για να διερευνήσει την αρχαία Νουβία.

Στο σκλαβοπάζαρο του Καΐρου, γοητεύτηκε από ένα κορίτσι καταγωγής από την Αιθιοπία, στις αρχές της εφηβείας της, το οποίο αμέσως αγόρασε και το ονόμασε Mahbuta (η αγαπημένη). Μαζί του συνέχισε ένα ρομαντικό ταξίδι στη μικρά Ασία και την Ελλάδα. Στη Βιέννη, εισήγαγε στην ευρωπαϊκή high society τη Mahbuta, αλλά το κορίτσι ανέπτυξε φυματίωση και πέθανε στο Muskau, το 1840.

Το 1845 πούλησε το κτήμα του, και, αν και στη συνέχεια έζησε κατά καιρούς σε διάφορα σημεία στη Γερμανία και την Ιταλία, η κύρια κατοικία του έγινε το Branitz κοντά στο Cottbus, όπου έφτιαξε ένα θαυμάσιο πάρκο. Πολιτικά ήταν φιλελεύθερος. Αυτό, μαζί με τον πανθεϊσμό του και τον τρόπο ζωής του, τον έκαναν λίγο ύποπτο στην κοινωνία του Biedrmeier.

Το 1863 έγινε μέλος της Πρωσσικής Βουλής των Λόρδων. Πέθανε στο Branitz, και, σύμφωνα με τις οδηγίες στη διαθήκη του, το σώμα του αποτεφρώθηκε.

Θεωρείτο ως ένας εξαιρετικός καλλιτέχνης πάνω στην αρχιτεκτονική τοπίου σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επίσης, ως συγγραφέας ταξιδιωτικών βιβλίων κατείχε υψηλή θέση. Είναι παρατηρητικός, με ύφος διαυγές, και πνευματώδης.

Σχόλια

Ο Πρίγκιπας **Hermann Von Puckler - Muskau** φτάνει στους Δελφούς ερχόμενος από την Άμφισσα.

Ως ειδικός στην αρχιτεκτονική τοπίου είναι πολύ παρατηρητικός, όταν φτάνει στον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών. Αμέσως κατανοεί και εξυμνεί τη χωροταξική ευφυΐα των Ελλήνων, που, σε ένα τόσο περιορισμένο και δύσκολο από τοπογραφικής πλευράς χώρο, είχαν τοποθετήσει τόσο επιτυχημένα και θαυμαστά τα διάφορα ιερά και τις λοιπές λειτουργίες του μαντείου.

Έχει διαβάσει τις αφηγήσεις παλαιοτέρων περιηγητών. Επισκέπτεται κάθε ιδιαίτερη θέση, παρατηρεί ό,τι είναι διαθέσιμο μπροστά του, εκφράζει τις κρίσεις και τους προβληματισμούς του, προσπαθεί να κάνει ταυτοποιήσεις και φαντάζεται το χώρο αυτό πώς θα ήταν στα χρόνια της ακμής του.

Για το σύγχρονο χωριό Καστρί δεν έχει λόγια να πει, αφιερώνει όμως πολλά λόγια, καθόλου βέβαια κολακευτικά, για το Δήμαρχο των Δελφών, στην άθλια καλύβα του οποίου φιλοξενείται. Πρόκειται για το ίδιο εκείνο πρόσωπο, που

αναφέρει και επικρίνει, παλιότερα, ο περιηγητής Karl Gustav Fiedler. Δηλαδή, πρόκειται για το δήμαρχο, που είχε τσακίσει μερικά φύλλα χαρτιών, για να δημιουργήσει βιβλίο εντυπώσεων επισκεπτών στο σπίτι του, όπου φιλοξενούσε και *"ξύριζε"* ασύστολα.

Εδώ ο Muskau τον λούζει κυριολεκτικά με τα χειρότερα λόγια και τον αφήνει εσαεί έκθετο στα μάτια μας. Δυστυχώς, αυτό το είδος ανθρώπου δεν έχει εκλείψει ακόμα από την πατρίδα μας, και μας αφήνει έκθετους στη χλεύη των σύγχρονων πολιτισμένων ανθρώπων.

Ο Muskau ανεβαίνει στη συνέχεια στην Αράχοβα, αφήνει τα πράγματά του στο σπίτι, που θα διανυκτερεύσει, και επιχειρεί μια επίσκεψη αστραπή στο χώρο της Σχιστής Οδού, προκειμένου να δει το μέρος όπου παίχθηκε το δράμα της δολοφονίας του βασιλιά Λάιου από το γιο του Οιδίποδα.

Το σκηνικό της Αράχοβας τον εντυπωσιάζει, θεωρεί ότι οι μεγάλοι βράχοι, που υπήρχαν εκεί καταμεσής του χωριού (εννοεί βράχοι Κοτρούλι και Ρολογιού)είχαν ριχτεί στο χωριό από σεισμούς.

Την άλλη μέρα το πρωί ξεκινάει για το Κωρύκιον Άντρον. Εξερευνά με προσοχή το σπήλαιο και το περιγράφει εκτενώς, βλέπει όμως τις απρέπειες των ξένων πάνω στις αρχαιότητες και τις στηλιτεύει. Είναι η κακή συνήθεια πολλών περιηγητών να χαράζουν με σφυρί ή να χρωματίζουν με μπογιά τα ονόματά τους, ακόμα φίλων και συγγενών τους, όπου τους ήταν βολικό, με τη ελπίδα ότι έτσι θα έμεναν στην αιωνιότητα.

Το ωραίο της υπόθεσης αυτής είναι ότι, ενώ από τη μια μεριά κατηγορεί τέτοιες πράξεις βανδαλισμού, από την άλλη χάραξε και ο ίδιος το όνομά του στο σπήλαιο!

Την περίπτωσή του όμως την αποσιώπησε για ευνόητους λόγους. Επειδή όμως ισχύει όχι μόνον το *"ουδέν κρυπτόν υπό τον ήλιον"* αλλά και το ουδέν κρυπτόν υπό... σκιάν, ήλθε μετά από λίγα χρόνια ένας άλλος... μαρτυριάρης Γερμανός, ο περιηγητής Vischer, ο οποίος επισκέφτηκε το Κωρύκιον Άντρον και γράφει:

"Στην πιο πίσω και ψηλή γωνία, που μπορούσα να φτάσω βρήκα χαραγμένα με μεγάλα γράμματα το όνομα του Δούκα Pückler." Στην προκειμένη περίπτωση, ξεχώρισε τα πιο πρόσφατα ονόματα τριών αδελφών από το Δουβλίνο (T. N. and S. Bear of Dublin 1836), πάνω στα οποία ρίχνει την μπαλωθιά του, έτσι για τιμωρία τους, όταν αποφασίζει να αποχαιρετίσει το σπήλαιο του Πάνα. Επιθυμεί να ανεβεί στην κορυφή του Παρνασσού, αλλά ο καιρός είναι εντελώς ακατάλληλος, γι' αυτό κατευθύνεται στη συνέχεια προς την Αγόριανη.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

“Entre l' Europe et l' Asie, Voyage dans l' Archipel”, Prince De Pulker Muskau, Paris 1840.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α
ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΔΕΛΦΟΥΣ ΣΤΗ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑ

Σεπτέμβριος 1836

[…]Διάβαζα στα βιβλία ότι στα Σάλωνα, το καλοκαίρι, η ατμόσφαιρα είναι πολύ επιβλαβής. Όμως οι κάτοικοι με βεβαίωσαν ότι δεν είναι αλήθεια και, πράγματι, παρόλη τη μεγάλη ζέστη, δεν υπήρχε καμία αρρώστια στην πόλη.

Κατά το μεσημέρι, πήρα το δρόμο των Δελφών που με οδήγησε, όχι μακριά από τα Σάλωνα, μπροστά σ’ ένα σχηματισμό βράχων, όπου η φύση απομιμήθηκε τέλεια έναν κυκλώπειο τοίχο, αλλά σε μια τεράστια κλίμακα.

Η θέα της παλαιάς Κρίσσας είναι εντυπωσιακή, με τους γκρεμούς του Πλειστού στα πόδια της και τα βουνά της Πελοποννήσου στο βάθος, πέρα από τη θάλασσα. Σε λίγο, σαν να μας ανάγγειλαν τον ιερό τόπο που πλησιάζαμε, βλέπουμε μια σειρά από κοιλώματα και σπήλαια λαξευμένα στο βράχο και αρχαίους τάφους με τις σαρκοφάγους τους, τις περισσότερες σπασμένες, να κείτονται εδώ κι εκεί.

Χίλια βήματα πιο μακριά, ο δρόμος στρέφεται ξαφνικά και αμέσως το βλέμμα απλώνεται στην μεγαλειώδη και βραχώδη κοιλάδα των Δελφών. Κοντά, διακρίνουμε το χωριό Καστρί, χτισμένο πάνω σε αρχαίες ταράτσες. Πίσω, οι κάθετοι βράχοι του Παρνασσού, που υψώνονται στα οχτακόσια πόδια πάνω από την πεδιάδα και στα δυο χιλιάδες πάνω από τη θάλασσα. Λίγο πιο κάτω η στενή και με πολλές στροφές χαράδρα, δίπλα στην οποία βγαίνει η Κασταλία Πηγή.

Αιωνόβιες ελιές και μουριές κατεβαίνουν μέχρι το κάτω μέρος της βαθιάς κοιλάδας, την οποία καλύπτουν πυκνά. Εάν αντί για τις άθλιες καλύβες του χωριού, φανταζόταν κανείς τους ναούς και τα θαυμάσια κτήρια της αρχαιότητας, με τα διάφορα αριστουργήματα της τέχνης σπαρμένα μέσα σ’ αυτό το τοπίο, θα μπορούσε ίσως να έχει μια ιδέα της εικόνας που παρουσίαζε κάποτε αυτό το μέρος, διότι τα κύρια χαρακτηριστικά χαραγμένα από μια υπέροχη φύση, υπάρχουν ακόμα, χωρίς να έχουν πάθει καμία αλλοίωση.

Ποτέ δεν φθάνει ο θαυμασμός μας για τους Έλληνες, για την ευφυΐα που έδειχναν στην επιλογή των μερών όπου τοποθετούσαν τα κτήρια τους, ανάλογα με τον προορισμό τους. Θα ήταν αδύνατον να βρούνε μια πιο θεατρική και σχεδόν τρομερά πομπώδη περιοχή, που να αρμόζει καλύτερα

στην έδρα ενός φοβερού και μυστηριώδους μαντείου, όπως και στη συνέλευση των Αμφικτιόνων.

Καθισμένοι μέσα σ' ένα αρχαίο σπήλαιο στολισμένο μ' ένα ημικυκλικό πέτρινο πάγκο, κοιτάζαμε με θαυμασμό τα θεία ερείπια των Δελφών. Δίπλα μας, βρισκόταν ένας ωραίος και ψηλός νεκροθάλαμος, με τρεις κόγχες καλά διατηρημένες και τρεις σαρκοφάγους, χωρίς σκέπασμα και περιεχόμενο. Σήμερα, το μέρος χρησιμεύει για κοτέτσι.

Συνεχίζοντας το δρόμο μου, γεμάτος από σεβασμό, ταλαντευόμουν πριν μπω σε αυτόν τον ιερό τόπο, αν και στη θέση του ναού δεν πρόσπεφτε στο βλέμμα μου παρά μόνο σ' ένα άθλιο χωριό με φτωχά και ερειπωμένα σπίτια, καθώς η μυστηριώδης σπηλιά όπου οι μεθυστικοί ατμοί ενέπνεαν την Πυθία δεν ξαναβρίσκεται και η ακριβής τοποθεσία του ναού, είναι κι αυτή αβέβαιη. Αλήθεια, όταν παρατηρεί κάποιος με προσοχή, αναγνωρίζει πολλά υπολείμματα αρχαίων τοίχων διαφορετικών εποχών, κομμάτια από στύλους και πέτρες με επιγραφές.

Αλλά εκτός από το Στάδιο που βρίσκεται στην ανώτερη άκρη του Καστριού και που διατηρεί ακόμα κάποιες σειρές από κερκίδες, κανένα κτήριο της αρχαίας πόλης των Δελφών, δεν έχει αναγνωριστεί με σιγουριά. Ωστόσο, η γενική γνώμη είναι ότι η εκκλησία του Αγίου Ηλία κατέχει τη θέση του ναού του Απόλλωνα - ο άγιος αυτός παντού έχει αντικαταστήσει τον Ήλιο - και ότι εκείνη της Παναγίας τοποθετείται πάνω στα θεμέλια του Γυμναστηρίου, τουλάχιστον, αυτό δεν είναι σε αντίθεση με την περιγραφή του Παυσανία.

Η πηγή Κασσότις διατήρησε εν μέρει το αρχαίο πλαίσιό της, πάνω στο οποίο οι Τούρκοι ανήγειραν ένα σύγχρονο κτήριο πολύ γραφικό, τέλος, στην κορφή του ίδιου υψώματος, από όπου βλέπουμε την πεδιάδα της Κρίσσας, ένα μέρος της θάλασσας, τα βουνά του Μοριά και τη βαθιά κοιλάδα των Σαλώνων, βρίσκονται επίσης τα ερείπια ενός αρχαίου κτίσματος που πιστεύουμε ότι ήταν το Προπύλαιο, στο οποίο φυλάσσονταν οι πίνακες του Πολύγνωτου.

Ύστερα, κατέβηκα προς την Κασταλία Πηγή, της οποίας, εκείνη τη στιγμή, επιθυμούσα το δροσερό νερό της, το ομολογώ, για να ξεδιψάσω παρά για να αντλήσω μια ποιητική έμπνευση. Από μακριά, μας φάνηκε πως ακούστηκαν κάποιες τουφεκιές να βγαίνουν από το σπήλαιο. Αλλά, πλησιάζοντας καταλάβαμε ότι δεν ήταν παρά μονάχα δυο νεαρές κοπέλες, πανέμορφες, που χτυπούσαν τα ρούχα που έπλεναν στην πηγή.

Στο νερό, βρίσκονταν επίσης κόκκινα μαντήλια και κόκκινο μαλλί που έμοιαζαν με το πηγμένο αίμα ενός βοδιού. Επάνω στο ψηλό μαρμάρινο τοίχο, όπου είναι λαξευμένες τρεις άδειες κόγχες, και πίσω από μια προεξέχουσα αψίδα, στηριζόταν ένα κτίσμα από ακατέργαστες πέτρες, με μια ξύλινη πόρτα - η ίδια η Κλαρίσα δεν θα είχε καμιά αμφιβολία ως προς το γήινο προορισμό

του. Είναι η είσοδος ενός εξωκκλησιού αφιερωμένου στον Αϊ Γιάννη, τοποθετημένου στο μικρό σπήλαιο που ήταν μάλλον άλλοτε το καταφύγιο της Πυθίας, όταν λουζόταν στην ιερή πηγή πριν καθίσει στο τρίποδο για να χρησμοδοτήσει.

Οι επισκέπτες που είχαν έρθει πριν από την Ελληνική Επανάσταση, μιλούσαν για την ομορφιά του κισσού που σκέπαζε το άντρο δίπλα στην πηγή, για αυτήν μιας συκιάς με πλατιά κλαδιά, που φύτρωνε στη άκρη της δεξαμενής, και για εκείνη ενός πλάτανου που άπλωνε την ευεργετική σκιά του. Δυστυχώς, από όλα αυτά δεν μένει τίποτα πια, εκτός από κάποια κλαδάκια ξηραμένου κισσού, που κρέμονταν ακόμα πάνω στο βράχο σαν νεκρά φίδια, παρόλο που το θανάσιμο τσεκούρι τους στέρησε τον κορμό και τις ρίζες τους.

Δίπλα στη μεγάλη δεξαμενή λαξευμένη στην πέτρα και στην οποία ανεβαίνουμε από πέντε σκαλοπάτια πάρα πολύ καλά διατηρημένα, η στενή και με τις πολλές στροφές χαράδρα, που μοιάζει με μια απλή ρωγμή, μπαίνει βαθιά μέσα στο βράχο που ανεβαίνει κάθετα, πίσω από την πηγή, έως ένα ύψος περίπου εξακοσίων ποδιών και χωρίζεται σε δυο μυτερές κορυφές, αφιερωμένες η μια στον Απόλλωνα και η άλλη στο Διόνυσο. Κάποιοι πιστεύουν ότι από εκεί βγαίνει η ονομασία *«δικόρυφος Παρνασσός»* που δίνεται στο βουνό αυτό. Αμφιβάλλω πάντως, δεδομένου ότι αυτοί οι δυο βράχοι δεν είναι παρά μόνο μικρά τμήματα του κολοσσιαίου Παρνασσού, του οποίου διακρίνουμε την ψηλότερη κορυφή του μόνο από την πίσω από τους Δελφούς περιοχή, όπως θα έχω την ευκαιρία να τον περιγράψω στη συνέχεια. Ο βράχος, που τον έλεγαν ιερό, είχε, έτσι και αλλιώς, για μας αρκετό ενδιαφέρον και μάλιστα ένα τραγικό ενδιαφέρον. Αυτές οι δυο άκρες του, ονομάζονταν *«Ναυπλία»* και *«Γάμπεια»,* και απ' αυτήν την τελευταία, την πιο μεγάλη, έριξαν το δυστυχή Αίσωπο, γιατί αγαπούσε πάρα πολύ την αλήθεια, πεντακόσια χρόνια πριν το Χριστό.

Στα μισά του ύψους της χαράδρας, που δεν έχει περισσότερο από δώδεκα πόδια φάρδος κάτω, βρίσκεται μια φυσική δεξαμενή όπου το χιόνι, λιωμένο την άνοιξη σχηματίζει έναν καταρράκτη που τρέχει από την κορυφή. Παρατηρούμε ακόμα στο μάρμαρο, μερικά αρχαία σκαλοπάτια που ανεβαίνουν μέχρις εκεί. Ο Wheler και ο Clarke βρήκαν την άνοδο δύσκολη και αδύνατη. Αλλά ο Dodwell τα κατάφερε και τον ακολούθησα. Αναγκάστηκα όμως, να βγάλω τις μπότες μου για να κατεβώ και να συνεχίσω με τις κάλτσες μου, αλλιώς δεν θα μπορούσα να πατήσω πάνω στα σπασμένα σκαλοπάτια, τα οποία έκλιναν προς τα εμπρός και γυάλιζαν σαν καθρέφτης.

Βρήκα τη δεξαμενή τελείως άδεια, αλλά είδα ένα πλήθος από κατσίκες, που έψαχναν εκεί για κάποιο μυρωδάτο χορτάρι που τους αρέσει πολύ. Αυτές μάλλον είχαν κάνει τα σκαλοπάτια τόσο ολισθηρά με το ανεβοκατέβασμά τους. Οι προσπάθειες που έκανα για να τις μιμηθώ, ήταν δύσκολες, που για

μέρες μετά, πονούσαν όλα τα μέλη μου, και συνιστώ ειλικρινά στους ταξιδιώτες που θα έρθουν ύστερα από μένα, να απαλλαχτούν από έναν τέτοιο ανωφελή κόπο.

Η εκκλησία της Παναγίας, λίγο πιο κάτω από τη βρύση, βρίσκεται σ' ένα γραφικό μέρος και είναι περιτριγυρισμένη από μεγάλες ελιές, εκ των οποίων μερικές υφίστανται, μάλλον, από την εποχή των χρησμών. Μέσα στους τοίχους της και σ' εκείνους του εφαπτόμενου Μοναστηριού, που στηρίζονται πάνω σ' ένα ψηλό και αρχαίο κτίσμα, βλέπουμε αρκετά άλλα αρχαία αρχιτεκτονικά στολίδια. Εκεί, ο Wheler βρήκε μια πέτρα που έφερε μια επιγραφή με το όνομα των Δελφών, αλλά δεν υπάρχει πια. Από το πάνω μέρος του τοίχου σε ταράτσα που ανέφερα, ανακαλύπτουμε ακριβώς ευθεία απέναντι, στην Κίρφι, που μαζί με τον Παρνασσό σχηματίζει την κοιλάδα των Δελφών, μια μαύρη σπηλιά, άλλοτε κατοικία της Λάμιας, του τέρατος που σκοτώθηκε από τον Ευρυβάτη.

Πιο χαμηλά, στη χαράδρα του Πλειστού, φαίνονται μάζες από βράχους που κύλησαν από πάνω ως κάτω και, πιθανόν να είναι οι ίδιοι που, κατά τον Ηρόδοτο και τον Διόδωρο, έπεσαν πάνω στο στρατό του Ξέρξη, ή εκείνοι που εμπόδισαν το βάρβαρο Βρέννο, λόγω του τρόμου που του προκάλεσαν, να λεηλατήσει τους Δελφούς. Αλλά και ο Θεός δεν ήξερε καλά να προστατεύσει τους θησαυρούς του. Ήδη πριν από τη βασιλεία του Νέρωνα, που άρπαξε πεντακόσια αγάλματα από το ιερό, ο ναός των Δελφών λεηλατήθηκε επανειλημμένα, και ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος αφάνισε οριστικά και για πάντα την αίγλη του, που είχε κρατήσει περισσότερο από χίλια χρόνια. Το πιο πλούσιο λάφυρο ήταν αναντίρρητα εκείνο των Φωκέων: μόνο η τήξη του χρυσού και του ασημιού τους απέφερε δέκα χιλιάδες τάλαντα, περίπου σαράντα οκτώ εκατομμύρια φράγκα.

Μέσα στην άθλια καλύβα του δημάρχου όπου πέρασα τη νύχτα, είχα την ευκαιρία να διαπιστώσω ότι ο οικοδεσπότης μου ήταν ένας απ' αυτούς τους ελεεινούς Έλληνες, που κάνουν την υπόλοιπη Ευρώπη να επικρίνει τόσο λάθος το έθνος τους.

Συγχρόνως γλοιώδης και θρασύς, ψεύτης και πονηρός, δόλιος και υποκριτής, αλλά εξυπνάκιας και επιδέξιος, πρέπει να έχει δώσει στους ταξιδιώτες που επισκέφτηκαν αυτόν τον τόπο, μια πάρα πολύ κακή ιδέα του εθνικού χαρακτήρα των Ελλήνων. Για μένα ήταν μια περίεργη μελέτη, το να βλέπω όλες τις πονηριές που χρησιμοποιούσε κατά την διαμονή μας, όχι μόνο για να μας εξαπατήσει αυτός ο ίδιος, αλλά, πεπεισμένος ότι κανένας μας δεν καταλάβαινε Ελληνικά, για να σπρώξει τους κατοίκους του χωριού, τον αγωγιάτη που είχα μισθώσει στα Σάλωνα, μέχρι και τους χωροφύλακες που με συνόδευαν, να κάνουν το ίδιο.

Ο Emile τον άκουσε μια μέρα να λέει σ' εκείνους που τον περιέβαλαν:

«Είστε βλάκες που δεν επωφελείστε καλύτερα από την ευκαιρία. Αυτοί οι άνθρωποι είναι πλούσιοι και ανόητοι και αν δεν μπορούμε να αποκτήσουμε το χρήμα τους εκουσίως, πρέπει να τους τρομάξουμε, γιατί είμαστε πιο δυνατοί».

Για να μιλά έτσι ένας κρατικός λειτουργός πρέπει η κυβέρνηση να είναι πάρα πολύ αδύναμη. Αλλά, στη Ρούμελη, η κλοπή δεν θεωρείται μεγάλο αδίκημα, αρκεί να μη γίνεται ενόπλως. Οι διαταγές, τις οποίες ο κρατικός καγκελάριος και το Υπουργείο μου είχαν παραχωρήσει για το ταξίδι μου, και που παντού στο Μοριά είχαν υποδεχτεί με σεβασμό, εδώ δεν είχαν καμία επιρροή πάνω στις κατώτερες Αρχές. Μου τις ξανάδιναν συχνά με ειρωνικό ύφος, χωρίς καν να τις έχουν κοιτάξει. Ειδικά συστημένα γράμματα και χρήμα, είναι τα μοναδικά μέσα για να φτάνει κανείς στον προορισμό του, και οι χωροφύλακές μου οι ίδιοι ήθελαν οικειοθελώς να με αφήσουν, στη μέση του δρόμου προς το Ζητούνι και δεν μπόρεσα να τους κρατήσω παρά μονάχα διπλασιάζοντας τη συμφωνημένη τιμή.

Αντίθετα στη Ρούμελη, σε ό,τι αφορά τους ληστές, είμαστε πολύ πιο ασφαλείς παρά στο Μοριά, διότι οι στρατιωτικές αρχές που μετά την τελευταία εξέγερση συνέχιζαν να κατέχουν τη χώρα, την έχουν τελείως απαλλάξει από αυτούς, με τον παλιό καλό τουρκικό τρόπο, ενώ στο Μοριά άφησαν την υπόθεση αυτή στα δικαστήρια, τα οποία αυξάνουν το κακό αντί να το καταπολεμούν.

Όπως βλέπουμε αρχαίους τάφους πριν από τους Δελφούς, έτσι βλέπουμε και μετά, στο δρόμο της Λιβαδειάς και μερικοί είναι πάρα πολύ κομψά δουλεμένοι. Σ' έναν από αυτούς, ο βράχος έχει σκαλιστεί σε σχήμα πόρτας με δυο φύλλα, στη μέση της οποίας ένας σεισμός προκάλεσε μια ρωγμή από όπου έβγαινε ένα αγκάθι που σε εκείνη τη στιγμή ήταν καρπισμένο.

Ο Dodwell μας διηγείται ότι η τοπική παράδοση λέει ότι, την ώρα της γέννησης του Χριστού, ένας ιερέας του Απόλλωνα που πρόσφερε θυσία στο θεό σ' αυτό το μέρος, σταμάτησε ξαφνικά και φώναξε ότι ένας καινούργιος θεός μόλις είχε γεννηθεί, του οποίου η δύναμη θα εξίσωνε εκείνη του Απόλλωνα, αλλά στο τέλος θα την ξεπερνούσε.

Μόλις πρόφερε αυτά τα λόγια ο τάφος, κτισμένος μέσα στο βράχο, σχίστηκε, και ο ιερέας έπεσε νεκρός σαν χτυπημένος από ένα αόρατο χέρι.

Λίγο πιο μακριά, βλέπουμε το κατώτερο τμήμα ενός άλλου, αλλά ακόμα πιο επιφανή τάφου, με μια μικρή πόρτα μπροστά από την οποία αρχίζουν δυο ταράτσες(;) που κατεβαίνουν το βουνό μέχρι κάτω. Μια σπασμένη σαρκοφάγος κείτεται έξω, και όλη η πλαγιά είναι καλυμμένη με θραύσματα από πέτρες.

Μετά από τρεις ώρες φτάσαμε στην Αράχοβα, χωριό τοποθετημένο στη μέση εντυπωσιακών βουνών, στις πλαγιές των οποίων τα αμπέλια φτάνουν σ' ένα ύψος δυο χιλιάδων ποδιών πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας.

Άφησα εκεί τις αποσκευές μου και πήγα μόνος προς την κατεύθυνση της Δαύλειας, στο σταυροδρόμι εκεί όπου, κατά το Σοφοκλή, ο Οιδίποδας σκότωσε το Λάιο.

Και πράγματι ο τόπος είναι ποιητικά επιλεγμένος: οι τρεις δρόμοι, των Δελφών, της Δαύλειας και της Λιβαδειάς, ενώνονται σ' ένα άγριο και βραχώδες τοπίο, όπου βρίσκεται μια συσσώρευση από μαύρους και πένθιμους βράχους, που φαίνονται να αιωρούνται πάνω από το δρόμο που οδηγεί στους Δελφούς.

Υπάρχει εκεί μια τεράστια πέτρα που θυμίζει το γεγονός. Επιστρέφοντας είχα μια ωραία θέα πάνω στις δυο ψηλότερες κορυφές του Παρνασσού. Είναι τόσο ελλιπείς από βλάστηση και τόσο λευκές, που, παρόλη την εποχή, μοιάζουν χιονοσκέπαστες και κάνουν μια ευχάριστη αντίθεση με τα σκοτεινά πευκοδάση που τις πλαισιώνουν πιο κάτω, και με το λαμπρό πράσινο των αμπελιών, που με τη σειρά τους, από την κοιλάδα, φτάνουν μέχρι τα όρια των δασών.

Μέσα σ' αυτό το σκηνικό, η Αράχοβα σχηματίζει ένα γραφικό αμφιθέατρο από πέτρινα σπίτια με κόκκινες σκεπές και πού και πού κάποιους απομονωμένους βράχους σαν να είχαν ριχτεί έτσι, στη μέση του χωριού, από έναν σεισμό. Στον έναν απ' αυτούς βρίσκεται ένα μαύρο και καπνισμένο σπήλαιο στολισμένο με μικρές βελανιδιές και με μια μικρή εκκλησία στο εσωτερικό του. Δεν είδα πουθενά αρχαία.

Την επομένη, νωρίς το πρωί, πήρα το δρόμο του Παρνασσού με σκοπό να αρχίσω την επίσκεψη του ποιητικού βουνού από το Κωρύκιον Άντρον. Ο καιρός ήταν θυελλώδης με κουφόβραση, ο δρόμος ήταν δύσκολος για τα άλογα, ειδικά σ' ένα απόκρημνο μέρος μ' ένα αρχαίο ολισθηρό πλακόστρωμα. Στα δυο χιλιάδες με δυο χιλιάδες πεντακόσια πόδια, πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, φτάσαμε σε μια πεδιάδα, σχεδόν όλο ίσια από τη φύσης της, και εν μέρει καλλιεργημένη, που έχει περίπου δυο λεύγες μήκος και μισή λεύγα πλάτος και την περικυκλώνουν μεγάλοι βράχοι. Δεξιά, τους ξεπερνάνε οι γυμνές κορυφές του Παρνασσού, αριστερά, προς το βορρά, βρίσκεται ένας μεμονωμένος και πολύ άγριος βράχος, με λίγα πεύκα εδώ κι εκεί και στο πάνω μέρος του, το περίφημο σπήλαιο του Πάνα και των Δρυάδων.

Έπρεπε ν' αφήσουμε τα άλογα κάτω και να σκαρφαλώσουμε πεζοί για περισσότερο από μισή ώρα, πράγμα που λόγω της μεγάλης ζέστης μας έκανε μούσκεμα και το κρύο που ακολουθούσε μέσα στο υγρό σπήλαιο, θα μπορούσε να μας ήταν μοιραίο, εάν η ατμόσφαιρα των βουνών δεν μας επέτρεπε να αντέχουμε τα πάντα.

Η είσοδος είναι θολωτή και χαμηλή και δεν λέει τίποτα, αλλά μόλις κατεβείς μερικά βήματα μέσα, βρίσκεσαι σε μια τεράστια αίθουσα, η οροφή της οποίας, στολισμένη από σταλακτίτες, είναι τόσο ψηλή που το φως των

πυρσών μας δεν την έφτανε καν. Με τριακόσια πόδια διάμετρο, είναι τόσο ευρύχωρη, που θα περιλάμβανε άνετα περισσότερο από χίλια άτομα. Δεν νόμιζα ότι η πρώτη εντύπωση που θα μου έκανε αυτό το μέρος, θα ήταν αστεία.

Ήδη, ερχόμενος από τους Δελφούς, είχα τρεις ή τέσσερις φορές την έκπληξη να δω πάνω σε αρχαία μνημεία τα ονόματα Άγγλων, αδελφών ή συζύγων, με πελώρια γράμματα, με λαδομπογιά. Αποκλείεται να μην τα έβλεπε κανείς, γιατί έμοιαζαν με τις μάρκες γραμμένες πάνω στα εμπορικά δέματα, και έκαναν χλωμά, όταν δεν τα σκέπαζαν εντελώς, τα ονόματα άλλων ταξιδιωτών που είχαν κι αυτοί κάνει αδύναμες προσπάθειες για να συμμετέχουν στην αιωνιότητα του μνημείου, όπως ένα πλοίο της γραμμής που προσεγγίζει και βυθίζει τις μικρές βάρκες.

Εκείνη τη φορά, σαν πλησίασα την είσοδο του βράχου, είδα την ενδιαφέρουσα υπογραφή των :

T. M. and S. Bear of Dublin

1836

τοποθετημένη εκεί, μάλλον σαν μαγικά λόγια, για να απαγορεύουν από εδώ και για πάντα στις νύμφες, την είσοδο του ασεβούς ιερού τους.

Μου φαινόταν ότι έβλεπα την ομάδα των νησιωτών να φτάνουν μπροστά στην πόρτα, να σκουπίζουν το ιδρωμένο μέτωπό τους, και τον T., τον M. ή S. να παίρνει τη μαύρη μπογιά, που τόσο ένδοξα είχαν φέρει ως εκεί και, με το πιστό πινέλο στο χέρι, να πληροφορούν τον έκπληκτο κόσμο ότι οι τρεις Bear από το Δουβλίνο είχαν και αυτοί επισκεφτεί το Κωρύκιον Άντρον.

Ακολουθήσαμε όλες τις σήραγγες με στροφές και περάσματα που απλώνονται μέσα στο βράχο, πήγαμε βαθιά, όσο είχε πάει ο νεαρός βασιλιάς, όταν πριν μερικά χρόνια είχε επισκεφτεί το σπήλαιο με εκατό άντρες που κρατούσαν πυρσούς.

Βλέπαμε εδώ κι εκεί σχηματισμούς εξαιρετικών σταλακτιτών, των οποίων ένα σύμπλεγμα μας πρόσφερε μια εντυπωσιακή σκηνή. Μόλις είχαμε φτάσει σε μια μαύρη και απότομη πλαγιά, όταν για πρώτη φορά, μια αδύναμη αχτίδα φωτός διαπέρασε το βαθύ σκοτάδι, που βασίλευε ανάμεσα σε μας και την είσοδο του σπηλαίου, και περικύκλωσε την άβυσσο μπροστά μας με μια γαλαζωπή λάμψη, πάνω στην οποία οι πυρσοί μας έριχναν κάποιες ελαφρές κόκκινες ανταύγειες.

Σ’ αυτήν τη διαμάχη των εσωτερικών ετερογενών φώτων, τα αντικείμενα που με κόπο προσπαθούσαμε να διακρίνουμε, έμοιαζαν με τα ερείπια ενός θαυμάσιου ναού. Στο κέντρο, πάνω σε ένα ψηλό βάθρο, βρισκόταν μια γυναικεία μορφή με φλόγες γύρω από το κεφάλι αντί για μαλλιά και, κατά τύχη, έπεφτε επάνω της το πιο δυνατό γαλάζιο φως. Αριστερά, δίπλα της, απλωνόταν, σε μιαν απεριόριστη προοπτική, μια σειρά από μεγαλύτερα και

ψηλότερα κατάλευκα βάθρα. Μερικά ήταν άδεια και άλλα υποστήριζαν αγάλματα βασιλιάδων με το μακρύ τους μανδύα με πτυχές και με το στεφάνι πάνω στο κεφάλι.

Κάποιοι από αυτούς καθόντουσαν πάνω στους θρόνους τους, ενώ οι άλλοι όρθιοι, έμοιαζαν να δίνουν εντολές. Ανάμεσά τους διακρίναμε έναν μαύρο βωμό, πάνω στον οποίο βρισκόταν ένας ταύρος του ίδιου χρώματος, το κεφάλι του οποίου με τα κέρατα έπεφτε άψυχα. Δεξιά από το κεντρικό άγαλμα, βλέπαμε ακουμπισμένο στον τοίχο ένα γίγαντα, ντυμένο σαν Κινέζο, που έριχνε ένα σοβαρό και θλιμμένο βλέμμα πάνω στη γυναίκα που βρισκόταν μπροστά του, της οποίας δεν μπορούσαμε να δούμε το πρόσωπο.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πρέπει να έχει κανείς λίγη φαντασία, για να παρατηρήσει τέτοια πράγματα. Αλλά, μπορώ να εγγυηθώ ότι όλα αυτά που μόλις διηγήθηκα, παρουσιάστηκαν μπροστά μου με μια φανταστική αλήθεια που με σαγήνεψε, για μια στιγμή, στο σημείο που αισθάνθηκα ότι ήμουνα στο βασίλειο του σκότους, όπου διάβαζα ευδιάκριτα όλη την ιστορία της νεκρής φυλής των βασιλιάδων των οποίων, μετά από χίλια χρόνια, οι Μούσες διαιώνιζαν την ανάμνηση μέσω εικόνων από *«ρευστές πέτρες».* Κάναμε, μάλλον, μια παράξενη αντίθεση μ' αυτό το ρομαντικό πίνακα, ενώ κατεβαίναμε με κόπο την ολισθηρή και απόκρημνη πλαγιά.

Μπροστά, περπατούσε ο οδηγός μας μέσα στο χνουδωτό πανωφόρι του, με το κόκκινο φέσι του πάνω στο κεφάλι και κρατώντας τον πυρσό του κατεβασμένο προς τη γη, για να μας δείξει τις ρωγμές και τις ανωμαλίες του βράχου, στις οποίες έπρεπε να βάλουμε το πόδι για να κρατηθούμε γερά.

Ερχόμουν αμέσως μετά, με μια φορεσιά για ταξίδι και οπλισμένος σαν αστακός, απαραίτητη προφύλαξη σ' αυτήν τη χώρα. Στο ένα χέρι κρατούσα ένα μακρύ μπαστούνι με μια σιδερένια άκρη κι ένα αναμμένο κερί, ενώ το άλλο μου χρησίμευε σαν τρίτο πόδι. Πάνω στο κεφάλι μου, φορούσα το μεγάλο ψάθινο καπέλο μου, που έξω με προστάτευε από τον καυτό ήλιο και τώρα με προστάτευε από το νερό που έσταζε από την οροφή του σπηλαίου.

Στο τέλος, ερχόταν ο Emile ντυμένος με μια παλιά ελληνική στολή. Μας ακολουθούσε από μακριά, μ' ένα κερί στο στόμα, βρίζοντας αδιάκριτα και κατεβαίνοντας με τα τέσσερα.

Αποχαιρέτησα το σπήλαιο μ' ένα πυροβολισμό που έριξα πάνω στους *«Bear and Co»*, τη μοναδική επιγραφή που αφήσαμε εκεί. Δεν μένει τίποτα πια από τις πηγές που ανέφερε ο Παυσανίας και δεν βρήκα ούτε τον αρχαίο βωμό για τον οποίο μιλάει ο Άγγλος Raikes.

Ήθελα από εκεί ν' ανεβώ στην κορυφή του Παρνασσού, αλλά βγαίνοντας, είδαμε, προς μεγάλη μας λύπη, ότι τα σύννεφα είχαν κατεβεί και σκέπαζαν ήδη ολόκληρη την κοιλάδα με υγρά και διαφανή πέπλα. Ένας ψυχρός σαν τον πάγο χιονοαέρας σφύριζε στ' αυτιά μου, και η ομίχλη που μας περικύκλωνε

μας επέτρεπε να δούμε μόνο μέχρι τα εκατό βήματα γύρω μας.

Αυτή η ατμοσφαιρική κατάσταση, κρατούσε όλη την ημέρα και δεν μπορούσα να πραγματοποιήσω το σχέδιό μου. Τότε, κατευθυνθήκαμε αμέσως προς το χωριό Αγόριανη, που βρίσκεται στα βουνά τρεις λεύγες πιο πέρα, όπου αρχικά έπρεπε να φτάναμε την επόμενη μέρα, και αναγκαστικά, κάναμε όλη αυτήν τη διαδρομή κλεισμένοι στην ομιχλώδη περιοχή των σύννεφων.



Δελφοί - Αδριανός (Α-Β΄ όψη).

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

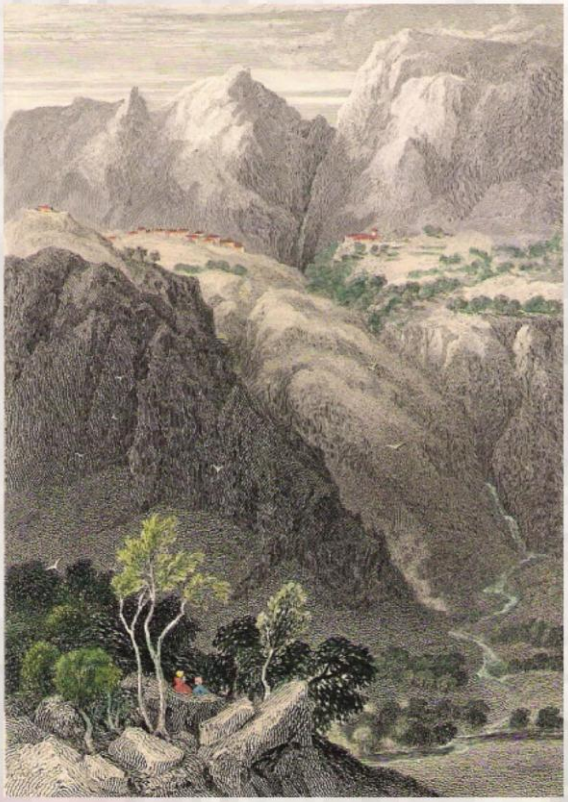
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(11ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

49. EDWARD GIFFARD

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Άγγλος συγγραφέας **Edward Giffard** (1812-1867) ήταν Γραμματέας του Υπουργείου Μεταφορών, γιος του Sir Ambrose Hardinge Giffard. Εκτός από το ταξιδιωτικό του βιβλίο : *"A short visit to the Ionian Islands, Athens, and Morea"*, έγραψε και το βιβλίο: *"Deeds of naval daring: anecdotes of the British navy".*

Σχόλια

Ο **Giffard** έφτασε στους Δελφούς από τη Σκάλα των Σαλώνων (σημερινή Ιτέα) μαζί με την πολυπληθή παρέα του. Μπορεί να μην είναι πολυδιαβασμένος σχετικά με τον τόπο που επισκέπτεται, πλην όμως δεν είναι και εντελώς άσχετος, αφού έχει υπόψη του τον Παυσανία. Πάντως, είναι ειλικρινής προς τους αναγνώστες του, διότι μιλάει για την ατελή επίσκεψή του στους Δελφούς, αφού αναγκάστηκε να πάρει ως οδηγό του κάποιον ντόπιο και να ακούσει απ' αυτόν για τις εκεί αρχαιότητες. Έκανε την περιδιάβασή του στον αρχαιολογικό χώρο. Αρχικά ανέβηκε στο Στάδιο, κατέβηκε στην Κασταλία πηγή, στάθηκε στη θέση της εκκλησίας του Προφήτη Ηλία (που βρισκόταν έξω από το χωριό), για να ατενίσει γύρω το τοπίο, πήγε συνέχεια στη θέση όπου βρισκόταν η όμορφη μαρμάρινη σαρκοφάγος, η οποία σχετικά πρόσφατα είχε έλθει στο φως και την οποία και περιέγραψε με συντομία.

Το ενδιαφέρον σ' αυτό το κείμενο είναι ότι μέσα από τις γραμμές του Giffard κάνει... *"αχνά"* το ντεμπούτο του ο Καστρίτης οδηγός και ξενοδόχος που θα απασχολήσει για αρκετά χρόνια και άλλους ξένους ταξιδιώτες, οι οποίοι θα τον παραδώσουν στις επερχόμενες γενιές στιγματισμένο με βαριά λόγια για τη συμπεριφορά και το ήθος του. Μιλάμε για τον δήμαρχο του Καστριού, που το όνομά του όπως θα δούμε παρακάτω ήταν Χαγιάτας, και ο οποίος φιλοξενούσε και ξεναγούσε με το αζημίωτο τους ξένους περιηγητές, επινοώντας χίλια δυο τερτίπια για να τους αποσπά μεγαλύτερη αμοιβή.

Στην πρώτη αυτή περίπτωση ο Χαγιάτας *"κτύπησε"* με το εξής κόλπο: Προσπάθησε να πωλήσει στον Giffard τη μαρμάρινη σαρκοφάγο λέγοντάς τους ότι είχε βρεθεί στο δικό του κτήμα. Γράφει σχετικά : *"[...]Δεν είμαστε σίγουροι για το κατά πόσο ο ξεναγός μας δεν θα είχε παρακινηθεί του να μας πάει αυτόν τον περίπατο (που ωστόσο είχε πολύ ενδιαφέρον), αν δεν είχε προσωπική σκοπιμότητα, καθώς ανακαλύψαμε ότι ήταν ο ιδιοκτήτης της περιοχής και μας πρόσφερε προς πώληση αυτή τη σαρκοφάγο, στο ύψος, νομίζω, των 400 λιρών, περίπου[...]".*

Τελικώς, έφυγε ικανοποιημένος από την επίσκεψή του στους Δελφούς. Γράφει σχετικά: *"[...] Ακόμα κι αν δεν είχαμε δει τίποτα άλλο από Ελλάδα, αυτή η μέρα στους Δελφούς θα ήταν υπεραρκετή αποζημίωση[...]".*

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"A short visit to the Ionian Islands, Athens, and Morea"*,**
Edward Giffard, London 1837.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5
ΠΑΤΡΑ - ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ - ΔΕΛΦΟΙ - ΚΟΡΙΝΘΟΣ - ΠΑΡΑΚΤΙΟ ΤΑΞΙΔΙ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΣΑΛΑΜΙΝΑ

[…] Το επόμενο πρωινό ο καιρός ήταν αίθριος και έχοντας παραγγείλει τ' άλογά μας από το προηγούμενο βράδυ, στις έξι η ώρα αναχωρήσαμε για τον Παρνασσό, αλλά αναμφίβολα κανένα από τ' άλογα δεν έμοιαζε στον Πήγασο ή ίσως όντως η όλη ιστορία του Πήγασου μπορεί να είναι μια αλληγορία, για να αποδώσει την ξεκάθαρη αλήθεια, ότι για να καταφέρεις να ταξιδέψεις σε τέτοιους δρόμους, τα άλογα θα έπρεπε να έχουν φτερά.

Η κουστωδία μας ήταν πολύ γελοία σε αγγλικά μάτια και η όψη της μας παρείχε αρκετή διασκέδαση σε βάρος του ενός με τον άλλο. Το μονοπάτι στην αρχή διέσχιζε την Κρισσαία πεδιάδα, εν μέρει καλλιεργούμενη, που βρίθει από πικροδάφνες, κατόπιν έναν ελαιώνα, τα δέντρα του οποίου φέρουν έναν ιδιαιτέρως εκλεκτό καρπό, χαρακτηριζόμενο με το όνομα: *«Κολυμπάδες».*

Από το σημείο αυτό ξεκινά η ανάβαση, η οποία κατά τόπους είναι εξαιρετικά δύσκολη, αλλά σε κανένα σημείο δεν θα χαρακτηριζόταν εύκολη. Περίπου στα μισά της διαδρομής προς τα πάνω προσπεράσαμε την Κρίσσα (Χρισσό), έχοντας ως θέα τις απέραντες σειρές ναών και άλλων δημόσιων οικοδομημάτων, που περιγράφονται από τον Παυσανία: *«Οι δρόμοι των παλατιών και περίπατοι των επισήμων»,* οι οποίες είναι πλέον εξαφανισμένες από προσώπου γης!

Δεν είχαμε ούτε το χρόνο ούτε τα μηχανικά μέσα για να αποπειραθούμε να ανακαλύψουμε τα εκτεταμένα και περίπλοκα θεμέλια - τις ρίζες, εάν μπορώ να χρησιμοποιήσω την έκφραση - αυτής της ερειπωμένης πόλης, ούτε ισχυρίζομαι ότι έχω επαρκή μόρφωση, για να μπορέσω να αποδώσω κατάλληλα την αρχαία πρακτική χρησιμότητά τους, ακόμη και για εκείνα τα ερείπια που ήσαν ορατά.

Οι απαιτήσεις του αναγνώστη μου θα πρέπει να ικανοποιηθούν από μια βιαστική και μη ενδελεχή επισκόπηση, καθώς τέτοια ήταν η περιγραφή που πήραμε από τον υπεύθυνο του χώρου, που και ο ίδιος δεν ήταν κανένας βαθύς γνώστης, αλλά προθυμοποιήθηκε να μας ξεναγήσει και εκπλήρωσε το καθήκον του με καλή διάθεση και μεγάλη ευστροφία.

Η γενική άποψη του χωριού απέδειξε την ακρίβεια της περιγραφής του

Παυσανία για τη θέση της αρχαίας πόλης. Είναι χτισμένη πάνω σε επάλληλα πλατύσματα από λιθοδομές, υψούμενα το ένα πάνω στο άλλο σε τακτή κλιμάκωση, και φέροντας όλα τα χαρακτηριστικά της ένδοξης αρχαιότητας.

Στα δεξιά, καθώς εισέρχεσαι στο χωριό, βρίσκονται τα θεμέλια των τοίχων ενός αρχαίου ναού, που σχηματίζουν ένα τετράγωνο με μήκος πλευράς περίπου εκατό γιαρδών, στο κέντρο του οποίου στέκει μια άθλια ελληνική εκκλησία αφιερωμένη, αν δεν κάνω λάθος, στον προφήτη Ηλία. Προχωρώντας από αυτό το σημείο, εισήλθαμε στο χωριό και έχοντας ιππεύσει τ' άλογά μας οδηγηθήκαμε αρχικώς στο Αμφιθέατρο, ένα σπουδαίο έργο, του οποίου τα λαξευμένα στο βράχο καθίσματα είναι ακόμη σε σχεδόν άψογη κατάσταση.

Από εκεί κατευθυνθήκαμε προς την Κασταλία πηγή, που υψώνεται στους πρόποδες των κορυφών, που επί μακρόν εξυμνούνταν ως οι διπλές κορυφές του Παρνασσού, ενώ στην πραγματικότητα, όπως έχω ήδη αναφέρει, η κορυφή του Παρνασσού, όπως ορθώς ονομάζεται, βρίσκεται αρκετά μίλια μακριά και δεν είναι ούτε καν ορατή, καθώς αποκρύπτεται από ένα γυμνό απόκρημνο βράχο, ύψους εκατό ή εκατόν πενήντα ποδιών, ο οποίος υψώνεται ακριβώς πίσω από την πηγή.

Στην πρόσοψη δε αυτού του βράχου εκτείνεται μια ακανόνιστη σχισμή, που στην κορυφή χωρίζει το βράχο σε δυο μυτερές κορυφές, οι οποίες, αν και έχουν σχετικά ασήμαντο ύψος, κρύβουν - λόγω της εγγύτητάς τους - το υπόλοιπο βουνό και συχνά - αλλά λανθασμένα - ονομάζονται η διπλή κορυφή του Παρνασσού, γιατί αυτό καθαυτό το βουνό, το οποίο αντικρίσαμε από αρκετά διαφορετικά σημεία δεν έχει κάτι που να μοιάζει με διπλή κορυφή.

Στην πρόσοψη του βράχου υπάρχουν τρεις ημικυκλικές κόγχες, που έχουν μια τυπική και καθόλου ρομαντική εμφάνιση. Στα δεξιά, ελάχιστα πιο ψηλά από το επίπεδο του εδάφους, υπάρχει μια τέταρτη, μεγαλύτερων διαστάσεων· ουσιαστικά πρόκειται για ένα αβαθές σπήλαιο, που σήμερα με την προσθήκη μιας φτωχικής παράγκας με επικλινή στέγη, έχει μετατραπεί σ' ένα μικρό πρωτόγονο παρεκκλήσι, αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη - πάνω στους τοίχους του οποίου είναι χαραγμένα τα ονόματα αρκετών επισκεπτών, μεταξύ των οποίων αυτό του *"Byron"* (Βύρωνα) με ημερομηνία 1809.

Η Κασταλία πηγή έχει το μη ποιητικό σχήμα ενός παραλληλόγραμμου, που προφανώς είχε διαμορφωθεί ως μπανιέρα (και μάλιστα πολύ ρηχή), στην οποία - καθώς διαβάζουμε - πλενόταν η Πυθία προτού ανεβεί στον ιερό τρίποδα. Σύμφωνα λοιπόν με το έθιμο, ήπιαμε από το νερό της Κασταλίας, αλλά συνειδητοποιήσαμε ότι το ευεργέτημα της έμπνευσής της εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνεται το νερό - άλλη είναι η επίδραση εάν ο προσκυνητής σκύψει και ακουμπήσει τα χείλη του στην κρήνη, ενώ τελείως διαφορετική είναι, εάν πιει το ιερό νερό από τη χούφτα του. Δεν θυμάμαι ποιος από τους δύο τρόπους υποτίθεται ότι παρέχει την έμπνευση, αλλά

φοβούμαι ότι, μιας και εγώ έγειρα για να πιω, οι αναγνώστες μου θα έχουν ήδη ανακαλύψει, ότι δεν ήταν αυτή η σωστή στάση. Νομίζω ότι ένας από τους τραγικούς, αν και δεν έχω μπορέσει να ξαναβρώ το απόσπασμα, αναφέρει ότι όταν ο Οιδίποδας ήλθε να συμβουλευτεί το Μαντείο, κάθισε δίπλα στην πηγή κάτω από τη σκιά ενός πλάτανου· και εάν η μνήμη μου σχετικά με αυτό το συμβάν είναι σωστή, είναι αξιοσημείωτο ότι κοντά στην πηγή υπάρχει πράγματι το κολόβωμα ενός πλάτανου, στα τελευταία πλέον στάδια σήψης και, χωρίς αμφιβολία, μεγάλης παλαιότητας όχι, φυσικά, αυτό που περιέγραφαν οι ποιητές, αλλά ένα δέντρο που μπορεί να έχει πολλαπλασιαστεί διαδοχικά σ' αυτό ακριβώς το σημείο και έχει διατηρηθεί προς χάριν της αρχαίας παράδοσης.

Αφού χασομερήσαμε αρκετά γύρω απ' αυτό το άκρως ενδιαφέρον σκηνικό, ακολουθήσαμε τον ξεναγό μας σε κάτι τάφους σε απόσταση περίπου ενός μιλίου προς τ' ανατολικά της πηγής· μεταξύ των άλλων υπήρχε μια πανέμορφη σαρκοφάγος από λευκό μάρμαρο, με σμιλευμένες μορφές αντρών και γυναικών, αλόγων και γρυπαετών στην περίμετρό της - δεν μπορέσαμε όμως να κατανοήσουμε την ιστορία που εξιστορούσε. Πάνω στο καπάκι αναπαυόταν μια γυναικεία φιγούρα, σε μια χαλαρή χαριτωμένη πόζα, κάτι παρόμοιο με τις φιγούρες, που βλέπουμε ξαπλωμένες πάνω στα μνήματα στις δικές μας εκκλησίες αλλά, λόγω της ζωντάνιας της πόζας (παρόλο που έλειπε το κεφάλι) και της ομορφιάς του μοντέλου, ήταν απείρως εξοχότερο από οτιδήποτε αντίστοιχο είχαμε συναντήσει έως τώρα. Δεν είμαστε σίγουροι για το κατά πόσο ο ξεναγός μας δεν θα είχε παρακινηθεί του να μας πάει αυτόν τον περίπατο (που ωστόσο είχε πολύ ενδιαφέρον), αν δεν είχε προσωπική σκοπιμότητα, καθώς ανακαλύψαμε ότι ήταν ο ιδιοκτήτης της περιοχής και μας πρόσφερε προς πώληση αυτή τη σαρκοφάγο, στο ύψος, νομίζω, των 400 λιρών, περίπου.

Από εκεί επιστρέψαμε, περνώντας από ένα λαβύρινθο από ογκώδεις τοίχους και θραύσματα από κίονες, επαρκείς - θεωρήσαμε - για μια ντουζίνα ναών, αλλά που ο ξεναγός μας μας είπε ότι ήταν η θέση και τα ερείπια ενός και μόνο ναού - του μεγάλου ναού του Απόλλωνα. Μια άλλη δε μάζα (χαλασμάτων) την ονομάτισε το *"μνήμα του Κρόνου".* Εμείς, μη γνωρίζοντας ότι ο πατέρας Χρόνος, ο αρχαίος μας εχθρός, ήταν θαμμένος εδώ ή ότι πράγματι ήταν πεθαμένος, ρωτήσαμε (να μάθουμε) ποιος ήταν ο Κρόνος, οπότε ο ξεναγός μάς υπενθύμισε αυτό που προς στιγμήν είχαμε ξεχάσει - το αρχαίο όνομα του Κρόνου, δηλώνοντας ότι ο Κρόνος ήταν ένας βασιλιάς που έτρωγε τα παιδιά του και τελικώς εκθρονίστηκε απ' αυτά.

Ήταν ενδιαφέρον να ανακαλύπτεις αυτή την παράδοση ενός τόσου αρχαίου μύθου στο ίδιο ακριβώς σημείο, όπου τοποθετεί τη σκηνή και ο αρχαιότερος των ποιητών, γιατί, αναμφίβολα, η ιστορία που αναφέρθηκε από τον οδηγό

μας είναι η ίδια που εξιστορήθηκε από τον Ησίοδο στη Θεογονία του.

«Τῷ δέ σπαργανίσασα μέγαν λίθον κτλ.»

Βεβαίως, εκπλαγήκαμε ανακαλύπτοντας αυτόν τον αρχαιότατο μύθο ζωντανό στις παραδόσεις του σύγχρονου Καστριού. Έχοντας έτσι πλημμελώς επισκεφτεί αυτές τις ενδιαφέρουσες τοποθεσίες και καταχωρώντας τα ονόματά μας σε ένα βιβλίο (επισκεπτών), που κρατούσε ο οδηγός μας, προς ικανοποίηση της περιέργειας των μελλοντικών ταξιδιωτών, αναχωρήσαμε για την επιστροφή μας στη Σκάλα, πολύ ευχαριστημένοι από την εκδρομή μας, που είχε ήδη ανταμείψει - και με το παραπάνω - όλες τις δυσκολίες της αποστολής μας. Ακόμα κι αν δεν είχαμε δει τίποτα άλλο από Ελλάδα, αυτή η μέρα στους Δελφούς θα ήταν υπεραρκετή αποζημίωση, και για την καραντίνα λόγω ναυτίας και για το πανδοχείο στη Σκάλα. Ωστόσο, δεν είχαμε καμία διάθεση για μια δεύτερη διανυκτέρευση στο πανδοχείο και, ως εκ τούτου, ξαναμπαρκάραμε αμέσως με ένα αίθριο άνεμο, ελπίζοντας να φτάσουμε στην Κόρινθο έως το ξημέρωμα, αλλά ο πάτρωνάς μας ή καπετάνιος ζήτησε άδεια να σταματήσει για λίγα λεπτά στο Γαλαξείδι, μια μικρή πόλη στην είσοδο του Κόλπου της Σκάλας.[…]΄



Δελφοί - Αδριανός (Α΄ - Β΄ όψη).

50. GREGORY A. PERDICARIS

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Gregory Perdicaris** ήταν Έλληνας της διασποράς, με καταγωγή από τη Βέροια. Ανήκε σε εύπορη οικογένεια, η οποία συμμετείχε στην άμυνα της εξεγερμένης Νάουσας. Μετά την κατάληψη της πόλης από τους Τούρκους η οικογένεια Περδικάρη διαλύθηκε, καθώς οι δυο γαμπροί του δολοφονήθηκαν μαζί με τη μητέρα του. Οι δυο αδελφοί του μαζί με τις τέσσερις αδελφές του πιάστηκαν αιχμάλωτοι, για να απελευθερωθούν αρκετά αργότερα. Μόνο ο ίδιος μαζί με τον πατέρα του κατάφεραν να διαφύγουν προς τους γειτονικούς ορεινούς όγκους.

Σύμφωνα με αμερικανική εφημερίδα της εποχής ο Γρηγόρης Περδικάρης, στις 7 Απριλίου του 1826, σε ηλικία είκοσι δυο (22) ετών, μαζί με δυο άλλους φίλους του Έλληνες, έφυγε από το Σμύρνη για την Αμερική. Εκεί σπούδασε και παντρεύτηκε την M.E. Hanford, γυναίκα από πλούσια οικογένεια της Νότιας Καρολίνας και έγινε Αμερικανός πολίτης. Από το 1833 έως το 1835 έδωσε σειρά διαλέξεων στην Αμερική με θέματα της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας, που εντυπωσίασαν το ανημέρωτο αμερικανικό κοινό.

Το 1836 ήταν ο πρώτος Αμερικανός πρόξενος, που διορίστηκε στην Ελλάδα. Έφυγε από τη Βοστώνη και μετά από δίμηνο ταξίδι έφτασε στην Αθήνα στις 6 Ιανουαρίου του 1838, όπου παρέμεινε εκτελώντας τα καθήκοντά του για τα επόμενα πέντε χρόνια. Στην Αθήνα, μάλιστα, γεννήθηκε και ο γιος του Ίων. Με τη διπλή του ταυτότητα και λόγω της πλεονεκτικής του θέσης, ήταν ο καταλληλότερος να αποκαλύψει την Ελλάδα των Ελλήνων, τονίζοντας κυρίως τη μεγάλη αντίθεση κυβερνώντων και λαού.

Το 1846 μαζί με την οικογένειά του μετακόμισε στο Trenton του New Jersey, όπου έγινε πλούσιος, καθότι ήταν ένας από τους οργανωτές της Εταιρείας Αερίου του Trenton. Ο γιος του, Ion Perdicaris, ήταν γνωστός playboy της εποχής. Έζησε κάποιο διάστημα στο Μαρόκο (Ταγγέρη) και ήταν το κεντρικό θύμα μιας απαγωγής εκεί, που έγινε γνωστή ως *"περιστατικό Perdicaris",* το οποίο μάλιστα προκάλεσε διεθνή σύγκρουση, το 1904, ανάμεσα στις ΗΠΑ και το Μαρόκο.

Σχόλια

Ο Ελληνοαμερικανός **Perdicaris** ήλθε στην Αράχοβα μέσω του Αϊ Νικόλα και όχι μέσω της Σχιστής οδού, προερχόμενος από το Μοναστήρι της Αγιαρσαλής. Μόλις έφτασε στην κορυφογραμμή και αντίκρισε από εκεί την Αράχοβα, οι συνοδοί του, πιθανόν καλόγεροι, τον άφησαν να συνεχίσει τον δρόμο μόνος του. Είδε και έπαθε ο άνθρωπος μέχρι να φτάσει, τελικά, στην Αράχοβα.

Φιλοξενήθηκε στο χωριό από κάποιον ονόματι Αλέξανδρο, που είχε

ειδοποιηθεί έγκαιρα από το Δήμαρχο Λιβαδειάς. Ο κυρ. Αλέξανδρος, όπως τον αποκαλεί, πιθανόν να ήταν ο Ιωάννης Αλεξανδρογιάννης, ο οποίος είχε βοηθήσει στον αγώνα των Ελλήνων κατά των Τούρκων και είχε χρηματίσει Δήμαρχος Αράχοβας. Αυτός είχε φιλοξενήσει και άλλους ξένους περιηγητές όπως π. χ. τον **Eugene Yemeniz.**

Έχοντας ως βάση εξόρμησης την Αράχοβα, ανέβηκε στην κορυφή του Παρνασσού, τη Λιάκουρα. Δεν κατάφερε όμως να απολαύσει από εκεί την εποπτεία όλης της Ελλάδας, διότι δεν είχε σύμμαχό του τον καιρό. Συνάντησε συμπαγή ομίχλη. Στη διαδρομή του προς την κορυφή είδε να υπάρχουν χιόνια. Εάν αυτά ήσαν του προηγούμενου χειμώνα ή ήταν φρέσκα, που είχαν πέσει με την έναρξη του φθινοπώρου, αυτό δεν θα το μάθουμε ποτέ.

Πράγματι, η επίσκεψη του Perdicaris πρέπει να έγινε ή στα τέλη Σεπτεμβρίου ή αρχές Οκτωβρίου, καθόσον όπως αναφέρει οι Αραχοβίτες τον φίλεψαν (''*τον φόρτωσαν*'' όπως γράφει) σταφύλια από τα αμπέλια τους, καθώς διάβαινε από εκεί κατευθυνόμενος προς Δελφούς.

Από την Αράχοβα εντυπωσιάστηκε, τόσο από την εργατικότητα των κατοίκων της, όσο και από την ομορφιά των Αραχοβιτισσών. Τον εντυπωσίασε επίσης και η παρέλαση των μαθητών του σχολείου της Αράχοβας, το οποίο στα χρόνια αυτά ήταν μόνον αρρένων, γι' αυτό και συμβούλεψε τους Αραχοβίτες να ζητήσουν την ίδρυση και σχολείου για τα κορίτσια, υποστηρίζοντας ευφυώς ότι η ίδρυση σχολείων θηλέων είναι η βάση της εθνικής ευημερίας!

Εισερχόμενος στην περιοχή των Δελφών το πρώτο πράγμα που συνάντησε ήταν η ωραία μαρμάρινη σαρκοφάγος, που είχε σχετικά λίγα χρόνια πριν ανασκαφεί και είχε βανδαλιστεί από τον Άγγλο πρόξενο, όπως θα δούμε σε άλλη θέση, επειδή δεν του δόθηκε η άδεια να την αφαιρέσει ολόκληρη!

Στην προσπάθειά του να επισκεφτεί και να γνωρίσει λεπτομερώς κάθε θέση της Κασταλίας, έπεσε φαρδύς - πλατύς μέσα στην πηγή και λούστηκε άθελα του τα νερά της, παρόλα αυτά δεν ένιωσε όπως λέει κάποια ποιητική *"τρέλα"*. Τους κατοίκους του Καστριού τους κατακεραυνώνει για τη φιλοχρηματία τους και για τις παράνομες αρχαιοκαπηλικές τους ενέργειες. Είναι, μάλιστα, κατηγορηματικός σε αυτό το θέμα.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***" The Greece of the Greeks"*,**
G.A. Perdicaris, New York 1845.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ, ΑΡΑΧΟΒΑ ΚΑΙ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

[…] Αμέσως μετά το δείπνο φύγαμε από το Μοναστήρι (της Αγιαρσαλής), και σύντομα εισήλθαμε στο πέρασμα, ανάμεσα στις ψηλότερες και χαμηλότερες οροσειρές του Παρνασσού. Η δημοσιά ήταν ένα μονοπάτι κατά μήκος της πλαγιάς της χαμηλότερης οροσειράς και επί πλέον ήταν τόσο τραχιά και απότομη που, με το που αρχίσουμε να πλησιάζουμε το διάσελο, που ενώνει τη χαμηλότερη με την ψηλότερη πλαγιά, αναγκασθήκαμε να ξεπεζέψουμε και να προχωρήσουμε με τα πόδια.

Τα μέρη δεξιά και αριστερά μας δεν υπολείπονται σε μεγαλοπρέπεια και η αίσθηση της απομόνωσης επιτεινόταν, πότε με τη σκέψη των απομακρυσμένων κουδουνιών των προβάτων και πότε από την ηχώ των βράχων που έπεφταν.

Το γεγονός, ωστόσο, που αύξησε το ενδιαφέρον αυτού του αξιοπρόσεκτου δρόμου, και προκάλεσε λυπημένες και μελαγχολικές σκέψεις, ήσαν τα οστά των δύστυχων Τούρκων, που, έχοντας ξεφύγει από την τύχη των συντρόφων τους στην Αράχοβα, εγκλωβίστηκαν από μια χιονοθύελλα και θάφτηκαν κάτω από τις μάζες της.

Από το ψηλότερο σημείο της διάβασης, που μας χάρισε μια εκτεταμένη θέα της Φωκίδας και του νότιου τμήματος του Κορινθιακού Κόλπου διακρίναμε από μακριά την κωμόπολη της Αράχοβας και διώξαμε τους οδηγούς μας, οι οποίοι μας διαβεβαίωσαν ότι δεν γινόταν να χάσουμε το δρόμο, παρά μόνο αν πηγαίναμε στον πυθμένα του χάσματος!

Το πρώτο κατόρθωμα που έπρεπε να εκτελεστεί ήταν να γλιστρήσουμε σε κατήφορο, η επιφάνεια του οποίου ήταν στρωμένη με μικρές χαλαρές πέτρες. Τα άλογά μας ήσαν φτιαγμένα για να προπορεύονται και ενώ κινούνταν με τα τέσσερα, ακολουθήσαμε στο κατόπι τους, χωρίς καμιά ξεκάθαρη ή σαφή ιδέα σχετικά με τον τελικό σταθμό του εγχειρήματός μας, αλλά καθώς δεν υπήρχε περίπτωση να υποχωρήσουμε, συνεχίσαμε να κατηφορίζουμε και να κατρακυλάμε, μέχρις ότου προσγειωθήκαμε, ούτε στην Αράχοβα ούτε στον πυθμένα του χάσματος, αλλά κάπου μεταξύ των δυο. Στα αριστερά μας, έχασκε ένα βάραθρο και στα δεξιά μας ένα πλήθος τρομακτικών γκρεμών που επεκτείνονταν προς τα πάνω. Το τοπίο εμπλουτιζόταν περαιτέρω από ένα υπέροχο καταρράκτη που σαν :

«Παράτησ' η Αρέθουσα το στρώμ' από τα χιόνια
και μέσ' απ' τα σύγνεφα, γκρεμνούς και κοτρώνια,
τες βρύσες, κοπάδι της λαμπρό, πιλαλά.
Επήδαε κατάρραχα και μέσα στα ρέματα
έρρεαν τα δοξάρινα σγουρά της χυτά.

Κυλώντας, χορεύοντας πηγαίνει στα κάτω,
τραγούδια εμουρμούριζε, σαν ύπνο απαλά
κ' εκεί που ελαχτάραε να φτάσει τον πάτο,
η γη την καμάρωνε, ο ουρανός της γελά.»

"Αρέθουσα", Ποίημα του **Σέλλεϋ**
[Μετάφραση Στρ. Μυριβήλη]

Στις επτάμισι, περίπου, φτάσαμε στην κωμόπολη και αφιππεύσαμε στο σπίτι του κυρίου Αλέξανδρου, ο οποίος έχοντας πληροφορηθεί τις μετακινήσεις μας από το Δήμαρχο της Λιβαδειάς, είχε προετοιμάσει για μας ένα εγκάρδιο καλωσόρισμα.

Δεν ξαφνιάστηκε καθόλου, όταν άκουσε τις περιπέτειές μας πάνω στο βουνό, και δεν μπορούσε να κρύψει τη δυσαρέσκειά του για τους μοναχούς, που μας επέτρεψαν να βασιστούμε δρόμους, οι οποίοι είχαν σταματήσει εδώ και καιρό να χρησιμοποιούνται από ταξιδιώτες και που μας διαβεβαίωσε ότι ήσαν ακατάλληλοι για οποιονδήποτε άνθρωπο, εκτός από τα καλύτερα μουλάρια και από εκείνους που είχαν κυνηγηθεί ανελέητα από κάποιον εχθρό. Σταυροκοπιόταν συνεχώς και ευγνωμονούσε την Παναγία για την ασφαλή μας άφιξη.

Η κωμόπολη της Αράχοβας περιλαμβάνει περίπου πεντακόσιες οικογένειες. Οι άνθρωποι ασχολούνται με την καλλιέργεια των αμπελιών τους και με τους ελαιώνες τους, καθώς επίσης και με τη φύλαξη των κοπαδιών τους, που αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα της ευημερίας τους.

Το έδαφος, αν και σωστά καλλιεργούμενο, είναι φτωχό, και συνεπώς το ανδρικό κομμάτι του πληθυσμού είτε είναι τσοπάνηδες είτε απασχολούνται σε δουλειές μακριά από το χωριό τους, και έτσι η καλλιέργεια των αμπελιών μαζί με όλες τις οικιακές ασχολίες αφήνονται στη φροντίδα των γυναικών, που είναι φημισμένες τόσο για την εργατικότητά τους όσο και για την ιδιαίτερή τους γοητεία.

Οι γυναίκες της Αράχοβας, παρόλο που είναι πασίγνωστες για την ομορφιά τους, παραείναι μεγαλόσωμες για να θεωρούνται ως πρότυπο γυναικείας ομορφιάς. Η πιο κομψή απ' αυτές υπερβαίνει κατά πολύ τις αναλογίες της Αφροδίτης των Μεδίκων, και συγκρινόμενη με την Ψυχή (;) θα εμφανιζόταν τεράστια. Πάντως, αν και σωματώδεις, δεν υπολείπονται καθόλου σε συμμετρία και οι σιλουέτες τους αναδεικνύονται μέσω των εθνικών τους φορεσιών. Η οικοδέσποινά μας φορούσε ένα κεντημένο μακρύ φουστάνι, μια βαριά ζώνη, με τα χέρια της εν μέρει καλυμμένα και τις πλεξούδες της πλεγμένες με μεταξωτές κορδέλες. Η ρόκα στη ζώνη της και το αδράχτι στο χέρι της την έκαναν να μοιάζει με βασίλισσα της ομηρικής εποχής. Το πρώτο

που αντικρίσαμε, μόλις ξυπνήσαμε ήταν η Λιάκουρα[1] η ψηλότερη κορυφή του Παρνασσού και μόλις τελειώσαμε ο πρωινό μας, ανεβήκαμε στα μουλάρια μας και ξεκινήσαμε με βιάση για το θεϊκό Παρνασσό. Μιας ώρας έφιππη διαδρομή μάς έφερε στο οροπέδιο, στο οποίο βρίσκονται τα αγροτόσπιτα της Αράχοβας.

Στην κοιλάδα έχει κρύο και υγρασία, έτσι οι ιδιοκτήτες αναγκάζονται να απομακρύνονται απ' αυτή το φθινόπωρο με τα πρώτα χιόνια, και την άνοιξη με το λειώσιμο των χιονιών έχουν τη συνήθεια να την σπέρνουν με μια ποικιλία σπόρου σιταριού, που θερίζεται τρεις μήνες μετά τη σπορά. Το χαμηλότερο τμήμα του οροπεδίου φαίνεται να είναι η λεκάνη απορροής μιας εποχικής λίμνης, τα νερά της οποίας βρίσκουν διέξοδο μέσα στο Κωρύκιον Άντρον και από εκεί πιθανόν προς την Κασταλία.

Περνώντας έξω από τα Καλύβια και αφήνοντας τις φτωχικές τους καλύβες στα αριστερά του δρόμου, αρχίσαμε την ανάβαση των ανώτερων οροσειρών του βουνού. Τα βοσκοτόπια εδώ σκιάζονταν από έλατα, και ζωντάνευαν από τα κοπάδια και τους βοσκούς, που έμοιαζαν να ενδιαφέρονται τόσο πολύ για την παρουσία μας όσο και εμείς για τη δική τους.

Εντυπωσιαστήκαμε, ιδιαιτέρως, από έναν άντρα και μια γυναίκα που εξέρχονταν από τα δάση ελάτης ακριβώς όταν εμείς μπαίναμε σ' αυτά. Ο άντρας, που πιθανόν ήταν ο σύζυγός της κυρίας, οδηγούσε ένα πεισματάρικο γαϊδούρι, ενώ η γυναίκα ακολουθούσε με ένα νεαρό δέντρο ελάτης φορτωμένο στον ώμο της και ένα χοντρό τσεκούρι στο χέρι της. Με το που μας είδαν, μας πρόσφεραν με πολύ ευγένεια προτεραιότητα, και μια τυχαία ερώτηση που τράβηξε την προσοχή τους, τους οδήγησε σε μια στάση που δεν μπορούσαμε παρά να θαυμάσουμε.

Ο άντρας που ήταν ένας ψηλός, κάτισχνος και επιβλητικός στην όψη ορεσίβιος, έβαλε το χέρι του στο δασύτριχο στέρνο του και απάντησε στο χαιρετισμό και τις ερωτήσεις μας με χάρη και αξιοπρέπεια, ενώ η νεαρά και όμορφη συνοδός του, με όψη γεμάτη υγεία, και μάτια φλογερά, στάθηκε στο πλάι του με φόντο το γαλανό ουρανό του γενέθλιου Παρνασσού, με το αριστερό χέρι της να στηρίζει το δέντρο και με το δεξί της να κρατά το βαρύ τσεκούρι. Η εικόνα, αν και τραχιά ήταν εντυπωσιακή και άγρια, σε πλήρη αρμονία με το τοπίο.

Μόλις βγήκαμε έξω από τα δάση της ελάτης, ο αέρας άρχισε να είναι πιο ψυχρός και η θέα των πραγμάτων να αλλάζει σε κάθε μας βήμα. Τα δένδρα, ακόμα και οι θάμνοι, άρχισαν να εξαφανίζονται, αν και πολλά από τα βράχια καλύπτονταν από βρύα και κάπου - κάπου συναντούσαμε αυτό που ο κόσμος

[1] Η Λιάκουρα είναι η Λυκώρεια των αρχαίων και το όνομα το οποίο συχνά χρησιμοποιείται από τον κόσμο για ολόκληρο το βουνό του Παρνασσού, αν και στην Αράχοβα οι άντρες με τους οποίους συνομιλήσαμε, χρησιμοποιούσαν το όνομα του Παρνασσού για ολόκληρο το βουνό και αυτό της Λιάκουρας για την πιο ψηλή κορυφή.

αποκαλεί όμορφα λιβάδια. Ακόμα και σ' αυτή την όψιμη εποχή του χρόνου ήταν καταπράσινα με χλόη, και πληροφορηθήκαμε από τους οδηγούς μας ότι προς το τέλος της άνοιξης - δηλαδή, αμέσως μετά το λειώσιμο του χιονιού - χρωματίζονταν και λαμπρύνονταν με ζωηρά και αστραφτερά λουλούδια.

Εκτός από αυτή την εξαίρεση, το υπόλοιπο τοπίο ήταν μια έρημη έκταση από απότομα βράχια και άγριους ψηλούς γκρεμούς. Εδώ και εκεί είδαμε μεγάλες μάζες χιονιού, που ο ήλιος δεν είχε καταφέρει να λειώσει, αλλά το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του τοπίου ήταν μια αδιάκοπη έκταση βράχων. Εκατό κορυφές ήσαν εντός του ορατού μας πεδίου, και στο μέσο απ' αυτά υψώνονταν αυτός καθαυτός ο γερο πατριάρχης, η κορυφή της Λιάκουρας.

Τα τελευταία είκοσι λεπτά του προσκυνήματός μας έπρεπε να γίνουν με τα πόδια. Η ανάβαση, ωστόσο, αν και δύσκολη, δεν ήταν επ' ουδενί επικίνδυνη, φτάσαμε στην κορυφή μετά από αρκετό κόπο και από τον ψηλότερο βράχο που υψώνεται στους ουρανούς της Ελλάδας είδαμε το τίποτα!

Τα σύννεφα κάλυπταν τις κορυφές του βουνού, και προσπάθησα να παρηγορήσω τον εαυτό μου επαναλαμβάνοντας την ωδή του Αριστοφάνη.

«Νεφέλες ατελείωτες, ας σηκωθούμε φανερές
ευκίνητες και δροσερές
απ' τον ωκεανό
τον βαρυστέναχτο πατέρα,
εις των βουνών τις κορυφές τις πυκνοφυτεμένες,
από σκοπιές να βλέπουμε παντού φανερωμένες
τη γη την ιερά,
που τρέφει δένδρα καρπερά,
της θάλασσας [τα κύματα]
με τα βαριά βροντήματα,
και τα τραγούδια [των νερών]
των ποταμών των ιερών,
λαμποκοπάει ακούραστο το μάτι
της μέρας, με το φως το αστραφτερό·
η συγνεφιά, πούνε βροχή γεμάτη,
από το σώμα μας ας βγει,
να ιδούμε σαν θεές τη γη
με μάτι καθαρό.»

Κατά την επιστροφή μας είχαμε την πρόσθετη ευχαρίστηση να μουσκέψουμε ως το κόκκαλο - ένα γεγονός στο οποίο παραδοθήκαμε με φιλοσοφική εγκαρτέρηση, αλλά λίγο πριν τη δύση του ήλιου βγήκαμε από την *«πορεία της καταιγίδας»* και αντικρίσαμε την Αράχοβα.

Οι τελευταίες ακτίνες του ήλιου χόρευαν ακόμα πάνω στις στέγες των σπιτιών και ολόκληρος ο κόσμος στα πόδια μας έμοιαζε υπερβολικά ήρεμος, για να αποτελεί τμήμα αυτού που είχαμε αφήσει στις κορυφές του *«θεϊκού Παρνασσού».*

Πριν μπούμε στο χωριό περάσαμε από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, και επισκεφτήκαμε το λόφο πίσω απ' αυτή που απεικονίζεται τόσο εμφανώς στα χρονικά της Ελληνικής Επανάστασης.

Ήταν στις βραχώδεις κορυφές αυτού του λόφου, στο ψηλότερο άκρο της Αράχοβας, που ο Κεχαγιάμπεης του Κιουταχή Πασά και ο Μουστάμπεης, Αλβανοί με 1.800 άντρες, πολιορκήθηκαν από τον Καραϊσκάκη.

Οι Τούρκοι μετά από πολιορκία επτά ημερών, επιχείρησαν έξοδο στις 3 Δεκέμβρη και πήραν το δρόμο προς το Μοναστήρι της Ιερουσαλήμ, ο οποίος είχε καταστεί πιο αδιάβατος από την πυκνή χιονόπτωση που είχε ξεκινήσει από τις 28 Οκτωβρίου. Καθώς η εμπροσθοφυλακή αναχαιτίστηκε από τους Έλληνες, που είχαν οχυρωθεί στα ριζά του καταρράκτη, στην είσοδο του περάσματος, η οπισθοφυλακή αιφνιδιάστηκε από τους άντρες υπό την διοίκηση του Καραϊσκάκη.

Οι Τούρκοι, που ήσαν ήδη εξαντλημένοι από τις κακουχίες των τελευταίων επτά ημερών, βρέθηκαν τώρα περικυκλωμένοι στα καταστρεπτικά πυρά των εχθρών τους. Οι πιο αδύναμοι από τους συντρόφους τους ρίχτηκαν στους γκρεμούς, ενώ εκείνοι που πρόβαλαν αντίσταση κατακρεουργήθηκαν από τους αντιπάλους τους.

Ο Κεχαγιάμπεης και ο Μουσταφάμπεης είχαν την τύχη των ακολούθων τους. Ακόμα και εκείνοι που κατάφεραν να περάσουν στην απέναντι πλευρά του καταρράκτη, καταλήφθηκαν από μια χιονοθύελλα και χάθηκαν κάτω από σωρούς χιονιού, λίγοι μόνο κατάφεραν να φτάσουν μετά από προσπάθεια στο Μοναστήρι (της Αγιαρσαλής).

Η ήττα ήταν ολοκληρωτική, και οι κάτοικοι του χωριού απασχολούνταν για εβδομάδες μετά, με την αναζήτηση νεκρών πτωμάτων Τούρκων και Ελλήνων, στις μάζες του χιονιού και στις εσοχές των βράχων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12
ΔΕΛΦΟΙ ΚΑΙ ΑΜΦΙΣΣΑ

Την επόμενη της άφιξής μας στην Αράχοβα, και την ώρα που προετοιμαζόμαστε για την αναχώρησή μας προς τους Δελφούς, κληθήκαμε προς τα παράθυρα για να παραστούμε θεατές των σχολιαρόπαιδων που έκαναν παρέλαση στους δρόμους, στην επέτειο κάποιας εθνικής γιορτής, και που, από τις φορεσιές τους και την εμφάνισή τους παρείχαν ελπίδες για καλύτερα πράγματα.

Το θέαμα ήταν πολύ ενδιαφέρον και δεν μπορούσα να χάσω μια τόσο καλή ευκαιρία στο να συμβουλέψω τους κατοίκους της Αράχοβας να βελτιώσουν τις συνθήκες των σχολικών κτηρίων τους και να μην αμελήσουν κι άλλο την ίδρυση σχολείου θηλέων, το βασικό θεμέλιο της εθνικής ευημερίας.

Διασχίζοντας τους αμπελώνες οι άνθρωποι μας φόρτωσαν με σταφύλια από τους ηλιόλουστους λόφους των και έτσι μας έδωσαν πρόσθετες αποδείξεις για το γενναιόδωρο χαρακτήρα τους.

Λίγο πριν φτάσουμε στη θέση των Δελφών, για τους οποίους άρχισαν να μας προετοιμάζουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής, στρίψαμε προς τα αριστερά του δρόμου για να εξετάσουμε μερικά αρχαία μνημεία στο νεκροταφείο.

Εδώ ανακαλύψαμε ένα αξιόλογο αριθμό τάφων, και μεταξύ άλλων τα υπολείμματα μια ακρωτηριασμένης αλλά πανέμορφης σαρκοφάγου. Ο βάνδαλος που την ανακάλυψε δεν μπορούσε, όπως φαίνεται, να απομακρύνει ολόκληρο το μνημείο, αλλά δεν δυσκολεύτηκε να αποσπάσει τα κεφάλια και τα χέρια των μορφών που στόλιζαν το καπάκι και τις πλαϊνές πλευρές της. Το καπάκι, που είναι σχεδόν άθικτο, έχει στην κορυφή του μια γυναικεία φιγούρα, η γερμένη μορφή της οποίας βυθίζεται στο εύπλαστο μάρμαρο με τόση εξαιρετική πλαστικότητα, που ούτε ο χρόνος ούτε οι πλέον βέβηλες λεηλασίες των ανθρώπων κατάφεραν να απογυμνώσουν το μάρμαρο από την έκφρασή του.

Οι ναοί και τα μνημεία τέχνης έχουν όλα εξαφανιστεί αλλά *«η Φύση είναι ακόμα αψεγάδιαστη»,* και είναι δύσκολο να βρεις ακόμα και στην Ελλάδα, ένα τοπίο πιο εκθαμβωτικό ή πιο μεγαλειώδες από αυτό που είχαμε τώρα μπροστά μας.

Οι λόφοι εκατέρωθεν του Καστάλιου ρεύματος καλύπτονταν με ελαιώνες και διακόπτονταν από τους επιβλητικούς γκρεμούς της Υάμπειας και Ναυπλίας, στα ριζά των οποίων και ψηλά στα κοιλώματα του χάσματος ανακαλύψαμε την πηγή της πασίγνωστης Κασταλίας. Τα νερά της ρέουν δια μέσου αρκετών κρουνών μέσα σε μια μεγάλη λεκάνη απορροής και η πηγή, ακόμα και στην παρούσα εγκαταλελειμμένη και υποβιβασμένη κατάσταση, είναι τόσο ήρεμη και ρομαντική, όσο το καταφύγιο που θα ήθελε να έχει κάθε ποιητής.

Η πηγή όντας λαξευμένη στο βράχο πιθανόν δεν έχει υποστεί μεγάλη ζημιά στην εμφάνισή της, τα αγάλματα ωστόσο του Απόλλωνα και της Νύμφης Κασταλίας έχουν εξαφανιστεί από τις κρύπτες τους, και με την εξαφάνιση αυτών, έχασαν και τα νερά της πηγής τις θεόπνευστες ιδιότητές τους.

Δεν παρατήρησα κανένα σύμπτωμα της *«ιερής τρέλας»* στους συντρόφους μου ούτε εγώ ο ίδιος βίωσα κάποια αναστάτωση, παρόλο που στην προσπάθειά μου να ανακαλύψω τις πηγές της Κασταλίας έπεσα φαρδύς - πλατύς στα νερά του λουτήρα της Πυθίας.



Το φαράγγι των Δελφών.

Μετά από σύντομη παραμονή στην πηγή και μια γρήγορη επίσκεψη στο γειτονικό βάραθρο, προχωρήσαμε προς το χωριό Καστρί, απέναντι στην άλλη όχθη του ρέματος, και επισκεφτήκαμε τα ερείπια του ναού, η ανασκαφή του οποίου μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτέλεσε την αιτία θανάτου του καθηγητή Müller, ο οποίος, πάνω στον ενθουσιασμό της αναζήτησής του, ξέχασε να τηρήσει τις συμβουλές των φίλων του. Δεν έλαβε κανένα μέτρο προφύλαξης κατά την έκθεσή του στο μεσημεριανό ήλιο.

Ενώ ήμασταν στα ερείπια του ναού, περικυκλωθήκαμε, από τους χωρικούς που, αντίθετα από τους γείτονές τους, τους κατοίκους της Αράχοβας, ήσαν ανυπόμονοι να μας εξυπηρετήσουν όχι ένεκα αγάπης, αλλά έναντι αμοιβής. Οι νεαροί Αρβανίτες μας έφεραν τόση δάφνη, που επαρκούσε για να στεφανώσουμε όλους τους ήρωες και τους ποιητές του 19^{ου} αιώνα, ενώ μια γριά στρίγκλα, η *"Πυθία"* του χωριού, πείστηκε προς χάρη λίγων μπακιριών (χάλκινες δεκάρες), να λοξοδρομήσει αυτή και η γκλίτσα της από ελιά, με την οποία σαλάγησε τα γουρούνια της και τους νεαρούς της βαρβάρους προς τα χωράφια.

Το χωριό Καστρί είναι πολύ άθλιο και οι βρωμεροί κάτοικοί του δεν είναι απλά ένας ζωντανός μπελάς, αλλά οι πιο επικίνδυνοι εχθροί των αρχαιοτήτων του τόπου τους. Δεν υπάρχει τίποτα που δεν θα πουλούσαν για το χρήμα. Η αμάθειά τους, ωστόσο, αποτελεί επαρκή δικαιολογία για την αδιαφορία τους

για πολύτιμα κειμήλια τέχνης, αλλά τι δικαιολογία ή τι ελαφρυντικό μπορεί να αποδοθεί στις Αρχές, που έχουν εγκαταλείψει τις λιγοστές εναπομείνασες αρχαιότητες της Ελλάδας στο έλεος των περαστικών που λεηλατούν και των Αλβανών εμπόρων;

Φεύγοντας από τους Δελφούς και περνώντας διαμέσου της *«Θεϊκής Κρίσσας»* (*"Κρίσσαν τε ζαθέην"*), κατεβήκαμε νότια προς την πεδιάδα στο ακρωτήρι των κρισσαίων κυμάτων, και στη συνέχεια εισήλθαμε στη στενή αλλά πανέμορφη κοιλάδα ανάμεσα στα Παρνάσσια και τα Λοκριδικά βουνά. […]



Δελφοί - Αντίνοος (Β΄ όψη)

51. H. N. ULRICHS

Βιογραφικά στοιχεία

Ο αρχαιολόγος **H. N. Ulrichs** γεννήθηκε στη Γερμανία το 1807 και ήλθε στην Ελλάδα στα χρόνια του βασιλιά Όθωνα. Διορίστηκε μετά τη σύσταση του Πανεπιστημίου Αθηνών, ως καθηγητής της Ρωμαϊκής φιλολογίας και αρχαιολογίας.

Στο έργου του: *"Reisen und Forschungen in Griechenland"("Ταξίδια και έρευνες στην Ελλάδα")* διηγείται τις περιηγήσεις του στη χώρα μας. Έγραψε και διδακτικά βιβλία όπως: *"Λατινική Γραμματική", "Λατινοελληνικό Λεξικό", "Λατινική Χρηστομάθεια"*, τα οποία εκδόθηκαν επανειλημμένως. Πέθανε στην Αθήνα το 1843.

Σχόλια

Ο **Ulrichs** έφτασε στην περιοχή μας από τα δυτικά, διέσχισε το Χρισσό, ανέβηκε στους Δελφούς, ακολούθως κατευθύνθηκε προς το Κωρύκιον Άντρον, διέσχισε το Αραχοβίτικο Λιβάδι, τράβηξε για την κορυφή του Παρνασσού, κατέβηκε στη συνέχεια στην Αράχοβα και μέσα από την περιοχή Ζεμενό - Σχιστή κατευθύνθηκε προς τη Δαύλεια.

Είναι ο μόνος περιηγητής, για την εποχή του, για τον οποίο μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι, όταν έφτασε στα μέρη του Παρνασσού, κατά το δυνατόν τα παρατήρησε όλα, τα περιέγραψε όλα, τα κατέγραψε όλα, τα ιστόρισε όλα, τα ταυτοποίησε όλα, με γνώση και με οξυδέρκεια. Μοιάζει με χείμαρρο που κατεβάζει στο διάβα του διαμάντια, διαμάντια αρχαιολογικά, ιστορικά, καλλιτεχνικά, γλωσσολογικά ακόμα και λαογραφικά.

Στους Δελφούς, επειδή τον απορρόφησε το αρχαιολογικό μέρος, δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το χωριό Καστρί και τη ζωή των κατοίκων του. Έκανε μόνο αναφορές σε θέσεις του χωριού, όταν ήθελε να συσχετίσει αρχαίες τοποθεσίες. Μας άφησε όμως το όνομα του δημάρχου Δελφών, για να τον θυμόμαστε εσαεί..., αυτόν που είχαν ανωνύμως *"στολίσει"* ο Fiedler και ιδιαίτερα ο πρίγκιπας Muskau, με ιδιαίτερα δυσμενή λόγια, για την απαράδεκτη συμπεριφορά του προς τους ξένους, που γύρευαν στο σπίτι του κατάλυμα για ύπνο και φαγητό. Και το επώνυμο λοιπόν αυτού ... Χαγιάτας!

Πρέπει να σημειώσουμε ότι τον Ulrichs δεν τον εντυπωσίασε ιδιαίτερα το Κωρύκιον άντρον. Έδωσε όμως τη σημαντική πληροφορία ότι, στα χρόνια της εξέγερσης των Ελλήνων κατά των Τούρκων, οι Αραχοβίτικες οικογένειες ήταν εκείνες που κρύβονταν στο εν λόγω σπήλαιο και όχι οι Καστρίτικες οικογένειες, ενώ στα χρόνια των Περσικών πολέμων οι Δελφιώτες έκαναν

χρήση, για την ασφάλειά τους, του σπηλαίου αυτού. Αυτό σημαίνει ότι τους μετέπειτα αιώνες το Κωρύκιον Άντρον ήταν κάτω από την κατοχή των Αραχοβιτών και όχι των Καστριτών.

Ο Ulrichs έφτασε, αλλά μάλλον δεν μπόρεσε να ανεβεί στην κορυφή της Λιάκουρας, ίσως λόγω κακών καιρικών συνθηκών. Αυτό μπορούμε να το συμπεράνουμε από το γεγονός ότι δεν μας έδωσε την παραμικρή περιγραφή της θέας από εκεί πάνω.

Στην Αράχοβα, επειδή - πέραν των αναφορών του στην Ανεμώρεια, Κυπάρισσο και Αιολίδα - δεν βρήκε κάποια αρχαιολογικά στοιχεία, ασχολήθηκε με τους κατοίκους της και τη λαογραφία της. Τη χαρακτήρισε μάλιστα πανάρχαιο απομεινάρι της ελληνικής ζωής.

Μας έδωσε ακόμη τη σημαντική πληροφορία για το τούρκικο χωριό Μπαρδάνα, το οποίο υπήρχε λίγο πριν την είσοδο στη Σχιστή οδό, που καταστράφηκε ολοσχερώς μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας.

Τέλος, μπορούμε να πούμε ότι το ταξιδιωτικό του αυτό κείμενο, που είναι εκτενές και λεπτομερέστατο, εγγίζει τα όρια της επιστημονικής πραγματείας. Θα πρέπει να είχε κάνει αίσθηση στην εποχή του και θα είχε χρησιμεύσει πάρα πολύ στους μεταγενέστερους περιηγητές, ιδιαίτερα τους Γερμανούς, που έφτασαν στους Δελφούς και τη γύρω περιοχή. Παραμένει σημαντικό και χρήσιμο ακόμα και για το σημερινό αναγνώστη, που τον ενδιαφέρουν οι Δελφοί και η ευρύτερη περιοχή, λόγω των πολυάριθμων και ποικίλων στοιχείων που δίνει, και των σημαντικών πληροφοριών που συστηματικά καταγράφει.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Reisen und forschungen in Griechenland",
H. N. Ulrichs , Bremen 1840.

Ταξίδι στη Φωκίδα και Βοιωτία από τους Δελφούς μέχρι τη Θήβα

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο δρόμος από τη Μαγούλα προς τους Δελφούς περνάει από το Ξεροπήγαδο και το Χρισσό. Το Ξεροπήγαδο, ένα φτωχικό χωριό, βρίσκεται στη βόρεια άκρη του κάμπου της Κίρρας, στους πρόποδες μιας προεξοχής του απόκρημνου Μύτικα που συναντά στα δυτικά του το Γουλά.

Ο Πλειστός και ο χείμαρρος, που προέρχεται από τα Σάλωνα, διατρέχουν την περιοχή και χύνονται στη θάλασσα. Βόρεια του Ξεροπήγαδου και των

αναφερόμενων βουνών, η κοιλάδα αρχίζει να διευρύνεται σημαντικά και προσφέρει ένα εκπληκτικό θέαμα.

Ένας μεγάλος κάμπος, στο ίδιο υψόμετρο σχεδόν με τη θάλασσα και στολισμένος με το ομορφότερο και πιο εύφορο ελαιώνα της Ελλάδας, όπως και με πλούσιους αμπελώνες και χωράφια με σιτάρι, απλώνεται μπροστά στα μάτια μας.

Ο Πλειστός και ο Σαλωνίτικος ποταμός, ξεροί και οι δύο το καλοκαίρι, γεμίζουν με τις πρώτες βροχές το Φθινόπωρο, ενώ το Χειμώνα διοχετεύουν οι κάτοικοι τα νερά τους σε όλες τις κατευθύνσεις για το πότισμα των ελιών, που φημίζονται τόσο για το πυκνό και φρέσκο φύλλωμα και το ασυνήθιστο ύψος των δέντρων, όσο και για το εύφορο και την ποιότητα των καρπών τους. Αυτή η μεγάλη και εύφορη κοιλάδα, ο σημερινός κάμπος του Χρισσού, είναι το *«Κρισσαίον Πεδίον»,* που τόσο επαινεί ο Στράβωνας και το οποίο αποκαλεί *“ευτυχισμένο”.*

Η αφιερωμένη στο θεό Κιρραία χέρσα γη είναι το πολύ μικρότερο και πιο άγονο μέρος του κάμπου, δηλαδή τα λιβάδια κοντά στη θάλασσα στο μέρος που λέγεται σήμερα Ιτιά και όπου βόσκουν τα βόδια των Σαλωνιτών και των κατοίκων του Χρισσού.

Το Κρισσαίο Πεδίο εκτείνεται, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο και το Στράβωνα, μέχρι και την Άμφισσα, στην οποία ανήκε αναμφίβολα ένα μεγάλο μέρος του, όπως άλλωστε σήμερα, και στους Σαλωνίτες. Το όνομα *«Κρισσαίον Πεδίον»* περιλάμβανε, πιθανώς στην ευρύτερή τον εκδοχή, και την *«Κιρραία Χώρα»,* έτσι πρέπει να θεωρήσουμε αυτήν μέρος του πρώτου. Ο καθορισμός των συνόρων ήταν λαξευμένος στο τοίχο του σηκού του ναού των Δελφών, και ίσως να βρεθεί κάτω από τα ερείπια.

Τον Κρισσαίο κάμπο οριοθετούν τεράστιοι όγκοι βουνών με τους πρόποδες των οποίων ενώνεται απαλά: Βόρεια με τον Παρνασσό, του οποίου οι ψηλότερες γυμνές κορυφές περιβάλλονται συνήθως από σύννεφα, αριστερά η δασώδης Γκιώνα, στους πρόποδες της οποίας, στο τέλος του κάμπου, φαίνονται τα Σάλωνα, η τέως Άμφισσα, δεξιά η Κίρφι, εν μέρει γυμνή, εν μέρει καλυμμένη με χαμηλούς θάμνους.

Κάτω από τις κορυφές του Παρνασσού εξέχουν, ορατά από μακριά, οι κάθετες Φαιδριάδες, κάτω από τις οποίες εκτείνεται μια μεγάλη λοφώδης προεξοχή νοτίως προς την κοιλάδα. Ανάμεσα σε αυτήν και την Κίρφι περνάει φιδωτά ο Πλειστός σε στενό φαράγγι. Στην νότια άκρη της προεξοχής φαίνεται, πάνω σε ένα απότομο γκρεμό, ο ναός των Αγίων Σαράντα, στον οποίο θα επανέλθω αργότερα. Βρίσκεται μέσα στα ερείπια της Κρίσσας.

Λίγο πιο πέρα στο παρασκήνιο, στη λιγότερα απόκρημνη νοτιοδυτική πλευρά, βρίσκεται το χωριό Χρισσό ανάμεσα σε ανθισμένους κήπους.

Οι Δελφοί, που βρίσκονται ψηλότερα στη πίσω πλάτη της ίδιας προεξοχής,

δεν φανερώνονται ακόμη στα μάτια μας. Αναγνωρίζεται όμως, ανάμεσα στους τεράστιους βράχους κάτω από τους οποίους βρίσκονται οι Δελφοί, η βαθιά κάθετη χαράδρα που διαμόρφωσε ο δυνατός χείμαρρος πάνω από την Κασταλία πηγή.

Όσο χαρούμενο και πλούσιο και να είναι το θέαμα της κοιλάδας, που διαβαίνει κανείς, τόσο ανατριχιαστικό είναι το θέαμα του φαραγγιού που κρύβει τους Δελφούς, το κέντρο της ελληνικής γης.

Η απόσταση από τη Μαγούλα μέχρι το Χρισσό είναι μιάμιση ώρα. Αυτό το χωριό έλαβε το όνομά του, με μικρές μεταβολές, από την Κρίσσα μέσω της οποίας του αποδόθηκε το ταιριαστό όνομα του χρυσού χωριού. Πρόκειται για ένα από τα πλουσιότερα και ομορφότερα χωριά της Ελλάδας και περιβάλλεται από πράσινους κήπους, που ποτίζονται από τέσσερις πλούσιες πηγές που πηγάζουν σε διάφορα σημεία μέσα από το βράχο στο ίδιο το χωριό. Κάνει εντύπωση, ότι δεν έχουν εξεταστεί έως σήμερα τα ερείπια μιας παλαιάς πόλης κοντά στο Χρισσό, παρόλο που φαίνονται ξεκάθαρα από το χωριό.

Η πλαγιά του Παρνασσού, στην οποία βρίσκεται το χωριό, κατευθύνεται, όπως είπαμε, ως μακρόστενη βραχώδης προεξοχή νότια προς τον Κρισσαίο κάμπο και πέφτει μετά νοτιοανατολικά με κάθετες πλαγιές προς τον Πλειστό. Στη νότια άκρη της βρίσκεται ο ναός των Αγίων Σαράντα ή Τεσσαράκοντα. Αυτόν περιβάλλουν σε μεγάλο κύκλο τα υπολείμματα πανάρχαιων πολυγωνικών τειχών, που διασπώνται μόνο στα σημεία όπου οι απότομες βραχώδεις πλαγιές κάνουν αδύνατη την ανάβαση. Αυτά είναι τα τείχη της ομηρικής Κρίσσας. Οι κάτοικοι του Χρισσού τα λένε Στεφάνι, λόγω της ομοιότητάς τους με τέτοιο.

Παρά την καταστροφή των τειχών, που προχωράει μέρα με τη μέρα, μιας και των οποίων οι λίθοι μετατρέπονται ένας - ένας σε μυλόπετρα, το ύψος τους ανέρχεται σε κάποια σημεία στα δέκα πόδια. Το πλάτος του βορείου μέρους των τειχών, που απέχει μόλις δέκα λεπτά από το χωριό, ανέρχεται σε δεκαοχτώ πόδια, του δυτικού μέρους όπου η πλαγιά είναι πιο απόκρημνη, σε δώδεκα πόδια. Ο τρόπος οικοδόμησης είναι ο απλός, με ογκόλιθους μήκους τεσσάρων έως πέντε ποδών, που εναλλάσσονται με μικρότερους λίθους. Κάποιοι λίθοι είναι μεγαλύτεροι και ένας στο βόρειο τμήμα, όπου ίσως βρισκόταν μία πύλη, έχει μήκος οχτώ ποδών. Οι πολυγωνικοί λίθοι σφηνώνονται ως επί το πλείστον στο εσωτερικό του τείχους, όπου οι αρμοί τους έχουν γεμιστεί με χώμα και μικρές πέτρες.

Στη δυτική πλευρά, κοντά στη γωνία με την βόρεια πλευρά, διατηρείται ένας διάδρομος για μια πύλη που σχηματίζεται από μη λειασμένους λίθους και έχει ίσα-ίσα το πλάτος για να περνάει ένας άντρας.

Η Κίρρα ήταν κάποτε ο εχθρός του Πύθιου ιερού, καταστράφηκε μετά ολοσχερώς και στη θέση της χτίστηκαν το Στάδιο και το Ιπποδρόμιο. Αργότερα

όμως οικοδομήθηκε ξανά ως επίνειο των Δελφών, επειδή, όπως είδαμε, βρίσκεται στο κάμπο κολλητά στη θάλασσα κάτω από τις υπώρειες της Κίρφεως. Η Κρίσσα, αντιθέτως, ομηρική πόλη με οχυρώσεις, βρισκόταν κάτω από τα βράχια του Παρνασσού, όπου σύμφωνα με τον Απολλώνιο Ύμνο δεν ακούγονται ούτε άμαξες ούτε βάδισμα από άλογα.

Ομοίως, ο Νόνος στις περιγραφές του, ακολουθώντας τους αρχαίους επικούς, χαρακτηρίζει την Κρίσσα ως περιβαλλόμενη από βράχια. Η δήλωση του Πινδάρου, ότι από το Ιπποδρόμιο ανεβαίνεις από τις κρισσαίες πλαγιές προς τους Δελφούς, δεν αφήνει περιθώριο για αμφιβολία για το ότι το Στεφάνι είναι τα ερείπια της Κρίσσας. Διότι όποιο δρόμο και να πάρεις από τον κάμπο, θα περάσεις οπωσδήποτε από αυτή την προεξοχή του Παρνασσού πάνω στην οποία βρίσκονται, τόσο το Χρισσό όσο και το Στεφάνι και ψηλότερα οι Δελφοί.

Οι Κρητικοί, τους οποίους διάλεξε ο Απόλλωνας να τον υπηρετήσουν ως ιερείς στο ιερό του στην Κρίσσα ή μάλλον στην Πυθώ κοντά στην Κρίσσα, φτάνουν οδηγούμενοι από το Θεό, σε μορφή δελφινιού, σε ένα λιμάνι του μεγάλου κόλπου της Κρίσσας και αφήνουν να προσαράξουν τα πλοία τους στην άμμο. Ναι μεν βρισκόταν σε αυτό το σημείο αργότερα η ασεβής Κίρρα, όμως την εποχή της δημιουργίας του Ομηρικού ύμνου δεν αναφερόταν τίποτα, ούτε για παραθαλάσσια πόλη, για ένα *«ἔφαλον πτολίεθρον»* ούτε για αμαξοδρομίες, που άρχισαν πιο μετά.

Ενώ οι Κρητικοί παραμένουν με τα πλοία τους στην παραλία, ο Απόλλωνας πετάει σαν λαμπερός μετεωρίτης στο καινούργιο του ιερό και προκαλεί εκεί μια λάμψη, που φώτισε όλη την Κρίσσα και έτσι κατατρόμαξαν οι Κρητικοί. Μετά πετάει, σαν σκέψη, και πάλι κάτω στα πλοία και στέκεται ξαφνικά μπροστά στους Κρητικούς σε μορφή ενός όμορφου νεαρού.

Ο Απόλλωνας φανερώνεται στους Κρητικούς ως θεός, τους διατάσσει να τραβήξουν τα πλοία τους στην ξηρά, να του αφιερώσουν ένα βωμό στην ακτή και να τον ακολουθήσουν στην Πυθώ. Παίζοντας τη λύρα πηγαίνει αυτός ως οδηγός μπροστά και ανεβαίνει μαζί τους την πλαγιά, που ο Πίνδαρος την αποκαλεί Κρισσαία, και την οποία ανεβαίνει και ο Κάρρωτος, για να φέρει την νικηφόρα άμαξα στους Δελφούς, και οποιοσδήποτε άλλος, που ανεβαίνει από την ακτή.

Δεν μπορεί να παραγνωριστεί ότι η Κρίσσα στον Ομηρικό ύμνο συμπίπτει σχεδόν με τους Δελφούς, και αυτό μπορεί να εξηγηθεί μόνο με την τοποθεσία των δύο τόπων στην ίδια προεξοχή κάτω από τις Φαιδριάδες, που από αυτή την πλευρά συναντά τον Κρισσαίο κάμπο, από την άλλη πλευρά όμως οριοθετεί την ψηλή κοιλάδα των Δελφών, όπως επίσης από το γεγονός, ότι το Πύθιο ιερό κάποτε βρισκόταν στα εδάφη της Κρίσσας.

Η ίδια χρήση του ονόματος της Κρίσσας γίνεται και στον Πίνδαρο. Η νίκη στους Πυθικούς αγώνες ανακοινωνόταν πρώτα στο Ιπποδρόμιο και στο Στάδιο,

τους νικητήριους ύμνους όμως τους τραγουδούσαν στην Απολλώνια κοιλάδα, δηλαδή στους ίδιους τους Δελφούς, και εκεί, στη μέση των Κρισσαίων φαραγγιών, ανάγγελλαν την ένδοξη νίκη.

Η Κρίσσα στον Πίνδαρο αναφέρεται μία φορά και μόνο και μάλιστα ως ταυτόσημη με τους Δελφούς, όπως και η Ολυμπία ποιητικά ονομαζόταν συχνά Πίσα.

Πριν το ξεκίνημα των αγώνων, οι αγωνιστές έρχονταν στους Δελφούς, εξαγνίζονταν στην Κασταλία Κρήνη και έκαναν στο ναό του Απόλλωνα τις εθιμικές προσευχές και τους όρκους. Αν δηλαδή ο ποιητής λέει, ότι ο Απόλλωνας κοίταξε στην Κρίσσα τον Ξενοκράτη από ψηλά με ευμένεια και του έδωσε λαμπρή νίκη, θέλει να πει με αυτό, ότι ο Θεός, κατοικώντας στο ναό του στους Δελφούς, εισάκουσε τις προσευχές του Ξενοκράτη, όταν αυτός τον πλησίασε πριν τους αγώνες και τον ικέτευε για συμπαράσταση σε αυτούς. Ακόμα και ο Νίκανδρος χρησιμοποιεί την ονομασία Κρίσσα για τους Δελφούς σε μια διήγηση, στην οποία θα επανέλθω πιο κάτω.

Εντός των τειχών της Κρίσσας, του λεγόμενου Στεφανιού, δεξιά από το μονοπάτι και πριν φτάσει κανείς στο ναό των Αγίων Σαράντα, βρίσκει θεμέλια και ανακατεμένα ερείπια. Ανάμεσά τους, στην παλιά του θέση απ' ό,τι φαίνεται, βρίσκεται ένας βωμός από πανάρχαιες εποχές, όπως αποδεικνύουν το είδος της δουλειάς και η επιγραφή τύπου βουστροφηδόν. Η σχεδόν ακατέργαστη πέτρα έχει τη μορφή ενός μακρόστενου κύβου, πάνω είναι ισωμένη και έχει δύο λαξευμένα βαθουλώματα για εστία. Τα βαθουλώματα αυτού του είδους, όπου τοποθετούσαν σχάρες για το κάψιμο του κρέατος για θυσίες, λέγονταν *"εσχάρες"* και μπορεί κανείς να τις βρει μάλιστα συχνά λαξευμένες στο φυσικό βράχο σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, μεταξύ άλλων στην ψηλότερη κορυφή της Αίγινας, στο λεγόμενο Όρος ή Προφήτη Ηλία, όπου ο Αιακός αφιέρωσε στο Δία ένα βωμό.

Στο αττικό σπήλαιο του Πανός, μεταξύ Αθήνας και Σουνίου, έχουν τοποθετηθεί με παρόμοιο τρόπο δύο εσχάρες σε ένα βωμό, όπου κάτω από τη μία αναφέρεται το όνομα του Απόλλωνα, στην άλλη ο Ερμής. Οι *«κοινοί βωμοί»* ήταν συχνοί και αναφέρονται τακτικά, κυρίως τέτοιοι που ήταν αφιερωμένοι σε δύο θεούς, όπως, παραδείγματος χάρη, οι έξι διπλοί βωμοί στην Ολυμπία. Ένας τέτοιος δίδυμος βωμός είναι και αυτός στην Κρίσσα. Από τις δύο του εσχάρες έχει σπάσει και φύγει το μισό της μίας. Δύο από τις πλευρές καλύπτονται με μια τρίστιχη επιγραφή τύπου βουστροφηδόν, η οποία συνεχίζει μετά τη γωνία. Στη πρώτη και στη τρίτη γραμμή, η γραφή πάει από δεξιά προς αριστερά ενώ στη μεσαία γραμμή από αριστερά προς δεξιά. Δεν φαίνεται να έχει χαλάσει η επιγραφή από το σπάσιμο της μιας εσχάρας. Το πολύ να λείπει κάτι από τη πρώτη γραμμή.

Τα γράμματα είναι μεγάλα, αλλά όχι βαθιά λαξευμένα, και λόγω της ηλικίας

και των ανισοτήτων και των σχισμών του λίθου είναι δύσκολο να τα διαβάζεις. Χρειάστηκα κάμποσες ώρες για την αντιγραφή και παρόλα αυτά, σε κάποια γράμματα έχω αμφιβολίες. Το περιεχόμενό τους είναι το ακόλουθο: *«Για αιώνιά του δόξα, ο Άριστος έστησε αυτό το βωμό, και αφιέρωσε βόδια στην Ήρα και στη δίδουσα ιδιοκτησία Αθηνά τις δικές τις θυσίες».* Αυτή η επιγραφή βρίσκεται στη μεγάλη συλλογή των ελληνικών επιγραφών υπ' αριθμόν ένα.

Ο κύριος Πρέσβης Gropius αντέγραψε πριν πολλά χρόνια την επιγραφή και έδωσε αντίγραφο σε μερικούς Άγγλους λόγιους. Επειδή όμως βιαζόταν και ο καιρός ήταν άσχημος, δεν μπορούσε να ερευνήσει το χώρο και τα τείχη της Κρίσσας, εντός των οποίων βρέθηκε η επιγραφή.

Ο Boeckh προσπάθησε να δώσει μια ερμηνεία, όμως για λόγους κάποιων σφαλμάτων και κενών στην αντιγραφή, όπως και ελλείψει λεπτομερέστερων στοιχείων για το ποιόν του μνημείου, στο οποίο ανήκει η επιγραφή, η ερμηνεία αυτή ήταν εντελώς λανθασμένη και την απέδιδε σε μια επιγραφή για ένα άγαλμα του Απόλλωνα, πράγμα που όμως δεν μειώνει καθόλου την αξία της πραγματείας του διάσημου λόγιου.

Οι δύο εσχάρες του βωμού δείχνουν ότι ήταν αφιερωμένος σε δύο θεότητες, και μάλιστα στην Ήρα και στην Αθηνά, οι οποίες είχαν και στην Ολυμπία διπλό βωμό για θυσίες. Η Ήρα και η Αθηνά ήταν οι δυο θεές που τάχτηκαν υπέρ των Ομηρικών ηρώων στον πόλεμο κατά της Τροίας. Και σε αυτές αφιέρωσε ο Άριστος σε αυτό το σημείο ένα κοινό βωμό, ίσως για να εκπληρώσει κάποιον όρκο μετά την διαπεραίωση μιας ένδοξης πράξης. Σύμφωνα με τη γραπτή αφιέρωση, θυσίασε βόδια για την Ήρα, τη μεγαλύτερη θεά, ενώ για την Αθηνά, όπως φαίνεται, μικρότερης αξίας ζώα, πρόβατα ίσως ή κατσίκια.

Οι αρχαίοι ήρωες ζητούσαν από τους θεούς δόξα και τους έταζαν γι' αυτό το λόγο βωμούς και θυσίες· έτσι έκαναν ο Αγχίσης και ο Νέστορας. Και έτσι επιδίωξε και ο Άριστος να αποκτήσει αιώνια δόξα με την εύνοια των δυο θεών, και μάλιστα εκπληρώθηκε η επιθυμία του. Αν και οι άθλοι του έμειναν άγνωστοι, το μνημείο του πάντως, ένα από τα παλιότερα που άντεχαν στο χρόνο, φέρει ακόμα το όνομά του. Προέρχεται από μια εποχή, που στην Ελλάδα μόλις είχαν αρχίσει να διαιωνίζουν τον προφορικό λόγο με τη γραφή.

Από την ιερότατη Κρίσσα του Ομήρου, το μόνο που έχει διατηρηθεί στην εποχή μας είναι εκείνος ο βωμός, τα ερείπια των τειχών, λίγα άλλα ερείπια και η ανάμνηση στο όνομα. Σύμφωνα με τον ύμνο, που όχι μόνο δημιουργήθηκε πριν την πτώση της Κίρρας, αλλά μάλιστα πριν την ίδρυση της, η Κρίσσα προϋπήρχε της λατρείας του Απόλλωνα στην Πυθώ, και αυτή πάλι προϋπήρχε της Θήβας, γιατί η περιοχή της Θήβας ήταν ακόμα καλυμμένη με θάμνους, όταν χτίστηκε ο πυθικός ναός.

Στην Κρίσσα τότε κατοικούσαν ήδη διάσημες φυλές, και ο μεγάλος κόλπος

που χωρίζει την Πελοπόννησο από τη Στερεά πήρε ήδη τότε το όνομα της πόλης αυτής, που αναμφίβολα ήταν μια από τις σημαντικότερες εκείνης της περιοχής. Διότι για τον Πυλάδη, τον εγγονό του Κρίσσου που ίδρυσε την πόλη, λέγεται ότι κυβερνούσε την περιοχή των Δελφών, τις πλούσιες περιοχές στο ποτάμι στους πρόποδες του Παρνασσού και τα πολλά λιβάδια στην ακτή της θάλασσας. Έτσι καθορίζεται επαρκώς η μεγάλη έκταση του παλαιού βασιλείου της Κρίσσας. Σαν αποικία της Κρίσσας αναφέρεται το Μεταπόντιο.

Τα ονόματα *«Κρίσσα»* και *«Κίρρα»* δείχνουν να έχουν σχέση μόνο φαινομενικά. Το μάρμαρο της Πάρου γράφει *«Κύρρα»* και πολλά χειρόγραφα Ρωμαίων ποιητών επίσης *«Cyrrha».* Ναι μεν την εποχή του Παυσανία η πόλη αυτή ιδιοποιήθηκε το όνομα της Κρίσσας, αλλά τόσες άλλες πόλεις είχαν κατά καιρούς αδικαιολόγητα διεκδικήσει ονόματα πόλεων που αναφέρονται στον Όμηρο.

Το όνομα Άρνη, παραδείγματος χάρη, διεκδικούσαν ταυτόχρονα τρεις πόλεις, η Χαιρώνεια, η Κορώνεια και η Ακραιφνία, χωρίς να βρίσκεται καμία από αυτές στο τόπο της πόλης αυτής.

Αν η *«Κίρρα»* ήταν απλώς μια λεκτική μετατροπή τύπου *«Κρίσα, Κίρσα, Κίρρα»,* τότε δεν θα υπήρχε καμία λογική στο να αναφέρει ένας και ο ίδιος συγγραφέας το επίνειο ως Κίρρα, τον κόλπο και τη μεγάλη πεδιάδα όμως ως Κρισσαία, όπως κάνουν ο Δικαίαρχος, ο Ηλιόδωρος και ο ίδιος ο Παυσανίας.

Το ότι ο Στράβωνας έφερε κάποια σύγχυση στις απόψεις για τις δυο πόλεις δεν μπορεί να το αρνηθεί κανείς, διότι ενώ τοποθέτησε την Κίρρα σωστά στη θάλασσα κάτω από την Κίρφι, βάζει την Κρίσσα και αυτήν στην θάλασσα, ανατολικότερα προς την Αντίκυρα, όπου στις απόκρημνες πλαγιές της Κίρφεως ούτε χώρος υπάρχει για μια πόλη ούτε υπάρχουν ερείπια.

Φαίνεται ότι ο κατά τα άλλα τόσο σαφής γνώστης της γεωγραφίας, που ναι μεν είχε πάει στην Κόρινθο, όχι όμως στους Δελφούς, παρασύρθηκε από την ονομασία του Κρισσαίου κόλπου στην υπόθεση μιας παραθαλάσσιας πόλης της Κρίσσας. Και ο Πλίνιος και ο Πτολεμαίος, που και αυτοί αναφέρουν δυο πόλεις, φαίνεται να κάνουν το ίδιο λάθος σε ό,τι αφορά την τοποθεσία τους. Την ίδια σύγχυση δημιουργούν οι ιστορικές αφηγήσεις του Στράβωνα.

Ο πόλεμος των Αμφικτιόνων κατά της Κίρρας μπορεί να λεγόταν Κρισσαίος, επειδή η περιοχή αυτή ήταν ο τόπος διεξαγωγής της μάχης. Αυτό όμως έκανε το Στράβωνα να υποθέσει δυο πολέμους, ούτως ώστε να ηττήθηκε στον πρώτο η Κίρρα από τους Κρισσαίους, στο δεύτερο η Κρίσσα από τους Αμφικτίονες, ενώ στην πραγματικότητα η Κρίσσα μάλλον καταστράφηκε από τους Κιρραίους ή, πράγμα που εγώ πιστεύω πιο πολύ, η Κρίσσα εξαφανίστηκε σταδιακά, επειδή οι κάτοικοί της εγκαταστάθηκαν μερικώς στους Δελφούς, μερικώς στην Κίρρα. Και άλλες ομηρικές οχυρωμένες πόλεις είχαν αυτή τη μοίρα της σταδιακής ερήμωσης λόγω της ναι μεν γερής, αλλά ταυτόχρονα άβολης

τοποθεσίας τους.

Το όνομα της Κρίσσας διατηρήθηκε με την ονομασία του εύφορου κάμπου και μεταφέρθηκε και πάλι στο όνομα του χωριού Χρισσό. Η Κίρρα αντιθέτως καταστράφηκε, σύμφωνα με τις σίγουρες πληροφορίες των αρχαίων, από τους Αμφικτίονες, το έτος 591 προ Χριστού, το λιμάνι χάθηκε, ξαναχτίστηκε όμως μεταγενέστερα ως επίνειο των Δελφών.

Ο Παυσανίας είδε εκεί σε ένα ναό αγάλματα του Απόλλωνα, της Αρτέμιδος, και της Λητούς έργα αττικής τεχνοτροπίας, δηλαδή φτιαγμένα πολύ πριν την πτώση της Κίρρας, και πέρα από αυτά είδε και το σημαντικό άγαλμα της Αδράστειας.

Ο πιο κοντινός και ταυτόχρονα μόνος βατός δρόμος για τα υποζύγια από τη θάλασσα προς τους Δελφούς, περνάει δυτικά της Κρίσσας από το χωριό Χρισσό. Αφήνοντας το χωριό πίσω σου ανεβαίνεις, κατευθυνόμενος προς τα βορειοανατολικά, την κρισσαία πλαγιά, την οποία ανέβηκαν και ο Απόλλωνας με τους Κρητικούς και μετά από αυτόν όλοι οι προσκυνητές, που έρχονταν θαλάσσια στην Κίρρα, για να πάνε στους Δελφούς.

Στο σημείο που τελειώνει το χωριό βρίσκονται δύο κατεστραμμένες εκκλησίες βυζαντινής τεχνοτροπίας, από τις οποίες η μεγαλύτερη ονομάζεται Παλιά Παναγιά, και δίπλα από αυτήν μερικά αρχαία θεμέλια. Ο Gell μάταια αναζητούσε εδώ την επιγραφή τύπου βουστροφηδόν, που είχε ανακαλύψει ο Gropius.

Στα τρία τέταρτα από το Χρισσό φτάνει κανείς στα αλώνια του Καστριού. Φτάνοντας εκεί ανοίγεται ξαφνικά η μεγάλη και ψηλή κοιλάδα σαν φαράγγι μπροστά στα μάτια και φαίνεται το χωριό Καστρί, τα σπίτια του οποίου βρίσκονται κάτω από τις Φαιδριάδες και πάνω στα αμέτρητα ερείπια του ιερού των Δελφών. Αυτά τα αλώνια είναι ταυτόχρονα το τελευταίο σημείο του δρόμου από τον οποίο μπορεί κανείς κοιτώντας πίσω να επιβλέπει το Χρισσό και το ναό των Αγίων Σαράντα, τον ελαιώνα του Κρισσαίου κάμπου, τη γυμνή παράκτια περιοχή της Κίρρας και τη θάλασσα. Ένα προπονημένο μάτι δεν βλέπει μόνο την ιτιά στην Ιτέα, αλλά και τους φούρνους για το ψήσιμο κεραμιδιών κοντά στην ακτή.

Κανένα άλλο μέρος δεν θα ήταν τόσο κατάλληλο για τη συγκέντρωση των Αμφικτιόνων όπως τα αλώνια. Ένας ρήτορας σαν τον Αισχίνη μπορούσε από εκεί να δείξει με το χέρι στους συγκεντρωμένους Πυλαγόρες τους φράκτες και τα καλύβια, που είχαν χτίσει οι κάτοικοι της Άμφισσας στο ιερό πεδίο της Κίρρας. Λίγα βήματα ανατολικότερα προς το Καστρί χάνονται και η θάλασσα και ο κάμπος από τα μάτια. Μέσα από τα αλώνια περνάει ο παλιός αμαξιτός δρόμος από την Κίρρα προς τους Δελφούς και φαίνονται, δίπλα από το σημερινό δρόμο για τα υποζύγια, οι παλαιές αυλακιές για τους τροχούς.

Σε κάποια σημεία είναι λαξευμένη η πέτρα του βράχου για να χωράει ο

δρόμος. Εκατέρωθεν του δρόμου φαίνονται τάφοι, κάθε τόσο και ισιωμένες επιφάνειες του βράχου για την τοποθέτηση κτισμάτων, όπως επίσης σκαλοπάτια λαξευμένα στην πέτρα. Αμφότερα, και τις πλαγιές και τα πολλά κτήρια στη Δύση, τα αναφέρει ο Πλίνιος. Τα κτίρια αυτά ανήκουν στο δυτικό προάστιο της Πυλαίας.

Του Ευμένη του επιτέθηκαν ληστές πριν φτάσει σε αυτό το σημείο, και έπεσε δεξιά στον γκρεμό. Ήταν όμως τυχερός και γλίτωσε, αν και βαριά τραυματισμένος. Οι ύπουλοι δολοφόνοι κατέφυγαν στα υψώματα του Παρνασσού, όπου οδηγεί ένας δρόμος εκεί κοντά, μέσα από τις Φαιδριάδες, και επειδή ο ένας τους δεν ήταν αρκετά γρήγορος στην απότομη ανάβαση, τον σκότωσαν για να μην τον πιάσουν και να γινόταν αφορμή για την ανακάλυψή τους.

Αν κανείς θέλει να ακολουθήσει τον ποταμό Πλειστό προς τα πάνω, υπάρχει και από εκεί μονοπάτι προς τους Δελφούς που όμως είναι απόκρημνο και δύσκολο και χρειάζεται μισή ώρα παραπάνω απ' ό,τι ο κανονικός δρόμος μέσω του Χρισσού.

Η πρώτη πηγή που τρέχει όλο το χρόνο και που βρίσκεται στην όχθη του ποταμιού, βρίσκεται πέρα των Δελφών και της Κασταλίας, κάτω από τους ανατολικούς τάφους. Χρησιμοποιείται για τους νερόμυλους του Καστριού, που τους χρησιμοποιούν όμως και οι κάτοικοι του Χρισσού. Την πηγή, τη λένε Κεφαλάρι, όπως άλλωστε πολλές τέτοιες πηγές.

Μέσα στην βαθιά κοίτη της Κασταλίας, κοντά στον Πλειστό, υπάρχει μια τρύπα σαν πηγάδι από την οποία το χειμώνα αναβλύζει νερό με μεγάλη δύναμη. Τα νερά αυτά μαζεύονται στο οροπέδιο του Παρνασσού και σχηματίζουν λίμνη, στο λεγόμενο Αραχοβίτικο λιβάδι, από όπου χάνονται έπειτα σε μια καταβόθρα.

Το ρέμα που δημιουργείται από την τρύπα εκείνης της καταβόθρας λέγεται Ζάλεσκα, το οποίο όνομα κάποιοι περιηγητές το μετέφεραν λανθασμένα στον Πλειστό.

Απέναντι, κρυμμένη σε μια βαθιά και άγρια χαράδρα που κατεβαίνει από την Κίρφι από την άλλη πλευρά του Πλειστού, υπάρχει μια σπηλιά ονόματι Κρυψάνα, ένας κρυψώνας όπου την εποχή της επανάστασης κατέφευγαν πολλές οικογένειες του Καστριού. Την λένε και *«ασκηταριό»,* επειδή λένε πως κάποτε ζούσε εκεί ένας ασκητής. Μπορεί να πάει κανείς εκεί μόνο από ένα μονοπάτι, που δύσκολα το βρίσκει κανείς, ένα κατσικόδρομο, όπως λένε τέτοια μονοπάτια. Σε αυτή τη σπηλιά λέγεται ότι κάποτε ζούσε η Λάμια ή Σύβαρη, η οποία διατάρασσε τη γύρω περιοχή τόσο πολύ, που οι κάτοικοι των Δελφών σκέφτονταν να μεταναστεύσουν. Ρώτησαν γι' αυτό το Μαντείο και έλαβαν γι' απάντηση, ότι πρέπει να θυσιάσουν στο τέρας ένα αγόρι. Αφού ο λαχνός έπεσε στον Αλκυονέα και τον πήγαν εκεί, εμφανίστηκε ο γενναίος

Ευρυβάτης. Προσφέρεται να θυσιαστεί αυτός, τον οδηγούν στη σπηλιά, τραβάει έξω τη Σύβαρη και τη ρίχνει από ένα βράχο της Κίρφεως. Εκεί που έσκασε το κεφάλι του τέρατος, στους απέναντι πρόποδες του Παρνασσού, ξεπήδησε η πηγή Σύβαρη, που λογικά πρέπει να είναι η Ζάλεσκα.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Από τα αλώνια του Καστριού βλέπει κανείς πιο πλήρως την κοιλάδα των Δελφών, που περιβάλλεται αριστερά από τον Παρνασσό με τις μεγαλειώδεις Φαιδριάδες, δεξιά από την πράσινη Κίρφι. Τη θέα προς την Ανατολή, την περιορίζουν ψηλοί λόφοι που κατεβαίνουν από τον Παρνασσό και που κάποτε αποτελούσαν τα σύνορα των Δελφών με τη Φωκίδα. Στην κορυφή ενός τέτοιου λόφου φαίνεται στο βάθος η εκκλησία του χωριού Αράχοβα, της αρχαίας Ανεμώρειας, και πίσω του χάνεται η μεγάλη σειρά των τεράστιων πλαγιών. Ο Πλειστός περνάει βαθιά στην κοιλάδα κολλητά στους πρόποδες της Κίρφεως.

Από τη βάση των Φαιδριάδων κατεβαίνει προς το ποτάμι μια έκταση με μεγάλη κλίση, με πολλούς αγρούς διαμορφωμένους με πεζούλια, που σχηματίζονται μερικώς από παλιούς τοίχους, μερικώς από τη φύση. Το θέαμα μπορεί να συγκριθεί με το ημικύκλιο ενός τεράστιου κατεστραμμένου θεάτρου, που ακουμπάει στον Παρνασσό.

Στο ψηλότερο σημείο αυτής της κατηφορικής έκτασης, κολλητό στα βράχια, βρίσκεται το μικρό χωριό Καστρί. Από την άλλη πλευρά του χωριού, τα βράχια αυτά σχίζονται κάθετα από την πτώση ενός ισχυρού χείμαρρου που κατεβαίνει από τα οροπέδια του Παρνασσού.

Στη βάση του ανατολικού τοιχώματος του βράχου, λίγο μετά τον καταρράκτη, πηγάζει η Κασταλία και ρέει έπειτα μετά από λίγα βήματα, μέσω ενός στενού δρόμου, σε μια βαθιά χαράδρα, που ο ίδιος καταρράκτης έσκαψε εδώ στο βράχο για δεύτερη φορά, και βρίσκει μετά το δρόμο της προς τον Πλειστό. Πέρα από το φαράγγι βρίσκεται μια Μονή σε ένα μικρό ελαιώνα, που φτάνει μέχρι κάτω στις όχθες του ποταμού.

Ο δρόμος προς την Αράχοβα και τη Σχιστή περνάει από το κάτω μέρος του χωριού προς την Κασταλία και από εκεί από τους ανατολικούς τάφους. Μιας και ο Παυσανίας ερχόταν από τη Σχιστή προς τους Δελφούς, ας αναφερόμαστε πρώτα στα υπαρκτά ερείπια από Δύση προς Ανατολή, για να ακολουθήσουμε τον αρχαίο περιηγητή, έπειτα πιο αργά στο δρόμο του από Ανατολή προς Δύση, μέχρι να καταλήξουμε στο Στάδιο.

Κάτω από τα αλώνια του Καστριού βρίσκεται το παρεκκλήσι του Αγίου Ηλία σε μια ευρύχωρη τετράγωνη αυλή, το σημερινό νεκροταφείου των Καστριτών. Τα τείχη της αυλής είναι ως επί το πλείστον αρχαία και αποτελούνται από τετραγωνισμένους λίθους. Ας χαρακτηρίσουμε το μέρος προσωρινά ως κτήριο

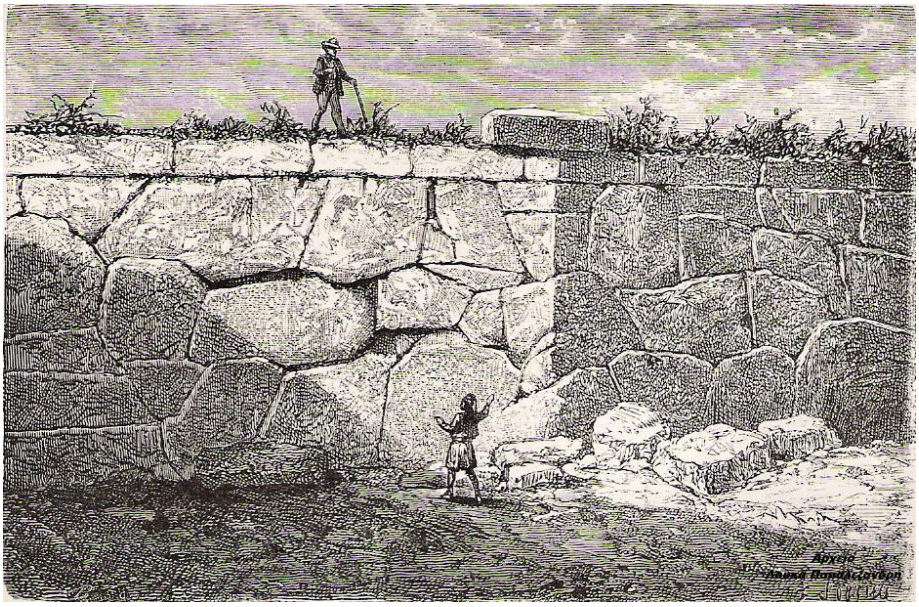
των Αμφικτιόνων στο προάστιο της Πυλαίας από την εποχή του Αδριανού.

Στο παρεκκλήσι βρήκα ψηφιδωτά και μια επιγραφή, που περιέχει αποφάσεις της Ρωμαϊκής Γερουσίας για την ελευθερία των Δελφών. Πιο πέρα, δεξιά του δρόμου, βρίσκει κανείς ευρύχωρους ταφικούς θαλάμους λαξευμένους στο βράχο. Το εσωτερικό τους είναι τετράγωνο, η οροφή θολωτή και στις τρεις πλευρές υπάρχουν σαρκοφάγοι, λαξευμένες σε εξίσου θολωτές κόγχες. Πάνω από την κάθε σαρκοφάγο υπάρχει και πάλι μια μικρότερη κόγχη, που προορίζεται για την τοποθέτηση των δώρων προς τους νεκρούς. Δίπλα από αυτό τον ταφικό θάλαμο φαίνονται κάμποσες μικρότερες ταφικές κόγχες και ένα ημικύκλιο παγκάκι, και αυτό επιστεγασμένο με θόλο, και όλα αυτά λαξευμένα στο φυσικό βράχο.

Λίγα βήματα πιο κάτω και δεξιά υπάρχουν μεγάλα θεμέλια, που στηρίζονται και με αντηρίδες. Συνεχίζοντας βλέπει κανείς αριστερά, πάνω από τα κατηφορίζοντα χωράφια με σιτηρά και πάνω από το χωριό, τα υπολείμματα του Σταδίου. Ο χώρος του διατηρείται στο πλήρες μήκος του και αποκαλείται σήμερα Λάκκωμα. Η νοτιοανατολική, εκ των δύο μεγάλων πλευρών, στηρίζεται πάνω σε ένα καλοδιατηρημένο ανάλημμα, η άλλη ακουμπάει στην πλαγιά του βουνού. Πολλά από τα καθίσματα από κοινή Παρνάσσια πέτρα βρίσκονται κατά μήκος της δεύτερης πλευράς, μερικώς πεσμένα, μερικώς στη θέση τους. Από το πεντελικό μάρμαρο, με το οποίο λέγεται ότι Ηρώδης ο Αττικός στόλισε το Στάδιο, δεν φαίνεται τίποτα. Η ημικύκλια σειρά καθισμάτων της μικρότερης βορειοανατολικής πλευράς είναι λαξευμένη μέσα σε ένα μεγάλο όγκο βράχου, ο οποίος ακουμπάει πάνω από το χωριό στη βάση των κάθετων Φαιδριάδων, από όπου μάλιστα φαίνεται ότι ο βράχος ξεκόλλησε κάποτε.

Στραμμένος από το Στάδιο ανατολικά συναντάει κανείς πρώτα μια ταφική κόγχη, μετά την πηγή Κέρνα που πηγάζει κάτω από τον ίδιο προεξέχοντα βράχο και που έχει πλούσιο νερό, με το οποίο ποτίζονται οι κήποι του χωριού και τα κοπάδια. Ας μου επιτραπεί να αποκαλέσω την πηγή αυτή προσωρινά Δέλφουσα, δηλαδή δημοτική βρύση των Δελφών. Γυρνώντας από εκεί στον ίσιο δρόμο, που μας οδηγεί από τα αλώνια στο κάτω χωριό, παρατηρούμε στο αριστερό χέρι, κάπου στη μέση του χωριού, ένα θεμέλιο που σχηματίζεται από μεγάλες μακρόστενες πέτρινες πλάκες μήκους έξι ποδών. Το θεμέλιο αυτό συνεχίζει κάτω από μερικά σπίτια και μοιάζει απόλυτα με θεμέλιο ναού. Κάτω από το θεμέλιο αυτό, δεξιά του δρόμου και μερικά πόδια πιο βαθιά, ξέθαψαν τις μέρες που ήμουν εκεί, κατά τη διάρκεια της οικοδόμησης ενός σπιτιού, κομμάτια δωρικών στηλών από ντόπια πέτρα και ιωνικών από λευκό μάρμαρο, και επίσης ένα όμορφο κιονόκρανο και άλλα αρχιτεκτονικά κομμάτια.

Η διάμετρος της δωρικής στήλης ανέρχεται σε πάνω από πέντε πόδια (1,70 μέτρα), της ιωνικής σε δυόμισι πόδια (0,80 μέτρα). Η θέση τους δείχνει ότι έχουν πέσει από εκείνο το άνδηρο. Μπορούμε να συμπεραίνουμε δηλαδή



Πελασγικά τείχη λίγο πιο κάτω από το ναό του Απόλλωνα.

άφοβα, ότι πρόκειται για τα θεμέλια του Δελφικού ναού.

Εκεί κοντά βρήκα και μια επιγραφή που αναφέρεται σε ένα άγαλμα ενός νικηφόρου στρατηγού της Βοιωτίας, όπως επίσης ένα ανάγλυφο που παριστάνει τη μάχη Ελλήνων ιππέων κατά των βαρβάρων που μάλλον είναι Γαλάτες, διότι έχουν ασπίδες σε μέγεθος ανθρώπου.

Τα ερείπια αυτά βρίσκονται πάνω και δίπλα από κάποια πολυγωνικά θεμέλια με άριστη και ομορφότατη προσαρμογή των λίθων και δείχνουν να ήταν η βάση για το ναό. Η μεγάλη κλίση του εδάφους απαιτούσε πολύ γερά θεμέλια από αυτή την πλευρά. Πάνω στους πολυγωνικούς λίθους υπάρχουν παρά πολλές επιγραφές που δεν έχουν εκδοθεί ακόμη, δυστυχώς όμως αναφέρονται μόνο σε δωρεές σκλάβων.

Γύρω στα 80 βήματα χαμηλότερα από αυτά τα θεμέλια και σχεδόν παράλληλα με αυτά, περνάει ένας ψηλός τοίχος από τετραγωνισμένους λίθους με κατεύθυνση την Κασταλία. Για περίπου 150 βήματα είναι σε καλή κατάσταση. Στα ανατολικά κάνει μια γωνία προς το Βορρά, στα δυτικά εξαφανίζεται κάτω από επιχωματώσεις, αν και θα μπορούσε εύκολα να ξεθαφτεί.

Οι αγρότες το θεωρούν τείχη οχυρού και το αποκαλούν *«Ελληνικό»,* ένα όνομα που το δίνουν καμιά φορά και σε άλλα αρχαία τείχη. Στην υπόθεση, ότι εδώ βρισκόταν ένα οχυρό, χρωστάει το Καστρί το σημερινό όνομά του. Αυτά τα τείχη πάντως είναι αναμφίβολα ένα κομμάτι των νότιων τειχών του όλο

ευρύχωρου ιερού. Στη βάση του Ελληνικού, ευθεία κάτω από το πολυγωνικό ανάλημμα και το άνδηρο, βγαίνει λίγο νερό κάτω από τις πέτρες, που όμως στερεύει σχεδόν το καλοκαίρι.

Οι αγρότες αφαίρεσαν σε αυτό το σημείο κάποιες πέτρες από τον τοίχο, για να δώσουν ελεύθερη ροή στο νερό. Όμως δεν έγινε πιο πλούσια η ροή με αυτό. Δείχνει να είναι το ίδιο νερό, που διοχετευόταν κάποτε από την πηγή Κασσοτίδα στο άδυτο του ναού.

Πάνω από το άνδηρο αυτό, κάπου στη μέση του χωριού, βρίσκεται μέσα σε μια τετράγωνη αυλή ο ναός του Αγίου Νικολάου και αμέσως πίσω από αυτόν, ακόμη λίγο ψηλότερα, η ομώνυμη βρύση. Η βρύση του Αγίου Νικολάου, της οποίας το δροσερό και διαυγές νερό τρέχει χειμώνα καλοκαίρι με την ίδια δύναμη. Μπροστά από τη βρύση διατηρούνται μερικά ερείπια αρχαίων πολυγωνικών τειχών.

Ας αποκαλέσουμε τη βρύση προσωρινά Κασσοτίδα, αντικρούοντας τους έως σήμερα περιηγητές, που απέδωσαν αυτό το όνομα στη μεγάλη πηγή Κέρνα κοντά στο Στάδιο. Το νερό της βρύσης του Αγίου Νικολάου ποτίζει ένα κηπάκο εντός των τειχών της αυλής της εκκλησίας. Εκεί στη μέση στέκεται μια όμορφη φρέσκια δάφνη, ίσως ένας απόγονος του περιβόητου Πυθίου δέντρου, που φύτρωνε κοντά στο ναό και ποτιζόταν από την ιερά πηγή.

Πάνω ακριβώς από τη βρύση του Αγίου Νικολάου βρίσκονται δυο σπίτια. Στο ένα εκ των δύο διατηρείται στην αποθήκη για το σανό ένα μέρος του δαπέδου της Λέσχης. Αριστερά της βρύσης υπάρχει ένα μεγάλο κομμάτι του νότιου ίσιου τοίχου του θεάτρου καλυμμένο με πολλές επιγραφές, που ήδη έχουν εκδοθεί και ερμηνευτεί και από άποψη περιεχομένου είναι όμοιες με εκείνες που βρήκα στο ανάλημμα του θεμελίου του θεάτρου.

Στον τοίχο με τις επιγραφές εφάπτεται σήμερα ένας στάβλος. Λίγο πιο ψηλά φαίνονται ανάμεσα στα σπίτια κάμποσα από τα καθίσματα των πάνω σειρών του θεάτρου στην παλαιά τους θέση. Κατευθυνόμενος από την Κασσοτίδα πάλι στο δρόμο, που περνάει ανατολικά της εκκλησίας προς τα ερείπια του ναού, βρίσκει κανείς δεξιά ένα σχεδόν πλήρως σκεπασμένο από χώμα και καλυμμένο από χτίσματα αρχαίο τοίχο με προεξέχοντα θριγκό. Ας τον χαρακτηρίσουμε προσωρινά ως μια πλευρά του περιβόλου, που περιέβαλε το τάφο του Νεοπτόλεμου.

Συνεχίζοντας από τα ερείπια του ναού τον ίσιο δρόμο προς την Κασταλία, συναντά κανείς κάμποσα μικρότερα θεμέλια και φτάνει μετά από μερικά βήματα στο σπίτι του τέως δημάρχου Χαγιάτα, όπου συνήθιζαν οι περιηγητές να διανυκτερεύουν, και από εκεί σε οχτώ έως δέκα λεπτά στην Κασταλία Κρήνη. Σε αυτόν το δρόμο υπήρχαν τα περισσότερα ιερά, κυρίως αγάλματα και θησαυροί. Η ακριβής θέση τους όμως θα μπορέσει να καθοριστεί μόνο μετά από ανασκαφές.

Η Κασταλία λέγεται σήμερα Άγιος Ιωάννης. Οι πλαγιές των βράχων είναι σε αυτό το σημείο πιο απόκρημνες από οπουδήποτε άλλου και χωρίζονται σε δυο όγκους, των οποίων η μια κορυφή λέγεται Ροδινή και η άλλη Φλεμπούκος. Ανάμεσά τους βρίσκεται η ήδη αναφερθείσα χαράδρα από όπου πέφτει ένας χείμαρρος από διακόσια πόδια ύψος. Εκεί που η χαράδρα ανοίγεται, στη βάση του Φλεμπούκου, της Υάμπειας των αρχαίων, πηγάζει η Κασταλία. Το δροσερό της νερό ξεπηδάει σε διάφορα σημεία στη βάση του βράχου, περισσότερο όμως από ένα αγωγό, που είναι σκαμμένος βαθιά στο βράχο μέσα σε μια τετράγωνη λεκάνη. Ακόμα και η λεκάνη ή δεξαμενή, που γεμίζει απ' ευθείας από την πηγή, είναι λαξευμένη στο βράχο, και μερικά σκαλοπάτια οδηγούν προς τα εκεί. Στο βράχο από πάνω, σε μια μεγάλη κόγχη είναι χτισμένο το παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη που δίνει, τόσο στη πηγή όσο και στον καταρράκτη, το τωρινό τους όνομα.

Οι περιηγητές αποκαλούν τη λεκάνη συνήθως λουτρό της Πυθίας, ορθότερο όμως είναι να αποκαλείται λουτρό των προσκυνητών. Το νερό της Κασταλίας ποτίζει εν μέρει τις ελιές της Μονής, εν μέρει όμως ρέει στο φαράγγι βάθους 60 ποδών περίπου, στο οποίο πέφτει και ο καταρράκτης, και πιο χαμηλά, στις όχθες του Πλειστού χρησιμοποιείται για άρδευση.

Το φαράγγι λέγεται *«Παπαδιά»,* γυναίκα του παπά δηλαδή, και λέγεται ότι έλαβε το όνομά του από τη γυναίκα ενός παπά του χωριού, που βρήκε εκεί το θάνατο μετά από πτώση. Ομοίως και ο Λακτάντιος αποδίδει το όνομα της πηγής στη παρθένα νύμφη Κασταλία, που ρίχτηκε από το βράχο επειδή την κυνηγούσε ο Απόλλωνας.

Από την άλλη πλευρά της χαράδρας, δεξιά από το δρόμο προς την Αράχοβα, βρίσκεται η Μονή της Παναγιάς πάνω σε μεγάλα θεμέλια που ανήκαν στο Γυμνάσιο. Από την άλλη πλευρά της Μονής, δεξιά του δρόμου, ένα γερό πολυγωνικό ανάλημμα στηρίζει ένα μεγάλο άνδηρο, πάνω στο οποίο βρίσκονται διάσπαρτα υπολείμματα από στήλες, τρίγλυφα και άλλα κομμάτια, που ανήκουν σε ένα ναό και που έδωσαν στη θέση αυτή το όνομα Μαρμαριά.
Οι κάτοικοι του χωριού θεωρούν και αυτό το μέρος αρχαίο οχυρό, όπως και το Ελληνικό. Είναι το σημείο όπου περιγράφει ο Παυσανίας τέσσερις ναούς στη σειρά, μεταξύ αυτών και το ναό της Αθηνάς Προναίας. Πιο πέρα φαίνονται στα βράχια αριστερά του δρόμου πολλές ταφικές κόγχες και κάτω από αυτές, λαξευμένη σε ένα τεράστιο βράχο, η μορφή μιας πύλης με δύο πτέρυγες που αποκαλείται από τους ντόπιους Λογάρι. Ο όγκος του βράχου σχίστηκε στη μέση από πάνω μέχρι κάτω και από τη σχισμή φυτρώνει μια άγρια συκιά.
Δεξιά του δρόμου, σε ένα φυσικό πεζούλι του λόφου, ξέθαψαν στα χωράφια διάφορες σαρκοφάγους και αποκάλυψαν μερικούς ταφικούς θαλάμους. Η θέση αυτή λέγεται Καρούτες. Ας μείνουμε λίγο σε αυτούς μέσα από το εσωτερικό του ιερού τομέα των Δελφών προς τα αλώνια τους τάφους για να

επιστρέψουμε μετά πιο αργά στον αναφερόμενο δρόμο απ' όπου ξεκινήσαμε.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μεταξύ των σαρκοφάγων, που ξεθάφτηκαν κατ' εντολήν του Καποδίστρια στις Καρούτες, εξέχει μια από λευκό μάρμαρο, που είναι κοσμημένη με όμορφα ανάγλυφα. Το έργο όμως είναι ρωμαϊκής εποχής. Στην μπροστινή πλευρά παριστάνεται ο Μελέαγρος, που παραδίδει στην Αταλάντη το κεφάλι του Καλυδώνιου κάπρου. Οι τάφοι στους κοντινούς βράχους είναι ως επί το πλείστον απλές κόγχες, κάτω από το τόξο των οποίων έχει λαξευτεί η σαρκοφάγος.

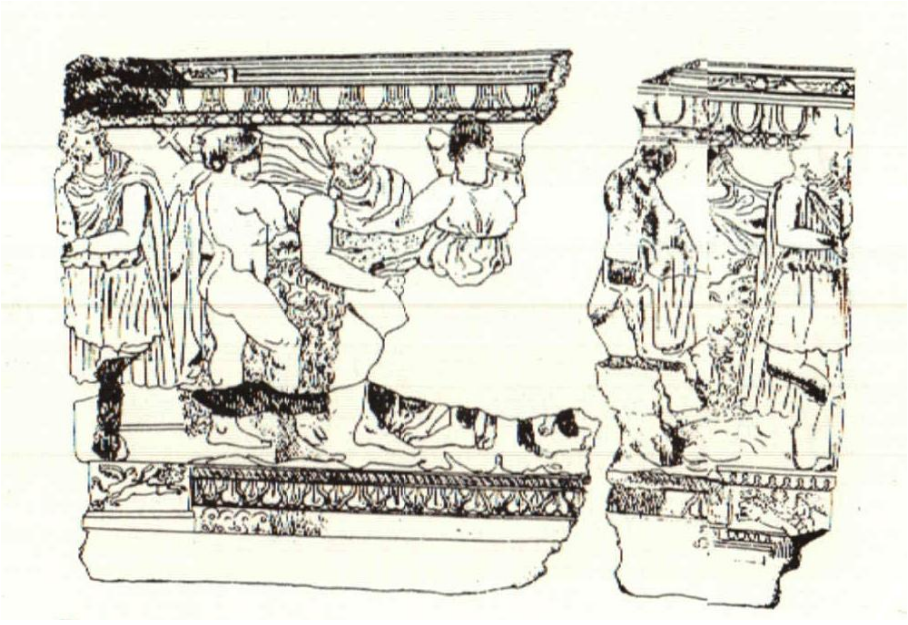
Ο αναφερόμενος πιο πάνω όγκος ενός βράχου με τη μεγάλη διπλή πύλη αποκαλείται από τους ντόπιους Λογάρι και λέγεται γι' αυτόν σχετικά η ακόλουθη ιστορία: Όταν ο χριστιανισμός απλωνόταν σε αυτές τις περιοχές, ο ιερέας του διαβόλου συγκέντρωσε τους κατοίκους και τους είπε ένα λόγο σε αυτή την πύλη, όπου στο λόγο αυτό βλαστημούσε τη Θεοτόκο. Τότε, ξαφνικά, άνοιξε ο ουρανός και εμφανίστηκε η Παναγιά με το μωρό στα χέρια και φωτισμένη από εκτυφλωτική λάμψη δόξας. Την ίδια στιγμή κατέβηκε ένας κεραυνός από τον ουρανό που χτύπησε τον ιερέα και ταυτόχρονα έσκισε στη μέση την πύλη στην οποία στεκόταν. Και ως ενθύμιο γι' αυτή την τιμωρία αποκάλεσαν το βράχο Λογάρι.

Εγώ βλέπω στην πύλη αυτή μάλλον ένα σύμβολο για την πύλη προς τον Άδη, ένα ταιριαστό σύμβολο δηλαδή για νεκροταφείο. Παρόμοιες διπλές θύρες βρίσκονται σε παραστάσεις πολλών επιτύμβιων στηλών και ήταν το πιο απλό σύμβολο για το θάνατο. Και οι ποιητές από τον Όμηρο και πέρα συχνά τον ονομάζουν *«πύλη του Άδη»*, έκφραση που μπήκε και στην καθημερινή χρήση της γλώσσας.

Ακόμα και σε επιτύμβιες επιγραφές εμφανίζεται η έκφραση. Μπροστά από αυτή την πύλη ίσως να έκαναν ταφικές θυσίες, και επίσης η ακόλουθη επιγραφή επιτύμβιας στήλης που βρέθηκε στους Δελφούς αναφέρεται στην πύλη:

«Στο πεθαμένο του το γιο, το μακαρίτη, για ενθύμηση
Έχτισε αυτό ένας Πύθιος δίπλα από τις πύλες.
Γι' αυτόν που όλοι τον αγαπούσαν, τον καλό, το σώφρονα, τον αγαθό
Το Ρήτρο που λίγα χρόνια φωτός κατάφερε να απολαύσει.»

Τόσο ο σύγχρονος δρόμος όσο και η αρχαία Ιερά οδός από την Αθήνα προς την Βοιωτία περνάνε από αυτούς τους τάφους. Γενικά, ήταν ωραίο έθιμο της αρχαιότητας να τοποθετούν τους τάφους πλάι στο κεντρικό δρόμο. Οι περαστικοί επιβράδυναν τα βήματά τους και έλεγαν στους πεθαμένους ένα σοβαρό αντίο.



Η σαρκοφάγος του Μελέαγρου, όπως ήταν το 1842.

Το άνδηρο της Μαρμαριάς κάτω από το δρόμο, που αρχίζει να ανηφορίζει προς την Κασταλία, είναι αρκετά μεγάλο για να φέρει τους τέσσερις συνεχιζόμενους στη σειρά ναούς, που αναφέρει ο Παυσανίας, και από τους οποίους βρήκε τον πρώτο κατεστραμμένο και το δεύτερο άδειο. Στον τρίτο βρήκε κάμποσα αγάλματα Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Ο τέταρτος ήταν ο ναός της Αθηνάς Προνοίας, στην οποία έκαναν θυσίες πριν την επίσκεψη του Μαντείου. Γι' αυτό, και λόγω της θέσης του ναού μπροστά από την Κασταλία δίπλα από την οποία βρισκόταν η κεντρική είσοδος στο ιερό, της έδωσαν το όνομα της Προναίας. Πλάι στο δρόμο, λίγο πιο ψηλά από το ναό της Προναίας, βρισκόταν το ιερό του Φύλακου, ενός ντόπιου ήρωα, η εμφάνιση του οποίου κάποτε προστάτεψε τους Δελφούς, όπως πιστεύουν οι ίδιοι, από την εισβολή των Περσών και αργότερα των Γαλατών. Το ιερό ενός άλλου ήρωα, του Αυτονόου, το είδε ο Ηρόδοτος κάτω από την Υάμπεια κοντά στην Κασταλία.

Τέτοια Ιερά, *«τεμένη»* ή *«ηρώα»,* πρέπει να τα φανταστούμε ως κάποιες συνήθως μικρές και περιτοιχισμένες αυλές με χαμηλό βωμό και μεγάλη επιτύμβια στήλη στη μέση, εκτός εάν αναφέρεται ρητά ένα μεγάλο κτήριο παρόμοιο με ναό. Πεσμένες πέτρες που βρίσκονται διάσπαρτα σε μεγάλο αριθμό στη βάση των βράχων, θυμίζουν το θαύμα που απέτρεψε τους Πέρσες και τους Γαλάτες να ληστέψουν τους θησαυρούς των Δελφών. Δύο φορές είχαν προχωρήσει μέχρι και το ναό της Προναίας, οι μεν Πέρσες σταλμένοι από τον Ξέρξη, οι δε Γαλάτες υπό την ηγεσία του Βρέννου, όταν ξαφνικά

έπεσαν πάνω στους βάρβαρους ολόκληροι όγκοι βράχων, που λύθηκαν από τις κορυφές λόγω θύελλας και κεραυνών, και έτσι οι βάρβαροι μέσα στον πανικό τους τράπηκαν σε φυγή.

Ο Ηρόδοτος είδε στην αυλή του ναού της Αθηνάς τις πέτρες, που είχαν διαλύσει τους επιτιθέμενους Πέρσες. Για ενθύμιο, για τη σωτηρία εκ θαύματος, οι κάτοικοι των Δελφών έστησαν εκεί ένα τρόπαιο. Συνεχίζοντας το δρόμο από τη Μαρμαριά προς την Κασταλία φτάνει κανείς αριστερά στη Μονή της Παναγιάς, η οποία περιβάλλεται από σκιερό κήπο, που από την πλευρά της πλαγιάς στηρίζεται από ένα μεγάλο αρχαίο ανάλημμα και βρίσκεται μέσα σε ελιές και μουριές. Εδώ εικάζεται δικαίως ότι βρισκόταν το Γυμνάσιο. Στην εκκλησία της Μονής υπάρχουν εντοιχισμένες τρίγλυφες και άλλα αρχιτεκτονικά κομμάτια, όπως και μια ασήμαντη επιγραφή. Μια άλλη βρίσκεται στο εσωτερικό της εκκλησίας. Κομμάτια από στήλες βρίσκονται διάσπαρτα στην αυλή, και σε ένα διπλανό κτήριο μου έδειξαν απομεινάρια ενός αρχαίου ψηφιδωτού πατώματος.

Στη Μονή αυτή - πρόκειται για Μετόχι της μεγάλης Μονής Ιερουσαλήμ πάνω από τη Δαυλίδα - γιορτάζουν οι Καστρίτες στις 15 Αυγούστου μεγάλο πανηγύρι προς τιμήν της Παναγιάς. Κάτω από τη Μονή κατεβαίνει η βαθιά βραχώδης κοίτη της Κασταλίας μέχρι κάτω στον Πλειστό, που λέγεται και Ξεροπόταμος. Ο Παυσανίας λέει ότι το Γυμνάσιο απέχει από τον Πλειστό, όπως του φαίνεται, μόλις τρία στάδια ή εννέα λεπτά. Όμως κάνει λάθος, διότι η κατάβαση απαιτεί, λόγω και της μεγάλης κλίσης του εδάφους, ακόμα και για έναν προπονημένο πεζοπόρο, τουλάχιστον είκοσι λεπτά. Για τη Ζάλεσκα και την Παρνάσσια καταβόθρα, όπως και για τη σπηλιά της Λάμιας μιλήσαμε στο τέλος του δεύτερου κεφαλαίου.

Στην Κασταλία πηγή στενεύει ο δρόμος. Αριστερά βλέπει κανείς το σχεδόν κάθετο χάσμα ύψους σχεδόν εξήντα ποδών, δεξιά κρέμονται τα βράχια που από τη βαθιά σκισμή χωρίστηκαν σε δύο κορυφές, από τις οποίες η ανατολική λέγεται Φλεμπούκος, και λόγω της θέσης της Κασταλίας πηγής στη βάση του αποδεικνύεται ότι πρόκειται για την Υάμπεια, διότι ο Ηρόδοτος αναφέρει το Ιερό του Αυτονόου ως κοντά στην Κασταλία κάτω από την κορυφή της Υαμπείας. Από εκεί δεν έριχναν μόνο τους ληστές του Ιερού, αλλά γενικώς τον καθένα που διέπραττε βαρύ έγκλημα στο Ιερό των Δελφών.

Και ο Αίσωπος βρήκε το θάνατό του με ρίψη από την Υάμπεια. Οι κάτοικοι των Δελφών όμως κατάλαβαν το άδικο και πλήρωσαν αποζημίωση δυο γενιές μεταγενέστερα και ταυτόχρονα μετέθεσαν την εκτέλεση της ποινής σε άλλο βράχο, που λεγόταν Ναυπλία και η θέση της οποίας δεν μπορεί να καθοριστεί με ακρίβεια. Υποθέτω όμως, ότι ως Ναυπλία θεωρούνται τα απόκρημνα βράχια κάτω από τα αλώνια προς τον Πλειστό, από όπου έριχναν κατά τους απελευθερωτικούς πολέμους πολλούς Τούρκους αιχμάλωτους. Φαιδριάδες

λέγονται γενικώς όλα τα βράχια που εκτείνονται πάνω από τους Δελφούς, τόσο προς την Ανατολή όσο και προς τη Δύση, και παντού είναι κατάλληλα για να εκτελεστεί η βάναυση αυτή ποινή.

Ο Διόδωρος εννοεί με τις Φαιδριάδες τα δυτικά βράχια, κάτω από τα οποία ο Φιλόμηλος νίκησε τους Λοκρείς και έριξε από εκεί τους αιχμάλωτους. Στο *«Σουίδα»* περιλαμβάνεται στις Φαιδριάδες και η Υάμπεια από όπου έριξαν τον Αίσωπο. Και κάποιοι αυτόχειρες σαν τον Φερεκύδη, λέγεται ότι επέλεξαν την Υάμπεια για το θανατηφόρο άλμα. Οι κορυφές του Παρνασσού και κυρίως οι δυο κορυφές ανάμεσα από τις οποίες πέφτει ο καταρράκτης της Κασταλίας και κάτω από τις οποίες πηγάζει η ίδια η πηγή, ήταν αφιερωμένες στο Διόνυσο. Πίσω τους, από την άλλη πλευρά, βρίσκεται σε ένα οροπέδιο το Κωρύκιον Άντρο, που ανήκε στον ίδιο θεό και τις συνοδούς του, τις Κωρύκιες νύμφες, και γι' αυτό το λόγο οι δυο κορυφές λέγονται και Κωρύκιες.

Το γεγονός ότι αυτές οι κορυφές ήταν τόσο περιβόητες, προέτρεψε κάποιους Ρωμαίους ποιητές και αργότερα και πεζογράφους, να αποδώσουν στον Παρνασσό δύο ψηλότερες κορυφές, ενώ στην πραγματικότητα μόνο μια, η Λυκώρεια, υπερέχει των άλλων. Οι σχολιαστές συνεχίζουν την πλάνη τους και αναφέρουν ως τις δύο ύψιστες κορυφές μια τη Νύσα και την Κίρρα, μα ακόμα και τον Ελικώνα και τον Κιθαιρώνα, και τοποθετούν πάνω στη μια το ναό του Απόλλωνα και στον άλλη το ναό του Διόνυσου, πράγμα μάλιστα που μερικοί νεότεροι φιλόλογοι επαναλαμβάνουν συχνότατα.

Η Κασταλία φαίνεται ότι πήρε το όνομά της από την πτώση του χείμαρρου πάνω της ή και από την πτώση της ίδιας στη βαθιά κοίτη. Ήταν το νερό εξαγνισμού για όλους που έμπαιναν στο ιερό του Απόλλωνα. Όχι μόνο οι συμβουλευόμενοι το Μαντείο ή οι προσευχόμενοι στο θεό πριν τους Πυθικούς αγώνες, αλλά και οι υπηρέτες και υπηρέτριες του ναού και όποιος άλλος οδηγείτο από κάποιο θρησκευτικό λόγο στους Δελφούς είχαν υποχρέωση να εξαγνίζονται στην Κασταλία και να ψεκάζονται με το νερό της. Το συνηθέστερο φαίνεται να ήταν το λούσιμο της κεφαλής και γι' αυτό το λόγο μεταφέρεται αυτή η πράξη και στον ίδιο τον Απόλλωνα. Ακόμα και όποιος αναζητούσε συγχώρεση από το θεό και εξαγνισμό μετά από φόνο λουζόταν αναμφίβολα στην Κασταλία. Γι' αυτό το λόγο αποκάλεσα την ακόμα και σήμερα διατηρημένη λεκάνη, όπου οδηγούν σκαλοπάτια για εύκολη πρόσβαση για τους λουόμενους, το λουτρό των πυθικών προσκυνητών.

Ο Κροίσος τους χάρισε δυο αγιαστούρες ή δοχεία για αγιασμένο νερό, ένα χρυσό και ένα ασημένιο. Αγιασμένο νερό υπήρχε σε κάθε είσοδο. Ακόμα και το δάπεδο του ναού ψεκαζόταν κάθε πρωί με νερό που έφερναν από την πηγή. Εντελώς λανθασμένη είναι η ονομασία *«λουτρά της Πυθίας»* που έδωσαν κάποιοι Άγγλοι περιηγητές στη δεξαμενή της Κασταλίας. Το σφάλμα ενός σχολιαστή, που νόμιζε ότι οι παρθένες που στάλθηκαν από την Τύρο ως

δώρο στους Δελφούς και προορίζονταν ως υπηρέτριες του ναού, έπρεπε να γίνουν μάντισσες και γι' αυτό το λόγο έκαναν μπάνιο στην Κασταλία, φταίει γι' αυτήν τη γενικώς διαδεδομένη ονομασία: λουτρά της Πυθίας.

Οι ιερές όμως γριές που πάρθηκαν από τις οικογένειες των Δελφών φαίνονται μάλλον να μην έχουν κάνει ποτέ μπάνιο στην Κασταλία ή το πολύ μια φορά πριν τη μύησή τους για το προφητικό τους αξίωμα, διότι μετά από τη μύηση ζούσαν μακριά από κάθε ανθρώπινη συναναστροφή στον ίδιο το ναό και έτσι δεν χρειάζονταν περαιτέρω εξαγνισμό.

Στον Ίωνα του Ευριπίδη βρίσκεται η Πυθία ήδη πριν την ανατολή του ηλίου στο άδυτο, και ούτε ο Αισχύλος αναφέρει στις Ευμενίδες λουτρά της Πυθίας πριν αυτή ανεβεί το τρίποδο. Το ότι το νερό της Κασταλίας δίνει πνεύμα ποιητικό είναι εφεύρεση των Ρωμαίων ποιητών από τους οποίους πολλοί έψαχναν, μάταια δυστυχώς, για τέτοια πηγή.

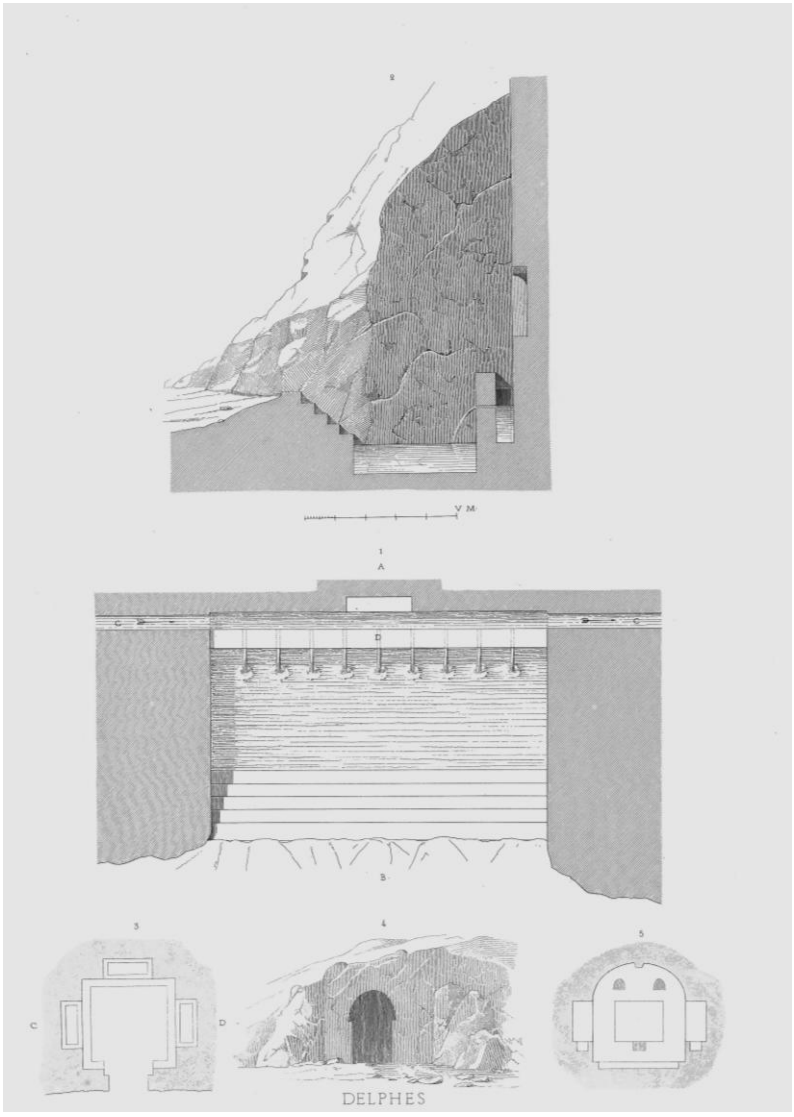
Ο Απόλλωνας, ο ηγέτης των Μουσών, έδωσε αφορμή για τη μετατροπή της πηγής εξαγνισμού σε πηγή των Μουσών. Και η απόδοση προφητικής δύναμης στο διαυγές νερό της Κασταλίας δεν είναι παρά μια εφεύρεση νεότερης εποχής, που δημιουργήθηκε από την εύκλεια και την ιερότητα της πηγής σε συνδυασμό με το ίδιο το Μαντείο.

Στο άδυτο υπήρχε μια προφητική πηγή που βρισκόταν σε υπόγεια επαφή με την Κασσοτίδα. Η Κασταλία αντιθέτως βρισκόταν σε σχέση με το ναό υψομετρικά τόσο χαμηλά, που η διοχέτευση του νερού της στο ναό ήταν και παραμένει πράγμα αδύνατον.

Λίγα βήματα κάτω από τη δεξαμενή της Κασταλίας, δίπλα από την τούρκικη κρήνη όπου διοχετεύεται σήμερα το νερό για πιο άνετη χρήση, βρίσκεται ένας πλάτανος, που δυστυχώς τελευταία στερείται του μεγαλύτερου μέρους των κλαδιών του. Πρόκειται για τον μοναδικό στο Καστρί και τη γύρω περιοχή. Δεν είναι όμως βέβαιο, αν ο αρχαίος πλάτανος, που λέγεται ότι φύτεψε εδώ ο Αγαμέμνονας, βρισκόταν σε αυτό το σημείο ή σε μια από τις άλλες δυο πηγές των Δελφών.

Εγώ πάντως πιστεύω ότι τον φύτεψε στην Κασταλία, μιας και έπρεπε να λουστεί εδώ για να περάσει το πέτρινο κατώφλι για το ναό του Φοίβου, το Μαντείο, το οποίο ήθελε να συμβουλευτεί πριν την εκστρατεία προς την Τροία, διότι η Κασσοτίδα είχε προοριστεί για το πότισμα του ιερού κήπου στο εσωτερικό του ιερού, ενώ η Δέλφουσα, η τρίτη και μεγαλύτερη πηγή, είχε γύρω της πολύ βραχώδες έδαφος για να ρίζωνε ένα δέντρο.

Επίσης εντύπωση κάνει το γεγονός ότι και σήμερα ακόμη βρίσκεται μια δάφνη στην Κασσοτίδα, ενώ στην Κασταλία ένας πλάτανος. Το γεγονός αυτό είναι τουλάχιστον μια απόδειξη, ότι το έδαφος και των δύο πηγών μπορεί και άλλοτε να ήταν ικανό για να τρέφει τέτοια δέντρα. Επιπλέον, τα πλατάνια στην Ελλάδα που βρίσκονται σε τρεχούμενο νερό ανήκουν στα δέντρα, που έχουν



Αποτύπωση λεπτομερειών Κασταλίας & αρχαίου τάφου.

σχεδόν αιώνια ζωή. Κοντά στο Μέγα Σπήλαιο βρίσκεται ένας σκιώδης πλάτανος, του οποίου ο κούφιος άλλα ζωντανός κορμός περικλείει το παρεκκλήσι της Παναγιάς της Πλατανιώτισσας, που χτίστηκε εκεί πριν εκατόν πενήντα χρόνια και που είναι τόσο ευρύχωρο που χωράει δέκα άτομα. Δεν πρέπει να απορριφθούν, δηλαδή, αναιτιολόγητα αφηγήσεις γέρων για υπεραιωνόβια δέντρα.

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η κεντρική είσοδος για το πυθικό ιερό ήταν από την πλευρά της Κασταλίας. Εκτός από αυτήν υπήρχαν και δευτερεύουσες είσοδοι, πράγμα ασυνήθιστο τότε.

Ο Παυσανίας, ερχόμενος από ανατολή, μπήκε από την κεντρική είσοδο και βγήκε, όπως φαίνεται, από τη δυτική δευτερεύουσα πύλη κοντά στο Θέατρο. Τα τείχη, ο ιερός περίβολος, ήταν πολύ μεγάλα και περιέβαλαν πέρα από το ναό και πολλά άλλα κτίσματα και ιερά. Σχημάτιζαν, απ' όσο μπορεί να συμπεραίνει κανείς, ένα τρίγωνο με τεθλασμένες πλευρές και αμβλείες γωνίες και η νότια πλευρά, υψομετρικά χαμηλότερη, αποτελούσε τη βάση του τριγώνου. Αυτή διατηρείται αναμφίβολα, και απ' ό,τι φαίνεται, περισσότερο από το μισό της, στο αναφερόμενο *«Ελληνικό»,* που θα μπορέσει να δώσει σίγουρες πληροφορίες μετά από μελλοντικές ανασκαφές.

Θαρρώ πως έχω ανακαλύψει και ένα κομμάτι της βόρειας γωνίας, που βρίσκεται στο μισό δρόμο από το ναό του Αγίου Νικολάου προς την πηγή Κέρνα. Στο δρόμο από την Κασταλία προς το ναό βρίσκονταν τα περισσότερα αξιοθέατα, η θέση τους όμως δεν μπορεί να εξακριβωθεί παρά μόνο σε γενικές γραμμές, προτού φανερώσουν οι ανασκαφές περισσότερα από τα ερείπια. Βόρεια του ναού αντιθέτως, τα περισσότερα κτήρια μπορούν να καθοριστούν από τα υπαρκτά ερείπια.

Η πόλη των Δελφών βρισκόταν σε αμφότερες τις πλευρές της Κασταλίας και επεκτεινόταν σε έκταση δεκαέξι σταδίων ή σαράντα οχτώ λεπτών κάτω από το περίβολο, από τη Μαρμαριά ή τους τέσσερις ναούς, έως τα αλώνια, όπου τελείωνε με το προάστιο, ονόματι Πύλες.

Ο Παυσανίας πήγε από την Κασταλία από τον ίδιο δρόμο στο ναό, στον οποίο ξεναγούνταν στα ιερά, σύμφωνα με το διάλογο του Πλούταρχου για το Μαντείο των Δελφών, οι ξένοι από φλύαρους περιηγητές, οι ciceroni των αρχαίων.

Και οι δύο πλευρές συμπίπτουν στα ακόλουθα σημεία, που γι' αυτό το λόγο πρέπει να τοποθετηθούν με την ίδια σειρά πλάι στον ευθύ δρόμο μεταξύ Κασταλίας και ναού:

α)διάφορα αγάλματα, μεταξύ αυτών και αυτό του Λύσανδρου και των άλλων ναυάρχων που νίκησαν τους Αθηναίους στους Αιγός ποταμούς,

β)βράχος της Σίβυλλας,

γ)θησαυρός των Κορινθίων,

δ)μεγάλος βωμός σύμφωνα με τον Παυσανία. Ο Πλούταρχος δεν τον αναφέρει ρητά, επισημαίνει όμως τη θέση όπου βρίσκονταν οι σιδερένιες σούβλες, ένα δώρο της εταίρας Ροδόπης. Από τον Ηρόδοτο μαθαίνουμε ότι αυτές βρίσκονταν απέναντι από το ναό πίσω από το βωμό, που δώρισαν οι

Χιώτες, και με αυτόν εννοείται μάλλον ο μεγάλος βωμός, διότι άλλος δεν αναφέρεται πριν το ναό.

ε) ναός του Απόλλωνα, στον οποίο ο Παυσανίας μπαίνει, ενώ στον Πλούταρχο οι ξένοι κάθονται απ' έξω για να συζητάνε στην υπαρκτή ακόμη νότια βάση του ναού.

Ανάμεσα σε αυτά τα δεδομένα σημεία πρέπει να αναζητηθούν όλα τα άλλα που αναφέρονται από τον Παυσανία και τον Πλούταρχο, ενώ ταυτόχρονα είναι αβέβαιο τι βρισκόταν δεξιά και τι αριστερά του δρόμου. Ας τα εξετάσουμε όμως πιο εμπεριστατωμένα.

Σε ό,τι αφορά τα αγάλματα, την εποχή του Πλινίου, υπήρχαν ακόμη περισσότερα από τρεις χιλιάδες. Ο Νέρωνας και μόνο απήγαγε πεντακόσια χάλκινα. Ακόμα πιο φρικτή ληστεία διέπραξε ο Κωνσταντίνος, εξάγοντας όλα τα άλλα χάλκινα αγάλματα, για να διακοσμήσει την πρωτεύουσά του. Ο αριθμός των αγαλμάτων που έριξαν ή κατέστρεψαν οι Σκύθες και οι Γότθοι δεν μπορεί να υπολογιστεί πλέον.

Σήμερα πάντως το έδαφος είναι σκεπασμένο παντού με ψηλή στρώση ερειπίων και επιχωματώσεων και πάνω σε αυτά χτίστηκαν τα καλύβια του Καστριού. Σε λίγα μόνο σημεία διείσδυσαν βαθύτερα στο έδαφος και παντού βρέθηκαν ενδιαφέροντα ευρήματα. Γι' αυτό και υπάρχουν μεγάλες προσδοκίες από ενδεχόμενες ανασκαφές.

Τα αγάλματα των αθλητών, όπως και πολλά άλλα δώρα, προερχόμενα κυρίως από τη λεία των ντόπιων πολέμων μεταξύ των διαφόρων ελληνικών πολιτειών, στέκονταν ως επί το πλείστον στην ανατολική πλευρά του ιερού, κοντά στην κεντρική είσοδο. Άλλα ήταν τοποθετημένα από εδώ και από εκεί ανάμεσα στους θησαυρούς και τα άλλα κτήρια, μέχρι και την είσοδο του ναού.

Το έδαφος της ιεράς περιοχής έχει μεγάλη κλίση, ούτως ώστε ο ερχόμενος από τη Βοιωτία έβλεπε τα αγάλματα αυτά επειδή εξείχαν από τον περίβολο. Όπως προκύπτει σαφέστατα από τον Παυσανία, οι θησαυροί δεν ήταν τοποθετημένοι στη σειρά πάνω σε ένα και μόνο άνδηρο, όπως συμβαίνει στην Ολυμπία, αλλά διάσπαρτα, εντεύθεν και εκείθεν του βράχου της Σίβυλλας μέχρι και στο μεγάλο βωμό.

Επρόκειτο κυρίως για μικρούς χώρους και για κτήρια με μορφή δεξαμενής, μερικώς πάνω, μερικώς κάτω από τη γη, και ήταν καθορισμένοι για την αποθήκευση των δώρων που δεν χωρούσαν στον ίδιο το ναό και τα οποία, είτε λόγω του υλικού τους δεν έπρεπε να εκτεθούν στην ύπαιθρο είτε λόγω της μεγάλης τους αξίας έπρεπε να φυλάγονται σε κλειστό χώρο. Και τα ιερά χαλιά φυλάγονταν εκεί.

Ο πιο περιβόητος Θησαυρός ήταν αυτός των Κορινθίων, χτισμένος και αφιερωμένος από τον Κύψελο στον Απόλλωνα, και εκεί φυλάγονταν μεταξύ άλλων τα χρυσά και τα ασημένια δώρα του Γύγη. Λειτουργία θησαυρού είχε

και η Στοά που είχαν χτίσει οι Αθηναίοι. Όπως φαίνεται βρισκόταν ανατολικά του βράχου της Σίβυλλας.

Δίπλα από τη στοά ήταν το Βουλευτήριο (Πρυτανείο) των Δελφών, όπου σύμφωνα με μια επιγραφή που την βρήκα σε ένα σκαλοπάτι της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου, βρισκόταν μια *«κοινή εστία».* Τέτοιες εστίες, όπου διατηρούσαν τη φωτιά σε εικοσιτετράωρη βάση, υπήρχαν στα βουλευτήρια πολλών ελληνικών πόλεων και συμβόλιζαν την ένωση της πολιτείας σε μεγάλη οικογένεια.

Η κοινή εστία του Βουλευτηρίου πρέπει να διακρίνεται όμως καθαρά από την εστία για θυσίες στη μέση του ναού του Απόλλωνα, όπου και εκεί υπήρχε μόνιμη φωτιά και η οποία θα μπορούσε να αποκληθεί σε αναλογία με τις άλλες κοινές εστίες, άλλα με μεγαλύτερη θρησκευτική σημασία, ως κοινή εστία για όλη την Ελλάδα. Κοντά στο Πρυτανείο εξείχε κάποτε ένας βράχος από τη γη, από τα ύψη του οποίου λέγεται ότι η Σίβυλλα Ηροφίλη τραγουδούσε τους χρησμούς της.

Εγώ προσωπικά δεν μπορούσα να βρω αυτόν το βράχο, δεν αμφιβάλλω όμως ότι μετά από αφαίρεση όλων των μπάζων, που σε κάποια σημεία έχουν αρκετό ύψος, θα βρεθεί. Στο χώρο μπροστά από το ναό βρισκόταν στην ύπαιθρο ο μέγας βωμός του Απόλλωνα όπου γίνονταν οι καθημερινές θυσίες. Πρόκειται πιθανώς για τον ίδιο που αναφέρει ο Ηρόδοτος και για τον οποίο λέει ότι βρισκόταν απέναντι από το ναό και ήταν δώρο των κατοίκων της Χίου. Κοντά στο βωμό υπάρχει ένας χάλκινος λύκος, σύμβολο του ασύλου και της εξιλέωσης που παρείχε ο Απόλλωνας στους φυγάδες δολοφόνους, που τους κυνηγούσε η εκδίκηση με αίμα.

Ο Μίλλερ, στις Ευμενίδες του Αισχύλου, σχολιάζει επαρκώς το γεγονός, ότι στο Μαντείο των Δελφών ξεκίνησαν οι νόμοι για τον εξαγνισμό από φόνους εξ αμελείας ή φόνους κατάλληλους να δικαιολογηθούν, και ότι έτσι υποσκελίστηκε σταδιακά η παλιά εκδίκηση με αίμα, που ζητούσε η αρχαιότερη χθόνια θρησκεία. Μόνο σε ό,τι αφορά τη συμβολική σημασία του λύκου διαφωνώ με το μεγάλο λόγιο.

Το ότι δεν βρίσκεται σε τυχαία ή τεχνητή σχέση με τον Απόλλωνα, αλλά αντιθέτως σε κάποιο παλαιό θρησκευτικό συσχετισμό, αυτό μας το αποδεικνύει μεταξύ άλλων το χάλκινο είδωλό του δίπλα από το βωμό και μπροστά στο ναό των Δελφών, όπως επίσης και η πεποίθηση ότι ο Απόλλωνας αγαπά το λύκο, και επίσης ο θρύλος, ότι ο λύκος πρώτος έφερε το χρυσό στους Δελφούς. Δυστυχώς, κανένας από τους αρχαίους δεν ανέφερε ξεκάθαρα τη σχέση των δύο και ως εκ τούτου και εγώ δεν μπορώ παρά να εκφράζω την άποψη μου ως εικασία. Η σύγκριση ενός ανθρώπου φυγά με λύκο, που σκότωσε το βοσκό ή το σκύλο εκείνου και τρέπεται σε φυγή από το φόβο του, είναι και αρχαιότατη και εύστοχη και δύσκολα μπορεί να βρεθεί πιο

ρεαλιστική από αυτήν, της οποίας κάνουν χρήση ήδη ο Όμηρος και ο Βιργίλιος.

Οι Τραγικοί χρησιμοποιούσαν, για να κερδίσουν τον οίκτο του θεατή, μια ηπιότερη και πιο σύγχρονη εικόνα και συνέκριναν το φυγά με άλλο άγριο ζώο, όπως έγινε με τον Αθάμα ή το δολοφόνο του Λάιου, ή με ένα τρομαγμένο ελάφι, όπως έγινε με τον Ορέστη.

Ο μύθος, ότι η μητέρα του Απόλλωνα που δεν έβρισκε πουθενά καταφύγιο ήρθε ως λύκαινα στη Δήλο και ότι στη Βοιωτία, διωγμένη από ένα κάπρο, έλαβε και το όνομα Πτώα, προέρχεται από τον ίδιο συμβολισμό.

Τους Αλκμεωνίδες, κυνηγημένους λόγω της υπαιτιότητάς τους σε φόνο, τους αποκαλούσαν και Λυκόποδες. Και μπροστά από τα δικαστήρια της Αθήνας βρίσκονταν αγάλματα του λύκου που οι κυνηγημένοι *(«φεύγοντες»*) τον θεωρούσαν προστάτη τους.

Με μια παρεμφερή μεταφορά οι Ερινύες, οι θεές της εκδίκησης για φόνους, αποκαλούνται από τους Τραγικούς συχνότατα *«σκύλες».* Ούτε η ίδια η Ερινύα ούτε ο σκύλος, το σύμβολό της, επιτρεπόταν να μπει σε Ιερό που παρείχε άσυλο, διότι ο φυγάς ή ο λύκος, που συμβολικά είναι ένα και το ίδιο πράγμα, ήταν υπό την προστασία του Απόλλωνα.

Όταν λένε ότι ο Απόλλωνας αγαπά το λύκο, αυτό σημαίνει πιθανότατα, ότι υποστηρίζει αυτούς που αναζητούν λύτρωση και για αυτό το πράγμα ακριβώς κατηγορείται ο νεότερος θεός από τις παλαιές θεές τις εκδίκησης λέγοντας:

«*Γιέ του Δία, ύπουλε κλέφτη!*
Νέος πάτησες και έκανες σκόνη τους γέρους θεούς
Τους ασεβείς κυνηγημένους απ' την εκδίκηση φιλοξενείς
Και όντας θεός, μας έκλεψες το φονιά της μάνας!»

Και αν ο θρύλος λέει ότι οι λύκοι πρώτοι έφεραν το χρυσό στους Δελφούς, εννοούνταν πιθανώς αυτοί αρχικά που αναζητούσαν λύτρωση, που πλησίαζαν το Φοίβο με δώρα. Το όνομα Λύκιος επομένως αναφέρεται στον Απόλλωνα, επειδή παρέχει εξαγνισμό και συγχώρεση.

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ας πλησιάσουμε όμως τον οίκο του Πυθικού Απόλλωνα, τη θέση του οποίου ήδη καθορίσαμε. Τα ψηλά σκαλοπάτια του στυλοβάτη όπου εδραζόταν ο ναός ήταν προορισμένα πιο πολύ για κάθισμα παρά για άνετη είσοδο, όπως άλλωστε συμβαίνει και σε πολλούς άλλους ναούς. Πιθανώς όμως, για την άνοδο προς το ναό, τα σκαλοπάτια διακόπτονταν από όμοια χαμηλότερα μπροστά στην είσοδο προς το ναό. Από τη νότια πλευρά όπου καθόταν η παρέα του Πλούταρχου για συζήτηση, φαίνεται ότι διατηρείται το τελευταίο σκαλοπάτι, που ήταν και η βάση για τις στήλες. Δεν υπάρχει αμφιβολία πάντως, ότι αυτή η πέτρινη πλάκα είναι σκαλοπάτι του ναού. Τα ευρεθέντα

κομμάτια των στηλών μας δείχνουν ότι ο οικοδομικός ρυθμός εξωτερικά ήταν δωρικός, ενώ εσωτερικά ιωνικός.

Αν εικάζουμε ένα ναό με έξι στήλες, τότε θα είναι κατά ένα έβδομο περίπου μικρότερος από το ναό του Δία στην Ολυμπία. Ανήκει όμως στους μεγαλύτερους της Ελλάδας και συναγωνιζόταν από άποψη αισθητικής με τους ναούς της Αθήνας.

Οι Αλκμεωνίδες ανέλαβαν, ως γνωστόν, την επανοικοδόμηση του ναού που κάηκε το 548 π. Χ. και ανέθεσαν την εκτέλεση του έργου στον Κορίνθιο αρχιτέκτονα Σπίνθαρο. Λόγω της γενναιοδωρίας τους, η μπροστινή πλευρά φτιάχτηκε από παριανό μάρμαρο, τα υπόλοιπα από κοινή πέτρα. Ένα μέρος του ναού έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα, ίσως και για πάντα, ατελείωτο, δεν είναι όμως βέβαιο ποιο.

Τα δυο αετώματα ήταν διακοσμημένα, το ένα με τα αγάλματα της Αρτέμιδος, της Λητούς, του Απόλλωνα, των Μουσών και του Ηλίου που δύει, ενώ το άλλο με το Διόνυσο και τις Θυιάδες, έργα και τα δύο Αθηναίων καλλιτεχνών. Από τις μετόπες ο Ευριπίδης περιγράφει τις πέντε: Ο Ηρακλής και ο Ιόλαος σκοτώνουν τη Λερναία Ύδρα, ο Βελλεροφόντης τη Χίμαιρα, ο Δίας το Μίνα(;), η Παλλάδα τον Εγκέλαδο και ο Διόνυσος έναν άλλο γίγαντα.

Στο εξωτερικό του ναού υπήρχε πολλή χρυσή διακόσμηση, και μάλιστα στο θριγκό πάνω από της στήλες επίχρυσες ασπίδες, στη μεν μπροστινή πλευρά στρογγυλές, δώρο των Αθηναίων από τη νίκη του Μαραθώνα, στη νότια και στην πίσω πλευρά δε μακρόστενες τετράγωνες, προερχόμενες από τη λεία που αποκτήθηκε από τους Γαλάτες. Στις μετόπες υπήρχαν διάφορα επίχρυσα στολίδια, έτσι π.χ. τα όπλα του Ηρακλή. Στα αγάλματα του αετώματος ενδεχομένως μαλλιά, λύρα, φαρέτρες, τόξα, ηνία, ζώνες, ίσως και ενδυμασίες.

Δεν πρέπει να φανταστούμε καλυμμένο με ποικίλα χρώματα το σπίτι του αγνού Φοίβου. Το πολύ οι τρίγλυφες να ήταν μπλε, επειδή ο ναός είναι αρκετά αρχαίος, και ίσως κάποια κομμάτια στο αέτωμα και στο θριγκό να είχαν διακοσμήσεις με την τεχνοτροπία της εγκαυστικής ζωγραφικής ή μάλλον με χρυσό, πράγμα που εγώ προσωπικά θεωρώ πιο πιθανό για το ναό των Δελφών.

Τα άλλα κομμάτια, κυρίως τα ογκώδη κομμάτια που αποτελούσαν τον κορμό το ναού, τις στήλες, το επιστύλιο, το άδυτο, όλα αυτά τα φαντάζομαι λευκά, τη μπροστινή πλευρά από λαμπερό Παριανό μάρμαρο, τις άλλες πλευρές καλυμμένες με λευκό σοβά. Διαφορετικές εικασίες δεν μας επιτρέπουν ούτε οι μαρτυρίες των αρχαίων ούτε η απροκατάληπτη εξέταση των υπαρκτών ερειπίων. Η ίδια η Πυθία αποκαλεί το Θησαυρό των Σίφνιων από παριανό μάρμαρο λευκό, και αυτό προφανώς για τον ίδιο λόγο που αποκαλεί κόκκινο ένα πλοίο βαμμένο με μίνιο. Αν το μάρμαρο ήταν χρωματισμένο, η Πυθία θα είχε εκφραστεί αλλιώς και δεν θα είχε

αντιπαραθέσει το κόκκινο πλοίο στα λευκά κτήρια. Και ο Πίνδαρος συγκρίνει τον ύμνο του με στήλη από λευκό παριανό μάρμαρο και δεν θα είχε εκφραστεί έτσι, αν στην εποχή του ήταν έθιμο να καλύπτουν με χρώμα το λευκό Παριανό μάρμαρο που έλαμπε από μακριά.

Όταν οι Εφέσιοι ήθελαν να χτίσουν ναό για την Αρτέμιδα και συζητούσαν από πού να πάρουν το μάρμαρο, ένας βοσκός βρήκε τυχαία τέτοιο κοντά στην πόλη, και οι Εφέσιοι χάρηκαν τόσο πολύ που του έδωσαν το όνομα Ευάγγελο. Άνοιξαν ένα λατομείο και έχτισαν ένα ναό τόσο εκτυφλωτικά λευκό, που οι επιστάτες αναγκάστηκαν να συνιστούν στους επισκέπτες κοιτώντας το ναό να προσέχουν τα μάτια τους. Και σε αυτή την περίπτωση, δηλαδή, σαφώς δεν πρέπει να φανταστούμε βαμμένο το μάρμαρο άλλα γυαλισμένο.

Στη Ρώμη έβαφαν λευκά όχι μόνο το ναό του Καπιτωλίου αλλά και τους άλλους που ήταν χτισμένοι από κοινή πέτρα, πράγμα που μερικώς ήταν υποχρέωση των Aediles, όπως προκύπτει καθαρά από τους λόγους για τον Βέρρη. Διότι ο Κικέρωνας λέει ότι ποτέ ο Βέρρης δεν θα είχε ζητήσει το αξίωμα του Aediles, αν το ασβέστωμα των στηλών κόστιζε τόσα χρήματα όσα χρέωσε ο Βέρρης, κατά τη διάρκεια της ανάληψης του αξιώματος του Πραιτωρίου, σε έναν κηδεμονευόμενο, του οποίου ο πατέρας είχε αναλάβει τη οικοδομική φροντίδα και διατήρηση του ναού τού Κάστορα.

Οι Ρωμαίοι των ύστερων εποχών που λάτρευαν την επιδεικτική λαμπρότητα, αναζητούσαν κατά προτίμηση χρωματιστά σπάνια είδη μαρμάρου για τη διακόσμηση των δωματίων και των εσωτερικών αυλών. Για την περιγραφή του εξωτερικού των ναών και των πλουσίων ιδιωτικών κτιρίων παραμένει όμως σε χρήση και εκείνη την εποχή ο χαρακτηρισμός ως candens (λαμπρό άσπρο) και fulgens (αστραφτερό). Ο πρώτος όρος αναφέρεται στο εκτυφλωτικό λευκό του μαρμάρου των τοίχων και των στηλών, ενώ ο δεύτερος στην αστραφτερή εντύπωση των επιχρυσωμένων στεγών.

Ο Βιργίλιος αποκαλεί το ναό του Απόλλωνα του Παλατινού ποιητικά κάτασπρο, σαν χιονισμένο κατώφλι σαν τον αστραφτερό Φοίβο. Το λευκό ήταν ιερό χρώμα στους αρχαίους και ταυτόχρονα το χρώμα της ευτυχίας και χαράς. Όλοι μας γνωρίζουμε τις λευκές εορταστικές στολές, τα λευκά άλογα, τους λευκούς ταύρους θυσίας. Σύμφωνα με την άποψη του Πλάτωνα, για τους θεούς αρμόζει μόνο το λευκό χρώμα, και συμβουλεύει να μην τους αφιερώνει κανείς χρωματιστά πράγματα, ούτε σε υφάσματα, ούτε σε χαλιά, ούτε σε ενδυμασίες, ούτε σε άλλα πράγματα. Από αυτό τον κανόνα έγιναν όμως αμέτρητες εξαιρέσεις. Τα υφάσματα, παραδείγματος χάρη, ήταν προορισμένα για το εσωτερικό των ναών, όπου συχνά ήταν ζωγραφισμένοι οι τοίχοι και τα ταβάνια, και υπήρχαν τοποθετημένα πολύχρωμα αγάλματα από πηλό, ξύλο, ελεφαντόδοντο και κάθε λογής δώρα. Το λευκό μάρμαρο το γυάλιζαν, πράγμα που του έδινε ταυτόχρονα μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στον άνεμο και στον

καιρό. Όπου φαινόταν αναγκαίο, έκαναν επιπλέον επίστρωση με διαφανές κερί Καρχηδόνας, που είχε λευκανθεί προσεκτικά, μια τεχνοτροπία που εφάρμοζαν και σε αγάλματα ευρισκόμενα στην ύπαιθρο, διότι εντελώς άχρωμα ήταν και τα γυμνά μέρη των παλαιών αγαλμάτων στις καλύτερες εποχές του ελληνικού πολιτισμού.

Επειδή ακόμα και αυτό, εδώ και λίγο καιρό τέθηκε υπό αμφισβήτηση, θα ήθελα να αναφέρω τις ρητές δηλώσεις του Λουκιανού, σχετικά με το άχρωμο των διασημοτέρων αγαλμάτων της αρχαιότητας, που θα αρκέσουν για την απόδειξη του αντιθέτου. Ο Λουκιανός μας παρουσιάζει στο διάλογό του *«Οι εικόνες»* έναν ενθουσιασμένο εραστή, που από τα αριστουργήματα του Πραξιτέλη, του Αλκμήνη, του Καλάμη και του Φειδία συνθέτει το είδωλό του και μετά ρωτάει ένα φίλο, αν του αρέσει. Εκείνος του απαντάει ότι λείπει κάτι που βρίσκεται εκτός του τομέα των αγαλμάτων. *«Εννοείς τα χρώματα»* απάντησε ο πρώτος, *«Από πού να τα πάρουμε, από πού το μαύρο των μαλλιών και των φρυδιών, το κόκκινο των μάγουλων και χειλιών, το απαλό όχι υπερβολικό λευκό χρώμα της σάρκας του υπόλοιπου σώματος; Από πού αν όχι από τους αριστοτέχνες της ζωγραφικής, τον Πολύγνωτο, τον Απελλή, τον Ευφράνορα και τον Αετίωνα;»*

Ακόμα και ο Όμηρος, ως ποιητικός ζωγράφος, και ο Πίνδαρος χρησιμοποιούνται, για να αποτελειώσει το είδωλό του, στο οποίο δεν αντιστοιχεί ούτε ένα άγαλμα ούτε ένας πίνακας από μόνος του. Όποιος πιστεύει δηλαδή, πως η Αφροδίτη της Κνίδου ήταν ζωγραφισμένη, σε αυτόν απαντάμε με τον Ερμή στο ίδιο κομμάτι του Λουκιανού: *«Απ' ό,τι βλέπω, αν δεν έχω τυφλωθεί τελείως, είναι λαξευμένη από λευκό Πεντελικό μάρμαρο».*

Τόσα για το θέμα αυτό. Σε ό,τι αφορά το εξωτερικό του ναού, πρέπει να μνημονευτεί ότι τα δώρα σε μορφή όπλων ήταν κρεμασμένα στα δοκάρια, όπως συνηθιζόταν γενικώς, και επίσης ότι σε έναν από τους τοίχους του σηκού ήταν λαξευμένος ο καθορισμός των συνόρων της ιερής περιοχής της Κίρρας.

Το εσωτερικό του ναού αποτελείτο από τρία μέρη: τον Πρόναο, το Ναό ή Σηκό, και το Άδυτο ή Μαντείο ή Χρηστήριο.

Στον Πρόναο που ήταν αποχωρισμένος με κάγκελο, βρισκόταν ένα άγαλμα του Ομήρου, και στη γωνία, ακόμα και την εποχή του Ηροδότου, ένας ασημένιος κρατήρας του Κροίσου, δίπλα από αυτόν τρεις χρυσοί αστέρες σε ένα χάλκινο κατάρτι, δώρο των Αιγινητών από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας.

Στον τοίχο του Πρόναου τοποθετήθηκαν μετά από απόφαση της Αμφικτιονίας με χρυσά γράμματα τα επτά ρητά των Δελφών ή τα λεγόμενα ρητά των επτά σοφών, και μεταξύ αυτών πάνω - πάνω το *«Γνώθι σαυτόν»* ως χαιρετισμός του θεού προφήτη στον εισερχόμενο. Μερικοί απέδωσαν το ρητό αυτό στο Θαλή, άλλοι δε στον ίδιο τον Απόλλωνα μέσω του στόματος της Πυθίας. Πρόκειται για ρητό που έσπειρε πολλές φιλοσοφικές προσπάθειες

ερμηνείας και που παρακίνησε ακόμα και το Σωκράτη στην εξερεύνηση της ψυχής του ανθρώπου. Στη ίδιο σημείο βρισκόταν και ένα ξύλινο γράμμα, το πέμπτο της ελληνικής αλφαβήτου, σύμφωνα με το μύθο κοινό δώρο των επτά σοφών. Επρόκειτο για ένα απλό *«Ε»,* το οποίο σύμφωνα με την παλαιά ορθογραφία αντιπροσώπευε και το δίφθογγο *«ΕΙ».* Ως αριθμός, μερικοί το απέδωσαν στον αριθμό των παλαιότερων σοφών, επισημαίνοντας επομένως ότι υπήρχαν μόνο πέντε. Άλλοι πάλι έδωσαν βαθύτερο φιλοσοφικό νόημα στον αριθμό πέντε. Ως σύνδεσμος το *«ει»* μπορούσε να σημαίνει *«αν»* ή να δηλώνει ευκτική. Ως ρήμα πάλι το *«ει»* σημαίνει *«είσαι».* Έτσι, το γράμμα αυτό προκάλεσε διάφορες απόψεις με τις οποίες ο Πλούταρχος ασχολήθηκε στη γνωστή του πραγματεία περί του *«Ε»* των Δελφών.

Στο Σηκό του ναού, που το ζωγράφισε ο Ανδοκίδης, ένας καλλιτέχνης ελάσσονος σημασίας, και που ήταν διακοσμημένος με ιωνικές στήλες, όπως συμπεραίνεται από τα υπολείμματα, βρίσκονταν τα αγάλματα του Δία και του Απόλλωνα, του υπεύθυνου για τη μοίρα και τους χρησμούς σχετικά με τη μοίρα, και δίπλα οι δύο Μοίρες που αλλού λατρεύονταν πάντα ως τριάδα.

Ο Παυσανίας είδε στο Σηκό ένα βωμό του Ποσειδώνα, του θεού δηλαδή, που κάνει να αναβλύζουν οι πηγές από τη γη και που στους Δελφούς είχε εξουσία από τις παλαιές εποχές. Λέγεται ότι κάποτε ήταν κάτοχος του Μαντείου, από κοινού με τη Γαία. Στο ίδιο σημείο λέγεται ότι βρισκόταν και ένας χάλκινος θρόνος, στον οποίο κάποτε κάθισε ο Πίνδαρος, για να τραγουδήσει τους παιάνες του προς τιμήν του Απόλλωνα.

Πέρα από αυτά, ο αρχαίος περιηγητής αναφέρει και μια εστία στο Σηκό, στην οποία λέγεται ότι δολοφονήθηκε ο Νεοπτόλεμος. *«Αλλά στο Άδυτο»,* συνεχίζει, *«έχουν πρόσβαση λιγοστοί μόνο. Και εκεί υπάρχει δεύτερο άγαλμα του Απόλλωνα από χρυσό».* Έπειτα, ο περιηγητής του οποίου οι περιγραφές είναι συνήθως τόσο εμπεριστατωμένες, εξέρχεται από το ναό, δυσαρεστημένος όπως φαίνεται, επειδή δεν ανήκει σε αυτούς τους λιγοστούς. Και εμείς γι' αυτό το λόγο αναγκαζόμαστε να αναζητούμε άλλους ξεναγούς.

Από τον Αισχύλο μαθαίνουμε ότι στην εστία υπήρχε αιώνια φλόγα, ότι εκεί έπλυνε ο Απόλλωνας τον Ορέστη με αίμα νεαρού χοίρου, για να τον εξαγνίσει από το φόνο της μητέρας του, και ότι δίπλα από την εστία βρισκόταν ο περίφημος ομφαλός, όπου γονάτισε ο Ορέστης κατά τον εξαγνισμό του, ούτως ώστε το αίμα να ρέει πάνω από το ομφαλό. Και δίπλα ήταν η είσοδος προς το άδυτο.

Η εστία και η αιώνια της φλόγα αναφέρονται επανειλημμένα. Ο Πύθιος Απόλλωνας, ο πατέρας του Δελφού και του Ίωνα, επείχε θέση των penates (θεότητες της εστίας), τόσο των Δελφών όσο και των Αθηνών, και ως εκ τούτου ονομαζόταν και Πατρώος ή Πάτριος και η εστία του patria ara (πάτρια εστία). Και όπως η θεά Vesta (Εστία) είχε πάντα άμεση σχέση με τους penates

(θεότητες της εστίας), ανάλογα λέγεται για τη σχέση της Εστίας με το Πύθιο βωμό και την αιώνια φλόγα, ότι εκείνη διοικούσε τον οίκο του Απόλλωνα στην Πυθώ.

Ο Απόλλωνας, όμως, δεν ήταν Πάτριος μόνο στους Δελφούς και στην Αθήνα και για πολλές άλλες πόλεις που ιδρύθηκαν μετά από οδηγία του, αλλά και για ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο, ως ανώτατος νομοθέτης και ως ρυθμιστής της ελληνικής θρησκευτικής λειτουργίας. Και όχι μόνο για την Ελλάδα ήταν ο Πύθιος βωμός κοινός βωμός και το τρίποδο κοινό ιερό αγαθό, αλλά όλος ο τότε κόσμος, όσο εκτεινόταν η επιρροή του ελληνικού πνεύματος, αναγνώριζε το Μαντείο των Δελφών ως θρησκευτικό κέντρο του κόσμου.

Οποιοσδήποτε και να ερχόταν στους Δελφούς για να συμβουλευτεί το Μαντείο, ανεξάρτητα από το εάν επρόκειτο για ιδιώτη ή για απεσταλμένο μιας πολιτείας, ανεξάρτητα επίσης από το εάν επρόκειτο για ζήτημα ίδρυσης μιας αποικίας, εισαγωγής ενός νομοθετήματος, εξιλέωσης θυμωμένων θεών, αποτροπής επιδημιών και λιμοκτονιών, εξήγησης παράξενων θαυμάτων ή πρόβλεψης του μέλλοντος, πάντα έπρεπε πρώτα να κάνει θυσίες σε αυτό το βωμό που για αυτό το λόγο λεγόταν *«πυθόμαντις εστία».* Η φλόγα του τρεφόταν με ξύλο ελάτης και ήταν ταυτόχρονα φωτιά εξιλασμού και εξαγνισμού. Η ίδια η Πυθία έριχνε στη φωτιά δάφνη και κριθάλευρο πριν κατεβεί, μη κεχρισμένη και με αστόλιστα ρούχα, στο τρίποδο. Δίπλα από την εστία βρισκόταν ο ομφαλός, ένας λευκός λίθος, με μορφή μελισσοκόφινου ή στρογγυλευμένου κώνου, διακοσμημένος με τις ιερές κορδέλες. Ο Παυσανίας τον αναφέρει επανειλημμένα, χωρίς να καθορίζει τη θέση του. Επειδή όμως ακόμα και την εποχή του οι κάτοικοι των Δελφών θεωρούσαν τον ομφαλό επίκεντρο της γης, πιθανώς δεν είχε μετατεθεί.

Στις Ευμενίδες του Αισχύλου, η Πυθία συναντά στο δρόμο της από το εσωτερικό του ναού προς το άδυτο τον Ορέστη που είχε καθίσει στον ομφαλό. Και ο Στράβωνας τον αναφέρει ως ευρισκόμενο στο εσωτερικό του ναού, και ένα σχόλιο του Λουκιανού προσθέτει ότι βρισκόταν στο έδαφος. Εγώ προσωπικά εικάζω, ότι τόσο η εστία όσο και ο ομφαλός βρίσκονταν λίγο-πολύ στη μέση του σηκού. Κατά μια άποψη που τη συναντάμε στο Βάρρωνα και στον Ησύχιο, ο ομφαλός ήταν ο τάφος του χθόνιου δράκου που είχε σκοτώσει ο Απόλλωνας με τα βέλη του, εκείνου του φιδιού δηλαδή που ήταν σύμβολο της χθόνιας θεότητας που προϋπήρχε της λατρείας του Απόλλωνα.

Ας υπενθυμίσουμε ότι θεωρείτο πραγματικό κέντρο του κόσμου, ότι κατείχε μεγάλη ιερότητα, και δεν θεωρώ παράτολμη την υπόθεσή μου, ότι πρόκειται για παλαιό φετίχ της Γαίας, της πανάρχαιας μάντισσας, που δεν έχασε ποτέ εντελώς το μερίδιό της και τη λατρεία της στους Δελφούς, ακόμα και όταν ο Απόλλωνας, ο νεότερος θεός, πήρε υπό την κατοχή του το Μαντείο. Ένας ομφαλός ήταν και το φετίχ του Δία Άμμωνα, που θεωρείτο ότι έχει τις

προφητικές δυνάμεις του θεού, και στην Πάφο λατρευόταν παρόμοια πέτρα ως Αφροδίτη.
Αν υποθέσουμε ότι ο ομφαλός στους Δελφούς ήταν ιερό στη Γαία, μπορούμε να εξηγήσουμε επίσης, γιατί ο Ορέστης εξαγνίστηκε εκεί και γιατί το αίμα του νεαρού χοίρου έτρεχε πάνω από την πέτρα. Διότι η θυσία προοριζόταν για τη μητέρα Γη, το έδαφος της οποίας είχε κηλιδωθεί με το αίμα από μια μητροκτονία.

Ο Απόλλωνας καθήμενος πάνω στον ομφαλό στο επίκεντρο της γης είναι ο ιδρυτής μιας ηπιότερης θρησκείας, νομοθέτης και ερμηνευτής του καινούργιου θεϊκού δικαίου, που έδιωχνε σταδιακά τα πιο άγρια έθιμα εκείνων των σκοτεινών χθόνιων θεοτήτων.

Δίπλα από τον ομφαλό κάποτε βρίσκονταν οι εικόνες των δυο αετών, για τους οποίες λέγεται ότι με την πτήση τους ο Δίας καθόρισε το κέντρο της γης. Ο Πίνδαρος τους είχε δει ακόμη, ενώ αργότερα εξαφανίστηκαν κατά τη διάρκεια των Φωκικών πολέμων. Τόσα για το σηκό. Για να μπούμε τώρα στο άδυτο θα μπορούσε να μας πείσει ένας νεότερος περιηγητής και κατά τα άλλα γνωστός και σοφός αρχαιολόγος, να βγούμε από το ναό στην αυλή, όπου κατά την άποψή του βρισκόταν ο τρίποδας δίπλα από την ιερά δάφνη πίσω από ένα κάγκελο. Εμείς όμως δεν τον ακολουθούμε και επιμένουμε στους αρχαίους περιηγητές, που επανειλημμένα και σαφέστατα αναφέρουν την είσοδο προς τη μυστηριώδη σπηλιά εντός των τοίχων του ναού.

Στις Ευμενίδες του Αισχύλου η Πυθία μπαίνει και βγαίνει μέσω της μεγάλης και μοναδικής πόρτας του ναού προς το άδυτο, και στον Ίωνα του Ευριπίδη όχι μόνο η Πυθία αλλά και ο Ξούθος. Γενικώς, από την εποχή του Ομήρου μέχρι και τα Βυζαντινά χρόνια όλοι μπαίνουν στο μεγάλο Πυθικό ναό, όπου στο άδυτο βρισκόταν ο τρίποδας. Ο Αγαμέμνονας περνάει το πέτρινο κατώφλι για να λάβει από τον Απόλλωνα χρησμό σχετικά με την έκβαση του Τρωικού πολέμου.
Σύμφωνα με τον Πίνδαρο, ο Βάττος, μπαίνοντας στον Πυθικό ναό, λαμβάνει εκεί, στο πλούσιο από χρυσό οίκο του Φοίβου, την εντολή να ιδρύσει μια αποικία στη Λιβύη. Ο Οιδίποδας στέλνει τον Κρέοντα στον οίκο του Απόλλωνα, για να ρωτήσει πώς μπορεί να ελευθερωθεί η Θήβα από την πανούκλα. Ο Ηρόδοτος και ο Ξενοφώντας χρησιμοποιούν ομόφωνα την έκφραση, ότι η Πυθία έδωσε το χρησμό στο Λυκούργο, αφού εκείνος είχε μπει στο ναό του Φοίβου. Σε διάφορους χρησμούς η Πυθία καλωσορίζει τον εισερχόμενο με τα λόγια: *«Μακάριε άντρα που εισέρχεσαι στον οίκο του θεού»* ή με παρόμοιο χαιρετισμό. Αμαρτωλοί που την πλησιάζουν τους διώχνει με τα λόγια: *«Μακριά από το τρίποδο μου!» ή «Βγες από το όμορφο ναό!»*

Οι Φωκικοί ληστές και ιερόσυλοι έψαχναν τους θησαυρούς, τους οποίους αναφέρει ο Όμηρος, εντός του πέτρινου κατωφλιού, κάτω από το δάπεδο και

μάλιστα εντός του ναού κοντά στην εστία και το τρίποδο. Ο Διόνυσος, ο περιηγητής, αναφέρει το τρίποδο εντός του ναού και ο Παυσανίας λέει ότι ο Ηρακλής κάποτε ήθελε να το ληστέψει από το ναό. Ο Ηλιόδωρος, ο Λουκιανός και ο Τζέτζης συμφωνούν, ότι το Μαντείο βρισκόταν εντός του ναού. Και αν γίνουν ποτέ εκσκαφές κάτω από αυτά τα αξιομνημόνευτα ερείπια εκεί κάτω θα βρεθεί το άδυτο. Το ότι το Μαντείο ήταν σπηλιά ή υπόγειος χώρος συνάγεται ήδη από τη λέξη *«άδυτον»,* που χαρακτηρίζει μέρος όπου κανείς δεν επιτρέπεται να κατεβαίνει εκτός από τον ιερέα και όποιον άλλον είχε σχετική άδεια. Επίσης, σχεδόν όλα τα *«άδυτα»,* και κυρίως τα προφητικά, ήταν κάτω από τη γη. Κανένα όμως δεν αποκαλείται τόσο συχνά, όπως το Μαντείο των Δελφών μεγάλη σπηλιά ή μεγάλος υπόγειος χώρος που βρισκόταν στα έγκατα του ναού. Έτσι, πέρα από *«άδυτον, μαντείον, χρηστήριον, penetrale, oraculum»,* υπήρχαν στους αρχαίους συχνότατα και οι εκφράσεις *«άντρον, σπήλαιον, antrum, specus, caverna»*, όλες τους εκφράσεις, με τις οποίες χαρακτήριζαν όχι μόνο φυσικές σπηλιές αλλά και χτιστούς υπόγειους χώρους, έτσι π.χ. το Μαντείο του Τροφωνίου που ήταν χτισμένο σε μορφή θησαυρού και στο οποίο κατέβαινε κανείς μέσω σκάλας.

Οι εκφράσεις *«μυχός»* και *«ναό τω εσωτάτω»* δηλώνουν τη θέση του άδυτου των Δελφών στα έγκατα του ναού. Εγώ προσωπικά υποθέτω ότι η είσοδος προς το άδυτο βρισκόταν είτε στη δυτική πλευρά του σηκού, απέναντι από την μεγάλη πύλη του ναού, είτε στη βόρεια πλευρά, επειδή από εκεί μια σπηλιά θα μπορούσε να εκτείνεται σε μεγάλο μήκος μέσα στην πλαγιά του βουνού και μάλιστα με κατεύθυνση τη Κασσοτίδα πηγή από την οποία έρεε νερό στο άδυτο. Το ότι το άδυτο, ή τουλάχιστον ο χώρος όπου βρισκόταν το τρίποδο, βρισκόταν πιο χαμηλά από το δάπεδο του ναού, δηλώνουν οι εκφράσεις: *«καταβαίνω, κάτειμι, κατέρχομαι, υπέρχομαι, descendere, mergere».*

Σύμφωνα με το Στέφανο το Βυζάντιο, το άδυτο ήταν χτισμένο από πέντε πέτρες, έργο των περιβόητων αρχιτεκτόνων Τροφώνιου και Αγαμήδη στους οποίους αποδίδεται και το λίθινο χτίσμα του πρώτου και αρχαιότερου ναού, που καταστράφηκε από πυρκαγιά το πρώτο έτος της πεντηκοστής ογδόης Ολυμπιάδας και αντικαταστάθηκε με αυτόν που στην προκειμένη μελέτη έχουμε μπροστά μας.

Στους Ομηρικούς Ύμνους αναφέρονται ο Τροφώνιος και ο Αγαμήδης πως τοποθετούν το πέτρινο κατώφλι ως εργολάβοι του κτηρίου, ενώ αμέτρητοι άνθρωποι χτίζουν το ναό με λειασμένες πέτρες. Από αυτά τα αρχαιότερα κτίσματα φαίνεται να έχουν γλιτώσει την καταστροφή από τη φωτιά, πέρα από το πολυγωνικό αναλημματικό τοίχο, και το πεντάλιθο άδυτο και το δάπεδο,



Με δώρα στο Μαντείο, ζητώντας το χρησμό.

τουλάχιστον γύρω από την Πυθική εστία, διότι εφόσον ο Σπίνθαρος είχε χτίσει αυτά τα δυο εκ νέου, δεν θα είχε περάσει από το μυαλό των Φωκέων ληστών να σκάψουν για θησαυρούς τους οποίους, όπως έλεγαν, ανέφερε ο Όμηρος εντός του ναού με τα λόγια:

«Ακόμα ό,τι κρύβει του μάντη Φοίβου Απόλλωνα
το πέτρινο κατώφλι στην πολύβραχη Πυθώ».

Την είσοδο προς το άδυτο την κάλυπτε ίσως μόνο μια κουρτίνα, διότι άλλη πόρτα δε αναφέρεται.

Το εσωτερικό του Άδυτου αποτελείτο κατά την άποψη μου από δυο μέρη, από μια αρχική φυσική σπηλιά, στην οποία βρισκόταν το τρίποδο πάνω από το προφητικό χάσμα, και ο προθάλαμος του Τροφώνιου ή θάλαμος από πέντε λίθους, όπου κάθονταν οι συμβουλευόμενοι το Μαντείο, ενώ η Πυθία έδινε τους χρησμούς της.

Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι αυτός ο προθάλαμος καμιά φορά μοσχοβολούσε από μυρωδιές, που φαίνεται να προέρχονταν από την πηγή στο άδυτο. Ο Ηρόδοτος αποκαλεί το θάλαμο *«μέγαρον»,* ενώ όλο το ναό *«νηός»* και επίσης επιβεβαιώνει ότι οι θεόφρονες περίμεναν καθήμενοι εκεί μέχρι να λάβουν το χρησμό τους.

Στην πιο απομακρυσμένη γωνία της σπηλιάς βρισκόταν ένα τρίποδο ικρίωμα, πάνω από ένα βαθύ χάσμα στη γη με όχι πολύ μεγάλο άνοιγμα, και από εκεί ανεδύετο κρύος μεθυστικός αέρας, στον οποίο απέδιδαν ότι δίνει προφητική έμπνευση. Αυτό το χάσμα, που πρέπει να διακρίνεται καθαρά από την όλη σπηλιά και το κυκλώπειο επιστέγασμα, ονομαζόταν στο παρελθόν: *«στόμα γης, στόμιον, πυθικόν στόμιον, χάσμα, χάος, ρήγμα γης, hiatus, telluris, foramen terrae.»*

Το τρίποδο είχε τη λειτουργία να προστατέψει τη μάντισσα από πτώση στο χάσμα. Η κόρωση της μάντισσας δεν προκαλούταν σε καμία περίπτωση τεχνητά και ακόμα λιγότερα ήταν απατηλή προσποίηση. Ανάμεσα στα τρία πόδια του ικριώματος κρεμόταν ένας ιερός λέβητας, *«λέβης, cortina»,* με μορφή ημισφαιρίου, μέσα στο οποίο φυλάγονταν τα ιερά λείψανα του αρχαίου χθόνιου δράκου, ούτως ώστε κατά κάποιο τρόπο συμμετείχε και αυτός στην προφητεία.

Τα πόδια του τριπόδου ήταν περιτυλιγμένα με το λεπιδωτό δέρμα ενός φιδιού. Καπάκι του λέβητα και ταυτόχρονα κάθισμα της Πυθίας ήταν ένας στρογγυλός δίσκος, *«όλμος».* Γύρω-γύρω ήταν κρεμασμένα στεφάνια από δάφνη που πιθανώς επαύξαναν την έκσταση της Πυθίας.

Ο Πλούταρχος αναφέρει μια πηγή στο άδυτο που κάθε τόσο μοσχοβολούσε. Το νερό της, που έδινε στην Πυθία σύμφωνα με τον Παυσανία προφητικό πνεύμα, διοχετευόταν υπογείως από την Κασσοτίδα που βρισκόταν λίγο πιο ψηλά από το ναό. Και ο Λουκιανός αναφέρει ότι η Πυθία έφτανε σε έκσταση πίνοντας από το ιερό νερό, όπως και οι ιερείς του Μαντείου του Απόλλωνα στην Κλάρο(;).

Δίπλα στην πηγή αυτή και το ιερό της Γαίας που κατείχε το Μαντείο πρωτύτερα, λέγεται ότι κάποτε βρισκόταν και ένα ιερό των Μουσών, που λόγω της ποιητικής ενδυμασίας των χρησμών, θεωρούνταν βοηθοί των χρησμών και φύλακες της προφητικής πηγής, πράγμα που δεν θέλω να σχολιάσω, επειδή μόνο ο Πλούταρχος αναφέρεται σχετικά και μάλιστα σε ένα όχι πολύ ξεκάθαρα σημείο.

Στο άδυτο βρίσκονταν σε ένα λέβητα, η χρήση του οποίου αλλού προοριζόταν για τη φύλαξη της στάχτης των νεκρών, τα λείψανα του Διονύσου, που σύμφωνα με ένα μυστικιστικό μύθο σκίστηκε από τους Τιτάνες. Σε αυτόν έκαναν μυστικιστικές θυσίες που είχαν σχέση και με τα Διονυσιακά όργια, που γίνονταν στα ύψη του Παρνασσού από τις Θυιάδες, μιας ένωσης γυναικών από τους Δελφούς και την Αττική.

Η παράσταση του Διόνυσου και των Θυιάδων στο πίσω αέτωμα αναφερόταν στην ταυτόχρονη αλλά μικρότερη λατρεία του στο ίδιο το ναό του Απόλλωνα. Πιθανώς επρόκειτο για ένα απομεινάρι μιας παλαιάς χθόνιας θρησκευτικής λατρείας, που δεν ήταν ενταγμένη στο δωδεκάθεο σύστημα, όπως συχνά εμφανίζονται τέτοιες μυστικιστικές λατρείες ως απομεινάρια παλαιότερων θρησκειών, που κρυφά συνεχίζουν την ύπαρξή τους, ενώ μια καινούργια γίνεται η επίσημη.

Ανεβαίνοντας από το άδυτο ξανά στο σηκό αναδύονται δυο ερωτήματα ακόμη: Πώς έμπαινε το φως; Πώς έβγαινε ο καπνός από την εστία; Και τις δυο τις απαντάμε με τη σημείωση, ότι στην κορυφή της στέγης υπήρχε άνοιγμα που αρκούσε και για τα δύο πράγματα. Αυτό προκύπτει και από τον Ιουστίνο που αφηγείται, ότι κατά την επίθεση του Βρέννου στους Δελφούς, οι ιερείς ενθάρρυναν τους μαχόμενους κατά των βαρβάρων που υπερείχαν κατά πολύ σε αριθμό, φωνάζοντάς τους, ότι είδαν το θεό να κατεβαίνει από το άνοιγμα της στέγης στο ναό του.

Ομοίως, φεύγει πετώντας η Παλλάδα Αθηνά στον Όμηρο από την αίθουσα των αντρών στο παλάτι του Οδυσσέα, μπροστά στα μάτια του Τηλέμαχου, από το άνοιγμα του φωτός ή του καπνού. Σε άλλο σημείο εκείνη κάθεται σε μορφή χελιδονιού σε όμοιο άνοιγμα, για να υποστηρίζει τους ήρωες στη δύσκολη μάχη κατά των θρασύτατων μνηστήρων.

Κάθε ναός με βωμό όπου γίνονταν συχνά θυσίες ή ναός με εστία όπου, όπως στους Δελφούς, έκαιγε αιώνια φλόγα, είχε πιθανώς και άνοιγμα για καπνό από το οποίο έμπαινε και το φως, όπως συμβαίνει και στα πολύ απλά παλαιά σπίτια.

Ομοίως, ο Ηρόδοτος αφηγείται σχετικά με την κατοικία του Μακεδόνα βασιλιά, ότι ο ήλιος έπεφτε, από το άνοιγμα για τον καπνό, στο πάτωμα του δωματίου. Για το ναό της Ελευσίνας αναφέρεται ρητά άνοιγμα για φως στη στέγη, το ίδιο και για κάποιους ρωμαϊκούς ναούς, όπως το Καπιτώλιο και το Dius Fidius, στο Καπιτώλιο δε όχι στην κορυφή της στέγης, αλλά σε μια από τις δύο πλευρές. Μερικοί μάλιστα ήθελαν να κάψουν το νεκρό Καίσαρα στο σηκό αυτού του ναού, πράγμα που θα ήταν αδύνατον χωρίς τέτοιο άνοιγμα.

Κυριολεκτικά υπαίθριοι ναοί, δηλαδή με τελείως ανοιχτή στέγη, ήταν πολύ σπάνιοι και συναντιούνται μόνο όταν υπήρχε πολύ μεγάλος σηκός και ταυτόχρονα ξερό και ήπιο κλίμα, ή κάποιος θρησκευτικός λόγος απαιτούσε

αυτό τον τρόπο δόμησης. Ο υπαίθριος ναός είχε τότε ταυτόχρονα τη λειτουργία να φύγει ανεμπόδιστα ο καπνός από το βωμό.

Στον Παρθενώνα βρισκόταν στο ύπαιθρο στη μέση του σηκού ένας βωμός πάνω σε μεγάλη τετράγωνη βάση, τα ίχνη της οποίας αναγνωρίζονται κάτω από το σημερινό τζαμί, και όπου μέχρι σήμερα υποθέτουν αδικαιολόγητα ότι βρισκόταν το μεγάλο άγαλμα της Αθηνάς από ελεφαντόδοντο, το οποίο όμως αντιθέτως βρισκόταν μέσα στο ναό προστατευμένο κάτω από τη στέγη.

Ο ναός των Δελφών ευρισκόμενος στις πλαγιές του Παρνασσού, από όπου κατεβαίνουν ισχυρές βροχοπτώσεις και χιονοθύελλες, το καλοκαίρι μάλιστα και χαλάζι, πιθανώς είχε μόνο μικρό άνοιγμα στην κορυφή της στέγης, την οποία μπορούσαν να κλείνουν σε περίπτωση ανάγκης, και προσωπικά πιστεύω, ότι βρισκόταν πάνω από την εστία στη μέση του σηκού.

Όπως και η μεγαλοπρεπής αίθουσα του Οδυσσέα είχε μαυρισμένο ταβάνι παρά την καπνοδόχο, διότι στη μέση της αίθουσας βρισκόταν μια εστία, στην οποία συχνά έκαιγε μεγάλη φωτιά, έτσι και στο ναό των Δελφών το ταβάνι πιθανώς να ήταν μαυρισμένο από την κάπνα παρά το χρυσό ολόγυρα.

Αυτό όμως μάλλον δεν ενοχλούσε τους εισερχόμενους. Όλως αντιθέτως, τους θύμιζε πιθανώς τη θεοσέβεια των πολλών πιστών του Απόλλωνα.

ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Για τα υπόλοιπα ιερά εντός του περιβόλου βόρεια του ναού, ο Παυσανίας θα είναι και πάλι ο ξεναγός μας. Τον ακολουθούμε από την όμορφη δίπτερη πόρτα προς τα έξω και στρεφόμαστε αριστερά προς τα ψηλότερα μέρη της ιερής περιοχής, όπου διατηρούνται σημαντικά ερείπια από αυτά που μας περιγράφει ο Παυσανίας. Πρώτα συναντάμε πάνω από τα ερείπια του ναού, λίγο πιο ανατολικά, τον ήδη αναφερόμενο τοίχο με τον προεξέχοντα θριγκό που, κρινόμενος από τη θέση του, φαίνεται να είναι τοίχος του περιβόλου που περιέβαλε τον τάφο του Νεοπτόλεμου.

Ο Νεοπτόλεμος δολοφονήθηκε δίπλα από την Πυθική εστία μέσα στο ναό. Σύμφωνα με τον Πίνδαρο είχε έρθει για να προσφέρει στο θεό δώρα από τη λεία της Τροίας και τότε τον σκότωσε ένας κάτοικος των Δελφών, όταν ξέσπασε διαμάχη σχετικά με το μερίδιο των ιερέων από το κρέας της θυσίας. Σύμφωνα με άλλους έπεσε κατ' εντολή της ίδιας της Πυθίας, επειδή πίστευαν ότι σκόπευε να πάρει εκδίκηση από τον Απόλλωνα, επειδή εκείνος είχε βοηθήσει τον Πάρη να σκοτώσει τον Αχιλλέα, τον πατέρα του Νεοπτόλεμου. Λέγεται ότι αρχικά θάφτηκε το πτώμα του κάτω από το κατώφλι του ναού, αργότερα όμως ο Μενέλαος διέταξε να γίνει ένδοξη ταφή εντός της ιεράς περιοχής, όπου οι κάτοικοι των Δελφών πρόσφεραν κάθε χρόνο δώρα στο νεκρό.

Οι Αινιάνες του έστελναν κατά τη διάρκεια των Πυθικών αγώνων λαμπρές πομπές και του πρόσφεραν πλουσιοπάροχες θυσίες που περιγράφονται εμπεριστατωμένα από τον Ηλιόδωρο. Ο Παυσανίας μάς οδηγεί πιο ψηλά σε μια πέτρα, για την οποία λέγεται ότι ο Κρόνος την είχε καταπιεί αντί του γιού του και την είχε φτύσει σε αυτό το σημείο. Όπως άλλοι τέτοιοι λίθοι που λέγονταν *«αργοί λίθοι»* ή *«λιπαροί λίθοι»*, αλείφονταν με λάδι και καλύπτονταν με ακατέργαστο μαλλί. Χωρίς αμφιβολία ανήκε και αυτός, όπως και ο ομφαλός, σε παλαιότερη χθόνια θρησκεία και ήταν φετίχ.

Μάταια προσπάθησα να τον βρω, θα αναγνωριζόταν πάντως από τη μορφή του που ήταν αυτή ενός δίσκου ή μιας μακρόστενης πέτρας σαν φασκιωμένο παιδί. Με μέγιστη βεβαιότητα όμως μπορώ να δηλώσω τη θέση της Κασσοτίδος που δεν μπορούμε να τη χάσουμε, αν κατεβαίνουμε με τον Παυσανία με κατεύθυνση το ναό.

Εδώ δηλαδή συναντάμε την κρήνη του Αγίου Νικολάου, μπροστά από την οποία δεξιά διατηρήθηκε ένα μέρος ενός μικρού αρχαίου τοίχου, αποτελούμενου από κάμποσες πολυγωνικές πέτρες με πολύ καλή προσαρμογή.

Ο Παυσανίας λέει ότι η πρόσβαση στην Κασσοτίδα γίνεται μέσω ενός μικρού τοίχου που υπάρχει προ της κρήνης. Αυτά και η θέση της κρήνης του Αγίου Νικολάου δικαιολογούν απόλυτα την υπόθεση, ότι πρόκειται για την Κασσοτίδα. Πέρα από αυτό, ο Παυσανίας λέει, ότι το νερό της κατέβαινε στο άδυτο. Και αυτό εξηγείται τώρα, διότι τα υπάρχοντα ερείπια του ναού βρίσκονται ακριβώς από κάτω από την κρήνη, και πιο χαμηλά αναβλύζει και σήμερα ακόμα λίγο νερό κάτω από τον περίβολο, το σημερινό *«Ελληνικό»*.

Εγώ θεωρώ ότι αυτό το νερό ταυτίζεται με αυτό που κάποτε έρεε στο άδυτο, που όμως σήμερα λόγω της κατάρρευσης του ναού έχει βρει διέξοδο πιο κάτω. Οι μέχρι σήμερα περιηγητές θεωρούσαν Κασσοτίδα ανεξαίρετα την Κέρνα, η οποία όμως βρίσκεται κοντά στο Στάδιο και τόσο ψηλά και μακριά που ο περίβολος δεν μπορούσε να την περικλείει.

Αν η Κέρνα ήταν η Κασσοτίδα, τότε η Λέσχη θα βρισκόταν πάνω στο βράχο κάτω από τον οποίο πηγάζει, και ο λίθος του Κρόνου θα ήταν ακόμα πιο μακριά. Και τότε ο περίβολος θα περιέκλειε και το Στάδιο, που όμως σύμφωνα με τον Παυσανία βρισκόταν εκτός του περιβόλου και στο ψηλότερο σημείο της πόλης.

Εκτός από αυτό διατηρούνται πολλά ερείπια του θεάτρου. Αν η Κέρνα ήταν η Κασσοτίδα, τότε θα βρισκόταν στο δρόμο από το Θέατρο προς το Στάδιο, ενώ από τη διαδρομή του Παυσανία προκύπτει καθαρά, ότι το Θέατρο βρισκόταν ανάμεσα στην Κασσοτίδα και το Στάδιο. Το όνομα Κασσοτίδα αναφέρεται μόνο στον Παυσανία, όμως λέγονται και πολλά άλλα για την ίδια πηγή.

Στους Ομηρικούς Ύμνους αποκαλείται *«πηγή που ρέει όμορφα»* κοντά στο ναό όπου ο Απόλλωνας σκότωσε το δράκο. Σύμφωνα με τον Ευριπίδη, μια ιερή πηγή που έρεε όλο το χρόνο - και δεν μπορεί να είναι άλλη από την Κασσοτίδα - πότιζε την πυθική δάφνη και τη μυρσίνη στον ιερό κήπο που βρισκόταν δίπλα ακριβώς από το ναό, ούτως ώστε ο ναός, κατά κάποιο τρόπο, βρισκόταν μέσα στον κήπο αυτό.

Με φρέσκα κλαδιά δάφνης και μυρσίνης από αυτό τον κήπο ο Ίων, ως υπηρέτης του ναού, σκουπίζει κάθε πρωί το χώρο μπροστά από το ναό και μιλάει με το μάτσο κλαδιών που κρατάει στα χέρια ως εξής:

«ἄγ, ὦ νεοθαλές ὦ
καλλίστας προπόλευμα δα-
φνάς, ἃ τὰν Φοίβου θυμέλαν
σαίρεις ὑπό ναοῖς,
ἄγ, ὦ νεηθαλές ὦ
καλλίστας προπόλευμα δα-
κήπων ἐξ ἀθανάτων,
ἵνα δρόσοι τέγγουσ' ἱεραῖ,
ροάν ἀέναον
παγάν ἐκπροϊεῖσαι,
μυρσίνας ἱεράν φόβαν.
ἅ σαίρω δάπεδον θεοῦ
παναμέριος ἅμ' ἁλίου
πτέρυγι θοά
λατρεύων τό κάτ' ἦμαρ.»

(Ευριπίδη Ίων, 112 επ.)

Ο ιερός κήπος, στον οποίο βρισκόταν η πυθική δάφνη, αναφέρεται συχνά με το όνομα *«άλσος, δάφνης γύαλα, δαφνώδη γύαλα, κήποι αθάνατοι, δάφνινος όρπηξ, laurus, laurus Die, Parnassia laurus».* Η κανονική του θέση ήταν ακριβώς κάτω από την Κασσοτίδα που τον πότιζε, και πιθανώς να εκτεινόταν μέχρι και τη βόρεια πλευρά του κοντινού ναού.

Η δάφνη και η μυρσίνη χρειάζονται τρεχούμενο νερό για να ευδοκιμούν, και η πυθική δάφνη ακόμα πιο πολύ διότι, προερχόμενη από της όχθες του Πηνειού στην πλούσια από πηγές κοιλάδα των Τεμπών, δεν είχε μόνο τους πιο όμορφους και μεγάλους καρπούς, άλλα και τεράστια κορυφή που έδινε σκιά στα βλαστάρια που φύτρωναν κοντά στις ρίζες της. Αυτό το γεγονός μάλλον έδωσε την αφορμή για το μύθο, ότι ο πρώτος ναός του Απόλλωνα ήταν καλύβα από δάφνη.

Όταν έψαχνα για μια δάφνη κοντά στην Κασσοτίδα, που ποτίζει μερικούς

κήπους στη μέση του χωριού, βρήκα μια λίγα βήματα πιο κάτω σε έναν κηπάκο πίσω από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου, και μάλιστα ήταν μια, που ευδοκιμούσε τόσο, που ήταν άξια των διάσημων προγόνων της. Την περιποιούνταν για να στολίζουν τις εορτές το εσωτερικό της εκκλησίας με τα εύοσμα κλαδιά της. Το περιβόλι της εκκλησίας πιθανώς να καταλαμβάνει ένα μέρος του ιερού άλσους της αρχαιότητας.

Ο Απόλλωνας των Δελφών είναι ταυτόχρονα θεός εξαγνισμού και θεραπευτής, όσο και προφήτης και θεός της ωδής. Και με τις δύο του ιδιότητες αυτές, που όμως στο χαρακτήρα τους βρίσκονται πολύ κοντά, του ήταν ιερή η δάφνη, διότι η ισχυρή και μεθυστική της μυρωδιά προκαλεί καταστάσεις προφητικές και ταυτόχρονα λέγεται και ότι προστατεύει από μεταδοτικές ασθένειες.

Η έκφραση του Παυσανία, ότι η Λέσχη βρίσκεται πάνω από την Κασσοτίδα, μας προσδιορίζει τόσο καλά τη θέση της που ένα λάθος σχεδόν αποκλείεται. Και πράγματι, στην αποθήκη για το σανό σε ένα σπίτι πάνω από τη βρύση του Αγίου Νικολάου, βρίσκεται ένα όμορφο πέτρινο δάπεδο, το μόνο απομεινάρι εκείνου του εξαιρετικού κτιρίου.

Οι Λέσχες ήταν δημόσια κτίρια καθορισμένα για συνάντηση και συζήτηση και υπήρχαν παντού στην Ελλάδα, όπου έλειπε χώρος στις ιδιωτικές κατοικίες για τέτοιες συναθροίσεις. Η Λέσχη των Δελφών όπου τοποθέτησε ο Πλούταρχος το διάλογό του για τα Μαντεία, είχε λάβει δώρο από τους Κνίδιους δυο μεγάλους και πολύτιμους πίνακες φτιαγμένους από το χέρι του Πολυγνώτου. Ο ένας στα δεξιά παρίστανε την καταστροφή της Τροίας και την αναχώρηση των Ελλήνων, ο άλλος στα αριστερά τον κάτω κόσμο, όπου κατέβηκε ο Οδυσσέας για να συμβουλευτεί την ψυχή του Τειρεσία.

Αριστούργημα θεωρείτο και η παράσταση της Κασσάνδρας ζωγραφισμένης, το πως κατέφυγε στο ναό της Αθηνάς, όπου ο Λοκρός Αίας τη ρίχνει βίαια στο έδαφος μαζί με το ξύλινο ιερό άγαλμα της θεάς, που εκείνη κρατάει σφιχτά, και πώς κοκκινίζει από ντροπή και θυμό λόγω των άγριων διαθέσεων του νικητή.

Για τη θέση του Θεάτρου δεν υπάρχει αμφιβολία. Δυτικά της Κασσοτίδος υπάρχει ένας ψηλός τοίχος καλυμμένος με πολλές επιγραφές. Είναι σήμερα ο εσωτερικός τοίχος ενός στάβλου, αρχικά όμως ήταν ο ίσιος νότιος τοίχος του Θεάτρου, ο οποίος ακουμπούσε ημικύκλια στην πλαγιά.

Το εσωτερικό του Θεάτρου έχει καταρρεύσει σχεδόν πλήρως και πάνω και γύρω από τον τοίχο που περιέβαλε το Θέατρο έχουν χτιστεί σπίτια. Μόνο λίγες σειρές από τα πάνω καθίσματα είναι ελεύθερα από κτίρια και μάλιστα βρίσκονται στην παλιά τους θέση. Και ακριβώς τα υπάρχοντα ερείπια μας κάνουν να συμπεραίνουμε ότι επρόκειτο για ένα από τα πιο όμορφα θέατρα στην Ελλάδα. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι και τα άλλα χαμηλότερα

καθίσματα κάτω από τις επιχωματώσεις είναι σε εξίσου καλή κατάσταση όπως τα ορατά.

Οι επιγραφές στο νότιο τοίχο ανήκουν σε αυτά τα έγγραφα μικρότερης σημασίας, που λαξεύονταν όπου υπήρχε χώρος, και μοιάζουν με αυτές που είδαμε στο πολυγωνικό αναλημματικό τοίχο του ναού. Και σύμφωνα με μια επιγραφή που υπάρχει εκεί, πρόκειται πράγματι για το Θέατρο.

Σε αυτό το Θέατρο διεξάγονταν οι πυθικοί ποιητικοί αγώνες για την εξύμνηση του Απόλλωνα και διατηρήθηκαν μέχρι και αργά στην ιστορία. Επίσης χρησίμευε για τις συγκεντρώσεις των πολιτών των Δελφών.

Σύμφωνα με την αναφερόμενη επιγραφή, το Θέατρο βρισκόταν εντός της ιερής περιοχής και σύμφωνα με τον Παυσανία άγγιζε το ιερό περίβολο. Τα ερείπια του Θεάτρου καθορίζουν επομένως ταυτόχρονα και την βορειοδυτική έκταση της ιερής περιοχής. Εκεί κοντά φαίνεται να υπήρχε και δευτερεύουσα πύλη του περιβόλου που οδηγούσε στο Στάδιο.

Ανεβαίνοντας με τον Παυσανία από εκεί φτάνει κανείς στο άγαλμα του Διόνυσου και μετά στο Στάδιο, που βρισκόταν στο ψηλότερο σημείο της πόλης. Για τα ερείπια του Σταδίου ήδη μιλήσαμε. Πότε το ανέβαζαν εδώ πάνω στην πόλη από τον κάμπο, όπου διεξάγονταν οι *«γυμνικοί αγώνες»,* ακόμα και την εποχή του Πινδάρου, δεν μπορεί να εξακριβωθεί.

Ο Παυσανίας τελειώνει την αφήγησή του με το Στάδιο για να οδηγήσει τον αναγνώστη στη συνέχεια στα ύψη του Παρνασσού. Εμείς, αντιθέτως, έχουμε πρώτα να σχολιάσουμε μερικά πράγματα εδώ κάτω. Ήδη προσπάθησα να αποδείξω ότι η μεγάλη πηγή Κέρνα δεν είναι η Κασσοτίδα.

Προσθέτω εδώ και άλλο ένα λόγο: Αριστερά από την Κέρνα φαίνεται ένας τάφος λαξευμένος στο βράχο κάτω από τον όποιο αναβλύζει η πηγή. Παρόμοιος τάφος σε βράχο υπάρχει στη βάση των Φαιδριάδων ανάμεσα στην Κέρνα και την Κασταλία. Και οι δύο μοιάζουν με τους άλλους ιδιωτικούς τάφους, που βρίσκονται σε μεγάλο αριθμό ανατολικά και δυτικά των Δελφών, και δύσκολα μπορεί να φανταστεί κανείς, ότι κάποιοι από αυτούς επιτρεπόταν να τοποθετούνται εντός της ιερής περιοχής. Συμπεραίνω από αυτό, ότι ο περίβολος δεν έφτανε ούτε μέχρι την Κέρνα ούτε μέχρι τις Φαιδριάδες. Θησαυροί και κτήρια σίγουρα δεν υπήρχαν κάτω από τις Φαιδριάδες, διότι ακόμα και σήμερα κάθε τόσο λύνονται κοτρόνες από εκεί και πέφτουν κάτω, ούτως ώστε οι σημερινοί κάτοικοι δεν τολμούν να χτίζουν τα σπίτια τους σε απόσταση μικρότερη των εκατόν βημάτων από τους βράχους.

Ο Ηλιόδωρος αναφέρει εκτός της Κασταλίας και άλλες όμορφες κρήνες στην πόλη και ο Πλούταρχος επαινεί την Πυλαία, επισημαίνοντας ότι την εποχή του ήταν στολισμένη, όπως ποτέ άλλοτε, με κτήρια και τρεχούμενο νερό. Η Κασταλία λόγω της θέσης της μπορούσε να δώσει νερό μόνο στα χαμηλότερα και ανατολικά μέρη της πόλης, σίγουρα όχι όμως στο δυτικό

μέρος και στην Πυλαία που ακολουθεί. Η Κέρνα, αντιθέτως, βρίσκεται τόσο ψηλά και είναι τόσο πλούσια σε νερό, που άνετα μπορούσε να εξυπηρετήσει αυτό το σκοπό. Ο Στέφανος μας μετάδωσε το παλαιό της όνομα, λέγοντας για τους Δελφούς με απλά λόγια: *«Η Δέλφουσα είναι η Κρήνη του τόπου.»*

Το προάστιο Πυλαία έχει το όνομά του αναμφίβολα από την σύγκλητο της Αμφικτιονίας που λεγόταν και Πυλαία και που, ακόμη και την εποχή του Αισχίνη, συνεδρίαζε στην ύπαιθρο στα αλώνια του Καστριού, όπως ήδη αναφέραμε.

Η Αμφικτιονία, θεσμός που υπήρχε για μεγάλο χρονικό διάστημα και υπό την αιγίδα της οποίας βρισκόταν το Ιερό των Δελφών, η μετάθεση του Σταδίου πιο κοντά στους Δελφούς, το παζάρι και η αγορά των σκλάβων που διεξάγονταν κατά τη διάρκεια των Πυθικών αγώνων και της συνεδρίασης της Αμφικτιονίας, όλα αυτά δημιούργησαν την ανάγκη να γεμίζουν αυτή τη δυτική πλευρά των Δελφών, όπου περνάει και ο δρόμος από τους Δελφούς στην Κίρρα και στη θάλασσα, με ένα σωρό κτήρια τα ίχνη των οποίων φαίνονται στα αλώνια και στη γύρω περιοχή.

Για τη συνεδρίαση της Αμφικτιονίας φρόντισε ιδιαίτερα ο Αδριανός και έχτισε ένα κτήριο για αυτό το σκοπό. Ένα τέτοια *«Συνέδριον»* πρέπει να υπήρχε εκεί όπου τώρα, κάτω ακριβώς από τα αλώνια, βρίσκεται το παρεκκλήσι του Αγίου Ηλία. Εκεί βρήκα μια μικρή μαρμάρινη πλάκα που περιέχει αποσπάσματα μιας ρωμαϊκής απόφασης της βουλής, με την οποία παρέχεται στην πόλη των Δελφών και στην περιοχή κυριαρχίας της αυτονομία, δική της δικαιοδοσία, ελευθερία από φόρους και τέλη και εγγυάται τη συνέχιση των έως τότε δικαιωμάτων σχετικά με το Πυθικό ιερό. Η έκδοση της απόφασης πέφτει στην εποχή λίγο μετά την καταστροφή της Κορίνθου από το Μόμμιο και οι λατινισμοί στη γλώσσα δείχνουν ότι μεταφράστηκε από τα λατινικά στα ελληνικά.

Στις απρόσιτες πλαγιές των Φαιδριάδων φωλιάζουν αμέτρητα πουλιά. Αετοί, γύπες και κοράκια κάνουν ασταμάτητα κύκλους πάνω από την κοιλάδα. Κάποτε ίσως η μυρωδιά του ψημένου κρέατος θυσίας να τους προσέλκυε σε ακόμα μεγαλύτερο αριθμό έτσι, ώστε ο Ίωνας στον Ευριπίδη, το πρωί όταν θέλει να κάνει τις δουλειές του, εμφανίζεται με τόξο και βέλη, για να διώξει τους απρόσκλητους επισκέπτες από το ναό και τους Θησαυρούς.

ΟΓΔΟΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Από τα αλώνια απλώνονται, πάνω από το μακρόστενο λόφο που οριοθετεί τους Δελφούς στα δυτικά, και μέχρι τη βάση των Φαιδριάδων, τα ερείπια καλών ελληνιστικών οχυρωτικών τειχών και κάποιων πύργων, που διακόπτουν τα τείχη. Επειδή όμως οι Δελφοί ήταν τόπος ανοιχτός και μόνο για το

Φιλόμηλο αναφέρεται ότι έχτιζε οχυρωματικά τείχη κατά τη διάρκεια των Ιερών πολέμων, γι' αυτό και αναγκαστικά πρέπει να αποδοθούν σε αυτόν τα ερείπια αυτά.

Οι Φωκείς ληστές, που κατέλαβαν το Ιερό υπό την ηγεσία τους, ανέμεναν τις κυριότερες επιθέσεις αναγκαστικά από την πλευρά της Λοκρίδας και οχυρωνόντουσαν κατά κύριο λόγο προς τα εκεί, πέρα του ότι ο στενός δρόμος προς τα ανατολικά στην Κασταλία εύκολα υπερασπιζόταν.

Ο κανονικός δρόμος από το Καστρί προς τα υψώματα του Παρνασσού περνάει από το Στάδιο και στρίβει δεξιά ανεβαίνοντας τις Φαιδριάδες. Πηγαίνει πιο δυτικά από το παλαιό δρόμο, που ανέβαινε φιδωτά πάνω από το χωριό. Και οι δύο δρόμοι χτίστηκαν με πολύ κόπο, αλλά δεν είχαν και άλλη επιλογή οι κάτοικοι των Δελφών, αν ήθελαν να φτάσουν στα υψώματα, όπου έχουν τα πιο εύφορα χωράφια και να κόβουν και τα ξύλα τους.

Ο παλαιός δρόμος είναι ένα από τα πιο παράτολμα και αξιοθαύμαστα έργα της αρχαιότητας. Πάνω από χίλια σκαλοπάτια, όλα τους λαξευμένα στο σκληρό πέτρωμα, δημιουργούν μια αδιάκοπη σκάλα που οδηγεί από τις τραχιές πλαγιές στο οροπέδιο. Την λένε και *«Κακιά Σκάλα».* Μιας και οδηγεί λίγο πιο γρήγορα στις καλύβες του Καστριού, χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα, αλλά μόνο από πεζούς, χωρίς φορτίο.

Για τα υποζύγια είναι προτιμότερος ο καινούργιος δρόμος. Με αυτόν έφτασα σε κάτι λιγότερο από δύο ώρες στο οροπέδιο, που χωρίζεται από λόφους και κορυφές σε διάφορες, μικρότερες και μεγαλύτερες κοιλάδες και φαράγγια. Μερικές είναι καλυμμένες με δάση, άλλες καλλιεργημένες με σιτάρι και άλλα γεωργικά προϊόντα.

Τα δάση αποτελούνται ως επί το πλείστον από έλατα, που όμως δεν είναι πολύ ψηλά και δεν δίνουν πολύ καλό ξύλο, παρόλο που είναι πολύ όμορφα και γραφικά. Στο Γαλαξίδι προτιμούν κατά πολύ το ξύλο από την Ηλεία για την κατασκευή των πλοίων, και αυτό του Παρνασσού το χρησιμοποιούν μόνο για μικρά καράβια. Ήδη ο Θεόφραστος τοποθετεί το ξύλο του Παρνασσού στην πιο χαμηλή κατηγορία των ξύλων κατασκευής.

Ο Πλίνιος προτιμά τα έλατα της Αρκαδίας από αυτά του Παρνασσού, συγκαταλέγει όμως αμφότερα στα χειρότερα είδη. Και όμως, τα δάση του Παρνασσού μερικώς είναι πολύ πυκνά και σκιώδη και κατοικούν εκεί λύκοι, αγριογούρουνα και ένα είδος αγριοκάτσικου, σπάνια όμως εμφανίζονται αρκούδες, που τις συναντά κανείς πιο εύκολα στην Πίνδο.

Στο Χρισσό είδα τέσσερις βοσκούς από τους οποίους ο καθένας τους είχε μια γούνα λύκου σε μακρύ μπαστούνι και η μύτη του μπαστουνιού εξείχε από το ανοιχτό στόμα του ζώου. Περνούσαν από χωριό σε χωριό και λάβαιναν άφθονα δώρα για τη σωτηρία από αυτόν τον επικίνδυνο εχθρό των κοπαδιών.

Φτάνοντας από το Καστρί στα υψώματα του Παρνασσού, καταλήγει κανείς

πρώτα σε ένα απομονωμένο άγριο φαράγγι, μέσα από το οποίο τις εποχές της βροχής κατεβαίνει ένας δυνατός χείμαρρος προς την Κασταλία. Καλύπτεται εν μέρη από ένα πυκνότατο δάσος ελάτων. Εδώ, ο περιηγητής μπορεί να θυμηθεί τον κάπρο που βγήκε με φόρα από το δάσος και τραυμάτισε τον Οδυσσέα, όταν πήγε με τους γιους τού Αυτόλυκου για κυνήγι στις κορυφές του Παρνασσού. Δεξιά φαίνεται ο Φλεμπούκος, στην κορυφή του οποίου βρίσκεται ο ερειπωμένος πύργος του Ελαφόκαστρου.

Σύντομα φτάνει κανείς στα καλύβια του Καστριού, *«τα Καστρίτικα καλύβια»,* που κατοικούνται μόνο την εποχή της σποράς και της συγκομιδής. Από εκεί ξεκινάει μια κοιλάδα τα χωράφια της οποίας ανήκουν στους Καστρίτες. Εκεί που οι κορυφές που περιβάλουν αυτή την κοιλάδα ανοίγονται προς τα δυτικά, μπαίνει κανείς σε ένα μεγάλο και εύφορο οροπέδιο, που ανήκει στους Αραχοβίτες.

Αριστερά του δρόμου, κατά κάποιο τρόπο χωρίζοντας τα δυο οροπέδια στη μέση, βρίσκεται ένα κωνικό, απόκρημνο και αρκετά δυσπρόσιτο ύψωμα, όπου στην κορυφή του βρίσκεται μια ευρύχωρη σπηλιά, που δικαίως τη θεωρούν το Κωρύκιον Άντρο, διότι στο ευρύτερο περίγυρο δεν υπάρχει άλλη αξιόλογη σπηλιά. Οι αγρότες την αποκαλούν Σαρανταύλι και πιστεύουν ότι στο εσωτερικό της χωρίζεται σε σαράντα αυλές ή θαλάμους.

Μέσα από μια στενή είσοδο, που έκλεισαν με τοίχο οι Αραχοβίτικες οικογένειες, που κατέφευγαν εκεί κατά την τελευταία εξέγερση, έτσι ώστε να μείνει ένα στενό πέρασμα μόνο, μπαίνει κανείς σε ευρύχωρη αίθουσα ύψους περίπου 100 ποδιών, το ταβάνι της οποίας μοιάζει με κάπως πατικωμένο θόλο γοτθικού ρυθμού.

Το νερό που στάζει από όλες τις πλευρές, σχημάτισε κάμποσους σταλακτίτες, που εν μέρει κρέμονται από το ταβάνι, εν μέρει εξέχουν από το έδαφος. Στο πίσω μέρος είδα σε μεγάλου όγκου σταλακτίτη μια μικρή κόγχη και κάτω από αυτήν μια εσχάρα σαν αυτές που φαίνονται στην Αττική σπηλιά του Πανός. Πίσω-πίσω στενεύει η σπηλιά και μπαίνει μέσα στο βουνό, δεν προσφέρει όμως τίποτα το αξιοσημείωτο, όπως γενικώς η σπηλιά δεν αξίζει το θαυμασμό, που της αποδίδει ο Παυσανίας, ο οποίος σε όλα του τα ταξίδια δεν είχε δει μεγαλύτερη.

Οι ξεναγοί των Δελφών έσπευδαν πάντα να οδηγούν τους ξένους εκεί πάνω. Η σπηλιά ήταν αφιερωμένη στον Πάνα και στις νύμφες, στους οποίους αναφερόταν μια επιγραφή, που τώρα δυστυχώς εξαφανίστηκε.

Αμφότεροι, και ο Πάνας και η νύμφες, θεωρούνται συνοδοί του Διόνυσου και στα υψώματα αυτά εόρταζαν τα όργιά του. Η μανιασμένη πομπή των Θυιάδων ίσως να έκανε μια στάση στη σπηλιά αυτή, για να προσφέρει θυσίες. Κατά την επίθεση των Περσών, η σπηλιά χρησίμευε στους κατοίκους των Δελφών ως καταφύγιο, και στις νεότερες εποχές την ίδια λειτουργία είχε για

τους Αραχοβίτες.

Η αρχαία πόλη Λυκώρεια, όπου έμενε ο Δευκαλίωνας, λέγεται ότι βρισκόταν κάπου σε αυτά τα οροπέδια, ωσότου οι κάτοικοι να εγκατασταθούν στους Δελφούς. Η τοποθεσία της πρέπει ίσως να αναζητηθεί στο ύψωμα που οριοθετεί, δυτικά από το Κωρύκιον Άντρον, τα χωράφια των Καστριτών και φέρει μερικά ερείπια αρχαίων τειχών. Αυτό που κάνει εντύπωση είναι, ότι διατηρήθηκαν εδώ μερικές αρχαιοελληνικές λέξεις, που είναι ξένες στη νεότερη καθαρεύουσα και στην καθομιλουμένη. Έτσι π.χ. βρίσκεται στα χωράφια των Καστριτών ένα επιστεγασμένο πηγάδι που το αποκαλούν *«φριάς».* Και κοντά εκεί υπάρχουν μερικές καταβόθρες, που έχουν και αυτές την αρχαία τους ονομασία *«καρκάρια».* Στο ίδιο μέρος, ανάμεσα σε πουρνάρια, βρίσκεται και το παρεκκλήσι της Παναγιάς, γραφικότατο, όπου εορτάζουν οι κάτοικοι του Καστριού κάθε χρόνο τη γιορτή του Μαΐου με τραγούδι, παιχνίδι και χορό. Δίπλα από αυτό το παρεκκλήσι διανυκτέρευσα, για να φτάσω την επόμενη μέρα στην ψηλότερη κορυφή του Παρνασσού.

Νοτιοανατολικά από το Κωρύκιον Άντρον εκτείνεται ένα μεγάλο εύφορο οροπέδιο, το λεγόμενο *«Αραχοβίτικο λιβάδι».* Στις δεκαεπτά Αυγούστου, όταν ήμουν εκεί, βρήκα τους ανθρώπους να συγκομίζουν το σιτάρι που ωριμάζει εκεί δυο μήνες αργότερα απ' ό,τι στις κοιλάδες, ευδοκιμεί όμως εξαιρετικά. Επίσης, οι φακές και η φάβα του Παρνασσού θεωρούνται εξαιρετικής ποιότητας.

Από τα χωράφια περνάει ένα χαντάκι αποστράγγισης προς τη νοτιοδυτική άκρη όπου βρίσκονται οι καταβόθρες. Αυτές διοχετεύουν το νερό, που το χειμώνα σχηματίζει εδώ μεγάλη λίμνη, μέσα από μη ορατές διαδρομές μέσα στο βουνό, μέχρι τις όχθες του Πλειστού, όπου εμφανίζεται και πάλι στην ήδη αναφερόμενη Ζάλεσκα.

Στη μέση των χωραφιών είναι δυο πηγάδια με εξαιρετικό νερό. Το όμορφα καινούργια καλύβια των Αραχοβιτών και οι σιταποθήκες *(«Αραχοβίτικα καλύβια»*) βρίσκονται στην ανατολική πλευρά και αποδεικνύουν την ευημερία των ιδιοκτητών τους.

Την εποχή της συγκομιδής κατοικούνται και τα χωράφια γύρω ζωντανεύουν από άντρες και γυναίκες που εργάζονται. Πολλά κοπάδια προβάτων και κατσικιών περνάνε με δυνατό κουδούνισμα τις γύρω κοιλάδες του οροπεδίου.

Ο δρόμος για την ύψιστη κορυφή του Παρνασσού στρέφεται προς τα βορειανατολικά. Σταδιακά το τοπίο γίνεται πιο γυμνό, τα δέντρα χαμηλότερα, οι γραφικές μάντρες σπανιότερες.

Κάθε τόσο βρίσκει κανείς σε μια απομονωμένη γωνία μια φοράδα με το πουλάρι της, που τα οδηγούν εκεί πάνω το καλοκαίρι και αφήνονται ελεύθερα. Η κορυφή, στην οποία φτάνει κανείς πρώτα, και είναι η δεύτερη σε ύψος, λέγεται Γεροντόβραχος.



Ο Παρνασσός από την Κίρφι.

Στη βόρεια και την ανατολική του πλευρά υπάρχουν μεγάλες εκτάσεις μόνιμου χιονιού. Απέναντί του και ανατολικά υψώνεται σε κωνική μορφή η ψηλότερη κορυφή του όλου Παρνασσού που λέγεται Λυκέρι, και σύμφωνα με την άποψη των βοσκών πρόκειται για το ψηλότερο βουνό της γης, που είναι τόσο μεγαλοπρεπές, ώστε από εκεί φαίνονται τα βουνά της Πόλης.

Ο χώρος ανάμεσα στο Γεροντόβραχο και το Λυκέρι καλύπτεται με πέτρες και λέγεται Διαβολάλωνο ή Δαιμονάλωνο. Λένε γι' αυτό περίπου τα ίδια, όπως για το δικό μας Μπλόκσμπεργκ [Σ.τ.Μ. το Blocksberg είναι βουνό στη Γερμανία για το οποίο λέγεται ότι οι μάγισσες πραγματοποιούσαν ετησίως συγκέντρωση], μύθοι που δημιουργήθηκαν ίσως σε αναλογία προς τα αρχαία όργια των μαινόμενων Θυιάδων, που πιθανώς στην πορεία τους κατέληγαν καμιά φορά έως εδώ και έτσι κινδύνευαν να πεθαίνουν μέσα στο χιόνι και το κρύο.

Ο Παρνασσός με τις πολλές κορυφές και ορεινές κοιλάδες του αποκαλείται από τους ντόπιους *«Λιάκουρα»,* λέξη που συνηθίζεται να θεωρείται ως παραμορφωμένη *«Λυκώρεια»,* από άποψη τονισμού και προφοράς είναι όμως αλβανική.

Αρχαιοελληνικές λέξεις, οι οποίες διατήρησαν τη ρίζα της σημασίας τους,

δεν συνηθίζονται να μετατρέπονται τόσο πολύ στη νεότερη γλώσσα. Και έτσι το λογικό ακόλουθο είναι ότι η λέξη *«Λυκώρεια»,* που περιέχει το θέμα της λέξης που ακόμα και σήμερα σημαίνει *«λύκος»,* δεν είναι δυνατόν να άλλαξε τόσο πολύ στον Παρνασσό ενώ στην Αρκαδία το χωριό Λυκουριά διατήρησε εντελώς καθαρά το αρχαίο του όνομα. Αντιθέτως, η αναλογία της νεότερης γλώσσας μας αναγκάζει να αναγνωρίσουμε στο όνομα της ύψιστης κορυφής *«Λυκέρι»* την αρχαία λέξη *«Λυκώρειον»*. Η νεοελληνικές καταλήξεις σε -ι είναι ως γνωστόν συντμήσεις της αρχαίας κατάληξης -ιον ή -ειον και το φαινόμενο της ανταλλαγής των φθόγγων (ε) και (ο) μεταξύ τους είναι εξίσου συχνό και στις δύο γλώσσες, στην αρχαία και στη νεοελληνική. Έτσι π.χ. λένε σήμερα *«Έλυμπος»* αντί για *«Όλυμπος»* και κάποτε έλεγαν *«Ερχομενός»* αντί για *«Ορχομενός».* Και σε *πλήρη αναλογία δημιουργήθηκε «το Λυκέρι, του Λυκεριού» από το «Λυκώρειον».*

Ο Στέφανος αναφέρει ένα Λυκώρειον ως Ιερό του Λυκώρειου Δία, ο βωμός του οποίου βρισκόταν στην ύψιστη κορυφή του Παρνασσού, εκεί που ο Δευκαλίων έφτασε με την κιβωτό του.

Ο Λουκιανός και ένας σχολιαστής του Πινδάρου τον ονομάζουν *“Λυκωρεύς”.* Ο ίδιος ο Δευκαλίων πρόσφερε εκεί θυσία στο Δία, γιατί τον γλίτωσε από τον κατακλυσμό, και στο Φύξιο, που λέγεται ότι ταυτίζεται με το Δία Λυκωραίο. Και τα δύο παρωνύμια δίδονταν και στον Απόλλωνα και ερμηνεύονταν σχετικά με το άσυλο.

Πριν εγκαταλείψουμε τα οροπέδια του Παρνασσού, θέλω να αναφερθώ και στους βοσκούς που κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού περνάνε στις κοιλάδες του βουνού. Πρόκειται για απλούς, ευχάριστους και φιλόξενους ανθρώπους γεμάτους ποίηση και δεισιδαιμονία. Οι μάντρες τους περιβάλλονται με χαμηλούς τοίχους από μαζεμένες πέτρες και συνήθως ακουμπάνε για προστασία σε κάποιο βράχο. Στη μέση υψώνεται ένα σκιώδες δέντρο όπου κρεμάνε σάκους, σκεύη και τα άλλα εργαλεία για την παραγωγή τυριού και τραχανά. Το τελευταίο είναι ένα έδεσμα για το χειμώνα, μαγειρεμένο από γάλα και χοντρό αλεύρι και ξεραμένο στον ήλιο. Πέρα από τα εργαλεία δεν λείπει ποτέ και η φλογέρα από καλάμι, με την οποία οι βοσκοί συνοδεύουν τα τραγούδια, που λόγω του περιεχομένου τους και της μοιρολατρικής μελωδίας τους είναι πολύ δημοφιλή και διαδεδομένα. Οι βοσκοί μιλάνε, όπως σε όλο τον περίγυρο του Παρνασσού, μόνο ελληνικά, και τα αλβανικά όπως και τα βλάχικα τους είναι ξένα, παρόλο που κάποιες τοπωνυμίες δεν είναι ελληνικής προέλευσης.

Πολλές αρχαιοελληνικές λέξεις, που έχουν εξαφανιστεί από την νεότερη ελληνική γλώσσα των μορφωμένων, η οποία λέγεται ότι ήταν αυτή της Κωνσταντινούπολης, επιζούν εδώ στο στόμα των απλών χωρικών και αποδεικνύουν τη γνήσια ελληνική καταγωγή. Μάλιστα βρίσκονται στη γλώσσα

τους ρίζες από λέξεις που είναι πιο παλαιές από τη γνωστή σε μας αρχαιοελληνική γραπτή γλώσσα.

ΕΝΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Αράχοβα, η εκκλησία της οποίας βρίσκεται σε ένα ύψωμα ανατολικά των Δελφών και φαίνεται από το Καστρί, είναι το φυσικό σύνορο της κοιλάδας των Δελφών. Ο δρόμος προς τα εκεί περνάει από τις βάσεις των Φαιδριάδων ανεβαίνοντας σε αξιόλογο υψόμετρο, αλλά σταδιακά και όχι κουραστικά.

Στους ανατολικούς τάφους κατεβαίνει δεξιά ένας άλλος δρόμος προς τις όχθες του Πλειστού, ενώ αυτός προς την Αράχοβα περνάει κοντά από τη σειρά των βράχων, που στα ανατολικά υψώνονται τραχιά και άγρια και γι’ αυτό το λόγο φέρουν το όνομα Πετρίτης.

Για την Αράχοβα χρειάζεται κανείς από το Καστρί δύο ώρες περίπου. Το χωριό βρίσκεται ανάμεσα στον Πετρίτη και τον Πλειστό σε ένα ψηλό λόφο, που, αγγίζοντας τον Πετρίτη και ευρισκόμενος απέναντι από την Κίρφι, οριοθετεί ανατολικά την κοιλάδα των Δελφών.

Πρόκειται για ένα μεγάλο πλούσιο χωριό, διάσημο για την υγιεινή του ατμόσφαιρα και τη μακροζωία των κατοίκων του, που αποδίδεται στο υψόμετρο και στην ατμόσφαιρα αυτή. Βρίσκεται τρεις χιλιάδες πόδια πάνω από τη θάλασσα, φτάνει δηλαδή σχεδόν το υψόμετρο του Μπρόκεν [Σ.τ.Μ.: Brocken βουνό στη Γερμανία, 1.142 μ].

Το κλίμα το χειμώνα είναι πολύ τραχύ και από τον Πετρίτη κατεβαίνουν δυνατοί βοριάδες και χιονοθύελλες στο χωριό, που και αυτές το χειμώνα του 1826 συνέβαλαν εξίσου στον αφανισμό του τούρκικου στρατού υπό το Μουσταφάμπεη, όσο το σπαθί του Καραϊσκάκη και των γενναίων στρατευμάτων του.

Η Ανεμώρεια, λεκτικά το ύψωμα των ανέμων, αναφέρεται ως τόπος που σχημάτιζε τα σύνορα της περιοχής των Δελφών προς τη Φωκίδα. Βρισκόταν σε ύψωμα κάτω από το Κατοπτήριο, μιας βραχώδους πλαγιάς του Παρνασσού που στέλνει ξαφνικούς ανέμους, και έλαβε το όνομά της από την ανεμώδη τραχιά θέση της. Αυτά τα στοιχεία υπάρχουν όλα στην Αράχοβα και έτσι μπορούμε να τοποθετήσουμε εδώ την ήδη από τον Όμηρο αναφερόμενη αρχαία Ανεμώρεια. Επίσης, υπάρχουν - αν και όχι στο χωριό, πάντως σε μικρή απόσταση και δυτικά από αυτό - πάνω από το πηγάδι που ανήκει στο χωριό, ίχνη αρχαίων ελληνικών τειχών. Ο σημερινός Πετρίτης επομένως είναι το αρχαίο Κατοπτήριο, που λέγεται ότι έλαβε το όνομά του από το γεγονός, ότι ο Απόλλωνας είδε από εκεί ψηλά, σαν από φυλάκιο, τον Πυθικό δράκο και τον σκότωσε με τα βέλη του.

Σε καμία περίπτωση όμως δεν πρέπει να τοποθετήσουμε την Ανεμώρεια

και το Κατοπτήριο ανατολικότερα της Αράχοβας, επειδή ο Πετρίτης είναι ο έσχατος βράχος του Παρνασσού που φαίνεται από τους Δελφούς και από όπου ο Απόλλωνας, ερχόμενος σύμφωνα με το μύθο από τον Πανοπέα, μπορούσε να πρωτοαντιληφθεί το δράκο, που ήταν ξαπλωμένος μπροστά στη σπηλιά του.

Η Αράχοβα είναι ένα μέρος, όπου φανερώνεται η ζωή του επαρχιακού πληθυσμού με τις ιδιαιτερότητές του. Ανεξάρτητοι και εύποροι, εξοπλισμένοι με γερή υγεία, οι Αραχοβίτες ζούνε το καλοκαίρι στα ψηλά οροπέδια με τον καλό αέρα, καλλιεργώντας τους αγρούς τους και βόσκοντας τα κοπάδια τους ή φροντίζοντας τους αμπελώνες τους στους πρόποδες του Παρνασσού.

Το χειμώνα δε, περικυκλωμένοι από χιόνι και το τσουχτερό κρύο του βοριά, αποτραβιούνται όλοι τους στις ζεστές τους εστίες. Συχνές γιορτές και η ζωντανότατη και δημόσια διεξαγωγή της τελετής του γάμου και άλλων, κατά τα άλλα σπιτικών γιορτών, κυρίως όμως το πανάρχαιο έθιμο να χορεύουν σε μεγάλες σειρές και να συνοδεύουν το ρυθμό με τραγούδια, όλα αυτά κάνουν γι' αυτούς την ποίηση ζωτική ανάγκη.

Αμέτρητα ποιητικά προϊόντα ξεφυτρώνουν σαν ανοιξιάτικα βλαστάρια και μαραίνονται πάλι, ενώ μερικά εξαιρετικά τραγούδια κρατάνε περισσότερο και διαδίδονται πιο πέρα, χωρίς να έχει νοιαστεί ποτέ κανείς για το όνομα αυτού που το πρωτοτραγούδησε. Όποιος είχε μια καλή ιδέα ή μια εύστοχη έκφραση, την προσθέτει τραγουδώντας, και έτσι ένα ποίημα συχνά μεγαλώνει στο στόμα του λαού και λαμβάνει την ουσιαστική και τελειοποιημένη μορφή του, η οποία πιθανώς να είναι αρκετά μακριά από το πρώτο αυτοσχεδιασμό.

Όπως και για τα ομηρικά, μπορούμε να πούμε και για τα νεοελληνικά ποιήματα, ότι ένας ολόκληρος λαός συνεργάζεται για τη δημιουργία τους και τα κάνει κυριολεκτικά λαϊκά τραγούδια. Μόνο που στα τελευταία λείπουν τα μεγάλα θέματα, που θα μπορούσαν να κάνουν απόλυτη την αντιστοιχία με τα ομηρικά. Όταν στις γιορτές βλέπω τον κυκλικό χορό, στη μέση του οποίου κάθεται ένας γέρος μουσικός που τραγουδάει με τη απλή λύρα του τραγούδια, και μπαίνει μετά η χορωδία χορεύοντας και τραγουδώντας, τότε μου έρχονται αυθόρμητα τα λόγια του Ομήρου:

«Ο θεϊκός τραγουδιστής
κρατούσε στο χέρι τη κουρδισμένη λύρα, και σε όλους
δημιούργησε νοσταλγία για γλυκό τραγούδι και καλό χορό.»

Οι μελωδίες των Νεοελλήνων, που για τα αυτιά μας ακούγονται μονότονες και καθόλου αρμονικές, δεν πρέπει να μας παρασέρνουν να βγάλουμε αντίστοιχο αρνητικό συμπέρασμα και για τα λόγια των τραγουδιών.

Στον Έλληνα αρέσουν οι μελωδίες του και το περιεχόμενο των τραγουδιών, όπως και να είναι η μελωδία, τον συγκινούν συχνά τόσο βαθιά, που και ο τραγουδιστής και ο ακροατής δεν μπορούν να κρατήσουν τα δάκρυα. Τα

δημοφιλέστερα θέματα είναι τα τραγικά, και τα περισσότερα δημοτικά τραγούδια είναι αληθινά *«τραγούδια»,* τραγωδίες δηλαδή.

Τα τραγούδια των βοσκών του Παρνασσού τα ανέφερα ήδη. Οι γέροι βοσκοί που δεν είναι πια σε θέση να ακολουθούν τα κοπάδια τους στα υψώματα, συνηθίζουν να περνάνε ένα μέρος της υπόλοιπης ζωής τους τραγουδώντας τα τραγούδια τους τις Κυριακές και εορτές στο πλήθος που χορεύει ή κάθεται.

Το ειδύλλιο αυτό είναι, σύμφωνα με παλαιές ιστορικές μαρτυρίες, μια καλλιτεχνική μεταμόρφωση των γεωργικών τραγουδιών Σικελών ή Λακεδαιμονίων βοσκών. Και επειδή από αυτά μεν δεν διατηρήθηκε τίποτα, τα δε βουκολικά ποιήματα παραείναι καλλιτεχνικά, μετατρεπόμενα, για να μπορούσε κανείς να βγάλει συμπεράσματα για την πρωταρχική μορφή των τραγουδιών των βοσκών, γι' αυτούς τους λόγους έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε εδώ μερικά από τα νεότερα τραγούδια, όπως ζουν στο στόμα των σημερινών βοσκών.

Οι ομοιότητα της απασχόλησης και της ζωής τους με αυτήν των αρχαίων, το παρεμφερές των συνθηκών και της μοίρας αμφοτέρων, δημιουργούν - όντας κάτω από τον ίδιο ουρανό και έχοντας πνεύμα ανεπηρέαστο - εκ νέου παρόμοια προϊόντα. Επίσης, η φυλή που κατοικεί αυτές τις ορεινές περιοχές δεν διαφέρει καθόλου από την αρχαία ελληνική, όπως υποστηρίζουν μερικοί.

Τεκμήριο γι' αυτό είναι η γλώσσα, τα έθιμα, ο τρόπος σκέψεως, η δεισιδαιμονία, πράγματα στα οποία διατηρήθηκαν απαραγνώριστα ίχνη της ελληνικής αρχαιότητας σε ίδιο βαθμό, όπως διατηρήθηκαν στο τοπίο ερείπια πόλεων και ναών. Από τα ακόλουθα τραγούδια, τα δυο πρώτα τα κατέγραψα στην Αράχοβα από το στόμα ενός γέρου βοσκού:

1) Ο Χάρος και ο τσοπάνος

«Το βλέπεις κείνο το βουνό, που 'ναι ψηλό και μέγα,
πόχει ανταρούλα στην κορφή και καταχνιά στη ρίζα;
Τσοπάνης εροβόλαγε από τα καρφοβούνια,
φέρνει το φέσι του στραβά και το γιαμπά στριμμένο
Κι ο Χάρος τον εβίγλισε από ψηλή ραχούλα.
Εις το στενό κατέβηκε κι εκεί τον καρτερούσε.
Καλησπέρα σου, Χάρε μου – Καλώς τον το λεβέντη!
Λεβέντη, πούθεν έρχεσαι, λεβέντη που πηγαίνεις;
Γω; απ' τα πρόβατα έρχομαι, στο σπίτι μου πηγαίνω
Πάγω να πάρω το ψωμί οπίσω να γυρίσω.
Λεβέντη μ' έστειλε ο Θεός να πάρω τη ψυχή σου.
Χωρίς ασθένεια κι αρρωστειά ψυχή δεν παραδίδω.

Για έβγα να παλέψουμε σε μαρμαρένιο αλώνι
κι αν με νικήσεις Χάρε μου να πάρεις την ψυχή μου,
και αν σε νικήσω Χάρε μου να πάρω την ψυχή σου.
Πιάστηκαν και πάλεψαν δυο νύκτες, τρεις ημέρες
Κι αυτού την Τρίτην την αυγή, κοντά στο γιόμα, γιόμα
φέρν' ο λεβέντης μια βολά, του Χάρου κακοφάνει.
Απ' τα μαλλιά τον άδραξε, στη γη τον αβροντάει.
Ακούν τον νιο που βόγγιξε και βαριαναστενάζει.

Αφ' σε με Χάρε, αφ' σε με ακόμα τρεις ημέρες.
Τας δυο να φάγω και να πιω τη μια να σεργιανίσω.
πάω να ιδώ τους φίλους μου να ιδώ τους ειδικούς μου
πόχω γυναίκα παρανιά και χήρα δεν της πρέπει.
Πόχω και δυο μικρούτσικα και ορφάνια δεν τους πρέπει.
Πόχω τα πρόβατα άκουρα και το τυρί στην κάδη.»

Εδώ τελειώνει το τραγούδι, και στην ερώτηση μου, μήπως υπάρχουν και άλλοι στίχοι, απορούσε ο γεροβοσκός που μου το τραγούδησε – διότι χωρίς να τραγουδάει δεν μπορεί να θυμάται τα λόγια – και με ρώτησε, αν πιστεύω ότι ο Χάρος είχε ποτέ αφήσει κάποιον που είχε πιάσει.

Ο Χάρος είναι η προσωποποίηση του θανάτου, και κυρίως του απρόσμενου και πρόωρου θανάτου, και από αυτή την άποψη στο επόμενο τραγούδι θεωρούνται ευτυχισμένα τα βουνά και τα λιβάδια, διότι η φύση συνέδεσε την άνθηση και το μαρασμό με πάγιες εποχές, ενώ ο άνθρωπος συχνά πρέπει να αναχωρεί έχοντας τις μπούκλες ακόμη ξανθές και πριν χορτάσει τη ζωή και ξεχνιέται από τους δικούς του πιο γρήγορα απ' ό,τι φανταζόταν.

Η άποψη του Νεοελληνικού λαού, σχετικά με τη ζωή μετά το θάνατο, δεν έχει απορροφήσει πλήρως τη χριστιανική διδασκαλία για τον Παράδεισο και την Κόλαση, πράγμα που φαίνεται στη λαϊκή ποίηση, η οποία περιέχει πάντα την πιο καθαρή και αληθινή έκφραση για τις κοινές απόψεις και τα συναισθήματα ενός λαού.

Η ποίηση αυτή, εν προκειμένω, στηρίζεται σε εντελώς αρχαίες αντιλήψεις και μπορεί να εξηγηθεί μόνο σε άμεση συνάρτηση με την πολυθεϊκή αρχαιότητα. Ναι μεν ο Κάτω Κόσμος δεν εμφανίζεται με όλα τα σχετικά του, τον Άδη, την Περσεφόνη, τον Ερμή, το Χάροντα, τους δικαστές του Κάτω Κόσμου και ούτω καθ' εξής, διότι πρέπει να λαμβάνουμε υπ' όψη, ότι ο κατ' αυτόν τον τρόπο διακοσμημένος Κάτω Κόσμος ήταν προϊόν της καλλιτεχνικής ποίησης, ενώ στην αντίληψη του λαού επικρατούν πάντα πιο απλές ιδέες. Άλλα ήδη στους αρχαίους ο ίδιος ο Άδης φυλάει τις πύλες του Κάτω Κόσμου και ο ίδιος οδηγεί με το μπαστούνι του τις ψυχές στην οικία του. Και ο

Χάροντας ήταν ήδη στην αρχαιότητα, όχι μόνο βαρκάρης, αλλά έκλεβε και ψυχές γέρων και νέων στον Πάνω Κόσμο, και έτσι εμφανίζεται και στην λαϊκή ποίηση. Σύμφωνα με αυτήν, ο Άδης είναι μια σκοτεινή παγερή οικία βαθιά κάτω από τη γη, όπου οδηγεί μια σκάλα. Την κλείνει μια γερή πόρτα, την οποία φυλάει ο Χάροντας και δεν αφήνει κανέναν να επιστρέψει, ανελέητος με τις ψυχές των πεθαμένων που νοσταλγούν το φως, όπως ο ομηρικός Αχιλλέας, που προτιμούσε σαν σκλάβος να καλλιεργεί το χωράφι παρά να είναι βασιλιάς των νεκρών. Επίσης, οι εκφράσεις *«Άδης, Κάτω Κόσμος, Τάρταρα»* είναι ακόμα σε κανονική χρήση και συναντιούνται συχνά σε μοιρολόγια και θρηνωδίες. Ας επιστρέψουμε όμως τώρα στο δεύτερο ποίημα του Παρνασσού:

2) Η κόρη στον Άδη

«*Καλά τόχουν τα βουνά, καλόμοιροι ειν' οι κάμποι*
Που Χάρο δεν παντέχουνε, Χάρο δεν καρτερούνε.
Το καλοκαίρι πρόβατα και το χειμώνα χιόνια.
Τρεις αντρειωμένοι βούλονται τον Άδη να τσακίσουν.
Ο ένας λέει το Μάη να βγει κι άλλος το καλοκαίρι.
Κι ο τρίτος το χινόπωρο, όταν είναι τα σταφύλια.
Κόρη ξανθή τους μίλησε αυτούς στον Κάτω Κόσμο.
Πάρτε μ' αντρειωμένοι μου κι εμέ σ' αγέρα κόσμο.
Κόρη βροντούν τα ρούχα σου, φυσούν και τα μαλλιά σου.
Κτυπάει και το καλίγι σου και μας νογάει ο Χάρος.
Εγώ τα ρούχα βγάνω τα, και τα μαλλιά τα κόβω,
Και τα καλιγοπάπουτσα στη σκάλα τ' απιθώνω.
Πάρτε μ' αντρειωμένοι μου κι εμέ εις τον Απάνω Κόσμο.
Να πάω να ιδώ τ' αδέρφια μου που κλαίουνε για μένα.
Κόρη σένα τ' αδέρφια σου εις το χορό χορεύουν
Κόρη σένα η μάνα σου στη ρούγα κουβεντιάζει.»

Θέλω να προσθέσω και ένα άλλο εδώ που το έλαβα από τα Άγραφα, όπου το τραγουδάνε οι βοσκοί της Πίνδου. Εμπεριέχει μια αλληγορία για την κατάληψη της Θεσσαλίας από τους Τούρκους και το κείμενό του χαρακτηρίζεται από τη ανεπανάληπτη μελωδία της γλώσσας και τη καλή δομή των στίχων σε μέτρο.

3) Ο Γεράλαφος και το Ζαρκάδι

«*Πέρα κει στον Όλυμπο, κει στα κοντοελάτια*
Κάθονταν γεράλαφος κι ούλο κλαιν τα μάτια του,

Χύνουν δάκρυα κόκκινα, κόκκινα και πράσινα
Και ούλο καταγάλαζα.
Ζάρκαδος επέρναγε, στέκει και τον ρώταγε
Τ' έχεις βρε γεράλαφε και ούλο κλαιν τα μάτια σου;
Χύνουν δάκρυα κόκκινο, κόκκινα και πράσινα
Και ούλο καταγάλαζα;
(ελάφι)
Ήρθαν Τούρκοι στο χωριό, έχουν και λαγωνικά
εβδομήντα δυο σκυλιά.
(ζαρκάδι)
Γω τα παίρνω στο κοντό και τα ρίχνω στα νησιά
Στα νησιά, στα πέλαγα.
Ίσα με το δειλινό πιάσανε το ζάρκαδο,
Κι ίσα με το θάμπωμα πιάσαν' το γεράλαφο.»

Και κλείνω με ένα βουκολικό τραγούδι, που είναι εξίσου γνωστό στην Πελοπόννησο όσο και στη Στερεά Ελλάδα, και τραγουδιέται με διάφορες παραλλαγές, αφαιρέσεις και προσθήκες.

Το περιεχόμενο θυμίζει την Πρώτη Εκλογή του Βιργιλίου. Παραλείπω τους στίχους, με τους οποίους ένας νεαρός άντρας που το τραγουδάει στην Αθήνα συνηθίζει να επιμηκύνει το τραγούδι, χωρίς να το βελτιώνει, και παραθέτω από τις τρεις εκδοχές που έχω, την πιο πλήρη:

4) Οι κλέφτες

«*Βγήκαν κλέφτες στα βουνά*
Για να κλέψουν άλογα,
Κι άλογα δεν πήρανε.
Πήραν τα αρνάκια μου
Και τα κατσικάκια μου
Και πάνε, πάνε, παν!
Ωχ καημένος, ωχ, καημένος, ωχ καημένος
Προβατάκια μ'
Κατσικάκια μ'
Βάϊ!

Πήραν την καρδάρα μου
Που έπηζα το γάλα μου.
Πήραν τη φλογέρα μου
Μεσ' από τα χέρια μου
Και πάνε, πάνε, παν!

Ωχ καημένος, ωχ, καημένος, ωχ καημένος
Φλογερίτσα μ'
Καρδαρίτσα μ'
Βάϊ!

Μ' πήρανε το λαγιαρνί
Πούχε το χρυσό μαλλί
Τ' ασημένιο κέρατο
Και πάνε, πάνε, παν!
Ωχ καημένος, ωχ, καημένος, ωχ καημένος
Προβατάκια μ'
Λαγιαρνάκι μ'
Βάϊ!

Περκαλώ σε Παναγιά
Να παιδέψεις την κλεψιά
Άϊ και να τους πλάκωναν
Και να τους ξαρμάτωναν
Μέσα στα λημέρια τους
Κείνους και τα ταίρια τους!
Και πάνε, πάνε, παν!
Ωχ καημένος, ωχ, καημένος, ωχ καημένος
Προβατάκια μ'
Κατσικάκια μ'
Βάϊ!

Αν μ' ακούσει η Παναγιά
Και παιδέψει την κλεψιά
Και να ιδώ το λαγιαρνί
Μέσα πάλι στο μαντρί
Την ημέρα τη Λαμπρή
Θε να ψήσω ένα αρνί
Που να πέφτ' απ' το σουβλί.
Και πάνε, πάνε, παν!
Ωχ καημένος, ωχ, καημένος, ωχ καημένος
Προβατάκια μ'
Λαγιαρνάκι μ'
Βάϊ!»

Εντός της Αράχοβας δεν βρίσκεται ούτε μια πέτρα που να θυμίζει την

αρχαιότητα. Ας με συγχωρέσει λοιπόν ο αναγνώστης που προτιμάει να διασχίζει την Αρχαία Ελλάδα με τα πέτρινα αρχαία ερείπια, ως ένδειξη του αρχαίου πολιτισμού, αν τον καθυστερώ για λίγο σε αυτό το νεοελληνικό χωριό, για να του επιστήσω την προσοχή σε ένα πανάρχαιο απομεινάρι της ελληνικής ζωής: Τα παιδιά της Αράχοβας με τα κόκκινα μάγουλά τους, τη ζωηρότητά τους και την εξυπνάδα τους πρέπει να κάνουν εντύπωση στον κάθε περαστικό και να τον γοητεύουν. Πλησίαζα ένα τσούρμο αγόρια που φωνάζανε και έπαιζαν ένα παιχνίδι όπου έπεφτε πολύ ξύλο. Μου το εξήγησαν και μου φάνηκε ότι πρόκειται για το ίδιο παιχνίδι, στο οποίο ο δύστυχος Πάτροκλος σε νεαρότατη ηλικία είχε σκοτώσει το γιο του Αμφιδάμα και για το λόγο αυτό τον απομάκρυναν από το σπίτι και ανατράφηκε στο σπίτι του Πηλέα, όπου και έγινε εκείνη η διάσημη φιλία με τον Αχιλλέα.

Τα αγόρια της Αράχοβας έπαιζαν με αστράγαλους από πρόβατα. Πρόκειται για ένα τετράπλευρο κόκαλο, στρογγυλό στις δύο του άκρες και διαμορφωμένο έτσι, ώστε να υπάρχουν μόνο τέσσερις διαφορετικές βολές, όπου η πλευρά που βρίσκεται πάνω καθορίζει την αξία της βολής. Η καθεμία από τις τέσσερις πλευρές δείχνει μια λιγότερο ή περισσότερο αναγνώσιμη φιγούρα και πέφτει λιγότερο ή περισσότερο συχνά. Η πιο συνηθισμένη βολή είναι αυτή όπου η στρογγυλή πλευρά του αστράγαλου βρίσκεται πάνω και λέγεται: *“φούρναρης ή γαϊδούρι”.*

Μετά ακολουθεί *“ο κλέφτης”,* όταν η κοίλη πλευρά βρίσκεται πάνω που είναι στην αντίθετη πλευρά της στρογγυλής. Πιο σπάνιο *“ο βεζίρης”,* μια βολή όπου η μικρή λεία επιφάνεια βρίσκεται πάνω. Η σπανιότερη όλων των βολών είναι *“ο βασιλιάς”* όπου είναι πάνω η πλευρά που μοιάζει με αυτί και είναι στην αντίθετη πλευρά του *“ο βεζίρη”*. Μια πέμπτη βολή, *“ο κόκορας”,* όπου μια από τις στρογγυλές άκρες του αστράγαλου στέκεται όρθιο στο έδαφος, μπορεί να συμβαίνει μόνο αν ο αστράγαλος ακουμπάει κάπου και γι’ αυτό δεν ισχύει. Αριθμοί δεν γράφονται στον αστράγαλο, όπως και στους αρχαίους, διότι με τις φιγούρες στις τέσσερις πλευρές δηλώνεται επαρκώς η ισχύς της κάθε βολής.

Ένα από τα συνηθισμένα σημερινά παιδικά παιχνίδια είναι το *«παίζομεν τον βασιλιά».* Τα αγόρια στέκονται σε κύκλο και ρίχνουν με τη σειρά τον αστράγαλο. Όποιος καταφέρνει να ρίξει το *«βασιλιά»* διατάσσει. Όποιος ρίχνει το *“βεζίρη”* παίρνει μια βέργα ή ένα μπαστούνι στο χέρι και κάθεται δίπλα από το *«βασιλιά»*. Όποιος ρίχνει τον *«κλέφτη»* οδηγείται από τους *“φουρνάρηδες”,* που συνήθως είναι πολλοί λόγω της συχνότητας της βολής αυτής, ενώπιον του *“βασιλιά”* και κατηγορείται ότι έχει κλέψει ψωμί.

Ο *“βασιλιάς”* ακούει την κατηγορία και την υπεράσπιση και μετά δίνει εντολή στο *“βεζίρη”* να δώσει στον *«κλέφτη»*, με ελεύθερη εκτίμηση του *“βασιλιά”*, κάμποσα χτυπήματα. Μετά συνεχίζει το ρίξιμο του αστράγαλου. Ο

“βασιλιάς” και ο *“βεζίρης”* παύονται μόλις ένας άλλος καταφέρει την αντίστοιχη βολή.

Ο χτυπημένος *«κλέφτης»* μπορεί να γίνει και αυτός *“βεζίρης”* και δεν υπάρχει τίποτα το πιο φυσιολογικό από το να πάρει εκδίκηση τώρα χτυπώντας με όλη του τη δύναμη, όταν ο πρώην *“βεζίρης”* έχει σειρά να φάει ξύλο. Έτσι, το παιχνίδι λήγει συχνά σε σοβαρό τσακωμό, ένας λόγος παραπάνω να αγαπιέται παθιασμένα από τη νεολαία. Στο ίδιο ή σε ένα πολύ παρόμοιο παιχνίδι όπου το ξύλο είναι μέρος των κανόνων του παιχνιδιού, υποθέτω ότι ο μικρός Πάτροκλος είχε την ατυχία να δώσει σε ένα συμπαίκτη το θανατηφόρο χτύπημα.

Το ότι τα επικίνδυνα χτυπήματα δεν ήταν τίποτα το σπάνιο στο παίξιμο με τον αστράγαλο αποδεικνύει και η αφήγηση που θέλει τον Πάτροκλο να εμφανίζεται στον τάφο του Αχιλλέα, για να διώξει κάποια παιδιά βοσκών που έπαιζαν εκεί με τους αστράγαλους, διότι ένας μόλις πήγαινε να σκοτώσει έναν άλλον με το μπαστούνι. Διάφορα άλλα, λιγότερα άγρια παιχνίδια παίζονταν κάποτε, όπως και σήμερα, με περισσότερους αστράγαλους, και μάλιστα από αγόρια και κορίτσια. Οι αστράγαλοι αναφέρονται συχνά ως παιχνίδια των παιδιών και γι’ αυτό τους βρίσκει κανείς συχνά, φτιαγμένους από ελεφαντόδοντο ή από μαργαριτάρι, σε παιδικούς τάφους.

Οι ενήλικοι έπαιζαν στους αρχαίους κυρίως χρόνους με τέσσερεις αστράγαλους, ακόμα και για χρήματα, όπου τότε η καθεμία των πλευρών είχε την ισχύ ενός αριθμού. Η καλύτερη βολή, η λεγόμενη Αφροδίτη, ήταν αυτή όπου η καθεμία των τεσσάρων πλευρών έδειχνε διαφορετική φιγούρα, η χειρότερη, η σκυλίσια βολή, αυτή όπου και οι τέσσερις αστράγαλοι είχαν τη στρογγυλή πλευρά προς τα πάνω, βολή που λεγόταν Χίος και αντιστοιχεί στο σημερινό Φούρναρη ή Γάιδαρο.

Στα συμπόσια, στα οποία το ζητούμενο ήταν να διοριστεί ο Βασιλιάς του κρασιού, η καλύτερη βολή, η Αφροδίτη, λεγόταν και βολή του Βασιλιά, όπως και στο σημερινό παιδικό παιχνίδι, όπου το *«ρίχνω το βασιλιά»* αντιστοιχεί στο *«jacto basilicum»* του Πλαύτου. Ο βασιλιάς του κρασιού είχε το δικαίωμα να επιβάλλει σε αυτόν που είχε κάνει κακή βολή, να πιει όσο ήθελε ο βασιλιάς ή να του δίνει άλλες αστείες διαταγές.

ΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Από την Αράχοβα, ο δρόμος περνάει πάλι στις όχθες του Πλειστού, όπου φτάνει κανείς σε μιαν ώρα περίπου. Εκεί συναντιέται με τον πιο άνετο δρόμο που οδηγεί από τα Σάλωνα στα βάθη της κοιλάδας του Πλειστού, χωρίς να περνάει από το Χρισσό, το Καστρί και την Αράχοβα.

Ο Πλειστός που, όντας πιο κοντά στις κύριες του πηγές, έχει εδώ και το

καλοκαίρι κάμποσο νερό, πηγάζει ενάμιση μίλι περίπου πιο βόρεια, σχεδόν κάτω από την κορυφή του Λυκεριού. Εκεί όπου ο δρόμος διασχίζει το ποτάμι βρίσκονται αριστερά σε ένα ύψωμα τα ερείπια ενός μεγάλου συμπαγούς οικισμού, που φέρει το απροσδιόριστο όνομα Παλαιόκαστρο. Τα τείχη αποτελούνται εν μέρει από πολυγωνικούς, εν μέρει από λαξευμένους και μη λειασμένους λίθους. Εσωτερικά υπάρχουν ψηλές επιχωματώσεις καλυμμένες με θάμνους. Αυτά τα ερείπια ανήκουν είτε στην αρχαία Κυπάρισσο, τη θέση της οποίας ο Όμηρος δεν την αναφέρει με ακρίβεια, ο Στράβωνας όμως την τοποθετεί κάτω από το όρος του Παρνασσού, ο Στέφανος και ο Ευστάθιος στην περιοχή των Δελφών, δηλαδή σε μια κοιλάδα ή ένα φαράγγι εκεί κοντά, είτε πρόκειται για τα απομεινάρια της πόλης των Αιολιδών, η οποία βρισκόταν σύμφωνα με τον Παυσανία στο δρόμο από τον Πανοπέα μέσω Δαυλίδας προς τους Δελφούς. Άλλη επιλογή δεν υπάρχει. Ένα τμήμα του Περσικού στρατού, σταλμένου από τον Ξέρξη για να ληστέψει το Ιερό των Δελφών, είχε καταστρέψει και αυτή την πόλη και έκτοτε δεν αναφέρθηκε ξανά, πράγμα που μας οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι δεν ξαναχτίστηκε ποτέ ή έμεινε ασήμαντος τόπος.

Η Κυπάρισσος λέγεται ότι έλαβε το όνομά της από τον ομώνυμο ήρωα, ένα γιο του Μινύα και αδελφό του Ορχομενού, άρα από έναν από τους Αιολίδες από το γένος του Σίσυφου. Γι' αυτό το λόγο συμπεραίνω ότι η Κυπάρισσος του Ομήρου και η αναφερόμενη από τον Ηρόδοτο πόλη των Αιολιδών ταυτιζόταν, και ότι το Παλαιόκαστρο είναι τα ερείπιά της, όντας στην κατεστραμμένη κατάσταση, στην οποία την άφησαν οι Πέρσες. Τώρα η κοιλάδα αρχίζει και στενεύει. Γυμνά βουνά περιβάλλουν την έρημη περιοχή και η Κίρφι παίρνει το όνομα Ξεροβούνι. Σύντομα φτάνει κανείς σε ένα μεγάλο απομονωμένο χάνι.

Αυτοί οι ξενώνες ανατολίτικου τύπου αποτελούνται συνήθως από στάβλους για τα άλογα και πάνω από αυτούς από ένα ευρύχωρο άδειο δωμάτιο που προορίζεται για ταξιδιώτες, που έχουν τρόφιμα μαζί τους και αποσκευές, όσο χρειάζεται ο καθένας για να διανυκτερεύσει. Φωτιά και νερό είναι σχεδόν το μοναδικό πράγμα που ο κάτοχος του χανιού είναι ικανός να προσφέρει στον ξένο, ίσως και κρασί και αλμυρό τυρί, όχι όμως ψωμί, το οποίο πρέπει ο καθένας να έχει μαζί του. Από εδώ και πέρα ο δρόμος περνάει από τα στενά του Ζεμενού *(«το Ζεμενό - Δερβένι ή το Ζεμενό»),* μιας στενής και έρημης κοιλάδας. Πριν ανοίξει, φτάνοντας προς τη Σχιστή, συναντά κανείς τις οχυρώσεις, με τις οποίες ο Οδυσσέας, το έτος 1823, εμπόδισε τον Τούρκικο στρατό να προχωρήσει μέσα από το στενό στην κοιλάδα του Πλειστού και από εκεί στον κάμπο του Χρισσού και τα Σάλωνα.

Οι χαμηλοί τοίχοι από πέτρες μαζεμένες και στοιβαγμένες ελεύθερα, ανεβαίνουν δεξιά και αριστερά στις πλαγιές των βουνών και σήμερα έχουν μισοκαταρρεύσει ήδη. Μοιάζουν μάλλον με τοίχους μάντρας για πρόβατα

παρά με οχύρωση. Ανατολικά από εκεί ανοίγει η κοιλάδα και ο δρόμος χωρίζεται οδηγώντας αριστερά προς τη Δαύλεια και τη Βοιωτία, δεξιά δε προς το Δίστομο, την αρχαία Άμβρυσσο. Αυτό το σταυροδρόμι, η αρχαία Σχιστή οδός όπου ο Οιδίποδας σκότωσε τον πατέρα του, πήρε το σημερινό του όνομα *«Σταυροδρόμι της Μπαρδάνας»* από ένα τούρκικο χωριό που τώρα είναι εντελώς κατεστραμμένο. Το χωριό αυτό βρίσκεται σε ύψωμα όπου πηγάζει η *«Παρθένη βρύσις»* και από αυτήν οι Τούρκοι δημιούργησαν το όνομα Μπαρδάνα. Σύμφωνα με την πιο κοινή εκδοχή, ο Οιδίποδας ερχόταν από τους Δελφούς, όπου το Μαντείο του προφήτευσε ότι θα σκότωνε τον πατέρα του και θα παντρευόταν τη μάνα του. Ο Λάιος, και αυτός με σκοπό να συμβουλευτεί το Μαντείο των Δελφών, ερχόταν από την αντίθετη κατεύθυνση, από τη Δαύλεια.

Ο Οιδίποδας, που σε αυτό το μοιραίο σταυροδρόμι θα μπορούσε να στρίψει προς την Άμβρυσσο πηγαίνοντας στην Κόρινθο, απέφυγε τη δήθεν πατρίδα του και, τρομαγμένος από το χρησμό, στράφηκε με την άμαξά του προς Βοιωτία από όπου ερχόταν ο πατέρας του. Επειδή κανείς από τους δυο δεν ήθελε να κάνει στην άκρη, ξέσπασε ο διάσημος καυγάς, στον οποίο σκοτώθηκε ο Λάιος. Η έρημη περιοχή θυμίζει την έκφραση του Σοφοκλή, που την αποκαλεί *“μύχιο φαράγγι”*, και μερικοί σωροί από πέτρες θυμίζουν τον απλό τάφο του Λάιου και του οδηγού του, ο οποίος σύμφωνα με τον Παυσανία βρισκόταν στη μέση του σταυροδρομιού.

Ο αρχαιότερος και πιο πολυσύχναστος δρόμος από την Αττική και τη Θήβα προς τους Δελφούς περνούσε από Χαιρώνεια, Πανοπέα, Δαύλεια και τη Σχιστή. Ο Απόλλωνας λέγεται ότι πήγε στους Δελφούς από αυτό το δρόμο και ότι σκότωσε στον Πανοπέα τον Τιτυό. Οι Αθηναίοι πρωτοφτιάξανε το δρόμο και έστελναν από εδώ τις Πυθιάδες στους Δελφούς. Ακόμα και οι Θυιάδες της Αττικής έπαιρναν αυτόν το δρόμο. Ένας άλλος δρόμος, λίγο πιο σύντομος και κατάλληλος για άμαξες, περνούσε, όπως φαίνεται, τη Λιβαδειά και ενωνόταν πριν τη Σχιστή με το δρόμο που ανέβαινε από τη Δαύλεια. Σήμερα, πάντως, ο κανονικός δρόμος από τη Λιβαδειά στα Σάλωνα περνάει μέσω Μπαρδάνας, χωρίς να αγγίξει τη Δαύλεια. Οι Τούρκοι λιθόστρωσαν το δρόμο με τη δική τους τεχνοτροπία, λόγω του ότι τον χρησιμοποιούσαν συχνά. Μεταξύ της Σχιστής και της Δαύλειας βρίσκονται πάλι δυο δρόμοι, ένας συντομότερος άλλα άβολος, κολλητός στις υπώρειες του Παρνασσού, και ένας μακρύτερος κατά μήκος το ποταμού Πλατανιά. Ο τελευταίος είναι ο αρχαίος για τις άμαξες. Στις όχθες του Πλατανιά, περίπου στη μέση μεταξύ Μπαρδάνας και Δαύλειας, φαίνονται μερικά αναλήμματα και ερείπια, που ίσως ανήκουν στα κτήρια του Φωκικού, που περιγράφει ο Παυσανίας, και όπου την εποχή του συγκεντρώνονταν οι αποσταλμένοι των Φωκικών πόλεων.

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

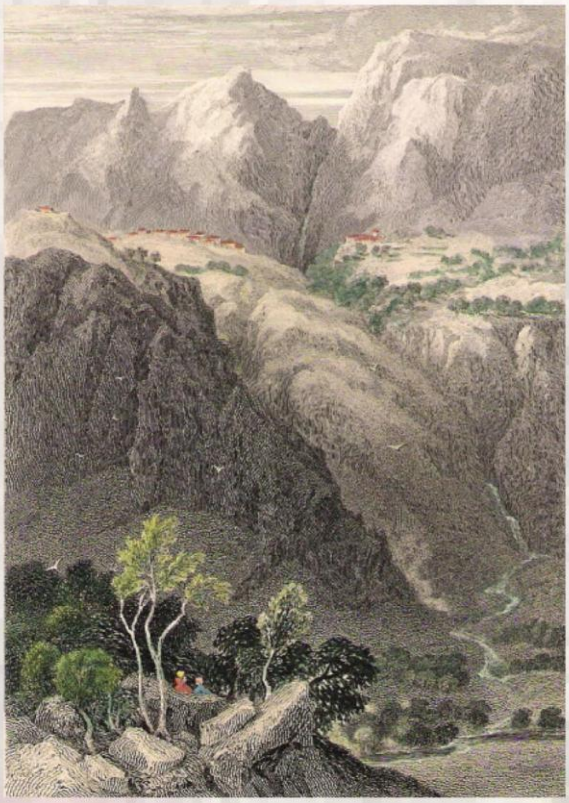
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Α΄

(12ο e-τεύχος)



ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

52. ADOLPH STRAHL

Βιογραφικά στοιχεία

Πίσω από αυτό το ψευδώνυμο **Adolph Strahl** κρύβεται ο εκ Βιέννης Ούγγρος συγγραφέας **Karl Schodel**. Σε ηλικία μεταξύ 30 και 40 ετών εξέδωσε μια σειρά από ταξιδιωτικές περιγραφές και πεζογραφήματα.

Λόγω της θέσης του στο Δημόσιο Γραφείο ελέγχου βιβλίων (Λογοκρισίας), είχε την ευχέρεια να σχετίζεται με πολλούς Βιεννέζους βιβλιοπώλες, οι οποίοι αναγκάζονταν να φιλοξενούν τις λογοτεχνικές του προσπάθειες, δεδομένου ότι τότε τα βιβλία και οι εκδόσεις εξαρτώνταν λίγο - πολύ από τα Γραφεία Λογοκρισίας.

Όμως, λόγω συχνών καταγγελιών εναντίον του Strahl, για κατάχρηση της δημόσιας θέσης του και άλλες ατασθαλίες, αναγκάστηκε ο Κόμης **Sedlnitzky** να τον απολύσει από την υπηρεσία.

Στις περιγραφές των ταξιδιών του σε Ιταλία, Ελβετία, Βορειοδυτική Ευρώπη και Ανατολή, ο Strahl παρουσιάζεται ως οξυδερκής παρατηρητής (σχολιαστής) και καλός ρομαντικός εικονογράφος.

Σχόλια

Ο **Strahl** περιγράφει τη διαδρομή του από Αίγιο στη Σκάλα Σαλώνων, δηλαδή την Ιτέα, από εκεί την ανάβαση και παραμονή του για λίγες ώρες στους Δελφούς, στη συνέχεια την επιστροφή του στην Ιτέα και τον απόπλου του αμέσως προς Κόρινθο.

Το αφήγημά του, παρότι σύντομο, είναι ενδιαφέρον, είναι μπορούμε να πούμε ισορροπημένο ανάμεσα σε περιγραφές για τη σύγχρονη Ελλάδα και το αρχαίο παρελθόν της.

Οι αναφορές του, αφενός δείχνουν ένα σεμνό προσκυνητή του αρχαίου ιερού των Δελφών και αφετέρου δείχνουν έναν άνθρωπο, που παρατηρεί με ενδιαφέρον το σύγχρονο ελληνικό βίο αποτυπώνοντας περιστατικά, εν είδει αστυνομικού ρεπορτάζ, τα οποία πέφτουν στην αντίληψή του. Αποτυπώνει π. χ. μια ληστρική επιδρομή στο Αίγιο έως την κατάληξή της.

Δίνει ακόμα μια πολύ ενδιαφέρουσα περιγραφή για το χάνι της Ιτέας, έτσι γνωρίζουμε σήμερα εμείς πώς κέρδιζαν τα...αστέρια τους τα τότε Hotel Beach. Επίσης, τον εντυπωσιάζει ο Έλληνας, ο οποίος τον πλησιάζει εκεί στην Ιτέα, και του δείχνει ότι έχει γνώση του μύθου του Οιδίποδα.

Η περιγραφή των Δελφών δεν είναι εκτενής και περισπούδαστη, δείχνει όμως ότι περπάτησε τον αρχαιολογικό χώρο με ενδιαφέρον και σεβασμό και τον ευχαριστήθηκε. Δεν παρέλειψε μάλιστα να *"καρφώσει"* τη σκανδαλιά του Λόρδου Βύρωνα από την επίσκεψη του ποιητή στους Δελφούς, το 1809. Και ποια ήταν αυτή; όχι βέβαια κανένας εφήμερος έρωτας με κάποια

Δελφιώτισσα, αλλά η αναγραφή του ονόματός του, με μπογιά, στα βράχια της Κασταλίας πηγής.

Στον πηγαιμό του για Κόρινθο συνεχίζει το... προσφιλές ρεπορτάζ του και μας πληροφορεί για το λαθρεμπόριο, που αντιλήφθηκε ότι γινόταν από τον καπετάνιο του πλοίου, που τον μετέφερε εκεί.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Das alte und neue Griechenland, eine parallele, gezogen auf einer Reise nach Athen und der Morea", Adolgh Strahl, Wien 1840.

Κατά την παραμονή μας στην Πάτρα, όλοι στην πόλη μιλούσανε για τη σύλληψη μίας συμμορίας ληστών που για καιρό ήταν η μάστιγα της Βοστίτσας (Αιγίου). Οι κλέφτες αυτοί είχαν το θράσος να επιτεθούν σε ένα σπίτι στη Βοστίτσα μέρα μεσημέρι. Όμως, οι στριγκλιές των γυναικών ξεσήκωσαν γρήγορα όλους τους κατοίκους του χωριού και έτσι πιάστηκαν οι ληστές, αφού πρώτα έχασαν έναν δικό τους και αφού σκότωσαν πυροβολώντας μερικούς από τους κατοίκους του τόπου. Τους έφεραν στην ελληνική ναυαρχίδα, όπου θα έμειναν ωσότου να προσφερθεί μία ευκαιρία να τους πάνε στο Ναύπλιο, για να δικαστούν.

Η αναχώρησή μας από την Πάτρα ήταν κάθε άλλο παρά ευνοϊκή. Ο άνεμος φυσούσε δυνατά, έβρεχε καρεκλοπόδαρα και είχε και πολύ κύμα. Περάσαμε τα θαλάσσια στενά που δεν έχουν ούτε ένα ναυτικό μίλι πλάτος, μεταξύ των δύο κάστρων Μοριά και Λεπάντο, και μπήκαμε στον Κορινθιακό Κόλπο. Τα στενά αυτά τα αποκαλούν συχνά *«Δαρδανέλια του Λεπάντο»*. Έπειτα, φτάσαμε στην Σκάλα των Σαλώνων.

Το μέρος αυτό έχει το όνομά του από το γεγονός ότι πρόκειται για το επίνειο των Σαλώνων, της παλαιάς Άμφισσας. Αποτελείται μόνο από μία δεκάδα σπίτια, συν το τελωνείο και ένα χάνι. Το τελευταίο δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μία μακρόστενη καλύβα με ένα τοίχο από πηλό. Οι άλλες τρεις πλευρές ήταν παραθυρόφυλλα, που την ημέρα ήταν ανοιχτά, τη νύχτα τα έκλειναν, χωρίς όμως να παρέχουν απόλυτη προστασία κατά του κρύου ή του αέρα, ο οποίος την εποχή που ταξιδεύαμε, δηλαδή αρχές Φεβρουαρίου, περνούσε δυσάρεστα από τις σχισμές.

Το πάτωμα ήταν σκέτο χώμα. Αντί για κρεβάτια και καρέκλες, περνούσε από τους τοίχους της καλύβας ένα είδος ξύλινου ντιβανιού, όπου κοιμήθηκαν την επόμενη νύχτα γύρω στα είκοσι άτομα. Το πάτωμα πάντως είχε το πλεονέκτημα ότι μπορούσες να ανάψεις φωτιά πάνω του, η οποία τελικά μας ζέστανε κάπως.

Σύντομα ήμασταν περιτριγυρισμένοι από κάμποσους κατοίκους του τόπου που παρακολούθησαν προσεκτικά κάθε μας κίνηση. Κοίταζαν τα βιβλία μας και χαμογελούσαν στην όψη αυτών που ήσαν γραμμένα στα ελληνικά.

Ο πιο μορφωμένος μεταξύ τους μας έδειξε μάλιστα ένα αρχαίο δαχτυλίδι και ζήτησε ως αντάλλαγμα να δει και το δικό μου, στο οποίο ήταν απεικονισμένη μία Σφίγγα με το σύνθημα *«ΜΟΝΩ ΟΙΔΙΠΟΔΙ»*. Παρόλο που τα λόγια ήταν ανάποδα στη σφραγίδα ήξερε το νόημά τους. Έδειχνε αμέσως προς την Ανατολή και είπε τη λέξη *«Φήβε»*, διότι έτσι ονομάζονται σήμερα οι παλαιές Θήβαι. Όταν τον ρωτήσαμε μέσω του υπηρέτη μας, αποδείχτηκε ότι ήξερε όλη την ιστορία του Οιδίποδα.

Το άλλο πρωί ανεβήκαμε στα άλογα, που είχαμε παραγγείλει ήδη το βράδυ πριν, για να κάνουμε μια εκδρομή προς τον κοντινό Παρνασσό. Τα παλιάλογά μας δεν είχαν τίποτα από τη φύση ενός Πήγασου και ο δρόμος ήταν τόσο χάλια, που στ' αλήθεια θα ευχόσουν να είχαν τα άλογα φτερά για να προχωράς πιο εύκολα.

Περάσαμε πρώτα τον Κρισσαίο κάμπο, που μερικώς ήταν χτισμένος και φυτεμένος με πικροδάφνη. Μετά περάσαμε έναν ελαιώνα τα δέντρα του οποίου αποφέρουν άριστης ποιότητας ελιές, γνωστές υπό την ονομασία *«Κολυμπάδες»*. Από εδώ και πέρα, ο δρόμος ανέβαινε. Καμιά φορά ήταν πολύ χάλια, πουθενά δε καλός.

Στη μισή διαδρομή περάσαμε από την Κρίσσα, όπου έχει κανείς νοτιοδυτικά ωραία θέα προς το Γαλαξίδι, βορειοδυτικά από την άλλη πλευρά προς Σάλωνα.

Λίγο πριν φτάσουμε στους Δελφούς βλέπαμε δεξιά και αριστερά του δρόμου παλιούς τάφους λαξευμένους στο βράχο. Οι περισσότεροι εξ αυτών ήταν υπολογισμένοι για ένα μόνο άτομο. Ένας όμως, τον οποίο και επισκεφτήκαμε, περιείχε τρία φέρετρα.

Περνώντας μία άτεχνη τοξωτή είσοδο φτάσαμε σε ένα χώρο, στον οποίο βρίσκονταν και στις δύο πλευρές σαρκοφάγοι και απέναντι από την είσοδο μία τρίτη. Πάνω από την καθεμία από αυτές βρισκόταν μια εσοχή, για να βάλει κανείς μία λάμπα ή και ένα αγαλματίδιο. Τα καλύμματα δεν υπήρχαν πλέον και μέσα στα φέρετρα δεν έβλεπες τίποτε άλλο παρά το πέτρινο προσκέφαλο πάνω στο οποίο κάποτε υπήρχε το κεφάλι μιας σωρού.

Οι Δελφοί βρίσκονται ενάμιση μίλι πιο ψηλά, προς τα βουνά που τελειώνουν μετά από άλλα δύο μίλια με την κορυφή του Παρνασσού. Οι Δελφοί όμως βρίσκονται εκτός κάθε σύνδεσης με τον κυρίως Παρνασσό, που από εκεί ούτε καν φαίνεται. Το μέρος λέγεται τώρα Καστρί, μία ονομασία που προέρχεται από τους Ρωμαίους και η οποία συναντιέται τακτικά στην Ελλάδα, συχνά με την προσθήκη ενός ελληνικού επιθέτου, π.χ. Παλαιοκαστρί, δηλαδή το παλιό κάστρο κλπ. Πιθανώς, τα περισσότερα μέρη χρωστάνε αυτή την

ονομασία στην προκατάληψη του Μεσαίωνα, σύμφωνα με την οποία σε κάθε ερείπιο υπέθεταν ένα παλιό κάστρο.

Το Καστρί δεν δείχνει σήμερα κανένα ίχνος οχυρού, και εκτός από τα γερά θεμέλια δεν έμεινε τίποτα από τους αμέτρητους ναούς και τα δημόσια κτήρια που μας απαριθμεί ο Παυσανίας. Το μάτι αναγνωρίζει με την πρώτη ματιά την ακρίβεια του Παυσανία σε όλες τις περιγραφές του τόπου αυτού.

Το χωριό βρίσκεται σε άνδηρα με μικρά τείχη, που ανεβαίνουν κλιμακωτά με ίσες αποστάσεις, και φέρουν όλα τα σημάδια της αρχαιότητας. Δεξιά από την είσοδο του χωριού βλέπει κανείς τα θεμέλια ενός παλιού ναού, ένα τετράγωνο, οι πλευρές του οποίου έχουν μήκος διακόσια πενήντα πόδια έκαστη. Στη μέση αυτού στέκεται μία μίζερη ελληνική εκκλησία του Αγ. Ηλία.

Αφού είχαμε τακτοποιήσει τα άλογά μας, οδηγηθήκαμε στο αμφιθέατρο, ένα τεράστιο οικοδόμημα τα καθίσματα του οποίου είναι λαξευμένα στο βράχο και έχουν διατηρηθεί σε απόλυτα καλή κατάσταση. Από εκεί πήγαμε στην Κασταλία Κρήνη που βρίσκεται στους πρόποδες ενός δίκορφου βράχου, ο οποίος θεωρείτο έως τώρα λανθασμένα ως Παρνασσός.

Όπως ήδη ανέφερα πιο πριν, ο Παρνασσός βρίσκεται μερικά μίλια πιο πέρα και δεν φαίνεται καν από εδώ, διότι αμέσως πίσω από την πηγή υψώνεται ένας βράχος ύψους 150 ποδιών που πάνω χωρίζεται σε δύο κορυφές. Δεν μπορούμε να αποκαλούμε αυτό το βράχο πολύ ψηλό, ωστόσο εμποδίζει, λόγω της εγγύτητάς του, τη θέα στο υπόλοιπο βουνό και ιδιοποιείται το όνομα του κυρίως Παρνασσού.

Στο βράχο φαίνονται τρεις ημικυκλικές εσοχές που δεν κάνουν ευχάριστη εντύπωση. Δεξιά, λίγο πιο πάνω από το έδαφος, υπάρχει μια σπηλιά που έχει μετατραπεί, με κάποιες προσθήκες, σε παρεκκλήσι. Είναι αφιερωμένο στον Αγ. Ιωάννη και στους τοίχους διακρίνονται κάμποσα διακεκριμένα ονόματα, μεταξύ αυτών και το όνομα του Byron με το έτος 1809.

Η Κασταλία Κρήνη έχει τη μορφή ενός παραλληλόγραμμου. Εδώ πλενόταν η Πυθία πριν ανεβεί στο ιερό τρίποδο. Ήπιαμε όλοι από το εκπληκτικό νερό. Κοντά στην πηγή βρίσκεται ο κορμός ενός ξεραμένου πλάτανου. Στην όψη του θυμήθηκα ένα σημείο ενός τραγικού ποιητή, όπου λέγεται για τον Οιδίποδα ότι, όταν ήρθε στους Δελφούς για να ρωτήσει το μαντείο, κάθισε στη σκιά ενός πλάτανου δίπλα από την πηγή. Παραμείναμε κάμποση ώρα σε αυτά τα ενδιαφέροντα λείψανα της αρχαιότητας και έπειτα ακολουθήσαμε τον οδηγό μας σε μερικούς τάφους ανατολικά της πηγής.

Μεταξύ άλλων είδαμε εκεί μια ωραία σαρκοφάγο από λευκό μάρμαρο στις πλευρές της οποίας υπήρχαν ανάγλυφες παραστάσεις αντρικών και γυναικείων μορφών, αλόγων και γυπών. Στο κάλυμμα βρισκόταν μία γυναικεία μορφή σε όμορφη στάση, περίπου με τον τρόπο που βλέπει κανείς αυτές τις φιγούρες σε τάφους σε κάποιες εκκλησίες. Παρόλο που στη μορφή αυτή

έλειπε το κεφάλι, υπήρχε στο σώμα τόση ζωντάνια και τόση ομορφιά, που δεν θυμάμαι να έχω δει ποτέ κάτι πιο όμορφο.

Από εδώ πήραμε την επιστροφή μας μέσα από έναν λαβύρινθο γερών τειχών και αμέτρητο αριθμό κομματιών κιόνων, με τα οποία θα μπορούσε κανείς να διακοσμήσει καμιά ντουζίνα ελληνικών ναών. Ο οδηγός μας εξήγησε πάντως ότι πρόκειται για τα λείψανα του μεγάλου ναού του Απόλλωνα. Έναν άλλο όγκο τον αποκαλούσε *"Τάφο του Κρόνου"*.

Μετά από ακριβή παρατήρηση όλων αυτών των αξιοθέατων ξεκινήσαμε την επιστροφή προς τη Σκάλα, ευχαριστημένοι με τα αποτελέσματα της εκδρομής μας που μας έκανε να ξεχάσουμε όλες τις περασμένες δυσκολίες.

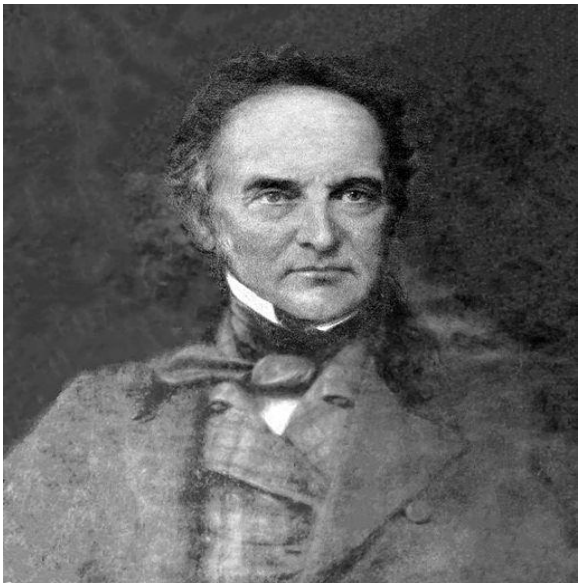
Για να μην είμαστε αναγκασμένοι να ξαναπεράσουμε δεύτερη νύχτα σε αυτό το ελεεινό τόπο, επιβιβαστήκαμε στο πλοίο με ευνοϊκό άνεμο για να φτάσουμε στην Κόρινθο κατά το ξημέρωμα. Να όμως, που ο καπετάνιος μας ζήτησε από μας την άδεια να κάνει στάση για μερικά λεπτά στο Γαλαξείδι και εμείς ήμασταν τόσο αφελείς να του το επιτρέψουμε. Αντί μερικών λεπτών όμως έμεινε ο άνθρωπος όλη τη νύχτα επί τόπου, ούτως ώστε το άλλο πρωί βρισκόμασταν με απόλυτα άπνοια τρία μίλια έξω από την Κόρινθο, την οποία βλέπαμε μπροστά μας.

Ο καπετάνιος εκμεταλλεύτηκε το χρόνο του πλήρως, διότι οι κινήσεις του πρόδιδαν το λαθρέμπορο. Δεν μπήκε στο λιμάνι, αλλά πηγαινοερχόταν συνέχεια, μη λέγοντας κουβέντα κατά τη διάρκεια αυτών των μανουβρών. Οι κωπηλάτες δεν ακουμπούσαν σχεδόν το νερό με τα κουπιά τους, και όλα αυτά φανερά με το σκοπό να αποκρύψουν στον τελωνειακό υπάλληλο την παρουσία τους.



Στοιχεία από οστέϊνο αυλό στο Κωρύκιον Άντρον.

53. WILLIAM MURE



Βιογραφικά στοιχεία

Ο Σκωτσέζος **William Mure** γεννήθηκε το έτος 1799 και πέθανε το έτος 1860. Ήταν λόγιος και πολιτικός. Παρακολούθησε το σχολείο του Westminster στο Λονδίνο, πριν πάει για σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου και στη Βόννη. Μπήκε στο Κοινοβούλιο του Ηνωμένου Βασιλείου την περίοδο 1846-1855, ως συντηρητικός βουλευτής.

Υπήρξε ονομαστός κλασικός φιλόλογος και δημοσίευσε μια κριτική ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας και Φιλολογίας σε πέντε τόμους, μεταξύ του 1850 και του 1857. Υποστήριξε την άποψη ότι η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι από τα πλέον σημαντικά έργα, που συνετέθησαν ποτέ. Διατέλεσε και πρύτανης του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης, την περίοδο 1847-1848.

Σχόλια

Ο **Mure** έφτασε στους Δελφούς στις αρχές Μαρτίου του 1838, ερχόμενος από τα δυτικά. Διανυκτέρευσε στο Καστρί, και αφού ερεύνησε εξονυχιστικά τον αρχαιολογικό χώρο, αναχώρησε ανατολικά περνώντας από Αράχοβα - Σχιστή οδό με κατεύθυνση προς Δαύλεια.

Η ταξιδιωτική του περιγραφή είναι εκτενής και ισορροπημένη, δείχνει δηλαδή ενδιαφέρον όχι μόνο για τον αρχαίο κόσμο των Δελφών και τα ερείπιά του, αλλά και για τη σύγχρονη ζωή των Ελλήνων. Περιγράφει γεγονότα που πέφτουν στην αντίληψή του, κρίνει συμπεριφορές, παρατηρεί με καθαρή

ματιά ανθρώπους και θέσεις, αρχαία κατάλοιπα και σύγχρονα δημιουργήματα. Έχει ως εφόδιο του αρχαίους συγγραφείς, όπως π.χ. τον Παυσανία, έχει μάλιστα καλά *"ξεσκονίσει"* και τα ταξιδιωτικά κείμενα παλιότερων περιηγητών, όπως του Dodwell και Gell.

Στο Καστρί δεν απέφυγε την φιλοξενία του περιβόητου δήμαρχου Νικόλα (Χαγιάτα), ενός απλού χωρικού αλλά με τουπέ Αγά, όπως προκύπτει από το κείμενό του. Έγινε, μάλιστα, και το απαραίτητο αλισφερίσι με τα αρχαία νομίσματα, μόνο που τώρα οι Καστρίτες είχαν πονηρέψει πολύ και ζητούσαν μεγαλύτερα ποσά.

Ακόμη μαθαίνουμε από τον Mure ότι υπήρχε και το... *"τέλος επιθεώρησης"* αρχαίων υπολειμμάτων, που έπρεπε να πληρωθεί προαιρετικά, βεβαίως, από τον ενδιαφερόμενο ξένο, σε ιδιοκτήτες σπιτιών, που τύχαινε να διαθέτουν στις αυλές τους ή στα υπόγεια των σπιτιών τους αρχαίες επιγραφές, ή θραύσματα από σπασμένες κολώνες και αγάλματα.

Ένας αρχαιολογικός χώρος που... *"σέβεται τον εαυτό του"* πρέπει να διαθέτει ένα τουλάχιστο φύλακα, και εάν μάλιστα ο ίδιος εκτελεί και χρέη ξεναγού, ακόμη καλύτερα. Έτσι, συνάγεται και από τα γραπτά του Mure, μόνο που κάποιος άλλος προσπάθησε να ιδιοποιηθεί τη θέση αυτή του φύλακα, αλλά μετά μερικές βρισιές από τον original, όλα επανήλθαν σε φυσιολογική τάξη και η ξενάγηση του Mure ολοκληρώθηκε νόμιμα χωρίς άλλα προβλήματα.

Τους Καστρίτες δεν τους είδε με πολύ καλό μάτι, όπως αντίθετα ο Dodwell, γράφει λοιπόν σχετικά: *"Παρόλο που οι χωρικοί είναι μια χοντροφτιαγμένη (αγροίκα) και απλή ράτσα σε σύγκριση με τους Ρουμελιώτες, δεν μπορώ να τους δώσω πίστη γι' αυτήν την άκρα καθαρότητα των πρωτόγονων τρόπων, με την οποία είχε τόσο χαρεί ο Dodwell. "*

Για τους Αραχοβίτες και ειδικά για τις Αραχοβίτισσες είχε πάρει καλές συστάσεις, αφότου βρισκόταν στο Μεσολόγγι. Όμως, όταν έφτασε στην Αράχοβα, απογοητεύτηκε λίγο, γιατί στα πρόχειρα *"καλλιστεία βρύσης"* που διοργάνωσε μέσα στο χωριό, όσες Αραχοβίτισσες είδε στις βρύσες να πλένουν ή να γεμίζουν τις στάμνες τους με νερό, δεν του πολυγυάλισαν στο μάτι. Του φάνηκαν να μοιάζουν με Γερμανίδες χωρικές! Και έτσι εξήγησε, σύμφωνα με αυτόν, γιατί οι Αραχοβίτισσες άρεσαν κυρίως στους Γερμανούς περιηγητές. Οι άντρες της Αράχοβας του φάνηκαν πιο ενδιαφέροντες *("υπερέχοντες").*

Το χωριό της Αράχοβας το είδε να γυναικοκρατείται, γράφει σχετικά : *"Το χωριό, πράγματι, έδινε την εντύπωση να είναι προορισμένο για γυναίκες, πολυάνθρωπο και ευτυχισμένο και οι κάτοικοί του στην ολότητά τους μια όμορφη ράτσα."* Εν πάση περιπτώσει, ο δικός του πραγματικός θαυμασμός προσελκύστηκε πιο πολύ από την εργατικότητα των κατοίκων παρά από την προσωπική γοητεία τους.

Όταν έφτασε στη Σχιστή Οδό, έβαλε τα δυνατά του, για να μπουν τα

πράγματα στη θέση τους, αναφορικά με την τοποθεσία όπου διαδραματίστηκε το επεισόδιο Λάιου - Οιδίποδα και επίσης αναφορικά με τη θέση του μνήματος του Λάιου. Στο ταξιδιωτικό του κείμενο καταθέτει όλη τη συλλογιστική του σχετικά με αυτό το θέμα εν είδει μικρής πραγματείας.

Κείμενο

Από το βιβλίο:

***"Journal of a tour in Greece and the Ionian Islands"*,**
William Mure, Edinbourg and London 1842.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

ΔΕΛΦΟΙ

«Λέγεται δέ πολλά μέν καί διάφορα ἐς αὐτούς τούς Δελφούς, πλείω δέ ἔτι ἐς Ἀπόλλωνος τό μαντεῖον.»

Παυσανία Φωκικά

Περνώντας μια χαμηλή βραχώδη κορυφογραμμή, στην όψη της οποίας υπάρχουν μερικές ταφικές ανασκαφές, ξαφνικά εμφανίζονται σε πλήρη θέα οι διάσημοι γκρεμοί των Δελφών. Ήταν δύσκολο, βεβαίως, να φανταστούμε μια πιο εκτυφλωτική θέα από τη συγκεκριμένη θέση αυτού του Ιερού, ακόμα και στην παρούσα υποβαθμισμένη κατάσταση ή ένα σημείο πιο προσαρμοσμένο με το δικό του μεγαλείο προς τη λατρεία της ανυπέρβλητης και μυστηριώδους θεότητας προς την οποία ήταν αφιερωμένη.

Η μέρα ήταν όμορφα γαλήνια και καθαρή, και ο ήλιος σε όλο το αποκορύφωμα της αίγλης του, έλαμπε με μια φωτεινότητα και δύναμη άξια του ωραίου μπλε ουρανού από τον οποίο ακτινοβολούσε, αλλά και τη μεγάλη μάζα των αντικειμένων που δέχονταν τις ακτίνες του.

Η στενή κοιλάδα του Πλειστού σ' αυτό το σημείο ορίζεται, προς τα βόρεια, από ένα ψηλό τοίχο βράχων ή μάλλον βραχωδών βουνών, από τις άκρες των οποίων δυο χαμηλότερες κορυφογραμμές προβάλλουν κατά πλάτος της κοιλάδας προς την κατεύθυνση της κοίτης του ποταμού. Η όλη εσοχή μπορεί να παρομοιασθεί με το κοίλο ενός μεγάλου θεάτρου, ενώ οι χαμηλότεροι αλλά όχι λιγότερο απότομοι γκρεμοί της Κίρφεως, που ορίζουν το ποτάμι σχεδόν σε ευθεία γραμμή, στην απέναντι πλευρά, μπορεί να παρομοιασθούν με τη σκηνή.

Το μεγάλο βόρειο φράγμα των βράχων σχίζεται στο κέντρο του, από την κορυφή έως τον πυθμένα, σε δυο πελώριους γκρεμούς με αιχμηρές κορυφές

σχηματίζοντας ένα στενό φαράγγι που *"τρέχει"* πίσω στα εσώτατα κοιλώματα του βουνού. Αυτοί οι δυο γκρεμοί, υψούμενοι σημαντικά πάνω από το υπόλοιπο της οροσειράς, είναι σχεδόν κατακόρυφοι μπροστά, και τελείως έτσι όπου οι πλευρές τους βλέπουν η μια την άλλη κατά μήκος του χάσματος, το οποίο, επειδή δεν είναι παρά λίγες γιάρδες σε πλάτος, παρουσιάζει μια σκοτεινή χαίνουσα άβυσσο, που δεν περιγράφεται.

Η κοίτη αυτού του χάσματος, σε βροχερό καιρό, μετατρέπεται σε χείμαρρο με ένα ωραίο καταρράκτη, αλλά στην παρούσα φάση ήταν ξηρή. Ίσως το αποτέλεσμα να μη μειώνεται απ' αυτή την περίσταση, καθώς ο ταξιδιώτης έχει τη δυνατότητα να εισχωρήσει σε μια σημαντική απόσταση μέσα στα εσωτερικά του κοιλώματα, όπου η βαθιά σκοτεινιά τού τεράστιου κοιλώματος, φωτιζόμενη πού και πού από μια σπασμένη ακτίνα του ήλιου, προσδίδει μια ανυπέρβλητη και θρησκευτική ιεροτελεστία στο τοπίο.

Στο χαμηλότερο άκρο αυτής της αποξηραμένης κοίτης χειμάρρου, ακριβώς εκεί όπου εμφανίζεται ανάμεσα από τους γκρεμούς, εκρέουν τα νερά της Κασταλίας πηγής, διαρρέοντας στην αρχή διάσπαρτα ποταμάκια ανάμεσα από σκόρπιες πέτρες, που φουσκώνουν, σχηματίζοντας ένα σημαντικό ρυάκι μόλις λίγες γιάρδες μακριά από την πρώτη τους εμφάνιση πάνω από το έδαφος. Γέμισα το στόμα μου με όση ποσότητα νερού χωρούσε από το κεφαλάρι και ρούφηξα κάθε γουλιά. Είναι, βεβαίως, εξαιρετικό στη γεύση, αλλά δεν ένιωσα την ευεργετική του επιρροή στις ευφάνταστες δυνάμεις μου περισσότερο από ό,τι τόσοι άλλοι ταξιδιώτες, που έχουν παραπονεθεί για την αναποτελεσματικότητά του.

Μπορεί, ωστόσο, να υπάρχουν βάσιμα δεδομένα, στα οποία στηρίζεται η αρχαία λαϊκή πίστη επί του θέματος. Το ασύγκριτο μεγαλείο του περιβάλλοντος τοπίου παίζει, βεβαίως, καλά το ρόλο του, όχι απλώς για να εξάπτει τις ομοιοκατάληκτες τάσεις ακόμα και των ελάχιστα ταλαντούχων, αλλά και για να διεγείρει την έμπνευση ενός πραγματικού ποιητή, μέχρι τούδε ίσως χωρίς συνείδηση των ικανοτήτων του, ενώ η τιμή ανήκει στην άσκηση τέτοιας επιρροής, που φυσικά αρπάζεται [σφετερίζεται] από την πηγή σαν το πιο ειδικό πνεύμα της θέσης.

Ίχνη από αγωγούς και λεκάνες, που σχημάτισαν το μπάνιο της Πυθίας, παρατηρούνται ακόμα πάνω από τη λιμνούλα, που πλέον χρησιμοποιείται ως ποτίστρα των ζώων του χωριού.

Το οικοδόμημα που βρισκόταν εκεί, έχει δώσει τη θέση του σ' ένα μικρό ελληνικό παρεκκλήσι χτισμένο στην πρόσοψη του βράχου. Το όνομα *«Βύρωνας»* είναι σκαλισμένο μεταξύ άλλων (ονομάτων) πάνω στον εσωτερικό τοίχο του. Ο μεγαλοπρεπής πλάτανος που είχε περιγράψει ο Dodwell ότι πρόσφερε μια ευχάριστη σκιά στη λιμνούλα, έχει πλέον εξαφανιστεί.

Η έξοδος του Καστάλιου ρυακιού προς τον Πλειστό βρίσκεται στο

ανατολικό άκρο του χωριού. Σχηματίζει ένα βαθύ λαγκάδι στολισμένο με μερικούς γραφικούς ελαιώνες, μέσα στους οποίους, στην αριστερή ή ανατολική όχθη φωλιάζει το Μοναστήρι της Παναγίας, μια μικρή αλλά αρκετά καλαίσθητη κατασκευή, μια από τις ελάχιστες που έχουν διασωθεί από τις καταστροφές του πολέμου. Η εκκλησία, που είναι το πιο εμφανές χαρακτηριστικό, έχει τη συνήθη μορφή του Ελληνικού σταυρού με τρούλο στο κέντρο.

Η αρχαία πόλη κατείχε την κεντρική περιοχή του μεγάλου φυσικού θεάτρου που περιγράφτηκε παραπάνω, εκτεινόμενη σε κάθε πλευρά του Καστάλιου ρυακιού, αλλά κείμενη κυρίως στη δεξιά ή δυτική όχθη. Σ' αυτήν την περιοχή βρίσκονται τώρα διασκορπισμένα τα σπίτια του χωριού Καστρί. Το ιερό ήταν στο ανώτερο ή βόρειο-δυτικό άκρο της αρχαίας πόλης, όπως και του σημερινού χωριού. Δεν έχει διασωθεί κανένα ίχνος, αλλά το πιο υπερυψωμένο τμήμα της θέσης του φαίνεται να υποδηλώνεται από ένα πέτρινο πλάτυσμα, που προβάλλει σ' αυτό το σημείο πάνω στο ψηλότερο τμήμα της πλαγιάς ξεκινώντας από τη βάση των γκρεμών.

Επίσης, δεν παρατηρούνται πουθενά ίχνη από την ιερή σπηλιά ή τις mephitic (μεφιστοφελικές;) αναθυμιάσεις που ενέπνεαν την Πυθία.

Ακριβώς κάτω απ' αυτό το πλάτυσμα, προς τα δυτικά, βρίσκεται η ψηλότερη άκρη του Σταδίου, το οποίο μπορεί εύκολα να αναγνωριστεί σε όλη του την έκταση, η οποία εκτείνεται κατά μήκος ενός κοίλου, εν μέρει φυσικού εν μέρει τεχνητού, στα ριζά των λοξών γκρεμών, και τερματίζει κάτω από τη χαμηλότερη κορυφογραμμή, που εδώ προβάλλει προς το ποτάμι.

Το εξόγκωμα της πέτρας από ντόπια παρνασσική πέτρα, που ο Παυσανίας περιγράφει να έχει κρατηθεί, διατηρείται ακόμα εν μέρει. Αντιθέτως, δεν υπάρχουν υπολείμματα της μαρμάρινης επένδυσης, την οποία χρηματοδότησε η γενναιοδωρία του Ηρώδου του Αττικού. Ο βράχος στην πλευρά του πλατύσματος, που περιγράφτηκε παραπάνω, όπου αντικρίζει το Στάδιο, μοιάζει να έχει λαξευτεί σε σκαλοπάτια, παρέχοντας επικοινωνία με το ψηλότερο τμήμα του ιερού.

Από την περιγραφή του Παυσανία μπορούσε να φανεί ότι η κορυφή αυτού του πλατύσματος κατεχόταν από τη Λέσχη, διακοσμημένη με τις φημισμένες ζωγραφιές του Πολύγνωτου. Αυτή η μεγάλη ημικυκλική εσοχή στο βουνό έχει νότιο προσανατολισμό, ώστε να συγκεντρώνει την πλήρη δύναμη του ήλιου κατά τη διάρκεια του λαμπερού μέρους της ημέρας. Γι' αυτό το λόγο, χωρίς αμφιβολία, δόθηκε το όνομα Φαιδριάδες - *«απαστράπτουσες»* - με το οποίο, οι γκρεμοί αυτοί που προσέδωσαν σε όλο το τοπίο τον ξεχωριστό χαρακτήρα, έγιναν γνωστοί ανάμεσα στους αρχαίους.

Σχηματίζοντας το κεντρικό και ταυτοχρόνως το πιο ανυψωμένο τμήμα της γραμμής του βάραθρου, ακριβώς πάνω από το ιερό, δεχόταν τις ακτίνες του

φωτεινού αστέρα πάνω στο ένα ή στο άλλο τμήμα από τις επιφάνειές του και τις αντανακλούσε πάνω στα ιερά αντικείμενα χαμηλότερα, από την πρώτη του εμφάνιση στον ανατολικό ορίζοντα μέχρις ότου βυθιστεί πίσω από τα Πελοποννησιακά βουνά: - *«ολημερίς με του Ήλιου το γοργό φτερό»*, όπως ο Ευριπίδης το εκφράζει (*«παναμέριος ἅμ' Ἁλίου πτέρυγι θοά»* Ευριπ. Ιων 122).

Γι' αυτό το λόγο ο Δημοσθένης εισήγαγε την παροιμία, θέλοντας να αναφέρει ανώφελες ή επιπόλαιες συζητήσεις: *«Περί τῆς ἐν Δελφοῖς σκιάς πολεμῆσαι»*, δηλαδή για το τίποτε. Η πραγματική δύναμη αυτού του γνωμικού, εάν δεν κάνω λάθος, έχει ξεφύγει της προσοχής και των αρχαίων και των σύγχρονων σχολιαστών. Ο σχολιαστής του Αριστοφάνους το φέρνει σε γελοία, αλλά διασκεδαστική συσχέτιση με μια άλλη παροιμία παρόμοιας σημασίας : *«Περί ὄνους σκιάς μάχεσθαι»*.

Ένας Αθηναίος, έχοντας ενοικιάσει ένα γαϊδούρι, για ένα ταξίδι προς τους Δελφούς, φτάνοντας στη γειτονιά του Ιερού αποκαμωμένος από το δρόμο και ταλαιπωρημένος από τη ζέστη της ημέρας, έδεσε το ζώο του και ξάπλωσε για ανάπαυση κάτω από τη σκιά του. Ο οδηγός του γαϊδουριού, ωστόσο, πρόβαλε μια επιπλέον απαίτηση για τη θέση, επιμένοντας ότι ο εργοδότης του είχε συμφωνήσει μόνο για τη χρήση του γαϊδουριού, και όχι για τη σκιά του. Αυτό είχε ως συνέπεια μια άγρια φιλονικία, που κατέληξε σε μια δίκη ανάμεσα στους διαδίκους σχετικά με την ουσία του δικαίου. Γι' αυτό το λόγο (σύμφωνα με το σχολιαστή) βγήκε η παροιμία : *«Περί ὄνου σκιάς μάχεσθαι»* και επειδή οι Δελφοί ήταν η σκηνή του καυγά, συνδέθηκε με το : *«Περί τῆς ἐν Δελφοῖς σκιάς πολεμῆσαι»*.

Ωστόσο, το ότι ο Δημοσθένης δεν είχε υπ' όψη του τέτοια σημασία, τουλάχιστον για το τελευταίο γνωμικό, φαίνεται από το γεγονός ότι κατά τη διήγηση του ίδιου μύθου, όταν τον εισήγαγε αυτός κάπου αλλού, για να τονίζει το ζήτημα μιας λογομαχίας, όριζε τα Μέγαρα, και όχι τους Δελφούς, ως τη σκηνή της περιπέτειας.

Δύσκολα θα μπορούσε να βρεθεί μια θέση πιο ένδοξη ή καλύτερα προσαρμοσμένη, για να θερμάνει τη φαντασία, και να εμπνεύσει αισθήματα θρησκευτικού ενθουσιασμού, από ό,τι η έξοχη[μεγαλοπρεπής] ομάδα αντικειμένων που περιέκλειε άλλοτε αυτό το θέατρο των βράχων, που όταν φωτίζονταν από τις ακτίνες του πρωινού ήλιου: τα πλατύσματα - οι πρόναοι - τα περιστύλια - και τα αγάλματα, υψώνονταν σε λαμπρές μάζες, η μια πάνω στην άλλη, ακολουθούμενες στη συνέχεια από ένα τεράστιο τείχος γκρεμών.

Ο ζωντανός τρόπος με τον οποίον ο Ευριπίδης στην πρώτη σκηνή του Ίωνα, μέσω του μονόλογου του νεαρού Νεωκόρου, που ανοίγει τις πύλες και παρουσιάζει βαθμιαία στη σειρά τα μέγαρα του ναού, εμφανίζει στο θεατή αυτόν το σπουδαίο συνδυασμό των θαυμάτων της φύσης και τέχνης, αποτελεί μια από τις ωραιότερες στιγμές είτε της δραματικής είτε της περιγραφικής του

μούσας.

Οι δίδυμοι βράχοι, τόσο φημισμένοι μεταξύ των αρχαίων, ως το πιο αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό του τοπίου της Δελφικής κοιλάδας, λόγω της σύγχυσης σχετικά με τα ονόματά τους, που γίνεται από τους ποιητές στις περιγραφές τους για την ιερότητα ή διασημότητα (των Δελφών), αναφέρονται συχνά ως οι κορυφές του Παρνασσού, αν και στην πραγματικότητα είναι συγκριτικά μικρές κορυφές στη βάση αυτού του πελώριου βουνού. Ο κατάλληλος τίτλος για τον ανατολικό βράχο ήταν Υάμπεια και του άλλου Ναυπλία. Είναι πιθανόν ότι σ' αυτούς τους βράχους χρωστά αρχικά η τοποθεσία το όνομά της, εάν όχι και την ίδρυση του Ιερού εντός των ορίων τους.

Οι Δελφοί είναι η ρίζα της γνωστής ελληνικής λέξης *«αδελφοί»* και εδώ ήταν πολύ κατάλληλος τίτλος για τις δίδυμες κορυφές, αφιερωμένες πιθανόν στη μακρινή εποχή, τότε που έλαβε χώρα, για πρώτη φορά από κοινού, όπως στα δίδυμα νησιά του Αιγαίου, τη Δήλο και τη Ρήνεια, αφιέρωση προς τις δίδυμες θεότητες: Απόλλωνα και Άρτεμι. Ο πολλαπλός σχηματισμός [πολλαπλή χρήση] του ονόματος φαίνεται επίσης να ευνοεί αυτή την άποψη. Όμοια, πιθανόν, είναι η προέλευση του ονόματος Δίδυμοι, που ανήκει στο πιο ονομαστό μαντικό ιερό της θεότητας στην Ασιατική Ελλάδα και σε ένα άλλο στην Αργολίδα.

Το κατάλυμά μας για τη νύχτα για ακόμα μια φορά εξασφαλίστηκε στο σπίτι του Δήμαρχου, ενός απλού χωρικού, με επιβλητικότητα ή μαχητική εμφάνιση όχι μικρότερη από αυτή (στην περίοδο) της κατοχής (δουλείας). Η κατοικία του, ευρισκόμενη στην πλευρά της Κασταλίας πηγής, ήταν κάτι σαν μια καλύβα ανώτερης κλάσης.

Μου παραχωρήθηκε, ως ξεχωριστή στέγαση, ο άδειος χώρος ενός μικρού τετράγωνου δωματίου, που χρησιμοποιείτο εν μέρει ως σιταποθήκη εν μέρει ως αποθήκη για χοντρή ξυλεία, και ο οποίος έβριθε από ψύλλους, από τους πιο χειρότερους εχθρούς μου μεταξύ ολόκληρου του φάσματος των σπιτίσιων ζωυφίων, και στους οποίους όφειλα πολλές άυπνες νύκτες, εκτός από την αποψινή, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού μου.

Οι συνήθειες του χωριού είναι ακριβώς οι ίδιες, όπως αναφέρονται στην ακόλουθη περιγραφή του Dodwell, και τα σπίτια του έχουν ξαναχτιστεί από τα ερείπιά τους με το ίδιο τρόπο που υπήρχε στην εποχή του: *«[...] Οι φτωχότεροι άνθρωποι ζουν σε καλύβες που αποτελούνται μόνον από ένα μεγάλο δωμάτιο. Οι πλουσιότεροι έχουν σπίτια με δυο δωμάτια που ανεγείρονται πάνω στο δεύτερο πάτωμα, το κατώτερο τμήμα διαιρείται σε ένα στάβλο αγελάδων[...]».*

Το δεύτερο δωμάτιο στις μέρες του, όπως και τώρα, ήταν μια αποθήκη. Το ισόγειο ή βάση, είναι μια πολυτέλεια που προσφέρεται σε κάποιο βαθμό αναγκαστικά λόγω της κλίσης του εδάφους.

Παρόλο που οι χωρικοί είναι μια χοντροφτιαγμένη (αγροίκα) και απλή ράτσα σε σύγκριση με τους Ρουμελιώτες, δεν μπορώ να τους δώσω πίστη γι' αυτήν την άκρα καθαρότητα των πρωτόγονων τρόπων, με την οποία είχε τόσο χαρεί ο Dodwell.

Η τιμή που αξίωσαν για μερικά παραμορφωμένα χάλκινα νομίσματα ήταν παράλογα υπερβολική, και μια γριά που ζούσε σε ένα καλύβι πίσω από τον αρχαίο τοίχο, πάνω στον οποίο είναι χαραγμένη η μεγάλη επιγραφή, και που είχε διαμορφώσει το χώρο ανάμεσα σ' αυτόν και τη δική της κατοικία ως ένα είδος αυλής, σωριάζοντας σκουπίδια στο ένα άκρο της στενής εισόδου, αγωνιζόταν προς διασκέδαση δική μου και των ακολούθων μου, για να αποσπάσει αρκετές δραχμές, ως πληρωμή του δικαιώματος της επιθεώρησης.

Για μερικές μέρες ο πολύς Νικόλας με είχε διασκεδάσει με τις θαυμάσιες ιστορίες του για ένα νεοανακαλυφθέν μνημείο των Δελφών, το οποίο ο ίδιος αποκαλούσε : *«Sepolcro della Pretessa» - «Ο Τάφος της Ιέρειας»*και το χρησιμοποιούσε ως προπύργιο [φρούριο] εντός του οποίου οχυρώθηκε, όταν πιέστηκε σκληρά από τις κατηγορίες μου, για την αποτυχία της καυχόμενης αρχαιολογικής του επιστήμης.

Η περιέργειά μου είχε κεντριστεί τόσο πολύ, που βρίσκοντάς τη να κείται στην ανοικτή περιοχή, περίπου μισό μίλι ανατολικώς του χωριού, από το οποίο σημείο είχα ορίσει να αρχίσω την περιήγησή μου στην περιοχή, με σκοπό να προσανατολιστώ πιο εύκολα μέσω της βοήθειας του Παυσανία, (ο οποίος εισέρχεται στην πόλη απ' αυτή την πλευρά), την έβαλα πρώτη στη σειρά της περιοδείας μου.

Ο *«Τάφος της Ιέρειας»* είναι μια μεγάλη και όμορφη σαρκοφάγος από άσπρο μάρμαρο, φιλοτεχνημένη σε κάθε πλευρά, πιθανόν ίδιου μεγέθους και ανώτερη σε εκτέλεση σε σχέση με τα περισσότερα από τα καλύτερα μνημεία της ίδιας κλάσεως, που έχουν διατηρηθεί σε πλούσιες ιταλικές συλλογές. Ανακαλύφτηκε μόλις πριν λίγα χρόνια, ωστόσο το όνομα: *«Ο Τάφος της Ιέρειας»*, που δεν άκουσα πάνω σε ποια πηγή στηρίζεται, είναι ήδη τόσο ριζωμένο στη λαϊκή χρήση, σαν να της είχε απονεμηθεί ως επακόλουθο ενός διατάγματος της ίδιας της Πυθίας. Αν και σπασμένη σε μερικά από τα πιο διακοσμητικά της σημεία, μπορεί πιθανόν, μέσω μιας προσεκτικής συλλογής και ανασύνθεσης των θραυσμάτων της, να αποκατασταθεί σχεδόν πλήρως στην ακεραιότητά της.

Το θέμα του κύριου ανάγλυφου, πάνω στην πλευρά που αντικρίζει τον Πλειστό, που ακρωτηριάστηκε πολύ, έχει χαρακτηριστεί από υψηλή πηγή, ως το κυνήγι του Καλυδώνιου κάπρου, αλλά αντιμετώπισα αρκετές δυσκολίες στο να ταυτοποιήσω τις λεπτομέρειες αυτής της φημισμένης περιπέτειας.

Η άλλη πλευρά διακοσμείται με ένα τρίποδο ανάμεσα σε δυο γρυπαετούς. Η όλη πλευρά του λόφου, στον οποίο ανακαλύφτηκε αυτό το μνημείο και που

εκτείνεται από την κοίτη του ποταμού ως το δρόμο που οδηγεί κάτω από τα βράχια προς Αράχοβα και Δαύλεια, ήταν προφανώς το κοιμητήριο της πόλης και μια καλά οργανωμένη ανασκαφή θα οδηγούσε αναμφίβολα σε πολύτιμες ανακαλύψεις.

Ποικίλα άλλα μνημειακά υπολείμματα που έχουν ήδη έλθει στο φως, είτε κατά τύχη είτε μέσω μελέτης, δεν ξέρω πού βρίσκονται πλέον σκορπισμένα στην επιφάνεια της πλαγιάς. Μεταξύ αυτών υπάρχουν αρκετές άλλες σαρκοφάγοι, αλλά χωρίς στολίσματα και από τραχύ υλικό, επίσης υπάρχουν μερικές μαρμάρινες πλάκες ή στήλες, με ακρωτηριασμένες επιγραφές μικρού ενδιαφέροντος.

Πάνω στη χαμηλότερη πλευρά του δρόμου είναι ακόμα ορατά τα υπολείμματα ακατέργαστης πέτρας θόλου of horizontal courses(;), που περιγράφτηκαν από προηγούμενους ταξιδιώτες.

Οι Δελφοί είναι το μόνο μέρος στην Ελλάδα εκτός των Αθηνών, που μπορεί να υπερηφανεύεται σ' αυτήν την περίοδο, τουλάχιστον από όσο γνωρίζω ως έμπειρος ξεναγός. Αυτό μπορεί να αποδοθεί στην επιρροή του Απόλλωνα, του προστάτη των Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, όπως ήταν η Αθηνά στην άλλη πόλη ή ίσως σε μια πιο απλή αιτία - στο μεγαλύτερο αριθμό ξένων ταξιδιωτών που προσέλκυαν αυτές οι δυο σημαντικές τοποθεσίες σε σχέση με τις άλλες περιοχές στην Ελλάδα.

Ο Νικόλας, έχοντας δουλειά με τις εσωτερικές μας υποθέσεις, αναγκάσθηκε να παραιτηθεί της ευχαρίστησης, του να με συνοδεύει στο αγαπημένο του κομμάτι αρχαιοτήτων, αλλά βρήκε ένα χωρικό να τον αντικαταστήσει.

Καθώς προχωρούσα, για να εξετάσω το μνημείο, σταμάτησα από μια δυνατή κραυγή που ερχόταν από την ψηλή περιοχή προς το χωριό, και κοιτάζοντας πίσω, είδα έναν ηλικιωμένο να τρέχει γρήγορα προς τα εμάς, προφανώς σε μια κατάσταση μεγάλης έξαψης. Αν και κουρελής και βρώμικος [άθλιος] ως προς την εξωτερική του εμφάνιση, είχε τον αέρα ενός προσώπου με εξουσία, και πράγματι ήταν ο διαπιστευμένος ξεναγός των Δελφών.

Πλησιάζοντάς μας, με χαιρέτησε πολύ ευγενικά, αλλά εξαπέλυσε ένα σφοδρό εξάψαλμο από κατηγορίες εναντίον του συνοδού μου, τον οποίο κατηγόρησε ότι σφετεριζόταν τη θέση του – πάρα πολύ άδικα, καθώς αυτός ο ίδιος ήταν εκτός της θέσης του, τη στιγμή της άφιξής μας και ο περιορισμένος μου χρόνος δεν επέτρεπε τη συμμόρφωσή μου προς ό,τι ίσως θεωρείτο η κατάλληλη εθιμοτυπία, και την αναβολή των ερευνών μου μέχρις ότου αυτός μπορούσε να βρεθεί. Αν και δεν είχα λόγο να αφήσω τον παλιό μου υπηρέτη, έπρεπε για να διατηρηθεί η ειρήνη, να τον εξοφλήσω και, συμμορφούμενος με τους κανόνες του τόπου, να αφεθώ στα χέρια του εξουσιοδοτημένου αξιωματούχου.

Για να είμαι δίκαιος, πρέπει να παραδεχτώ ότι τον βρήκα πολύ χρήσιμο, γιατί αν και οι πληροφορίες του σχετικά, είτε με τον τάφο της ιέρειας είτε κάποιου άλλου σπάνιου αντικειμένου της περιοχής του, πρόσθεταν πολύ λίγο στη γνώση της προηγουμένως αποκτηθείσας από τον Νικόλα, με οδήγησε με πολύ ακρίβεια και με κανονική σειρά, προς όλα τα σημεία που κυρίως ενδιαφέρουν τον περίεργο ταξιδιώτη.

Επιστρέφοντας προς την Κασταλία πηγή, ακολουθήσαμε το δρόμο από Δαύλεια, μέσω του οποίου ο Παυσανίας εισήλθε στην πόλη. Είναι στρωμένος σε κάθε πλευρά με θραύσματα από τοιχοποιία, πολλά από τα οποία από ωραίο μάρμαρο και καλαίσθητα σκαλισμένα υπολείμματα, πιθανόν από το Γυμνάσιον, και από μερικούς ναούς που μνημονεύονται απ' αυτόν τον περιηγητή.

Στην επιστροφή από την Κασταλία πηγή προς το Στάδιο, στέκονται ακόμη τμήματα αρχαίου τοίχου καλυμμένου με τις φημισμένες Δελφικές επιγραφές, που έχουν επανειλημμένως αντιγραφεί και απεικονιστεί από τις μέρες του Κυριακού από την Αγκόνα και δώθε. Ένα απ' αυτά τα ντοκουμέντα καλύπτει μια επιφάνεια από οκτώ έως δέκα τετραγωνικά πόδια, εκτός όπου ένα κομμάτι πέτρας μπορεί εδώ και εκεί να έχει παραλειφθεί, ως πολύ χοντροκομμένο γι' αυτό το σκοπό.

Κανένα από τα μπλόκια δεν είναι πολύ γυαλισμένο, ούτε μπορεί κάτι να δείξει αποτελεσματικότερα την έκταση και μανία της πρακτικής του λιθοχάρακτου γραψίματος στους Έλληνες, απ' ό,τι ο αριθμός και συχνά η σημασία των υλικών που καλύπτονται με ένα τρόπο (σύμφωνο) προς τις αντιλήψεις τους, τόσο χοντροκομμένο και ατελή. Παρά την τραχύτητα της πέτρας, τα γράμματα, που είναι σε καλή γραμματοσειρά, αν και σχεδόν μισής ίντσας σε ύψος, είναι τόσο προσεκτικά και έξυπνα αποτυπωμένα, που είναι ακόμα εντελώς ευανάγνωστα.

Στα χρόνια του Dodwell, αυτός ο τοίχος ήταν μέρος της σιταποθήκης του Τούρκου Αγά. Τώρα, συνδέεται με μια ιδιωτική κατοικία κοντά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Ο Leake υποθέτει, και με προφανή λόγο, ότι εκείνοι οι τοίχοι είναι τα υπολείμματα εκείνου που υποστήριζε τα πλατύσματα του ιερού. Η γενική έννοια μερικών από τις επιγραφές επιβεβαιώνει αυτή την άποψη.

Σήμερα, δε υπάρχουν ορατά ίχνη του Θεάτρου, που αναφέρεται από τον Παυσανία ως συνδεδεμένο με την ιερή περίφραξη. Η πηγή ή το ρυάκι Κασσοτίδα, που περιγράφει ότι διέρχεται κάτω από τα θεμέλια του ναού και ότι επανεμφανίζεται σε ένα κατώτερο επίπεδο, όπου παίρνει τη μορφή βρύσης περιστοιχισμένης ή υποστηριζόμενης από τοιχοποιία, ακόμη και σήμερα αναγνωρίζεται σε μια άφθονη πηγή, από την οποία εξαρτάται, για τον εφοδιασμό της με νερό, η συγκεκριμένη συνοικία του χωριού, καθώς η

ανατολική συνοικία εξαρτάται από την Κασταλία.

Στη μια πλευρά βρίσκονται τα χαλάσματα ενός συμπαγούς τοίχου αντιστήριξης. Πιο κάτω από την πηγή βρισκόταν η πέτρα, που έδωσε η Ρέα στον Κρόνο να καταβροχθίσει στη θέση του γιου του, και την οποία η φαντασία έχει κάθε ελευθερία να ταυτίσει μεταξύ των θραυσμάτων σκόρπιων βράχων της πλαγιάς.

Το μοναδικό άλλο υπόλειμμα της αρχαίας αρχιτεκτονικής που υπάρχει τώρα στους Δελφούς, είναι ένα κομμάτι ενός τοίχου αντιστήριξης στη δεξιά πλευρά του δρόμου από το Χρισσό, λίγο πιο κάτω από το σημείο που ο ταξιδιώτης αντικρίζει για πρώτη φορά τη θέα της τοποθεσίας. Σχηματίζει πλέον την υποδομή [βάση],προς τη μεριά της κοιλάδας, της αυλής που περιτριγυρίζει τη μικρή εκκλησία του Προφήτη Ηλία, και προοριζόταν αναμφίβολα, αρχικώς, για μια παρόμοια υπηρεσία προς τον περίβολο κάποιου ναού ή άλλου δημόσιου οικοδομήματος.

Στο Καστρί, όπως και σε άλλες Ελληνικές πόλεις που βρίσκονται πάνω σε θέσεις με αρχαία φήμη, οι καταστροφές λόγω του τελευταίου πολέμου αποτέλεσαν το μέσο του να έρθουν στο φως πολλά πολύτιμα θραύσματα αρχαιοτήτων. Ορισμένα απ' αυτά, που είχαν προηγουμένως ενσωματωθεί σε μοντέρνες κατασκευές ή τώρα πλέον στην κατώτερη κλάση μπάζων, από τα οποία απαρτιζόταν η τοιχοποιία τους, βρίσκονταν σκορπισμένα στο έδαφος. Άλλα έχουν ανακαλυφτεί κατά την εκσκαφή θεμελίων για τα νέα σπίτια, οι θέσεις των οποίων, όπως είναι αναμενόμενο, έχουν επιλεχθεί κατά προτίμηση πάνω σε έδαφος προηγουμένως καθαρό.

Αυτή ήταν ειδικότερα η περίπτωση στη γειτονιά του Δημάρχου, όπου και φιλοξενηθήκαμε. Στην πλαγιά αμέσως από κάτω, προς τον Πλειστό, υπήρχαν σκορπισμένα πολυάριθμα αρχιτεκτονικά θραύσματα, πολλά από τα οποία ήσαν και πολύ καλαίσθητα φιλοτεχνημένα από μάρμαρο αγαλματοποιίας. Υπήρχαν επίσης αρκετοί κυβόλιθοι και πλάκες από μάρμαρο καλυμμένα με επιγραφές διατηρημένα σε υποφερτή κατάσταση, και οι οποίες θα μπορούσαν χωρίς αμφιβολία να αντιγραφούν πλήρως και με άνεση, αν υπήρχε ευκαιρία για το σκοπό αυτό. Στα μάτια των ντόπιων, αυτά τα λείψανα κατείχαν μικρή αν όχι μηδαμινή (έως καθόλου) αξία, εκτός εάν έως τώρα μπορούσαν να φανούν χρήσιμα στην ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων σπιτιών τους, πράγμα που από καιρού εις καιρό εφαρμοζόταν.

Στην επιστροφή μου από την περιπλάνησή μου το απόγευμα, παρατήρησα ένα πλήθος συγκεντρωμένο σε ένα μικρό κενό χώρο ανάμεσα στα ερείπια, μπροστά από την κατοικία του οικοδεσπότη μας. Πλησιάζοντας, βρήκα τον ίδιο τον αρχηγό ειρηνοδίκη καθήμενο πάνω σε μια μεγάλη πέτρα και έναν ηλικιωμένο χωρικό από κάθε πλευρά. Μπροστά υπήρχε ένας κύκλος από άντρες χωρικούς τοποθετημένους, όπως μια τάξη σχολιαρόπαιδων που

επαναλαμβάνουν την εργασία τους μπροστά στο δάσκαλό τους.

Πληροφορήθηκα ότι λάμβανε χώρα ένα συμβούλιο. Η θέα ήταν ενδιαφέρουσα, αντιλαμβανόμενος πράγματι αυτές τις μέρες της Ελληνικής Παλιγγενεσίας τους πρωταρχικούς τύπους της αρχαίας πατριαρχικής κυβέρνησης, όπως περιγραφόταν στον οικείο στίχο του Οβίδιου:

«Consedere duces, et vulgi stante corona
The chieftains sat, the people stood around.»

Οι Καστρίτες αρχηγοί κάθονταν, με την ευρωπαϊκή έννοια του όρου, στην παρούσα περίπτωση, αντί του οκλαδόν με τον τούρκικο τρόπο, όπως συνήθιζαν όλες τις υπόλοιπες μέρες. Το εάν ήταν τυχαίο ή λόγω κάποιου αισθήματος, σαν να ήθελαν να προσδώσουν κλασική αξιοπρέπεια στη στάση, παραμένει ένα ερώτημα.

Η συζήτηση, ωστόσο, δεν ήταν ούτε τόσο ομαλή in point form ούτε τόσο πνευματώδης όσο εκείνη, από την περιγραφή της οποίας δανείστηκα το προαναφερθέν απόσπασμα. Έμοιαζε περισσότερο με μια συνομιλία παρά με μια δημόσια συζήτηση, και, παρόλο που το προς συζήτηση θέμα - ο νέος νόμος στρατολογίας - ήταν τη συγκεκριμένη εποχή ένα φλέγον ζήτημα, επιδείχτηκε λίγη ζωηρότητα. Οι Δελφιώτες, πράγματι, μου φάνηκαν μάλλον ως μια φλεγματική ράτσα, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους συμπατριώτες τους. Ο υπό συζήτηση νόμος ήταν εδώ, όπως και αλλού, λιγότερο ίσως, άκρως αντιλαϊκός, λόγω μιας γενικής στρατιωτικής υπηρεσίας, παρά λόγω μιας ισχυρής αποστροφής προς τη γαλλική στολή και πειθαρχία προς την οποία υπόκειντο οι νέοι κληρωτοί.

ΦΩΚΙΔΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15
Αράχοβα - Σχιστή οδός - Ο θάνατος του Λαΐου - Δαύλεια

«Φωκίς μέν ἡ γῆ κλήζεται, σχιστή δ' ὁδός
Εἰς ταυτό Δελφῶν καπό Δαυλίας ἄγει.»

ΣΟΦΟΚΛΗΣ Οιδ.Τυρ. 752

Ευνοηθήκαμε με ακόμα μια όμορφη μέρα (5η Μαρτίου) για το ταξίδι μας στη Βοιωτία. Το πιο ψηλό τμήμα της διαδρομής, ανάμεσα στον Κορινθιακό Κόλπο και την πεδιάδα του Κηφισού, ανήκει στην Κοινότητα της Αράχοβας. Αυτό το χωριό βρίσκεται σε μια μικρή κοιλάδα ανάμεσα σε δυο υψώματα. Από την κορυφή αυτού, προς τα δυτικά, υπάρχει μια μεγαλοπρεπής θέα της κοιλάδας του Πλειστού, με τα νερά του Κόλπου να ακολουθούνται από μια μακριά



Ο Αϊ Γιώργης της Αράχοβας το 1848.

γραμμή των Πελοποννησιακών βουνών.

Από το ανατολικό ύψωμα η θέα εκτείνεται κάτω έως την κοιλάδα της Σχιστής Οδού, τόσο φημισμένης στο θηβαϊκό μύθο, μέσα στη Βοιωτική πεδιάδα, με τη λίμνη Κωπαΐδα στο άκρο της που ορίζεται από τις βουνίσιες κορυφογραμμές του Πτώου και του Φοινίκιου, ενώ τα υψώματα της Εύβοιας ή εδώ και εκεί μια στενή λωρίδα θάλασσας ορίζουν τον ακραίο ορίζοντα.

Η Αράχοβα αποτελεί το σκηνικό μιας λαμπερής επιτυχίας των Ελλήνων υπό τον Καραϊσκάκη, εναντίον της οπισθοφυλακής του στρατού του Ρεσίτ Πασά, στους διοικητές που ανυπομονούσαν να θέσουν υπό την κατοχή τους την περιοχή, ένα σπουδαίο σημείο στο σχέδιο των επιχειρήσεών τους. Οι Έλληνες ωστόσο, ήσαν (εκεί) εκ των προτέρων. Στις 30 του Νοέμβρη, ο Καραϊσκάκης απέσπασε ένα σώμα 500 αντρών, και κατέλαβε το χωριό χωρίς να το αντιληφθούν οι Τούρκοι. Μόλις και κατάφεραν να κρυφτούν στα σπίτια, όταν ο εχθρός περίπου 1.500 Τουρκαλβανοί, το πιο καλό τμήμα του Οθωμανικού στρατού, προέλασε χωρίς την υποψία ότι οι κινήσεις τους είχαν προβλεφθεί - για να καταλάβει την περιοχή.

Οι Έλληνες κράτησαν καλά τις θέσεις τους απέναντι σ' αυτή την ανωτερότητα των αριθμών, μέχρις ότου ο Καραϊσκάκης είχε χρόνο με το υπόλοιπο της δύναμής του, που έφτανε πάνω από 2.000 άντρες, για να καταλάβει τις στενωπούς και να αποκόψει την υποχώρηση του εχθρού.

Οι Μουσουλμάνοι άντεξαν για έξι μέρες, οχυρωμένοι πάνω στη γυμνή κορυφή ενός υψώματος πάνω από το χωριό, ελπίζοντας σε βοήθεια από το κύριο σώμα του στρατού τους στην ενδοχώρα.

Μετά τη ματαίωση του σχεδίου της απόσπασης (δύναμης)σταλμένης προς βοήθειά τους, από τον Καραϊσκάκη, κοντά στη Δαύλεια, προτάθηκε μια συνθηκολόγηση αλλά, καθώς οι Έλληνες δεν δέχονταν κανέναν όρο, αν αυτή δεν βασιζόταν στην παράδοση των όπλων, και καθώς ένας Αρναούτης θα προτιμούσε τα όπλα του παρά τη ζωή του, προτίμησαν τον απεγνωσμένο τρόπο της προσπάθειας να διασχίσουν τον Παρνασσό, που τότε ήταν καλυμμένος με βαθύ χιόνι.

Πάνω στην κορυφή του βουνού καταλήφθηκαν από μια σφοδρή θύελλα και τελικά χάθηκε ολόκληρο το (στρατιωτικό) σώμα, εκτός από περίπου τριακόσιους, είτε από το σπαθί των Ελλήνων είτε από τη δριμύτητα του καιρού.

Η προσοχή μου είχε ιδιαιτέρως κατευθυνθεί από τους Γερμανούς φίλους μου στο Μεσολόγγι, αναφορικά με την ομορφιά των γυναικών της Αράχοβας, που πράγματι βρήκα να είναι γενικά πολύ φημισμένη. Ήμουνα εν μέρει ίσως γι’ αυτό το λόγο απογοητευμένος. Είχα ωραία ευκαιρία να σχηματίσω μια γνώμη, καθώς πέρασα από αρκετές βρύσες, όπου πολλές απ’ αυτές ήσαν συναθροισμένες, και είδα πολλές απ' αυτές να απασχολούνται σε αγροτικές δουλειές κοντά στο δρόμο.

Το χωριό, πράγματι, έδινε την εντύπωση να είναι προορισμένο για γυναίκες, πολυάνθρωπο και ευτυχισμένο και οι κάτοικοί του στην ολότητά τους μια όμορφη ράτσα. Οι άντρες, ωστόσο, μου φάνηκαν ότι υπερείχαν έναντι των γυναικών. Ο Παυσανίας περιγράφει τους άντρες της περιοχής της Δαύλειας ως αξιοπρόσεκτους για το ανάστημά τους.

Εάν μια αντιστοιχία απ’ αυτήν την άποψη ήταν έγκυρη απόδειξη σ’ ένα τέτοιο σημείο, οι Αραχοβίτες θα μπορούσαν, δικαίως, να έχουν την απαίτηση να θεωρούνται ως οι απόγονοί τους. Οι γυναίκες είναι επίσης ψηλές και εύρωστες με στρουμπουλές φάτσες, φρέσκες όψεις και μια ισχυρή τάση για ευσαρκία, διαφέροντας πολύ έντονα σ’ όλες αυτές τις απόψεις από εκείνες της γειτονικής περιοχής και της Ελλάδας γενικώς, που είναι κυρίως αδύνατες και μελαψές. Η αντίθεση είναι πράγματι τόσο κτυπητή, ώστε να εντυπωσιάζουν κάποιον με την έννοια μιας ξένης αποικίας εισηγμένης από κάποια βόρεια περιοχή.

Τέτοιες ποιότητες έχουν αναμφίβολα την αξία τους, αλλά δεν είναι ακριβώς αυτής της περιγραφής που αποτελούν τη γυναικεία και ακόμη λιγότερο την ελληνική ομορφιά. Αυτές οι γυναίκες έχουν, πράγματι, πολλά από τα χαρακτηριστικά της Γερμανίδας χωρικής, που μπορεί ίσως να εξηγεί την εύνοια που βρίσκουν στα μάτια των Γερμανών, καθώς ήταν κυρίως από άτομα αυτού

του έθνους, που προέρχονταν οι έπαινοι που άκουσα.

Ο δικός μου θαυμασμός προσελκύστηκε περισσότερο από την εργατικότητα παρά από την προσωπική γοητεία των Αραχοβιτών. Προς κάθε κατεύθυνση οι πλαγιές των βουνών ήσαν γεμάτες με ομάδες δραστήρια απασχολουμένων, στο να μετατρέψουν την άνυδρή τους επιφάνεια σε γόνιμο έδαφος, με τις ίδιες εργασίες που ήδη παρατηρήθηκαν στο νησί της Ιθάκης.

Αυτή η μέθοδος, του να μετατρέψεις την πετρώδη γη σε καλλιέργεια, μπορεί να μεταφερθεί και μεταφέρεται τώρα σε πολλά μέρη της Ελλάδας, παράλληλα με άλλες πιο τυχερές περιοχές της Ευρώπης. Η Ιταλία για παράδειγμα ή οι όχθες του Ρήνου μας δίνουν τη δυνατότητα να σχηματίσουμε μια ιδέα του, τι μπορεί να ήταν η εμφάνιση στις ακμάζουσες μέρες της αρχαιότητας μερικών από εκείνες τις περιοχές, που τώρα παρουσιάζουν την πιο άγονη και πληκτική όψη.

Δεν πρέπει να υπάρχει αμφιβολία ότι σε πολλές απ' αυτές τις σημερινές άγονες βουνοπλαγιές, υπήρχαν μάζες από πράσινα αμπέλια και κυματιστές ελιές και, πράγματι, η μεγάλη παρουσία των κλάδων, κορμών ελιάς μεταξύ των λιγότερο ευγενών καυσόξυλων, φαίνεται ότι αποτελούν ζωντανή μαρτυρία για την αρχαία γονιμότητά τους.

Στη δυτική βάση του λόφου της Αράχοβας περνάμε στην αριστερή πλευρά του δρόμου. Ακριβώς πριν, ένας μικρός χείμαρρος διασχίζει τη βάση ενός μνημείου, προφανώς ταφικού χαρακτήρα, φτιαγμένου από συμπαγή ελληνική τοιχοποιία, ίσως η εσωτερική επένδυση ενός τύμβου. Σε μικρή απόσταση προς την ίδια κατεύθυνση πάνω σε ένα ασήμαντο ύψωμα, βρίσκονται τα ερείπια του τείχους ενός μικρού ελληνικού φρουρίου[1].

Ο τόπος που έλαβε χώρα ο θάνατος του Λάιου τοποθετείται στο σημείο όπου ο δρόμος προς Δίστομο, την αρχαία Άμβρυσσο, και από εκεί προς τον Κορινθιακό Κόλπο, στρίβει προς τα δεξιά, από εκεί που οδηγεί προς τη Δαύλεια και τη Θήβα. Σήμερα, ονομάζεται Στενή ή πύλη του Ζεμενού. Μ' αυτό το τελευταίο όνομα ονομάζεται και ένα Χάνι ένα ή δυο μίλια πάνω στη Στενή, από την πλευρά των Δελφών, όπου σταματήσαμε για να ξεκουραστούμε το μεσημέρι. Φαίνεται ότι ήταν κοινός (δρόμος) προς όλη τη στενή κοιλάδα κάτω από την Αράχοβα.

Το φημισμένο τρίστρατο ή διασταύρωση βρίσκεται στα ριζά μιας μακριάς ευθείας κατηφοριάς, επί της οποίας είναι διασκορπισμένα τα ερείπια ενός τοίχου ή τοιχοποιίας από τραχιά πέτρα που τραβάει από λόφο σε λόφο. Πίσω

[1] Πιθανόν το ίδιο που σχολιάζεται από τον Dodwell πάνω σ' αυτό το δρόμο. Η εικασία, ότι μπορεί να είναι η Αιολίς ή Αιολίδα, που μνημονεύεται από τον Ηρόδοτο και μόνο ως κατεστραμμένη από τους Πέρσες στην πορεία τους από Δαύλεια προς Δελφούς, είναι εύλογη, αν και η ελληνική τοιχοποιία των υπαρχόντων υπολειμμάτων φανερώνει έργο ύστερης περιόδου.

απ’ αυτή την έπαλξη οι Έλληνες αντιστάθηκαν επιτυχώς σε μια προσπάθεια των Τούρκων να εισέλθουν στην κοιλάδα, κατά τη διάρκεια του πρόσφατου πολέμου.

Δεν μπόρεσα να ταυτοποιήσω στη διαίρεση των δρόμων στον ανοικτό χώρο, τους τύμβους που αναφέρονται από τον Gell. Υπάρχουν, πράγματι, λίγοι σε αριθμό μεγάλοι σωροί από πέτρες, πρωτόγονα σωριασμένες εδώ και εκεί, αλλά αυτές - δεν έχω αμφιβολία - είναι σαν μερικούς άλλους τύμβους του Gell, κυρίως μνημεία των προσπαθειών των εργατικών χωρικών να βελτιώσουν τη γονιμότητα των γειτονικών στενών λωρίδων της καλλιεργήσιμης γης.

Μπορεί να είναι ανοιχτό προς συζήτηση, το εάν το γνήσιο πνεύμα της αρχέγονης παράδοσης, η συνάντηση ανάμεσα στο Λάιο και το γιο του, έλαβε, πράγματι, χώρα (όπως περιγράφτηκε από τις ποιητικές μας αυθεντίες) σε κάποιο τρίστρατο ή σταυροδρόμι.

Σύμφωνα με την πιο απλή, την πιο συνεπή και την πιο παραδεδεγμένη εκδοχή της ιστορίας, ο Οιδίποδας, αφού συμβουλεύτηκε το Δελφικό Μαντείο, σχετικά με το μυστήριο της γέννησής του, τρομοκρατημένος από τους χρησμούς του, αποφεύγει να επιστρέψει στην Κόρινθο, τον υποτιθέμενο τόπο καταγωγής του, και προχωρεί κατ’ ευθείαν στη Βοιωτία.

Στο δρόμο του συναντά τον άγνωστό του πατέρα Λάιο, βασιλιά αυτής της χώρας, που ταξιδεύει από τον ίδιο δρόμο προς το Ιερό (των Δελφών).

Η σύγκρουση έλαβε χώρα σε ένα σημείο του δρόμου, τόσο στενό, που δεν επέτρεπε στο άρμα του Βασιλιά να περάσει, παρά μόνο εάν το πόδι του ταξιδιώτη υποχωρούσε προς πιο ανοικτό χώρο, και ο προσβλητικός τρόπος με τον οποίο ο κήρυκας του Λάιου προσπάθησε να επιβάλει το βασιλικό δίκαιο του μονοπατιού, ήταν η αιτία του δίκαιου θανάτου του ίδιου και του κυρίου του. Απ’ αυτό, γίνεται φανερό ότι δεν υπήρχε ανάγκη να τοποθετηθεί η συνάντηση σε ένα σταυροδρόμι, καθώς και τα δυο μέρη ταξίδευαν κατά μήκος του ίδιου δρόμου.

Μάλιστα, μια διασταύρωση είναι πράγματι το μέρος ενός δημόσιου δρόμου, που είναι το λιγότερο πιθανό να συμβεί μια τέτοια σύγκρουση, καθώς εκεί γενικώς υπάρχει ο μεγαλύτερος ελεύθερος χώρος και όντως τέτοια είναι η περίπτωση στη Στενή του Ζεμενού.

Από εδώ, ο Οιδίποδας που δεν εμφανίζεται ως ένας ξεροκέφαλος καβγατζής ή αυταρχική προσωπικότητα, θα μπορούσε εύκολα να είχε βρει στη μια ή την άλλη πλευρά, αρκετό χώρο, τόσο που θα του επέτρεπε, χωρίς να θυσιάσει τη αξιοπρέπειά του, ως ένας πεζός, να παραμερίσει δίπλα και να επιστρέψει στο βασιλικό άρμα να περάσει.

Αυτές οι σκέψεις προτείνουν το ερώτημα, εάν το πιο αρχαίο και γνώριμο ελληνικό όνομα για το σκηνικό αυτής της περιπέτειας, κατά λέξη *“διασπασμένη”* ή *“σχιστή”* οδός, οφείλει εδώ να ερμηνευτεί σύμφωνα με την

έννοια [σημασία], η οποία δεν γεννά αμφιβολία στην τοπική διάλεκτο, ως εκφράζουσα ένα διαμελισμό μερικών δρόμων ή εάν μπορεί, μάλλον, στην πρωταρχική του αποδοχή, να δήλωνε μια σχιστή οδό με την έννοια ενός κοίλου (βαθουλωμένου) περάσματος ή φυσικού φαραγγιού, κομμένου είτε από τη φύση ή κομμένου τεχνητά σε μια όχθη ποταμού και τόσο στενού, όσο υπονοεί ο μύθος, που ένα άρμα και ακόμα μόλις ένας πεζός δεν μπορούν βολικά να περάσουν πλάι - πλάι.

Αυτή η άποψη, πράγματι, προτάθηκε αρχικά παρατηρώντας, καθώς προχωρούσαμε κατά μήκος της γραμμής του δρόμου, ανάμεσα στο Χάνι του Ζεμενού και της Δαύλειας, αρκετές αξιοσημείωτες τομές της ίδιας ακριβώς (παραπάνω) περιγραφής, και οι οποίες προσφέρουν ακριβώς το είδος της στενωπού που αναφέρονται στο μύθο. Είναι σχισμές σε μια σκληρή πετρώδη άργιλο ή πέτρα εν είδει πουτίγκας (κορήματα), και ακριβώς τόσο φαρδιά που να προσφέρουν χώρο για μια μόνο άμαξα, μη αφήνοντας χώρο ούτε για άνθρωπο ούτε για ζώο, χωρίς σημαντική ενόχληση [φασαρία].

Αυτό που αναφέρει ο Παυσανίας για τους τύμβους του Λάιου και του ευγενούς του, και που είναι ορατός στον ανοικτό χώρο της Τριόδου, τείνει μάλλον να αντικρούσει παρά να επιβεβαιώσει τη δημοφιλή εξήγηση της περιπέτειας.

Δεν είναι εύκολο να δεις πως κάτι τόσο στενό, που να μην επιτρέπει τη διασταύρωση ενός άντρα και μιας άμαξας βολικά πλάι-πλάι, θα μπορούσε να διαθέσει χώρο για έναν τύμβο, που θα είχε σίγουρα μπλοκάρει το πέρασμα εντελώς. Το μνημείο, ως εκ τούτου, του Λάιου δύσκολα θα μπορούσε ακόμα και στο πνεύμα της κοινής παράδοσης, να είχε ανεγερθεί στη θέση του φόνου. Η θέση που επιλέχθηκε για τον ενταφιασμό του θα ήταν φυσικό να είναι σε πιο ανοιχτό χώρο στην εγγύτερη περιοχή, και έτσι πουθενά δεν θα ήταν πιο ενδεδειγμένη θέση απ’ ό,τι στο κοντινότερο σταυροδρόμι.

Η ύπαρξη του τύμβου και η μεγαλύτερη μετέπειτα επικράτηση, στα αργότερα χρόνια, της διαφορετικής σημασίας του ασαφούς όρου Σχιστή οδός, προκάλεσαν τη πιο δημοφιλή εκδοχή του μύθου.

Φτάνοντας στην κορυφή μιας άλλης κορυφογραμμής αποκτούμε μια θέα της ακρόπολης της αρχαίας Δαυλίδος, που ορίζει την κοιλάδα κάτω προ τα δεξιά. Απέναντι, προς τα αριστερά, σε μια χαμηλότερη κατηφοριά απλώνεται το σύγχρονο χωριό της Δαύλειας. Πιο πέρα, εκτείνεται η πεδιάδα του Κηφισού, σε μια μακριά επίπεδη λωρίδα καταπράσινου λιβαδιού, που ορίζεται σε κάθε πλευρά του από μια γραμμή βραχωδών λόφων, που υψώνονται πέρα και μακριά από τη λίμνη Κωπαΐδα. […]

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Α΄ ΤΟΜΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΠΥΘΙΟ ΙΕΡΟ - ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΞ
ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ: 10ος - 17ος αιώνας
1. ΚΟΣΜΑΣ, ΠΑΦΛΑΓΟΝΑΣ ΜΟΝΑΧΟΣ
2. RABBI BENJAMIN DE TUDELE
3. THOMAS DALLAM
4. JACOB SPON
5. GEORGE WHELER
ΠΥΘΙΟ ΙΕΡΟ - ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΞ
ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ: 18ος αιώνας
6. F.S.L. FAUVEL
7. JACQUES FOUCHEROT
8. RICHARD CHANDLER
9. A. F. STURTZENBECKER
10. DE XAVIER SCROFANI
11. CHARLES THOMPSON
12. RICHARD POCOCKE
13. JOHN SIBTHORP
14. ROBERT RAIKES
15. colonel SQUIRE
ΠΥΘΙΟ ΙΕΡΟ - ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΞ
ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ: 19ος αιώνας
16. EDWARD DANIEL CLARKE
17. J. L. S. BARTHOLDY
18. NICHOLAS BIDDLE
19. F.-C.-H.-L. POUQUEVILLE
20. C. R. COCKERELL
21. J. C. HOBHOUSE
22. WILLIAM HAYGARTH
23. LORD BYRON
24. JOHN GALT
25. O. M. BARON DE STACKELBERG
26. HENRY HOLLAND
27. EDWARD DODWELL
28. SIMONE POMARDI
29. SIR WILLIAM GELL
30. FELIX DE BEAUJOUR
31. WILLIAM MARTIN LEAKE
32. T. S. HUGHES
33. WILLIAM TURNER

34. H. W. WILLIAMS
35. ΑΠΟ ΕΝΑ ΓΕΡΜΑΝΟ ΣΕ ΑΓΓΛΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ
36. THOMAS R. JOLIFFE
37. GEORGE WADDINGTON
38. CHRISTOPHER WORDSWORTH
39. J. GIRAUDEAU
40. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΝΕΕΖΕΡ
41. RICHARD BURGESS
42. LUDWIG ROSS
43. ALEXANDER S. FINLAY
44. KARL GUSTAV FIEDLER
45. CHARLES G. ADDISON
46. VLADIMIR DAVIDOFF
47. HENRY CORNILLE
48. PRINCE DEPUKLER MUSKAU
49. EDWARD GIFFARD
50. GREGORY A. PERDICARIS
51. H. N. ULRICHS
52. ADOLPH STRAHL
53. WILLIAM MURE
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Α΄ ΤΟΜΟΥ

[...] Σήμερα, είμαστε ευχαριστημένοι για όλους αυτούς τους εκλεκτούς και σημαντικούς ξένους επισκέπτες μας, που αποφάσισαν να έλθουν εδώ και να αναπνεύσουν τον καθαρό αέρα του Παρνασσού, να κοιμηθούν για λίγες μέρες κάτω από τον ουρανό μας, να ζήσουν το όνειρό τους στην Παρνασσία Νάπη, να διαβούν τη Σχιστή οδό, το Κρισσαίο Πεδίο, να μπουν στο Σαρανταύλι (Κωρύκιον Άντρον), να πιούν νερό από τον Τριζινίκο και τις άλλες πηγές και κρήνες μας, να μπουν στα σπίτια των προγόνων μας και να φιλοξενηθούν, να ανεβούν στη Λιάκουρα και να αγναντέψουν ολάκερη την Ελλάδα από ανατολή σε δύση και από βορρά σε νότο.

Είμαστε ιδιαίτερα ευτυχείς, επειδή έγραψαν για τα χωριά μας, για τους παππούδες και τις γιαγιάδες μας, για τις τοποθεσίες μας, για τα βουνά μας, για τα αρχαία σπήλαιά μας, για τους αρχαιολογικούς χώρους μας, για τις καλλιέργειές μας, για τις συνήθειες και τα ήθη μας. Ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο, με τη δική του έμπνευση και το δικό του ενθουσιασμό, ακόμα και με τις δικές του προκαταλήψεις με θετική ή ακόμα και με αρνητική διάθεση.

Τα κείμενά τους για μας σήμερα παίζουν το ρόλο ντοκιμαντέρ, που μαζί με τις γκραβούρες που ζωγράφισαν, ανασυνθέτουν με ικανοποιητικό βαθμό τη ζωή του τόπου μας για αρκετούς, και μάλιστα κρίσιμους και σκοτεινούς, αιώνες. Το σημαντικό είναι ότι οι μαρτυρίες τους είναι πολυάριθμες, κι έτσι σήμερα ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει, ευκολότερα, την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια ή μη των περιγραφών τους.[...]